אוצר הספרות

אוצר הספרות

ספר־שנתי

מאת

שאלתיאל אייזיק גראַבער

שנה רביעית.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראָדגאססע נו׳ 62).

שנת תרנ״ב לפ״ק.

אוֹצַר־הַסִּפְרוּת

האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי־הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם.

ושתי מחלקות כוללות לו:

אוצר התורה והחכמה.

בו יבואו:

א) מאמרים לשאלות הזמן הנוגעות לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם.
ב) לדברי הימים לעמנו.
ג) דברי תורה ומחקר: בינה במקרא, תלמוד ואגדה, לתולדות התנאים, האמוראים וגאוני קמאי; לתולדות הספרות והספרים.
ד) תולדות אנשי שם בעמנו עם תמונותיהם.
ה) בקרת, השקפות כוללות על הספרים בזמן העבר ובזמן ההוה, בקרת ספרים חדשים וביבליוגראפיה.

אוצר השיר והמליצה.

בו יבואו:

א) שירים.
ב) משלי עם ומשלי חכמים.
ג) ספורים גדולים וקטנים, תמונות ומחזות מחיי העם.
ד) מסעות בערי ישראל ותהלוכות רוחן.
ה) מאמרי הומאר וסאטירא.
ו) מכתמים שונים.

כל אלה חברו יחד בעזרת גדולי הסופרים בימינו ויוצא לאור מדי שנה בשנה

על ידי

שאלתיאל אייזיק גראבער ביאַראסלוי.

שנה רביעית

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדגאססע נו׳ 62)

שנת תרנ״ב לפ״ק.

Druck von Josef Fischer. — Verlag von A. Faust's Buchhandlung.
KRAKAU, 1892.

פתח דבר.

אדוני הקוראים!

אחרי עמל ועבודה ממושכה, אתכבד לפתוח לפניכם אוצרי — לחכמת ישראל ולספרותו. —

התנאים הרעים שבאו בעולמו של ישראל החומרי, עשו רשם גדול גם בספרתנו ותרד פלאים. העם טרוד בעולמו ומצבו, שרוי בצער, והסופרים נבוכים, וכל הדברים יגעים, ולכן הדבר מובן בעצמו עד כמה קשתה העבודה, להעיר את עובדינו ותלמידי הכמינו לעבודה שבכתב, ויארכו ימי העבודה. וכמעט עמד עלי נחשול הזמן לטבוע מעשי ידי בים. —

אבל רצוני לבנות בנין לחכמת ישראל, להסיע אבנים לדברי ימי ישראל, ולתת לפני העם, גם בעידנא דרותחא, ספר למקרא, הוא עוררני להתאזר ולקום על רגלי למרות הרוחות המנשבות, ובעזרת ידידי המו״ס הנודע ה׳ א. פויסט, אשר התנדב גם הוא להתמכר אל העבודה ולהיות לי לעזר, עלתה בידנו לבנות בנין לחכמת ישראל, בנין שברכה בו לקוראינו, לדורשינו ולסופרינו.

האוצר לא יעשה צעדו הראשון, כבר נודע טבעו, כבר נפוץ בכל תפוצות ישראל, בכל פנות העם ובכל מדינה ומדינה, והדבר הזה הוא אות כי חי הוא, ושיש לו רשות להיות. האוצר נודע לספר כל בו, לאוצר כל מקצעות שבספרותנו ובחכמת ישראל, לתלפיות שכל הפיות פונים אליו. האוצר הוא ספר למקרא, לשיחות חולין ולדברים המושכים את הלב, לשאלות הזמן ולצרכי הצבור, ובכל זאת אינו הקקיון דיונה, אחרי שיש לו גם ערך מדעי; לאוצר מאמרים מדעים בכל ענפי חכמת ישראל, מאמרים הנכתבים בכבד ראש מאת הכמים ומומחים לאותו דבר. — מאמרים, שגם הכמי אשכנז, והעוסקים בחכמת ישראל ימצאו בהם הפץ ויהיו להם לעינים.

האוצר אינו ספר בן מקומי, כי יקיף כל הארצות והמדינות שבהם ישראל פזור, בקצרה: האוצר הוא ספר כולל, מדעי ומקראי. ספר שאין לפניו משא פנים, לא מטבע אחת קבועה, לא דעה יחידאה —

האוצר לא יכחיל ולא יפרכם, אינו דייקן בסדרים ובסדרי סדרים, אבל יקפיד על התכן, וכל הבא אל קרבו מנופה בשלש עשרה נפה, וראוי להתכבד.

עתה יוצא האוצר מרשותי, עתה הרני מוסרו לפני דעת הקהל, ואקוה כי מעשי יהיה רצוי בעיניהם, להם הרני מוסר את דיני, ולא אל המבקרים היהירים, שכל כחם בפה. — והרני מוכן ומזומן לתקן ולקבל תוכחה מאת כל איש היודע ערכי הדברים.

הרני לומד מכל אדם, ובלבד שיכון לבו לשם האמת.

אדוני הקוראים! הנה אנכי עשיתי את שלי; אנכי עבדתי ואספתי לפניכם אוצר ספרותי ומדעי, אוצר מלא וגדוש, ואתם עשו את שלכם, ומהרו והביאו את הברכה הזאת אל ביתכם, הפיצו אותו בין העם.

ובזה אכלה לדבר, אבל מוצא אנכי א״ע מחויב להודות לכל אלה הסופרים אשר היו בעוזרי ותמכוני בעבודותיהם, וכן אבקש סליחה מאלה אשר עבודתם נשארה בקרן זוית. אחרי שהיתה הסאה גדושה, והמאוחרין הללו יהיו המוקדמין לשנה הבאה, כי תקותי חזקה, כי האוצר יעשה בדים בבית ישראל, ולא יאסף בלא עתו. —

מוקיר ורחים רבנן **ש. א. גראַבער.**

ירסלוי, 1892.

רשות היחיד

בעד הרבים

מאת **י ר ו ב ע ל.**

I.

שנים רוכבים על החמור... או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג... האין הדבר הזה נורא מאד?

רואה אנכי אותך הקורא מושך בכתפותיך, כי מיושבי קרנות הנך, וכמה רוכבים ומנהיגים איכא בשוקא, אבל לדידי רוכב ומנהיג לאו מלתא זוטרתא הוא, לדידי נכללים ברוכב ומנהיגיו כל אבות המשפט ותולדותיהם, וכל דיני שלי ושלך.

כמה חקירות ודרישות שטחו לפני בשעה שדנתי לפני רבותי בקרקע; כמה הרים עקרתי לישר הדורים ולברר מי מנייהו עדיף? באיזה רשות נוער החמור?... בימים ההם הייתי חנוך בית רבי, אבל כבר הגעתי לבגרות אחרי שכבר כלו לי תליסר, וישראל קטן הרי הוא ישראל לכל משפטיו והקותיו, כי לולא זאת לא ספו לו כתורא דברים העומדים ברומו של עולם קניני האדם, שמוחו של נער אינו תופסם כלל.

אם באמת לקחו הדברים האלה את לבי הקטן, אם בנפש חפצה הרכנתי שדרתי לשמוע כל ההלכות הגדולות האלה — דברי בזה הם יתר שבנטול דמי. כי מי גברא קורא מימין לשמאל דלא יתיב בהאי פחדא? אבל בכל זאת אוכל לאמר, כי כשהגעתי בין הפרקים לאיזה אגדה, אם מ־ רבי לא הבליע אותה בנעימה, רוח לבי ועשיתי את אזני כאפרכסת...

אִם קָצְרָה נֶפֶשׁ הָעֶלֶם בַּעֲמַל הַפִּלְפּוּלִים,
אִם בַּהֲלָכָה מְמֻשָּׁרָה בִּינָתוֹ מְלֶכֶת עֲמָדָה,—
אָז יְשִׁיבֶנָּה, יְרַפְּדֶנָּה בְּתַפּוּחֵי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים,
אָז יִשְׁאַף רוּחַ נְדִיבָה בְּתוֹכְכֵי הָאֲגָדָה!

(היינע, בהעתקת ד״ר מנדלקרן).

האגדות, הספורים והמעשיות — כל אלה משכו את לבי ויהיו לי גופי תורה, תורה, שבעבורה הייתי מוכן ומזומן לתת כל חללי עולמי הקטן.

רבי ומורי! רבות עמדת על רגליך להעיד בי, כי שונא אנכי את החדר, כי לומד אנכי תורה שלא לשמה, לומד אנכי את הגמרא כמי שכפאו שד, כי בעדנא דשמעתתא עמיקתא הנני הותך פסילים באיזמל תחת השלחן. רבי! עול נורא מאד עשית לי! לוא נתת לי דברים הזָנים ומפרנסים את לבו של הנער, אז בלעתים בעודם בכפך; אבל אתה לא כן עשית ותעמידני במשפט ותביאני לעולם שאינו שלי, בעודני תמים השמעת באזני את הטענה הנוראה: „כלה שלי!" „כלה שלי", כל עולם האגדות והספורים היה שלי ואנכי שלו, והעבודה כי כל יום שהגעתי לפרקי אגדה היה לי ליומא דפגרא, כאותו יום שבו אכלתי לחם לבן...

כל האגדות לקחו את לבבי, אך האגדות על דבר קמצא ובר קמצא שעל ידם חרבה ירושלים הרעישו את לבי רעש גדול...

משנכנס אב מרבים באבלות. בחדש הזה תתאבל כל עדת בני ישראל על חרבן העיר והאומה, אבל לנו, תלמידי החדר, היה החדש הזה לשמחה. בכל ימות הקיץ לא עבר עלינו אף יום אחד שלא ראינו תגרא: היום שנים אוחזים בטלית, ולמחר יחפור איש בור ברשות הרבים; זה טוען מנה לי בידך, והלה להד"מ; זאת אומרת משארסתני נאנסתי וזו אדעתא דהכי לא נסיבנא, ולפלונית הביאו גט ממדינת הים... כל אלה יעברו לפנינו כבני מרון ויחכו למשפטנו, את מי נחייב ואת מי נזכה, ובחדש אב לא דננו ולא דנו אותנו; ספר הזכרונות (מסכתא גטין) פתוח לפנינו ואנחנו קוראים בו... הנני קורא.

כמדומה לי שלקריאה כזאת קוראין באומות „תולדה", ובתכן הלמודים היא מחלקה בפני עצמה, אבל אנחנו לא נזיל בתר שמא, ולא נדע מה טיבו, כי מה לנו ולשטותים כאלה?

הנני קורא „קמצא ובר קמצא".

„אקמצא ובר קמצא חרבה ירושלים"; „אתרנגולא ותרנגולתא חרבה ביתר". לב מי לא יפעם למקרא הדברים הנוראים והנפלאים האלה? רגלו של אספינוס, יתושו של טיטוס, האשה וילדיה והאי ינוקא; לב מי לא יתרגש בקרבו?

כל מחזה, כל חזיון, כל ספור מהימים הרעים ההם עשה עלי רשם גדול ויתיצב כמו חי בדמיוני, אך רב יתר מכל המחזות, הספורים והחזיונות נבהלתי למקרא מעשיהם של הני בריוני...

הרעב גדול מאד, עד דזיזל אדם לשוקא יזדבן הכל; הצר צורר והעיר סוגרת ומסוגרת. הנה קמו מושיעים לישראל, הנה נקדימון בן גוריון, בן כלבא שבוע ובן ציצת הכסת; הנה חטים ושעורים, שמן ועצים — ולפתע פתאם אחזה האש בכל אלה ולא נשאר מהם גם פהות מכזית.

ומי הבעיר את הבערה? הני בריוני! האם לא ירעשו מיתרי לבבי? האם לא תסמר שערת ראשי? מדוע — הגה אז לבי נכאים — מדוע עשו את הנבלה הזאת? מדוע השחיתו כל צרכי אכל נפש בידים? מדוע הוסיפו להרע בעדנא דרתחא? לבבי ירעש ויכעס תמרורים, ובחמי הנני נשבע

לקחת נקם. לו קמו הנבלים האלה לתחיה, כי אז הכחדתי אותם מן הארץ. לו... אמנם כן, נבלה גדולה עשו בישראל!—

מאז ועד עתה עברו ימים רבים מאד, אני עבדך בן אמתך דר עתה בעליה במערבא, רחוק מן החדר מהלך חמש מאות פרסה, ובהשתנות העתים והתנאים הסובבים אותי נשתנו גם דעותי; אנכי אשר הייתי נכון לסרוק בשרם של הני בני בריוני במסרקות של ברזל ולגרור עצמותיהם על כמה של חבלים, אנכי הושב עתה אחרת... אנכי הקטגור שלהם נהפכתי לסנגור. סנגור, אך לא! עתה הנני יותר מסנגור, עתה הנני לגמרי מבני חברתם, ולו הייתי אז בימים ההם, בימי המלחמה, מי יודע אם לא עזרתי על ידם והייתי עמהם באותה עצה.— האמנם נחמצתי? הבאמת מחמיץ אוירא דמערבא?

לעולם ירבה האדם להטיל לקפה של צדקה וכל המרבה לתת הרי זה משובח והאומר „שלי שלך" חסיד, כי הצדקה היא אם כל חי. צדקה, מי לא יספר בשבחה? מי מחכמי המדות לא הקדיש לה את מבחר עתותיו? מי לא עמל להרחיבה ולטעת אותה על תלמי לב האדם הקשה מצור ואינו עומד לרעהו בשעת דחקו? מי לא דבר עם ערלי הלב דברים הקשים כגידים? ובאושא נתקבצו חכמי ישראל, רחמנים בני רחמנים ויגזרו כי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש.— מאריה דאברהם! עמך ישראל צריכים פרנסה, העניות מרובה, והללו גוזרים כי לא יבזבזו, כמו יש שעור לדברים שבצדקה! כל ימי הייתי מצטער על גזרה זו שעמדה לי כפטורא בפי ושט, והנני מתודה כי לפעמים הרהרתי אחר רבותי. אך ילדות היתה בי בימים ההם. ראיתי את החיים ולא ידעתים; ההלפתי אילני סרק באילני מאכל, נער הייתי ולא ידעתי כי הצדקה היא חרבנו של עולם ונח לה שלא נבראה משנבראה. הצדקה גוררת אחריה עצלות ורפיון ידים וסופה כשלון ואבדון.

האדם, אחרי שנטרד מעולמו הפרטי, מעולמו הטבעי ונכנס לתוך החיים המדיניים, האדם הזה יתבולל בין הרבים, כי ה„אני" שלו נדחה מפני תנאי החברה וקבוץ הסובבים אותו, תנאים שיעשו אותו לנפעל ולא לפועל. האדם הזה עומד ביחס והצטרפות אל הכלל כלו ואיננו חפשי לעצמו; רק חלקה אחת קטנה נשארה לו שבה יעמוד על רגליו: „מלחמת קיומו"; כי לאשרו יאכל לחמו בזעת אפו, וע"י המלחמה הזאת הוא הולך ומתנועע ומשתלם ועושה חיל, והנה עזר וסעד, כלי מילת וגלוסקאות, ומה לו, לעצמו, לעשות, אחר אשר ימצא לו את לחמו ע"י אחרים? מה לו לפרש ידיו לשחות בים החיים בעמל בשר ורוח ובזעת אפים, אם ימצא לו את הכל מוכן ומזומן לפניו ע"י בעלי הצדקה? האין זאת, כי הצדקה מאבדת את המרגלית האחת הטובה שיש לנו בעולמנו? אמנם ערך עבודה כזאת, אבדת התנועה היותר טובה באדם, התנועה היסודית בחיים, רב במאד מאד גם להכלל, גם להפרט. הכלל יפסיד אנשים העוסקים בישובו של עולם, והפרטים החיים מן הצדקה יפסידו עוד יותר, כי הצדקה מביאה אותם לידי עצלות ורפיון ידים ואינם נפטרים מן העולם עד שצריכים לטול. אבל מלבד ההפסד

המדיני והאנושי הזה, שהוא חרבנו של עולם, גדול מאד ההפסד המוסרי, וחמירא סכנתא זו מאסורא; שאסור לאדם להנות מן העולם בלי עבודה, כי יש בזה גם אבדן הנפש ושחיתתה, אחרי שכל מי שאינו עושה שבתו חול ומצטרך לבריות יחשך עולמו הרוחני בעדו וסופו יורש גיהנם בעלמא הדין, כי קבלת הצדקה גוררת אחריה עבדות, שפלות ונפילת הנפש והלב, ובמקום שיש נותנים ומקבלים אי אפשר לרוח המוסר להשתמר, כמו שאי אפשר לשמור את היין בעת שנשבור את החבית. אדם נותן לחברו מנה, הדבר הזה הוא ימעשים בכל יום, עד כי לא נשים אליו לב, כי העולם כמנהגו נוהג, אבל כמה שפלות ועבדות, כריעת ברך והשתחויה יש בזה מצד המקבל את המנה? כי הנותן צדקה לאחרים, אם גם בסתר, אינו נותן מתנת חנם, ודורש בעד צדקתו תשלומי הנפש והרוח, דורש באופנים שונים, באסכסיה, דורש וכופר בדרישתו וטוען להד"מ, אדעתא דהכי לא נתינא, והמקבל, אדם בדמותו, בצלם דמות תבניתו, אדם שגם לו נפש ולב, שגם לו עולם מלא, המקבל הזה יודע וזוכר את החסד אשר עשה לו ולא יסיח דעתו ממנו להכיר טובה לאיש חסדו, אך הידיעה הזאת בעצמה מורידה אותו, את המקבל, לבאר שחת, מעצרת בעד השתלמותו ועושה אותו למכונה, לנפעל.

מה יועילו לנו כל מכמני הדעת, כל אוצרות המוסר, כל גבורתנו ורוחנו בעת אשר הננו תלואים בדעת אחרים, אחרים כמונו, המושלים עלינו ועל נפשנו ורוחנו רק בקשיטא קלילא דלית בה ממשא לן? האין הדבר נורא מאד? האם לא נורא הוא לראות כי פרוטה אחת, פרוטה שאינה מתקימת, תהרים עולם מלא, עולם רוחני ומוסרי, חמרי ומדיני? מה רב הוא ערך האדם בהבריאה, אם גם נניח כי איננו בחיר היצורים, ורק חלק הוא מהיצור כלו? הנה האדם עולה ומתפתח ומשתלם, חושב ומרגיש וקונה לו חכמה ודעת מן הנסיון, מעמיק ומגביה חקר לדעת מה למטה ומה למעלה, מה לפנים ומה לאחור. מה נעלה הוא האדם בעמדו על רגליו והוי בעולמו ובעמלו! והאדם הנעלה הזה השם גם בשמים פיו משפיל קומתו וכורע ברך וממעט את דמותו בעבור פרוטה אחת קטנה, הבאה אליו ע"י צדקה!!

אתם אומרים כי הצדקה אם כל חי, שקר הדבר! הצדקה היא אם כל חטאת וסם המות להלב ולהרוח. צאו וראו כמה נפשות נשקעו על ידה, כמה עברו ונטרדו מעולמם על ידה, כמה חללים הפילה! כל מי שתכפו עליו צרותיו עד שאנוס הוא להשתמש בה ולכנוס להורבה זו, הרי הוא גברא קטילא, ואנושיתו עומדת ותלויה בנס כמ"ם וסמ"ך שבלוחות, הרי הוא בחזקת סכנה, סכנה מוסרית, סכנת הלב והנפש. והגויה? האמנם יערב לנו הלחם אשר לא עמלנו בו והננו מקבלים אותו בתור צדקה מידי אחרים? האם אינה טובה פת הרבה משלנו משופרא דשופרא של אחרים?!

הלא פלצות תאחזנו בשמענו על דבר העבדות השולטת בארצות החשך, לבנו הלא יחרד ויתר ממקומו בשמענו כי ישנם עוד אנשים המוכרים

את עצמם ממכרת עבד וכמעט לא נאמין למשמע אזנינו. אך הטובה היא הצדקה מן העבדות? הטוב הוא המקבל מהעבד? העבד אינו משתעבד לאדונו רק בגופו, בידיו ורגליו, והמקבל חסד משתעבד גם ברוחו ונשמתו ובכל אשר לו. עבד הוא הלוה לאיש מלוה, אם כי לוקח הוא על מנת להחזיר והמלוה רואה מתן שכרו בצדו. אך מה רע ומר גורל המקבל? עבד הוא להנותן, עבד כמשמעו. אם אדם אחד יעשה מדחה וימכור את עצמו בעבור הצדקה, אז ננוד להאמלל, כי צר לנו גם על נפש אחת מישראל ומאדם, וגם עולמו של אדם פרטי הוא עולם מלא בעינינו ולא נוכל לראות בחורבנו. אך מה נאמר ומה נדבר בראותנו עם כלו, העם ששמע על הר סיני „כי לי בני ישראל עבדים“, כי העם הזה הולך ומוכר את עצמו לעבד ומשכים לפתחה של צדקה ובוטח בנדיבים, אשר אם גם היו כמלאכי השרת ומשרתיהם כלם צדיקים בכל זאת דרכם להזיק בבאם בחסד ובצדקה ואין בכחם להושיע לעם שלם? הלא מלבד כי העם לא יראה לו סימן ברכה, רב הוא ערך ההפסד, הפסד אנושיתו ורוחניותו, הפסד שבכחו לקעקע בצתו ולהורידו דומה.

והשתא דאתינא להכא, כי הצדקה היא הריסותו של העולם, הכי לא השכילו הגוזרים? האם באמת הרעו הני בני בריוני אשר הבעירו את הבערה? הראית קורא, את הפחדן הזה שאיננו מרהיב בנפשו לדבר בשפה ברורה את כל אשר בלבו? הנהו סובב והולך מענין לענין והעקר חסר, גם טפח לא יגלה. האם אין אני בעיניך מעין טפוסו של הפחדן הזה? הנה דברים לי אליך, דברים היוצאים מן הלב, לב מלא מהאה וכעס, אבל עודם תחת לשוני...

פתחתי בחמור, סיימתי בצדקה, אבל אין בי רוח לגלות לך את כל לבי. ירא אנכי מפני הני קנאי שלא ישרפוני בהבל פיהם; ירא אנכי להטיל סערה בצליהות מים שלנו, שלא ישטפוני גליהם.

ירא אנכי! כמה הפסדתי בחיי ובעולמי מפני האימה היתרה המוטלת עלי? כמה עמלתי להוציא את עצמי מרשותה ובכל זאת עודנה מלפפת בי וכרוכה בי, אחרי שנתגדלה אתי יחד בעריסתי, ערש הנוכי...

האחזור לאחור ובטני תהיה קבר לכל הדברים שיש לי להשמיעך? אך לא! הנני להגיד הכל, כי לא אוכל עוד לעצור ברוחי הסוער. אדבר ויעבור עלי מה.

מורי ורבותי, הנה חדתי לכם חידה, ועתה האספו ואגידה לכם גם את הפתרון.

הנני שומע קול תרועה במחנה ישראל, קול מבשר פרשת נדבתו של נקדימון בן גוריון החדש שזרחה לנו חמתו. הנני רואה את הרצים שיצאו דחופים לתקוע ולהריע בכל כרכי הים; הנני רואה את כל הלבלרים היושבים על המשבר ו„שוברים את מוחם“ לברר את דבר הצדקה הזאת ועתידותיה. הנני רואה ושומע, אבל גם מרגיש אנכי. „הנני מרגיש, כי לא בצדקה יושע ישראל. ולו יתקבצו כל עשירי מזרח ומערב ויפקירו את כל

בספס וזהבם בעדיו, לא יבנו את עולמנו החרב. רחוק מלבי לחשוב כי יאה עניותא לישראל ועל בן ינהג עולמו של ישראל כמנהגו, אחרי כי הדלות היא מקור חטאתיו ורק התנאים הצרים והרעים המה מעבירים אותו על דעתו ועל דעת קונו. אבל הנני מתנגד לכל נתינה בידי אדם, לכל עזר הבא מיליד אשה בתור חסד. עולמנו החרב והשמם צריך להבנות מאליו, מתוכו ולא מגבו, מבפנים ולא מבחוץ. הנני אומר כי עולמו של ישראל מוכשר לקבל גם יסודות חברה מתוקנה ומשכלת, וכל מי שיבוא ויאמר לי כי ישראל מוכרח על פי טבעו ותכונתו להיים מרים ורעים, כי דרכו וטבעו בכך, אקהה את שניו. אבל מסכים אנכי כי ישראל אינו מוכשר לקבל צדקה, כלומר: להושע בצדקה, אחרי שכל אדם אינו מוכשר לכך.

וכיון שלקחתי לי רשות להגיד, אפסע עוד פסיעה אחת קטנה ואמר: אל יצא איש ממקומו.

הן אמנם שנו חכמים: מאן דביש ליה בהאי מתא ליזיל ליה למתא אחריתא, אך כמה דברים אמורים, ביחיד, וגם הוא צפוי לידי מלחמה ארוכה וממושכה, מלחמה נוראה ואיומה האוכלת חצי בשרו, אחרי שגר הוא בארץ נכריה, ומי מאתנו איננו יודע את נפש הגר? אבל בעם כלו כל הדורש בשבחה של היציאה מאבד את הרבים.

באחת מירכתי בית בשול לעם אשר לעדת ישראל בברסלוי ישבה אשה עבריה אחת, יצאנית. עננה הרת תוגה היתה פרושה על פניה השחורים כשולי קדרה ואנחה התפרצה לרגעים מלבה, אנחה אשר שברה חצי גופו של השומע. גם מפי עוללה היונק משדיה הצומקות נשמעה לרגעים אנקת „יהודי קטן", כאלו ידע גם הוא כי אבותיו עמדו על הר סיני...

„אנה תלכי?", שאלה אותה אשה כבודה אחת מבנות העיר שבאה לקדם את פני הגולים, „לאמריקה הדרומית או הצפונית?"

הנשאלה נבוכה מאד, כי לא ידעה להשיב דבר ולהבדיל בין צפון לדרום ותאמר: היודעת אנכי את דרכי ואנה אלך? הנני מבקשת „חתיכת להם" לפי ולפי ילדי, ובכל מקום אשר אמצא את הלחם, שם אשב, אם גם בין „הרי החשך".

„אשה עבריה! אנה תלכי?" עוללי שואלים ללחם.

הזה הוא טעמו של דבר? היצאו דבריה אלה ללמד על הכלל כלו, על כל המון הגולים? האם שאלת הלחם מפיצה את עמנו הנפוץ גם בלעדי זאת לארבע כנפות הארץ?

אמנם כן, שאלת הלחם היא שאלה גדולה וחמורה, שאלה ששום אדם אינו דש אותה בעקביו, אך האם בטוחים הננו כי בארץ אחרת תפתר השאלה הזאת לטובה? היוכלו בכלל אנשים נדכאים, זרים ומוזרים, ללחום מלחמת החיים והקיום בארץ לא להם ולהתחרות באזרחיה ותושביה, אשר גם הם משתכרים אל צרור נקוב ומחזיקים שבעה אנשים במיצר אחד?

האם לא יתחכמו להם גם אזרחי הארץ החדשה, בראותם את כל הקהל הגדול הזה שבא ללחך?... האם לא יתחכמו להם גם המה לאמר: פן ירבה? האם אנשים שכבר עברו עליהם רוב שנותיהם בתנאים וחיים ידועים, תנאים וחיים שהיו לעצם מעצמם ובשר מבשרם, היקיצו אנשים כאלה לחיים חדשים, חיים זרים ומוזרים לרוחם ולשרש נשמתם? האם אנשים שאינם יודעים כל מלאכה, כל עבודה מסוימה, ואין להם רק ד׳ אמות של המסחר והיים של רוח, היראו אנשים כאלה סימן ברכה, בהעקרם ממקומם ובבואם לארץ חדשה תחת שמים חדשים? אך לא! לא להם יבקשו רוב היוצאים, ולא אל מלחמת קיומם המה נושאים את נפשם. יציאתם היא יציאה פחזנית, נמהרת. רוח היציאה מקיף עתה את כל עולמו של ישראל; למקטן ועד גדול, מבכור השפחת עד בכור החסיד שרבו יושב על הכסא, כלם עומדים הכן לצאת, מתניהם חגורים ומקלותיהם בידיהם ויוצאים מאליהם, כאלו כח הכרחי דוחה אותם לצאת ומניע אותם תניעה חזקה. אנשים קשי ערף ששעל אדמתם היה חביב להם מכל חללי דעלמא, אנשים שרכשו להם במשך הדורות עולם דתי ורוחני, אשר התאים עם כל תנאי חייהם החיצוניים והפנימיים, — אנשים כאלה יוצאים למרחקים. אך היקחו גם את רכושם הרוחני? התגלה גם שכינתם עמהם, כאשר היה לפנים בגלות ספרד ובשאר גליות ישראל? היקחו אתם גם את ע צ מ ו ת ם? לא נפש ישראל, לא תמציתו הולכת עתה בגולה, כי אם עצמותיו, עצמות מפוזרות, פרטיות ויבשות, אשר בהנתקן ממקומן, ינתקו גם כל הגידים המדביקים אותן אל הגוף להיות יחד לגוף אחד שלם.

רוב הגולים אינם חושדים כלל ע״ד דתם ועמם וכל השלשלת הגדולה המקשרת אותם אל העבר. הם ממהרים לצאת ובהפזם ישאירו את כל קניניהם הרוחניים בארצם ויצאו ערומים.

כל אשר התהלך עם הגולים וידע את מהשבותיהם, אם גם אין בו אף זיק אחד של אורתודאכסיה, יראה את הסכנה הגדולה המרחפת על ראשם, סכנה רוחנית, כי החרות הבאה לאדם לפתע פתאם, איננה תולדת ההשתלמות ההולכת לאט לאט ממדרגה למדרגה בזה אחר זה, כי אם עקירה פתאומית אשר תביא אחריה את הקרחה הנורא.

מה הוא האדם בלי חוג רוחני? מה הוא האדם בלי אויר דתי, מדעי או לאומי? את הדברים האלה לא יעלו היוצאים על לבם. אנשים שבעצמם נלחמו גם על פחות מערקתא דמסאני ויחשבו בנפשם כי הגדילו לעשות, אנשים כאלה החלו עתה ללחך פנכי מכתבי העתים והנם עוזבים את כל רכושם הרוחני וממהרים לצאת.

כמדומה לי שאחד מן הצופים לבית ישראל שמח מאד לראות, כי מעז יצא מתוק, וכי התנאים הרעים קרבו את לב ישראל לספרות ישראל. היודע האי גברא קרבה זו מה היא? היודע הוא את ההפסד הנורא שבא בעקבה?

אומרים אמור על הסינים כי נותנים הם את כל כספם וזהבם בעד מעשי צעצועים מכלי זכוכית אשר יביאו להם בני מערבה, כי אינם יודעים כלל מה טיבם. אוי לי אם אמר, כי הסינים מבינים יותר בכלי זכוכית מאשר העם שלנו בכתבי העתים.

בכל עם ועם יש מחלקות בין הקוראים, ויש מחלקה אחרונה, שהבנתה מוגבלה מאד, אבל איננה מסובכה ויודעת היא מה טיבם של מכ״ע ושדבריהם הם על הרוב דברים של מה בכך. אבל אצלינו, הקוראים החדשים חובשי בית המדרש, שאין להם מושג כל שהוא מהליכות העולם, המה קונים להם מן המכ״ע מושגים נפתלים, המה מאמינים בכל דבריהם, קוראים בין השיטין, אחרי שהמולי״ם, לפי דעתם, הנם בלי ספק קרובים למלכות, והקרובים למלכות הללו כותבים בהגזטין שלהם מהברון הירש, והוא הלא לפני מלכים יתיצב, הוא רעו ועמיתו של רוטשילד וקרובו של מונטיפיורי. מונטיפיורי, רוטשילד, הירש—שמות צלצלי שמע כאלה גלוים לפני כל עדת בני ישראל, ובעת שהתנוק יונק משדי אמו תשמענה אזניו את מהללם, וממילא מובן כי יקנו להם אדותם מושגים מעוקלים, מושגים שבעולם ההויה אי אפשר להם כלל להתקים. הגזטין מצאו למו מהלכים בין עדת ישראל, אבל מה המה הגזטין האלה? קבוצת עצות של שטות, דברים שאין להם שחר, דברי הבאי שאין בהם ממש היוצאים ממוחם של הסופרים הנערים, שלא ידעו מעולם את הדברים אשר אדותם ידברו, נערים שחובתם רק להתפלפל ולעוץ עצות, בעוד שאין להם כל מושג נכון וידיעה בינונית בנידון הדברים. בדיני אסור והיתר, בטיב גטין וקדושין נוהגים עכ״פ לסמוך, ומי שאינו יודע בטיב גטין וקדושין אין לו עסק עמהם, אבל בספרתנו, כל מי שיודע לכתוב ושאינו יודע לכתוב נעשה ליועץ, להוקר, למתוכה וּמשיב כהלכה. ועמא פזיזא שומע בדחילו ורחימא את דברי הגזטין הללו ויוצא...

ראובן חיב לשמעון מנה וללוי מאתים ובתו הגיעה לפרקה ובנו דורש שכר למוד; שערות אדרתו נושרות ואדרתה של „זוגתו״ מלאה חללים: גגו של ביתו רעוע וחלונותיו שבורים ורב שמגר בן ענת, פרנס הקהלה, דורש ממנו את המס ביד חזקה. ממון רב דרוש לראובן דנן, „ממון קרח״, ומאין יקח לו את כל השלל הזה? המן הגרן או מן היקב? הפדיון בחנותו הוא קטן ודל והדלת נעולה בפני לוין. הנה הוא עובד במוחו יומם ולילה, חושב ומיגע את ראשו איך למצוא כסף, ושם בברכי הים נותנים לו דירה נאה ופרה טובה ושורים טובים, והכל בחנם ע״י אותו הברון הירש קרובו של מונטיפיורי; הישב במקומו הצר? האם לא יצא גם הוא לאכול את הענבים ולשבת על אדמתו? ותיכף ומיד ימכור את כלי הכסף שלו ואת הנוצות ומקבץ את כל חפציו וילדיו ויוצא, יוצא בחפזון, בלי תעודת מסע, בלי הכנה ובלי דעת אנה, אחרי שהכל מוכן ומזומן לפניו.

הנני אומר בחפזון, אחרי שהנוסע העושה צעד גדול ונורא כזה בחייו, לא יתן לעצמו דין וחשבון מצעדו זה גם רגע אחד, וגם האדם שלא ראה מאורות האדמה מימיו, אדם שדרכו לקצור בטרם יזרע וכל מסחר שאינו

מרוית בו קודם שעשהו לאו מסחר הוא בעיניו, אדם שאין לו סבלנות כל שהיא, שאין לו כל מושג מהחיים העתידים להיות בעולם הזה, הוא משליך אלילי מסחרו והפציו, דברים שהוא מוכשר להם וחי וקים בהם, והולך לתפוס את ומהרשה, כאלו לכך נוצר, לכך נתחנך ונתגדל...

גם היהודים אשר נהירין להון שבילי דשוקא, היודעים מה טיבם של חטים ושעורים, גם אלה לא יקנו להם מושג נכון מצאתם ומצעדם. הנה הם רואים את האכרים עובדים ואוכלים את לחמם לשובע ויושבים על אדמתם לבטח, והנם אומרים בלבם: היה נהיה כגוים האלה גם אנחנו ומדוע יהיו היינו תלואים לנו מנגד? אבל אחת ישכחו, כי הגוים האלה נולדו בחוג הזה ונתגדלו באוירא דא, עד כי לא ידעו ולא יבינו כלל לחיים אחרים; ישכחו, כי האדמה היא אדמה עבודה וטבעה ותכונתה ידועים לכל בר בי אכר; ישכחו, כי האכרים האלה עובדים את אדמתם בחפש ואיש איש מהם יעשה מה שלבו חפץ, יזרע ויקצור אימתי שירצה, ימכור ויקנה ככל העולה על רוחו, יצא לפעל וישוב הביתה כחפצו וכרוחו; ישכחו, כי כל אכר עומד על רגליו והרי הוא עולם שלם, עולם שאינו תלוי כלל בעולמו של השני, עולם משונה מחברו, כי טבעו משונה. זה יזרע חטים וזה שעורים, האחד יטע עין והשני ירקות, זה מפטם הזרים וזה שורים, זה מגדל תרנגולות וזה מקדים למכור את הבצים, זה מגדל דבורים וזה יטוה צמר ופשתים. כללו של דבר, כל אחד מהאכרים הוא עולם בפני עצמו, עולם הפשי וע״כ הנם הולכים ומתפתחים ומשתלמים. אך לא כן בחברת אכרים התלואים בדעת שלטון כללי, שלטון תקיף החותך הקים ומועדים, שלטון אשר על פיו ישקו כל הקולוניסתים, בחברה כזאת יהיו האכרים למכונות בידי השלטון, כל עורקי הייהם ימותו והרקבון ישלוט בהם. —

קרוב הדבר כי אין בחירה לאדם כלל בעולם המעשה, וכי כל פעולותיו והליכותיו תלויות ונכנעות תחת ידי החקים הכוללים שלא ישנו את תפקידם, אבל על כל פנים מאמין הוא האדם במציאות הבחירה החפשית, והאמונה הזאת מצלת אותו מן האבדון. וכן הדבר בחברה כלה; הן כי יש הלוקת העבודה בחברה וכל אחד עפ״י תנאיו ורוחו מוכרח למלאות את תפקידו, אבל האדם מאמין, כי בוחר לו בעצמו את אפני מלאכתו. ולו היתה באמת איזה מדינה שכל דבר יוצא ונכנס רק בדבר שלטון, לא היתה יכולה להתקים גם שעה אחת, כי חסרה לה התנועה הבאה מאליה. והוא הדין בקולוניות המוגבלות ועומדות תחת מערכת שלטון, שסופן לרקבון.

האכר נוסע בעגלתו העירה ובדרכו ימצא אילן יפה על צדי הדרכים, אילן אשר יש לו חפץ בו. מיד הוא יורד מעגלתו ולוקח לו את הגרזן מקצץ את הקוץ ויביאהו הביתה. הימים הללו ימי עבודה הם לו, הימים מעוננים ועליו להביא את קציר השדה הגורנה, אבל הנה העץ... וממנו הלא יוכל לעשות לו משוט, שער ודלת, היחכה עד אשר יביא את הקציר הביתה? לא! איננו יכול להכות, איננו יכול לתת מעצור לרוחו, ומה יעשה? מניח את כל עבודתו בקרן זוית והעץ דוחה את הכל; אך מה יעשה אותו אכר

האנוס על פי השלטון לצאת השדה למרות חפצו? היעבוד בנפש חפצה? היעבוד בהיותו מצוה ועומד, בעת שאחרים יצוו עליו? היזרע ברנה בעת שכל מחשבותיו נתונות נתונות אל העץ? היגדל תולעי משי בעוד שגדול דבורים יקח את לבו? היפטם בהמות דקות בעת אשר רק שובבים משאת נפשו? הימכור בטוב לב את דגנו בעת שלבו יחשוב כי יגדל השער? היסקל אבנים מכרמו בעוד שדלף טורד בביתו?

כל מי שבקר בבית ספר אשר התלמידים קרובים וידועים להמורים ביותר, אם גם רב ערך הלמוד והרבה למודים נלמדים שם, אך כל זה איננו שוה בנזק הרוחני, בנזק המדותי היוצא מזה, כי בבית ספר כזה תגדלנה החנופה והצביעות במאד מאד, ועל צבאן שקר ורכילות. וכן הדבר גם במערכת שלטון. אם מביאה היא טובה בסדריה ומשטריה, — היא שאלה בפני עצמה, כי לפע״ד לא נוכל לנהל חלקות אדמה קטנות המסורות לידי בני אדם שונים בחקים כוללים; אך ההפסד הרוחני נעלה מעל כל ספק. כי איזה אכר יאמר גירא בעינא דפקיד ולא ישתדל לקנות את לבבו בחנופה ורכילות? מי מהאכרים לא יחפוץ שרק לו יהיה משפט הבכורה? מי לא ילשין את רעהו, בראותו כי לו יטה הפקיד חסד? וכל זאת לא ישימו היוצאים אל לבם. לא ישימו אל לבם, כי אינם רואים רק את ההוה של האכרים, אשר בגורלם הם מקנאים, ואינם יודעים כמה עברו ונטרדו מן עולמם, כמה דורות כלו עד שזכו לעמוד על הקרקע; לא ישימו אל לבם כי גם בשנת שובע מלאות ידי האכר עבודה: בבית ובשדה, בביבר של דגים ובחפירת בורות ומערות, בחטיבת עצים ובכביסה וכו׳. ומה לא יעשה האכר? באיזה עבודה איננו עוסק, הוא ואשתו ובניו ובנותיו? והכל לאתוי להמו, כי לא על האדמה לבדה, אשר בכל יומא היא בחזקת סכנה, יחיה האכר; לא ישימו אל לבם כי בני האכרים לא קריין ולא כתבין והנם רק לעזר להוריהם, בעוד שבנינו מלאים תורה כרמון; לא ישימו אל לבם כי כל אדם מוכרח להיות את אשר הוא, וברצונו איננו יכול לשנות את רוחו אשר בקרבו, אם לא יקדמו לו, לרצונו, תנאים וסבות אשר יכשירוהו להליפות ותמורות בחייו; לא ישימו אל לבם, כי לא רק המה הנם עניים מרודים, בעבור „אסונם, יהדותם" כי אם גם גוים גמורים גועים ברעב בארצות המערב הנאורות, ואין לך עיר שלא נמצאו בה אובדים ונדחים במספר רב ועצום, אובדים ונדחים שגם פת קיבר אין להם, אובדים ונדחים שאין להם יותר מהלוק אחד ולנים תחת כפת השמים, אם כי אזרחים גמורים הם; לא ישימו אל לבם, כי בחפצם למצוא להם ומנוחה בטוחה, יבואו במגע ובמשא עם ראשים, אשר בלי ספק יפסעו על ראשי הצבור ויעשו בו מה שלבם הפץ; לא ישימו אל לבם לדעת ולהבין מה היא פת שחורה במלח וקיתון של מים צוננים בירכתי השדה, בעת אשר הגשם שוטף והקור מרעיש את כל מיתרי העצבים, בעת אשר הרגלים היתפות נגפות בשני הסלעים והמנעלים עומדים מוכנים רק לימי שבת ומועד; לא ישימו אל לבם איך יתפלצו לראות את

נשותיהם הרכות והענוגות נשאות כדי מים על שכמן, בעת שכרסן בין שניהן. עינים להם ולא יראו, לב להם ולא יבינו.

הנה באו ימי האביב. חג לכל היקום, להטבע, וגם להאכר העומד על יד ביתו הלבן וישמח למראה האילנות דמלבלבי. ילדיו היפים מרקדים על יציע הדשא הירוק ורעיתו היושבת על האסקופה ומיניקה את התינוק השוכב בחיקה מראה לו פנים שוחקות. החמור נוער הסוס דוהר וגם הוא מכה בחליל. הנה גם פת בסלו, יין במרתפו ווורה של חלב רותח על הכירה, ומדוע לא ישמח? אבל הס! שם ילך פקיד המושבה לאטי, ילך לבקש לו סוכנת ולא ישבע רצון בראות אחד האכרים את דרכו ותהלוכותיו, ועליו לשוב לאחוריו. האם לא יחרוק שן על האכר המפנה לבו לבטלה? האם לא ישמור לו איבה בלבו לנקום נקמתו ממנו לעת מצוא על כי הפריעו מתענוגי לבבו? —

מורי ורבותי! אינני עשיר כקרח, גם לא כרבי אליעזר בן עזריה, רק כרבי חנינא בן דוסא, ובכל זאת הנני נשבע לפניכם, כי לו נתנו לי את ממונו של קרח ואת רכושו של רבי אליעזר בן עזריה, לו גם מלאכי השרת בכבודם ובעצמם צלו לי בשר וסננו לי יין, כיון שראיתי אימת פקיד המושבה עלי,— הפקרתי מיד את כל נכסי ואברח משם, כברוח איש מפני הארי ותינוק מן החדר, ואקפח את עצמי שאני נכנס לערי מקלט ואיני נכנס למחיצות הללו.—לכל איש בארצו, יהיה מי שיהיה ובאיזה מצב שהוא עומד, יש מכירים ומיודעים, יש לו מאמינים ואנשים שהוא מאמין בהם, יש לו פחותים והגונים, טוב ויפה, אור והשך, יש לו דעת הקהל שלפניה הוא נותן דין וחשבון ועל פיה ישפוט גם הוא את אחרים, יש לו דברי חול ודברים שבקדושה, שהם משאת נפשו, יש לו דברים שהוא רודף אחריהם ודברים שהוא בורח מהם, — בקצרה: יש לו חוג שלם, ספרה שלמה, שבו הוא חי וקים ומתנועע. אמנם גם החוג שלו איננו עומד על מקום אחד ועל נקודה אחת, כי הולך הוא ומשתנה ולובש צורה חדשה לפי תנאי הזמן, אבל לא במרוצה והפזון כי אם בהשאי, ולאט לאט יתרגל עם החליפות והתמורות ויהיה ככל בני גילו. אך בצאתו מארצו וממולדתו פעם אחת יאבד בידים את כל הדברים האלה הדרושים לו מאד בפעם אחת ויחזור לקטנותו להיות כקטן שנולד, קטן שכל קניניו שקנה לו עד עתה כמאן דליתא, והרי נקי ובודד בים החיים הסוער, נקי בלי ספרה רוחנית ובלי מניע מוסרי, ומדוע לא יעשה כל מה שלבו חפץ, אחרי שכל עולמו מקופל ומצומצם רק ב„חתיכת לחמו"? מה לא יעשה בשעה שלית דין ולית דין ואימת „מה יאמרו הבריות" אינה מוטלת עליו?—

כל הדר מהוץ לארצו הוא כמו שאין לו אלוה, כלומר: למי שעזב את אלהיו בארץ מולדתו..

כי איש פרטי יוצא למדינת הים ומצליח — דבר כזה הוא אפשרי, כמו שאפשר שאחרים יאבדו בתהום הנשיה בארץ לא להם. אבל צבור כלו, צבור גדול כעם ישראל, צבור שלם ילך גולה ולא מחפצו ומדעתו הפנימית, לא בתקוה על כחו ועוצם ידו במלחמת החיים, כי אם על אלה העשירים

המבזבזים יותר מחמש, — האפשר הדבר כי יעשה וגם יצליח? הנשמע כדבר הזה בכל הגוים ובכל הלשונות? הבאמת משונים אנחנו מכל אומה ולשון ודם אחר נוזל בעורקינו וחקים אחרים מושלים בנו? האם צפרים אהדות תביאנה לנו את האביב בכנפיהן? התחיינה העצמות היבשות האלה בארצות לא להן?

הנני עומד על פרשת דרכים, הנני רואה את המון בית ישראל יוצא בזקניו וזקנותיו, יוצא בחפזון בלי סדר ומשטר, יוצא מבלי דעת. הנני רואה את הילדים הקטנים השוכבים בחיק אמותיהם הפרועות והטרודות ושמלותיהן על שכמן. הנני שומע קול אנחת הנערים, אנחת יתומים קטנים מבלי ארץ והוג ידוע — הנני רואה ושומע את כל אלה וכל עצבי ירעשו, עצמותי תרעדנה, ועיני? עיני כבר קמו לבכות!

„אָנָה תֵלֵךְ, אָנָה תִפְנֶה עַם דַל חֵלֵכָה?"

אנה ילכו האמללים האלה? היודעים הם את דרכם? היודעים עכ"פ אלה הדורשים בשבח היציאה? היודעים לכל הפחות אלה החפצים לעזור להם? מסופקני מאד.—

וה„ישוב" ?

רואה אנכי אותך הקורא כי חפץ אתה להביאני בין המצרים ואינך דואג כלל אם ירוצצו את גלגלתי, אבל בטרם אדרש לך להשיב על שאלתך אשאל מאתך שאלה אחת קטנה.

הידעת את טלסטאי? הידעת מחשבות האי גברא רבא? הידעת כי חפץ הוא לעקור את הכל? פרעה לא גזר אלא על הזכרים והוא גם על הנקבות וקיום המין. אומרים עליו כי פעם אחת התיצב לפניו אחד מסופרי כתבי העתים, וכאשר קבל לפניו טלסטאי על רקבון החברה והאישות ועל הרעה הכרוכה בעקבה, ושנוה לה שלא תקום ולא תהיה. שאלהו אותו כופר בתמיה: והלא ישנם שני מינים: זכר ונקבה? „אינני חפץ", ענהו טלסטאי, „כי יהיו שני מינים, די די לנו במציאות מין אחד".

אינני חפץ במציאות הדברים הנמצאים! הימצא אי־חפצי זה חן בעיניך? כל עולמו של ישראל מתנועע בתנועת הישוב זה עשרת שנים; הללו דורשים בשבח התנועה והללו בגנותה, עד כי נצחו האראלים את המצוקים וישראל הטה את ראשו כלפי מזרח, וגם האנשים שדעתם צלולה עליהם ו־חוקים מדמיונות שוא חשבו למצוא בתנועה הזאת איזה ממש, עד שבא „אחד העם", אחד מהנכנסים לפני ולפנים בעולם הישוב, אחד מהגזברים והאמרכלים, ובדברים של טעם, כעד ראיה הבוחן ובודק כל גנזי נסתרות, הפך את כל קערת הישוב על פיה, בגלותו טפח מ„אמת מארץ ישראל" (המליץ שנה שעברה) ויראנו לדעת כי כלנו טועים, כי האדמה אינה נותנת את יבולה, העובדים אינם עובדים והעוסקים בצרכיה עוסקים שלא באמונה,

ואף גם זאת, כי גם שם קרובים לנו ימים רעים, כי גם שם יתחכמו לנו. ומה ענו אבתריה כל אלה שראו שבא אחד מהם והעיד? „איננו חפצים! איננו חפצים להסיר שארית התקוה הזאת מלבנו; איננו חפצים לפקוח עינים לראות, כי כל חזיונותינו ומחשבותינו לא שרירין ולא קימין". „איננו חפצים?" ואיככה יחפצו? האם נקל הוא לאדם להסיר מלבו זכרון אבדה שחביבה עליו? גם אנכי אינני חפץ בה„אמת מארץ ישראל", וטוב טוב לי כי ישבו בני ישראל בארצם, איש תחת גפנו ותחת תאנתו. אינני חפץ כי גם תקותנו זאת תהיה לנו למפח נפש. חפץ אנכי כי עלה נעלה וגם יכל נוכל, אבל מה אעשה והמציאות איננה זזה ממקומה? מה אעשה אם נסתם הגולל?

„לארץ ישראל או לארגנטינא?" השאלה הזאת נשאלת ומיושבת בכל יום, וכמובן, ע"י אנשים שלא היו בזה וגם בזה, אבל לבי נוקפי מן היציאה בכלל, ששכיח בה היזקא. בכל ארחות היציאה הנני רואה סלעי מגור, ומה לי הכא ומה לי התם? לולא דמסתפינא הייתי מנתף אכתפיה ד„אחד העם" ואומר, כי מתירא אנכי מאוירא דא"י. הוא רואה שם שרלתנריה, ואנכי גם צביעות, עליו אימת מפגיע, ועלי אימת הני נשי המושלות שם בכפה. אסטניס אנכי וקול שופר והרם עושה עלי רושם נורא מאד ומרעיש את כל עצבי.

מעשה בועד האשדות, ששאלו לפניו בשם חברי הועד הפועל ביפו אם ישימו להם ליועץ את... ברזילי, בקשו למנותו, אך פקח אחד היה שם וברבש שמו, ויען ויאמר: „הועד שביפו הוא גופו יועץ ואנן נשים יועץ ליועץ?" מורי ורבותי! הנני מתודה לפניכם כי שונא אנכי את היועצים וכל כת דילהון; ואף גם זאת הנני מתירא מהם, היועצים החשודים בעיני להטעות את הרבים במזיד ובמתכון. ומדוע לא יַטעו? רבי דאתי מבית דוד הפך בזכותיה, ואנשים כאלה שמפיהם הם חיים לא יהפכו בזכותם ולא ילכו „להרגיע את ישראל", ובעוד שממשלת תוגרמא אומרת דברים של טעם: איני מרוצה בגוף השידוך כל עקר, הכבדו ושבו בביתכם! בעוד שהספינות חוזרות בתשובה, מנחמים אלה היועצים את העם בנחמה של קימא, כי בפירוש איתא בגמרא גזרה עבידא דבטלה. מורי ורבותי! הידעתם את מחלת המעים — ומחלת הראש? הנני שונא את מחלת המעים, כלומר: את האנשים החולים במחלת המעים. אם יאמר הנער לאמו: „אמי! ראשי עלי יכאב, אינני יכול ללכת ההדרה", מיד היא שמה את ידה על ראשו לדעת אם יחם לו. אבל במה תדע כי חולה הוא את מעיו? אם יבוא אדם ויאמר: למדן אנכי, בקי אנכי בכל הדרי התורה, אז נייתי ספר ונחזה. אבל אם בוא יבוא המתחסד ויאמר: „יהודי אמתי אנכי, יש נקודה בלבי" איככה נדע אם כנים דבריו?

לפנים קנה לו איש ישראל את עולמו בשלשה דברים: בתורה, בחכמה ובמעשים טובים, כי בדברים האלה יש ממש ועומדים לראיון. אבל הידעתם מה טיבה של אהבת עם, אשר בה יתפארו עתה כל הני אנשיא?

האחד הוא „אוהב עמו" והשני „חובב ציון באמת" והשלישי ב„אמת ובתמים" וזה ב„כל לבו ונפשו". בדרך הזאת בחרו להם עתה בני אדם שלנו להטיל אבק בעינינו. ואיזה מקומם? במה נדע לבחון ולבדוק אם כנים דבריהם?

מורי ורבותי! אהבת עם שבה יתפארו היא מחלת המעים שאי אפשר לנו לבדוק אחריה, והחולים האלה עוסקים בישוב א"י.

אחי בני עמי הנצבים אתי בזה ודי בכל אתר ואתר! אל נא יפול לבבכם, כלנו הננו אוהבים את עמנו, כלנו באמת ובתמים, ואם בוא יבוא אליכם אדם ויאמר לכם: „אינני אוהב את עמי", אינו אלא בדאי. כל זמן שנשמת האדם בקרבו, אם גם יהיה פסימיסט גמור עד הקצה האחרון לא יחדל מלאהוב את עצמו גם רגע אחד, וגיורא עד עשרה דרי הוא בן לעמו. גם אלה הרחוקים מגבול ישראל ומחליפים את הזמנים, גם הם אוהבים את עמם. גם אנשים כלודוויג גייגער וסעיתו שרבים הוציאום מגבול ישראל מבלי שאול את פיהם על מעלם בהשוביניזמוס, גם הם אוהבים את עמם.

מדוע יקחו האנשים האלה את הגדולה הזאת לעצמם? מדוע יתימרו בדבר ללבו של כל אחד מאתנו? ומה לאהבת עם ולממונם של ישראל?

מורי ורבותי! עוד דבר אחד אמר לכם, אבל בלחישא, כי גם הני רבנן הלוקחים חלק בעולם הישוב אינם נותנים לו טעם לשבה ומחלישים את הכח המושך. שפיר ושליא. ועבודת האדמה, טפת הלב ויאור משקה, דברים כאלה סותרים אהדדי.

עם שנעקר ממקומו ובוקיא דאכמא דשף מדוכתיה, מי ששנה זו לא שנה זו.—

מורי ורבותי! הלא ידעתם את רבי עקיבא. האיש הזה אם כי לא היה מרבנן דאגדתא בכל זאת היה נהירא ליה שביליה במדה יותר גדולה מידיעת הדורשים בשבחה של הארץ בטובה. ואחר זה כאשר אקלע לאתרא הדין, גערו ביה חבריו בנזיפה „עקיבא מה לך אצל אגדות כלך לך אצל נגעים ואהלות!" כי הני חברים ידעו כי בעת שקאי האדם במסכת זו אל ישאל במסכת אחריתי, כי הרשות נתנה לאדם להורות רק ממסכת החיים או התורה שהוא עוסק בה. ושלסטאי רק בלסטאתיה ידע. — ואתם תלכו לשמוע תורת החיים, תורות המסורות רק ליושבי קרנות ולאנשים הבקיאים בעניני דעלמא, מפי הני אנשים הכופרים כל האותיות שבהלכות, ומחשבותיהם מרבות על טפת חלב מעל טפת דם — דם ישראל. היו ימים אשר מפי רבותינו שבגולה חיינו, ימים אשר הללו היו עצם מעצמינו, כשרים ותמימים כמונו, ימים אשר בהם חיינו בתנאים רוחנים אחרים. הימים הללו כבר חלפו ואינם, והיה אם ימצאו בהם קוראי הדורות, דברים שלא כשורה, וקולרם תלוי בהני רבנן. וראו כי היו שוגגים, מוגבלים, ואם המעשים לא היו כהוגן, עכ"פ הכונה היתה טהורה תמימה — הדור הזה הוא דור ה„קטנים" ה„צעירים" ה„מתאבקים בעפר רגלי חכמים" וכו' — אבל דורנו הוא דור ה„גדולים" ה„אוהבים את עמם", ד ו ר ה מ ז י ד י ם, ודורנו מין עסקנים כאלה; יודע ויכון להתעות, וכל מגמתו להטיל אבק, כל מגמתם

בעבור מתן שכרם בעולם הזה. בעולמם העצמיי ולא בעלמא דאתי והיצוני, ואנשים כאלה באים אלינו ואומרים, כי מחויבים אנחנו לעשות כך וכך. בעבור שקרא אשבחו, — ומרבים עלינו בספרים מוכחים כי מן התורה מן הנביאים מן הכתובים, מן הגמרא, מוכח להדיא כי חיבים אנחנו לרוץ אבתרם כאיל, במקום דאיכא רשות או חובה, ישנו גם יכולת; ואלה רועינו? אלה רועינו ומנהיגינו? אלה דורשינו ומעוררינו? אלה שלא ראו מעולם מאורות הארץ רק מאורות המדרש רבא וזוטא— אלה דורשינו? שלית בהון גם מה דאיתא בהמגיד מקלם, אחרי שאינם שבורים מן דמיונות כמותו. ואבותיהם ותולדותיהן רק צלצלי שמע.

מורי ורבותי! גם לא המור אחד לקח משה רבינו מדור המדבר, ובכל זאת בימי המלואים שמש בחלוקה שלית בת חללים, כדי שלא יחשדוהו שיתעשר מפהולתן; ומנהיגינו כאלה לא יבושו להתעסק בגורלות... האם גם לזה קרא אשבחו.

אתם תביאו אלינו מן הכתובים מן ההלכות; טוב הדבר. אבל הני הלכות וגבילי באלפי הגבלות ותנאים את אלה שבאים להתעסק בצרכי הצבור, ודברים רבים מנו לנו שעל ידן אין ממנין פרנס על הצבור. ופרנסינו? גזברינו? אמרכלינו?

מורי ורבותי! הידעתם את מענדל תשתדלן? הידעתם את הזקן ורגיל בלקוחות ונתינות, במלחמות תגרא ומגן, במליצות והשתדלות בין ההשכלה ובין האמונה, בין העם ובין הממשלה בין הפרוטות ובין צלחתו? הנה לא ינום ולא יישן, לא ייעף ולא ייגע לעבוד לטובתנו ולהנאתנו להוליכנו קוממיות לארצנו ולהשיב את הדת על מכונה. הידעתם את נסיעותיו לארצות שונות להפוך לגדולי ישראל לב אחר, לב לאומי הבוחר בציון, למען יתנו את פרוטותיהם ואת קשיטותיהם? הידעתם כי האיש הזה הוא מושבע ועומד בכת הכרחי לצדד בזכות הדברים, אשר כשהוא לעצמו אינו רואה להם כל זכות, בלעדי הזכות אשר הוא רואה לעצמו לנצל את אמתחותינו? והאיש הזה הוא אחד מגבורי ישראל, הוא עומד בראש התנועה, אשר הסרי לב והסרי כוח קוראים לה תנועה לאומית; הוא דואג לגורלנו בהוה ובעתיד ויש לו טענות ותביעות אלינו על כי לא נקדם פניו בפרוטותינו עוד טרם יקרא, על כי לא נדע לכבדו בכבוד הראוי לו. אמנם כן, אין אנחנו יודעים לכבדו בכבוד הראוי לו, עם כפוי טובה הננו זה ימים רבים, אין אנחנו יודעים להבדיל בין ארור המן לברוך מרדכי, בין עוכר ישראל לאשר לא עוכרו, ועל כן הננו נותנים להדיוטים לקפוץ בראשנו ולנצל את אמתחותינו, להוליכנו בדרכים עקלקלות ולנגף את רגלינו, ובלבד שתצא להם טובה, כי תמלא אמתחתם בפרושות ישראל אשר עניותא יאה לו.

מורי ורבותי! הזוכרים אתם את הכעס שכעס אותו צדיק המסתפק במה שיש לו על אשתו בהגישה לו כוס מוזהבה? היודעים אתם כי הוסיף לכעוס על אחת שבע בהרגיעה את רוחו ובאמרה לו כי לא כוס של זהב היא, כי אם כוס של נחשת המצופה בזהב, ומחירה לא רב הוא כאשר

חשב בתחלה? „אם כן יש פה גם גאוה גם שקר, ואין לך גנבת דעת גדולה יותר מזו״ השיב לה בחמתו וישלך את הכוס ארצה.

אך מה עשה אותו צדיק וחסיד לו ידע כי גם גנבה איכא הכא, כי לא בעמל ידיה מצאה לה את הכסף המעט לשלם בעד הכוס...

מורי ורבותי! הנשתה מכוסות התשודות בעינינו בשלש אלה ולא נשים אל לבנו? המאלה אשר העגול של נחשת הוא שרש נשמתם, המאלה יושע יהודה וישראל?

מורי ורבותי! האם כל אלה הנערים הבטלים, הפתאים והרמאים, שאינם יודעים מה דקאמרי, האם אלה יהיו לנו לצופים ומאשרים, למורי דרך ולהעומדים בראשנו, מורים שכרסם קודמת לתורתם ושגם אם נתן להם מגלימא דעל כתפנו אין אנחנו מספיקים למלאות חובתנו להם?

מורי ורבותי! אם תשמעו בת קול לאמר: חפצים אנחנו להחזיק בידי עמנו ולהכינו כי לא יארכו הימים עד כי יבוא אל המנוחה ואל הנחלה; חפצים אנחנו לחנך את אחינו הנדכאים בחנוך גופני, שכלי ומוסרי, למען יהיו מוכשרים ומסוגלים לעבודתנו הגדולה והכבירה — אם תשמעו קולות האנשים המחישים את גאולתנו ופדות נפשנו, תלמדו את הסתום מן המפורש ותבינו לסיפא דקרא: „חפצים אנחנו לאסוף כסף״ [1]. כי תשמעו אנשים מדברים על גוי ואדם יחד, על אומות העולם וישראל, על שם ויפת, על היהודים והיהדות, על העבר והעתיד, על רוחו של ישראל סבא ומהלכו, ולא תבינו לדבריהם, וידעתם היום והשבותם אל לבבכם, כי הפצים לאסוף כסף, ואידך זיל גמור...

אם תשמעו מליצי יושר וסנגורים משמיעים קול על פרשת דרכים: הבו לנו בנות ציון (כלומר: לאומיות), בנות ציון שנכסיהן מרובים, ונפרוש כנפינו עליהן [2], לא תחשבו ולא יעלה על לבכם כי הנכסים טפלים המה לגבי ציון, כי גם גבי בנות ציון חפצים אנחנו לאסוף כסף.

חפצים אנחנו לאסוף כסף, והכל לשם שמים, לשם אהבת האומה ותחיתה, לשם עתידותינו בדברי הימים, לשם קודשא בריך הוא ושכינתיה, לשם התורה וקיומה, לשם „הרוחות״ ו„התנועות״.

אמנם כן, מרובה שכרן של סחורות כאלה, וכל העוסק בהן, אם אינו מחכים, אבל יתעשר. מורי ורבותי! הכניסו את הסחורות האלה לחנויותיכם ותראו בהן סימן ברכה לכם!

מורי ורבותי! העוד תזכרו את הימים אשר התהלכתם בחברת עלמות? העוד תזכרו את הרושם הרע שעשו עליכם העלמות הדלות בבקשן אהבתכם? האם לא שכחתם עוד את געל הנפש אשר התעורר בקרבכם בדבר אחד מכם הלקות לעלמה בלה ומבוערת? האם קרה לכם לפעמים מקרה לא טהור, כי אחת העלמות הדלות בראותה כי אין בכחה לצודד נפשכם

---

[1]) אות באות מדברי „קול קורא״ אחד.

[2]) מודעה אחת במ״ע זעלבסטעמאנציפאציאן.

תעמוד על רגליה ובפה מלא תשמיע את מהללה, כי כלה נאה וחסידה היא, ועליכם החובה והמצוה לפרוש כנפיכם עליה? ובימינו ולעינינו קמו לפנינו מולי״ם והנם משמיעים תהלתם באזנינו כי „נודעים הם לשבח״ ועלינו החובה והמצוה להריץ להם את פרוטותינו ולחתום על כתבי־העתים היוצאים לאור על ידם? המולי״ם האלה היו לקדושים ול„מתי מצוה״ ועל קהל הקוראים לטפל בהם, אם יחפוץ ואם ימאן. עוד הפעם קדושים! כמה נלחמנו נגד הצביעות הקדושה, הצבועים הקדושים, והנה קמו שנית לפנינו וילבשו צורה חדשה, צורה לאומית, ותובעים בפה: תנו קשיטות, תנו פרוטות כי קדושים אנחנו, לאומיים אנחנו, חובבי ציון אנחנו, אנחנו היינו הראשונים לעורר חבת ציון בלב ישראל, עליכם החובה לתמוך בידינו. קול גדול ישמע בכל תפוצות ישראל, קול אדיר וחזק: הרבו עלינו מהר ומתן ונעורר את העם לתחיה! אך הלא יודעים אנחנו כלנו ולית מאן דפליג כי הדעה והדבור הם דברים שאינם נקנים בכסף, ואם דעות במוחכם ודברים בפיכם הגידו ודברו לכל חפצכם, אך לכסף מה זה עושה?

מעשה שהיה באדם אחד, שנסע לאסוף כסף להשיא את בתו שכבר הגיעה לבגרות וכאשר בדקו אחריו ומצאו כי לא נשא אשה כל ימיו הצטדק ויאמר: היישינא שמא אשא אשה ואוליד בנות ולא יהיה בידי להשיאן.

מורי ורבותי! האם גדולה עתה נחיצות הקמת בית מדרש למדעים בירושלים, מנחיצות נשואי אותה בוגרת שלא היתה ולא נבראה? האם אינה דומה עשיה זו, לאותו איש דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד? ובכל זאת יבואו אנשים המתימרים למלומדים בחכמת הנהגת העמים והמדינות, ומשיאין משיאות לאותן תרעות וגוזזים את כבשת יעקב. עמא פזיזא שנותן וחוזר ונותן, גם מעל גלימא דעל כתפיו, ועלינו לדעת כי יעקב דנן אינו אותו יעקב שעזב את לבן בעדרת צאן ובקר חמורים וגמלים, עבדים ושפחות, כי אם יעקב העני אשר עזב את אביו, אותו יעקב שלא היה בידו לתת מתנה כל שהיא בעת שנשק לרחל.

מורי ורבותי! האם אינו גרוע הדבר הזה מן החלוקה השחורה שכבר צוחי עליה קמאי ובתראי? בזו עכ״פ עשירות מגעת למקומה, והרי יש בטלנים ועניים לאלפים, וכאן לא דבים ולא יער. ומי הם העוסקים במעשים כאלה בסמיות עין? צעירינו העמילן של כל עם, חלק האידעאל שבהאמה, צעירינו, אשר אמרנו מהם נחיה, הם יבנו את העם ואת הספרות. צעירינו, אשר אמרנו כי יהיו ל„ישראל הצעיר״ ב„אשכנז הצעירה״, צעירינו אלה המה מכונות של חשבון וכל עבודתם לאתוי פרוטה דא שאינה מצויה; צעירינו אלה מפרסמים את הדין והדברים שהיו להם גם עם אותם הכהנים מאומות העולם, שסגרו לפניהם דלתות בתיהם, כדי להראות שבאים במגע ובמשא עם הני גדולים... הנעבדים כאלה, המרכינים ראשם ועטם לכל המנשקים את הכפות והמפלים את כליהם ברשות הרבים, הבהם תאמינו, מורי ורבותי?

מורי ורבותי! עד מתי תעצמו את עיניכם? כי יבואו אנשים שהורתם ולידתם בערכאות הגוים ויחלו לאהוב את עמם בכל נפשם ומאדם ויחלו

לדרוש, לתקוע ולהריע, להתודות על אלו האשמות שנעשו ושלא נעשו, יהלו לעסוק בענינים העומדים ברומו של עולמנו, אז תדעו כי הכא בשקראי עסקינן, כי יבואו אנשים בעלי מדה וחשבון, ויהיו לאדונים לעומדים בראש ועדים, למשתדלים, ליועצים, לאמרכלים, לבונים ומיסדים, תדעו כי הכא בסוהרים עסקינן. כי יבואו אנשים ויעשו ה„איל הזהב״ שלהם, בנשאם אשה חדשה דוקא לא״י שאוירה מקדיש, שמא תאמרו כי קדושים המה, אוהבים את הארץ ואבניה, אינכם אלא טועים, הכא לא בקדושים רק במתקדשים עסקינן. —

כי יתהללו בפניכם אנשים כי דורשים הם לטובת מין האנושי בכלל, אז ירוק תרוקו בפניהם ותדעו כי הכא בפוחזים עסקינן.

כי יבואו אנשים מתוכחים ומתפלפלים עם גדולי אחינו שבמערבא ע״ד העם וישובו, תדעו כי הכא במלמדים ונערים עסקינן.

כי תראו אנשים בונים בנין ל„כנסת ישראל״ ומהבבים עליני את גדולינו ותמונתיהם, ובכל ארבע כנפות הארץ ישאו מדברותיהם ודרשותיהם והכל לטובתנו ולקיומנו, תדעו כי הכי בעניים שקרנים עסקינן.

כי יקומו מיסדים, מולי״ם, נוסעים, בונים אגודות, חברות ואספות, הכל לטובת העם ואשרו, לטובת ארצו וישובו, תדעו כי הכא בתגרנין עסקינן.

מורי ורבותי! הנני שונא מתנת הנם ובראותי כי אנשים משמיעים קול לאמר: „כל הקונה וכו׳ יקבל כברת אדמה חנם אין כסף״ אז יצא לבי.. לבי יאמר לי כי הכא ברמאין עסקינן.

רמאין? היש איש צדיק בארץ שלא יהיה רמאי? ומי מאתנו אינו רמאי על כל מדרך כף רגלו? אבל אנחנו רמאין במלי דעולמנו, הננו רמאין ווודעים חולשתנו ולעתים נחשוב דרכינו, לפעמים יפוג שכרון הרמאות מקרבנו, והננו נותנים דין וחשבון לעצמנו מכל תהלוכותינו ואז הננו מהרהרים בתשובה. . .

אבל אוי לנו מרמאין במלי דשמיא. אוי לנו מאלה האנשים הלוקחים להם עטרה שאינה הולמתם ופוסעים על ראשי הצבור הישראלי וגוזלים מאתו שקליו היתרים והכל לשמה, לשם אהבת האמה והלאומיות.

אוי לנו משרלטניזם כזה, אשר דבק בנו כספחת, ועל עקא דא קובל „אחד העם״.

קובל על חרבן האומה, על שפלותה וירידתה ע״י הני בוניא ורבניא אשר יתמלאו מחרבנה ווציא אנחה על הלקוי שבנשמתנו, על הרעש אשר בקרבנו. כל אחד מאתנו יזכור בראותו

כָּל עִיר עַל תִּלָּהּ בְּנוּיָה

ומעיו יהמו על כי

עִיר אֱלֹהִים מֻשְׁפֶּלֶת עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה.

אבל האם יש בכח כותלי העיר להוכיח על קיום העם? קאם לא מושפלת

היא גם העיר הבנויה אם שריה כלם סוררים? הכי לא גדול ערך נפש אחת מישראל מכל האבנים שבעולם? האם לא צדקו דברי המשורר:

„חָרְבַּן הָעִיר אַלְפֵּי שָׁנִים נִזְכּוֹרָה
וּלְחָרְבַּן הָאֻמָּה נַקְשִׁיהַ לִבֵּנוּ" ?

חרבן אומה עתיקה, אומה ששיבה זרקה בה וראשיתה הרת עולם, אומה אשר גם דור המדבר שלה היה דור דעה ויאמר: רב לכם בני לוי, ואומה זו אשר לקחה חלק בהשתלמות האדם ועומדת על רגליה, אומה זו היתה עתה למדרס לתועים ומתעים אשר יחתו גחלים על ראשה, גחלים לוהשות ובוערות והנכוים, הנדחים, לא ידעו הכא במאי עסקינן, לא ידעו וירוצו אבתרם ומתאבלים על מות אלה שראוי לעצמותיהם להתגרר על מטה של חבלים. הככה ירדנו אנחנו פלאים? אנחנו עם הספר, עם המחשבה, עם הערמה, לפי דברי שונאינו? הזה הוא ישראל אשר התפאר ברוחו? הזאת נעמי? כהנים כאלה עומדים בדוכנם ועם ישראל טובע בים; שכשו יערוב מיום ליום, חומתו נוטה לנפול, תורתו הולכת ומשתכחת, רוחו מתפרק וגם התום והצניעות, בישנות וגמלות חסדים — כל הדברים האלה שהיו חרותים בלבנו ובספר תולדותינו והראו לכל כי עמדו אבותינו על הר סיני — כל הדברים האלה הולכים הלוך והסור, הולכים ומטים, ופנינו מתכרכמים, ובעת הזאת, בעדנא הדין, בימי הירידה, הנפילה וההכחשה, בעת שמלחמה לנו מבית ומחוץ — הננו מוקפים מנביאי השקר, מתלמידים שאין תוכם כברם, מיהירים וחסידים ואנשי מעשה שעושים הכל לטובתם ולהנאתם ומבקשים שכר יותר מפנחס.

הה אלי, אלי! הכלה אתה עושה את שארית ישראל? הכי בעבור כליה זו כתבת דור דור ודורשינו בספרו של אדם הראשון?

דורנו הוא דור שכלו חיב, הפרוטה כלתה מן הכיס ותוצפה יסגא, וע"י דמעות עשוקים, דמעות הממלאות את כל הסאות, הנם אומרים להחיש את הגאולה. אנחת המקונן עולה באזנינו: אלו הייתי מלא עינים כמלאך המות, וכל אחת גדולה כעוג מלך הבשן וכלן שותתין מים יומם ולילה, אין מספיקין לספוד לצרה ולבכותה.

אלי, אלי! אומה זו מה תהי עליה? אומה זו אשר ארך ימים בימינה ובשמאלה, ראשיתה יסודות עולמים — ואחריתה?

מה טובים היו אהליך, יעקב! ועתה מרובה המתם מצלם, רוחות רעות מנשבות מכל צד והופכות אותם על פניהם! עננה שחורה פרושה עליהם ואוירם מלא צחנה ובאשה! האם לא תאחזנו פלצות למראה כל אלה? האם לא תשתפך עלי נפשי?

הִנְנִי רֹאֶה אֶת עַמִּי בְּעֶצֶם שִׁפְלוּתוֹ
וּפְצָעָיו הָרַבִּים עַד לִבְלִי חֵקֶר
הִנְנִי רֹאֶה הָרֶשַׁע וּמְקוֹר דַּלּוּתוֹ
מְאַשְּׁרָיו הַמַּתְעִים וּמוֹרֵי הַשֶּׁקֶר.

האם לא יצא לבי? האם לא תשפך מררתי? האם לא „אחלום לו דראון עולם ועבדות נצחת, בראותי את הרועים הרעים ועם לא בינות״? ועבדות כזאת רואה „אחד העם״ ויבוא מהם והעיד!

אבל פלא הוא ותהי לפלא! ככל הדברים האלה רואה אחד העם, רואה את כל המכות אשר הכינו ע״י עסקנינו, ובכ״ז יאמר, כי דרושים לנו אפטרופסים, עסקנים, מפקחים שעוסקים בצרכי הצבור באמונה. אך היש בנו עין? היש בקרבנו אנשים הראוים לכך? האפשרית היא מציאות אנשים כאלה בקרבנו? היש בנו אנשים שעטרת עוסקים בצרכי צבור הולמתם? היש בנו אנשים גדולי לב וכבירי רוח הראוים לאותה אצטלא, לטפל בצרכי הצבור? על השאלה הזאת הנני יכול להשיב בקצרה: לא ולא!

עוד לפני כלות החלב בשדי האם תחלנה שני הילד לצמוח, וכל אבר הדרוש לאומה יתהוה בעת שיש צרך בו, וממילא מובן כי השתלמות האבר החדש הולכת לאט לאט אך מה נחזה בנו?

זה אלפים שנה לחרבן האומה, זה רבות בשנים כבה בקרבנו נצוץ הלאומי הכללי, כי חדלנו להיות ארגניזם שלם בכל אבריו, אשר יעשה דרכו עפ״י מנהיגים כוללים. הננו רק קובץ קהלות פרטיות ואנשים פרטיים, ומאין נקח לנו בין לילה אחד אנשים כוללים, כי יצאו ויבואו לפנינו, אנשים שגם באומה שלמה וקימה אינם נמצאים לרוב? ובדליכא ימלאו מקומם אנשים פשוטים, שפלי לב ורוח היודעים לקפוץ בראש ולהחזיק בהמיצר הכללי לטובתם ולהנאתם; אמנם הנקל הוא לנו להקות את המעשים החיצונים של גדולי הלב והרוח; הנקל הוא למלל רברבן ולעשות „נסיעות״ בעבור דברים העומדים ברומו של עולם ולקחת גם „נושאי כלים״; הנקל הוא לנו לשכור סופרים כי יבשרו צאתנו ובואנו ולדרוש תלי תלין על דברינו; הנקל הוא לדבר ברמיזה ולהטות פנים לכאן ולכאן, אבל חסרים אנחנו את ה„לב הרחב״ הדרוש לבני אדם העוסקים בצרכי הכלל; „הלב הרחב והרוח הכביר״ חסרים לנו. עד הנה הצליה בידנו לעלות למדרגת רבי שמגר בן ענת פרנס הקהלה, אך לא יותר.

כמדומה לי שרבי יוסי אמר: כל אשר יאמר לי עלה וכו׳ כיון שעליתי אם יאמר לי אדם רד אטיל בראשו קמקמין המין. אמנם כן, קשה מאד להיות עולה ויורד, רק „אחד העם״, אם כי עלה, נטל כתרו וישם אותו לפני רבותינו שבברטניה, ויודה בפה מלא כי הם קודמים ולא אנחנו.

למפעל כזה דרושה אהבת האמת במדה ידועה, אהבה אשר בשאר אחיו הכהנים לא נמצא לא מנה ולא מקצתה. זוכר אנכי, כי בעת שנשמע קול ה„אמת מארץ ישראל״ נזדעזע עולם הישוב ד׳ מאות פרסה על ד׳ מאות פרסה, ואחד ומנהם שמו קם על רגליו ויאמר ל„אחד העם״: „שיננא! מנין זאת לך? הלא כמוך הייתי במחיצת הישוב ולא זזה ידי מתוך ידך, ומדוע לא ראיתי אני כל מה שראית אתה?״ שוטה שבעולם! אטו הכא בהויה וראיה עסקינן, הכא ב„אמת״ עסקינן, באהבת האמת הרחוקה מן ה„שמור״ ו„זכור״ אשר בדבור אחד יאמרו... ומי המה אלה היכולים׳ להתפאר באהבתם

את האמת? מי ראוי להוציא אמת מארץ ישראל, אמת איומה ונוראה, אמת ערומה כמו שהיא, אמת אשר בה מעיד בעל השור על שורו? —

הנני מכפיל ומשלש פה כל מה שאמרתי בפני אחד מראשי הועד באשדות, ה' שמואל ברבש, כי כל עולם הישוב עומד על יסוד מוטעה ומופרך מעקרו, כי עומד הוא על הצדקה והחסד ולא על החפץ הפנימי, כי יעשה איש איש בעד עצמו.

„אדוני ברבש!"— אמרתי לו, יש לך עשרה בתי מסחר בערים שונות ואתה נותן אלף רו"כ לקופת הישוב, מוטב שלא תתן כלום, רק בית מסחר אחד תבנה בירושלים. הנך אחד מהעומדים בראש תנועת הישוב, וע"כ עליך להפוין בכל לב בקיום התנועה הזאת והתפתחותה, כי תהיה לברכה ולא לקללה; עליך להפוין בכל לב ולהתאמין בכל מאמצי כחך כי הישוב יבנה על היסודות אשר רק עליהם יכון כל מפעל וכל מעשה בחיי ההברה והקבוץ. יודע אנכי כי לא הרי יפו כקניגסברג, וחברון כדנציג, יודע אנכי כי שם קרוב ההפסד יותר מן השכר, אבל עליך להביא קרבן בעד הפצך הפנימי, רבים שכמותך יכשלו בראשונה, אבל סוף כל סוף יתפתח הישוב וישתלב. הבצדקה יושע גוי? התשכח כי הנך נותן נדבת יד רק לעני דפושט יד שכבר כלה לשד חייו ולא יצלה לכל מלאכה ועבודה, ולאלה שעודם חיים ויכולים לעבוד הנך נותן עבודה" האם היה בידו להשיבני תשובה כהוגן? ההשיב לי ואהמיצנה? היבוא החי להכחיש את החי?

אבל לא! בעוה"ר אכשיר דרא והחי מכחיש את החי, ואף גם זאת, כי רוצים אנחנו בכך. בימי „רעש האתרוגים", בימים אשר נפש אחד מכשוררינו, שהתפאר שלא טעם טעם אהבה מימיו, התעלפה עליו בהגיש לו אשתו מעשה מרקחת מאתרוגי קורפו, בימים שהכל, לאתוי הרש שוטה וקטן, הקרו ודרשו אתרוגי קורפו ואתרוגי א"י מי מנייהו עדיף, בעת ההיא גער בהם ה' ליליענבלום, איש שעל פיו יצאו ויבואו כל עניני הישוב בא"י, ויאמר: להד"מ אין כל אתרוגים בא"י, ודי להם לבני א"י כי יפקיעו א"ע. לפי דעתו אין עוד מקום להתפלפל ולחקור בדבר אתרוגי א"י אחרי עדות כזו, כי אחרי אשר הבן הסורר והמורה לא היה ולא נברא לא יכול רבי יהודה בן בתירא לאמר: אני ראיתיו וישבתי על קברו. אך באותו גליון שבאו דברי ה' ליליענבלום שחור על גבי לבן השיאו משואות לאתרוגי א"י, כי עדיין הם הולכים ונמכרים. מה זאת? ישאל כל אחד מאתנו, המשוגעים אנחנו, או אתם המשוגעים? האם את עינינו תנקרו? הנה בא „אחד העם" וטוען, כי האדמה ברזל, כי אין גם אחד מן הקולוניסתים שלא ישכים לפתחה של החלוקה ואתם מבשרים ישועות ונחמות, שובע וברכה? הלז אומר כי אין פת בסלם, ואתם תצוו עלינו לאכול רק מן החטים והשעורים שגדלו בארץ הקדש.—

אתם הסופרים והלבלרים, הדורשים והמדברים, אשר נפשכם גחלים תלהט ובהגיגכם תבער אש, הגידו לי מה כונתכם בהטעה זו, מה הפצכם? הנני תופש בבגדכם ואיני מניח לכם ללכת מזה עד שתאמרו לי ותשיבו

לי תשובה ברורה, מה הפצכם וכונתכם? מה לכם תדכאו עמי האמלל והפוזז? מדוע תנבאו לו שקר: עלה והצלה?! הנני שואל בדברי אחד הסופרים: במה לקח התוגרמי הפרא את לבבכם? מה מצאתם במצנפתו האדומה ומכנסיו הרחבות? הגידו לי, השיבוני!—

בשעה שרבי משה מסבראן יצא להחרים את חסידי ברסלוב ולהוציאם מקהל ישראל, חברו עליו תלמידיו ובית אביו ויאמרו לו: „רבנו! אנשים המתפללים בדחילו ורחימא, אנשים המלאים תורה ומצות כרמון — האותם תאמר להוציא מקהל ישראל?״ ויען רבי משה ויאמר: אתם תדמו בנפשכם כי נביאי הבעל היו „אשכנזים״, לובשים בגדים קצרים ומגולחי זקן... לא! לוא היו אשכנזים לא זנה העם אחריהם. המה היו יהודים חסידים, בעלי פאות ארוכות ואבנטים רחבים, אנשים שטבלו עם נץ החמה, וע״כ התעו את העם בארחות עקלקלות.

רבי ומורי רבי משה! מאן יהיב לי מעפרך ואמלא את עיני ממנו, כי השכלת לדבר. נביאי הבעל היו יהודים כשרים וידרשו את טובת העם ואשרו, אנשים שעמדו בפנים ואת כל מעשיהם עשו בשם האמת ולמען האמת... בשם אהבת העם והלאום. חמה רכשו להם דעת הקהל ונביאי האמת האמללים היו „מתנגדים״, „מרגלים״, „מוציאי דבה״, „חלושים״, „כופרים״ ו„מתבוללים״.

יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא!

ההגדה מספרת כי עוג מלך הבשן, בשעה שיצא להלחם עם ישראל, עקר טורא בר תלתא פרסי ובקש להטילו על ישראל. לו חננתי בכחו של עוג מלך הבשן, לו יכלתי לעקור הרים, אז הטלתי אותם על בעלי הרשעה וכל כת דלהון. —

אבל עכשו שאיני יכול לעקור הרים, אשליך עליהן את נעלי. אשליך את נעלי על רהב סופרינו שבגולה, הזורים מלח על פצעי העם ששרוי בצער בעוד שתנהומין מבעי ליה. —

„הנה קהל הסופרים נועדים עלינו יום יום — יקונן במר נפשו אחד מטובי סופרינו [1]) איש איש מחתתו בידו, ועליה אש וגחלים בוערות, ואת אלה הם חותים יום יום על ראשינו להרבות הכאב ולהגדיל המדורה עד כי לא נאמין עוד בנפשנו ולא נאמין עוד בחיים.

מה יחפצו האנשים הללו ממנו? מה יאמרו לעשות בנו? ואחריתנו מה תהיה?

יש אשר עושים סחורה בצרתן של ישראל, יש אשר דעתם קצרה ודבר אין בפיהם, ולולא הצרות שהם מחפשים כמטמונים למען היותן להם לבאר מים רבים כי עתה לא ידעו לדבר; יש אשר ידמו להיות נחשנים גדולים בבואם אלינו עם נעגועיהם ומליצותיהם — יש אשר הנאה מיוחדת להם אם יוכלו לבוא להרעיש את לב הקוראים ולהפחידם ולהרעידם עד הנפש

[1]) ה׳ פריסמן ב„חזון נחמה״ בלו ב„הכוס״. —

והעם קורא את כל אלה ומעט הרוח אשר עוד נשאר בו לפלטה ימס וילך, והנה קפאון ויאוש נורא בכל מקום אשר נשא את עיניו.

העם רואה ושומע את הקולות, וראשו עליו סחרחר ונפשו הומיה בו, והוא לא ידע ולא יבין עוד את הנעשה בו — האם יכפר לאנשים ההם העון הזה?

הנה אתם אומרים כי עת לא טובה ליעקב — הוי אל אלהי מעזי! מתי לא היה עת כזאת לישראל? אי הארץ אשר בה היו רק שבעי נחת וענג ואיה הימים אשר לא ערבה שמחתם גם עם תוגה? הלא רק כי הימים האלה היו לנו ימי דעת והכרה פנימית, תחת אשר בימים הראשונים נכחד עצמנו ממנו ולא ידענו את נפשנו; הלא רק כי הוספנו דעת בימים האלה ועל כן הוספנו מכאוב, הנה יבשו עצמותינו ולבנו סחרחר ואתם באים ומוספים, למה אתם עושים ככה? מדוע? לאיזה מטרה ולאיזה תכלית? —

האם יכפר לכם העון הזה?"

דברים עזים כאלה דברו אלינו אנשים של צורה השכם והערב, דברו דברים היוצאים מן הלב, לב מלא מהאה, לב מיצר בצרת הצבור.

הנשמעו הקולות האלה בין החיים?

אבל העולם כמנהגו נוהג; החשך דוחה את האור, ונביאי השקר נפישין, ומטים — ולא עוד כי בני כנעניה יכו את מכהו על הלחי...

ומכהו יסוג אחור, וינח את מקומו לאחרים, הקופצים בראש ועומדים על הדוכן — דוכן שבו מקבלים שכר בין על הדרישה בין על הפרישה, דוכן שבו הידים ראשון ושניות — דוכן שאין עזרתו נגעלת בפני לוין. —

האין הדבר נורא מאד?

אנשים אשר לבם ונפשם נתונים לעולמו של ישראל, המלמדים את העם מה בין קלא אילן לתכלת, אנשים החפצים לפתוח חלונות במבואותיו האפלות וללמדו תורה ברבים, אנשים שאינם מכבדים גם עשירים [1]), אנשים אשר עוז להם לירוק בפני הרמאין ולקרוא באזניהם שקר אתם דוברים!

אנשים הללו אנוסים לצאת מפני הני רמאין דנפישין מהון מחוץ לתחום. האם לא יתר לבי ממקומי? האם לא אשליך עליהן את נעלי?

---

[1]) הנני מזכיר להקורא את ה„מי בכך" בכרך סופרנו הנ"ל להני אפרתי ואצילי יהודה — היבנן לנו גם עתה „ברכות" כאלה?

II.

אמרו עליו על אותו חסיד מאנשי מעשה, שמעולם לא מצאו אדם בשוק, לא ביום ולא בלילה וגם לא בשעה שאינה לא יום ולא לילה, ורק בעלות השחר קודם נץ החמה היה מתעטף בטליתו ומטייל בעיר ועושה כל צרכיו.

„מדוע אתה מכוון את מעשיך רק באותה שעה?״ שאלוהו אחיו ובית אביו. כי אז עוד כל העולם ישן והאויר עודנו נקי משקר ותרמית — השיב להם — ואם אחר לצאת, בשעה שיצא האדם לפעלו ולעבודתו, הנני מתירא שמא יחניקני האויר הרע המלא אדי קנאה, תרמית, שוא ושקר.

„האויר יחניקני!״ האם לא לב אדם בקרב החסיד הזה? האם לא כל העול והשקר, כל הרשעה המקפת אותנו אינם כבלסטראות בלבי וכחצים שנונים בנפשי? האם לא קשים עלי כספחת כל העול והחטאה אשר מסביב לי? גשה הנה, חסיד, ואנשקך בראשך. אדם גמור אתה בעיני, אדם שלם אם גם לא קראת ולא שנית ואין ספרים נושרים מחיקך כלל. אתה וחייך הם משאת נפשי ומי יתן וירבו כמותך בישראל!

כל איש אשר החיים שמסביב לו שורטים שרטת בלבו ולא במחו, כל איש אשר לבו יתפלץ ויתרגש מן המעשים ולא מן הדעות, איש כזה הוא שקול בעיני כרובה של סנהדרין. חכם ונביא — נביא עדיף בעיני, אחרי שרואה הוא בחלקת החיים ותוקע ומריע בכל נפשו ורוחו, בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו ומעורר אותנו להחזיק ביסודות המוסר והאמת. כי על כן בשעה שרעי וחברי רצים לקראת ענקי הדעת ומטיילים ארוכות וקצרות בפרדס הבקרת והמחשבה, בשעה שספרי חקירה ופלסופיה נושרים מחיקם, אקח לי אנכי את ברנע להגות בו. ברנע איננו פלסוף וחוקר ולא יצר ולא ברא שטה חדשה אשר על כן לא רב הוא ערכו המדעי, אבל זאת היא גדולתו. הוא לא חשב אדות מספרים יבשים אדות דעות מפשטות. הוא הסתכל בספר החיים, החיים הערומים; הוא הקיץ את כל מעללי בני אדם ומעשי בני איש; הוא ראה את הסאה הגדושה בדמעות בני אדם, ויצא לבו, יצא במחאה.

ברנע היה מחאה חיה נגד השקר והתרמית, נגד הרקבון שבחיים, וע״כ הועיל להחיים יותר מששים רבוא חוקרים.

ההיה גם בעולמנו עץ? האם היה גם אצלנו מין אדם כזה אשר כחו בשלילה לדחות ולהתנגד ולהלחם נגד כל תועבה ושקר, צביעות ותרמית? הנוכל להחיות על עורק דופק כזה גם בתולדתנו? אמנם כן, יש לנו בן אדם כזה אשר לבו היה עשוי לבלי חת, איש שכל ימיו היו מלחמה אריכתא נגד עולם השקר, איש אשר נלחם, שלל, התנגד, רדף, צעק ובכה עד טפת דמו אחרונה; איש אשר בכחו וגבורתו הניע אמות הספים מעולמנו הישן, עולמנו הסגור מכל עבריו, והוא הוא אבי התקופה החדשה בחיינו.

האיש הזה היה רבי יעקב עמדן.

לא בערכו המדעי הצטיין האיש הזה, כי אף אם לא הסתפק במקצוע אחד, בכל זאת לא רב ערכו כחכם וחוקר וחושב מחשבות. העמק והחדוש

הסרו לו ומהו לא היה מקור מחשבות ורעיונות, אבל לבו, לבו היה כתנור בוערה ויזרוק מרה בכל הני צבועים ושקרנים דקיימו עליה כבסלי לאוגיא.

כל עולמו של ישראל ישן אז שנת האמונה ושנתו ערבה לו. העם כלו למקטן ועד גדול היה מאמין, מאמין בכל מה שאשה זקנה עתידה להדש, ור״י עמדן ראה את כל אשר נעשה לפני ולפנים ויצא לבו ותשפך מררתו ויגלה את מחאתו בקהל. אמנם הוא יצא במחאתו בשטף, בהתלהבות, בכח דוחה, אף כי בנפשו היה הדבר. כן הדבר, האיש הזה היה עסקן, לוחם, רב פעלים, ולו היה בימי שלמה אז היה יכל בכחו להניע את כל העולם המדיני כירבעם בן נבט. האיש הזה בעטו השנון ובספרי הבקרת שלו פתח חלונות במבואותינו האפלים וכל לוחמינו בעלי השלילה שקמו אחריו היו רק באי כחו.

הוא היה הראשון שקרא להמתקדשים: רב לכם בני לוי.

ר״י עמדן לא היה מסתפק רק בלמודי התלמוד ולא שם כל מגמתו רק לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וכל זאת לשם המדע והדעת, שאתא קלילא הרי היא בעיניה כגופי תורה, כי גם לב מרגיש, לב רך שבכל עול ושקר ומרמה שרטו בו שרטת. הוא לא כתב ללמד, לפעול על הראש והמות, כי אם לעורר; הוא לא כתב בדיו, כי אם בדמע, בדם, בדמי לבבו. וע״כ בכל שורותיו, בכל דבריו הננו שומעים קול אנחה, אנחת לבו.

בהאדם הגדול הזה הננו רואים את ההתלהבות האמתית, התלהבות שתפארת היא לאדם; בו הננו רואים מחאה חיה, כח גדול שבא להרוס ולעקור את ההזיה ואת הפתיות. לו לא נולד האיש הזה בחוג צר, לולא היו לפניו רק ד׳ אמות של הלכה וקבלה, כי אז היה יכול לעשות גדולות, כי כחו היה גדול מאד, כח לבו היה עשוי לבלי חת. אם באמת נתנה התולדה מגלות, מגלות, ורשות בידינו לחלקה לתקופות ולעשות סיג לפרשיותיה, — אז נוכל למנות את התקופה החדשה בתולדותינו, תקופת התנועה וההתעוררות לחיים רוחניים וספרותיים חדשים מימי רבי יעקב עמדן, כי הוא היה הראשון שהכה בפטישו על סדן ההזיה. הוא היה הראש והראשון להמבקרים אשר בהרף נפש ובמלחמה עזה יצא להרוס ולסתור, הוא היה הראשון שצנן את האמבטי.

אם יש דורשים את הדבר הזה לגנאי אין חלקי עמהם.

יעקב, יעקב! רבים דנוך לכף חובה, כי קנאי בן קנאי אתה, ואני משתחוה לפני הדר גאונך ולבבי ירהב מדי זכור אזכרך.

ובאמת זכרון האדם הגדול הזה הוא לי לזכרון יקר, כי רוח ולב כלב האדם הזה ורוחו הם משאת נפשי ורוחי, ומדי אזכור בו, אזכור בכל הדומים לו ברב או במעט, בכל לוחמינו אשר בעטם השנון ובלשונם החדה יצאו ללחום בחומת ההזיה הבצורה. זוכר אנכי את כל האידעאלים והמחשבות הנעלות שהחלו למצוא להם קן בקרבנו, ונפשי תתפעם.

הנה קמנו מעט ונתעודד, תנועה קטנה היתה בקרבנו, והנה מערכת סופרים מהירים, בעלי כשרון ובעלי רגש, סופרים שקולם נוקב ויורד עד תהום לבנו ורוחנו. הנה בלטר חדש בתמונת ערטער למלחמה, וסביב

התוליו נשערה מאד... הנה שני תלמודיים ענקי רוח, שור, קרחמאל, יוצאים חלוצים בבלי נשק... מי מאתנו איננו זוכר את שירי מיכל, אשר בהם נדמה לשמוע את קול היינע העברי? מי לא השתומם למקרא שירי אביר משוררינו גרדאן אשר הדרו בלבנו ונפשנו עמוק עמוק? באזני מי לא יצלצלו דברי בערנשטיין אשר יצא לנגח את „העתודים העולים על הצאן" ולהראות לנו מבין „בנין זקנים לסתירת ילדים"?

רגשות מי לא התעוררו למקרא „הדת והחיים" מעשה ידי ברודס?

מי לא התעורר למקרא מאמרי ליליענבלום וספריו כ„חטאת נעורים" „עולם התהו" ו„מכתב אלישע בן אבויה"? מי לא יזכור את קבנר ואת התנועה הגדולה אשר הוליד בספרותנו? אנשים בעלי התלהבות עצומה, בעלי רגש ולב כסמאלענסקין, צוויפעל, פרייהליך — אנשים כאלה דברו אלינו השכם ודבר דברים היוצאים מן הלב והוצבים להבות אש. לב מי לא התרגש ומי לא כתב ידו להאידעאלים הרמים והנשאים אשר למענם נלחמו? ועתה?

עתה כל כהה של ספרתנו רק להשמיע על השקלים; עתה תעורר ספרותנו מספד כתנים על כי נספד גראֶץ לא בשם אביו, כי מנהג ישראל תורה הוא; עתה מטפלת ספרותנו ב„אתרוגים" ו„דודאים" בדרשות ובקשירת כתרים.

אחד מידידי כותב לי בנפש מרה כדברים האלה: „אני אומר לך, שרבם של הסופרים העברים עתה, או כמעט כלם — רק פרטים אחדים יוצאים מן הכלל — אינם מוכשרים ואינם מסוגלים כלל להיות סופרים. אין להם הכנה טבעית לאומנות זו, ואין להם הכשרונות הדרושים למלאכה נקיה דקה וכבדה כזו, ויהיו לסופרים, לא מפני שיש להם השקפה ידועה על היינו ועולמנו, לא מפני שיש להם רעיון רוה, שטה מסוימת, או דעה קבועה בלבם ובשכלם הם עמלים וטורחים לתת להם מהלכים בקהל הקוראים. אין אצלינו סופרים המקריבים את חייהם, כבודם ואשרם לספרותנו, סופרים האוהבים את ספרותנו לשמה, סופרים בעלי כשרונות אמיצי רוה, בעלי נסיונות ועשירים בידיעות שונות, ידיעות עמוקות והגונות.— יש סבות רבות ושונות לחזיון זה, אבל איך שיהיה, הדברים האלה במציאות אינם זזים ממקומם. רוב סופרינו כותבים בשביל שהתנ"ך והפיוטים שגורים על פיהם, בשביל שפלוני כותב, כותבים ספרים כדי לחזור על הפתחים עם סחורתם, כותבים מפני שבלמוס הכתיבה אחזתם. הנני נכון להשבע בנקיטת חפץ שבלמוס הכתיבה היא מחלה מיוחדת לעמנו, מחלה ישראלית שרבות סבלנו בשבילה, ובשעה שהמה כותבים את ספריהם או מאמריהם המה טובלים את עטם שהעלה חלודה בדיו לבן שאין לו כל צבע ומראה מיוחד, בדיו השאול מאת הבריהם, והעט הצולע מתיז מלים ומבטאים שאין להם טעם וריח, שברי פסוקים, מלים אין רעיון בהן ורעיונות אין רוח להם". ואנכי אומר כי יותר ממה שכתוב בזה יש כאן, וכי ספרתנו בכלל היא ספרות פרוצה ושבורה, ספרות יורדת ונופלת, קטעת וכושלת, ספרות שבה המושגים מבולבלים והענינים סתומים, ספרות שסופריה מכים בסנורים,

תועים וטועים, ספרות עניה ושפלה, מוגבלה וצרה, ספרות שסופריה מפרכסים זה את זה ואיש את רעהו חיים בלעו, ספרות שאין בה לא אהדות ולא השתתפות, לא אחוה ולא רעות, רק קטטות ודברי ריבות, ערבובא דרישא ודמוהא, ספרות שאין לה ספנים וקברניטים, לא רועים ולא ראשים, ספרות ששוקה הוא קופת הרוכלים, קופה מלאה התחרות שפלה, תגרנות נמבזה, צרות עין וקטנות המוהין, או להגיד את האמת במלואה: ספרות בדאית ושקרנית, ספרות שמאפלת בטליתה על כל הבקעים אשר בחומת ישראל, ספרות שאינה במציאות כלל. —

אחד מסופרינו הנודעים התיצב לפני הסופר ג. ברנדעס בתור סופר עברי „הלשהק בי בא אדוני?״—שאלהו ברנדעס—„איככה יכול כבודו להיות סופר עברי אם אין בכלל ספרות עברית?״

ולדאבון לבי צדקו דברי ברנדעס. רגילים אנחנו להרף ולגדף את החסידים ואת החסידות ורביה ולהראות את ההיזק שבא על ידה. אבל מה יועילו כל דברינו אם החסידות עומדת וקימת, אם כי מציאותה עולה לעמנו בדמים מרובים וכל רבי מרבה לו עבדים ושפחות, כסף וזהב, סוסים ומרכבות. אך הדבר הזה בעצמו הוא לנו לאות ולמופת כי יש לה רשות להתקיים. רגילים אנהנו להאמין כי יש לנו ספרות. אך היוכלו סופרינו לחיות על ספרותם ולהתקים? התתן להם ספרותם עכ״פ קב הרובין? הידעתם את אברמויץ? ומדוע יצא מרשותנו? האם לא נמצא אנחנו הפץ בו כבהחסידים ברבם? האם לא דרוש הוא לנו כהצדיק לצאן מרעיתו? הידעתם את קנטר, את אטלס, ומדוע הדלו לכתוב? המצאו להם על כל פנים פת קיבר בעד עבודתם? הידעתם את המליץ הר־שלום? ומדוע השליך גם הוא את עטו העברי אחרי גוו? מי מאתנו לא התענג למקרא מאמרי פרישמאנן אשר הביא אותנו לעולם חדש ויבריח את המזיקים מספרותנו? אנה פנו, אנה הלכו להם כל סופרינו אלה? איפה ירעו, איפה ירבצו? מדוע עזבו את עבודתם וילכו להם? על כל השאלות האלה הנני יכול להשיב תשובה אחת קצרה: אין לנו ספרות חיה וקימה! לספרותנו יחסרו כל היסודות הנחוצים לכל ספרות חיה וקימה, והאדנים המעטות שיש לה רפויות ושבורות ונמצאות ביד אנשים שאינם מהוגנים העושים עמהן כל מה שלבם חפץ, לבם ההולך אחרי הבצע, ומן הנמנע הוא, כי ימצא גם אחד מאלה הכותבים עברית, שלא יהיה לבו מלא מחאה נגד הני רשיעי שבספרות, העושים מעשים אשר לא יעשו. לא רק שמאל דוחה, לא רק הספריות הנקראות משמאל לימין דוחות את הספרות העברית, כי אם גם בעלי הימין בעצמם ידחוה מדחי אל דחי, כי אין איש בהם הדואג לקיומה. ובעוד שיש לה חוג להתגועע, כי שני האברים השונים, החסידות והרבנות, נזונים ממנה כראוי וכהוגן, תלך מדחי אל דחי ע״י העומדים בראשה.

כן הדבר, הכל עומד על הלהם, כלומר: כל דבר עומד ומתקים רק על ידי כחו להעשיר את בעליו ולמלאות לו כל צרכיו. הנה באים אנשים שונים וצועקים מרה על עמיל זאלא וחבריו המטילים זוהמה בספוריהם.

אבל מה לנו ולהמהאה אם זאלא וחבריו יושבים אתכתקי דדהבה, בעוד שרבים מן הסופרים האידעאליסתים אינם מוצאים את לחמם בעבודתם הספרותית. הראשונים קרובים עתה אל קהל הקוראים, והוא, קהל הקוראים, דורש עתה ספורים כספורי זאלא, אם יזיקו לו — זה הוא ענין אחר. המון הקוראים חי וקים ומתנועע וכזאת וכזאת הוא דורש מסופריו. עמנו מוצא הפץ בחסידות, ברבנות, בבריאות, בבתי כנסיות מהודרים, ב„חזנים טובים", אבל הספרות היא דבר שאין להעם הפץ בו; אינו מבין דברים כאלה כלל, אינו מבין שפתנו ורוחנו. עם ישראל הוא עסקן, מתפרנס ומצטמצם במשפחתו, בשבתו, ובקצורי הספרים שהוא קורא אותם מאה פעמים ואחת והביבים עליו כמו בפעם הראשונה. עם ישראל טרוד מאד בצרכי העיר, אינו קורא ספרים ממין החדש, וע"כ יעשו בספרותנו מעשים אשר לא יעשו בכל ספרות אחרות; כי אין לנו דעת הקהל וכותבים אנחנו בעד עצמנו. — כלנו יודעים כי הטהיימס, הנייע פרייע פרעססע והברלינר טגבלאטט הם מכ"ע ממללים רברבן באירופה, כחות ומניעים גדולים בספרות היומית, ובכל זאת לא יעלה על לב אחד מעורכי מכ"ע הללו לחשוב, כי מכ"ע שלו הוא עצמותה של הספרות. ואצלנו לא בוש אחד המולי"ם להגיד בפומבי, כי המ"ע שיצא לאור על ידו הוא גוף הספרות ובו ורק בו הננו יוצאים ידי חובת ספרות.

אין לנו ספרות כוללת שלמה שיש בה חלוקת העבודה לפי אברי הספרות הרבים והשונים, אברים השונים זה מזה וצריכים זה לזה, ובהיותם יחד יכללו את שלמותה של הספרות. כל אחד מסופרינו הוא עולם ספרותי בפני עצמו והושב למשפט כי רק לו ולהמקצוע אשר בחר לו יש רשות להתקים, ושרק מה שכותב הוא הוא גוף הספרות.

הידעתם אדוני את רבי דוד כהנא? הלא ראיתם את האבנים שהסיע לבנין דברי ימי ישראל וחכמתו אשר בארצנו אין להם בונים כלל ומונחים בקרן זוית, ובכל זאת התפאר לפני אחד מסופרינו היושב אתו זה עשר שנים בעיר אחת, כי איננו יודע את ה' כהנא, כי אינו מבעלי המליצות. אדוני! אל נא יהיה הדבר הזה קל בעיניכם. הרבה, הרבה למדתי ממנו באותה שעה, למדתי לדעת כי אין לנו לא ספרות ולא סופרים, רק ספרים שונים ואנשים שונים, שעפ"י רוב הנם כותבים עברית לעצמם.

בשעה שספרותנו יצאה חלוצה אחזו שור, קראכמאל, גייגער, שד"ל וערטער במיצר אחד, וכלם הבינו כי אי אפשר לספרות בלא זה ובלא זה. ועתה בונה לו כל אחד ואחד במה לעצמו ואיננו רואה ואיננו מכיר במתו של חברו. האחד יעמיד את כל הספרות על הערות ובאורים, ומשנהו על חקירות יבשות, וזה על חכמת שוע נע ושוא נח, וכמובן, כל אחד את הדבר שהוא מומחה לו.

הלזאת ספרות יקרא?

העוד תזכרו את כל המלחמות שנלחמו סופרינו עם ההזיה עד רדתה, את מלחמתם נגד הצביעות והתנופה הדתית, ועתה החלו לנשק את כפות רגלי החרדים וזאת תפארתם, הזאת נעמי?

התזכרו את פין? הגידו נא מה היה האיש הזה לנו? בלשן, סופר דברי הימים ועסקן בספרות, יוכל היות כי היה גם חובב ציון במקצת, כלומר: בפה ולא בכתב. זה היה פין החי, פין הנודע לנו, ופין המת, פין הנספד היה כלו צ י ו נ י, עד כי לא הניחו לכל מי שאיננו מחובבי ציון לטפל בקבורתו, וכשנשטחו ההספדים לפני הקוראים סברו רבים, כי שני שמואל יוסף היו בווילנא וכי שמואל יוסף פין הסופר עודנו חי. הלזאת ספרות יקרא? הלא כתיבה היא רק בעד אחדים ולא בעד הכלל. סובבת היא רק על צירים אחדים ולא על צירים כוללים.

הספרות היא החיים והחיים הנם כוללים ורחבים ופונים לכל צד, החיים אינם יודעים כל גבול ותודרים בכל. התמצאו בספרותנו גם את הדברים שישנם בתוכנו, בנפשנו בתור בני אדם לוחמים ונלחמים, פועלים וחושבים ומרגישים? כמה דמעות איכא בשוקא, דמעות על שבר העם, שלאו כל אדם זוכה להורידן (כלומר בעיניו ולא בכתב) היש זכר להן בספרותנו? היש בה אנחות אנחות הלב הפצוע? האדם הוא פרטי, עולם קים לעצמו והקבוץ מקיפו ובו הוא משתלם, אבל פרטיותו הוא העקר, כי היא עצמותו, ולכן תהדוד כל ספרות בעצמותו בפרטיותו ומעט מאד בכללותו, וספרותנו כלה כוללת. ומדוע? יען כי נקל הוא להוליד פרזות כוללות ומבטאים שגורים מלהדור בתוך החיים והנפש; נקל לכתוב, אבל קשה מאד לראות, להתבונן ולהבין; כי הרואים והמתבוננים אינם שכיחים רק במקום שיש חפץ בהם, כי החפץ מוליד ומשלים ואצלנו לא נמצא גם החפץ הזה.

שלמה מימון מספר בתולדותיו כי כאשר התיצב לפני אחד העשירים בברסלוי ויבקש ממנו לעמוד לו בשעת דחקו ויראה לו תעודה מאת מנדלזאהן המעידה על כשרונו והריפותו, אז לקח אותו עשיר את התעודה מידו ויכתוב תחת החתימת מנדלזאהן: גם אנכי פלוני בן פלוני מסכים כי מייכון הוא אדם גדול וכו'. אדוני הקוראים! הרי הספרות לפניכם, הגידו לי, האם אינה כלה הסכמה אריכתא. גם אנכי מסכים כי ישראל הוא עם וארצו ארץ ושפתו שפה, גם אנכי מסכים בדבר החנוך והישיבות וכו'. הלזאת ספרות יקרא?

מעשה באדם אחד שבשעה שראה אשה נאה ירק שלש פעמים. וכאשר שאלוהו פשר דבר ענה ואמר, כי בעת שהוא רואה אשה יפה יזכור באשתו המכוערת היושבת בביתו. בסגנון זה התלוצץ פרישמאנן בסתירתו החדה והמרה, שבעדנא שספר אירופי יבוא לידו, ספר טוב ומועיל, מוכרח הוא לירוק שלש פעמים בזכרו את הספרים העבריים החדשים. אמנם כן, מאד יצר לנו בהציגנו אותם זה לעמת זה.

רבי ישראל מרוזין היה אומר: שיודע הוא שזה הוא הפעם השלישית בעולם הזה. בפעם הראשונה היה אחד מבני הנביאים בלהקת שמואל הרואה, ובשניה היה אחד מפרחי כהונה. את התקופה הראשונה כבר שכח כלה, אבל השניה היה עוד בזכרונו ועוד נהירין ליה שבילי דירושלים

בעמדה על מכונה, ומדי זכור יזכור בימים ההם, בעת שהבית עמד על תלו, כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדו, וישים לבו להוה, אשר הכל מושפל עד שאול תחתיה תשוה עליו נפשו. גם אני „יסוד כל קינותי בזכרי מה היה לנו".

זוכר אנכי מה היה לנו, את הרוח שעבר בין בנינו, רוח חי, משכיל, רוח אשר עורר תנועה גם באהלה של תורה, וגם אלה שהיו שקועים בהלכה החלו לתת לעצמם דין והשבון ועולמם מה יהי עליו. ועתה? עתה הנני קורא את המודעות שיצאו דהופות מוולזין ומלמזה, כי לא ירבו הלומדים לבוא, כי כבר מלאים כל הספסלים עד אפס מקום לתלמידים מהדש יבואו. הבאמת מרבים הבחורים לבוא? ומה יעשו שמה? לישיבת קוונא יש רשות להתקים, אחרי שהלומדים בה מכינים את עצמם לרבנות, והרי היא עבודה, והרי מטרה; אבל בוולזין ובלמזה? מה ישיג שם הבחור העני המבלה שם מבחר שנותיו, שנים שבהן היה יכול להכין א"ע להיים ולעבודה? מה מטרתו? הוא לומד תורה לשמה, כלומר: לשם הבת וכסף הנדוניא הצרור בשמלתה. את חטאי אני מזכיר היום: גם אני הגבר גליתי למקום תורה, ועודני זוכר שכבר הוינא בוולזין למדו בחברתי כארבע מאות בחורים, והנני נשבע בחיי ראשי כי תמה אנכי אם גם אחד מהם שם לו למטרה את הרבנות. המטרה הכללית לכל אחד מהם בלי יוצא הוא—להיות „בחור טוב" ולהשיג נדן. ובמצב רקוב כזה, בהתנאים שיסוג אחור מהם כל בעל נפש היפה, נתונים בחירי בנינו. מה קטנה היא אנושיותם של אלו כי רוצים לשאת נשים לשם כסף ולהבנות מהורבנן. והספרות? היוצאת היא גם במהאה כל שהיא? —

יודע אנכי באיזה מבט רגילים אנחנו להביט על ה„מקבלים" בארצנו, על ה„יהודים היפים" ועל „כלי הקדש" המלאים תוך ומרמה, הסוחרים בכל דבר שבקדושה. התאמינו לי באמרי לכם, כי כל צעירינו הגולים לארצות המערב אנוסים לעשות שם כמעשי המקבלים? התאמינו לי כי הללו שבאים ללמוד ולהשתלם ביפיפיתו של יפת לומדים „משניות" ואומרים „קדיש" בעבור אחיהם האשכנזים והצרפתים שאינם בני תורה? ומה לא יעשו האמללים האלה? הנם משכירים א"ע ל„מנינים" ול„אשמורות", להלוית המת ולתפלה בעד נשמתו. התאמינו לי כי בערים רבות בארצות המערב נראה את הצעירים האלה שגלו למקום חכמה, חפש והשכלה, אוכלים בית איש יומו כמו וולוזין איישישק? התאמינו כי צעירינו אלה שנלחמו מלחמה עזה בערי מולדתם בעד חפשם, מלחמה עד טפת דמם האחרונה, מלחמה שהפרידה לב אבותיהם מהם וישלמו בעדה מחיר רב,— כי צעירינו אלה אנוסים להתחפש ולשים עליהם את מסוה הצביעות בבואם לארץ אשכנז? כי המותר לבני ישראל באשכנז ולבניהם אסור לנו בני רוסיא וגליציה ולבנינו, וכי איננו מוכשרים לחפש ודרור והחשך טוב בעדינו — כן מרגלא בפי כל בני ישראל באשכנז. התאמינו כי בבית הספר לחכמת ישראל, לפלסופיה ולדברי הימים להשתלמות היהדות ולמדרש, (כמו בפרנקפורט —) כל אלה הדברים כמאן דליתא וכל התורה כלה עומדת על ה„דוק" ועל ה„כלומר", הכל כמו

בוולוזין ואישישק? התאמינו כי גם בין למודי חכמה אלה יש מקום גם ל„תקוני ליל שבועות״? והספרות מחשה ואינה משתדלת להסיר מכשול מהעורים. הזאת היא ספרות, שכלה „בחירה״ אריכתא ואין בה גם נקודה שבלב, שבאדם, שבאנושיות, שבעלמא הדין ובעלמא דאתי... הזאת היא ספרות שכלה נעוצה וברוכה בים התלמוד, לובשת אצטלא תלמודית וכל סופריה יודעים מה דקאמרי רבנן, ובכ״ז עוד לא נשמע בה בברור מה הוא „התלמוד״ לנו, וכי הוא הלמוד הקלססיקי שלנו, כמו ספרות יון ורומא לאומות העולם, ורק זאת יתרה לנו, כי בעוד שהקלססיקים לאומות העולם המה של עמים אחרים, יש לנו קלססיקים משלנו, משל עצמנו? הנשמע גם קורטוב מזה? ולזאת, לספרות הלושה, מצומצמת, הסכמיית, נפוחה, שבורה ורצוצה, — לזאת נקרא ספרות? ספרות שכל כחה רק להטיל ספוגין של צמר ולפנות לבות של צעירינו לבטלה ולשעמים? זו ספרות שזה שכרה?

מעשה באדם אחד שנדר הנאה מבת אחותו, באה לפני רבי ישמעאל ויצוה להאכילה ולרהצה ולהלבישה וכו׳, א״ל בני, מזו נדרת? א״ל: לא! והתירה לו ר״י. באותה שעה בכה ואמר בנות ישראל יפות הן, אלא שהעניות מנולתן. האין הקינה הזאת נצחית? האם לא נוכל גם אנהנו לאמר: בני ישראל בעלי כשרון הם, רק שמחלת הכתיבה מנולתם?

המחלה הזאת, התאוה הנמבזה הזאת, מנולתם ומטרדת אותם מן עולמם ועושה מהם קמקום של דיו; התאוה הזאת משיאה אותם ללכת בעקבות ר׳ יעקב רייפמאן, בעוד שלנו דרושים אנשים כריעססער וארשנסקי. הה, היו ימים אשר מחשבות כאלה עלו על לבות צעירינו, ימים אשר רגשות טהורים החלו להתעורר בלבנו ע״י ספרותנו שההלה לפרוח. ועתה? היו ימים אשר

„קֶרֶן אוֹר יָרְדָה מִמְּרוֹם הָרָקִיעַ,
עֵת שָׁרוּ צִפֳּרִים, עֵת יוֹנִים נָשָׁקוּ

. . . .

מִנִּי אָז לֹא בָא עוֹד הַקּוֹ מֵרָקִיעַ;
מִנִּי אָז לֹא שָׁכַן הָאוֹר עוֹד עָלֶיהָ.״

(משירי פרישמאנן).

מורי ורבותי! שאלה אחת יש לי לשאול מאתכם: הנה לפניכם רגלי ונעלי, הגידו לי מי נברא בשביל מי? האין זאת כי הרגל בשביל הנעל? ושטה כזו, כלומר בריאת הרגל בשביל הנעל, תמלא כל חללי דספרותנו, וכל חכמיה וזקניה, כלם מתפלפלים יומם ולילה ובאים לידי מסקנא כי הכל עומד על הלשון, על טהרת הלשון, ומביטים על כל הספרות רק מנקודה זו. המסופרים כאלה הסופרים מלות ואותיות, סופרים של קליפה בלי תוך נקח לנו מזון, מזון רוחני? הרני אדם ככל בני אדם גם לי אברים, גוף ונשמה, ובכל זאת הנני נשבע לפניכם בשבועה חמורה, כי בכל המחשבות

הממלאות את מוחי ולבי אין גם אחת על אדות מתג ודגש, הנני אדם דואג ללחם, רואה והושב, חושב על העבר, על ההוה ועל העתיד, על אדות רשותי ורשות אחרים; לפעמים הנני עצוב רוח ומלא יאוש והנני מקלל בחיים, ולפעמים הנני תופש בהחיים בשתי ידי; לפעמים הנני מתכוץ ולפעמים מתרחב; הנני בוכה ושמח, שונא ואוהב, ישן וער. זאת היא תמציתי ותמצית כל מי שיש נשמה באפו — אבל דקדוק נטיות השמות והפעלים, מאן דכר שמם? תנו לי תוך, פנים, תנו לי את החיים בספרות, ודברו בכל לשון שאתם חפצים, דברו בכבדות. החיים אינם צריכים לכחל ופרכוס, והאמת אינה צריכה למלבושים יפים. תנו לי תוך!

כבר חדלנו להיות תלמידים בבית הספר, חפצים אנחנו לקרוא, לראות ולדעת את החיים, להרגיש, פתחו לנו שערי החיים, פתחו לנו את מבואות הנפש, הרגש, הלב והשכל, וכזאת וכזאת תדברו אלינו השכם ודבר, השכם והערב, אל תבושו. כתבו לנו על אדות הנקודה התיכונה שבלבנו ונפשנו ולא על אדות הדגש הקל והחזק. הלב דרוש לנו! לב חי ומרגיש, לב מתנועע, ולא נקודות ותנועות גדולות וקטנות וקלות, נקודות מתות שאין להן מקום בחיים.

מעשה בחרש אחד שהיה בין הקרואים לסעודה של שמחה, ויהי כאשר החלו המנגנים לפרוט ולנגן והמסובים יצאו במחלות היה יושב אותו חרש ומתפלא, כי לא הבין איזה רושם יעשה נענוע האצבעות על המרקדים; אך לו שמע את הקולות, כי אז יצא גם לחולל במחולות. החרש הזה הוצג למשל מאת הבעל שם טוב על האנשים הבוערים אשר לא יבינו את פרשת היצירה והדר הטבע והאלהות.

הבריאה הנפלאה, הטבע בהדרו, החיים בצבעיהם הרבים, כל אלה מקיפים אותנו מכל צד ואיננו שומעים. האם הרשו אזנינו? הנה לבנו מקור הרגשותינו ומוחנו מעין המחשבות; במה נחשיב ובמה נרגיש? הנניח את כל אלה בקרן זוית? הנסתיר את המון מחשבותינו ורגשותינו? הנסתיר את מלחמתנו הפנימית, מלחמת הרע בהטוב, העבר וההוה, המשיכה והדחיפה, השכל בהרגש, הישר בהעקום? הנסתיר כי בני אדם אנחנו, אבר מן החי?—

מורי ורבותי! אם נניח כי ספרות דרושה לבני אדם, אז מקומם של כל ההרגשות, הדעות והמחשבות, התנועות וההתעוררות רק בה, בהספרות; גם הרקבון והזוהמה שבחיינו, גם המאוס והמגונה. במלה אחת, כל דבר שיש לו מקום בחיים צריך לקחת לו מקום גם בספרות, כי תהיה לנו הספרות העתקה נאמנה מחיינו. וספרותנו? הרואים אנחנו בה כי חיים אנחנו, כי בני אדם אנחנו? היש בה איזה תמונה מחיינו? הימצא בה האדם מזונות ללבו, למוחו, איש איש לפי רוחו ותבונתו ולפי מעמדו בחיים?

מורי ורבותי! גם בתקופת התלמוד לא הסתפקו רק בשפיר ושליא. בהמסס ובית הכוסות, בבאורים ואגדות, כי אם גם בהחיים, החיים המקיפים כל עם ועם; גם אז חשבו מחשבות אם נוח לו לאדם שלא נברא משנברא. אם מאן דאפשר לו בשכר ושותה יין עובר בבל תשחית. או עתיד האדם

לתת דין וחשבון על כל מה שראה בעיניו, אם ידאג האדם בגלל עולמו בעתיד, או יחטוף ויאכל, יחטוף וישתה, וכל מי שיש לו פרוטה יריצנה להנוני וכו׳. ואנחנו בספרותנו לא נדע מכל הדברים האלה, לא נדע כי בני אדם אנחנו, בני אדם חושבים ומרגישים הכל. מורי ורבותי! ריש לקיש לא בוש להגיד, כי טוב מראה עינים באשה יותר מגופה של אותה מעשה, ויהל״ל יבוש לשיר על האהבה, וע״כ הוא מוסר מודעה, כי כל מה שישיר על האהבה הוא רק עפ״י השמועה, ולא עפ״י הנסיון חלילה. המפי משוררים כאלה אנחנו חיים? הבשיריהם נזין ונפרנס את בני הנעורים המלאים אהבה ברמון? הטובים לנו משוררים כאלה מבעלי היתדות והתנועות?

הבו לנו חיים, כי חיים אנחנו! אבל באו וראו מה שבקשו לעשות לאחד שעורר אותנו לחיים. הזוכרים אתם את הספר „חטאת נעורים״, אשר הכניס אותנו לפני ולפנים בחיינו? הספר הזה הוא הטבע שלנו, חיינו, עולמנו, הוא הודוי הפנימי של כל אחד ואחד מאתנו שנחנקנו בד׳ אמות של הלכה והסידות. ובכ״ז קמו אנשים מקרבנו, כלומר אנשים המתכסים באצטלא של הספרות ושל השכלה, אנשים שגם הקרנות והתפלספות לא חסרו להם, ויצעקו מרה: במה מדליקין ובמה אין מדליקין?

ואלה הצופים לבית ישראל אמרו לרגמו באבנים. הצופים העורים הללו חששו להדלקה, וע״כ גזרו כי גם ספרים כאלה טעונים גניזה ולא ידעו או לא הפצו לדעת כי יש לנו צרך וחפץ רק בספרים מדליקים, ספרים מעוררים כי רב לנו לישון.

כבר עלה השחר, יאמר המשורר, כבר חלפו ימי השכרון, הדמיונות והאמונות הטפלות. הננו חיים על פני האדמה, חיים בתוך הטבע, חיים ומתנועעים, ולמה נאפיל בטליתנו על חיינו? לצביעות יתרה זו מה זה עושה?

הננו חיים על פני האדמה בתור חלק מן הכלל, ודי לנו. די לנו להיות חלק אחד אחוז מבעלי הקולטור, מבעלי ההשתלמות והחברה; די לנו כי קנינו לנו פרקים בדברי הימים, אבל מדוע נגדש את הסאה? מדוע נרמה את עצמנו לאמר, כי אי אפשר לעולם שיתקים בלי ישראל, כי אנחנו הננו השאר שבעיסה? יתר זה כנטול דמי, חסרון ומגרעת! —

האם באמת כותבים דברי הימים בדרך שכבש לו סמאלענסקין, דרך ההתלהבות והדמיון? וכי במליצות גדולות, בלשון מדברת שירתא ותשבחתא, בהלולים והודאות כותבים דברי הימים? האם הננו ככתוב ב„עם עולם״? לא! דברי התלהבות כאלה לא דברי הימים המה, לא דברים ברורים, הנכנסים אל המח והלב, כי אם שירה, שירה פחזנית המרחפת בעולם שאיננו נמצא כלל. הנמצא את אשר נבקש? היינע, ברנע, ריעססער יכולים לכתוב את כל העולה על רוחם, את כל מה שלבם חפץ, כי לוחמים המה בעד החרות, בעד חפש העם ותחיתו; המה כותבים בעד העמים, בעד השונאים, בעד הטועים, וע״כ רשות להם להצוב להבות אש, לזרוק מרה, להפליג ולגזם; לוחמים המה, לוחמים בדם, בנפש, ומה לא יעשה האדם

בשעת סכנה? הלא במותם עשו גם חסידי אומות עולם, מירבא ודאהם. אבל לא כן הדבר בספרים הכתובים בעדנו להאיר השכתנו, לפקוח עינינו, בספרים הכתובים לבאר לנו איזה ענינים בתולדותינו הצריכים להיות כהויתם, כאמתתם, וכל המוסיף גורע ומפסיד, כי הקורא איננו ממלא בזה את חסרון דעתו. וכי זו היא עבודת דברי הימים?

פלא הוא ותהי לפלא! הלא שיבוניסטים אנחנו, שיבוניסטים מכף רגל ועד ראש, עכ״ז כל מעשי סופרינו כקופים, כקופים ממש יחקו את כל הנעשה בעולמם של אחרים, וישכחו כי כל דבר תלוי בתנאיו, בחוגו ובעולמו. „עם הרוססים עם צעיר הוא בהשכלתו ובהתפתחותו והקולטור שלו עוד רכה וענוגה לעמת הקולטור אשר ליתר עמי אירופא, ולכן הסכינו משכילי הרוססים וסופריהם לברוא להם עולמות חדשים ומושגים חדשים ולקרוא להם „שאלות״. אבל הרוססיא לא חטא ולא אשם בזה ברב או במעט, יען כי טבעו בכך ותכונתו בכך, ולפיהן הוא ענשה בזה את אשר הוא עושה. אבן אחינו המשכילים מה עשו המה? המה ירדו אל גנת הביתן הזה, ומגוית הארי רדו להם דבש והלב, ויעשו להם גם בצלם דמות תבניתם ויולידו על ברכיהם שאלות משאלות שונות. ולפיכך אנחנו רואים על אדמת ספרותנו בכל אתר ואתר מושגים נעלים כאלה הפורחים אך באויר השמימה. צרורות, צרורות פלוסופיה הנוקבים עד התהום, ואך קול דברים אנחנו שומעים, אך ערבוב מלים וחליפותיהם, ולהם כל יסוד וקרקע אין, ואין איש מבין את שפת רעהו. ויקם דור הפלגה על פני אדמת ספרותנו.״— [1])

זאת היא ספרותנו!—

העורים אנחנו כי יקומו מתעים להתעות ולהטעות אותנו ולספר באזנינו ע״ד תחית השפה והחזרת נשמתה, בעוד שהיא הולכת ונשכחת? „שפתנו אתנו!״ „הנה מדברים ומדברות!״ „הנה גם עלמות!״ קולות כאלה היו נשמעים מסוף עולם ספרותנו ועד סופו, וכבר באו אנשים להשמיע על השקלים, ועמא פויזא כבר החל לשלוח את פרוטותיו. נתנו, לקחו, כתבו צעקו, התפלפלו והרעישו עולמות, עד כי הפיק אחד המולי״ם לכתוב קורות התקופה הזאת ותולדות העומדים בראשה.

הנה תקופה, מדברים ומדברות, בעוד שבאמת אין פה לא דבים ולא יער. לו ידעתי כי בטעות חשבו והאמינו בכל הדברים האלה,— אז החרשתי! אבל המה לא האמינו כלל, ובשעת התלהבותם ידעו כי להד״ם, ובכ״ז כתבו על מנת להטעות ולהתעות. האם ספרותנו היא עריסת תינוק, או קופה של רמאים? הרמאים פרים ורבים והטובים נאספים והולכים ויורדים מעל הבמה.

שמואל האפקורס (בספר „הדת והחיים״) היה באמת לוחם לשמה, לוחם בכל לבבו ונפשו, בעל נפש טהורה וישרה, ושמואל הלאומי הוא

---

[1]) מדברי ה׳ פריבמאן.

שקרן, צבוע, מנוול ובעל נפש שחורה ומזוהמה, כי נלחם הוא לשם העגול של נחשת. רחל היתה באמת נאה במעשיה, לה היו באמת אידעאלים רמים ונשאים, אידעאלים קדושים, ובכל לבה ונפשה חפצה בהשכלת ישראל, לפקוח את עיניו ולהאיר לו את המבואות האפלים. אבל בנותינו המדברות עברית, אם כי אינני יודע את כלן, הנני נכון ובטוח כי הנן עלמות בלות שכבר הגיע פרקן להנשא ולא נמצאו עליהן קופצים, והנן הפצות להתקדש ע״י טבעת הלאומיות. הנני מאמין במציאות אפקורסים נלהבים בקרבנו, אפקורסים שאין להם כל מטרה וכל פניה צדדית באפקורסותם, אבל כל מי שיבוא ויאמר לי: הרני לאומי וחובב ציון לשם האמת, ארוק לו בפניו, אם יעיז להביט ישר בפני ואמר לו: „שקר אתה דובר!״ שקרן הוא, רמאי הוא, על כן יאמר לבנות ביתנו בקרוב.

יש לנו ספרים בודדים הנכתבים לבעליהם, ולא ספרות; יש לנו ספרי דת, ספרי תולדה, אבל אין לנו ספרים של חיים; יש לנו סופרים הכותבים לעצמם, להנאתם, ולא בעד העם, בעד הקהל; יש לנו עוסקים בצרכי צבור, אמרכלים גזברים, אבל לא באמונה; יש לנו אנשים גדולים מלאים קטנות המוחין, אנשים בלא לב, אנשים העושים סחורה בצרותיהם של ישראל וגוזזים את הכבשה האמללה והספרות מחשה. — [1])

אין לנו עתה ספרות במובנה האמתי. ומציאותה אינה באפשרות כלל, יען כי אין לה תנועה מרכזית. ומציאות תנועה מרכזית לספרתנו היא בעין דבר נמנע, אחרי שעתה אין כמעט מובן להשכלה עברית, יען שעתה כבר נעקרו כמעט התחומין בין אהלי שם ויפיפותו של יפת; לספרות חיה דרושה צורה ידועה, שהיא שרש נשמתה של אותה ספרות, והצורה העצמית חדלה כמעט מספרתנו, מעת שיצאה מחוגה הדתי המצומצם. גם העם שבשבילו נכתוב עתה אינו העם בעל כתבי הקדש, בעל התלמוד, בעל הפלסופיה, בעל הקבלה, בעל ההסידות. כל התנועות התוכיות הללו שהביאו אותנו לעולם שונה מעולמם של שאר העמים והלשונות, נמחו עתה כמעט מקרבנו, וההלונו להיות עם כעין כל העמים אשר סביבותינו, כלומר: היים אנהנו עמהם בעולם אחד כללי, עולם בן תנאים ויסודות אחדים. אנחנו תלואים עמהם בשלשלת אחת, בשלשלת התולדה המשרכת את דרכיה, וע״כ אין מובן כלל לבנין במה בפני עצמה. הן אמת כי נוכל להרביץ בספרתנו את התורות הכוללות, הידיעות והחכמות המשותפות לכל הספריות וקניניהן ואינם נבדלים רק בתרגומיהם לכל עם ועם ככתבו וכלשונו, אבל עלינו לא לשכוח, כי מלבד העקרים הכוללים הללו יש לכל ספרות שרש נשמה מיוחד, ועורקיה המניעים המה החלקים הערוכים רק לעמה ולעולמה

[1]) את דברי אלה הנני כותב בכונה, אחרי שיודע אנכי גם את אשר נעשה לפני ולפנים מן הקלעים אצל ראשי גליות שלנו, יודע אנכי את המעשים הנוראים הנעשים בידי עבדי דבי רבי. הכל גלוי וידוע לפני, וביום פקדי אגלה בקהל את כל התעודות, הקונטרסים והמכתבים וראו והשתוממו.

ועולם מיוחד אין לנו עתה. לפנים היו העורקים החיים בספרתנו, התקיעות והתרועות להשכלה ולדעת, בימים הללו היתה ספרתנו היה ככל הספרות, אחרי שכמותה היתה מלאה מלחמה ומהאה, ועתה מלאה תשבחתא.—

הנני אומר היה, רק ביחוסה אל ההוה, אבל לא אוכל לכחד כי גם בתקופת השלילה לא היו הענינים כתקונם, אחרי שהנטיה לרשות הרבים, אהבת הדעת והכמת הרשת, החבה להשתלמות ביופי ובמחשבה וההכנעה כלפי מערב המה כמר מדלי מול ערך האדם בעצמו והייו הפנימים והמוסריים, כי לא התורה וההשתלמות היא העקר, כי אם המעשה, השתמרות המוסר, ההליכה בדרך הטבע, הישר והתם. ומה לנו כל דברי הדעת והתלמוד אם אינם מביאים לידי מעשה? ספרותנו השתדלה רק לפתוח הלונות במבואות האפלות, להכשירנו ליפיפותו של יפת ולהאיר עינינו מעין העולם הזה, אבל לא התאמצה לטהר את הטנופת שבלבנו, לעשות אותנו לאנשים שאינם דשים את המוסר בעקביהם. ספרותנו שמה פניה אל הכלל, אל הצד החיצוני, ולא אל היחיד, אל תוכו, אל נפשנו ושלמותו הפרטית, הא השתדלה לעשותנו לבעלי הברה מתוקנים ומשכילים, ולא לאנשים אשר נשמה בקרבם ואלהים בלבם. התורה, החכמה, התולדה והלאומיות — כלן נדרשות לכאן ולכאן, והאדם בעצמו מונח בקרן זוית, הלזאת ספרות יקרא? אחד מחסידינו הראשונים היה אומר: אנא לא חכמה ידענא ולא תורה ידענא, אנא לבא ידענא; דורש אנכי מהאדם כי יהיה כשר וישר, ותו לא מדי.

הישנם הדברים האלה בספרותנו?

זאת ועוד אחרת...

אך האם אגלה לפניך הקורא את כל לבי? ומה יאמרו כל הני אשלי רברבי? איפה אסתר מפני קרני ראמים? אך יעבור עלי מה, הא לך את לבי הערום!

אנוס אנכי לגלות לך כי גם לו לא היה נודף מספרותנו ריח רקבון וכל ענינים היו כתקונם, לו גם היתה לנו ספרות שלמה ובריאה במלוא מובן המלה, גם אז היה לבי נוקפי, כי יודע אנכי למי אנו עמלים. מטרת הספרות בעיני, אם נניח כי נחוצה לנו ספרות וטוב לנו טעמה, לא להגביה את הרמים, לא ללמד להנבונים דעת, כי אם להשכיל את העם ולהרימו ממצבו השפל. השכלת האחדים במדה מרובה וגדושה, אם כי יש בזה סימן ברכה, אבל השכר אינו שוה בההפסד, הפסד גדול ונורא. כי האחדים יתרוממו מעל ובזה יתקלקל שווי המשקל בהעולם הכללי. ערך האחדים הוא קל ופחות מאד ועלינו להקיף את כל העם, את כל בני האדם, ומובן מאליו, כי בשנת בצורת, בשעה שיש לפנינו שתי כתות בני אדם, אשר לאחת פת קיבר ולהשנית אין מאומה, אז עלינו להאכיל את אלה שאין להם לחם כלל, עלינו לבנות מלונות לאלה אשר אין להם גם דירת ארעי. בקצרה: עלינו לכתוב בעד העם, בעד ההמון, האספסוף; עלינו להרחיב מבטו, להזק רוחניותו, ללמדו, להשכילו ולהורותו פרק בדרך ארץ; עלינו להחיותו, לכלכלו ולזונו ולהנהותו בדרך הישר; זאת היא הובת כל ספרות.

ואצלנו? הנוכל לעשות כזאת? הנוכל לגשת אל עבודה זו אם גם היינו מוכשרים? היבין אותנו העם? היבין עברית? העם שלנו, העמילן, האברים העקריים, העם איננו יודע מאתנו עד מה ואיננו יכול לדעת, ולמי אנחנו עמלים? בשביל מי הננו כותבים? בשביל האינטליגנציה שלנו, בשביל ת"ח ורבנן? המעט לנו התהום הגדול הרובץ בין עמנו ובין הידענים הפוסעים על ראשו, כי נבוא להגדיל את התהום? לו גם היינו כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים תורת הספרות והעם, גם אז יכלנו להועיל רק ליחידים, אבל לא להעם, וההועלת הזאת חסרון היא, מגרעת וממארת. כי מאתנו איננו יודע את תקופת הריב"ש? מי לא ידע את תקופת התגברות התורה והתלמוד והתפשטותם, התפשטות אשר נתנה ידים לנושאיה להתנשא על כל העם ולדכאו תחת רגליהם? אבל אז קם הריב"ש ויכה בעים רוחו את הגאוה הזו, גאוה למדנית, ויאמר להם: רב לכם, כל העדה כלם קדושים, כל העדה לאתוי גם את אלה שאינם יודעים מאי דקאמרי רבנן. האיש הזה היה באמת אדם גדול!

ואנחנו? אנחנו עובדים ועמלים רק בשביל מפלגה אחת בקרבנו, מפלגת הידענים המטילים א"ע על הצבור הישראלי.

טלסטאי איננו חפץ כי מין האנושי יעמוד על שני מינים, זכר ונקבה, ודי לו באחד. אבל לעת עתה הננו שני מינים, שני מינים שוים, אשר לשניהם חובות ומשפטים וזכיות שוים, כי כל מה שיש בזה יש גם בזה, מן התאוה הפחותה עד הרוחניות הרמה, ומובן מאליו, כי אם נניח שדרוש לחד מנייהו תוג רוחני, מוסרי ומדעי, מין ספרות לקריאה לתיאבון ולתועלת, אז דרושים כל אלה גם להשני. ואם שני המינים הללו שייכים לעם אחד, למשפחה אחת ולעולם אחד, ותנאים שוים יסובבו אותם, דרושה להם ספרות שתאחדם ושתקרבם זה לזה. בדברים קצרים: חושב אנכי כי גם במקום דליכא חשש לסוטה דרושה תורה להבנות, תורה וספרות מעין תורתנו וספרותנו אנחנו הגברים, כי בלי זאת לא נוכל להיות לעצם אחד. אבל אנחנו משננים תורה רק להבנים; ספרותנו לובשת רק כלי גבר ולא תדע כלל את הנשים, כלומר: הנשים אינן יודעות אותה, ומלאכה זו האם מלאכת שמים היא?

האם בשביל האינטלליגנציה שלנו נפקיר ונמית א"ע באהלה של הספרות? האם בשביל היחסנים האלה הקשים להעם כספחת נכתוב? לא! לעשות את הדבר הזה ולחשוב את פעולתנו זאת לחובה, למצוה, לפקוח נפש וכו' עלינו להיות תמימי לב וקטני מוחין במדה מרבה ומכים בעורון. האם באמת כבר הכינו בעורון? הכבר קמו עינינו מראות?

אמנם כן, עינינו קמו מראות!

האוציא לעז בדברי? הכל נכתב ונחתם בשביל המיוחסים שבנו, התורנים והמשכילים המתנשאים לכל לראש. הידעתם מה זאת יחסנות? הידעתם כמה נפשות נחרבו על ידה, וכמה עתידים להחרב? הידעתם? הורתי ולידתי היתה בקדושה; מערש ילדותי התלונו בחתולי יחסנות, ובההלי

לדבר ספרו לי, כי אנכי פלוני בן פלוני, ופלוני בן לאותו פלוני, שהוא מבני בניו של פלוני בעצמו, ופלוני זה היה כל ימיו שביב מרע ולא ידע להכיר צורת מטבע... אנכי הייתי מהם והמוגם, וע״כ הנני שונא אותם תכלית שנאה; הנני שונא אותם בכל צורה שיקבלו, תורנית, חסידית או ספרותית; גם ריח יחסנות היה לי למורת רוחי ובעשן לעיני. ובשבילם, בשביל היחסנים האלה, בשביל הקוצים בגוית החברה, אנחנו עמלים? הנה לפנינו בקעה והר, הנוסיף לערם עפר ולהגביה את ההר! לא, אחי! עבודה כזאת לא עבודה היא, לא חובה היא, גם לא רשות, רק איסור, איסור גמור, איסור שלוקין עליו. ומה גם כי יש מפקפקין בעיקרא דדינא, כלומר: בתועלת הספרות, ומראים כי הפסדה מרובה משכרה, וטעמם בצדם, כי מסירה היא את לב האדם מהטבע והחיים ותלמד אותו רק להאמין בכל מה שיקרא ולא להשוב בעצמו, והאדם היונק מאוירה ונשען רק עליה, לא יעמיד בנקל על רגליו. אנחנו בני אדם של ספרות, נולדנו לפי דברי המפקפקין בתועלתה, בחדר שקירותיו משוחים בששר וצבועים בגוונים שונים, ובכל ימי היינו איננו רואים את הקירות בצבעם האמתי והטבעי. הקריאה בספר הטבע, בהחיים הערומים, מועילה רב יותר מאלפי ספרים, והאמת תתגלה בלב כל אדם לפי כחו ורוחו.

אם כנים הם כל הדברים האלה, או יש בהם רק קורטוב של אמת, אם נכון הדבר כי נשב על מדוכה זו ונתן לעצמנו דין והשבון — במה דברים אמורים, באומות העולם, שעכ״פ קשורה הספרות בהעם בקשר אמיץ, והספרות היא כח גדול בחיים, אבל אצלנו, שספרותנו ערוכה רק לפני ת״ח, ליחסנים ומיוחסים, אצלנו שאין לנו סופרים בדוכנם וקוראים במעמדם — אצלנו אין כל מקום להקירות כאלה. היוצר אשר חמר בידו נותן לעצמו מקום להשוב ע״ד הצורה אשר בהפצו לתת לו, כי הפץ הוא לברוא יש מיש, אך לא כן הדבר ביש מאין.

מורי ורבותי! הנכם חפצים לברוא יש מאין, אך לא, גם החפץ אין בכם. — מורי ורבותי! עוד דבר לי אליכם לפני פטירתי: הראיתם את האדם הבהול על ממונו וקניניו, ומאשר שאין נוח לו באבדתם ירבה בשמירתם ויעשה כל מה שבכחו ויותר מכחו לשמור עליהם? ערך איש כזה גדול מאד, כי כל מי שחס על קניניו, על כל אשר רכש לו בעמל ועבודה, הוא אדם בעל נפש מוסרית היודע לערוך את ערך עבודתו. וכל הותרן יותר מדאי יותרו מעיו. אבל אחרי שאבדו הקנינים ואינם, ואין עוד כל תקוה רחוקה וקרובה כי ישובו אלינו, אז אין אנהנו רשאים להתאבל עליהם ולמלא את לבנו בתקות שוא והבל המסיחות את דעתנו מההוה, ועלינו להתאמץ להשלים את מצבנו, ואחרי שכבר נעשה מעשה שאין להשיב, הלא לא נועיל לעצמנו ברב או במעט אף אם נרבה לצעוק ותפלתנו היא תפלת שוא. השאלה: „להיות או לחדול״ נשאלת מאתנו רק בעת שכחנו בפינו, אך לא בעת אשר יפתם.

מורי ורבותי! אחרי כל התנגדותי לספרותנו ולהתנועות המזויפות אשר בקרבנו, אחרי כל המזיקים שרבו בקרבנו, מזיקים שאין כל בריה יכולה לעמוד מפניהם,—אחרי כל אלה הנני חפץ בכל לבי ונפשי בקיומן, חפץ אנכי כמו שאני חפץ בקיומי, חפץ אנכי כי כל זמן שהנשמה בקרבנו תלך שלשלתנו הארוכה והאדומה ותתארך ותמשך עד סוף כל הדורות. חפץ אנכי כי יתחדשו ימינו כקדם: חפץ אנכי בכל אלה, והפוכם, אי־מציאותם, מחריד את לבבי ומכהו מכה רבה ומוציא דמעות מעיני על יקרא דשכבי. אבל מה לנו לעשות? החיים זורמים והולכים ואינם שואלים אותי ואת רצוני — מזלנו גרים!

הנני רואה מאחורי הפרגוד לחישות, אנחות, הנני חוגר שארית כחי. מורי ורבותי! נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש...

* *
*

מורי ורבותי! השמעתם את שֵׁמַע רֶשׁתֶּרס? הַצַּיָּר האמן הזה הפליא את עיני הרואים בציורו הנפלא שהציג בבית שכיות החמדה בעיר קלן אשר על גדות הרינוס, והיה כל הבא אל העיר הזאת וראה את המראה הנפלא הזה ונפשו תִרְשם ממנה ופרסם רושמו ברבים. גם איש עברי היה שם וראה את המראה הזה והוא משורר מתמול שלשום ויצא לבו ויגלה לנו רגשותיו.

ומה בכך? האם אין מטבע זו טבועה בעולמנו? האם לא יפעם לב מרגיש בקרבנו שיתלהב ויתעורר לרגלי כל נשגב ונהדר? האם לא נאמרה אצלנו הדברה הנשגבה: טוב מראה עינים!

ומדוע לא ישמיע לנו?

אבל הסופר הזה יודע לאן הוא הולך; וע״כ הרי הוא מקדים בדברים האלה:

„סופרי ישראל יראים את פני העם ולא יערבו את לבם להביא לפניו חולין, והיו נזהרים תמיד להבדיל בין הקדש ובין החל, ובדברם על איזה ענין יניפו אותו בראשונה בשבע נפות עד מצאם בו איזה רמז ליהודים וליהדות ואז יביאו אותו אל אהיהם;— וגם אני — לו מצאתי בבית התלפיות ציור כ„המלט המשתגע״ ובדומה, והציורים האלה מצאו חן בעיני, אז — לאחי ולבני עמי לא הגדתי דבר; ורק היום במצאי במקרה ציור אשר לקח עושהו את חמרו מתוך כתבי הקדש, אז לא אוכל עוד להתאפק ובקול גדול אקרא: האספו אלי בני יעקב! את נבכדנאצר ראיתי היום, את נבכדנאצר המשתגע ראיתי, את נבכדנאצר המלך אשר ידעתם אותו גם אתם, את נבכדנאצר שלנו.״ [1])

העבודה כי ההתול המר הזה נקב את בני מעי, כי „סימן רע הוא לנו, סימן רע מאד לספרתנו ולסופרינו, המעיד עלינו כי אין לנו עוד ספרות כלל ואין לנו עוד סופרים כלל, ואין לנו כ״א ספרנית קטנה ודלה וכתבנים

[1]) מדברי הסופר פ״מ בהיום.

קטנים ודקים אשר להם לשון מדברת גדולות והם עושים רעש גדול״. [1] אבל הכל במלי דשמיא, הכל בעבור טפה אחת; אבל מן היורה בלה, מן העולם הגדול והרחב, לית מאן דמרמז גם רמיזה כל שהיא, רמיזה קלה מן הקלה.

הזו ספרות?

* * *

בספר תולדתי הקצרה, הקפולה בשליש חיי האדם עלי אדמות, ישנם הרבה עלים שחורים שיזכירוני זכרונות מרים מאֹד, אך יותר מכל אלה הזכרונות הישנים יעציב רוחי ונפשי זכרון יום צאתי מארץ מולדתי שינקתי מאוירה ומשדיה ימים רבים.

יום מעונן היה היום ההוא. השמים התקדרו בעבים והטבע פשט אדרתו מעליו ואילנות דמלבלבי השליכו עליהם מעליהם ויורידום ארצה... אנכי יורד מארצי, מאוירי, מקברות אבותי וזכרונותי מערש ילדותי. הזוכר אנכי את כל הדגשות אשר הרגשתי בשעה זו? זוכר אנכי כי בעברי את הגבול שבתי לאחורי ואשים את מבטי האחרון על הארץ שיצאתי משם. עיני זלגו דמעות. הדמעות הללו היו האחרונות שבעיני, אבל היו חמות ורותחות... אמנם היום ההוא הוא היותר שחור בכל ימי חיי!

הרגי עומד עתה מאחורי גדר ספרותנו; עודני רואה חורבה לפני, חורבה שקבורים בה מבחר זכרונותי ושנותי, חורבה שהייתי נושק אדניה וממלא את עיני מעפרה. האם לא יצא לבי ממקומו? האם לא יהגה נבאים?

הנה מבחר אידעאלי ומחשבותי ירדו לאבדון, אידעאלים שעלו לי במחיר רב וכל עולמי הקרבתי בעדם. לבי נשאר חלל בקרבי... הנה מתו כל אידעאלי, נסתם גוללם... הבאמת ישכחו ממני כליל? האם לא אבוא עוד לבקר על קברם?

הוי מִי יָחִישׁ עֲתִידוֹת מִי יוֹדִיעֵנִי,
אִם לֹא הָאַחֲרוֹן בְּסוֹפְרֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי
אִם לֹא גַם אַתֶּם הַקּוֹרְאִים הָאַחֲרוֹנִים.

[1] לסוגו של הג״ל בהיוס.

ברסלוי 1892,

נמסר לדפוס ע״י

מ. י. ברדיטשבסקי.

היאוש בישראל בימים האחרונים

מאת ירחמיאל שקפניזק.

.1

בימים האחרונים נראתה יד היאוש בקרב בני הנעורים בישראל ואחדים מסופרינו עומדים וצועקים בקול גדול: „אל תואשו! גרשו את היאוש מקרבכם והביאו תקוה בלבבכם ביד חזקה, תקוה טובה לימים טובים, לימים אשר עם ישראל יחדש כנשר את נעוריו; גרשו את היאוש ואת השממון, שני מלאכי חבלה, אשר יסירו את לבבם ואת ידיכם מכל עבודה ומעשה ולכו עבדו את עבודתכם על הרי ישראל לטוב לו ולכם כל הימים, חדשו בקרבכם רוח נכון והאצילו מרוחכם זה על עמכם אשר רוחו נבקה בקרבו, להחיותו ולהקימו על רגליו, להחליף כחו ולעוררו לחיים חדשים". כדברים האלה הננו שומעים מפי סופרי ישראל כפעם בפעם. אם יש בכחם לעורר את בני הנעורים ולהסיר את היאוש מלבם — עוד טרם נדע; אם הרופא, בבקרו את החולה ימצא די לו להשמיעהו את עצתו לרדת מערשו, ערש דוי, ללכת לעבוד את עבודתו, מבלי בקש לדעת את מקור המחלה וסבתה ובמה לרפוא לה — אז הננו יכולים להגיד מראש, כי בדבריו אלה לא יקימהו מחליו ולא ישיבהו לאתנו. אך הסופרים כנראה, יחשבו אחרת. רואים המה נגע בבשר בני הנעורים והנם חפצים בכל לב להסירו בלחשים והשבעות, מבלי חקור ודרוש את סבת הנגע ומקורו, ומבלי חשוב מחשבות למצוא עצות ותחבולות לרפוא לו. אינני יכול להתהלל במתת שקר כי מצאתי עצה ותחבולה, מזור ותרופה למכת היאוש אשר בקרבנו, אך חפץ אנכי לדבר דברים אחדים על אדותו ולהראות את מקורו ומוצאו, ואז אולי נדע בדעה צלולה את כחו וגבורתו להשחית בנו כל חלקה טובה ולהרע לנו בכל פנות שאנהנו פונים. אולי ירהיקו אחרים ללכת לבקש לו מזור ותרופה ואולי יצליה בידם לשית לו קציר ולהכריתו מקרב בני נעורינו. —

רבים חושבים למשפט למצוא את מקור היאוש אשר פרץ בין בני הנעורים בכלל ובין צעירי ישראל בפרט בספורי האהבה, אשר יעבירו לפני הקורא גבורים הלשים בלי לב וכח, גבורים אשר כעבדים הנם ליצרי לבבם הרע ולתאוותיהם הנשחתות, אשר על כן יבואו הקוראים הצעירים לכלל דעה, כי קצר כח האדם להלחם בתאוות נפשו וערכו יפול בעיניהם וכבהמה המה להם בעיניהם אף הֵם; על כן לא יתעורר ההפץ בלבם לנסות כחם להגביר חילים בלבם ורוחם להכריע את תאוותיהם ולעבוד עבודת הרוח ועבודת ידים למענם ולמען אחרים.

כנראה מאמינים הם באמונה שלמה, כי כל סופרי איירופא נמנו וגמרו ביניהם להעביר לפני הקוראים רק טפוסים של רכי לב וחולי רוח, אשר רוחם ולבם לא יתנו להם עז ועצמה לעבוד עבודת החיים באמת ובצדקה, למען העביר את רוח הקוראים ולהרך גם את לבבם לבלי יפעלו ולבלי יעבדו באמין לב ורוח, ולהביאם לידי שממון ויאוש, אשר על נקלה יוכלו להמלט מהם, בהדלם להגות בספורי האהבה, ובשלחם בעבודה ידיהם; מאמינים הם באמונה שלמה כי שפענהויער והארטמאן, לעא טלסטאי וזכער-מזה קשרו יחד קשר ויעשו קנוניא ביניהם לרפות רוח האדם ולהכות את לבו בשממון ויאוש, להכרית לו כל תקוה טובה ולמרר את חייו; ועל כן, כשנים הראשונים בפלסופיה, כן גם השנים האחרונים בהספרות היפה, כלם בחרו להם מטרה אחת ודרך אחד: להשפיל את ערך האדם בעניו ולהורידו ממדרגתו הנעלה אשר עלה עליה במאות האחרונות, לרגלי ההמצאות החדשות והצעדים הגדולים אשר צעד בכל מקצעות המדעים; להוריד את גדלו ותפארתו ולהסיר אמין לבו ורוחו, למען לא יחזק במלחמת הלב ולא יאמין בכחו כי רב הוא. אך אם נמצאו רבים אשר אמונה כזאת תניח את דעתם לא טובה היא בעיני ואולי גם בעיני רבים מהקוראים. —

שונים הם דרכי היאוש אשר יבוא בלב האדם להכותו מכה רבה: יש יאוש חומרי, יש אשר יתעורר היאוש בלב האדם הפרטי לגרש מקרבו כל רגש נעים אשר יתן ענג ללב ויוסיף לו אמין להלחם בחיים למצוא בהם הפץ ולהתענג עליהם. יש אשר יעבוד האדם עבודת פרך וילחם בכל מאמצי כחו, אם בהטבע בעצמו, או בבני אדם כגילו, לבוא אל הנחלה ואל המנוחה, להחסות בצל האשר ולהיות חיים נעימים, היי שלוה והשקט, חיים של תענוגים, בלי עמל ותלאות, צרות ומכאובים אשר היו לו למשא כבד מנשוא, אך כחו קצר לגבור על המכשולים הפרושים על דרכו, או כי המכשולים רבים וגדולים מאד ועל כן לא יעצור כח להסיעם ממקומם לפנות לו מסלה ישרה אשר תובילהו בטח למחוז הפצו, ואז יאמר נואש להחיים ולכל עבודתו וכחו ויטמון ידיו בצלחת מבלי עשות עוד גדולה וקטנה להגיע אל מטרתו אשר הציב לו בראשית עבודתו ויתיאש מטובה וישים את לבו להמית בקרבו כל הפץ וכל רגש אשר יעוררהו לפעול ולעשות. ויש יאוש רוחני; יש אשר יעבוד האדם ברוחו לבוא עד סתרי הבריאה, אל חקר שדי ותכלית אלהים וימצא רק ספקות אשר לא יתנו מנוח לו ולרוחו ויעוררוהו בחזקה לעבוד ולחשוב, לחשוב ולעבוד, ואחרי עמלו הרב, אחרי אשר עמל ויגע ימים רבים, ולפעמים כל ימי חייו, לבוא עד תכליתו אשר הציב לו מראש, יוכח לדעת לדאבון לבו כי מטרתו ממנו והלאה, כי עד נצח לא יבוא ולא יגיע אליה: אז יהיו כל חזיוני רוחו לאפס ואין והספק יגבר בלבו וידכאהו פעם אחת; אז יחל לספוק גם במציאותו, גם ברוחו ושכלו, והיאוש האכזרי יתגנב אל לבו לשום קץ לכל תקוותיו אשר

חַיו את רוחו ימים רבים ויתנו לו אמין לעבוד בלי הרף. יאוש כזה הוא יאוש שלא מדעת, יאוש הבא לאדם מרוב דמיון, אשר עור את עיניו לבלי ראות את אשר לפניו ולבלי לדעת את רוחו אשר בקרבו, ועל כן ילך בגדולות ונפלאות ממנו ויכשל בלכתו; ויש יאוש הבא מרוב שממון, מרוב טובה, מאפס מעשה ועבודה, אשר, על הרוב, ימצא לו מקום בין האצילים ורבי העם, אשר לא נטל עליהם לעבוד ביגיעת בשר ורוח למצוא מחית נפשם. האנשים האלה אשר לא ילחמו בחיים, ועל כן לא ירגישו את רגש הנצחון—אלה לא ידעו גם ענג בחיים בלי עמל ועבודה, מלחמה ונצחון, ותענוגי בשרים אשר יפנקו בם את נפשם מימי ילדותם יהפכו להם לרועץ, להביא את השממון בלבם, השממון אשר יפנה דרך ויישר מסלה להיאוש וכל מגפותיו לשים בו שמות עד כי החיים עם כל תענוגיהם יהיו עליהם למשא וימאסו בם.

כן רבים ושונים הם דרכי היאוש למחלקותיו הרבות והשונות, אך לא כאלה הוא חלק היאוש אשר ישלוט עתה באירופא, ואשר אנשים כשפענהויער ולעא טלסטאי היו לו לנביאים.

יוכל היות, כי גם שפענהויער גם טלסטאי, כאנשים פרטיים, התעוררו תחלה לרגלי היאוש הפרטי אשר אוה לשבת בלבם. גם שפענהויער, גם טלסטאי הנם אצילים ורוזני ארץ, אשר להמם נתן ומימיהם נאמנים בלי עמל ועבודה ויגיעת בשר ורוח. שניהם עבדו את עבודת הרוח שלא על מנת לקבל פרס להחיות את נפשם, אשר מצאה לה את כל משאלותיה בלי עמל ובלי עבודה, כי עם בעבור שאר רוחם ויתרון נפשם, אשר לא נתנו להם מנוחה; המה עבדו למלאות משאלות הרוח אשר דרש עבודה בחזקה, אך העבודה הזאת לא לקחה את כל עתותיהם ואת כל כחם ועוד נשאר להם זמן רב ללכת בטל באין עבודה, והיא שעמדה להשממון ולרעהו היאוש להתגנב אל לבם ולתקוע בו יתד. יוכל היות כי יאושם הפרטי היה הראשון לעורר אותם ראשונה להתיאש ולראות רק רע ולקרוא המס על כל סדרי חיי האדם, משטריהם ותהלוכותיהם; אך טלסטאי ושפענהויער אינם רק אנשים פרטיים, מורי הכלל ומדריכיו הנה הנם, עינם תרחיק ותעמיק לראות מעינינו, ועורקיהם ועצביהם יותר נוחים להתפעל מעורקינו ועצבינו, ועל כן הרגישו המה ראשונה ובחזקה את אשר החלונו אנחנו, בני אדם פשוטים, להרגיש אחריהם לאט לאט.

II

הדעת היא קרה ויבשה, ועל כן אין בכחה לפעול על הלב, אשר ימצא הפין בהם למען התעורר. הדעת תאיר את עיני האדם, אך לא תחמם את הלב אשר בו קן הרגשות; הדעת תוכל לעורר את הלב אך ורק באמצעות הרגשות, ובעצמה לא תוסיף ולא תתן לו דבר. יד הדעת

לא תעצור כח לפעול על הליכות האדם ופעולותיו בחיים. הכח והממשלה לפלס נתיב למעשי בני אדם — הם רק לרגשות הלב ותאוותיו. את הדבר הזה הננו רואים גם בחיי האדם הפרטי גם בחיי עמים שלמים. אין ביד האיש לעשות דרכו לפי מעלות רוחו ושכלו, לפי דעותיו אשר רכש לו מן החיים והנסיון. על הרוב נכונן צעדינו למרות דעותינו, כי אם על פי חפצי לבנו ותאוותינו ורגשותינו נמשך ללכת אל המקום אשר יעדו לנו. מלחמת השכל והרגש, הדעת והלב מודעת לכל אחד מאתנו, אשר גם לבו גם רוחו לו; אמנם לפעמים יגבר השכל על הרגש להכריעו ולהמיתו בחזקה, ואז נפלס לנו דרך על פי דעותינו, אך אז הננו מרגישים בלבנו כי אמללים אנחנו, אז הננו סובלים צרות ותלאות רבות, ציות הלב ורגשותיו ותאוותיו אשר לא מלאנו את תפקידם ולא על נקלה נשוב למנוחתנו. רגילים אנחנו לחשוב כי דברי ימי השכלת האדם מעבירים לפנינו את קורות מלחמת השכלת ישראל והשכלת עם יון, את מלחמת הטוב והמועיל, המוסר והדעת, הלב והרוח, והננו מראים באצבע על תקופות שונות אשר בהן גבר רוח ישראל או רוח יון. אך באמת לא כן הדבר; בדברי ימי איירופא והתפתחותה עשתה הדעת גדולות ונצורות, בעוד אשר הלב לא התעורר גם כמעט קט לבקש את חלקו בחיים. —

איירופא עשתה גדולות במאות השנים האחרונות. אין חקר להחדשות אשר נעשו בכל מקצעות המדעים, בחרשת המעשה ומלאכת מחשבת, בעניני המדינה ותהלוכות הממשלות מבית ומחוץ. רוח האדם עלה מדרגות רבות למעלה; החפש נשא נס בארצות רבות וחפץ החיים ותענוגיהם התעורר בחזקה. רוח ימי הבינים חלף ועבר מן הארץ ועמדתו לקח הרוח היוני, אשר הסכלסתיקא גרשתהו מהסתפח באיירופא ותאכרהו במוסרי אמונה ודת לבלי יעשה שמות. הרוח הזה התעורר ויעמד את כל החיים כלם על שלשה דברים: על ההשכלה, על החפש ועל החיים. השכלה, חפש והיים — אלה היו למאורי אור לכל בני איירופא בכלל ולאיש איש בפרט, וישימו את עיניהם ואת לבם להשכיל את רוחם, לרכוש להם חפש ולחיות ולהתענג בחיים — אלה אשר עמדו בראש תנועת החפש דאגו גם לגורל העבדים וידרשו למענם משפטים טובים לחיות בהם וזכיות שוות כאשר לכל בני הארץ, וילחמו מלחמה עזה לטובת האכרים והעבדים וישליכו את נפשם מנגד למענם ולמען הטיב גורלם. אך העבודה הזאת אם גם שמה לה למטרה להיטיב גורל אחרים, אשר על כן תוכל להחשב לעבודה שבלב, לעבודה מוסרית, היתה באמת רק עבודה שכלית. נברר הדברים: המוסר הוא פרי הלב, ולא הראש, אשר על כן נפגוש עמים רבים בין עמי הקדם אשר בפראים המה לעמת עמי איירופא ביחס ההשכלה והדעת וכבני עליון ביחס המוסר. איירופא נחלה את רוח יון והשכלתו, והיונים, למרות השכלתם ודעתם, היו פראי מדבר בנוגע להמוסר, עד כי חכמים וחוקרים טהרו את השרץ,

את העבדות, בק״ן טעמים; ותורת המוסר אשר התפתחה בקרבם היתה תורת המחשבה, תורת הראש, ולא תורת הלב, כתורת המוסר בישראל. חכמי יון וחוקריו היו צריכים להשתמש בהקישי ההגיון להראות ולהוכיח כי הטוב הוא האשר, וחכמי ישראל מימות משה והנביאים עד היום הזה לא מצאו חפץ בכל אלה. החפץ באיירופא הוא תולדת הראש, תולדת חפש הדעות פרי הראש אשר היה לחפץ כביר וחזק, לרגש נמרץ ותאוה עזה אשר מקורם בהדעת, לא כתורת המוסר בישראל אשר קדמה להשכלתו ודעתו. בכל החדשות הטובות והמועילות שהיו באיירופא במאות האחרונות היתה רק יד הדעת, יד הראש, והלב לא פעל אף פעולה כל שהיא; השכל עבד עבודה רבה, אך אין בכחו לתת את אשר אין בו, אין בכחו למלאות את מקום הלב ופעולותיו בחיים; הדרישה והחקירה במה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור לא ימלאו את מקום הלב השש לעשות חסד וצדקה, ואם כי גברה יד הדעת על תהלוכות האדם ותיטיב את מצבו, אך קצר כחה להביא את כל בני האדם כלם להחסות בצל האשר ולהביאם כלם אל המנוחה ואל הנחלה ולתת טרף להעניים, הדעת לא תדע רחם ולא תשא פנים לעני ואביון ולא תחלק את טוב הארץ בקו לכל בני האדם. כרבות דעת איש להלחם מלחמת החיים, כן יגדל חלקו אשר יקח בתבואות הארץ. הדעת בעצמה היא חרב בידי בעלי הכשרון לגזול את חלקם והלך העניים בדעת, אשר הטבע לא העניק להם כשרונות ביד נדיבה. אך לא לעולם חסן הדעת ולא לנצח מנוחת הלב; הדעת סללה מסלה ותישר דרך ללב האדם להתעורר ולהקיץ משנתו, להתנועע תחת אשר שקט עד כה, להתעורר ולפעול בחיים ולהראות פעולתו על תהלוכות האדם גם באיירופא כאשר בארצות הקדם. תורת ישראל, אשר כבר היתה לאור גוים ברוח ובמחשבה, התעוררה לקנות לה זכות אזרח גם בחיי איירופא כאשר בחיי ישראל. הלב החל לדרוש את תפקידו ביד חזקה ותורת המוסר, אשר בתחלה לא שמו אליה לב וילעגו לה, היתה למלה בפי רבים ויחלו לדרוש ולחקור בה. הלב התנועע, אך לא בקרב כל בני האדם בפעם אחת ובמדרגה אחת; התפתחות האדם הולכת לאט לאט: רוח חדש יבוא בתחלה בלב אחד מיחידי סגלה והוא יאציל מרוחו על אחרים, עד כי יהיה לקנין הכלל במשך ימים רבים וכן היתה גם לתורת המוסר.

III

בימי הבינים נחבאה תורת המוסר אל הכלים ולא הראתה את פעולתה בחיים. תורת המוסר, תורת הלב, היתה מונחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש אותה. בפיהם ובשפתיהם כבדוה הכהנים הקתולים,

אך רחוקה היתה מלבם וממעשיהם ויגרע חלקה באירופא בימי הבינים גם מאשר בארץ יון בימי קדם. בארץ יון שמו הפלוסופים את עינם עליה אם מעט ואם הרבה. המה שמו עליה את עיני שכלם, ובימי הבינים לא קראו הפלוסופים גם בשמה ולא דברו בה דבר, עד שקם שפינוזה במאה השבע עשרה ויבנה את תורת המוסר על יסודות חדשים ואז הוחל לקרוא בשם תורת המוסר, אשר היתת תחת ידו לשטה פלוסופית, לא לחובת הלב, פרי ההגיון והמחשבה, ולא לרגש מוסרי אשר מקורו בלב האדם פנימה.

אמנם קאנט, במאה השמונה עשרה, הרחיק ללכת משפינוזה מרחק רב וב„בקרת התבונה המעשית" הרים על נס את החובה המוסרית (קאטעגארישער אימפעראטיף) הטבועה ואדוקה, לפי דעתו, בלב האדם ומצוה עליו בחזקה לעשות את הטוב והישר; החובה המוסרית, אשר איננה תלויה בכל דבר ופועלת לעצמה על מעשי האדם ודרכיו להטותם לעשות טוב והסד אך למען הטוב ולמען החסד בלי כל תקוה לגמול, את החובה המוסרית הזאת הרים על נס ויחרוץ משפט, כי מקומה בלב כל אדם וכי היא קודמת בזמן לכל תבונות רוחו ולבו הבאות לו על ידי נסיונותיו בחיים. קאנט התפלא ויבט ביראת הכבוד על חק המוסר הממלא את לב כל בני האדם, חק המוסר המעלה את ערך האדם על ערך הבהמה והחיה, וישבע רצון. קאנט הרחיק ללכת משפינוזה, ותחת אשר האחרון השתמש בהקישי חכמת המדידה להורות את דרכי המוסר וגדל ערכו, מצא הראשון לו מקום בלב האדם ובקרבו פנימה ויחליט למשפט כי פועל הוא על תהלוכות האדם בלי אמצעי, בלי אמצעות השכל ובלי פניות צדדיות, כשכר ועונש וכו', ובזה הפריז על המדה. קאנט ראה את חק המוסר בכל תהלוכות האדם ומעשיו; בכל תהלוכותיו ומפעלותיו ופעולותיו בחיים ראה את יד החובה המוסרית, אשר תבריחהו ותצוהו לעשות את הטוב ואת הישר, וגם בפעולות הפראים אשר בידיהם ימיתו את אבותיהם לעת זקנתם ראה את „החובה המוסרית" אשר תצום ותבריחם להרוג את הוריהם בימי זקנה ושיבה, בימים אשר לא לענג כי אם למשא הם על האדם. אבל גם הוא בא בדרך הפלוסופיה להחובה המוסרית, בדרך העיון והחקירה, ועל כן הביט במנוחה פלסופית על החיים ויראה און ולא התבונן ולא התאונן, ויהי שמח בחלקו ובחלק כל האדם ולבבו לא ידע סער. לבו של קאנט לא התעורר לבקש ולחפש את החובה המוסרית בחייו ובחיי אחרים, כי אם רוחו ושכלו דרשו פשר החובה המוסרית, אשר מצא בלבו ויניח מציאותה גם בלב אחרים, לדעת את מקורה ומוצאה בלב האדם; וכאשר לא מצא לה פשר בדרך הטבע, בדרך הנסיון, הרים אותה למעלת מה שאחר הטבע, למעלה מן הנסיון, וישם לה מקום בין מאמרות התבונה המעשית (קאטעגאריען דער פראקטישען פערנונפט), כמציאות ד' והשארת

הנפש, לדבר העומד בפני עצמו שאין לו כל יחס וקשר בתנאים ובסבות עם איזה דבר זולתו, הפועל מאליו בלי אמצעות איזה דבר הקודם לו ונמצא וטבוע ואדוק בלב האדם בסבת עצמו מבלי כל סבה אחרת המכרחת את מציאותו, כאשר עשה את צורות המוחשים: את הזמן, את המקום ואת יתר מאמרות השכל, אשר לא יכל לבאר את מציאותם על פי הנסיון.

בדברים קצרים: קאנט עשה מעשיהו כפלסוף וחוקר, ואם הרחיק ללכת משפינוזה כנוגע לתורת המוסר, הנה הלך גם הוא בדרכו, בדרך העיון והחקירה, והוא גם הוא לנו לאות ולמופת על מנוחת הלב אשר שררה באיירופא עד השנים האחרונות; הוא גם הוא יראה לדעת כי בימיו לא התעוררה עוד תורת המוסר בלב בני איירופא לעוררם לפלס לה נתיב בחיים ולעשות לה דרך בתהלוכותיהם. איירופא ישנה שנת המוסר עד ימי שפענהויער, ובימיו החלה תקופה חדשה ליושביה, והוא, שפענהויער, היה נביא התקופה החדשה הזאת.

קאנט הרים על נס את חק המוסרי ויחשבהו ליסוד מפעלות האדם ומקורן, את החק המוסרי אשר לא בא עד תכונתו וחקי התפתחותו בלב האדם בדרך הטבע והנסיון; אך שפענהויער הרחיק ללכת וימצא לו יסוד יותר כללי, יותר מקורי, את הרצון, את החפץ להתקים, וישימהו ליסוד מפעלות כל היקום ומציאותו והייו; את הרצון אשר הננו רואים את פעולתו בחיי האדם על כל צעד וצעד, לקח לו שפענהויער לקנה המדה למוד ולערוך בו את ערך החיים והאדם ויבהל מראות את אשר לפניו ויקלל את החיים ואת האדם ואת כל היצור ולא מצא נחת בכל אשר מסביב לו.

בכל תהלוכות האדם ראה שפענהויער את הצד הרע, את החפץ להתקים, את האהבה העצמית, גם עמל האדם ועבודתו אשר יעמול כל הימים, גם הצדקה והחסד אשר יעשה את אחיו האמלל לא לקחו את לבבו; גם בהם ראה רק את הרצון, את החפץ לחיות ולהתקים. החפץ להתקים אשר בלב האדם יעבירהו על דעתו לגנוב ולגזול, לכזב ולשקר, להרוג ולרצוח נפש, להוליך שולל ולהתעות את אחרים בתהו לא דרך, וגם לעבוד ולעמול בשקידה, לשמור את אשר לו לבלי לפזר את הונו להבל ולתמוך ביד עני ואביון; אך כל אלה הלא תולדות חפץ הקיום, האהבה העצמית, הנה הנם. כל טוב וחסד אשר יעשה האדם, הוא רק לרגלי החפץ לחיות ולהתענג; כי על כן גם טובו כחדק וישר באדם אין. על כן אין טוב לאדם כי אם לענות את נפשו ולחסר טובה ממנה. טוב לו לאדם שלא נברא משנברא בעולם התאוות והתענוגים, ואריכת ימי המין האנושי על הארץ היא רעה רבה, על כן אין לו לאדם לקחת אשה ולהוליד בנים לבהלה; רק אז נוכל לחונן דלים ולרחם אביונים, רק כאשר נחדל לדאוג לנפשנו. פה נראה את אחד מגדולי נביאי היאוש; שפענהויער שנא את היהודים

ואת היהדות תכלית שנאה, כשנאתו את העגעל וכל מורי הפלסופיה. אין עם בארץ אשר גדול כחו להתקים כעם ישראל, ושפענהויער אשר ראה רק רע בחפץ הקיום, שנא גם את היהודים, אשר בהם נראה החפץ הזה ביתר שאת ויתר עז. אך לו ידע את תורת ישראל הלכה למעשה, לו למד להיות ולענות את נפשו ולהסר טובה ממנה בעם ישראל, לו ידע גם הוא להמית את חפצי לבו ותאוותיו על כל צעד וצעד ולהטות שכמו לסבול צרות ותלאות ולתת לחייו למורטים, לקרר את חם האהבה העצמית ולשום קבר לה בלבו מבלי תת־לה ידים לצאת החוצה כאחד מבני ישראל; לו ידע כל אלה אז לא בא ליאוש אכזרי כזה, אשר ימרר את החיים באופן נורא מאד. יאושו של שפענהויער הוא מחאה עזה ועצומה, לא נגד חפץ הקיום, כי אם נגד האהבה העצמית אשר היא רק היא שלטה באייראפא.

הדעת לא עשתה גדולה וקטנה להוריד את ממשלת האהבה העצמית; הדעת תורה אותנו לכבד את עצמנו, לבלי לכוף באגמון ראשנו לפני אחרים, לבלי העביר על מדותינו, לנקום ולנטור כנחש ולתת נקמתנו בכל הנוגע בנו לרעה; הדעת תורנו כי כל דאלים גבר, ועל כן עלינו לגבר חילים בחיים ולהכריע את מתקוממינו תחתם, להראותם את נחת זרועינו, כי ייראו מגשת אלינו; הדעת תוסיף עז וחיל להאהבה העצמית לשום משטרה בבני אדם ולהגדיל את ממשלתה עליהם, אם כי מעבר השני תיטיב לפעמים את מצב האדם ותתן יד להלב להתעורר לאט לאט ולדרוש את חלקו בחיים. ועם האהבה העצמית הזאת נלחם היאוש של שפענהויער. אמנם גם הוא היה חוקר ופלסוף ותחת לדבר אלינו בשפה ברורה ולתאר לנו את מלחמת הלב אשר התעוררה בקרבו, הלב אשר יצא במחאה עזה נגד הדעת המושלת בכפה והאהבה העצמית אשר עברה חק, הלך בדרך רחוקה ויברא לו שטה פלסופית, אשר סוף כל סוף הביאתהו לידי יאוש ושממון ושנאת החיים, אשר מקורם לא בה, בשטתו הפלוסופית, כי אם בסדרי החיים, משטריהם ותנאיהם אשר הי בתוכם. ובמחאת הלב נגדם ונגד קיומם, נגד האהבה העצמית וחסרון החק המוסרי ופעולתו בחיים. הוא עטה את היאוש במעטה החקירה והפלוסופיה, עד כי היאוש הוא כתולדת החקירה והעיון למראה עין, אך באמת נהפוך הדבר; שטתו הפלסופית היא תולדת היאוש, אשר בא בלבו לרגלי סדרי החיים הרעים, ולא להפך.

הקצות הרחוקות נוגעות זו בזו, וגם שפנהויער בהלחמו נגד משטרי החיים אשר לא לקחו את לבבו ולא השביעוהו רצון—גם הוא אחז בקצה האחרון וידרוש להמית כל חפץ וכל רגש וכל תאוה ולהכרית את האהבה העצמית כליל לבלי השאיר לה שריד כמעט, או במלים אחרות: להשיב את כל העולם כלו לתהו ובהו, ויגיע למדרגת היאוש האחרונה. אך היאוש הזה הוא פרי המלחמה, מלחמת הלב עם הרוח, עם הדעת, אשר תצדיק את סדרי החיים השוררים ותעמוד לימינם

להראות את הכרת קיומם ומציאותם בזמן מן הזמנים ולהשקיט את סערת הלב לבל יתעורר נגד החיים האלה. היאוש הזה הוא אות לתקופה חדשה, אות ומופת על מלחמת הלב, אשר התעורר להלחם במשטרי החיים וסדריהם ולהורות דרך חדשה לבני אדם. לא על שפנהויער המלאכה לגמור, לא לו למצוא את הדרך החדשה לפשר בין צרכי הלב ותנאי החיים; לא לו להביאם אל שווי המשקל ולהתאים ביניהם לעבוד יחד את עבודת החיים. אותו עוררה התולדה ראשונה להוש ולהרגיש את התהום הרובצת בין צרכי הלב והחיים, בו בחרה התולדה ראשונה לנביא היאוש לעורר את לבנו לבקש לנו דרכים חדשים, ובמשך הימים תבחר במאשרים ממנו למצוא ולהראות לבני אדם את הדרך הישרה להשלים בין הלב וצרכיו ובין סדרי החיים ותנאיהם.

זאת תורת היאוש של שפנהויער. —

את הדרך הישרה הזאת, להשלים בין צרכי הלב והחיים—התעורר לבקש בימים האחרונים גם לעא טלסטאי, אך לא עלתה בידו לבוא עד מטרתו אשר הציב לו, אשר על כן הגיע גם הוא אל היאוש של שפנהויער. אמנם לא בין לילה אחד נהפך טלסטאי למואס בחיים ותענוגיהם; טלסטאי נועד מלדה ומבטן להיות ציר ומשורר, לתאר מעשי בני אדם ופעולותיהם, סדרי הייהם ומשטריהם בשרד אמת עלי גליון. ואף גם זאת, אין גם אחד בכל הסופרים, הצירים המשוררים אשר יחדרו ללב האדם לראות את כל אשר יעשה בתוכו כטלסטאי. בקראנו את אחד בספוריו נדמה בנפשנו כי טלסטאי בחר לו למושב את אחד מחדרי הלב ובתי הנפש אשר להאדם ויפקה עין ויטה אזן לראות ולשמוע את כל דפקותיהם ותנועותיהם הדקות מן הדקות להעבירן כמו חיים לנגד עינינו. מראשית ימיו שם לבו לחיי בני האדם לדעת אותם והליכותיהם ויתבונן ויהדור ללבם לראות את כל רגשותיו ותנועותיו אשר יתעוררו בו. אם צדקו אלה האומרים כי טורגעניעוו בספוריו העביר לפנינו את תולדות התפתחות הדעות במפלגת המשכילים והנאורים בארץ רוססיא, הנה נצדק שבעתים באמרנו כי טלסטאי הציג לעינינו את תולדות לב האדם וקורותיו בתמונות פשוטות ומרהיבות עין בלי כחל ושרק בתמונות חיי הלב בעצמם. מובן מאליו כי איש כזה נותן לעצמו דין והשבון ממעשיו ופעולותיו בחיים, ועינו, עין ציר תעמיק לראות ולהתבונן אל כל אשר יעשה בקרבו, בלבו ונפשו ורוהו פנימה. לא לפלא הוא אם איש כזה, אשר יבקר את מעשיו והליכותיו, את הלך נפשו, רוחו ולבו בבקרת עזה ונמרצה, בעין חודרת וחדה, אשר כל תנועה ותנועה, גם הדקה מן הדקה, לא תסתר ולא תעלם ממנה—לא לפלא הוא אם איש כזה לא ישבע רצון ולא ישמח בחלקו. אם יגבר בקרבו רגש אחד על יתר הרגשות להשביהם ולהכריעם תחתו, אז יגדל כחו עלינו לשום

ממשלתו בנו ולהניענו תנועה גדולה וחזקה להשביחנו גם את נפשנו ואת כל עצמותינו. אך אם בהתעורר הרגש בקרבנו ותעורר גם כח הבקרת לחקור ולדרוש את מקורו ואת תכליתו ואת כל פרטיו, אז יהלש כח הרגש והסער אשר הטיל בתחלה, ישוב והיה לאין ורגעי ממשלתו בנו לא יארכו. טלסטאי איננו חוקר ופלסוף אשר יעבוד עבודתו במושגים מפשטים, כי אם ציר המתבונן ומביט בעין חודרת אל לבו ונפשו, רגשותיו ותאוותיו, וגם ללב אחרים ורגשותיהם ותאוותיהם, ומנתח לנתחים קטנים גם את היותר מרכבים והיותר מסובכים שבהם והעבודה הזאת איננה מנחת לו להתענג בחיים ולשכוה את עצמו, אף רגע כל שהוא; כי האורב יושב בחדרו, כח הבקרת והנתוח החודר ויורד עד תהום רגשותיו ותאוותיו, כח הבקרת אשר איננו נותן להרגש להתגבר בלבו ולהאריך ממשלתו עליו. טלסטאי לא מצא ענג בחיים, ענג אשר יארכו רגעי היותו, אשר ימשכו ימיו.

טלסטאי הביט אל לבו ולא מצא נחת ויהדור ללב אחרים ויבהל מראות את התהו ואת השממון אשר בו, את סערותיהם, תאוותיהם ורגשותיהם אשר לא יתנו דמי להם וימררו את חייהם בדברים של מה בכך, בהבל ורעות רוח, בפשע ובחטאת. הוא ראה את עני האובדים והנדחים, את חייהם אשר יהיו במצור ובמצוק, את תהלוכותיהם הפרועות לשמצה ואת לבם הריק מכל רגש מוסרי ויאמר לצאת לישע להם ולעורר את לב אלה אשר היכלת בידם להצילם מרעתם ולדאוג לגורלם, את לב אלה אשר יבלו את ימיהם בשמחה ושעשועים, ומפזרים את כספם להבל בלי תועלת להם ולאחרים — ויקשיחו לבם ולא תמכו בידו, ויתעורר לבו ועיניו נפקחו לראות את התהום הרובץ בין הלב ובין החיים. לו היה פלסוף וחוקר כשפנהויער אז מצא די לו לברוא שטה פלסופית מפשטת, להראות ולהוכיח בהיקשי ההגיון כי החיים עם כל שאונם והמוגם מלאים כעס ויגון, הבל ורעות רוח וטוב להם שלא נבראו משנבראו; אז אולי מהר גם הוא לצעוק חמס על כל המעשים הנעשים תחת השמש ולהואש מטוב ונחת בראשית דרכו. אך הוא סופר ומשורר ובעל דמיון ואוהב את החיים, כי על כן כבד הדבר ממנו להפרד מהם בפעם אחת; על כן תחת להתיאש מטוב בראשית דרכו, החל להשוב מחשבות למצוא עצות ותחבולות להיטיב את משטרי החיים ולתקן בם סדרים טובים וישרים המתאימים לצרכי הלב ולהשיב את בני האדם מדרכיהם הרעים כי יבחרו בטוב, ואחרי אשר הראה לדעת את רעת החיים השוררים ואת מחסוריהם, אשר לא ישביעו רצון את האדם, החל לבנות לו חיים חדשים, חיים השוים לכל נפש, לפי דעתו, חיי האמונה שבלב, חיי האהבה לכל הנברא בצלם. אהבה פועלת וממשית, לא רק במחשבה, כאשר היתה עד הנה, חיים פשוטים בתכלית הפשטות, בלי דעת ובלי מדעים, בלי המצאות חדשות לבקרים, ובלי חרשת המעשה ותולדותיה, חיי עמל ועבודה, עבודת הגוף והידים, בלי עבודת המח והרוח אשר

לא תתן ולא תוסיף דבר לאשר האדם האמתי. טלסטאי כאיש הקרוב אל החיים, לא יכל להסתפק ביאוש ובשלילה בראשית דרכו ונסה להשלים בין צרכי הלב ובין תנאי החיים וימצא לנכון לו להכחיד את תנאי החיים בעצמם למען הלב, ולברוא לו תנאים חדשים, ולא התבונן כי קצרה ידו לעשות כמעשה הזה, כי אין בכחו להשחית ולהבל את אשר התפתח והשתלם על פי חקי הטבע במשך ימים רבים, ואשר חקי התפתחותו לא חדלו אף רגע אחד גם עתה לפעול עליו, להתפתח ולהשתלם בדרכיו. תחת להשלים בין היסודות המתנגדים ונלחמים זה בזה, תחת למצוא דרך נכונה, דרך ישרה, להתאים ביניהם כי ישאו יכד כבד — חפץ להכחיד את אחד מהם את הרוח, אשר חקי התפתחותו עומדים וקימים ופועלים עליו פעולה עזה ועצומה — את הרוח הזה חפץ להכחיד לטובת הלב, על כן לא עלתה תורתו בידו ולא עשתה פרי בחיים, ויחדל להאמין ולקוות גם הוא לימים טובים, לימים אשר בני האדם ימצאו להם דרך נכונה וישרה להשלים בין צרכי הלב ותנאי החיים, בין המוסר והדעת, ויהל לנבאות בסגנון שפנהויער לבלי לקחת נשים ולבלי הוליד בנים, להמית כל חפץ וכל רגש וכל תאוה, כי החיים מלאים חטאים עונות ופשעים על כל גדותיהם ועלינו לקרב קצם בכל יכלתנו, אך מקור היאוש הזה כמקור היאוש של שפנהויער הוא בתנועת הלב, בהתעוררות רגש המוסר — הלב והמוסר אשר לא מצאו להם עד הנה תמונה מעשית וממשית בחיים ולא התגשמו בפעולות בני האדם והליכותיהם.

היאוש הזה אחז עתה בלב רבים באיירופא והנהו הולך הלוך וגדול וחזק מיום ליום ופעולתו עזה ונמרצה על ההולכים אחריו. תלמידי שפנהויער וטלסטאי רבים עתה בכל אפסי ארין ובכל העמים והלשונות ותורתם, תורת היאוש, עושה חיל בלבם ובמעשיהם, ותורת המוסר היתה לתל שהכל פונים אליו. אם יארכו הימים עד אשר תקבע לה מקום בחיי עולם המעשה לא נוכל להגיד מראש, אך לנו בני ישראל נעים לראות, כי תורת היהדות הולכת ומתגברת בחיים, כי סוף כל סוף חדלו להסתפק בתורת המוסר במחשבה בעצמה, כי באה גם עתה לדרוש את תפקידה להתגשם בחיים ולמשול על עלילות האדם ודרכיו.

זאת תורת היאוש באיירופא בימים האחרונים.

IV.

עתה נפן נא לראות את היאוש אשר אחז בלב צעירי ישראל בארצנו בימים האחרונים.

מחזה נפלא יגלה לעינינו בתולדות ישראל בקראנו בהם בשום לב. בכל פעם ופעם אשר ההשכלה היונית נפגשה את השכלת ישראל ותתלקח מלחמה ביניהן, בכל פעם ופעם אשר התנגשו שתי ההשכלות

האלה השונות זה מזה בתכלית ויתיצבו יחד בקשרי המלחמה להלחם זה לעמת זה, הננו רואים לתמהון לבבנו, כי בעלות השכלת ישראל על העליונה ובגבור ידה על אויבתה, הכריעה אותה רק ברוח, רק במחשבה; ובעשות השכלת יון חיל ובגברה חילים להכניע את השכלת ישראל תחתה, גברה עליה בפעל ובמעשה. השכלת ישראל, השכלת הלב, השכלה מעשית חזקה על צרתה, על ההשכלה היונית, ברוח ובמחשבה: והשכלת יון, הרוחנית והשכלית, בעלותה על הכניעה את השכלת ישראל במעשה ותשרשה מלב ותאבד כל זכר לה בחיים. מדי נראתה פעולת השכלת היונים על בני ישראל עזבו את דרכי אבותיהם ואת תורתם ללכת בדרכי הגוים וישנו את תהלוכותיהם מן הקצה אל הקצה, בעוד אשר העמים, בגבור עליהם השכלת ישראל, הסתפקו רק במחשבה, ולשנות את רוחם ואת דעותיהם ואמונותיהם ולא סרו מדרכיהם אשר הלכו בהם לפנים. את המחזה הנפלא הזה הננו רואים בקורות ישראל, אך על נקלה נמצא לו פשר ונחדל להתפלא. השכלת ישראל נולדה על ברכי ישראל בקרבו פנימה; עם ישראל לא לקח השכלתו מן עם אחר מחוצה לו. אבותיו הראשונים נבדלו משכניהם בדרכיהם ובסדרי חייהם אשר התנהלו על פיהם, השכלתו היא מולדת לבו, אשר התנאים הסובבים אותו בארצו יצרוה אף עשוה ויתנו לה און ועצמה להתקים ולהתפתח, כל עוד לא נשתנו בעצמם וכל עוד לא נולדו תנאים חדשים, אשר בכחם להשמידה ולשומה לאל. תנאי ארץ הקדם פעלו פעולה עזה ועצומה על הולדת השכלת ישראל ועל התפתחותה והשתלשלותה.

השכלה כזאת, השכלת הלב, תפלס נתיב למפעלות נושאיה בחיים, כי על כן אין לנו להתפלא בראותנו כי השכלת ישראל התגשמה בדרכי הצדקה, החסד והישר, אשר הלכו במו אבותינו הראשונים. לא בין לילה אחד נולדה השכלתנו ולא המחוקק היה ממציאה הראשון. ימים רבים לפני הולדת המחוקק נבדלו בני ישראל מן העמים אשר סביבותיהם; עוד טרם היות ישראל לעם סגל לו חקים ומשפטים המתאימים לתנאי החיים הסובבים אותו, חקים ומשפטים אשר הלכו לפניו לפנות לו דרך ולישר מסלה ולהבדילו מן העמים אשר סביבו. מחוקקו לא המציא לו תורה חדשה אשר לא ידע בתחלה ולא הראה לו דרכים חדשים ללכת בם. מחוקקו עשהו לעם ויכתוב לו את רבי תורתו אשר לא כמו זר נחשבו לו, — כי אם אשר ילדו על ברכיו ויעשו שרש עמוק עמוק בלבו מימי קדם קדמתה, ויחברם ויסדרם וישימם לברית עם, לאמר: באלה יבדל ישראל מיתר העמים, אשר להם לב אחר ודרכים אחרים. מובן מאליו כי כל עוד שלא נשתנו סדרי החיים ותנאיהם בישראל, וכל עוד לא נולדו תנאים חדשים, אשר התנגדו בחזקה לחקי תורתו, לא היתה לו כל סבה לעזוב את דרכיו ואת תורתו לבחור לו דרכים חדשים ותורה חדשה: אך בהפגשו את השכלת היונים, או בשפה ברורה: בהשתנות עליו סדרי החיים ותנאיהם, רפה גם כח תורתו בחיים ויבחר בדרכי

השכלת היונים, ויעשה מעשים אשר לא יעשו לפי רוח תורתו והשכלתו, לפי תנאי חייו המיוחדים לו, אשר לרגלם התפתחה בקרבו השכלת הלב, השכלה מוסרית. השכלת יון, בהתנגשה עם השכלת ישראל, שנתה את תנאי החיים בישראל ותשעבדם לה, ועל כן עלתה בידה להראות פעולתה על ישראל במעשה ולנצח את השכלתו במלחמה, — מה שלא עלתה ביד השכלת ישראל.

עם ישראל לא עצר כח לשנות את תנאי החיים בעמים אחרים ולהשפיע עליהם את השכלתו השפעה שלמה, השפעה מעשית; מלבד כי היה רחוק מלבו להכריח את אחרים ללכת בדרכיו אשר סגל לו לעצמו לרגלי תנאי חייו, ואשר עמים אחרים לא מצאו בהם חפץ לרגלי תנאי הייהם המיוחדים להם, — מלבד זאת לא היה כביר כח לעשות כזאת, לו גם חפץ בכל לב. הוא היה תמיד השה לעולה; הוא היה למאכל לעמים רבים אשר אכלוהו בכל פה וכל הימים היה עליו לשמור את נפשו לבל יתנפלו עליו לשסעו כשסע הגדי, לבל יסירוהו בחזקה מדרכי תורתו ולבל יפריעוהו ממנוחתו. אמנם פעמים רבות הראה גדולות ונפלאות על שדה קטל, אך רק בהלחמו מלחמת מגן, ומלחמת תנופה היתה זרה לו ולרוחו, כי על כן לא ברא להעמים תנאים חדשים אשר יעזרו בידו להביא את השכלתו בלבב ובדרכי הייהם, כאשר עשו הם לו. העמים גברו עליו בתחלה בכח ידיהם וישנו את סדרי חייו ותנאיהם תכלית שנוי ואחרי כן גברו עליו גם ברוחם לפלס נתיב למפעלותיו והתלוכותיו על פיו, ועל כן המה מדרכו ויבחר בדרכיהם. תחת אשר בהתעורר העמים לבקש להם דרכים חדשים להטיב הייהם, וישימו עין על השכלת ישראל, לא היה בכחו לשנות עליהם את תנאי חייהם, כי יתאימו לתורתו והשכלתו לעשותן לקנין הכלל, לקנין העמים המתעוררים, לעצם מעצמם ובשר מבשרם כאשר היו לו. —

הנה כן רואים אנחנו כי היהדות לא עצרה כח עד הנה לשיב ידה על העמים ללכת בדרכיה לשום חותמה בלבם, בעוד אשר היא בעצמה נלחצה פעמים רבות בזרוע כח בידי השכלת יון ותאלץ להצטמצם ולהתכוץ בזמנים שונים ובתקופות שונות בחיי ישראל בעצמם. דברי ימי היהדות הם תולדות התכוצותה והתגברותה. בכל הימים אשר נתנו לישראל לשבת בדד ולחיות בחייו, בכל הימים אשר לא שלחו אחרים את ידם לשום סדרים בחייו ולשנות את תנאיהם,—בכל הימים האלה הלכה היהדות הלוך וגדול ותחזק בלב העם, הקותיה ומשפטיה גברו בחיים וכל מעשיו ומפעלותיו נשאו עליהם את חותמה הקדום אם מעט ואם הרבה. אם הרבו העמים להרע לו ולענות את נפשו הפריז גם הוא על המדה ויאחז בקצה המוסר האחרון ויענה את נפשו גם הוא, אך יסודי היהדות השתמרו בלבו לבלי סור מהם,

ובאשר הונח לו מעט מתלאותיו שאף רוח ויחי חיים טובים לפי תורת היהדות ורווחה ולא הרבה לסגף את עצמו; אך כשלוח העמים יד בחייו ובתנאיהם לשנותם, שנה גם ישראל את דרכו לפי שנוי התנאים הסובבים אותו והיהדות ירדה למטה ותלך אחורנית, ואז קמו הגדולים בישראל להשלים בין היהדות ובין תנאי החיים החדשים, בין הרוח אשר שרר בימיהם וארצם. את המחזה הזה ראינו בתקופות רבות בתולדות ישראל, אך אנכי אדבר פה על התקופות האחרונות בחיינו באירופא, אשר בהן נראה המחזה הזה ביתר שאת.

V.

שונים היו חיי היהודים בספרד בימי הבינים מחיי בני ישראל בארצות אחרות. ההשכלה היונית אשר תקעה לה יתד בספרד הראתה את פעולתה לטובה על מצב בני ישראל החמרי. יד התלאות לא כבדה עליהם ולא ישבו במצור ובמצוק, בעני ולחץ כיתר אחיהם בארצות אחרות. עמי ערב נתנו להם לשאוף רוח ולאכול מטוב הארץ ויפתחו לפניהם גם את בתי הפקודות לעבוד לטובת הארץ והמלוכה כאשר ליתר האזרחים. היהודים נשאו משרות גבוהות בממלכה ויתיצבו לפני מלכים ושרים ויתענגו על רוב שלום. חיי ישראל בימים ההם קבלו פנים חדשות; ההשכלה הוציאה אותם מארבע אמות של היהדות ותעמידם במרחב; העם ראה התנגדות גדולה ועצומה בין תנאי חייו החדשים, אשר פעלו בחזקה על חפצי לבו ורגשותיו לשנותם, ובין יסודי היהדות, וימשוך את ידו ממנה לאט לאט ללכת בדרכי השכלת ספרד ולהתרחק מגבול ישראל לחיות חיים חדשים לפי רוח ההשכלה החדשה. ויקומו גדולי ישראל להשלים בין ההשכלה אשר שלטה בימים ההם, בין הפלוסופיה היונית, ובין היהדות אשר החלה לנפול בחיי ישראל, ויבראו לנו את ספרות הפלוסופיה העברית.

היהודים בצרפת בימי הבינים לא הגיעו גם לקרסולי יהודי ספרד בחכמה ודעת, מליצה ושיר. חכמים ומשוררים כר' יהודה הלוי, בן גבירול ובני עזרא לא נולדו לנו בצרפת. למוד התלמוד אשר התפתח והתפשט גם בארץ ספרד נפרץ ויגדל מאד בארץ צרפת; מפרשי התלמוד ומבאריו רבו כמו רבו בבני ישראל בצרפת, בעוד אשר בספרד השתדלו גדולי חכמי ישראל להביא את יפיפותו של יפת באהלי שם. חקים מיוחדים היו להיהודים בצרפת, חקים אשר הבדילום מגויי הארץ להיות חיים מיוחדים אשר התאימו לתקומת היהדות והתפתחותה, בעוד אשר בספרד, אחרי אשר לא נבדלו כמעט בחקי חייהם ומשפטיהם מעמי הארץ, נאלצו חכמי ישראל, אשר לבם היה שלם עם עמם ויראו את התהום הגדולה הרובצת בין היהדות ובין החיים החדשים, לבקש

תרופה למכת ישראל ויגועו על הפלוסופיה הערבית-היונית מעבר מזה ועל היהדות מעבר מזה להביאן בברית יחד ולהשלים בינֵיהן, וישמחו לראות כי עבודתם עלתה בידם, מבלי שום לב, כי בעבודתם זאת הניחו רק את הרוח וישקיטו את השכל, אך לא את הלב אשר הוא לבדו הוא המקור לכל מעשי איש והליכותיו, הלב אשר נמצא אז בתנאים אחרים אשר לא התאימו עם היהדות; ואז חדלה ההתנגדות ברוח ובמחשבה ותגדל בפעל ומעשה, בחיים, מבלי בקש עצה ותחבולה להתאים בין מעשה היהדות ובין תנאי החיים אשר בראה לה השכלת כפרד. לוא ארכו ימי השכלת יון בספרד עד היום הזה, ולולא התעוררה קנאת הדת להשמידה ולעשות אתה כלה; לולא התעוררה האינקוויזיציה הדתית לשית קציר להשכלת יון אשר שררה בספרד ולהכחיד את כל תנאי החיים החדשים אשר יצרה ובראה בכחה ולשום ידהָ גם על היהודים עם חרמה לעשות בו נקמות בחרב ודם ולתתו למשסה,—אז ראינו עין בעין את אבדן היהדות בספרד למרות השתדלות הכמינו הגדולים להשלים בין היהדות ובין השכלת יון, למרות עבודתם הגדולה והקשה לאחד את שתי ההשכלות השונות האלה להיות לאחת.

חכמי ישראל הכניסו בזמנים שונים דעות שונות אל תוך היהדות, דעות אשר הורתן ולידתן מחוצה לישראל, בהשכלת העמים, ויתאימון את רוח היהדות; (גם בימינו האחרונים השתדלו אחדים להכניס את שטת דרווין תחת כנפי השכינה, ולפי דעתם עלה חפצם בידם) ועל בן למדנו לחשוב ולהתפאר, כי היהדות לא תפחד מפני כל, כי כל כלי יוצר עליה לא יצלח, כי כחה רב לה לעמוד בפני כל השטות, וכל הרוחות השונות המנשבות בעולם הדעת לא יוכלו להזיזה ממקומה אף כמעט קט, כי כל הרוחות, הדעות והשטות יעברו עליה מבלי לנגוע בה לרעה, על כן עלינו להיות שלוים ושקטים ולבטוח בכל לב כי ימי היהדות — כימי השמים על הארץ ועד נצח לא יחדל כחה וגבורתה להשלים את כל הדעות ואת כל השטות אשר היו ואשר תהיינה, על כן לא נירא רע וכל דעה וכל שטה אשר תקום למשול בארץ לא תפיל עלינו אימה ופחד לדאוג לתקומת היהדות ועתידותיה. אמנם כן, יש קורטוב של אמת בכל אלה. היהדות מצד העיון והחקירה, לא תירא ולא תפחד מכל דעה וכל שטה וכל פלוסופיה, אך רק מצד העיון והחקירה ולא יותר.

בעזרת פלפולי השכל הננו יכולים לעייל גם פילא בקופא דמחטא, להכניס את כל הדעות והשטות לתוך היהדות, אך בכל אלה לא נמצא די לנו לתקומתה ולהתגשמותם בחיי המעשה. לוא היתה היהדות תורה עיונית, תורת המחשבה וההגיון, אשר דבר אין לה עם עולם המעשה, אז, רק אז, היה עלינו לשמוח שמחה רבה על כחה הגדול להשלים

את כל הדעות השונות ולבלי להכנע גם תחת אחת מהן; אז יכלנו לשבת במנוחה וללעוג לכל הדעות השונות הנלחמות ביהדות, בדעתנו מראש, כי בעזרת פלפולי השכל תגבר ידה עליהן למשול בהן. אך מה יתן ומה יוסיף להיהדות הנצחון במחשבה? להיהדות, כתורת המעשה, דרושה גם תקומה במעשה, תקומה ממשית, תקומה גשמית בחיי היהודים ומפעלותיהם, ואהת היא לה אם תסכים בעיון ומחשבה להדעות השוררות בזמן מן הזמנים או לא. תקומה מעשית וממשית להיהדות— כמים לדגים. היהדות איננה פלסופיה. פלסוף יוכל להיות כל איש ברוח ובמחשבה, בדעותיו והשקפותיו, אם גם כל אלה לא יפעלו על דרכיו והליכותיו בחיים, אך יהודי הוא רק האיש ההולך בדרכי היהדות ומפלס נתיב לפעולותיו על פיהן; ולהדבר הזה לא שמו חכמינו לב גם בימי הבינים גם בעת החדשה. אמנם כבד מאד להרוין משפט ולהגיד לאחור, כי לו היה הדבר הזה נגד עיני חכמינו אז עלתה בידם להביא את היהדות בלב כל בני ישראל ולקבוע לה מקום בהייהם, באופן כי השכלת המאות האחרונות לא עצרה כח להכריעה תחתה, כאשר הננו רואים זאת עתה לדאבון לב. למרות הפצנו אין אנחנו יכולים לדבר משפטים את חכמינו בימי הבינים ולהאשים אותם על כי לא נסו להשלים בין היהדות במעשה ובין השכלת ספרד, על כי לא השתדלו לשנות את סדרי חיי ישראל ותנאיהם, באופן כי יתאימו להיהדות המעשית. עוד טרם נדע אם הצליהו ואם עשו פרי לו גם נסו לעשות כזאת. אין בכה הכמים מספר, אם גם הגדולים בין הגדולים, לשנות סדרי ההיים ותנאיהם. העבודה הזאת היא עבודת התולדת בכבודה ובעצמה; לה, רק לה הכח והגבורה לשנות סדרי החיים, משטריהם ותנאיהם ולברוא תנאים וסדרים ומשטרי חיים חדשים, אשר יחדשו פני תבל ויעשו הדשות בכל מקצעות החיים. החכמים והמחוקקים הנם לפעמים שליחי התולדה, אשר תבחר בם לשלחם לעשות חדשות בארץ, והם ימלאו משלחתם באמונה ועבודתם תשא להם פרי כל עוד אשר התולדה בעצמה תתמוך בימינם לתת ידים לעבודתם; התולדה, אשר כל תוכל בחקיה וסדריה. אך לא לעתים רחוקות ידחקו החכמים את השעה ויפרצו את הק התולדה ולא ישאלו את פיה ולא יבקשו עצה ממנה לעשות או להדול; הם יתעוררו לעשות חדשות ולא רוחה, על כן לא תתמוך בידם ולא תעזרם לעשות חיל בעבודתם, ותחת אמצעים טבעים אשר עליהם לקחת מידי התולדה יבקשו וימצאו להם אמצעים מלאכותיים, אשר לא יעצרו כח להקים מזמת לבם, וסדרי החיים יהיו כבתחלה מבלי השתנות וכל עמלם ועבודתם ישא רוח.

בכלל הננו רואים כי התולדה בעצמה לא דאגה לקיום היהדות ולהתפתחותה במעשה. כל דאגותיה לה היו רק בשלילה ולא בחיוב. התולדה לא הביאה עוד את עמי אירופא להכיר את משפט היהדות

להתקים בארץ ולתת ידים לקיומה והתפתחותה. אחדים מהעמים הכירו את משפט היהודים כבני אדם לאכל חלק כחלק מטוב הארץ כיתר הגוים, אך ההכרה הזאת היטיבה להיהודים ולא להיהדות. כח היהדות איתן וחזק רק בארצות אשר לא הכירו עוד את משפט היהודי כבן אדם. בארצות האלה רוב מנינה ורוב בנינה של היהדות ובהן שמן חלקה; אך התולדה לא עשתה למענה דבר בחיוב. היהדות, כפרי לב ישראל, אשר חי בחיים מיוחדים ובתנאים מיוחדים, תוכל להתקים ולהתפתח בדרכה רק בחיים המיוחדים ההם ובתנאיהם, ולברוא לה את החיים ההם ואת התנאים המיוחדים להם לא דאגה התולדה כמעט מיום גלות ישראל מארצו, כי על כן לא נוכל להביט על התפתחות היהדות בגולה כעל התפתחות טבעית לגמרי, כעל התפתחות ישרה, כי ההתפתחות בתנאים צרים ורעים לא תוכל להחשב בשום אופן להתפתחות טבעית. אך בכל זאת התפתחה היהדות בקרב התנאים הצרים, אם גם לא בדרך ישרה וטבעית, תחת אשר בסור התנאים הרעים ובבוא תחתם תנאים טובים וחיים חדשים חדלה התפתחותה, וחכמי ישראל אשר התעוררו לעמוד בפרץ ולדאוג לקיומה נאלצו לבקש להם אמצעים מלאכותיים, אחרי אשר אזלת ידם לברוא לה תנאים חדשים לקיומה, אמצעים מלאכותיים בעזרת פלפולי השכל וההגיון, אשר רק למראה עין הסכימו בין היהדות ובין תנאי החיים החדשים, בעוד אשר באמת חדלה התפתחותה ותשב אחורנית.

VI.

האמצעים המלאכותיים להסכים בין היהדות ובין תנאי החיים החדשים מצאו למו אחרי כן מהלכים גם בין חכמי ישראל באשכנז. את אשר היתה הפלסופיה העברית-הערבית לחכמי ישראל בספרד, היתה אחרי כן חכמת ישראל החדשה לחכמי ישראל באשכנז. אבי חכמת ישראל באשכנז, יום טוב ליפמאן צונץ, לא הסתפק להביט על עבודתו כעל עבודה מדעית לטובת החכמה והדעת בכלל; הוא ראה בעבודתו כעין עבודה לאומית, עבודה אשר תחבר ותקשר יחד את נדחי ישראל אשר נדחו מהיהדות בעצם יד ההשכלה והחיים החדשים. הוא הביט על עבודתו כעל מחאה עצומה נגד הכופרים בישראל אשר רבו אז בין בני הנעורים לרגלי שטף ההשכלה ומרוצתה. חכמת ישראל היתה בעיניו לאבן השואבת למשוך את לב בני הנעורים, אשר ההשכלה העבירתם על יהדותם, להיהדות וכל אשר בה. צונץ העמיד את כל היהדות כלה על עקר אחד, על חכמת ישראל, ואחריו הלכו רוב חכמי ישראל באשכנז, מבלי שום לב כי היהדות מצאה לה מקום בחיי ישראל אלפי שנים לפנים, לפני הולדת חכמת דברי הימים בכלל וחכמת ישראל

בפרט, וכי מן הנמנע הוא לדרוש מעם שלם כי כל בניו יהיו למודי החכמה, אשר רק מעטים ויחידי סגלה יבואו שעריה. למותר הוא להראות את הטובה הרבה אשר הביא צונץ לספרות ישראל ולהכמתו. גם למותר הוא לדבר פה על ערך חכמת ישראל ויחוסה להחכמות והמדעים, אך היהדות איננה הכמה, ולהגבילה באיזה הכמה שתהיה, גם בהגדולה והטובה שבכל החכמות והמדעים, בחכמת דברי הימים, היא רעה רבה להיהדות והתפתחותה, רעה אשר הננו רואים אותה בעינינו יום יום, כי כח היהדות הולך הלוך והסור בעוד אשר חכמת ישראל עולה כפורות ואין קצה להתפתחותה והשתלשלותה.

גם רבים מסופרי ישראל ברוססיא הושבים את חכמת ישראל לעקר היהדות בימים האלה, אשר על כן הנני מוצא לנכון לי להרחיב הדברים בענין זה. בשנים האחרונות הרעישו סופרי ישראל ברוססיא שמים וארץ במאמריהם ע״ד נחיצות דעת דברי ימי ישראל, אשר לא נפרצה בין העם, וידרשו מאת הרבנים שומרי משמרת התורה והיהדות המעשית לעזוב את הפלפול ואת הפוסקים להגות בחכמת ישראל וללמדה גם לבניהם ותלמידיהם, באמרם כי בלי דעת חכמת ישראל לא יוכל היהודי להיות יהודי, לא יוכל לאהוב, להוקיר ולכבד את עמו, להוקיר ולכבד ולדעת את רוחו ותכונתו העצמית אשר רכש לו לרגלי תולדותיו וקורותיו המיוחדות לו. אמת הדבר, דעת קורות העם ותולדותיו תביא בלבנו גם אהבה גם כבוד להעם הזה. דעת דברי ימי העם וקורותיו אשר עברו עליו תתן לנו הכרה נאמנה מרוח העם הזה ותכונותיו וסגולותיו המיוחדות לו; אך להעמיד את כל היהדות כלה על היסוד הזה, על דעת דברי ימי ישראל, היה נאה ויאה למוסד חכמת ישראל באשכנז, לצונץ, לו נוכל לסלוח על כי הפריז על המדה, אך לא לסופרי ישראל ברוססיא, אשר רוב היהודים היושבים בה יודעים את היהדות הלכה למעשה אם מעט ואם הרבה. דרושה ונחוצה דעת דברי ימי ישראל לכל בן ישראל יודע ספר ועלינו להפיץ חכמת ישראל בין העם, עלינו לעשותה לקנין הכלל ולא לחלק יהידים באשר היא בארץ אשכנז, אך רק לתועלת החכמה והדעת, ולא לתועלת היהדות, אשר קיומה הוא בפעל ובמעשה ואיננו תלוי בדעת איזה חכמה שתהיה, גם בדעת הכמת היהדות. אינני יודע עד כמה גדולה יהדותם של החכמים בחכמת ישראל בין בני ישראל באשכנז, אך יודע אנכי כי רענאן ודעליטש, למרות היותם חכמים גדולים בחכמת ישראל, לא היו ולא יהיו יהודים. מחזה מעציב לב הוא לראות כי כופרי העם מעמידים את קיומו על דעת את דברי ימיו, כי בזה יראו לדעת כי הושבים הם את עמם למת ובטל מעולם המעשה, מעולם החיים, ורק הדעת את קורות אדותיו, הכבוד אשר יכבדם והאהבת אשר ירחש להם לבו יעשוהו לעם ברוח ובמחשבה.

בהתקופה האחרונה בחיי ישראל ברוססיא, בתקופת ההשכלה, אין אנחנו רואים את האמצעים המלאכותיים אשר היו להם מקום בספרד ואשכנז. היהדות עוד תקעה לה יתד בלב רוב בני ישראל היושבים בארץ רוססיא ובחייהם, ולא מצאה חפץ לקיומה בדאגות מלאכותיות ובאמצעים מלאכותיים. תנועת ההשכלה לא התעוררה בכח לעשות שמות בהיהדות בפעם אחת כאשר בארץ אשכנז. תנאי החיים, אשר החזיקו את היהדות ברוססיא במצב חזק ואיתן ימים רבים, החלו להשתנות לאט לאט, ועל כן נלחמו סופרי ישראל בהיהדות בעצמה ויעזרו על יד ההשכלה לפנות לה מקום בחיי ישראל. הסופרים עבדו את עבודתם לטובת ההשכלה ולרעת היהדות: עבודתם אשר עבדו בחיוב לטובת ההשכלה היתה לרעה להיהדות בשלילה, לרפות כחה ולהחליש גבורתה ועצם ידה בחיים. אמנם אחדים מן הסופרים, החכמים והטובים שבהם שהביטו לימים רחוקים, לימים אשר תפרוץ ממשלת ההשכלה ותברא לה תנאי חיים חדשים להצר צעדי היהדות בארץ, ויאמרו לקדם פני הרעה, למצוא עצות ותחבולות כמו באשכנז להגדיל כח היהדות ולתת לה תקומה בחיים, לתת לה כח החיים לחיות ולעמוד על רגליה ולהתהלך בארץ לארכה ולרחבה למרות התנאים החדשים, אשר כסם מות הם להיהדות המעשית ויחשבו בלבם כי מצאו את התנאים הנאותים, את התקונים בדת, לחזק כחה ולהגביר חילה, לחיות ולהתפתח בארץ ולא שמו אל לבם כי בתקננו את היהדות לרוח החיים החדשים הננו חוצבים לה קבר ומשנים את תוכנה ואת עצמותה שנוי נמרץ, כי היהדות הגבילה את כל דרכי נושאיה ומפעלותיהם בחיים לפי התנאים אשר נולדה בקרבם, אשר על כן, בחפצנו להיטיב מצב היהדות בארץ, עלינו להפוך את הסדר ותחת תקונים בהיהדות עלינו לתקן את התנאים הסובבים אותה. כי ישאו בד בבד את קיומה והתפתחותה. ואף גם זאת: המה לא שמו עיניהם לראות, כי הדת היא רק חלק אחד מחלקי היהדות, ועלינו לדאוג להיהדות בשלמותה, להחיותה ולתת לה ידים להתקים בחיים, וכי גם בהעמידנו את חלק היהדות הדתי על מוסדות חזקים, לפי התנאים החדשים, גם אם יצליח בידינו לחזק את אשיות הדת על ידי התקונים אשר נתקן בה, לא נתן ולא נוסיף מאומה להיהדות המוסרית, לחלק היהדות המפלס נתיב לדרכי האדם בינו לבין עצמו, ולהיהדות הנמוכית, אשר תורה דרך להאדם ללכת בה ביחוסו לרעהו, אל הדברים האלה לא שמו את עיניהם ואת לבם כל הסופרים הדורשים תקונים. אך התקונים לא יצאו אל הפעל; הסופרים החישו וימהרו מעשיהם לדרוש תקונים בעת אשר רגלי כל העם ושומרי משמרת היהדות העומדים בראשו עמדו הכן על אדמת היהדות ולא מצאו כל צרך וכל חפץ בתקונים. העם לא יכול להשוב בימים ההם כי צרו צעדי היהדות להתהלך בארץ; העם ראה בעיניו יום יום כי היהדות היה בחיי בני

ישראל בלכתם וצאתם, כשבתם וקומם ובכל פנות אשר יפנו; על המעטים אשר נדחו מהיהדות כשטף ההשכלה הביט כל העם בבוז ושאט נפש ויחשבם לכופרים ובוגדים בעמם ותורתו, בדרכו ואלהיו. חפץ החיים אשר התעורר אחרי כן בלב העם להדיחו מתורתו לא גדל כימים ההם, ועל כן לא ראה את הסכנה אשר רחפה על היהדות ולא התעורר לעמוד כנגדה ולמצוא תחבולה להחליש כחה בבואה. העם ראה ויבן בשכלו הישר והפשוט כי מות בסיר ההשכלה להיהדות ודרכיה, ועל כן מנע את בניו מן ההגיון והדעת בכל כחו, ולא העמיק לראות כי לא יד ההגיון והדעת אשמה בכל הרעה אשר תמצא את היהדות, כי הנקל הוא להשלים ביניהם, אך סדרי החיים החדשים וחפץ החיים והתענוגים המתעורר בלב כל איש בראותו כי יש בידו לחיות ולהתענג ולשבוע בטובה, — הם יכבידו ידם על היהדות להורידה משאתה; על כן לא דאג לימים הבאים ולא הטה אזן לסופריו אשר דרשו תקונים בדת, מדאגתם לעתידות היהדות, וקולם היה כקול קורא במדבר, ותחת אשר קוו לפעול פעולתם בעולם המעשה של ישראל, הביאו רק טובה מדעית, בבארם לקוראיהם את טיב התורה שבעל פה ועבודת בעלי התלמוד, אשר עד הימים ההם היה ערפל חתולתן, ונצני חכמת ישראל, אשר עלתה גם עשתה פרי בין בני ישראל באשכנז, נראו גם פה בארץ רוסיא, אשר לרגלי הדעת והמדעים אשר לא נתפשטו פה במדה מרבה, לא מצאה לה גואלים ודורשים.

VII.

אך בין כה וכה באה נבואת דורשי התקונים: חפץ החיים התעורר בישראל בזרוע כח, צרכי החיים החדשים דרשו את תפקידם ביד חזקה, היהדות נהדפה ממצבה לאט לאט ובני הנעורים התרחקו מעמם ויתכחשו לו ולתורתו ודרכיו והליכותיו בחיים. רוח ישראל נבקה בקרבו ותרד מעלות רבות אחורנית. ישראל, עם הרוח בימי קדם, עם התורה והספר, אשר המית נפשו עליהם והם רק הם היו שעשועיו,— בחר לו דרכים חדשים: לאסוף כסף, לחיות ולשבוע בטוב, לעדן את בשרו ולהתענג בתענוגי החיים. עם ישראל, אשר היה נעלה ונשגב בימי שפלותו, אשר ידע את תענוגות הרוח והלב בהגותו בתורה ובעשותו חסד לאחיו האביון, אשר שמר את תורת החסד לעשותה בכל לבו, נפשו ורוחו ויגבה במוסרו ובמדותיו, במפעלותיו והליכותיו בחיים על אויביו הרבים והעצומים, אשר סבוהו גם סבבוהו מכל עברים ולא נתנו לו להרים ראש כאחד האדם ולשמוח בחיים כמוהו, — נהפך לעם אחר, לעם אוהב חיים במדה מרבה, לעם אשר אין לו כל תעודה אחרת בלעדי תעודתו לחיות ולהתענג, להתענג ולחוגג, מבלי אשר ידאג לצרכי הרוח והלב,— לעם אשר אין לו כל תעודה מוסרית

ורוחנית, אשר לא ידאג לקיומו ולתקומתו לא בתור **עם** ולא בתור אדם כי אם בתור חי, אשר אין לו בעולמו כי אם לאכול ולטרוף, לטרוף ולאכול בכל פה ולהלחם מלחמת החיים את עצמו ובשרו עד טפת דמו האחרונה בעד כל נתח בשר נבלה וטרפה,—לעם אשר את משה לא ידע ואת ישעיהו לא הכיר והלל הזקן כמו זר נחשב לו, המנקר בשער האשפה וסוחר בבלויי סחבות, מבלי העלות על לב את גדלו ותפארתו בימים מקדם, בימי עניו ושפלותו, בימים אשר השתחוה לאגורת כסף ולככר לחם לפני אצילי פולין, את גדל רוחו וגבה נפשו ללעוג לכל מציקיו אשר כפראים היו בעיניו, — לעם אשר הסיר את צלם אלהים וחותם שדי מעל פניו ואת אחיו לא יכיר ולשלומם לא ידאג ובצרתם לא צר לו. והיהדות נפלה, לא רק בתור שטה דתית, התלויה בהגיון ומחשבה ואמונת הלב, כי אם בתור תורת חיים ללכת על פיה. זרם החיים ומרוצתם והצרכים החדשים, מלחמת החיים הקשה מאד וחפץ החיים והתענוגים,—כל אלה פעלו על היהדות לדכאה עד עפר. ואף גם זאת, גם אלה אשר לא משכו עוד את ידם מהיהדות הדתית, גם אלה אשר לבם שלם עם אמונת היהדות ולשלומי אמוני ישראל נחשבו גם בעיניהם גם בעינינו, גם אלה אשר לבם רד עם אמונת ישראל ועם קדושיה נאמן ודעות החפש החדשות לא נגעו בהם, — גם בהם התעורר חפץ החיים והתענוגים וגם הם סרו בפעל מדרכי היהדות המעשית, אם גם יאחזו בידם האחת בכל הקדוש לאמונת ישראל; המשכילים והנאורים בעם אשר התנכרו גם להיהדות הדתית גם להיהדות הנמוסית, השחתת המדות, אהבת הבצע, התנכרות לכל ענין הנוגע לכל העם, אשר לא ראינו כמוה בכל ימי נדודנו בארצות זרים, קרת רוח לכל דבר נאצל ונשגב, מאטעריאליזם מגונה, קטנות המוחין והלב, ריקות הלב והמוח במדה מרבה, חסרון כל תקוה וחזיון רוח ומשאת נפש לאומית, – אלה הם מלאכי המות אשר חמדו לשבת בתוכנו לפלס דרכינו בחיים, אלה המה מדריכינו ומנהלינו בדרך נלך, בדרך היורדת למטה, לעמקי שאול ואבדון. כן הדבר, היהדות נפלה, רוח ישראל נבקה בקרבו, יד החיים החדשים גברה עליה להכריעה ולדכאה תחתה ולהצר צעדיה בארצות החיים, וכהני ההשכלה שמחו בנצחונם. המה לא שמו לב אל כל אשר נעשה לנגד עיניהם וישבעו נחת בראותם כי ההשכלה הולכת קוממיות ויד החיים תכריע תחתה את כל מתקוממיה. המה שקטו במכונם ויביטו במנוחה על כל הנעשה לעיניהם, עד שבאו האנטיסימיטים ויטפחו על פניהם ויניעום תנועה גדולה ויפקחו להם עין לראות און ביעקב ועמל בישראל ולבקש אמצעים לרפוא את שברי היהדות ולחזק את בדקיה אשר חלתה בה יד החיים. השנאה אשר גברה לישראל בארצות שונות העירה את הסופרים לשום עין על לבם ועל לב עמם. עד הימים ההם נחו שקטו כלם על שמריהם והאנטיסימיטים הפריעום משנתם.

בימי שבת ישראל בגולה ראה רעות רבות, אך כל הרעות האלה לא נגעו עד נפשו ולבו אשר היו מלאים על כל גדותיהם. בפעם בפעם מצא תנחומות לנפשו בחייו הפנימיים, בחיי רוחו ולבו, אשר היו טובים, טובים מאד, טובים מחיי העריצים אשר המיטו עליו את הרעות האלה, וישא מוסר שדי בכאב לב אך גם בגבה וגאון ובפעם הזאת השיגוהו כמים בלהות. הפרעות לא עוררוהו לקום ולהתאחד בכל אבריו ולחיות בחייו הפנימיים אשר כבר עזבם, תנחומות לא מצא לנפשו הריקה והקרה כקרח הנורא, עינו דאבה על תענוגי החיים אשר רחקו ממנו לחוקה, אחרי אשר הסכין לחשוב, כי לו הם ועליו לחיות ולהתענג ככל העמים; גם בדתו לא מצא נחם, כי כבר רחק לבו ממנה, אם כי בפיו ובשפתיו יכבדה מעט או הרבה, וכבר אבד כחו למות עליה מות גבורים כבימי קדם. בימים ההם הסר להעם כח הלב, כח פנימי, לשאת ולסבול את כל הרעות אשר באוהו ואת כל הצרות והתלאות אשר חרשו על גבו. הלב היה ריק מכל, בלעדי אפס יתהו ושממון. אך אלה לא יתנו לו כח ואמץ להתאזר ולהתחזק לסבול במנוחה את אשר נטל עליו; הנקל הוא במצב כזה להגיע למרום קץ היאוש. אז נוכחו הסופרים לדעת כי עליהם להגביר את כח הלב בעמם ולחדש את רוחו בקרבו, לברוא לו שעשועי הרוח והלב, תחת מחמדי החיים ותענוגיהם אשר אבדו ממנו. אך תחת לשוב אל מקור חיי הלב בישראל מדור דור, אל היהדות אשר התרחקו ממנה בעצמם, הלכו ללקט בשדה אחר וימצאו להם אמצעי מלאכותי, את הלאומיות כרפואה בדוקה למחלת לב ישראל.

הלאומיות לא נולדה על דרכי ישראל ולא פרי רוחו היא, העם לא ידע מה היא וגם עתה לא בא עד תכונתה, לאומיות ישראל נעשתה בבית מלאכת הסופרים, אשר נוכחו לדעת כי כמעט אבד הקשר אשר קשר את כל קצות ישראל להיות לעם אחד כי על כן לא גדלה פעולתה על העם להניעו ולעוררו לחיים חדשים. הלאומיות היא חמר המוכן לקבל כל צורה, כי הסופרים בעצמם, בעלי מלאכת הלאומיות, נבדלו בדעותיהם ומשפטיהם על אדותה ואיש איש מהם לא הבין שפת רעהו. היהדות היא תורת חיים, שטה מעשית ללכת על פיה ולהתנהל בכל מקצעות החיים על פי חקיה ומשפטיה, חקי הצדק, היושר והחסד. נגד החקים ההם התקוממו תנאי החיים אשר יצרה ובראה ההשכלה בכחה, ההשכלה, אשר הסירה כמעט את הקיר המבדיל בין ישראל לעמים ותהדור גם בחייו ויחל לחיות על פיה ועל פי תנאי החיים החדשים, עד כי חדלה היהדות להראות פעולתה על חיי המעשה של ישראל. הוא הדל לדאוג לחיי הלב ויסתפק בחיי הגוף וישכח את תעודתו להיות לאות ולמופת בהייו לכל העמים וימצא נחת וישבע רצון בחייו החדשים. ובהתעורר האנטיסימיטיזם ועיניו נפקחו לראות כי לא בידו טובו, כי הנקל הוא לשונאיו להפוך עליו יום אחד ולהציגהו ככלי ריק, גם אז לא עלה על לבו לשוב מדרכו ולבחור בחייו

העצמיים, להסתפק באשר לו ולהתענג בלבו ורוחו; אז התעורר העם לבקש עצות ותחבולות להיטיב את מצבו, כי יוכל לחיות במנוחה, להתענג ולראות בטובה בלי יראה ופחד, כי יד אויביו תנידהו ממקומו. העם התעורר לבקש לו חיים בטוחים ונאמנים, חיים אשר לא יסוערו כמוין מגרן בנשוב בם רוח אויביו ומציקיו, והתנועה הזאת, תנועת הקיבה והבטן, היתה רבה וגדולה מאד. התנועה הזאת התעוררה בכה בכל קצות העם ויהיו נכונים להרחיק נדוד, הם ונשיהם ובניהם וטפם וכל אשר להם, לבקש אכל לנפשם להשקיט את סערת הבטן והקיבה ואת התנועה הזאת ראו הסופרים ויחשבוה לתנועה לאומית, לתנועת ההכרה הפנימית של כל העם.

אך העם הולך בדרכו, העם הולך ומתרחק מהיהדות המעשית, מהיהדות בחיים, מיום ליום ומרגע לרגע. חקי היהדות, חקי צדק ומשפט וחסד, אינם משתמרים בלבו לעשותם. לבו התרוקן מכל הטוב אשר היה בקרבו בימים מלפנים. שעשועי הלב והרוח, אשר בהם השתעשע וימצא ענג ויחזק לשאת בדומיה את כל תתלאות והצרות אשר נהתה בו יד אויביו הרבים והעצומים, — היו לו לזרא. עתה הוא נושא את נפשו, לבו ורוחו רק אל הלחם אשר הוא אוכל ואל תענוגי החיים לאכל ולשבוע, לחיות ולהתענג בחיים ככל הגוים, וצרכים אחרים לא ידע ודאגות אחרות זרו לרוחו. — באירופא התעורר הלב לדרוש את תפקידו ללכת על פיו, ללכת על פי חקי הצדק והיושר, אשר עד הנה לא הציבו להם יד בחיים; הגדולים והטובים באירופא מבקשים להם עתה תורת חיים, תורה מעשית, אשר תקיף את כל מקצעות הייהם הרבים והשונים, להתאימה ולסגלה את תנאי החיים; אך חפצם לא הצליח בידם בראשית עבודתם ועל כן אחז היאוש בלבם לאכל ולהשחית בו כל חלקה טובה. מלחמת הלב הביאה את הצעירים באירופא, אשר התעוררו בחזקה להתאים בין הלב וצרכיו ובין תנאי החיים, לידי יאוש וחסר אמונה בחיים ובאפשרות ממשלת המוסר ופעולתו על תהלוכות האדם בחיים. את קול היאוש הזה הננו שומעים מימי שפענהויער עד הנה ועוד יוסיף להשמע באזנינו בימים הבאים, עד אשר תפלס לה תורת המוסר דרך בחיים ובתהלוכות בני האדם ללכת ולהתנהל על פיה.

מספר המתיאשים המואסים בחיים ומבקשים להם דרך חדשה, דרך להתאים בין צרכי הלב והמוסר ובין תנאי החיים, יגדל מיום ליום בין העמים, בעוד אשר בישראל הננו רואים אחרת. ישראל, אשר זה אלפי שנים מצא לו תורת הלב וימציא לו חקים מעשיים וממשיים המקיפים את כל קצות החיים ללכת בם ולהיות על פיהם; ישראל, אשר תורתו היתה הראשונה להסכים בין הלב ותנאי החיים, — מתרחק מתורתו לרגלי תנאי החיים החדשים אשר בראה לה השכלת אירופא ואיננו מתעורר לבקש עצות ותחבולות להשלים בין החיים החדשים האלה ובין

תורתו בפעל ובמעשה, לחיות ולעשות דרכו ולכונן צעדיו ברוחה, כאשר חי ימים רבים. ישראל נושא את נפשו ולבו אל החיים וצרכיהם, אל הלחם אשר הוא אוכל ואל המים אשר הוא שותה ואין לו כל צרך בחיי הלב, בחיי המוסר, אשר היו לו שעשועים. צרכי הבטן והקיבה ומכאוביהם יפעלו עליו בחזקה ומכאובי הלב וצרכיו זרו לו ואין לו כל תפיסא בהין. כח היהדות בחיים נופל מרגע לרגע; התולדה לא תדאג לה ולתקומתה וגם העם איננו מתעורר לעשות לו את תולדתו בידיו ורוחו ולהחזיק את היהדות הנופלת. הסופרים מבקשים למו אמצעים מלאכותיים אשר בכחם לעור את עיני קצרי הראות ולהרגיע את רוחם, אך לא להביא תעלה ומרפא להיהדות האנושה, להיהדות הגוססת. את כל אלה רואים צעירי ישראל אשר לבם נאמן עם היהדות ואיננו הולך אחרי האמצעים המלאכותיים והנם מתיאשים מטוב; כל אלה הביאו את היאוש ואת השממון למחנה צעירי ישראל להסיר תקוה מלבם לתקומת היהדות בחיי ישראל ולקיומה בפועל ובמעשה, כל אלה הביאו את צעירי ישראל להביט בעין רעה, בעצב ויגון ויאוש על התנועה הלאומית, תנועת הבטן והקיבה, אשר אזלת ידה לחוק כח היהדות בחיים ולפלס לה נתיב בתהלוכות בני ישראל והליכות חייהם.

זאת תורת היאוש בין בני הנעורים בישראל בימים האחרונים.

אומאן בחדש אדר תרנ"א.

חקירות בקדמוניות ישראל.

מאת ד״ר שמעון בירנפילד, רב הכולל בבילוגראדי יצ״ו.

מאמר ראשון: שמות הקדושים.

פרק א.

אֱלֹהִים.

רגש טבעי ישנו באדם, המעלה אותו ממעמדו החמרי וינשאהו לעולם רוחני נעלה ונשגב לעולמו הגשמי. בקוצר מלים נוכל להחליט: בלב האדם נטוע הרגש לחוש, כי יש גבוה על גבוה, עצם נשגב ונעלה, משולל ההסרונות האנושיים ובלתי נופל תחת ההפסד והכליון. אם כן רגש האמונה הוא יותר קדום להאמונה בעצמה, לא רק בזמן בהליכות התולדה, כי אם גם בהתפתחות האדם בפני עצמו. כשם שקדמו בני אדם עם רגש אמונה טבעי להאמונות המסודרות הבנויות על איזה יסודות ומושגים מוסריים, כן יקדם רגש האמונה בלב בן אדם, טרם יגדל וישכיל להבין עקרי האמונה, אשר בה יחונך. ולכן נסכים לדברי מחמד (קוראן 22, 17): „כי כל אדם יִוָלֵד עם רגש אמונה טבעי, אולם אבותיו יחנכוהו באחת האמונות המתהלכות בארץ״.

הרגש הטבעי יורה לבני אדם רק מציאות עצם נעלה עליהם; אולם אין זה מספיק להכניס ברגש הזה יסודי אמונה, אם נצייר לנו במושג זה יסודי המוסר, אשר עליהם יחיה האדם. רגש הטבעי הזה יוכל להוביל את האדם גם למדות רעות ומגונות, אשר היזקן יגדל עוד, בהיות כי יאמינו בני אדם להשתלם בזה ולהטיב לנפשם. כאשר למשל חשבו עמים שונים (ובתוכם גם בני שם, כמו הפיניקיים והקרטגינים) למצא חן בעיני אלהים ואדם ע״י קרבנות מחים, שהם מקריבים פרי בטנם לאליליהם; או אמונת עמים שונים להרבות נאופים בהיכלי אליליהם; או גם אמונת היונים בציירם להם מושג אלהות רק בכחות יותר גדולים מכחות בני אדם, כלומר שכל המעלות וההסרונות הנמצאים בטבע האדם נמצאים גם בטבע האלילים, אלא שאלו המעלות וההסרונות יותר גדולים ויותר חזקים הם. בכל אלה הרעיונות והמושגים נמצא רק את רגש הטבעי של המין האנושי, הולך תועה בדרכו לבקש לו אלהים. אמנם עלינו להודות, כי רגש טבעי נמצא בכל העמים וכלם ציירו להם מושג אלהות, באופן מן האופנים ובתמונה מן התמונות, כל עם ועם לפי מצב השכלתו והתפתחות רוחו. וא״כ מושג

תאלהות יהיה לנו לעד על מצב השכלת כל עם ועם. ועד״ז נוכל לאמר במליצה, כי כל עם ועם, או גם כל אדם ואדם בורא לו את אלהיו בצלמו. כי בלי ספק מושג האלהות כפי שנמצאהו מצויר בספרות העם, בשיחותיו, בשיריו ופיוטיו, בעבודת האלהים וסדר קרבנותיו, כל זה הוא קנין העם כלו ברוחו ובהשכלתו; אבל חכמי העמים, יחידי סגלה בכל דור ודור, בלי ספק התרוממו על מושגי העם הפשוטים ברב או במעט.

טעות גדולה נולדה בהשקפת הדור ע״י רעיון זר. כאשר ראו יחידי סגלה, הטובים והמשובחים במין האנושי, כי השחית כל בשר דרכו על הארץ, כאשר ראו עשק רש וגזל משפט, מדות מגונות, תאוות בלתי טבעיות, או תאוות בהמיות בבני אדם, בכלל בראותם השחתת המדות באופן מגונה מאד, החליטו אלה הטובים והישרים בלבותם לאמר: „זה הוא פרי הקולטורה הרעה, אשר בחבליה אחוזים בני אדם; נלכה ונשובה אל מצב הטבעי!״ בידוע היה החכם הנלבב וחובב המין האנושי רוסו ממציא השטה הזאת, אשר מצאה לה אחרי כן מהלכים בין רבים מן החכמים. האמת תכריח אותנו לומר, שאך שקר נחלו בזה. המצב הטבעי הוא מצב הבלתי מוסרי, ומצב הקולטורי הוא מצב המוסרי. לא יען נטו בני אדם מן המצב הטבעי, לכן השחיתו דרכם, כי אם יען כי עוד לא נצחה הקולטורה את הטבע. אם רואים אנחנו בני אדם משכילים אוחזים במדות מגונות, נאמר: פה מבצבץ ועולה עוד המצב הטבעי מבעד ללבוש הקולטורה. המצב הטבעי הוא מצב הבהמיי, נעדר המוסר והרחמים והיושר; מצב הטבעי היא „כל דאלים גבר״; אבל הקולטורה תפשיט את האדם את לבושו הבהמיי ותלבישהו לבוש קולטורי, תגביה אותו ממצבו השפל ותתן לו מושגים נעלים מצדק ומשפט, יושר ורחמים, מוסר וצניעות.

מה שאמרנו פה בנוגע להתנגדות בין הטבע והקולטורה, יצדק ג״כ בנוגע למושגי האמונה. היו חכמים מתנגדי האמונות החיוביות (positive), אשר אמרו: נלכה ונשוב לאמונה טבעית (Naturreligion). מה הוא אמונה טבעית, כבר רמזנו למעלה. וכשם שיתרון הקולטורה על מצב הטבעי של האדם גדול הוא, כן יתרון האמונה החיובית על הטבעית בכל הוא; יען כי האמונה החיובית יש לה מטרה ותועלת מוסרית, בעוד שהאמונה הטבעית היא רק כח אחד מכחות הגוף והנפש, מבלי לדעת אם לתועלת האדם או לרעתו. האמונה החיובית יש לה מטרה לחנך את האדם להשתמש בכחותיו הרוחניים לתועלתו ולתועלת בני אדם; כשם שיש להקולטורה המטרה לחנך את האדם להשתמש בכחותיו הגופניים והרוחניים לתועלתו ולתועלת המין האנושי. אמת הוא כי רגש האמונה הוא טבעי, אבל זה יצדק רק אם נאמר, כי הוא כשרון נמצא ברוח בני אדם, אבל כשם שכל הכשרונות שנמצאים בטבע האדם, צריכים הם לחנוך גופני ורוחני, למען יעשו פרי ישוה להם, כך רגש האמונה צריך לתאר חיובי ולחנוך, למען ישתלם בו האדם.

גם עם ישראל עמד מתחלה במצב טבעי, טרם שעלה במעלות ההשכלה להגיע למדרגה קולטורית. וכשם שנראה זה בכל מושגיו והלך

דיהו, כן היה זה במושגי אמונתו. אנחנו יכולים לשפוט משם האלהות על מושג האלהות כלומר, אם נדע על נכונה מושג גזע השם ושרשיו, ועל מה אדניו הטבעו, אם נדע כי בשם זה כנה עמנו לאלהים, לעצם הנעלה, אשר נמצא ברוחו וברעיוניו, נוכל לדעת ג״כ מושגי האלהות, לפי מצב השכלתו. אולם עלינו לשום לב לפנה אחת. בנוהג שבעולם, כי המושגים ישתנו לפי התפתחות ההשכלה, אולם השם ישאר. באופן זה לא יעיד השם על המושג. א״כ במשפטנו מוכרחים אנחנו להיות מתונים מאד, לבלי להביא ראיה מן הקודם אל המאוחר ולהפך.

לנו יחסרו סמנים ברורים להכיר את מושגי האלהות בישראל בזמן קודם בעמדו עוד במצבו הטבעי, כי ספרות עמנו היותר קדומה כבר מושפעת היא מן מושגי האלהות ע״י הנוך האמונה. ורק סמנים מטושטשים נמצאים עוד, שרידי זמן קדום, ע״י שמות וכנויים ודבורים ומליצות, אשר היבים אנחנו להיות מתונים מאד, אם עליהם נבנה משפטנו. בשביל כי לעם ישראל היו שמות שונים לכנות בו את העצם הנעלה, אדון כל היצירה. ובאלו השמות והכנויים אתה מוצא הליכות השכלת העם מראשית טל ולדותו עד הגיעו למרום המדרגה. מן מושגיו הראשונים המשוקעים עוד בהגשמה ברב או במעט, עד המושגים הנעלים, מפשטים מכל חמר, רמים על כל רמים, כאשר באו לנו בתקופת הפילוסופיא היונית - הערבית. כי למה נכחד את האמת תחת לשוננו ? המושגים הרמים והנשגבים, אשר רכשנו לנו בימי הבינים, להשיג את הבורא באופן מאד נעלה, רחוק מכל הגשמה ומיוסד באחדות גמורה, הקפת כל היצירה לאחת, יצירת כפו של יוצר אחד ; ואחרי כן עוד צעד ענקי אחד: להרכיב את היוצר עם היצירה לנמצא אחד ; כל אלה המושגים הדקים והנפלאים כלם לפי שהם הגיונים ועל אדמת ההגיון צמחו, ממעי הפלסופיא היונית והערבית יצאו; בעוד שתארי הבורא הטובים, כמו רחום, חנון, מטיב עם בריותיו, נותן לחם לכל בשר, מעביר על מדותיו והומל על האדם יציר כפיו, כל אלה המוסריים לפי שהם מוסריים, ממעי יהודה יצאו. כל אלה המושגים, ההגיונים והמוסריים עלו אח״כ בערבוביא, כאשר נוסדו על בסיס שטה מיוחדת. לכן עלינו להפרידם ולהגביל כל מושג ומושג בפני עצמו, כמו שהיה בשעת יצירתו בצביונו האמתי בראשית הויתו.

השם היותר קדמון לכנות בו את הבורא היה בלי ספק או שם אלהים, או שם אל, בשביל ששם זה משתף הוא לכל עמי קדם יוצאי ירך שם. בשביל שנמצא בשם „אלהים" מושג של קבוץ ורבוי לכן נוכל להקדימו על חברו שם „אל" ונאמר, כי שם זה (אלהים) הוא היותר קדמון, וסמן הרבוי יעיד, כי כבר נמצא במושגי העם טרם לדת האמונה באחדות הבורא. כי יתכן שהרבוי הוא הקודם והאחדות היא מאוחרת, הרבוי הוא מצב הטבעי והאחדות תרמז על התפתחות ההשכלה. האדם בהיותו במצב הטבעי יראה ויתבונן בעיניו כמה כחות טבעיים נעלים עליו, ואותם יעשה לאלהיו, אבל להקיף את כל הכחות האלה לעולם אחד

ולומר שכלו יציר כפיו של עצם נעלה גבוה מעל גבוה, בזה נראה כבר צעד ענקי בהשכלה ובחנוך דתי.

אם כן נאמר, כי שם „אלהים" היה בו בתחלה מושג רבוי ואח"כ כאשר עלה העם במדרגתו ובא לאמונת האחדות, אמנם נשאר שם „אלהים" בתארו ותמונתו, אבל כבר צייר לו העם אחדות גמורה בשם זה. אולם האמת תחייב להודות כי נמצא גם אֱלָהּ או אֱלוֹהַּ בלשון יחיד וזה כנראה סותר להשערתנו. ואם גם נאמר ששם זה בלשון יחיד (אשר יבוא רק בדבור מליצי) הוא בנין חדש ושם „אלהים" בל"ר הוא קודם לו, עוד נמצא כי גם על שופטים יונח שם זה. ואמנם פה נאמר, כי שופטים הם רבים. אבל נמצא גם שם בעל ואדון ביחוס אל האדם בלשון רבים, ולכן אפשר לומר, כי תמיד היה מושג המרות והאדנות בלשון רבים. אולם כל זה יחייב רק, כי בהיות מושג האלהות מקודם מושג רבוי, בא זה גם למרית ואדנית. וכללים רבים יורו לנו, כי האלהות היה בתחלה במושג רבוי. וכאשר כבר צייר לו העם את הבורא באחדות גמורה נשאר השם „אלהים" בתמונתו הקודמת, אבל כבר הבין בו העם ציור אחדות.

נראה בתחלה מה הוא ציור השם הזה. בספרותנו נראה כי נרדף שם זה עם פחד ומורא. וכן נמצא סמנים קדמונים מעידים על זה. שהרי כן אומר: „אלהי אברהם ופחד יצחק" (בראשית ל"א, מ"ב) וכן להלן: „בפחד אביו יצחק" (שם נ"ג). וכן בערבית יונח גזע אלה (אלהַ או ולהַ) על מושג הפחד והתעוררות מוראית ותשוקה לבקש מנוס ומפלט (גיזיניוס בשם פלישר). ולכן נרדף השם הזה עם מורא ופחד ובארמית דְחֲלָא או דְחֲלְתָא. מגזע זה נבנו בערבית כמה בנינים וכלם מורים על האלהות; אלאה או אלה, לאה או לה (אלוה), אִלֹהה (אִלֹהת) בסה"ר, אלאלה (האלה), אללה (אלוה). ונמצא עוד ביחס הקריאה התמונה הקדמונית העברית: אלאהם או לאהם (האלהים!). הבנין לאהות הוא בל"ס מאוחר ובונתו טבע האלהות.

שפרינגר (Mohammad I, 286) מביא דעות כמה חוקרים ערביים אודות גזע שם זה, ונעתיק פה היותר נחוץ:

ספאקסי מביא אודות זה ארבע דעות: „א) השרש הוא „ליה" ומזה יבוא בעבר „לאה" ובעתיד יַליה אז יליה, ובונתו התרומם, התנשא, ולכן יכנו את השמש: אלהה; ב) יש פותרים אותו מגזרת „לוה" ובונתו על דבר נסתר ונעלם; ג) יש פותרים אותו מגזרת „אלה"; ומזה יאמר אלה, הכונה מתפלל לי... וא"כ יהיה אלאה העצם אשר אליו נתפלל. אמת הוא כי אלאה הוא בתמונת פעל וא"כ הוא יוצא, אבל נמצא כיוצא בו כתאב שאין הוראתו תמונת יוצא, כי אם ספר שעליו נכתב, כאלו נאמר מכתוב; ד) יש פותרים אותו מגזרת „ולה", ואל"ף במקום וא"ו כמו הרבה שרשים: אשאח במקום ושאח, א"כ אלאה במקום ולאה. כונתו הפסד השכל וא"כ האלהים הוא נעלה על הדעת זה הפתרון איננו עולה יפה".

תעלבי מביא אודות זה דעות אחרות: „יש פותרים שם זה (אללאה) כן שם סורי לאהא, כי כן תכונת הלשון הסורית לתלות אל"ף בסוף המלה.

ולכן יאמר הסורי רוּחָא תחת רוּחַ, קוּדשָׁא במקום קֹדֶש, מְשִׁיחָא תמורת מָשִׁיחַ, א״כ אם יפול האל״ף בסוף ישאר לנו „לאה״ בתור שרש המלה, מזה לקחו הערביים והוסיפו הברת „אל״ בראש המלה, ואך לשוא נבקש לשם זה שרש ומקור בלשון ערבית. אולם רוב החוקרים מחליטים, כי מקור המלה הוא בערבית אבל יפרדו בדעותיהם. אלנצר בן שמיל מחליט כי היא כמו תאלה״, אשר כונתו: „עבוד האלהים״, שכן משתמש המשורר רובה במלה זו להכונה שזכרנו. והמליצה אֱלַהְ אלַהַּ (קרא: אלַהַתְן) היא עֲבַד עֲבַאדַה (קרא: עֲבַאדַתְן), והכונה: כבד את האלהים, ולפ״ז יהיה שם אלאה בתמונת פעול והכונה, שהוא מכובד מן בני אדם, א״כ תמונתו היא פֵּעָל. ויש פותרים אותו מן „אלה״ ומשפטו: העצם אשר בו נבטח ואשר אליו ננוס לעזרה, והוא מנוס ומפלט לנו. ויש פותרים אותו מן „אלַהַתְ״ והכונה: תעה בדרך, שקוע ברעיונים ומבוהל, וירצה לומר, כי לא נוכל לצייר לנו במחשבותינו העצם הנעלה הזה ובינתנו תתבלע, ושם „אלַאה״ יהיה על משקל כְּתַאב, הִשַׁאב, שגם להם הוראת פעול. ויש פותרים אותו מלשון מנוחה, ותהיה הוראת השם, כי בהאמיננו בו ובזכרנו אותו נמצא מנוחה לנפשנו וכו׳ וכו׳״.

מזה נראה שגם הערביאים נבוכו בהוראת השם הזה, וקרוב להאמין, כי בא להם שם אללאה בתחלה מן הסוריים, בתמונה סורית אֱלָהּ, ואח״כ נשתרש גם בלשונם, אולם סוף סוף מקור השם הזה ימצא בלשונות סימיטיקיות ומכל ההשערות עלינו לקבל את אלו, אשר יניחו את האלף שרשית, א״כ נודה, כי יוכל היות שבתחלה היה מקור המלה רק „לה״, ואות אל״ף באה אח״כ לתשלום השלש אותיות, בזמן שכבר נשתלמה השפה והתפתחה על יסוד שלש אותיות. כי אין ספק כי כל השמות המקוריים (ר״ל שלא נגזרו מן הפעל) היו ע״פ הרוב בתחלה בעלי שתי אותיות, כאשר היתה הלשון בכלל בהתחלתה מיוסדת על שתי אותיות, וא״כ תצדק דעת שפרינגער (שם צד 202), כי שרש „אלה״ (המקור „לה״) נרדף עם „להט״ בעברית ועם „לאה״ בערבית, שהוראתו זהר הכבבים, ועם „לאע״, שהוראתו הדלקה, ועם „להב״ (בעברית וארמית).

אולם יש פותרין שם „אלוה״ מן „אל״ ובתחלה עשו משם זה („אל״) תמונת רבוי ע״מ לשון ארמית (שְׁמָהָן, שְׁמָהִין) ואח״כ נעשה מזה אֱלֹהִים, ושם אֱלָהַּ או אֱלוֹהַּ הוא יותר מאוחר, מזמן שכבר נשתרשה אמונת היחוד בישראל (ניסטלי מובא מגיזיניוס). והנה אנחנו נסכים ששם אלהים בתמונת הרבוי הוא יותר קדום משם אֱלָהּ, שהרי נראה אח״כ השתדלות הסופרים המאוחרים לבטל כל מחשבה זרה שיובן שם אלהים על רבוי האלהות, ובהכרה שתמונת הרבוי היא מזמן קדום, ואי אפשר להאמין, כי הראשונים אמרו אֱלֹהַּ ומזה נתהוה אלהים, כי אם להפך, אולם כי אלהים כי אלהים הוא רבים מן אל זהו השערה רחוקה, שהרי נמצא הרבוי מן אל — אֵלִים.

וכבר אמרנו שבזמן מן הזמנים, כאשר כבר נשתרשה אמונת היחוד בישראל, לא מצאו עוד בשם אלהים שום רבוי ובציור העם היה גם שם זה רומז על אל אחד, ולכן בכל מקום יבוא הפעל המתיחס אל השם רק בלשון

יהיד. ואמנם יש פעמים אחדות, אשר בסקירה הראשונה יראה יוצאים מן הכלל הזה, כי יבא הפעל בלשון רבים. אבל רק יראה כן, ובאמת כל היורד לעומק פשוטו של מקרא ימצא בזה כונה מיוחדת.

הנה נמצא: א) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (בראשית כ׳, י״ג). במקרא זה נמצאו שתי זריות: a) שבא הפעל בלשון רבים, אם נאמר שהכונה על השם; b) שיחס הכתוב להשם שהוא התעה את אברהם. ומן המתרגמים הקדמונים השבו לתקן ולהעתיק כאלו נאמר הִתְעָה (וכן תרגמו השומרוני והסורי והשבעים). וגם תרגום אונקלוס עמד ע״ז ותרגם: וַהֲוָה כַּד טְעוֹ עַמְמַיָא בָּתַר עוֹבָדֵי־יְדֵיהוֹן יָתִי קָרִיב יְיָ לְדַחְלְתֵהּ מִבֵּית אַבָּא. ופשוט הוא שלפי אונקלוס שעור הכתוב כן הוא: ויהי כאשר התעו [העמים אחרי האלילים מעשי ידיהם] אותי [הקריב] אלהים מבית אבי [ליראתו]. ואמנם אין זה פשט המקרא, אולם אונקלוס המתרגם להמון העם השכיל ידיו להרחיק שתי הזריות, כי יובן ח״ו כי השם הוא מתעה, ומה שבא הפעל בלשון רבים. ואמנם כבר נפלה מחלוקת בין הכמינו, אם אלהים האמור פה הוא קדש (וכ״ז בגלל שתי הזריות שהזכרנו) ובב״ר אמרו (פרשה נ״ב): אמר ר׳ חנין, הלואי נדרוש הדין קריה תלת אפין וניפוק ידוי, ודרש מה שדרש להרחיק הזרות. ורש״י והראב״ע לא השגיחו בזרות האחת (לשון רבים) ורק בקשו להרחיק השניה באמרם, כי התעו הוא לשון נע ונד (וכן תרגמו השבעים והסורי. ורש״י דמה לשון הרבים של התעו לסה״ר של התאר „חיים״, „קדושים״, ואינו כן, כמו שנבאר להלן, שיש הבדל בין התאר להפעל. אולם באמת פשוטו של מקרא הוא: כי אברהם דבר עם אבימלך בלשון משתמע לו, שאבימלך היה עובד אלילים, ולכן אמר לו אברהם בלשון מובנת לו.

והרב ר׳ אברהם גיגער בספרו המלא אורה Urschrift (צד 283) כבר עמד ע״ז, אולם הוא הולך לשטתו, כי נפלו שנוים בנוסחאות הכתובים. ולפ״ד הִתְעָה הוא המוקדם ומזה נתהוה אח״כ התעו, למען לא ייוחס להשם ענין הטעאה, והאלהים הנאמר פה הוא חול. אולם כל מעיין בלי משפט קדום יודה כי נדחק פה הרא״ג ואגב הרפתיה שבשתיה, כי אין ספק שלא היו משנים מן התעת להתעו, כי אם להפך, ובודאי לא היה שום איש מרגיש איזה פקפוק אם היה הכתוב אומר: ויהי כאשר התעת אותי אלהים, שהכונה, כי הוליכהו השם מבית אביו, ורק יען כי הרגישו זרות בסה״ר היו הכמים חוככים בשם זה שיובן שהוא חול.

ב) אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם (בראשית ל״א נ״ג). פה בא בכונה מיוחדת הפעל „ישפטו״ ברבים, כי הלא יראתו של אברהם איננו יראתו של נחור, ואם היה המקרא אומר „ישפוט״, היה נותן יד לטעות, כי יראתו של זה הוא יראתו של זה. ולכן דקדק בזה הרבה ואמר: אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו והוסיף עוד לבאור: אלהי אביהם, ירצה לומר, שבשביל זה אמר ישפטו ברבים, יען זה נשבע באלהי אביו אברהם, שהוא אלהי אמת, וזה באלהי אביו נחור, שהוא מאפע. וזה אחד מהכתובים שנמצא בו כעין פרוש והדרש למה שנמצא מקודם. עכ״פ טעה

בזה גיזיניוס להחליט, שזה המקרא יוצא מן הכלל, בשביל שלא עמד על פשוטו של מקרא. ובאותה הטעות עצמה נלכדו המתרגמים הקדמונים (השבעים הפורי, השומרוני והרומי) שחשבו לתקן ולא הבינו עמק פשוטו של הכתוב ולכן העתיקו „ישפוט" ביחיד (השבעים חסרו שתי מלות בסוף „אלהי אביהם"). והנה גם בזה הפך הרב גיגר (שם צד 284) להחליט כי נוסחת המתרגמים הקדמונים היא האמתית ונוסחתנו היא המתוקנת; אבל כבר אמרנו שכל מקום שנמצא פעל בל"ר מוסב אל השם בודאי אי אפשר להחליט, כי האחרונים החליפו יחיד ברבים, כי אם להפך, כאשר נוכיח להלן. ואין זה רק טעות של המתרגמים שלא ירדו לעמק פשוטו של מקרא והשבו לתקן ולא תקנו.

ג) כי שם נגלו אליו האלהים (בראשית ל"ה, ז') זה המקרא הוא יותר קשה להולמו. תרגום השומרוני יש לו „נגלה", וגיגר מחליט, שכך היתה הנוסחא האמתית, ורק בדורות האחרונים הששו לומר, כי השם נגלה ליעקב או לשום בר נש, ולכן כנו והעמידו „נגלו" וא"כ הכונה על המלאכים. אולם במקרא נמצא כמה פעמים לשון גלה בנפעל והכונה כי השם נגלה לאדם. וכל מה שנדחק שם הרב גיגר אי אפשר לשבש כמה כתובים ולהוציאם מפשוטם. ויותר נראה שהכתוב הזה מתחלתו כוון לומר, שמלאכי אלהים נגלו ליעקב, שהרי במקום שיסופר מקרא זה יאמר בפרוש (בראשית כ"ח, י"ב) והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים, ואל תתמה, כי אח"כ יספר; והנה ה' נצב עליו וכו', וא"כ גם השם בעצמו נגלה לו בחלום, שהרי על ברחנו נודה, כי יש פה ערבוב שני ספורים ומפסוק י"ג עד סוף פסוק ט"ז הוא מספור אחר שבו מזכיר תמיד שם הויה, מה שאין כן בפרשה כלה, שבה מזכיר רק שם אלהות (עיין Bleek בספרו מבוא לכתבי הקדש צד 246) וא"כ מה שנאמר כי שם נגלו אליו האלהים מוסב על הספור בהשמטת הכתובים שרמזנו. ועוד אוכיח להלן, שאין בזה שום סתירה לקדמות תורת משה ומותר לומר זה למבין מדעתו,

ד) אלה אלהיך אשר העלוך מארץ מצרים (שמות ל"ב, ד'). פה בא בכונה בל"ר, שהרי הכונה פה על האליל שעשו להם, עגל הזהב, וא"כ היה רק אחד, אולם האליל מצוין בלשון רבים. אולם כותב ספר נחמיה (ט', י"ח) כבר הרגיש בזה איזו זרות (מפני שלא עמד על פשוטו של מקרא) ושנה לומר: זה אלהך אשר העלך ממצרים. ובודאי לא נוכל להסכים לדעת רא"ג כי בתחלה היתה הנוסחא כמו בנחמיה ואח"כ שנו, מפני שלא נוכל למצא טעם מספיק לשנוי כזה. ויותר נראה כמו שאמרנו, כי כותב ספר נחמיה בראותו אשר העלוך מארץ מצרים השב שכך פרושו של מקרא: העגל הזה הוא האלהים (אלהי ישראל) אשר העלך מארץ מצרים. ולכן היה קשה בעיניו הרבוי ותקן מה שתקן, בעוד שבאמת הכונה על האלילים, שבם טעו בני ישראל ובכונה בא הרבוי.

ה) ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים וכו'. הכונה מבוארת פה, כי ירצה לומר האלהים של העמים וזה הוא חול ולכן בא

ברבוי; אולם בעל דברי הימים (א׳ י״ז, כ״א) חש בזה זרות בחשבו שהכונה על אלהי ישראל, לכן שנה והעתיק הלך. וזה גרם ג״כ להמתרגמים הקדמונים להעתיק בלשון יחיד (תרגום היוני, הרומי והסורי), מפני שלא עמדו על פשוטו של מקרא שהכונה פה על האלהים של העמים שיתכן בהם הרבוי.

עוד יש לנו לבאר איזה מקראות שבא שם הפעל בל״ר מוסב על אלהים, ושם הכונה נראית ומבוארת.

א) עד האלהים יבא דבר שניהם אשר יַרְשִׁיעֻן אלהים ישלם וכו׳ (שמות כ״ב, ח׳). התרגומים הקדמונים (הסורי והבבלי) הבינו אל נכון, כי הכונה פה שופטים ותרגמו עד״ז (דַיָּנַיָא). השבעים אשר תרגמו למעלה (והגישו אדניו אל האלהים) ג״כ דיינים לא חשו פה ותרגמו רק אלהים ממש, ועב״ז יתכן, כי סמכו על הקורא המבין שהכונה השופטים היושבים לפני ה׳. שהרי למעלה יותר נכון לומר אלהים ממש ולהחליט שבבית ה׳ (במקדש) ירצע האדון את אזן העבד. עקילס וסומכוס ג״כ העתיקו אלהים ולא דיינים. ועכ״ז נוכל להחליט, שגם הם הבינו הענין, הדיינים היושבים לפני אלהים, רק עקילס כדרכו תרגם ככתבו. השומרוני יש לו נוסחא משונה: עד ה׳ (שם הויה) יבא דבר שניהם אשר יַרְשִׁיעֶנּוּ האלהים וכו׳. ורא״ג נוטה להחליט שזאת היא הנוסחא הקדמונית. אולם כל מי שישפוט בלי דעה קדומה יראה, כי עכ״פ נוסחא משובשת היא, ומתחלה נודה שיש זרות במלת יַרְשִׁיעֻן, ואם הרשות נתנה לתקן נגרוס: ירשיעו, ויש לומר כי זאת היתה כונת המנקד אשר העמיד קבוץ תחת אות העי״ן לרמז כי פה צריך לומר יַרְשִׁיעוּ. ויש הרבה ביוצא בזה במקום שהקרי הוא עם שורק בסוף, שהעמיד המנקד קבוץ תחת האות שצריך לה השורק, כמו יזנה (כתיב) נקדו: יִזְנֻה (יחזקאל כ״ג, מ״ג), ואכול (כתיב) נקדו: וְאכֻל (ישעיה ל״ז, ל׳), וישתהו (כתיב) נקדו: וַיִּשְׁתֻּהו (מלכים א׳, ט׳, ט׳), לא (כתיב) נקדו: לֻא (שמואל ב׳, י״ט, ז׳), וכל זה להורות על הקרי עם שורק. ולכן יתכן מאד, שזאת היתה כונת המנקד לרמז כי פה הקרי: יַרְשִׁיעוּ ואל תתמה, כי לא נמנה זה במסורה במספר הקריין והכתיבין, שכן נמצא הרבה, כי בעל המסורה תני ושייר, כי עם כל השקידה החרוצה, סוף סוף מעשה אנוש הוא. וכבר רמז הה׳ פינסקר כי בישעיה (נ״ב, י״ד) בא הנקוד הזר מִשְׁחַת ולפי הנקוד הקרי הוא נִשְׁחַת (ובנקוד הבבלי הוא מִשְׁחַת וזה הוא בודאי נקוד זר) וכן: והערים המִבְדָּלוֹת (יהושע י״ו, ט׳) שהנקוד הוא לפי הקרי הַנִּבְדָּלוֹת (עיין פינסקר בספרו היקר „מבוא לנקוד האשורי״ צד 153—156). אלא שהה׳ הזה יחליט, כי המנקד חפץ לרמז על ספק נולד לו בקריאה הנכונה ואיננו כן, רק כי נאבד במסירה הרמז שיש פה קרי וכתיב והנקוד הוא לפי הקרי כדרכו תמיד. ויש לפעמים שגם המנקד לא ראה שיש פה קרי וכתיב, או לבה״פ שצריך להיות פה קרי במקום כתיב. שכן נאמר (שופטים י״ב, ז׳) ויקבר בערי גלעד, ונדחקו כל המפרשים, וכבר נאחזה הדרשה בזה ודרשו מה שדרשו, אבל כל איש יראה שצריך לגרוס: בעיר, בחלוף מקום של האותיות, „מה שבא בבה״ק פעמים אין מספר ורמזה המסורה ע״ז והעמידה קרי במקום כתיב

ולפעמים ללא צרך (כאשר ע״פ הרוב הכתיב יותר נכון מן הקרי וע״ז אדבר במקום אחר ברחבה) ופה (במקום הצרך) נחסרה המסורה, עכ״פ במקום הזה לא מצא המנקד קרי במקום כתיב ולכן נקד: בְּעָרַי, אולם בשני המקומות שהזכרנו (מִשְׁחַת — נִשְׁחַת, הַמִּבְדָּלוֹת — הַנִּבְדָּלוֹת) לדעתי כבר היתה פה המסורה קרי במקום כתיב והמנקד נקד לפי הקרי, אך אח״כ נשמטו הציונים. ולפ״ז אני מוסיף גם תיבת יַרְשִׁיעֻן, אשר רמז פה להקרי יַרְשִׁיעוּ. א״כ בדוחק יש ליישב גם הנוסחא אשר לפנינו (יַרְשִׁיעֻן — יַרְשִׁיעוּן). עכ״פ הנוסחא של השומרוני יַרְשִׁיעֶנּוּ, אשר קלסה הרב גיגר בודאי משובשת ומוטעת היא, כי מה טעם היא שהשם ירשיע את הגנב? האם ע״פ פתקא משמים? הדבר הוא פשוט, שהדיינים ישפטו את הגנב והשופטים מכונים כמה פעמים בשם אלהים.

ב) אשר חלב זבחמו יאכלו ישתו יין נסיכם יקומו וְיַעְזְרֻכֶם.. גם זה הוא פשוט, שהרי המשורר האלהי ישים הדברים האלה בפי האויבים וא״כ מיפה עי״ז את המליצה אם ידבר לפי מושגיהם והלך רוחם. וכן עשה כותב ספר שופטים: אלה הם האלהים המכים את מצרים (ד׳, ח׳); וכן בפי איזבל: כה יעשון אלהים וכה יוסיפון (מלכים א׳, י״ט, ב׳); וכן בפי בן־הדד: כה יעשון לי אלהים וכה יוסיפו (שם כ׳, י׳), כ״ז הוא חול ויתכן בהם הרבוי.

עד כאן דברנו מהפעל והראינו שטה ידועה להרחיק כל שמץ מחשבה זרה, כי אע״פ שתמונת השם היא ע״ד הקבוץ והוא שריד מזמן קדום, טרם נאחזו בני ישראל באחדות, אבל נזהרו לבלי כתוב הפעל בל״ר, מלבד במקומות אהדים לכונה מיוחדת, יעמוד עליה, כל מי שיורד לעמק פשט המקראות. אולם בתאר השם נמצא: אלהים קרובים (דברים ד׳, ז׳) ושם הוא חול וא״כ אין שום פקפוק שבא ברבים והגמרא הירושלמית (ברכות פ״ט ה״א) הבינה באמת כי שם זה חול הוא, ורק הבבלית (סנהדרין ל״ח, ע״ב) הבינה שהוא קדש שלא בצדק, וכבר העיר הרב גיגר (בספרו הנזכר צד 286 בהערה) שאך בטעות נקרא שם המאמר ע״ש ר׳ יוחנן שהוא מא״י, כי זאת היא רק דעת הבבליים, שהרי בבראשית רבה פ״ח (שהוא אגדת א״י) אינו מוזכר זה המקרא בין אלו המקראות שעליהם טענו המינים שיש רבוי ח״ו באלהות, כי הדבר היה פשוט בעיניהם שזה השם הוא חול, כאשר הוא באמת לפי פשוטו של מקרא, רק תרגום אונקלוס הבבלי אחז בדעת הגמרא הבבלית וסובר ששם הנאמר פה הוא קדש, ולכן להרחיק מחשבה זרה תרגם: אֱלָהָא קָרִיב בל״י.

אולם בשני מקראות נמצא ג״כ התאר בלשון רבים, ושם אין לטעות כלום. א׳): קול אלהים חיים מדבר (דברים ה׳, כ״ג). מהאמור אלהים חיים כבר נוכח שהוא אלהי האמת ואי אפשר לטעות והפעל בא בלשון יחיד. וכן ב׳): כי אלהים קדושים הוא (יהושע כ״ד י״ט), מהאמור קדושים מוכח שהכונה על אלהי האמת; ובפרט שתאר קדושים יאמר בכלל על ה׳ גם בלי שם העצם כמו שנביא להלן (ועיין ע״ז גם בב״ר פ״ח במאמר שכבר רמזנו עליו).

עב״פ תשאר לנו השאלה: מדוע נזהרו לבלי להשתמש בשום אופן בפעל ל״ר על השם, מה שאין כן בתאר? ע״ז נוכל להשיב בדרך זה: כבר הרגילו לכתוב כל שם מרות ואדנות בל״ר בין שמוסב על השם, בין שמוסב על אדון בשר ודם, ולכן לא השו כאשר הזכירו את התאר בלשון רבים, שהרי התאר דומה להשם בכמה דברים. לא כן הפעל, אשר תמיד יבוא בל״י (ולקח בעליו, וירא אדוניו, ויקח אדני יוסף ועוד הרבה), לכן נזהרו לבלי להשתמש בו בל״ר כשהוא מוסב על השם ולהשתמש בו דוקא בל״ר כשהוא חול. ואל תתמה על מה שנמצא: אלהים שופטים בארץ (תהלים נ״ח, י״ב), שפה הכונה על הדיינים, יען באה פה המליצה: שופטים בארץ, ואין אנו נזקקים לדעת גראטץ לשבש את המקרא ללא צורך ולגרוס: שופטם (בפירושו לתהלים ח״א צד 373), והטעם שכבר הרגילו עם תאר בל״ר לבלי למצוא בזה שמץ מחשבה זרה הוא, כי כבר נהגו מקודם להזכיר את התאר במקום השם (בלי השם עמו) וזה יען כבר נזהרו מימים קדומים, לבלי להזכיר את השם כל רגע ולנהוג בזה קדושה חמורה (ועוד ידובר מזה להלן) ולכן נמצא שיבא פעמים רבות גם במקרא התאר בלי השם, והענין מובן מאליו שהכונה על אלהי האמת. התאר קדוש בדרך הגיוני מתיחס הוא אל העצם הנעלה; ולכן נמצא, כי גם הפיניקיים כנו בו את האלהים (האֵלֹנִם קְדשם), ועי״ז נשתרש לאמר קדוש על השם מפני שהאלהים קדוש הוא בהחלט. וזהו שאמר הנביא (הושע י״ב, א׳): ויהודה עוד רד עם אל ועם קדשים נאמן, וכן במשלי (ט׳, י׳): תחלת חכמה יראת ה׳ ודעת קדשים בינה, וכן להלן (ל׳, ג׳): ודעת קדשים אדע, תצדק דעת גיזעניוס, כי הכונה: דעת אלהים. וכמה פעמים בא „קדוש" בלשון יחיד בכונה על השם. אולם בספרים המאוחרים שכבר נזהרו מלכתוב בל״ר כל עיקר, כתבו ברבים רק כאשר חברו התאר עם השם לא זולת. הן נמצא בדניאל אֱלָהִין קַדִּישִׁין, אולם בפני עצמו יאמר באיוב (ו׳, י׳): כי לא כחדתי אמרי קדוש. וכ״ז מהטעם שכבר בררנו.

ואולם יש לטעון: הן נמצא תאר עליון על השם, בין עם השם ובין בפני עצמו כמה פעמים ותמיד בל״י, ובדניאל המאוחר בא התאר הזה ארבע פעמים בל״ר עֶלְיוֹנִין. אבל אם נרד לעמק פשוטו של מקרא נמצא כי באמת אין הכונה שם כלל על השם, ורק היהודים החסידים והנלחמים בעד האמונה והדת האלהית נקראים בסגנון הכותב בשם קדישין וקדישי עליונין. וטעה גיזעניוס אשר החליט, כי הכונה שם: קדישין של עליונין (ר״ל השם), שהרי כל חוקר כבר ידע, כי הדברים נאמרו שם על מלחמת היהודים באנטיוכוס אפיפנס הצורר. ולכן נאמר: וקרנא דכן עבדא קרב עם קדישין (ר״ל היהודים הנאמנים לדת מורשה) ואותן קדישי עליונין (הסמוך הוא ע״ד כלי כסף) הם יקבלו מלכותא (פסוק י״ח), להם ינתן דינא (כ״ב), אותם יכלה הצר הצורר (כ״ה) ולעם קדישי עליונין תנתן לבסוף מלכותא וכו׳. כשם שצייר המחבר בסגנון נבואי (אפוקליפטי) את החסידים הנלהבים בשם קדישין סתם, כך צייר אותם בשם קדישי עליונין, ר״ל קדושים ביותר ונעלים

מאד. ואין מקשין מסגנון אפוקליפטי, אשר מיטבי ההגזמה וההפרזה, ההתלהבות וההפלגה.

נשאר עוד לנו לדבר על המקראות, אשר נמצא בהם תקון סופרים להרחיק כל הגשמה או מליצה בלתי נאותה ביחוס אל השם, אולם כבר הרחיב בזה הדבור הרב גיגר בספרו שהזכרנו (צד 345—261) ובאוצר נחמד ה״ב וג׳ ובשאר ספרים. ומה שיש לנו להעיר עוד בזה נציג הכל במקומו. ופה נעיר רק על פרטים אחדים:

א) מה שרמז הרא״ג, כי בשמואל א׳ (ג׳, י״ג): כי מקללים להם בניו, שפה ת״ס במקום „אלהים״, נראים דבריו, שהרי המליצה מקללים להם (ולפ״ז חכמי התלמוד ת״ס במקום „לי״) בלתי נאותה, ולא מצאנו קלל נקשר עם יחס שאליו, ובאמת לפי נוסח השבעים נמצא: כי מקללים אלהים.

ב) השנוי: לֵאלֹהֶיךָ ישראל תחת: לְאֹהָלֶיךָ, אין לו שחר, כי הא תינח בירבעם, אשר יסופר ממנו שעשה עגלי זהב, אולם גם משבע בן בכרי נמצא מליצה כזאת. ואם גם דרשו רבנן דאגדתא באופן כזה, הנה הדרש ידרש ואין מקרא יוצא מידי פשוטו [1].

ג) ותרגנו באהליכם (דברים א׳ כ״ז) ובפעם שניה: וירגנו באהליהם (תהלים ק״ו כ״ה). גם פה יחשוב רא״ג להחליף ולומר כי פה ת״ס במקום

---

[1]) גייגר (בספרו צד 309) מביא בתחלה המכילתא ושם נמנה בין תקוני סופרים גם את זה: אין לנו חלק בדוד וכו׳ איש לאהליו ישראל האמור אצל שבע בן בכרי ומבואר שת״ס (לפי דעת המכילתא ואנו אין נזקקין לזה כל עיקר) הוא: לאהליו במקום לאלהיו (נסתר במקום נוכח) כפי שמחייבת המליצה, מאחרי שדבר שבע בן בכרי היה לישראל בלשון נוכח (עפ״י המכילתא). אולם אחר כן (דף 310) מביא גייגר את התנחומא (ר״ל שילמדנו) ושם מונה: אין [צ״ל מה] לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש [אין שם איש] לאהליך וכו׳ האמור אצל ירבעם בן נבט (שם גרס „איש״ ולפי נוסחתנו ליתא, והעיד הר״ש בובער (כרם חמד ח״ט צד 54) שבתנ״ך כ״י משנת דתש״ע ליצירה המוגה מתוך ספר בן־אשר לא נמצא איש לא במלכים ולא בדה״י). ואמנם אין למדין מן האגדה, אולם לאמתו של דבר, אין זאת השוגה לא של המכילתא ולא של התנחומא, כי שם נמנו רק ה״ס בכנויים (מ״ב במקום נוכח, או נסתר במקום מ״ב ובדומה). אולם בילקוט רמז ק״ו מובא המדרש: אימתי מאסו שלשתם בימי רחבעם הה״ד: ויען איש ישראל ויאמרו אין לנו חלק בדוד, זו מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי זו מלכות בית דוד, איש לאהליו ישראל, ולא לבית המקדש, אל תקרי לאהליו אלא לאלהיו. והנה זה רק דרוש ע״פ אל תקרי הנודע. אולם המעיין יראה כי גם בזה יש לפקפק הרבה. מה יש פה הצורך לומר: אל תקרי, הלא גם בלאו הכי אתי שפיר: איש לאהליו ישראל ולא לבית המקדש, ר״ל שילך כל אחד לאהליו (או נדייק: לאהליו ישראל) ולא לבית המקדש. ובאמת ערבוב דברים יש כאן, כי מהיכן אנו למדים: אין לנו חלק בדוד, זו מלכות שמים! אלא שצריך להעמיד הגירסא כך: אין לנו חלק בדוד, זו מלכות בית דוד, ולא נחלה בבן ישי, זו בית המקדש (מכוון על מה שנאמר: כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה ודרשו שם — זבחים קי״ט — אל המנוחה זו שילה — ר״ל מקדש שילה — ואל הנחלה זו ירושלים — ר״ל מקדש ירושלים, עיין ילקוט רמז תתפ״ו).

בֵּאלֹהֵיכם (בֵּאלֹהֵיהֶם), ועי"ז לא נשפוט, שהרי רק השערה היא והכרה הגיוני אין פה לשנות הנוסחא. אולם מה שמחליט, כי זאת כונת המאמר בתלמוד (שבועות מ"ז ע"ב): שמעון בן טרפון אומר תרתם וגניתם אהלו של מקום אלא שכינה; מלבד שזה רק דרוש שדרש ועשה מלת ותרגנו לשתים (תרתם וגניתם), הנה אין זאת כונתו, רק שְׁכִנָה (כן מסביר הרב גיגר בצדק) במקום בְּאֹהָלָיו (ר"ל במקדשו) וכתב באהליכם, לא שסבר הדורש שכנה ותקן הכתיב באהליכם במקום באלהיכם. ורש"י הבין זה ופירש ע"פ הדרש: גניתם את המקום שהשכין את שכינתו ביניכם, ר"ל הרהרתם אחרי מדות השם באהל המקדש, ששם השכין שכינתו, לא שטעה רש"י וקרא: אלא שְׁכִינָה (כדעת הרב גיגר ליחס טעות זו לרש"י).

ד) כי בצלם אלהים עשה את האדם, הרב גיגר מביא (בספרו צד 323) כי סומכוס היוני („הוא המדקדק מאד להסיר כל מחשבות ההגשמה מאת האל המרומם") סבב דברי הכתוב: ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו (בראשית א', כ"ז) לצד אחר ויתרגם: ויברא אלהים את האדם בצלם מיוחד, בקומה זקופה אלהים ברא אותו. ובספר אוצר נחמד (ח"ג צד 4—6) מביא גיגר, כי גם שאר המתרגמים חששו לזה וקשה היה בעיניהם לומר על ב"ו, כי נברא בצלם אלהים ובפרט בתרגום בשביל ההמון שיוכל להכשל בהגשמה כזאת. לכן הפרידו מלת בצלם מן אלהים ופירשו: בצלם — אלהים ברא. וזאת היא כונת ת"י: בצלמא ה' ברא יתיה, ולא בצלמא דה', וכן להלן: ארום בדיוקנא ה' עבד ית אנשא. וכפי הנודע בעל הטעמים לא חש לזה והעמיד מלת בצלם במונח ומלת אלהים בזקף קטן, עכ"ז נטו התרגומים והמפרשים מבעל הטעמים, (עיין דברי גיגר באו"נ ח"ג צד 119). אבל עכ"ז ברור הוא, כי נוסחתנו היא האמתית ושלא בצדק בטל אותה הרב גיגר מפני נוסחת השבעים שתרגמו כאלו נאמר: כי בצלם עשיתי את האדם, ועי"ז וכיוצא בזה תצדק דעת Bleek, כי הנוסחא היותר מיושבת איננה האמתית לעמת הקדומה.

איש לאהליו ישראל, זו מלכות שמים, אל תקרי לאהליו אלא לאלהיו. וזה הוא דרוש ולא יותר ואין לו שום שייכות עם מאמר חז"ל במכילתא ובתנחומא.

אח"ז ראיתי שגם גייגר (שם צד 316) מביא את המדרש הזה ועומד ג"כ על השאלה: לאיזה צורך הובא לפי גירסתנו בילקוט: אל תקרי, שהרי גם בלי זה אנו למדים שפירש במקדש מן איש לאהליו ישראל. ורש"י ורד"ק בפירושם להושע (ג', ה') מביאים המדרש הזה בגירסא אחרת: אין לנו חלק בדוד זו מלכות בית דוד, איש לאהליו ישראל זו מלכות שמים, אל תקרי לאהליו אלא לאלהיו, ראה ביתך דוד, זו בית המקדש. וגייגר יבטל גירסת רש"י ורד"ק (השנים) בשביל גירסת הילקוט. ועכ"פ אנו למדים שצריך להיות: איש לאהליו ישראל, זו מלכות שמים, אלא שמוכרח אנכי עוד השערתי, כפי שאמרתי למעלה, כי אמנם צדק גייגר, כי אין סתר לזה: ראה ביתך דוד, שמאסו בבית המקדש, והמדרש הוא נאה ומקובל לפי הגירסא שנ"ל לפי השערתי, וזה ברור.

פרק ב.

אֵל, מֹלֶךְ, מְלֶכֶת, בַּעַל, אָדוֹן, שַׁדַּי.

אחד משמות הקדומים הוא ג"כ „אל" וגם הוא משותף עם כנוי השם עם שאר לשונות סימיטיקיות, והוא היותר קדום ומשותף לכל עמי הקדם הסימיטיקיים, ונמצא בלשון צור (פיניקית): אל וגם אלן, ורבים: אלם ואלנם, ובסמן נקבה: אֵלַת, וגם בלשון הצאב"ה נמצא שם זה ובשמות ע"פ מורכבים עם שם אלהים, כמו: יפתחאל (פתחיה בעברית), מן „אל" נאמר ברבים „אלים". ומקור השם הזה הוא „אול" שהוראתו, תקיפות וחזק, ומזה נגזר: אֱיָלוּת, אַיִל (תקיף וגבור). לפ"ד Nöldeka (הביאו גייזניוס) נגזרה מן אול הוראת ההנהגה, עמידה בראש. ולכן שם אל נרדף עם אדון ובעל.

ויש לעיין בדבר, אם שרש המלה הוא „איל" או „אול" ונקודת הציר"ה היא שרשית בשם זה, (ר"ל אם נכיר בה דיפטונג בהבלעת שתי הברות) כמו שהוחרט עד עכשיו. כי החוקר דיליטש בנו של החכם הנודע פראנץ דיליטש מביא (בספרו Wo lag das Paradies ? צד 163), כי בלשון כשדית העתיקה הוראת ההברה I. (א) או I-li. (אֵל) בהנחתה הראשונה נשגב ונעלה, ומזה נתהוה המושג אלהים. ולכן בלשון כשדית העתיקה ישתמשו במלת אלֵי לבונת: האלהים הנעלה, או „אֵל – אלִים". ומושג האלהים „אל עליון" כבר נמצא בפיוטי הכשדים ותפלותיהם, ובפרט כבדו את האליל באור כשדים בתור אל עליון. והקורא המבין מעצמו יוכל להוציא כמה תולדות מזה. בכתבת אחת נמצאו הדברים: בֵּל אֵלָאנִי שַׁ שַׁמֵי אִי אִרְצִתִם שַׁר אִלָאנִי אִלָאנִי שַׁ אֵלָאנִי אָשִׁיב שַׁמֵי רַבִּית, ופירושו: אָדוֹן (בעל) הָאֵלִים שֶׁל הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, שַׂר הָאֵלִים וֶאֱלִי־הָאֵלִים יוֹשְׁבִים בַּשָּׁמַיִם הָרַבִּים (כלומר הגדולים והרחבים) ואם נודה ששם אל נרדף הוא עם אלו בכשדית (מה שאי אפשר לכחש) הנה יבואר שאין גזע השם „איל" או „אול", ואין לדמותו למלת מת (מגזרת מות עם דיפטונג). כי מזה נמצא בכשדית Mi-i-tu (עם שתי הברות אשר נתאחדו אח"כ לצירה—דיפטונג—בעברית) וכן שֵׁד בכשדית Se-e-du ונתאחדו שתי ההברות לדיפטונג).

אולם עלינו להודות כי המנקדים מסכימים לדעת החוקרים ולא כדעת דיליטש. שהרי אם יהיה כן שהדיפטונג איננו שרשי, יהיה שם אל על משקל בֵּן, שגם שם אין הדיפטונג שרשי, אבל באופן זה צריך לומר אֱלֵי ע"מ בְּנֵי ומזה נראה שדעת המנקדים היתה כי אל נגזר מן איל או מן אול והציר"ה הוא שרשי.

וזאת ההקדמה נחוצה למען נשים עין על החלטת הרב גיגר. כי החכם הזה (בספרו שזכרנו צד 292 ובאו"נ ח"ג צד 3 וצד 116) מחליט, כי הסופרים נזהרו לבלי יהיה השם הקדוש קל בעיני ההמון, ולכן בכל מקום שמורכב שע"פ עם הברת השם „אל" (אליפלט, אלישמע ועוד) נקדו ההברה הראשונה בתמונה כזו אֱלִי" או אֶל, ורק בשם אֵלִיָּהוּ נשארה התמונה אֵל.

וע״ז בנה גיגר הומה גבהה. אולם לפי מה שהבאנו דעת דיליטש לא תהיה מזה שום הוכחה, אדרבה התמונה אֱלִי או אֵל היא העקרית ותמונת אֱל נתרחבה רק לדיפטונג שלא מן השרש. אולם בלאו הכי בטלים הדברים ואינם רק השערה מורטה להיות לה ברק, שהרי טרם בל דבר עלינו להודות, שבכל מקום שמורכב השם עם הברת אֵל בסופו תשאר זאת ההברה בתמונתה, ומה לי יִשְׁמַע אֵל (= יִשְׁמָעֵאל) ומה לי אֱלִישָׁמָע? מה לי אֱלִיפֶלֶט או אֶלְפֶּלֶט ומה לי פַּלְטִיאֵל? מה לי אֶלְיָדָע ומה לי יְדִיעֲאֵל? מה לי אֱלִימֶלֶךְ ומה לי מַלְכִּיאֵל? ועוד רבים בכמו אלה. ובדרך זה תלה הרב גיגר השערות על בלי מה עם שם שַׁדַּי, כי נמצא ממנו שְׁדֵיאוּר, אבל שכח כי נמצא גם: צוּרִישַׁדָּי. ומה לי בראש או בסוף?

אולם באמת יבואר כל זה לנו באופן פשוט, אם נדע, כי דרך לשון עברית להפיל תנועה בלתי שרשית אם תתרבינה התנועות והטעם יבא למטה, וכמו שנאמר פְּקֻדָּתֶךָ מן פְּקָה, אשר התנועה הראשונה איננה שרשית; כך נתהוה מן אֱלִישָׁמָע — אֱלִישָׁמָע כמשפט הלשון וכן אֱלִיפֶלֶט מן אֱלִיפָלֶט. וכאשר תבא התנועה בהברה סגורה שאי אפשר שתעדר בהכרח שתתהפך לתנועה קצרה כדרך כל תנועה בלתי מוטעמת וכאשר נאמר מן מִשְׁמָר – מִשְׁמַרְתִּי, כן נאמר מן אֱלִפֶּלֶט = אלפלט אֶלְפֶּלֶט ע״פ חקי הלשון. לא כן כאשר יבוא השם אֵל בסוף אז ישאר בתמונתו. וגם אם יהיה הדיפטונג שרשי כדעת הראשונים, להקל ההברה מוכרח היה לקצר התנועה הראשונה, ובאופן זה יבואר לנו: שַׁדַּיאוּר = שְׁדֵיאוּר. ולכן נראה שבכל מקום שנתמעטו התנועות נשארה התנועה הראשונה (אם כי נתקצרה בבואה בהברה סגורה בלתי מוטעמת), ממש כמו אֲבִישָׁלוֹם וְאַבְשָׁלוֹם, אֲבִישַׁי וְאַבְשַׁי.

שם משתף לכל העמים הסימיטיקיים הוא גם מֹלֶךְ, או לפ״ד גיגר (בספרו צד 301) היה בתחלה מֶלֶךְ בהוראתו העצמית, רק שנו אח״כ למען להפריד בין שם המושל ובין שם האליל. ומזה יוציא הרא״ג כמה תולדות, כי במקראות רבים בא הנקוד מֶלֶךְ ועם כ״ז הכונה לאליל הנודע, ומזה נדבר עוד. אבל ברור הוא, שגם בגמרא הבינו כזה במקום אחד מבלי שנוכל להכריע, אם היטיבו לראות בהשערתם זאת. ויקח את עטרת מַלְכָּם מעל ראשו (שמואל ב׳, י״ב, ל׳) ע״ז העירו בגמרא: ומי שרי? אלא בא איתי ובטלה (ע״ז מ״ד). יראה ברור שקראו: מִלְכֹּם. ואם גם אין הכרעה לפרושם, עכ״פ פשט הכתוב נוטה יותר לדעתם, שהרי אם נקרא כפי הנקוד: מַלְכָּם צריך לשאול: מלכם של מי? שהרי לא נזכר זה בפרשה. אם יש להבין כזה גם בירמיה (מ״ט, ג׳) כי מַלְכָּם בגולה ילך: מִלְכֹּם בגולה ילך, לזה אין שום הכרח הגיוני. וכן והלך מַלְכָּם בגולה (עמוס א׳, ט״ו); יותר ישרה וראויה להשמע ההשערה, כי בצפניה (א׳, ה׳) צ״ל: והנשבעים בְּמִלְכֹּם (עיין עכ״ז גיגר צד 306). כן תתכן השערתו לגרוס: כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא לַמֹּלֶךְ הוּכָן (ישעיה ל׳, ל״ג); לעמת זה יש לפקפק בהשערתו לגרוס: וַתָּשֻׁרִי לַמֹּלֶךְ בשמן, כי תתכן יותר נוסחתנו: וַתָּשֻׁרִי (עיין שם צד 307).

עוד נתבונן במקרא אחד קשה. — בשמואל ב׳ (י״ב, ל״א) נאמר: ואת העם אשר בה הוציא וישם במגרה ובחרצי הברזל ובמגזרות הברזל והעביר אותם במלכן, הקרי הוא בַּמַּלְבֵּן. והנה כבר הסכים הרד״ק להצדיק את הכתיב (בדרכו בכמה מקומות) והכונה כי העביר אותם דוד באלילם מַלְכָּם, אשר זאת היתה עבודתו כידוע. ולזה ישער טיניום (מובא מגיזיניוס), כי צריך לנקד הכתיב: בַּמַּלְכָּם, או: בְּמַלְכָּם והיינו הך. וגיגר מציע לנקד: בְּמֹלְכָן, ר״ל מלך הערים של בני עמון ואזיל לשטתיה, כי מֶלֶךְ ומֹלֶךְ אחד הוא, ורק הנקדנים עשו אח״כ הבדל בין תאר המושל ובין שם האליל. עכ״פ אנו יודעים, שכבר השבעים קוראים: מֹלֶךְ (Moloch). הקרי בַּמַּלְבֵּן (שכבר נמצא בתרגום השבעים) בא לרגלי השתדלות הסופרים להרחיק אכזריות כזאת מדוד, אבל שכחו לחלוף גם המלה והעביר ולהעמיד וְהֶעֱבִיד, ולכן יכיר רשמי הנוסחא הקדומה.

ונמצאה גם אלילה בשם זה (מְלֶכֶת או מְלֶכֶת הַשָּׁמַיִם) והיא האלילה עַשְׁתֹּרֶת או בַּעֲלַת הנודעה בעבודתה המגונה, אשר גם נשי ישראל החזיקו בה. והיא הנזכרת בירמיה (ז׳, י״ח) ועוד שם (מ״ד, י״ז) ומה שרשמה המסורה: חסר אל״ף אין הכונה שצריך להיות: מלאכת, רק לרמז כי הכתיב הוא הנכון, וכן כל מְלֶכֶת שבפרשה זו כנוסחתנו ונוסחת השבעים והרומי. וזאת האלילה נודעת גם אצל הפיניקיים (התמלכת, חמלכת, עיין גיזיניוס). וגם הכשדים היה להם אלילת השמש בשם מַלְךְ (פרידריך דיליטש בספרו שהזכרנו צד 210). ויתכן השם מְלֶכֶת השמים הנזכר אצלנו.

עוד יש שם משתף אחד לעמים סימיטיקיים והוא „בַּעַל״ והוא נרדף עם שם „אדון״ (אשר ממנו נדבר להלן). אבל יש הבדל דק ביניהם. „אדון״ יֵאָמֵר ביחוס אל העבר ואל הקנין וגם ביחוס אל האשה (ואדוני זקן!) ובעל יאמר רק ביחוס אל הקנין ואל האשה, אבל לא ביחוס אל העבד ואין כאן המקום להאריך בזה, והנה אם נחקור על גזע המלה הזאת יש להביא בתחלה דעת הראשונים כי בַּעַל נגזר מן בָּא־עַל, ומזה נתהוה אח״כ הפעל בָּעַל (בהבלעת הא׳) ומזה השם בַּעַל וכל זה ביחוס אל האשה, ואח״כ נתהוה בטבע הלשון שיונח שם זה גם על האדון ביחוס אל קנינו או גם ביחוס תכונות גופניות ורוחניות (בעל כנפים, בעל החלומות, בעל אף, בעל מזמות). אולם האחרונים (ראה גיזיניוס בשרשיו ערך זה) החליטו שהדבר להפך. שרש בעל מתחלתו הוראתו: מָשַׁל (באיש או בעם) ועי״ז גם האלהים הוא בַּעַל עמו והאיש בַּעַל אשתו. ומזה נתהוה אח״כ הפעל בָּעַל, אשר בתחלה היה פתרונו לְאָרֵשׂ אשה ולקחתה לקנין ועוד אח״כ לבא עליה, ויהיה א״כ פעל בָּעַל לשון נקיה נגד בָּא עליה, אך כאשר כבר הורגלו בפעל בעל במובן זה שוב היה דבר נודע ולבו של אדם גם בו. הדעת הזאת היא יותר מאומתת.

בשפות סימיטיקיות נמצא שם בעל הונה לכנות בו האלהים. בערבית הונח שם בַּעַל בעקרו רק על איש ביחוס אל אשתו, אולם עכ״ז בלשון בני תימן יֵאָמֵר גם על האלהים. וכן באטיאופית: בַּעַל (במובן אלהות ובמובן אדמת), בארמית (בְּעֵל), בשדית ואשורית (בֵּלוּ = בֵּל = בַּעַל, ולנקבה: בֵּלְתוּ = בַּעֲלָת) או בֵּלֶת (דיליטש בספרו שהזכרנו צד 225) הצאבית (בעלת). ויש עוד

שרידי הלשון אצלנו המורים, כי מימים מקדם כנו גם בני ישראל את אלהי האמת בשם בעל, טרם היה השם הזה לגנאי ע"ז כי נשתרשה עבודת האליל הפיניקי בעל בא"י והיה לבושת ולחרפה. כי גם אם לא נשים לב לשם יְרֻבַּעַל, יען כי אפשר, כי כך כנוהו אביו שהיה עובד אלילים לכבוד האליל (ומה שבא שם הספור לבאר סבת השם הזה יש לו רק ערך דרוש), הנה נמצא אשבעל (בן שאול) אשר אח"כ (כאשר כבר היה שם זה לגנאי) נחלף באיש-בשת, וכן מריב-בעל (בן שאול) שנחלף במפיבשת. בְּעֶלְיָדָע (בן דוד) ונחלף בשם אלידעה. מכאן אנו למדים, כי גם שני מלכים, צדיקים כשאול ודוד לא נמנעו מלכנות לבניהם שם אשר „בעל" בקרבו. וכל זה הוא יען כי בתחלה לא היה שום גנאי בשם זה, כשם שאין גנאי בתאר „אדון", ולפי מובן המלות היינו הך. ורק כאשר נמשכו בני ישראל אחרי האלילים ויזנו אחרי הבעלים, אלהי צור וצדון, נתיחד שם זה (בעל) רק בשביל יראתם של העמים האלה, ומאז ואילך היה שם בעל לגנאי ונמנעו בני ישראל להזכירו והלפוהו בשם בֹּשֶׁת, כי היה לבשת ולחרפה. עד שאמר הנביא: תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, והסירותי את שמות הבעלים מפיה.

שם „א ד ו ן" הוא ממש כמו שם בעל, וגם הוא משתף להעמים הסימיטיקיים, והם מכנים בו את אליליהם, אלא שלא גנו את השם הזה בישראל, יען לא הזכירו על עבודת האלילים. עקר גזעו הוא ממשלה על מי שנכנע תחת המושל (בערבית דאן, דון, דין, הנך יש להם המובן הזה ומזה בעברית אֶדֶן, ר"ל שהוא עקר הבנין והיסוד) ומזה דִּין, אשר עקר הוראתו הוא לריב ריב אחר ולהצילו מידי רודפיו ולהיות מושל ותקיף, כי בשפות העתיקות מושג התקיפות והממשלה והמשפט אחד הוא. אולם בעברית הונח פעל „דון" בתחלה רק על התקיפות והמלחמה לטובת אחר. ומזה: דן יָדִין עמו, ומזה: והיה ה' לדין ושפט (שמואל א', כ"ד, ט"ז), אבי יתומים ודין אלמנות (תהלים ס"ה, ו'). ויהי העם נָדוֹן (שמואל ב' י"ט, י') בודאי הכונה שם, כי היו מריבים זה עם זה, ומובן כזה יש לפעל דון (או דין) בכל לשונות הקדם, אולם בספרים המאוחרים ובפרט באלו הכתובים ארמית ובמשנה ובלשון הגמרא יש לשרש זה הוראת המשפט בלבד (ואמנם גם שרש שפוט בתחלה הונח על הממשלה כידוע). ותאר אדון על האלהים יבא בשפת הפיניקיים לרוב, וכן יאמרו: אדני בעלשמם (אֲדֹנִי בַּעַל שָׁמַיִם) ובכתבת אחת של קרתא-הדתא (קרטיגה) נמצא: לאדן לבעל חמן לַאדֹנִי בַּעַל הַמָּן, כלומר מלך השמש). וכן: לאדנן למלקרת (לאדֹננו למלקרת). וביהוס לבי"ו נמצא: אדנמלכם (אֲדֹנִי מְלָכִים) ובא גם בעברית תאר אדון לכנות בו את האלילים (צפניה א', ט'): הממלאים בית אֲדֹנֵיהֶם חמס, ששם הכונה על בית האלילים (עיין גיזיניוס).

כנוי לאלהי ישראל, אשר דוגמתו לא נמצא אצל שאר העמים, הוא השם שַׁדַּי, אשר יבא לפעמים נקשר עם שם אל (אֵל שַׁדַּי) וגם מפני עצמו (ביחוד בספרים המאוחרים, איוב, רות) ונוכל לומר כי בתחלה היה רק תאר (כמו תאר קדוש) ובא רק נקשר עם שם אל, ואח"כ גם בפני עצמו, כאשר

הרגילו לכנות תאר רק להשם, ממש כמו התאר „קדוש". וגזע השם הזה הוא „שדד", אשר גם בערבית יש לו הוראת החזק והתקיפות (ונגזר מזה בערבית שדיד להוראה זאת) ובאו ע"מ חַגַי (מן חגג) כמובא בגיזיניוס (בשם אולסהויזן). וע"פ הרוב תרגמו השבעים את השם הזה בלשון „מושל בכל" (Pantokrator) וכן הרומי (Omnipotens), ולפי דעת דיליטש (הובא ג"כ מגיזיניוס) בא זה מן שַׁדוּ באשורית שפתרונו התרוממות ומזה באשורית: שַׁאדוּ (הר) ולכן יאמר בשפה הזאת אלוּ שַׁאדוּא (אלי הוא צורי!) והנה נודע שבמדרש הובן תמיד שם זה מן לשון דַי ודרשו ע"ז דרושים שונים. ופלא הוא שגם רבנו סעדיה גאון החזיק בדעה זו כאשר הביא הראב"ע בפרושו (לשמות ו', ג') ומובא ג"כ בפרוש ר"פ לתהלים (צ"א, א') בלשון ערבי „אלכאפי". וכבר חלק הראב"ע עליו והסכים לדעת ר"ש הנגיד כי הוא מגזרת שדד וכונתו: מנצח ותקיף.

ובפרשה הזאת, אשר בא המאמר הנפלא: וארא וכו' באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, יראה כי כונת הכתוב, כי להאבות היה נודע רק בשם זה אל שדי (או יהיה גם אלהים) אבל בשם הויה, שהוא שם המיוחד לאלהי ישראל לא נודע להאבות. ועיין מה שנדחקו בזה כל המפרשים ובפרט מה שמקשה רש"י, הלא נאמר פעמים רבות שם הויה אצל האבות, ואמנם אין זו קושיא, שהרי כ"ז נרשם אח"כ ויתכן שלפי כונת הספור לא היה האלהים נודע להאבות רק בשם אל-שדי ולא בשם הויה. עכ"פ צריכים אנו לרמז, כי מן וארא אל וכו' לא נמשך הספור למה שלמעלה, ועם הפסוק עתה תראה וכו' נפסק הספור של וכוח משה עם ה', ורק בטעות נפרד הפסוק הזה מן הפרשה הקודמת.

פרק ג.

שֵׁם הַמְּפֹרָשׁ.

שם מיוחד רק לעם ישראל הוא שם „הויה", או שם המפורש (לפ"ד ראח"ו בספר דרו"ד ח"א צד 218 פרושו: שמו הפרטי, אבל יותר נראה דעת גיגר, כי פרושו שם הויה בפרוש ולא בכנוי אדנות). בשם הזה כבר נראה התפתחות התולדה בעם ישראל ורעיון לאומי בהפרדו משאר העמים במושג האלהות. ויתכן כי להמושגים החדשים שרכש לו עם ישראל בשכלו ובדעתו להכיר את היוצר, קרא לו העם אח"כ שם מיוחד לכנות בו את אלהיו, ובאמת כבר נראה בשם זה צעד גדול והתפתחות לאומית.

מתי התחיל שם זה בישראל, הנה מפשטות הכתובים נוכל לשפוט, כי היה זה בימות יציאת מצרים. ובפרוש אנו אומרים פה, שאין זאת מטרתנו לבא עד תכלית החקירה העמוקה הזאת ולעמוד על אמתתה בהחלט, כי אם לחקות אחרי כונת המקראות, מה כונו בספורם. ולפי פשטות המקראות נראה מה שכבר רמזנו, כי בפרשת וארא מתחיל ספור חדש ושם מודיע, כי נתגלה ה' למשה בשם הויה והודיעהו, כי עד עכשו לא נודע בשם זה

לישראל, ואין הכונה כי לא נודע כלל להאבות, רק כי כונת המקרא, כי השם החדש נברא עתה למושג ישן, שכבר נשתרש בישראל במרוצת הימים. ותהיה זאת גם כונת הספור בפרשה ג׳ משמות, ששמה נמצא ג״כ יסוד השם הזה ומהותו.

והנה ידוע מה שדרשו חכמי האומות בימים האחרונים על שנוי השמות (אלהים והויה) בספורי כה״ק ואין ממטרת מאמרנו הנוכחי להכנס בעובי החקירה הזאת, אשר נוסדה על השערת הרופא הצרפתי א ש ט ר ו ק, כי ערבוב שני מקורות יש בספורים האלה: ספור אחד עם שם אלהים וספור שני עם שם הויה, הרוצה לעמוד על החקירה הזאת ישים מעיניו בספרו המבוא לכה״ק מחוקרים האחרונים. אולם לתכליתנו יהיה די, אם נאמר, שההחלטה הזאת בעצמה איננה מתנגדת כלל וכלל לקדמות התורה. ולכן מעשה אחיזת עינים נהג החכם גראֶטץ בלעגו על השטה הזאת ובטרחו לסתור כל הדעות שנשמעו בזה. ונוכל לומר לו: לאלת דחית בקש, לנו מה אתה משיב? כי החוקרים אשר מבני הנכר הוסיפו עוד כמה טענות לאחר כתיבת התורה (או לכה״פ איזה חלקים ממנה), והחלוף המקורות איננו יסוד טענותיהם רק אמצעי לתרץ להם כמה סתירות, והח׳ גראֶטץ לא עלתה בידו לסלק הסתירות האלה, רק לעג על השטה הנזכרת. ובאמת זאת השטה בפני עצמה אין לה כלום עם אחור כתיבת ספר התורה, כי הלא יתכן שמשה רבנו בעצמו היו לו מקורות שונים לספורי התורה. ובכמה מקומות החלוף יראה בעין ואין בכה טענותיו הקלושות של גראֶטץ (בחבורו הגדול ח״ב מחלקה ראשונה צד 75—452) להכחיש הדברים האלה. ובאמת בכל פלפוליו כון גראֶטץ רק להציל אחדות התורה (Integrität) אבל לא זמן כתיבתה, והיסוד השני הוא יותר עקרי, שהרי בנוגע לאחדות התורה כבר בא בגמרא: התורה מגלות מגלות נתנה. ועל הקירות כאלה נוכל לומר: וצדיק באמונתו יחיה, אולם כל מי שנכנס להתוכח עם החוקרים החפשים איננו רשאי לדחות הענין בדברים של מה בכך.

א״כ בחקירתנו זאת נלך רק בעקבות המקרא ונשוב להצעתנו, כי לפי פשוטו כונת הכתוב, כי עם משה רבנו מתחיל שם הויה בישראל בתור כנוי לאומי למושג נתפתח באומה הישראלית ע״י מורשת אבות והתפתחות לאומית.

והנה משם זה יש גם קצור השם „יה״. ויש מהחוקרים שהחליטו כי זה השם הוא היסוד וממנו נולד אח״כ שם הויה (פרידר. דיליטש בספרו שהזכרתי צד 158, אולם הדעה הזאת כבר נשמעה עוד מקודם ואיננה חדשה). אולם יהיה מקור השם באיזה אופן שיהיה, אין ספק כי כונת המקרא היא, כי שם הויה נגזר מן פעל „היה״ או הוה ומזה נתקצר שם „יה״ ובפרט בשמות (כמו מלכיה, יאשיה — מלכיהו, יאשיהו). ובפרט כי עוד לא נמצא מקור נאמן לשם „יה״ (אם נחזיק בדעת האומרים, כי הוא היסוד ואיננו קצור מן שם הויה) עם כל מה ששער בזה החכם שד״ל (בית האוצר לשכה א׳ צד ע״א) ודיליטש (בספרו צד 159) ושאר החוקרים.

מהשם הקדוש הזה נדע רק האותיות, אבל נעלמה מאתנו הקריאה

הנכונה. רגילים היו הסופרים והחוקרים מבני הנכר לכתבו ולבטאו בלע״ז Jehova, והמצפצפים בלי דעת כבר הרגילו לדבר מיראתם של ישראל בשם: «ihr Jehova». אבל המבטא הזה בטעות יסודו, כמו שנודע לנו. הקריאה המוטעת הזאת נולדה מימות ריכלין ואילך (לערך שנת 1520) באופן זה, החוקרים מבני הנכר מצאו אותיות הויה עם הנקוד ע״פ הקרי אֲדֹנָי ויען כי שם הויה לרוב מציאותו לא נרשם במסורה בתור קרי וכתיב (וכזה במלת ירוּשָׁלִַם) יצא השבוש לקרא אותיות הויה עם הנקוד של אדנות. והיהודים, „המשכילים הראשונים״ נמשכו אחרי השבוש הזה, כאשר כבר התלוצץ ע״ז הח׳ צונין ז״ל (עיין מכתבו במ״ע לגיגר שנת 1872 צד 149 ובקובץ מאמרי צונין ח״ג צד 110). ואמנם בזה — ההקירה אך למותר היא, רק פקפוק אחד נשאר: מדוע לא נקדו את השם בחטף פתח תחת אות יו״ד, מאחרי שהנקוד הוא בשביל הקרי „אדני״? וכבר פלפלו בזה כמה מחכמי ישראל שלפי נקודנו הנוכח יחויב לבטא שם אדנות בשוא בראש (»Edonaj«), דבר שאינו לפי חקי הלשון. החוקרים הנוצרים (גיזיניוס, איהליר וביטכיר) האמינו לפתור החדה הזאת בהחלטתם, כי לרוב מציאות שם המפורש הרשו להם המנקדים להקל להם העבודה (?) ולנקד שו״א במקום ח״פ. ובסקירה ראשונה נכיר, כי אין הטעם עולה יפה, בידענו עד כמה לא חשו הנקדנים על עמלם, ומה לי הטורח להעמיד שו״א או להעמיד ח״פ? לכן יותר נראה דעת האומרים, כי בתחלה היה הנקוד ע״ד האשורי, אשר אצלו השוא והח״פ בתמונה אחת (קו שוכב למעלה על האות, עיין פינסקר בספרו מבוא לנקוד האשורי) וכאשר החליפו אח״כ נקוד האשורי בנקוד הטבריייני נשארה אות יו״ד בשוא ע״י סבה מן הסבות (ויש כמה מלות בכה״ק אשר נקודן יתבאר לנו רק באופן זה, כאשר כבר הוכיח ר״ש פינסקר בספרו הנזכר והח׳ גיגר בכרם חמד ח״ט צד 61 ולהלן) ואם נודה על האמת נאמר, שעם כל זה עוד אנו חשים קצת פקפוק בענין זה ועוד לא נתישב הדבר מכל וכל. ורק נודיע, כי באמת נמצא בהעתק כ״י אחד הנקוד בתמונה זו: יְהֹוָה. אולם בכל מקום שרמזה המסורה כי הקרי הוא אלהים (אחרי שם אדני ככתבו) נמצא הנקוד הנכון יֱהֹוִה. ומזה מופרכים דברי האומרים, כי נמנעו לנקד שם הויה (שקריאתו באדנות) בח״פ, יען כי תמונה כזאת בלתי נעימה היא לעין. כי מה לי ח״פ ומה לי ח״ס?

ואם יתעקש ע״ד איש ויאמר, כי מ״מ השוא מוכיח שאיננו בשביל אות אלף של „אדני״, אנחנו נביא לו הראיות האלה, מה שדקדקו כבר כל החוקרים. א) כל דיני הנקוד הנהגים ביחוס לאות אלף נהגים גם בשם הויה בקריאתו באדנות (עיין ספרי הדקדוק וגם דברי הר״ש פינסקר בספרו לקוטי קדמוניות צד קל״ד ובמבוא לנקוד האשורי צד 183); ב) כי בג״ד כפ״ת אחרי שם הויה דגושים הם כנהוג אחרי נח נראה (לפי הקריאה אֲדֹנָי); ג) התרגום היוני יעתיק ג״כ שם הויה תמיד באדנות (ὁ κύριος).

והמבטא האמתי טרם נדע אל נכון, אולם יש ידים להשערה, כי נקודו האמתי (בתור שם המפורש בלי כנוי אדנות) הוא יַהְוֶה, לא שהיה מנוקד כך

בזמן מן הזמנים, כי בזמן שהיו הוגים עוד את שם המפורש הנקוד טרם היה בשפת עברית, כי אם בתמונה זו בטאו את שם המפורש. ויש ראיות חזקות לזה, יען כי כן נמצא המבטא באותיות יוניות וגם כן בטאוהו השומרונים. ובאופן זה יהיה השם על משקל יִבנה, או גם יַהוֹה בשוא נח, כי כן מצאנו גם במלות יִהְיֶה, יֶהֱוֶה, ושלא נפתחה פה״פ כמשפט רוב הפעלים בשפה״פ שלהם אות מאותיות אהה״ע. ועד״ז יהיה השם בתמונת הפעיל מן פעל היה (או הוה) והוראתו, שהוא בורא וממציא הכל יש מאין. ויש מן החכמים אשר פתרו את השם בטעם יִהְיֶה (מן „הוה״ ואות וא״ו במקום יו״ד) והוראתו מציאות נצחית ובלתי נפסדת לעולם. והם סמכו על הכתוב: אהיה אשר אהיה, וכאשר פרש כבר הרשב״ם: הוא קורא עצמו אהיה ואנו קוראים אותו יהיה, וא״ו במקום יו״ד, כמו מה הוה לאדם. (אגב אעיר, כי מה שנאמר שם בדברי הרשב״ם בפרוש כי זה הוא באתב״ש לפ״ד הוא רק הוספת איזה מעתיק, כי אם חפץ הרשב״ם להעלים הדבר, מה הרויח בגלותו המסך, כי הוא ע״פ אתב״ש, אלא ודאי שאחד מן המעתיקים עמד בתחלה על דברי הרשב״ם הסתומים ומצא פתרונם באתב״ש וציין זה בגליון ואח״כ הכניסוהו המדפיסים בפנים, כאשר נמצא לרוב בספרתנו). וכן הראב״ע בפרושו הקצר לשמות (שהדפיס הח׳ יש״ר) אומר: „וטעם אהיה אשר אהיה, כי כל יש לא יעמוד, כי אם השם או בשם.״ ולפ״ז יש לנו לבחור בין שתי הדעות האלה בנוגע להמבטא האמתי (יַהְוֶה או יַהְוֶה = יַהֲוֶה) מובן מאליו, כי כל זה רק לפי דעת הכותב, והמשכיל יבין.

ובהיות השם הויה קדוש מאד בעיני העם, חדלו כבר בזמן מן הזמנים להגותו באותיותיו וכנו לו שם „אדני״. הרשם היותר קדמון יראה בסקירה ראשונה שהוא תרגום השבעים, אשר כפי שהזכרתי מעתיק תמיד את שם המפורש ע״י „קיריוס״, שפתרונו בל״י „אדון״. והח׳ גיגר בספרו הגדול שזכרנו צד 262 כבר החליט, כי האלכסנדריים נמנעו עוד מימים קדומים להזכיר את שם המפורש והזכירוהו בשם אדנות (ע״פ ר׳ אחא בר יעקב בירושלמי דמשנת חלק). ולעמת זה היה נהוג אצל בני א״י הכנוי „הַשֵּׁם״, לרמז שהוא במקום שם הויה, אשר אין להעלותו על פי בשר ודם (עיין עוד באו״נ ח״ג צד 117 ולהלן). וכבר נמצא במקרא הַשֵּׁם במקום שם המפורש: ויקב בן אשה הישראלית את הַשֵּׁם (ויקרא כ״ד, י״א) ופה הוא תקון סופרים, וכן להלן: בנקבו שֵׁם. ובאותו פסוק: ונוקב שֵׁם ה׳, ג״כ ת״ס בלי ספק. אולם נמצא פעם אחרת במקום אשר אין שם שום צריכות לת״ס: ליראה את הַשֵּׁם הנכבד וכו׳ (דברים כ״ח, נ״ח). ואם אמנם בפסוק עצמו בא גם שם המפורש, בכ״ז אנו למדים, כי כבר התחילו לכנות „שֵׁם״ להעצם הנעלה. ומזה בא אח״כ לשון המשנה: המגדף אינו חייב עד שיברך את „השם״, וכן במסכת יומא: אנא השם! או: אנא בשם! (ועיין מה שהעיר בזה הרא״ג, אוצר נחמד שם). ובזמן קדום מאד (כבר במגלת תענית) כנו לשם המפורש: אַדְכָּרָה, או בתמונה עברית: אַזְכָּרָה, וזה ע״פ מליצת הכתוב: זה שמי לעלם וזה זכרי לדור ודור, ונודע הדרוש ע״ז.

ומעדים אחרים, כי נמנעו להגות את השם באותיותיו עוד בזמן קדום, הם פילון בספרו המתואר „מחיי היהודים" מספר כי השם המפורש, אשר היה הרות על ציץ כה"ג נמנעו בני ישראל לבטאו בשפתים, ורק אנשים קדושים הזכירוהו במקום קדוש (אין ספק כי כונתו לברכת כהנים וע"ז עוד אדבר להלן). וגם בזמן יוסף בן מתתיה הכהן כבר היה המנהג לבטא את השם הויה בתאר אדנות.

וממקור הספרות התלמודית נשאב בחקירה זו, כי אמנם רק בברכת כהנים השתמשו בשם המפורש בסמכם על מקרא מלא: ושמו את שמי וכו'. אמנם נמצאת קבלה אגדית, כי מזמן שמעון הצדיק נמנעו גם לברך את העם בשם (תוספתא סוטה פי"ג ה"ח וביומא ל'), אולם תתנגד לכל המסור לנו במשנה וספרי, ולכן נקח את הקבלה האגדית רק כמו דעת יחיד או קבלה אגדית שאין למדין ממנה (נגד מה שהחליט ראה"ו בפשיטות דדו"ד ח"א צד 218), שהרי שנינו: במקדש אומר את השם ככתבו ובמדינה בכנויו (סוטה פ"ז), וכן משנה אחרת: במקדש היו אומרים את השם ככתבו ובמדינה בכנויו (תמיד פ"ז), ובספרי בא הדבר בבאור: ושמו את שמי וכו', לפי שהוא אומר: כה תברכו את בני ישראל—בשם המפורש; אתה אומר, בשם המפורש, או אינו אלא בכנויו, ת"ל: ושמו את שמי, יכול אף בגבולין כן, נאמר כאן ושמו, ונאמר להלן לשום את שמי שם, מה להלן בית הבחירה אף כאן בית הבחירה, במקדש בשם המפירש ובמדינה בכנויו. מזה אנו למדים, כי הוזכר השם המפורש גם אח"כ, רק אולי הבליעו אותו הכהנים כמו שיספר ר' טרפון, שהטה אזן אחרי אחי אמו ושמע שהבליע „שם" בנעימת אחיו הכהנים (קדושין ע"א), ור"ט היה עד ראיה. עכ"פ לא נשכח שם המפורש מכל וכל, שהרי כה"ג הזכירו ביוה"כ אליבא דכ"ע. וגם בעת נדון מי שגדף את השם היה מן ההכרח להזכיר מפורש שם הויה ככתבו כנראה ממשנה סנהדרין פ"ז. — וגם בזמן מאוחר יותר היה עוד מבטא שם בן ארבע אותיות ככתבו ידוע, שכן אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: שם בן ארבע אותיות הכמים מוסרים אותו לתלמידיהם פעם אחת בשנה, ואמרי לה פעמים בשבוע. א"ר נחמן מסתברא כמאן דאמר פעם אחת בשבוע לעלם כתיב (קדושין ע"א). ואם היה הדבר נוהג גם בזמן מאוחר יותר תלוי בהעמדת הנוסחא האמתית בש"ס, שכך גרסינן (ע"ז י"ח): עליו (על ר"ח בן תרדיון) לשרפה, על שהיה הוגה את השם באותיותיו. ור"ה היכי עביד הכי? והתנן אלו שאין להם חלק לעוה"ב וכו' להתלמד עבד כדתניא: לא תלמד לעשות, אבל אתה מלמד להורות. אלא מ"ט איענש? משום הוגה את השם בפרהסיא. והנה בדבר הזה נראה הוספת המאמר מזמן לזמן, הטעם שנגזר מן השמים על ר"ח בן תרדיון לשרפה משום שהיה הוגה את השם באותיותיו, הוא בודאי מאוחר למקרה המעציב הזה, ויש בו כבר ריח דרושי. אבל בדברי הטעם הוא יותר מאוחר ורש"י לא היתה לפניו הגירסא: אלא מ"ט איענש? (עיין תוספות שם ד"ה להתלמד), והוא בעצמו נותן טעם לעונש ר"ח בן תרדיון, כי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה.

וא״כ שמץ עונש יש גם בזה שעושה להתלמד. אולם לפי גירסת הש״ס אין שום עונש בעושה להתלמד, רק בהוגה את השם בפרהסיא. מכל זה אנו למדים, שגם בימי האמוראים הבבליים ידעו עוד מבטא שם המפורש, רק נהגו למסרו בצנעא. ואין שום יסוד להחלטת החוקרים מבני הנכר, כי בזמן יוסף הכהן ובדרך כלל בזמן לדת החוק הנוצרי כבר נשתכח שם המפורש כל עקר. רק זה עומד ברור וקיים, כי העם לא הגה את השם ככתבו, כאשר יעידו פילון ויוסף הכהן.

אולם מה שהביאו ראיה מתרגום השבעים שהעתיקו שם המפורש בלשון אדנות (קיריוס), האמת תחייב להטיל ספק באמתת הראיה הזאת או לבטלה לגמרי, יען נמצא שוברה בצדה. הנה הירונימוס המעתיק לרומיים אומר בהקדמתו לספר מלכים כי שם הויה הוא בהעתקה היונית ככתבו, ר״ל כי המעתיקים לא העתיקו אותו כל עקר וגם לא שנו את הכתב (Transscription), כי אם העמידו אותו ככתבו וכלשונו וכצורתו באותיות עבריות. ובמכתבו למרצליוס הוא אומר: שם הויה ככתבו בתרגום יוני יש לו תמונה זו: IחIח, ומזה נשתבשו רבים לחשוב, כי האותיות האלה הן יוניות (וקוראין אותן משמאל לימין) „פיפי״ PiPi. ובאמת עדותו של הירונימוס מקוימת ממקום אחר, כאשר כבר שער הח׳ ר״ב מוספיא (במוסף הערוך, ערך פופי) על מאמר הירושלמי (נדרים פי״א): או פיפי ישראל לא עללה לביתי. „פ׳ בל״י פיפי, אלילים, או פיפי, לשון: שבועת האלילים. והיו היונים אומרים כי זה (פיפי) שם אלהי־העברים, וטעם טעותם הוא, כי איש יוני בראותו כתוב שם המיוחד קרא אותו פיפי, בחשבו כי היו האותיות יוניות, כי צורת ה׳ האשורית היא כמו פ״א יונית [ויו״ד דומה לאות יוט״א היונית וכן אות וא״ו] וכתיבתם מצד שמאל לצד ימין״ עכ״ל ורק גרסינן במקום פופי — פיפי כמובן מאליו. וע״פ שנים עדים יקום דבר ונדע, כי המתרגמים הראשונים לא העתיקו את השם המפורש הקדוש כל עקר וגם לא ערבו בנפשם לכתבו באותיות יוניות, רק העמידוהו בכתבו וכצורתו בעברית (יהוה שזה דומה לתמונת הירונימוס IחIח) וידוע כי ברוב כ״י של כתבי הקדש אות יו״ד איננה קצרה הרבה מאד מאות וא״ו, ואות ה״א סגורה למעלה כאות חי״ת (עיין לדוגמא הפקסימיליא של ר״ש פינסקר בספרו מבוא לנקוד האשורי) ולכן זה פתרון החדה, כי האותיות הדומות ליוניות הן הן אותיות שם המפורש, אשר טעו בהן הקוראים מבני הנכר ונשתבשו בקריאתן, ורק בזמן מאוחר העתיקו גם האזכרות ביונית וכתבו קיריוס (אדון). ולפי עדות החכם Montfaucon נמצא שם הויה בתרגום היוני של העתק אוריגינס המכונה היקסאפלא Hexapla, העתק כה״ק בששה עמודים והם: א) כתב ולשון עברי; ב) לשון עברי וכתב יוני ע״י Transscription לפי הברתם; ג) תרגום היוני של עקילס הגר; ד) תרגום היוני של סומכוס; ה) תרגום השבעים; ו) תרגום תיאודיציון — יונתן —, (עיין בליק׳ במבואו צד 768 ובוהל בספרו קובץ כה״ק ונוסחותיהם צד 129) לפי הציור שהודענו ע״פ עדותו של הירונימוס ומאמר הירושלמי. א״כ סמי מכאן תרגום

היוני וישפיקו לנו העדים האחרים מבית ומבחוץ. עכ״פ כבר נמצא במשנה האיסור להגות את השם באותיותיו (במשנת חלק לפי אבא שאול), ובגמרא לפי מה שכבר הבאנו מעונש ר״ח בן תרדיון. ובאגדה דרשו כעין אסמכתא: ר׳ אבינא רמי: כתיב זה שמי לעלם וכתיב זה זכרי לדור ודור. אמר הקב״ה, לא כשאני נכתב אני נקרא, אני נכתב ביו״ד ה״א [וא״ו ה״א] ונקרא באל״ף דל״ת [נו״ן יו״ד]. עכ״ז מי שחושב להטעים בדברי האגדה הזאת (פסחים ר״נ) סבת העלמת שם המפורש איננו אלא טועה, שהרי כל האגדה הזאת מאוהרת היא הרבה למנהג הקדום, ולא נאמרה בשם איזה הכם קדמון ורק ר׳ אבינא דריש לה, ווה ע״פ מנהגם הנודע למצא אח״כ רמז ואסמכתא post hoc למה שכבר נשתרש בישראל. —

ואם נבקש סבת העלמת שם המפורש לא נמצא טעם הגון אחר זולת כי העם מיראתו את השם הנכבד והנורא נזהר מלהעלותו בכל פעם על שפתיו. ואי אפשר לנו להסכים להחלטת אלו האומרים, כי זה בא בסבת סגנון תרגום היוני, אשר העתיק: ויקב... את השם לשון ופרט και ἐπονομάσας וכן בלשון זו: ונקב שם ה׳, וכן תרגם אונקלוס, ונקב שם ה׳: וְדִי פְרֵשׁ שְׁמָא דַיְיָ. שהרי אין לטעות בכונת השבעים והמתרגם הבבלי (מלבד שמתרגום הבבלי אין ראיה כל עקר שהרי הוא מאוחר מאד ויתכן שהוא העתיק כבר לפי הדעת המקובלת בימיו), כי בהזכרה לבד סגי לעונש חמור ובפרט שהמשך הענין אומר בפרוש, כי המחרף ב ר ך את השם, רק כעין ת״ס (ובפרט בלשון המובנת להמון העם) תרגמו בלשון נקיה. ואם גם נראה מדברי פילון שכך הבין בתרגום השבעים אין להביא ראיה ממנו, כי ידוע חסרון ידיעתו את הכתב העברי. ואחר כל זה, הלא כבר נמצא בתורה רמז למנהג הזה ע״פ הכתוב: ליראה את ה ש ם, ואפשר שמזה היתה הנסבה לקדש את השם המפורש ולנהוג בו קדושה יתרה.

ועוד נשאר לנו להעיר כי השומרוני העתיק: ואגה.. . ית השם וקלל. ובפסוק איש איש כי יקלל וכו׳ העתיק: אנש אנש אן יקלל אלהה ויקבל עובה. ומקסם שם ה׳ קטל יקטל רגום ירגמון בקסומה השם יקטל. וטעה הה׳ דַלמַן כי הכונה, אם יפרש את השם לצורך קסם וכשוף, אבל כבר העיר הה׳ גיגר (אוצר נחמד ה״ג צד 118) כי בזמן בית שני היה טעם מקלל בקוסם (או כגירסת הירושלמי: בקסם) כמו מגדף את השם, ועל זה אמרו במשנה (סנהדרין פ״ט, ו׳): והמקלל בקוסם. ולענין אם גם השומרונים קבלו לבלי לבטא את שם המפורש הנה הביא רא״ג (כרם חמד ח״ה צד 102), כי כת אחת מהשומרונים המכונים דוסתאים לא פרשו את השם רק בנוהו אלהים (ולא אדני), אבל השומרונים שנשארו עוד כיום כתבו עוד באמצע המאה החמישית של אלף הששי, כי הם הוגים השם באותיותיו, „מא נקול אדונאי כות היהודים״ (איננו אומרים „אדני״ כמו היהודים). אבל מה שרצה החכם הזה להחליט, כי מטעם זה התקינו שיהא אדם שואל את חברו בשם (ר״ל בשם המפורש) נגד הדוסתאים שכנוהו אלהים אין זה רק השערה ואין

לה על מה לסמוך. ויותר נראה שיהיה זה התקון מאוחר ונולד בזמן שכבר נהגו הנוצרים הקדמונים לברך איש את רעהו בשם המשיח.

מכ״ז נראה שמנהג הברת השם באדנות הוא עכ״פ קדום מאד.

* * *

אם גם אי אפשר לנו להגביל בצמצום, מתי התחיל העם להבליע שם הויה ולבטא במקומו שם אדנות, על כל פנים נדע, כי כבר נשתרש המנהג הזה בזמן קדום מאד. וטעם הדבר, מה ראו להשתמש בשם אֲדֹנָי, נמצא בתכונת הלשון בידענו, כי שם הויה רומז (עכ״פ לפי מובן המקרא) על עצם נעלה, בורא ומנהיג, ממציא כל היצירה ומקימה, מלה מקבלת לשם זה בקרוב האפשרי לא מצאו זולת „אדני״. כי הרחקו שם „בעל״ הקרוב ג״כ בהוראתו למושג זה היה בשביל שתי סבות: א) שם בעל כבר היה מגונה ביניהם מזמן שהתחילו בני ישראל לעבוד את הבעלים; ב) הם בקשו שם אחד, אשר במספר אותיותיו יקביל למספר אותיות הויה („אדון״ או „אדני״ תמיד תסר).

אולם בדבר זה נמצא שלש זריות: א) תאר אדון במקום שם הויה בטאו תמיד בכנוי מ״ב; ב) כי בא הכנוי תמיד במספר רבים; ג) בנקוד, כי בא קמץ במקום פתח (אֲדֹנָי – אֲדֹנַי).

וטרם נחקור לישב הזריות האלה עלינו לשאול בתחלה, אם כל אדנות שבמקרא הוא בל״ר ובקמץ תחת הנו״ן? והנה בכל מקום שתאר „אדני״ הוא רק קרי במקום הכתיב שם הויה, יש לפקפק בזה ולומר, מה יכריחנו לומר שהמבטא הנכון הוא אֲדֹנָי (= אֲדֹנַי) ולא אֲדֹנִי? אולי נקדו הנקדנים כן מסברת עצמם ואולי אין הקרי אֲדֹנָי כי אם „אֲדוֹן״. אולם באמת אין מקום לפקפוק זה, שהרי בודאי לא מסברת עצמם נקדו הנקדנים כך, כי אם מסורת אבות בידם, כאשר דקדקו תמיד בעיון נמרץ. (רק ההבדל בין פתח וקמץ לא נמסר להם לפי מבטא הספרדים וצריכים אנו לטעם המוחלט מרבים, כי הפצו הנקדנים להפריד בכתב בין אֲדֹנַי שהוא חול ובין אֲדֹנָי שהוא קדש, או כי תמיד קראו „אדני״ בהפסק הדבור באלו הוא סמן הקריאה ואם יתעקש אדם ויאמר: אקרא אני כפי מבטא האשכנזים ויהיה טעם הגון לשנוי הנקוד, שזה ay וזה oy, אף אנו נלך עמו בקרי ונשאלהו: ולטעמך, מה ראו להבדיל במבטא, אלא ע״כ אתה אומר להפריד בין קדש וחול אף אנו כן. ובעקר הדבר אם מבטא האשכנזים יותר נכון או מבטא הספרדי — בנוגע למבטא הקמץ — אין פה המקום להכריע ויש ראיות לזה ולזה ותבא החקירה במקום אחר אי״ה.) — אולם במסורה מנו קל״ד „אדני״ ודאין שנכתבים ונקראים באדנות (עיין אודות זה מסורה רבתי ודברי המגיה יעקב בן חיים במקראות גדולות, ועיין מה שהעיר ע״ז בטוב טעם ודעת הח׳ ר״ש פינסקר בכ״ת ה״ט צד 52 והח׳ דלמן בספרו חקירות אלהיות שבכת״ק צד 85 והערות הח׳ ד״ר באֶר שם). ואם אמנם אין לנו עדות בטוחה על זה (זולת מסורת הנקוד) כי היו נקראים בסמן הרבים, עכ״פ מדרך הכתיבה

אנו למדים הקריאה בכנוי מ״ב. וגם אם נפקפק בזה ונאמר, כי מתחלה היה נמצא שם „הויה״ וכאשר החליפו המבטא באדנות החליפו גם הכתיבה עם כנוי מ״ב, יען כי כן הרגלו לבטא את השם המפורש (ובאמת נמצאו במה שנוים בהעתקי כ״י, הויה במקום אדנות ולהפך). אבל עוד יקשה: א) מה טעם, כי רק קל״ד פעמים בא שם אדנות ככתבו ולא החליפו כל מקום שנמצא שם הויה (אם נחליט, כי שם אדנות בא רק באופן כזה, שמתחלה נתחלף במבטא ואח״כ בכתיבה)? ב) הלא כמה פעמים (במספר ש״י) נמסר אדני ה׳, אשר קריאתו הוא אלהים, וחמש פעמים בא ה׳ אדני (אֱלֹהִים אֲדֹנָי לפי המסורה), א״כ לא חלוף בכתיבה הוא, כי אם כך נמסר.

על השאלה הזאת נוכל להשיב בהצעה ההולכת לפנינו: כל מקום שנמצא שם אדנות במקום השם (ר״ל אדֹנָי בכנוי מ״ב, למעט הָאָדֹון בלי כנוי מ״ב) שהם קל״ד ודאין שמנו במסורה מלבד הפקפוקים שיש בכ״י ובספרים שלנו, כל אלה שם הויה ככתבו הוא העקר ורק כאשר נשתרשה הקריאה באדנות נחלף להם גם בכתיבה. ואמנם לא השפיקו המעתיקים להשלים בזה עבודתם ולהגביל שטה מוסכמת בזה, והחלפו וכתבו פה ופה, וזה הטעם שיש מחלוקת בין המסורת ובין העתקים רבים, עכ״פ לא עלתה בידם להשקיע כתיבת שם הויה (ביו״ד ה״א) לגמרי. נרויח בזה: א) כי מבטא אדנות במקום שם הויה הוא קדום מאד; ב) בטבע הלשון לא הונח מעיקרא לבטא „אדני״ בכנוי מ״ב ורק מזמן שכנו לשם הויה בתאר אדנות וע״י סבה מן הסבות (וע״ז נדבר עוד) השתמשו בכנוי מ״ב, בא גם אופן הכתיבה בתמונה כזאת; ג) וזה העקר, נשיב זרות גדולה. הנה בכל מקום שיבוא במקרא תאר „אדון״ על השם הוא בלשון יחיד (שמות כ״ג, י״ז; ל״ז, כ״ג; ישעיה א׳, כ״ד; ג׳ א׳; י׳, י״ו, ל״ג; י״ט, ד׳; מלאכי ג׳, א׳: האדון אשר אתם מבקשים הוא בספק ויותר נראה שהוא חול וכונתו על נחמיה, עיין גראֶטץ די״ה ח״ב, מחלקה שניה צד 163 בהערה), ורק פעם אחת (מלאכי א׳, ו׳) בא אֲדוֹנִים, ושם בכונה מיוחדת, שהרי השם ישאל: איה מוראי? בתור אדון ממש. וכן ע״ז הדרך: אדוני האדונים, גם כאן הכונה אדון ממש. ופעם אחת נמצא „אדון״ (בלי כנוי מ״ב) מוסב על השם: מלפני אדון חולי ארץ ושם הוא בל״ם במקום שם הויה, כי בכל שני המזמורים (קי״ג וקי״ד) שהם אחד מתאים הפארלילזם שם הויה לשם אלהים. וא״כ הטעם: מלפני יהוה חולי ארץ, מלפני אלוה יעקב. וגם פה אנו רואים שם אדון בלשון יחיד. ואולם בכל מקום שנמצא „אדני״ בכנוי מ״ב הוא בלשון רבים, בין שיהיה שם „אדני״ ככתבו (קל״ד ודאין), בין שיהיה קרי במקום הויה, בין שיבוא לפני שם הויה (ש״י פעמים) ובין שיבוא אחרי שם הויה (ה׳ אדני חמש פעמים), הלא דבר הוא! ולפי שאמרנו יתישב הדבר באופן זה: כי תאר אדני בכנוי מ״ב לרבים איננו עקרי. בתחלה נאמר „אדון״ בלי כנוי ובלשון יחיד (ומזמור קי״ד יוכיח!). שם אדני עם כנוי מ״ב (יהיה יחיד או רבים) לא נכתב כלל, רק הוחלף אח״כ ע״י המעתיקים ובא במקום שם המפורש אחרי אשר כבר הורגלו לבטא את השם הקדוש באדנות, מבלי

שעלתה ביד המעתיקים להשלים בזה עבודתם לשטה מוגבלת. וכל מקום שנמצא „אדני״ עם שם הויה הכנוי הוא ממש ובלשון יחיד ותהיה תמונתו: אֲדֹנִי יהוה, ר״ל אדני הבורא, אֲדֹנִי האלהים. וכן יהפך: „יהוה אדני״ הטעם יהוה אֲדֹנִי. עד״מ במאמר אברם: אדני יהוה מה תתן לי. הנה אברם ידבר אל השם וטוען: אֲדֹנִי יהוה מה תתן לי, ובמשפט הלשון מתאר את הבורא בתאר אֲדֹנִי כנהוג. (ואל תשיבני ממה שאמרנו למעלה, כי לפי מובן המקראות התחיל שם הויה עם התגלות השם למשה, כי אין זאת קושיא כלל, שהרי עכ״פ הדברים נכתבו אחרי זה ויתכן ששמו בפי האבות הדברים האלה ואין לדרוש דיוק היסתורי בספורים ודי לחכימא ברמיזא) וגם ביחזקאל, אשר שמה יבוא שם אדנות עם הויה לרוב, לית מאן דפליג שתתכן הנוסחא: כה אמר אֲדֹנִי יהוה. והכנוי מ״ב הוא ממש ולא דרך מליצה. ואף במקום שנאמר: ואמרת כה אמר אדני ה׳, ג״כ הכונה מ״ב ממש. והנביא במליצתו שיגרא דלישנא נקט כמובן לכל משכיל. וכן בתהלים: אלהי ואדני או אדני ואלהי, הטעם: אלהי ואדני, או אֲדֹנִי ואלהי, מ״ב ממש וביחיד [1]). ובאופן זה יאמר כי המנהג לבלי להגות את השם ככתבו כבר הראה פעולתו על האורתוגרפיה, כאשר כבר הוכיח גיגר למדי.

וכעת עלינו לחקור אחרי שרש דבר כמו שמונח לפנינו, כי תאר אדנות יבוא תמיד עם כנוי מ״ב במספר רבים ועם קמץ תחת הנו״ן, באופן שאין להכנוי הזה שום פתרון. ואם נבקש טעם הדבר הנה יובן עד״ז. כל איש יהודי אשר הזכיר את השם הזכירהו בתאר הכבוד אדני ואח״כ אֲדֹנָי (רבים לאות הכבוד כמו בעלים וכמו אלהים) ורק הנקדנים העמידו קמץ תחת הנו״ן להבדיל בין אדנים שהוא חול ובין אדנים שהוא קדש (וגם לפי מבטא הספרדים עכ״פ איזה הבדל היה בתחלה בין קמץ ופתח, כי לולא זה מה טעם לשנוי פתח בקמץ באס״פ ?) ואח״כ נשתקע הדבר ונשתכח מושג הכנוי כל עקר. וכעין זה יש גם בלשון סורית (מָרִי) ובלשון חכמים (רַבִּי), ובערבית יאמרו רַבִּי או רַבְּנָא לאליליו, ובאשורית (בֵּלִי או בֵּלְיָא) ובפיניקית נמצא: אדני בעל שמם, לאדני למלקרת. אחת הוא אם מנקד אֲדֹנִי או אֲדֹנָי, עכ״פ כנוי מ״ב נהוג כבר. וממש עד״ז בלשונות החדשות כמו באיטלקית (Monsignore) צרפתית (Monsigneur) הולנדית (Myrher) אנגלית (Mylord) וכל אלה כבר נשתקע המושג של כנוי מ״ב. ויש ידים להשערה כי „אדונים״ שנמצא בספרות היונים נתהוה ג״כ באופן זה, שהם שמעו: אֲדֹנִי והוסיפו אות s בסוף כדרכם. ומה שפקפק בזה הח׳ דלמן והחליט, כי הפיניקים אמרו רק אדון והיונים הוסיפו הברת is בסוף והביא ראיה מן שוק שמזה נעשה ביונית Σοῦχις בַּעֲלַת ביונית Βααλτίς קְדֵשָׁת ביונית Κάδυτις כל זה טעות היא בידו.

---

[1]) בעזרא: ועתה נכרת ברית לאלהינו וכו׳ בעצת אדני והחרדים במצות אלהינו וכו׳. גם זה נמנה במסורה בין קל״ד ודאין ואח״כ הוא קדש. ואח״כ אין זה סותר להשערתי, כי כל מקום שנאמר אדני במקום שם הויה, חלוף בכתיבה יש כאן, אבל מכל מקום יש לחלוק על המסורה, והמובן הדברים מוכיח, כי צריך לנקד: אדני (בחירק תחת הנו״ן) והכונה על עזרא והוא חול.

א) אלו השמות הנזכרים מסיימים בהברה אשר תהסר לה תמונה יונית ולכן הוכרחו להוסיף is בסוף, אולם אם היו שומעים מן הפיניקים רק אֲדון (Ἄδων) הנה כבר יש לה תמונה כזו בשמות (כמו פלטון, אגמימנון, פילון ועוד). ובאמת נמצא בספרי היונים גם אדון גם אדונים כנודע. ב) בר מן דין חוץ ממלת „שוק", שבה הברת is להוספה, כל הראיות שהביא בטלות הן, שהרי בל"ס הברת בעלת הוא בַּעֲלְתִּי = בַּעֲלָתִי, וכן קְדֵשְׁתִּי = קְדֻשָּׁתִי (עיין ע"ז דברים מחכמים משד"ל במכתבו נספח לספר „מעשה אפוד" צד 229 ובמבוא לנקוד האשורי לר"ש פינסקר צד 180 ודברי רש"פ המחכמים), ורק אות s הוסיפו כמו מן אֲדֹנִי — אדונים.

וכבר אמרנו כי בתרגום היוני נמצא תמיד „קיריוס" א"כ הוא בלי כנוי מ"ב, אבל מזה אין ראיה, שהרי כבר הקדמנו, כי מתחלה היה שם הויה בתרגום זה ככתבו וכצורתו. עכ"פ בזמן המאוחר, שבו העתיקו שם הויה ע"י מלת „קיריוס", כבר נשתקע המושג מ"ב והעתיקו רק „אדון" כמו שהראינו בשאר לשונות.

ויש אשר החליטו ששם אֲדֹנָי איננו עם כנוי מ"ב כי אם שם ע"מ שַׁדָּי. ואמנם הדבר רחוק מאד. וכבר דחו הצעה זו ע"י הפקפוק: מה טעם להקמין בסוף? אבל אין זאת קושיא. חדא שנוכל לומר שהוא ע"מ עֲמוֹרָה, קְטוּרָה ועוד, ושנית, הלא אפשר שרק הנקדנים הבינו אח"כ מושג מ"ב בתמונה זו ונקדו קמין בסוף להבדיל בין קדש וחול; או יתכן, כי גם הנקדנים כבר ידעו עקר הדבר ובאמת בכונה נקדו קמין לבסוף לרמז כי איננו מ"ב, כי אם שם ע"מ שהזכרנו. אבל בכ"ז לא נתקררה דעתנו בהשערה זו, ולא נוציא ישן מפני חדש,

עוד נעיר על דבר נכבד אחד, שכבר נמצא השנוי מן הויה לאדנות גם בשע"פ שנוסדו על שם המפורש. וגם זה יהיה עד ראיה להשערתנו, כי השנוי הוא ישן נושן וכבר נראה השפעתן גם על אופן הכתיבה (אורתוגרפיה). כי כבר נמצא שם אֲדֹרָם, שהוא בל"ס תמורת יְהוֹרָם וע"י חלוף ההברה גם הֲדֹרָם (ולא כגיזיניוס שמחליט, כי אֲדֹרָם נגזר מן אֲדֹנִירָם, שהרי גם אדנירם הוא במקום יהורם), ולפעמים שנו הברת יְהוֹ באֵל, עד"מ יְהוֹשֶׁבַע – אֱלִישֶׁבַע, וכן בסוף: חנניה — חננאל, וכ"ז מפאת קדושת השם המפורש. גם קצרו ההברה יָהוּ בסוף — יָה. ובכלל נוכל להחליט, כי שם יָהּ הוא קצור מן שם המפורש כאשר כבר הזכרנו. ויען כי גם שם זה קדוש הוא השתדלו הנקדנים לבלי להשתמש בו יותר מדי, ולכן גם השמות אשר בא להם השם יה לתאר החזק והתקיפות (מרחביה, מאפליה, ידידיה, שלהבתיה) עשו כאלו היתה הברת יה, רק ע"פ משקל נקבה, (בתיה, עוטיה וכדומה, א"כ בנוגע לשם בתיה נוכל לשער כי אמנם בעקרו היה בִּתְיָה, כאשר כבר שער אולסהויזן — מובא מגיזיניוס ערך זה—וכן נמצא בשפת פיניקית: בתבעל. ועוד נְשַׁעֵר כי כן היה שם בְּנָיָה = בְּנָיָהּ, כאשר נמצא בשפת הצאביים: בניאל, בנאל, ורק להרחיק שמץ מחשבה זרה החליפו המבטא א"כ בעצם לא נתכונו בקריאת שם זה רק להורות כי הבן (או הבת) הוא ידיד ה' ותחת מחסהו,

אולם ברבות הימים שהפסידו מצב התמימות (Naivität) הרגישו בזה זרות גדולה ושנו המבטא.) ראה ע״ז דברי הרא״ג בספרו הגדול צד 275.

הערות.

א. ראה״ו בספרו דדו״ד ה״א צד 113 משער, כי מה שהובא בשתי לשונות לשון שנהגו לומר למזבח בשעה שהיו מקיפים אותו; חד לישנא: יופי לְךָ מִזְבֵּחַ! וחד לישנא: לְיָהּ וּלְךָ מִזְבֵּחַ! כי היינו הך ואך נולד ספק מפני שווי ההברה של המלות. „כי הברת יופי לְךָ דומה ממש להברת יָהּ וּלְךָ, שהברת החולם דומה להברת הקמץ במבטא״ (א״כ יופי לְךָ = יָהּ וּלְךָ = Jofilokh — Jowelokh). והנה אם אמת הדבר, כי הברת הקמץ והחולם היו (עכ״פ בא״י) שוים במבטא אין כאן המקום להכריע ויש פנים לכאן וכאן, וצריכים אנחנו להכנס במחלוקת ישנה ע״ד זה וכבר שערו החכמים שי״ר ופינסקר כי בא״י (ובפרט בטבריא) היה המבטא כמו אצל האשכנזים (ר״ל בנוגע למבטא התנועות ולא לקריאתם המשובשת במלעל ומלרע) ע״פ מה שהביא הראב״ע בספרו „צחות״, וכ״ז נניח כעת. אך מה ששער החכם הנזכר, כי גם מה שנסתפקו במשנה, מה היו אומרים בשעה שהיו מקיפים את המזבח, אם: אנא ה׳ הושיעה נא, או: אני והו הושיעה נא, שגם זה תלוי בספק ע״י שווי ההברה, כי הם קראו שם הויה בכתבו (אָנָּא יְהֹוָה) ומזה נולד לאחרים אֲנִי וָהוֹ. והנה בעקר הדברים כבר הקדימו הח׳ גיגר (אוצר נחמד ח״ג צד 119), אבל עודם מוטלים בספק גדול, ובפרט לפי דעת הח׳ ראה״ו בעצמו, כי מבטא הקמץ היה כמו החולם, היך בא להם הספק הזה? ואיך בא להם אֲנִי במקום אָנָּא. רק אם נאמר שהם בטאו הקמץ כמו בפתח ע״ד הספרדים אפשר כי מן אָנָּא יְהֹוָה (Ana- Jahve-) נעשה אֲנִי וָהוּ (— Anij-wohu) שנמשכה היו״ד של השם אל תיבת אָנָּא ונעשה anaj ואח״כ anij, אולם גם זה עודנו רחוק.

ב. השם המפורש נמצא רק בספרות הביבלית והוא שם מיוחד רק לבני ישראל לצייר להם המושג מאל אחד, יחיד ומיוחד, אולם גם על אבן־מישע נמצא פעם אחת שם המפורש לפי הנוסחא בשורה י״ז וי״ח:

17) .... ואקח משם [את].

18) [כ]לי יהוה ואסחב הם (= וָאֶסְחֲבֵם) מלפני כמש. (עיין גיזיניוס ערך יהוה) ועפ״ז נדע כי שם הויה נודע כבר בישראל בזמן מישע מלך מואב ונוכל להכות בזה על קדקדם של כמה פטפטנים שהוציאו לעז על כתבי הקדש ולהוציא מזה כמה תולדות יקרות. ואולם כל זה יבוא במאמר מיוחד מחקירותי בקדמוניות ישראל.

ג. ממה שבא פעם אחת יְהוֹרָם ופעם אחרת אֲדֹנִירָם, שהיינו הך יש ראיה לדברינו, כי בעקרו היה המבטא בתחלה אֲדֹנִי בכנוי מ״ב ליהוה, ואח״כ נתרחב במבטא העם אֲדֹנָי.

יִשְׂרָאֵל וְאוֹרַיְתָא

(בספרי שד"ל)

מאת **מ. י. ברדיטשבסקי.**

„ישראל ואורייתא !" את שני השמות הללו הננו מוצאים במקומות רבים מספרותנו הבאים תכופים בזה אחר זה, ואנכי אינני יודע להבדיל בין שני השמות האלה ואחד המה בעיני, כי איך נוכל לצייר לנו את המושג „עם" בלי אשר נצייר לנו גם את „הרוח" אשר בקרבנו, את „עצמותו" המבדלת אותו מיתר העמים, את „הורתו" אשר על ברכיו נולדה ותפעול על כל דרכיו והליכותיו בחיים, ואשר פעל גם הוא עליה בחייו ותהלוכותיו להתפתח ולהשתלם ? איך נוכל לצייר לנו את „ישראל" בלי „אורייתא" ו„אורייתא" בלי „ישראל" אחרי אשר פעלו זה על זה ונפעלו זה מזה במשך ימים רבים, מימי הולדת ישראל ותורתו עד עצם היום הזה ? בימי הבינים, בימי החשך, עסקו חכמינו רק ב„אורייתא" וישכחו את ישראל בעבור תורתו, כמו יש תקומה לאורייתא בלי ישראל. —

התורה היתה להם לעצם מפשט אשר דבר אין לה עם ההיים בכלל ועם ישראל אשר תורתו היתה בפרט. ישראל ואורייתא היו שני מושגים בודדים ונבדלים זה מזה, ומציאות האחד איננה מחיבת את מציאות השני, הכמינו עסקו באורייתא מפשטת, באורייתא רוחניה, שמקומה מחוץ להחיים ומחוץ להעם אשר רוחו הולידה. אמנם אין לנו להתפלא על מציאות המחזה הזה בספרותנו בימי החשך. הצרות והתלאות אשר הכבידו עלינו עלן ויחשכו את עינינו ויטמטמו את לבנו, הצרות והתלאות האלה הרחיקו את הכמינו מן ההיים בכלל ומישראל בפרט. לא בין אנשים חיים בכל האדם היה חלקם ; בחזקת היד הרחיקום מהחיים הפשוטים, מהחיים הרגילים, ויעשו להם סלמות לעלות שמימה ולעסוק ברוחניות. חיי ישראל לא היו חיים במובנם האמתי והשם הזה לא היה נאה להם. התורה ורק התורה נשארה להם לעסוק בה, התורה המפשטה, והיא התפתחה במדה מרובה, התפתחה מעצמה, בלי אשר קבלה השפעה מצד ההיים, התפתחה ברוח, בעיון, בלמוד ומחשבה, אחרי כי לא היה לה מקום בחיים ולא הם הסבו בהתפתחותה. בימים ההם היו ישראל ואורייתא שני דברים בודדים העומדים בפני עצמם, אשר על כן לא לפלא הוא אם האמינו הכמינו בימים ההם כמאן דאמר כי קדמה התורה לא רק למציאות ישראל, כי אם גם לבריאות העולם. בימי בעלי התלמוד, אם כי גם אז לא חי ישראל היים טובים, בכל זאת הננו רואים כי הם, בעלי התלמוד, לא עשו את תורתם קבע,

ולעתים לא רחוקות שמו לב לישראל לדעת מה הוא, וכשם שחקרו ודרשו תורה מה תהא עליה, כן שאלו ישראל מה תהא עליו, אם ישראל הוא שאור שבעיסה או נמשל לזית, אם עמא פזיזא הוא או העזין שבאומות, ויחקרו וידרשו לדעת את המדות אשר ישראל נכר ומצוין בהן. בעלי התלמוד תבני את רוח ישראל ויעמיקו חקר בו, עד כי נקל היה להם לדעת ולהכיר את כל איש מישראל אם עמדו אבותיו על הר סיני, ובימים האחרונים חסר העקר הזה מן הספר כלל, והכמינו ודורשינו ישבו ועסקו בד' אמות של הלכה ואורייתא וישראל מאן דכר שמיה. אין אנחנו יכולים להאשים את חכמינו בימי החשך על כי לא עסקו בעניני ישראל ויבדילו בין ישראל ואורייתא, דברים שאינם נבדלים ואינם נפרדים זה מזה, כי האויר המקיף אותם בימים ההם הטריד אותם מעולם החיים ומישראל וישקיעם בד' אמות של אורייתא. בימים ההם עסקו כל חכמי העמים בדברים מפשטים, בענינים שאחרי הטבע, בדברים שאין להם מציאות בחיים הפשוטים, ולהחיים לא שמו את לבם, ויעשו כן גם חכמי ישראל ויפשיטו את התורה, את ה„אורייתא" מישראל ויעסקו רק בה. השנאה לישראל לא היתה לו כשהוא לעצמו, בתור עם, בתור חי ומרגיש, כי אם בתור בעל תורה השונה מתורתם, והכמי ישראל השומרים לראשו נהנו את לבם לשמור את התורה, את האורייתא, ולא את ישראל, אשר כשהוא לעצמו לא מצא חפץ בשמירה ושומרים. אבל זאת היא לפלא בעינינו, כי גם בימי האור, בימי הדעת וההשכלה בימים אשר חכמינו החלו להביט במבט אחר על האורייתא, גם בימים ההם צמצמו את עצמם רק באורייתא וישראל כמאן דליתא; גם בימים ההם אשר חכמינו נתנו לב לחקור ולדרוש בתולדות ישראל ודברי ימיו, הרבו לחקור בהיהדות המפשטת, בתורת ישראל והתפתחותה, ולישראל בעצמו, לעצמות ישראל, לא שמו לב. בהקירותיהם ודרישותיהם בקשו רק את התנאים החיצוניים אשר פעלו על ישראל, את התנאים העימדים מחוצה לו ומשפיעים על רוחו ואל רוחו בעצמו, אל קרבו פנימה, לקנינו העצמי הקורם בזמן ובמעשה לכל התנאים החיצוניים, לנושא כל התנאים האלה ואת פעולותיהם, לא שמו לב. האחד והראשון בין חכמי ישראל בימים האחרונים, אשר בקש לדעת את רוח ישראל העצמי היה ה' נחמן קראכמאל ז"ל, אשר בכל הקירותיו ודרישותיו בקש למצוא את שרש נשמתו של ישראל, את האלוה של האומה, אך שד"ל הרחיק ללכת. שד"ל, בכל היותו בקי בכל חדרי התורה הכתובה והמסורה והיה דורש מ"ט פנים על כל קוצו של יו"ד וכל ימיו בדק בחורי תולדותינו ובבדקיהן עד מקום שידו מגעת; בכל עסקנותו להקציע אבנים לבנין דברי ימינו ותולדותינו כיתר אחיו הבונים — לא שכה את הנשמה, את הרוח המחיה את כל האבנים האלה, את ישראל, אבי אבות כל המקרים האלה; הוא לא חקר למצוא את תכונות ישראל האנושיות, את התכונות המשתפות לכל העמים ולכל אדם יש חלק בהן, כי אם את התכונות השייכות רק לישראל, את עמילן של ישראל, ובהקרו למצוא את היסודות אשר עליהם עולם הישראלי עומד, בקש ומצא כי עומד הוא על שנים שהוא אחד: על המוסר והתם, השפוכים על פני כל

הקולטור הישראלי ועושים אותו לעצם נבדל העומד בפני עצמו, לחלק שלם בההשתלמות הכללית.

שד״ל בא לכלל דעה, כי אם חפצים אנחנו לשפוט על תורתו של איזה עם, אז לא די לנו לראות את התורה כשהיא לעצמה, בספר, בעיון, בהקירה, כי אם את פעולתה על העם, ואם העם הולך בדרך הישר, אז גם תורתו טובה, ואם בדרכים עקלקלות יבהר לו, אז נגיע גם ערך תורתו אשר לא תוכל לפעול עליו לטובה. ואם עם ישראל הולך בדרך צדקה וחסד, מוסר ותם, אז טובה לו תורתו מאלפי תורות אחרות, אשר כשהן לעצמן, מנקודת החקירה וההגיון, טובות גם הן ואין לו כל הפץ להסיר את תורתו מפניהן.

ועל כן התנגד לחכמי ישראל אשר הלבישו את היהדות בהפלוסופיה היונית, בחשבו למשפט כי רשות לה להתקים בצביונה, אחרי כי פעולתה על העם לטובה, ואין לו לבקש לו תורות אחרות ולבוש בתורתו אשר על פיה התהלך ימים רבים ולא הטה מן הדרך הטוב.

שד״ל ידע כי כל תורה שעמה יפה במעשיו אין כל גופה צריך בדיקה, ואין כל צרך להחליפה בתורה אחרת, גם אם נאה הימנה בחקירה והגיון כי הכל לפי רוב המעשה, לפי התוצאות בחיים ובמדות. שד״ל היה אחד מן אלה אשר הבדילו בין יפיפותו של יפת ואהלי שם, כאשר עינינו תראינה מישרים בעת נייתי ספריו ונהזה. —

נשמע נא מה בפיו. —

„בכל לבבי אברך את ד׳ — יאמר שד״ל בהקדמתו לספרו „יסודי התורה" צד 8 — אשר משך כמה שנים הכביד ידו עלי וביד הזקה הבדילני מן התועים, הנפתים אחרי כחם ועוצם ידם ושוכחים הכח העליון אשר כל כחותינו בידו כחמר ביד היוצר, המה ישאון קולם ירנו בגאונם: בכח ידינו עשינו ובהכמתנו כי נבונונו, ונסיר גבולות קדמונים ונחדש יום יום פליאות חכמה וגשעבד תחת ידינו הטבע וכל כחותיו. הראשונים כחמורים ואנו כבני אדם, כי לכך נוצרנו להשלים את שכלנו וכל המרבה להשכיל הרי זה משבח, ולפי שכלו האדם מושגה ואחר השכל נמשך ההשגחה (מורה), ולפי רוב השכל כן תרבה ההצלחה (הלכות דעות) זו היא החכמה האנושית אשר ירשנו אותה מחכמי אטיני ואני קראתי לה אטיציזמוס ומי יודע אם גם אני לא הייתי נפתה אחריה לולא הפגעים אשר עברו על ראשי. המה הראוני באצבע—כי שוא הכמת ארם ובטחוננו בשכלנו להצליח את דרכינו משענת קנה רצוץ הוא ולא נשאר לנו תקוה טובה זולתי בתענוג מעשה הטוב וההסד והאהבה ואז מרי הגיתי בס׳ התורה ובכל ספרי ירושת קהלת יעקב, ראיתי כי כלם אבן פנתם לחזק בלב האדם מדת החמלה והאהבה, ולהרחיק הבטחון בכחנו ועוצם ידנו—זאת היא החכמה האלהית ראשה בדברי משה וסופה בספרי רש״י ותלמידיו ע״כ קראתי שמה יוראיזמוס". —

היהדות אינה אמונה [יסודי התורה 31] אינה הודעת החכמות הטבעיות [באור לבראשית 2] כי „לא נתנה תורה אלא להיישיר בני האדם בדרך צדקה ומשפט" [שם 2] „לא לחכמים לבדם נתנה תורה אלא לכל העם" [שם] ו„יסודה

הראשון, האמצעי המיוחד לתקון המדות הוא החמלה — [פרושו לשמות 260] והיא לבדה המביאה אותנו לעשות מעשים טובים שלא על מנת לקבל שכר, לא בדרך הטבע ולא למעלה מן הטבע, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא" [יסודי התורה 18] „חכמי יון ושאר הפלוסופים ההולכים בעקבותם בקשו חשבונות רבים ליסד תקון חמדות על יסודות אחרים — אך קול דברים הם משמיעים ופרי טוב בל יעשון" [שם 19] היהדות „אינה הדרך הממוצעת שלמד אריסטו, דרכו היא דרך השכל והחשבון ומגמתה טובת עצמנו, ודרכנו דרך האהבה והחסד ומגמתה טובת זולתנו" [שם 15 בהערה].

ובכלל היתה היהדות אצלו למקור כל צדק ומשפט, ולנשמת תורת המדות והחברה, כאשר ישים בפי היהודי בשירו „ד ר ך א ר ץ" לאמר:

„ממשלת המשפט שלטון היושר,
שווי צעיר ורבי זה טוב זה אשר
זאת ברכת יה מתת שדי ממעל,
אך לא מיון באו אלה לנו,
לא מאתין לא אטיציזמוס המה,
מסיני באו יודאיזמוס המה
שווי אדון ועבד חקי צדק
עם הזרים, עם הצרים גם יחד,
זה נעלם מפלטון מציצרוני
ויהי נודע מאז אל הצללפוני,
כי רק אל אב אחד בנים כלנו
כי אחים נחנו, כי אחד עשנו
זה מסיני לא מיון למדנו
זה שרש האחוה ומקור היושר
ותצא תורת צדק מציון
מירושלים ציוויליזציון.

[כנור נעים 268]

מחלוקת הצדוקים והפרושים היתה לפי דעתו ה„מחלוקת בין מדות אנשי אטוני ובין מדותיו של אברהם אבינו, כלומר: בין האטיציזמוס והיודאיזמוס, ואנשי כת הצ"ד תמו נכרתו בחורבן הבית וכו', ושארית הפלטה הנשארת מן המלחמה הקשה ההיא דבקו בדרתם דבקות חזקה אחרי ראותם את אשר הגיע אליהם למן היום אשר החלו קצת מישראל לסור מאחרי ד' ולזנות אחרי היונים והרומים ולעשות כמעשיהם" [בית האוצר 23] ו„בדרך כלל — הוא מוצא — הבדל גדול והתנגדות עקרית בין חכמי ישראל לחכמי יון והוא כי חכמי יון אשר כל מגמת פניהם אל הכבוד המדומה היו מתנשאים מדבריהם למעלה מטבע האדם והיו משפילים מעלת

הגוף והנאותיו ותשוקותיו והיו אומרים כי חוש המשוש חרפה הוא לנו ושהאכילה והשתיה והמשגל ענינים בהמיים, ויהי המון העם נבזה ונמאס בעיניהם, ובלתי מוכשר להגיע אל השלמות, ועיקר תעודת האדם היה אצלם הידיעה, ועל הכל ידיעת הענינים הרוחנים, וחכמי ישראל בהפך היו רמים ונשגבים במעשיהם לא בדבריהם לא היו משפילים מעלת הגוף והנאותיו, ולא היה יעוד האדם אצלם להכיר את בוראו, אלא לעשות רצונו ורצון הבורא, לא היה אצלם הלמוד, החקירה והמדע אבל היה הדין האמת והשלום, ואם היה הלמוד נכבד אצלם אין זה אלא למוד התורה שהוא מביא לידי מעשה, סוף דבר חכמי ישראל הם תלמידי משה רבנו, וכדרך שהתורה האלהית דרכיה דרכי נעם לטובת הקהל כלו, והיא מדברת כלשון בני אדם ותשמיע את האוזן מה שהוא יכולה לשמוע ותשפיל רוממת האל, ותקריבהו כביכול למדרגת האדם, לא למען נדעהו ידיעה שלמה רק למען תהיה יראתו על פנינו לבלתי נחטא. כן חכמינו ז״ל מגמת פניהם בכל למודיהם לטובת הקהל, ולא יבקשו לרומם את האדם למעלה מטבעו, אבל הם משפילים הרוחנים למטה מן האדם כשהוא צדיק. והאדם אף אם לא הבין כלום מעניני הרוחניים ואף אם לא חדל כל ימיו לאכול ולשתות ולשמוח, אם היה צדיק ושמר מצות אלהיו היא אצלם גדול ממלאכי השרת״ [אגרות שד״ל 695].

זהו ההבדל הלאומי אשר מצא שד״ל בין השכלת ישראל להשכלת היונים ובמקום אחר יתאר את ההבדל בתכונות הנפש והשכל שבין ישראל — ליפת. וזה לשונו: „התכונות המושלות בחכמי יון — הן ראשונה הבדלת הענינים ואהבת הסדר לסדר כל ענין עם הדומה לו. ב) חקירות הטבע ואהבת הסבות הטבעיות והרדיפה אחרי כל מה שלמעלה מן הטבע. ג) הכמה ומיסר שמגמתו הנאת עצמנו והצלחתנו לפי מנהגו של עולם, ורביעית אהבת הכבוד המדומה ורדיפתו כל מה שתפארת לנו מן האדם ואמור הרבה ועשה מעט. התכונות המושלות בחכמי קדר א) אהבת האריכות וכפילת הענינים במלות שונות ובציורים מתחלפים. ב) אהבת המהתלות ודברי הבל אין בם מועיל. ג) התפארת והאהבת הלשון בשבחי עצמנו וכו׳ וכנגד אלו שבע מדות מושלת בישראל ובחכמיהם ובמשורריהם א) חסרון הסדר וערבוב הענינים, ב) אהבת מה שלמעלה מן הטבע וליחס כל המאורעות אל הסבה הראשונה, ג) הכמה ומוסר שיסודתן חסד ורחמים ולב טוב וכו׳ ושכרן הצלחת האדם למעלה ממנהגו של עולם, ד) בזיון הכבוד המדומה והגדלת מעלת הענוה ורוח הנמוכה והנפש השפלה ויראת שמים בסתר ואמור מעט ועשה הרבה, ה) אהבת לשון קצרה ורמיזת ענינים הרבה בדברים מעט, ו) בזיון הלצנות ודברי ההבל והבריחה מלהתעסק בהם אלא לפרקים רחוקים לכונה טובה, ז) הצניעות לבלתי התהלל במעלות אישר כני אם לא להכרה גדול״ [פניני שד״ל 155].

אלה המה הציונים והסגלות אשר מהם יצין את נפש האמה הישראלית, שכלה „ענוה ואהבת חסד״. גם לשוננו היא בעיניו „לשון המוכשרת ביותר מכל שאר הלשונות ועניני יראת ה׳ ותוכחות מוסר ולמודי צדקה וחסד״ [בית האוצר I].

שד״ל ז״ל לא הרבה לכבד את האיש אשר קרא ושנה הרבה בספרי חכמה ומדע ביפיפתו של יפת ויגדל בעיניו כבוד היהודי הפשוט והתמים, הקרוב עוד לעילמו של ישראל, ובהקדמתי לישעיהו צד 6 יאמר: „אדוני אבי ז״ל שהיה חרש

עצים ומימיו לא קרא הומיר או וירגיל והיה קורא בתנ"ך בכל יום הצליח להכנס במחשבת יעקב אבינו בשעה שאמר לישועתך קויתי ד׳, ורטבמ"ן שהעמיק החקירה בשירי האמות וכתב מאמר נכבד על הגישגב לא הצליח הרבה בהבנת המקראות הסתומים אשר בספר תהלים" ולפ"ד „זה נמשך מצד התחלפות המחשבות וההרגשות בין דור החולף ובין דור הזה". [אגרות שד"ל 813] ולהלן יסים „יותר שאדם מרגיל עצמו בקריאת ספרי נכר ויותר שידבק לבו בדרכי הכמה יונית יותר הוא מתרחק מהבנת ספרי הקדש — והאחרונים מתרחקים יום יום ממחשבת קדמונינו יהם מפרשים בדבריהם פרושים רחוקים מכונתם, ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה היה הרמב"ם וחבריו" [שם].

הוא בקש „להכניס את הפלוסופיה בנחלת הרלגין, והוא וחבריו לא ידעו ולא הבינו כי האלוה הפלוסופי אין לו ישום יחס וקשר עם האדם וכל עבודה וכל תפלה לאלוה בלתי מתפעל ובלתי משתנה ישוא והבל הן. וכל מה שהוה בעולם הכל משתלשל אחר סבותיו עד הסבה הראשונה, והסבה הראשונה בלתי משתנה ומסבת המאורעות לא תשתנה בעבודתנו ובתפלתנו, אבל האמת היא כי המכוון בפילוסופיאה היא האמת והמכוון ברלגין הוא הטוב והיושר, והאדם אינו כלו שכל, אבל הוא ג"כ פאעזיא, הפאעזיא היא חבל של האדם, היא חייו, היא נפשו והרלגין ניתנה לאדם לנהיג את הפאעזיא אשר בו לצד הטוב והיושר, ואם תבוא הפלוסופיאה להנהיג את הרלגין, הרלגין והפאעזיא יחדיו יכרתו יגועו" [שם 780], ובכלל „כל פילוסופיה שצמחה ושתצמח משרשי הכמה יונית—לפ"ד—תהיה לעולם פורה ראש ולענה" [פניני שד"ל 417] „והמתפלסף המחייב עצמו לאהוב כל אדם לא יאהב באמת רק את עצמו ואת בשרו" [שם 218] „ונזק רב ועצום הזיקתנו הפלוסופיאה המשובשת אשר פשטה בעולם ע"י הערביים, אשר לקחו ארסטו לראש ולשר, ובשטו ישבעו ובקשו להסכים דבריו עם אמונתם אשר קבלו מאבותיהם, וחדשו חכמה מבולבלת, ומבלבלת הלבבות, וחכמי ישראל גם הם כדי להסכים דברי הפילוסופיאה ההיא עם תורה שלמה שלנו דחקו ולחצו דברי התורה והנביאים וחכמי המשנה והתלמוד כדי שיאמרו מה שלא אמרו ולא עלתה על לבם מימיהם" [וכוח על הכמת הקבלה 51] ואז „עמדו המתפלספים ראב"ע ורמב"ם ותלמידיהם וחזרו והשקיעו התורה במצלת המשל וההדה, והעלו ראיש ולענה בידם—ומני אז והלאה הלכה הכמת ישראל הלוך וחסור" [פניני שד"ל 15] ואלמלא הראב"ד שעמד נגד הרמב"ם וגזר בפרץ — „הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו להרמב"ם ולארסטו" [שם 368] „הרמב"ם ז"ל היה יקר בעיניו מאד" [אגרות 247] אבל „הדין ודברים שהיו לי עמו" [שם] יען „התפתה יותר מדאי אחרי דעות הפלוסופיא שגברה בימיו" [שם] [1] ושכח כי „משה רבינו לא עלתה דעתו על פילוסופיתו ועל הלמותיו של ארסטו או של פילוסוף אחר" [שם] ובמדה זאת שמדד להרמב"ם מדד גם להראב"ע, שגם הוא היה מן אלה המרכיבים את ההפכים, וביפתו של יפת עם אהלי שם, ומהם היה תוצאות לחכמת הקבלה, כי כשראו חכמי ישראל אשר היו אחרי דורו של הראב"ע ההפסד המרובה שהיתה האמה מפסדת יום יום ע"י הפילוסופיא המשובשת שהיתה מתפשטת ושולטת בימיהם, וראו שאי אפשר לעמוד נגד השבולת כי

---

[1]) עין אגרות שד"ל צד 578 618 622.

גאו הימים מי שחו, וראו כי כל חכמתם של רבינו סעדיה ור"י הלוי וכל יגיעם לעמוד בפרץ לא הועיל. כי בא הראב"ע ונמכר לעבד לפילוסופי יון וישמעאל—והוא בחריפתו ורבי ידיעותיו, וברבי כתביו אחריו כל אדם ימשיך בכל הארצות אשר עבר שם בימים הרבים ההם נע ונד בארץ. לא מצאו תחבולה לגדור גדר בעד כרם ה' צבאות אלא זאת. והיא להקל קצת מדעות הפילוספים ולהחליף אותם חלוף מה, להסיר מהן החלק הרע והמזיק, ולעשות אותן קודש לה' והדעות האלה המחודשות הוצרכו להסתיר מקורן ולומר כי מקובלות הן בידם ושהן הן כתרי תורה וכו' [אגרות ישר"ל 693] ועי"כ היה רגיל לומר: „בריך רחמנא שפטרני מאותה פלוסופיה שגברה אז" [פרושו לשמות 208] ולא עוד כי הראה כי „שנאת בני אדם אשר אין אמונתם כאמונתנו, יהיו מישראל או מאומות העולם, איננה לנו למורשה מאבותינו. אך הרמב"ם חדש אותה מתוך אמונתו במהות הנפש אמונה אשר לא באה לו מחכמי ישראל אבל מחכמי יון וישמעאל ושהאמונה ההיא בעצמה היא אשר הביאתו להגביל עקרי האמונה, ולהוציא מכלל ישראל מי שיכחש אחד מהם מה שלא עלה על דעת קדמונינו ז"ל [כרם חמד III 67].

„כל הדברים האלה אמרתי בכוונה להגדיל מעלת התורה ומעלת רז"ל אצל האנשים אוהבי החקירה התפשית בלא משוא פנים לדבר או לאדם ובכונה שלחתי לשוני בהרמב"ם ז"ל (אשר אמנם סוף דברי היה כי כונתו טובה באמת) להראות לערת המתפלספים, כי המניח הכמת ישראל וסומך על חכמת יון וישמעאל קרוב הוא לנפול בדעות משובשות שהיזקן גדול לשלום החברה הרבה יתר ממה שיוכלו להזיק כל השבושים אשר (לפי דעת המתפלספים) ירשנו מאבותנו, כי מה מצא הרמב"ם עול באמונת זקנינו? ההגשמה, סעודת לויתן, השמיר, הקמיעין. וכיוצא באלה, ומי יזיקו האמונות הללו לשלום החברה? אבל היהודי המאמין לכל דברי זקניו היה מאמין כי יש למעלה ממנו עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיו בספר נכתבים, והיה מאמין כי עיני ה' משוטטות בכל הארץ והשגחתו מתפשטת על הגדולים ועל הקטנים בשוה, על החכמים ועל הפתאים, על הטובים ועל הרעים, על האדם והבהמה, ומזה היה נמשך שהיה פחד אלהים לנגד עיניו תמיד, ושהיה מרחם על בני אדם כלם, וגם על בעלי חיים כי מעשי ידי האל כלם, וכלם מושגחים מאתו יתברך, והפילוסוף בהיפך היה אומר: [מורה חלק ג' פי"ח] שהשגחה מיוחדת במין האדם לבדו, ואיננה בבני אדם כלם בשוה אבל היא נמשכת אחרי השכל, מי שלא השכיל ומי שהיה ממרה הוא משולח אל המקרה, ונמשך מזה שהפתי אין לו שומר, והממרה אין לו מעניש, כי יונח המקרה, ואויל במקרה יצליח, ובן היהודי התמים עם אלהיו ועם זקניו היה מאמין כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה וכל העוסק בתורה בלבד (ולא בגמלות חסדים) דומה כמי שאין לו אלוה, אבל לדעת הפילוסוף (שם פ' כ"ז) השלמות האחרון (כלומר העקרי) והקודם במעלה, הוא שיהיה אדם משכיל בפועל, והוא שידע כל מה שיכלת האדם לדעתו. מעתה הגע בעצמך איש יהודי תמים מאותם אנשי צרפת (שהלעיג הרמב"ם עליהם באגרתו אל בנו) שהיו אוכלים בשר השור שלוק, מטובל בחומץ ובשומים, והיו חושבים שהאל קרוב לתפלותיהם בקראם בתלמוד וזולתו מחבורי ראשי הישיבות, ואיש אחד פילוסוף המבקש לקנות

שלימתו האחרון בידיעת כל מה שביכלת האדם לדעתו, אמור נא למי משניהם תפנה אם תצטרך לעזרה" (פניני שד"ל צד 416).

ו„אם תאמר: ומה לך להתגלע בריב עם הפילוסופיאה שביְמי הרמב"ם אשר כבר אבד זכרה מני ארץ? — הן אמת כי אותה פלוסופיאה איננה עוד, אך אם היא נכרתה קמו אחריה רעותיה אשר אינן טובות ממנה, וכל פילוסופיאה שצמחה ושתצמח משרשי חכמה יונית תהיה לעולם פורה ראש ולענה, וזה מפני שתי תכונות המושלות בחכמי יון, שהן חכמה ומוסר שמגמתן הנאת עצמנו והצלחתנו לפי מנהגי של עולם ואהבת הכבוד המדומה ורדיפת כל מה שהוא תפארת לנו מן האדם ואמור הרבה ועשות מעט. —" (כרם חמד ג' צד 183).

„והנה זה לי ארבע ועשרים שנה שלא זזה ידי מתוך ידם של פילוסופים מכל לשונות הגוים, וספרי רוב גדוליהם בידי המה. והגותי בהם בתשוקה מתמרת למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת ומצאתים כלם (אם מעט ואם הרבה) תועים במדבר בישימון לא דרך, מה שזה בונה זה סותר, ומתעים תלמידיהם בתהו לא דרך, וצלולים במים אדירים ויעלו הרס בידם ולואי שתהיה יציאתם כביאה, אבל התלמידים היוצאים מהם לא די שלא למדו מהם דבר טוב. אלא שאבדו התכונות הטובות שהיו בהם מתחלת בריאתם. וזה לא לבד בעניני המדות כי גם בענין השכל והבינה, כי ראיתי האיש ההמוני אשר פילוסופיאה לא ידע, והכמת ההגיון לא הכיר, יצילהו השכל הטבעי מכמה שבושים שיכשל בהם הפילוסוף. ועל הכל הנה זה מצאתי יתרון גדול שמצאתי לאיש ההמוני על האיש אשר התפלסף, כי הוא מכיר בעצמו שלא ידע, וברוב דברים יבלבל את שומעיו. ויאחז את עיניהם עד שיחשבוהו כי אין דבר נעלם ממנו. ופעמים רבות ברבוי דבריו לא אמר כלום, ואלמלא שהדבר בן הוא, איך היה זה, שאחר כמה פלוספים גדולים שעמדו עד היום, ואחר אלפי ספרים שנכתבו בהכמת הפילוספיאה, עדיין אין ענין שיהיה מוסכם בין הפילוספים והחשכה והאפלה הולכת ומתחזקת יום יום במושבותם ובמעט אין לך יום שאין קללתו מרבה מחברו".

„והיותר רע הוא כי הפילוספיא היונית, ובפרט ברור הזה, לא לבד שאינה עושה את לומדיה חכמים וטובים יותר מבתחלה, אלא שאינה עושה אותם שמחים וטובי לב, אבל בהפך היא הופכת שמחתם הטבעית למעצבה וטוב לבם לתוגה ורוח רעה, וכמה בחורי חמד בימינו הביאו עליהם למוריהם המרה השחורה ושנאת הבריות ושנאת עצמם עד כי לבסוף נטלו את עצמם מן העולם".

„וכבר היה מעשה זה ימים ושנים, ובא אלי אחד מן החולים האלה ודמעתו עלי לחיו, ואעפ"י שלא היה מתלמידי ולא היה מכירני, רק שמע את שמי מפי מכירי, בטח בי והגיד לי את נגע לבבו, אז ההלותי ללכת עמו בשוקים וברחובות בנשף בערב יום, והקרתי ובדקתי אותו, והוא מרוב צערו ומבטחונו אשר בטח בי גלה לי כל מסתריו, לא הסתיר ממני דבר, והטיתי אזן לכל דבריו ולכל ספוריו, ושמעתי מפיו כל רעיוניו אשר יבהלוהו, והסכנה העצומה אשר היה עומד בה וראיתי כי הולה הכמה יונית הוא, אז ההלותי לאט לאט לעורר בלבו התכונות הישראליות, ומדי יום ביומו, היה מרגיש בעצמו רוח והצלה מצרתו עד כי בזמן לא כביר נרפא לבבו ונרפא בשרו. זכני ד' וקיימתי נפש אחת מישראל, וקניתי לי אוהב דבק מאח".

„ואם באתי לספר מעלת הפילוסופיאה אשר יסידתה על התבונות הישראליות התועלת אשר אני רואה בה יום יום בקצת מתלמידי, והיתרון אשר למודי מקנים להם על בני גילם. הייתי נראה בנוטה מדרך הצניעות הישראלית והולך בדרך התפארות הקדרות, ואולם אני מרגיש בנסיון ירידת בני עמנו פלאים כפי אשר התבונות הישראליות הולכות ונחלשות בקרבם, והיונית הולכת ומתגברת, היה הצער הזה כאש בוערת בלבי עצור בעצמותי מימים ושנים, ואם החשתי, מעולם אחריש אתאפק, לא היה זה אלא כי הוחלתי עד יהיה שמי נודע בעולם לאיש חוקר שאם הייתי ממהר לפתוח פה נגד חכמה יונית, היו אומרים אך פתי מאמין להבלי הזקנות היא האיש הזה, ע״כ הוא דבק בדרכי אבותיו ולא ידע מה רוב היתרון אשר לחכמת זרים על דרכי היהודים האמללים, על כן רק בימים האחרונים — החלותי לגלות דעתי, — ובארתי מה הן התבונות הישראליות ומה הן היוניות והקדריות — ואמרתי המדות הישראליות מטוב ועד רע, כאלו הייתי רואה דבר רע במדות הישראליות ולא היתה כונתי אלא על הראשונה מהתבונות ההן, שהיא הסרון הסדר וערבוב הענינים, וזה גם הוא אמנם אינו רע בהחלט, ומצדדים רבים טוב היא — ואקוה כי בני עמי בראותם נגד פניהם מסודרות מערכה מול מערכה התבונות הישראליות והיוניות והקדריות יתנו לבם להבין כי לא חסרי כל טוב אנחנו, ושלא בצדק ובמשפט נבוש מדרכי אבותינו, אבל בהפך בלב שלם עלינו לשבח לאדון הכל — שהלק לנו בנחלת אבות תבונות טובות אשר לא היו למורשה לשום אמה ולשון אחרת״.

„וכאשר גמרתי בלבי להחל לגלות דעתי נגד חכמה יונית כתבתי מה, שכתבתי על הרמב״ם למען ידע מיעוט התועלת אשר הועילה לו ולנו דבקותו בפילוספיאה והרעות אשר נמשכו מהדבקות ההיא דבר אשר זה שש מאות שנה היו שלומי אמוני ישראל מודים בו וצועקים עליו צעקות גדולות, וכן—שפכתי שיחי וכעסי על הראב״ע והרבתי לספר בשבחי של רש״י ז״ל הכל לחבב על בני עמנו ולהגדיל בעיניהם התבונות הישראליות, ולהקטין ולהבזות בעיניהם התבונות הנכריות — ואם אולי קצת מהאנשים הרחוקים ידינוני לכף חובה ויהיו מיחסים אלו מדות מגונות אם לכבוד עצמי הייתי דורש הייתי מצטער״.

„אין כונתי אלא להועיל לבני דורי ולדורות הבאים לפאר ולרומם דרכי היושר והתמימות ואהבת האמת והצניעות והענוה ולהשפיל ולתעב הערמה והכזב והגאוה וכונתי ג״כ להודיע ולפרסם כי התבונות הישרות והמשבחות מורשה הן לקהלת יעקב מימות משה רבנו עד רש״י ז״ל — ואני מאז החלותי להקור בספרי קדמונינו שאחר התלמוד ראיתי בעיני כי אותם שלא למדו רק תנ״ך משנה ותלמוד דרכיהם ישרים ותמימים והיה מדותיהם משבחות הרבה יותר מאחרים שלמדו חכמה יונית ודבקו אחריה ואין לך ספר ישן הבא לידי שאינו עד חדש המעיד על הדבר הזה״ [פניני ישד״ל 41] „ואני תכה מכעס עיני בראותי קצת מחכמי הדור מרוממים למעלה מעלת הראב״ע ומשפילים עד עפר מעלת רש״י״ [שם 15] אשר „אהבת האמת נמצאה במדרגה רמה בו״ [הקדמת לישעיה ז׳] [1] „מי לא יתפלא על רש״י שעם

[1]) עיין ביסודי התורה צד 9 ובתגרותיו צד 760

היות שלא למד פלוספיאה קנה לו דעת צלולה וברורה אשר על ידה היה לשונו זך ובהיר כעצם השמים לטהר, אין בו לא יתיר ולא קציר ולא הפוך הסדר והוא מבאר מחשבתו ומחשבת האנשים אשר הוא מפרש דבריהם ביאור ברור ונפלא לא קם כמוהו, וראב״ע אשר למד כל החכמות לא כתב ענין אחד בסדר הגון ובלשון מבואר, אלא מדלג מענין לענין וכו׳ [אגרות שד״ל 233] „הנה אנכי לכך נוצרתי להקים את סכת האמת הנופלת ולתת כבוד לדרכי מישרים, הלא הם דרכי רש״י ז״ל ודרכי חז״ל הנביאים ולהודיע מעלת התכונות הישראליות, ויתרונן על מרות יון וישמעאל הגוברות בדורנו — ומלחמתי עם הראב״ע וכל הדבקים בו לא תשקוט כל עוד נפשי בי, לא אכרית להם ברית ולא אהנם, כי מלחמות ה׳ אני נלחם, ומוטב שאקרא שוטה כל ימי, ולא אהיה שעה אחת רשע לפני המקום — ולכל הדברים שאמצא נוטים לדרכי האמורי (יון וקדר) לא אשא פנים״ [שם 701] ועל החכם ש״ר יאמר: „אם אולי ירצה למול את ערלת לבבו ולהטביל קלמסו לשם גרות, ויבוא לחסות תחת כנפי רש״י, ויודה בקול רם ויעזוב, אז כמו נגיד אקרבנו, ואוהב טהר לב כקדם אהיה לו. וחלילה לי לבקש שיאמר דבר לכבודי, לא כן; אבל אבקש שישוב לדת משה וישראל, וילחם מלחמת ה׳ להחזיר העטרה ליושנה, וגם כי ידעתי כי יותר תגדל תפארתי בהיותי הולך בדרך יחידי, אעפ״כ מי יתן ויהיה לי שותף כי טובים השנים מן האחד, ומי יתן ויהיה כבודי מתמעט, וכבוד היודאיזמוס מתרבה!״ [שם].

באגרותיו צד 633 יאמר „האברומיזמוס לא יאבד כי הכרחי הוא לחברה האנושית, וכאשר תרבה ותפרץ דיא אויפקלערונג, כן ירבה צורך בני אדם לאברומיזמוס״ „אינני פילוסוף — יאמר באגרותיו 618 — כהרמב״ם כדי שאחשוב שבינן שהתקלקל לאדם יסוד מהי״ג יסודות מצוה לשנאו ולאבדו אבל אני יהודי כר׳ מאיר שאהב את אל ישע״ — ובאגרותיו צד 533 יאמר: „ההבדל אשר בין התפלספי להתפלספות אחרים, כי התפלספותם לא נולדה בקרבם אבל מן החוץ באה להם, ולפיכך לא שמו לכפירתם שעור וגבול, והתפלספותי מתחתיה צמחה, ועל אהבת חקירת האמת יסודה, ולפיכך כל הרוחות שבעולם אין מזיזות אותי מאמינתי כי כדרך שלא אאמין דבר מפני שאחרים יאמינוהו, ככה לא אכחיש דבר מפני שכל העולם יכחישהו. ומאד מאד ירע בעיני ועלי לבי דוי, בראותי שועלים קטנים, רוב בחורי דורנו, חקירת האמת רחקה מהם, והם עזרי לב, סומכים בכל עניניהם על זולתם. ומתפארים בכפירות אשר לא הרו אותן אבל למדו אותן מאחרים״.

וגם על הרמבמ״ן חרץ משפט, כי שטתו, ש„כל פעולותינו נגזרות בזמנן ובמקומן, בשיטת לייבניץ הלך. ומחשבות לייבניץ עצמן רחוקות מן השכל ומן התורה״ [פניני שד״ל 169] ואמר „כל המשוררים אשר ישוררו במשקל יתד ותנועה עסקו ודבקו בחכמה יונית וערבית — ופשטו מעליהם המדות אשר היו למורשה לקהלת יעקב, לא כן הפייטנים האשכנזים והצרפתים, אשר לא למדו חכמה יונית וערבית — כלם שמרו המדות הישראליות.״

שם 442 יאמר „הציקתני רוח בטני להציל מדבה רעה וכוזבת את חכמי צרפת אשר אתם היה בדור ההוא המדות הישראליות יותר מבשאר ארצות״ ומי

„שהורגל בפילוסופיה המזויפת של שפינוזה ותלמידיו, מחשבותיו רחוקות כרחוק מזרח ממערב ממחשבות הנביאים" [הקדמתו לישעיה] „והשקר והכזב —היה בעיניו— ההשכלה המזויפת של שפינוזה ותלמידיו" [פניני שד"ל 445] והשתדל בכל כחו „למען הצילם מהיות נפתים אחרי קצת מחברים יהודים הפורשים רשת לרגליהם ומתעים אותם בתתם שבח ותהלה לשפנוזה" [ישם 455] ומרגלא בפומיה: „אם אקרא שוטה כל ימי לא אירא ולא אחת, וכל עוד נפשי בי לא אחדל מלקרוא בגרון כי יסוד התנהגות האדם צריך שיהיה לא בקשת הנאתנו וטובתנו אלא בקשת טובות זולתנו ושההנהגה הזאת אינה נלמדת בשום פלוסופיה אלא בספרי ישראל ותורת שפינוזה מתנגדת התנגדות שלמה לתורת ישראל ע"כ ישנאתיה" [1].

והכרתו ואהבתו לעצמותו של ישראל, הסבו לו התנגדותו להתקונים אשר פרצו בימיו בארצות המערב, ולא מנע מלגלות דעתו ולישפוך נפשו על ה"ריר דיר שוא כי נטיש בית יעקב את עמו ויטש גלוליו אימנציפאציון" [פניני שד"ל 48] כי ה"תשוקה הזאת שלבם משתוקק אל האימנציפאציון, היא גורמת להם לעזוב לשון אבותם ולמודי בני עמם ולהשתקע בספרי זרים ובחכמת נכרים בלבד" [ישם 53] ויכעס תמרורים „בראיתו כמה ספרים יוצאים לאור ומתפשטים בישראל הנותנים יד לפושעים ושופכים בוז על אמונת ישראל" [ישם 444] ובאנחה שוברת גופו של אדם יתאנח לאמר: „זה יותר מעשרים שנה שארץ אשכנז מלאה ספרים מאפקורסים ישראלים, ואלה כותבי פלסתר הם מלמדים בבתי חנוך הילדים ומה יעשו אותן הבנים שלא יחטאו?" [ישם 429] [2]) ועל המתקן אהרן הארינב אמר: ש„כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן ציר נאמן שלו לבית ישראל" [אגרותיו 242]. ולאחד מרעיו כותב באגדורתיו 354 „ועל אשר השמעתני מחבורי חלמי אישכנז הפורצים גדר והורסים הדת, גם אני ידעתי מקצתם ובמסתרים תבכה נפשי, אך לכתוב נגד אנשים כאלה אך שוא ודבר כזב הוא בעיני, כי האנשים הללו מכת הראציאנאליסטען המכחישים בתורה מן השמים, ואשר ידבר אלהים את האדם הוא אצלם נמנע גמור, ונמשך מזה כי התורה איננה אצלם אלא נימוס אנושי שראוי לתקנו לפי השתנות הזמנים והמקומות הכל לתיעלת הצלחת האומה על פני האדמה ואם תחשוב לעשות רושם בלבם של האנשים ההמה, את צל ההרים אתה רואה כאנשים, ואם ישיבו לדבריך כהוגן, בקרבם ישימו ארבם ולשונם יחליקון עם התמימים אשר לא כמחשבותם יחשובו ואני המואס דרכיהם, ורחוק ממועצותיהם ושפת חלקות בלב ולב לא ידעתי". — ובאגרותיו צד 813 יוסיף לאמר: „אוי לכם שאין אתם יודעים מה גדול כח האמת ותחשבו שיעלה בידכם לחבוש פניה בטמון, ולסתום פי נביאיה בקול גדופות אשר תרימון על אנשי אמון, חי ה' אשר עשה את משה ואהרן, אשר שלח כל נביאיו לאמור קראו בגרון, ואשר שמר את היודאיזמוס מכל רודפיו אשר קמו עליו באף וחרון, הוא ישמרהו עד יום אחרון, הוא יפקח העינים המכות בתמהון ובעזרון הוא יטהר חבצלת הישרון מגלולי יון וחטאת שמרון, וישרפם מחוץ לירושלים בשרמת קדרון, ואז צדיקים

---

[1]) עיין פניני שד"ל 246. 244. 170. ובבית האוצר 1 בהקדמה.

[2]) עין אגרותיו 234.

יראו וישמחו וישרים יעלוזו, ולשון אלמים תרן ונביאי השקר יהיו כאין ויאבדו ולא יהיה להם עוד זכרון". —

ובכל נפשו קרא: "אני מוכן ומזומן להראות באצבע שאין בהם רוח החקירה הפשית כלל "ואינם אלא עורים הנשענים על עורים. ומפני שראו לקצת חכמי האמות שפסקו מעל צוארם אמונות אבותיהם — הכחישו גם המה אמונת אבותינו אשר אין בה נפתל ועקש, וזה נמשך משרש נבזה ונמאס היא פחיתות הנפש הבלתי מכירת מעלתה" [פניני שר"ל 346] [1]) גם הח' יאסט יצא ממנו חייב בדינו על אשר גרש בבקרתו את הסאה ויעשה שמות בקדשי ישראל ובמכתבו לשי"ר יאמר: "שנאתי מאסתי את יאסט, וכל עוד נשמתי בי ולב טהור לא יזח מקרבי אשנאהו — ואם אראה את האיש ההוא מתעסק להציל את עמו מחמת רודפיו אמר אליו שקול טובתך ושדי אחיזרי כי אין תקנתו שוה בנזק קלקלתו ולא עוד כי כל המת המציק לא הערוך לחמת האיש הזה וחבריו כי צוררי ישראל היו בכל דור ודור סבה להתחזקם בתורת ה' ולהתקיימם ע"י זה לאמה בפני עצמה, והמינים והאפיקורסים הכותבים שטנה על האמונה גורמים ניתוק קשר האמה ומאבדין ממנה נפשות בכל יום" [אגרות שר"ל 178—179] [2]) ומאד חרה אפו בו ורמו ההולך לאט כמי השלוח רתה בקרבי בהור נפוה מרי דברו בו" [שם 176].

ובמכתבו לנכבדי פ"פ ד"מ הצב להבות איש נגד המתקנים וכל בת דלהון ובפרוש יאמר: "כל האנשים החטאים הנועדים על ה' הכותבים ידם נגד ד' ותורתו ההותמים שמם ברעפארם־פעריין, לפרוק מעליהם עול כל החקים המיוחדים לבני ישראל — כל אלה מומרים לכל התורה כלה ופיהם ענה בם לאמר: אין לנו חלק ונחלה בתורת ישראל וחובה עלינו להשמר מאד בנפשותינו שלא יהיו עניני הקהלה וחניך הילדים מתנהגים על פיהם. ואין לקבל מתנותם ונדבת ידם לכל דבר שבקדושה, וצריך להזהיר את העניים שלא יבקשו מהם צדקה — ואם ח"ו יד השרים והסגנים היתה במעל הזה, אז הרב או הרבנים העומדים לשרת בקדש חייבים לעזוב משמרת משאם ולרדת מכסא רבנותם, כל זמן שהנהגת הקהל כלה או מקצתה, ביד עוזבי התורה, ישליכו על ה' יהבם והוא יכלכלם — וחלילה להם לעשות מלאכת ה' רמיה, בשביל אהבת הכבוד והשררה" [פניני שר"ל 432] — ובשירו "על הערים הנדחות" ע"י התקונים ועיר ברלין בראשן, נפשו עליו תשתפך:

"איכה היתה לזונה קריה נאמנה?
חכמה תלין בה לפנים,
היום סרה מאחרי יי׳:
איכה ישבה בדד מחוץ למחנה אלהים?
העיר אשר היתה כסא לתורה ולתעודה:

---

[1]) עין בב 439.

[2]) עין בב 170. 188. 190. 192. 245.

מושב איש האלהים, בן מנחם ממך יצא.
חושב על יי רעה:
קריה עליזה משכן נפתלי
הנותן אמרי שפר
אך שם הרגיעה לילות:
מעון אריות מלכי התבונה
שועלים הלכו בך
מחבלים כרם יי: וכו'

[כנור נעים 159—167]

ובאגרותיו 131 קנן על אבדן השפה בימים האחרונים וזה לשונו: „ידוע להוא למלבא כי אהרי רואי (אוי לעינים שכך רואות!) איכה ישבה בדד הלשון היפיפיה האמה העבריה ותרד פלאים שאול תחתיה והיא מונחת בקרן זוית, ולא נתנו לה חנייה. ודמעתה על לחיה, צווחא כבריכיא, בייא בייא, כי השפחה הנכריה, תעד נזמה ועדיה, וגיורא בשמי שמיא. רעד יאחזוני ורעיוני יבהלוני, ואמר א״כ למה זה אנכי ממית עצמו עליה?

„שבר על שבר נקרא — יקרא בבית אוצרו 111 7 — עברה גוררת עברה, ולרגלי שכחות הלשון, בא יבא בריצה מעוט הקריאה בספרי בני עמנו. חדשים גם ישנים אין קורא בהם. כי איככה ימתק על חיך איש קרוא דברים לא יבין לבו? אך אוהבי הקריאה רבים, כל היודע ספר, איש ללשונו, יבקש לו מנוה לעת מרפה מעצבון מלאכת עבודתו, בחברת המתים הנכבדים אשר שלחן פרי עמלם, מנחת שלוחה לדור אחרון ואף כי האנשים אשר חלק ה' להם עשר ונכסים וכבוד, אשר ידיהם לא אסורות במאסר העבודה הלא המה כלם או מרביתם, מבחר עתותם מתנה נתונים למכתבי תושיה. ועל מי יתענגו? ומי ומי ילדי שעשועיהם? כלם ילדי נכרים אשדודים עמונים מואבים מצרים. והחזיקו אלף אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמור, לכה אתנו, נפת שפתותנו הגע על פיך, ושכה עמך ובית אביך יפתוהו ונפתה, רץ אחריהם בצבי, והגה בדבריהם יומם ולילה, לוית חן יהיו לראשו, ענקים לגרגרותיו. והנפילים בני ענק אשר היו תפארת עמו לא ישא שמותם על שפתם, כי כבר פה וכבד לשון הוא בלשון יהודית הוא, אשר בשם איש יהודי יכונה —״

„זה לנו היום ג' מאות שנה אשר החלו גויי הארץ לתת לבם אל לשוננו ומן אז ועד עתה לא הרלו חכמיהם לעמול ברמודה בכל מאמצי כחם ולהשוף יערות דבש במעמקי סתריה ובמצולות ספריה, והספרים אשר כתבו באלה, כבירים בספרים, כבדים בכמותם, ונכבדים במעלתם, ואנהנו. . . אנחנו השלכנו אחר גוינו! הלא נכלם!״

„ונקל זאת בעיני, ועוה ההרשתי, לו רק חרפה היא לנו. אפס כי מעוט הקריאה בספרי בני עמנו, אשר בא לרגל שכחת הלשון מפין היה לתורתנו, כלי מלחמה, לנתוש ולהרום ולהאביד מלבות בני יהודה האהבה והיראה לתורת ה'״— ובכל זאת לא התיאש ו„אזר מתניו להעיר ולעורר לב חכמי בני עמנו לת

כבוד לחכמת לשון הקודש אשר היא היום גלמודה ולהדש כמקדם כבודה" [בית האוצר I בהקדמה] וכאשר בקשו ממנו שנים מגדולי חכמי אשכנז שישלח להם פירושו על ישעיה והם יתרגמוהו אשכנזית ויוציאוהו לאור, לא רצה, "יען כי כל ישעו וכל חפצו תמיד להפיץ בישראל ספרים כתובים עברית" [הקדמתו לישעיה 8] ובאר מאד שמח על כי "יום יום הולך הוא וחזק בתכונות הישראליות ומואס ושונא דרכי האטיציזמוס והכבוד המדומה ויותר שראה באנשי הדור ובחכמיו, לצים לצון המדו להם וכסילים יסלפו צדק, יותר היה מתחזק באמונתו, ויותר היה מרגיש מה רב הנזק והקלקול אשר עזיבת דרכי היודאיזמוס גורמת לנו" [אגרותיו 753]. —

ברעסלוי בחדש אדר.

זכרון לחכם

(דברים אחדים על אדות שד"ל).

שם החכם רבי שמואל דוד לוצאטו נודע למדי לכל הקוראים עברית, אך לא רבים הם היודעים לערוך את ערכו ואת ערך השקפותיו על היהודים והיהדות. שד"ל לא צמצם את השקפותיו על ישראל במאמר אחד או בספר אחד; השקפותיו אלה נפזרות על פני ספריו הרבים והשונים ועל הקורא לבקש אותן משם, אך הקורא לא ימצא חפץ בעבודה בזאת, כי סופרינו המשכילים שמו את שד"ל למאמין האדוק באמונתו, ההולך אחריה בעינים עצומות והושב את מחשבותיו על פיה, אשר למאמין ההקירה החפשית זרה לו ולרוחו, והקוראים המשכילים חדלו לקחת לקח מפי המאמינים, מעת אשר היו לקוראים משכילים, גם היראים והתמימים אשר אולי מצאו חפץ בהשקפות שד"ל ומשפטי רוחו כשהם לעצמם, לא יוכלו לסלוח לו את חטאתו אשר חטא נגד הרמב"ם ז"ל ויתר גדולי ישראל אשר נגע בם וידבר משפטים אתם על דבר השקפותיהם על היהודים ועל היהדות, אשר לא ישרו בעיניו; ובין כה וכה והשקפות שד"ל אלה, אשר יש להן גם ערך מדעי, נעלמות מרוב הקוראים.

אמנם אנהנו לא נתפלא על סופרינו המשכילים והתמימים גם יחד ועל השקפותיהם בנוגע למשפטי שד"ל על היהדות, יש אשר לא נוכל לחשוב נכונה ולשפוט משפט צדק למרות חפצנו. יש אשר תכבד עלינו יד הדעות השוררות בזמננו מבלתי יכלת להמיש צוארנו מהן לפקוח עינים לשפוט נכחה. יש אשר האולת הקשורה בלבנו תעצים את עינינו מראות ומהבין את אשר לפנינו ועל כן נוציא משפט מעקל.

הדעות החדשות אשר נרכוש לנו תקחנה את כל לבנו ורוחנו מבלי אשר נוכל להתבונן בשום לב ובשום שכל לדברי אלה אשר לא ברוחנו רוחם ומחשבותיהם שונות ממחשבותינו. על כן לא לפלא הוא אם נעות משפט ונעקש הישרה בלי אשר נדע זאת בנפשנו, ונחשוב למשפט כי כל משפטינו צדקו יחדו ואין בהם נפתל ועקש. רק אחרי עבור ימים רבים ורוחנו יסכון עם הדעות החדשות וידן לא תגבר עלינו לעצום את עינינו, רק אז נוכל לשפוט בלי משא פנים לדעותינו, ואז רק אז נוכל להוציא משפט באמת ובצדקה.

שד״ל השמיע את השקפותיו בתקופת הכפירה והשלילה בקרב משכילי ישראל בארצות שונות, שד״ל חפץ בכל לב לחזק את החומה, אשר הבדילה בין ישראל לעמים ימים רבים, בעת אשר חכמי ישראל וסופריו בימים ההם השתדלו להרוס ולערות את הקיר המבדיל עד היסוד בו מבלי השאיר ממנו גם שריד כמעט, ועל כן לא הבינו איש שפת רעהו; על כן חשבו את שד״ל לקנאי אדוק ולא ידעו לערוך את ערך השקפותיו על ישראל ותורתו והשכלתו המיוחדת לו. ואם כי ידעו לערוך ולהוקיר את ערך שד״ל בתור חכם וחוקר בחקירת הלשון וחקירות קדמוניות, לא שמו עין לראות את היסודות המרעים, אשר בהם תמך את השקפותיו על היהודים והיהדות, ויחשבן לפרי הדמיון הנלהב והרגש הדתי, לא פחות ולא יותר.

אמנם עתה נשתנו הזמנים, עתה הננו יכולים להביט בעין בקרת על משפטי שד״ל על ישראל ולערוך את ערכם האמתי: עתה אולי נמצא חפץ להחזיק בהטובים שבהם ולהחיותם לנו לפלטה גדולה, כי יהיו לנו למאורי אור ללכת אחריהם. דעות הכפירה והשלילה, ההריסה והכליון לא הדשות הן אתנו. כלנו ראינו בעינינו את אשר הביאה לנו השכלת-השלילה, אשר הסירה את לב בנינו ובנותינו מאחרינו ותקלקל ותשחית את מדותינו ואת הליכותינו עם אלהים ואנשים. החפץ לבנות מחיה עתה את לב כלנו; ואם כי לא היינו למאמינים פשוטים כימי היותנו בטרם הדרה ההשכלה אל תוך חיינו, בכל זאת הננו חפצים כלנו לבנות את בית ישראל באמת ובצדקה ובהשכל ודעת, על כן טוב טוב לנו לשמוע את אשר בפי החכם רבי שמואל דוד לוצאטו ז״ל, אולי נמצא חפץ ללכת בעקבותיו ולבחור בתורתו, תורת ישראל.

אך אל ידמה הקורא כי אומרים אנחנו טוב לכל משפטי שד״ל הרבים והשונים, בדברים רבים שגה מאד ואנחנו נעיר פה על השגיאות האלה וסבותיה בכלל. —

אם כי אין מטרתנו לדבר על אדות שד״ל בתור חכם; בכל זאת לא נוכל לבלי העיר על דבר אחד אשר יעיד לנו על גדל רוחו וחכמתו.

החכמים והחוקרים, אשר יבחרו להם באיזה מקצוע שבחכמה להעמיק ולחקור בה לכל פרט ופרט, לא ילכו בגדולות ונפלאות, לדעת ולהכיר את הכלל כלו, את נושא הפרטים הרבים והשונים, ואת

עצמותו המעמדת והמקימת אותו. על הרוב תקצר רוח אחד החכמים לעכוק גם בכל פרטי הכלל כלו אשר אין ספורות למו, ועל כן יסתפק בחוג צר אשר יבחר לו ויניח מקום להתגדר בו לרעיו והבריו, אשר גם הם יעשו כמהו ויבחרו להם איש איש מקצוע מיוחד לעבודתם המדעית, ועל פי חליקת העבודה הזאת יחקרו כל הפרטים הרבים והשונים, אשר יחברו אחרי כן והיו לאחד, לנושא שלם בעל אברים רבים, על ידי חכם גדל דעה וגדל רוח, אשר יעז ברוחו לקבץ ולהבר את כל האברים השונים ולמצוא את יחוסם והצטרפותם זה לזה. באופן זה היה יהיו כל האברים השונים לגוף אחד גדול אשר לא יחסר כל בו, כן יחלקו למו החכמים ואנשי מדע את עבודת החכמה והמדע. כל אחד יבחר לו מקצוע מיוחד, פנה מיוחדת, אבר מיוחד לעבודתו, ואחרי אשר יצליח ביד כל אחד מהם לבוא עד תכליתו ולמצוא את אשר בקש בגישתו לעבודתו, ידבקו כל האברים האלה אחד לאחד והיו לגוף אחד על ידי החכם בעל רוח כביר, אשר רוחו מושלה לו לחבר את כל האברים ולצרפם וליחסם זה לזה ולמצוא את הכח העצמי והיסודי המעמיד והמחיה את כלם ונותן להם תקומה לחיות ולהתקים ולהיות לאחד.

את הדבר הזה הננו רואים בכל החכמות והמדעים וגם בחכמת ישראל.

כל אחד מחכמינו בחר לו ענין מיוחד לעבודתו ולחקירותיו לחקור ולהעמיק בו ולדעת את סדר השתלשלותו, התפתחותו והשתלמותו, את הסבות אשר פעלו עליו ואת התולדות אשר הוליד אחריו, ולא אחד מאלה שם לבו לעם ישראל כלו, לדעת ולהכיר אותו ואת עצמותו, את הכח המיוחד לו אשר יבדילהו מכל העמים, ושד״ל היה יוצא מן הכלל. —

מלבד חקירותיו בפרטים אחדים מחכמת ישראל, בקדמוניות ישראל, בחקירות שפת עבר ודקדוקה, בבאורים לכתבי הקדש ובגרסאות ותקוני נוסחאות ורשימות ספרים, מלבד כל אלה שם לבו לדעת ולהכיר את הכח המאחד את כל בני ישראל להיות לעם אחד, אשר יבדילהו מעמים אחרים בחייו ובהתהלכותיו, את עצמות ישראל המעמדת אותו לחיות, להתקים ולהלחם על קיומו, את יסוד ישראל וקיומו וארך ימיו על פני האדמה, ויבקש ויחפש ויחדור לתוך חיי ישראל ותורתו וימצא את המוסר, אשר התערה כאזרח רענן גם בחייו גם בתורתו, את המוסר אשר התגשם בחיי ישראל ויחזק בו לבל יתבולל בין שכניו ולבל ילך תמס ולא יאבד מעל פני האדמה, ויקרא לו יודאיזמוס ויציגהו לעמת השכלת יון אשר קרא לה אטיציזמוס.

המוסר הזה מלא את כל לבו ויהי לו לשפופרת להביט מתוכה על כל הנעשה בישראל ולקנה המדה למוד בו את ערך חכמי ישראל ופעולותיהם בתקופות שונות ולשפוט משפטם לשבט ולחסד.

שד"ל חדר לחיי ישראל העצמיים, לחיי ישראל בטרם שלחה השכלת יון את ידה לשנותם ולתת להם פנים חדשים, ולתורת ישראל כשהיא לעצמה, בטרם הכניסו בה חכמינו דעות זרות, אשר לא נולדו על ברכי ישראל ולא מרוחו יצאו, וימצא את המאור שבהם, את המוסר הנותן מנוחה לנפש האדם, המוסר, אשר יסודו ברגשי הלב, החמלה והניגה, אהבת צדק ומשרים, אשר רק על ידם יוכל האדם להגיע למדרגת ההצלחה והאשר האמתי, אשר הלב והנפש, וירימהו על נס ויתאמץ בכל כחו לתת לו מהלכים ולפלס לו נתיב בחיי ישראל באשר בימים מקדם, בטרם משלה בו יד ההשכלה להסירהו מדרכיו ולתת לו דרכים חדשים וחיים חדשים ולהעבירהו על מדותיו העצמיות אשר ירושת פלטה היו לו מאבותיו הראשונים. שד"ל העמיק למצוא את רוח ישראל בטהרתו, רוח משה והנביאים וכל גדולי ישראל אשר רוח עמם דבר בם ומלתו על לשונם ולא השפיקו בילדי נכרים ולא נטעו זמורת זר בכרם עמם, — אשר רוח עמם היה להם למקור לכל דעותיהם ומחשבותיהם אשר כתבו על ספר ויפיצון בישראל, וימצא את המוסר, אשר מימי קדם קדמתה התגשם בחיי ישראל ויהי עם פי חכמיו ונבוניו אשר הלכו בראשו להיות לו לעינים על דרכו. אך שד"ל לא הסתפק בעבודתו המדעית לבד. שד"ל היה משורר ובעל לב רגש, ומלבד עבודת השכל והחקירה הקרה עבד גם עבודת הלב. שד"ל לא היה יכול להביט בקרת רוח על כל אשר נעשה בישראל בימיו ולשום יד לפה. בכליון עינים ראה את עמו ההולך מדחי אל דחי ומתרחק מכל הטוב אשר נחל לו מאבותיו; חיי ישראל העצמים, חיי המוסר, החסד והצדקה, הולכים ומתמעטים: מלאכי ההשכלה מסירים את לב בני ישראל מכל אשר להם, מכל הטוב, היקר והקדוש להלב והנפש: ההשכלה עושה שמות ברוח ישראל המקורי להמיתו ולאבד כל זכר לו ולתת תחתו רוחות רעות לבלותו ולהשמידהו מתחת שמי ד'. את כל אלה ראה שד"ל בעיניו על כל צעד וצעד ויאמר לדבר משפטים את אלה, אשר נטעו זמורת זר בכרם ישראל, את אלה, אשר הכניסו דעות זרות אל תוך היהדות, דעות אשר הורתן ולידתן בהשכלת עמים אחרים — ויפריז על המדה וישגה מאד.

אם אמת בפי חוקרי תכונות הנפש המחליטים למשפט, כי הרגש לא יחדל גם רגע לעבוד את עבודתו ומלוה את השכל על דרכו בכל פעולותיו; כי גם בפעולות השכל היותר נעלות ומפשטות לא יחדל הרגש מעבודתו גם רגע אחד, וגם בעת אשר נחקור בדברים נאצלים, שאין להם כל יחס ללב האדם ולנטיותיו העצמיות, ומיגעים את מחנו ומעבידים אותו עבודה קשה, גם אז לא נחדל לחוש ולהרגיש, אם גם במדה קטנה מאד, ורגשותינו יתרגשו ויפעלו על שכלנו ואפני עבודתו ברב או במעט, — אם אמת בפי המשפט הזה, הנה יצדק שבעתים בנוגע לחקירות אשר יש להן יחס והצטרפות לנטיות לב החוקר

העצמיות. בחקירות כאלה, על הרוב, יגדל כח הלב על המח, הרגש על השכל, ופעולות השכל תלכנה בדרך אשר יתוה להן הרגש; ואז נוציא משפט ונחזיק בו בכל כחנו ונתאמץ להתאימו את האמת כשהיא לעצמה, את האמת המפשטת מכל רגש ונטיות הלב; אז נשגה ולא נראה את שגיאותינו, כי שכלנו ילך אחרי רגשי לבנו ונטיותיו לאמר אמת לכל אשר יאמרו הם אמת; אז תחדלנה חקירותינו להיות חקירות לשמה, לשם האמת הנקיה והברורה, כי אם לשם נטיות לבנו העצמיות אשר כחן יגבר על שכלנו לשיתהו לעבד להן; אז נאחז באחת הקצות ולא נדע ולא נראה כי הרחקנו ללכת מאד ונשמח בלבנו ובנפשנו ונחשוב למשפט, כי מצאנו את האמת הנקיה כשהיא לעצמה, בלי כל תערובות מרגשות לבנו ונטיותיו, אז יגבר הלב החם על השכל-הקר, הרגש על המח.

וכדבר הזה היה גם לשד״ל בהשקפותיו על ההשכלה ופעולתה על ישראל ועל חכמי ישראל אשר עמדו לימינה.

שד״ל היה איש הולך בדרכי המוסר על פי נטיות לבבו ועל פי הנוכו, ונטיות לבבו אלה פעלו פעולה עצומה על השקפותיו על היהדות ועל ההשכלה, הוא חשב את חקירותיו לחקירות שהן לשמה, לשם האמת, ואת חקירות מתנגדיו לחקירות שאינן לשמה, ובזה שגה מאד. גם חקירות אוהבי ההשכלה בעניני היהדות לא היו הפשיות ונקיות מנטיות הלב ורגשותיו. תנועת השלילה בימי שד״ל לא היתה רק תולדת הרוח החוקר לכל תכלית; מצד אחד היתה תולדת חפין החיים אשר התעורר בחזקה בלב בני ישראל בארצות שונות, אחרי אשר עברו עליהם ימים רבים בצרות ותלאות ומכאובים אין קץ; ומצד השני היתה מחאה עזה נגד החומרות, אשר בחלק הדתי של היהדות, החומרות, אשר הוסיפו על עול הצרות והתלאות ולא נתנו לישראל להרים ראש ולשכוח את מכאוביו גם רגע. נגד הדברים האלה פרצה השלילה בישראל ותקח לה את ההשכלה לכלי נשק לערער עד היסוד את החומה, אשר היתה לשטן לו לחיות ולהתענג בחיים, על כן עברה את הגבול ותאחז בקצה האחרון ותסיר את לב בני ישראל גם מאחרי היהדות הטהורה והנקיה; על כן גברה הכפירה והבריחה מהיהדות בין החפצים חיים וההשכלה היתה להם לחומה להשגב בה. כמעט כל אלה אשר בגדו בישראל בימים ההם ואשר לא בגדו בו וימשכו את ידיהם מכל אשר לו ויתאמצו לכרות קבר להיהדות ולהעביר את ישראל על דעתו ועל דעת קונו, — כמעט כל אלה עשו-זאת, לא לרגלי החקירה החפשית אשר התעוררה ברוחם ושכלם, כי אם לרגלי חפין החיים אשר התעורר בלבם, לחיות ולהתענג ולאכל מטוב הארין. ההשכלה והחקירה החפשית היו להם, על הרוב, רק לכסות עינים, לכסות את ערותם, את תאות לבם ותשוקותיהם לחיות ולהתענג. ונגד הכופרים חפצי חיים אלה נלחום נלחם שד״ל, ועל כן לא נלחם רק על

פי הגות רוחו ושכלו. שד״ל, כיהודי גמור, הרגיש בנפשו ובלבו התנגדות נמרצה נגד דרכיהם ותהלוכותיהם; אך לא ידע את המקור לדעותיהם החדשות ולהשלילה אשר עברה כל גבול. הוא חשב לתמו כי תולדות ההשכלה הנה הנן, ועל כן יצא ביד רמה נגד ההשכלה יתתה לשמצה וגדופים ולהסיר את בני ישראל מלכת בדרכיה ולהשיב לבם להורת היהדות, תורת המוסר, אשר רק בכחה לתת אשר ומנוחה להבוחרים בה לחיות על פיה. שד״ל נלהום נלחם את אוהבי ההשכלה על פי נטיות לבבו, ונטיותיו אלה הטו את שכלו לעבור את הגבול ולאחוז בקצה האחרון גם הוא ולהפריז על המדה. נטיות לבו הטהור, לב יהודי, הטו את שכלו להוציא משפט מעקל על הגדולים והטובים בחכמי ישראל. לוא משכו אוהבי ההשכלה את ידם רק מהיהדות הדתית ובהיהדות המוסרית החזיקו בכל כחם, אז לא גדלה כה מלחמת שד״ל והתנגדותו נגדם; אז לא התקומם שד״ל נגד החקירה החפשית באמונה ודת: בכל החקירות האלה ראה תגבורת השכל והריסות המוסר בעוד אשר המאמינים הפשוטים בבני ישראל, אשר לא הלכו בגדולות ולא העמיקו לחקור, אחזו בכל כחם בתורת המוסר וידה היתה רוממה בחייהם ותהלוכותיהם. על כן הביט בעין רעה על ההשכלה בכלל וכל ההולכים בדרכיה היו השודדים בעיניו על עזיבת המוסר: על כן ראה רק רעות בהתפתחות השכל ולא העלה על לבו כי התפתחות השכל מביאה גם להתפתחות הלב. נפלא הוא לראות, כי שד״ל החכם והחוקר ובעל שכל ישר דבר משפטים את חכמי ישראל הגדולים ויטיה נגדם דברים אשר לא כן על בחרם בחכמה ומדע, ולא העלה על לבו, כי גם החכמים וגדולי הרוח אינם שולטים ברוח ומנם לבלי תת לו לפעול על הלך נפשם, חקירותיהם ומחשבותיהם כי גם גדולי הדור הנם רק ילדי דורם, אשר בהם ישלוט רוח הזמן ביתר שאת ויתר עז, לפי גדל רוחם ושכלם, ואינם בני חורין לבחור להם דרך כחפצם ורצונם; כי גדולי הרוח הנם החמר המוכן לקבל כל צורה בידי התולדה ואת אשר היא תשים בפיהם ורוחם אותו ישמרו לדבר, לכתוב ולעשות ולא יחטאו השערה. נפלא היא לראות איך הטיח דברים נגד הרמב״ם והראב״ע ז״ל ויתר גדולי ישראל לא בצדק ולא במשפט; איך שפט את משפטם לשבט ולא להסד, מבלי שום עין על תתלוכות הקורות ומסבות דברי הימים בארץ ספרד, אשר ההשכלה הרימה ראש ותפרח כחבצלת ובני ישראל יושבי ספרד, אשר באו אל המנוחה וישאפו רוח, לא יכלו לבלי לקחת חלק גם הם בתנועת ההשכלה יחד את עמי הארץ. אך הוא אשר אמרתי: שד״ל לא התנהל בהשקפותיו על ההשכלה והיהדות על פי הגות רוח לבד, על פי החקירה הקרה והיבשה; נטיות לבו העצמיות, התנגדותו הנמרצה לחיי ישראל החדשים, חיים בלי מוסר ומנוחת הלב, חיים פרועים לשמצה, חיים של הוללות ותענוגים, וחפצו הנמרץ לפלס נתיב לתורת המוסר בחיי ישראל כקדם, כי יהיו חיי שלום ושלוה

ומנוחה מוסרית, — כל אלה הביאוהו לידי מלחמה עזה נגד אוהבי החיים אשר התימרו בשם ההשכלה, ולהשפיל גם את ערך ההשכלה בעיני בני עמנו לבל יתנו לה ידם ללכת בדרכיה ולא יעזבו את החיים אשר הסכינו כמו מאז, חיים טהורים, חיי אהבה וצדקה, חסד ומשרים. ועל כן עבר את הגבול וידבר קשות גם את חכמי ישראל וגדוליו אשר היו לו למאורי אור ולככבים מזהירים על דרכו, ויך את הכפתור וירעיש את הספים מבלי שוב מפני כל.

על כן הרים את מעלת המוסר למעלה ראש ולא שם עין לראות את יתר היסודות, אשר עליהם בנו חכמינו ומחוקקינו את בית חיינו ותורתנו, את יסוד האמונה והדת, אשר אין כמוהו לטהר בכל דתות בני קדם וגם בהחדשות, ואת יסוד תקון החברה, שלמותה והצלחתה אשר עליו הראה סלודר ואחרים.

המוסר היה אצלו היסוד הלאומי של ישראל, ולכל יתר העקרים והיסודות לא היתה מציאות כלל בעיניו, ולא יכל לתאר לו מציאות ישראל ותורתו בלי יסוד המוסר, — לאומיות אחרת לא ידע. ואף עוד זאת, שפת עבר אחד מעקרי לאומיותנו, היתה בעיניו רק לאמצעי להפיץ על ידו את תורת המוסר הנמצאה בספרי חכמי ישראל הכתובים עברית, ובהתאוננו על השתכחות שפת עבר בין בני עמנו המשכילים, ידאג רק לקיום המוסר, אשר אבד לו כלי שרת לשרת לפניו, — דבר אשר הלאומיים בזמננו לא שמו אליו לב...

אחרי הדברים האלה הננו רואים את שד"ל בתור חכם גדול, בעל רוח גדולה, אשר ברוחו הכביר ובעינו החודרת חדר לחיי ישראל ותורתו וימצא את המאור שבהם, את היסוד העצמי והמקורי המעמיד את עם ישראל על קיומו. אך יותר שהיה חכם, היה יהודי גדול ואדם גדול, אחד מאלה אשר תורת המוסר התגשמה בנטיות לבבם ובחייהם. והיא שעמדה לו להלחם את אוהבי החיים אשר קראו בשם ההשכלה ולהשפיל את ערכה וערך גדולי הכמינו אשר נתנו לה מהלכים בישראל ולבכר על פניהם את חכמי ישראל אשר לא הלכו בדרכיה.

במלה אחת: שד"ל היה אחד המצוינים בדורו ובכל הדורות וזכרו ישאר לנו לדור אחרון לכבוד ולתפארת בין יתר גדולי ישראל וחכמיו.

יהי זכרו ברוך עדי עד!

י. שקפניוק.

אומאן בחדש יוני.

תולדות גויי ימי קדם

קורות ממלכת אשור ובבל

מאת **משה ארענשטיין.**

ספֶר הַקּוֹרוֹת
הוּא שׁוֹפֵט הַדּוֹרוֹת.

מַה רַבּוּ פְּלָאֶיךָ סֵפֶר הַקּוֹרוֹת!
גְּלוּי עֵינַיִם יֶחֱזֶה בְּךָ מְאוֹרוֹת,
אִישׁ אִישׁ יִמְצָא בְּךָ חֵפֶץ וְתוֹעֶלֶת,
תִּקְוָה לַדָּל, וְלֶעָנִי תּוֹחֶלֶת,
קוֹרֵא הַדּוֹרוֹת יַבִּיט בְּךָ פְּלָאוֹת,
יִמְצָא בְּךָ חַיִּים, וְגַם לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת.

א

הנודד בין חרבות ימי קדם.

משנות קדם ודורות עולמים יצעד הלך אחד מגוי אל גוי, וממלכה אל ממלכה, יעבור בארצות מדבר, בציים ואיים ובתהו יליל ישמון יעשה בסופה ובסערה דרכו, יעבור ארחות ימים בין משברי מות ונחלי בליעל ישים נתיבותיו. מקצה הארץ ועד קצהו ירהיק נרוה, על הרי קרח וקפאון ושלג עולמים נודעו עקבותיו, ויושבי קצות יכירו אותותיו. ההלך הזה אף כי עמל ותלאה ימצאוהו בכל מדרך כף רגלו, שלג, קפאון וגשם מטרות עז יאפפוהו, זרם מים בבירים ונהלי בליעל יבעתוהו, דבר, הרב ורעב יסובבוהו, נהשים, שרפים והמת כל זוהלי ארץ יכתירוהו, בכל זאת יעשה בהשקט ובבטהה דרכו, ולא יהת מכל, כי הוא לכל עמל ותלאה ישחק, במקרים רעים יתקלס, וכל נגע ופגע משחק לו. ואף כי נרכה ושהוה יהלך הנודד הזה, בשרו כחש משמן, להייו צנומות ושדופות קדים, ומשחת מאיש מראהו מרוב עוני ולחץ, אשר סביב שתו עליו, בכל זאת צעדי אונו לא יצרו, קרסליו לא מעדו, ופעמיו לא נמוטו, כי שתי נשים זקנות כבנות אלהים מראיהן, הוד והדר יופיעו על להייהן, אשר קמטו מזוקן, הולכות לעמתו, מזה אחת ומזה אחת להצילו מרעתו, ולנחותו את הדרך אשר ילך בה. בעת יתקפוהו הקרה והקפאון תכסהו האחת באדרתה ובחתולותיה, ובעת אשר השבת אפלה תסוככהו, תאיר לו השנית את הדרך לנהלהו מסלת ישרים.

ההלך הנרכא הזה שה פזורה ישראל הוא הנודד בגוים למצוא מנוח לכף רגלו זה אלפי שנים. ומאז בזאו נהרים מים זדונים ארצו הוא גוי מתועב ובזה נפש בעיני העמים, גוי ממושך וממורט, גוי נרדף כמוץ הדים לפני רוח וכגלגל לפני סופה בכל אפסי התבל. הגוי הזה אף כי מררוהו ורובו וישטמוהו עריצי גוים, על גבו חרשו חורשי און, וזרועי עמל האריכו למעניתם עליו, בכל זאת ילך לבטח דרכו, מעגלותיו לא נעו, ואשוריו לא שפכו, כי שתי נשים זקנות כבנות אלהים מראיהן, האחת היא אמו, היא אמונתו, אמונת אש דת הופיעה מהר פארן, והשנית היא בתו, בת יהודה, רוחו ושפת קדשו העבריה, הולכות לעמתו לפנות לו הדרך, לסקל המסלה ולישר הדורים, בעת צרה וצוקה, בעת קרה וקפאון כאם רחמניה תכסהו האמונה באדרתה, תניקהו משוד תנחומותיה ותישנהו על ברכיה, ובעת הורב ושממון, בעת אשר חשכת אפלה תכסהו תלך בתו השפה העבריה ברוח קדשה, ברוח נביאיה וחוזיה, אשר מחזה שדי חזו כעמוד אש לפניו, ותאיר לו את הדרך, אשר ילך בה, היא תתן לבשרו מרפא ושקוי לעצמותיו, והיא תקשר את לבות בני ישראל בחבל לא במהרה ינתק, לבל ידח מהם נדח בארצות פזוריהם. הנה עם בני ישראל, עם בזוי ושסוי, מאז נגדעה קרנו ונשברה זרועו, וארצו נהפכה לזרים מפוזר ומפורד בין העמים, הולך בתום דרכו, הולך בודד ונבדל זה אלפי שנים, כל קורותיו ומחמדיו מימי קדם חרותים על לוח לבו, והמה תנחומת נפשו בימי עניו ומרודו. כל גויי ימי קדם מצרים, אשור, בבל, ארם ובני קדם, אשר נתנו חתיתם בארץ החיים, נכחדו מעל פני האדמה, וגוי נדה ואובד, עם עשוק ורצוץ, עם שרידי החרב, הרג ואבדן עודנו חי, עוד רוחו בקרבו ונשמת שדי תחייהו, עוד לא אבדה תקותו, ותוחלתו לא נכזבה כי אמונתו, אמונת אל אחד אמת, אשר היתה לאור עמים תחזקהו ושפתו העבריה, שפת נביאי אל ומלאכי יה תאמצהו, לבל ימוט לנצח, כי עם סגלה הוא.

הנה עם זה עם בני ישראל, אף כי נבזה וחדל אישים הוא בעיני העמים, עם סגלה הוא לאלהיו, ואמונתו סגלה לכל העמים. כל משפחות הגוים, אשר על פני האדמה, אף כי האריכו ימים על אדמתם, עתקו גם גברו חיל בחכמה ודעת והרעישו תבל ומלאה בגבורתם, בכל זאת בבוא עת פקודתם, בבוא אידם כסופה נשתה גבורתם, ונסרחה חכמתם, באלהיהם נעשו שפטים, ובמטאטא השמד טאטאו מעל פני האדמה, אבל לא כן עם בני ישראל, דבקים המה באלהיהם בעת אסון כבעת ששון, ואף באבדן ארץ מולדתם לא נכרתה האמונה מלבם, ולא כבה נרה, כי אמונת ישראל סגלה היא לכל העמים, ממנה תופע נהרה ונהרו אליה כל הגוים.

וכאור בקר עת החיה, בקר לא עבות, רבים האמינו, כי תזרח שמש צדקה ומרפא בכנפיה, מנוגה נגדה קרה וקפאון ימסו כהמס דונג מפני אש, ענני האולת וערפלי הפתיות יחלופו, תשכח מים זדונים, עבי שחקים יעבורו, ורוח צח שפיים, רוח חכמה ובינה, רוח אהבת אדם, רוח החופש והדרור ישב על פני האדמה, וגם להלך הנדכה הזה יונח מעצבו ומרגזו, ישאף רוח החופש והדרור כאות נפשו, והקה אחת ומשפט אחד יהיה לו ולאזרח הארץ בכל ארצות התבל,

כי רוח נכון יהדש אלהים בקרב העמים. אולם אהה! דור תהפוכות הנה בא! דור טהור ונאור בעיניו, ומאולת שנות קדם לא רוחץ! שתי בנות התפתה הקנאה והשנאה יצאו משערי שאול לדכא עם בני ישראל ברוב ארצות אירופא. ובארצות אשר שם ישכון ישראל לבטח יתענג על רוב שלום, בין מרום עם הארץ יתחשב, ואת נבונים הוא נמנה, וכבוד הכמים ינחל, כי ישראל עושה היל בכל הכמה ומלאכת מחשבת לגאון ולתפארת בכל הארץ, שמה הדלה אהבתו לאמונתו, בוז יבוז כי זקנה אמו, ושכח גם את בתו העבריה, לא יזכור לה חסד נעוריה אהבת כלולותיה, בלכתה לפניו בארץ מדבר, ואף מעטים המה, והמה דלים ורשים, מפוזרים ומפוררים בקצוי התבל, אשר כבן יקיר וילד שעשועים עודם משתעשעים על ברכיה ומחבקים זרועותיה, ואשר ינעמו להכם את המטעמים, אשר תכין להם הדשים לבקרים, ומתענגים על יפה קולה ונעם נאומה ומתק שפתיה, כי נפלאים הם דרכי בת יהודה העבריה. כדבורה מעופפת על שדי תרומות, על כרמי המד ועל ערוגת פרחים ושושנים, תמוץ מתקם, ותעש ממנו דבש ונופת, כן תרחף העבריה על פני מטעי ההכמה ופרחי התבונה תעוף מבד לבר, ותמוץ מתקם ודבשם, ותעש מהם מטעמים משמחי לב, מאירי עינים ומחכימי פתאים. —

ועתה אתם קוראים עברים השרירים טעמו וראו את המטעמים אשר תכין לנו העבריה ממגד תנובתה בפעם הזאת, היא תוליכנו אל ארצות בני קדם, ותנהלנו בין הרבות משואות ממלכות גוים עריצים, שמה נראה מהמדי ימי קדם מתגוללים בעפר, ארצות אשור ובבל נהפכו כמהפכת סדום ועמורה, עריהם היו למשוש פראים, מרעה לעררים, במבצריהם סירים קימוש והוה יעלו, ובארמנותיהם קאת וקיפוד ילינו, והנודד העברי ישום וישרוק, יניע ראש ויאמר: מעשי אנוש ותהבולותיו הבל וריק המה, כל גאותו וגאונו ושכיות המדתו יעלו בתהו ויאבדו, כי ההליפה והתמורה מושלות בגבורתן על בני הלוף, וגורל בן אדם, אשר הליפות וצבא עמו, לא ישא פני כל, אבל הוא הנודד בגוים הי וקים לעד, כי ישרון עם עולם הוא! — — —

א.

האגדה והתולדה.

קוראים נכבדים! בפתחכם את ספרי „תולדות גויי ימי קדם", ותקראו את דברי ימי עולם הכתובים בהם מידי סופרים קדמונים, אל יעלה על לבבכם להאמין, כי הם דברי תולדה נאמנה, אשר כל מקריה וקורותיה כתובים בהשכל ודעת שאין להרהר אחריהם, ידוע תדעו קוראים אהובים, כי ראשית כל תולדה ערפל התולתה, כי הליכות מין האנושי בימי נעוריו בימי קדם קדמתה. וראשית השכלת כל גוי ואדם חלפו ועברו בלי ידיעת עצמן, לכן אין כל זכר למו. היי כל לאום בימי נעוריו בהיותם צידים, דיגים או רועי צאן, ונפרדו למשפחות ושבטים, ובההלם לפתה ולשדד אדמתם ולכונן משכנות ומושבות לא השאירו לא מצבות ואבני משכית ולא זכרון בספר, כי כמו אדם פ־יטי בימי ילדותו אך ילמד את ידיו לתפוש עט סופר, אבל לא ישכל את ידיו לכתוב קורותיו ותולדותיו בהשכל ודעת, כי בימי נעוריו עוד טחו עיני שכלו מהבין ומהשיג את המקרים אשר יכתירוהו, ואת גלגלי הסבות, אשר יסובבוהו, כן בני אדם בכלל, ימי נעוריהם חלפו ועברו מבלי משים על לב להחקק לזכרון את מפעלותיהם כי אין כותב ואין מכתב בימים ההם, וימים רבים חלפו ועברו ללא תורה, ללא דעת, ובני אדם נמשלו כבהמות נדמו. אך לאט לאט החלה שמש ההשכלה לזרוח על בני האדם, ויהלו לכונן מושבות, לבנות ערים וליסד ממלכות, ונפרדו לגוים ולמדינות וללשונות שונות, ויחוקו חקים ומשפטים, ויערכו אמונות ודתות ויכתבו דברי הימים וקורות העתים. אולם דעת לנבון נקל, כי בימים ההם בעלות עם אחד מעמי ימי קדם על מדרגות ההשכלה, ובעלות על לב העם הזה לכתוב קורותיו מימי נעוריו, אז נסתמו כל מעיני התולדה מפני סופריו, כי ספרי דברי הימים עוד לא נכתבו לפניהם, ומאין שאבו הסופרים את קורותיהם? כה הדמיון, אשר משל על בני קדם, היה בעזרת הסופרים. בן אדם בימי נעוריו טרם יבוכר שכלו אך בכה הדמיון לבד ישתמש, ובני אדם בימי נעוריהם בימי קדם הסרי דעת היו ובדמיונם לבד השתמשו, וכן בני ההמון בזמן הזה בילדי הדמיון ישפיקו. כל מקרה ממקרי הטבע, וכל קורות העתים כל בעל שכל יבינם על פי סבותיהם ותוצאותיהם, וכל בעל דמיון יבינם על פי דמיונו, לכן בני קדם הולידו בדמיונם על כל קורותם אגדות נפלאות אשר מסרו אותן האבות לבנים ומדור לדור הנחילו אותן לבניהם אחריהם עד כי התפשטו והתדהבו האגדות והחליפו את מלבושיהן, אשר לבשו בתחלה. והאגדות האלה מצאו הסופרים הקדמונים בפי העם, ויצרו אותן בחרט המליצה, את רחשי לב העם שמו להם

לקו והגות רוחם בעת כתבם למשקולת, ויכתבו תולדה על פי האגדה. האגדה איננה תולדה, והתולדה איננה אגדה! התולדה אוצרת בקרבה מקרים וקורות הכתובים בהשכל ודעת, והאגדה אוצרת בקרבה ספורים נפלאים ילדי הדמיון. ובכל זאת אם נביט בעין פקוחה בספורי נפלאות, אשר בפי האגדה, נראה כבראי מוצק את משאלות לב סופר האגדה ואת הגיון רוח העם, אשר הרה וילד את האגדות, אשר על אדניהן הטבעו קורותיו ותולדותיו. כי אין עם בתבל, אשר יזכור ימי עולם מראשית היותו לגוי, ואין עם בהלד, אשר יזכור את שמות אבותיו הראשונים, ואף כי קורות ימי הייהם, ואם אנהנו מביני מדע, משכילי הדור, לא נזכור את שמות אבותינו, אשר היו עשרה דורות לפנינו, על אחת כמה וכמה בימי קדם קדמתה בעת לא היה לא כתב ולא מכתב, לא גליון ולא ספר. וספורי האגדות אשר בפי בניהם לא יפיצו אור בהיר במהשבי תולדותיהם גם לא ילמדונו דעת קורותיהם מראשית מוצאותיהם, אשר ערפל התילתם, כי אין זכרון לראשונים, אבל יאלפונו דעת תבונת העם ורוח סופריו ומצבם בהשכלתם, ורוח העת ההיא אשר בה נכתבו האגדות, כי כל סופר מסופרי תולדות גוי עתיק ימים רקם פתילי רעיוניו בתוך האגדות וילבש אותן מהלצות המליצה כפי מצב השכלת עמו ותשוקת רוחו בזמן כתבו. לכן סופרי גויי קדם אוהבי קרב ומלחמה כתבו, כי אבותיהם לפנים היו גבורים לוכדי ממלכות וכובשי ארצות עושי נפלאות גדולות בהרבם ובקשתם. סופרי קורות גוי נבון והכם אוהב הכמה ומלאכת מהשבת כתבו, כי אבותיהם הראשונים המציאו בכשרונותם הכמות ומלאכות נפלאות. גוי עושה מסהר וקנין, כתבו סופריו, כי אבותיו היו עוברי ימים ונוטעי משכנות לכל משלה יד ומרכולת בארצות רהוקות. ועם דבק באלהיו, כתבו סופריו, כי אבותיהם היו אלים, ומלאכי מעלה, או יראי ה׳, נביאים והוזי עליון. ודעת לנבון נקל, כי דברי הקורות האלה לא דברי התולדה הנאמנה הם, כי לא האמת מדברת מתוך גרונם, כי אם רוחם רוה תשוקתם וגאון לאומתם שם את דברי התולדה בפיהם. וכל סופר מסופרי ימי קדם, אשר רוה עמו דובר בו, הנהיל לנו בספריו יצרי לב עמו וילדי רוהו אשר התהברו והיו לבשר אחד. —

עפ״י הדברים האלה יבין כל קורא, אשר לו לב לדעת ולהשכיל בתולדות גויי ימי קדם, כי אנהנו בדרכנו זה הפשנו בהפש מהופש אחרי קדמוניות העמים אספנו אגדות עתיקות ומסורות קדמונות מפי סופרים וספרים הדשים גם ישנים, כי בזמננו גלתה אדמת אשור ובבל את מהמדיה אשר היו לה בימי קדם, ודורשי קדמוניות הוציאו לאור זכרונות ומסורות קדמונות מהוטבות על עמורי שיש, גם כתובות מפותחות בלבנים בקירות הדרי מלכים, ובלוהות המר בכתב היתדות בעקדי הספרים, וברוב עמל וביגיעה רבה פתרו הכמי הרשים הידות ימני קדם, ועל כל אלה ספרי קדשנו יאירו לנו את הדרך להגיע למהוז הפצנו. —

ב.

עילם, אשור ובבל.

ארץ ויושביה.

יש ארץ מגדלת יושביה, ויש ארץ משכלת יושביה, ארץ, אשר למטר שמים תשתה מים, או נהרות ישקוה, מגדלת את יושביה לעם גדול ועשיר, כי היושבים בה ילמדו על נקלה את ידיהם לפתח ולשדד את אדמתם, והאדמה תתן את יבולה, ועץ השדה יתן פריו, ההרים ילבשו צאן, והעמקים יעטפו בר, ומהלב ודשן תשבע נפש כל החי בה, וירב עשר בארץ, ויעל העם על במתי ההשכלה, ויעש חיל בחכמה ובגבורה, ותמלא כל הארץ דעה והשכל. וארץ אשר הרביבים לא ימוגגו תלמיה, והנהרות לא ירוו נחת גדודיה משכלת את יושביה, כי ארץ ציה ושממה היא, לא תתן זרע לזורע ולחם לאוכל, ריש ועוני במגורם ונגע ומהלה במעונם, שכול ואלמון כתומם יבואו להם ויאבדו מן הארץ. והנה הממלכות הראשונות בתבל ארצה על ימים נוסדו, או על נהרות כוננו, בהן הצליחו כל צאצאי האדמה, ויושביהן הצליחו במעשה ידיהם, ויעשו היל במסהר וקנין בהכמה ובגבורה. על נהרות איתן פרת והדקל כוננו בימי קדם ממלכות אדירות בבל, עילם ואשור. א) כיאור מצרים, אשר גדל את היושבים על אדמת הם לעם עצום ורב ולגוי נבון והכם, כן נהרות פרת והדקל גדלו את

א) כיאור מצרים העולה מדי שנה בשנה ומשקה את אדמת הם, מולידה ומצמיחה, כן נהרות פרת והדקל יעלו וישטפו על כל גדותיהם שנה בשנה ומריקים שפעת ברכתם על יושבי בבל עילם ואשור. וימים כבירים טרם עלתה ממלכת מצרים היושבת על יד היאור על גפי מרומי הגדולה והעשר, ותעש חיל בחכמה וגבורה בימי מלוך מלכי בית אמענאפיס וטוטמאזיס, התנשאו ממלכות אדירות הרחק מאד מיאור מצרים לפאת קדמה על יד נהרות פרת והדקל, ויעלו גם הן על במתי ההשכלה בימי קדם קדמתה. נהרות איתן אלה נובעים מבין הרי אררט (ארמעניה) נהר פרת בצפון, ונהר חדקל בדרום, ומעינותיהם לא רחוקים הם זה מזה בתוך ההרים הנקראים בימי קדם ניפאטים (ובזמננו נקראים קעלעשין) ובצאת הנהרות מרחם מעינותיהם יפרדו בהליכתם, נהר פרת הולך ימה וסובב את רכסי ההרים הנקראים בימי קדם מאזיוס, ונהר חדקל פונה לו מסלול ודרך בתוך ההרים ההם, ושניהם ילפתו ארחות דרכם בארץ מדבר ותהו יליל ישימון בין חגוי סלעים ורכסי גבעות ויורדים אל ארץ השפלה. ובבואם אל ארץ השפלה יתקרבו הנהרות זה לזה והולכים זה לעמת זה בארך חמשים פרסאות. מימי פרת יזולון לאט ובנחת, ומימי חדקל יזרמו בשצף קצף ובהמולה גדולה, כי אל תוכו ישתפכו המון מים מבין הרי מדי, ואחרי כן יתאחדו הנהרות האלה לנהר אחד הנקרא בימי קדם פצי-דקלת (ובזמננו שאט-אל-ערב) ונופל אל ים פרס. גדותי הנהרות האלה בעברם בארץ הרים וגבעות לא רחבות הנה ומעולפות ביערים נחמדים מעצי ברוש תדהר ותאשור, גם גני חמד עם נאות דשא יכתירו אותם סביב לשפתם. וכאשר יבואון אל ארץ השפלה ויעברו בתוך הבקעות, אז ירחבו גדותיהם וכרים נרחבים ושדי תרומות משתרעים סביב לעבריהם. הארץ הקרובה לשטף הנהרות היא פוריה במאד מאד ותתן אוכל למכביר בלי עמל ויגיעה רבה, ובמקומות הרחוקים משטף הנהרות יובילון

יושבי ארצות אשור ובבל וירוממו אותם לגוי אדיר וחזק, אשור היה כארז בלבנון יפה ענף, וייף בגדלו באורך דליותיו, ותארכנה פארותיו עד מי שיחור נגעו. ובבל היתה צבי ממלכות תפארת גאון כשדים. אולם כרוב לעצם הרבו אליליהם, וכטוב לארצם הטיבו לעצביהם. אשור ובבל כאריה וכלביא רבצו ורבו גוריהם, כלם טורפי טרף לדמי אדם יארובו, מתבוססים בדם חלל ושביה ומהצים ראש פרעות אויב. כוס תרעלה בידי מלכי בבל ואשור, מיינם שתו גוים רבים ויתהוללו ואחריתם עדי אובד. גם עילם נשא אשפה ברכב וסוסים ומלכיו עתקו גם גברו היל ויפרשו מטות כנפיהם על ארצות אשור ובבל ימים רבים.

ראשית מלכי בבל, עילם ואשור, תולדותיהם וקורותיהם בימי קדם קדמתה עטופים בלבושי אגדות ילדי הדמיון, ואף אחרי העמל והיגיעה הרבה, אשר עמלו ויגעו חוקרי קדמוניות העמים בזמננו, לא הצליחה בידם לבלע פני הלוט הלוט על מוצאותיהם וקורותיהם מימי קדם. כל קוראי הדורות מראש ימות עולם אך באגדות ילדי הדמיון ישפיקו, ודברי תורתנו הם נר לרגליהם ואור לנתיבותיהם. ב) וגם אנהנו נפלס מעגל רגלינו על פי כתבי קדשינו, ונלכה בעקבות החוקרים בקדמוניות העמים, והאמת תאיר לנו את הדרך אשר נלך בה

את מימי השטף בתעלות ואפיקים, ואם יזרעו האכרים עובדי האדמה אורז ושעורים אחרי שטף הנהרות ימצאו מאתים שערים. אולם הארץ בין הנהרות בתוך היא ארץ מדבר בלי צמחי השדה ועץ מאכל, אך רועים נודדים יתהלכו שמה בעדרי מקניהם הפראים ואיים ובנות היענה שמה ישכונו. ואף כי אדמת אשור ובבל שמנה היא בכל זאת לולא שטף הנהרות לא תתן יבולה, כי השמים נעצרים, ולא ירד הגשם כי אם בירחי אייר וסיון ימס השלג על הרי אררט ועלו הנהרות וישטפו על כל גדותיהם וירוו את שדמותיהם כל ימי החום. אולם השטף הזה לא בנחת ילך כשטף מי היאור, כי אם לפעמים ישטוף נהר חדקל משברי מים זדונים ונחלי בליעל על פני כל הבקעה, ויהפוך את הארץ לים גדול ורחב ידים, ויעל על כל אפיקיו ומטה כנפות זרמתו עד שערי ארץ נוען יגיעו. ארץ השפלה היא בקעה מבורכת בכל תנובות שדי ופרי חמד, וכל הסופרים הקדמונים פה אחד יהללו ויפארו את חמדת ארץ נהרים. הסופר בירוסי הכשדי יגיד, כי הארץ אשר מעבר לנהר פרת והלאה עד ארץ ערב היא ארץ ציה בלי משקה ובלי תנובה, והארץ אשר מעבר לנהר חדקל היא ארץ הרים אבל שמנה ופוריה, והארץ אשר בין הנהרות דשנה מאד בה יצמחו חטים ושעורים פול ועדשים, גם עצי תמר ותפוחים ושאר עצי פרי נחמדים יגדלו שמה למכביר, וגם עוף השמים ובהמת הארץ ושרצי המים נמצאים שמה לרוב, גם סופרי היונים הערודאט וקסענאפאן יפארו ויהללו את הדרת ארץ נהרים על רוב תבואות השדה ופרי חמד הנמצאים בה. ועד היום הזה יערי תמרים מכסים את גדותי נהרות פרת וחדקל ויכללו את יפים בגאון צמחם.

ב) סופרי היונים הקדמונים שאבו את דברי קורותיהם ממעין נרפש וממקור משחת כי המה לא ראו את ממלכות אשור ובבל בגדלן ותפארתן, כי בימיהם כבר ירדו הממלכות האלה פלאים ונכנעו תחת שבט ממשלת הפרסים. והפרסים היו שונאיהם לכן טחו טיח תפל על קורותיהם. סופרי היונים לא הבדילו בין עילם, אשור ובבל וקראו כלם על שם ארם (סיריא), הערודאט היוני יכנה את שוכני הר הלבנון, את השוכנים על חוף ים הגדול ואת השוכנים על נהרות פרת וחדקל בשם ארמים (סירים), גם הסופרים קסענאפאן ושטראבאן יחליטו כי על שני

להגיע אל מחוז חפצנו. אם נביט בספר תורתנו בשום שכל, נראה מפורש, כי בני נח היוצאים מן התבה בנסעם מקדם מצאו בקעה בארץ שנער, וישבו שם, ויבנו שמה עיר ומגדל אשר ראשו בשמים, ויקראו את שמה בבל, כי שם בלל ה׳ את שפת כל הארץ. ג) ולא על בני שם זרח שמש ההשכלה לראשונה כי

עברי נהרי פרת והדקל סורים (ארמים) ישבו כי בבל ונינוה ערי סוריא הן ויושביהן ארמים הם ומדברים שפה ארמית. ומדברי הכתוב (מלכים ב׳ י״ח, ישעיה ל״ו) נראה כי גם בני ישראל בימי קדם כנו את השוכנים על נהרות פרת וחדקל בשם ארמים, כי אליקים ושבנא ויואח אמרו אל רבשקה, אשר שלחו סנחריב מלך אשור, „דבר נא אל עבדיך ארמית". *) כי באמת היו השבטים האלה קרובים זה לזה, כי כלם בני שם היו. הרועים הנוסעים בעדריהם במדבר ערב וארם, והשוכנים על חוף ים הגדול ובאזיה הקטנה גם היושבים על עברי נהרות פרת והדקל מהרי אררט עד לשון ים פרס כלם מגזע אחד הולדו. שפת הערבים בני שם היושבים לפאת נגבה, שפת ארמים ושפת הכנענים בני שם היושבים לפאת ימה, שפת בבל ואשור בני שם היושבים לפאת קדמה, הם שלשה שבטים אשר מגזע אחד יצאו, ושפה אחת להם, וגבולם מים הנהר וים הגדול עד לשון ים ערב ופרס. היושבים בארץ הנגב נקראו פראים עד היום הזה, אבל היושבים על נהרות איתן ועל חופי הים עלו במעלות ההשכלה איש איש על דגלו ועל מטהו. —

ג) ארץ שנער, ארץ כשדים וארץ בבל אחת היא. ארץ שנער נקראת לראשונה, וארץ בבל נקראת מאז נוסדה העיר בבל, ונקראת כל הארץ על שם ראש הממלכה, וארץ הכשדים נקראת מאז התישבו הכשדים בתוכה, כי הנה „כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים" (ישעיה כ״ג), הכשדים נקראים בפי הסופר הקדמון בירוסי כלדים, גם בכתבי היתדות נקראת ארץ בבל כלדי ויושביה כלדיאי כי בלשון אשורית אותיות ל״ש מתחלפות זו בזו. ואם ארץ בבל נקראת על שם כי שמה בלל ה׳ שפת כל הארץ או על שם אליל בל אשר לכבודו נבנה היכל גדול בבבל, הוא המגדל אשר ראשו בשמים, ומורכב מן בב-בל הוראתו שער של בל, או הוא מורכב מן בב־אל הוראתו שער אלהים, אין אנו יכולין להכריע כי יסודם בדמיון. והנה הארצות אשר על נהרות פרת והדקל כולנה נחלקו בימי קדם למדינות וממלכות שונות. לפאת נגבה היא ארץ השפלה, ובשפלת נהר פרת ישבה ארץ שנער היא בבל בה הערים הגדולות ארך, אכד וכלנה, אור כשדים, ספרוים, לדעת הסופר בירוסי הכשדי נוסדו הערים בבל וספרוים עוד קודם המבול וספרוים נוסדה על שני עברי נהר פרת ונחלקה לשתי ערים, לכן נכתב בלשון זוגי. האחת קדושה היתה לאליל ענו והשנית לאליל השמש, ככתוב בספר מלכים (ב׳ י״ז) „והספרוים שורפים את בניהם באש לאדר מלך וענמלך אלהי ספרוים", היא היתה עיר חכמים וסופרים להכשדים, שמה אצרו את ספריהם ואת כתבי זכרונותיהם. ובכתבי היתדות נקראת עיר השמש הזורח בארבע כנפות הארץ. גם נהר פרת נקרא על שמה נהר ספארא. העיר ארך נקראת בפי סופרי היונים ארכאי (Orkoe) ובכתבי היתדות ארכא (Arku) וחרבותיה נמצאו בימינו בכפר בארקא, והיא ישבה לפאת נגבה מעיר בבל על שפת נהר פרת המזרחית. העיר אכד היתה עיר גדולה ובצורה מאד וקרית מלך רב, כי מלכי אשור ובבל נקראים בכתבי היתדות מלכי אכד, כי היא היתה ימים רבים ראש הממלכה. ומקום עיר כלנה עוד לא נודע עפ״י כתבי היתדות, ויש אומרים כי היא עיר ניפור הנזכרת בתלמוד (יומא י׳) אור כשדים נקראה בכתבי היתדות אורו, שמה בנו מלכי בבל ואשור היכלות ומזבחות לאליליהם וחרבותיה נמצאו בימינו לפאת מערבית דרומית

*) ובעלי תלמוד כנו את כל עובד עבודה זרה בשם ארמי, כאמרם הבועל ארמית קנאין פוגעים בו (סנהדרין פ״א) לטעמיה קפילא ארמאה (חולין ל״ז).

על בני חם, ונמרוד בן כוש בן חם החל להיות גבור בארץ, ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה בארץ שנער. מן הארץ ההיא יצא אשור (לאשור) ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלח. ואת רסן בין נינוה ובין כלח היא העיר

מעיר בבל ונקראת מוגהיר. גם לשמות הערים כותה ותל־אשור נמצא זכר בכתבי היתדות. המלך סנחריב מתפאר כי כבש בארץ הכשדים מלבד העיר בבל עוד שמונים ותשע ערים בצורות ושמונה מאות ועשרים ערים פרזות. ולפאת צפונה היא ארץ הרים, היא ארץ אשור, היושבת באמצע מזרח נהר חדקל בין ארץ אררט (ארמעניה) לפאת צפון ובין ארץ מדי לפאת קדמה. והגבול אשר בין ארצות בבל ואשור הוא במקום אשר החלו הנהרות פרת וחדקל להתקרב זה לזה במרום ארץ היט אשר על נהר פרת ועל במתי ארץ סאמארא, אשר על נהר חדקל. וגבול ממלכת אשור לפאת ימה הוא נהר חדקל, ולפאת נגבה יסוב הגבול על יד נהר דיאלא הנובע מהרי מדי ויורד אל נהר הדקל. והחלק הצפוני נחלק לשלש ארצות, עילם, אשור וארם. וארץ עילם יושבת בשפלת נהר הדקל, ונקראת בפי סופרי היונים קיסיא, גם ארץ זוזיאנא על שם שושן הבירה אשר בעילם המדינה (דניאל) גם שם עלימאים נמצא בפי הסופרים הקדמונים. סופרי היונים יגידו לנו, כי ארץ עילם היתה חמה מאד אבל גם שמנה ופוריה כי שטף נהר הדקל היורד מהרי מדי ישקה אותה, האדמה תוציא תבואתה למכביר, והזורעים בה ימצאו בכל שנה מאתים ושלש מאות שערים. הסופר סטראבאן יגיד כי שני שבטים ישבו בארץ עילם, הקיסים והעילימים ועיר שושן הבירה יושבת בין שני נהרות הנקראים שאפור ודיזפול, ובירת שושן נקראה בפי מחברי היונים בירת מעמנאן היא בן שחר, ועמוד פסל נמצא במצרים אשר קראו היונים מעמנאן (עיין מגרים גוי ואלהיו הערה ל"ב). וערים הגדולות אשר למלכות אשור הנה: נינוה, רחובות עיר, כלח ורסן. והמדינות הנכללות בארץ אשור הנה: מדינת חלח (Calachene) היושבה בין נהר כבר ונהר חדקל, בה הושיב מלך אשור את גלות ישראל (מלכים ב' י"ז), מדינת חבור (Chabor) היושבה בין רכסי הרים המפרידים בין אשור לארץ מדי, וגם שמה הוליך מלך אשור שבי בני ישראל (מ"ב שם), מדינת ארפכשד (Arpachitis) היושבת בקצי הרי אררט לפאת נגבה והיא ארץ הרים וסלעים וגבעות גבוהות, אשר ראשיהם מכוסים בשלג עולמים, מדינת ארבאל (Arbelitis) ומדינת הדייב (Adiabene) יושבות בין נהרות זב וליקאס הנקראים נאבאטהם הגדול והקטן הוא נהר סמבטיון הנזכר בתלמוד. ומדינת ארבאל נזכרת בכתוב: „כשוד שלמן בית ארבאל" (הושע י') וגם בתלמוד בקעת ארבאל (תענית ס"ט) ומדינת הדייב נזכרת גם היא בתלמוד בהרבה מקומות. הלזון הדייב ומניבז (קדושין ע"ב) ר' יעקב הדייבא (ב"ב כ"ו) ועל שם הנהר סמבטיון נולדו אגדות אשר בתלמוד כי הוא שבת ביום השבת, ויען כי מלך אשור הושיב שמה את שבי ישראל נולדו ספורים נפלאים על עשרת השבטים הנעלמים עד היום הזה מעבר לנהר סמבטיון, ובספר יוחסין מביא בשם ספר ארחות עולם דברים רבים בענין הזה, וגם הרב ר' מנשה בן ישראל מדבר דברים מפליאים על עשרת השבטים ויסוד כלם הגדות ודמיונות כי עשרת השבטים התערבו כבר בין הגוים ואבד זכרם. — נהר כבר הוא המפריד בין ארצות אשור לארם והוא נובע מהרי מאזיוס והולך ושוטף מצפון לדרום ויורד אל נהר פרת על יד עיר כרכמיש. וארץ ארם משתרעת מהר הלבנון קדמה עד נהר כבר ונכללו בה ארצות גשור, דמשק, מעכה, צובה, רחוב וארם נהרים, ונקראת ארם מפני שהיא יושבת בגובה של ארץ סוריא, וארץ כנען יושבת בשפלה סוריא מערב כנע שפל.

הגדולה. ד) ועל פי הגדות הסופר הקדמון בירוסי הכשדי היה המלך הראשון אשר מלך על ארץ בבל עוד לפני המבול אלור (הוא בל־נמרד אליל השמש, אלא־אם) אותו העמיד אלהי האור לרועה נאמן על עם הכשדים וימלך שלשים אלף וששת אלפים שנה בארץ שנער. אהרי מותו מלך אלאפר בנו עשרת אלפים ושמונה מאות שנה. ואהריו מלך אל־מעלון מעיר ספרוים ארבעים אלף ושלשת אלפים ושמונה מאות שנה. ואהריו מלך אמענאן מעיר ספרוים ארבעים אלף ושלשת אלפים ומאתים שנה. בימיו עלה דגון מן הים (הוא יציר הציו אדם והציו דג) ונקרא בשם אידאַציאַן להורות לבני אדם דרך תבונות ללמדם עבודת האדמה ולאלפם לשון וספר. ואהריו מלך אמגאלור מעיר ספרוים ששים אלף וארבעת אלפים ושמונה מאות שנה. ואחריהם מלך דאנון גם הוא מעיר ספרוים שלשים אלף וששת אלפים שנה על בבל. בימיו עלו מים האדום (ים סוף) ארבעה צלמי דגון (הצים דג והצים אדם) הנקראים בשמותיהם א־דוק, אינעגאם, אינעבאל ואנימענט, ואהריו מלך בבבל המלך עדאַרונק ששים אלף וארבעת אלפים ושמונה מאות שנה, וגם בימיו עלה יצור בדמות דג ואדם מתוך הים הנקרא בשמו דגן (אַראקאַן) כל אלה היצורים בני אלהים היו וילמדו את בני

ד) כל דורשי קדמוניות העמים פה אחד יחליטו, כי השכלת בני שם לא על אדמתם החלה לצמוח ולעשות פרי כי אם עמים זרים הביאו זמורות ההשכלה מארצות אחרות ויטעו אותן על אדמת בני שם וישגשגו ויעשו פרי תבונה ברבות הימים. אולם מי המה העמים אשר הביאו את ההשכלה הזאת? ומאין הביאו אותה? — יש מהם יחליטו, כי ארץ מצרים היא מקור העלומות חכמה ודעת לכל ארצות בני קדם ומשם יצאה ההשכלה, ועד פרסיה ותצלח יונקותיה בארצות נהרות פרת וחדקל. וכן העידו כהני מצרים על פי דברי הסופר היוני דיאדאר (Diodor 1. 28. 81) „כי איש מצרי בעלום שמו הביא אתו אנשים חכמים מארץ מצרים ויושיבם על אדמת בבל, וילמדו את הכשדים את מהלך הכוכבים ולמודי הטבע גם חכמת אלהות. והמצרי הזה בנה את עיר בבל הנקראת על שמו ואת המגדל אשר בתוכה ובמגדל הזה מצא בעלום את קברו ונקרא היכל בל עד היום הזה.“ וכן נראה דעת סופר תורתנו המספר, כי נמרוד גבור ציד בן כוש בן חם (הוא איש מצרי) מלך ראשונה על ארץ בבל; לכן יש מהסופרים החליטו, כי בעלום הוא נמרוד אשר בנה את בבל ואת המגדל בל, ויצא מארצו אשורה ונקרא שמה נינוס ויבן את נינוה. וסופרים אחרים יגזרו בהשערתם כי נמרוד הוא המלך אלארוס אשר מלך עוד לפני המבול על ארץ בבל. ובעלי הגדות בתלמוד ומדרשים הרבו לספר אגדות נפלאות על נמרוד ראש דור הפלגה אשר בנה את העיר ואת המגדל ומהכוון למרוד בהקב״ה, והוא אשר השליך את אברהם אבינו אל תוך כבשן האש על מאסו בעבודת אלילים, וחוקרי קדמוניות החדשים העלו בחקירתם על פי כתבי היתדות, כי השכלת הכשדים באה מנגד אסיא מהיושבים על החוף ים הפרסי הנקראים גם הם כושים, והכתובים: „הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש“ (ישעיה י״ח), „ויער ה׳ על יהורם את רוח הפלשתים והערבים אשר על יד כושים“ (דה״י ב׳ כ״א ט״ז) מוכיחים כי היושבים בנגב אסיא נקראים גם הם כושים. והעמים האלה היושבים בנגב אסיא על חוף ים הפרסי לא דברו שפת בני שם, כי אם שפה אחרת להם, היא שפה טורנית, והשפה הזאת קדמוניה היא משפת בני שם, ומהעמים האלה הנקראים כושים קבלו הכשדים את השכלתם ולא מן הכושים היושבים באפריקא הנקראים עטיאפיה. --

אדם דרך תבונות. ה) ויבארו באר היטב את תורת הדג ענו הראשון. ואחריו מלך אמעפסין איש כשדי שלשים אלף וששת אלפים שנה, ואחריו מלך או־

ה) דבר ידוע כי העמים הקדמונים עבדו לאלילים אלמים גלמי עץ ופסילי אבן אשר תאר ודמות להם, מהם בתבנית אדם וחיות השדה, ומהם בתמונות עוף השמים, רמש האדמה ודגי הים. והמצרים עבדו לבעלי החיים עצמם. כאשר הרביתי לדבר בענין הזה בחלק הראשון מספרי זה (מצרים גוי ואלהיו פרק ב׳ הערה ל״ב) והגלמים האלה, מהם היו פשוטים, ומהם היו מחוברים ומורכבים מתמונות שונות, חציו בהמה וחציו חיה, חציו אדם וחציו דג רמש או עוף, ומהם בהרכבה פנים לאחד פני אדם, פני שור, פני אריה ופני נשר. ויספרו עליהם אגדות נפלאות, וחוקרים שלמים. וכן רבים חדשים גם ישנים חתרו למצא את הסבה הנכונה למראה הזה, מדוע כל עמי ימי קדם, אשר היה בהם גם חכמי חרשים ונבוני לחשים השתוללו להשתחוות לגלולי בשר ודם ולכרוע ברך לבול עץ ואבן, אבל נלאו למצוא פתרון לחידה הזאת. מהם החליטו כי אולת האדם סלפה דרכיהם ותעור את עיני שכלם מהביט אל נוגה החכמה וילכו אחרי ההבל ויהבלו, ומהם החליטו כי תמונות האלילים היו תמונות אותיות אשר בהן חקקו חכמי קדם את רעיונותיהם ומושגיהם באלהות ותעלומות חכמה ודעת נסתרו בצלמים האלה, אולם רק חכם לבב הבין את הרעיון הנסתר בצלם ההוא, אבל המון העם דבק בלבוש החיצון ויכבד את הצורה ולא את יוצרה. ודורשי רשומות בזמננו הרוצים להגדיל חכמת בני קדם בקשו למצוא בטוח והשערות חדשות בחכמות הטבע, אשר העלו חוקרי דורנו בתמונות אלילי ימי קדם ובהגדותיהם כאשר נבאר; ונציג פה הגדה בבלית על ראשית יצירת האדם. „בראשית הכל היה חשך ומים. ובמי תהום אלה שרצו נפש חיה למיניהם וגם בני אדם בתוכם, מהם היו בעלי שתי כנפים, ומהם בעלי ארבע כנפים, ובשני פנים לאחד וגוף אחד כי אנדרוגינוס נבראו. מקצתם היו בני אדם ורגלי עזים וקרנים להם בראשם, ומהם היו ברגלי סוסים ומהם חצים לפנים דמות אדם להם וחצים לאחור דמות סוס להם. והיו בתוכם שורים בראש אדם וסוסים בראש כלב, ובני אדם בזנבות דגים. ודגים בדמות סוסים, ומלבד אלה היו במימי התהום חיות ובהמות שרצים ורמשים נחשים ותנינים בתמונות שונות, אשר תבניתם נשארה חקוקה למזכרת בהיכל בל בבבל. (ואבא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ מחוקה על הקיר סביב יחזקאל ח׳). ועל מעשה היצירה משלה אשה בשמה אמת-ארכת (אם-ארץ) ובלשון כלדית תולדה. ויבא אליל בל ויבקע את האשה ואת החשך לשנים, ויעש מחציה העליון את השמים ויסדר גם השמש והירח ואת הכוכבים במשמרותיהם, ומחציה התחתון את הארץ, ויחלק את מימי התהום לכל ארץ וארץ כפי הכונה ויצב גבולות עולם, ויבדל בין האור ובין החשך. ויצורי התהום נלאו לשאת את תוקף האור אשר האיר בתחלת הבריאה נכחדו ויאבדו מן האדמה. ויהי אחרי כן ויכרות בל את ראשו מעליו ויצו לאחד מאלהים אחרים הנתונים תחתיו, כי יקח מדמו, אשר יזוב מראשו, ויערב בעפר מן האדמה ויברא ממנו את האדם ויפח באפיו נשמת רוח חיים. זכר ונקבה ברא אותם. ויצו אחרי כן לאחד מאלהים אחרים כי יכרות גם הוא את ראשו מעליו ויערב את דמו בעפר הארץ ויברא ממנו את חיות הארץ, את עוף השמים ואת רמש האדמה שואפי רוח חיים תחת השמים, ויכל בל את מלאכתו בשמים ובארץ, ויבן את עיר בבל הנקראת על שמו, ויעל השמימה. ובני אדם הראשונים אשר ישבו בבבל היו כבהמות בלי סדר ומשטר מדיני, וירא אליהם יציר עולה מתוך הים, נורא היה מראהו, כי לו שני ראשים, ראש אדם וראש דג לו, וגופו גוף דג ומתחת לזנב הדג רגלי אדם לו, גם קולו כקול אדם הוא מדבר, ונקרא בשם

טיארט איש כשדי מאור כשדים עשרים אלף שנים ושמנת אלפים שנה ואחרי מותו מלך בנו קסיזוסטרוס ששים אלף וארבעת אלפים ושמונה מאות שנה. על פי דברי הסופר הקדמון הזה עברו מימי מלך המלך אלור עד קסיזוסטרוס ארבע מאות אלף ושלשים ואלפים שנה עוד לפני המבול. ובשנה הראשונה למלכות קסיזוסטרוס גלה אליל בל את אוזן המלך בחלום הלילה כי יהיה מבול מים על הארץ לשחת כל בשר. כל העמים הקדמונים מספרים מקרה המבול אשר בא לשחת כל בשר מפני רוע מעלליהם. ו) כי כל עמי ימי קדם, אשר על ימים

ענו, ותמונתו חקוקה עד היום בהיכל בל בבבל. בבקר עלה היציר הזה מתוך הים וישב בקרב בני האדם כל היום, לא אכל לחם ולא שתה מים, ויורם הכתב והמכתב, לפתח ולשדד את האדמה לזרוע זרע ולאסוף יבול האדמה, וילמדם דעת החכמות והמלאכות, לבנות ערים וליסד ממלכות ויאלפם חוק ומשפט, מוסר ודרך ארץ, וכבוא השמש ירד עמו אל הים וילן שמה. אחריו עלו עוד יצורים כמוהו הנקראים בשמותם וכלם הלכו ומטרה אחת להם להטיב דרכי בני אדם". פותרי אגדות ודורשי רשומות מצאו באגדה בבלית זו רמז לאגדות תלמודנו: אדם הראשון אנדרוגינוס נברא, דו פרצופים נברא, וגולם נברא והיה מוטל מסוף עולם עד סופו, זנב היה לאדם הראשון. ויש מהם בקשו למצא באגדה הזאת שמץ דארוין כי האדם לא נברא בתחלת היצירה בצלם אדם, כי אם מדגי הים וחיות השדה נוצר מתולדתו. אבל הדברים האלה הם בעיני אך דרשות, וכל הדורש ידרוש ויקבל שכר. —

ו) אגדת המבול, אשר בפי העמים הקדמונים, לא על הגוף ושנוי אשר נעשו בסדרי בראשית ע"י מלחמת היסודות זה בזה בהתהוות האדמה, ובהטיל ארץ את פניה וכמוט הרים בלב ימים נחרבו ערים ונהרסו מושבות בני אדם, ומקום מדבר וחורב ושמאון נהפך לאגם מים, וארץ כלה משקה היתה לשממה, נוסדה, כאשר יאמינו חכמים שלמים וכן רבים, כי נוכחנו לדעת אשר האגדות האלה לא נמצאו כי אם בפי עמים, אשר התישבו על מבואות הים ועל גדותי הנהרות כאשור ובבל, אשר נוסדו על נהרות פרת וחדקל ומשם באה הגדה לבני ישראל, וגם חז"ל ידעו מזה באמרם דלא טפת ארעא דישראל במבול (ב"ר פ' ל"ג) כי ארץ ישראל רחוקה מנהר פרת וחדקל ולא היה שם המבול. והגדת המבול הבבלית דומה להגדת המבול אשר בתורתנו כי ממקור אחד יצאו. ולא הסופר בירוסי הכשדי לבד מזכיר ומספר אגדות המבול כי אם גם בכתבי היתדות אשר התגלו בימינו מצאו דורשי רשומות ספור המבול בשנוים רבים כפי תכונת האומה ומשפט הלשון הנכתב בה ונלוים שם. אלה המה דברי בירוסי: „בשנה הראשונה למלכות קסיזוסטרוס גלה האליל בל את אוזן המלך בחלום הלילה, כי בחמשה עשר יום לחדש דזיוס (הוא חדש סיון) ימטיר גשם רב על הארץ, ומבול מים ישחית את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה עד עוף השמים ורמש האדמה ימחו מן האדמה. ויצו את המלך לאמר, קום הסוף את הספרים הקדומים החדשים והישנים ולך והסתירם בעיר ספרויה, ובנה לך אניה (תבה) ובאת אתה וביתך וקרוביך וכל רעיך אל האניה, גם מחית הארץ ועוף השמים תקח אתך אל האניה, ואספת בה מכל מאכל אשר יאכל. ויעש קסיזוסטרוס ככל אשר צוה אותו אלה בל, ויבן את האניה תשעת אלפים רגל ארכה ואלף ומאתים רגל רחבה ויבא את אשתו ואת בניו ואת קרוביו ואת אוהביו אליו אל האניה ויהי המבול על הארץ, וישחת את כל היקום אשר על פני האדמה. ויהי מקץ ימים חדל הגשם והמים היו הלוך וחסור, וישלח קסיזוסטרוס צפרים מן האניה וישובו אליו, כי לא מצאו כל מאכל ולא מנוח לכף רגלם. ויוחל עוד ימים

יסדו ערים ועל נהרות כוננו מושבות, נפקדו לעתים מזומנים בזרם מים כבירים ונחלי בליעל אשר שדדו רבצם ושחתו את כל היקום אשר ברגליהם. ויען כי דרכי הטבע נסתרו מעם לא בינות, וכל חליפה וכל תמורה, אשר תעבור בשמים ממעל ועל הארץ מתחת כזעם אלהים ושבט אפו, אשר בא לפקוד עון בני אדם על רוע מעלליהם נחשבו בעיניהם, לכן יספרו כי בדור המבול, דור עקש ופתלתול, מצא אלהים אנשים צדיקים אשר הצילם משטף מים זדונים, והוא קסיזוסטרוס או נח הנצל ממימי המבול, ואת כל האנשים החטאים אשר השחיתו את דרכם על הארץ הכחיד מעל פני האדמה. ואחרי המבול מלך, על פי דברי הסופר בירוסי

אחדים ויוסף שלוח עוד צפרים אחרות, אבל שבו גם הן אל האניה אבל רגליהן בבוץ הטבעו כי עוד לא חרבו פני האדמה. ויוסף עוד שלוח צפרים בפעם השלישית ולא יספו שוב אליו עוד, וידע קסיזוסטרוס, כי יבשה הארץ. ויעש פתח בגג האניה, וירא כי נחה האניה על אחד ההרים. ויצא הוא ואשתו וגם מלח האניה אתו מן האניה, ויכבד את המקום אשר עליו נחה האניה, ויבן שם מזבח, ויעל עולות לאלהים. ויהי בעשותם הנה והנה ויעלם קסיזוסטרוס מן העין הוא ואשתו ובונה האניה אתם, ויבקשו יושבי התבה אותם ולא מצאו, אך שמעו קול קסיזוסטרוס מדבר אליהם מן השמים, כי לקחו אלהים להתהלך לפני עם בני אלהים, כי צדיק תמים היה. וישובו יושבי האניה מהרי ארמניה אל ארץ שנער, ויחפרו את ספרי הקדש הטמונים בעיר ספרויס מפני מי המבול, ויתנום לידי צאצאיהם למשמרת לשמוע בקול אל ובקול קסיזוסטרוס עבדו, ויזבחו זבחים לאלהים ויבנו ערים והיכלות בבבל. ושארית קרשי התבה נשארו ימים רבים על הרי ארמניה, ויושבי המקום עשו בהם נפלאות". עד הנה דברי בירוסי. ועל לחות הלבנים, אשר מצאו דורשי קדמוניות הקוק בהיכל המלך אשורבניפל כתוב כדברים האלה: "אלוה (Hja) צוה לזיזוטרוס הצדיק (קסיזוסטרוס) משוריפאק לאמר: בנה לך אניה שש מאות אמות ארכה וששים אמה רחבה, וששים אמות קומתה כי אני מביא מבול על הארץ להשחית את החטאים. בבוא המבול תבוא אל האניה אתה ואשתך ובניך, עבדיך ואמתיך בתוכך דגנך ותירושך, כספך וזהבך וכל אשר לך תקח אתך אל האניה. ויעש זיזוטרוס הצדיק ככל אשר צוה אותו אלהיו, ויבן אניה ויכפור אותה מבית ומחוץ בכופר, ויאסוף אל תוכה את כל אשר לו, ויסגור בעדו את דלתות האניה. ויהי בלילה, וימטיר אל-שמש (שמש) גשם מטרות עז על הארץ, ואל-בין השמיע הוד קולו ברעם אדיר וחזק, ואל-נבו יצא בגבורתו, וכל האלים האדירים עלו על ההרים וירדו בבקעות, ואל שדי נרגל הרס ולא חמל את כל היקום וגם אליל אדר שחת ושבר את כל מבצרי בני אדם. גם הרוחות הסתערו ובמטאטא השמד טאטאו את כל פני האדמה, כי פרשו את מטות כנפיהם על עמים זרים וארצות רחוקות אח לא הכיר את אחיו. מבול-בין הגיע עד שחקים גם האלים חלו ורגזו מפני סער המתחולל ויבקשו מפלט להם בסתר כנפי ענו אלהי השמים. ואיסתר אלילה הגדולה גם היא נאנחה, ותאמר בני אדם השחיתו את דרכיהם לכן ישכבו למענה, וכדגי הים ימותו, ויבכו כל האלים עמה. וביום השביעי קמה הסערה לדממה והמטר חדל, ויפתח זיזוטרוס את חלון התבה וירא את פגרי האנשים החטאים צפים על פני המים, והמים היו הלוך וחסור ותנח האניה על הרי ניציר, וישלח זיזוטרוס את היונה מאתו ולא מצאה עוד מנוח לכף רגלה, ותשב אליו, ויוסף שלוח את העטלף וגם הוא שב אליו, ויוסף שלוח את העורב וירא את הפגרים וירד עליהם, ויאכל מהם ולא שב אל התבה, כי חרבו פני האדמה. וישלח זיזוטרוס את הבהמות ואת החיות מן האניה חפשי לארבע רוחות העולם, ויקטר קטורת לריח ניחוח לאלהיו ויבן מזבח על ראש ההר ויקטוף שבעה

הכשדי, אייעקסיאס על ארץ בבל אלפים וארבע מאות שנה. ואחריו מלך בנו חומשי־בל (חאמאס בעלאס) אלפים ושבע מאות שנה. ואחרי המלכים האלה מלכו בארץ הכשדים שמונים וארבעה מלכים. ומספר שנות ממלכתם שלשים אלף וארבעת אלפים ושמונים שנה. ואחרי כן גברו מלכי מדי ויאספו צבאות הילם וילחמו על בבל ויכבשוה, וימשלו עליה בחזק יד. שמונה מלכי מדי מלכו על בבל מאתים ושלשים וארבע שנה. ואחריהם מלכו אחד עשר מלכים מארץ עילם על ארץ בבל מאתים וארבעים ושמונה שנים, והם הביאו לבבל את כתב היתדות. ואחריהם שבה המלוכה למלכי בבל וימשלו ארבעים ותשעה מלכים כשדים ארבע מאות והמשים ושמונה שנים. ושם המלך הכשדי הראשון אור הם (אור החמה). ואחריהם מלכו על בבל תשעה מלכי ערב מאתים וארבעים וחמש שנים. ואחריהם גברו מלכי אשור ותעז ידם על ארץ בבל וימשלו ארבעים וחמשה מלכי אשור על בבל חמש מאות ועשרים ושש שנים, מהם יצאו המלכים סנחרב, אסר הדון, סאמוגעס ואחיו, נבו פול אסר אשר מלכו על בבל, ואחריהם מלך נבוכדנצר ויוריש עצר תחתיו ששים ושבע שנים. —

עד כה שמה התולדה חשך סתרה, וסופרי הקורות מגששים כעורים קיר בתולדות מלכי בבל, כי דברי בירוסי הכשדי אך אגדות ילדי הדמיון המה, ואין זכר למו בכתבי היתדות הנמצאים על אדמת אשור ובבל. ז) ומעתה התולדה עוטה אור

עשבי בשם ויקטירם על המזבח. וכאשר עלה להב הקטורת מעל המזבח השמימה ויתאספו האלים ויתפלל זיזוט כי לא יקרב בל אל המזבח, כי הוא הביא את המבול לשחת את בני האדם, גם את האניה בקש להאביד ולהשחית. ויפתח אל־אדר את פיו ויאמר אל הגבור בל וגם אל העם דבר אליו לאמר: אנא אדוני שר האלים אל תוסיף שלוח את המבול, כי היפלא ממך להאביד ולהשחית את בני האדם בדרך אחר, תחת השער יבואו אריות ונמרים להשחיתם, ותחת המבול חרב ורעב ימעיטם וימיתם. ויאות אל בל לבקשתם וישמע את תפלתם, ויבא אל זיזוט הצדיק אל תוך האניה ויוציאהו החוצה ויטהר את הארץ מן הפגרים המתים ויכרות ברית עם זיזוט לבל יוסף הביא עוד מבול על הארץ. וזיזוט ואשתו וכל יוצאי האניה הובלו בשמחה וגיל כבני אלהים מן התבה, וישב זיזוט בארץ מרחקים במקום הוצאות נהרות פרת וחדקל". ע"כ דברי כתובת הלבנים על פי העתקת החכם הענגלי סמיטה (G. Smith Dail. Telegr. 72.)

ז) הסופר הקדמון בירוסי הכשדי היה כהן בל ונולד בבבל בימי ממשלת אלכסנדר מוקדון על בבל וכתב קדמוניות ארץ הכשדים בלשון יונית בימי ממלכת סיליקוס ניקאטור בבבל, וברבות הימים אבד ספרו ונשארו אך פרקים מקוטעים בידי סופרים קדמונים כיוזעפוס פלאוויאוס, יוליאוס אפריקאנוס קלעמענס האלכסנדרוני, איזעביוס הקיסרוני, סינקעליוס הקיפטאנדוני, ואלכסנדר פאליהיסטאר. ויען כי דברי בירוסי הכשדי התגלגלו דרך גרונות שונות נשתנו ברבות הימים עדי בואם אלינו. אולם רוב דבריו אשר הגיעו אלינו הם דברי אגדה, אף כי לפי דבריו שאב קדמוניותיו מלוחות לבנים בכתב היתדות הנמצאים בבתי עקד הספרים בארץ בבל. אולם בזמננו קמו חכמים דורשי קדמוניות אשר חפרו במעבה אדמת אשור ובבל, ובראשם השר האנגלי לאיארד, וגלו הרבות ארמונים עתיקים במקום ערים נכחדות נינוה, ארך, אכד וכלנה, ובהם אוצרות ספרים בדמות לוחות לבנים מרובעים, משני עבריהם הם כתובים וחרותים בכתב הנראה כמסמרים או יתדות (כאשר הראיתי בדף המיוחד לזה) וחקוק עליהם קורות מלכי אשור, עילם

בשלמה ותאיר על ידי כתבי היתדות הנמצאים בזמננו במחשכי תולדות אשור, עילם ובבל, ומה נכבד היום בהגלות נגלות שפוני טמוני אדמת אשור ובבל לעיני חוקרי קדמוניות ודורשי אמת, והם יתנו עדיהם כי המספר בתירתנו על כדרלעמר מלך עילם ועל מלחמת ארבעה מלכים את החמשה (בראשית י״ד) הם דברי התולדה הנאמנה שאין להרהר אחריה, כתבי היתדות ילמדונו דעת, כי על ארץ עילם, היושבה בשפלת נהר חדקל, זרחה שמש ההשכלה לראשונה, ומלכיה פרשו מטות כנפי ממשלתם על עמים אחרים עוד בימי אברהם אבינו. ח) מלכי עילם נקראו בשם כדור כשם פרעה למלכי מצרים, ונוסף אליו עוד שם אחר והוא שם אלהיו. ט)

ובבל, חכמתם ומלאכת מחשבתם אמונתם ודעותם, ובשלש לשונות הם כתובים, בשפת כלדי, היא שפה הכשדית הנודעת לנו, בשפת אשור, היא קרובה ללשון עבר וארם, ועוד בשפה אחרת אשר חוקרי לשונות בזמננו יקראוה, שפה טורנית, והיא שפת בני עילם. המלאכה היקרה הזאת נתנה ענין לחוקרי קדמוניות ודורשי לשונות לענות בו. וכן הגליח בידי החכמים הינקס גראוולינזאן לענארמאנט, ואפפערט, נאררים, טאלבאט, סמיטה עוואלד, שראדער, מענאנט, די סוליי ודומיהם לבלע פני הלוט על פני קורות עמי ימי קדם. ואנכי בעקבותיהם הלכתי והואלתי היקר מזולל להציג לפני הקוראים העברים כי תועלתם רבה.

ח) עילם הוא ראש וראשון לבני שם, שנאמר, ובני שם עילם ואשור וגו' (בראשית י') והבכור פי שנים לו בחכמה ודעת, ועל פי כתבי היתדות כבשו מלכי עילם את ארץ בבל וארם נהרים עוד בשנת אלפים וחמש מאות לפני ספירת הנוצרים ובימים ההם היתה ארץ בבל ערוכה ושמורה בסדרי המדינה עד כי מלכי עילם הגבורים חמדו את הארץ, אולם לא ימים כבירים משלו מלכי עילם על ארצות אשור וארם, כי עד מהרה פרקו הכשדים את עלם מעליהם, ואף אחרי גברו מלכי אשור ויכניעו את מלכי בבל תחתיהם עוד נשארו מלכי עילם בתקפם כבראשונה עד ימי מלוך מלך אשרבניפל, כי הוא כבש גם את ארץ עילם, ויהרוס את שושן הבירה אשר בעילם המדינה. בארמון אשרבניפל מצאו דורשי קדמוניות תמונת עיר שושן חרותה על הקיר, והיא יושבת בין שני נהרות, וחומות גבוהות ומגדלים רבים יכתירוה. ובתוך התמונה חקוקים הדברים האלה בשם המלך: שושן העיר הגדולה מושב אלהים, מקום נביאיה וחוזיה לקחתי בחרבי וכבשתי, באתי אל ארמנותיה, פתחתי את אוצרותיה, זהב וכסף וכלי חמדה ואבני חפץ, אשר אספו מלכי עילם הקדמונים והאחרונים, את הנחשת ואת האבנים היקרות, אשר בהם שלמו מלכי אכד למלכי עילם את עזרתם במלחמתם; האוצרות הרבים האלה, אשר לא הניח מלך לפני את ידיו עליהם בזותי כלם והבאתים אל ארץ אשור. את מגדל שושן הרסתי, אליל התרפים השוכן באלוני עילם, אשר איש לא ראה עוד את צלמו, גם פסילי אלהיהם שמודות, לעגאמור אלהים האדירים האלה וכהניהם הולכתי שבי והבאתים לאשור. שלשים ושנים פסלי מלכי עילם פסלי כסף ונחשת ואבני שיש הבאתי משושן את פסלי המלכים מאדאקטו, את הוראדי, את חומאניגאש, את האללודוש ואת טאמאריטו הצעיר הבאתי אשורה, אנכי שברתי את האריות והשורים בעלי כנפים השומרים את שערי ההיכל בעילם, גם האלים הלכו בגולה ושבי בידי האשורים. (G. Smith Assurb. p. 224)

ט) בכתבי היתדות אשר למלכי אשור נמצאו שמות מלכי עילם, אשר ראש שמותיהם כדר, כמו כדר-נאנחונדי, כדר-מאבוק וכדר-לעמר, ואין אנו יודעים אם כל מלכי עילם נקראו בשם כדור או לא, אבל זאת ידענו ברור כי השם כדר-לעמר מחובר משני שמות והוראת שם

וכדר־נאנהונדי מלך עילם אשר עלה על כסא מלכותו בשנת אלפים ומאתים ושמונה לפני ספירת הנוצרים כבש את עיר אכד בארץ שנער ויהרוס את מבצריה ויבוז את מקדשיה ויקח את אלילה נאנא שבי, וישבה בגולה עד ימי מלוך המלך אסרבניפל, אשר השיבה לארצה. י) אחריו מלך כדר־מבוק בארץ עילם, גם הוא היה מלך אדיר יחזק וימשל על ארץ בבל ועל ארם נהרים ונקרא „מושל ארץ מבוא השמש", ויבן גם היכלות לאלהיו סין, ויאריך ימים על כסא מלכותו, ואחריו עלה בנו ציקר־סין על כסא מלכותו, וילך בעקבות אביו ויעש חיל במלחמה והאריך גם הוא ימים רבים על כסאו, ואחריו מלך כדרלעמר הנזכר בתורתנו, מלכי עילם משלו שלש מאות שנה על ארץ בבל, ומשנת אלפים לפני מנין הנוצרים התחזקו מלכי בבל הכשדים ויפרקו את עלם מעל צואריהם, וימלכו לבדם על ארצם. כתבי היתדות יורונו לדעת כי בבל לא היתה תמיד צבי ממלכת שנער ותפארת גאון הכשדים, כי אם חליפות וצבא להדרת תפארתה, כי מלכי שנער החליפו את מושבותיהם מעיר לעיר, פעם בחרו באור כשדים, פעם בעיר ארך ופעם בעיר כלנה, ומשם פרשו את מטות כנפי ממשלתם על עמים זרים וארצות רחוקות. עד כי קם שבט מושלים מבית אשור בשנת אלף וחמש מאות לפני מספר הנוצרים והכניע את גאון

כדר הוא כתר בעברית ולעמר הוא שם אלילה לעגאמור, וכן היה דרכי מלכים לחבר שם אליל אל שמם, וכן היה המנהג גם בין בני ישראל להרכיב שם אלהים לפני שמו או לאחריו, כשמואל אלעזר עזריה, חננאל, צפניה ודומיהם רבים. ואחרי ראינו לדעת כי מלת כדר היה שם או תאר למלכי עילם, יתבאר לנו דברי הכתובים (ישעיה כ"ב וכ"ט) אשר מפרשיהם נלאו למצוא פתרונם עד היום הזה, והמה: „צנוף יצנפך צנפה כדור אל ארץ רחבת ידים שמה תמות" „וחניתי כדור עליך". כי המפרשים לא ידעו שרשם מהם הביאום בשרש דור והחליטו כי דור היא חומה והכ' הוא כ' הדמיון, ויבארו את הכתובים וחניתי עליך כחומה, ומהם הביאום בשרש כדר, אשר לפי דעתם הוראתו ענין עגול, ויבארו את הכתובים ככדור בחסרון כ"ף הדמיון, „וחניתי ככדור עליך" „צנוף יצנפך צנפה ככדור" אולם המביט בשום שכל בדברי הנביא יראה כי הוא מתנבא על עילם באמרו: (כ"א) „עלי עילם צורי מדי" „ועילם נשא אשפה ברכב ופרשים" (כ"ב) ומליצת ישעיה נחמדה מאד: וחניתי כדור (את מלך עילם) עליך, צנוף יצנפך צנפה כדור (מלך עילם) (ויביאך) אל ארץ רחבת ידים (ארץ עילם) שמה תמות וכו'. —

י) בכתבי היתדות אשר מצאו דורשי קדמוניות בארמון אשרבניפל נמצא חרות כי המלך כדור נאנחונדי הכביד את ידו על עיר ארך ויבוז את היכליה ויקח את פסל אלילה נאנא שבי אל ארצו, והפסל הזה היה בגולה אלף ושש מאות ושלשים וחמש שנים, והמלך אשרבניפל נלחם עם מלכי עילם וינצחם, וישב את פסל אלילה הזאת באחד לחדש כסליו בשנת שש מאות וארבעים וחמשה לפני ספירת הנוצרים אל עיר ארך ויבן לה היכל ומקדש בעיר ביטהיליאנא. ובעיר מוגהיר היא אור כשדים היושבת על חולאות נהר פרת נמצאו בימינו לבנים שרופים וחקוק עליהם, כי המלך כדור מאבוק שרו מתא אחלא (מושל ארץ מבוא השמש) בנה מקדש לאלהי סין מלך המלכים להודות לו על חסדו אשר האריך את ימיו וימי בנו ציקר סין על כסא מלכותו. ועל עמוד פסל בארמון הזה העשוי מנחשת קלל מצאו דורשי קדמוניות חרותים שמות המלך כדור מאבוק ושם בנו ציקר-סין. —

מלכי הכשדים ויורד לארץ נצחם. וגם מלכי עילם נפלו חללי הרב לפני מלכי אשור ונשבר גאון עוזם. יא).

כל הארצות, אשר על נהרות פרת וחדקל כוננה וכן כל ארצות בני קדם, נפלגו בימי קדם קדמתה לממלכות ומדינות קטנות, אשר לכל אחת מהנה הי׳ה מלך בראשה. וכאשר התגלע ריב בין המלכים האלה, ומלך עז התנשא מתוכם, אז כנפול לפני בני עולה נפלו כלם תחת רגליו. וגם ארץ שנער נפרדה לממלכות קטנות: בבל, ארך, אכד וכלנה, וכאשר מלך אחד מלך עליהן, אז „מלך ארבע הארצות" נקרא יב). על פי תורתנו היתה ראשית ממלכת נמרד-בן כוש בבל וארך, אכד וכלנה בארץ שנער, ועל פי עדות כתבי היתדות מלך המלך ארך על אור כשדים ועל אכד ויבן שמה היכלות ומקדשים לאלהיו. גם המלך אמר-סין מלך על אור כשדים ועל ארבע הארצות, ויבן היכל לכבוד אלהיו בל, אל עליון. אחרי מות המלך ארך עלה איגלי בנו על כסא מלכותו, וגם הוא עשה חיל במלחמה ויבן היכלות ומקדשים בעיר ארך, ויצב לו שם לזכר עולם. ואחריו מלך על בבל המלך ישמע־דגון. וימת ישמע־דגון וימלוך תחתיו שמשי־בין בנו בבבל

יא) כתבי קדשנו וכתבי היתדות פה אחד יגידון כי ארץ שנער נפרדה בימי קדם לממלכות קטנות נפרדות זו מזו, ולכל אחת מהנה מלך בפ״ע, כנראה מהמלחמה אשר היתה בימי אברהם אבינו, הוא מלחמת כדרלעמר מלך עילם והמלכים אמרפל מלך שנער, אריוך מלך אלסר ותדעל מלך גוים אשר אתו עם מלכי ארם וכנען ברע מלך סדום, ברשע מלך עמורה, שנאב מלך אדמה ושמאבר מלך צביים ומלך בלע הוא צוער, כי כל אלה המלכים מלכו על מדינות קטנות, פעם עבדו את האחד מהם ופעם מרדו בו, לכן על נקלה היו לבלע לפני מלך אדיר וחזק הרודד עמים תחתיו. ובכתבי היתדות הנמצאים חרותים על לוחות הלבנים בין הריסות ארצות אשור ובבל נמצאו שמות מלכי בבל הרבה יתר מחמשים, ולא הגיע עוד בידי דורשי קדמוניות למצוא הבור וחקור ביניהם וגם סדרי הדורות כסירים סבוכים הם, ואין אתנו יודע אם המלכים האלה מלכו בזה אחר זה או בעת אחת. אך זאת נדע ברור, כי בימים הקדמונים עיר בבל לא היתה ראש הממלכה, כי אם באור, ארך וכלנה, אשר בפאת דרומית מארץ שנער, היה מושב מלכי בבל. ובראשונה מלכו המלכים האלה רק על המדינות היושבות על נהר פרת ואחרי כן פרשו מטות כנפי ממשלתם גם על ארם נהרים, וגם על ארצות אשור, אשר על נהר חדקל העליון. ובשנת אלף ותשע מאות לפני ספירת הנוצרים הגליהו מלכי אשור, ויסדו ממלכה אדירה והכניעו את מלכי בבל ועילם תחתיהם, וגם על ארצות ארם נהרים וכנען הכבידו את עולם, כאשר נבאר באר היטב בספר הזה. —

יב) בתורתינו כתוב (בראשית י׳) „ותהי ראשית ממלכתו (של נמרד) בבל וארך ואכד וכלנה." הכתוב הזה ילמדנו דעת, כי ראשית ממלכת נמרד בן כוש היתה ארבע ממלכות האלה, אבל עוד לא הורנו דעת, כי נמרד היה המלך הראשון, אשר משל על ארבע ארצות האלה. ובכתבי היתדות החרותים על הלבנים הנמצאים בימינו בין חרבות ווארקא (הוא המקום אשר בו עמדה עיר ארך) נראה כי המלך הראשון אשר מלך בארץ שנער נקרא „ארך" (Urukh) כשם העיר „ארך," והוא בנה את העיר „ארך". על לבנה אחת חרות: „המלך ארך משל על „אור כשדים" ועל אכד, ויבן היכל לאלילה בילית". על הלבנים הנמצאים במוגהייר (הוא המקום אשר בו עמדה „אור כשדים") נמצא כתוב: „המלך ארך בנה מקדש לכבוד סין אלהיו" „ויחל לבנות היכל לאלילה הגדולה, ובנו „ילגי" כלה את מלאכת אביו" „בעיר ניפור (כלנה) בנה

בשנת אלף ושמונה מאות ועשרים לפני מנ״ה. הוא היה מלך אדיר אשר הכניע את מלכי ארבע ארצות תחת שבט מלכותו, ויבן היכלות וארמונות בארץ אשור. גם מעיר בבל יצא מושל עז, סנרקטיאס שמו, אשר משל ממשל, רב על „ארבע ארצות,״ ויבן היכלות ומקדשים לאלהיו יג). אחריו מלך המלך סרגון על ארץ שנער, הוא היה גבור חיל, אשר פרש כנפי ממשלתו על הממלכות הקטנות ויכבוש את עילם ואת ארם נהרים, ויציב לו יד על שפת ים התיכון יד). אחריו מלך בנו נרם־סין על כל ארץ שנער, וילחם את מלחמות אביו, ויכתיב את גבורותיו לזכרון בספר.

ארך היכלות לאליל בל ולאלילה בילית, וגם לאליל שמש (שמש) בנה מקדש.״ (Oppert Empires p. 16.) בחותם המלך ארך מחוקה צלמי שלשת אנשים חסרי זקן, הם צלמי המלך אשתו ובנו הפורשים כפיהם לפני איש זקן בעל זקן ארוך היושב על כסא ועגול הירח חקוק על ראשו, הוא אליל הירח סין. ובחותם הזה חקוק כדברים האלה: „זה חותם המלך ארך, מלך חסיד ותם צדק, המולך על אור ועל כלנה.״ ובחותם בנו, אשר מלך אחריו, חקוק כדברים האלה: „חזון אלוה נרגל, אשר הציל את נפש איגלי בן המלך ארך ממות ויתן לו עוז וגבורה וימשילהו על אור כשדים, למען יכון שמו עד דור אחרון.״ והמלך איגלי בן ארך בנה שני היכלות בעיר ארך. אבל אם בנו מלך על ארבע ארצות לא נודע לנו, כי על הלבנים אין זכר מזה, אבל המלך אמר-סין מלך על „ארבע הארצות״ כי כן נמצא חרות בלבנים: „אמר-סין מלך כלנה, מלך אדיר, המושל על אור כשדים ועל „ארבע ארצות״ בנה היכל בל לאל עליון״. אנו למדין מזה כי אמר-סין מכלנה היה, ופרש כנפי ממשלתו על שאר מדינות בבל. (Rawlison l. c. p. 64).

יג) על הלבנים נמצא חרות כדברים האלה: „סנרקשיאש רועה נאמן היה לעמו, ומלך אדיר וגבור חיל. אלהים שמש (שמש) וענונית, אשר בידם העוז והמשרה על הגויים והארצות נתנו את שונאיו בידו, וימלאו את כפיו מס ושלל רב, לכן בנה הוא היכל לאליל שמש בספרוים ומקדש לאלילה ענונית גברת קרית מלך, כי היכליהם נהרסו עד היסוד מימי מלוך המלך זבום והוא שב ויבן אותם ממסד עד הטפחות לכבוד אלהיו. יואל אלהים ויצליחו את דרכיו ויאריכו את ימי חייו, ושמו וזכרו לא יסוף לדור אחרון.״ (Menant p. 18).

יד) לא הוא זה סרגון מלך אשור הנזכר בישעיה (כ׳ א׳) כי אם סרגון מלך בבל ונקרא בכתבי היהודות: „שאררוקין שאררו דאננו שאר אגאדי אנאכו״ „סרגון מלך אדיר מלך אגדי אכדי,״ והוא היה בימי אברהם אבינו. והחכם האנגלי סמיטה מצא חרות על הלבנים דברים רבים הנוגעים לקורות המלך סרגון, ואלה הם דברי הכותבת: „סרגון מלך אדיר מלך אגד (בבל) אכדי. אבי מת בעת הולדתי אמי, ואחי אבי משל על הארץ. אמי הולדתני בעיר אסר-פירני, אשר על נהר פרת, ובבוא עת לדתה נסתרה במקום נעלם מעין כל, ואחרי לדתה אותי שמתני בתבת גומא, אשר כפרה בחמר ובזפת, ותשמני בסוף על שפת נהר פרת. גלי הנהר נשאוני הלאה ויביאוני אל מקום אשר עמד עבד המשקה את השדות. ואבי המשקה את השדות לקחני ויביאני אל ביתו, גדלני ויאשבני כבנו, וישמני לשומר גנים. ואלילה אשתר (היא עשתרות) היתה עמדי, ותברך את מעשי ידי. (מי לא יראה באגדה הזאת הד תולדות משה רבינו?) ובהיותי נער ויבוא בי רוח ואלכד אחרי חמש שנים את המלוכה מידי אחי אבי, ואמשול בראשונה על אנשים מרי נפש, אשר פניהם שמרמרו מרוב עוני ולחץ, ואחרי כן גברתי חילים, ובגרזני ברזל לכדתי ארצות רחוקות, משלתי על ארץ הרים ועל הרועים, אשר במישור. ידי עשתה חיל,

אחרי בית סרגון מלך בארץ שנער המלך חַמָה־רבי, גם הוא היה איש חיל וגבור מלחמה, אשר משל על „ארבע ארצות“ ויבן היכלות ומצודות ויחפור תעלות וברכת מים בבבל טו). אחריו מלך בבבל המלך שמשי־אלונא, אשר התאזר חיל למלחמה, ויכריע קמיו תחתיו, ויבן היכלות ומקדשים. ויצב פסל ומסכה לאלהיו שמש ומרודך ויצפם זהב טהור. אחרי המלך שמשי־אלונא מלכו מלכים רבים בבבל, אשר אדמת שנער לא גלתה עוד את קורותיהם בימי קדם ואין אתנו יודע זולתי שמותיהם טז). ממלכי בבל בין־סוס־נזיר ופורנפוריאש אנחנו יודעים כי בימיהם החלו מלכי אשור להתגרה מלחמה במלכי בבל, ויכרתו ברית שלום ואמת ביניהם. אחרי פורנפוריאש עלה נזיבוגאש על כסא ממלכת בבל, וימלך בחזקה, ויעל אסר-בליט מלך אשור וילחם בו ויורידהו מעל כסאו, וימליך את קוריגאלצו בן פורנפוריאש תחתיו יז). ונכד המלך קוריגאלצו הוא מרודך בלאדן מלך בבל, אשר מלך בימי חזקיהו מלך יהודה.

בישנת אלף וחמש מאות לפני מספר הנוצרים היתה ממלכת אשור, ממלכה אדירה, אשר פרשה מטות כנפיה על בבל אחותה. כי אשור ובבל שתי אחיות תאומות הנה, אשר נפתולי אלהים נפתלו אשה את אחותה מלדה ומבטן, ובניהן

ואך את דילמון ואת העיר הגדולה דיכון הרסתי.“ (Smith in der Academy 1871 p. 507.) מדברי שברי לוחות, הנמצאים בין חרבות אשור ובבל, נלמד, כי סרגון היה מלך אוהב חכמה ויאסוף ספרים רבים בחכמות הכוכבים ובאותות השמים ויעתיקם בקרית ספר (ספרוים) ואנשי בבל כבדוהו אחרי מותו כאלהים, ויציגו את צלם דמות תבניתו בהיכלי עבודתם. וגם בנו נרם־סין הלך בעקבותיו וילחם בעוז ובגבורה, ויכתוב לזכרון את מפעלותיו אשר עשה בלוחות חמר, אשר מצאו דורשי קדמוניות אשור ובבל בזמננו.—

טו) בלוחות חמר הנמצאים בבבל ובתל-ספר חרותים כדברים האלה: „אלהים אל ובל המשילוהו (את חמה־רבי) על יושבי סומור ואכד, ויצוהו לחפור את ברכת חמה־רבי, הנקראת על שמו, להשפיע שפעת מימיה על יושבי בבל אכד וסומיר. על פי מצות אלהיו מרודך בנה סביב לברכה הזאת מצודה, אשר מגדליה גבוהים כהרים, ויקרא אותם בשם דור-אומובאניע על שם אביו.“ ובחותמו חרות: „חמה רבה מלך אדיר וחזק המושל על ארבע ארצות והעושה מלחמה באויבי אלהי מרודך אנכי.“ (Oppert Empires p. 36.)

טז) לוחות חמר, אשר מצאו דורשי קדמוניות באדמת אשור, יגידון, כי חמשה עשר מלכים מלכו בבבל מימי חמה-רבי עד ימי מלוך המלך בין-סוס-נזיר בבבל, ובימיו מלכו באשור המלכים נבודאן ואשר־ניראר, והוא בשנת אלף וחמש מאות לפני מנ״ה. ואחרי כן מלך על בבל המלך קראטאדאש אשר כרת ברית שלום ואמת עם אשר-בל-ניזי מלך אשור, וברית שלום זה הוליך ימים עד ימי מלוך פורנפוריאש בבבל ובוזור-אשר באשור. (עד שנת אלף וארבע מאות לפני מנ״ה.)

יז) בכתבי תולדות החרותים על הלבנים הנמצאים בחרבות סענקערע כתוב לאמור: „המלך פורנפוריאש, אשר משל על בבל, אכד וסומיר, הקים את ההיכל הגדול, אשר בנה המלך אכך לאליל השמש.“ ובלבנים הנמצאים במוגהיר (היא אור כשדים) כתוב, כי המלך קוריגאלצו בנה את המצודה דור-קוריגאלצו הנקראת „מפתח של בבל.“ (Rawlinson l. c. p. 170.) ובחותם של המלך קורוגאלצו חרות: „אנכי קורוגאלצו בן פורניפוריאש מלך בבל.“—

לאום מלאום יאמץ, פעם רב יעבוד צעיר, ופעם צעיר יעבוד רב. על פי עדות תורתנו יצא נמרד בן כוש מארץ שנער לאשור, ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלח ואת רסן בין נינוה וכלח היא העיר הגדולה יח). וכתבי היתדות יעידון, כי מארץ נמרד זרח שמש ההשכלה על היושבים על נהר חדקל. קורות מלכי אשור הראשונים צרורים באופל, וסופרי היונים אך בילדי האגדה ישפיקו. על פי דבריהם מלכו על ארץ אשור בימי קדם מלכים רבים בני בלי שם, אשר אין זכר למפעלותיהם וקורות ימי חייהם בספר דברי הימים. והמלך הראשון, אשר קורותיו ומעשיו חרותים בלוחות התולדה, הוא נינאס, אשר בנה את העיר נינוה. נינאס היה מלך גבור חיל, אשר לכד את ארץ שנער, ויהרוג את מלך בבל ואת בניו, וישם מס על הארץ. גם במלך מדי נלחם נינאס, וילכוד את ארצו, ויקח אותו ואת אשתו ושבעת בניו שבי, והוקע אותם לעיני השמש. הוא הרחיב את גבולות ממשלתו מנהר חדקל עד נהר מצרים, כי לכד את ארם נהרים ואת ארץ כנען, ויעש חיל, ויך את אויביו מכה רבה, ויקח מהם שלל רב. אולם הרודף אחרי הכבוד

יח) לפי דעתנו פירוש הכתוב: „מארץ ההיא יצא אשור" כמו לאשור ונמשך אל נמרד, וכן דעת רוב דורשי קדמוניות בזמננו. העראָדאָט היוני יגיד, כי בראשונה מלכו מלכי מדי על כל אדמת אזיא מאה ושמנים ושש שנים, ולפני מלכי מדי מלכו מלכי אשור מאה ועשרים שנה על אדמת אזיא, ומלכי מדי היו הראשונים אשר פרקו עול מלכי אשור מעל צואריהם. הסופר קטעזיאס רופא יוני, אשר חי בחצר המלך אחשורוש, יגיד כי ראשית ממלכת אשור היתה בשנת אלף ומאה ותשעים לפני מנ״ה ושלשים מלכים מלכו על אשור במשך אלף ושלש מאות ושש שנים. על פי דברי סופרים היונים מלכו בימי קדם על אדמת אזיא מלכים בני בלי שם, כי לא פעלו גדולות בארץ, והמלך הראשון, אשר שמו וזכרו נשארו לדור אחרון, הוא נינאס מלך אשור. נינאס היה איש גבור חיל ורודף אחרי הכבוד, וירק את חניכיו ילידי ארצו הגבורים, אשר השכינו מנוער לסבול עמל ותלאה וכובד מלחמה, ויפקד מהם צבא רב. אחרי כן כרת ברית עם מלך ערב (אריעס שמו) ויאספו שניהם חיל גדול מאוד, ויצורו על עיר בבל. ויען כי יושבי עיר בבל היו עם שוקט ובוטח, ולא למדו את ידיהם לקרב, לכן נפלו חללים לפני אויביהם, ובלי כל עמל ויגיעה לקחו את מלך בבל שבי, וימיתו אותו ואת בניו, וישימו מס על הארץ. ואחרי כן נסע נינאס עם צבאות חילו אל ארצות אררט (ארמעניה) ויהרוס את עריהן. ויהי כראות מלך אררט כי נגעה אליו הרעה, כי סבבה פני המלחמה אותו מפנים ואחור, ויצא לקראת המלך נינאס, ויקדמהו במשאת כסף וזהב לכפר את פניו במנחה, ויכנע לפניו וישבע לו להיות עבדו ואיש בריתו בכל מלחמה וריב, אשר תקראנה, ויאות לו המלך נינאס, ויתן את שבט ממשלת ארצו בידו. ויוסף מלך נינאס גבורה על גבורתו, ויתאזר חיל ויצא לקראת מלך מדי למלחמה. אולם מלך מדי, פרנס שמו, יצא גם הוא ערוך מלחמה לקראת נינאס, ותפרוץ מלחמה כבדה ביניהם, וגם בפעם הזאת הצליח נינאס במלחמתו, וילכוד את ארץ מדי, ויקח את המלך פרנס ואשתו ושבעת בניו שבי, והוקע אותם לעיני השמש ואחד מרעו הושיב לנציב ארץ מדי. הצלחת נינאס הוסיפה אומץ וגבורה בלבו, ויגמור אומר לכבוש את כל ארצות אזיא מנהר הדקל עד נהר מצרים, וילך מחיל אל חיל, ויתגבר על אויביו, ובכל אשר הפנה השכיל והצליח, ויכבוש את כל העמים יושבי אדמת אזיא, הקטנים עם הגדולים, הלודים, הקיליקים, הקארים, המיזים, הפריגים, הקאפאדאָקים, את כנענים ואת מצרים והפרתים. כל העמים נפלו

לא ישבע כבוד, וכל ההון והעושר, הכבוד והגדולה, אשר רכש נינוס במלחמותיו כאפס ואין היו בעיניו, ויחשוב מחשבות להגדיל מפעלותיו ולהרבות כבודו ותפארתו; לכן גמר אומר להתגרה מלחמה בעם עצום ורב הבקטרים, ויאסוף את חיל העמים הנתונים תחת שבט מלכותו, ויהיו במספר אלף אלפים ושבע מאות אלף רגלי, מאתים אלף ועשרת אלפים פרשים, ועשרת אלפים ושש מאות רכב ויצא עמהם למלחמה, וילכוד בראשונה ערים רבות מארץ באקטרא, ויצר ימים רבים על עיר המלוכה באקטרא ולא יכול ללכדה, כי גדולה ובצורה היתה, ורק בתחבולות שמירמות אשת אנעם, שר המקנה, נלכדה קרית מלך באקטרא. אולם לא את קרית מלך לבדה לכדה שמירמות, כי אם גם את לב המלך נינוס כבשה ברוב יפיה,

---

כקשת נדף לשני קשתו, מלבד עם הבאקטרים לא נכנעו מלפניו, אף כי נלחם בעזוז רוחו עמהם, כי עריהם בצורות וחזקות, וצבאות חילם רבו מאוד, לכן שב נינאס סר וזעף אל ארצו וחכה למועד אחר. שבע שנים נלחם נינאס את מלחמותיו בארצות אזיא, והביא אל ביתו שבוים רבים ושלל רב, ויקן משאות למלך ערב בעל בריתו, וחלק כחלק לקח משלל האויב. כשבת המלך נינאס שלו ושאנן בביתו, בנה עיר גדולה מאוד, אשר כמוה לא נוסדה מיום הוסדה ארץ, ויחזק אותה במבצרים ומצודות. חומות העיר גבוהות מאה רגל ומגדליה גבהו כפלים, ויקרא אותה „נינוה" על שמו. אחרי כלותו לבנות את העיר נינוס התאזר חיל, ויצא להלחם עם הבאקטרים. ובדעתו, כי הבאקטרים הם עם עזוז ורב למודי מלחמה וכל אנשיה גבורים, ודרכי ארץ באקטרא עקלקלות וצרות, התחתים ומעקשים בכל מדרך כף רגל אנוש, לכן אסף את כל חיל העמים הנתונים תחת שבט מלכותו, ויהי במספר מיליאן ושבע מאות אלף אנשים חיל רגלי, מאתים אלף ועשרת אלפים פרשים, ועשרה אלפים ושש מאות רכב, ויחלקם לשתי מחלקות, חציים יצאו למלחמה, וחציים נשאר למאסף למחנה האחרונה. אבל גם המלך אקסיארטעס אשר מלך בימים ההם על באקטרא, היה גבור חיל, ויאסוף גם הוא את צבאותיו ארבע מאות אלף במספר ויצא לקראת חיל מלך אשור, ויפגשהו בנתיבות עקלקלות, ויך אותם מכה רבה. וירדוף עשרת אלפים אנשי חיל מצבאות אשור אל נקיקי הסלעים, ויכל אותם בהרים. אולם המחנה הנשאר מחיל נינאס פרץ בארץ, ויכבוש את עריה ויהרוג רבים מיושביה, ורק קרית מלך באקטרא, בה היכל ומקדש מלך, לא לכד המלך נינאס, כי גדולה ובצורה היתה ומבצרים רבים סביבה למגן לה. ימים רבים צר מלך אשור עם חילו על קרית מלך באקטרא, ולא יכול ללכדה. ויהי כי ארכו ימי המצור, ויבא אנעם רועה המלך נינוס, אשר היה נציב על ארצות ארם, ונלוה אל המלך בדרך מלחמתו, את אשתו סעמיראמיס אל המחנה החונה במצור. סעמיראמיס היתה בת סימאס שומר צאן המלך, ויהי כאשר פקד אנעם את עדרי המלך, וירא את הנערה היפה בת רועה הצאן, ותחשק נפשו בה ויאהב את הנערה, וידבר על לב שומר הצאן לתתה לו לאשה, ויאות לו שומר הצאן. אמנם סעמיראמיס לא היתה בתו, כי אם היתה באמנה אתו, כי סימאס מצא ילדה קטנה ברעותו את צאנו במדבר בין סלעים, אשר היונים כלכלו אותה בחלב ובגבינה, ובת שנה אחת היתה סעמיראמיס במצאו אותה סימאס; ותהי לו כבת, כי עקר היה ועריריי הלך בלי בנים. וכאשר לקח אנעם אותה לו לאשה, הביאה אל עיר נינוה, ותלד לו שני בנים את היפאטעס ואת הידאספעס. סעמיראמיס לקחה את לב בעלה ברוב יפיה, ויהי לה לעבד, אשר לא הרים את ידו ואת רגלו בלי רצונה, וכל אשר עשה הצליח; כי לסעמיראמיס לב חכם ורוח אמיץ בקרבה לבצע את אשר זממה לעשות, ובבואה אל המחנה הצרים על עיר באקטרא,

ותדבק נפש נינוס בה לאהבה, ויקח אותה לו לאשה, ואנעס בעלה ירד ביגון שאולה, כי בחר מחנק לנפשו באהבתו אותה, ותבגד בו. ובמות המלך נינוס נתן את שבט מלכותו ביד אשתו שמירמות, ותמשול ממשל רב, ותעש גדולות ונפלאות, ותבן היכלות וארמונות, ותטע גנים ופרדסים נחמדים למראה ותחפור תעלות וברכות מים, ותצב מצבות ואבני משכית. ותתעלס באהבים, ותענג על שרי החיל יפי תואר וגדלי בשר, ותעש תועבות גדולות. ומרוב זנוני זונה ויעלת חן זאת חנפה הארץ תחת יושביה, ולא רק בבנותה ערים גדולות ובצורות בישמים, וביסדה היכלי עונג ובתי משוש, ובעשותה זמה וכסל הגדילה כבודה ותפארתה, כי אם גם בעשותה מלחמות גדולות ונוראות ובהרחיבה גבולות ארץ ממשלתה. כי הוא פרשה מטות כנפי ממשלתה מהודו ועד כוש, וגם על מצרים כוש ופוט ולוד תעוז ידה, ותשימם למס עובד. ברדפה אחר הכבוד והגדולה הרחיבה כשאול

לאתה, כי כובד המלחמה פונה אל מול שפלת העיר, וגובה העיר הוא בלי כל מגן ומחסה מפני האויב, ותעש בערמה ותתחפש בבגדים, אשר לא תוכל אם היא אשה או איש, ותבחר אנשי חיל, אשר כח להם לעלות על ידיהם ורגליהם על הסלעים ותעל עמהם מזוגוי הסלעים אל מרום מגדלי העיר, ובהגיעה אל מרום המגדל, נתנה אות לאנשי חיל הצרים על שפלת העיר, כי נלכדה העיר, ויפרצו אנשי הצבא בחזקה אל תוך העיר ותהי מהומה גדולה במחנה הבקטרים, כי נפל פחד חיל אשור עליהם וינוסו לנפשם, ותלכד העיר. ובשמוע המלך נינוס, כי נלכדה העיר, ויתפלא על אומן לב האשה סעמיראמיס, ויכבד אותה, ויתן לה מתנות כיד המלך. מיום ההוא והלאה חמד המלך נינוס את יפיה בלבו, ותדבק נפשו בה לאהבה, וידבר על לב אנעס בעלה, כי יתן את שכובת חיקו לו לאשה, ותמורתה יתן לו את בתו לאשה, וימאן אנעס לשמוע בקול המלך, ויגער בו המלך, ויאמר לנקר את עיניו אם לא ישמע בקולו, ויתחלחל אנעס מפני גערת המלך, וימת לבו בקרבו, ויהי כי הציקה לו אהבתו לאשתו, וימסך רוח עועים בקרבו ויטרוף את נפשו בכפו, וימת בנפש מרה. אחרי מות אנעס לקח המלך נינאס את סעמיראמיס לו לאשה וישם כתר מלכות בראשה, ואכן באקטרא נכבשה לפניהם. ויעש נינוס סדרים בארץ באקטרא, וישב אחרי כן אל ביתו אשורה, ותלד לו סעמיראמיס אשתו בן בעיר נינוה, ויקרא את שמו ניניאס, ובמותו נתן את שבט מלכותו ביד אשתו, ותקבור אותו אשתו במקדש מלכי ותצבור על קברו עפר רב, ותעש ממנו הר גבוה שבע אלפים רגל, הנשקף ממעל לחומות העיר נינוה כמגדל נשגב. וההר הזה עמד ימים רבים גם אחרי נהרסה עיר נינוה על ידי חיל פרס ומדי. המלכה סעמיראמיס (שמירמות) התאוה תאוה לעשות גדולות ונפלאות עוד יותר מנינוס בעלה. היא בנתה את העיר הגדולה בבל, ותצר אותה בחומות גבוהות ובצורות ומגדלים גדולים ותבן גם את שתי מצודות המלך ואת הגשר על נהר פרת ואת היכל בל בבבל, ותחפור גם תעלה להוליך את מימי פרת אל מקומות הרחוקים מהנהר. ולא את בבל לבדה בנתה סעמיראמיס כי אם גם הרבה ערים גדולות יסדה על נהרות פרת וחדקל, ותבן ערי מסכנות לסחורות הבאות מפרס ומדי ומשאר המדינות הקרובות לאשור. ומהרי ארמע חצבה סעמיראמיס אבן גדולה, מאה ושלשים רגל ארכה, ועשרים וחמש רגל רחבה, ועשרים וחמש רגל עבה, ותוריד את האבן הזאת מהרי ארמע על פני נהר פרת ותעבור עליו כמו באניה הצפה על פני המים אל עיר בבל, וישתוממו כל הרואים ותהי לפלא; את האבן הזאת הציבה למצבת אבן לזכרון מפעלותיה הגדולות בעיר בבל. ואחרי כלותה מעשה נפלאות האלה יצאה עם צבאות חילה

נפישה לבלוע חיל זרים, ותשאף כלביאה טורפת טרף לשפוך דמי אדם ולאבד נפשות, ותפער את פיה לבלי חק לבלוע גם את ארץ הודו, אולם אל שאול הורד גאונה והמונה, ותשא כלימתה עם חללי חרב יורדי בור. כי הודו היא מימות עולם ושנים קדמוניות ארץ חמדה ופוריה כגן ה׳, אשר עיני כל מלכי ארץ ועריצי גוים נשואות אליה ללכדה ולרשתה, ותשא גם שמירמות את עיניה אל הארץ הזאת ותאסוף את צבאותיה אלף אלפים ורבי רבבות אנשי חיל רגלים, פרשים ורוכבי רכב, ותכין אני שיט וצי אדיר לעבור את נהר אינדוס, ויצבאו על ארץ הודו, וגם מלך הודו התאזר חיל למלחמה, ויאסוף גם הוא את גבורי חילו ויעמדו במערכה אלה מול אלה על שפת נהר אִנדוס. וטרם החלה המלחמה שלח מלך הודו מכתב

לארצות מדי, ותטע שמה את הגן הנפלא בהר בגיסטאן. ומעבר להר הזה היה שן סלע מצוק גבהו עשרת אלפים רגל, ותצו לחקוק בו את צלם דמות תבניתה ותמונות מאת שרי החיל הגבורים העומדים אתה, וגם דברי מלחמותיה וגבורותיה וקורות ימי חייה צותה לחצוב בעט ברזל בסלע הזה בכתב ולשון אשור לזכרון לדור אחרון. ובצאת המלכה סמיראמיס לעלות על ההר בהגיסטאן צותה להשליך כרי גמליה אחד על אחד ותעל עליהם על ההר. ובארץ מדי נטעה גן נעים גדול מאד, ותבן על שן סלע היכל מבנה גדול ויקר מאד, ומשם השקפה סמיראמיס על פני הגן ועל צבאות חילה, אשר חנו בבקעה, ובבנין הזה ישבה ימים רבים, והתענג בתענוגים, ותתעלס באהבים, כי היא לא באה בברית הנשואין עם איש אחרי מות בעלה נינוס, כי יראה לנפשה, פן ינצלו מידה את שבט המושל, לכן התעלסה באהבים בסתר עם מבחר בלשיה, יפי תואר וגדלי בשר, וכל איש אשר נפל בגורל אהבתה הומת, לבל יגלה סודה. ואחרי כן העתיקה משם מסעה לעיר אחמתא (הוא עקבאטאנא מטרפולין של מדי) ותצו להבקיע את סלעי הרי זאגראס ולפלס שמה מסלול לעוברי דרך, ובעיר אחמתא בנתה מצודה גדולה, ותחפור תעלה להוליך מי נהר, אשר מעבר להרי ארֹנטעס אל תוך העיר, ומשם הלכה והלכה בכל ארצות פרס ומדי, הנתונות תחת שבט ממשלתה, ובכל מדרך כף רגליה שמה הרים למישור, כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו, והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה לפניה. ותציב לה יד ושם בגוים; ורבים ממחמדיה ושכיות חמדתה נשארו עד היום הזה על אדמת אזיא, הנקראים על שם סמירמות. ימים רבים ישבה בשלות השקט בארמנותיה, ותתעלס באהבים עד כי גמרה אומר להתגרה מלחמה עם ההודים, כי שמעה, כי ההודים עם רב ועצום מכל גויי התבל, וארץ הודו נחמדה מאד. שתי שנים ערכה את צבאות חילה למלחמה הזאת, ותאסוף בשנה השלישית שלשה מיליאן אנשי חיל רגלי, חמש מאות אלף פרשים, ומאת אלף רכב, ותשם בערמה, ותצו לקחת מאת אלף גמלים ולהלבישם בעורות שורים שחורים, למען יאמינו אנשי הודו, כי פילים הם. ולמען העבר את נהר אינדוס, הכינה אלפים אניות, אשר טענה אותן על הגמלים להביאן אל שפת נהר אינדוס; ומלך הודו. אשר מלך בימים ההם, סטאברבאטעס שמו, היה גם הוא גבור חיל, ויאסוף גם הוא את כל חילו, והתאזר מלחמה, ויחכה בחילו על שפת נהר אינדוס. ויהי כאשר חיל סמיראמיס הלך וקרב אל הנהר, שלח מלאכים ומכתב בידיהם אל סמיראמיס לאמור: „מה לי ולך מלכת אשור, כי באת להלחם אתי בארצי, ואנכי לא הרעותי לך מעודי, את הלכי בשרירות לבך, תחבקי חיק זרים, ותתני לאחרים הודך, חדלי לך מהלחם אתי, פן אקרא עליך אל אלהים, והוא ישחיתך, ונמת באחריתך בהתהפכך בכפי, ואתלה אותך על העץ.״ בקראה סמיראמיס את דברי המכתב רגזה ותשחק, ותאמר: „עתה רואה ההודים יעידון

אל שמירמות דברי שלום ואמת ויוכיח דרכה ומעלליה על פניה, ותצחק שמירמות על דבריו. ויצא המשחית ממחנה אשור ותחל המלחמה, וינגף חיל מלך הודו לפני חיל שמירמות וינוסו לנפשם, ותעבור שמירמות עם צבאות חילה את נהר אינדוס, ותלכוד את איי הנהר ואת הערים הקרובות אל הנהר, ויתחזק מלך הודו ויאסף עצה וגבורה למלחמה, ויוציא את כלי זעמו, המה פיליו הגדולים והנוראים ומבחר שלישיו הרוכבים עליהם ויערוך מלחמה שנית, ובפעם הזאת צבאות ההודים גברו חיל ויכו במחנה אשור, ויפלו אלפים מימינם ורבבות משמאלם, ותהי מהומה גדולה

על יושב מעלליהם.״ ואז אדיר ההודים עמד הכן על גשר אינדוס למלחמה, ותערך סעמיראמיס את אניותיה, והוציא את מבחר גבוריה למלחמה, והמלחמה היתה כבדה מאוד. אולם צבאות מלכת אשור גברו על חיל ההודים, ויכו בהם מכה רבה, אלף אניות ההודים נשקעו בתהומות הנהר ורבות מהנה נפלו לשלל בידי חיל אשור, וילכדו צבאות אשור את איי נהר אינדוס ואת הערים הקרובות להנהר, וישבו מאת אלף אנשי חיל ההודים, ומלך הודו נסוג אחור מנהר אינדוס להגביר חיליו ולהוסיף אומץ וגבורה למלחמה, ולמשוך את אויביו ברשתו אשר טמן להם. וכאשר חיל הודו נמלט משפת הנהר ומן הערים הקרובות אל הנהר, צותה סעמיראמיס לבנות גשר גדול ורחב ידים להעביר עליו את כל חילה, ותחלק את צבאותיה לשני מחנות, המחנה האחת, בה ששים אלף אנשי החיל העמידה לשמור את הגשר, ובמחנה השנית רדפה אחרי חיל ההודים הנמלטים, והגמלים, אשר התחפשו בעורות שורים שחורים והיו לפילים, הלכו בראש. בראשונה חרדו ההודים מפני המון הפילים אשר במחנה אשור, כי לא ידעו מוצאיהם, אבל אחרי כן הכירו, כי התולים עמדם, כי נמצא בוגדים במחנה אשור, אשר ברחו ממחניהם ויגלו סודם. ויודע הדבר למלך הודו, ויגד אותו לכל חילו, לבל יחתו מפני הפילים ולעמוד על מגנם. ויהי כי קרבו אנשי החיל אלה לאלה, ויריחו סוסי ההודים את ריח הגמלים המתחפשים בעורות שורים שחורים, והיה לזרא באפם ויחרדו מאד ויפילו את רוכביהם אחור וינוסו מנוסת חרב, וחיל סעמיראמיס רדפו אחריהם, ויכו בהם מכה רבה. אולם מלך הודו הוציא אחר זה את פיליו הגדולים ומבחר הפרשים הרוכבים עליהם, גם אנשי מלחמה רגלים נלוו אליהם, ומלך הודו רוכב על הפיל הגדול והנורא בראש צבאותיו; וסעמיראמיס גם היא חגרה בעוז מתניה והרכב על סוס אדיר ומבחר שליחיה עמה ויערכו מלחמה, ומלך הודו שם פניו רק להלחם עם סעמיראמיס לבדה ויור חציו אך למולה, ובפעם הזאת כוכב הצלחתה כסה פניו כי חיל ההודים גברו והפילים השחיתו במחנה אשור, וישבשו את מערכות המלחמה, וינוסו חיל אשור לנפשם. ומלך הודו הלך וקרב לתפוש את המלכה שמירמות, ויור בקשתו וימחץ את זרועה, ותהפוך ערפה לברוח מפניו. וישלך המלך את הרומח אשר בידו וידקר את גבה, ובכל זאת נמלטה סעמיראמיס לנפשה, ומהומה גדולה היתה במחנה אשור, חרב איש היתה ברעהו, ובעובר על הגשר וחיל ההודים רדפו אחריהם נפלו רבים בנהר אינדוס. ובראות סעמיראמיס כי רוב חילה נמלטו לנפשם אל עבר השני לנהר אינדוס, צותה את מבחר גבוריה לנתק את עבותות הגשר, למען יפלו הקורות לתוך המים, ורבים מחיל ההודים הרודפים אחרי מחנה אשור נפלו לתוך המים וטבעו, והמלך הודו לא רדף אחרי סעמיראמיס, כי הקוסמים והוברי שמים לא נתנוהו לרדוף. סעמיראמיס נמלטה בארץ באקטרה, מחץ מכותיה נרפא, אבל במלחמה הזאת נפלו חללי חרב יותר מחצי אנשי המלחמה. — ויהי כי האריכה סעמיראמיס ימים על כסא מלכותה, ויקם ניניאס בנה מוקשים לנפשה על ידי סרים אחד מסריסה להמיתה, ונודע לה

במחנה אשור, כי מלך הודו הלך וקרב אל שמירמות לתפשה חיים, ויור עליה בקשתו וימחץ את זרועה ואת גבה, ובכל זאת הצליח בידה להמלט אל ארצה אבלה וחפויה ראש, ויקשור בנה עליה קשר להמיתה. ויקח את שבט המושל מידה בחזקה, ותרד ביגון שאולה. ואחרי מותה עלה ניניאס בנה על כסא מלכותה, והוא היה איש אוהב שלום ורודף שלום, לא עשה מלחמה כאביו ואמו, רק ישב בשלות השקט בארמנותיו ויתענג בתענוגי מלכים. ויתן את רסן הממשלה ביד שרי המדינות והפחות, וינהגו את עמו על פי חקים ומשפטים אשר שם לפניהם. על פי דברי סופרים היונים יצאו מבית נינוס ושמירמות שלשים מלכים אשר מלכו שלשים דורות על ארצות אזיא, אבל בכתבי היתדות החרותים על הלבנים ועל לוחות חמר הנמצאים בימינו בין חרבות משאות אדמת אשור ובבל לא נמצא חרות רק שם שמירמות ואין זכר למפעלותיה הגדולות והנפלאות. מדברי כתבי היתדות נלמד, כי ימים רבים נאנחו מלכי אשור תחת שבט מלכי בבל, עד כי זרח עליהם אור החופש והדרור ויסדו ממלכה נפרדת, ומאז והלאה פרשו מלכי אשור את כנפי ממשלתם על ארץ שנער יט). המלכים הראשונים הנזכרים בכתבי היתדות אשר

השדה. אז זכרה המלכה את נבואת התרפים אשר לאמון במדבר לוביא, אשר הגידו לה כי בנה יחידה יבקש את נפשה לקחת, ולא תרע עינה עליו, כי אם תתן את שבט המושל בידו, ותצו למרחב גבוליה לשמוע בקולו, והיא תתהלך עם אלהים ותעל השמימה. וכן היה. כי שמירמות נעלמה מעין כל בשר בהיותה בת ששים ושתים שנה, ותמלך ארבעים ושתים שנה על ארצות אזיא. אנשי בבל המאמינים בהבלי שוא הגידו, כי שמירמות נהפכה ליונה, ותרחיק נדד עם עדת תורים ובני יונה, לכן יכבדו כלם את היונים כבני אלהים. אחרי מותה מלך ניניאס בנה על ארצות אשור. הוא היה מלך אוהב שלום ורודף שלום, לא עשה מלחמה כאביו ואמו, רק ישב בשלות השקט בארמנותיו, ולא נראה לעיני איש זר, זולתי לנשיו וסריסיו, לכן מעלליו נעלמו מעיני המון העם, ויחשבוהו ויכבדוהו כאלהים, ואין פוצה פה לצפצף עליו. רסן הממשלה נתן ניניאס בידי שרי המדינות והפחות, אשר הפקיד בכל מדינה ומדינה, והם נהגו את העם על פי חקים ומשפטים, אשר שם לפניהם, ולמען הראות לעמים, כי נתונים הם בידי שבט מלכותו תקן זו, כי כל עם ועם ימסר לו בכל שנה ושנה מספר קצוב מאנשיו לעבוד בצבא, ויאספם אל מחנה אחת, אשר חנה מחוץ לעיר, וישם עליהם שר צבא אחד, אשר לב המלך בוטח בו, ומקץ שנה שלחם אל ביתם, ויבואו אחרים תחתיהם. וכל זאת עשה למען יראו העמים את תוקף המלך וייראו מפניו, ולא ימרדו בו. ככה משלו צאצאי נינוס שלשים דורות אחריו עד כי נפלה אשור ביד מלכי מדי". עד הנה דברי אגדת שמירמות ונינוס אשר בפי הסופר היוני דיאדאר (Diodor 2, 22) אשר קבל אותם מפי הסופר קטעזיאס. ובפי סופרים אחרים נמצאו נסחאות שונות זו מזו, אבל יען כי דברי אגדה הם אין מדקדקין אחריהם. על לוחות חמר ולבנים שרופים הנמצאים בימינו על אדמת אשור אין זכר לכל מפעלות נינוס ושמירמות, רק שם שמירמות נמצא חרות, ואין זכרון למפעלותיה ונפלאותיה.

יט) מדברי כתבי היתדות נלמד כי שמשי-בין מלך בבל בן ישמע-דגון, אשר מלכו בשנת אלף ושמונה מאות וחמשים לפני מ"ה, בנו היכלות ומקדשים בארץ אשור לאליליהם, ענו ובין, ובממלכת אשור נמצאה עיר הנקראת „אשור" על שם אליל הנקרא „אשור". והחכם האנגלי סמיטה מצא במסעו אל ארצות אשור ובבל לבנים אשר חרות עליהם, כי המלך שמשי-בין בנה

מלכו על אשור המה אסר־ניראר ונבו־דין, אשר מלכו על אשור בימי מלך בבל בין־סום־נזיר. והוא משנת אלף וחמש מאות עד אלף וארבע מאות וחמשים לפני מספר הנוצרים. ואחריהם מלך על אשור אסר־בל־ניזי והמלך בוזור־אסר אשר כרתו ברית שלום ואמת עם מלכי בבל, ואחריהם מלך על אשור המלך אסר-אִבַּליט, אשר התעבר על ריב מלכי בבל, וימליך את קוריגאלצו על ארץ שנער. אחרי אסר־איבליט מלך בארץ אשור בל-ניראר, ואחריו בנו פדיאל, ובן פדיאל היא בין־ניראר אשר מלך אחריו. מלכי אשור אלה הרבו עשות מלחמה וריב עם מלכי בבל ויכניעום תחת שבט מלכותם. אחרי בין־ניראר מלך בנו שלמן-אסר הראשון בשנת אלף ושלש מאות ועשר לפני מספר הנוצרים. הוא היה מלך אדיר וחזק, אשר כבש ערים רבות על נהר חדקל ב). והוא בנה את העיר כלח. אחרי שלמן־אסר מלך תגלת־אדר בנו בארץ אשור, אשר נלחם עם הכשדים, ויחלוש אותם, אבל במלחמה

היכל לאליליה אשתרות בעיר נינוה. על פי דברי כתבי היתדות נקראים המלכים שמשי-בין וישמע-דגון מלכי ארך וכלנה ואכד ושנער גם פאטיס מאשור, אשר הורישו יודה ומושל באשור, ומשנת אלף וחמש מאות לפני מו״ה פרקו מלכי אשור את עול מלכי בבל מעליהם. ומשנת אלף וארבע מאות לפני מו״ה החלו מלכי אשור להכניע את מלכי בבל תחת שבט מלכותם כי על הלבנים חרות, אשר המלך אשור-בל-ניזי כרת ברית שלום ואמת עם מלך בבל קארא-עהדאש ומלך אשור בזור־אשר כרת ברית עם מלך בבל פורנפוריאש, וכאשר פרץ ריב בבבל ומלך קארא-עהדאש מת במרידה, אשר מרדו בו שריו, וימלכו את אחד מהם נזיבוגוס שמו אשר לא היה מזרע המלוכה, בא אשר־איבליט מלך אשור אל בבל ויוריד את המורד מעל כסאו, וימליך את קוריגאלצו בן פורנאפורים על בבל, ומלכי אשור הבאים אחריהם, בל-ניראר פדיאל ובין-ניראר עשו מלחמות גדולות עם מלכי בבל (Smith daly Telegraph. 28. .Ap. 1873)

ב) על לבנים הנמצאים בכפר קלה-שערגאט נמצא חרות כדברים האלה: „זה ארמון מלך שלמנאסר בן המלך בין-ניראר, הוא המלך הגדול אשר בנה את העיר כלח.״ והרבות עיר כלח נמצאות בימינו על שפת נהר הדקל המזרחית למעלה משפך נהר זב העליון (סמבטיון) אל תוך נהר הדקל. בארית העיר הזאת תתן עדות, כי היא היתה מרובעת, וכי חומות העיר עמדו על פני מרוצת נהר הדקל. במקצוע דרומית מערבית עמדו ארמנות מלכים והיכלי אלילים אשר היו מוקפות בחומות גבוהות, להבדילם מיתר בתי העיר. וקרוב לשפת הנהר נמצא יסוד בנין גדול שלש מאות ושבים רגל ארכו ושלש מאות רגל רחבו. שני דרכים, אשר אריות בעלי כנפים וראש אדם בעלי זקן להם שומרים אותם מימינם ומשמאלם, מוליכים מנגד צפון לנגד הרוח אל אולם הבנין, אשר ארכו מאה וחמשים וארבע רגל ורחבו שלשים וחמש רגל. האריות בעלי כנפים הם פסילי אליל נרגל. ובקיר הדרומי נפתח פתח אחד, אשר בו עומדים שני שורים בעלי כנפים וראש אדם עליהם המה פסילי אליל אדר, המוטבעים מאבינינער נהובות, והוא מבוא להדר רחב ידים ארכו מאה רגל ורחבו עשרים וחמש רגל. בחצר הפנימי בנגד מזרח נמצאים שני חדרים גדולים ורחבים, וחדרים קטנים סביבה, גובה כל חדר וחדר שמונה עשרה אמה. אולם הבנין הצפוני היה גבוה שתים עשרה רגל רצוף בלוחות בהט ושש, ושם חקוק קורות חיי המלך אשר בנה את הבנין, את מלחמותיו וגבורותיו, את הבניינים והמצודות אשר בנה, את החיות אשר צד בידו, הוא המית שלש מאות ושבעים אריות, ושבעים וחמשה צד חי. גם פסילים בעלי

אחרת נפל חותם המלך בידי אויביו, וישמנהו באוצר המלוכה בבבל כא). אחריו מלך בארץ אשור בלבדרנצר, אשר נלחם גם הוא עם הכשדים ונפל חלל על שדה קטל בשנת אלף ומאתים לפני מספר הנוצרים, והכשדים פרצו בארץ אשור לשלל שלל ולבוז בז, והמלך אדר־פל־בקור גרשם מארצו, ויך את אויביו אחור. הוא הרים קרן מלכות אשור ויעש סדרים בצבאות חילו כב). ובנו אסר־דין, אשר מלך אחריו נלחם גם הוא עם הכשדים, ויביא שלל ערי בבל לארצו. הוא תמך את שבט המושל, ביד חזקה, וימת בשיבה טובה זקן ושבע ימים. אחריו מלך בנו על ארץ אשור, אשר ישב בשלות השקט על כסא מלכותו, ולא עשה מלחמה עם שכניו. ונכדו אס־־ריסלים, נלחם מלחמה כבדה עם מלך בבל נבוכדנצר הראשון, אשר התגבר על צבאות אשור ויפרוץ בארץ פעמים ושלש, ובכל זאת הצליח בידי אסר־ריסלים להכניע אותו תחת שבט ממשלתו, ובמלחמתו לקח ממנו ארבעים רכב, ודגל מחנה בבל הנשא לפני המלך לכד כג). הראש והראשון ממלכי אשור הגדולים, אשר פעלו גדולות בחרבם ובקשתם והגדילו את תפארת ארצם בהיכלי עונג ובתי משוש, הוא תגלת פלאסר הראשון בן אסר־ריסלים כד). הוא עלה על כסא מלכותו בשנת אלף ומאה ושלשים לפני מנין הנוצרים. וישם את פניו ראשונה להלחם עם יושבי נהרות פרת וחדקל והגיע עד מקום מעינות הנהרות

ראש נשר נמצאים בחדר אחד, והעליה, אשר על הבנין הזה נבנה מלבנים מצופים בזכוכית מצבעים שונים.

כא) תגלת אשר נלחם עם הכשדים יושבי בבל, והצליח במלחמתו, ויחקוק בחותמו: „תגלת אשר מלך העמים, בן שלמנאסר מלך ארץ אשור לכד את ארץ קאר-דוניאש (היא בבל), מי אשר ימחה את כתב ידי ואת שמי, אלהי „אשור" ואלהי „בין" יהרוס את ארצו." אבל אחרי כן נפל חותם זה בידי הכשדים שונאיו, אשר שמוהו בבית האוצר בבבל לאות הנצחון, והוא היה טמון שם שש מאות שנה. (E. Schrader Keilinschrf. S. 294).

כב) בכתבי היתדות כתוב לאמור: „המלך אדר-פל-בית-קור, רועה עמו, הרים את קרן מלכותו, לאין אונים עצמה ירבה ויעש סדרים נכונים במערכות צבאותיו." ובנו אסר-דין נלחם עם הכשדים ברוב עוז, ויביא שלל שלש ערי בבל אל ארץ אשור. הוא הרס את היכל המלך שמשי-בין, אשר נטה לנפול מרוב ימים, ולא הקימו עוד, הוא תמך שבט המושל ברוב עוז והדר והצליח את עם אלהי בל. מעשי ידיו ומפעל צבאותיו מצאו חן בעיני אלהיו, והוא מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים." (Menant l. c. p. 31).

כג) על מופאקיל-נבו יאמרו כתבי היתדות כי אלהי „אשור" אדון הגדול הושיבהו על כסא מלכותו וינחהו בתבונות כפיו וימליכהו על ארץ רבה, ואסר-רישלים בנו נלחם מלחמה כבדה עם נבוכדנצר הראשון מלך בבל ויקח ממנו ארבעים רכב, וגם את דגל מחנה חיל מלך בבל לכד. בכתב היתדות נאמר עליו, כי הוא חתם „אני אסר-רישלים, כבשתי את כל ארצות אויבי ואת כל שונאי הכרעתי". (Menant l. c. p. 32).

כד) על לבנים הנמצאים בחרבת היכל אחד על אדמת אשור נמצא חרות כדברים האלה: „תגלת פלאסר, אשר מצא חן בעיני אלהי „אשור" בנה היכל לאלהיו בין והקימהו." ועל יסודי ההיכל נמצא חרות מלחמות המלך תגלת פלאסר, ואת מעשה תקפו וגבורתו אשר עשה בחמש שנים הראשונות למלכותו, היכלי מלכי אשור וארמנותיהם, ומבצרי הארץ, אשר נהרסו מרוב ימים,

האלה עד אגם הגדול מארץ נארי (נהרים) ועד שפת ים השחור. וילחם אחרי כן עם מלכי ארם ועם מלכי החתים ויכבוש את ארצותיהם והגיע עד שפת ים הגדול. וגם עם מלך בבל נלחם תגלת פלאסר וילכד את אכד ואת המבצר הנקרא „דור קוריגאלצו" וגם את עיר ספרוים ובבל לכד בחרבו ובקשתו; אולם אחרית המלחמה נהפכה לו לזועה, כי נפלו גבוריו ויאבדו כלי מלחמה, גם פסילי אלהיו, אשר הלכו לפניו למלחמה, הלכו בגולה וכמריהם עליהם נאנחו. ופסל תמונת תגלת פלאסר מצאו דורשי קדמוניות בימינו חצוב בסלע אשר נשאר לזכרון לדור אחרון. אחרי תגלת פלאסר מלך אסר־פל־קאלה בנו בכורו על ארץ אשור בשנת אלף ותשעים לפני מספר הנוצרים, וגם הוא נלחם עם שלשת מלכי בבל מבית מרודך-נאדינאך אשר מלכו בזה אחר זה, ויכרות ברית שלום ואמת עם מלך בבל השלישי, ויצב גבולות

חזק תגלת פלאסר, ויבצר אותם, ויטע יערים וגנים ועץ עושה פרי בארץ. היכלי אלילי אשור, היכל אלילה אשתאר (עשתרות) ואלילה בילית הקים מחדש. בראשית מלכותו צוו אותו אלהיו בין ועגו להקים את ההיכל, אשר בנה המלך שמשי-בין למענם ונהרס, והוא מלא את דבריהם וישכן את שני אליליו הגדולים במשכנותם, אשר הוכן להם מכבר, וישמח את לבם. ויען כי עשה הדבר הזה יואילו אלהי עגו ובין להשפיע ברכה והצלחה על מעשה ידיו, ולשמוע את תפלתו, להנהיגו במעגלי צדק, ללמד את ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמה, יאזרוהו חיל, ויכריעו קמיו תחתיו, וכל המורדים והפושעים בו יהיו כעפר תחת קשתו, וכל קרבנותיו ומנחותיו יעלו לרצון לפניהם, המה יאריכו ימי נצחיו ומשפחתו, וירימו קרנו בכבוד. יהי רצון מלפני אלהיו, כי בניו ונכדיו יגבהו כהררי אל לאות עד דור אחרון" (Menant p. 32). ועוד נמצא חרות על הלבנים, כי המלך תגלת פלאסר צד ארבעה פרים פראים ויהרגם, ויקריב אותם לקרבן אשה ליה ניחוח לאלהיו, ואת עורות הפרים הביא אתו אשורה. ואחרי כן צד עשרה חזירי היער זכרים ונשיהם, וארבע חיות נקבות צד חיים, ואחרי כן הרג בעזר „אדר" אלהיו מאה ועשרים אריות ושמונה מאות אריות צד חיים, כי מחצי קשתו חצו עופות השמים, כי לא יכלו להמלט ממנו. ולבנים אחרים מספרים מלחמות תגלת פלאסר: „בני משך (מאשכא) מרדו במלך אשור תגלת פלאסר ולא שלמו לו את המס, אשר הושם עליהם, ויפרצו בארץ קומוך." בראשית ממלכת תגלת פלאסר נלחם עם עשרים אלף בני משך ועם חמשת מלכים, אשר מלכו עליהם, ויך אותם מכה רבה, ויקח מהם ששת אלפים שבויים. ואחרי כן מרדו בו יושבי ארץ קומוך, ויצא לקראתם למלחמה, ויעבור את נהר חדקל, וישבה את מלך קומוך, ויהרוס את עריהם, ואת כל ארץ קומוך שם למס עובד, ואחרי כן עבר את נהר צב התחתון, וילכד את יושבי חלח וחבור. ואחרי כן ערך מלחמה עם מלכי ארץ נארי (היא ארם נהרים) ויך אותם, ויקח מהם מאה ועשרים רכב וישם עליהם מס סוסים, אשר יתנו אלף ומאתים סוסים ואלפים שורים אל ארמון המלך, ובא עד הים הגדול, וילחם אחרי כן עם ארם דמשק, מקום אשר לא ידעו את אלהי „אשור," ובמקום עיר כרכמיש עבר את נהר פרת וילכד שש ערים מעבר השני, ויקח מהם שלל רב, ויביא אל עיר אשור. ואחרי כן נלחם בארץ הקדם מעבר להריזאגרוס עם שבטי מוזרי וקומאני. הוא כבש ארבעים ושתים ארצות ומלכיהם מעברי נהר צב התחתון עד עברי נהר פרת, את ארץ החתים, ואת הים הגדול במבוא השמש לכד מבנה הראשונה עד שנה החמישית למלכותו, הוא שם עליהם מס, ויקח מהם בני הערובות לערבון כי סרים הם למשמעתו. על הלבנים מהיכלי עגו ובין חרות כדברים האלה: „ההיכל הזה, היכל עגו ובין והמגדלים האלה יעמדו

בין אשור לבבל, ואחרי אסר־פל־קאלה מלך אחיו שמשי־בין בן תגלת פלאסר ואין זכר למפעלותיו כה). מאה וחמשים שנה אחרי מות שמשי-בין כסתה התולדה בצעיף עלטה את פניה, כי דורשי קדמוניות אשור ובבל לא מצאו בין חרבות ומשאות ימי קדם זכר למלכיהם ומפעלותיהם, ואנו מגששים כעורים קיר בקורות אשור ובבל בימים ההם. ומאה וחמישים שנה אחרי מות שמשי-בין בן תגלת-פלאסר מלך אסר־דין השני על ארץ אשור, וגם מפעלותיו וקורות ימי חייו אין אתנו יודע עד מה. בשנת תשע מאות לפני מספר הנוצרים מלך בין־ניראר השני על אשור, ואחריו מלך תגלת-אדר השני על ארץ אשור, גם הוא נלחם עם ארם נהרים, והציב לו יד ושם אצל פסל המלך תגלת-פלאסר. בשנת שמונה מאות ושמונים ושליש לפני מספר הנוצרים עלה אסר-נזיר-פל (סרדנאפל) בן תגלת-אדר השני

ימים רבים; מי אשר יקום וימשול אחרי באחרית הימים, ישים אל לבו לקומם הריסות היכלים האלה, ויחרות בהם שמי, וגם שמו יחרות בהם, ואלהי אבותי עמו ובין יריקו עליו את חסדם ואמתם ויחנוהו אותו למעלה ואויביו יכריעו תחתיו. אבל אם יקום מלך, אשר ימחה את שמי מהיכלות האלה, אותו יקללו אלהי אבותי עמו ובין, את כסאו ישפילו ואת זרועו ישברו, חילו יפנה עורף במלחמה לפני אויביו, אל בין יהרוס את ארצו, חוסר וכפן, מחלה ומגפה תעבורנה בארצו, שמו ושם משפחתו יאבדו מעל פני האדמה". (Menant l. c. p. 45). על שפת נהר חדקל המערבית, במקום אשר הנחל הקדמוני יורד אל תוך הנהר קרוב לעיר קרקר מצאו דורשי קדמוניות, פסל תמונת תגלת פלאסר חצוב בסלע, כי שמה הציב לו מצבה לזכרון מעשיו, אשר עשה בארץ נאירי (נהרים), ראש הפסל הכום גבעה גבוהה, שערות ראשו וזקנו ארוכים ותלתלים, גם בגדיו ארוכים ורחבים מגיעים עד קרסליו, ועל הפסל הזה חקוק כדברים האלה: „בחסד אל „אשור" שמש ובין אלהים האדירים באתי אני תגלת פלאסר מושל על הים המערבי ועד האגם מארץ נאירי, שלש פעמים כבשתי את ארץ נאירי." כתובת אחת אומרת, כי בשנה השנית לממלכת תגלת פלאסר כבש את חלק העליון מאכד ואת הערים הבצורות „דור קוריגאלצו" וספרוים גם את עיר בבל לכד, וכתובה אחת אומרת, כי סנחרב מלך אשור השיב את הפסילים מאלילי אשור, אשר נפלו בידי מרודך נאדינאחי מלך בבל בהלחמו עם תגלת פלאסר מלך אשור, ויביאם בבלה, וישבו שם עד ימי מלך סנחרב מלך אשור. מוכח מזה, כי בראשונה גברו חיל תגלת פלאסר על חיל הכשדים, ויכבשו את הערים הבצורות אשר לממלכת בבל השכנה, ואחרי כן התחזק מלך בבל מרודך נאדינאחי שמו ויך את חיל תגלת פלאסר מכה רבה, ויקח ממנו שבי ומלקוח, וגם פסילי אלהיו, אשר הלכו עמו למלחמה לקח מלך בבל שבי ויביאם בבלה וישבו שם ימים רבים. וכתבי היתדות אשר מצאו דורשי קדמוניות חרות על הלבנים בעיר ווארקא, יגידו כי המלך מרודך נאדינאחי בנה היכל בעיר ביטאנא. — ועוד נמצא חרות על הלבנים, כי תגלת פלאסר בא באניה אל עיר ארפד וחמת וארם דמשק ויהרג את התנין הגדול (דעלפין) בים הגדול, ויצד ציד מאה ועשרים אריות אשר משכם ברשתו אשר טמן לרגליהם, ומלך מצרים נתן לו תנין אחד (קראקאדיל) במתנה. (Rawlinson Mon. 2, 64).

כה) אחרי מות שמשי-בין מלך אשור מלכו מלכים רבים על ארץ אשור ואין אתנו יודע שמותם וגזר מהלכם וגם אין זכר למפעלותיהם, כי מימי מלך שמשי-בין בשנת אלף ושבעים לפני מנ"ה עד ימי מלוך אשר-דין השני בשנת תשע מאות ושלשים לפני מנ"ה, לא נמצא זכר לשר ומלך, אשר מלכו במשך מאה וחמשים שנה על ארצות אשור ובבל, ומימי מלוך אשר-דין

על כסא ממלכת אשור כו). מימי מלוך אסר־נזיר־פל שאפה ממלכת אשור רוח כתנים לבלוע חיל זרים וארצות לא לה, ותאנתה מי ישיבנה? — אסר-נזיר-פל עשה מלחמות גדולות והרחיב גבולות ממשלתו מעברי נהרי פרת וחדקל עד ים הגדול, ועד נהר מצרים. הוא נלחם במלך בבל נב-בלאדן וילכוד את ארצות היושבות בין הנהרות, וילחם עם מלכי החתים, הכנענים ויושבי ארץ הלבנון וילכוד את צור וצידון וארפד וכרכמיש, ויביא שלל ושבי רב, וישם מס על מלכים וארצות אשר לכד בחרבו ובקשתו. משלל אויביו בנה ערים גדולות ובצורות, ויחפור תעלות

השני נודע לנו סדר המלכים, אשר מלכו באשור בזה אחר זה. — כו) בעיר כלח אשר בנה שלמן אסר הראשון, נמצא חרבות ארמון אחד אשר בנה אסר-נזיר-פל בן תגלת-אדר השני, ובין חרבות ארמונו נמצא גם פסל תמונתו. פסלו עומד על מסד אבן, לבוש בבגד ארוך בלי מכסה הראש, ושער ראשו ארוכות וזקן גדול לו, בימינו אוחז מגל, ובשמאלו מקל קצר. ועל חזהו חקוק: „אסר-נזיר-פל המלך הגדול, מלך אדיר, מלך העמים מלך אשור, בן תגלת-אדר מלך אשור בן המלך בין-נירארי מלך אשור. הוא מלך מעברי הנהר חדקל עד ארץ הלבנון על חוף ים הגדול ועל כל ארצות הקדם ומבוא השמש". אסר-נזיר-פל בנה היכלות וארמנות רבים והעמיד פסילים הרבה, אשר בהם חקוק קורות ימי חיו, מפעלותיו ומלחמותיו. על אבן משכית אחת חרות לאמר: „העיר הישנה כלח, אשר בנה שלמנאסר מלך אשור הגדול, נהרסה והיתה לשממה, והוא אסר-נזיר-פל בנה אותה מחדש, ויקבץ את השבויים אשר הביא מארצות, אשר לכד בחרבו, ויצו לחפור תעלה להוליך את מימי נהר זב העליון אל תוך העיר", ושארית התעלה נמצאת בימינו. הוא כרת עצי ברוש ארז ואשור מהרי אמן (אמנה) לבנות היכלות לאליל אדר, לאלילה בילית, לאליל סין ולאליל שמש (שמש) ולאליל בין בעיר כלח, ויעש פסל אליל אדר ויביא אותו לאלהיו, ויקריב לו את השר הקדוש לרצונו. ויבן גם ארמון למשכנו ולמשכן כבוד הדר מלכותו, ויצו לחקוק עליו: „מי אשר ישכון באחרית הימים בבית הזה וימלך על ארץ אשור אחרי, לא יהרוס את ההיכל הזה, אשר בו משכן הדר מלכותי, לא יתנהו בידי נושיו וצורריו, לא ישבר את עמודיו, את גגו ואת קירותיו לעשות מהם בנין אחר, ולא ימחה את ספורי תהלותי, ואם ישמור את מצותי, אז ירוממהו אלהי „אשור" והאלים הגדולים והאדירים ישאוהו למעלה ויתנו בידו את ממשלתו על כל אפסי התבל, ויברכוהו ברוב דגן ותירוש, אמת ושלום ישכנו את מטות כנפיהם על ממלכתו". (Rawlinson Monarch I. 340) אסר-נזיר-פל שם את פניו ראשונה לפאת צפון אל מקום מעינות נהרות פרת וחדקל, ויכבוש את הארצות האלה, ומשם ערך מלחמה נגד ארצות ארם וכנען ויגע עד הרי אמנה (אמאנאס) וגבול נהר ארנטאס והר הלבנון. ראשונה נלחם עם יושבי ארץ אררט, ובשנה השנית נסע מעיר נינוה ויעבור את נהר חדקל, וישם מס על ארץ קומוך. ובשנה השלישית העמיד פסל דמות תבניתו בנחל הקדמוני היורד אל תוך נהר חדקל המערבי, ויקח מס ממלכי ארצות נאירי (נהרים) מרכבות, סוסים, זהב וכסף שורים, צאן, עזים, וייסר את הפושעים והמורדים בו, וישרוף מאתים וחמשים ערים באש. ואחרי כן בנה את המבצר, אשר הרס המלך סיביר מבבל ויקרא אותו „דור אשור". ובשנת שמונה מאות ושבעים ושמונה לפני מנ"ה נסע מעיר כלח ויכבוש את עיר סורי בארץ סוכי, וילחם עם נבו-בלאדן מלך בבל, וחמשים פרשים נפלו בידו, וארץ שנער חתה ורגזה מפני תנופת ידו. ואחרי כן עבר שנית את נהר פרת וילכד את גבולות נהר כבר (חבאראס) ואת ארצות לאקי, סוכי וקינדאני, אשר נלחמו עמו בששת אלפים אנשי חיל, ויבן על פני עברי נהר פרת שתי ערים

זברכות מים, ויציב פסילים ועמודים גדולים מעשה צעצועים, ויקם היכלי עונג ובתי משוש תאוה לעינים, ויחקוק את קורותיו ומעשה גבורותיו בקירות ההיכלות ובסלעים גדולים למזכרת לדור אחרון. ושלמנאסר השני בנו הלך בעקבותיו, ויאכל מבשר גבורי עמים לשבעה, וישת מדמי חלל ושביה לשכרון, וימלא את ההרים והגבעות חללי חרב, ויישם ערים גדולות לחרבה ולשממה ולשריקת עולם כז). בשנה הראשונה למלכיתו היא שנת שמונה מאות וחמשים לפני מספר הנוצרים שם

גדולות, האחת מעבר מזה קרא „דור אשר־נציר־פל" והשנית מעבר מזה קרא „ניבארטי־אשור". ובימים ההם נד המלך על נהר פרת המסים לאמיר, מהם המית בגידו ומהם נשארו חיים. במלחמתו האחרונה נלחם אשר־נציר־פל נגד עיר כרכמיש, וילכוד אותה, וישם מס על המלך שאנגער מעיר כרכמיש עשרים ככר כסף ומאה ככר ברזל. מעיר כרכמיש נסע אל ארץ הלבנון, וישם מס גדול על לוברנא מלך החתים, ויסע הלאה אל הרי אראמנאס וילכוד את גבולות הלבנון, משם נסע אל חוף ים הגדול (ים התיכון) וילכוד את מוטעאן בן אתבעל מלך צור והערים צידון, גבל וארפד נכנעו מפניו ואשר הקריבו לו כלי כסף וזהב ועופרת הרבה, ויסע אחרי כן אל הר אמנה (אמאנאס), ויחקוק את מעשיו בסלעים, וישתחוה לפני אלילה אישתר בעיר נינוה; כי עשתרות הוא אלהי נינוה. (Srader, Keilinschrift. s. 67).

כז) כתבי היתדות יגידו, כי שלמנאסר השני עבר במלחמותיו הראשונות ארבע פעמים את נהר פרת וילכוד את ארץ נארי (בין הנהרות) וישם מס על מלכה קאקיא, וילחם עם ארמי מלך אוראַרטו (אררט), ויקח מס משרי ארץ קומוך, וילחם עם אהוני שר העיר בארזישא בתוקף ועוז עדי הכליע אותו ויקחהו שבי, ואת העיר נארזישא (בורסיף הנזכרת בתלמוד יומא י') קרא בשם „קאר שלמנאסר" (מבצר אשור) ויגל את יושביה אשורה. וישם מס על מלך כרכמיש ויעבור משם והלאה, ויבא אל ארץ חאווארי (אמנה) ויעבור את ארמאנו (ארמאנאס) ויכניע את פיקיריש מלך הלאקי (קיליקיא). בכתובת אחת אשר מצאו דורשי קדמוניות על נהר הדקל כתוב לאמר: „ביום שנים עשר לירח איר נסעתי מעיר נינוה ואבוא לבורזיף, ואקח שמה מס ממלכי פרת מאת שאנגאר מכרכמיש, מאת קוסטאספי מלך קומוך ועוד מאחרים, מעבר פרת נסעתי הלאה עד עיר חלואן (היא אלשר בראשית י"ד ונזכרת בתלמוד קדושין ע"ב) ולא נלחמו יושביה בי, כי אם כרעו ברך לפני, ואשר הקריבו לי כסף וזהב, ואנכי הקרבתי קרבנות לבין אלהי העיר חלואן. מעיר חלואן נסעתי אל ערי ארץ חמת, ואלכוד את ארגאנא קרית הממלכה, ואקח משם שבי רב, וגם את אוצרות היכליו בזזתי ואת ארמנותיהם שרפתי באש. מעיר ארגאנא נסעתי ואבוא עד עיר קרקר, אותה הרסתי ושמתיה לשממה, ואת בתיה שרפתי באש. חיל בן הדד היה במספר עשרים אלף אנשי מלחמה רגלי, אלף ומאתים רכב ואלף ומאתים פרשים, ומחיל אירהולינא מלך חמת התפקדו עשרת אלפים אנשי חיל ומאתים רכב, וגם מבני ישראל באו עשרת אלפים איש שולף חרב למלחמה ומאתים רכב, חמש מאות איש מגויערם אלף איש מארץ מוסרי, עשרה רכב ועשרת אלפים איש מארץ אירקאנאטו, מאתים איש מאת מתנבעל מלך ארוד, מאתים איש מארץ אוזאנאטו, שלשים רכב ועשרת אלפים איש מאת אדוניבעל מצידון, אלף גמלים מאת גינדיבוס וארוא, מאה איש מאת בעשא מעמון, שנים עשרה מלכים האלה חברו יחדו להלחם בי, אבל בעזר אלהי „אשור" נלחמתי בהם, ואך אותם מכה רבה ארבעה עשר אלף אנשי חיל נפלו חללי חרב לרגלי, את הרכב והפרשים וסוסיהם לקחתי שבי, כי כאל „בין" נתתי עליהם קולות וברקים ואש מתלקחת סביבם, להומם ולאבדם". (Srader

שלמנאסר את פניו להלחם עם היושבים בין הנהרות וישימם למס עובד, ויעבור אחרי כן את נהר פרת, וילחם עם שר אחני היושב בבורסיף, אשר התחבר עם שני מלכי ארם ועם סנגר מלך כרכמיש, ויך אותם מכה רבה. את אחני שר העיר בורסיף לקח שבי, ויגל את יושביה לארץ אשור, ויקרא את העיר בורסיף בשם: „קיר שלמנאסר", וישם מס על מלך סנגר מכרכמיש ויעבור משם אל ארץ אמנה, וילכוד את ארץ קיליקיא ויקח את פיקירים מלכה שבי. ויהי כראות מלכי ארם, כי מלכי אשור פערו את פיהם לבלי חק, לבלוע אותם ואת כל היקום אשר ברגליהם, ויאספו יחדו כאיש אחד חברים לעמוד על נפשם, והזה הקשר אמיץ ביניהם, ומלך דמשק בראשם. בשנת שמונה מאות וחמשים וארבע לפני מספר הנוצרים בשנים עשר יום לירח זיו נסע שלמנאסר עם חילו הגדול מעיר נינוה ויעבור את נהר פרת, ויפן אל דמשק, ויפגע בבן הדד מלך דמשק ובמלכים אשר חברו אתו, באחאב מלך ישראל, במלך חמת ובמלך ארוד וכל שאר מלכי ארם אשר חברו אתם. ויערכו מלחמה על יד עיר קרקר עם שלמנאסר מלך אשור, חיל מלכי הברית היו במספר ששים אלף אנשי חיל. מדמשק התפקדו עשרים אלף אנשי חיל ואלף ומאתים רכב, מבני ישראל עשרת אלפים אנשי חיל ומאתים רכב, ומחמת עשרת אלפים אנשי חיל ושבע מאות רכב, וגם יתר המלכים פקדו את צבאותיהם על שדה המערכה, אשר לפני עיר קרקר, והמלחמה החלה בכל תוקף עוזה, וינגפו חיל מלכי הברית לפני חיל מלך אשור וינוסו לנפשם, וחיל שלמנאסר רדפו אחריהם, ויקחו מהם שלל ושבי רב; אבל לא עשו בהם כליון חרוץ, כי מלכי הברית לא נכנעו לפני שלמנאסר מלך אשור, ולא שלמו לו מס, ולא הקריבו לו אשכר לכפר את פניו. אף כי סלמן־אסר לא הצליח במלחמתו הראשונה עם מלכי הברית, בכל זאת קשתו לא נסג אחור והרבו לא שבה אל נדנה, כי לבו כים נגרש השקט לא יוכל, ואין שלום במגוריו כל ימי שבתו על כסא מלכותו. אחד ועשרים פעם עבר את נהר פרת וילחם עם מלכי ארם ועם מלכי כנען צור וצידון ויך אותם מכה רבה, ויקח מהם שבי ושלל, אבל לא הכניעם תחת שבט מלכותו. כח) אבל

(Kailin. 94). מדברי כתובת הזאת נלמד, כי גם אחאב מלך ישראל היה בין מלכי הברית להלחם עם מלך אשור, ובספר מלכים לא נזכר מזה דבר, כי אם הספק היה הדבר כי אחאב מלך ישראל נלחם עם בן הדד ימים רבים ואחרי כן כרתו ברית שלום, ואולי בכרות לו ברית שלום התחבר אליו למלחמה עם מלך אשור. (מלכים א׳ ל״ד).

כח) על עמוד שיש שחור הנמצא בהרבות היכלו בעיר כלח חרות הדברים האלה: „במלחמתי הששית נלחמתי עם הערים היושבות על שפת נהר בעליק, ואעבור את נהר פרת, ואפגע בבן הדד מלך דמשק ובירח מלך חמת ובמלכי החתים ואיי הים, אשר התאזרו חיל להלחם בי, ואלכוד אותם, עשרים אלף וחמש מאות אנשי חילם הכיתי בחרבי ובקשתי". ובלוחות חמר נמצא חרות כדברים האלה: „בפעם השישית עברתי את נהר פרת, וערים אין מספר לכדתי, נלחמתי עם ארץ החתים, ואבוא אל ארץ חמת ואכבוש שמונים ותשע ערים. את בן הדד מלך דמשק ושנים עשר מלכים אשר חברו אתו להלחם בי הכיתי מכה רבה וארדפם". ועל הלבנים חרות כדברים האלה: „בשנת ארבע עשרה למלכותי ספרתי את הארצות אשר לכדתי, מאת אלף ועשרים אלף אנשי חיל לקחתי עמי בעברי את נהר פרת, ובימים ההם שנים עשר מלכי

לא עם בן הדד מלך ארם ואחאב מלך ישראל ומלכי הברית, אשר אתם לבד נלחם שלמנאסר מלך אשור, כי אם אחרי מות בן הדד נלחם גם עם חזאל מלך ארם ועם יהוא מלך ישראל *) ועם מלכי צור וצידון אשר מלכו בימים ההם, ויקח מהם מס ושלל רב, ובכל זאת זרועם לא נשברה וקרנם לא נגדעה, כי לא נכנעו מפניו, ועיני שלמנאסר עיד לא שבעו משלל אויביו, ויתגר מלחמה גם עם מלכי מדי ופרס, ועם מלכי ארוט, וגם עם מלכי משך ותובל נלחם, ויך אותם מכה רבה ויקח מהם שלל ושבי רב, וישם מס על ארצם, ויחרוב את עריהם וישרוף את היכליהם וארמונותיהם ואת מבצריהם הרס עד היסוד בם. בימים ההם קשר מרודך בל־אוזאטי קשר על אחיו מרודך איגאדין מלך בבל, ויסע שלמנאסר אל ארץ שנער ויסר את המורדים במלך בבל ויהרוג את בל אוזאטי על אשר מרד באחיו, וישם מס על ארץ בבל. משלל אויביו בנה שלמנאסר השני ערים וכפרים, היכלי ענג ובתי משוש. בדמי עשוקים יסדם ובדמעת רצוצים הציב דלתיהם, הוא

הברית אשר חברו יחדו עם בן הדד מלך דמשק, ומחניהם הגדול מהים העליון והתחתון התאספו ויערכו מלחמה אתי, ואנכי הכיתי אותם מכה רבה וינוסו מפני, ואקח את הרכב והפרשים את המלקוח והשבי וכלי נשקם, ואביא אשורה, ורק נפשם היתה להם לשלל". ועוד נמצא חרות: בשנת שמונה עשרה למלכותי עברתי בפעם עשירית את נהר פרת, וחזאל מלך דמשק בטח על גבורי חילו, ויאסוף את צבאותיו לאין מספר, ויבצר את ארץ שניר, וראש הר הלבנון היה מבצר משגבו, ויערכו מלחמה אתי, ובעזר אל "בין" הכיתי את חילו מכה רבה. ששה עשר אלף מאנשי חילו נפלו חללי חרב לרגלי ואלף ותשע מאות ואחד ועשרים רכב וארבע מאות ושמונה פרשים לקחתי שבי וכל כלי נשקו נפל בידי, וינס חזאל מלך ארם, והיתה לו נפשו לשלל, וארדוף אותו ואת כל חילו ואצור על דמשק עיר ממלכתו, מבצריה ומגדליה הרסתי, ואסע משם אל הרי חרמון, ואלכוד ערים אין מספר ואשרוף אותן באש ושמתי אותן לשממה, ושבוים אין מספר הבאתי אשורה, משם נסעתי אל ארצות על יד הים והצבתי שמה פסל דמותי ובימים ההם קבלתי מס ממלכי צור וצידון ומאת "יהוא" מלך ישראל". (Schrader Keilin. 107) מלכי צור וצידון ומלך ישראל שלחו מס למלך אשור, אבל זרועם עוד לא נשברה וקרנם לא נגדעה, והוא בכבודו ובעצמו יגיד, כי בשנת שמונה מאות ושלשים ותשע לפני מנ"ה עבר את נהר פרת בפעם אחד ועשרים וילחם עם חזאל מלך ארם ועם מלכי הברית אשר חברו אתו ויקח מהם מס ושלל, אבל לא הכניעם תחת שבט מלכותו. —

*) על עמודי פסל, אשר העמיד שלמנאסר בעיר כלח, נמצא חקוק תמונת המלך שלמנאסר וסביבו עומדים שני סריסיו, אחד מהם אוחז בידו מחסה השמש להגן על המלך מחום היום, ושני סריסים אחרים יביאו ויציגו לפניו את מלאכי יהוא מלך ישראל אשר שלחם להביא לו מס. איש ישראל אחד כורע על ברכיו וינשק את כפות רגלי המלך, ושבעה אנשים מישראל מביאים את המנחה כלי כסף כפות וקערות, שקים וגביעים ומקלות. מראה פני בני ישראל בימים ההם, כלם בעלי זקן גדול גם שער ראשם ארוך, נעלים ברגליהם, על ראשיהם מגבעות עגולות. הבגדים אשר עליהם ארוכים עד קרסוליהם גם המעילים אשר עליהם ארוכים ויורדים על פי מדותיהם לפניהם ארצה. וחקוק על התמונה הזאת כדברים האלה: "מס מאת יהוא מלך ישראל כלי כסף וזהב, כפות זהב וגביעים מזהב טהור, כיורי זהב, עופרת כידונים לקחתי ממנו". (Schrader Keilin 105)

ישב בעיר בלח קרית ממלכת אביו, ויבן לו היכל ומקדש מלך בעיר הזאת. כט) גם בעיר נינוה בנה היכלות וארמונות, ושלמנאסר לא מת בשלום ובשלוה, כי דמי חללים הדבקים בחגורתו אשר במתניו, ובנעלו אשר ברגליו, קמו מקבריהם, ויתיצבו כמלאכי בלהות וכשטן המשחית לחרחר ריב ומדון בארצו, ובני עמו התקוממו נגדו. ומתוך ביתו קם הרעה, כי בנו אסרדניפל קשר עליו קשר להורידו מכסאו, גם ארצו התקוממה נגדו, וירד ביגון שאולה. ל) אולם אסרדניפל אשר הרים את ידו באביו לא האריך ימים, כי שמשי בין אחיו התגבר עליו, ויכניע את המורדים והפושעים באביו תחת שבט מלכותו, וימלוך לבדו על ארץ אשור. וכאשר כסא מלכיתו נכון בידו, התאזר חיל וילחם עם אויבי אביו, אשר מחוץ לארצו, ויסע לארץ בבל וילחם עם מרודך בלאטריב מלך אכד ויך את חילו מכה רבה, חמשת אלפים אנשי חיל נפלו חללי חרב לרגליו ועשרים אלף לקח שבי, וישא שלל רב משדה קטל, ויביאו אשורה. לא) אחריו מלך בנו בין־ניראר השלישי על ארץ אשור הוא

כט) מאתים שנה אחרי מפלת ממלכת אשור נסע הסופר היוני קסענאפאן אל ארצות אשור, ואחרי עברו את נהר זאפאטאס (הוא נהר זב העליון, שמבמיון), בא אל עיר אחת מערי אשור הגדולות, אשר היתה עזובה ושממה, אשר קרא אותה לאריסא (רסן) והיא היתה מוקפת חומה, אשר ארכה פרסה אחת וחצי וגבהה מאה רגל. וקרוב לעיר הזאת נמצא פי רמה (פיראמידע) ארכו מאתים רגל ורחבו מאה רגל, ואליו נמלטו רבים מיושבי אשור מפני צר ואויב למחסה ומסתר מפני כובד המלחמה. יושבי העיר הגידו לו כי העיר הזאת והמגדל אשר בתוכה בנה שלמנאסר השני. — דורשי קדמוניות בזמננו יחליטו, כי פי רמה אשר ראה קסענאפאן הוא המגדל אשר בנה שלמנאסר, ונהרס ונעשה ממנו דמות פילמה. וגבהו היה לפי דעתם ארבע מאות רגל, ורחבו מאתים רגל. —

ל) אחרי שלמנאסר מלך שמשי בין השני על אשור, והוא בן שלמנאסר. והוא יספר לנו אחרית ממלכת אביו שלמנאסר, וכה הם דבריו „באחרית ימי חיי אבי קשר אחי אסרדניפל קשר על אבי, וכל ארץ אשור חברה אתו. שבע ועשרים ערים ובתוכן העיר „אשור" וגם העיר ארבל קשרו קשר עם אסרדניפל, אבל בעזר אלהי אבי הכרעתי אותם". במלחמותיו הראשונות נלחם גם הוא, שמשי בין השני, עם ארץ נאירי (היא היושבת בין הנהרים) וילכוד ארבעה ועשרים ערי הארץ הזאת, וישם מס על ארץ „באן". וגבולות אשור בימים ההם מארץ נאירי (והיא מבין הנהרות) עד מבצר „קאר שלמאנאסר" עד לבוא כרכמיש. ומשם נסע הלאה עד ארץ גירלאעבונדא וילכוד את הארץ ויקח את מלכה שבי, ויציב שמה את פסלו. ואחרי כן הניף כלי זעמו על ארץ „אכד" ויך בהם מכה רבה שלשה עשר אלף אנשי חיל נפלו חללים לרגלו ושלשת אלפים לקח שבי, ואחרי כן יצא המלך מרודך בלאטריב לקראתו עם חילו מעם הכשדים גם עילם וארם נלוו אתם, ויך אותם שמשי בין מכה רבה על שדה המערכה אשר לפני העיר „דור קוזא" הוא עיר ממלכתו, חמשת אלפים אנשי חיל נפלו לפי חרב ועשרים אלף לקח שבי, דגלי מחנה אכד ורכביהם נפלו בידו, ויביאם אשורה. (Oppert Em. p. 128).

לא) המלך בין־ניראר השלישי נסע פעמים להלחם עם היושבים על נהר „באן" ושבע פעמים נלחם עם יושבי ארץ נארי, שמונה פעמים נלחם עם יושבי ארם נהרים. בשנה החמישית למלכותו נסע למלחמה עם עיר ארפד, ובשנה השמינית נלחם עם היושבים על חוף הים הגדול (הים התיכון). בכתבי היתדות נמצא כתוב: „אנכי כבשתי הארצות ממזרח השמש, מארץ סילונה,

הרים את ממלכת אשור על גפי מרומי הגדולה והגבורה ויפרוש את כנפי ממשלתו מעברי נהרי פרת וחדקל עד ארם נהרים וארם דמשק, ארץ פלשתים וארץ ישראל צור וצידון וכל היושבים על חוף הים הגדול מבוא השמש כרעו ברך לפניו, ואגפיו עד פרס ומדי וארץ הודו הגיעו. לב) אחרי מות בין ניראר השלישי עלה שלמנאסר השלישי על כסא ממלכת אשור, ונלחם גם הוא כמלכי אשור אשר לפניו עם מלכי אררט, ועם מלך דמשק ועם המלכים, אשר על חוף הים הגדול מבוא השמש ולא האריך ימים על כסא מלכותו, ואחריו מלך אסרדניאל על אשור, אשר בימיו התקוממו ארצות ממשלתו, ויסע מעירו ליסר את המורדים והפושעים בו, וילחם עם יושבי ארפד וחמת ויכניעם תחת שבט מלכותו, אחריו מלך אסר־ניראר השני על ארץ אשור, לג) הוא היה גבר לא יצלח בימיו, כי נתן לנשים חילו, ונשים משלו

ארץ כוש, ארץ איליפי, ארץ קרקאס, ארץ ארצאניאס, ארץ מיזוא, ארץ מדי, ארץ ניראטבונדא, ארץ מונא, ארץ פרס, ארץ אלאבריא, ארץ אבדאדאנא, ארץ נאירי, ארץ אנדיא (הודו) הר באלקי (באקטריא) עד הנהר הגדול (אינדוס) לפתח מזרח השמש; אנכי לכדתי את ארצות פרת וארץ החתים, וארץ מבוא השמש, צור וצידון וארץ עמרי (ארץ ישראל) וארץ אדום, וארץ פלשתים עד מבוא השמש, על כל הארצות והמלכים שמתי מס, נלחמתי עם מלך דמשק, ועם מלך מוריה מארץ אימיריזא, צרתי על דמשק וכבשתי אותה. כי נפל פחד מלך אשור עליהם ויכרעו ברך לפני, ויתן לי מס אלפים ושלש מאות ככר כסף ועשרים ככר זהב, שלשת אלפים ככר נחושת וחמשת אלפים ככר ברזל, שמלות שני עם עדנים, פסילים מעשה צעצעים, ולהונו ואוצרותיו אין מספר. הכל לקחתי ממנו בדמשק קרית ממלכתו, ובהיכל משכנו, כל מלכי הכשדים לכדתי, ואשים עליהם מס בעיר בבל, בורזיף וכותא מושבות אלהי בל, נבו, ונרגל הקרבתי קרבנות." (Menant l. c. p. 127)

לב) המלך בין ניראר השלישי בנה בעיר כלח היכל לאליל „נבו" בשנת שבע מאות ושמונים וחמש לפני מנ"ה. בחרבות ההיכל הזה נמצא בימינו שתי פסילי אליל נבו, אשר חרות עליהם, כי שר העיר הקדיש את הפסילים האלה לאליל נבו, אל עליון, מגן הוא למלך בין ניראר מלך אשור ומחסה הוא להגבירה „שמירמות" אשת המלך בין ניראר, הוא העמיד הפסילים האלה לכבוד אלהיו, למען יאריך ימיו ויצליח את מעשה ידי צאצאיו יוצאי חלציו. (Oppert Emp. p. 130) מכתובת הזאת נלמד, כי הגדת נינוס ושעמיראמיס אשר בפי סופרי היונים, על מעשה המלך בין ניראר השלישי „ושמירמות" אשת חיקו נוסדה, והמליצה היונית הלבישה את מפעלותיהם במחלצות יפות ילדי הדמיון. על מלחמת בין-ניראר עם חזאל מלך ארם נבא עמוס החוזה: ושלחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמנות בן הדד, ושברתי בריח דמשק והכרתי יושב מבקעת און ותומך שבט מבית עדן וגלו עם ארם קירה" (עמוס א' ג'). והכתוב: „ויתן ה' לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם (מלכים ב' ה') על בין ניראר נאמר, כי הוא הוציא את ישראל מתחת יד ארם, אשר לחץ את ישראל ימים רבים.

לג) המלך אשר-ניראר השני נקרא בפי סופרי היונים סרדנפל הרביעי, ועיר כלח התקוממה נגדו וימרדו יושביה בו, ויברח אל עיר נינוה ונסגר מפניהם בדלתים ובריח. ושני שריו פול הכשדי וארבך המדי היו אחים בקושרים, וימלך ארבך על ארץ מדי ופול מלך על ארץ אשור, הוא פול מלך אשור, אשר עלה על ארץ ישראל, ויתן מנחם מלך ישראל ופול אלף ככר כסף להחזיק הממלכה בידו (מלכים ב' ט"ו). ובהיות אשר-ניראר נסגר בחומות עיר נינוה

בו, העיר בלח התקוממה נגדו, ושני שריו ארבץ המדי ופול הכשדי קשרו עליו קשר, ויברח מפניהם אל עיר נינוה, ויצורו עליו שונאיו שלש שנים, ויהי מקץ שלש שנים ויעל נהר הדקל וישטוף את העיר נינוה בזרם מימיו ויפרוץ בה פרץ, ונפתחו שערי העיר, ויבואו בה שונאיו ויהרסוה, וזרם מימי הדקל שטפוה ויחריבוה עד היסוד בה, ובראות המלך כי שונאיו כתרוהו מכל עבריו ויצת איש בהיכל מעונו, ויעל על מוקדה הוא ונשיו וגם את הונו ואוצרות מלכותו שלח באש, וימלך פול הכשדי על ארץ אשור, היא פול מלך אשור, אשר בא אל ארץ ישראל ויתן לו מנחם מלך ישראל אלף ככר כסף להיות ידיו אתו להחזיק הממלכה בידו (מלכים ב׳ ט״ו, י״ט) לד). ולא עם מלך ישראל לבד נלחם פול מלך אשור, כי אם גם שאר מלכי סוריא, עם מלך ארם, מלך חמת, ועם מלכי צור וצידון, וישימם למס עובד. ויען כי פול לא מגזע מלכי אשור יצא, כי אם מארץ הכשדים ציר מחצבתו, לכן לא יזכר שמו בספר דברי הימים למלכי אשור.

ממלכת אשור עשתה חיל בעושר בגדולה ובגבורה בימי מלוך המלכים אסר־נזיר־פל שלמנאסר השני ובין ניראר השלישי, ותעל על גפי מרומי ההצלחה. שלשת המלכים הגדולים האלה הרחיבו את גבולות ארץ ממשלתם ממזרח השמש עד מבואו. בבל, אכד וכל ארץ שנער היושבת על עברי נהרי פרת נכבשו לפניהם; ארם נהרים וארם דמשק, ארפד וחמת, ארץ החתים וארץ ישראל, צור וצידון כרעו ברך לפניהם, גם אדום עמון ומואב ופלשת אשכר הקריבו להם, וארץ אררט, גם פרס ומדי סרו למשמעתם. ואחרי מות בין ניראר השלישי ירדה ממלכת אשור עשר מעלות אחורנית, כי מלכים אוהבי תענוגות בני אדם מחבקי חיק נשים משלו עליה. ומהומה ומבוכה נהיתה בארץ, כי רבו העבדים המתפרצים מפני אדוניהם וידמו בגדל לבבם למלוך על הארץ ויפרעו בה פרעות ולכן פור התפוררה ממלכת אשור והתנודדה כמלונה עד עלות מלך אדיר והזק, הוא תגלת פלאסר השני, על כסא מלכותה. תגלת פלאסר, אשר עלה על כסא ממלכת אשור בשנת שבע מאות וארבעים וחמש לפני מספר הנצרים, הלך בעקבות שלשת המלכים, אסר־נזיר־פל, שלמנאסר השני ובין־ניראר השלישי וילחם מלחמות גדולות ונוראות, והרחיב את גבולות ממשלתו יותר משלשת המלכים, אשר לפניו. כמעט עברו ירחים אחדים מיום עלותו על כסא מלכותו, התאזר חיל, ויצא להלחם עם מלך בבל. לה) כי מלכי בבל אכד ארך וכלנה, אשר נאנחו ימים רבים תחת שבט מלכי אשור

ושונאיו צרו עליה, אז עלה נהר הדקל וישטוף את העיר בזרם מימיו, ונבקעה העיר. ובראות המלך כי שונאיו כתרוהו מכל עבריו, ויבער אש בהיכל מעונו, ויעל על מוקדה הוא ונשיו וגם את הונו ואוצרות מלכותו שלח באש. ונינוה פתחה שעריה ויבואו בה האויבים ויהרסוה וזרם מימי הנהר שטפוה ויחריבוה עד היסוד בה.

לד) בכתבי היתדות נמצא כתוב כדברים האלה: „אדמון פול המלך הגדול, המלך האדיר מלך העמים, מלך אשור מעברי נהרי פרת וחדקל כבשתי ארצות צור וצידון, ומלך לבית עמרי, אדום וארץ פלשתים עד הים הגדול מבוא השמש, ואשים עליהם מס״. (Menant Emp. p. 143)

לה) בימי תגלת פלאסר השני נפרדה ארץ שנער לממלכות רבות וקטנות, אשר לכל אחת מהנה מלך בפני עצמה. ככה נמצא חרות על הלבנים במות שונים ממדינות בכל הנקראות:

בימי שלשת המלכים אסר־נזיר־פל, שלמנאסר השני ובין גיראר השלישי, פרקו את עלם מעל צואריהם, וימרדו במלכי אשור הבאים אחריהם ובעלות תגלת פלאסר השני על כסא ממלכת אשור שם את פניו ראשונה לחזק את עמודי ממלכתו בארצות היושבות על עברי נהרות פרת וחדקל, וילחם עם נבו־שבתי מלך בית שילאן בארץ שנער, וילכוד את ארצו מידו והוקע אותו לעיני השמש על שערי עיר ממלכתו וישם מס על הארץ, ואחרי כן נלחם עם נבונצר מלך בבל ויכניעהו, וישם מס גדול על הארץ אלף כבר כסף ועשרה ככר זהב, ואחרי כן נלהם עם מלך הנזר מארץ בית עמוקין, ויך אותו ואת כל חילו מכה רבה, ויצור על עיר ממלכתו, וילכדה וישרפה באש, ויישם עליו מס גדול וכבד, ואחרי כן נלחם עם

„בית עמוקין" „בית דקור" „בית שילאן" „בית שאהלע" „בית יעקין". ויען כי אלק לב המלכים נפלו על נקלה חלל לפני תגלת פלאסר השני. המלך הראשון, אשר התגרה בו תגלת פלאסר מלחמה, נקרא נבו שבתי מלך בית שילאן, ואחרי לכדו את ארצו הוקע אותו לעיני השמש, ויתלהו על שער עירו. ותגלה פלאסר מתפאר: „ממבצר דור־קוריגאלזו ומעיר ספארא (ספרוים) עד עיר ניפור (כלנה) כבשתי את כל ערי בבל, ואשים מס על מלכיהם, ממלך בבל לקחתי מס עשרה ככר זהב, ואלף ככר כסף, והקרבתי קרבנות לאלהי בל, נבו ונרגל בבבל, ולאלילה נאנא גברת ארץ שנער הקרבתי קרבן בעיר בורזיף וכותא". (Oppert Daur Sarka p. 30) מלך בבל אשר לקח תגלת פלאסר מס ממנו, הוא נבונצר, אשר מלך משנת שבע מאות וארבעים ושבע עד שנת שבע מאות ושלשים ושלש לפני מנ"ה. בירוסי הכשדי כתב, כי מימות נבונצר מלך בבל העמיקו הכשדים בחקירת מהלך הכוכבים, והחוזים בכוכבים היונים הלכו בעקבות הכשדים, ונבונצר קבץ ספרי דברי הימים למלכי בבל ושרפם באש, למען אשר ימנו סופרי הקורות את מספר שנות המלכים מימי שבתו על כסאו. וזאת בדה הסופר הכשדי מלבו כי אין זכר מזה בכתבי היתדות. מארץ שנער שם תגלת פלאסר את פניו לפאת קדמה אל מרום ארץ אירא, ובמסעו לכד שלשים וארבע מדינות ובתוכן מדינות פרס ומדי, וישם מס על מלכיהם, אבל ארץ הודו לא לכד. ויהי כי בושש תגלת פלאסר בדרכו, ויתקוממו מלכי בבל נגדו ויפרצו בארץ אשור, וילכדו עיר אחת, ובשוב תגלת פלאסר הכה את חיל מלכי בבל, ויקח את העיר מידם וירדפם עד תלאסר, ושמה הקריב קרבן לאלהיו „מרודך". אחרי נבונצר מלך בבל, אשר לקח תגלת פלאסר מס ממנו מלך בבבל המלך נאדינש, ואחריו מלכו המלכים הנזר ופורוס. וכתבי היתדות יגידו כי תגלת פלאסר צר על עיר „בית עמוקין" ויסגר את המלך „הנזר" בקרית מלכותו. „רבים מאנשי חילו המתי לפני שערי עירו, כה יספר תגלת פלאסר, את עריו הרסתי, ואשוס עליו נוהו, ובאש שרפתים, את ארץ שילאן ובית עמוקין וארץ בית שאהלע כלם החרמתי והחרבתי, ואקח מס ממלך בלע בן דקורי". (G. Smith Ak. 13.) ועל „הלבנים חרות כדברים האלה: „מרודך בלאדן בן יעקין, מלך הים, אשר מרד באבותי ולא שלם להם המס, ולא נשק את כפות רגליהם, וכל ארץ אשור מתה מפניו, אותו לכדתי והכרעתיו, נכנע מפני, ויבוא לנשק את כפות רגלי, ויביא לי מס, עפרות זהב לרוב, כלי משקה מזהב טהור, אבנים יקרות, ספעת ימים, שורים וצאן". תגלת פלאסר חתם את שמו: אני תגלת פלאסר מלך אשור, מלך בבל, מלך אכד ושנער „מלך ארבע ארצות" אנכי משלתי מעברי הים בית יעקין עד ארץ ביקני, מן הים מבוא השמש עד ארץ מצרים, ממזרח השמש עד מבואו משלתי, ובניתי לי בית נאמן בין היכלי אבותי על שפת נהר חדקל." (Menant p. 138).

מרודך בלאדן „מלך הים" ויכריעהו תחתיו, וכראותו כי מלכותו נכונה בידו, שם את פניו קדמה אל מרום ארץ איראן, וילכוד במסעו שלשים וארבע מדינות פרס ומדי בתוכן, וישם מס על המלכים והארצות, אבל את ארץ הודו לא כבש, ויבן לו היכל ומקדיש מלך ויחקוק על קירותיו: „אני תגלת פלאסר מלך אשור, מלך בבל אכד ארך וכלנה, מלך ארבע ארצות המולך מעברי נהרי פרת וחדקל עד נהר מצרים, ממזרח שמש עד מבואו הם גבולות ממשלתי".—

נפן עתה כמעט קט ממלכי אשור, ונשים מבטינו על מצב בני ישראל בימים ההם, כי מעתה קורות עם סגלה נאחז בסבך בקרני מלכי אשור ובבל עד ימי גלות ישראל מעל אדמתו אשורה ויהודה בבלה. משבה ישראל ובגדה אחותה יהודה הלכו אחרי שררות לבם הרע, כל ימי שבתן על אדמתן, וצרות רבות ורעות עברו על ישראל ויהודה בחטאת מאשריהם ובעונות מלכיהם, כי ימים רבים היו לישראל ללא אלהי, אלהי אמת, ללא כהן מורה וללא תורה, ועניים מורה מאד, כי אפס כל עצור ועזוב, ואין עוזר לישראל. ובימים ההם אין שלום ליוצא ולבא, כי מלכי אשור כתתו גוי בגוי ועיר בעיר, ומהומות רבות באו על כל יושבי הארץ, כי בעתים ההן נפרדו ארצות אזיא לממלכות רבות קטנות וגדולות הצוררות אשה את אחותה, ולוא התחברו כאיש אחד חברים לעמוד על נפשם, כי אז היו כעמוד ברזל וכחומת נחושת מול מלכי אשור, אבל עיני שכלם טחו מראות ולבם השמן מהשכיל, כי קנאתם ושנאתם עורו את עיניהם, וחלק לבם עתה יאשמו. ארם מקדם ופלשתים מאחור, מנשה יקנא את אפרים, ואפרים את מנשה ויחדו המה על יהודה, וכבוא צר ואויב בשערי ארצם נפלו כלם חללי חרב, ואין עוזר למו. בראשונה התחברו שנים עשר ממלכי אזיא ומלך ישראל בתוכם, ויעשו אגודה אחת לעמוד על נפשם להלחם במלך אשור, ואף כי נגפו לפני חילו, בכל זאת לא השחיתם, ולא עשה בהם כלה, כי אם שם עליהם מס כבד. ואף כי יד מלך ישראל היתה עם מלכי הברית, בכל זאת לחץ בן הדד מלך ארם את ישראל ימים רבים, עד כי שלח להם ה' מושיע הוא בין ניראר השלישי מלך אשור, אשר שבר את זרוע חזאל מלך ארם. ואחרי מות חזאל מלך ארם, לקח יואש מלך ישראל את „הערים מיד בן הדד בן חזאל אשר לקח מיד יהואחז אביו במלחמה, ושלש פעמים הכהו יואש וישב את ערי ישראל" (מלכים ב' י"ג) וירבעם בן יואש השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה (שם י"ד) וגם את דמשק ואת חמת השיב ליהודה בישראל. מימי אחאב מלך ישראל שלמו מלכי ישראל מס לשלמנאסר השני ולבין ניראר השלישי. ואחרי מות בין ניראר השלישי כאשר ממלכת אשור ירדה עשר מעלות אחורנית שלום היה לישראל מכל אויביו מסביב ויפרח ישראל ויעש חיל בימי יואש, ירבעם, אמציה ועזיהו מלכי יהודה וישראל. ויבן עזיהו מגדלים בירושלים, ויחצוב בורות רבים, כי מקנה רב היה לו, ויפקד אכרים וכורמים בהרים, כי אוהב אדמה היה, וצבאות חילו שלש מאות אלף ושבעת אלפים וחמש מאות עושה מלחמה, ויעש לאנשי חילו מגינים ורמחים וכובעים ושריונות וקשתות ואבני קלעים, ויצא שמו עד למרחוק (ד"ה כ"ו). בימים ההם ישבו שרי יהודה שאננים בהר ציון ואצילי ישראל בוטחים בהר שמרון, שכבו על מטות שן וסרוחים על ערשותם, אכלו כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק, שתו במזרקי

יין וראשית שמנים משחו ופרטו על פי הנבל וכלי שיר, ויעשקו דלים וירוצצו אביונים, ויהפכו ללענה משפט, ויאצרו חמס ושוד בארמנותיהם, ולא ידעו עשות נכוחה (עמוס ד׳, ה׳, ו׳). ואף בימי שלום ושלוה אלה עיני הצופים, חוזי יה, צפו למרחוק, כי רעה נשקפה להם מארץ אשור וישאו קולם ויוכיחו ויזהירו, אבל אין איש שומע, ואין שם לבו אליהם, כי השמן לב העם הזה. והנה פתאם יצא אריה מסבכו הוא תגלת פלאסר השני לרד לפניו גוים, ולהשחית מלכים לו). ארפד והמת מרדו בו ועזריה (עזיהו) מלך יהודה החזיק בידם, ויצא עם רוב

לו) על מצב הזה נבא בן בארי „וילך אפרים אל אשור" „ויהי אפרים כיונה פותה אין לב מצרים קראו אשור הלכו" „גם אותו לאשור יובל" „כל היום כזב ושוד ירבה וברית עם אשור יכרותו אשור לא יושיענו" „יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור". (הושע י׳ י״א י״ב י״ג י״ד). כל הדברים האלה דבר הושע על מנחם מלך ישראל, אשר נתן לפול מלך אשור אלף ככר כסף להיות ידו אתו להחזיק הממלכה בידו, כי לא נמצא מלך ישראל אחר, אשר כרת ברית עם אשור זולתי אחז בן יותם מלך יהודה אשר נתן כסף שוחד לתגלת פלאסר להושיעו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקמים עליו, ובן בארי לא הוכיח בדבריו את מלך יהודה כי אם את אפרים. כתבי היתדות הנמצאים בזמננו בין חרבות אשור ובבל יפיצו אור בהיר על כתבי קדשנו ועל מצב עמנו בימים ההם ואת אשר חסרו סופרי דברי הימים וספרי המלכים בכתבי קדשנו יגלו לנו כתבי היתדות, על פי כתבי היתדות נסע תגלת פלאסר בשנת שבע מאות וארבעים ושלש לפני מנ״ה להלחם עם עיר ארפד וילכוד אותה, ושמה קבל מס מעשרה מלכים הנכנעים מפניו, ובין המלכים האלה נמנו מלך ארפד מלך צור מלך קומוק מלך כרכמיש. וכאשר נסע תגלת פלאסר משם התקוממה עיר ארפד עוד הפעם, ובפעם הזאת לא ארפד לבדה מרדה במלך אשור, כי אם גם רבים ממלכי ארם ובתוכם גם עזיהו (עזריה) מלך יהודה החזיקו בידי המורדים. תשע עשרה גלילות מארץ חמת וכל הערים הקרובות לים המערבי התחברו למלך עזריה (עזיהו) למרוד במלך אשור. מזה נלמד כי עזיהו מלך יהודה היה בראש המורדים במלך אשור. ומלך ישראל התרפס לפני מלך אשור. תגלת פלאסר צר אחרי כן שלש שנים על ארפד טרם לכדה, ומלך יהודה ומלך חמת לא לעזר ולא להועיל היו לה. ובשנה השנית אחרי לכדו את ארפד יצא תגלת פלאסר להלחם עם ארץ חמת וארץ הלבנון, וילכוד את תשע עשרה גלילות חמת אשר מרדו בו, ויפקד עליהן נציבים, ויושיבן הגלה אשורה, ויושיבם בארץ אולודא. בעת הזאת קבל תגלת פלאסר מס משמונה עשר מלכים, ממלך קומוק, מרצין מלך ארם, מן מנחם מלך שמרון, מן חירם מלך צור, מן זיביטיבילי מלך גבל, מן פיזירים מלך כרכמיש מאניאל מלך חמת, מן פאסרמי מלך תובל ומן שביבי מלכת ערב, ומלך יהודה לא נזכר בתוכם כי הוא עודנו עמד במרדו. אבל מלך ישראל הביא מס, אף כי מנחם הוציא כסף רב להחזיק הממלכה בידו, לא האריך ימים לא הוא ולא בנו, כי פקח בן רמליהו קשר עליו קשר וימיתהו. הוא פקח בן רמליהו אשר התחבר עם רצין מלך ארם ויעלו להלחם עם מלך יהודה. ולא יכל אחז מלך יהודה להנצל מכף מלך ארם ומלך ישראל עדי הכנעו מלפני תגלת פלאסר מלך אשור ויתן לו את כל הכסף ואת כל הזהב הנמצא בית ה׳ ובאוצר בית המלך. בימים ההם דבר ישעיה בן אמוץ בלשבת את חזיונו דברים יורדים כמדקרות חרב קרב איש ולב עמוק. ויאמר אליו „השמר והשקט, אל תירא, ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה בחרי אף רצין וארם ובן רמליהו". אבל אחז לא שמע לדבריו. בספר מלכים.

חילו לעזור למלך ארפד, ולא לעזר ולא להועיל היה לו, כי תגלת פלאסר צר שליש שנים על עיר ארפד וילכדה, ואחרי כן עשה שפטים בארץ חמת, ויהרוס את עריה, ויגל את יושביה אשורה. אבל בעזריה מלך יהודה לא עשה שפטים, כי חזק הוא ממנו, וה' הצליחו ברוב גבורי החיל, אשר לו. אבל מלך ישראל התרפס לפני מלך אשור, ויתן לו מס גדול, את כל הון ביתו נתן לו, ויחזק את הממלכה בידו. ואחרי מות עזריה ויותם בנו, ויעל אחז נכדו על כסא ממלכת יהודה התחבר רצין מלך ארם לפקח בן רמליהו מלך ישראל להלחם אתו, וינע לבב אחז ולבב בני יהודה כנוע עצי היער מפני הרוח. לשוא דבר אליו החוזה בן אמוץ „אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה בחרי אף רצין וארם ובן רמליהו" כי לא שמע לדבריו, כי אם נכנע לפני מלך אשור, וישלח אליו מלאכים לאמר „עבדך ובנך אני" „ויקח את הכסף ואת הזהב הנמצא בית ה' ובאוצרות בית המלך וישלח למלך אשור שוחד". „וישמע אליו תגלת פלאסר, ויעל אל דמשק ויתפשה ויגלה קירה ואת רצין המית" וגם במלך ישראל עשה שפטים „ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה" לז). נפלה דמשק וכל מהמדיה שברו לארץ, יותר ממאה שנים התאזרה חיל ותלחם בעוז ובגבורה,

---

(ב' ט"ו י"ו) נאמר כי תגלת פלאסר שמע לדברי אחז, ויעל על ארם דמשק ויתפשה ויגלה קירה ואת רצין המית, וגם במלך ישראל עשה שפטים, כי לקח הערים עיון ואת אבל בית מעכה, ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה, אבל כתבי היתדות מספרים קורות הימים ההם באופן אחר. בכתבי היתדות נאמר כי תגלת פלאסר נסע מעיר כלח בשנת שבע מאות ושלשים וארבע לפני מנ"ה להלחם עם הפלשתים, וילכוד בראשונה את צמר (בין דמשק לחמת) ואת ערקי, ואחרי כן נסע אל חוף הים וילכוד את עזה, ויברח מלך עזה מפניו מצרימה. וגם את בית עמרי (הוא ממלכת ישראל) לכד, ויקח את יושביה ואת כל רכושם ויביאם אשורה. ואת פקח מלכם הרג, „ואת הושע (בן אלה) הפקדתי למלך על ישראל" „עשרה ככר זהב ואלף ככר כסף לקחתי מס מהם" ואחרי כן נלחם תגלת פלאסר עם מלכת ערב ויקח ממנה שלשים אלף גמלים ועשרים אלף שורים מס. וכאשר לכד המלך תגלת פלאסר את ארץ פלשתים וארץ כנען את ארץ ישראל ואת ארץ ערב נסע אל ארם דמשק ויצר על דמשק שתי שנים, ואחרי פתחו את שעריה המית את רצין מלכה, ואת יושביה ואת כל רכושם הגלה אשורה. חמש מאות ושמונה עשרה ערים ובנותיהן הרס עד היסוד בהן. (G. Smith a. a. D. s. 14)

לז) יותר ממאה שנים נלחמה דמשק מול מלכי אשור ולסוף נפלה ביד תגלת פלאסר, ועם ארם ובני ישראל נפלו אדום ומואב פלשתים ובני עמון וכל ארץ כנען ביד מלך אשור, בכתבי היתדות כתוב כי בפעם הראשונה בשנת שבע מאות וארבעים ושלש קבל מלך אשור בעיר ארפד מס מעשרה מלכים, ובשנת שבע מאות ושלשים ושבע (לפני מה"נ) אחרי לכדו את ארפד וחמת קבל מס משמונה עשר מלכים, ואחרי לכדו את דמשק נמנו עשרים ושמנה מלכים אשר הביאו מס למלך הגדול תגלת פלאסר, כי נוספו עליהם המלכים מהגבעל מארוד, שאניב מעמון סלמן ממואב, מיטיני מאשקלון, אחז מיהודה, קאסמלך מאדום וחנון מעזה. (Schrader a. a. s. 147)

ועתה הנה דמשק מוסר מעיר והיתה מעי מפלה, ונשבת מבצר מאפרים וממלכה מדמשק, ונשאר בהם עוללות כנוקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אמיר. עם ארם דמשק ובני ישראל נפל אדום ושדד מואב, פלשתים ובני עמון וכל ארץ כנען נפלו בידי תגלת פלאסר השני. המלך אחז הלך לקראת תגלת פלאסר דמשקה, וירא שמה מזבח, אשר הקריב עליו מלך אשור את קרבנותיו לאלהיו, וישלח אחז אל אוריה הכהן את דמות המזבח ואת תבניתו לכל מעשהו, ויקרב עליו מלך יהודה את עולתו ואת מנחתו לח). ומאז והלאה הלכו מלכי יהודה בדרכי מלכי ישראל, ויעשו כתועבות גויי אשור ובבל, ויזנו אחרי גלוליהם.

תגלת פלאסר השני, מלך גבור ואביר לב, אשר בין גבורי חילו אין עיף ואין כושל, אשר חצי צבאותיו שנונים וכל קשתותיהם דרוכות, פרסות סוסי פרשיו כצר נחשבו, וגלגלי מרכבותיו כסופה, מת בשנת שבע מאות ועשרים ושבע לפני מספר הנוצרים, ושלמנאסר הרביעי מלך אחריו. כמעט סגר תגלת פלאסר השני את עיניו, וחבלי מות אפפוהו, וימרדו בו המלכים והארצות, אשר הכניעם בחרבו ובקשתו. הושע בן אלה מלך ישראל היה הראשון, אשר פרק את עול מלך אשור מעליו, ובעקבותיו הלכו הפלשתים והכנענים. גם מלכי מצרים נעורו משנת תרדמתם, ויבינו, כי רעה נשקפה ממלכי אשור גם להם וכי לא עת להשות ולעמוד מנגד היא, ואם החרש יחרישון בעת הזאת, אז ינופפו מלכי אשור את שבט עברתם גם עליהם, לכן חזקו את ידי המורדים והפושעים במלך אשור, ומלך מצרים נתן יד להושע בן אלה מלך ישראל למרוד במלך אשור. שלמנאסר מלך אשור בא לארץ ישראל, ויהי הושע עבד לו, וישב לו מנחה. „וימצא מלך אשור בהושע קשר, אשר שלח מלאכים אל סוא מלך מצרים, ולא העלה מנחה למלך אשור כשנה בשנה, ויעצרהו מלך אשור, ויאסרהו בית כלא, ויעל מלך

לח) הכותב ספר דברי הימים בכתבי קדשנו (דברי הימים ב׳ כ״ח) הלך בדרך עקלקלות מגלותו למלך אחז, ויספר, כי תגלת פלאסר מלך אשור בא לעזור לאחז ולא חזקו, ולא הזכיר את הדברים הנכתבים בספר מלכים, אשר כתבי היהדות יעידון על אמתת דבריהם. בספר מלכים (ב׳ י״ו) נאמר כי המלך אחז הלך לקראת תגלת פלאסר דמשקה „וירא את המזבח אשר בדמשק, וישלח המלך אחז אל אוריה הכהן את דמות המזבח ואת תבניתו לכל מעשהו". ויבן אוריה הכהן את המזבח, ויעש כתבניתו מזבח עד בוא המלך מדמשק, והמלך אחז הקריב עליו את קרבנותיו ויצו המלך אחז את אוריה לערוך מערכה אחרת במקדש ה׳ מפני מלך אשור. מדברי הסופר ספר מלכים נראה כי הבין, אשר מפני כבוד מלך אשור עשה המלך אחז מזבח חדש ויערוך מערכה אחרת במקדש ה׳, ולא חפצה נפש המלך אחז במזבח דמשק בעת אשר גלה כבוד ארם. והכותב את ספר „דברי הימים" הפך הדברים כפי אשר בדה מלבו, ויכתוב, כי אחז זבח לאלהי דמשק המכים בו, ויאמר, כי אלהי מלכי ארם הם מעזרים אותו ולהם אזבח (דברי הימים ב׳ כ״ח) ואיך יתכן זאת? איך יחמוד מלך עבודת אלהים ממלך אחר שיגבר בו? ובעת אשר גלה כבוד ארם יחמוד אחז אלילי ארם, הלא אין הקב״ה נפרע מן האומה עד שיפרע מאלהיה תחלה? ואם ה׳ עשה שפטים בארם הלא גם באלהי ארם עשה שפטים? ובן אמוץ הוכיח את אחז גם על זה אשר עשה, ויאמר, „כי נטשת עמך בית יעקב, כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים ובילדי נכרים ישפיקו" (ישעיה ב׳ ו׳).

אשור בכל הארץ, ויעל שמרון, ויצר עליה שליש שנים, בשנת התשיעית להושע לכד מלך אשור את שמרון, ויגל את ישראל אשורה, ויושב אותם בחלה ובחבור נהר גוזן וערי מדי" (מלכים ב' י"ז לט), כי בטרם בא חיל פרעה לעזור להם נוקשו ונלכדו בידי מלך אשור, והיה להם מעוז פרעה לבושת והחסות בצל מצרים לכלמה, כאשר דבר אליהם בן אמוץ מ). על פי כתבי היתדות מת שלמנאסר הרביעי טרם לכד את העיר שמרון, וסרגון מלך אשור המולך אחריו לכדה, ויגל את ישראל אשורה. „ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה, ומחמת וספרוים „גויי ארצות", ויושב אותם בערי שמרון תחת בני ישראל, וירשו את שמרון וישבו

לט) הסופר העברי יוסף הכהן בן מתתיהו (הנקרא יוספוס פלאוויאוס) כתב לאמר, שלמנאסר מלך אשור התקיף על הושע בן אלה מלך ישראל, בשמעו כי שלח מלאכים אל מלך מצרים לבקש עזר ממנו, לכן עלה ויצר על שמרון שנים רבות, ומקץ שלשים שנה לכדה. ומלך אשור לכד את כל ארץ סוריא וארץ פיניקיא, הוא נלחם עם מלך צור אלולא, אשר מלך שלשים ושש שנה על צור, גם מלך כתים מרד בו, ויעבור שלמנאסר באניה וילכוד את ארץ כתים ואת ארץ צור, ויעש שלום עמהם, וישב אל ארצו. בעת המלחמה שתם שלמנאסר את מעינות והתעלות המוליכות מים אל תוך העיר צור, חמש שנים היתה העיר במצור, ויחפרו יושביה בארות בתוך העיר, וישתו מן המים אשר מצאו. בן אמוץ החוזה אשר עיני נשר לו להביט למרחוק ראה והבין בתחלת המרד את אחריתו, ובלהבת אש קדש ובלשון מדברת גדולות ונפלאות הטיף אמרתו על גאות מלך ישראל, אשר דמה בגודל לבבו לשבור את מלך אשור בארצו בעזרת חיל מלך מצרים. „הוי עטרת גאות שכורי אפרים, וציץ נובל צבי תפארתו, אשר על ראש גיא שמנים הלומי יין!" „ההולכים לרדת מצרים ופי לא שאלו, לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים, והיה לכם מעוז פרעה לבושת והחסות בצל מצרים לכלמה" (ישעיה כ"ח ל') וגם על צור וצידון הטיף מלהו: „הילילו אניות תרשיש כי שדד מביה מבוא, מארץ כתים נגלה למו". „דומו יושבי אי סוחר צידון עובר ים מלאוך, ידו נטה על הים הרגיז ממלכות צוה אל כנען לשמיד מעזניה" (שם כ"ג). ועל פלשתים המורדים במלך אשור אמר: „אל תשמחי פלשת כלך כי נשבר שבט מכך (תגלת פלאסר) כי משורש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף. הילילי שער זעקי עיר, נמוג פלשת כלך, כי מצפון עשן בא" (שם י"ד). מדברי ספר מלכים (ב' י"ז) ומדברי הסופר יוסף הכהן בן מתתיהו נראה, כי שלמנאסר מלך אשור צר על שמרון וילכדה ויגל את ישראל אשורה אבל בכתבי היתדות אין זכר לדבר. ועל פי כתבי היתדות לכד סרגון מלך אשור את שמרון ויגל את ישראל אשורה.—

מ) כתבי היתדות יגידו, כי סרגון מלך אשור עלה על כסא מלכותו בשנת שבע מאות ועשרים ושתים (לפני מנ"ה), ואם סרגון היה בן שלמנאסר הרביעי לא נודע לנו, כי בכתבי היתדות אין זכר לדבר. וכה נמצא חרות על הלבנים: „בראשית ממלכתי, סרגון מדבר, צרתי ולכדתי בעזר אלהי „שמש" (שמש) הנותן אויבי תחת רגלי, את העיר שמרון (סמירינא) את יושביה שבע מאות אלף ומאתים ושמונים במספר, הגליתי אשורה, חמשים מרכבות לקחתי חלקי בראש משלל האויב, ותחתיהם הושבתי גויי ארצות אחרות אשר כבשתי, ואפקוד עליהם פקידים, ואשים עליהם מס, החרבתי את העיר שמרון וכל בית עמרי". כל ממלכת אפרים נקראת בכתבי היתדות „בית עמרי" על שם עמרי מלך ישראל אשר בנה את העיר שמרון. והעיר שמרון הראתה את גבורתה יותר מערי חמת, דמשק וארפד, כי היא ישבה במצור שלשים שנה ערם פתחה את

בעריה" (שם). והעיר שמרון התאזרה חיל, ותלחם בעוז ובגבורה, ותשב במצור שלשים שנה טרם פתחה את שעריה. מפלת שמרון לא הפילה פחד על יושביה חמת, דמשק, ארפד ועזה, וימרדו בסרגון מלך אשור, כי נשענו על משענת קנה רצוץ מלך מצרים מא). בעת אשר אויבי המלך סרגון כתרוהו מסביב ומלכי בבל ועילם נלחמו בו מרד בו מלך חמת, וילכוד את עיר קרקר ויבצר את מבצריה, ומלך דמשק עזה וארפד יצאו לעזרתו. ויערכו אתו מלחמה, וינגפו חיל מלך חמת והעוזרים על ידו לפני חיל מלך אשור, והעיר קרקר נבקעה, ויקח סרגון את מלך חמת שבי, ויפשוט את עורו מעל בשרו, וימת. ואת יושבי חמת הגלה אשורה, ויושב את שבויי ארצות אררט בערי חמת, ויפן אחרי כן להלחם עם עזה ועם סוא מלך מצרים, אשר בא לעזרת מלך עזה, ויך בהם מכה רבה, ויקח את מלך עזה שבי, ומלך מצרים נס מפניו מנוסת חרב, וישרוף את ערי עזה באש, ורבים מיושביה הגלה אשורה, מב) ואחרי כן נלחם סרגון עם אשדוד, וילכדה, ויקח את נשי המלך את אוצרותיו ושביות חמדתו לו לשלל, ומלך אשדוד ברח מצרימה

שעריה. ועל פי כתבי היתדות הושיב סרגון בערי שמרון גויי ארצות אחרות, ככתוב בספר מלכים (ב׳ י״ז) וכתבי היתדות החרותים על הלבנים מימי סרגון ילמדונו דעה, כי אחרי כבשו את ארץ ישראל נלחם בבבל, ויקח את יושביה, ויושיבם בארץ החתים וגם מארץ ארצע הביא גוים ויושיבם בארץ ישראל, וגם אחרי כן כאשר נלחם סרגון עם מלכי ערב וקדר, עם עיר הדמור ועם שבטי תסיד, איבאדיה, מרזימאן וחיפא וכל היושבים בארץ בארי וילכדם, לקח את יושביהן, ויושיבם בעיר שמרון. (Oppert Dour sark. p. 13)

מא) בכתבי היתדות כתוב לאמר: „בשנה השנית למלכותי (היא שנת שבע מאות ועשרים לפני סה״נ) מרד אילוביד מלך חמת בי, וילכוד את העיר קרקר, והערים דמשק, צמר וארפד ועזה עזרו על ידו״. קרקר היא העיר אשר זה מאה ושלשים וארבע שנים, מאז בן הדד מלך דמשק ואחאב מלך ישראל נלחמו במלך שלמנאסר השני, ונגפו לפניה, והיא נכבשה עתה לפני סרגון מלך אשור. את המלך אילוביד לקח שבי, ויפשט את עורו מעל בשרו וימת. ואת יושבי חמת הגלה אשורה, ותחתיהם הושיב אנשים מארצות קארלא ואלאבריא הקרובות להרי אררט. שלשה וששים אלף אנשים הושיב מלך אשור מארצו לארצות סוריא. ואחרי לכדו את חמת פנה אל חנון מלך עזה, ואל המצרים אשר באו לעזור להם, וכה נמצא חרות על הלבנים: „חנון מלך עזה התחבר לסוא מלך מצרים ויבוא להלחם בי לפני עיר רפיח (הנזכרת בירושלמי שביעית פ״ו) ובעזרת אל „אשור״ הכיתי בהם מכה רבה, וינס סוא מלך מצרים, ואת חנון מלך עזה לקחתי שבי, את עריו שלחתי באש, ותשעת אלפים ושלש מאות ועשרים אנשים הולכתי שבי אשורה״. (Oppert l. c. p. 30)

מב) בלוחות החמר נמצא חרות, כי סרגון לקח מס מפרעה מלך מצרים, ומשמזיא מלכת ארץ ערב, ומאתמר מלך שבא לקח מס זהב, עשבים, סוסים וגמלים, ומהמלכים אשר על חוף הים הגדול ממלך קיפרוס, צור וצידון ושאר ערי כנען. כי סרגון בא בצי אדיר וילחם בצור המעטירה וילכדה. ואל אשדוד בא סרגון והוריד את מלך אצורי, אשר לא שלם את המס, מכסאו, והושיב את אחיו אחימן על כסאו. וכה יספר סרגון: „החתים התחכמו למרוד בי, כי קצו בשבט ממשלתי, וימליכו עליהם מלך ימין, אשר לא מזרע המלוכה, וכשמוע המלך ימין כי אני יוצא לקראתו, ברח מפני מצרימה, ואבוא אל אשדוד ואצור על העיר ואלכוד אותה.

ויאסרהו מלך מצרים וישלחהו באזיקים אשורה לעשות בו שפטים; כי נפל פחד מלך אשור על מלך מצרים. בימים ההם נבא בן אמוץ: „מלך אשור ינהג את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים". סרגון מלך אשור נלחם גם עם שבטי הערבים, וילכוד את ארץ ערב, וישם מס על איתמר מלך שבא, גם בעיר תדמור נלחם וילכדה. ויבא כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו, אשר הביא אשורה. מאז עשה סרגון שפטים במלכי אזיא, לא הרים איש את ידו ואת רגלו נגדו, ואין נודד כנף ופוצה פה לצפצף, לו הובילו מלכי מזרח ומערב שי, ויכרעו ברך לפניו. גם מלכי צור וצידון אשכר הקריבו לו. ובבא סרגון אל אי קיפרוס הציב לו שמה פסל דמות תבניתו לעד על ממשלתו. „בשנת שש לחזקיהו, הוא שנת תשע להושע מלך ישראל נלכדה שמרון", מדוע טמן חזקיה את ידו בצלחתו ולא החיש עזרה למלך ישראל בצרה? אם אלהיו עמו בכל אשר יצא ישכיל? ואם היה ירא וחרד מפני מלך אשור, מדוע מרד בו אחרי כן ולא עבדו? — — מג) לפלגות הזקיה גדולים חקקי לב! — — —

ואלה הם דברי מלחמות מלך בבל, מלך עילם ומלך ערב עם סרגון מלך אשור: מרודך בלאדן מבית יעקין בארץ שנער, אשר נכנע מפני תגלת פלאסר השני ושלמנאסר הרביעי, מרד בסרגון מלך אשור, ויפרוש את כנפי ממשלתו על כל ארץ שנער, הוא הוריד את אלולי מלך בבל, אשר המליכו שלמנאסר על עיר בבל, מעל כסאו ויקשור קשר עם מלכי ארך אכד וכלנה לפרוק את עול מלכי אשור מעליהם, ואליו חברו סוטרוק נאחונדי מלך עילם ושבטי ערב וקדר פקוד, רוע וקינדרו, ויבצר מרודך בלאדן את מבצרו „דוריעקין" יחפור תעלה סביב עירו להוליך בה מימי פרת וישפוך גם סוללה סביבה, ויצר סרגון על העיר המבצר

ותקח את פסילי אלהיו, את אשתו ואת בניו ואת אוצרותיו ואת בכיות חמדתו ואת כל יושבי ארצו ואביאם אשורה. ומלך מצרים אשר אבותיו לא ידעו את שמי, שלח מלאכים לחלות את פני במנחה, ויאסור מלך מצרים את מלך אשדוד באזיקים אלי אשורה". המלחמה הזאת נזכרת בספר ישעיה (כ׳ א׳) „בשנת בא תרתן אשדודה בשלוח אותו סרגון מלך אשור, וילחם באשדוד וילכדה". על אי קיפרוס נמצא פסל סרגון לעד על ממשלתו, והפסל הזה הובא לאוצר העתיקים בעיר בערלין.—

מג) בכתבי היתדות הנמצאים בימינו בין חרבות עיר כלח מימי סרגון מלך אשור נאמר כי „ארץ יהודה" היתה בין הארצות המביאות מס למלך סרגון. ובפתרון שאלתנו נאמר, כי בראשית ממלכת חזקיה הלך בדרכי אביו אחז הנכנע מלפני מלך אשור, ולא מרד בו, וכאשר היתה שמרון במצור לא החיש לה עזרה בצרה מסבות שתים, האחת מפני פחד מלך אשור, והשנית מפני חשבו כי בנפול שמרון תשוב הממלכה לבית דוד, וממלכת אפרים היתה „מלכות אלילים" כרות תכרת לתקן עולם במלכות שדי. ולאמתת דברינו נראה מדברי הכותב את „ספר דברי הימים" בכתבי קדשנו, כי לא הזכיר את מפלת שמרון, רק האריך בדברים לספר מעללי הצדיק חזקיה ואת נפלאותיו אשר עשה בטהרו את בית ה׳ ובעשותו את הפסח, ובתוך דבריו הוא מזכיר כי המלך חזקיה שלח מלאכים באגרות להשיב את „הפליטה הנשארת מכף מלכי אשור" ליסד ממלכה אחת בישראל וביהודה, אולם אחרי כן כאשר דמה בלבבו כי חזק הוא כרת ברית עם מלך מצרים וימרוד במלך אשור.—

וילכוד אותה ויך את חיל מלך עילם ומלך ערב מכה רבה, ויברח מרודך בלילה מן המחנה, וישאר את כל אהלו וכלי נשקו בידי אויביו, וינוסו גם חיל מלכי ערב ועילם מנוסת חרב מפני חיל סרגון מלך אשור מד). על המלחמה הזאת הזה

מד) על הפסל דמות תבנית סרגון, אשר הניב באי קיפרוס, והובא בזמננו לקרית מלך רב בערלין, ועל קירות ההיכל אשר בנה במבצר משגבו „דור סרגון" חקוקים דברי ימי סרגון, מלחמותיו ומעשה גבורותיו בסדר נכון, ונגלים פה: „מרודך בלאדן בן יעקין „מלך שים" אשר נכנע מפני תגלת פלאסר השני בא אחרי מות שלמנאסר הרביעי לבבל, ויורד את אלולי מלך בבל, אשר המליכו שלמנאסר, מעל כסאו, ויקח את שבט המושל בידו בחזקה ובלי רצון אלהים, ויקשר קשר עם הערים ארך אכד וכלנה למרוד במלך אשור ולחזק עמודי ממלכת בבל. ויצא סרגון לקראתו למלחמה, ויך אותו מכה רבה, ויוליך שבי רב מבבל ויושיבם בערי שמרון, ויכרות אחרי כן ברית שלום עם מרודך בלאדן, וימליכהו על בבל הצפונית ועל הדרומית. משם נסע אל ארץ עילם, וילחם בהומבאגוס מלך עילם, ויך אותו מכה רבה. ומשם פנה אל ארץ החתים וילחם עם חמת ועם עזה ועם חיל מלך מצרים אשר יצאו לעזרתם. ואחרי כן נסע אל ארץ אררט וילחם עליה. בימים ההם מרד בו המלך פיזירים מעיר כרכמיש וילחם עליה ויקח את המלך שבי ואת העיר כרכמיש הרס, ויבוז את אוצרותיה ויביא אחד עשר ככר זהב ואלפים ומאה ככר כסף אל קרית ממלכתו כלח". בימים ההם מת המלך „אזא" מארץ פאן וימליך סרגון את אחיו אולוזין למלך תחתיו אבל אולוזין התחבר עם אורזא מלך אררט ועם באגדאטי מלך הר מילדים ועם מלכי מדינות קארלא ואלבארא, וימרדו בסרגון, ויצא סרגון אליהם למלחמה וילכוד את ארץ פאן, וישב את מלך באגדאטי, ויפשוט את עורו מעל בשרו וימת. והמלך אולוזין נכנע מפניו למראה עינים בלבד, כי בנסעו משם פרק את עלו, וישב סרגון פעם שנית ויך את מלכי הברית אשר אתו ויקח את מלך קארלא שבי ויפשוט את ערו מעליו וימת, ואת יושבי הארץ הושיב בערי חמת. אחרי כן מרדו בו יושבי ארץ קארקאר, ויצא אליהם סרגון למלחמה וייסר את המורדים בו וילכוד את עיר ממלכתם ויעש ממנה מבצר הנקרא „קאר סרגון". אבל ארץ מדי אשר נלכדה מידי שלמנאסר השני ובין ניראר השלישי לא התקוממה נגדו ועשרים ושנים מלכי מדי הביאו לו מס שנה בשנה, רק אחדים ממלכי מדי מרדו בו, וילכוד את עריהם, ויקח את יושביהן ויושיבם בארצות אחרות, ובמה הביא סרגון את בני ישראל ויושיבם בחלח ובחבור ובנהר גוזן וערי מדי. ואחרי כן נלחם בארץ דינקוא וישב את מלכה. ולמען חזק את עמודי ממלכתו בארץ מדי, עשה מארבע ערים גדולות בארץ מדי מבצרי משגבו, ויאסוף את חילו אל תוכן, ויקרא לכן שמות: „קאר נבו" „קאר סין" „קאר בין" „וקאר עשתר" כשמות אלהיו. בשנה הזאת קבל מס ממלך מצרים, ממלך איתמר מארץ שבא, משמסיה מלכת ארץ ערב, ושתי שנים אחרי כן לקח מס מארבעים וחמשה מלכי מדי ארבעת אלפים ושש מאות ושבעה סוסים גם חמורים וצאן הרבה מאד. ואחרי כן עשה מלחמה עם ארץ קיליקיא, כי תגלת פלאסר השני הוריד את מלך באשארמי מארץ תובל מעל כסא מלכותו, וימליך את המלך חולי תחתיו ובמות חולי הושיב סרגון את אמברוס בן חולי על כסאו, וימצא חן בעיניו ויתן לו את בתו לאשה ויתן לו את שבט המושל על כל ארץ קיליקיא בידו, אולם חולי בגד בחותנו וימרד בו, ויקשר קשר עם מיטא מלך משך ועם אורזא מלך אררט ועם אורזאנא מארץ מוזאזיר. וילחם סרגון עמו, ויך את אמברים חתנו ואת המלכים חבריו ויביאם שבי אשורה, העיר מוזאזיר נהרסה, המלך אורזא מארץ אררט ערף את נפשו בכפו וארץ קיליקיא נכבשה. בסוף ימי סרגון מלך

בן אמוץ חזות קשה: „הבוגד בוגד והשודד שודד, עלי עילם צורי מדי, נעויתי משמוע נבהלתי מראות, נפלה נפלה בבל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ, ביער בערב תלינו אורחות דדנים, מפני חרבות נדדו, מפני חרב נטושה, מפני קשת דרוכה ומפני כבד מלחמה“. אף כי הכניע סרגון מלך אשור את מרודך בלאדן, לא עשה בו כליון חרוץ, כי אם כרת אתו ברית שלום, וימליכהו על בבל הצפונית והדרומית, גם במלכי ערב ועילם לא עשה שפטים נוראים, כי אם שם עליהם מס גדול. סרגון ישב על כסא ממלכת בבל, וישם כתר מלכות בראשו ויקרא בשם מלך ארך אכד וכלנה מלך על „ארבע ארצות“ ומרודך היה משנה למלך. אחרי כן נלחם סרגון עם מלך כרכמיש, ויצר על העיר וילכדה, ואת המלך לקח שבי, ויהרוס את העיר כרכמיש, ויבוז את אוצרותיה ואת מחמדיה, ויבא שלל רב, אחד עשר ככר זהב, ואלפים ומאתים ככר כסף אל קרית ממלכתו „כלח“. בימים ההם מרדו בו מלכי ארץ אררט, אשר התחברו עם מלכי מישך ותובל ועם מלכי מדי, ויפרקו את עלם מעל צואריהם ויצא סרגון לקראתם למלחמה ויך אותם מכה רבה. במלכים, אשר לקח שבי, עשה שפטים נוראים, כי הפשיט את עור בשרם מעליהם, וימיתם באכזריות חמה, וגם את יושבי הארצות יסר למשפט כי הגלה אותם מעל אדמתם אל ארצות אחרות, ויושיב אחרים תחתיהם. ויהפוך מישורש ערים, ויעש מהן ערי מסכנות וערי מבצר לחילו, ויקרא להן שמות, מבצר־נבו, מבצר־סין, מבצר־בין ומבצר־עשתר כשמות אלהיו. סרגון מתפאר במעלליו, כי הוא הרחיב את גבולות ממשלתו מנהר מצרים עד ארץ מדי, מארץ תובל ומשך עד בית יעקן ממזרח השמש עד מבואו. אבל לא במלחמה לבד עשה סרגון חיל, כי אם גם בבנותו ערים גדולות ובצורות, ויחפור תעלות וברכות מים, ויבן היכלי ענג ובתי משוש. גם מקדשים הכין לאלהיו, ויציב בהם פסילים ועמודים גדולים לעד על גדולתו וגבורותיו. כי משלל אויביו הרים תרומה לקדיש, ויבן את היכליו בדמי עניים וארמנותיו בדמעת עשוקים. ככה כל מלך עריץ אחרי שפכו דמי נקיים כמים ארצה יבנה מקדשים ויקריב קרבנות ויקטיר קטורת לכפר פני אל עליון במנחה, אולם קול דמי אחיו צועקים מן האדמה, ושועת עניים ואנקת אביונים תעל השמימה, וגורל בן חלוף לא ישא פני כל גבר, אף אם כתר מלכות בראשו, כי לא לעולם חוסן מלכים ונזר שרים לא לדור

מלך אשור נלחם בארץ עליבי אשר בין עילם ובין מדי, כי בארץ הזאת פרץ ריב בין זרע המלוכה, כי המלך דאקא מארץ עליבי אשר כל ימיו היה נאמן למלך אשור מת, והשאיר אחריו שני בנים את איבזאבארא ואת ניבי. איבזאבארא בקש עזר מאת סרגון מלך אשור להושיבו על כסא מלכותו, וניבי בקש עזר מאת מלך עילם להמליכו, וישלח מלך אשור את חילו להלחם בניבי, ויגפו חיל ניבי וצבאות עילם אשר אתו לפני חיל סרגון, וינס ניבי עם אלף וחמש מאות רוכב קשתות מחיל עילם וימלטו אל מבצר הרים, אבל חיל סרגון רדפו אחריהם, וילכדו את המבצר, ויקחו את ניבי שבי ויביאוהו אשורה, ויעש בו שפטים, וימלך אחיו איבזאבארא בארץ עליבי. ובשנה השנית אחרי המלחמה הזאת מת סרגון ולא כמות כל אדם מת גבור עריץ זה, כי אם כנפול לפני בני עולה נפל בידי מרצחים, וימת. ואף כי סרגון עשה כל ימיו מלחמה, וישפוך דם רב, בכל זאת לא נמנע מבנות היכלות ומקדשים לאלהיו.

ודור, בכה גם על סרגון מלך אשור עברה כוס התרעלה, כי כמות כל אדם לא מת כי אם כנפול לפני בני עולה נפל בידי מרצחים, וימת מה), ויעל סנחרב בנו על כסא מלכותו בשנת שבע מאות וחמש לפני מספר הנוצרים. לא כסא מלוכה לבד הוריש סרגון לסנחרב בנו, כי אם גם העמים על שכמו משא לעיפה, להחזיק את הממלכה הגדולה, אשר הנחילו ביד חזקה. דעת לנבון נקל, כי עמים נגשים ונענים תחת ידי אדונים קשים, ישישו אלי גיל, בשמעם כי מת מלך עריץ, ושבט המכה בהם נשבר, כי אז תציץ ותפרח התקוה בלבם, כי עד מהרה יסור סבלו מעל שכמם ועלו מעל צואריהם. אולם לרוב תבגד התקוה בהם, כי משרש נחש יצא צפע, ואם האב יסר את עמו בשוטים, בנו ייסרם בעקרבים. כל מלכי עמים, הנכנעים מפני סרגון מלך אשור, פצחו רנה בשמעם כי מת סרגון, ויתאוששו לפרוק את עלם. מרודך בלאדן בן בלאדן מלך בבל היה הראשון אשר מרד במלך אשור; כי הוא הכה על מות סרגון בכליון עינים מו). ואחרי מות סרגון מלך אשור ובעלות סנחריב בנו על כסא מלכותו, משח את אחיו למלך על בבל,

מה) מלבד שלש ערי הממלכה „אשור" „נינוה" „וכלח" בנה לו עיר מלוכה חדשה ויקראה בשם „דור סרגון" והיא לא רחוקה מעיר נינוה. בעיר הזאת בנה לו היכל ומקדש מלך נחמדים למראה. לפני מבוא ההיכל עומדים שני שורים בראש אדם כשומרים על שערי ההיכל. על קירות חדרי ההיכל חקוקים דברי ימי המלך סרגון, ומלחמותיו אשר עשה. גם על השורים חקוקים כתבי יתדות אשר יגידון תהלות המלך. במסד ההיכל נמצא בזמננו ארגז מאבן גזית, אשר בו שבעה פחים מכסף, מזהב, מבדיל, מעופרת, מנחושת ומבהט ושש, מונחים, ועל אחד מן הפחים חרות בכתב היתדות כדברים האלה „זה היכל סרגון יוצא ירך בל, פאטים (מושל) מאשור, מלך אדיר, מלך העמים." והשאר נשבר, ועל השני חרות „זה היכל סרגון, פקיד בל, פאטים מאשור, מלך אדיר, מלך העמים, מלך אשור המושל ממזרח השמש עד מבואו. אנכי בניתי עיר ואקרא את שמה מבצר סרגון" לכבוד אלהי סלמן, אלהי סין, לאלהי שמש (שמש) לאלהי בין ולאל אדר" כי כה השכנתי את שמות אלהי אבותי, גם בנתי משכנות לאלהים אדירים אלה. מי אשר יהרס את מעשי ידי ויבוז את אוצרותי, אותו יכרית אל עליון „אשור" ושמו וזרעו יאבדו מן הארץ. ועל השורים חקוק, כי סרגון פתח שער נגד מזרח לכבוד אל שמש (שמש) ואל „בין" שער השני פתח נגד מערב לכבוד אל „ענו ואשתר" נגד דרום פתח שער לכבוד אל בל ובילית, ונגד צפון פתח שער לכבוד אל „סלמן" ועוד בנה סרגון היכלות וארמונות בבבל, בארך, באור כשדים, בכלנה, בבורזיף וספרוים. ובעיר כלח הקים את ארמון המלך אשר נזירפל ההרוס מרוב ימים. —

מו) זה הוא מרודך בלאדן בן בלאדן, הנזכר בכתבי קדשנו, והוא בן מרודך בלאדן „מלך כיש" מבית „יעקין" אשר הכניע אותו תגלת פלאסר השני, ואחרי מות שלמנאסר השלישי פרק את עלו, ויכניעהו סרגון אבי סנחריב, הוא אשר שלח „ספרים ומנחה אל חזקיהו, כי שמע כי חלה חזקיהו, וישמח עליהם חזקיהו ויראם את כל בית נכותו את הכסף ואת הזהב ואת הבשמים ואת השמן הטוב ואת כל כליו, ואת כל אשר נמצא באוצרותיו, לא היה דבר אשר לא הראם חזקיהו בביתו ובכל ממשלתו". ובאמת לא רצה בלאדן לברך את חזקיה ולשמוח עמו בחיותו מחליו, כי אם חפץ להודיעהו כי הוא נכון למרוד בסנחריב מלך אשור, וממנו יראה חזקיהו, וכן יעשה, ויאות לו חזקיהו ויראה למלאכיו את אוצרותיו ואת כל כלי נשקו, והברית

וימלך שתי שנים, והוא היה איש חליש כח ורפה אונים, ולא יכול להחזיק את שבט המושל ביד הזקה, ויקם המלך חגיז, ויקח את שבט המושל מידו, ולא מלך כי אם שלשים יום, כי מרודך בלאדן בן בלאדן יצא כאריה מסבכו לטרוף טרף ויפרוש את כנפי ממשלתו על כל ארץ בבל. מרודך בלאדן היה עורך מלחמה, והיל מלך עילם יצאו לעזרתו, ובכל זאת נגפו שניהם לפני חיל סנחריב, ויברח מרודך מן המחנה, וימלט אל ארץ בצה ואגמי מים, והיתה נפשו לו לשלל. ויבא סנחריב אל ארמונו, ויבוז את אוצרותיו, את אשתו ופלגשיו ושומרי ארמונו לקח שבי, וימכרם לעבדים ושפחות, וימליך את ביליב, אחד מן הנערים המשכילים בכל חכמה אשר גדל אתו בחצר בית אביו, למלך על בבל. חיל מרודך בלאדן נפלו חללי חרב, וארץ בבל נכבשה לפני מלך אשור, אבל מלכי ארם, פלשתים וכנען, ועמהם חזקיהו מלך יהודה השקט לא ידעו, כי לבם ירתיח כסיר לחרחר ריב ומדון ומלך מצרים עמהם בקושרים. כי ראה, אשר גם עליו תעבור כוס חמת מלך אשור. ממלכת יהודה אשר מצאה מרגוע לנפשה מימי אחז, אשר נתן כסף שוחד לתגלת פלאסר מלך אשור, והזקיה מלך יהודה הצדיק אשר בהשקט ובבטחה ראה באבדן שמרון „ממלכת אליל" והוא בטח בה אלהיו, הכין מבצרים ומגדלים ועיך חיל גדול, רכב ופרשים טרם מרד במלך אשור מז). חזקיה מלך יהודה עמד בראש המורדים ועמו ובעזרתו היו מלך אלולי מצידון ומלך צדקא מאשקלון וזקני עקרון, וכלם נשענו על עזרת מלך מצרים מח). לשוא קרא בן אמוץ בגרון: „הוי

נכרת בסתר. אולם בן אמוץ ראה והבין מראשית דבר את אחריתו, התקצף על חזקיהו. על פי דברי הסופר אלכסנדר היתה ממלכת בבל שתי שנים, אחרי מות סרגון בלי מלך, ולפי דברי תלמי מלך על בבל אחי סנחריב שתי שנים אבל היה חלש כח ורפה ידים, ויקח המלך חגיז את רסן הממשלה מידו, אבל לא מלך כי אם שלשים יום, ואחרי כן קם ויתעודד מרודך בלאדן, ויקח את שבט המושל על כל ארץ בבל בידו. ובכתבי היתדות חקוק לאמר: „בראשית ממלכתי הכיתי אני סנחרב, את מרודך בלאדן מלך בבל ואת חיל מלך עילם העוזרים על ידו מכה רבה במערכה אשר לפני עיר קיש. וינס מרודך וימלט אל ארץ גוזומאן מקום בצה ואגמי מים, והיתה נפשו לו לשלל. ואבוא אל ארמונו ואבוז את אוצרותיו, את אשתו, ואת פלגשיו, את שרי צבאותיו ויועציו ושומרי הארמון לקחתי שבי, ואמכרם לעבדים ולשפחות. בכח אלהי „אשור" לכדתי שמנים ותשע ערי מבצר ומצודה, ושמונה מאות ועשרים ערים קטנות בארץ שנער, ואת יושביהם הגליתי אשורה. ואחד מן הילדים, אשר גדלו אתי בארמון בית אבי, הוא ביליב (בעליבוס) בן החכם מעיר סואנגא, הפקדתי למלך על שנער ואכד״.—

מז) בדברי הימים נאמר: „ויתחזק ויבן את כל החומה הפרוצה ויעל על המגדלות ולחוצה החומה אחרת, ויחזק את המלוא עיר דוד, ויעש שלח ומגנים לרוב, ויתן שרי מלחמות על העם" (דה״ב ל״ב) „ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה ואת בתי ירושלים ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה". ומקוה עשיתם בין החומתים למי הברכה הישנה" (ישעיה כ״ב) „ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמור למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים" (דברי הימים ב׳ ל״ב).

מח) בכתבי היתדות נאמר: „נסעתי למלחמה אל ארץ החתים (הוא ארץ כנען) ויברח אלולי מלך צידון מפני, כי נפל פחד ממשלתי עליו, ויברח נדוד אל אחד מאיי הים הרחוקים,

היורדים מצרים לעזרה, ועל סוסים ישענו, ישאו על כתף עירים חיליהם ועל דבשת גמלים אוצרותם אל עם לא יועילו למו, לא לעזר ולא להועיל. כי אם לבושת וגם לחרפה" (ישעיה ל'. ל"א). וחזקיהו הצדיק לא אבה שמוע, כי גם הוא הלך בדרכי מלכי ישראל, אשר אמרו לחוזים, לא תחזו לנו נכוחות דברו לנו חלקות, חזו מהתלות! — אולם כאשר בא יום פקודה ושואה ממרחק, סנחריב מלך אשור בא לצידון, וילחם עליה, וילכדה, ואלולי מלכה, בעל ברית חזקיהו, נחפז לברוח אל אחד מאיי ים הגדול, כי נפל פחד מלך אשור עליו, ומשם חלף ועבר, ויבוא אל עקרון עיר הפלשתים, וילחם עליה וילכדה, ויעש שפטים נוראים בזקני העיר וביושביה, ואחרי כן פנה אל הערים אלתקא ותמנה, ויחן בלכיש ימים רבים, וינופף ידו הר בת ציון גבעת ירושלים, אז חזקיהו הצדיק, אל־גבור, אבי־עד, הרד כצפור מט), וכאשר עלה סנחריב על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם, אז נכנע חזקיה מפני מלך אשור, וישלח אליו לאמר: חטאתי שוב מעלי, את אשר תתן עלי

וארץ צידון נכנעה לפני, צידון רבה וצידון קטנה, בית זיתא, צרפת, מחליב, אשפו, עכו, ערים הבצורות וערים הפרזות נלכדו, כי נפל פחדי עליהם, את אתבעל המלכתי על צידון למלך, ואשים מס על הארץ. ואלה המלכים אשר הביאו מס, ויכרעו ברך לפני: מנחם מלך שמרון (?) אתבעל מצידון, עבדיאל מארוד, אוריסקי מגבל, מתנתי מאשדוד, כמושנדב ממואב, מלכירם מאדום, כל מלכי מערב הביאו אשכר לי, אבל צדקא מאשקלון לא נכנע מפני, ונלחמתי בו, ואלכוד אותו ואת אלהי בית אבותיו, אוצרותיו, אשתו, בניו ובנותיו, ואביאם אשורה. את שר לודארו בן רוקיביתי, אשר מלך לפנים על אשקלון, הושבתי על כסאו, והוא היה נאמן בבריתי. משם נלחמתי עם יתר ערי אשקלון, בית דגון, יפו, בני ברק, ואלכוד אותן, ואת יושביהן הגליתי אשורה. את זקני העיר עקרון ואת גדוליה, אשר אסרו את מלכם פדי בכבלי ברזל ויוליכוהו אל חזקיהו מלך יהודה על אשר היה נאמן בבריתי הרגתי בחרב. אחרי כן נלחמתי באלתקא ותמנה ואלכוד אותם והגליתי אותם אשורה. בפקידי העיר עקרון עשיתי שפטים נוראים, כי הוקעתי אותם על שערי העיר ואת המון העם הגליתי. על פי מצותי שלח פדי מלך עקרון חפשי מירושלים, ואושיבהו על כסא מלכותו. זולתי המלך צדקיהו עמד במרדו, ואעל על ערי יהודה הבצורות ואלכוד ארבעים ושש ערי מבצר, מצודות וערים קטנות אין מספר. מאתים אלף ומאה וחמשים אנשים, נשים וטף לקחתי שבי, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר וצאן אין מספר לרוב שללתי מהם. את המלך חזקיהו סגרתי בעירו ירושלים כצפור בכלוב, והקימותי על העיר מצורות ופרצתי פרץ בשער הגדול. את ערי יהודה, אשר לכדתי נתתי בידי המלך אשדוד ובידי פדי מלך עקרון ובידי ישמעבל מלך עזה". (Schrader a. a. O. S. 168) על זה דבר בן אמוץ: „ארצכם שממה, עריכם שרופות אש, אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים. ונותרה בת ציון כסכה בכרם כמלונה במקשה, כעיר נצורה" (ישעי' א').

מט) מסע סנחריב מלך אשור לא היה, כדבר בן אמוץ, דרך מעבר גבע ומכמש, ענתות ונוב, כי אם מדרום בא ויחן בלכיש, כי מגמת מלך אשור היתה להיות לפח ולמוקש למלך מצרים בבואו לעזור למלך יהודה. וכתבי היתדות יעידון על זה. מכתבי היתדות נלמד, כי מלך אשור בא לראשונה לצידון, ואחרי כן נסע לעיר הפלשתים עקרון, ומשם פנה אל עיר אלתקא ותמנה ואשקלון ויחן בלכיש. בימים ההם הציב סנחרב פסל תבניתו בסלעים על חוף הים ועומד עד היום הזה וכל אשר חקוק על הפסל הזה נמחה מרוב ימים, רק שם „סנחרב" נקרא באר

אשא, וישם מלך אשור על חזקיהו מלך יהודה שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב." מלך אשור לקח את הכסף ואת הזהב, אבל לא שב מעליו, כי אם צר על ירושלים ימים רבים, ולא יכול ללכדה, וישלח את רבשקה לדבר על לב המלך לפתוח את שערי העיר, ולא שמע על דבריו, גם על לב העם דבר רבשקה ואין עונה אותו דבר. וישב רבשקה וימצא את מלך אשור נלחם על לבנה, כי נסע מלכיש, וישמה שמע כי תרהקה מלך כוש יצא להלחם אתו, וישלח עוד הפעם מלאכים אל חזקיהו לדבר אל לבו לפתוח את שערי ירושלים וגם בפעם הזאת השיב פניו ריקם (מלכים ב' י"ה, י"ט) ג). אם מפני מלאך ה', אשר הכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף, או מפני היל תרהקה, אשר הכו במחנה אשור מכה רבה, שב סנחריב בבושת פנים אל ארצו, סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ. ובשוב סנחריב בבושת פנים מארץ יהודה אל ארצו, מרדו בו יושבי בבל, ויורידו את ביליב אשר המליכו סנהריב, מעל כסאו, ויושיבו את סיצוב יליד עירם תחתיו. ומרודך בלאדן השני יצא גם הוא ממחבואו וירם את ידו במלך אשור ויחזיק בבית יעקן עיר ממלכתו, ועמו ובעזרתו היה מלך עילם. ויצא אליהם סנחריב למלחמה, ותעוז ידו על סוצוב מלך בבל, וילחם גם עם מרודך בלאדן

היטיב. ובארמון סנחרב אשר בעיר נינוה, נראה את תבנית סנחריב החונה במחנה על פני עיר לכיש. שני חצים בימינו וקשת בשמאלו והוא יושב באהלו על כסא רם ונשא, ושני סריסיו עומדים לפניו ואוחזים בידיהם מחסה מחום השמש, לפניהם שר צבא מלחמה עם שבויים רבים אנשים ונשים בעלי שער. וחרות על האוהל: „הוא סנחריב מלך ארץ אשור". ותחת התמונות חרות: סנחרב, מלך העמים, מלך ארץ אשור יושב על כסא רם ונשא ומקבל שלל האויב מעיר לכיש. בכתבי קדשנו נאמר כי חזקיהו מלך יהודה נתן למלך אשור שלש מאות ככר כסף, ובכתבי היתדות כתוב „שמונה מאות ככר כסף". ומכתבי היתדות נראה כי מלך אשור בקש ממנו למסור לו את פדי מלך עקרון אשר היה אסור בירושלים, ויאות לו צדקיהו לדבר הזה, אבל את שער ירושלים לא פתח, ויצר סנחריב עליה.

ג) ישעיה הנביא הגיד לחזקיהו: „הנני נותן בו רוח ושמע שמועה ושב לארצו והפלתיו בחרב בארצו". „מלך אשור לא יבא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפוך עליה סוללה" „ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף, וישכימו בבוקר, והנה כלם פגרים מתים, ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה". מדברי הכתוב הראשון נראה, כי מלך אשור שב אל ארצו מפני פחד תרהקה, אשר שמע שמועה כי בא. ומדברי הכתוב האחרון נראה, כי מפני המגפה שב סנחריב אל ארצו, והכתוב איננו מזכיר מלחמת מלך אשור עם מלך מצרים, והעראדאָט היוני יספר, כי סנחריב בא למצרים להלחם בתרהקה (סעטאָס) ונצל מלך מצרים ממנו בנס כי בלילה באו עכברים ויאכלו את יתרי הקשתות אשר לחיל סנחרב ולא יכלו להלחם עמו (עיין ספרי מצרים גוי ואלהיו) ובאמת לא היו הדברים כן, כי אם תרהקה בא להלחם עם סנחרב על אדמת סוריא. ויצא סנחריב לקראתו מלכיש אל לבנה, ומשם נסע הלאה אל תמנה ואל אלתקה, ושם ערך מלחמה עם חיל מלך מצרים, ובכתבי היתדות נאמר כדברים האלה: „גבורי מצרים יצאו ברכב ופרשים ובסוסים והמון חיליהם ערוכים בחצים ובקשתות לעזרת מלך יהודה. ובמערכה אשר לפני עיר אלתקה (עיר בנחלת דן. יהושע כ"א) החלה המלחמה, רעם כלי נשק התחולל בזעף. ואני בטחתי באלהי „אשור" אדוני ונלחמתי

איש חרמו מבית יעקין, ויך אותו ואת בעל בריתו מלך עילם מכה רבה, וינס מרודך מן המלחמה, ויקח את פסילי אלהיו אתו וירד באניה ויברח אל אי אחד מאיי הים הגדול הרחוקים, וימלט. ובשוב סנחריב ממלחמתו המליך את בנו בכורו על ארץ שנער ואכד, ויתן את שבט המושל בידו. אבל אחרי המלחמה הזאת לא נחה ולא שקטה כל ארץ בבל, כי עיר כלנה עוד לא נכבשה, גם יושבי בית יעקין מרדו כפעם בפעם בממשלת סנחריב כי נשענו על עזרת מלך עילם, גם סוזוב הרים את ידו במלך אשור, כי מלך עילם הסיתו, ויקם מלך אשור ויסע אל ארץ עילם וילחם עליה, וילכוד שלשים וארבע ערים גדולות, ויפול פחד מלך אשור על כדור נאנהונדי מלך עילם, ויעזוב את עיר ממלכתו וימלט אל נפשו ההרה. ויסע סנחריב בהורף אל קרית ממלכת עילם, אבל הגשם והשלג עצרוהו מעבור בהרים וישב אל נינוה. וכל זאת לא לעזר ולא להועיל היה לו, כי בנו בכורו לא הצליח למלוכה, כי לא יכול להחזיק את שבט המושל ביד חזקה, יושבי עיר בבל סגרו את שעריה, וימרדו במלכם, כי סוזוב שב מארץ עילם, ויושיבוהו על כסא מלכותו, וסוזוב לא בכחו ועוצם ידו התאזר חיל לפרוק את עול מלך אשור, כי אם בעזרת מלך עילם, ובעזרת נבו זומיסקום בן מרודך בלאדן, ומלכי פרס, ומלכי ערב פקוד רוע וקינדאר וכל יושבי בית עמוקן ובית שאהלע כלם יצאו לעזרתו נה), ויערכו מלחמה עם סנחריב על עברי נהר חדקל, ויפקדו את

בחוזק יד, והכיתי בהם מכה רבה. מרכבות פרעה ופרשיו, ובני המלך כלם נלחמו בי ולקחו אותם בידי שבי". מדברי כתבי היתדות האלה נראה, כי סנחרב מספר כי הוא גבר על האויב, אבל איננו מזכיר כמה שבויים ושלל לקח, וכמה מהם נמלטו, מוכח מזה כי הוא מתהלל במתת שקר. ואמת הדבר כי סנחריב שב בבושת פנים אל ארצו, ואף כי סנחריב חי עוד עשרים שנה אחרי שובו מארץ פלשתים לא התגרה בהם עוד מלחמה. סנחרב מתפאר כי חזקיהו שלח אליו אוצרותיו, את בנותיו ואת נשי ארמונו למנחה לאות כי נכנע הוא מפניו, ואולם יהודה נמנה בין הארצות הנכבשות לפני מלך אשור, אבל הסבה מדוע עזב את מחנהו לפני שערי ירושלים כסה במסאון, וירושלים לא פתחה שעריה. ודברי בן אמוץ: „כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום, לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור". (ישעיה י"ד) קימים לעד עד עולם.

נה) סוזוב מלך בבל שב מעילם, ויקח את הכסף ואת הזהב הנמצא באוצרות היכל בל בבבל וישלח אל מינאנן אומאן מלך עילם (אשר מלך אחר כדור נאנהונדי) שוחד, למען יעזרהו במלחמתו. גם נבו־סומיסקוס בן מרודך בלאדן, ושבטי פרס ויושבי ארץ עליפי, ויושבי בית עמוקן ובית שאהלע, ושבטי פקוד, רוע קינדר יצאו לעזרהו, ויבואו לעיר בבל, וימליכו את סוזוב ויקראוהו בשם „משיח מרודך". בכתבי היהדות כתוב לאמור: „אנכי לכדתי את העיר בבל ושלותיה באש, לא חסה עיני על אנשים ונשים נערים ועבדים, כי מלאתי את סביבות העיר פגרי אדם, את סוזוב וכל אשר לו הולכתי שבי, ואבוז את אוצרות העיר והרסתי את סוללותיה." בן מרודך בלאדן נבו־סומיסקוס נהרג. אבל אחיו מלכו אחרי כן באי לשון ים פרסי. בירוסי הכשדי יספר, כי סנחריב נלחם עם חיל היונים, אשר חנו בארץ קיליקיא, ויך את היונים ולעד על גבורתו הציב שמה פסל דמות תבניתו. גם בנה שמה היכל באנחיאלע, ויבן גם עיר תרשים. ספרי הצבא מחיל אלכסנדר מקדון ראו באנחילע את פסל מלך אשור, וחקוק על הפסל, כי סנחרב

חילם מאה וחמשים אלף אנשי מלחמה במערכה אשר לפני עיר חלילה ויצא המשחית מחיל סנחריב, ויך את חיל מלכי הברית מכה רבה, וינגפו לפניהם, ובן מרודך נשבה, ומלכי עילם ובבל נמלטו לנפשם. וירדוף סנחריב אחרי מלכי עילם ויהמם, ויאבדם, ויפן אחרי כן אל עיר בבל, ויצת אותה באש, ולא חס עיניו על זקן ונער עולל ויונק, כי מלא את העיר חללי חרב, גם סביבות העיר פגרי אנשים משלכים ואין קובר אותם, „את המלך סוזוב הולכתי שבי, ואבוז את מחמדי העיר, ואת סוללות העיר הרסתי ואשיתה בתה", „והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים במהפכת אלהים את סדום ואת עמורה". ועם מלכי עילם נלחם סנחריב ימים רבים אחרי כן, ולא עשה בהם כליון חרוץ אף כי לכד את בית ימבי מבצר משגבם. כאחד ממלכי אשור הגדולים, אשר עשו מלחמות גדולות והגדילו את תפארת ארצם בהיכלי ענג ובתי מישוש, כן גם סנחריב מלך אשור, גם הוא הכה עמים בעברה, והכרית גוים לא מעט, וימלא את ארצו כסף וזהב, ואין קצה לאוצרותיו ויבן ערים ויחפור תעלות, ויצב מצבות ואבני משכית. סרגון נפל בידי מרצחים

הכה בשנה השלשית למלכותו את ארץ קיליקיא, ואת היושבים ביערי קיליקיא הכניע, את עריו הרס ושרפן באש. בכתבי היתדות נאמר, כי סנחריב הביא עצים מהרי אמנה לבנות ארמנותיו, כי הגדיל לעשות במלאכת הבנין. לפאת מזרחית צפונית מעיר נינוה הנה בסלעי ההרים את פסל דמות תבניתו, ויאף אותו בכתבי יתדות, לפאת מזרחית דרומית מארבאל בנה סנחריב חומה גבוהה סביב העיר קאקזי, והרבותיה נשארו עד היום, ובעיר הרביעי בנה היכל לאליל נרגל. בעיר נינוה בנה היכלות לאליל נבו ומרודך, ויחזק את חומות העיר ויאזר בורות, ויחפור תעלה בתוך העיר. סנחריב מתפאר בכתביו „כי הוא חפר במוגה עשרה תעלות להוליך מימי נהרות לתוך הערים וחדש את פני העיר נינוה, וייפה ויגדילה, עד כי זרחה כשמש בהדרה" ובעיר כלה בנה בני היכלות, על אחד הוא אומר, כי אבותיו בנו את הארמון הזה לאסוף בתוכו את חילם את סוסיהם, את עגלם ואת כל כליהם, אבל הארמון לא כלכל את כל הדברים, לכן הגדילהו וירחיבהו; ועל השני הוא אומר כי המלכים אבותיו בנו אותו ולא כלו את מלאכתו, וזרם מימי חדקל שטף את יסודי ההיכל, והוא בנה את מרוצת הנהר ויהדם את ההיכל, ויצב אריות ושורים מאבנים גדולות לפני שעריו. על קיר אחד מחדרי הארמון מחוקה תבנית מלאכת הבנין לכל חקותיו ומשפטיו, עין בעין נראה את באורות חמר אשר מהם יקחו העובדים לעשות לבנים, וחוצבים באבנים יהגו את האריות והשורים מאבנים גדולות, והנוגשים אשר העמיד המלך אנים לאמר „כלו מעשיכם", גם המלך סנחריב בכבודו ובעצמו יביט מעל מרכבתו על העובים במלאכה. ובחדר אחר נראה איך עבדי המלך נושאים בסלים תפוחים, ענבים, עגות ומעדני מלך ועורכים הארך לפני המלך. ובאולם היכל אחד נראה תבנית מערכת המלחמה מחיל סנחריב, הבונים יכינו מרכבות וגשרים לעבור את הנהר, ואנשי חיל יקימו מגורות על העיר, ומהם יתנו מתי קבלים בחומת העיר, מהם ישפכו סוללות ומהם יבנו דיק. ונמצא על קיר אחד מחדרי הארמון מחוקה תבנית החנה אשור החונים בלכיש, והקוק עליו כדברים האלה: „אם יקום אחד מבני אשר אלהי „אשור" יוביל אותו על כסאי אחרי באחרית הימים, למען ימשל על גוים וארצות, אותו אצוה, כי ישמור את הארמון הזה לבל יהרס, ואם מרוב ימים יטה לנפול יקימהו ויחדשהו, כתב ידו לא ימחה, את הפסילים יטהר ויקריב את קרבנותיו כחוק וכמשפט, אז ישמע את תפלתו אלהי „אשור" (Menant l. c. p. 230).

וימת, וסנחריב בנו נפל בידי בניו וימיתוהו „ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב, והמה נמלטו ארץ אררט וימלוך אסר חדון בנו תחתיו." כתבי קדשנו, סופרי היונים וכתבי היתדות פה אחד יגידון הדברים האלה (נג). בני סנחריב המיתו את אביהם, יען כי סנחריב בכר את אסר חדון בן אהובתו על פני בני השנואה, והנחיל לו את כסא מלכותו בעודנו חי, וירע הדבר בעיני שני בניו ויקומו עליו בפתע פתאם בהיותו בבית אלהיו, וימיתוהו. אדרמלך ושראצר בניו מפרי מעלליהם אכלו, כי אסר חדון התגבר עליהם, וילחם בהם ביד חזקה, וימלטו מפניו אל ארץ אררט. בימים ההם בימי המריבה בין האחים יורשי עצר הממשלה מרדו יושבי ארץ שנער במלכות אשור, וימליכו את נבו־צור בן מרודך בלאדן על בבל ואת סמס־דורקין על בית דקר" ומלכי עילם החישו לעזרתם, וכשבת אסר חדון על כסא מלכותו והממלכה נכונה בידו, שם ראשונה את פניו להכניע את בבל תחת שבט מלכותו, וילחם בה וילכדה, ויקח את נבו־צור בן מרודך שבי וימיתהו. את אחיו נחוד בן מרודך המליך על מבואות הים תחתיו, את סמס־דורקין הוריד מעל כסאו ויושיב את נבו־שלם תחתיו. הוא העתיק את כסא מלכותו מעיר נינוה, וישב בעיר בבל, וישם כתר מלכות בבל על ראשו, ויקרא בשם מלך אשור, מלך אכד, מלך שנער, „מלך ארבע ארצות" והנחה למדינות בבל עשה, כי שלח את השבויים ואת הרצוצים חפשי לבתיהם. כמעט שקטה ארץ בבל ממלחמה ותשב באיתן קשתו, שם אסר חדון את פניו להלחם עם מלכי ארם, מלכי צור וצידון פלשתים וארץ יהודה אשר נלחם בם

נג) בירוסי הכשדי יגיד, כי סנחרב הומת מידי בנו אדרמולאגעס. והסופר אבידן יספר כי אחרי מות סנחריב מלך נערגילוס, אשר הומת מידי בנו אדרמלך, ואדרמלך הומת מידי אחיו אקסערדוס הנולד מאם אחרת. וכבר הזכרנו למעלה כי סנחריב המליך את בנו בכורו אסרנאדין על בבל, והומת בבבל בקום עליו סוזוב מלך בבל ויהרגהו. וסבת מיתת סנחריב היא, כי הוא המליך את אסר חדון בנו בחייו, והוא הבן הרביעי לאביו, לכן קמו עליו בניו הגדולים וימיתוהו. מימי מלוך אסר חדון יגידון כתבי היתדות „כי בשבת המלך אסר חדון על כסא מלכותו וכסאו נכון בידו, שם את פניו להלחם עם בבל, ויגבור על נבו-צור בן מרודך בלאדן אשר מרד בו, אשר בעזרת חיל עילם נלחם אתו, ויקח אותו שבי וימיתהו. „ואחיו נחיד מרודך ברח מארץ עילם ויבא אל עיר נינוה להענות מפני, ולנשק כפות רגלי, ואותו המלכתי על מבואות הים, מקומות אשר מלך אחיו" „בבית דקור אשר בארץ הכשדים קרוב לעיר בבל, הרים המלך שמש־דורוקין את ידו נגדי ואלחם עמו ואורידהו מעל כסאו ואמליך את נבו־שלם על כסאו, ואצוהו לשמור מצותי ולשמוע בקולי" אחרי כן בא אסר חדון אל עיר בבל וישב בה, וישם שם את כסא מלכותו, וישם את כתר מלכות בבל על ראשו, ויקרא בשם „מלך אשור, מלך בבל, מלך שנער ואכד". בשבתו על כסאו בבבל הטה אסר חדון חסד לשבוים ורצוצים כי שלחם חפשי אל בתיהם. ויכין חומר ולבנים לבנות היכל „בית סגדתא", הוא היכל הגדול לאלהי האלהים, ויבצר את חומות העיר, ויתן חקים ומשפטים ליושבי בבל למען יחיו בהם. בחרבות אשר מצאו דורשי קדמוניות בזמננו, על שפת נהר פרת, נמצא בהריס „מגדל בל מרודך" אשר בנה אסרחדון „בבית סגדתא." „שלשים ושש היכלות גדולים בנה אסר הדון משלל אויביו באשור ובבל ויצפם בזהב ובכסף, כה מתפאר המלך אסר הדון באחד ממכתביו. „בגבול ארץ מדי יושבת ארץ פאטישרה,

סנחריב אביו ולא יכול ללכדם, והוא הגדיל לעשות מכל המלכים אשר לפניו, הוא עבר במים אדירים בלב ים, וילחם עם צור וצידון ועם מלכי אי קופרוס, ויך את מלכיהם מכה רבה, וינוסו המלכים מפניו, ויקח מהם את אוצרותיהם ואת מחמדי עיניהם, את נשיהם ובניהם, ויגל אותם אשורה. משם בא אל ארץ החתים ארץ כנען וארץ פלשתים, וילכוד את מלך עזה, את מלך אשקלון, את מלך עקרון ואת מלך אשדוד, משם עלה על ארץ יהודה, ומחה את ירושלים „כאשר ימחה הצלחת, מחה והפך על פניה" ושרי צבאותיו לכדו את מנשה מלך יהודה בחוחים ויאסרוהו בנחשתים ויוליכוהו בבלה". מארץ יהודה פנה להלחם עם מלכי ערב, ויך את מלכיהם מכה רבה, ויקח מהם שלל ושבי רב ויבוז את אוצרותיהם, ויפקד נציבים בארץ (נג). סנחריב אביו בהצותו על ארץ פלשתים וארץ יהודה, חרד מפני

הארץ הזאת עם מלכיה ושריה ויושביה, סוסיה ומרכבותיה, בקריה ונאויה הגליתי אשורה". „מלכים אשר מעבר לארץ מדי התקוממו נגדי, אבל נפל פחדי עליהם, ויביאו את בהמתם ואת הונם, ונחשת הרב אשר ישאבו מהריהם אלי אל עיר נינוה" וישם להם אסר חדן מלכים, וישם גם מס על הארץ. אסר חדון מתפאר כי הוא לכד את יושבי ארץ פאן, ויגרשם מארצם, וגם בא בר נצא גמרי (תימירי) עם חילו להכנע מפניו, ויכניע את יושבי קיליקיא ואת היושבים ביערי ארץ תובל.

נג) בספר עזרא (ד') נאמר כי בין צרי יהודה, אשר דברו סרה עליהם לפני מלך פרס, היו אנשים אשר הביא אותם אסר חדון במלוכה: „רחום בעל טעם ושמשי ספרא כתבו אגרה חדה על ירושלם למלכא ארתחששתא כנמא, אדין רחום בעל טעם ושמשי ספרא ושאר כנותהון דיניא ואפרסתכיא, טרפליא אפרסיא, ארכוי, בבליא, שושנכיא, דהוא, עלמיא, ושאר אמיא די הגלי אסנפר רבא ויקירא והותב המו בקריה די שמרין ושאר עבר נהרה וכענת" ותרגומו העברי הוא: „רחום היועץ ושמשי הסופר כתבו אגרת אחת על ירושלים לארתחשסתא המלך לאמר: „בתוכנו רחום היועץ ושמשי הסופר ושאר החברים מן דינה ואפרסתך, טרפליא. פרס, ארך, בבל, שושן, דהוא, עילם, ושאר העמים, אשר הגלה אסנפר הגדול והיקר, והושיב אותם בקרית שמרון ובעבר הנהר ולהלאה". ובדברי הימים נאמר: „ויבא ה' עליהם את שרי הצבא, אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים ויאסרהו בנחשתים ויוליכהו בבלה וכהצר לו חלה את פני ה' אלהיו, ויכנע מאוד מלפני אלהי אבותיו, ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלים למלכותו, וידע מנשה כי ה' הוא אלהים" (דב"ה ב' ל"ג). ומלחמות אסר חדן עם ממלכת יהודה לא נזכרו לא בספר מלכים ולא בספר דברי הימים, אבל בכתבי היתדות נמצאות מפורשות; ואלה הם דברי המלחמות: „נלחמתי בעיר צידון ואלכדה, את יושביה הרגתי, חומותיה ובתיה יריתי בים, היכליה הרסתי, עבדימלך מלך צידון ברח מפני אל תוך הים, במים אדירים עברתי ונאות צידון הורדתי, את אוצרותיה לקחתי, שרי המלך, נשיו ועבדיו לאין מספר בקר וצאן חמורים וגמלים הכל שללתי והבאותים אשורה. בארץ החתים בניתי עיר וקראתי בשם „מבצר אסר חדון". את יושבי הרי מדי והים הקדמוני נטעתי בארץ החתים; ואשים עליהם פקידים ונציבים". בסלע אשר על חוף הים הגדול חצב אסר חדון את פסלו, ושמה נמצאו גם פסלי רעמסס השני מלך מצרים, וסנחריב אביו. — ואלה הם המלכים אשר לכד אסר חדון והביאו לו מס, שנים עשר מלכים מחוף הים, בעל מלך צור, מנשה מלך יהודה, קדומה מלך אדום, מוסורי מלך מואב, מלך עזה, מתניה מלך אשקלון, אחוזו מלך עקרון, אבתיזף מלך

תנופת יד תרהקה מלך מצרים ותכה עד בוא חיל מצרים להלחם אתו על אדמת ישראל לפני עיר אלתקא ותמנה, ולא הרהיב בנפשו עוז לרדת מצרימה, אולם אסר חדון בנו הגדיל לעשות יותר מכל מלכי אשור, אשר היו לפניו, כי הוא ירד בחיל אדיר וחזק מצרימה, וילחם עם מלך תרהקה בעוז ובגבורה, ויעש חיל ויך את חיל המצרים מכה רבה וילכוד את מוף ואת פתרום, את פי־בסת ואת תהפנחס ואת נא אמון עיר הגדולה, ויפקד עליהם פקידים הסרים למשמעתו (נד). בימים ההם עלתה ממלכת אשור על גפי מרומי הגדולה והגבורה אשר לפנים לא היתה כן ואחרי כן לא עלתה במעלות כי אם ירדה אחורנית, ולא ימים רבים עמדה הממלכה במצב הזה, כי חק עולה ויורד שורר בכל מרחבי הבריאה, אשר כל הנולד והנברא בחיקה קטן ומצער הוא ביום גיחו מרחם ויגדל מיום אל יום ויעלה מעלה מעלה עדי הגיעו אל מרום קצו, ואז ירד מטה מטה, ידל ויחליש ויגוע, והק עולה ויורד זה יראה בין כל בני החלוף, באזוב היוצא בקיר כבארז אשר בלבנון, באבק פורח כבהר גבוה ותלול, בזבוב מות כבישנהב הגדול בחיתו היער, בניצוץ היוצא מתחת הפטיש כבמאור הגדול לממשלת היום, במר מדלי כבגלי ים הגדול, ביונק שדי אמו כבלאים אדיר וחזק.

גבל, קולובעל מלך ארוד, אביבעל מלך שמרון, פדיאל מלך עמון, נומילכו מלך אשדוד. ואלה הם המלכים מאי קיפרוס. איקיסטו מלך אידאליאן, פיטאגרו מלך קיטיאן, מלך סילמות, אתידגון מלך פאפוס, אריאל מלך סולי, דמזו מלך קוריון, רומיזוא מלך תמאזוס, דאמוזי מלך אמאחוס, אונאזאגוזא מלך לדמעניא, בוצלי מלך אופרודיסא. עשרה מלכים מארץ יונאן (קיפרוס) בתוך הים, כל אלה עשרים ושנים מלכי החתים אשר על חוף הים ובתוך הים, ועל־כל אלה משלתי (Schrader a. a. O. 228). מכתבי היתדות אלה נלמד, כי אשר חדון הביא אנשים מארץ קדם ומים הקדמוני ויטעם על אדמת שומרון, כמו שכתב בספר עזרא. בספר דברי הימים לא נזכר שם „אשר חדון“ כי אם שרי הצבא אשר למלך אשור לכדו את מנשה, ובספר מלכים נאמר: „וידבר ה׳ ביד עבדיו הנביאים לאמר, יען אשר עשה מנשה מלך יהודה התועבות האלה הנני מביא רעה על ירושלים ויהודה, אשר כל שומעיו תצלנה שתי אזניו, ומחיתי את ירושלים, כאשר ימחה את הצלחת מחה והפך על פניה“. ולא נזכר מלחמות מלכי אשור עם מנשה. וגם בכתבי היתדות לא נאמר כי אם „מינזי שר עיר יהודה“ נמנה בין המלכים אשר נכנעו תחת שבט מלכותו. —

נד) על דבר מלחמות אשר חדון עם שבטי הערבים יגידון כתבי יתדותיו כדברים האלה: „אשר חדון נלחם עם שבטי הערבים ויכניעם, ויושב על כסא ממלכת ערב אשה אחת מבני ארמונו טבוע שמה. ואת המס אשר שם סנחרב על ארץ ערב, הוסיף עליה אשר חדון ששים וחמשה גמלים, וישיב להם את פסילי אלהיהם. ועל כסא חזאל, אחד מלכי ערב, אשר מת, הושיב אשר חדון את בנו יהלא, וישם עליו מס חמשים גמלים. אשר חדון נלחם בארץ באזא וקאזא (מדינות ארץ ערב הן). ארצות אשר לא עבר בהן אחד ממלכי אשור, וילכוד שמונה ממלכיהם וימיתם, את המלך קיזא, אקבארוא, מאנזאנקוא, האביזו, ניארוא, האבאנמארוא, ואת שתי מלכות יפה ובאילא, כלם המית במלחמה, את אלהיהם ואת הונם ואת יושביהם הגלה אשורה“. (Menant l. c. 15).

אסר חדון בעצם תמו, אדיר כארז בלבנון, מעלליו הוד והדר ישוו עליו עוד לא כהתה עינו ולא נס ליחו קרא ליועציו וזקני עמו, ויתן את כתר מלכותו בראש אסר בניפל בנו לעיניהם נה). בישנים עשר לירח זיו ישנת שש מאות וששים ושמונה לפני מספר הנוצרים מלך אסר בניפל בן אסר חדון על ארץ אשור. וכתר מלכות, אשר שם אביו על ראשו, קל היה מרסן הממשלה, אשר נתן בידו, כי כמעט שמע תרהקה מלך כוש, כי אסר הדן נתן את שבט המושל ביד בנו, בא מארץ מקלטו, ויפול על חיל מלך אשור, ויך אותם מכה רבה ויגרשם מעיר מוף, והנציבים אשר שם מלך אשור על גלילות מצרים, נסו מפניו וימלטו לנפשם. ויסע אסר־בניפל מארץ אשור, ויבוא לארץ פלשתים וארץ יהודה, ומלכי צור וצידון וכל המלכים, אשר מלכו על חוף הים ואיי הים כרעו ברך לפניו, ואשכר הקריבו לו, וירד משם מצרימה, ויך את חיל תרהקה על יד עיר קארבאניט, ויברח תרהקה אל עיר נא אמון, ויצר אסר בניפל על עיר נא אמון וילכדה וינה שמה ימים רבים ותרהקה נמלט לנפשו. ויפקוד אסר בניפל את הנציבים הראשונים אשר הושיב אביו על גלילות מצרים, ואחרי לכדו את ארץ כוש, ישב כבד בכסף ובזהב ובשלל רב אל עיר נינוה. בשבתו על כסא שלו ושאנן בביתו מרדו בו שלשה נציבים, ובתוכם פרעה נכה מזרע המלוכה, אשר נאמן היה בבריתו אתו, ויקשרו קשר עם תרהקה מלך כוש לפרוק את עלו מעל צואריהם, ויודע הדבר לשרי צבאותיו אשר במצרים וילכדו את המורדים והקושרים ויאסרום באזקים ובכבלי ברזל, וישלחם אשורה, ואת יושבי הערים המתפרצים מפני אדוניהם הכו לפי חרב, וגם את חיל תרהקה, אשר באו לעזור להמורדים והקושרים הכו צבאות מלך אשור, ותרהקה נספה במלחמה ההיא. ואחרי כן כאשר חמת מלך אשור שככה, נשא את ראש פרעה נכה מזרע המלוכה, ויט אליו חסד, ויוציאו מבית כלא וישלחהו מצרימה, ויתן לו מתנות כיד המלך, וישנה את בגדיו, ויתן לו בגדי המדות, טבעות זהב, מרכבות וסוסים ויושיבהו על כנו וישימהו לשר פלך זית, וגם את בנו פסאמעטיך אשר קרא בשם נבורישזבן הושיב על כסא ויתן את גליל אתריבים בידו. אף כי מת תרהקה מלך כוש לא ישקטה ארץ מצרים ממלחמה וריב כי בן אשתו מלך בארץ כוש ויבוא למצרים ויך את חיל מלך אשור, וילכיד את עיר מוף ויסע אסר בניפל מעיר נינוה

נה) אבל לא עם מלכי ארם צור וצידון פלשתים ויהודה לבד נלחם אסר חדון, כי אם גם בתרהקה מלך מצרים נלחם ויכניע את ממלכת מצרים תחת שבט מלכותו. בקיר אחד מקירות היכל, אשר בנה אסר הדון בעיר כלח חקוק לאמר: „היכל אסר הדון מלך מצרים ופתרוס, מלך מֶרֶה (מעראֶע) ומלך כוש." ובן אסר חדון, המולך אחריו מספר, כי אביו ירד מצרימה ויבוא אל תוך הארץ, וילחם עם תרהקה מלך כוש ויך אותו ואת כל חילו מכה רבה, וילכוד את מצרים ואת כוש, ויקח שבויים רבים לאין מספר, ואת כל יושבי הארצות האלה הכניע, ויקרא שמות אחרים לערי מצרים, ויפקד עליהם פקידים מעבדיו הנאמנים, כי אסר חדון לא רצה להמליך מלך אחד על ארץ מצרים, אשר נקל לו למרוד בו, לכן שם על כל גליל מגלילות אדמת חם שר פלך אחד, ועשרים שרים הושיב במצרים, מהם היו מבני אשור, ומהם בני חם הנאמנים בבריתו. ואלה הם שמות שרי הפלך: נכה שר זית ומוף, שארלודארי שר צוען, פאקרור שר פוזאפו, פעשעבשתא שר תענים, הארזיעזים שר שעבעניטאס, טאפנאכטי שר בונובא, ציקהא שר זיאוט, לאמינטו שר העמס, בובק שר בוזירים, מונטימאנהע שר נאממון. —

בחיל כבד מאד, וירד מצרימה, ויך את חיל מלך כוש ויצר על עיר נא אמון וילכדה (נו) ויבוז את אוצרותיה ואת מחמדיה ויביאם אשורה. וגם שבי רב הגלה אשורה, ויפקד את עבדיו להביא אוצרות ארץ כוש עפרות זהב וכסף, כלי חמדה, סוסים ומרכבות גם נשי המלך, אשר בארמנותיו אל עיר נינוה. ויבא אנשים מארצות הקדם, ויטעם על אדמת חם למען יהיו לשוטים בצדיהם ולצנינים בעיניהם, ולא ימרדו בו. ומאז והלאה היתה ארץ מצרים ממלכה שפלה תחת יד מלך אשור ונשבר גאון עוזה. אחרי שובו מארץ מצרים לא ישב אסר בניפל בשלות השקט בביתו, כי מלכי כנען החלו לפרוק את עלם מעל צואריהם, ויצא מלך אשור להלחם עם מלך צור, בעל שמו, ויצר על העיר ויסגור בעדה לבל ימצאו יושביה מי באר לשתות, וישתו אך מי הים וילכוד את העיר צור ויכניע את בעל מלך צור ויקח בעל את בנותיו ובנות אחיו ויובילן למנחה אל מלך אשור, גם מס ואשכר

נו) בן תרהקה נקראת בכתבי היהדות בן אחת הרסקה, יש קוראין שמו ארדאמנע ויש קוראין אותו ראטסמען, והוא נלחם בחיל ונכה עם חיל אסרבניפל אבל נגף לפניהם, ויברח אל נא אמון (טהעבען) ויצר אסרבניפל על העיר אשר התחבא בה אורדאמנה וילכדה, וכה מתפאר מלך אשור: „בכח ידי לקחתי את העיר הגדולה והשימותי אותה כרוח סערה, את אוצרות אורדאמע, שתי אבני משכית גדולות, אשר עמדו לפני שערי ההיכל, ועליהם מפתח בפתוחי חותם ציצים ופרחים וכתבי דברי הימים לקחתי, שלל רב, העם, אנשים ונשים הגליתי אשורה". גם מכוש הביאו עבדיו עפרות זהב וכסף, אוצרות הארמון, סוסים, אנשים ונשים אל עיר נינוה. על נא אמון נבא נחום בימים ההם: „התיטבי מנא אמון היושבה ביאורים, מים סביב לה, אשר חיל ים מים חומתה, כוש עצמה ומצרים ואין קצה, פוט ולובים היו בעזרתך, גם היא לגולה הלכה גם עולליה ירטשו בראש כל חוצות, ועל נכבדיה ידו גורל וכל גדוליה רתקו בזקים" (נחום ג'). אבני משכית הנמצאות על הר בארקאל בקרבת העיר נאפאטא בירת כוש יגידון כי בני ערים מארץ מרה (מרקע) נסעו מצרימה למלחמה. על אבן אחת חרות ויספר כי פיאנחי מלך אמון נסע מצרימה לעזור ליושבי נגב מצרים מול שר תפנחט מעיר זית אשר הרים את ידו וגבר על מצרים, וחיל פיאנחי בא לנא אמון (טהעבען) ויך את חיל תפנחט, וירדפם עד מצרים התחתונה ותפנחט עם יתר שרי הפלך נעמרוט, בוסק ואוזרקאן מפי־בשת נגפו לפני חיל פיאנחי פעם שניה, ויכנעו מפני פיאנחי הצר על עיר מוף, ובמונת אלפים אנשי חיל מחיל תפנחט עודם נלחמים לפני העיר. וידבר פיאנחי על לב העם אשר על החומה לאמר „אף יונק שדי אמו לא יבכה אם תפתחו לי את שערי העיר". אבל אין שומע לו, ויבקע פיאנחי את חומות העיר בסופה וסערה, רבים מצבאות תפנחט הכו לפי חרב, ורבים נשבו. אחרי כן נכנעו כל שרי הפלך (אשר הושיב אסר הדן) לפני פיאנחי ויבואו כלם לפניו בתשורה ואשכר בידיהם, ויכרעו ברך לפניו, ופיאנחי לא נתנם לבוא אל חצרות היכליו„ כי טמאים הם „יען יאכלו דגים" ורק השר נעמרוט ראה פני המלך כי טהור הוא ולא אכל כל דג, ואחרי אשר ארץ מצרים נכבשה לפניו, שב פיאנחי כבד בהון ושלל רב אל ארץ כוש. (Ebers Agey. 230) ועל אבן שנית חקוק, כי בעלות אמון מריגוע על כסא המלוכה בארץ כוש, ראה בחלומו שני נחשים ולא ידע פתרון חלומו, ויגידו לו חרטומיו כי עד עתה הוא מושל רק על צד דרום, וילך וילחם וילכוד את צד צפון. ויסע מארצו עם חיל כבד ויבוא אל נא־אמון, ויצאו לקראתו הנביאים מהיכל אמון-רע וגם החוזים בכוכבים וגם יושבי העיר, אשר היו לפנים

הקריב אליו, ויושיבהו מלך אשור על כנו כבראשונה (נז). גם עם יעקן מלך ארוד נלחם אסר בניפל, ויכבוש אותו, ויקח מלך ארוד את בתו וישלחה למנחה אל היכל מלך אשור בעיר נינוה, ויתן גם מתנות כיד המלך, וירצה מלך אשור את פניו ויושב את אציבעל בנו על כסא מלכותו. בעת נלחם אסר בניפל מלחמותיו בארץ מצרים ובערי הכנענים נתן את שבט המושל על ארץ בבל ביד אחיו הצעיר ממנו, שמואל־סומקין שמו, ובימים ההם באו היל מלך עילם ויצורו על בבל, ויקרא שמואל־סומקין את אסר בניפל אחיו לעזרה, ובני עילם הנו לפני עיר בבל, ויאזר חיל ויך את חיל מלך עילם ויגרשם מבבל, כי בל ונבו אלהי אבותיו היו בעזרתו. ואחרי כן מת מלך עילם, אשר נלחם עם אסר בניפל, ויעל אחיו השלישי על כסא מלכותו, ושני בני אחיו הגדולים ממנו, יראו לנפישם מחמת דודם, ברחו לארץ אשור, למחסה ומסתר מפני מבקשי נפשם אבל מלך עילם בקש מאת מלך אישור להשיב אליו את בני אחיו, ואסר בניפל לא אבה ישמוע בקולו ויקראו למלחמה, ויערוך מלך עילם מלחמה עם אסר בניפל, והמלחמה כבדה היתה במאוד מאוד כי חיל בני עילם גבורי כח היו, ולמודי הקרב, ויבואו ויחנו על ארץ אשור כדי ארבה לרוב, ויאסוף אסר בניפל את כל חילו הגבורים דורכי קשת ושולפי הרב, ויצא לקראת מלך עילם ויך במחנה עילם מכה רבה, וחץ מקשתו מחץ את מלך עילם, וינס משדה המערכה להמלט על נפשו, ובנוסו מן המלחמה נשברה מרכבתו ביער, וישיגוהו הרודפים, וימיתוהו, ויכרתו את ראשו מעליו,

---

בונאיו, שמחו עתה לקראתו. אולם כאשר הקריב לבוא לעיר מוף, יצאו בני עולה המורדים והשובעים לקראתו להלחם בו, ויך בהם מכה רבה, וילכוד את עיר מוף, משם הלך ועבר לפאת צפוניה, אבל יושבי הערים נסגרו בדלתים ובריח, ויצר אמון מריגוש על עריהם וילכוד אותם, ויצאו לקראתו בפיק ברכים, חפויי ראש ויאמרו אליו „הננו בידך כחמר ביד היוצר, ברצונך אתה מחיה וברצונך אתה ממית, ועתה הננו לך לעבדים", וישמח אמון מריגוש על דבריהם וישלחם אל בתיהם, ויביאו לו אשכר ומנחות מזמרת ארץ הצפון. (Maspero Essai sur la stèle dú sange R. .a 1868)

נז) גם מוגאל מלך טיבארען, אשר שבט בגדוד לשלל שלל נלכד בידי חיל מלך אשור, גם שאנדאשרמי מלך ארץ קיליקיא, אשר עוד לא נכנע מפני מלך אשור, שלחו את בנותיהם אל בית הנשים בהיכל מלך אשור וינשקו את כפות רגליו, גם גיגעס (גוג) מלך לודים „לוד הוא ארץ אשר אבותי לא שמעו את שמה" שלח את מלאכיו אל נינוה. מלך לוד חדש היה בימים ההם ועם הקימרים לחצו אותו, לכן פנה אל מלך אשור לעזור לו, ויכנע מפניו, ויביא לו מס ואשכר לחזק את הממלכה בידו. ואחרי כן פנה מלך אשור צפונה, מלך אשורי מארץ מיני מרד בו ולא שלם את המס, ויעלו חיל אשור ויחריבו את ארץ מיני, ויושבי הארץ ראו כי כלתה עליהם הרעה וימרדו במלכם אשורי ויהרגוהו, ובן המלך נכנע מפני מלך אשור, וישלח את בנותיו אל נינוה, וישלם את המס ועוד הוסיף עליו שלשים סוסים. שארדורי מלך אררט נכנע מפני מלך אשור וישלח לו מנחה ואשכר לאות כי סר למשמעתו. שר אחד משרי מדי, בירישהדרי שמו, הרים ידו במלך אשור, גם שני בני גוג מארץ המגוג, שרידי ופריזי שמם, הרימו את ידם במלכות אשור, וילחמו חיל אשרבניפל עמהם וילכדום ויכבשו שבעים וחמש ערים בצורות בארץ הזאת ואת שלשת המורדים הביאו אל נינוה."

ויביאוהו אל עיר נגיה. אז חלק מלך אשור את ארצות עילם לשנים, על הצי האחד המליך את אומניגאס בן אחיו הראשון ועל הצי השני המליך את תמריטא בן אחיו השני, וארץ עילם שקטה ממלחמה. אולם לא לאורך ימים, כי שמואל־סומקין מרד באחיו ויתנשא למלוך לבדו על ארץ אשור, ויקשור קשר עם מלכי עילם לעזור לו במלחמתו עם אחיו אסר בניפל (נח). כאשר בקש שמואל־סומקין לפרוק עול אחיו מעל צוארו, החליק לישון, ויחרחר ריב ומדון בין נציבי מדינות בבל, ויסכסך עיר בעיר וממלכה בממלכה, ויצודד ישרים ומלכים רבים ברשת זו טמן להם. פוטר מים ראשית המרד מבבל יצא, משם יצא חוריש בליעל לבגוד בגד באחיו, ואחרי כן כפלגי מים זרונים פרצי הגבול בישצף קצף, ויעברו על כל אפיקי פרת וחדקל, ויעלו עד גדותי נהר מצרים. ויהלוף בכנען ובארץ ארם נהרים וישטוף על חוף ים הגדול (נט). יושבי עיר בבל, זקני אכד וספרוים, שרי בורזיף וכותא בגדו בבריתם עם אסר בניפל, ויעזרו אחרי שמואל־סומקין הבוגד באחיו.

נח) שמואל־סומקין אחי אסר בניפל הצעיר ממנו נקרא בפי סופרי היונים סאמוגעס ואותו הושיב אסר בניפל למלך על בבל, ובראות אורטאקי מלך עילם, אשר מלך אחרי אחיו אומאנדאלעס הראשון, כי שוהה אסר בניפל בארץ מצרים, וימרוד בו, ויבוא ויצר על עיר בבל ובהצר לאחיו שמואל־סומקין קרא את אחיו אסר בניפל לעזרה, ויבוא אסר בניפל עם חילו ויך את מלך עילם ויגרשם מארצו, וכה יאמר אסרבניפל: „בל ונבו אלהי אבותי, אשר אנכי עובד אותם באמונה היו בעזרי״. אבל ימים לא כבירים אחרי כן מת ארטאקי מלך עילם, וימלך טיימאן אחיו השלישי ויברחו בני אורטאקי מפניו, אל ארץ אשור, כי יראו מפני דודם טיימאן, כי להם היתה המלוכה ובחזקה לקח אותה מידם, ויבקש מלך עילם מאת מלך אשור להשיב לו את בני אחיו, ולא אבה שמוע בקולו, ויקרא מלך עילם למלחמה, ויתן על ארץ אשור ברוב חילו כדי ארבה לרוב והמלחמה כבדה מאד ובהצר למלך אשור הקריב קרבן וקרא לאלהיו; וכה מספר אסר בניפל: אנכי הקרבתי קרבן לאלהי אסתר בעיר ארבאל הקדושה לאלילה הזאת וכה התפללתי: „את אלוהית גדולה על כל אלוהות נוראים מעשיך במלחמה, כי את מושלה על קרב ומלחמה, שמחי נא את לב אשור והדכי קמי טימאן החתי״. ותשמע אסתר את תפלתי ותענני: „אל תירא בני, אנכי מגן לך, ואטה חסדי לך״. והאלהית אסתר נגלתה בלילה ההוא בחלום אל נביא היכלה, בימינה אוחזת קשת ותאמר אליו, כי אויבי המלך ינוסו מן המלחמה והיא תגין והציל את המלך״. ומלך עילם נסוג אחור מן פני המלחמה ויחנה אל חיל מלך אשור במערכה אל פני עיר אולאי, ויצאו צבאות אשור ובתוכם בני אורטאקי מלך עילם אומאניגאס ותמאריטא, ויביאוהו במחנה עילם, וינס מלך טיימאן עם בנו בכורו מן המערכה, והוא נמחץ במלחמה, ובחפזו נשברה מרכבתו ביער, וישיגוהו הרודפים וימיתוהו. וימלך אסרבניפל את אומאניגאס ואת תמאריטא על ארץ עילם, ויחלק אותה לשנים, על חצי המערבי אשר קריה המלוכה שושן היא מלך אומאניגאס, ועל חצי המזרחי מלך תמאריטא. ואת ראש טיימאן כרתו אנשי החיל, אשר המיתוהו, ויביאוהו אל נינוה, ולאות נצחון תלוהו על שערי העיר, למען יראו וירגזו (G. Smith l. c. p. 140, Menant 286).

נט) אסר בניפל השכיל והצליח בכל אשר פנה, הוא משל ורדה בכל ארץ מצרים מלכי עילם ומלכי כנען הכניע תחת שבט מלכותו, גם הלודים הביאו מס לו, וכאשר מרד בו אחיו שמואל-סומקין, כמעט התפרדו עמודי ממלכתו. אחיו שמואל-סומקין בקש למלוך לבדו על כל

נבו־בלציקרי נכד מורודך בלאדן, אשר מלך על „בית יעקין" ועל מבואות הים הרים את ידו גם הוא במלך אשור, ויתן את ידו לשמואל־סומקין הפושע והמורד באחיו. ולמען הרבות חיל המורדים פתח שמואל־סומקין את אוצרות היכל בל בבל ואת אוצרות היכל נבו בעיר בורזיף ואת אוצרות היכל נרגל בעיר כותא וישלח כסף שוחד לאומאניגאס מלך עילם, למען יהיה בעזרתו בהלחמו עם אסרבניפל אחיו, וישלח מלך אשור את גבורי חילו ויחנו על עיר בבל ויצורו עליה, ויבנו עליה דיק ויקימו מצורות, ויסגרו את העיר מבוא כל מאכל ומחיה אל תוכה, ויהי רעב כבד בעיר בבל, „ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן", ובשר בניהם ובנותיהם היו לברות למו. ויהי כראות זקני העיר, כי מחוץ תשכל חרב מלך אשור ובבית יד הרעב תשחית ותבלע, ויפתחו את שערי העיר, ויפול שמואל־סומקין בידי אחיו ויעש בו שפטים נוראים, ויעלהו על מוקדה וישרפהו באש, ויקח את כל הונו, את בגדי חמדות תכריך בוץ וארגמן אשר לבש בו בעת נמשח למלך, את סוסיו ומרכבותיו, את נשיו, עבדיו ושרי צבאותיו, את הכל שלל מבנו. את ראשי הפושעים והמורדים בו בעיר בבל יסר באכזריות חמה, ויתר יושבי העיר, אשר נמלטו מחרב ורעב, מצאו רחמים ותחנה בעיניו, ויט אליהם חסד, ויכלכלם בלחם ומים, ויפזרם לכל עבר ורוח, ויושיבם בארצות רחוקות, לבל ירימו עוד את ידיהם ורגליהם נגדו. וגם על יתר ערי ארץ שנער, אשר עזרו אחרי

הארצות אשר כבש בחרבו ובקשתו, ויתחרר ריב ומדון, ויסכסך עיר בעיר וממלכה בממלכה. לתשועה פתח את אוצרות היכל בל בבבל, את אוצרות היכל נבו בעיר בורזיף ואת אוצרות היכל נרגל בעיר כותא, וישלחם למלך אומאניגאש לארץ עילם למען יהיה בעזרו בהלחמו עם אחיו. ויצא מלך עילם לבקשתו. שמואל־סומקין הסית את הנשיאים על ארצות פרת למרוד באדוניהם ולהיות ידם אתו בקושרים, רבים מהם נוקשו ונלכדו ברשתו, זולתי הנשיאים מארץ ארפה ואמורא, אשר לא נתנו ידם לפושעים ומורדים. וכה יאמר אשרבניפל באחד ממכתביו: „בני בבל בשאו את החטא, אשר עשיתי עמהם, יושבי ספרוים, בבל, בורזיף, כותא בגדו בבריתם אתים, וירימו את ידם בי, כי אחי בגד בי, מאחי הבוגד בי לאו העצבים, הסורים והלודים וימעלו בי מעל." „כי שמואל־סומקין אחי הבוגד הסית את יושבי אכד, חלק אחד מבבל, וארם יושבי חוף הים, אשר כלם נאמנים היו בבריתם לי למרוד בי. שרי ארץ גוטי, ארץ מרה, אשר לקחתי בחרבי ובקשתי את כלם הסית אחי למרוד בי." בעת מרד שמואל־סומקין באחיו, כבר החלה המרידה במצרים, שנים משרי הפלכים, נבו־שזבן בן נכה שר פלך מעריבים ופזאמטיך (הנקרא בכתבי היהודה פיזמתיך) הרימו את ידם במלך אשור, וגיגעס (גוג) מלך לוד שלח לפיזאמיטכי מלך מצרים, אשר פרק את עולו מעליו עזרה." אבל גם מרדה הזאת הלך אשרבניפל את נפשו. כי גבורי חילו הכו את המורדים מכה רבה את חיל בבל, עילם וערב הכו לפי חרב. הערים הגדולות ספרוים, כותא, בורזיף ובבל עוד לא נכבשו, וחיל אשרבניפל הקימו עליהם מצורות וסגרו בעדם מבוא, והרעב כבד מאד בבבל עד כי „ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן" ובשר בניהם ובנותיהם אכלו, ונאלצו לפתוח את שערי העיר. שמואל־סומקין נפל בידי אחיו, ויעלהו על מוקדה, וישרפהו באש. וכל המורדים והפושעים בו יסר באכזריות חמה, ויושבי הערים, אשר לא מתו מחרב ורעב, מצאו חסד ותחנה לפניו. על אבן משכית אחת נראה את המלך אשרבניפל יושב במרכבתו, ועבדיו מביאים לפניו שבויים ושלל רב, ותקוק עליו כי

אחיו, שפך כאיש חמתו, ויהרוס בעברתו את מבצריהם, ויהרוג את כל מחמדי עיניהם, ויעולל בעפר קרנם. וכאשר בצע אסרבניפל את מעשהו בארץ בבל, שם את פניו לקחת את נקמתו מבני עילם, אשר עזרו אחרי אחיו. ויסע עם גבורי חילו אל ארץ עילם, ובמסעו החריב ערים רבות, וילכוד בפעם הראשונה שלשים ערים גדולות, ואחרי כן כבש ארבע עשרה ערי מבצר, ויבוא עד שושן הבירה, אשר בעילם המדינה וגם אל מאדאקטא והידאדי ערי הממלכה, בהן מקדש מלך, ויבוז את אוצרותיהם, ויהרוס את היכליהם, וישבר את מצבותיהם, ואת פסילי אלהיהם בגולה הוליכו. מלכי עילם נסו מנוסת חרב מפני חיל אסרבניפל, ויתחבאו בהרים, וירדפו חיל מלך אשור אחריהם, ויתפשום, ויביאום אשורה, שמה נעשה שפטים בהם, וירתום אותם מלך אשור במרכבתו, ויעבור עמהם ברחובות קריה לעיני העם ס). כישוך חמת מלך אשור במלכי עילם, יצא להלחם עם יושבי קדר

אסרבניפל צוה להביא לפניו את בגדי אחיו שמואל-סומקין, את הכליך בוץ אשר לבש בעת עלותו על כסאו, את נשיו ומרכבותיו, את שרי צבאותיו, את אנשי מלחמתו ואת עבדיו." (G. Smith l. c. p. 199) ואחרי הכניעו את יושבי ארץ שנער שם את פניו להנקם במלכי עילם. ומלך ממלכת עילם בימים ההם כה היה. אומאניגאש שלח את צבאות חילו לעזור לשמואל-סומקין לעיר בבל, ויקם עליו אחיו תאמאריטא ויהדפהו מעל כסאו וימלך את אינדאבגאש תחתיו, וכראות אומאניגאש כי רעה נגד פניו ברח אל ארץ אשור לבקש סליחה מאת אסרבניפל ויסלח לו. ואינדאבינאש גם הוא לא מצא חן בעיני מלך אשור, כי גם בו נמצא קשר עם שמואל-סומקין אחיו, וירד מעל כסאו, ויעל אומאנאלדאש בן אמאמיטא על כסא מלכותו, אבל גם הוא לא מצא חן בעיניו, ויעל פאחע על כסא מלכותו. אסרבניפל שלח צבאות חיל ושר צבאם בליבני בראשם להלחם עם „דור-יעקין", כי נבו-בלזיקרי נכד מרודך בלאדן המולך על מבואות הים מרד גם הוא במלך אשור ויתן את ידו לשמואל-סומקין המורד באחיו, וכבוא חיל מלך אשור ברח מפניהם לארץ עילם, ויבקש אסרבניפל מאת אינדאבינאש מלך עילם ואחרי כן מאת אומאנאלדעש, ויאות מלך עילם למסור את נבו-בלזיקרי בידי מבקשי נפשו, אבל נבו-בלזיקרי שמע זאת ויעלוף את נפשו בכפו. כבוא חיל מלך אשור על ארץ עילם ברח אומאנאלדאש מעיר מלכותו מאדאקטו ויסתר בהרים. וילכוד מלך אשור שלשים ערים בארץ עילם בפעם אחת ואחרי כן כבש ארבע עשרה ערים גדולות ויחריב את כל הארץ במסעיו ויבא עד שושן הבירה, הוא עיר קדומה אשר בעילם המדינה, בה מושב אליליה ועצביה. „כצפור בודד נלכד אומאנאלדעש בהרים" ויובא לאשור. המלך פאחע נכנע מפני אסרבניפל. פסלי האלילים אשר היו בשושן ושלשים והמצבה סמל מלכי עילם, אשר היו בשושן, במאדאקטו, ובהוראדי ערי הממלכה הובאו לאשור. פסל אלילה נאנא, אשר גזלו אנשי חיל עילמים מעיר ארך בבבל, הושב עתה לעירה. יושבי ארץ עילם הגלה אסרבניפל, ויחלקם בין ערי ממלכתו, את מלכי עילם אומאניגאש, תא-מאריטוא, פאחע ואומאנאלדאש, אשר מלכו אחרי טיימאן, אשר לקחם שבי בידו רתם במרכבתו לעיני כל העם ויעבור עמהם ברחובות קריה (Menant l. c. p. 291).

ס) אחרי המלחמה לקח אשר בניפל את רסן ממשלת בבל בידו, מלכי עילם אשר בכל עת היטיבו לעזרה למלכי בבל ירדו חללי חרב אל ארץ התחתית. עתה פנה אשר בניפל אל מלכי ארץ ערב לשלם להם גמולם בראשם, כי גם הם נתנו את ידם לאחיו המורד בו. שני שרי ארץ

וגדודי ערב, אשר באו גם הם לעזרת אחיו בגבורים, ויך אותם מכה רבה, וישרוף את אהליהם. שני מלכי קדר נלחמו במלך מואב, אשר נאמן היה בבריתו עם מלך אשור, וילכוד אותם מלך מואב ויסגירם ביד מלך אשור, ויעש בהם שפטים נוראים. ושנים אחרים ברחו אל מלך נביות ויתאזרו חיל להלחם במלך אשור, ויסעו חיל אסרבניפל אל שבטי נביות הרחוקים מאוד להלחם בהם, וינגפו שבטי נביות והקושרים עמהם, ויפלו חללי חרב לפני אויביהם וישב מלך אשור את מלכי ערב, ויעש בהם שפטים נוראים, ויעור את עיניהם, ויפשיט את עוריהם מעל עצמותיהם, ויורידם ביגון שאולה, ויקח מהם שלל ומלקוח באדם ובבהמה וינהג את עדריהם בקר צאן וגמלים לאין מספר, ויביאם אשורה. אחרי המלחמה הזאת עם מלכי ערב נלחם אסר בניפל עם יושבי עכו, אשר מרדו בו, וילכוד את העיר ויהרוס אותה עד היסוד בה. אף כי אסרבניפל השכיל והצליח במלחמותיו, אשר נלחם עם המורדים בו, בכל זאת לא נסה עוד הפעם לרדת מצרימה להכניע את פזאמעטיך המורד בו תחת שבט מלכותו, כי הלודים והיונים באו לעזרתו. ומאז פרק פזאמעטיך את עול מלך אשור מעליו הואיל ללכת בדרכי מלכי מצרים הראשונים אשר הרחיבו את גבולות מצרים, ויפרשו את מטות כנפי ממשלתם על עמים זרים וארצות רחוקות סח). אסר בניפל האריך ימים על כסא מלכותו ויגוע זקן ושבע ימים, אבל לא בשיבה טובה, כי טרם סגר המות את עיניו, ראה עמודי ממלכתו יתפלצון, ובנו אשר יעלה על כסא מלכותו, יתן לנשים חילו, ולא

ערב עם האחד אבי עד ושם שני אויבי נלחמו ליד המורדים ולא הצליחו במלחמה, אמולאדין מלך קדר ואדיה מלכת ערב נלחמו עם מלך ארם על אשר נאמן היה בברית עם מלך אשור ולא הצליחו במלחמה, כי נשבו שניהם בידי מלך מואב, אשר מסרם ליד מלך אשור. ויסע מלך אשור להלחם עם אואטי ואבי עד ויך את גדודי ערב, אשר היו רבים לאין מספר, וישרוף את אהליהם, והמלך אבי עד נכנע מפניו, ויט אליו חסד, ויתן את ממשלת אואטי בידו, ואואטי ברח אל נתן מלך נביות, אולם אבי עד מעל גם הוא בברית מלך אשור ויקשור קשר עם מלך נביות, וחיל מלך אשור יצא להלחם עם מלך נביות ועם הקושרים, ויך את חיליהם המלך אבי עד ואחיו גם אואטי ובנו נלכדו ביד חיל אשור, ויקחו מלקוח ושלל רב, עדרי בקר וצאן וגמלים לרוב הביאו אשורה, את אחי אבי עד הפשיטו את עורו ועיני בן אואטו נקרו וממלכת ערב נפלה בידי אסר בניפל מלך אשור לאורך ימים. —

סח) על פי כתבי היהודות מרדו בו שנים מהנציבים, אשר הפקידם לשרי הפלך, אחד מהם הוא בן פרעה נכה הראשון, אשר כבר מרד בו פעם אחת והשיבהו על כנו, והשני פזאמעטיך, וסבת המרידה היא, כי במואל־שומקין אחיו הסיתם לדבר הזה. אבל לסופרי היונים הערודאט ודיאדור דרך אחרת בספור הזה (עיין ספרי „מצרים גוי ואלהיו"). על פי דברי סופרי היונים נלחם פזאמעטיך בחיל כבד על ערי הפלשתים אשדוד, עזה אשקלון ועקרון תשע ועשרים שנה, כי לא הכה פזאמעטיך עד בוא חיל מלך אשור מצרימה להלחם אתו, כי אם יצא הוא בחיל כבד לקראתו וילחם עמו תשע ועשרים שנה על אדמת אזות, ויך את חילו הצרים על ערי הפלשתים וישבר את עלם מעל צואריהם. אבל לא בכחו ועוצם ידו לבד נלחם פזאמעטיך עם מלך אשור כי אם היונים והלודים באו לעזרתו. —

ישים אל לבו להחזיק את שבט המושל ביד חזקה סב), ועוד מעט ומוט התמוטטה ממלכת אשור, פור התפוררה ונפלה ולא יספה קום!

הנה אשור, גוי אדיר כארז בלבנון, מימי חדקל גדלוהו, ויעל וישגשג, ויגבה קומתו וייף בגדלו, והצליח למלוכה, כגבור עריץ הודו והדרו במלחמה, חציו ישנונים וקישתותיו דרוכות, ועמים רבים נפלו תחת רגליו, לפניו מלכים גדולים ועצומים כרעו ברך ויתן את חתיתו בארצות רחוקות. ובבא עת פקודתו, פקודת כל עמים לא יפקד עליו, לא נפל למשכב, והלה את חליו, לא ישכב על עריש דוי ימים רבים, לא כהתה עינו ונס ליחו, כי אם בעצם תמו כלו שלו ושלאנן, פתאם עלה עליו הכורת ויכריתהו מארץ החיים. לא הממלכה לבדה התפוררה בפתע פתאם, כי אם גם הגוי כלו נכרת ונפץ, נכבה גרו לעולמי עד. מכל גאונו, גאותו ושכיות חמדתו אך גלים נצים נשארו, שאר עמי ימי קדם שבע נפלו וקמו ואשור לא דמה אליהם, לא בחייו ולא במותו, כי חשך יומו, ונשבר גאון עוזו בעודו באבו נקטף!

קורא משכיל, אשר לב לך לדעת ולהשכיל, כי כל מעשה אנוש ותחבולותיו ויצרי מעללי כל גוי וממלכה בתבל ארצה מהבל המה גם יחד, ועיני שכלך לא היטעה מהביט, כי אך גלגל עולה ויורד על פי חקים נצחיים בכל מרחבי הבריאה, תבין ותשכיל, כי אך הבל נצב כל גוי בתבל, ואך הבל לאומים יהמיון, לא בחכמה יפלס אדם מעגל דרכו ולא מיד סבה נפרדת מחומר התבל מצעדי גבר כוננו, כי אם אך סכלות ואולת, אך חשק ותאוה, חמדה ועדנה המה כאופן בתוך אופן, אשר ינהגו גוים וממלכות למחוז חפציהם. היש אסון נורא ליושבי התבל מסכלותם, גאותם וגאונם ושכיות חמדתם? בני אדם באולתם רגליהם לנחושתים יגישו, ובגאונם ינתקו את מוסרותיהם, וילכו מדחי אל דחי, יעלו מן הפחת וילכדו

סב) כתבי היהודות הנמצאים בחרבות עיר כלח יגידון, כי אחרי מות אשר בניפל ענה אשר דילילי בנו על כסא מלכותו, ועל הלבנים חקוק כדברים האלה: „אני אשר-דילילי, מלך העמים, מלך ארץ אשור, בן אשר בניפל מלך העמים מלך אשור בן אשר חדון מלך אשור, אנכי הכינותי לבנים וקרשים לבנות „בית אוצר" בעיר כלח. למען החיות את רוחי ונפשי בניתי הבית הזה". בימיו פרצו גוי צפון המה הסקיטים אשר שכנו על חוף ים השחור בארצות אזיא ויפרצו פרצות בכל מדרך כף רגלם. חיי מלך אשור האחרון קורותיו ומלחמותיו ומפלת העיר נינוה לא נמצאו חקוק על קירות היכל מלך בין חרבות אשור, כי מי יחרות קלונו בצור לעד, הלא באבדן ארצם ומולדתם אבדו גם מחוקקיהם והגוי כולו נכרת והכה לרסיסים ונמחה שמו מתחת שמי ה'. וסופרי הקורות אין להם על מי להשען, כי אם על דברי נביאנו נחום יחזקאל וצפניה המדברים על מפלת נינוה, ועל דברי סופרי יוונים, ועל המעט מזעיר אשר נמצא חרות על הלבנים בין חרבות בבל ומדי. ואנחנו נעביר לפני הקורא דברי קטעזיאס רופא יווני אשר חי בחצר מלך פרס המספר דבריו באריכות על חיי אשר בניפאל (סארדאנאפעל) קורותיו ומלחמותיו, אף כי דבריו דברי אגדה הם, ואלה הם דבריו: „סארדאנאפל (אשרבניפל או בנו) היה איש שונא כל קרב ומלחמה, גם לא התענג בציד כשאר מלכים, כי אם אהב תענוגות בשרים וחשק נשים, כל ימי חייו לא נראה מתהלך בחוץ כי אם ישב בחברת נשיו בארמונו, ויעש כמעשיהן, ויגלח את שער זקנו, ויחליק את עור בשרו בנתר, למען ילבין כחלב, ויפס בפוך עיניו, ויסלסל שער ראשו, וילבש בגדי נשים, ויעד עדי

בפה, אם עצב נבזה אחד, אשר לו עבדו ימים רבים, יכתתו, אז ממכתתו יעשו עצבים רבים אחרים לדכא לארץ היתם. מימי קדם קדמתה נולדו בין בני אדם גבורים וחלשים, ערומים ופתאים. הגבורים משלו על החלשים בגבורתם, והערומים משלו על הפתאים בערמתם. השודד ישודד, והערום מעריב. ברבות הימים כרתו הגבורים והערומים ברית ביניהם, איש את רעהו יעזורו, זה בגבורתו, וזה בערמתו, לשום את החלשים ואת הפתאים מרמס לרגליהם, ויהיו אך עשוקים ורצוצים כל ימי חייהם. הגבורים היו למלכים עריצים, והערומים היו לכהנים הומסי תורה, ושניהם יסדו ממשלת זדון בתבל ארצה. בכל מקום אשר עינך תצפינה בספר קורות העתים תראה, כי עמים גדולים ועצומים כרעו ברך לפני איש אחד חובק חיק נשים ואוהב תענוגות בשרים, ויעבדו לגלולי בשר ודם האוכלים מעדנים ושותים ממתקים, ואל תשתומם על המראה הזה, כי כן דרכי בני אדם מימי נעוריהם, אולתם תסלף דרכם, והיה אם רעה תבוא עליהם על ה' יזעף לבם. בחפש מחופש יחפשו עולות בשמים ממעל ובארץ מתחת, והנה בחדרי לבם תשכונה. אם סארדנפאל מלך אשור אוהב זמת נשים ומשכב זכרים, מושל ורודה עמים באבזריות חמה ועושה מלחמות גדולות וישופך דמי נקיים כמים

נשים, ויתהלל עם פלגשיו ביפין ובמעשהן, וישוה ארגמן כמוהן, וישמיע קול כקול נשים, ויאכל רק מטעמים ומעדנים המעוררים את החשק והתאוה, ויאהב זמת נשים ומשכב זכרים. ובשער המלך ישבו האחשדרפנים והפחות ושרי עם ועם מדינות המלך, אשר על ידם יצאו ויבואו דבר המלך ודתו, והם מפקדים צבא המלחמה. שר אחד משרי מדי ארבאקעס שמו ישב גם הוא בין שרי המדינות אשר בשער המלך, וארבאקעס היה איש מהיר במלאכתו ואיש מזמות, איש מלחמה ואיש יודע ציד, המשגה גדולות ונפלאות ממנו. ויהי כי נדברו שרי המדינות על אודות חיי המלך דרכיו ומעלליו, ענה ארבאקעס ואמר, כי לא נמצא בכל ארצות אשור איש חיל הראוי למלוך, כי שקץ נבזה זה יושב על כסא מלכותו. ויהי דבריו עם בעלעזיס שר מדינת בבל איש כשדי אשר כרע כאשר התהלך אתו, כי גם הוא ישב בשער המלך. והכשדים היו מהוללים בימים ההם בכל חכמות בני קדם, המה היו חוזים בכוכבים, חוזי חזיונות ופותרי חלומות, חכמי הרבים ונבוני להבים. ויהי היום ויפגע שר מדי את הכשדי רעהו בעמדם לפני ארמון המלך, ויראו שני סוסים אוכלים מספוא מאבוס, וינוחו אחרי כן כי חמות היום היה, ויחלום בעלעזיס הכשדי חלום כי סוס אחד משני הסוסים הקיא בלעו מפיו על פני רעהו ארבאקעס, אשר ישן היה, וישאל סוס שני את רעהו: מדוע עשית זאת? ויענהו הסוס הראשון, יען כי הוא ימשול על כל אשר סארדאנאפאל הוא מושל עתה. ויעורר בעלעזיס את ארבאקעס רעהו משנתו, וילך אתו לבוא על שפת נהר חדקל. ובעמדם על שפת הנהר פתח הכשדי את פיו ויאמר: „מה תתן לי אם אבשר לך, כי סארדאנאפאל יפקיד אותך לפקיד על ארץ קיליקיא." „מדוע תהתל בי, רעי, ענה ארבאקעס, איך יפקיד אותי אם יש לו שרים גדולים וטובים ממני?" „הוא יהיה הדבר, אני יודע את אשר אני מדבר." ענה בעלעזיס, „אם יהיה הדבר, אמר ארבאקעס, אז לא יגרע חלקך מחלקי." „ואם סארדאנאפאל יוסיף לאחשדרפן על כל ארץ בבל, מה תתן לי?" „אבל חדל בעלעזיס מהתל בי, כי איש מדי אנכי, ולעג איש כשדי לא אשא על נפשי" אמר ארבאקעס. „חי אל בי וחי נפשי, כי לא מהתל אני בך, כי בחלומי ראיתי זאת," ענה בעלעזיס הכשדי. ויען ארבאקעס: „אם אנכי אהיה אחשדרפן על ארץ בבל, אתה תהיה משנה אחרי." ויוסף בעלעזיס לדבר: „אם

ארצה, מי אשם בדבר? אלהים בשמים או אולת אדם באדמה? ואם אנשי בליעל, אשר בגודל לבבם ידמו, כי גם להם יאתה המלוכה, יקימו ויסכסכו עיר בעיר וממלכה בממלכה, והמון העם מוכים בסנורים ינהרו אליהם, ויורידו את מלך אחד מעל כסא מלכותו, ומקול מפלתו תרעש ארץ ומלאה, וחללי בני אדם, ופגרי בני איש משלכים בחוצות כמתבן במו מדמנה, מי אשם בדבר? — לא אולת

אתה תמשל על כל ארץ אשור כמלך סארדאנאפאל מה תתן לי?" ויען ארבאקעס ויאמר: שמור פתחי פיך, כי אם ישמע סארדאנאפאל את דבריך, אז דמך בראשך, ואין מידו מציל. אבל בעלעזים אחז ביד רעהו ויאמר: הנני נשבע לך בימיני ובימין אלהי בל, כי לא אדבר מהתלות, כי אם בשם ה' אני מדבר. „אם כן הוא הנני נותן את כל ארץ בבל בידך, תמשול באות נפשך, ולא תשלם לי מס." וירם ארבאקעס את ידו ויתקע בכף רעהו, ויאמר בעלעזים „היה נכון ובטוח כי אתה תמשול על כל ארצות." אחרי הדברים האלה שבו שני רעים האלה אל שער המלך, ויפן איש איש למשמרו. ימים אחדים אחרי כן בקש ארבאקעס מאחד הסריסים שומרי סף המלך להראות לו את המלך כי מאד חשקה נפשו לראותו, ויען הסריס, כי לא יוכל עשות זאת, כי לא יוכל איש לראות את פני המלך וחי, מלבד אשר יושיט לו שרביט הזהב. ויפצר בו ארבאקעס ויבטיח לו לתת לו כסף רב בגלל הדבר הזה. ויאות לו הסריס, ויאמר לו לעת מנחה אמלא משאלותיך. ויתן ארבאקעס להסריס כף כסף אחת, וידבר הסריס על לב המלך להתראה פנים עם ארבאקעס. וירא ארבאקעס את המלך יושב בחברת נשים ומטוה ארגמן בידו וקורע בפוך את עיניו, וישתומם לראות בעיניו את אשר כבר שמע באזניו. ומאז והלאה חשב מחשבות לבצע הדבר, אשר דבר לרעהו בחלום. ויהי דבריו בסתר עם האחשדרפנים והפחות ושרי עם ועם היושבים בשער המלך ויקבצו קבץ אמון ביניהם להוריד את סארדאנאפאל מעל כסא מלכותו. ארבאקעס הואיל להסית את שבטי מדי למרוד במלך אשור, ובעלעזים הטה את לב יושבי בבל לפרוק עול סארדאנאפאל, וגם את נסיכי ערב משך ברשתו. ויהי לתקופת השנה לעת באה שרי הצבא עם חיליהם השבי אל ביתם, ונבא מלחמה עם שרים הבאים באו תחתיהם אל שער המלך וישב גם ארבאקעס אל ארצו, וגם בעלעזים שב אל ביתו, ויספרו את מעשה המלך ודרכיו ליושבי ארצם, ויניחו את המרד בארצותם, ויעשו במהפך מעשיהם, ויאספו את חיל המדינות היוצאים שנה בשנה לעבוד בצבא המלך, ויבואו אל נינוה לא להגן עליה, כי אם להשחיתה. ארבעה עמים התאחדו, פרס ומדי בבל וערב התחברו לבלע ולהשחית את מלכות אשור ולהוריד לארץ נזרו. ארבע מאות אלף אנשי מלחמה מחיל העמים התאספו לפני עיר נינוה ויעמדו הכן למלחמה. ויהי כשמוע הסרדניפל (סארדאנאפאל) את השמועה, כי מרדו בו ארבעה עמים, ויאסף את חיל העמים, אשר נאמנו עוד בבריתם, ויערוך מלחמה עם המורדים, וינגפו המורדים בו, וינוסו אל ההרים, וכאשר נסו המורדים לערוך מלחמה פעם שנית, שלח סרדנאפל את צבאותיו לקראתם וישלח גם מלאכים אליהם לאמר: לאיש אשר ימית את ארבאקעס המורד יתן המלך מאתים ככר כסף!" „ולכל איש אשר יביאהו חי אל המלך יתן לו ארבע מאות ככר כסף, גם יפקידהו על ארץ מדי, ומחיר זה יתן המלך לאיש אשר יביא את בעלעזים הכשדי חי או מת". אבל אין איש שומע אמרי פיהם. וחיל סארדאנאפאל התאזרו למלחמה פעם שנית, ויכו את המורדים מכה רבה, וירדפו אותם בהרים. ובראות המורדים כי נגפו פעמים לפני חיל מלך אשור, ויבואו אל ארבאקעס ליעץ עצה, רבים מהם אמרו כי איש איש ישוב אל ארצו ויבואו אל ערי מבצר ויכינו כלי מלחמה, ויחכו עד בוא האויב עליהם, אבל בעלעזים הכשדי אמר

אוילים, ומרמת ערומים? אם חיל בבל פרס ומדי פרקו את עול מלך אשור מעליהם האם מלכיהם אשר שמו עליהם אחרי כן טובים היו מהראשונים? האם לא נתנו לנשים חיליהם? האם לא התעלסו באהבים עם יעלת חן? היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו? כן העם וכן שריו ומלכיו! —

ועתה עמוד פה קורא יקירי, וראית, איך אשור, גוי עצום ורב, נשבר בפתע פתאם כישבר נבל יוצרים, ואיך נינוה העיר העליזה היתה לשמה כרגע, גאותה גאונה ושביות חמדתה ירדו אל ארץ תחתיות בתוך חללי חרב.

כי אותות השמים יגידון, כי עוד יצליחו במלחמתם אם לא ירך לבבם. וישמעו לעצתו, ויערכו מלחמה פעם שלישית, אבל גם בפעם הזאת נגפו לפני חיל מלך אשור, וינוסו עד לפני שערי העיר בבל, וארבאקעס נלחם בכח גדול, ויך רבים מאנשי מלחמה לפי חרב, אבל נמחץ במלחמה. ואחרי המלחמה הזאת נמס לבם ויהי למים, וכל תקותם כלתה כעשן, ויחלו לנוס איש איש לארצו. בלילה ההוא נדדה שנת בעלעזיס ויבט כל הלילה במהלך הככבים, ויאמר לאנשי חילו, כי יחכו עוד חמשה ימים ואחרי כן ישועתם קרובה לבוא. כלם נמנו וגמרו לחכות עוד ימים חמשה, והנה פתאם נשמע כי חיל גדול בא מארץ באקטריא לעזור לסארדאנפל, ויאמר ארבאקעס לצאת לקראתם להטות את לבבם אל המורדים. ויצאו לקראתם ויקחו את לבם באמרי פיהם, ונוספו גם חיל הבאקטרים אל המורדים במלך אשור, ומלך אשור לא ידע זאת. ובבואם אל מחנה אשור, ויעש להם משתה שמנים, ויאכלו וישתו יין הרבה, וישכרו. וחיל המורדים שמעו כי חיל מלך אשור שתו לשכרון, ויפלו עליהם לילה ויכום ויהמום, וירדפו את הנמלטים, וישחיתום. ויקם סארדאנאפאל, ויקח את גבורי חילו עמו, ויסובו את העיר נינוה להגן עליה מפני האויב ואת יתר צבאות חילו נתן ביד סאלאמענעס אחי אשתו, ויערכו מלחמה עם המורדים, וינגפו חיל מלך אשור לפני חיל המורדים, וסאלאמענעס נכפה במלחמה, ורבים מהם נפלו בתוך הנהר והנשארים נפלו חללי חרב, ורק מעט מזעיר נמלטו על נפשם. מדם חללים אדמו מימי חדקל „מרוב חלל וכובד פגר ואין קצה לגויה נכשלו בגויתם“ (נחום ג׳), והמלך נסגר בעיר נינוה, אין יוצא ואין בא. ורבים מעמי הארץ, אשר ראו את נצחון המורדים שברו גם הם את מוטות עלם מעליהם, ונוספו גם הם אל חיל המורדים. ובראות המלך את האסון לנגד עיניו שלח את שלשה בניו ושתי בנותיו, והון רב נתן בידם, אל אחד מפקידיו הנאמן בבריתו אתו, ויתן שלשת אלפים ככר זהב בידו, למען ישחד בעדו את ראשי המורדים. ויאסוף את יתר צבאותיו הנאמנים אתו להגין על העיר נינוה, והוא האמין במאמר אבותיו, כי העיר נינוה לא תנתן ביד צר ואויב כל עוד נהר חדקל לא נהפך לאויב ומתקומם נגדו, כי חומות העיר חזקות היו, והוא הכין מאכל ומשתה לחילו אשר בתוך העיר לרוב. שתי שנים היתה העיר נינוה במצור ולא פתחה את שעריה, ואין יוצא ואין בא אל קרבה. ויהי בשנה השלישית המטיר ה׳ גשם רב ומימי חדקל גאו מאוד, וישטפו על כל גדותיו, וישחיתו את חומות העיר, אז התבונן המלך כי הנהר נהפך לאויב לו, ויפג לבו, וילפת, כי כל תקותו בגדה בו, ואין עוזר ומושיע לו, ואויביו יכתירוהו מימינו ומשמאלו, ויפול בידם, ויגמור אומר, ויערוך מוקדה בעצים ואש הרבה, גדלה ארבע מאות רגל. וזה מעשה המוקדה, אשר ערך סארדאנאפאל, במוקדה הזאת בנה חדר רחב ידים ארכו מאה רגל ורחבו מאה רגל, ובחדר הזה העמיד מאה וחמשים מטות זהב ושלחנות זהב לרוב, והביא אל תוכו אלף אלפים ככר זהב, ורבי רבבות ככר כסף ומלבושים רבים, בגדי ארגמן ומשי, מעטפות ומחלצות יקרות ויבא סארדאנאפאל אל החדר הזה הוא ואשתו וישבו על

לעת זקנת אסר בניפל החלה ממלכתו, הגדולה והרחבה המקבצת מעמים רבים, לרדת מטה מטה. כי ממלכה מקובצת מעמים רבים תנהג בכבדות, ולא תעמוד ימים רבים, כי עמים אשר יתלכדו במוסרות מלכים, יתפרדו עד מהרה, כי מוסרות מלכים ינתקו על נקלה כפתיל הנערת בהריחו אש. ויהי כי קרבו ימי אסרבניפל למות, ויקם מלך מדי, ועמו התחברו שבטים רבים השוכנים על הרי

מטה אחת, ופלגשיו ישבו על מטות אחרות, ויצו המלך להצית אש במדורה הזאת, ויסגר את כל מבוא ופתח, לבל יצא איש ממנו, ויעלו כלם על מוקדה והיו למאכלת אש. *) חמשה עשר יום בער האש בארמון המלך, וכל העם ראו את עמוד עשן עולה מארמון המלך, אבל אין איש ידע מכל הנעשה שמה, זולתי הסריסים, והעם האמינו כי המלך יקריב קרבנותיו ויקטיר קטורת לאלהיו. ויהי כשמוע המורדים כי מת המלך, ויפרצו בעיר נינוה, ויעשו פרצים בחומות העיר ויעלו כל אנשי המלחמה ונכבשה העיר נינוה לפניהם. ויקחו את ארבאקעס וילבישוהו בלבוש מלכות, ויקראו לפניו: יחי המלך! ויתנו את שבט המושל בידו. ויתן ארבאקעס מלך אשור לשרי הצבא ולכל הגבורים העוזרים על ידו מתנות וישימם לשרי המדינות. ויזכור המלך את רעהו בעלעזיס ואת הבטחתו אשר הבטיח לו, וישימהו למושל על ארץ בבל. ויזכור גם את נדרו אשר נדר לאלהיו בל, אם נתן יתן סרדנאפאל בידו אז יוליך את עפר שרפת המלך ואת היכליו אל עיר בבל, ויצבור את אפרו על שפת נהר פרת ויעש ממנו גל גדול לאות לכל עוברי דרך על מפלת נינוה ושבר מלך אשור. ויעש כן. באפר שרפת היכל סארדאנאפאל היה כסף וזהב הרבה מאוד וארבאקעס לא ידע זאת ונודע הדבר לבעלעזיס, כי סריס אחד מסריסי המלך הגיד לו. ויקח בעלעזיס את הכסף ואת הזהב וישם באוצרותיו ולא גלה את אזן המלך. ויודע הדבר לארבאקעס כי רעהו גנב, כחש ושם בכליו, ויקרא לכל שרי הצבא, אשר נלחמו אתם יחדו במלחמה, ויציע לפניהם את הדבר, ופה אחד גזרו אומר, כי חטא משפט מות באיש הזה, אולם המלך העביר על פשע אחיו בעלעזיס, את פשעו נשא ויתן לו גם את הכסף ואת הזהב, אשר אסף, וגם את שבט המושל אשר נתן לו, לא לקח מידו, באמרו כי מעלליו וצדקותיו גדולים וכבדים מחטאיו ופשעיו. וישמע כל העם את משפט המלך ואת חסדיו, וייטב בעיניהם, וירב כבודו בעיני העמים. ארבאקעס הרבה להיטיב עם יושבי נינוה לרפא את פצעיהם ואת שבריהם אשר הכו במלחמה ויתן לאיש את נחלתו כלפנים ויושיבם בכפרים ויתן להם אחזת נחלה, כי את העיר נינוה הרס עד היסוד בה. את הכסף ואת הזהב הנשאר מאוצרות סארדאנאפאל צוה להביא אל גנזי המלך בארץ מדי בעיר אחמתא". מי לא יראה כי בספור הזה דברי אגדה מעורבים בדברי התולדה, ואת היקר, אשר הוצאתי מזולל, כתבתי בפנים הספר. —

---

*) על דברי קטעזיאס אלה יעידון דברי נביאינו בהוד מליצתם, אשר רבים וכן שלמים ממפרשיהם לא הבינו אותם אל נכון. „והיה על כל הר גבוה ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים ביום הרג רב בנפול מגדלים". כי עלה נהר חדקל. „כי מקול ה' יחת אשור בשבט יכה" „כי ערוך מאתמול תפתה גם הוא למלך (סארדאנפל) הוכן העמיק הרחיב מדורתה, עצים ואש הרבה נשמת ה' כנחל גפרית בערה בה". (ישעיה ל') ; „שערי הנהרות נפתחו וההיכל נמוג, והצב גלתה העלתה ואמהותיה מנהגות כקול יונים מתופפות על לבביהן, ונינוה כברכת מים" (נחום ב') ; „מי מצור שאבי לך, חזקי מבצריך, באי בטיט ורמסי בחומר, החזיקי מלבן, שם תאכלך אש". „ויט ידו על צפון ויאבד את אשור וישם את נינוה לשממה ציה כמדבר. זאת העיר העליזה היושבת לבטח האומרה בלבבה אני ואפסי עוד" (צפניה ב').

מדי, להלחם בו, אבל ארי אם כרע רבץ לעת זקנתו עודנו טורף כדי גורותיו וימלא טרף חוריו. כן התקומם מלך אשור, ויך על קדקד אויביו, וינוסו משנאיו מפניו איש אל ארצו. אבל צרה החזיקתהו טרם סגר המות את עיניו, כי שמע כי גוי גדול נעור מירכתי ארץ, המה הסקיטים אשר כעננים יעלה ⁎משפת ים השחור, וערוך כאיש אחד למלחמה, קלו מנשרים סוסיו, וכסופה מרכבותיו, כלם גבורים, קשת וכידון יחזיקו, ואכזרים המה לא ירחמו סג), כלם לחמס יבואו ומגמת פניהם קדימה. בימים ההם מת אסרבניפל, ויעל בני אסר־דילילי על כסא מלכותו. וימת גם מלך מדי בימים ההם, וימלך בני תחתיו, ויתאזר חיל גם הוא להלחם עם מלך אשור אבל פתאם עלה אריה מסבכו הוא גוי איתן, גוי ממרחק נסע משפת ים השחור ויפרוץ בארץ מדי וישימו את הארץ לשמה, כזאבי ערבות ישדדו וכאריות טרפו טרף, ממרום הרי מדי ירדו אל ארצות אשור ובבל, וכארבה, ילק חסיל וגזם חנו בגדרות, ויאכלו את קצירם ולהמם את צאנם ואת בקרם, וירוששו את ערי מבצריהם, עולליהם הוליכו שבי, וגדוליהם רתקו בזקים, וגבורי אשיר נמו בשנתם, הרדו מפני תנופת יד כנשים. מאשור ובבל עלו אל ארצות ארם נהרים ויתנו על ערי יהודה את קולם, מקול פרש ורומה קשת ברחו כל יושבי הערים, ויבוזו את עריהם וישחיתו את בתיהם, וינבלו את משכביהם, וישליכו עליהם שקוצים, משם ירדו מצרימה, ומלך מצרים יצא לקראתם ומכספו שחד בעדו וישובו לארץ מולדתו. בעת צרו הסקיטים על בבל, שלח אסר־דילילי בן אסרבניפל את נבו־פלאסר שר צבאו להלחם עם השודדים ולהגן על העיר בבל, אבל עזרו ומגנו הבל היה, כי בקקום בוקקים, וארצם שחתו, וכאשר שבו הסקיטים אל בתיהם, והארץ שקטה ממלחמה, ראו העמים כלם כי אזלת יד מלך אשור, וכי מבטח בוגד הוא בעת צרה ולא לעזר ולא להועיל היה להם בבוא צר ואויב בשערי ארצם, ואז חשבו מזמות לפרוק את עלם מעל צואריהם, ויקשור נבו־

סג) „עם בא מארץ צפון וגוי גדול יעור מירכתי ארץ" על שבטי הסקיטים דבר ירמיה (ירמיהו ו') כל העמים שוכני צפון קראו סופרי היונים בשם „סקיטים". ויספרו, כי העמים האלה רכב היו את נפשם מחלב סוסה, אנשים גבורים רוכבים על סוסים ודורכים קשתות ונוסעים לנוד ניד ולערוך מלחמה. וארץ הסקיטים היתה מנהר דאן עד תוצאות נהר דאנוי, היא ארץ הקאזקים עד ארץ מאלדוי ועד הרי קארפאטען. בארצות האלה ישבו לפנים שבטי הסקיטים, ושבטים שונים היו בהם, השבטים אשר ישבו על שפת ים השחור נקראים סקאלאטען, המה היו למודי הקרב ודורכי קשת למרחוק, חצי קשתותם היו מנחשת אשר הרעלו. גם חרב וחנית קרדם ופוש בידיהם ומהירים מאד במרוצתם. השבטים אשר ישבו בארץ הקרים נקראים „קימרים" ועוד שבט „הסארמאטים" בתוכם. לפי דברי הסופר דיאדאר דברו הסרמאטים שפה אחת ודברים אחדים עם שבט הסקאלאטען „ועין אחת" היה במצחם. שבטי הסקיטים הם אבות הסלאוים הנודעים בימינו. הסקיטים עלו משפת ים השחור הם וכל מחניהם ויפרצו בארץ בבל מדי ואשור וגם אל ארץ יהודה באו, ויצרו על עיר ירושלים, בכל מדרך כף רגליהם שמו את הארצות לשממה, כי בזזו את הערים וגם לארץ מצרים באו ויצא המלך פסאמעטיך לקראתם, ויתן להם הון רב למען ישובו אל ארצם, וישובו כי בימים ההם היה זמן הרפש והטיט בעלות היאור על כל גדותיו, ולא יכלו להלחם עם מלך מצרים.

פלאסר קשר עם מלך מדי וגם הלודים היו אתם בקושרים, ויערכו מלחמה עם מלך אשור סרדאנאפאל (הוא אסר דילילי) ויצורו על עיר נינוה וילכדוה, ומלך אשור ראה כי כלתה אליו הרעה ויעל הוא ואשתו ובניו על מוקדה והיו למאכולת אש, וירדו ביגון שאולה! —

„אין כהה לשברך, נהלה מכתך, כל שומעי שמעך
„תקעו כף עליך, כי על מי לא עברה רעתך תמיד!"
(נחום ג').

„זאת העיר העליזה היושבת לבטח, האומרה בלבבה
„אני ואפסי עוד, איך היתה לשמה, מרבץ לחיה,
„כל עובר עליה, ישרוק יניע ידו!"
(צפניה ב').

(בבל החדשה).

הכשדים פרקו את עול מלך אשור מעל צואריהם. וישיבו להם גמולם בראשם כי לכדו את העיר נינוה ויהרסוה, ולא הממלכה לבדה נהרסה, כי אם הגוי כלו נדמה בשחר טל ילדותו, וחדל לעולם. ומאז והלאה היתה בבל ראש ממלכת אשור, ונבו־פלאסר מלך עליה סד). פזאמעטיך מלך מצרים, אשר פרק את עול

סד) בעת קשרו שלשת המלכים, מלך בבל, מלך מדי ומלך לוד קשר ביניהם להלחם על ממלכת אשור, על פי דברי סופרי היונים התחתנו המלכים זה בזה. אליאטעס, מלך לוד נתן את אריאנעס בתו לאסטיאגעס בן מלך מדי לאשה, וקיאקסארעס מלך מדי נתן את אמיטע בתו לנבוכדנאצר בן נבו פלאסר מלך בבל לאשה, והיה הקשר אמיץ ביניהם. על פי דברי קטעזיאס היה נבו־פלאסר (הוא בעלעסיס הבבלי) הוטר מגזע הכהנים, אשר משלו על העם בערמתם, ובאמונת הבלי שוא הוליכו אותם שולל. על פי דברי הספרים הקדמונים אבידענאס ופאליהיסטאר מלך על ארץ אשור אחרי המלך סארדאנפל (אסרנגיפל) המלך סאראקאס, וכשמעו כי נדודים יבואו ממבואות הים ויבוזו את ארצות מדי ומגמת פניהם לבוא אל ארצות הסובבות על עברי נהרות פרת וחדקל, שלח את בנו אלאססאראקאס (נבו פלאסר) שר צבאותיו לארץ בבל להגן על העיר, והוא מרד בו, ויכרות ברית עם מלך מדי, בקחתו את בת אסטיאגעס מלך מדי לבנו נבוכדנאצר לאשה. ועל פי דברי סינקעללאס שלח סאראקאס מלך אשור את נבו־פלאסר לעיר בבל, וימרוד בו, ויקשור קשר עם מלך מדי וילחמו במלך אשור ויצורו על העיר נינוה וילכדוה. על פי דברי הספרים האלה המלך האחרון מארץ אשור סאראקאס שמו, ובכתבי היהודות נקרא אסר דילילי. ועל פי דברי הספר היוני העראדאט היה אליאטעס מלך הלודים אתם בקשרים ויתן את אריאנעס בתו לאסטיאגעס בן מלך מדי לאשה. בתחלה היו המדיים והלודים שונאים זה את זה, ונבו פלאסר עשה שלום ביניהם, כי ראה והבין כי שני העמים דרושים לחפציו. הדברים אשר יספר הסופר קטעזיאס מסארדינאפל יספר פאליהיסטאר מסאראקאס, כי מיראתו לבל יפול בידי שונאיו הצית אש בארמונו ויעל על מוקדה והיה למאכלת אש. הסופר היוני קסענאפאן בנסעו ימים רבים אחרי כן על פני הרבות העיר נינוה וראה את חומותיה

מלך אשור עוד בחיי אסרבניפל, מת בימים ההם, ויעל בנו פרעה נכה על כסא מלכותו. וכשמוע פרעה נכה כי מלכי בבל ומדי נלחמים על עיר נינוה, ויצא גם הוא עם רוב חילו לקחת חלק מהרבות ממלכת אשור, ויבוא ויחן מצפון להר הכרמל על יד העיר עכו. ויבן יאשיהו מלך יהודה את מגמת־פני מלך מצרים, כי בא לרשת את ארצות ארם ויהודה, אשר נכנעו עד כה לממלכת אשור, ויצא לקראתו בחילו עד הדר רמון אשר בעמק יזרעאל, וצבא מצרים נסעו לקראתו על יד נחל קישון, ויפגעו איש ברעהו בבקעת מגידו וישלח מלך מצרים מלאכים אל מלך יהודה לאמר: „מה לי ולך מלך יהודה לא עליך באתי היום להלחם, כי אם אל בית מלחמתי ואיש ריבי מלך בבל חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך", ולא שמע מלך יהודה לדבריו ויערוך מלחמה בבקעת מגידו, וינגפו חיל מלך יהודה, ויאשיהו נספה במלחמה ההיא. חיל מדי ובבל נלחמו על נינוה, וילכדוה, ונבופלאסר מלך על אשור ובבל, ופרעה נכה עודנו על אדמת סוריא גלחם עם דמשק וחמת, ויבוא אל כרכמיש אשר על נהר פרת, וישלח נבו-פלאסר מלך בבל את נבוכדנצר בנו לקראתו בחיל כבד, ויך את פרעה נכה ואת כל חילו מכה רבה, ויקח את כל ארצו מידו, מנחל מצרים עד נהר פרת, ולא הוסיף מלך מצרים לצאת מארצו. בעת המלחמה, לפני עיר כרכמיש חלה נבו־פלאסר מלך בבל את חליו, וימת, וישב נבוכדנצר על עיר בבל כבד בכסף וזהב ושבויים רבים בידו, וישם את כתר מלכות בראשו סה). כשבת נבוכדנצר על כסא ממלכת בבל, וגם

הגבוהות אשר עמדו עוד על תלן, שמע מפי יושבי הארץ, כי העיר הזאת לא נלכדה מידי גבור עריץ כי אם אלוה (נעאום) אשר שקיו להמם את יושבי העיר ולאבדם. ומדברי הנביאים נראה כי „אש ומים" אשר ממרום גם מלחמה והרג רב באו על עיר נינוה, „שם האכלך אש הכריתך חרב" „עמך נשים בקרבך לאויביך פתח נפתחו שערי ארצך" „שערי הנהרות נפתחו והיכל נמוג" (נחום א'. ב'. ג') ועל שרפת המלך האחרון יעידון דברי בן אמוץ בדברו על מפלת אשור: „והשמיע ה' את הוד קולו ונחת זרועו יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה" „ומקול ה' יחת אשור" „העמיק הרחיב מדורתה עצים ואש הרבה למלך הוכן" (ישעיה ל') ירמזון דבריהם על דברי הסופרים הקדמונים אשר הבאנו.

סה) על מלחמת נבוכדנצר עם פרעה נכה בכרכמיש על נהר פרת דבר ירמיהו הדברים האלה: „עלי גלעד וקחי צרי בתולת בת מצרים לשוא הרבית רפאות תעלה אין לך, שמעו גוים קלונך וצוחתך מלאה הארץ, כי גבור בגבור כשלו יחדיו נפלו שניהם!" ואף כי פרעה נכה המית את יאשיהו מלך יהודה, ואת יהואחז בנו, אשר המליכו אותו עם הארץ הסיר מכסאו, ויענוש את הארץ מאה ככר כסף וככר זהב ואת המלך יהואחז אסר בזיקים ויביאהו מצרימה וימת שם, בכל זאת בנפול פרעה נכה בידי נבוכדנצר מלך בבל קרא ירמיהו הנביא צום בירושלים ויכתוב על המגלה לאמר: בא יבוא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת והשבית ממנה אדם ובהמה, וליהויקים מלך יהודה אמר ה', לא יהיה לו יושב על כסא דוד ונבלתו תהיה משלכת לחורב ביום ולקרח בלילה" (ירמיה מ"ו ל"ו). על מלחמות מלך בבל עם מלכי ערב ושאר העמים נבא ירמיהו: „ואת כל הערב ואת כל מלכי ארץ העוץ ואת כל מלכי ארץ פלשתים ואת אשקלון ואת עזה ואת עקרון ואת שארית אשדוד, את אדום ואת מואב ואת בני עמון, ואת כל מלכי צור ואת כל מלכי צידון ואת מלכי האי אשר בעבר הים, ואת דדן ואת תמא ואת בוז ואת כל

ממלכת אשור נתונה בידו, שם את לבו להגדיל את תפארת ארצותיו ולהאדיר את ממלכתו בכח ובגבורה. ראשונה שם את פניו להלחם עם מלכי הערב ועם כל מלכי העוץ, את דדן ואת תימא ואת בוז ואת קדר ואת חצר, ואחרי כן עם אדום ומואב ובני עמון ויכניעם תחת שבט מלכותו, וגם על ארפד, חמת ודמשק פרש מטות כנפיו. ויהי בשנה החמישית אחרי הכות נבוכדנצר את פרעה נכה על יד העיר כרכמיש, עלה נבוכדנצר על ערי יהודה ויתפשם וגם לירושלים בא, ויכנע יהויקים לפניו, ויהי לו עבד שליש שנים, וישב וימרד בו. וישלח מלך בבל בו את גדודי כשדים ואת גדודי ארם ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון להאבידו, וישכב יהויקים עם אבותיו, וימלך יהויכין בנו תחתיו. בימיו באה ירושלים במצור ויבוא נבוכדנצר מלך בבל על העיר ועבדיו צרים עליה, ויצא יהויכין מלך יהודה אל מלך בבל הוא ואמו ועבדיו ושריו וסריסיו ויקח אותו מלך בבל ואת אמו ואת נשיו ואת סריסיו ואת אילי הארץ, ואת גבורי החיל ואת כל אנשי החיל ויביאם בבלה, ולא נשאר בירושלים זולת דלת עם הארץ. ומירושלים הוציא את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך, ויקצץ את כל כלי הזהב אשר היו במקדש ה' ויביאם בבלה, וימליך מלך בבל את צדקיהו על יהודה. ויכרות אתו ברית ויבא אתו באלה להיות ממלכה שפלה לבלתי התנשא, וימרוד בו צדקיה וישלח מלאכיו מצרים לתת לו סוסים ועם רב. וגם מלך אדום, מלך מואב, מלך בני עמון, מלך צידון ומלך צור שלחו מלאכים אל צדקיהו מלך יהודה, ויבטיחוהו לעזור לו בהלחמו עם מלך בבל. ובטרם בא חיל מלך מצרים, עלה נבוכדנצר מלך בבל וכל חילו על ירושלים ועל כל ערי יהודה הנותרות אל לכיש ואל עזקה, אשר נשארו ערי מבצר ביהודה. ותבוא ירושלים במצור והרעב כבד מאד, כל

קצוצי פאה, ואת כל מלכי ערב ואת כל מלכי הערב השוכנים במדבר ואת כל מלכי זמרי ואת כל מלכי עילם ואת כל מלכי מדי" (ירמיהו כ"ה) „לדמשק בושה חמת וארפד כי שמועה רעה שמעו נמוגו בים דאגה השקט לא יוכלו. והצתי אש בחומת דמשק ואכלה ארמנות בן הדד. לקדר ולממלכות חצור אשר הכה נבוכדנצר מלך בבל כה אמר ה' קומו עלו אל קדר ושדדו את בני קדם, קומו עלו אל גוי שליו יושב לבטח, לא דלתים ולא בריח לו בדד ישכונו" (ירמיהו מ"ט).

ובעת עלה חיל פרעה נכה להלחם עם מלך בבל בכרכמיש נבא ירמיהו „למצרים על חיל פרעה נכה מלך מצרים אשר היה על נהר פרת בכרכמיש אשר הכה נבוכדנצר מלך בבל בשנת הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה. ערכו מגן וצנה וגשו למלחמה. אסרו הסוסים ועלו הפרשים והתיצבו בכובעים מרקו הרמחים, לבשו הסריונות. מדוע ראיתי המה חתים, נסוגים אחור, וגבוריהם יוכתו ומנוס נסו ולא הפנו מגור מסביב נאום ה'. אל ינוס הקל, ואל ימלט הגבור צפונה על יד נהר פרת כשלו ונפלו. מי זה כיאור יעלה, כנהרות יתגעשו מימיו. מצרים כיאור יעלה וכנהרות יתגעשו מים, ויאמר אעלה אכסה ארץ, אובידה עיר ויושבי בה. עלו הסוסים והתהוללו הרכב, ויצאו הגבורים, כוש ופוט תופשי מגן ולודים תופשי דורכי קשת. והיום ההוא לה' צבאות בארץ יום נקמה להנקם מצריו ואכלה חרב, ושבעה ורותה מדמם, כי זבח לה' צבאות בארץ צפון על נהר פרת" (ירמיהו מ"ו) „קרוב איד מואב לבוא ורעתו מהרה מאד. נגדעה קרן מואב וזרוע נשברה" „לבני עמון. הנני מביא עליך פחד פתאם מכל סביביך ונדחתם ואין מקבץ לנודד" „לאדום, כי איד עשו הבאתי עליו" (ירמיהו מ"ט).

עמה נאנחים מבקשים לחם, נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש, זקנים בעיר גועו, כי בקשו אוכל למו וישיבו את נפשם. עולל ויונק עטפו ברחובות קריה, לאמותם יאמרו איה דגן ויין, בהשתפך נפשם אל חיק אמותם. טובים חללי חרב מחללי רעב, דבק לשון יונק אל חכו בצמא, עוללים שאלו לחם ופורש אין להם. ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו סו). וחיל פרעה יצא ממצרים וישמעו הכשדים הצרים על ירושלים את שמעם ויעלו מעל ירושלים, וילחמו חיל מלך מצרים עם חיל מלך בבל בשדה המערכה אשר לפני שערי ירושלים, וינגפו המצרים לפני הכשדים, ותהי מהומה גדולה במחנה מצרים וימלטו לנפשם, גם שכירי היונים בעגלי מרבק, אשר היו במחנה מצרים, גם המה הפנו נסו יהדו מפני חרב הכשדים, וכאשר נגפו חיל המצרים, שבו הכשדים ויצורו על ירושלים, ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ, ותבקע העיר. ומלך יהודה וכל אנשי המלחמה ברחו מן העיר בלילה, וירדפו חיל הכשדים אחרי המלך וישיגיהו ויתפשוהו ויעלוהו

סו) עין בעין יראה כל קורא משכיל, כי מימי קדם קדמתה גדולינו, מלכינו ומשרינו היו בעוכרינו. אין לאום בתבל אשר הוליד על ברכיו אנשים גדולים וטובים, אשר רוח ה' דבר בהם ומלתו על לשונם, כעם בני ישראל, ואין עם בתבל, אשר אטמו את אזנם משמוע בקול האמת, ועיני שכלם השעו מהביט אל האותיות אשר הבאנה, ולבם טח מהבין ומהשכיל על דבר אמת וצדק כעם בני ישראל. נביאי שקר, אשר חזון לבם חזו ותרמית רוחם נבאו, נכבדו על פני כל העם, ונביאי אמת וצדק היו לשמצה ולחרפה בחייהם, ובמותם לא כמות כל אדם מתו, כי אם חרב מלכיהם אכלה אותם. עדים המה כתבי קדשנו ועדים הם לוחות התולדה, אשר בעט ברזל ועופרת לעד בצור יחצבון, כי בעון מלכינו ומשרינו גלינו מארץ מולדתנו, ואבדה שארית מחמדינו, ועד היום הזה גדולינו מאורינו ומשרינו מכלים ומאבדים את כל חלקה טובה מנחלת ישראל. בן אמוץ החוזה ראה אבדן עמו וירם כשופר קולו ויקרא: „עמי מאשריך מתעים ודרך ארחותיך בלעו". „שריך סוררים וחברי גנבים, כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים, יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם". וירמיהו הנביא בראותו מצב עם בני ישראל על עברי פי פחת בימי נבוכדנאצר מלך בבל ואת מעשה יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה, דבר דברים יורדים כמדקרות חרב חדרי לב איש: „אל תבכו למת ואל תנודו לו, בכו בכה להולך, כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו, כי כה אמר ה' אל שלם בן יאשיהו מלך יהודה המולך תחת יאשיהו אביו, אשר יצא מן המקום הזה לא ישוב שם עוד, כי במקום אשר הגלו אותו שם ימות ואת הארץ הזאת לא יראה עוד. הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט, ברעהו יעבוד חנם, ופעלו לא יתן לו. האומר אבנה לי בית מדות ועליות מרוחים. וקרע ו חלוניו וספון בארז ומשוח בששר התמלוך כי אתה מתחרה בארז. אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו. דן דין עני ואביון אז טוב, הלא הוא הדעת אותי נאם ה'. כי אין עיניך ולבך, כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק ועל המרוצה לעשות. לכן כה אמר ה' אל יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו הוי אחי, והוי אחות, לא יספדו לו הוי אדון והוי הדה! קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים. . . חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני, כי משם אתקנך, ונתתיך ביד מבקשי נפשך, וביד אשר אתה יגור מפניו ביד נבוכדנאצר מלך בבל וביד הכשדים. והטלתי אותך ואת אמך אשר ילדתך על ארץ אחרת ושם תמותו".

רבלתה אל מלך בבל בארץ חמת וידבר אתו משפטים על דבר אשר הפיר בריתו ואשר בזה את אלהו, וישחט את בניו לעיניו, ויעור אחרי כן את עיניו, ויאסרהו בנחשתים ויביאהו בבלה, ויתנהו בבית הפקודות עד יום מותו. —

אחרי לכד נבוכדנצר מלך בבל את ארץ יהודה, ויהרוס בעברתו את מבצריה שרף את בית ה׳ ואת בית המלך, ויגדע בחרון אפו כל קרן ישראל. בהניה ושריה הרג בחרב, ויגל את יהודה מעל אדמתו בבלה, דרך קשתו, וישלוף חרבו, ויצא להלחם על צור המעטירה, אשר לא ישמה עוד את צוארה בעול מלך בבל סז). שלש עשרה שנה צר נבוכדנצר מלך בבל, מלך מלכים בסוס ורכב ופרשים וקהל רב על צור וישפוך עליה סוללה, ויבן עליה דיק, ולא יכול ללכדה. שלש עשרה שנה „העביד מלך בבל את חילו עבודה גדולה אל צור וכל ראש מקרח, וכל כתף מרוטה, ושכר לא היה לו ולחילו מציר על העבודה, אשר עבד עליה" (יחזקאל כ"ט) כי נאלץ לכרות ברית עם מלך צור ויבא אותו באלה להיות ממלכה שפלה תחת שבט מלכותו. אבל צור לא פתחה שעריה לחיל מלך בבל, כי אם נבוכדנצר הוריד את אתבעל מלך צור מעל כסאו ויושיב את „בעל" תחתיו. נבוכדנצר מלך בבל, אף כי משאתו חלו גוים רבים, ומלכים עצומים רגזו מפניו, לא הרחיב כשאול נפשו לרשת משכנות לא לו, כי כאשר נשברה זרוע מלך מצרים ונגדעה קרנו על שדה קטל אשר לפני שערי ירושלים, וינוסו המצרים לארצם, לא רדפו הכשדים אחריהם, וגם אחרי כן בנפול ארץ יהודה בימי הכשדים לא צרו על ארץ מצרים, ונבוכדנצר מלך בבל לא נשא שלל מצרים שכר לחילו אשר עבד עליה, כאשר ראה בן בוזי הכהן בחלומו (יחזקאל כ"ט), כי אם שם אל לבו לחזק את עמודי ממלכתו, ולהגדיל תפארתה בבנינים נפלאים, בהיכלות וארמונות בתעלות וברכות מים סח). ראשונה שם את פניו לחזק את עיר בבל ולגדור

סז) אחרי חרבן ירושלים נבא יחזקאל „בן אדם יען אשר אמרה צר על ירושלים האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי, אמלאה החרבה". לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים. ואת אשר ראה יחזקאל בחזיונו, כי מלך בבל ירמוס בפרסות סוסיו את כל חוצות צור ועמיה בחרב יהרוג, ומצבות עוזה לארץ ירד וישללו את חילה ויבזו את רכולתה ויהרסו את חומותיה, אך חזיון לילה היה, כי בעשרים ושבע שנה בראשון באחד לחדש היה דבר ה׳ אליו לאמור „בן אדם נבוכדנצר מלך בבל העביד את חילו עבודה גדולה אל צור, כל ראש מקורח, וכל כתף מרוטה, ושכר לא היה לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עליה" (יחזקאל כ"ט). כי לא לכד את העיר כי אם נאלץ לכרות ברית שלום עם צור, וצור לא פתחה שעריה, ולא נהרסו חומותיה ומגדליה. —

סח) נבוכדנצר ראה והבין, כי בשטף מימי נהרות פרת וחדקל, אשר יעלו מדי שנה בשנה ישטפו את שדמות ארצות אשור ובבל, את פרי מגדיהן ירבה, וכל צמחיהן יבריק, לכן שם אל לבו לחפור את התעלות, אשר כבר חפרו המלכים אשר לפניו ונסתמו אחרי כן להוליך בהן את מימי הנהרות בעת רבות השטף אל השדות הרחוקים מהנהרות. הוא חפר את תעלת „חמה רבה" את תעלת נארזארעס ואת תעלת פאלאקאפאס המחברות את מימי נהרות פרת וחדקל, והוסיף עליהן עוד תעלה חדשה גדולה ורחבה אשר גם אניות בה יהלכון, המולכת את מימי פרת אל מימי חדקל. התעלה הזאת נקראת „נהר מלכא" והערארדאט היוני יאמר

פרצותיה, כי היא באה במצור פעמים רבות ויבן חומות גבוהות סביבה, אשר יכתירוה שלש פעמים למגן ולמחסה מפני צר ואויב סט). וטרם כלה את מלאכתו

כי היא התעלה הגדולה מכל התעלות, אשר בארץ שנער. וקסענאפאן יגיד כי ארבע תעלות היו בארץ בבל המחברות מימי הנהרות, רוחב כל תעלה מאה רגל ועמוקות היו למען אניות משאות בר ויבול אדמה עליהם תעבורנה. המרחק לא רב היה בין תעלה לתעלה, וגשר בנוי על כל אחת לעוברי אורח. מן התעלות האלה הוליכו אנשי בבל ואשור תעלות קטנות סביבות מטעיהם ואת כל עצי השדה. ולמען אשר יהיה שטף הנהרות ביד בני אדם להטותו אל כל אשר יחפוצו, צוה נבוכדנצר מלך בבל לעבדיו לחפור אגם גדול למעלה מהתעלות המחברות את מימי הנהרות קרוב לעיר ספרא (ספרוים) היושבת בגבול צפוני לארץ שנער. האגם הזה גדול היה כאגם מעריס, אשר במצרים. הקפו עשר פרסאות. ועמקו חמש ושלשים רגל. ובאגם הזה נקבצו מימי השטף בעת גאו מאוד לבל יעלו וישחיתו את הארץ. דיאדאר היוני יאמר כי האגם הזה חפרה המלכה סעמיראמיס והעראדאט יאמר כי המלכה ניטאקריס חפרה את האגם הזה, אבל דברי סופרי היונים על הרוב דברי אגדה הם אשר שמעו מפי נשים זקנות במעט באהלות הקדם.

סט) בערוסי הכשדי יגיד: נבוכדנצר מלך בבל גדר את פרצות חומות העיר הישנה ויבן עיר חדשה אצלה הנקראת „בבל החדשה" ויקף את העיר בחומות גבוהות, אשר הקיפום שלש פעמים. והעראדאט יגיד, כי העיר בבל נחלקת לשני חלקים, ונהר פרת עובר בתוך העיר. העיר היתה מרובעת ותעלה רחבה ועמוקה מלאה מים תסובב אותה, והעפר אשר הוציאו מן התעלה בעת חפרה רמסו ברגלים ויעשו ממנו לבנים שרופים באש, ויבנו מהם חומה גבוהה סביב העיר. עובי החומות חמשים אמות ומאתים אמות גובהם. ועל שני עברי נהר פרת נבנו שני ארמונות המלך. ומראה פני העיר בבל לא כמראה כל עיר, כי אם כמראה גוי גדול אשר התקבצו במקום אחד. ומאה שערים היה בעיר בבל הנקראים בשמות שונים זה מזה, והנביאים קראוה „צבי ממלכות תפארת גאון כשדים". בין חרבות הנמצאות על אדמת בבל מצאו דורשי קדמוניות בזמננו אבן גזית (היא תמונה באוצר העתיקות בעיר בערלין) אשר חרות עליה: „אנכי נבוכדנצר שר בבליא" גם מצאו פסל דמות ראש נבוכדנצר. שערות ראשו לא ארוכים בתלתלים כשער ראש מלכי אשור, כי אם קצרים וקצוצים, פניו חלקות וזקנו בלי שער לחייו עגולות ומלאות וצוארו חזק, חוטמו ישר, פיו סגור, והכרת פניו תענה בו, כי היה איש זרוע בעל רצון עז וקשה. ובין חרבות העיר בורזיף נמצאו לבנים, אשר חרות עליהם בכתבי היתדות כי מבניני היכלי נבוכדנצר הם. המלך נבוכדנצר נקרא: „בחיר אלהי מרודך" „העובד את אלהי נבו" „המושל על צבא השמים והארץ" „הבונה בית סגדתא וביה לידא". בן בכור למלך נבו־פלאסר מלך בבל. „אנכי בניתי את ההיכל ואת המגדל מלבנים המצופים בנחושת" „היכל שבע המנורות בארץ, את המגדל בעיר בורזיף אשר כבר נהרס בניתי מחדש". ובמקום אחר הוא מספר. כי הוא בנה בעיר בורזיף מגדל אשר ישכון אלה נבו בו, גם היכל שבע נרות בנה בו, גם בנה בעיר הזאת היכלות לאלילה נאנא ולאליל נבו ויצפה אותם בכסף ובזהב, גם לאל אדר ולאלילה „היה" בנה מקדשים, לאליל מרודך ולאלילה בעליס לרפנית הכין היכל. לסין ולשמש ולענו ועגוניה בנה היכלות ומקדשים בעיר בורזיף. בזמננו מצאו דורשי קדמוניות חרבות בבל הישנה והחדשה על שפת נהר פרת המזרחית ובהם נמצא חרבות היכל משכן נבוכדנצר וחרות עליהם: „ארמון גדול נבוכדנצר

מת נבוכדנצר בשנת חמש מאות וששים ואחת לפני מספר הנהוג וימלוך ארבעים ושליש שנה על בבל. תהלת נבוכדנצר מלאה הארץ בימים ההם, ומרחוק באו כל איש חיל וכל כביר כח לעבוד בין צבאותיו, כי מעשי גבורותיו נודעו בקצוי ארץ ואיים רחוקים, ולא במלחמה לבד עשה חיל כי אם הרבה להיטיב לעמו ולארצו, והכשדים גאות לבשו ועוז התאזרו אף אחרי מותו בהזכירם את שם נבוכדנצר מלכם, אשר מדם חללים והלב גבורים קשתו לא נסוג אחור. אחרי נבוכדנצר מלך אויל מרודך בנו בארץ בבל, הוא היה מלך חסד אשר נשא את ראש יהויכין מלך יהודה מבית כלא, וידבר אתו טובות, ויתן את כסאו מעל כסא המלכים אשר אתו בבבל, וישנא את בגדי כלאו, ואכל לחם תמיד לפניו כל ימי חייו, אולם אך שתי שנים ישב על כסא מלכותו, כי בעל אחותו קשר עליו קשר וימיתהו, ויעל נרגל אסר חתן נבוכדנצר על כסא מלכותו, וימלוך ארבע שנים על ארץ בבל וימת. במותו השאיר אחריו בן, לאבו אסרחד שמו, אשר היה עודנו נער במות אביו וזקני חצר המלך קשרו עליו קשר וימיתוהו, אחרי מלכו על בבל תשע חדשים וימליכו איש אחד מתוכם את נבונהיד על ארץ בבל. ככה נראה בין כל מלכי קדם, כי בעקב הממשלה תבאנה עצלות ושפלות ידים ואחיותיהן, התשוקה, הקנאה והמרדות. —

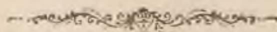
נבונהיד ישב על כסא ממלכת בבל בשלות השקט, התענג בתענוגים, ויבן היכלות וארמונות, ויציב מצבות ואבני משכית ועיניו השע מהביט אל שואה ממרחק כי תבא ע). כי כורש מלך פרס עלה בהדר גאונו, ויט ידו על מלך מדי

מלך בבל, בן נבו פלאסר מלך בבל עבד לאלהי נבו ומרודך". על חומות עיר בבל חקק נבוכדנצר מלך בבל, כי הוא הכין את החומה הזאת לכבוד אל בל והעמיד שערים וצפה אותם נחושת ויחפור תעלות סביב החומות אימגר בל ונימית בל שתי חומות אלה החל לבנות נבו פלאסר אבי ולא כלה אותו ואני כליתים" „גם חפרתי תעלות סביב החומה, וחפרתי „אגם מזרח השמש" לאסוף מימי הנהרות אל תוכו."

ע) בין חרבות, אשר על שפת נהר פרת, נמצאו לבנים, אשר חרות עליהם, כי נבוכדנצר החל לבנות היכל גדול ולא כלה אותו, וחתנו נרגל שראצר (הנזכר בירמיהו ל״ט) אשר הרג את בנו אויל מרודך כלה את מלאכתו, ויחתום את שמו „אנכי נרגל שראצר מלך בבל המכלכל את בית סגדתא ובית לדיה", ובמותו הניח נער קטן אשר מלך אחריו ויראו זקני העיר בבל וחכמיה כי הנער הזה לא יצלח למלוכה וימיתהו, וימליכו תחתיו את נבונחיד. על פי דברי סופרים קדמונים וגם מכתבי קדשנו נראה כי נבונחיד היה בן נבוכדנצר, כי בלשאצר בן נבונחיד נקרא בספר דניאל בן נבוכדנצר. על פי דברי הסופר בערוסי הכסדי בנה נבונחיד (נבונעטים) על שפת נהר פרת חומות גבוהות ובצורות מחומר ולבנים שרופים, ויכל את החומה אשר סביב נהר פרת, ובין חרבות על נהר פרת נמצאו לבנים אשר חרות עליהם: „נבונחיד, מלך בבל. מכלכל את בית סגיד ובית זידה עובד לאל נבו". „הוא אשר בנה את ההיכלות אשר כבר בנו מלכי בבל הקדמונים „ארך" ו„איגלי" לכבוד אליל „אור" באור כשדים וכבר נהרסו מרוב ימים, הקים אותם ויבנם מחדש, על יסוד אשר היה מתחלה בנה אותם לכבוד אלהיו „סין" אשר ישמרהו ויחיהו ויאושר בארץ. ועוד נבונחיד מפיל תחנתו לפני אלהיו סין, כי יתן עוז וגבורה בלב „בלשאצר בנו בכורו". ומדברי סופרנו יוסף הכהן

ויכהו, וירגזו ההרים, ויפלו חללי חרבו כעפר תחת רגליו, ותהי נבלתם כסוחה בקרב חוצות ואין מאסף וגם הלודים אשר באו לעזרת מלך מדי נדפו כקש יבש לפני קשתו, ויבוא מלך פרס לעיר בבל, וגעו אלילי בבל מפניו, כרע בל קרס נבו חת מרודך וכל פסילי אלהיה כרעו קרסו לפניו, דלתי בבל תפארת גאון כשדים שבר, ובריחי ברזל גדע, אוצרות חשך ומטמוני מסתרים נפתחו לפניו ויצבור כעפר כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו, וישח מלך בבל, וישפל גאונו ורום עיניו, רפו ידיו, חיל כיולדה אחזו, וימת לבו בקרבו. ויבוא כורש מלך פרס אל היכליו וארמנותיו ויבוז את אוצרותיו, ויקח אותו ואת נשיו ופלגשיו מחמדי עיניו שבי, ויביאם אל ארצו. ועוד הגדיל חסדו עמו, כי הושיב את בלשאצר בנו בכורו על כסא מלכותו ויבא אותו בברית ובאלה לשמור חקיו ומצותיו, להיות בבל ממלכה שפלה, ולבלי תנשא, ולא ירים את ידו נגדו. אולם בלשאצר לא שמר מוצא שפתיו, התעלס באהבים ויתענג בתענוגים, ויקשור קשר על מלך פרס; אז חזה פסא די ידא די רשים „מנא מנא תקל ופרסין!" ובה בליליא קטיל בלשאצר מלכא כשדיא!—

בן מתתיהו ילמד, כי נבונעדס (נבונאיד) המליך על עיר צור בשנת חמש מאות וחמשים ואחת לפני מספר הנוצרים את חירם ממשפחת אתבעל אשר הורידהו נבוכדנצר מלך בבל מכסאו ויגלהו בבלה, למלך. — בימיו נעור כורש מלך פרס ויוציא את כלי זעמו לרד לפניו גוים ומלכים מלכי מדי נפלו כעפר תחת רגליו והלודים נדפו כקש יבש לפני קשתו, ועוד מעט גם עליו עברה כוס התרעלה, כי בא כורש ברוב חילו וילכוד את בבל ויקח את נבונאיד שבי ויביאהו אל ארץ פרס וימת שם ואת בלשאצר בנו המליך תחת אביו, אבל כמלא קשר בו על מלך פרס, ויעל עליו חיל פרס ומדי ויורידהו מעל כסאו וידברו אתו משפטים וימיתהו. הוא בלשאצר המסופר עליו בספר דניאל (דניאל ה') „בלשאצר מלכא עבד לחם רב לרברבנוהי אלף ולקבל אלפא חמרא שתה במאני דהבא וכספא די הנפק נבוכדנצר אבוהי מן היכלא די בירושלם. בה שעתה נפקו אצבען די יד אנש וכתבן לקבל נברשתא על גירא די כתל היכלא די מלכא, ומלכא חזה פס ידא די כתבה „מנא מנא תקל ופרסין" בה בליליא קטיל בלשאצר מלכא כשדיא".

תולדות כמהר"ר אברהם חי ריגגיו. [1]

מצב בני ישראל בערי אוסטריאה במאה שעברה לא היה רע כל כך כבשאר מדינות אירופא, כי מושליה היו רודפי צדק ואוהבי יושר כקסרית מרים תרצה אשר ישבה על כסא אבותיה ארבעים שנה, וכבנה יוסף השני אשר מלך תחתיה ונודע לשם ולתהלה כמלך ישר ונאמן ראוי להמנות בין השרים היותר מצוינים אשר קמו בכל דור ודור. ובפרט מצאו בני ישראל השקט ושלוה בערי אוסטריאה הדרומית במדינת פריאולי שהיא איטלקית, ועל כלן בעיר מולדתי זו טריאסטי יע"א רוכלת העמים וכלילת יופי שנקראה בש' 1719 למחוז חפשי, ועל כן נהרו אליה מכל מדינות אשכנז ואיטליה יהודים לרוב ונתישבו בין האזרחים ונאחזו במקומות אלה. גם מבני צרפת וארצות הנגב באו להסתופף בצל אחיהם כאן ונתיחסו ביניהם, לא בלבד בטריאסטי ובגוריציאה, כי גם בערים קטנות כמו גראדיסקא וסנדניאל וכ"ר ובכפרים רבים ולא שמעו קול נוגש, ויעשו חיל כי רובם אנשי מסחר המה וידגו לרוב בקרב הארץ.

בין הגולים אשר באו מיתר מדינות איטליה להתישב במקומות אלה היו ג"ב בני משפחה אחת מפוארה ועשירה מאד ושמה קאפרילם Capriles (משם איטלקי capra בלשון עברי עז; אולי משם עֻזִי) ונתישבו סביבות אודיני Udine ויקנו שם שדות ויטעו כרמים, ויבנו להם בית גדול לשבתם וגם בתים קטנים רבים לאכריהם, ועל דרך זה היתה אגודת כל הבנינים אלה במשך הזמן לכפר חדש ויקראו האכרים שמו קיאברייש Ciavriis שהוא בלשון המדינה עז על שם אדוניהם, והוא כברת ארץ לבוא אודיני. כל בני משפחה זו היו פועלי צדק ונדיבי לב ונכבדים ורצוים לרבים, יראי האל והושבי שמו; ובשבתות ובמועדי קדש הלכו להתפלל עם אחיהם בבית הכנסת אשר בעיר אודיני או בגוריציאה; ויש עוד בעיר הזאת מנורת כסף יקרת הערך גדולה ויפה מאד אשר התנדבה בשנת התק"ע לבהכ"נ ההוא המפוארה מרת

---

[1]) בכל כְּתָבֵי תולדות איזה מהרבנים אשר ישבו על מדין בעריה אלה לא מנעתי מהגיד גם כן מאין באו הם ומשפחותיהם כי הפרטים האלה הם בעיני יקרי הערך מאד, ובלי ספק יותר עקריים מלדעת אם הרב נולד ביום זה או ביום אחר, כי קורות הזמן תולדנה פעולותיהן על בני אדם, ופעמים רבות עד אין מספר יוסבו על ידן איזה מקרים בלתי מושגים בלעדיהן. עוד יש לומר כי ע"י הערות ורמזים המפוזרים כה וכה, אפשר לקורא המקבצם יחד לצייר בנפשו מצב קהלה אחת או מדינה אחת ותושביה ורבניה, ובדעתו סבות עתותיהם ותלאות אשר מצאום ידין בנקל מעצמו דין אמת עליהם. גם מחברי ספרי קורות העמים ישתמשו תמיד בהודעות הנמצאים במכתבים ובספרים שונים, ובפרט אם נכתבו בעת קרות המקרה אשר הם מתעסקים בו, למען תהיינה להם לעד על אמתת ספוריהם, ועי"ז יודעו לרבים לא לבד עקרי המעשים כי גם פרטיהם אשר לפנים חשך יכסם וערפל חתולתם.

הע' המה'.

בינוינוטא אלמנת כמ״ר שלמה קאפרילס להדליק בה נר חנוכה [1]. ויבקש לו כמ״ר ברוך קאפרילס בגוריציאה וגם בטריאסטי מלמד פנוי לבניו הקטנים ולא מצא, כי כלם בעלי בתים, ויען כי בחורי העיר היו רגילים בעת ההיא לעסוק רובם ככלם במסחר, באו לנו כמעט כל מלמדי תורה לנערים מיתר ערי איטאליה; וישמע האדון ברוך הנ״ל את שמע בחור אחד מפיראראַ שהיה מלמד נערים בפוגליאנו (Fogliano כפר סמוך לעיר קטנה גראדיסקא Gradisca במדינת פריאולי מהלך שעה וחצי מגוריציאה) נחמד ובעל שכל מלא תורה ומע״ט ושמו אברהם חי ריגגיו ויקחהו ויביאהו לבניו להיות להם-למורה.

כשבאה מלכות נאפולי במאה שש עשרה תחת מלכות ספרד, גורשו מיד כל היהודים מן הארץ ההיא, ורבים גלו לאפריקא או למדינת דאלמאציאה ממשלת וויניציאה מקדם לים האדריאטיקי, אך מהם הלכו גם כן למדינות היושבות תחת משטר האפפיור, אף על פי שגם שם מוטות ברזל היו מוטלות על צואריהם, כי המושל ועבדיו עם כל הכריזם את עצמם כבהני אמונת אהבה, הכבידו את עלם באכזריות חמה על כל איש אשר בשם ישראל יכונה. בין הגולים האחרונים האלה היה גם איש תמים ופועל צדק דורש בכל לבו את אלהי אבותיו ושמו עזריאל, סוחר מהולל ועשיר היושב עם משפחתו בעיר ריגגיו במדינת קאלאבריאה (Reggio di Calabria) וימכור קניניו בלא הון ויעזוב מסחריו וילך דרך ים לאנקונא ומשם לפיראראַ וישב שם, ויקראו שמו עזריאל מריגגיו, וכל המשפחה נקראה אח״כ בשם זה על שם המקום אשר יצאה משם, ובן בנו של עזריאל זה הוא עזריאל אחר אבי לאברהם חי ריגגיו הבחור הנחמד מלמד נערים בבית קאפרילס. [2]

מצב משפחת ריגגיו היה בעת ההיא שפל מאד כי היו לעזריאל בנים ובנות, וינהלם בלחם בכבדות, כי עול המלכות כבד מאד על אחינו בני ישראל היושבים בערי ממשלת האפפיור, כי לא הותר להם כי אם המסחר וגם לזה הושם גבול בל יעבורון, והמסים והמכסים בלעו את רוב פרי יגיעם. אברהם (הנולד בפיראראַ ביום ה׳ תמוז ש׳ התקט״ו) היה בן אחרון לעזריאל ובו בחר ה׳ כבודו לרעות בישראל עמו, ומימי נערותו הראה השקתו הרבה ללמוד בספרי ה׳ ולקדש עצמו לעבודתו, ועל כן לא פנה אל רהבים ושטי כזב, אך לבו תמיד ללמוד וגם ללמד למען הרויח מעט לבלתי היות עוד לאביו למשא כי אם לעזרו בכלכלת משפחתו; ועל זה אהבוהו אנשי מקומו וכבדוהו וחשבוהו לבחור נבון וטהר לב. ויהי בהיות אברהם בן שש עשרה שנה וילך למלמד נערים במשפחה אחת בעיר גואסטאלא (Guastalla) כי קול ה׳ קרא באזניו כמו לאברהם אבינו לך לך מארצך וממולדתך ומבית

---

[1]) האחרונה מן המשפחה הזאת במקומות אלה היא הכבודה מרת ויטוריאה אשת כמ״ר דניאל קאפרילי שמתה בטריאסטי בשנת התרמ״ג ובנים לא היו לה. הע׳ המח׳.

[2]) הנה המשורר יצחק ריגגיו בנו של אברהם זה קבץ אילן בני ריגגיו העולה לאחור עד שמונה דורות ויותר ומתפשט לצדדין גם אל קרובי המשפחה וקרובי קרוביהם עד שיכלול בין הכל כמו ד׳ מאות שמות קשורים יחד בתבנית אילן גדול. הע׳ המח׳.

אביך אל הארץ אשר אראך; וישב שם כמשלש שנים ואחרי כן שב לפיראַרא ולתשובת השנה הלך לפוגליאַנו בכפר הנ״ל ללמוד תורה ויעבוד שם את עבודתו בלב תמים ובנפש חפצה, יום ולילה לא שבת, כי ביום לִמד לתלמידיו ובלילה לָמד לעצמו, ותהי זאת אומנתו כל ימי חייו כי אם בתורת ה׳ חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. וישב אברהם בפוגליאַנו חמש שנים, ובהיות הכפר הזה סמוך לגראַדיסקא, אשר בה קהלת ישראל ובית תפלה, הלך אברהם פעמים רבות שם להתפלל עם הצבור, ויודע הדבר לכמ״ע החכם אברהם מרפורגו איש תם וישר ירא ה׳ ובמצותיו חפץ מאד, חכם מחכם לא בלבד בתורה שבכתב ושבעל פה כי גם בספרי הקבלה [1] ובחכמות חיצוניות, בקיא להשתמש בשלמות בלשון עברי ואיטלקי, חשוב ונכבד לעיני כל בני קהלתו על חכמתו ותמימות דרכו. ויהי כראות החה׳ הזה את הבחור ריגגיו וימצא חן בעיניו, ויקראהו לבא אצלו ויאהבהו כבן וינהגהו בכל למודיו, ומאז והלאה קדש ריגגיו את כל זמנו הפנוי ללמוד עם החכם מורפורגו, ויעל עמו מהרה במעלות השלמות בכל ענפי החכמה. ולחכם הזה בת משכלת ושמה מלכה, צנועה ויראת ה׳ יפת תואר וטובת מראה, ואותה הדריך אביה בלמודים; ותדבק נפש אברהם במלכה וגם נפשה חשקה בו, רק לא ערב לבו אותו לשאולה מאת אביה כי מצבו לא היה טוב כל כך, ואחר חמש שנים עזב ריגגיו את פוגליאַנו כי נתקבל למלמד בבית כמ״ר ברוך קאפרילס כאשר אמרנו. אך לא שכח אברהם את רעיתו האהובה לו, ואחר שלש שנים עזב את קייאבריש וילך לגוריציאה וישב שם. ויהי בהטיב ה׳ את מצבו, וישאל את מלכה מעם אביה, ולא מנעה אביה ממנו, ויפתחו שניהם בית למוד לבני יחידים בגוריציאה. ויהי הוא מלמד לנערים ואשתו מלמדת לנערות, לא לבד בלמודי קדש כי גם בלמודי חול, בלשון איטלקי, בחכמת החשבון וכו׳, ותלמידיהם הוסיפו חכמה ודעת, עד כי לבית למודם יצא שם תהלה בכל קהלתם, והלק רב מפרי יגיעו שלח ריגגיו לאביו לפיראַרא, והוא ואשתו חיו בנותר. ותהר אשתו ותלד בן ביום ב׳ אלול ש׳ תקמ״ד ויקראו שמו יצחק ובנים לו היו להם עוד. בעת ההיא ישב על כסא ההוראה בגוריציאה כמהר״ר משה חפץ, תורני מופלג, ועמו הוסיף ריגגיו להגות בתלמוד ובמפרשיו כי לא חדל כל ימיו להשלים את נפשו במדעים.

ויהי אחר זמן מועט ויפקד מקום מלמד בתלמוד תורה בגוריציאה ויתנו אנשי העיר את המשרה הזאת על שכם רבי אברהם בהיותו בן שמונה ועשרים שנה, ועד יום מותו לא חדל אברהם ללמד תורה לבני קהלתו, כי

[1]) על חכמת הקבלה הניח אחריו מעס״ה אברהם מורפורגו איזה מכתבים בכתב ידו אחרי מותו לידי אברהם ריגגיו, וממנו לידי בנו החכם המפואר יצחק, ואחרי מות יצחק קבץ אחד מבניו כל המכתבים האלה וישלחם מתנה לה׳ אברהם חי מוסאפיאה ז״ל העוסק גם הוא קצת בחכמת הקבלה, ובא מעיר ספאלאטא במדינת דאלמאציאה להתישב בטריאסטי. אחרי מות מוסאפיאה שלחו בניו כל מכתבי בבליאוטעק אביהם וספריה לירושלים מתנה לחברה הנקראת בשם „שבת אחים“ וביניהם גם כתבי יד החי׳ אברהם מורפורגו. הע׳ המח׳.

גם אחרי המנותו למורה צדק על קהלות הקדש גוריציאה וגראדיסקא, ועזבו על זה מקומו בתלמוד תורה אשר בו קם תחתיו המלמד המובהק שמואל חיים לולי [1]), הוסיף אברהם ללמד גמרא ברבים בכל ערב אחר תפלת ערבית, ועל זה הדרך הרביץ תורה לקטנים ולגדולים, בעוד כי הנערות הוסיפו ללמוד עם אשתו, ועל כן נאמר באמת כי הוא ואשתו הדריכו בלמודים במשך קרוב לששים שנה כל בני קהלת גוריציאה. ויהיו אברהם ואשתו ובנו שמחים בחלקם אף כי איננו כל כך שמן ושאנן, כי עמלם בחכמה ובדעת ובכשרון בהתמדה רבה ובזריזות גדולה, ויתענגו שלשתם על רוב שלום והייהם ידמו לאפיק מים הנוזלים מסלע ובין תלמי שדי יהלכון כי רצון כל מודעיהם ואהבתם סבבום.

אחרי מות כמהר"ר משה הפץ ז"ל בשנת התקנ"ח נתקבל אברהם ריגגיו לרב על קהלות הקדש גוריציאה וגראדיסקא, ויט שכמו לסבול; וחמש שנים אחרי המנותו לרב בהיותו בן מ"ה גמר בית דין עיר מולדתו להעלותו בקדש, ויקרא לו בשם „מעלת החכם". ולא עזב אברהם את עבודתו עבודת הקדש עד יום מותו.

ויהי כי יצא לו מוניטין בעולם, רבים מחכמי איטאליה הריצו אגרותיהם אליו לשאול את פיו בתורה ובחכמה וביניהם כמהר"ר שמואל מרדכי גירונדי היושב על כסא ההוראה בעיר פאדובא ובמהר"ר יצחק מריקאנאטי ואחרים, ויש בידי כמאתים מאגרותיהם אליו ומתשובותיו אליהם. אך לא רצה אברהם להוציא מכתביו לאור העולם, ויאסף שלשים ומאה מתשובותיו הנ"ל היותר עקריות לאגודה אחת, ויקרא שמה ספר „א'ה'ר'י הנראה אלי" (ר"ת אחר"י אברהם חי ריגגיו יצ"ו) שו"ת שתו השערה משער לשער שואלים הלכו בו ותשובתם בצדם [2]). בהיותו בעיר גוריציאה חבר אברהם ספר אחר בדרך פרד"ס ויקרא שמו „אשל אברהם" ועודנו בכתובים בבית עקד הספרים לקק"י הנ"ל [3]), וגם חבורים אחרים ווכוחים רבים בלשון איטלקי ראיתי שם כי

---

1) הלא הוא בן דוד פד"ל זלה"ה אשר אהבו כבבת עינו, מדקדק עצום אב לכמוהר"ר אהוד כעת מ"ץ בעיר פאדובה. (עיין ספר „יד יוסף" לר' יוסף אלמנזי קראקא הערות המו"ל דף א' הע' ה'). הע' המח'.

2) בדף הראשון מזה הספר כתוב מיד המחבר: „וזה יצא ראשונה בהיותי בכפר קיישבריג מלמד בניו של ר' ברוך קאפרילס ב' התקמ"א בהיותי ילד ולא חכם".

הע' המח'.

3) הספר „אשל אברהם" (ר"ת אש"ל אכילה, שתיה, לויה) יסודתו על הברייתא הזאת היה אומר, בן חמש שנים למקרא וכו' ונחלק לי"ב חלקים, מהם כתיבת יד המחבר ומהם כתיבת יד תלמידיו. החלק הראשון מסודר עפ"י הפשט, השמנה הבאים אחריו עפ"י הרמז, השביעי עפ"י הדרש, והנשארים עפ"י הסוד. גם הרב גירונדי מספר שהיה הולך מזמן לזמן לגוריציאה להשתעשע שם עם אהובו הרב אברהם, „ולהתפלפל עמו בחכמות בספרו אשל אברהם"; במבוא ספר זה יש ג"כ תולדות המח' כתובות בידי עצמו, אך בקיצור בלתי שלמות ומגיעות עד בואו לגוריציאה עם איזה הערות מפוזרות על אשר קרהו אחרי כן. הע' המח'.

הרב אברהם היה בקיא מאד בכל ספרי הקדמונים והאחרונים ובספרי הקבלה והוא איש דברים וחברתו נעימה מאד. עם כל עסקיו וטרדותיו, בהיותו בן ס״א כתב הרב ספר תורה לעצמו השמור בהדרו בבית הכנסת בגוריציאה.

גם בעיני כמהר״ר הנגיד אברהם חי די קולוניאה מ״ץ בעת ההיא בעיר טריאסטי היה הח׳ אברהם ריגגיו יקר ונחמד עד מאד על בינתו הרחבה, על רוב מעשיו הטובים ועל המדות והמעלות התרומיות אשר נקבצו בנפשו, ועל כן גמרו הוא ובית דינו כי לאיש אשר אלה לו נאוה תהלה וגדולה, ובשנת התק״ץ קראוהו לבא לטריאסטי אחר יום ט׳ באב בלי הגיד לו סבת בואו, ובעמדו לפניהם הודיעו לו עצתם לתת כתר הרבנות על ראשו; ויען כי לא חשב אברהם את עצמו ראוי לכבוד הגדול הזה, מאן בראשונה לקבלו, ויפצר בו כמהר״ר די קולוניאה ויאות אברהם לו באחרונה, ובבית הכנסת הגדול לפני קהל ועדה סמכו ידיהם עליו, וזה שמו אשר קראו לו „מעלת מורנו הרב״. ובשובו בערב שבת לגוריציאה ויעל עמו גם הרב די קולוניאה, ורבים מגדולי עדת טריאסטי ומחשוביה הלכו עמו להלך לו כבוד הלויה. ויהי בהשמע הבשורה הטובה הזאת בגוריציאה, ויצאו כל נכבדי העיר במרכבות לקראת הרבנים לעשות להם יקר, וביום השבת קראו לכמהר״ר ריגגיו בשם כבודו לקרוא בתורה העשרת הדברות, ויעש משתה גדול בביתו, כי בעצם היום ההוא נולד האחרון מבני בנו ואחד מהם נכנס במנין האנשים.

אך עם כל זה לא גבה לבו ולא רמו עיניו, ויוסף אברהם לעמוד על משמרתו תמיד; לזקני עדתו היה אוהב ורע, לבחוריה ולנעריה אב ומלמד, לכל איש ואיש יועץ ישר ונאמן נכון ומזומן לעזרו בכל מאמצי כחו, ובכל עתותי בני קהלתו היה לו חלק תמיד אם בנעימים אם במצרים, וכן אשת חיקו, אשת חיל עטרת בעלה באמת, היתה אוהבת וחברת כל הנשים ועלמות אשר חשבוה לאם ומאמנת שאלו עצה ועזר. האשה הכבודה והצדקת הזאת הלכה לעולמה ביום כ״ט לח׳ טבת ש׳ התקצ״ו בהיותה בת שלש ושמונים שנה, תנצב״ה.

בשנת התקצ״ח בהיות הרב בן פ״ג סכך האל באברתו עליו דרך פלאי בצאתו במוצאי שבת קדש אחר תפלת ערבית מבית הכנסת לשוב לביתו, עבר הרב במעבר רשות היחיד אפל מאד ולא ידע כי בנפשו הוא, כי בור פתוח לרגליו ובו סולם גדול יורד למרתף אחד; ויפול הרב בבור ועל ידי הנפילה נמחץ ראשו אל הסלע, ויתעלף על רגלי הסלם; אך אלהים פדה את נפשו ממות, ויקם הרב על רגליו ויצא מן הבור, ובעזרת אחד מבני עדתו אשר עבר דרך שם, התחזק וילך לביתו, וממהרת בא לאור הבקר בבכל יום ויום לבית התפלה, וישמחו כל רואיו מאד כי יראו פן תאנה אליו רעה בסבת נפילתו. גם בימי זקנה ושבה לא הדל גבר תהלתנו זה לשאת את משא קהלותיו כי לא כהתה עינו ולא נס להו, אך בהיותו בן שבע ושמונים שנה ביום שבת וחנוכה שנת התר״ב בשובו לביתו מבית הכנסת, הדביקתהו מחלה עזה אשר לא סרה ממנו עד יום מותו, יום עשרה בטבת.

גם בימים האחרונים לפני פטירתו היתה דעתו תמיד צלולה ומיושבת עליו, ואחד מאוהביו כרע כאח לו יושב אצל מטתו וקורא בקול מזמורי תהלים לפני עשרה האנשים אשר לא עזבו יום ולילה חדר משכבו, ובהגיע הקורא אל הפסוק „תתן לראשו עטרת פ״ז התחזק הרב לדבר ולא יכול, ודעתו לומר שגם הוא נתעטר כן כי תיבת פ״ז עולה שבעה ושמונים כמנין שני חייו. בשעה שכל בני עדתו נאספו לבית הכנסת להתפלל, שבה רוחו הטהורה אל האלהים אשר נתנה. ואל השמועה כי באה כל העיר נבוכה וכהתה כל רוח, כי גם הנכרים הכירו את האיש ואת גודל ערכו כי מהולל ומפואר הוא עד מאד, ורבים מהם, ובפרט דלים ומרודים, בכו על פקודתו כי לא בזה ולא שקץ ענות עני אף אם לא מבני ישראל הוא, וידו פשוטה להחיות לב נדכאים. כל בני העדה נאספו ממהרת בבית המנוח ז״ל להלק לו הכבוד האחרון ללוותו אל מעלה הקברים, וגם נכרים רבים עלו אתם, ויעשו לו אבל כבד מאד וכל אנשי המקום אמרו אבל כבד זה ליהודים. גם מטריאסטי הלכו ראשי העדה ורבים מנכבדיה ללוות את המת, ועמהם רב העיר המטיף המפואר כמהר״ר שבתי אלהנן טריויש זלה״ה אשר נשא עליו בחצר מות מספד מר ורבים בכו בכי רב.

ה׳ יחונן את עפרו, ורוב טוב אשר פעל לתועלת עדתו ימציא לו מנוחה נכונה לימין עליון, וזכרונו הטוב לא יסוף ממנה לעולמים. על קבורתו הציבו את המצבה אשר הכין לעצמו וזו היא כתיבתה:

עד הגל הזה — כי תהתיו אני יציר חומר — אברהם הי ריגגיו — תנצב״ה — ועדה המצבה - - כי הביאוני הלום — ביום י״א טבת התר״ב וחלי״ש — בת קול גובר אל מול עובר — הבט פה אברהם עפר ואפר — נפש על חטא תאבל בוכה בקבר — חוס נא עליו תעתר: אל נא זור שבר — תן נשמתו עם הכתוב בספר. [1]).

פה טריאסטי יע״א יום עשרה בטבת ש׳ מנוחה לאי״ש יק״ר לפ״ק.

הלי׳ יצ״ח״ק ס״ט.

תולדות כמהר״ר יצחק שמואל ריגגיו.

כשאדם בא לעולם אין בידינו לדעת עתותיו בבירור, כי הילד הנולד מקרוב עלול להיות כל מה שאפשר לאדם להיות על הארץ; ומה שיהיה, תלוי בסבות שונות שתעוררנה אותו, ותפצרנה בו ותהיינה בעזריו, ובמונעים

---

[1]) על מות החכם המפואר הזה נשאו רבים קינה וקול יללה גם בלשון עברי, וביניהם הח׳ הנ״ל שמואל חיים לולו וכמ״ר אברהם חי מורפורגו מבני עדתו. הע׳ המח׳.

ובעכובים שיקומו לנגדו ויהיו בעוכריו, דרך כלל במקרים אשר יקרוהו ובפעולותיהם על תכונות נפשו; ואם מצד אחד יהיה בידו למחות פעולת איזה מאורעות עליו, מצד אחר יזדמנו לו מאורעות אחרים אשר ינצחוהו ותחתיהם יפול בעל כרחו שלא בטובתו; ומי יודע אם היה ביכולת איש אשר הוא עתה מהולל ומפואר על רוב עשרו על חכמתו או על יושר מדותיו לעלות אל המדרגה העליונה ההיא, תחת הפעלת המקרים אשר קרו לאיש אחר ויעשוהו אביון בער או עושה רמיה? אבל אם יש בידנו לדעת בקירוב או לכל הפחות בהשערה מדות הילד הנולד והכחות אשר יפעלו עליו ואשר יהיה להם חלק בהתהפכות תכונות נפשו, ובפרט בילדותו, כי הזרע הנזרע במשך הזמן הזה ישלח שרשיו במעמקי לב הנער ויעשה פרי תבואה, אפשר לנו גם כן לדעת באולי הקרוב לודאי תולדות הכחות ההם עליו, ולהגיד מאמד מה יהיה משפט הנער ומעשהו, אם ילך בנתיבות יושר או בדרכי השך, אם יאמר לחכמה אחותי את או אם דרך אויל ישר בעיניו, אם ביתו בית רשעים ישמד או אם אהלו אהל ישרים יפריח.

כן מי יודע עד כמה היתה יכולה חכמת אברהם חי ריגגיו להגיע, וכמה ספרים יקרי הערך היה בידו להציע לפנינו, אם תחת בלותו ימיו היותר חשובים, ימי בחרותו, כמלמד תינוקות מכפר לכפר או בעיר מצער להתפרנס מיגיע כפיו, היה בידו לשבת בשבת תחכמוני אצל חכמים מפוארים בעיר גדולה אשר בה ימצאו ספרים לרוב הגונים וראוים לפתח שכל לומדיהם ולהרחיב גבולות מדעיהם ולהיות להם לעזור? ומי יודע אם בנו יצחק שמואל ברא כרעיה דאבוה, היה עולה כל כך למעלה במדרגת העיון וההשכלה כמו שעלה אם לא היה בן לאיש יקר והכם מופלג כאביו, אם אמו אשת חיל וחכמת לב לא הדריכתו בדרך ישר או אם היו לו עוד אחים ואחיות? ובאמת לא רבים יולדו במעמד טוב מאושר ושאנן כיצחק שמואל ריגגיו אשר בא תחת השמים י״ב אלול ש׳ התקמ״ד בעיר גוריציאה. הוריו אהבוהו כבבת עינם כי רך ויחיד היה לפניהם, וכל מגמתם תמיד להדריכו במעגלי צדק, למען יפרח כאזרח רענן בגן ה׳, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים זאדם. אביו גדלו על ברכי תורה והתחזק לחנך אותו על פי דרכו, ולשנן בו את כשרונות העיון והגיון, ובהלו נרו עלי ראשו אורו עיניו בתורה שבכתב ושבעל פה, ואמו הצדקת התאמצה לנטוע בנפשו כל מדה טובה ומעולה; ויגדל הילד בצל כנפי הוריו, ובעודנו בשחרות ילדותו הראה חשקתו הגדולה לקנות חכמה ודעת והתלהבותו לכל מיני למודים, כי רוח תהשכלה החלה לפעמו והנער נער.

בעת ההיא ישב על כסא המלוכה בערי אוסטריאה הקיסר יוסף השני משובח ומפואר על אהבתו לכל בני אדם בכלל, ועל חשקתו לחרות בפרט, עד כי גם לאחינו בני ישראל היושבים תחת משטרו החלו קרני שמש החפש להופיע, ומזה ומזה נשמעו קולות המבקשים כי גם לנערי בני ישראל יפתחו דלתי בתי מדרשות למען יוכלו להשביע נפשם בכל מיני חכמה ודעת, ולשבת עם אחיהם בני דתות אחרות על שלחן הלמוד והעיון, ולעלות

עמהם במעלות השלמות. גם אבי ריגגיו הה׳ אברהם עם כל דבקותו אל למודי קדש לא חשך למודי חול מבנו, כי גם הוא חבבם כפי יכלתו, בראותו צרכם ותועלתם ליהודים, למען יכינו את עצמם ליום פדות נפשם, בו יקראו לשבוים דרור ולאסורים פקח קוח. בבית המדרש אשר בעירו למד הנער חכמות היצוניות, ועם אביו עשה חיל כל כך בלמודי קדש כאשר אמרנו, עד כי בהיותו בן י״ד כתב שיר זהב על מות במהר״ר משה חפץ מורה צדק בעיר גוריציאה. ואם אביו בהפעלת רבו מובהק הה׳ אברהם מרפורגו ז״ל השקה נפשו בפרט בתורה שבעל פה ובלמודי הקבלה והסוד; בנו יצחק לא אחז כל כך בלמודים אלה, גם כי אף מהם לא הניח ידו כאשר נראה [1]), כי פשטי המקראות והבקורת השיר והפילוסופיאה היו תמיד תשוקתו. הלק מזמנו הקדיש הבחור ללמוד והלק ללמד לתלמידיו התחלות ההכמה והמוסר, כי לבלתי היות עוד להוריו למשא, עזב יצחק את עיר מולדתו בהיותו בן י״ט ויבא כמלמד נערים במשפחה מפוארה בעיר טריאסטי, ויהי לאוהב ולחבר לחכם הגדול העגו המהולל במהר״ר מרדכי יצחק קאלוניאה מ״צ בעיר הזאת וג׳ שנים רצופות התעלם בחברתו, והרבה למד ממנו, ועל מותו בש׳ תקפ״ד כתב ריגגיו הספד בלשון איטלקי שנדפס כאן בלי קריאת שמו עליו [2]). אחר ארבע שנים שב לגוריציאה ושם בש׳ תקס״ח (1808) ארש לו אשה כלבבו מתלמידות אמו, הבתולה הצנועה מרת רחל בת שלמה הלוי [3]) אחד מעשירי העיר ומנכבדיה, וירבה לה אביה מהר ומתן במאה אלף זהובים, עד כי מאז והלאה החלו גם הוריו להיות בנחת ולא בצער עם בנם. ע״י פירות הקרן הזה והרכוש אשר בא לו אחרי מות הותנו, היה ביכולת ריגגיו לכלכל כל בני משפחתו בנחת ובכבוד ולהיות פנוי בלי טרדה לעמוד תמיד על משמרתו משמרת הלמוד, ולקדש את כל זמנו להרחיב מדעיו ולהרבות הכמתו ולהפיץ אורה ברבים על ידי חבוריו אשר הדפיס לא בלבד בלשון עברי כי גם בלשונות אהרות.

---

[1]) ואני גם כי מצאה אחרת בחרתי לעיוני, עם כל זאת חשבתי לחסרון גדול אם איש אוהב מדע יהיה נבער וריק מכל ידיעה בדינים ואתן אל לבי לעיין בדברי הפוסקים ומאורי ההלכות. מזכרת יש״ר דף 19.

[2]) אחיו הקטן ממנו כמהר״ר אברהם חי היה אחד מרבני הסנהדרין בפאריז ומ״צ בעיר טריאסטי. הע׳ המח׳.

[3]) נפטרה בשם טוב בפתע פתאום בת נ״ט ביום כ״א תמוז ש׳ תרי״ב. ממנה היו לבעלה שבה בנים ושש בנות, הבכור כמהר״ר אברהם למד בבית מדרשו של שד״ל בפאדובה ולא אבה לשבת על כסא הוראה ויעסוק במשא ובמתן מבלו והוא בן פ״א עודנו חי בגוריציאה. הבת לאה יושבת בעיר רומי עם בעלה כמהר״ר ד״ר משה עהרענרייך כעת מ״ץ בעיר הזאת ומלמד בבית עקד הרבנים אשר הוקם גם זה כמחשב בנים. הבן שני הוא ,אלמן ושנותיו ע״ד ויושב עתה בעיר וויען; גם הוא עסק במלאכת הלמוד (פראפעסור) ולא היו לו בנים; הבן האחרון אליהו הנולד בש׳ תר״ל נתישב עתה בטריאסטי עם אחד מבניו אשר הוא בין החכמים המליצים. כל יתר בני ריגגיו עתה כבר מתו. הע׳ המח׳.

מקרני אור הכבוד אשר הופיעו על ראש אביו היקר נאצלו גם עליו, כי עם חשקתו הגדולה ללמוד וללמד תורת ה׳ תמימה נתן בלבו מנערותו גם כן לשמרה, ולהבעיר בלב בני דורו אהבתם לה ולשפתנו הקדושה ועל זה כבדוהו כל הכמי עמנו והראו תמיד גודל חשיבותם לו. גם הוא כאביו מאס בתענוגי העולם ובהבליו, וחלק רב מנכסיו הוציא לקנות לו הספרים אשר אסף לאט לאט מפה ומפה אם מהנדפסים אם מכתבי היד, למען הרחיב מדעיו ולהיות לו לעזר בחבור ספריו ומאמריו הרבים אשר הוציא לאור במשך הזמן, ואשר קנו לו יד ושם בין החכמים היותר מצוינים וכבירי הרוח שבדורו. יתרונות כתבי ריגגיו הן הדוש ומקוריות המחשבות, יושר הדעות וההגיון, ונעימות ויפי המליצות המושכות את לב הקורא כי רוח האמת מרחפת על כל הדברים היוצאים מעטו, על כן בצאתם לאור השאירו אחריהם רשם נכר לא בלבד בין חכמי איטליה כי גם בין אהב״י אשר באשכנז, ומכל אפסים נתנו לו בפה מלא תהלות ותשבחות עליהם והוא אזר חיל ויוסף לעבוד עבודתו עבודת הקדש גם כי עכובים ומעצורים רבים עמדו נגדו. בשבתו בעיר קטנה נעדרת כל האמצעיים הצריכים לאוהבי העיון החקירה וההשכלה, בלי אנשי שם הראוים להתועץ עמהם, להביא לפניהם מכתביו ולשמוע דעתם עליהם [1], כי אנשי דורו בעירו ואביו בתוכם לבד מהח׳ המדקדק שמואל חיים לולי [2] ואחריו הח׳ ישעיה אסקולי [3] לא השקה נפשם בלמודיו כאשר אמרנו כי לא לקחו חלק בתנועה שנולדה בעת ההיא בקרב אחינו בני ישראל באשכנז, תנועה הבאה מסבות רבות הערך מסובבות מסבות הקודמות להן, ובפרט מכח המקרים והמאורעות שנולדו בצרפת ואחרי כן ביתר מדינות אירופא בסוף המאה שעברה ואכמ״ל.

ועתה אין להפלא אם לאיש כזה יצא שם בגדולים אשר בארץ המה בין על תכונות נפשו היקרות בין על חדות בינתו ורוחב ידיעותיו, עד כי בבוא מדינות אלו תחת משטר הצרפתים (בש׳ 1810) אשר בכל מקומות שלטונם התירו הרצובות בני ישראל, קראו לריגגיו להיות למלמד לבחורים בכתות העליונות לבית המדרש הנקרא גימנאזיאום אשר למלכות בעיר

---

[1]) על כן בא ריגגיו פעמים רבות לטריאסטי ואסף אליו את חכמי העיר לדבר עמהם ולשמוע דעתם ועצתם על חבוריו ועל מאמריו אשר חשב להוציא לאור הדפוס; וזה ספר לי מורי ורבי ועטרת ראשי כמהר״ר משה יצחק אשכנזי, אשר גם הוא בבחרותו היה בין העומדים בסודי חכמים אלה. הע׳ המח׳.

[2]) הח׳ הזה הוא המדקדק הנודע אבי כמהר״ר אהוד לולי מ״ץ בעיר פאדובא; עיין הערה א׳ לספר „יד יוסף" אשר הוצאתי לאור בש׳ תרמ״ט בעיר קראקא. הע׳ המח׳.

[3]) הלא הוא הפרופעסור ישעיה אסקולי מבני גוריציאה היושב עתה במילאנו אחד מהחכמים היותר מצוינים ומפוארים אשר בו התפאר חכמת הלשונות באיטליה ובכל העולם כלו; תולדותיו תמצא בספר „דור וחכמיו" למשה ביינעס קראקא ב׳ הר״ן.

הע׳ המח׳.

גוריציאה [1]), והוא ברצון נטה שכמו לסבול לא להרויח, בהיותו איש עשיר
כאשר אמרנו, כי אם לקדש את ה', למען יראו מאמיני דתות אחרות כי לא
נבערים מדעת ולא נופלים מהם בני ישראל, אף כי עד הזמן ההוא מוטות
ברזל מוטלות על צואריהם, וחשבום עלולים אך למסחר ובלתי הגונים לרדת
בעמקי החכמות. ואיידי דאתינא להכי נימא בה מלתא, שתודה לאל בימינו
אלה הראו היהודים גודל יתרונותיהם על כל יתר העמים, כי במשך זמן
מועט עלו היש מהר על מעלות השלמות בכל ההכמות הפדעיות המדיניות
הספרותיות והמלאכותיות, עד כמעט אין שום ענף מענפי החכמה האנושית
אשר בה לא עשו חיל ואשר אין איש יהודי בין נוטריו הייתר משובחים
ומפוארים. וזאת היא הסבה העקרית על הקנאה הגדולה אשר קנאונו
שונאינו, ונתנה להם פתחון פה לשוב ולקום עלינו בעלילות דברים (אנטי־
סעמיטיזמוס) באמרם כי היהודים בראש בכל מקום, והנוצרים היו לזנב.
ולמלשינים אל תהי תקוה, והאל הרב את ריבנו והדן את דיננו יגן בעדנו
ויצילנו מידם, וישיב גמולם בראשם, ויכניעם במהרה בימינו אבי״ר. ויעבוד
ריגגיו את עבודתו בבית הספר ההוא בשקידה גדולה באמונה רבה ובחכמה
נפלאה, ולא המשגיחים על בית המדרש לבדם כי גם חברי ריגגיו ותלמידיו
הרבים אהבוהו אהבה רבה והלקו לו כבוד גדול; אך כאשר עזבו הצרפתים
את הארצות האלה אשר שבו תחת ממשלת האשכנזים, והימים ההם ימי
התנגדות אל כל מהשבת אחוה ודרור, הוכרח גבר תהלתנו זה לעזוב את
מקומו כי לא הותר לאיש עברי להיות מלמד חכמה ודעת לבחורי הנוצרים.
ויהי אחרי כן וישב ריגגיו אל מנוחת הדר למודו ויקדש כל כחותיו להגות
יומם ולילה בדברי קדש כי אין לו עסק אהוב ונחמד לו כזה [2]); ויתן בלבו
לעשות לבני איטאליה מה שעשה החכם הנפלא משה מענדעלזאהן לבני
אשכנז כי ההכם המפורסם הזה והחכם יהודה ליב בן זאב ואחריהם פאר
דורנו שד״ל, היו לו תמיד למופת, וכמו שהוציא לאור מענדעלזאהן באור
חדש אשכנזי עם פירוש על התורה, כן היתה ראשית בכורי מעשי ריגגיו
במלאכת הקדש בהיותו בן ל״ד הקדמת באורו על התורה אשר עליה צרף
מאמר הנקרא „תורה מן השמים“ נדפס בוויען ש' התקע״ה, ולטענות אשר
כתב כנגדו איש אחד מטריאסטי בהעלמת שמו, השיב ריגגיו תשובה ארוכה
אשר החזיק על ידי מופתים לקוחים מדברי הקדמונים. אחר שלש שנים
(התקפ״א) הדפיס על הוצאותיו תרגומו בלשון איטלקי עם באור חדש על
חמשה חומשי תורה, ועל מלאכתו זאת, אשר עליה דבר גם החכם יאשט

[1]) כן כתב ריגגיו בעצמו לבלומענפעלד: בשנת 1810 אחרי שנספחו המדינות האלה
תחת ממשלת הצרפתים נקרא נקראתי מאת שר המדינה (Marmont) להיות מלמד החכמות
בבית המדרש שלהם והתמניתי ממנו על הפקודה ההיא בכבוד גדול ושם הייתי פראפעססאר דער
הומאניטעט אונד קאנצלער דעס גימנאזיומס ג' שנים (אוצר נחמד 1, S. 33.)
הע' המח'.

[2]) מזכרת ישר דף 12.

במכתבו העתי ש׳ תר״א, אומר המחבר בעצמו כדברים האלה: „רק זאת ידעתי כי בתמימות לבי ובחשק רב עמלתי בה, יען ברור לי כי כל דבר קטן אשר יזכה אדם לגלות באמרת אלוה ובמליצותיה היקרות, נחשב יותר מן להג הרבה בענינים אחרים״ [1].

בשנת תקפ״א יצא דבר מלפני המלך במדינות אוסטריאה לבל יתמנה עוד איש לרב בקהלה אחת בלי למדו לפנים הפילוסופיאה בבתי הספר הקבועים לכך, ויכתוב ריגגיו מאמר איטלקי להראות צורך הקמת בית מדרש לרבנים למען לא יבאו לנו רבנים מלאי פילוסופיאה וחסרי תורה, ודבריו עשו רשם והבשילו פירות כי קציני קהלות הקדש אשר בערי איטליה היושבות תחת ממשלת מלכי אוסטריאה גזרו להקים בית מדרש כזה בעיר פאדובא, הלא הוא בית מדרשו של רשד״ל המהולל ומפואר בכל תפוצות ישראל. גם משפטי בית המדרש הזה וסדר למודיו כתב ריגגיו, ולהראות שלמוד הפילוסופיאה לא תתנגד מכל וכל אל יסודות האמונה במציאות האל, כתב אחר כך ספר אחד ושמו „התורה והפילוסופיאה״ הנדפס בוויען ש׳ תקפ״ז. הספר יקר הערך הזה המורה על זך שכלו השנון ועל יושר ותמימות דעותיו נכתב בשקול הדעת בנחת ובדקדוק גדול הראוים לכל חבור פילוסופי, וקנה להמחבר שם טוב וכבוד גדול אצל המון קוראיו, אך ממנו חסר פרק אחד כמותו תשעה דפים ושמו „אם החקירה תתנגד אל הקבלה״ וטעם החסרון הוא כי לא ניתן אז מהצענצור רשות למחבר להדפיסו. גדולי חכמי ישראל אוהבי מצעד שלמות אומתם הכירו את גודל חכמת ריגגיו הנגלית בספרו זה, ובקשו לבוא עמו בברית אהבה ואחוה, ותהי לו מרוצת אגרות רבות עם גייגער, פיליפזאָן, גאָלדענטאל, יאשט, פראנקעל, בלומענפעלד, ליעבערמאן, ווערטהיימער, לעטטערים ויתר חכמי דורו עד אין מספר ובפרט עם שד״ל, ואגרותיו לו על עניני האמונה הנכתבות בלשון איטלקי, העתיק ריגגיו בלשון אשכנזי להוציאם לאור באשכנז אך הלקם נשארו עוד בכתובים.

מאז והלאה לא חדל גבר תהלתנו זה להדפיס בהוצאותיו ספריו ומאמריו הנעימים; מכל צד בקשו ממנו מאמרים ומכתבים והודעת דעתו על ענינים שונים והוא היה נעתר לכל, ובכל מאמצי כחו השתדל לעזור לכל משים מגמתו להועיל ללמודי קדש ולהצלחת האמונה והאומה היהודית אשר עליהן לא חדל להלחם מלחמות ה׳ בכל תוקף נגד אויבינו ומנאצינו, ובכל מ״ע הנדפסים באשכנז הופיעו הבוריו, ובפרט בבכורי העתים, בכרם חמד, בציון, בירושלים, בבכורי השנה, בבכורי העתים חדשים, במגד גרש ירחים, ובאחרים וכן ביורנאלים ובאנואלים בשפות שונות באיטליה, אשכנז וצרפת כי בקיאותו היתה גדולה לדבר ולכתוב צחות בלשונות אלו וגם שפות בני רומי ויון וערב ואשור וארם היו ידועות לו אף אם לא בשלמות, ורבים מחבוריו אשר הוציא לאור בלשון זאת העתיק הוא בעצמו ללשון אחרת למען

---

[1]) מזכרת יש״ר דף 10.

יראה באשכנז מה שכבר נדפס באיזה מכתב עתי באיטליה או בצרפת וכן להפך, ובדרך זה נודע בשערים שמו בשבתו עם חכמי ארץ וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד; ורבות בין מקהלות חכמים באיטליה ואשכנז קראו אותו לחבר וביניהן גם חברת קדם הגערמאנית בערי לייפציג והאללע.

בשנת תר״ט ביום מלאת לו ששים וחמש שנים הדפיס ריגגיו ספר בוויען ושמו מזכרת יש״ר והוא רשימת כל חבוריו העולים סך הכל למאה ושלש, והקריבו מנחה (מנח״ה עולה מספר ק״ג) לאוהביו, ואם יש את נפשך קורא נעים תוכל למצוא בספר הזה פרטי הדברים הנכתבים מיד המחבר עצמו על ספריו; ולהראות לך גודל זריזותו ורוחב בינתו וחכמתו במקצועות שונות, רק מקצת חבוריו הנרשמים שם היותר עקריים אביא עתה לפניך לבד מהנזכרים למעלה, ואלה הם: א) העתקה פשוטה והעתקה בדרך שיר לספר ישעיה בלשון איטלקי: השניה יצאה לאור בעיר אודינע ש׳ תקצ״א. ב) ספר בחינת הדת לכמהר״ר אליהו דיל מידיגו עם הקדמה ובאור והערות רבות. ג) הספד על מות הקיסר פראנץ הראשון. ד) אגרות יש״ר חלק א׳ וב׳ עשרים מאמרים על ענינים שונים הנוגעים אל באורי ספרי קדש אל הפילוסופיאה לספרות שפת עבר ולתולדות בני ישראל. ה) מאמר על הזיווג ועל קדושתו על פי התורה. ו) מפתה אל מגלת אסתר. ז) מאמר על החלק השני שבספר זכריה הנביא. ה) השערה על המחבר המשנה. ט) משפט המחבר על הרמב״ם ז״ל. י) מאמר על השבת. יא) העתקה איטלקית לספר יהושע למגלות אסתר ורות ולמסכת אבות ואחרות רבות. יב) דקדוק לשון עברי בלשון איטלקי. יג) לוח נטיית הפעלים השלמים וכנוייהם. יד) ליקוטים של קורות בני ישראל מחרבן בית שני עד זמננו. טו) אילן היחס מן אדם הראשון עד התנאים והאמוראים וקצת הכמים אחריהם. טז) מאמר התגלחת. יז) פסק על המילה נגד זדון לב משביתי ברית קדש; וגו׳. רבים מספרי יצחק שמואל ריגגיו נשארו בכתובים [1]) וביניהם ספר „ילקוט יש״ר״ כולל הערות הדושים חקירות ובאורים ובתוכם איזה מחקר יותר ארוך וספת „בחינות הקבלה״ אשר מחברו אומר עליו „שהיא המלאכה היותר חביבה אצלו מכל אשר פעל״. הספר הזה כולל הקירות עמוקות וארוכות על כל דבור ודבור ספרי כמהר״ר יהודה אריה ממודינא הנקראים בשמות „קול סבל״ ו„שאגת אריה״ וענינו ומהותו ותוכן מאמריו והערותיו (העולות ליותר ממאה) תמצא קורא נעים בספר מזכרת יש״ר הנ״ל. על הספר ההוא יסד הח׳ אברהם גייגער חבורו היקר הנקרא בשם „יהודה אריה ממודינא מורה צדק בעיר ויניציאה, ומצבו במה שנוגע לקבלה לתלמוד ולדת הנוצרים.״ ולא אזכיר כאן כלום מהדרשות שדרש ריגגיו ברבים במשך הזמן אשר ישב על כסא

---

[1]) כל כתבי יד ריגגיו אשר עדיין לא ראו אור הדפוס, הנה הנם ביד חתנו הנ״ל כמהר״ר דר׳ משה עהרענרייך. הח׳ המהולל הזה נולד בעיר ברָדי ולמד בבית מדרשו של שד״ל ז״ל והלך אח״כ להתישב בגוריציאה, וגם ארש לו אשה כלבבו אחת מבנות ריגגיו ובנים לא היו לו. הע׳ המח׳.

ההוראה בעירו, ולא מהשירים הרבים אשר שר בהגיע איזה מקרה המעורר רות הזמדה בקרבו, ולא מהמאמרים הרבים אשר הוציא לאור בכמה לשונות בכ"ע הנזכרים למעלה, וגם אעבור בשתיקה על המון אגרות הנוגעות לכל מקצועות חכמתנו הקדומה והרחבה מני ים אשר הריץ אל חכמי הדור בכל תפוצות ישראל.

בשנת תר"ב אחרי מות אביו בימי בכי אבלו באו ראשי הקהל והשוביו אצל הבן, ואחרי למודם לעלוי נפש הנפטר, קם כמ"ר דוד מרפורגו הזקן והחשוב שבהם, ויספר תהלות המת וכל הטוב אשר עשה לבני עדתו מיום בואו בקרב מהנה קדשם עד יום עלותו לימין עליון לשבת שם במשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות, ואחר כן ספר גם כן תהלות הבן אשר הוא על יותר מדותיו ועל רוחב חכמתו נזר תפארת לעיר מולדתו, ויתחנן לו ויבקש ממנו בשם כל אחיו הנמצאים שם, ובשם כל יתר בני העדה, לקבל המשרה על שכמו, ולשבת על כסא כבוד אביו. ויואל שמואל לעשות את רצונם, אך בזאת שלא יקבל מן הקהל אפילו שוה פרוטה על עבודתו אשר יעבוד בקדש; ויאותו לו בני עירו, ומאז והלאה קראוהו בשם מורנו הרב, וגם שרי המדינה הכירו כי שם זה לו נאה ולו יאה כי אין כמוהו ראוי והגון למלא מקום אביו. ויסבול ריגגיו משא קהלתו כעשר שנים עד כי בשנת תרי"א בהיותו בן ששים ושבע שנים פשט מעליו את כתונת הרבנות וישב בתוך עמו כבל יתר בני עדתו. אך על זה לא הניח למודיו ויוסף לעסוק את כל תוקף בדברי תורה כי לא כהתה עינו ולא נס ליחה, ועד זקנה ושיבה סבל את עלם עול אהבה [1]), ומגמתו תמיד האמת השלום האהבה וההרות לאחיו בני ישראל בפרט ולכל בני אדם בכלל, כי הלא אב אחד לכלנו, הלא אל אחד בראנו! במשאו ובמתנו עם כל איש ואיש בין על עניני החכמה והלמוד, בין על עסקי העולם ובמה שנגע אל פקודתו הקדושה על עדתו, הראה תמיד ריגגיו אמונתו בדברי רבי אלעזר האומר שהדרך הטובה שידבק בה אדם היא לב טוב הכוללת כל שאר מדות טובות. רוחו הרחבה והנדיבה וקנאתו לאלהיו לדתו ולעמו לא ידעה הגבולים שאהבת תועלת עצמו קוצבת לנקלים, כי דעתו ולבו היו תמיד פתוחים לכל עצה טובה יקרה ומועלת, ואהבת הרע היתה הסבה העקרית המניעה כל מחשבותיו ומעשיו. גם ממונו פזר נתן לאביונים, ועצותיו הטובות ועזרו המעשי לא השך ממבקשיו, ויהי תמיד כרע באה לכל הפונים אליו. בהיותו בן ע"א בשנת תרט"ו הדביקו חלי רע (Cholera asiaticiss) ויגוע וימת בליל י"ז לחדש אלול, ויקבר בצנעה כי לא יכלו לעשות לו הספד בהצר מות מפני חליו המדבק, אך מאד בכו עליו כל מכיריו וכל יודעי גודל ערכו ורוחב בינתו ויושר ותמימות מדותיו התרומיות, כי שר וגדול היה בישראל. ה' יסתירהו בצל כנפיו ובסתר אהלו

[1]) עוד ביום קודם חלותו היה ריגגיו עסוק ועמוד י"א שעות בהגהת דפוס פירוש ספר בראשית לנפתלי הירץ ועססלי, והחכם המפורסם הזה גדל כל כך בעיניו, עד כי גם בגוססו גלה חפצו בעד שלום הדפסת הספר היקר הזה. הע' המח'.

לעולמים, להזות בנועם ה׳ עקב כל הטוב אשר עשה בעד עמנו ובעד שפתנו הקדושה וספרותה, ושמו היקר לא ישכח מפי זרענו וזכרו לא יסוף מקרב ישראל. וזו היא מצבת קבורתו, אולי מעשה בנו הבכור: מצ״ק — החכם המפורסם לתפארת ולתהלה — בכל תפוצות ישראל — מו״ה יצחק שמואל ריגגיו זלה״ה — עלה אל השמים בליל י״ו אלול — ש׳ לפני ה׳ תטהר״ו לפ״ג וימי שנותיו שבעים ואחת. גוריציאה תבכה על מות ישׁ״ר — עמו פנה הודה פנה זיוה — צפון תימן דורש חכמה ימר — כי בספרים הקק רבים הרוה — ושפת ציון עליו תיליל תספוד — הבו נא לידידי כבוד והוד.

טריאסטי יע״א ביום ערב פורים ש׳ תזל כטל אמרת״י לפ״ק.

הק׳ **יצחק חיים קאסטיליוני.**

חידות רבי שלמה ן׳ גבירול זצ״ל, ופתרוניהן.

דבר גדול מאד הוא בעיני, הדרוש על עניני שמות המשותפים והמושאלים, ויותר נחוץ ויותר נכבד ומועיל וקודם במעלה מדבר הדרוש בעניני שמות הנרדפים; כי שמות המשותפים והמושאלים, היו קודמים בטבע ובזמן לשמות הנרדפים. ושמות המשותפים הם בלי ספק: יסודות הלשון, כי בתחלה היתה השפה: שפה אחת, שפה קצרה, בעלת מושגים מעטים, מושגים טבעיים, בכלל, ועל כן, גם מובנת לכל; ודברים אחדים משותפים למושגים שונים בעצמם, ומושאלים אח״כ מהמושגים הטבעיים להרוחניים והמוסריים (ועי׳ גם דברי חן ושכל טוב בזה מאת ידידי אלוף נעורי ובן עירי הרב ההכם הכולל רבי אברהם אריה ליב לבית מטה השקדים נ״י, ובפירושו הנכבד אשר בל״א לס׳ בראשית על (דברים אחדים). ובהמשך הזמנים, בהתרבות הציורים והמושגים בהשתלמות האנושיות והשתלשלות והתפתחות כח ההושב, נולדו לפיהם המון שמות נרדפים לענין אחד בעצמו בהבדליו הדקים, והתהלקו לחלקים. —

ופעמים לא מעט, הנה בעצם, כל עצם שם הנרדף סבתו היא רק ההפלגה (כעדות נאמנה של התורה הנאמנה), שנפלגו בני ארץ אחת במחוזות שונים ממנה, ונאחזו בהם, ונתפלגה אתם אותה השפה בעצמה לשפתות שונות; ולהדבר האחד בעצמו, זה אומר בכה במחוז האחד, וזה אומר בכה במחוז האחר; ובכן יצאו מזה השמות הנרדפים לאותו ענין בעצמו — והדברים בזה הענין, המה רחבים ועמוקים מאד אין פה המקום לזכרם רק ברמז הקל ומועט הזה, ולא לבארם באר היטב, במשלים רבים כיאות, וכמו שיש לאל ידנו, ב״ה! —

ומליצינו והוזינו הקדושים, הגדילו והאדירו בזה את תפארת שפתנו הקדושה. הן להשגיב בכחם את לשונם ולהמריץ את מליצותיהם ואת עניניהן, בקשו את כל נרדף, כי הכפילו במלות שונות את הענינים, אשר נשאו עליהם מדברותיהם, באמצעות השמות הנרדפים, או בשני חצאי מאמרים מקבילי הצלעות, או אם רק בכפל מלות שונות, תכופות זו אחר זו לבד. ולשוא עמלו הבונים מגדלים הפורחים באויר, אשר יתנשאו להעמיד הזון לבם, לאמר, כי אין כפל ענין ומלה יתרה במליצת חוזינו ונביאינו הקדושים, וכל ענין כפול, וכל מלה שנויה, הכל הוא לצורך גדול, לפי דעתם המשובשת, להענין החדש אשר בדו מלבם, וימשיכוהו ויכניסוהו בדברי מליצינו ורואינו הקדושים, בדרך עקש ופתלתל. ואם כונת המבארים האלה היא לשם שמים באמת, ודבריהם, שיש בהם גם מוסר השכל יוצא מהם, ראוים להשמע במקהלות עם, בדרך דרוש וקבל שכר — אבל יעקימו ויגבבו עלינו, בדרך הזר הזה, את הכתובים, ויוציאום מעמקי פשוטם. גם יסירו בזה את עדי שפתנו הקדושה מעליה, ויהסירו את מעלותיה, בחשבם לשפת יתר את הכפלת הלשונות, והיתה כמחסור דבר בעיניהם. וזה באמת הוא יתרון לבעלי לשוננו, ואין מחסור דבר הלילה. והמבארים והמחברים האלה אשר יחשבו את הכפל לחסור בלשוננו, הלא המה בעצמם יענו כחשם בפיהם; כי לא יכתבו שתים שלש דלתות בלשוננו, אם לא יכפילו את אמריהם כפלי כפלים במלות שונות, הרבה יתר מאד עוד, מהמדה הדרושה והנהוצה, הנהוגה בכתבי הקדש; ויעידו ויצדיקו בזה את דרך לשוננו, כי אנוסים הם לדבר על פי דבורה. —

ואני מאז עמדי על דעתי להתחקות על שרשי לשוננו, כיד ה׳ הטובה עלי, ומאז עמדי בסוד המשותפים והנרדפים, כמרומז למעלה, מאז תכה מכעש עיני, בראותי, כי יתעסקו חוקרי לשוננו למרבה רק בטפל, מדי דרשם את דבר השמות הנרדפים, אלה השמות אשר באו באחרונה בלשון, ועשו בהם ספרים הרבה, ועזבו מדרוש את העקר, דבר השמות המשותפים אשר יצאו ראשונה בלשון; עד כי נמצא בעמנו רק שלשה מחברים, אשר דרשו מאז בזה הענין, הנכבד מאד, הלא המה: ר׳ יהודה אריה ז״ל יליד רוסיא [1]) הכם קארפינטרץ בפרובינצה, אשר מדי הלוכו לדרוש בשמות העצמיים בספרו הנכבד: „אהלי יהודה״ (יעסניץ תע״ט) הביאוהו עניניהם לדרוש גם בשתופיהם; והר״י סאטנאב ע״ה גם הוא עבד עבודת השתוף, בספרו היקר: „שפה אחת״ (ברלין תקמ״ד); ורבי שלמה פפנהיים זצ״ל אשר אע״פ שהיה עסוק מאד בדבר הנרדפים (בספריו: „יריעות שלמה״) לא נמנע ג״כ מחקור בשרשים המשותפים בספרו הנעלה מאד: „חשק שלמה״ (ברעסלא תקס״ב).

---

[1]) כי זאת בן הרב ר׳ צבי הירש זסלב [זסלבר]: והיא עיר „זסלב״ בפלך וואלין, ואחיו הגדול ר׳ אברהם יעקב היה רב בסולדני גדולה ומצ״פ (ומצודתו פרוסה) על ק״ק בלוגיאן (פלונגיאן) מדינה זאמיט (נ״ל: זאמוט, כי הגבלתו היתה כהגבלת בני וואלין אבל יצאת מכם).

ורק זה האחד לבד מצאתי, החכם המליץ הגדול הר״ש לעוויזאָהן ז״ל! הוא החל להיות גבור ציד בפיו, גם את המלות המשותפות והמשאלות אשר בלשוננו, ודבר עליהן נכונה כדרכו, בספרו המופלא: „בית האוסף״ באיזה שרשים פרטיים ממין הזה (ונלוו אל דבריו איזה הערות יקרות מידידנו החכם המנוח האדם הגדול ז״ל) ואחריו החזיקו הגבורים הרשד״ל ז״ל (אם כי הרבה יותר מדאי תקע עצמו בדבר שמות הנרדפים גם הוא), הר״ר יצחק בער לעווינזאָהן ז״ל, והר״י פירסט ז״ל, ולהבדיל בין המתים לחיים הר״ר מנדלשטם הנ״ל הי״ו. אבל עוד לעשות לאחותנו העבריה! (ויש חכמים אשר יחליפו את המשותפים בנרדפים). —

על כן שפרה עלי מאד מלאכת הקדמון רבי יהודה בן בלעם ז״ל, אשר אסף במחברת מיוחדת את כל המלות האלה המשותפות והמשאלות בשם הערבי: „ספר התגניס״ (ובנקודה על אות הג׳), ושני הכמים ידועים אמרו להוציא לאור, הלא המה: ידידי המנוח ר׳ גבריאל פאלק ז״ל מאמשטרדם (עי׳ הקדמתו לס׳ טעמי ג׳ ספרי אמ״ת לן׳ בלעם), וכבוד ידידי הר״ר מרדכי אדילמן נ״י, אשר כבר החל בהדפסתו ובהדפסת ספר „אותות הענינים״ (בשנת תרל״ט או תר״ם ועדיין לא נגמרו). ובראש ספר „אותות הענינים״ (מלות הטעם) הדפים דברי המעטים על אדות בן בלעם ועל פעולת צדיק זה לחיי ספרי הענק של הרמב״ע ור״י חריזי, זכרם לברכה; וצדיק הרמב״ם ז״ל, מה פעל בחלק רב מספר המורה, מיסד ג״כ על השתות של בן בלעם בס׳ שמות המשותפים: יקח נא הקורא דורש חכמתנו דברי משם. [2]

וגם בתי שיר על דרך הסגנים בנו להם המשוררים הערביאים [3] הלא המה השירים המשותפים או: שירים מצומדים [לפי תרגומו של החריזי

---

[2]) פְּעָמִים נזכרו בדברי שם ההל׳ במקום שכתבתי כגון: „ההלוך", וכן לא יעשה.

[3]) ב„עומר השכחה" (דף ל״ב ע״א) לר׳ אברהם ב״ר יעקב גבישון ז״ל, על המקרא רע ירוע, בא הערה מבנו של המחבר ר׳ יעקב גבישון ז״ל, ובתוך דבריו שם יאמר: „השמיות (בשמיאות) הלשון הוא שאומרו מלות שוות ומתחלפים [ומתחלפות] בפי׳ [בפירוש] ונקראים בערבי בין אל תג׳נים (כך כתוב כאן) כמו דן ידין גד גדוד כו׳". וזה אמנם מענין שתופי המלות בלשון בכלל; ואם כן גם הענין של „לשון נופל על הלשון" נכנס בגדר הלשון המשותף אצל הערביים, כמו שכן הוא באמת. — עוד כתב בנו של המחבר (שם, דף קכ״ה ע״ב): „ואם הביא (המשורר) ארבעה או חמשה שיתופי׳ הנקראים אצל משוררי הערב אל תג׳ניס זו מעלה ומדרגה מעולה אצל המשוררים כו׳". והוא מדבר שם בשבחו של הרמב״ן ז״ל שחבר שירה ארוכה בת ארבע מאות בתים בדרך הזה, ובשבח הריב״ש ז״ל, שכתב להרמב״ן גם הוא שיר ממין הזה בן י״ז בתים; ומביא גם סיומו של שיר הריב״ש ב׳ בתים בסוף: מאות, הא׳ אות מ׳ של מאות הוא אות השמוש: אות זה מאוה (מן אות), והב׳ מאות ממש, ארבע מאות, (ושם בא טעות סופר או טעות־הדפוס: „ועל אותו האופן „התאנעאה", וצ״ל: התגנאה). — עוד שם (ד׳ קל״א א׳): אמר אברהם גבישון (הוא נכדו של המחבר, בנו של ר׳ יעקב הנזכר; והיה שמו ושם אביו, כשמו של אביו זקנו ואביו): —

את השם: תגניס הערבי, בשם מצומד, או: נצמד העברי כמו שהעיר בצדק ע״ז כבר הר״ר דוקיס נר״ו. ומשוררינו, נ״נ, אשר שכנו בארצותם, יצאו בעקבותיהם גם בדרך הזה מדרכי השיר. —

ראיתי ב׳ בתים בערבי, יסדם חכם ישמעאלי עת הריגתו והם אלו ויש בו (בשם) תגניס אל עצר ואל עצר הא׳ דור והב׳ עת״. והוא מביא שם את גוף הערבי ותרגומו בעברי. ולדעתי, לא יצא ידי חובתו בתרגומו, ויפה כח היופי של השיר בעקרו הערבי מכחה של העתקה. — גם לא הגיד לנו המעתיק שיש כאן בהערבי בתוך כפול: „אל עצר ואל מגרב״; אל עצר ואל מגרב הראשון, לעת ערב (זמן תפלת המעריב), ואל עצר ואל מגרב השני, יחיד הדור בארץ המערב. והמשורר נהרג לעת ערב, וכונתו בשירו, לאמר: שהוא כמו השמש, בערב היא באה, וגם הוא (שהוא שמש זמנו) נאסף בבואה — [ונראה שנשתבש שם לשון הערבי, שכתוב שם בדלת הא׳: „מגיב שמש אל עלה״, ונראה שצ״ל: אל עלהא, כלומר ביאת החמה לנרתיקה, לחופתה, למטתה — ויעלה יפה החרוז: עלהא, עם: בהא, בדלת הב׳. ובסוגר הב׳ כתוב: וסיד אל עצר, ולפי התרגום: יחיד בדורו; צ״ל: ואחיד (שהוא: אחד, יחיד), במקום: וסיד, או בצ״ל וסיע, בעי׳, ויהיה וסיע אל עצר, מגון הדור; כי המתרגם תרגם רק לפי השגתו, ולא מלה במלה. וחכמינו — ישמרם צורם! הבקיאים הרבה יותר ממני בלשון ערבי, יורוני אם שגיתי ואודה להם בכל לבב!] והמתרגם לא דייק בלישניה, באמרו: אל עצר ואל עצר הא׳ דור והב׳ עת, וצ״ל: להפך. — שני הגיונים האלה האחרונים שגיתי מס׳ „עומר השכחה״, הביא כבר הר״ר דוקיס יחי׳ בספרו על הרמב״ע (עמוד כ׳ הערה ג׳), נמצא הורות בהם על אמתת הכונה של השם תגניס, אך שלא בדיוק יחשב לר׳ אברהם הראשון, המחבר בעצמו, ושכחה היתה מלפני כבודו, כי המאמר האחד, הוא מבן המחבר, והמאמר השני הוא מבן בנו של המחבר (כאמור למעלה), אשר מת על פני אביו, והאב אסף את שיריו, — שבהם הרבה שירי תוך — וכתבם בספר אביו (בסוף הספר) זכרון טוב לבנו; ובטעות כתוב שם (בדף קכ״ח ע״ב) בהקדמת ר׳ אברהם (זה השני) לשיריו, ברכת המתים: „ז״ל״ על אביו. — ועוד שם (דף קל״ב ב׳): אמר אברהם (השני הנ״ל) מצאתי אלו הבתים וקבלתי מהם הנאה והם קדמוני׳ והם מיני התגני״ס (ר״ל מין ממיני התגנים), ר״ל שתחלק המלה לב׳ מלות ויסדתי אני כמותם, הקדמונים הם אלו:

„שושן בבין הוחך ומלוחך
מה עטך עתק ומה לוחך״ כו׳ כו׳.

[ועל זה הדרך בנוים שם כל יתר הבתים בשיר הקדמון הזה, והבתים אשר עשה לו הא״ב ר׳ אברהם הנזכר כלם המה חרוזי שתוף כאלה, מחולקים הגלאים כסדורים —] הנה כונת ענין השיר ההוא הקדמון, שאחד המשוררים הלל מאד את שירי חברו, ואמר בשבחו בבית הראשון הזה, שנמצאו שושנים גם בין החוחים והמלוחים שלך, כלומר: מה שנחשב בעיניך כחוחים ומלוחים, אפילו הגרועים שבמליצותיך הם באמת נותנים ריח כשושנים של אחרים; ויאמר עוד: מה רב כח עטך ומה חזק הלוח שלך! כלומר: השירים הכתובים על לוחותיך. „עתק״ הוא מושך עצמו ואחר עמו. מה עתק עטך ומה עתק לוחך, ומלוחך הראשון שבדלת הוא מן מלוח עלי שיח דאיוב, ושתי התיבות: ומה לוחך שבסוגר נשמעות כאחת לאזן כל מבין תבחן, כמו: „ומלוחך״ שבדלת. וגם שירי המין הזה שירי תגנים היו נקראים אצל משוררי

והנה כבר נודע היום בעולם ע"י הרב החכם הגדול המנוח הרשד"ל ז"ל בכ"ח ד' (מן עמוד ס"ו עד עמוד ע"ד), וע"י ידידנו החכם המפורסם הישיש הר"ר יה"ל דוקיס (יהל אורו עוד ימים רבים!) במחברתו על ר' משה בן עזרה, כי הפלוסוף הצדיק והמשורר הגדול הזה ז"ל, הרב רבי משה ן' עזרה הסלה חבר ספר של שירים גדול, נוסד על שמות משותפים, או רק על מלות דומות בהברותיהן, אם שהן מלות שלימות, או מחולקות באמת ונשמעות כאחת במבטאיהן. ולו שם בשלשה ס' התרשיש [4]) על שם

הערב ואצל משוררינו אשר ישבו בקרבם. וגם משוררינו בשירי השתוף שלהם לא דקדקו כבעל ק"ש ליתן ריוח בין וחרה לאף, דלא לישתמע: וחרף; ואך נהפך הוא, כי לפעמים בכיון לא הפסיקו בין תיבה לתיבה, כדי שישתמעו ויאמרו בדבור אחד וישתתפו יחדו, וגם למען יביעו חידות במשליהם ושיריהם לא נתנו ריוח ביניהן. —

והנה רבו כמו רבו המשוררים אשר שמו שיריהם בשתופי המלות, ההם, כי לא פירש שהם: משותפים; אך ר' משה בן חביב ז"ל, אשר חביב היה גם עליו דרך השיר הזה, בדרכי נועם שלו, יכנה את שיריו ממין הזה, בשם: „בחינת שתוף השמות". ועלבים עלי דברי שיר בשתוף: ערבים, של ר' אלי' בחור ז"ל, בסוף ס' הבחור; והוא קורא אותם: עשרה לשונות ערבים", על דרך המאמר: כי משמש בד' לשונות, כלומר: הוראות ושונות שונות. —

[4]) ספר התרשיש חובר לכבוד השר ר' אברהם (אבו אסחק) בר' מאיר אבן מהאגר (בנקודה על הגי), כמו שהוכחתי נאמנה במאמר מיוחד אשר אתי בכתובים; ואם הדבר היה מוטל בספק עוד אצל הרשד"ל ז"ל (כ"ח ד' נר נ"ב) ואצל מהריצ"ל צונץ ז"ל (בספר תולדות הפיוטים לד רע"ו). — ועוד ידובר אי"ה על גדולתו של השר בן מהאגר הזה, ממשפחת פייטנים נכבדים ורוזנים כבירים, במבוא לשי הדיואן של הרמב"ע ז"ל, כי יאריך ה' את ימי, ויתנני להוציאו לאור, בזכותו ולכבודו, כי היה צדיק כביר ומשורר אלהי נשגב. — והנה במכתב העתי של גייגר (כרך ג' עמוד תמ"ו סי' ל"ט לשנת 1837) מובא: כי ביד האי בחני האי כרים נמצא למכירה ס' הענק מר' יהודה חריזי עם פירוש מר' משה בן יעקב אבן עזרה מקראנאנא (נ"ל: מגראנדה) והתחלות השירים, הן: „הנה ענק שירי אשר אורו". וגם הרשד"ל מביא (בכ"ח ד' בסוף עמוד ס"ז ובריש עמוד ס"ח) הלשון הזה: והנה מקרוב באה לידי רשימת ספרים כ"י מארץ פולין, וכתוב בה: ס' הענק מליצות ושירים בקולים לר' יהודה אלחריזי בלשון הקדש, ופירושו בלשון ערבי, פירשו ר' משה בר' יעקב בר עזרא הספרדי מעיר קראנאדה (נ"ל: גראנאדה) תחלתו: הנה ענק שירי [כנ"ל] כו', ואני לא אדע, אם זה הענק — התרשיש — המובא במכתב עתי הנזכר, וזה המובא ברשימה שהיתה ביד הרשד"ל שני ספרי תרשים כתובים הם, ואם לא כ"י אחד הוא. ואחרי שהעיר שם הרשד"ל, על הלשון ההוא המשובש מאד בעיניו שראה ברשימה הנזכרת (כמו שנשתבש מאד בעינינו גם בלשון הבא במ"ע הנ"ל) אמר: שנולד בלבו ספק, אם לא הענק המוזכר ברשימה, הוא הוא זה של בן השבני הנזכר מהחריזי. ואנכי חשבתי מתחלה, שמא הוא באמת ס' הענק של החריזי כי גם הוא חבר ס' הענק על דרך הרמב"ע. אך אחרי שובי וראיתי את ס' התרשיש של הרמב"ע אשר ביד' אלופי השר הנפלא והנעלה כמוה' נ"ס ג', שבתי מזה, בראותי, כי גם שם נוסח הבית הראשון ממנו הוא כנוסחו בכתבי יד הנזכרים במכתב העתי הנ"ל ובהרשימה הנ"ל. ובאמת, השיר הקצר הראשון הזה של התרשיש הוא בכל הספרים הכתובים האלה, אותו השיר בעצמו, הבא ראשון שהיה ביד הרשד"ל

מספר חרוזיו; ס' תגנית, שם המורה בלשון ערבי על ענינו, שהוא ספר שירים של שמות משותפים [5]); וספר הענק [6]). — וגם בן דורו של הרמב"ע,

---

המובא ממנו בכ"ח שם (עמוד ס"ז) אלא שיש הפרש מועט ביניהם בבית הראשון ממנו, שבמקום שבכ"י הרשד"ל, כתוב בדלת הראשונה: קח לך ענק אמר כתוב בכתבי יד האחרים: הנח ענק שירי; ובמקום שבסוגרו כתוב בכ"י שד"ל: כל מאפל תבל יהי מאיר, כתוב שם: על פאתי ארץ — והענין הוא אחד והמשקל הוא שוה ונכון בכלם. ונראה, שכל ספרי התרשיש שנכתבו בחצי האי כריב, היה נוסחם שוה בשניו בבית הראשון ממנו מאלה הנכתבים בארצות אחרות; כי גם ס' כ"י התרשיש אשר לאלופי הנזכר נר"ו, כ"י כרימי הוא, כאשר חותו מוכיח עליו. והכ"י הזה, הוא בא מתהלה ליד הרב החכם הגדול המפורסם מו"ה בצלאל שטערן נ"ע מאודיסא, והוא שלחו מתנה להרב החכם הגדול המפורסם מו"ה שלמה מונק ז"ל, עם כתב מליצה עבור בני הסופר הנודע בלשון המדוברת בין אחינו ב"י בארצי, הר"ר ישראל אקסענפעלד ע"ה מאודיסא, בבואם פאריסה להשתלם בלמודים. ועדיין המכתב ההוא של הר"ר שטערן ע"ה מדובק בראש הכ"י ההוא; ומעזבון הר"ר מונק ע"ה, נקנה ס' התרשיש ההוא ליד אלופי הנ"ל יחיה. — ועלי להעיר עוד כאן, כי רשד"ל ז"ל בכ"ח שם (עמוד ע"א) מביא דברי הרד"ק ז"ל, מה שהעתיק בשרש שבא מדברי בעל השיר שתם, שיר קטן הלקוח מס' התרשיש, והיה הוא ז"ל, והגאון מו"ה ש"ר זצ"ל (בהערתו בשולי היריעה) נבוכים בפירושו; ואנכי בארתיו היטב, בי"ה, באחד מחקורי אשר שמתי לפנים בהצופה להמגיד (אינני זוכר את מקומו). והנה הרשד"ל מביא שם את דברי הר"א הלוי בחור ז"ל, בנימוקיו להרד"ק שם, בזה הלשון: „כי השיר הזה הוא בספר הנקרא תגנית חברו ר' חיים ברי יעקב לרבנו תם". ואמר ע"ז הרשד"ל שם: „טעות הוא בידו, ואולי ר' חיים בר' יעקב כתב ס' בשירים מלוקטים וקרא שמו תגנים". ואני אומר: כי ר' חיים ברי יעקב לא היה ולא נברא כלל, רק שהיה כתוב לפני הבחור, בר"ת: ר"מ בר' יעקב, היינו: ר' משה ברי יעקב (אבן עזרא), כנכון; אך לפעמים בכתב יד בני מזרח, אות המ' היא דומה לאות הח', על כן מלא הבחור (או המסדר את האותיות בבית הדפוס) — את הר"ת: ר"מ, אשר קרא: ר"ח, בשם: ר' חיים. והיה כתוב לפניו, כי חברו הר"מ ברי"י לר"א ברי מאיר, כנכון, ונתחלף לו להבחור (או להמדפיסים) לר' יעקב בר' מאיר (רבנו תם); גם אין לתמוה, כי יתחלף הר"מ בן עזרא, בקרובו הר"א בן עזרא, שהיה ידוע שחבר שירים לכבוד הר"ת ז"ל. —

[5]) הרשד"ל ז"ל בכ"ח ד' (עמוד ע"ז) מביא דברי ר"א הבחור ז"ל בנימוקיו לשרשי הרד"ק ז"ל שרש שגא, שאמר: „א"א (אמר אליהו) זה השיר (המובא מרד"ק שם, והנמצא בס' התרשיש לרמב"ע) הוא הספר הנקרא ספר תגנית חברו משורר ששמו רבי חיים בן רבי יעקב לר"ת זלה"ה". ואמר הרשד"ל בבחור שם: תגנית, בזה"ל: „וקרא שמו (המחבר או המלקט) תגנית, אם שיהיה ענינו לשון גן ופרדס ואם שיהיה לשון זמר, ואם שיהיה ענין עושר, כי עָני בנקודה על העי"ן, וקריאתו גני, ענינו בלשון ערבי: זמר ועשיר", עכ"ל. אבל הלא ראינו כבר כי השם: אל־תגנים בערבי, הוא עצמו שם משותף, הונח גם על שמות משותפים בכלל (שעל זה הנושא הוא ענינו של ס' התגנים של ר' יהודה ן' בלעם), כמו על שירים מזה המין המשותף, בפרט, כמו שזהו ענינו של התרשיש או: הענק, וכדומה לזה. ומסתמא הונח השם הזה מתחלתו ומעקרו, על הענין הכללי, וכשם העצם לו, ואח"כ נפל ונלוה גם אל שם לווי ותארי, על הענין הפרטי. וא"כ איפוא, איך יתכן שהשתמשו הערביים בשם שיורה רק על ענין

בן אלעזר, חבר ספר קטן של שירים ממיני התגנים [עי' דוקים בספרו:

של זמר יענין עצמותו של השם המשותף? — ואם יתכן אולי (ע"פ הדחק) לכנות בדרך משל, את השיר בכלל, בשמות: גן ופרדס מה שבאמת גן ופרדס, אינם שמות מושאלים מיוחדים להשיר בלבד, כ"א גם (וביותר עוד) המה שמות מפליים מושאלים להחכמה [כידוע מענינם של הפילוסופים המשאיים, תלמידי אריסטו, שנקראו כך, בשביל שהתפלספו בהיותם מטיילים ארוכה בשבילי הגנות, ורבותינו הראשונים ז"ל נכנסו לפרדס, והאמוראים רבנן דתרביצאי הרביצו שם תורתם, ועוד הראב"ע ז"ל כתב תאמרו: ערוגת החכמה ופרדס המזמה], — עכ"פ, לא יתכן שיתיחסו השמות: גן ופרדס רק להמינים הרבים והשונים של השיר, כמו שהגן והפרדס כוללים נטעים רבים ושונים; אבל לא יתכן שיונח שם, ליחד את השם: גן, או פרדס על מין אחד מיוחד בדרכי השיר, כמו שהוא השיר בדרך שתופי המלות. ואף כי לא יתכן לכלול בשם הזה את שמות המשותפים בכלל — ואם יורה השם הזה על עושר יקרה מאד, הלא אין עשירות במקום עניות, כי דבר אחד המשותף לרבים, כי יחזיקו שבע נשמות בשם אחד, הוא סמן עניות. ואך נהפך הוא השם הנרדף הוא בעשירים חנקו כי יש לו כח להעלם האחד ולא יגלה את שמותיו מזולתו — ואם גם מזה הנה לא יאות לשכנים בשם תגנים אף לא לאחד מבני הענינים שכוונו בו בעלי לשון הערב, ואף כי גם את שירה.

אבל מה שנראה לנו לדבר פשוט וברור ולאמת גמור, הוא, כי תגנים הערבי, הוא לקוח מן גנוס היוני, שהוא גנוס הרומי. ושרש גנס נמצא הרבה בלשון סורי, וכן בלשון ארמי (עי' מתורגמן), וכן בדברי רז"ל בתלמוד ומדרשים (ועי' ערוך וכתר כהונה לר"ה כהן די לארה), שענינו יחוס אחד, משפחה אחת ושווי, וכדומה. ותגנית הערבי מכוון, המלות שהן מגזע אחד, אב אחד לכלן והברה אחת להן, ובכ"ז שונות הן בהוראותיהן. וזה השם יצדק כן כיונה דבורו על שרשי השמות ההם שהם ממין אחד מצד דקדוק הלשון, וכן מצד השמיעה והקבול שבהם בדבור השיריי והחרוזיי. — והיו הסופיי לפי הכתוב אצל ר"ה הלוי, במלת תגנים, במקום הסמ"ך הסופיי בלע"ז, זו שהטעו לו לרשד"ל, לשים אותה כגן (גנת). — ולפי האמת ראוי להתנהג כן בתיבות יוניות ורומיות, כשנבוא לכתבן בגופן שלנו לסמן בהי"ו תחת הסמ"ך, בכדי לתת להן צורה עברית. —

[6]) בשם: ענק, קראו המשוררים הקדמונים בספרד, כל שיר או קובץ של שירים אשר יחדו לכבוד איש מיוחד מכובד מהם. כן קרא הרשב"ג ז"ל, את שירתו השקולה הידועה בדקדוק, בשם: ענק, כמו שיאמר בעצמו בשירתו זו: „קראתיו ענק שהענקתיהו, [כנ"ל, כמו שכתוב הדר הוא ברים הפתחון ולא כמו שנדפס בטעות שהעתיקתו בשירי שלמה לדוקים עמוד כ"ז] אנוש, גם כענק שמתיו עלי גרגרת". יאמר שלטעם זה קרא את שירו בשם: ענק, בעבור שהעניקו לכבוד אנוש מיוחד, כמו שעונקים את הענק על גב הגלגלת. וכן בפתיחה להשיר הזה, יקראוהו: ענק הרוז. — ושירו: באין נשאר *) מרוב חלקיו (פ"ב סי' ל"ג), יאמר לידידו יצחק:

אֲהַלְלְךָ, וְאֵת מְהַלֵּל אֲמָרַי, וְצַוָּאר טוֹב יְיֻפֶּה וְאֶתּוֹ עֲנָקָיו.

---

*) התיבה: „נשאר" היא הגהתי, שהיא מוכרחת לפי המשקל והענין. — ובכ"י, ואצל דוקים כתוב נשאה, מה שאין לו ענין כלל; והה"ר דוקים כ"י, כי לא עמד על הטעות של מלת: נשאה, נטה ע"ז קו תהו מפי' קדמון לס"י על וילר מתהו ממש, שאינו מתיחס כלל לענין זה; וילר מתהו ממש, שאין בו ממשות, ואין כשאו. —

„שירי שלמה" בעמודים פ"ח ופ"ט סעיף יו"ד [7]). ומשוררים אחרים, הבאים

יאמר: אני דמיתי להללך בשירי זה, אבל לפי האמת, זו תפלתי. כי שירי יהולל רק בגללך, יען שמך הטוב חקוק עליו, והענק, שיר הכבוד הזה אשר הקדשתיו לך, אינו יפה מצד עצמו, כי אם נואך הטוב ייפהו; כי כל יפיו הוא רק מזה הצד שאתה ענוק וענוד בו. —

והוא הדבר אשר דבר גם ר"י הלוי ז"ל, בשירו לר' נתן בר' שמואל החבר, ואמר:

ענדוך (זמירותי) ענק השיר, ולא כן אבל הם בענק שמך ענודות" —

(ב"י עמוד פ"ח, ויפה פירש שם הרשד"ל ז"ל, עיי"ש).

אשר על כן קרא גם הרמב"ע את ספרו התרשיש, גם בשם: ענק, בעבור בהעניקו לשם ר' אברהם בר' מאיר המכובד ממנו. לזה יאמר אליו בבית הראשון: קח לך ענק אמר — (כ"ח ד' עמוד ס"ז) ובשיר פתיחתו: תנו ציון (שם עמוד ס"ט) יאמר אליו: ושמתים (את שירי) כבתר עלי ראש חסדיו... ועל גרגרות מעלתו ענק חן" כו'. ובזה יתוקנו דברי הרשד"ל (בכ"ה שם עמוד ס"ו) לאמר: ונקראה (ס' התרשיש) ענק אולי להיותו מלא חרוזים, והחרוזים הם בלשון מקרא העניקים שנוהגים על הצואר, וגם להיותו נחלק לעשרה שערים" כו'. אין זה מן הטעם חרוזים שנקרא התרשיש ענק, הלא כל השירים הם חרוזים, ואינם נקראים ענקים מחרוזיהם; ואף כי לא הוא מן הטעם השני שאמר הרשד"ל, רק הטעם הוא כמו שאמרתי, בעבור שכבדו המשוררים בשיריהם ובחרוזיהם את נכבדיהם, ויחדו אותם לשמם, והרי זה כאלו שמו המשוררים את שיריהם וחרוזיהם רבידים על צוארי המכובדים ההם. ואת אבני התרשים לקח הרמב"ע ויסימן לענק תלוי על צוארו של אברהם בנו מאיר. — וכל נבוני הדור, אשר באו אחרי מהרשד"ל ז"ל, ודברו על דבר התרשיש, הלכו אחריו, ואמרו כי שם ענק להתרשיש, נאמר בדרך השאלה. אמנם כן הוא בדרך מושאל, אבל לא כאשר דמו המה, שענק הוא תאר מושאל לנושא של השירים אשר בתרשיש, מצד היותם שירים כי אם נאמר לענינו של הכבוד אשר יכובד בהם השר ר' אברהם בר' מאיר ז"ל, המכובד מהרמב"ע ז"ל. —

[7]) והמחברת הקטנה של בן אלעזר ז"ל משירי הגנים שהוציא הר"ר דוקעס נר"ו אצל החכם המנוח הר"ר כרמולי ע"ה, היא עתה בבית האוצר של הספרים היקרים אשר לאלופי השר כמו"ה נס"ג נר"ו, כי קניתיה בעדו מאחד ממוכרי ספרים אשר קנה מעזבון החכם הנז' ותלמידי המודי כהר"ר ד"ב נר"ו, בנו של אלופי הנ"ל, רצה להוציאה לאור, וכמדומה לי שכבר הדפיס קצת ממנה. — והנה אם אין ראי' גמורה לדבר, כי זה בן אלעזר בעל שירי הגנים, הוא ר' יעקב בן אלעזר בעל ספר המשלים אשר באחד מכתבי יד מינכן (עי' גייגר אוצר נחמד ב' מן עמוד קנ"ב עד עמוד קס"ג), זכר לדבר יש כי גם נראה ס' משלי יעקב הלזה, נמצא שיר הגנים בעל שני בתים (בסוף ערבים, וממנו ראה וכן עשה גם ר' אברהם בדרשי ז"ל, בתוך כוזה). — ולבי נוטה באמת לדעת החכם הרא"ג ע"ה, כי הוא ר' יעקב בן אלעזר בעל המשלים, הוא ולא אחר ר' יעקב בן אלעזר בעל ס' השלם אך לבוא אמד לו החי' המפורסם המנוח הזה רא"ג ע"ה לנון, על ר' יעקב בן אלעזר, ודבר סרה על מליצותיו וחרוזיו, אשר הביא מהם (באו"נ שם) דברים מקוטעים, מלאים טעות'

אחרי הרמב״ע, ממנו אבי הענק, ראו וכן עשו גם המה ספרים בשירים משותפים, אף הם כענקים יחשבו להם כלי שירם, ואם לא יגיעו ראשי שיריהם לקרסלי שירי האדם הגדול בענקים, הרמב״ע, אך בזאת ידמו למו כל הענקות, כי כל ענק הוא הברון החרוז החורז את המלות הדומות בכתב ובצלצלי-שמע, והליפות למו במובניהן [8].

סופרים, שלא ידע לתקנם (ואנכי תקנתים, כ״ה, בגליון הס׳ או״ג שלי). וד׳ יכפר בעד הרא״ג, כי משך את לוצאים גם את יד משה איש האלהים קדוש בן עזרא, ואת מטה האלהים אשר ביד זה האיש משה, הפך הרא״ג לנחש ערום — הוא משה מנה את שבחי ידידו בן אלעזר, ויבא הרא״ג ויגזור אומר כי הפל יפתל משה בבן אלעזר, ויגנה את מעליו ומליצותיו, ויהפוך את התהלה לתפלה. וזה האיש משה ידענו מה היה לו, כל מדה חמודה, איש צדיק תמים ובר לבב היה, ולא דבר בלב ולב, השכיל מאד בשירי ידידות, וחבר סליחות ופיוטים רבים, מושבות ומעמדות, אבל במושב לצים לא ישב ובסוד מהתלים לא עמד. — ואם באמת נכון הדבר אשר אחשב, כי הוא בן אלעזר הוא בעצמו גם אחיו ר׳ יעקב בן אלעזר אשר נמצא ממנו מסתגאב למלכיות ומסתגאב לזכרונות לליל הכסא (אשמורת ליל ר״ה), היה גם פייטן נכבד מאד. — שני המסתגאבים הנזכרים הללו נמצאו בכ״י ימן על קלף, אשר קניתיו זה שנים רבות בעד אלופי הרוזן כמו״ה נח״ג יצ״ו הנזכר, וכ״י ההוא הוא מסומן עתה בקובץ קנ״ט, הכולל: סדר ר״ה, סדר סליחות וסדר יוהכ״פ (רובו מסדרו של הרמב״ע). במסתגאב הראשון, החתימה בראשי החרוזים, היא: „אני יעקב בן אלעזר הקטן חזק אמן סלה״, ובשני: „אני יעקב בן אלעזר חזק אמן״. והראיתי גם את הפיוטים האלה, לרבינו יום טוב ליפמן צונץ זצ״ל, בהיותו אצלי לעבוד עבודת הקדש מלאכת ספרו הגדול על פיוטי בית הכנסת, גם בעזר ספרי כתבי יד אלופי המרומם הנ״ל יחי׳. אפס כי דברי מורנו זה נ״ע, בספרו המופלא הנזכר על ענינו של ר׳ יעקב בן אלעזר ז״ל נפלאו ממני ולא אדעה, כי יציג אותו לפנינו שתי פעמים, בשני זמנים שונים, (עם זכרון שני המסתגאבים הנזכרים, ואי״ה אוציאם לאור). וצר לי פה המקום לדבר עוד על אדות ריב״א זה ז״ל, רק זאת אזכיר עוד, כי כפי הנראה, היה המדקדק המליץ והפייטן הזה גם רופא. כי על גב השיר אשר כתב הרמב״ע בשבחו של בן אלעזר, והנדפס לראשונה ע״י הרשד״ל בכ״ח ד׳, כתוב: „ולה (ולו, להרמב״ע,) אלי (אל) אל חכים (החכים) בן אלעזר״ (דיואן רמב״ע אצל אלופי הנ״ל סי״ו, הנקנה ג״כ על ידי מעזבון הר״א כרמולי ע״ה), ובערבי לרופא חכים יתקרי. —

[8]) למשל על אלה המלות שאינן שוות בכתיבתן רק בקול הברתיהן, הן חרוזי: פדיום עם פיד יום, נבדל עם ניב דל, פצח עם פה צח, פחם עם פה חם; וכהנה רבות עם המשוררים. ויש אשר נשתוו יחדו הכתב והמבטא, אך הם ממין התגנים שנאמר עליהם בעומר השכחה: „שתחלק המלה לשתי מלות״ (עי׳ לעיל הערה 3), וכגון חרוז: עלמה עם על מה, ורבים כיוצא בהם אצל משוררינו. ומזה המין הוא חרוז השתוף של רבי יהודה אבן תבון ז״ל בצואתו לבנו ר׳ שמואל ז״ל (הוצאת הרמש״ש נ״י עמוד י״ד):

„בההרישך תהי מושל בניבך   והוא ימשול בהברך בניבך״.

והרשד״ל ז״ל באוצר נחמד (ד׳, עמוד ז׳) היה נבוך הרבה בהבנת בניבך השני, עד שהאיר עיניו אחד מתלמידיו, ואמר: שצריך לחלק התיבה לשתים, ולקרות: בני בך (עי״ש) ויפה

ככה עשה ר׳ יהודה בר׳ שלמה הריזי ההורז והמשורר המופלא ז״ל, חבר גם הוא ספר שירים כזה וקראו גם הוא „ענק״. ודוגמאות ממנו השקה לנו מהרי״ל דוקים נ״י בס׳ „גנזי אוקספורד״ (בעמודים מ״ז ומ״ח) [9]. ואיש אחד ממשוררי מזרח, „לקח יציאות הענק אשר לרמב״ע ויחבר על כל יציאה מיציאות חרוזיו שירה ערוכה״ [כלומר: במאי דסיים הרמב״ע

דבר התלמיד ההוא. ועתה בוא נא וראה, הקורא המעיין ומבין! כי בהשתוף הזה בעצמו של הרי״י א״ת, לאותו הענין הזה בעצמו. השתמש גם הרא״א בר׳ חסדאי ז״ל, בבן המלך והנזיר (שער כ״ו), שאמר שם:

„ואמר המשורר:

בשבתך בין בני מוסר, לשמעם
היה בוחר, וזה אבחר אני בך;
הכי אתה באזנים שתים
ופה אחד, לזאת תמעיט בְּנִיבֶךָ״.

כך כתוב בדפוס וואנזבעק תפ״ז (עם טו״ב) שלפני, ולא אדע איך כתוב בשאר דפוסים. ושיה קשה בעיני הלשון: וזה אבחר אני בך, שבסוגר הא׳, שהרי אות הא׳ שבתיבת אבחר הוא במקום מלת הגוף, ואם כן איפוא, תיבת: אני, היא מיותרת לגמרי, ולא יתכן שיוסיף המשורר מלה שלא לצורך הגוף רק בשביל המשקל; לכן הגהתי מאז בגליון ס׳ בן המלך והנזיר שלי שבדפוס זה: בני! בך״, במקום: אני בך — ומה שמחתי [ורק שמחות רבות כאלה יחנני ה׳ תמורות צרותי הרבות ויגוני ואבלי, בחיי הבלי...], כי הקרה ה׳ לפני אחרי ימים רבים, את הס׳ בן המלך והנזיר ד׳ קושט׳ שנת ברוכים (נקוד על הרי״ש והיו״ד), והשירים בלתי מנוקדים שם, ושם כתוב בפירוש, כהגהתי: בני בך, (גם כתוב שם, בסוגר הב׳: המעט, במקום: תמעיט); והמדפיס שבוואנזבעק (ואולי עוד מדפיסים אחרים) לא הבין כונת המשורר, וחשב לתקן וקלקל. — ואני תמה מאד על מבין גדול בשירי הקדמונים, כמו שהיה הרשד״ל ז״ל, שלא עמד מעצמו על חלוק התיבה: בניבך השנית שבדברי הריא״ת לשתים, והוא נ״ע היה הראשון בין חכמי דורו ודורי, שהזמין ה׳ לידו את ס׳ השרשים של הרמב״ע, שהוא כולו ממין שתופי המלות, ויש גם בו חלוקים שנסדרו — וכן תמה תמה אקרא עליו, שנדחק הרבה באו״נ (שם ובעמוד הקודם) ולחנם, בפירוש משל אחד של ר״ש הנגיד ז״ל, ונשאר נבוך שם, ולא הרגיש שהמשל ההוא גם הוא שיר משותף הוא, וכי לא לשוא עבר הממשיל ההוא את עטו שתי פעמים, לכתוב: כסילים פעמים, בעבור שיש שני מינים של כסילים, בני אדם יושבי חשך, ובני שחק מזהירים — כמבואר אצלנו במ״א — ואני אומר: כי בכונה כתב הריא״ת גם בניבך הב׳ מלה אחת, כדי לחדד את תלמידו ובנו. הר״ב א״ת.

[9]) מאשר העניק לנו מטוב שיריו גם החריזי בספר הענק, זה סבב פני הדבר, כי נתיחס לו באיזה כ״י ס׳ הענק של הרמב״ע; ונאמר נשמע כי גם הרמב״ע חבר׳ ס׳ הענק, ע״כ נתן לו לפחות פי׳ עליו (עי׳ הערה 4), וככה נולד הבן לפני האב. — והנה בלקוטים אשר בס׳ גנזי אקספרד מס׳ הענק של החריזי, נשתרבבו כמה טעותים, ואנכי תקנתי כלם, בע״ה, בגליון הס׳ ג״א שלי, ויארכו הדברים להביאם הנה, כי עלי להעתיק את גופי השירים ההם. —

בהענק שלו את הרוזי שיריו על יסוד כל סוף דבר של שירי הרמב״ע]; — כמו שמספר לנו החריזי בשער הח״י של ספר התחכמוני; ובעיני החריזי לא מצאו חן השירים ההם. —

גם בדורות האחרונים מצאנו שני ילידי הענק, האחד זרח גם הוא במזרח, והחכם המשורר ר׳ יצחק עינקינרה ז״ל, הוא אביהו, אשר אמנם לא בא עדינו [10]) ולא נוכל לראות במה כחו גדול, החנך הוא הענק הזה, או אם הוא מילידי הרפה והנפילים? — ואולם מחברו מביאו וקורא בשמו: ס׳ הענק, בפעם בפעם, בספרו: איומה כנדגלות (אשר שם התהרה את הראב״ע ז״ל לעשות כמתכונת שירו במלחמת אותיות האלפ״א בית״א) — שחברו בשנת השל״ה בקושטנטינה, לכבוד קרובו הנבון וכו׳ יצחק בדורכו המתורגמן של הדוכס הנשיא הידוע דון יוסף ז״ל, ונאמן ביתו; ונדפס שם שנת של״ז. ונראה ממה שמזכיר שם את ענקו, שהיה מסודר אף הוא לשערים (כגון: שער אדם, שער כרת כו׳, ר״ל: שתופי שם אדם, שתופי פעל כרת וכו׳), עם פי׳ ארוך עליו, הכנים בו, כפי הנראה, דרושים רבים, תורניים, פלוסופיים ומוסריים; הכל כאשר לכל, כמעשהו בשיריו שבאיומה כנדגלות ובפירושיהם, כך מעשהו בהענק שלו. —

והשני, מתימן יבא, כי נמצא שם קרוב לזמן ההוא משורר אחד, אשר חבר גם הוא ספר גדול של שירים משותפים ע״ד הענק של הרמב״ע, והמה בכתובים אצל תלמיד חכם הר״ר דוד די־גינצבורג נ״י, בין המון שאר כתבי יד שלו; והקובץ ההוא מסומן ממני בסי׳ שב״ד. אפס, כי אני נבוך בשם המחבר. כי בסוף שירי השתוף האלה, כתוב וחתום: „אבנר בן חלק התימני נשלם שנת שמח״ה ליצירה״. ואולם בצדו כתוב: „חבור הצעיר זכריה יצ״ו בן סעדיה רי״ת (רוח ה׳ תניחנו) בירב יעקב נע״ג (נשמתו, או נוחו, עדן גן?) אלצ׳והום״ (בנקודה על הצד״י). וא״כ הוא הוא אותו המחבר של הבאור להלכות שחיטות ובדיקות, כי מקודם שם בקובץ ההוא, כתוב: הלכות שו״ב עם פי׳ הרב ר׳ זכריה בר׳ סעדיה הצידוני מתימן״. אבל הנה אנחנו הרואים, כי המשורר המחבר, עם נעלמים בא, כי השם: אבנר בן חלק הוא בודאי רק שם בדוי; ולזה כון המשורר, באמרו בהקדמתו: „המכונה על דרך פלוני אלמוני״, כלומר: שגם השם: „אבנר בן חלק״ הוא כמו פלוני אלמוני — הנה רצה המשורר להעלים את שמו, ואיך יבוא מן הצד, ויגלה פתאם את שמו מפורש מה שסתם פעמים, בראש ובסוף הספר?

---

[10]) הר״ר דוקס במחברתו על הרמב״ע (עמוד כ׳ בהערה הנמשכת לעמוד הקודם), מביא בשם החכם אשר לא מבני עמנו וואלף ע״ה שמביא בשם פלאגמאפיטיוס כי ס׳ הענק של הרמב״ע נדפס בקושטא. וצדק בזה דוקס כי הוא מסופק בדבר. ואני אומר שטעותו של פלאגמפיטיוס באה לו מצד שנתחלף לו ענק בענק — כי אם אינו ענין להענק של הרמב״ע תנהו ענין להענק של ר״י עינקינרה הנזה; ורגלים לדבר שהוא רי״ע התגורר בקושטא, ושם נדפס איומתו. וקרובו המטיב עמו, ואשר עזרו בהדפסת הס׳ הזה היה יכול להעניק לו עוד מטובו בעבור הענק שלו. —

ולא עוד אלא שאחרי כבלות הכל, כל השירים המשותפים, יבוא דיואן של שירים רבים ושונים, והרוב מהם הם בל״ם מהמשורר בעל השותף הזה בעצמו. ובין השירים ההם, בא שיר אחד ממין השיר הנקרא: מושח בלשון ערבי, וסימנו: יחיאל; עוד כתוב שם שיר, רשום על גבו: „ולה (בערבי, במקום: ולו, שבעברי) שיר פי׳ אבנר ר״ל יחיא. ולפ״ז היה שם המחבר המשורר: יחיאל בלה״ק, ויחיא בלשון ערבי והסתירו בשם: אבנר: ואם איני יודע איזה יחס יש בין יחיאל או יחיא עם אבנר? ואיזה חלק יש לשם: חלק, עם שם אביו, כי לא הוגד לנו בזה: מי אביהו? — אשר על כל זה נראה בעיני, שלא בדיוק רשום שם: „חיבור הצעיר זכריה״ כו׳, שאין כונת הרושם לאמר, שהחבור הוא מחובר מאת זכריה, כי אם שהוא ברשותו, קנינו, או ירושתו, השייך לו. — ואקוה כי התלמיד החביב הנכבד והיקר הנזכר הי״ו, המתכים את רבותיו, ישכילני דבר הענין הזה, כי ישים עינו הטובה על הספר ההוא, אשר הוא בידו, במקום אשר הוא שם עתה. — ושם הכותב את השירים ההם, נרשם שם: סעדיה בן יוסף הלוי במגדלא כוכבאן. —

אלה אשר זכרנו המה המשוררים בני אסף המלות החרוזיות לשתופיהן, בחבורים שלמים, הנודעים לי. ויש מהם אשר היה להם פרק השותפין לפרק שיר, רק לפרקים, כדי ליתן תבלין בנעימת שיריהם, ולא עשו אותו עקר. ומן המשוררים ההם, היה ראש המשוררים ר׳ יהודה הלוי זצ״ל, שהיה אוהבו ואהובו של הרמב״ע, שנחשב לו לרי״ת כרבו. ומין אחר ממיני התגנים נמצא בשירי הראב״ע זצ״ל, קרובו של הרמב״ע. — וככה עשו אחריהם שני המעתיקים העתיקים, הצדיקים ר׳ יהודה אבן תבון (עי׳ הערה ת׳) ור׳ יוסף קמחי, זכרם לברכה. והיה כי תבקש, תמצא שירי־שתוף, גם בספר המבקש; וכי גם בן המלך והנזיר, מהם לא יזיר. — כן עשה גם המשורר הגדול ר׳ אברהם בדרשי ז״ל, וגם בנו המליץ הגדול, שהיה גם משורר גדול כאביו, הוא ר׳ ידעיה הפניני ז״ל, משה פניני החרוזים המשותפים מימי השיר: כמבואר לנו בתקונים שעשינו לכל שיריו הקצרים הבאים בספרו: אוהב נשים, והערותינו עליהם, והמה בכתובים אתנו, מאז נדפס הספר ההוא. והרבה שירים בעלי השתוף נמצא בספר הנכבד: עומר השכחה, אשר הזכרנו, וכן נמצא כאלה אצל ר׳ סעדיה אבן דאנן ז״ל (בס׳ מלאכת השיר, אשר לידידנו החכם המפורסם ר׳ אברהם נייבויער נ״י); והרבה ממין השיר הזה נמצא גם אצל המשורר המפואר עמנואל ע״ה, במחברותיו. ואחריהם כך עשה שותפות במלות החרוזיות, ר׳ מנחם די לונזאנו ז״ל, כי שלח אצבעות משתי ידיו, ודבר דברי שיר כה וכה. וכמהו כן עשה גם בן גילו, אשר לא היה לו לגיל — המשורר הנודע, ר׳ ישראל נאנארה ז״ל, במחברת מימי ישראל, הנספחת לחבורו: זמירות ישראל. ובדרך הזה אחזו כמה ממשוררינו נ״ע. לא עת האסף פה כל דברי שיר בדרך ההוא, אשר שרו כל המשוררים אשר רמזנו עליהם, הן עוד

הענין גדול; בשגם אם נבוא לבאר כל שיר משיריהם, ונהגה כל סיג הנמצא בכספיהם, הלא אז תגדל פתיחתנו זו מגופו של מאמרנו זה. —

לבד זאת אזכיר עוד: כי גם לפני הרמב״ע, רבנו שמואל הנגיד זצ״ל, אהב כן לדבר בלשון שתופי המלות, אשר יסד עליהן עז משליו ומליצותיו לפעמים; כמו שמבואר אצלנו בתקונינו והערותינו להפליטה הנשארת לנו מספרו: בן משלי. (עי׳ לע״ע הערה ח׳). וכמו כן גם בן דורו של הנגיד הצעיר ממנו לימים, המלך שלמה בן גבירול ז״ל, המולך על המשוררים בני גילו, נהג המנהג הזה גם הוא לשתף בקצת שיריו את התבות בחרוזיהן, ויעשם כתבנית אשר אתה מראה באלה אשר לפניך פה:

כי הנה בקבוצות: „כוכבי יצחק״ (חוברת ה׳ בעמודים ס״ג וס״ד) באו הדברים האלה: *) בקובץ די רוסי סי׳ 1183 מצאתי על עלים מלוקטים וקרועים אלה השירים, ועל מצחם כתוב לר׳ שלמה הקטן בן-גבירול ז״ל:

כנשר עוף ואל תבטח בצירים,
ותיאחז כיולדה בצירים,
וכל מגד אגוד בימי בצירים,
ותקן את דלתיך בצירים.

עוד לו:

בבגד אם יהי לך רב שתילי,
ואם ערב לך יש בו שתילי,
ויין זה שחיטה מן שתילי,
ולמה לאשה תאמר שתי לי.

עוד לו:

דרוך על במותם ודע כי בא אתם (עתם?)
בבואם במותם ולאחד במותם
שכון אתי עירם ואל תבא עירם
ואל תרכב עירם ואל תראה עירם
ביען לשמידם גביר בא לשמידם
וצוה לשמידם בצורים לשמידם
איסר ברבורים ואוכל ברבורים
ואקרא ברבורים.

*) השירים האלה נתונים המה לי מאת השוקד על דלתי כתבי-יד הקדמונים (המוציא לאור ס׳ הפרחון) כמו״ה זלמן שטערן נ״י; וכל מי שיגיד לי פתרונם הנני נותן לו את בריתי שלום. (הערת הה׳ מ׳ בר״י שטערן ז״ל).

עוד לו:

שמע נא מה אומר בעוד חי בן אומר
אכול מתוק או מר
ומוץ הרבה אומר
וקח את אומר
ושמש רב או מר.

עד כאן הדברים הנאמרים ב„כוכבי יצחק" שם, אשר העתקתי פה אות באות מלה במלה. והחלק ההוא מהכוכבי יצחק לא בא לידי כי אם זמן רב אחרי אשר אספו הכוכבים האלה נגהם; וגם שני הכוכבים ידידי החכמים היקרים, אשר אספו את החידות האלה, כבר נאספו, זכרם לברכה! ואולם הסבה אשר לא יכלו להגיד לנו את החידות הללו, היא מאשר כי בסוד המלות המשתפות לא באה נפשם, כי לוא עמדו בסוד הזה, שגבירול יסד בתי שיריו אלה הקטנים על מכונות המלות המשתפות, כי אז הבינו למו, כי לא יתכן בשיר הג', לא נוסח הכ"י: „בא אתם", ולא הגהתם: „בא עתם"; כי צ"ל בהכרח מלה המשתתפת עם שארי המלות: במותם שם׳ כמו שיבואר למטה. — גם לא הרגישו ז"ל, כי צריך לתת רוח בין הדבקים, כי השיר אשר עלה לשלישי שם, הוא באמת בעל ד' שירים נפרדים. —

וראה זה מצאתי פתרוני הטורים הנזכרים, אשר הנני מציגם פה לפניך, הקורא הנכבד המכבד ומחבב שירי קדמונינו נ"ע! מתוקנים במשקליהם. ואקוה כי ברבם ככלם קלעתי אל מטרת האמת ולא חטאתי בבאורים. —

א.

(כ"פ יתד ס"ת ויתד ותנועה)

כְּנֶשֶׁר עוּף וְאַל תִּבְטַח בְּצִירִים
וְתֶאֱחַז כְּיוֹלֵדָה בְּצִירִים;
וְכָל מֶגֶד אֱגוֹד בִּימֵי בְּצִירִים
וְתַקֵּן אֶת דְּלָתֶיךָ בְּצִירִים.

בצירים הראשון, הוא מן: וציר בגוים שלח, שליח. השני, מן: כצירי יולדה, חבלים. יאמר: מהר לעשות בעצמך כל מה שתוכל, ועל שליחים אל תשען; כי שליח לא-נאמן ועצל לשלחיו יסבב חבלים כחבלי יולדה.— **בצירים** הג', הוא מן: בְּציר (והוא לבדו הב' בו שרשי, ובכל השאר הוא שמושי). הד', הוא מן: הדלת תסוב על צירה. ויאמר: כל פרי מגדיך תאגדם (מגד אגוד, לשון נופל על לשון) במועדם, עת הבציר; ודלתות אסמיך תהיינה מתוקנות היטב בציריהן, למען לא יפלו השדדים על בציריך. —

ב.

(כמשקל הקודס)

בְּבֶגֶד אִם יְהִי לָךְ, רַב־שְׁתִי לִי
וְאִם עֵרֶב לָךְ, יֶשׁ־בּוֹ שְׁתִי לִי;
וְיֵין־זֶה שְׁחִיטָה מִן שְׁתִילִי
וְלָמָּה לָאֲשִׁישׁ תּאֹמַר: שְׁתִי לִי?

שתי הראשון הוא מן: השתות יהרסון (תהלות י״א ג׳) ואבן שתיה בדברי רז״ל, שענינו, לפי כמה מפרשים: יסוד. ותהיה כאן הכונה לפ״ז: רוב היסוד המוסד בבגדך הוא שלי. ויותר נראה שפי׳ גם משוררנו זה: השתות יהרסון דתהלות, מענין רשתות ומצדות, כמו שפי׳ הראב״ע ז״ל (שם) בפי׳ הראשון, וכן הפרחון (על פי בן גנאה ז״ל) בשרש: „שות״, יאמר על השתות יהרסון: פי׳ הרשעים ומצודותיהם; וכן הרד״ק ז״ל בפירושו לתהלות (שם) יפרש כן בפי׳ השני, וכן בשרשיו שרש: שות יפרש כן בפי׳ הראשון להשתות: מצודות ורשתות. ולפי הפירוש הזה תהי פה הכונה: רוב החלק של מעשה ארג שבבגדך הוא שייך לי. — ואם אמנם המכוון הוא אחד לפי שני הפירושים, הנה הפירוש השני הוא מסכים ביותר עם ענין הטור השני. — **שתי** הב׳, מובן מענינו שהוא מן: שתי וערב: ויאמר: לך המדה הקצרה בבגדך, הערב ההולך לרחבו של הבגד, ולי מדה הגדולה שבו, השתי, ההולך לארכו של בגד. **שתי** הג׳, היא תיבה אחת עם **לי**, והיא מן **שתיל. שחיטה**, שם נגזר מפעל: ואשחט אותם (בראשית מ׳, י״א) על משקל **שחיטה**, שחיטת הפסחים (דה״ב ל׳ י״ז). ואפשר מאד כי הרשב״ג לא הפריש בין **שחט** ובין **שחט** בעקר הוראותיהם: הלא תראה כי הראב״ע, בפירושו לבראשית (מ׳, י״א) ובפירושו לישעיה (נ״ז, ה׳) חבר **שחטי** הילדים, עם **ואשחט** אתם (כמו שעשו חז״ל). ואין הכרח לומר כי גרסת הראב״ע היתה **שחטי** בשי״ן שמאלית, כמו שאמר בעל מקור חיים ז״ל בפירושו לפירוש הראב״ע על בראשית: וכמו שאמר החכם היקר ר׳ מיכאל פרידלנדר ד״ר נ״י בהוצאתו היקרה של פירוש הראב״ע לישעי׳ (לונדון תרל״ז). ומפני לחץ המשקל לא אמר המשורר: **שחוט** הוא, או **שחיטתו**. והשיעור הוא: ושחיטת (סחיטת) יין זה הוא מן שתילי. גם אפשר לומר ג״כ, כי המשורר כתב באמת: **שחוטה**, ע״מ: **שחוט**. — **שתי** הד׳, הוא מן: ולא בשתי (קהלת י׳ י״ז) ענין **שתיה. לאשיש**, הגהתי, במקום התיבה: **לאשה**, שאין לה מובן כלל פה, חוץ ממה שהיא נגד המשקל. והשם אשיש, כאן, הוא מן: אשישי ענבים (הושע ג׳, א׳), שכל הקדמונים (מנחם בן סרוק ורש״י בשמו, ופרחון — ע״פ ריב״ן גנאה — במחברת שרשיו, הראב״ע בהושע ושה״ש, והרד״ק בשרשיו ובפירושו לש״ב) פירשו כמו: גביע: יין. — וכונת הטור השלישי בצירוף הטור הרביעי, היא לאמר: הלא היין

הזה, אשר תסחט בכוסף — באשישך — הוא מגפני אשר שתלתי אני, ואיך ייטב לבך בייני ותתפאר עלי לאמר, כי השתי אשר בהאשיש לך הוא, והשתיה איננה כדת לך. —

והשיר הזה, הוא, בלי תפונה, למשל ולשנינה, נגד אחד ממשוררי דורו של גבירול, אשר לקה עמו דברים מדברי שיר גבירול, וערבם בתוך שירו: אשר על כן יתמרמר עליו גבירול ויאמר לו: הנך מתעטף בטלית שאינה שלך כי אם בטלית שלי ברובה: ולא תשתה יין נסיכך, כי אם יין מסכתי. — וכבר מצאנו לו לגבירול, שני שירים אחרים, שירי התול במשוררים כאלה, אשר דברו אליהם יגנב, הלא המה בכתובים בספר שירי שלמה (שיר ל״ז ושיר ל״ח) אשר הוציא לאור מהרי״ל דוקיס נר״ו. הלא מראש מקדם מצאנו בזמן ירמיהו הנביא ע״ה נביאי שקר מליצי שוא גנבו דברי אמת וצדק, דברי אלהים חיים, מנביאי אמת וצדק מליצי יושר, ויסכסכו אותם בדברי שקריהם ופחזותם, כמו שנאמר: הנני על הנביאים נאם ה׳ מגנבי דברי איש מאת רעהו (ירמי׳ כ״ג, ל׳ וגו׳). ואחרי כן נמצאו בעמי, הה! משוררי שוא, אשר גנבו דברי שיר איש מאת רעהו, כמו שכבר העיר ע״ז הרמב״ם ז״ל (במ״ס משני למורה) בהשתוות והתדמות שני הענינים האלה, ואמר: והמתפאר בנבואה הלוקה בתורת הנביא (כלומר הלוקח ממה שמוצא בתורת הנביא על האמת —) אם כלה ואם מקצתה ויהיה לקיחתו בקצתו והניח הקצת כו׳ כו׳, עד: כמו שתראה רבים יתפארו בשיר זולתם ויאמרו שהם עשאים וכו׳ וכו׳. — והמשורר הגדול הר״י חריזי ז״ל, יספר לנו (בתחכמוני שער י״ח) לאמר: ויש בהם (בארצות המזרח) משוררים יגנבו שיר רבי יהודה (הלוי) ורבי שלמה (גבירול) וישנו את טעמו וכו׳. ועיין הערת דוקיס לשיר ל״ז שם הערה ה׳. — והוא, החכם דוקיס נר״ו, שכחה היתה כאן מלפני כבודו, לציין על דברי עצמו במכתב העתי „המזרח״ (שנת נ״א, עמוד שע״ד ואילך), שכתב שם מאמר קטן נכבד מיוחד בענין גנבת השירים אשר יגנבו המשוררים איש מאת רעהו. ואני מזכיר זה לבל אהיה גם אני הלילה כגונב מדוקים דברים, על דבר גונבי השירים: לכן עזבתי פה מלהזכיר איזה דברים אשר כבר הזכירם הוא (כן בהערתו הנ״ל וכן במאמרו הנ״ל) והנודעים גם לי מכבר, רק אזכיר כי כן בהערתו הנ״ל, וכן במאמרו הנ״ל, את עומר השכחה שכח — כמו שתראה להלן בסוף פירושי לשיר האחרון. —

ג.

(יתד ד״ת)

דְּרוֹךְ עַל בָּמוֹתָם
וְדַע, כִּי בָא מוֹתָם
בְּבוֹאָם בָּמוֹתָם
וְלֹא חַד בָּמוֹ תָם.

הטור הראשון הוא ע״ד: והדוך על במתי ארץ, וכדומה; ענין גובה ורוממות. בטור השני, הגהתי: **בא מותם**, במקום **בא אתם** או: **עתם** — והגהה זאת היא מכרחת לפי שווי ההברות, כי **בא מותם** הוא ממש כמו: **במותם** שבכל יתר הטורים; בהיות אות המשך אל״ף שבפעל **בא**, הוא נבלע בלשון, או, כי כל אות בי״ת קמוץ מושך אחריו אל״ף. **במותם**, שבטור השלישי, הוא מענין בָּמָה ומזבח. **במותם** שבטור הרביעי חלקתי לשתי תיבות: וכן הפרדתי התיבה: **ולאחד** וכתבתי **ולא חד**, כי לא הד היא וזה הוא כמו: ודבר־חד (יחזקאל ל״ג, ל׳). „**ולא חד במו תם**״ הוא ע״ד הכתובים: אין עשה טוב אין גם אחד (תהלות י״ג, ג׳: נ״ג, ד׳). המשורר יאמר בזה אל אחד מאוהביו, או כי ידבר רק על־לבו: לא תחוש לאויביך אשר עלו בגרם המעלות בהצלחת העולם, דרוך על גאונם, כלומר: יקל כבודם בעיניך, ותדע, כי לפתח חטאתם רובץ המות ובחטאם ככהני הבמות ימותו, וכבר נחשבו עם יורדי בור, כי לא נמצא אף אחד מהם שהוא איש תם, ורשעים כאלה גם בחייהם קרוים מתים. —

ד.

(כמשקל הקודם)

שְׁכֹן אִתִּי, עִירָם!
וְאַל־תָּבוֹא עִירָם,
וְאַל־תִּרְכַּב עִירָם;
וְאַל־תִּירָא עִירָם.

„**עירם**״ הא׳, הוא במקום: **אלוף** ע״פ הכתובים: אלוף עירם (בראשית ל״ו, מ״ג; דה״א א׳ נ״ד); „**עירם**״ הב׳, כמשמעו, שם עיר; והוא ע״ד: ולא אבוא בעיר; „**עירם**״ הג׳, הוא מן **עַיִר** בן אתונות, ואחר שהכינו ליחיד: עִירֹה (עִירֹה, בראשית מ״ט, י״א) יתכן לאמר על רבים: **עִירָם**; ואחרי שנמצא: **עֲיָרִים**, במקום **עֲיָרִים** (שופטים י׳, ד׳) בשביל דרך הצחות של לשון נופל על לשון, כן יש לומר מטעם זה להפך עְיָ״ם, במקום **עֲיָרִם**: — „**עירם**״ הד׳, הוא מן **עִיר** ובהלות (ירמי׳ ט״ו, ח׳) והסכים איפוא בזה משוררנו עם בן דורו ר״י בן גנאה, שפי׳ **עיר** ובהלות: צוחה וערעור; פרחון (ערך עיר) והוא ע״פ בן גנאה. והרד״ק יאמר בפירוש (בשרש עיר): „וכן פירש („רבי יונה״, שקדם זכרו שם) מזה הענין עיר ובהלות כלומר המיה ותנועה ויפה פירש״. — במקום: „ואל **תראה**״ שבטור הרביעי, הגהתי: ואל **תירא**, ויאמר המשורר לאחד ממיודעיו: אתה, ידידי, אשר שמתיך אלוף לראשי, כמו עירם! שבה אתי, מנע רגלך מנתיב מקום משכנם (של האנשים הרשעים בעיני המשורר), אף לא חמור אחד מהם תקח לך לרכיבה, כלומר: לא תקבל מהם שום טובת הנאה; והיה כי הנח תנח להם, ולא

תתחבר עמהם כל מאומה, כי אז תהיה שלום מפחד לשונם והמונם והתעוררם עליך. —

ה.

(כמשקל יתקודם)

בְּיַעַן לִשְׁמִי דָם
גְּבִיר בָּא לִשְׁמִי דָם
וְצִוָּה לִשְׁמִי דָם
בְּצוּרִים לַשְׁמִידָם.

„**דם**" הראשון, מן דָמָה, **דמות** ענין שווי. **דם** השני, הוא ענין מחשבה, כמו: והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב. **דם** השלישי, הוא מן: אשר דמה לנו, ונדמה כל עם כנען, וכיוצא בהם, שהם ענין הכרתה. **לישמידם** הרביעי (תיבה אחת), הוא מן **שמד.** —

והנה אוהב ומודע היה לו להמשורר גבירול, אשר שמו היה בקרבו כי נקרא גם הוא בשם: **שלמה,** כשמו. וכבר מצאנו לו לגבירול פיוט להתונת־חתן ששמו „שלמה", היינו לשבת של נשואיו בעלותו לתורה [והוא נמצא במחזור ישן ספרדי ופרובינצה כ"י על קלף, אשר לאלופי השר המרומם הנשא ונעלה כמוה"ר נפתלי הירץ די־גינצבורג נ"י, קובין קצ"ז], כמו שהודעתי זה מכבר בספרי: שיר השירים אשר לשלמה בן גבירול (עמוד קס"ב בהערה), והיה ברעתי להדפיס הפיוט ההוא בהמשך חבורי: דברי שלמה בן גבירול וקצת בני דורו; וכפי הנראה, הוא שלמה שבמחזור שם, אשר לכבודו שר משוררנו זה, הוא שלמה אשר לכבודו הביע את חידתו אשר לפנינו פה, הוא ולא אחר. ואוהבו זה היה בעל בריתו, המטיב עמו; והוא נלחם באויבי המשורר ואת יריביו רב, ויבוא אל מקום המשורר. וע"ז אמר המשורר: יען כי לשמי דומה שם דודי הגביר הזה, אשר בא הלום לשמי, על כן חשב מחשבות טובות למען שמי המהולל [כי אויבים רבים וצרים קמו על המשורר שלנו אשר הכעיסוהו תמרורים ויקנאוהו] לתת כבוד לשמי (לאמר: כי שמא גרים), וצוה בגלל שמי על מי אשר רצה להכרית את שמי, לשמיד (להשמיד) את מבצריו. „**בצורים**" של אויבו, כנוי של „**לשמידם**", מוסב על „**בצורים**". **בצורים** הרבוי של **בצר,** בא כאן על משקל זכר במקום שבמקרא נמצא הקבוץ רק' על משקל נקבה: **בצורות:** והרבה עשו כן הפייטנים שהחליפו המשקלים לצורך החרוז כלי גבר שמו על אשה, וגבר הלבישו שמלת אשה. **בצורים לשמידם'** הוא עדה"כ: לַשְׁמִיד מעזניה, כי בצורים, כמו מעוזים. — ואולי כתב המשורר: **בצוריו,** או שיהיה: **בצורים,** מן: **צור,** ע"ד הרבות צרים, וע"ד: „ותקה ... צר ותכרת" וגו'. — ויהיה הכנוי **לשמידם,** הוזר **לשמי**

דם שבטור הג׳, כלומר: לכל מי אשר לשמי דם, לכל אשר **דִּמָּה** לי לשמי לכלותו ולהשמידו, צוה ידידי עליהם למען הכריתם ולהשמידם, בצורים, מדה כנגד מדה. — ואולי חסר עוד חרוז, לשתופו של דם, על דם כל בשר. —

ו.

(כמבקל הקודס)

אֲיַסֵּר בַּר בּוּרִים
וְאֹכַל בַּרְבֻּרִים;
וְאֶקְרָא: בַּר בּוּרִים! —

ברבורים הראשון הוא בעל שתי תיבות. ור״ל: בן עמי הארץ, מן: ולא בור ירא הטא. **ברבורים** השני, הוא מן וברבורים אבוסים. יאמר המשורר: כי יוכיח את הבור, ייסרגו כדי אולתו, למה הוא אוכל את העופות המפוטמים הידועים? והלא ע״ה אסור לאכול בשר; והוא קורא אליהם לאמר: **בר בורים**! (גם כאן בטור הג׳ שתי תיבות). **בר** מן ירבו בבר, ומן **ברא** הארמי, שענינו חוץ. [ומזה נקראת כל תוספתא למשנה: ברייתא, לאמר שהיא משנה היצונית למשנה הפנימית, כידוע; וכמה טעה בלשונו הרב המחבר מהרי״ב ע״ה, בכתבו על שער כתביו: „ודברי רבותינו בתלמוד ובררייתות היצוניות״, והרי זה הוא כאלו אמר: וברייתות ברייתות, או: היצוניות היצוניות, כי בריתא היא רק תרגומו של היצונה — וכן נמצא גם הלשון: משנה חיצונה]. **בורים**, מן: **ולבור** את כל זה, ע״ד: וברותי מכם המורדים וגו׳. והכונה: חוץ למחננו יתנו בעלי הפסולת הנבררים מתוך הסלת שלנו! — ואולי הסר יבא פה טור אחד או שנים.

ז.

(כמבקל הקודס)

שְׁמַע־נָא מָה אֹמֶר
בְּעוֹד חַי בֶּן־אֹמֶר:
אֱכוֹל מָתוֹק אוֹ־מַר
וּמֹץ הַרְבֵּה אוֹ־מַר
וְקַח אֶת־אוֹמֶר
וְשַׁמֵּשׁ רַב אוֹ־מַר.

אומר הראשון, הוא כמשמעו, והוא פעל; **אומֶר** השני, הוא שם: דבור, בן־אומר, הוא האזן, והאזן הוא בן הדבר. הדבור הוא כמו אב, והשמע כמו ולד נמשך ממנו, כי לכך נוצר השמע, לשמש את הדבור, כי אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם — שעל כן **אזני** הוא בן **גד** (במדבר כ״ו ט״ז). — והוא ע״פ פי׳ הרס״ג ז״ל, שפתר: ותאמר לאה בגד (בא גד)

„בא ההגיד, או באה ההגדה ונתברר", שתפש עליו דונש ז"ל, בספר תשובותיו (סעיף י"ד וסעיף פ"ח), והצילו הראב"ע ז"ל, בספר המכונה שפת יתר [ובטעות מכונה בן לפי דעתי — אשר יבואר במ"א אי"ה —] (סעיף י"ג וסעיף ע"ד) א). וכן יאמר הגאון הזה ר"ס בהושענות שלו ליום שלישי בפיוט המתחיל: תקיף אלפי קדם מעונה, והוא על סדר תשר"ק, ושם נאמר: למען גד חלומות בחכמה ובינה", כלומר בזכות דניאל ב). — **אומר** הג' (שתי תיבות) אין צריך לפירוש; **או מר** הד' (ג"כ שתי תיבות), הוא מן: כמר מדלי (ישעי' מ', ט"ו), כלומר: מעט כטפה. **אומר** הה', הוא במקום: **אלוה**, על שם: אלוף אומר (בראשית ל"ו ט"ו) כמו לעיל (סי' ד'): **עירם**, במקום: **אלוף**. —

א) זה לשון דונש (סעיף י"ד): ועוד פתר (רב סעדיה) בגד בא הגיד והתברר, וכיון שעשה הגיד מן גד ראוי לו לעשות מן יגל לשון הגלה גל כו'. ז"ל: „וכיון שעשה מן הגיד גד" — וכן לנכון בשפת יתר (סעיף י"ג): והאמר לאה בגד אמר הגאון באה הגדה והתברר ור"א (ורבי אדונים) אמר שלא יתכן לאמר מהגיד גד כו'. וזה לשון דונש עוד (בסעיף פ"ח): ואמר (הגאון) הוגד מן הגד... אוהה מן אהה... ונפשם לא אההה כו', וז"ל גם כאן: ואמר (רצונו לאמר: הגאון אמר בפיוטיו) גד מן הגד. ועוד בשפת יתר (סעיף ע"ד): ויאמר ר"א כי הגאון אמר בפיוטיו מהוגד הגד ואהה מן אהה, וז"ל: „מהגד גד ואוהה מן אההי", ורצונו לומר שהגאון עשה פעל ממלת הקריאה לינון: אהה, ואמר: אוהה, כלומר: אקונן, ואמר: „ונפשם לא אההי", כלומר: לא אהיה הגורם לנפשם שיקוננו: אהה, ומאשר נשתבש הלשון: אוהה לאנחה בשפת יתר, על כן היה נבוך החכם המדקדק המנוח הר"ר ד"ר ליפמן ע"ה בענינו, בביאורו לשפת יתר שם. —

ב) כך מצאתי בחלק גדול של מחזור נדפס אשר קנני ה' ולא נודע לי לא מקום הדפוס ולא זמן הדפסתו, כי יש לי ממנו רק חתיכות חתיכות, והוא חסר הרבה בראש ובסוף ובאמצע; אך נראה שהוא נדפס באחת מארצות מזרח, ורק בעבור אחב"י אשר בתימן, ולא נשאר ממנו באירופה, ע"כ איננו נודע בעולם. וכן מצאתי אח"כ במחזור תימן כ"י ומנוקד בנקוד האשורי, השייך לכבוד אלופי השר המרומם והנעלה כמו"ה נפתלי הירץ די-גינצבורג הי"ו. ואם אמנם שם רס"ג לא נזכר על סדור ההושענות הללו, בכ"ז ברור הדבר בעיני, שהם לו ז"ל. כי מלבד הראיות שיש לי על זה, הלקוחות מתוכיות ענייניהן ודרכי מליצותיהן שהן מיוחדות לו, הנה מאז ועד עתה אחינו בני תימן סמכו עצמם וסומכים עליו ראשיהם ורובם, בכל ענין תוריי ומדעיי, כמו שסמך עליו יותר מדאי בזמן הרמב"ם ז"ל אחד מיוחד שבהם על חשבון הקץ (עי' מכתבי ברלב אבן ספיר ח"א, הנדפס לראשוני בשגגות רבות וגם נלקה בחסר) ועד היום „הם מחזיקים מאד בתרגום הערבי של רס"ג ז"ל ובפירושיו" (לשון הרב בעל אבן ספיר ע"ה ד' נ"ג ע"ב), כמו אחינו בני בבל בימי ר' פתחיה ז"ל, שספר עליהם: „ובארץ בבל לומדים פירוש רבינו סעדיה שעשה מכל הקרייה (היינו: מכל המקרא) ומכמה סדרים". ובימינו התגו איזה נוסעים ומו"ס להביא למדינתנו כמה ספרים הכתובים בארץ תימן, ויש מהם שחוברו שם, אשר נגלאו בחדרי תימן עד הנה, וכתובים גם פירושיו ותרגומיו של רס"ג ז"ל, ומחזורים וסדורים העשויים בודאי על סדריו. — ויש מהם שנמצאו אצל אלופי השר הנודע לשבח כמוהר"ר נה"ג הי"ו, ומה שהם ביד בנו היקר האברך אב בחכמה ורך בשנים ה"ה תלמידי המובהק כל חמודת נפשי כהר"ר ד"ג הי"ו. —

אומר הו' (ג"כ ש"ת), הוא ידוע מלשון חז"ל, שהוא כשם נרדף לאדון ורב. והכונה של השיר הזה היא: שמע נא אל אשר אומר לך, כל עוד היות לך אזן שומעת, כל זמן שלא תתחרש, כל עוד הייך בך, שמע אמרי: אם תאכל מתוקים, או על מרורים תאכל את לחמך, אם תשתה רב או מעט [**ומוץ** פעל הצווי, כמו הפעל **מציץ, תמצו**, מהשם **מיץ**], על כל פנים, קנה לך חבר (אלוף) ועשה לך רב, או: מר (הפחות מעט במעלה מרב), כי כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה כו', והתורה נקנית, בשמיעת האזן, בשמוש חכמים ובדקדוק חברים. —

וכבר מצאנו לו לגבירול בית אחד אחר בשתוף: **אמר** כי הנה בספר „עומר השכחה", על הפסוק: עד כזבים יאבד, באה הגהה ארוכה ערוכה (ד' ע"ד וריש ד' ע"ה) מר' יעקב גבישון ז"ל, בנו של המחבר, ושם נאמרים דברים מרים, על „אלו המשקרים והמכזבים שמיחסים שירים הקדמונים לעצמו (לעצמם) או פירושים קדמונים ויתהרו בהם ויאמרו כמו שפירשתי או כמו ששוררתי" כו', ומספר שם מה שקרה לאביו המחבר, שהיו גונבים את דבריו והרוזיו ופירושיו ושיריו ומיחסים אותם לעצמם". [והוא הדבר שאמרתי למעלה כי הר"ר דוקיס נר"ו, שכח פעמים מלהזכיר את דברי „עומר השכחה" על דבר גנבת דעת ודברי שיר איש מחברו, ואף כי הוא (דוקיס) ישא תמיד את שם ספר „עומר השכחה" על שפתיו במאמריו והבוריו]. ובכלל דבריו שם אמר עוד: „כמו שקרה להכם א' (אחד) מאהר שלקח דברי הזולת והראהו לו לומר ראה אלו הטעמים שעשיתי כו' עד: בשראה אותו החכם חרה אפו ונתאמת אצלו שהם ממי (מימי) עולם ומשנים קדמוניות, לקח קלמוסו עצמו וכתב לו תחת דבריו (צ"ל: לקח קלמוסו וכתב לו תחת דבריו עצמו):

וְטַעְמוֹ מַר, עֲדֵי אֶגְזֹר וְאֹמַר: אֱמֶת הוּא מִזְּמַן הַיָּם וְאוֹמֵר.

הראה לו שהם קדמונים ואין הדברים מתישבים שאינו כענין ואינו כהלכה והמשל אינו דומה לנמשל עד שהם מרים כלענה" כו'. והנה הר"ר דוקיס במאמרו הנ"ל שבאוריענט (ריש עמוד שע"ה), מביא הענין הזה בעצמו בשם ר' עמרם ן' פציצה בזה הלשון: „והנה הכם אחד ז"ל השיב על שירי (שיר) זולתו שמצאו מזוג בשל זולתו, אמר **וטעמו מר** כו' (כנוסח עומר השכחה, רק בטעותי הדפוס: כוזמן, במקום: מזמן; ואובר, במקום ואומר) הנה שהורה לו שהוא קדמון — וגם הורה לו שאע"פ שכח השיר והמשורר אינו אלא במתיקות זה מרה כלענה". הנה שני החכמים האלה ד' יעקב גבישון ור' עמרם בן פציצה המדברים כמעט בסגנון אחד, סתמא נקטו, כי הביאו את הבית הזה רק בשם חכם אחד, והרמב"ע ז"ל, שקדם להם הרבה, אומר הדבר ההוא בספרו הערבי בשם אומרו בן גבירול בפירוש (ושניהם לקחוהו משם, כי גם שניהם מביאים את הספר ההוא של הרמב"ע —), כמו שהביא רבנו ההכם דוקיס לבסוף, בסוף הספר „שירי שלמה" (עמוד ע"ד, וגם שם הוא מציין את המאמר הזה על דברי ר' עמרם הנ"ל ולא על ספר „עומר השכחה").

דק שנשתבש הלשון אצל דוקים, שבדלת נאמר: אומר, במקום ואומר, ובסוגר הסרה תיבת: הוא, ונשחת המשקל, כי הבית ההוא, הוא בעל יתד ש״ת יתד ש״ת י״ת בדלת ובסוגר, כמו שכתבתי הלשון בשם „עומר השכחה״ וכמו שנקדתי; (והמשורר הבליע את החטף פתח של עי״ן וטעמו —) והלשון: תימן ואומר, הוא כלשון הכתוב בדה״א (א׳, ל״ו). גם בא אצל דוקים בראש הסוגר, הלשון „הֲכִי״ במקום: „אמת״, והא והא ניחא; כי כן השתמשו המשוררים במלת הטעם: „הכי״ להוראתה של התאמתות דבר מן הדברים.

ונראים דברי ן׳ פציצה, שאמר שעל ענין שיר של זולתו יסד משוררנו גבירול את עז התולו אשר בבית הזה, מדברי בן גבישון, האומר שעל ענינים אחרים נאמר הדבר. ואולי התהלל בשירו, המשורר ההוא, הנעלב מגבירול, לאמר בתוך שירו: כי שירו הוא כתוב בטוב טעם — כדרך שעושין היום איזה סופרים ומחברים, אשר יהללו פיהם, לאמר: „והערותי״, או: „וכתבתי״, או: „ופירשתי בטיב טעם ודעת״, וסוברים בגאותם ובפחזותם שכבר יצאו ידי חובתם להטעם הטוב והדעת, והם פטורים מלהתפלל תפלת המשורר הקדוש ע״ה: „טוב טעם ודעת למדני״, ואינם חיבים עוד לברך ברכת החונן לאדם דעת — ועל זה אמר המשורר שלנו: וטעמו מר. — ואנחנו לא נדע, אם רק הבית הזה לבדו בנה גבירול בהתולו זה על משורר זולתו, או בתים אחרים עוד אמר, בשתוף: אמר. ואם אמת נכון הדבר, כי נעשה ונבנה הבית הזה על יסוד אמרי שיר גנובים, אזי יצורף גם זה עם השירים האחרים הזכורים העשוים לדבר הזה ממשוררנו זה. אבל גוף הבית הזה, לפי מה שהוא למראה עינינו עתה, אינו מכריע כלל, כי יבוז בו משוררנו לגנב, גונב דברי שיר מאחיו; כי יתכן לאמר כי שיר אחד של אחד המשוררים, היה רע מאד בעיני משוררנו זה גבירול, אשר ע״כ יהתל בו ויאמר: כי הוא כדבר מאכל או משקה ישן נושן מאד, בשנותו את טעמו, מרוב יושנו, פג וימר, וריחו נמר. — ועל כל זה ילמדוני רבותי, חברי ורעי החכמים הנכבדים, אשר גוף הספר הערבי של הרמב״ע מונח לפניהם, כמו: מהר״ם ש״ש, ר״א ג״ב, רא״א הרכבי, ור״ד די ג״ב יחיו. —

ודע נא, הקורא החביב! כי במתכוון הדביק לשון המשורר גבירול כמה פעמים את התיבות יחדו בשירי השתוף האלה, ולא שם רוַח בין תיבה לתיבה, באלו אחת הן; כי עשה זה, (וכן משוררים אחרים עשו כן לפעמים כמוהו), בכדי לחדד את שומעי דבריו לנסות אותם בחידותיו. ורעיוני לבי אותן תרו, ובעזרת אשר לו פתרונים נפתרו,

ממני

שניאור זק״ש.

פאריש ז״ך ניסן תרח״ם ציון לפ״ק.

———

מכתבים.

א.

ידידי היקר והנכבד ה"ר יאפ"ז ברומי-רבתי.

את קולך הנעים שמעתי מתוך מכתבך הפתוח מיום י"ד כסלו. רבת שבעתי ענג לראות כי חי ושלם אתה וכי כבחך אז כחך עתה לחשוף אוצרות השך ומטמוני מסתרים; זכותך גדולה מאלהי ישראל ופעולתך תהיה שמורה בלבב כל איש יהודי לנצח. כל עם ועם יתהללו באימים, בגבורים בעלי-זרוע אשר נתנו חתיתם על כל סביביהם והרבותם מראשותיהם, להם יתנו כבוד ועז, להם יקימו מצבות עולם; ועמנו לא כן יחשוב! הוא לא ימוד תהלת אנוש במדת הדם אשר שפך והדמעות אשר הוריד, החרב היא סמל מוסר ה' בשלחו בבני האדם הרון אפו, לא ינקה כל הנוגע בה; לנו הספר הוא מקור כל התהלות והתשבחות! מי אשר הראה נפראות בכלי-זין הזה, הוא גבורנו, הוא תפארתנו סלה. בדלות ובשפלות חיו אנשי-השם אשר בקרבנו; לא הרעישו עולם בגאותם, ובני דורם לא זכרו כלל את המסכנים האלה! והנה עברו מאות בשנים וכבר נשכח זכרם מני אנוש, אף עצמיהם נפזרו לארבע רוחות השמים, ופתאם לפתע נגע בהם רוח ה' והנם עומדים לפנינו בצביונם ובקומתם לבושי פאר וכלולי-יופי. התיק נפל והתכשיט התראה לעינינו בכל יפיו וזהר פניו, האדם הגשמי ספ תם כלו; אך האדם הרוחני נצב לנגד עינינו ברב תפארתו וחין ערכו. לנו הוא התכשיט היקר הזה, עצם מעצמינו ובשר מבשרנו. הרא יפחד ורחב לבבנו לדעת כי גם אנחנו בני העם הזה אשר מחלציו יצאו המאורות הגדולים האלה; רוח אחד מחיה אותנו ודם אחד נוזל בעורקינו. אז תחל רוח ה' לפעמנו כי עוד תקוה לנו בימים הבאים — כי כל הצרות והתלאות שעברו עלינו אין תנאי חיובי לאמתנו, כי לא נולדנו לריק ולבהלה, כי לגדולות נוצרנו; ואם תאחר ישועתנו לא תרחק, ובכן אע"פ שתתמהמה נחכה לה בכל יום שתבא.

כן הוא ידידי היקר! תחית ספרי קדמוננו — אות ומופת היא לתחית האומה; ולא אות ומופת בלבד כי אם סבה ישרה ועזר נאמן לה. ובכן מה טוב חלקך ומה נעים גורלך ידידי כי התנדבת להיות אחד משושבינין קדישין דמלכא עלאה, אחד מהשדכנים המקרבים כנסת ישראל לדודה ורעה; אחד מהעודדים בלא לב ולב להפור האומה מקרבה. כל ספר שתוציא מבטן שאול לאור עולם, עצם מעצמות האומה הוא. כשיתמלא מספר כל העצמות הנהוצות למבנה גוף האומה, תחי ותקם על רגליה. והעיר רומי היא היותר מכשרת לעבודה הנכבדה הזאת; באוצרותיה שפונים טמונים אבני יקר, שהם יהלם וישפה; שם כל חמדת ישראל! מימות טיטוס ואילך נעשתה רומי בית-נכאת לכל קדשי בני ישראל; ולא להנם אמרו חז"ל אשר גואל ישראל אפתחא דרומי יתיב.

ומעתה צלח ורכב ידידי בשדה העידית הזאת! חגור ילקוטך, עדה כליך וצא השדה ועשה לנו מטעמים להשיב נפש. ומה אוסיף עוד לדבר לידידי היקר? רק שלום וברכה עדי עד.

סובאלק. ה׳ דחנוכה התרמ״ט.

מאת אוהבך הנכסף לשמוע ממך בשורות טובות

יוסף ראזענטהאל.

ב.

אל כבוד ה״ר י״א פרח־זהב נ״י שלום וכטו״ס!

על מכתבך מן 20 יולי למספר ארצנו, לא יכלתי להשיבך עד היום, כי הייתי חולה קצת, והיום ת״ל הוטב לי ואשיבך בקצרה מפני כבד עיני.

את ספר „מבשר טוב" *), הפשתי באוצר ספרי, כי רציתי לשלחו לך האף אמנם כבד עלי מאד למכור ספר מספרי, כי יקרים הם לי מכל הון, ועכ״ז הפצתי לשלחו לך בלי מהיר; אבל לדאבון לבי בקשתיו ולא מצאתיו. וצר לי מאד על אבדה כזאת שאינה חוזרת! כי יקר הספר הזה בעת במציאות [1]).

בספרי הגדול „דקדוק לשון עברית" אשר אתי בכתובים, יש פרק מיוחד אשר סדרתי בו בקצרה ובסדור יפה כללי האותיות והתנועות, עפ״י שטתו של רט״פ ז״ל בספרו „מבשר טוב", אשר לפי שטתו אין צורך כלל בתנועה־קלה שהמציא הרו״ה ולא בשוא ההסון שהמציא כנגדו בעל „אהל משה" [2]). וסוף דבריו בענין הזה: „והיה ההסון לנעורת והקלה לנצוץ ובערו שניהם יחדו ואין מכבה".

---

*) הוא הס׳ מ״ט להמדקדק והמשורר המגיה ר׳ טוביה פעדער ז״ל, שנדפס בברלין זה כמאה שנה ויקר מאד במציאות; ואני מכרתי הס׳ הזה להרה״ח בזח״ה נ״י. ועי׳ מה שכתבתי בקצרה על אודות יקרת הספר הקטן הזה בהערה למאמרי „כזה יהגו" שנדפס במ״ע „המליץ" משנת הרמ״ז. **יאפ״ז.**

[1]) הביבליוגרפים העלו עתה את מחיר הספר הקטן הזה עד כדי שני נפוליון זהב. הרב ר׳ שניאור זק״ש ז״ל, ראה את הס׳ הזה אצלי בפעם הראשונה בימי היותו בפאריז. המדקדק מווילנא, הרמ״ה לייבענזאהן, כתב לי, כי לא זכה לראותו מימיו! ודכירנא, כי בימי ילדותי קבלתיו מאת איש אחד במתנה בבקרי על דלתי התורה בהישיבה הגדולה „עץ חיים" בק״ק וואלאזין אשר במדינת ליטא. ומרוב יקרותו לקחתיו אתי בגולה, ושמרתיו תמיד כבבת עיני, עד אשר נתגלגל הדבר, כי הבאתיו אל הביבליותיקא הגדולה של ה״ר בזח״ה הי״ו בביעליטץ.

[2]) נמנה הס׳ הזה בין ספרי הדקדוק אשר חברו ה׳. ומתנה הוא בידי מאת החכם השוע מהר״מ ערלאנגר בפאריז.

מספרו „בית-נאמן" אשר רשמת [3] — לא ידעתי ולא שמעתי ממנו בלתי היום ממכתבך! שירים הרבה ממנו שהיו בכ״י, הוצאתי לאור בה„בקר אור" שנה שניה בשם „שם ושארית"; ונמצא אצלי בכ״י גם ספרו „הצלחת אלכסנדר" (שיר נפלא), בעת שגבר אלכסנדר הראשון קיסר רוסיא את נפוליון. השיר הזה נדפס [ברדיטשוב תקע״ד $^{1}/_{16}{}^{0}$ — יאפ״ז] ובימי נעורי ראיתיו בדפוס; וגם הרט״פ קבל בעדו מעדאללע של זהב, אבל כעת איננו במציאות. ויש לי עוד כתבים ממני.

ודע, כי הרט״פ חבר ספר דקדוק גדול מאד בשם „ארבעה טורים" אשר הס' מ״ט, הנקרא ג״כ „פתיחה כללית", הוא רק כעין הקדמה לספר ההוא, ונשאר בכ״י אחר מותו אצל אחד מתלמידיו בברדיטשוב, אשר אנכי ידעתיו, ונשרף הספר בעת שהיתה שרפה בב״ד, ולא נשאר ממנו זכר.

ממצבי לא אכתוב לך מאומה, ולמה לך לדעת זאת? ורק למען תאנח בשברון מתנים, הן להושיע לא תוכל!

מצפה לתשובתך מהרה הנני ידידך הקורא כל דבריך תמיד ב„המליץ" ומתענג עליהם, מוקירך ומכבדך

ראָוונא, כ״ו מנ״א תרמ״ז.

אברהם בער הכהן גאטטלאבער.

ג.

לידידי ה״ר יאפ״ז נ״י!

הנני שולח לך בזה להזרה את הוִכּוּחִים, ולא אוכל כעת לחפש ולבדוק מה נודע מזה; אך הרב ר' צדוק כהן בפאריז כתב במ״ע Revue לפני איזה שנים ע״ד ר' יוסף המקנא, ותוכל לשלח ההעתק אליו [כן עשיתי! והוא קבץ הוכוחים כת״י בביבליותיקה „וויטוריו עמונאעלי" Nr. 53 — יאפ״ז].

שיר רשב״ג [מצאתיו בביבליותיקה אנגיליקה ברומי; וכבר העתיק אותו הד״ר נייבויער בעד הרש״ז — יאפ״ז], כבר הדפיס רש״ז נ״י ב„המגיד" עוד בשנת תרל״ד; ושיר לתלמיד הרמב״ם, הוא באמת לר״י הלוי, ונדפס בס' „בתולת בת יהודה".

[3] רשמתי את שם הס' הזה במכתבי להמבורר הזקן א״ב״ג פליט״א, כמו שמצאתי שמו רשום בספר אוה״ס לבן-יעקב (עמוד 76, אות 375); וז״ל שם: ...„ופירסט (ח״א, דף שמ״ט) עושה ממנו ב' ספרים האחד בדקדוק, עפ״י רח״ס Nr. 528, משנת תקנ״ד והשני כנ״ל משנת תקנ״ה — ונראה שאין לו רגלים! עכ״ל ב״י". ואמנם אנכי לא ראיתי מימי את הספר הזה להרט״פ. ונפלא בעיני על הח' א״ב״ג, שכתב את תולדות המחבר הזה, ולא ידע את הספר הזה ואף לא שמע שמו מעולם!! יאפ״ז.

ועו״ד הכת״י, אף כי שוים הם אמנם פי׳ הרלב״ג על איוב ופי׳ טהרות לר״ש משנץ, נדפסו כבר הרבה פעמים ואין לי צורך בם, גם „קצור הנחמני״ אין לי צורך בו, ועו״כ אין רצוני לקנות רק ספר „ישועות יעקב״ למהר״י מצהלון, ותודיעני מחירו קצה האחרון.

שלחתי לך ספר „מוסר השכל״ לרב האי גאון, ואבקשך להשוותו עם הכ״י וואטיקאן Nr. 292, ושם מתהיל „בני עורה והקיצה״ וכו׳, ותרשום לי בטובך השנוים ותשלח לי הספר בחזרה; כי כעת מדפיסים את מחברת הנ״ל בלביב עוד הפעם, וברצוני לתת את השנוים מכ״י רומי בסוף.

את השני כ״י קבלתי, ואקח את „ספר הזכרונות״ לחלוטין; אך „שמוש תהלים״ אולי אחזיר לך כשתשוב לפריז, ואשיב לך גם „קבוצת מכתבים״ אשר שלחת לי, [יהיו שניהם בידך לדורן ומתנה ממני ע״מ שלא להחזיר — יאפ״ז].

ספר „הוכוח״ לרש״ט כבר נדפס [בס׳ „קבץ וכוחים״, ברעסלוי תר״ד — יאפ״ז] והקדמת „ספר ההשלמה״ כ״י וואטיקאן, כבר נדפס ב„אוצר טוב״ של ברלינר. מה זאת הדף על קלף אשר שלחת לי? לא ידעתי למה זה שלחת לי אגרות הרמב״ם״ דפוס שלישי ואני יש לי הדפוסים הראשונים! [בשביל שר׳ אשר די ווירטירבו התום עליו על השער, ואליו היה שייך הס׳ הזה מדפוס וויניציאה — יאפ״ז].

אתאמץ לשלח לך כסף כפעם בפעם כאשר כתבתי לך במכתבי הקודם; אך בתנאי כי תעתיק את „ספר השרשים״; ואולי לא באת לרומי רק בשביל כך — דייך! ואגלגל זכות על ידך, כי אשתדל שיודפס „ספר השרשים״ לבן גנאה ע״י חברת מק״נ. תעתיק בכתב משיטא ולא בכתב רש״י, כי בכתב משיטא תוכל להעתיק במהרה, והמסדרים בברלין יוכלו לקרא היטב בכתב שלנו: ואתה תמהר ותהיה זריז בהעתקתו למען תוכל להעתיקו כלו בזמן אשר תשאר ברומי. ובלתי ספק תשגיה היטב כי תהיה העתקתך בדיוק כמו שהוא בכ״י ותעשה מלאכתך באמונה.

והנני מזהירך לבל תסע לספרד ותחכה עד אשר ירוח לך.

ידידך הדו״ש

ש׳ז׳ח׳ה׳.

ד. [1]

שלום וברכה לידידי ה״ר יאפ״ז נ״י.

קבלתי מכתבך הגלוי גם קבלתי את „הציון״ מה שנדפס עד הנה [2], ושמחתי על הדברים שהוצאת לאור; אך לא ידעתי מנין לך כי „שער

---

[1]) הוא מכוכך בקבץ המכתבים בלי מחכמי הדור ומסומן Nr. 2.

[2]) המו״ל הענין הזה לא הדפיס ממנו רק ג׳ חוברות במשך שנתים ימים.

יאפ״ז.

המתג" הוא להראב"ע? האם יען כי מצאתיו אחר „אגרת השבת" שלו? [כן דברת! — יאפ"ז] או אולי נמצא כן רשום עליו בכתב־יד? [לא!] הודיעני ואדעה. וכשאני לעצמי, כמדומה לי שאיננו להראב"ע, כי אין זה סגנון לשונו: „כללו של דבר" ולא נמצא כן בספריו האחרים. השיר לר' נתנאל, גם החי' צונץ ייחסו לר' נתנאל מקרויק, ע' ליטרטורגעשיכטע 363.

והנני משיב לך בחזרה את עלי „המליץ" אשר השאלת לי בטובך, ובלתי ספק תשאיל לי גם הגליון אשר בו דברת ע"ד ר' שלמה אשכנזי מאודינו. והנני להעיר לגליון 225 וגליון 230: כי צדקו דברי הרב שמיעדל כי „התלמיד החשוב" לא הוסיף המעתיק רק הרמב"ם בעצמו כתב כן, כי כן נמצא בטופס הערבי: „אל תלמיד אלעזיז ר' יוסף ש"ץ". וכן צדקו דברי הרב שמיעדל כי ר"ת „ש"צ" הוא שמרהו צורו, כמו שהעיר כבר החכם מונק ז"ל במחברתו אשר כתב בלשון צרפת על ר' יוסף בר יהודה עוד בשנת 1842 [ע' 69]. גם הנני להעיר על מה שכתב שם בגליון 240 של „המליץ": „והמבקרים החדשים כלם הסכימו שהיה ר"א הקליר אחר רבינו סעדיה גאון" — כי באמת נהפוך הוא! כל המבקרים החדשים כלם הסכימו שהיה ר"א הקליר לפני הרס"ג, גם הג"מ שי"ר ז"ל חזר מדעתו הראשונה והקדים אח"כ זמנו כמאה שנה לשנת תר"ל. עמ"ש בציפה ל„המגיד" שנה שלישית ע' 325, וע' מה שהעירותי לאגרות שי"ר ע' 89—34—113, ועי' מה שכתבתי בכבוד „הלבנון" שנה שמינית ע' 328.

הנני משיב לך גם האבצוג מהמצבות.

ביעליטק, ח"י טבת תרח"ם

ש'ז'ח'ה'.

ה.

שלום לידידי ה"ר יאפ"ז נ"י!

קבלתי יקרתך וגם הכרך הששי מספר יראים [1]) וגם השו"ת. והנה התשובה הראשונה היא לרב בלתי נודע, ורק התשובה השניה היא מר' מתתיה טריביש [2]); ואתה כתבת בראש ההעתק: (שו"ת מאת רבי

---

[1]) היא ספר ירא"ים לר"א ממיץ, כ"י פאריז תחת הסי' הישן Cod. 183 ובסימן החדש Nr. 1309. ואנכי העתקתי ממנו יותר ממחציתו בשנת הרכים לכבוד הרה"ח הכותב בזח"ה נ"י. והקדמתו של המחבר הדפסתי במ"ע „המליץ" (Nr. 86, עמוד 12—911, מן 19 אפריל, תרמ"ס). ועי"ע ב„המליץ" (סה"ע, Nr. 137, עמוד 56—1455) במכתב הרפ"ז אלי על אודות הס' היקר הזה ומחברו; ואבל! כי הח' הזה לא גמר את המכתב הנפלא הזה!

יאפ"ז.

[2]) יקרא הקורא התשובה הזאת בחלק „גנזי ישראל בפאריז" שהדפסתי בתוגר זה.

מתתיה גאון ז"ל מטריביש", ואבקשך להודיעני אם כן הוא בגוף הכ"י או אתה הוספת זאת מדעתך? [כן שערת! יאפ"ז].

ההקדמה לס' יוסיפון ב"ג מר"י מישקוני [3]), הדפים כבר ידידי הד"ר ברלינר ב„אוצר טוב" שלו [ח"א, צד 17]. ומכתב ר"י עקנון להרמב"ם ותשובתו, הערות בעצמך כי כבר נדפסו ע"י מונק ב„יורנאל אזיאטיק"; ואני מוסיף עוד: כי נדפסו גם במחברתו בפ"ע על ר"י בן עקנון.

צר לי לשמוע כי „כנסת ישראל" להר"ר שפ"ר חדל לצאת אור.

ביעליטק, ב' אלול תרח"ם.

שז"ח.

ו.

*) אל אדוני איזידור גאָלדבלום, הגר בעיר רומי־רבתי יעזרהו וישמרהו השם יתברך ויתעלה אמן.

אדוני היקר ואיש חמדתי! אם דפקת על דלתי ביתי ולא פתחו לך, אל תתן זאת לחובתי, ולא לקלותך בעיני בזמן קרבתך לבקורך בטרם

---

[3]) הוא ספר יוסיפון בן גוריון, שוגד הישן Nr. 301 והחדש Cod. 1280 בביבליותיקה דפאריז; מכלכל 186 דפין פוליו על קלף וניר בכתיבה אשורית, ומכורך בעור אדום עם חותמות מוזהבות וכתרים עליהן. ובסוף הספר מצאתי חתום עליו שם בעליו: „שלי אברהם בכמ"ר אהרן מסקאליקייא"; ועוד: „שלי יוסף בכמ"ר משה מטרייאטו נ"ע צדיק ויהי מקנת כספי פה נאפולי". ובסוף הספר מ"כ בזה"ל: „והספר נשלם שבח לב"ע ונשלמה העתקתו כספי בשבת בשבעה עשר לחדש אלול שנת חמשת אלפים ומאתים ושלשים ושנה על ידי יהודה ע"מ · יד י"י בכמ"ר שלמה ז"ל מקמרינא מתגורר פה לוצירא (Lucera) דליסרליני. וכתבתיו לשאר המענה והסתרת הרפואה כמ"ר רפאל כהן יז"א מלוניל תושב מנפיבידוניאה. ה' יזכהו להגות בו ובשאר ספרי הקדש הוא וזרעו וזרע זרעו עד סוף כל הדורות אמן כי"ר ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" — עכ"ל הסופר בכ"י. והכומר המלומד בלה"ק ססתיון מינסטר תלמידו של רבי אליה בחור ז"ל, הו"ל היוסיפון בבזיליאה בהעתקה רומית בשנת 1841, לכבוד הדוכס והמרקגרף יואכים מבראנדנבורג; והוא יקר מאד במציאות, ונמצא בביבליותיקה הגדולה של הקכי"ה בפאריז (חסר בסופו) תחת הסימן H. C. 2605, והיה תח"י בשאילה איזה ימים ולמדתי בו. והנה אנכי עמלתי איזה ימים בהעתקת „ההקדמה" היקרה והדפסתיה במ"ע המליץ תלמ"ט בירח תשרי בני המשכים. ולא ידעתי כי כבר נדפסה ההקדמה הזאת ע"י הד"ר ברלינר. יאפ"ז.

*) הוא מכתב נחמד שכתב אלי בלשה"ק ובאותיות מרובעות (אות באות כמו שנדפס פה) הכהן הנוצרי המלומד בלשונות הקדש פרופיסור אבא יוחא ברזייא מפאריז. ויש בידי עוד איזה מכתבים קטנים ממנו כתובים בלשה"ק מעשה ידיו להתפאר; ואחד מהם הדפסתי כבר במ"ע „העברי" הכמ"ט, וגוף המכתב מונח תח"י הה' בזח"ה בין אוצרות ספריו. יאפ"ז.

הפרדך אתה מני; ואם לא השיבותי תשובה למכתבך, כי מכתבך עד ידי ומקומי לא הגיע.

ועתה אדוני היקר הנבון! אגיד לך כי בא אל ידינו צלם תמונתך לתשורה ולאות אהבתך וטובתך הנעימה. ואמנם כי אשמור הצלם הזה קדם עיני לזכרון־טוב ממך בתהלה ותפארת לשמך *וברכה; ולמען אשר מצאה מן הספרים היקרים בהותיקן אשר היו חמדת הקדמונים, ובינותם ספר השרשים של החכם הגדול אבן גנאה, אשר הוציא כבר לאור אדוננו נייבויר בלשון קדר (Oxvord 1875). הנני מהודה לתבונתך ולעמל ידיך; ועוד אנכי מבקש את השם לברך פעמיך אם תסע ותלך — כאשר תקוה ותהפץ — אל מדריד ואל לישבונה, למען תבקר שמה את בתי אוצרות הספרים הכתובים ביד החכמים הקדמונים.

שלום רב מן פאת עבדך הדליל (!) והצעיר

הכהן ברגים היושב בפאריז י״ץ.

L'abbé J. J. L. Bargès

dojen Honoraire de la Faculté de théologie de Paris.

החיים והמות.

האדם המתאמר להיות „נזר היצירה" צועד בצעדי ענק ועולה מעלה מעלה בסלם ההשכלה והתפתחות כשרונות רוחו, רוח כביר השואף קדימה להתרומם כפעם בפעם על שלבי המדרגות העליונות מן ההשתלמות האנושית, להשגיא עלילותיו בהתגלות מחכמות ובהמצאות כבירות, כפי אשר תורהו חכמת לבהו. אמנם לא בשיא יתפאר האדם כי נזר היצירה הנהו, כי באמת לפי גאון רוחו ותועפות רום שכלו לו יאה המצב הנכבד הזה לעמוד בראש כל ברואי תבל. אין לך מקצע אחד במרחבי התולדה אשר לא העמיק האדם ברוחו הנשגב לדלות את תעלומות רזי יה הצפונים בחיק הבריאה. אך הוא לבדו יביא לב חכמה למצוא חשבון ולפלס בפלס את כחות הטבע השולטים בתוך העולם, ולא יחטיא השערה. בתבונה רבה ישכל את ידיו לשעבד ולהכניע תחתיו את האיתנים כחות הטבע להפץ מעבדיו, ככה הקטור ההום והעלעקטריע, הסרים אל משמעתו לעבוד את כל עבודתו בבית ובשדה ובכל הרשת המעשה. המצאות כבירות ומרוממות מתגלות לנו יום יום, המצאות מפליאות, אשר בדורות שלפנינו לא האמינו כי תמצא יד בן תמותה להוציאן לפעלן. מי זה לא יכרע ברך לפני רוממות שכל האדם, לראות כי החוקר היושב צפון בצל קורתו קנה המדה בידיו למוד את כמות כח המשיכה השולטת בין גרמי השמים הרחוקים מאתנו

מאות מיליאן פרסאות, לספור את צעדיהם, פעולתם איש על רעהו, מרוצתם, נטיותיהם, אורך מסלוליהם, השבתותיהם, כבדם, גדלם, הקפם והחמרים אשר מהם הורכבו, והכל בדיוק נמרץ.

והנה הענין היותר מוזר אשר ישתומם עליו כל בן דעת, הוא: הקפיצות הגדולות אשר עשה האדם בדרך הכמתו והשכלתו, לפסוח מנקודה האחת לנקודה מרוחקת ממנה הרבה מאד, ולהשאיר בנתים פרצה רחבה מכילה ריקות גדולה מאד; בענף אחד מענפי המדעים השגיא עלילה להשתלם בו עד הגבול הקצוני, בעוד אשר בענף השני נעתק רק צעדים אחדים מן הנקודה ההיא אשר עמד עליה בדורות רבים שלפנינו. עוד יותר נשוב נתפלא בהוכחנו לדעת, כי בחכמת התכונה, אשר נושאי החכמה המה גרמים שמימיים רחוקים מאתנו בתכלית הרחוק, השתלמו בני האדם השתלמות גמורה, לחשוף כל סתרי תעלומותיה ורזי עולם אשר צפן היוצר בחיק עולמו, בעוד אשר בחכמת הרפואה הנה צעדינו מדודים וידיעתנו בה צנומה וקלושה מאד, ואף כי העצמים אשר עלינו לחקור את תכניתם ולהבין את דרכם וטבעם קרובים אלינו מאד ושוכנים בתוך גויתנו. ידיעתנו אדות הפעולות הטבעיות המתהוללות בתוך גויתנו מקוטעת מאד ומלאה בקיעים, איננה מיוסדת על יסודות למודיים קצובים, כי אם את אשר רכשנו לנו ע"פ הנסיון אותו נדע. גוית בעה"ח היא היכל מתעה (לאבירינטה) מלא תאים אולמים לולים צנורות ומסלות לאין קץ, ועלילות רבות טבעיות כעמיות ופיזיאלאגיות תתהוללנה בקרבו לאין מספר, מסתבכות ומשוזרות זב"ז וראשיהן נעוצים בקציהן, עד כי לא יתכן למצוא ראש ותכלית להן, ואם כי ידענו את המעשים אשר יעשו שם ואת התוצאות המסובבות לרגליהם, אבל איך ובאיזה אופן וסדר יתהוו הפעולות ההן רק בדרך זה ובנטיה מיוחדת, והנסבה המהוללת אותן, עוד לוטה בערפל. רק אחת ידענו כי כח החיים הוא המפליא לעשות, כח נסתר ונעלם בתכלית ההעלם, אשר שרשיו שתולים עמוק עמוק בעולם הרוחני, ועוד לא צלחה ביד בן תמותה להרים את המסך המבדיל בין העולם החמרי והרוחני.

כן ד"מ ידענו כי בקרב גוית בעה"ח פועלת בתמידות בית חרשת למלאכת הכעמיע, המזון הנכנס אל הקבה מתפרד ליסודותיו, ומן היסודות הנפרדים הולכת ומתארכת שלשלת גדולה וארוכה של הרכבות כעמיות בעלות מדרגות שונות, להוליד חמרים שונים הנחוצים לקיום הגויה, אולם הכחות הפועלים, אשר על פיהם תתהוללנה חרוזות שלמות של הרכבות כעמיות על אופן ידוע ובנטיה מיוחדת, עוד נעלמו מאתנו, ובכל שפעת ידיעתנו בחכמת הטבע הכללית לא נוכל לתת למו באור מספיק. עוד טרם מצאו רופאינו השגה ברורה מן סדר מהלך תמורת החמרים בתוך הגויה לכל פרטיה ודקדוקיה והסבות המקוריות המכריחות לזה במשטר קצוב ותמידי לבלי השתנות. תקופת הדם וסבובו בתוך הגויה היא הנוצה-המרקדת (שפרונגפעדער) המניעה בכחה את גלגלי מכונת גוית החי. בשנת 1658 גלה החו' סוואדערדאם בתוך הדם כדורים קטנים מן הקטנים אשר בתוך

גודל סאנטימעטר מעוקב נמצא במספר 5 מיליאן. כדורי הדם מכילים בתוכם את החמר הכעמיע העמיגלאבין, אשר על פי תכונתו יש לו הכשרון למוץ אל תוכו את יסוד החמוצי שבאויר הנשימה במדה נפרזה (1 גראן של העמיגלאבין בולע אל תוכו $1\frac{1}{3}$ סאנטימעטר מעוקב יסוד החמוצי). בעת הנשימה יבלעו הכדורים האלה את יסוד החמוצי אל תוכם די שבעם, להסגיר את יסוד החמוצי אל כל חלקי הגויה מדי שטפם עם תקופת הדם בתוך הגויה סביב. לכדורי הדם האלה נראה כמו תנועה עצמית רצונית, כי בבואם לעבור בתוך גידי הדם דקים מן הדקים וצר להם המקום לעביר דרכם, המה מתקפלים ומתכווצים להבקיע אל תוכם ולעבור הלאה. צבע הכדורים האלה אדום, ולזאת יאדים הדם מפאת צבע הכדורים הממולאים בתוכו, אך בפני עצמו הנהו נוזלי אמוין. זולת הכדורים האדומים שזכרנו, נמצאים בתוך הדם גם כדורים עגולים עם חודים וקצוות על סביבותם, והם בלי כל צבע (פארבּ־לאז) וממליאים את דרכם. אלה האחרונים אינם שוטפים במרוצה ישרה עם זרם הדם, כי אם הם מתנודדים ומתמוטטים תנועה עצמית רצונית על דופני כלי נושאי הדם, והם משנים כפעם בפעם את תבניתו להאריך ולקצר את החודים והקצוות אשר עליהם, מתכווצים בצד אחד ומתרחבים בצדם השני כמו הנם חיים חיים עצמיים לבדם בלתי תלוים בחיי הגויה מקום מגורם. כפעם בפעם המה מקרקרים את קירות גידי הדם וחודרים אל תוך בשר הגויה פנימה, לשוט בתוך הגויה כרצונם ובשרירות לבם. את תעודת הכדורים האחרונים האלה בתוך הגויה ותועלתם לא נדע עד מה כאשר לא נדע את הכח המכריחם להתנודד ולנוע תנועה רצונית מבלעדי תנועת זרם הדם. גם המר הדם בעצמו הנה כמו פלס בידו והוא מתעודד לעמוד תמיד על מצבו הנכון לבל יופרע שווי המשקל אשר לו אף רגע. בהגרע כמות רבה מן הדם, הנה לא יסבב מזה נזק גדול, כי הגויה תעצור כח לסבול את נוקה ולא תשבות מפעולתה עד מה, כי עד מהרה יתמלא החסרון וכמות הדם תשוב לקדמותה. ה׳ בונצען בחן ומצא כי בהקזת דם עד כדי 2% ממשקל הגוף יתמלא חסרון הדם בכמותו במשך 3 שעות, והרכבת הדם והיסודות הנכללים בו תשוב לקדמיתה במשך 7 ימים; בהקזת דם מקצה האחרון היינו 4% ממשקל הגויה ימלא החסרון במשך 24 שעות והרכבת יסודות הדם תשוב לקדמותה אחרי עבור חדש ימים. איך יצא הדבר הנכבד הזה לפעלו בכל פרטי פרטיו עוד מכוסה מאתנו בצעיף תעלומה. ואם אמנם יכול נוכל לבאר את הזיון השלמת כמות הדם הנמהרה, ע״י יניקתו את המים ומיני המלה הנחוצים לחפץ שכלול הרכבתו הנכונה מן חלל הדקין, אולם באיזה אופן ישתכללו התמרים ההם ויתהפכו אל ההרכבות המסובבות ההן כפי שהם נמצאות בתוך הדם נכחד מאתנו מכל וכל. רק פתרון אחד כללי לחזיונות כאלה שגור על שפתי חכמינו, כי הן תוצאות פעולות פיזיאלאגיות, או בשפה פשוטה ויותר מובנת, כי כח החיים, המנצח על כל פעולות הגויה, הוא הגבור הנפלא היוצר את כל החזיונות הסתומים מאתנו. ומה

הוא כח החיים? זיק אחד קטן מעולם הרוחני אשר נבצר מאת בן תמותה לבוא בסודו.

אמנם כי רופאינו גלו נסתרות רבות מפעולות כח החיים בתוך הגויה אך ההשקפה הנכונה תוכיחנו לדעת, כי כל אלה המה רק תולדות הנסיון והבחינה המעשית, ואינם נובעים ממקור העיון והחתירה אל שרש הדבר ביסודו, המסתתר מאתנו בצעיף ההסתר סלה. ובכן רואים אנחנו כי בענין ידיעתנו את מקור חיינו והכרתנו את שרש קיומנו, התפתחות המושגים אצלנו הפוכה היא מאשר בכל סעיפי המדע והתבונה. התפתחות כל החכמות הולכת מן העיון אל הנסיון, התורה והעיון יציבו את יסודות החכמה על אדניה. המעשה והנסיון המה רק כמבקרים לאמת את תורת העיון אם כנים דבריו. לעמת זה הנה חכמת תורת החיים ודרכי הרפואה אינם רק חרוזה ארוכה ושלשלת גדולה של חזיונות והשקפות בחינות ונסיונות, והחכמים הולכים בעקבותיהם לבקש ולחפש ע״פ העיון והשכל את הקשר והיחס אשר ביניהם ובין כח החיים הטמיר ונעלם מעין כל חי, המסתתר בחביון עזו תחת קמטי היריעה החמרית הסוככת בעדו, המשתרעת ותלויה על הקו המבדיל בין עולם החמרי והרוחני.

מובן מאליו, כי אם כל החכמות והמדעים דרושים ומועילים לנו, הנה הכרת מקור חיינו וידיעת שרש קיומנו עולות עליהן במדרגת תועלתן ונחיצותן אלף אלפי פעמים, כי חיינו ותקומתנו הוא החפץ היותר אהוב והיותר יקר לנו, ואורך ימים הוא הסגלה היקרה והנחמדה אשר לב האדם עורג ומשתוקק אליה סלה, ואיך זה לא יתחמץ לבנו, איך זה לא יכאב רגש הכבוד אשר בקרבנו, למראה החזיון המעציב הזה, כי טפחות חלדנו עלי ארץ, ואריכות ימינו היא דבר בלתי תלוי בנו וענין היוצא להלאה מחוג יכלתנו, כנר של שעוה אל השלהבת העולה בראשו, אשר לא ישפיע הנר מכחו ופעולתו על השלהבת להאריך את עתה או לקצרה? ובאמת איך זה נוכל לקוות לעשות חיל בענין הזה כל עוד נכחד מאתנו כח החיים בעצמיותו ופנימיותו? וכהשאלה הידועה נשאל גם אנחנו את פי הגבור הזה הגידה נא לנו „במה כחך גדול?"

חק עולם שם לו היוצר בעולמו כי אין תקומה נצחית לכל יצורי תבל הנתונים בחיק התולדה. התנועה והתמורה הן הנה האותיות אשר מהן נסדר ס׳ היצירה, באשר תנועה, תמורה והתחדשות תמידית רצופה בהרכבת החמרים היסודיים ותמונתם, שם חיים גמורים וסדר נאות בחיי התולדה, ובאשר שקט ומנוחה שם מות מוחלט וכליון נצח. החיים והמות אחוזים זה בזה והולכים שלובי יד תמיד, משתרגים ומשתלשלים זמ״ז ומפנים מקום איש לרעהו. החיים הוא התלכדות יסודות פשוטים על אופנים שונים לעצם אחד בעל אברים ופרקים רבים ושונים, והמות הוא התפרדות היסודות ויציאתם לחפשי מן המסגר אשר היו צרורים בתוך העצם המורכב, ומאשר כי כמות היסודות התומריים בתוך הטבע היא קצובה ומוגבלת לזאת לא תתכן התולדות תמידית והתחדשות רצופה בלי הפסק רק בעקבות מות תמידי וכליון נצחי.

מן היסודות הטבעים המתפרדים מן הגופים לרגלי המות והכליון יולדו גופים חדשים שונים בתכונתם תכלית שנוי מן הגופים הקודמים ההולכים לפניהם, וכן סובבים גלגלי תמורת החמרים בתוך התולדה לבלי קץ ותכלית. מהנדס אחד חשב ומצא ע״פ חשבון מדויק בחכמת השעור: אם מבריאת אדם וחוה ועד הנה, לפי המספר הנהוג בין העברים 5640 שנה, נחשוב כי מכל זוג נולדו שלשה בנים (עד שנת הארבעים לימי חייהם) הנה ירבה מספר בני האדם על הארץ, עד כי נוכל להציגם דחוקים זה בצד זה על פני כל כדור הארץ סביב, ועליהם נציג עוד שדרה שנית סביב, וכה נציג שדרה על שדרה סביב בסדר הזה עד תום כל האנשים, אם כה נעשה הנה יתרחב קוטר כדור הארץ עם השדרות הנוספות עליו, עד כי שפתו תגיע אל שפת השמש הרחוק מאתנו 21 מיליאן פרסאות, וזה הוא מופת חותך על תמורת היסודות בטבע. הענין הזה הוא יפיץ לנו אור בהיר על הפחד אשר פחד יוצר האדם על יציר כפיו בגן עדם מקדם „פן ישלח ידו ולקח גם מעין החיים ואכל וחי לעולם״, ועל זה בעצמו ירמזו חכמינו „והנה טוב מאד זה יום המות״, כי באפס מיתה וכליון לא תמצא התולדה די החמרים הדרושים לקיום וחיי כל היקום. משל משלו החכמים „החיים זורע והמות קוצר״, אך מקציר המות תזרע התולדה שנית את אדמתה, להצמיח יבול חדש, ובאין קציר לא תשיג ידה למצוא את הזרע הנחוץ להצמיח את אדמתה,

ומה אדירה פעולת המית במקצעות רבים שבטבע. איים רבים וגדולים התכוננו במצולות ים לרגלי המות והכליון. מי הים שורצים בקרבם יצורים קטנים למאד אשר אין ערוך לקטנותם, והם הנקראים חיות־היציקה (אינפוזאריען) אשר בטפת מים אחת תוכלנה להתכנס במספר איזה מיליאן, ואינן נראות לעין ערומה, כי אם בעזרת זכוכית המגדלת את המוחשים אלפי פעמים. מתכונת היצורים הקטנים האלה למוץ את החמר השידי המעורב בתוך מימי הים, ורוקמים להם מעטפה שידית להתעטף בה כבשלמה על כל גויתם סביב. במותם יצללו יחד עם השבלול השידי העוטה אותם אל קרקע התהום. מדת הלדם קצרה מאד, במשך יום אחד יולדו, פרים ורבים לאלפי רבבה ומתים. ברבות הימים נשקעת על קרקע הים שכבת השבלולים האלה, ומלחץ המים המכביד עליהם מלמעלה יתקשו ויתלחצו, ומהם תוסד שדרת אדמת שיד. על הדרך הזה תגבה שם אדמת הים לאט לאט עד כי ישאו איים גדולים ורחבים את ראשם מעל פני המים. האינפוזארים מתרבים למכביר ביחוד במקום אשר מי הים חמים. המיקראסקאפ הראה לדעת כי אדמת בערלין וסביבותיה הוללו רק מגויות האינפוזארים ושבלוליהם. ביחוד רבים היצורים האלה במימי זרם הגאלף המוחמים, וכתולדה מחויבת מזה, כי קרקע הים לאורך הזרם הזה מוגבה ובולט מעל שטח קרקע התהום, עד כי תשתרע מכוון נגד הזרם שלשלת ארוכה הררים ורכסים בתוך הים, מתחלת מקצה האחד של הזרם ומגעת עד קצהו השני. איך זה לא נתפלא על קטני היצורים אשר במותם יפעלו גדולות להמיר את פני כדור ארצנו ולהוליד חליפות ושנוים על מפת הארץ. התירים הגדולים יספרו כי לא אחת ושתים

קרה למו לפגוש בתוך הים איים קטנים אשר לא נמצאו בתוך מפות הארץ אשר אך זה לא כבר הרימו את ראשם על פני המים, ולאט לאט יתרחבו בהקפם והגבם והיו לאיים רחבי ידים. מה קטנו חיות היציקה ומה גדלו עלילותיהן!

החיים והמות הולכים צמודים יחד, ושופכים את רוח ממשלתם בכל מקום במרחבי הבריאה בקרב חלל העולם, המשתרע ברהבו לאין קץ ותכלית, המה השליטים הגדולים בכל העולם, מן כדור הארץ ועד הכוכבים הקימים ועד נתיב־החלב וערפלי־היצירה (אורנעבעל) השוטטים במרחבי חלל העולם. עולמות כבירים וגדולים, שמשות מפיצי אור וחום, כוכבי שחק עם ירחיהם המלוים אותם וסובבים על יריכם, קאמעטים וכל גרמי השמים בעלי אור וזהר השתולים על פני שפירירי שחקים, הנה גם הם אינם הוים ומתקימים מן העולם ועד העולם ותקומתם איננה תקומה נצחית; גם הם נולדים וגחים מבטן התהו, חיים ומתקימים לאורך תקופת עת קצובה, ויגועו וימותו לקץ הימים במאמר פיה של התולדה, אשר כאם רחמניה לא תבכר את יוצאי חלציה את האחד על משנהו, להמיט על האחד כליון ואבדון, ולאשר את רעהו בחיים נצחיים. הכל נולדים והכל גועים ואובדים.

החוקר הגדול לאפלאס יצר ברוח מבינתו את שטת יצירת מכונת העולם על פי חקים טבעיים קצובים, הפועלים בחלל העולם לנצח. על פי שטתו הנה השמש וכל כוכבי הלכת המקיפים אותו נוצרו על הדרך הזה. העצמים הפרדיים (אטאמען) המשוטטים בחלל העולם נתקבצו יחד בכמות רבה אל מקום מוגבל אחד, ובכח המושך השולט ביניהם נדבקו אחד אל אחד ויהיו לכדור ערפלי אחד, אשר אורך קוטרו היה כאורך הקוטר של מסלול הכוכב נעפטון, היינו 1200 מיליאן פרסאות בערך. לרגלי משיכת האטמים זא״ז החל הכדור להסתובב על צירו, וכחוק כל תנועה סבובית להוליד כח המרחיק מן המרכז (טענטריפוגאלקראפט). ע״י כח המרחיק מן המרכז נתפרדה טבעת עגולה ועבה מן הכדור, הטבעת האוירית נתנתקה במקום־ אחד מהיקפה והרצועה נגללה לכדור שלם, המקיף מסביב למרכז הכדור העצמי אשר יצא מחלציו כפי חקי התמדת התנועה, ומזה יצא הכוכב נעפטון. לאט לאט התעבה הכדור הקדום ונתכווץ יותר ויותר על פי משיכת האטמים בקרבו ונתקטן במדתו, ובערך ההוא שנתקטן כן הוסיף במדרגת חומו. בכל פעם ופעם נתפרדו ממנו טבעות ונתגלגלו בהיקפם עד שנהי׳ לכדורים עגולים, והם כוכבי הלכת המקיפים את השמש, אשר גם כדור ארצנו יחשב כחוליה אחת בתוך השרשרת הזאת. כשארית מן הכדור הגדול ההוא נחשוב את השמש אשר לרגלי ההתעבות ומשיכת האטמים זא״ז נולד לו החום הנורא השולט בתוכו, כי כל לחיצה מולדת חום כנודע. על האופן הזה התהוללו כל הכוכבים וגרמי השמים הלוהטים באשם הנוראה. התפתחות יצירת כל כוכב הולכת על סדר ידוע, והוא עובר על דרך התפתחותו מצבים שונים, ואלה הם: 1) בראשונה יתקבץ הערפל המקורי אל מקום אחד ויתעגל לכדור־ אוירי, ועל פי משיכת האטאמים ולחיצתם זא״ז יתהוה חום, והיה לכדור אוירי לוהט. 2) לאט לאט יתעבה ויתקטן במדתו והיה לכדור נוזלי לוהט־

3) מהשפעת קרני האור והחום וזרימתם בחלל העולם יתקרר הכדור ויקרום עליו קרום מוצקי כגלד דק בשטחו החיצוני, אך בתוכו עוד יתלהטו מוקדי אשו הגדולה, ואז תחל תקופת ההתפוצצות, כי הנוזלים הלוהטים אשר בקרבו יפרצו פרצות בגלדו החצוני, ומזה תולדנה העקמימיות בשטחו העליון כי במקומות רבים תתנשאינה גבעות ובליטות מתרוממות למעלה, ובהכרה יושפלו מקומות רבים משטחו לעמת הבליטות המתפרצות למעלה. תקופת המעברה אל מצב הקפאון של גרמי השמים היא תקופת הכתמים הנגלים עליהם, בתקופה ההיא יתחילו חלקים רבים משטחו להתקרר ולהתהפך למוצק, והם הכתמים המתראים עליהם, כמחזה הכתמים הנראים על פני השמש. במצב הזה הנה הקור והחום מתגרים זב״ז ונלחמים יחד בעצם עזם, אך באחרונה הנה החום העצמי הולך ומתאבד בחלל העולם, והכוכב נגלד בקליפתו החיצונה, קרום מוצקי של קימא, ואז תחל התקופה החמשית היינו 5) מצב המוצקי. הכוכב מתעטף בשטחו העליון בקרום מוצקי חזק, אשר עז בידו להתנגד אל זרמי רתיחת הנוזלים הלוהטים הרותחים ומתרקחים בתוכו בפנימיותו.

התוכנים בהשקפתם בכלי מחזהם אל שפרירי שחקים יגלו נצורות בעזרת נתוח החשמל (שפעקטראל אנליזיס) להבין אל תולדות גרמי השמים, ולפני עיניהם הצופיות בגבהי מרומים צפוים וגלוים כוכבי מרום שונים נמצאים במצבים שונים במהלך יצירתם והתפתחותם. מהם עודם במצב ההריון ועודם בתור ערפל מקורי, מהם אשר התגלמו לכדור אוירי ונמצאים בתקופה הראשונה, ומהם אשר כבר התעבו ויהיו לכדורים נוזלים לוהטים בחומם, ורבים אשר שטחם העליון מתחיל להתקרר ובאיים יצופו עליו גלדי קפאון, ואחריהם הכוכבים אשר הקרום הסוכך עליהם עודנו דק ורפוי ומתפוצץ כפעם בפעם, וגם ישנם כוכבים כאלה אשר כבר התקשו ונתכסו בקליפה מוצקית. התוכן הגדול טיכא-דע-בראהע מצא בשנת 1572 כוכב חדש אשר נגלה פתאם ברקיע השמים מבהיק בזיו אורו, ויפעת אורו התגבר מדי יום ביומו עד כי נראה גם ביום לעין השמש, ואחרי כן כהה אורו ונכבה מעט מעט ויעלם לגמרי, המחזה הזה נמשך כשנה ומחצה. סבת הענין היא כי הכוכב ההוא נמצא במצב ההתפוצצות אחרי החלו להקפא, ופתאם התפוצצה הקליפה המוצקה אשר עליו והנוזלים הלוהטים התלקחו בלבת אשם ונגלה באורו על פני תבל, אך לאט לאט נקפא שנית וגלד קפאון עטפהו סביב ויעלם מעין אדם. פעמים רבות יודיעונו התוכנים מהתגלות כוכבים הדשים והעלמם אחרי זמן ידוע, וכמו כן ישקיפו איך כוכב אחד יתלהט פתאם ונכבה לאחר זמן קצוב. יש כוכבים כפולים הסובבים זא״ז ולאחרונה יתנגשו יחד ומחזק הנפילה יתלהבו בלהב עצום. בשנת 1866 התלהב פתאם כוכב אחד ויגיה באורו הגדול על פני כל הרקיע באור מבהיק אשר עוד לא נודע דוגמתו. בנתיב התלב נראים ככבים רבים אשר עודם במצב האוירי, ועוד נראים על סביבותם הטבעות המתפרדות מעליהם. בין כוכבי הלכת מאדים וצדק ירוץ ומקיף את השמש גדוד ככבים קטנים אשר מדת היותר גדול

שבהם הוא 46 פרסא, וכפי הנראה היה שם כוכב אחד גדול אשר בהתלקח הנוזלים הלוהטים הפנימים בקרבו התפוצץ לרסיסים, ומשרידי מפלתו נוצרו כוכבים קטנים רבים האוחזים את דרכם במסלולו סביב השמש. גם אדמת מכורתנו, היא כדור הארץ אשר אנחנו נאחזים עליו, גם הוא לא לנצח יתקיים ויעמוד על המצב שהוא נמצא עליו כעת. חשבונות התכונה הוכיחו כי זמן תקופת הארץ על קוטרה מתארך תמיד יותר ויותר. בעצם וראשונה היה זמן סבובה על ציריה בכדי 20½ שעות. לפי הרשום מהשקפות התוכן היוני היפארך, אשר חבר לוחות על לקויי הירח, נודע כי זמן סבוב הארץ על ציריה התארך מאז ועד היום בכדי 1/84 זעקונדע. סבת המחזה הזה היא משיכת הירח והשמש את מי הימים, כי גבעת המים המתרוממת על הארץ ומקפת את הארץ בנטיה הפוכה לסבוב הכדור על ציריו גורמת הכוך גדול ומשבתת את כח התנועה הסבובית של הארץ. על הדרך הזה תחדל הארץ באחרית הימים מהסתובב על ציריה, ואז יתם כל היקום, כי המים והאויר יהיו נעתקים, לרגלי הכח המרחיק מן המרכז, אל עבר הארץ הפונה אל חלל העולם, ששם יקפאו המים לקרח עולמים מאפס שם אור וחום, והצד הפונה לנוכח השמש יהי ריק מאויר וממים, כאשר קרה כן גם להירח מפאת עלית ונפילת המים אשר הי' עליו במדרגה גבוהה, כי חדל להסתובב על ציריו.

כשנתבונן היטב בתנועת גרמי השמים והחקים הטבעים אשר ישימו את משטרם עליהם, נוכל למצוא משפט חרוץ, כי ברבות הימים תחדל גם תנועת כל כוכבי הלכת ביחד עם כדור ארצנו סביב השמש. כל חלל העולם איננו ריקות מוחלטת, כי אם הוא ממולא באויר דק מן הדק המכונה עטהער העולמי. לרגלי ההתחככות של כוכבי לכת עם העטהער הזה תושבת לאט לאט תנועתם עד כי באחרית הימים תחדל מכל וכל, ואף כי היום ההוא ירחק הוק אחר מאות מיליאן שנים. דומה לזה השקיפו התוכנים על הקאמעט ענקע וביעלא, אשר מפאת התחככותם עם העטהער התקצר מסלולם והנם הולכים ומתקרבים אל השמש יותר ויותר, ולא נפונה כי כל כוכבי הלכת הסובבים את השמש, הנה מהתחככותם עם העטהער סוף סוף יעצרו בתנועתם ונפלו על השמש ועלו על מוקדו, כי ישרפו שם בתוך האש הגדולה המתלקחת שם, אשר מדרגת חומה עולה עד 61000 מעלות חום. גם השמש המאיר בנוגה אור יקרות על פני תבל, הנה גם הוא מפאת קרני האור והחום הזורמים ממנו בלי הפסק, מוכרח הוא כי יבא יום אשר ייבש מקור חומו, כי החום האצור בקרבו יזרום לאט לאט במרחבי חלל העולם; השמש יתקרר ויתעבה והיה לגוף עבור ומוחשך. כה הולכים חכמי התכונה הלוך והשוב אחת לאחת את כל גרמי השמים, איך באחריתם יספו יתמו יחד, אחד באחד יתנגשו ויתאחדו לגוף אחד. אמנם כי כל תנועה מתהפכת לחום, ומעלת החום היא קצובה לפי כמות כח התנועה המחוללת אותו, ובכן הנה בהתנפל שני גרמי שמים זה על זה יתהוה מכח נפילתם חום גדול מאד, אשר יהפך את שני הכבבים המתנגשים לקטור, ומן הקטור הזה יתהוה שנית קטור ערפלי, וכח המושך השולט בין אטמיו יניף שנית את ידו להוליד

עוד הפעם עולמות וכבבים חדשים ותנועה חדשה ועל קברות המות תתעודד שנית תחיה הדשה. היא הדבר אשר אמרנו כי גם על גרמי השמים וכוכבי שחקים יד המות שולטת, גם שם הויה יד התמורה הנצחית, יד ההתחדשות והכליון, הכל כאשר לכל בין היצורים הקטנים השוכנים על האבק האפסי הצף במרחב בלתי־תכלית, הוא כדור ארצנו, אשר כאין וכאפס נחשב מול כוכבי אל הגדולים ממנו אלפי פעמים.

והנה אם כל הנוצרים והנבראים בתוך התולדה ממלאים את משלחתם רק לתקופת עת קצובה, והם מסתבכים בתמונות שונות בסבך התמורה הנצחית היוצאת לפעלה בלי קץ ותכלה בחיק התולדה, מה מהם יהלוך, הן גופים דוממים כלמו ואינם יודעים שימותו, אינם כואבים על כליונם כאשר לא ישישו על תקומתם, יולדו יתקיימו ויתפרדו ליסודותיהם, מבלי אשר נתן למו רגש חי לדעת את הייהם ולחוש את קרבת אבדונם ותמותתם. אך לנו בני האדם בעלי דעת והגיון, לנו אך לנו יהי המות לשוט זעם, לנו אך לנו הנה יזעף לבנו לראות כי רגע רגע יצעד המות לקראתנו בצעדי און לקפד את חיינו, והידיעה הזאת יוצקת נטפי רעל במסך חיינו, ואין שלום ואין שלוה לנו בימי חלדנו המעטים, בדעתנו כי המות אורב לנו מאחרינו.

ולהגדיל את סאת הרעה יבז בעיני המות לשלוח את ידו לאחוז את טרפו ביום עברות פעם אחת, כי אם מלאך שלוח לפניו לדכא את האדם תחת רגליו ולהסתולל בו תקופת שנים ארוכה טרם בוא חליפתו, היא הזקנה ההולכת כציר שלוח מאתו, הזקנה המחלשת את כחו ואונו של האדם, שוללת ממנו את כחותיו וכשרונותיו הטבעים והרוחנים, מכינה אותו אל הגויעה והכליון לאט לאט, ומעמדת אותו במצב נורא, עד כי יהי האדם בימי שיבתו למשא על נפשו ונפש ב״ב, אשר עגמה נפשם על מחמד עינם הנתון למרמס תחת רגלי המות והכליון, המתעתד להתנפל על טרפו לעת קץ לבצע את אשר החל.

עטרת תפארת שיבה, ורק מעטים המה בחירי ההשגחה העליונה הרצוים לה אשר יזכו לענוד את העטרת המפוארה הזאת על ראשם. „ימי שנותינו בהם שבעים שנה״ יאמר המשורר, אך לא כל האדם יגיע אל הגבול הזה. אורך ימי חיי האדם במדה ממוצעת הוא 34 שנים. מלבד הנזכרים בתוה״ק עוד לא נמצא בספרי קורות הימים כי יחיה גבר יותר מן 185 שנים. הנשים מאריכות ימים יותר מן הגברים, בין אנשי שיבה בני 90 שנים נמצאו 178 נשים על 100 גברים, ובין בני מאה שנים נמצאו 155 נשים על 100 גברים. הגברים הנשואים מאריכים ימים יותר הרבה מן הבלתי נשואים, ומזה נראה כי רבה פעולת כלי ההולדה על הבריאות, ותאות המשגל בהפרזתה כן גם התאפקותה מזקת לבריאות האדם ומהרסת את שתיות גויתו. בין אלה מבני האדם אשר השיגו אורך ימים כמעט כלם המה מבני דלת העם אשר לא הסכינו להתענג בתענוגות החיים, ואך מעטים המה מבעלי ההון והעושר. בין המושלים ונושאי הנזר היה רק האחד הפאבסט גרעגאר התשיעי אשר האריך ימים עד מאה שנים. מאד נפלא הדבר כי הצירים וכל בעלי

מלאכת מחשבת (קינסטלער) רבם ככלם מחוננים באריכות ימים. מיכעל אנגעלא הי יותר מן 90 שנים. טיציאן הי 100 שנים. ולעמתם הרופאים הנם בכלל קצרי ימים מאד ומתים בדמי ימיהם, עד כי כמו נראה בזה אצבע הטבע אשר תאיר את פניה אל אלה מבחיריה בעלי המלאכות היפות, ההושפים את זרועם לפאר את יפיפותה של הטבע והדר תפארתה בששר עלי גליון, וידה הולכת וקשה על אלה ממתנגדיה המתאבקים אתה במלחמת מגן ותגרה להציל את הלקוחים למות על פי הטבע עלי ערש דוי. יוצאי ירך השבט הקויקאזי מאריכים ימים יותר מן בני השבט המאנגאלי או המאלאי. גם האקלים ומזג הארצות יפעלו להאריך או לקצר את מדת ימי האדם: יושבי ארץ אשכנז המה קצרי ימים, בעוד אשר יושבי ארץ שאטלאנד, דענעמארק ונגב רוסיא יאריכו את ימיהם. יש משפחות רבות אשר כל יוצאי יריכן מחוננים במדת ימים ארוכים, המתנחלת מאבות לבנים, כאשר יעידו על זה רופאים רבים. גם כח העלעקטעריע, המניע הגדול בכל גלגלי התולדה מראה את פעולתו על מות האדם ויום הולדו. הפראפעסאר סאראקין יאמר; „אם נשים לב על לוחות חזון הרוחות (מעטעאראלאגיש טאבעללען) ונעריך אותן לעמת ספרי הנולדים והמתים, אז נראה כי המספר היותר גדול מימי ראשית ההריון וקליטת הזרע חל בימים אשר האויר עמום ומסובל בעלעקטעריע במדה נפרזה, ולהפך הנה מספר המתים מתרבה ביום אשר האויר קולט ומכלכל בקרבו עלעקטריע במדה מצערה". ומאומת הוא בנסיון כי יד העלעקטעריע שולטת בכל הפעולות החיוניות אשר בקרב גוית החי ובפעולות כלי הדעת והמחשבה.

גם בשאר בעלי החיים זולת האדם, הנה אורך ומדת חלדם שונה מאד למיניהם. תולעת המשי תראה אור וחיים מידי הטבע רק משך איזה ימים, עד אשר תטיל את ביציה, ואז חיש מהר הזקנה קופצת עליה ותמות לשחת, בעוד אשר העורב והשנהב מאריכים ימים הרבה מאד, ורואים בחייהם דורות רבים של בני האדם חולפים ועוברים כצל לעיניהם.

„שני דברים אין להם תקנה — יאמר החכם הקדמוני — שנאה הבאה מחמת קנאה והלי הבא מחמת זקנה". באמת הנה הזקנה איננה חלי כי אם היא תוצאות קלקלת הזנת וכלכלת יצורי הגויה, אשר אחרי הגיעה למרום מדרגת עזה הולכת ונחלשת ויורדת מטה מטה. תקופת הזקנה והירידה מתחלת אצל האדם בשנת 45 לימי חייו. בראשונה נלקים המאורות המה עיני האדם, באבדן את כשרונן להתרחב ולהתכווץ לפי מרחק וגודל המוחשים. שניים כמו השער, בשנותם את צבעם ללבן. עור הקרני אשר בעין משתנה, בשר העכברים (מוסקעלן) מתקשים ויהיו נעדרי הכשרון להתכווץ ולהתפשט מהרה. השומן אשר תחת העור יחלוף כליל, העור נעשה קמטים קמטים, צבעו יכהה מעט, ובאיזה מקומות מקבל צבע חום במדרגה קלה. חוט השדרה מתקשה, העצמות נעשות קשות ונצערות בעבין והקפן, ועלולות להשבר מכל מהלומה קלה, הטחול מתכווץ, גם הכליות נקמטות, המוח ייבש ויאבד את ליהו, והמיתרים המסתעפים והמשתרגים בתוכו מתמעטים, עור התוף

באזן מתעבה, ותנוכי השמיעה נדבקים אל העור ונעים בכבדות, והוא סבת ההזיון הרגיל אצל רוב הזקנים אשר לעת זקנותם הנה תחרשנה אזניהם, הזכרון נשבת, התבונה והשכל נחלשים ויורדים למדרגה נמוכה. כה יאבד האדם בימי זקנותו את כל כשרונותיו וכחותיו הטבעיים והרוחניים, עד כי נוכל לכנותו אז רק בשם שרידי הרבות אשר נשארו מן מפולת של גבר חי עד אשר יכבה שביב זיקי החיו האחרונים ויחבקהו המות בזרעותיו.

אבל האמנם כי אין לו תקנה חלי הבא מחמת זקנה? האמנם בדורנו זה, אשר השכיל האדם לבלתי הענות מן הטבע ולהטיב את סדרי חייו בתחבולות מלאכותיות ועלילות נשגבות אשר מנעה הטבע ממנו, האמנם כי גם בדורנו זה יבצר מאתנו להמציא אמצעים נאותים להאריך את חיינו ולהקל את משא הזקנה השוללת מאתנו כל כשרון ומטרה בחיים?

מאז מעולם נכספה נפש האדם להגן על נפשו נגד היסודות המכלים את שארו ובשרו, ולהאריך את חייו היקרים לו מכל, ומחשבות שונות הגה תמיד ברוחו הכביר להשיג את מאויו זה. בימי הבינים, עת אשר דעות קדומות מסבו רוח עועים על בני האדם, שגו כל חכמי לב למציא את אבן החכמים (שטיין דער וויזען), אשר לפי מושגיהם אז לה העז והתעצומות לאשר את כל בני חלוף בחיים ארוכים או בחיים נצחיים, ואשר מתכונתה לרפא כל חלי וכל מדוה. רבים חכמי לב התחזקו באמונה הכוזבת הזאת, ויקדישו את עתותיהם לחפש אחרי האבן המדומה, עד אשר התפוצצה האמונה התפלה ההיא בסלעי הנסיונות הרבים, והתרוממות מצב המדעים האירה את קרני אורה בקרן האפל הלזו, להראות כי שוא נחלו למו כל המחזיקים בהדעה המשובשת.

אז עלה הרעיון על לב האדם למצוא את עזרתו בחיק התולדה מהוללתו, ומדעתו כי הדם הוא הנפש, אשר בידו פלס החיים, והוא המקור הנאמן אשר ממנו יָקֻרו כל הפעולות החיוניות במכונת גויתו, הנה כי כן הגה רוחו לשאוב חיים חדשים מן המקור הטבעי הזה. במאה השש עשרה מצא ה׳ פעגעליוס תרופה נכונה להעביר את הדם מגוף בריא ואיתן אל גוף חולה אשר כחותיו עזבוהו, והנסיונות אשר ערכו רופאים רבים הראו לדעת כי האמצעי הזה היא תחבולה בטוחה לעודד ולהחלים חולים רבים אשר הגיעו עד שערי מות עד כי אבדו עשתונותיהם. בראשית הגלות ההמצאה הנוכחית הפליגו הרופאים בתקותם, כי התחבולה הנתונה תהי בתור תרופה כוללת לכל המחלות ולכל נגעי בני האדם בלי הבדל. דרך משל לאיש הנגוע במחלת השגעון הציעו לרפאותו מחליו רק ע״ז כי יגירו את דמו ההוצה ולהביא תמורתו דם הדש מגוף בריא, ועוד הוסיפו בתקותם כי התחבולה הזאת איננה רק רפואת הגוף כי אם גם רפיאת הנפש, להפיח רוח אחד ודעה אחת בלב אנשים שונים המתנגדים זל״ז בנטיותיהם ובדעותיהם התנגדות קוטרית (דיאמעטראל). לתכלית כזאת נחוץ רק למסוך את דם של זה בגוף זה ודם של זה בגוף זה, ובהתאחד מקור דמיהם יתאחדו גם במחשבותיהם ובדעותיהם התאחדות גמורה; כן יעצו לעשות שלום בין איש לאשתו המתקוטטים ונצים יחד,

למהול את דמם של זה בזאת ושל זאת בזה, ואז הנה יתמזגו יחד וישתוו בדעותיהם, והדבקים בברית הנשואין יהיו לא רק לבשר אחד לבד, כי אם גם לרוח אחד. אבל מי זה מורה נאמן כהנסיון, הוא בא ויפיל את ההררים התלוים בשערה. הבחינות אשר העריכו על הענין הזה הוכיחו לדעת, כי אמנם העברת הדם היא מקור ישע למחלות רבות, אך לא תרופה כללית לכלן, ביחוד תתרפאינה באמצעותה מחלת הרזון (שווינדזוכט) גם אם התגברה למדרגה גבוהה, מחלת גרעון הדם ומחלות הבאות מהשחתת הדם לרגלי איזה מחלה שקדמתן. לחכמי הרפואה נודעו מקרים רבים, איך חולים במחלת זיבת הדם, אשר זב מהם דם רב עד כדי 7 ליטרות, עדי היתה זיבת דמם נסבה לאפיסת כחותם, ועורקיהם חדלו מדפוק, נרפאו הודות אל התרופה הנכונה הזאת. מודעת היא שאיפת אויר חמוץ הפחמי החודר עם אויר הנשימה אל הריאה ומתבולל עם הדם, לקפד את חיי האיש השואף אותו אל תוכו, וזה יקרה כפעם בפעם בימות החרף מהסקת התנורים, באופן אם לא ישתמרו כי תהי ההסקה שלמה וגמורה באופן הנאות לבל יתפשט אויר המוץ הפחמי בתוך הבית. וכבר קרה, כי החולים הצפוים למות משאיפת האויר הזה בכמות גדולה אל תוכם, התעודדו וישובו לתחיה, רק ע״י הבלת דם חדש בתוך גויתם, כי הגירו כליל את הדם שבגויתם המהול בהמוץ הפחמי. ותמורת הדם המוגר יצקו בעורקיהם דם בריא ונקי מאיש בריא או מדם שארי בעה״ח היונקים. הדם המובל לתוך גוית החולה יתכן להיות גם מדמי בעלי חיים אחרים זולת האדם, ובלבד שיהיה מבעה״ח היונקים, יען כי כדורי הדם של בעה״ח היונקים מתקרבים בתמונתם ובגדלם אל כדורי הדם של האדם. אם נקח דם של צפור ונצוק אותו אל תוך גוית האדם ימות עדי ארגיעה, יען כי גודל כדורי הדם של הצפרים הוא בכדי $^{10}/_{1000}$ מילימעטר בעוד אשר גודל כדורי הדם של האדם הוא בכדי $^{8}/_{1000}$ מילימעטר. גם תמונת כדורי הדם בבעלי הכנף היא עליפזית ואצל היונקים היא כדורית, וכן גם משתנים הדמים במעלת חמם, ולזאת לתכלית העברת הדם נחוץ לקחת רק מבעלי החיים היונקים, ולבחור מן המינים האלה אשר כדורי דמם משתוים בגדלם אל גודל כדורי הדם של האדם. סגולה מיוחדת מתיחסת אל דם הכבש לרפא על ידו את מחלת הרזון, אך לעמת זה הנה גם סכנה מרחפת על החולים הנרפאים ע״י הובלת דם כבש לתוך גויתם פנימה, פן תדבק במו מחלת המרה השחורה הכבשית (שאפענמעלאנכאליע) כאשר קרה כזאת בנסיון לאיזה חולים, ובכן על הרופא להזהר לקחת כבשה בריאה בגופה ובנפשה. ביחס אל חסרי אונים ורפויי כח מפאת זקנה תועיל העברת הדם תועלת מצערה לאמץ את גוית החולים ולהחלימם על משך עת קצרה. איזה רופאים נסו להביא דם חדש בתוך גוית חולים גוססים מתאבקים עם המות אשר אבדו עשתונותיהם, ועדי ארגיעה פקחו את עיניהם ויוסיפו לחיות עוד ימים אחדים. מזה נוציא משפט כי חלי הזקנה אין לו תקנה עקרית ושרשית ע״י העברת הדם, דבר אשר יֵרָאֶה בעליל כי מקור החלי איננו בתוך הדם, כי אם באיזה פנה אחרת בתוך הגויה יסבבו שרשיו, והמגדלים הגבוהים

אשר בנתה לה התקוה הכוזבת ברוח התפוצצו לרסיסים על הבחינות המדויקות. ומה נעשה לעת זקנה ושיבה בכלות כחנו?

שוא קוינו על הדם כי יסיר מעלינו שבט נוגש של הזקנה, הן הדם הוא רק הציר הנאמן להוביל את חמרי הכלכלה אל כל אפסי הגויה ולקבל ממנה תמורתם את החלקים הנפסדים אשר לא יסכנו עוד לחפץ הגויה למען הוציאם החוצה, ומה יועיל דם הרש לקוח ממקור חדש אם יצורי הגוף לעת זקנתו יפגרו ממלאות את משלחתם? אפס כי בזה עוד לא נפתרה שאלת הזקנה בשלילה מוחלטת, ולב נבוני רוח עוד לא נואש למצוא לה פתרונים כפי הפצם. ידוע הוא כי מוסדות גוית בעה״ח המה התאים היסודיים (Zellen), המה הם הלבנים אשר מהם נבנה כל הגוף, ועתה נשאל נא: האם לא יתכן לנו להרכיב בתוך גוית הזקנים תאים חדשים מלאים רוח חיים מגוית יצור צעיר, אשר עוד כחם ואונם בם ועז עלומים עוד ילין במו, ואולי בזה נאמץ ונעודד את גוית הזקן הכושלת להפיח בה רוח חיים חדשים, להוליד ולהחדש בה את הכשרון לקבל שפע כחות הדשים, מיד האיתנים אבירי הטבע האור החום והעלעקטעריע המשפיעים את שפע פעולתם בתוך גוית החי?

כאור שחר לפני שמש כן הופיע לנו בימים האלה על אופק השאלה הזאת קרני אור נגה מבירת צרפת. הפיזיאלאג המהולל ה׳ בראון־סעקאר, ראש וראשון לכל חכמי הפיזיאלאגיע באיראפה, הודיע במושב חברת הדיאלאגיע בפאריז את תוצאות בחינותיו אשר ערך על עצמו, להרכיב בתוך גויתו יסודות לקוחים מגויות בע״ה צעירים, אשר הכין לו על אופן ידוע, והנסיון עלה לו יפה עד להלל. ה׳ בראון־סעקאר הנהו כעת בן 72 שנים, וזה 12 שנה אשר עמודי גוו התרופפו והנהו הסר אונים, ומה נפלא החזיון כי בעקבות האפעראציאן אשר ערך על עצמו שב אליו כחו ואונו כמקדם, אומץ גויתו ועז רוחו התחדשו בקרבו, והנהו מרגיש בעצמו כי הוצק בקרבו כח עלומים וכמו התחדשו נעוריו כפי היותו עשר שנים לפני זה. „אדוני הנכבדים! — הביע ה׳ בראון־סעקאר ושפתיו צלצלו בקול נעים ואדיר באזני הנאספים, — נשען על יסודות מדעיים אוכל הפעם להחליט כי שאלת התחדשות כח עלומים תתכן הפעם להתברר ולהתלבן מכל צדדיה, ולהפתר בשלמות״. הדבר יצא מפי החכם הזה והמצאתו הכבירה הטילה סער גדול בעולם המדעים, כל חכמי לב מקצה איראפה ועד קצה יתבוננו בה בינה ויעמיקו להקור בה ועל עתידותיה הנכבדות הנכונות לה בחיי חברת האדם אשר כתולעת עפר נחשב עד כה להיותו נכנע ומסתולל תחת הליפות מערכי הטבע, מבלי קנות לו תחבולות חכמה להאריך את מדת צבאו ותקופת חלדו. ולהיות כי ההמצאה הזאת גדולה היא ונכבדה מאד, כן מפאת עצמותה ותכונתה, וכן מפאת התוצאות המועילות לטובת מין האדם ואשרו, ננסה נא הפעם לבאר את מהותה ותוכנה, כפי ברורי הדברים אשר דרש ה׳ בראון־סעקאר לפני אספת חכמי הדיאלאגיע ביום 1 יולי 1889.

כלי ההולדה אצל בעה״ח, הנה מלבד תעודתם הנודעת, פעלתם רבה להגדלת כחות הגוף ולהגביר את כחות הנפש גם יחד. בעלי החיים שנסתרסו

בימי ילדותם או בנעוריהם, הנה ההסתרסות מושכת אחריה שנוים גדולים בתכונתם הטבעית והמוסרית. הסריסים האמתים מצוינים ברפיון כחם והנם הסרי אונים ובלתי מוכשרים לפעול פעלות כבירות כן בפעלות חמריות וכן בפעלות רוחניות. מן הטעם הזה אסרה לנו תוה״ק את הסרוס, אשר יסודו הוא השחתת הכחות של בעה״ח. ולא מן הסרוס בלבד, כי אם גם אצל הגברים שטופי זמה, המתמכרים אחרי תאות נפשם במדה נפרזה, נראה מגרעות כאלה. החזיונות האלה מראים לנו בעליל, כי ביצי הזכר וכלי הזרע המה מקור נפתח המשפיע יסודות המריים חזקים אל שטת העצבים ואל כל יצורי הגויה, יסודות כאלה, אשר להם הכשרון להפיח בתוך הבשר והעצבים רוח חיים ותנועה ולעוררם לפעלתם החיונית, ואף כי לא נוכל לדעת איך תעשה הפעלה הזאת, אם באמצעות הדם המוצין חלקי זרע ידועים מכלי ההולדה או בדרך אחרת, אך עכ״פ הנה חלקי זרע ידועים מתפשטים מן כלי הזרע אל כל אפסי הגויה, ושופכים עליה כח חיוני ובשרון עז לפעולה ולתנועה. מזה ישער ה׳ בראון-סעקאר כי סבת הזקנה היא הפסקת פעולת הביצים אשר יחדלו מלמלאות את תעודתם הטבעית, ולו היה לאל ידינו למסוך את זרע האדם לתוך כלי נושאי הדם בגוית בעלי זקנה, מבלי סבב בזה סכנת מות, כי עתה לא יבצר מאתנו להסב את גלגלי העת אחורנית להשיב לאנשי שיבה ימי נעורים וכח עלומים. וכסמך לדבר הוא החזיון אשר נראה כי אלה אשר חיו עד 180 שנים הולידו בנים בהיותם כבני מאה ועשר שנים. הבחינות אשר ערך ה׳ בראון-סעקאר על כלבים ושפנים זקנים הצליחו באופן נעלה ותוכיחנה את אמתת השקפתו והשערתו, ועם זה הראו לדעת כי יתכן להרכיב כזאת גם להאדם מבלי אשר יתנזק לרגלי ההרכבה הזאת. אז גמר ה׳ בראון-סעקאר לערוך מסה על עצמו. נחרצה נעשתה. ביום 15 מאי לקח לו ה׳ בראון-סעקאר כלב זכר והזיר הים שניהם צעירים לימים (זה הוא תנאי עקרי בתוך האפעראציאן כי הכלב או החזיר יהיו רק צעירים לימים) ובעודם בחיים נתח מהם את הביצים וגידי הדם המסובבים בתוכם עם הזרע האצור בתוך הביצים ובתוך הצנורות המפרידים את הזרע. את החלקים האלה כתש במכתשת הדק היטב עד אשר נתמסמסו, והתאים היסודיים נתפרדו זמ״ז, אחרי אשר יצק שם מים צרופים ומזוקקים כדי 2—3 סאנטימעטר מעוקב לכל ביצה וביצה. את החמר הנוזלי אשר התהוה מזה סנן במסננת של ניר לטהרהו מכל חמר פתילי ומוקשה המעורב בו, ובמזרקת מיוחדת זרק מן הנוזלי ההוא אל תחת עור ידיו ורגליו חמש פעמים פעם אחת ביום, היינו ביום 15, 16, 17, 24, 29, 30 מאי בשיעור 1 סאנטימעטר מעוקב בכל פעם, אשר כפי החשבון לא נמצא בו רק $^1/_5$ מן החמר ביצה אחת. האפעראציאן קלה מאד ואינה מסבבת בעת העשותה שום כאב, רק כי כעבור שעה אחת הרגיש כאב בבשרו במקום הזריקה, והכאב נמשך מן 5—12 שעות. זה הוא מעשה האפעראציאן כלה. והנה ביחס תוצאות נסיונותיו יספר ה׳ בראון-סעקאר לאמר:

„ביום 8 אפריל מלאו לי 72 שנים. זה 12 שנה אשר כח גויתי הרב אשר היה לי מקדם הולך הלוך והסר. לפני עשותי את הנסיון אפסו כחותי, עד כי עיפה נפשי מעבודת $^1/_2$ שעה בבית הלאבאראטאריום ונלאיתי לשבת. בעבודת 3 או 2 שעות, ואף כי עבדתי בשבתי על כסאי, נלאיתי במדה נפרזה כזאת, עד כי נאלצתי לשכוב על משכבי תיכף אחרי סעודת הצהרים, ושנתי נדדה מעיני, מבלי יכולת בי לקרוא במכה"ע.

„בעת הזאת, כשנים או שלשה ימים אחר הזריקה הראשונה הוטב מצב בריאתי. כחי ואוני אשר הייתי שליט במו שנים רבות לפני זה שבו אלי במלואם, לא איעף ולא איגע מעבודתי בבית הלאבאראטאריום רק מעט מזער. הנני עובד עבודתי משך איזה שעות קוממיות מבלי שבת. באיזה ימים לפני זה עבדתי את עבודתי משך $3^1/_4$ שעה במצב העמידה, ועם כל זה עוד היה לאל ידי לכתוב אחרי סעודת הצהרים משך $1^1/_2$ שעה את זכרונותי המדעיים בספר הזכרון המתחבר על ידי, דבר אשר נבצר ממני לעשותו זה כעשרים שנה. לי העז והכח כעת לעלות ולרדת על שלבי סלם בית מעוני במרוצה ובחפזון בלי שום יגיעה כאשר הסכנתי לעשות טרם מלאו לי ששים שנה. מכלי מודד הכחות (דינאמאמעטר) נוכחתי כי התגבר אימין ידי ורגלי בבדי 7 קילאגראם כח עבודה יותר מאשר היה לי לפני זה.

„מודעת היא זאת, כי האנשים הזקנים ינוגעו ברפיון התכווצות המעי הישר או החולחולית. במשך עשרת השנים האחרונות התנהגה אצלי הטלת הרעי בכבדות מאד, ולפעמים גם בלתי אפשרות, אם לא בעזרת תרופות משלשלות, או בעזרת תחבולות מלאכותיות. זה כשני שבועות חלפו מיום הזריקה הראשונה והנני מרגיש בפעולת הוצאת הרעי שנוים עקריים לטובה, ואין לי עוד חפץ בתרופות משלשלות, כי שבתי אל המצב המורגל אשר עמדתי בו כעשר שנים לפני זה. מכל זה נראה כי הוטב עד מאד מצב בריאות חוט השדרה אשר לי. עוד לי להוסיף כי נקלה לי עתה גם עבודה רוחנית או שכלית יותר מאשר היה לי לפני זה שנים רבות, וגם ביחס הענין הזה הושבה לי האבדה אשר אבדה ממני בימי זקנותי.

„אקוה כי כל חכמי הפיזיאלאגיע אשר הגיעו לימי זקנה כמוני ילכו בעקבותי לערוך על עצמם את הנסיונות אשר ערכתי אנכי, ולברר את אמתת התוצאות הנכבדות אשר נפלו לי למנה. ביחס השאלה: אולי נסתבבו כל השנוים והחליפות ביצורי גוי רק מידי האמונה הנלהבה והבטחון הכביר אשר בטחתי בפעולת האפעראציאן שלי כי יוטב לי בגללה? אין חפצי הפעם להסתבך בסבך השאלה הזאת. הה' גאק־טוק בספרו המחכם מרבה בראיות והוכחות, איך הרעיון והדמיון מסוגלים להוציא לפעולתם תליפות ותמורות בגוית האדם. אין לי המשפט להכחיש את אפשרות התגלות מקצת מן ההזיונות כאלה שנתגלו אצלי גם מפעולת הדמיון לבד, אך יען כי התגלותם נסתבבו רק לרגלי התכנסות לתוך הגוף חמרי תרופה כאלה המוכשרים להוציא הזיונות כאלה לפעלם, הנה מוכרח אנכי להחליט, כי רק הזריקה תחת עורי הועילה להוצאת השנוים הנזכרים לפעלם".

כגודל חכמת לב ה׳ בראון־סעקאר וכרום תבונתו כן גם גדלה ענותנותו, לפון באמתת המצאתו ולבלי הגדיל רום ערכה. החכם הזה צלל במים אדירים והעלה מרגלית יקרה בכפו, ולבו חרד אולי רק חרס הביא בידו. שוא פחד ה׳ בראון־סעקאר פחד אולי רק הדמיון הנלהב נסך מרוחו עליו ויתן רפאות לבשרו ועז לנפשו. הנסיונות האלה כמהותם וכתכונתם אשר נשנו ונשלשו זה לא כבר ע״י ה׳ וואריא, הניסו כליל את צללי הפחד הזה. ה׳ וואריא עשה אפעראציות כאלה לשלשה חולים אשר שני חייהם 54, 60, 68, שלשתם כבלו מכאובים עד כי תם כחם עלי ערש דוי ממחלות שונות. לכל אחד מהם זרק ה׳ וואריא את הנוזלי הטעסטיקולי (כן יקראו לו מן השם Testicules אשר הוראתו בלשון רומית ביצי הזכר) בבדי 2 סאנטימעטר מעוקבים, והחולים נרפאו עד מהרה. למחרת היום ההוא הגידו כלם כי הוטב מצב בריאותם עד מאד, ה׳ וואריא בדק אותם וימצא שנוים לטוב באיזה מחלות הגויה אשר סבלו מקודם. האנשים ההם המה פועלי יום מדלת העם, אשר לא הקשיבה אזנם שמין ממפעלות ה׳ בראון־סעקאר ומהמצאתו, ואם אמנם כי בהעשות האפעראציאן הודיע למו ה׳ וואריא כי הנהו זורק לתוך בשרם מין נוזלי אחד לאמץ את גום, אך היתכן כי תהי פעולת הדמיון והמחשבה שוה בכל תכונותיה וצדדיה אצל שלשת אנשים שונים? ובכן יהליט ה׳ וואריא, כי אין כל תפונה בדבר אשר הנוזלי הטעסטיקולי מוסר אל הדם יסודות מבריאים כאלה, הפועלים את פעולתם הנמרצה על שטת המיתרים ועכברי הבשר להחיותם ולהחלימם באופן נעלה מאד. זולת זאת הנה נסה ה׳ וואריא לעשות את האפעראציאן הנזכרת אל שני חולים מהמון העם, אשר לא יבינו עד מה אל פעולות הכמת הרפואה, בהודיעו אותם מקודם כי מכנים הוא אל תוך גויתם פנימה נוזלי מרפא אשר מסגולתו לאמץ את יצורי גום, אך תחת הנוזלי הטעסטיקולי זרק אל תחת עור בשרם מים צרופים מְצֻבָּעים בצבע מעט. על שאלת הרופא הגידו שני החולים יחד כי אינם מרגישים כל תמורה ושנוי לטובה. ביחס עצם הנסיון יספר ה׳ וואריא, כי החולים אשר זרק את הנוזלים אל תוך גויתם מן 4 עד 6 פעמים התרפאו היש ממכאובותיהם אשר דכאו את חיתם, ומחלתם, אשר מאנה להרפא עד כה ותתנגד אל כל תרופה, חלפה כליל. רוחם התחדשה בקרבם, ועליצות לב וששון רוח תפעממו, תחת אשר עד כה נואשו מחייהם, אשר הכבידו את נטל סבלם עלימו, וכציץ השדה נבלו קמלו. כוסף האוכל שב אליהם בעצם תקפו, כה האברים התגבר וכל הגויה בכללה הוסיפה אומץ.

המצאת ה׳ בראון־סעקאר היא ככבב מזהיר על אופק תשכלת האדם, היא אחת מן ההתגלות היותר נשגבות אשר השיג שכל האדם למצוא ברוח בינתו. עודנה בעת בעצם ילדותה, אך זה עתה אשר יצאה מבטן ממציאה ולא נוכל עוד לדעת את עתידותיה, כי עוד תתפתח ותשתלם למדרגה נשגבה, מאשר כי ה׳ בראון־סעקאר וסיעתו שקועים ראשם ורבם בעמק השאלה הזאת, וידם אמונה לגדלה, לחנכה ולהביאה אל השלמות האפשרית. בחינות מבחינות שונות נערכות יום יום לגלות כל סתום ולמצוא את המסלה העולה

אל פתרון חידת עולמים, הוא סוד החיים המעולף ברזי עולם וסתרי תעלומות התולדה. למראה הפעולות הכבירות המסתעפות מן האפעראציאן הזאת, הנה התקוה תשעשענו, כי הפעם כביר תמצא ידנו להאריך את אביב החיים לעת בלתי מוגבלת ולהתענג במנעמי חיים ארוכים חיי עדנים של אביב עולמים, לבלי הסתבל ולבלי הכשל מנגעי השיבה והזקנה. האמנם כי יתכן הדבר הזה בטבע?

על זה יענה ה׳ בראון-סעקאר לאמר:

„אם אוסיף חיל בעבודתי בחריצות כפים להכפיל את בחינותי בזריקת הנוזלי הטעסטיקולי פעמים רבות בלי הפסק משך איזה חדשים על גוף אחד, התצלח בידי ע״י להוליד שינוים עקריים לטובה במצב עכברי הבשר, העצבים ומרכזי המיתרים? אין לי עוד כל בסיס נאמן וחזק, אשר אוכל להוסד עליו בהפתרת השאלה הזאת מן הקודם אל המאוחר. אנכי פחדתי תמיד וכן גם הנני מפחד כעת, כי עסק הזנת וכלכלת הגויה המולדת בתוך הגוף שנוים ידועים, המתחיל מראשית ימי התפתחות העובר וכלה ביחד עם מיתת החי הבאה מחמת זקנה, הנהו בהחלט קשור ומשולב עם הגויעה הטבעית ובלתי אפשר להעצר במהלכו. מצד השני הננו רואים, כי התמורות החמריות המתהוללות בתוך עכברי הבשר בעקבות איזה מחלה, תחלופנה לפעמים, ובשר העכברים ישוב לקדמות מצבו הרגיל. באופן דומה לזה, הנה גם במקרה הנתון יוכל היות, כי יחלופו השנוים החמריים הכבירים המתהוים בתוך הגוף, לתת לרקמת הגויה את היכולת והכשרון לשוב אל מצבה החמרי אשר עמדה עליו בתקופת ימי העמידה. הענין הזה הוא בלי תפונה אפשרי ולזאת נחוצה מאד ההתאמצות לפתור את החקירה העמוקה הזאת, וביחוד אחרי התוצאות הנכבדות אשר השגנו לרגלי הנסיונות שערכנו. הנני מחליט, כי גם באופן אם לא יצלח לנו להשיג את מבוקשנו בשלמות, בכל זאת נוכל לקות כי זריקת הנוזלי הטעסטיקולי לתוך הגויה פנימה תעצור או תעכב את מהירות ההשתנות של רקמת הגויה במתכונתה ותכונתה, השתנות המסובבות ותלויות מן הזמן".

על דברי החוקר המחכם האלה אין לנו להוסיף מאומה, ולא נוכל לדחוק את קץ פתרון השאלה הגדולה הזאת העתידה עוד להתפתח ולהיות מוארת מנגה אור המדעים והנסיון המורה הכביר בכל דבר חכמה ומדע. נשקטה נא מעט ונראה את קץ פתרונה, אך כל איש המבין בחקי הטבע הכוללים בטח הנה יהי דעתו נוטה, כי השאלה הזאת תפתר בחיוב ולא בשלילה, ועוד חזון למועד.

כן יפרוץ לו האדם גבולות עולם אשר גבלה לו הטבע! כן ילטוש לו האדם את כלי נשקו על גלגל המדעים לחפץ מלחמתו הארוכה נגד כל המונעים והמכשולים המונחים על דרך אשרו. הנה הצעד הראשון אשר צעד האדם בנתיבה חדשה להעפיל אל מרום פסגת אשרו האמתי, אשר נשגב של אריכות ימים ושלטון כחות הגוף והנפש לעת זקנה ושיבה, ותהבולותיו המתחכמות תעמידנה אותו במצב בטוח, לבלי הסֵבּ יתד עם

גלגלי הזמן, ולבלי הֶרָמֵשׂ כתולעת עפר תחת אפני המקרה והטבע. עתה בצדק יכונה האדם בשם „נזר היצירה״, בשבתו על כסא כבודו על גרם מעלות היצירה, מעוטר על ראשו בעטרת המדעים, והרבו שלופה בידו להתגר קרב עם כח המכלה והמשבית, אשר סוף סוף יכרע לפניו ברך. עץ הדעת, אשר שלה אליו את ידו האדם הקדמוני, היה עודנו בתקופת ראשית צמיחתו, עוד טרם התפתח בשלמות ופרי בוסר עוד הבשילו אשכלותיו, על כן רק נפקחו עיני האדם „לדעת טוב ורע״, ואת מטרתו המאושרת בחיים עוד לא השיג, כי נגרש מגן עדנו טרם הספיקה לו עתו לגעת בעץ החיים, אולם האדם בדור אחרון, ימי בכורי המצאות מרוממות, ימי החפוש וההתבוננות בעין חודרת בצפונות סתרי הטבע, הוא הביא לבב חכמה להרכיב את עץ החיים בעץ הדעת למען יהיו לאחדים בידו, מפרי עץ הדעת המבוכר כל צרכו ימצא לו מקור חיים ואריכות ימים ושנים, האשר הנשגב אשר אין למעלה ממנו. גדולים מעשי החכמה!

יעקב פרינקעל.

אגוסטאוו, 9 אגוסט 1889.

להבנת עמקי חקות לשון עבר.

(המשך)

מאתי הק׳ **אברם שמיעדל.**

א.

דבר מתמיה בענין הקרי והכתיב.

בלי כל ספק אחד מן הטעמים אשר הניע הקרי לסלול לו מסלה חדשה ולנטות מן נסחאי הכתיב נוסד בהבנת כללי וחקי הלשון על בורים ואמתתם.

ראה ד״ה מלכים ב׳ ח׳ י״ז, שהנוסח ע״פ הכתיב: ושמנה שנה מלך בירושלים וע״פ הקרי: ושמנה שנים וגו׳ — והנה הקורא בעינים חודרות בכל כתבי הקדש ימצא כי זה השם שנה אם מתחבר עם מספרים עשיריים (דעקאַדישע צאהלען), עשר, עשרים, שלשים, ארבעים... הוא נשאר בלשון יחיד, ואל תשגיח על המעטים היוצאים מן זה הכלל, שהרי אחרי רבים להטות. אכן אם יתחבר למספרים נפרדים והם אינם דבוקים למספרים עשיריים, אז יבא בלשון רבים. — הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם ואז תמצאו הראיה והדוגמא על זה (בראשית כ״ג א׳ וכ״ה ז׳). ולכן במלכים הנ״ל היטב נטה הקרי מן הכתיב. ועי׳ דה״י ב׳ כ״א ה׳, כי שם באמת גם על פי הכתיב הנוסח: ושמנה שנים מלך בירושלם.

וכן ראה ירמי׳ ט׳ ז׳, שעל פי הכתיב הנוסח: חץ שוחט לשונם, וע״פ הקרי: שחוט. — ואולי עוד זכור תזכור הכלל אשר הערכתי לפני קוראי הספר השנתי הזה חלק א׳ צד 64 וח״ב צד 104, והוא כי כל שם תאר הבא על

משקל פעול כולל בעצמו חזקת ותדירות הפעולה עד שהפועל כבר נעשה אמן במלאכת הפעולה ההיא, כן ערום, עצום, הרוין, וכן בלשון התלמוד מתון, מסור, שקוד. ולכן אמרתי שם, כי בטוח בה' (תהלים קי"ב וישעי' כ"ו) מורה על מדרגה יותר גבוהה בענין הבטחון מן בוטח בה' וישמשעם זה נאמר ג"כ מן הרם על כל רמים זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד), כי גם התואר זכיר מורה שפעולת הזכירה נדבקת עם עצמותו ית' עד שאין להתפרד ממנו כלל, שהרי אין שכחה לפני כסא כבודו. — ומעתה גם נוסח הקרי בירמי' הנ"ל: חין שחוט לשונם מיוסד בהכנת עמק חקי הלשון, כי תאר שחוט מורה ג"כ על התדירות והאומנות בפעולת השחיטה וההשחתה.

ואולם אחרי הדברים והאמת האלה אנהגך אביאך אל הדבר הנראה בעיני כמתמיה בענין הקרי והכתיב.

בראשית ל"ט כ' הנוסח ע"פ הכתיב: מקום אשר אסורי המלך אסירים, וע"פ הקרי: אסירי המלך וגו'. — והנה כל המבין בשפה העבריה על בוריה וצחותה יאמר גם כאן תשואות חן חן לנוסח הקרי, כי באמת חק מחקי הלשון הוא, שאם יתהפך בינוני פעול לשם עצם אז יתהפך אות ו' שהיתה סימן המתפעל לאות י' כמו שנעשה השם שליה מן הבינוני שלוח, משיח מן משוח, בהיר ה' מן בהור, יליד בית מן ילוד, קריאי העדה מן קרוא, וכמו שנעשה מן האשה השנואה השניאה (דברים מ"ט ט"ו), וכן על פי התלמוד היו נקראים הגבעונים נתינים (עזרא ה' כ') על שם שהיו נתונים לחוטבי עץ, (רש"י קידושין מ"ט). — ובזה הבדל בין העברי והארמי, כי בלשון ארם גם בבינוני פעול אות י' סימן המתפעל, כן ד"מ כתיב (בלשון עברי כתוב) בריך (בעברי ברוך) וכן: גנוב היא אתי, יתרגם אונקלוס (בראשית ל' ל"ג) גניבא היא עמי. ורק פעם אחת נמצאת גם בעברי י' אף בבינוני פעול: מגן שאול בלי משיח בשמן, (שמואל ב' א' כ"א).

ודע שבפי הנראה המדקדק הגדול ר' אברהם בן עזרא עוד לא עמד על חק הלשון הזה, כי בפירושו לתהלים נ"ז ז' על הפסוק: כרו לפני שיחה כתב וז"ל: שיחה כמו שוחה קריאי כמו קרואי, אשר מזה נראה שלפי דעתו ההלוף בין קריאי וקרואי הוא — כמו שהוא באמת בין שיחה לשוחה — הלוף בלא טעם כלל, ושלא הבין עוד שחלוף זה נוסד בחקי הלשון. — ולכן מאחר שנוסח הכתיב הוא בבראשית הנ"ל: מקום אשר אסורי המלך אסירים, היטב נטה הקרי מן דרך זו, ובודאי לו נאוה תהלה ששנה הנוסחא לקרות: אסירי המלך אסורים, כי אסירי הוא שם עצם ואסורים שאחריו הלא הוא בינוני פעול.

ואולם עתה לך נא אתי אל מקום אחר אשר תראה משם הדבר המתמיה!

שופטים י"ו כ"א הנוסח ע"פ הכתיב: ויהי טוחן בבית האסירים, וזה בודאי נכון הוא שהלא יסודו בחק הלשון, ולכן פליאה דעת היא ממני למה סר הקרי שם מן נוסח זה לשנות ו' לאות י'? וכן ג"כ תימה בעיני, כי במדבר א' ט"ז הנוסח ע"פ הכתיב: אלה קריאי העדה, וזה מסכים עם הנהתנו שהצענו פה, ואם כן איפא כדברי הספר החתום הוא לפנינו ואנהנו לא נדע שום טעם שהניע הקרי לנטות מן דרך הכתיב ולקרות: קרואי העדה? — והלא עוד ביותר יקשה הדבר הזה, כי במדבר כ"ז ט' נוסח הכתיב: קרואי העדה, ושם היטב שנה הקרי הנוסח

לקרוא: קריאי העדה — ואי זה דרך ישכון אור? ר״ל ע״פ חקי הלשון ועפ״ם הפשוט, מלבד דרכי הדרשה אשר דרכו בה חכמי הדרוש, ובעל הטורים ובעל מנחת ישי, כבודם במקומם מונח.

ב.

השערה חדשה על מובנו של השם „ניב"

(ישעי׳ כ״ז י״ט, מלאכי א׳ י״ב).

ר׳ דונש בן לברט בתשובותיו דף ס״ח (הוציאן לאור פיליפאווסקי בשנת תרט״ו) הביא לפנינו קס״ח שרשים הדומים בעברי וערבי. ואולם על מספר זה באמת עוד יש להוסיף כפלים מן שרשים כאלה, כי דונש לא שם עינו ולבו כראוי על כל חלופי האותיות שבשתי הלשונות האלה, שכן ד״ם אם פ׳ הפעל בעברי י׳ אז על הרוב תתהפך בערבי לאות ו׳, כמו ילד ולד, יעד ועד, יקד וקד, ירד ורד, ירש ורת, וכזה עוד שאר חלופי האותיות, שאם נעריך ד״מ השם העברי דרך אל השם הערבי טריק (וועג), אז נמצא במלה אחת שני חלופי אותיות, כי ד׳ נתהפכה לט׳ וגם ך׳ לק׳ (ואף שיש גם בערבי השם דרך, אין מובנו כמו בעברי). וכן השם תפכיר דומה להשם פירוש (ערקלארונג קאממענטאר), ולא די שנתחלפה ש׳ לאות ס׳ אלא שהוקדמה ג״כ ס׳ לאות ר׳. — ובאמת יהיה רב התועלת, אם אחד מן הבלשנים המבינים במיב שתי הלשונות יקרב אל מלאכה יקרה כזו, לחפש אחר כל השרשים השוים בעברי וערבי ולהעריכם זה מול זה, כי רבות הפעמים האחד יפרוש אור חדיש על חברו. והנה אנכי באתי כיום להראותך אחד מן שרשי לשון עבר אשר מובנו האמתי עוד לא נודע לנו כראוי, אך אם נעריכנו לשארו הקרוב אליו בשפת ערב, אז, לפי השערתי, אולי אחריו יאיר נתיב והוא השם ניב.

יוליוס פירסט בקאנקורדאנץ שלו כתב על זה השם ניב, שמובנו פרי וצמח ולכן ניב שפתים הוא כמו פרי שפתים (דיא פרוכט דער ליפפען). וכזה כבר קדמוהו המכלל, בן זאב וגיזיניוס, וכן הלכו בדרך זו כל המבארים עד זמננו. אולם אם ניב שפתים הוא כמו פרי שפתים, אם כן בדברי מלאכי: וניבו נבזה אכלו, הלא העיקר — שהוא שפתים — חסר מן הספר? ולכן שמע נא השערתי בזה.

הנה בורא התבל ומלואה אשר שם פה לאדם להבדילו בזה מכל שאר בריאי האדמה, נטע לתוך פיהו שלשה כלי מבטא, שהם הלשון, השפתים והשנים. אכן בכל זה דבורו של אדם לא נקרא אלא על שם שנים מן שלש אלה, ר״ל הלשון והשפה — ובודאי יש להפליא למה לא נקרא גם כן על׳ שם כלי מבטא השלישי, והלא השנים הן מוצא אותיות זסשר״ץ, אשר הם החדים וההריפים בדבורו של אדם? וכן ראינו ג״כ כי עם כל שן הנופלת מתוך פיהו של אדם, נופל ג״כ חלק מן יפיפותו והדודו של דבורו, עד שהפה הנעדר מן כל השנים (איין צאהנלאזער מונד) אין עוד בערך המדברים כי אם הוא מן המצפצפים והמהגים ולכן בצדק נשאל, אם הדבור נקרא על שם הלשון והשפתים, למה לא נעשה יקר וגדולה כזו גם לכלי מבטא השלישי? והלא מפורש כתוב לפנינו: ושננתם

לבניך, דהיינו שידבר לילדי ביתו דברים חדים וחריפים היורדים חדרי לב כמסמרות נטועים.

ועל כן דעתי כי באמת נקרא הדבור ג״כ על שם השנים, והוא השם ניב כי בערבי נקראת השן נאב ובלשון רבים: ניוב, ואע״פ שהשן נקראת בערבי סן וגם צרס ובשם נאב על הרוב יכנו דוקא שן בהמות, בכל זאת גם השנים בפי האדם היותר הדות נקראו ג״כ בשם זה. ועי׳ ג״כ בערוך ערך נב.

ודע שעל פי זה מלאכי במתק לשונו בבונה בחר לו בין השמות השלשה שמכנים בהם הדבור זה השם השלישי, באמרו וניבו נבזה אכלו, שכוון בזה על הלצים לצון חמדו להם שבדבריהם החדים כהצים שנונים מבזים שלחני של גבוה.

ג.

ג׳ אותיות השרש שלא נשאר מן שלשתם רק אות אחד.

בלשון ערבי יש פעלים שעל פי חק הלשון נופלים כל אותיות השרש עד שלא נשאר מהם כי אם אהד לבדו, כן מן פעל אתי (קאממען) הציוי תִ, וכן מן ראי (זעהען) הצווי רַ (עיין קאספארי § 197). ואולם דע שגם בעברי יש קצת דומה לזה, שהלא מן פעל ילד מצאנו המקור ללת (שמואל א׳ ד׳ י״ט), ולא נשארה מן כל השרש כי אם ל׳ לבדה. וזו לשונו של פירש״י שם: ללת, על כרחו ללדת פירושו, ואין לו דמיון ומנחם חברו בחלק יללה... ויסוד יללה אין אות ביסודה אלא למ״ד לבדה, עכ״ל. ואולם באמת גם לפירושו של רש״י אין אות ביסודה אלא ל׳ לבדה, והלא גם במקור תת לא נשארה מן כל השרש אלא ת׳ (ואגב גררא אזכיר כי הח׳ צונץ (במכתב עתי שלו על רש״י צד 308) מזכיר כל המקומות אשר בהם הביא רש״י את מנחם ב״ס, אולם זה המקום שהבאנו אנחנו פה היה נעלם ממנו).

ודע מה שמוסיפין לפעמים ת בסוף המקור, כמו לגשת לדעת, לרדת, לצקת, ת׳ זאת לא באה כי אם למלאות חסרון פ׳ הפעל, וקצת דומה לזה מצינו גם בערבי, כי בצווי רַ מוסיפין לפעמים למלאות חסרון אותיות השרש, ה׳ בסופו שאומרים רַה, וכן בצווי תִ אומרים לפעמים תִה (עיין קאספארי במקום המציין).

דברי בקרת.

אחרי הרתימי הערותי על פירוש הראב״ע לספר תהלים (ראה אוצר הספרות שנה שניה מן צד 143 עד צד 146, ואוצר הספרות שנה שלישית מן צד 72 עד צד 85) ואחרי הראותי המקומות בו כפי סדר הפרשיות הצריכים הגהה ותקון לא אחדל מהעיר גם על פירושו לספר איוב, אשר גם הוא לדעתי לא נקי הוא משבושים שנתהוו בו ע״י חסרון דעת המעתיקים וגם הוא אומר דרישוני לטהר,

לנקות ולצרף אותי מהסיגים סיגי הטעיות, למען אשר אהיה מזקק שבעתים ויאיר אורי כאור השמש בצהרים. וזה החלי בעזרת ההונן דעת: בסוף פירושו לפסוק הראשון יאמר הראב"ע ככה: ואל תתמה על מלת איוב שמו כי איננו רשע כלל והנה כתוב ד' איש מלחמה ד' שמו והפך הדבר ויהי איש אחד מהר אפרים ושמו מיכיהו אולי בעל הדרש על הרוב הנמצא דבר". בלי ספק כך צ"ל: ואל תתמה על מלת איוב שמו ואיננו רשע כלל כי הנה כתוב ד' איש מלחמה ד' שמו והפך הדבר ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו" וכונתו על מה שכתוב במדרש רות רבה על הפסוק „ולנעמי מודע לאישה... ושמו בועז" ובמדריש אסתר רבה על הפסוק „איש יהודי היה... ושמו מרדכי: הרשעים קודמין לשמן גלית שמו נבל שמו שבע בן בכרי שמו אבל הצדיקים שמן קודמן ושמו קיש ושמו שאול ושמו ישי ושמו דוד ושמו מרדכי ושמו אלקנה ושמו בועז לפי שדומין לבוראן שנאמר ושמי ה' לא נודעתי להם". ולפי דעת בעל הדרש הזה יאמר הראב"ע: ואל תתמה על מלת איוב שמו ואיננו רשע כלל? (וא"כ הי' לו לומר: ושמו איוב?) וע"ז ישיב, כי אין לסמוך על הכלל שנתן בידנו בעל הדרש, כי הנה כתוב ד' איש מלחמה ד' שמו והוא בכבודו בודאי צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו ובכל זאת הוא קודם לשמו? והפך הדבר ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו והוא בודאי לא היה צדיק, בעשותו פסל ומסכה וימלא את יד אחד מבניו ויהי לו לכהן? ועם כל זה שמו קודם לו? ע"כ אין לסמוך על דברי בעל הדרש. אך להצדיקו בקצת יסים הראב"ע: אולי על הרוב הנמצא דבר". וזה ברור. ישם. עוד זה מדבר: עד שבא זה המדבר והוא אחרית הבאים" צ"ל: והוא אחרון הבאים. והוא פשוט. ב' ז' חרש: „ויש אומרים חרס כמו בגרב ובחרס". תמוה הוא היאך אפשר לפרש מלת חרש שלפנינו באופן אחר בלתי בהוראתה הידועה (וכאשר יעיד הפעל „ויקח" הנסמך אליה) כי יאמר: ויש אומרים... כמו בגרב ובחרס? ולי אין כל ספק, כי מאמר הראב"ע הזה חסר באהו וכי על פי פירושו לספר דברים כ"ח, כ"ז (עי"ש) כך צ"ל: יש אומרים כמוהו בגרב ובחרס שיצטרך אל חרס באיוב ואם הוא בסמ"ך. ויש אומרים במכת השמש והגלין שהוא שם חולי הנזכרים (אולי צ"ל: מהחולאים הנזכרים) ואין לו חבר'. שית לבך לזה והתבונן בו בינה. ג' א' ויען איוב. ידוע כי אין בלשון הקדש סימן שיורה על סימן האמצעי (הוא שנקראהו אנחנו הזמן הבינוני) ואין בלשונם (צ"ל: בלשונה) חוץ מעתיד ועבר וכל מה שתמצא באיוב שהוא לשון עתיד הוא בינוני או לשון עבר". כל המאמר הזה כנראה צריך לציין על הפסוק הבא אחריו: יאבד יום אולד בו שמלת אולד לשון עתיד והוראתה: לשון עבר. שם. ויתכו כמים שאגותי: עד שיבכה או הוא על דרך משל שלא יתערב כי אם ירוצצו זאת אחר זאת ולא תפסקנה". תחת: שלא יתערב" צ"ל: שלא יתערבו" (רוצה השאגות) כי אם ירוצצו זאת אחר זאת וכו'. ד' י"ח. ידכאום: עניין בתי חמר ידכאו השוכנים בעבור שיכלה הגוף כעיש". תחת: „ענייץ" צ"ל: „עניני" כלומר באור מלת ידכאים הוא שהבתי חמר ידכאו השוכנים וכו'. ישם. מבלי משים: „מבין וכמוהו וישומו וישכילו". צ"ל: וישימו וישכילו הכתוב בישע' מ"א כ' שפי' הראב"ע שם: וישימו לב שהוא ענין הבנה כן מבלי משים הוא כמו מבלי משים לב שענינו מבין. ו' ה'. הינהק: אין לו חבר בלשון מקרא וידמה ללשון קדר". שכח כי עוד יש לו חבר בלשון מקרא והוא בספר

איוב ל׳ ז׳: „בין שיחים ינהקו״ שפי׳ הראב״ע שם: „כפראים״. ואולי למבראשונה כאשר כתב למעלה על מלת בכלח ה׳ כ״ח: „אין לו חבר כי אם שני בספר הזה״ היה כתוב גם פה: „אין לו חבר במקרא [כי אם שני בספר הזה]״. ישם. ואסלדה: „כמו ביצה סלודה והוא משל לחזק הכאב והתמה״. צ״ל: לחזק הכאב וההמה״. ואולי הוא רק טעות הדפוס ונמצא לנכון בשאר הדפוסים. ישם. בעת יזורבו: כאשר יתקררו מדברי רז״ל משום דמזדרבבין״. הוא ביומא דף ע״ה ע״א. ולפנינו הנוסחא: כסא דכספא חסר גמי אסור משום דמזדריב״. ובערוך ערך אזדרבויי הביא: משום דאתי לאזדרבויי״ עי״ש. ועיין גם בפתרון תשעים מלות בודדות לר׳ סעדי׳ גאון ז״ל שנדפסו מחדש עם הערות ותיקונים מאת מהר״ש באבער בבית אוצר הספרות שנה ראשונה צד 46. ז׳ ג׳. מנו לי: זמנו לי כמו „מנה את מאכלתם״. צ״ל: „מנה את מאכלכם״ והוא בספר דניאל א׳ י׳. ישם. רגע: „א״ר משה נבקע וכמוהו על רגעי ארץ רגע אחד ממנו ועניננו חלק״. סדר המאמר כך הוא: „א״ר משה נבקע וכמוהו ועל רגעי ארץ (הכתוב בס׳ תהלים ל״ה כ׳ ישפי׳ הראב״ע שם בישם ר׳ מישה: „בקיעי ארץ״) רגע אחד (הכתוב בספר שמות ל״ג ה׳) ממנו (רוצה גם הוא מענין בקע) ועניני חלק (הזמן „צייטטהיילכען״). י׳ י״ג. ואלה צפנת: „עניננו על השגגות והענין אחר שעשית עמי כל זה החסד מה לך צפון עמק שגגותי״. כנראה צ״ל: „מה לך לצפון עמק שגגותי״. י״א י״ב. ועיר פרא: „כמו עיר, ופרא הוא האדם כאשר יולד וכמוהו ככבש אלוף״. הקו המבדיל בין מלת עיר ובין מלת פרא צריך להמחק וכך צ״ל: „כמו עיר ופרא (כלומר שבמלת פרא יחסר הוי״ו) הוא האדם כאשר יולד וכמוהו ככבש אלוף״ (הכתוב בספר ירמי׳ י״א, י״ט כלומר ישגם ישם יחסר הוי״ו כאלו כתוב: ככבש ואלוף״) עיין ריש״י ורד״ק שם ותראה, כי לדעת רבים מלת אלוף איננה בחסרון וי״ו, כי אם היא תאר למלת כבש. י״ב, י״ב. וארך ימים: טעמו ובארך ימים בי״ת בישישים ישרת עצמו ואחר עמו כמו וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל ישדי״. צ״ל: ... באל שדי וישמי ד׳ לא נודעתי להם שהבי״ת באל ישרת עצמו ואחר עמו כאלו כתוב: ובשמי ד׳ וגו׳ והוא פשוט. ישם. ישוטה: מן וישטחו להם כמו פורש והענין מפיץ ומזר״. תחת: „ומזר״ צ״ל: „ומזרה״ או „ומפזר״ והוא פשוט. ט״ו ל״ג. יחמס: כמו ויחמס כגן סכו נחמסו עקביך ועניננו יתפזר״. אולם באיכה ב׳ ו׳ מפרש הראב״ע: „ויחמס חישף נהמסו עקביך״. וישין פזור לא יזכר ולא יפקד שם, לכן נראה כי גם פה היה כתוב למבראשונה: ועניננו יחשף ויתפזר״ ועקר הבאור הוא: „יחשף״ ו„יתפזר״ הוא רק הרחבת הבאור. ישית לבך לזה אולי תמצא כי דבר אמת יצוק בו. ט״ז כ״ב. כי שנות מספר: דבר שיש לו מספר במהרה״. מלת „במהרה״ אין לה ענין פה. ונראה, כי מקום מלת „במהרה״ הוא אחר מלת „ישלמו״ שהיא פירוש הראב״ע על מלת „יאתיו״ (עי״ש) ואם כן אפוא יפריש: „יאתיו״ „ישלמו במהרה״. והוא נאה ויאה ומתישב אל הדעת. י״ח ט׳. יאחז: „הפח בעקבו תיחזקו עליו הצמאים״. נראה, כי תחת „תיחזקו״ צ״ל: „ויחזקו עליו הצמאים״. כ׳ כ״ג. במלאת ספקו ... ויש אומרים בהגיע יום מפלתם וכמוהו תחת רשעים ספקם כמו ויספק את כפיו הנדה״. תחת „הנדה״ צ״ל „הכה״ כלומר פירוש ויספק הוא: „הכה״. ראה גם פירוש הראב״ע איוב ל״ד, כ״ו. כ״ב ל׳. ימלט אי נקי: „יש אומרים שהוא חסר שי״ן ועניננו איש נקי וזה רחוק לכן פירושו

שהמקום יושיע שח עינים שהוא אדם אחר גם ימלט אי נקי כמו יושב האי הזה והפך ארץ כי תחטא לי". לדעתי תחת: „שהוא אדם אחר" שמובנו אינו ברור ובערפל חתולתו צ"ל: „והוא אדם אחד גם ימלט אי נקי" כלומר השח עינים יאחד ימלט גם אי נקי (מלשון יושב האי הזה ישעי' כ' ו') מרדת אל שחת (כענין שכתוב בספר קהלת ט', י"ד, ט"ו: עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים. ומצא בה איש מסכן חכם ומלט היא את העיר בחכמתו וגו') והוא הפך ארץ כי תחטא לי הכתוב ביחזקאל פרשה י"ד ששם נאמר „והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם". ושם: „המה לבדם ינצלו והארץ תהיה שממה". והנה מצאתי און לי בתקוני: „והוא אדם אחד" תחת „שהוא אדם אחר" בספר מעין גנים שהוא פירוש על ספר איוב להשר רבי שמואל בן רבי נסים מסנות ז"ל שהוציא לאור ידידי החכם הנעלה מהר"ש באבער נ"י ע"י חברת „מקיצי נרדמים" (ברלין תרמ"ט) שגם בו מובא פירוש הראב"ע בלשון: ויש אומרים שעניני כמו האי הזה (ישעי' כ' ו') ובו כתוב בפירוש: „כלומר ימלט אחד כמה ארצות". כ"ה, כ"ב. אבדון ומות: ... כי לא יוכל האדם לדעת אלה הענינים וכי אם הבורא לבדו וכו'. צ"ל: כי לא יוכל האדם לדעת אלה הענינים כי אם הבורא לבדו וכו' והוי"ו במלת „וכי" צריך להמחק ובן הביא לנכון המאמר הזה הרנ"ק בקצורים מספרי הראב"ע. ע"ש. ל' ד'. מלוח: „מן לחים" הדברים האלה קשים ממני. אולי צ"ל: „מן מלוחים" הנמצא בקדושין ס"ו א' שפי' ערוך ורש"י „מיני ירקות". על דבר שרש ומוצא המלה הזאת עיין ערך מלין תרגום להחכם לעווי כרך א' צד ל"ח. שם. אך לא בעי: ... ובשעת הפיד הוא הבשר לא יועיל השוע לנפשות". פשוט הוא, כי תחת: „הוא הבשר" צ"ל: „הוא השבר" אולי בשאר דפוסי הראב"ע כתוב באמת כך. ל"א י"ב. ובכל תבואתי תשריש: „כמו שרשו". צ"ל: „כמו ישרשו" הכתוב לעיל שפירושו יכרת שרשם (ראה הראב"ע שם) כמו כן תשריש פירושו: „תכרת שרשם". גם הישר ר' שמואל בן ר' נסים מסנות בפירושו לאיוב (מעין גנים הוצאת באבער) יעיר על מלת תשריש: מענין ישרשו האמור למעלה". אגב אעיר, כי שם בפירוש ר' שמואל אחר המלות: האמור למעלה כתוב: כלומר וכל תבואתי תשרש ראש ותכלה'. מה למלת ראש פה? אך אין כל ספק אצלי, כי תחת „ראש" צ"ל: „האש" האמור בראש הפסוק והוא בודאי רק טעות הדפוס. ל"ב, י"ט. כאבות חדשים: ... ורובי המפרשים אמרו שהם נאדות וזה נכון כי אל תפנו אל האובות עיקר אונתם כנאדות (צ"ל: „בנאדות") היא". תחת: עיקר אונתם" צ"ל: עיקר אומנותם" והוא מסכים עם פירושו על ויקרא י"ט, ל"א. אל תפנו אל האבות: מגזרת וכאבות חדשים כי הם עיקר זאת האומנות". ושם. אל תפנו: ליודע האומנות". לא כרנ"ק בעל מונה"ז ז"ל בקצורים מספרי הראב"ע אשר יאמר, כי תחת אונתם צ"ל: אונאתם". ההגהה הזאת כאשר הראת לדעת ללא אמת היא. ל"ד ו'. אנוש חצי: פירוש מחצי כענין אנושה מכתך". גם הישר ר' שמואל בן ר' נסים מסנות בפירושו לאיוב הנ"ל הביא: כמו „מה אנושה מכתך". ובצדק העיר שם מהר"ש באבער: אין זה לשון הכתוב וראיתי כי גם הראב"ע הביא אנוש כענין אנושה מכתך. ויש לתקן ומכתי אנושה (ירמי' ט"ו י"ח) או כי אנושה מכותיה (מיכה א' ט') עכ"ל. גם יש

לומר, כי הראב״ע (ואולי גם הר״ש מסנות) הביא ראיה למלת אנוש הפסוק בירמי' ל' ט״ו: „אנוש מכאובך״ וממנו נהיה ע״י שגגת המעתיקים: „אנושה מכתך״. אך הנראה יותר נכון ויותר אמת בעיני הוא, כי הראב״ע בכתבו רחף על פני דמיונו הפסוק: אנוש לשברך נחלה מכתך (ירמי' ל' י״ב) ומאשר ציין רק מזכרונו ולא עין בגוף הספר הוא הטעהו והיה סבור, כי מכתך שב אל אנוש וכי כתוב: „אנושה מכתך״ וכמוהו חשב גם ר' שמואל מסנית ושניהם נלכדו בפח השגיאה. והשם יודע. ל״ז, י״ח. תרקיע: והשחקים הם על העבים ונקראו כן בעבור היותם אויר דק... וכן נקראו רק ורקיע וכו'. תחת: „רק ורקיע״ צ״ל: „דוק ורקיע״, כאשר הגיה בצדק בעל מונה״ז בקצורים מספרי הראב״ע. ל״ט, י״ג. כנף רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצה: ... והטעם האתה נתת לרננים כנף... וגם רוצה (צ״ל: „נוצה״) לחסידה והיא עוף יבא למועד ידוע כי כן כתוב בספר ישעיה״. החליף והמיר נביא בנביא, כי באמת לא בספר ישעיה כי אם בספר ירמיה ח' ז' כתוב: „גם חסידה בשמים ידעה מועדיה״. ונראה כי גם פה בא לכלל טעות מאשר רשם הפסוקים רק מזכרונו, ובידעו, כי בשני ספרי הנביאים האלה נמצאו המלות: „סוס ועגור״ בירמיה פרשה הנ״ל ובישעיה פרשה ל״ח, י״ד, היה חושב כי הכתוב אצלן: „גם חסידה בשמים ידעה מועדיה״ בישעי' ולא בירמי' הוא. וגם זה יורה לנו לבלתי ציין פסוקי התנ״ך מהזכירון לבד, כי הוא אמנם שוגג ומשגה, ואני בעניי הראיתי לדעת בבית אוצר הספרות שנה ראשונה צד צ״ח, כי החכם רפ״ף ז״ל ע״י שסמך רק על כח זכרונו היתה נקודת מלה אחת בספר מלכים א' י״ט, כ' רופפת בידו ונלכד ברשת טעות גדולה. עי״ש. שם. תשחק לסוס: „אעבור רוב מרוצתו״. תחת: „אעבור״ צ״ל: „בעבור רוב מרוצתו״. והוא פשוט. שם. רעמה: כטעם עוות מן רעמו פנים וכו' לשון עוות אין לה ענין פה, גם רעמו פנים הכתוב ביחזקאל כ״ז ל״ה אין ענינו מן „עוות״ רק מן זעם וקצף או מן פלצות ובעתה לפי דעת המבארים וכאשר יגיד עליו רעו: „ומלכיהם שערו שער״ שהוא מלשון חרדה ואולי תחת: „עוות״ צ״ל. „בעת״ (בעתה) אשר ברוב העתים והימים נהפך והיה ל„עוות״. והשם יודע. שם. יגמא ארץ:... כל כך ישמע ללכת אל מקום המלחמה וכו'. הדעת נותנת, כי תחת: „ישמע ללכת״ צ״ל: ישמח ללכת אל מקום המלחמה שלא יאמין כי קול השופר הוא אמרת״. וככה יפרש גם ר' שמואל מסנות בפירושו לאיוב הנ״ל: ולא יאמין, מרוב השמחה שהוא מתאוה למלחמה כי קול השופר שהוא שומע כי הוא שופר של מלחמה״. כלו דברי, דברי בקרת על פירוש הראב״ע לספר איוב. ואני תפלה לאל גמר עלי, כי יחלימני ויחזקני ויאמצני להגות עוד בתורה וחכמה אשר בהן אמנם חיי רוחי, והן תענוג אמתי לנפשי תפקנה.

ליבש איזלער.

הוספה על תולדותי.

באוצרו הטוב הוא אוצר הספרות שנה שניה, אשר פתח האדון היקר והנכבד משכיל על דבר אמת דוריש טוב ותושיה ע״י הוצאת ספרים מועילים לאור מהרישא״ג נ״י לאוהבי שפת עבר מחבביה ומוקיריה, למען תת ענג לרוהם ומעדנים לנפשם, הציע לפניהם גם תולדות ימי חיי (מה אני ומה חיי לדעת אותם ולשים עין עליהם?) על פי הציונים (נאטיצען) אשר הודעתי לו בעתם ובמועדם. אך כאשר השגגה והשכחה מצויות אצל בני אדם כמקרה הזה גם אני קרני. שגגתי היתה בדבר אמי מורתי ע״ה אשר אמנם לא היתה מגזע הגאונים מהר״ל מפראג ובעל צמח צדק ככתוב בתולדותי שם (צד 290) כי אם מגזע הרב הגאון ר׳ שמואל הלוי קעלין (היא עיר „Kollin" במדינת בעהמען — לא Cöln על נהר ריין — המוזכרת כמה פעמים בספר תשובה מאהבה להגאון מהרא״פ ז״ל ושם כתוב לנכון „קעללין" בב׳ למדי״ן) זצ״ל מחבר ספר מחצית השקל (אשר היה זקן יושב בישיבה והרביץ תורה בישראל זה קרוב לששים שנה בק״ק באסקאוויטץ יע״א, והעמיד כמה אלפים תלמידים ככתוב בשער ספרו) ושכחתי: כאשר הדלתי להעיר המו״ל על דבר אחד וגדול הוא אלי, ואולי לא יהיה למותר אם גם הקוראים הנכבדים ידעוהו. הדבר הזה יהי נחשב כהוספה על תולדותי והוא: בהיותי בשנת תרי״א בעיר ברינן (אני הייתי אז בן חמש ועשרים שנה) יצאתי פעמים לא לא מעט לשוח בשדה וכר נרחב עד באי אל הכפר קומראוויטץ הקרוב אליה. שם מצאתי את שאהבה נפשי כהן נוצרי יקר ונכבד (קאפלאן) פראנץ פאדראזעק שמו וכרתי עמו ברית שלום ואמת. ובראותי כי הוא מלא ברכת ד׳ חכמה ודעת כי שפת עברית (מלבד ידיעת שאר לשונות מזרחיות) שגורה בפיו, כי הבין אותה על בוריה בכלליה ופרטיה, וכי ידע למשוך בה גם בשבט סופר, לא נחתי ולא שקטתי עד אם הוצאתי לאור בכוכבי יצחק (חוברת י״ד צד 79 עד 80 ועד בכלל) אגרת עברית קטנה נאוה ונעימה *) אשר כתב אל אחד מאוהביו ואשר מצאה חן בעיני קוראיה, ויש בהם החזיקו לי טובה ואישרוני על כי הרהבתי בנפשי עז להודיע אותה ברבים. פרסום האגרת ההיא העיר ועורר את רוח פאדראזעק לכתוב עוד דברים אחדים הנוגעים לחכמת הלשון במ״ע הנ״ל, בתוכם נמצא גם שיר יקר ומשכת אשר קרא בשם: „זמרת ברית מלך" ליום חתונת אדונינו הקיסר יר״ה וכאשר שמעתי אומרים נתן לו אז מאדונינו זה המושל הטוב והחסיד אות כביד ויקר על דבר השירה הזאת. אולם לא ארכו ימי שבתו בקומראוויטץ, כי נקרא נקרא להיות מורה שפת יונית ורומית בהגימנאזיאום אשר בעיר צניים במדינת מאראוויאה. שם חלה את חליו אשר מת בו (באביב ימי חלדו) לדאבון לבי ולדאבון לב משכילי בני עמנו אשר כפלא היה בעיניהם וכן היה בעיני, כי מלבד

*) נפתח דברי להאגרת הנ״ל המתחיל: אמר יהודה המכונה ליב אייזלער הנני נותן לפניכם משכילי עמנו אגרת קטנה כתובה בלשון עברית מיד כהן נוצרי וכו׳ נ״ל תחת ליב: „ליבש" כי זה שמי מלדה ומבטן וזה תוי בכל מאמרי ומכתבי אשר ראו אור עד היום.

ידיעתו הרחבה בשפת קדשנו היה גם בעל מדות טובות יקרות ונעלות. מעולם לא עשה כמעשה רבים מחבריו המומרים בזמן הזה הרודפים באף ובחמה ובקצף גדול מי שאינו בן בריתם ואינו מחזיק באמונתם וכל ישעם וכל חפצם הוא רק להוריד כבוד ישראל לעפר ולהשפיל אותו עד היסוד בו (הגם שזה מתנגד מכל וכל לתורת משיחם הנקראה „ברית חדשה" להם וכיוצא בהם נאה ויאה באמת להקרא בשם: „בני בלי שם") לא באלה חלק פאדראזעק, בסודם לא תבא נפשו ובקהלם לא תחד כבודו, הוא היה אחד מחסידי אומות העולם המיקרים האדם רק מצד שהוא אדם נברא בצלם אלהים מבחר הבריאה מבלי לבחון ולבקר בתחלה, מה ארצו ואי מזה עם הוא, ומה דתו היהודית היא אם נוצרית א' ישמעאלית וכדומה. וזכורני (כמו חי עומד עוד המראה לנגד עיני בעת כתבי אלה השורות) כי פעם אחת בהיותי עוד בקומראוויטץ נשא לבו אותו ללכת באסקאוויטצה עיר מולדתי לראות פני הרב הנכבד זקן ונשוא פנים מו"ה אהרן ליב זינגער זצ"ל ראש בית דין דשם ולבקר אותו בביתו, והוא קבלהו בסבר פנים יפות ובכבוד גדול מאין כמהו, הדבר הזה עשה אז רושם חזק ועצום עלי ועל כל יושבי העיר ההיא, וימים רבים דברו אדותיו איש אל רעהו. ומאשר יקר בעיני נכבד החכם פאדראזעק נב"ת ואני אהבתיהו, אמרתי להזכיר שמו לטוב נגדה נא לכל עמי ולהגיד בקהל רב, כי כל עוד נשמתי בי ורוח אלוק באפי לא אשכחהו. *)

ליבש איזלער.

תולדות הה' שלמה רובין.

החכם הנודע בספריו הרבים ובמאמריו העצומים הר"ר שלמה ראבין המכונה Dr. S. Rubin נולד בעיר דאלינא בגאליציא ביום אהרון של פסח לשנת תקפ"ג. אבותיו ממשפחת רבנים וצדיקים היו חסידים תמימים וישרי דרך והתפרנסו במסחר קטן, את בנם חנכו על פי דרכם בתורה וביראת שמים ובמדות חסידות, ולמד בחדרים גפ"ת בשקידה עצומה עד כי יצא לו שם „עלוי" בידעו הש"ע יורה דעה וחשן משפט כמעט בע"פ, והוריו הועידוהו להיות רב מורה הוראה.

*) לא אחדל מהעיר, כי מאז אשר הרב"א גראבנער נ"י הודיע תולדותי ברבים והזכיר בכן מלאכתי וספרי, ילדי רוחי ופרי עט הגיגי, יצא לאור גם החלק הרביעי מספרי „ביטרעגע צור ראבביניסען שפראך- אונד אלטערטהומסקונדע" (על הוצאתו למרות המונעים אשר לא היו מעטים, עלי לתת תודה בכל לבי לאשתי המהוללה והמעטרה במדות טובות ויקרות מנת ברכה תחי', גם ברוכה תהיה!) ישימו נא חכמי לב עיניהם עליו אולי בקראם אותו בעיון ובוס בכל ימצאו בו דברים של אמת, דברים הנכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, וזאת אמנם תהיה לי לששון לב ולשמחת רוח ונפש. הנ"ל.

כבן שש עשרה שנים נשא אשה אשר הוא רואה עמה חיים עד היום הזה והוסיף אמץ בשקידה בגפ"ת עוד כשתי שנים, אבל אח"כ שם אל מסחר קטן פניו וזנה במעט למודי גפ"ת כי לא רצה להיות רב כחפץ הוריו.

כבן עשרים שנה כאשר אבד את מעט כספו בעניני מסחרו, והוכרח לקיים בנפישו חסורי מחסרא והכי קתני, לא ישב אל גפ"ת כי אם אל ההשכלה היו פניו מועדות, והיא בידד בעיר מצער באין מורה ובלי ספרים בקרב אנשים המואסים בלשון וספר.

שלמה החל לשום עין ולב בספרי תנ"ך עם כל המפורשים ובספרי דקדוק קדמונים כאחרונים, וכחופש מטמונים התר וחדר בספרי חקירה של רס"ג, הכוזרי, הרמב"ם, הראב"ע והרלב"ג והגה בהם יומם ולילה עד כי כמעט כהו עיניו. רבת צררוהו מתחסדים וקנאים פגעו בו ורדפוהו עד חרמה, עד כי בשנת 1847 עזב את אשתו וילדיו בבית חותנו והלך לעיר לבוב לשמוע שם בלמודים לועזים ולמד שם שפות נכריות, אך בשפת עבר דבקה נפשו כי הוא חייו וארך ימיו כל עוד שהנשמה בקרבו. שם הוציא לאור מאמרו הראשון בספר „מעדני מלך" על מות רעהו בשנת 1848 דרשה על הברכה המשולשת אשר נדפסה אח"כ פעם שנית בספרו „סוד הספירות".

בשנת 1851 והוא אז מורה בעיר מצער בגאליציא מורדף בלי חשך מאויביו הוציא לאור את ספרו הראשון „בן אוני או מגלת סתרים כולל מכתבי הפילוסופיא להמשורר הנשגב שילל'ער" ואת מאמרו על שמות נרדפים מעגל נתיב וכו' בכוכבי יצחק.

בשנת 1852 עזב את ארץ מולדתו והלך לרומאניא וישב בעיר גאלאץ בתור מנהל ספרי מסחר באחד הבתים הגדולים אשר שם, והוציא לאור בשנת 1854 את „ספר המדות" הכולל משלי חכמה בדרך משלי שלמה עם באורים והערות, ובשנת 1856 את ספרו „אוריאל אקוסטה" משחק תוגה בחמש מערכות עפ"י גוטצקאוו עם מבוא גדול ורחב ידים כתוב בשפה נשגבה, ובשנת 1857 את ספרו „מו"נ החדש" בשתי חוברות, אשר היה לפטר מי מריבה בינו ובין הרישר"ל ז"ל ימים רבים.

בשנת 1858 שב אל ביתו בעיר מולדתו והיה מורה מטעם הממשלה בבית ספר לעברים, והוציא אז לאור בשנת 1859 את ספרו „תשובה נצחת" נגד ישר"ל וכתב בימים ההם מאמרי מדע אל מ"ע עברים שונים, כמו המאמר „כבוד התרנגולים בין העמים הקדמונים" במ"ע „הכרמל" בווילנא, „מרדף אמרים" „יגיד עליו רעו" על משפטים נרדפים בתנ"ך ועוד מאמרים אחרים במ"ע „המגיד", מאמרים רבים אל „הנשר" בלבוב כמו „תולדות אלברט כהן" ועוד, ואל ספרי „אוצר חכמה" ישם כמו „כבוד האבנים אצל העמים הקדמונים" ועוד, ואל „היהודי הנצחי" שם על משפחת בית רוטהשילד, והרבה מאמרים בכוכבי יצחק.

בשנת 1862 עזב פעם שנית את ארץ מולדתו והלך לארץ רוסיא וישב בעיר אוסטראהא שתי שנים, משם כתב אל מכ"ע „המליץ" מאמרים רבים כמו „תולדות הפילוסוף בן־דויד" — „תולדות יעקב פראנק ובעלי הזוהר" — „שריגי גפן החכמה" ועוד, ואל „הכרמל" כתב מאמרי „התמוז" — „הקישת" והרבה מאמרי בקרת,

ואל „המגיד" כתב „תולדות ר' יעקב ששפורטס" ומאמרים אחרים, ואל „בן־חנניא" תולדות ששפורטש בלשון אשכנז, ואל „הנשר" „תולדות המהרש"א" ומאמרים אחרים, ואל כוכבי יצחק „אגרות מבקרות" על ענינים ספרותים שונים.

בשנת 1864 שב מרוסיא ובא לעיר וויען, משם כתב את ההקדמה לספר אבן בוחן מר' קלונימוס (לבוב 1865) ואל כוכבי יצחק כתב הרבה מאמרים כמו „פרס ויהודה" — „סוד האש והמים" — „המדבר והדבר" ועוד הרבה מכתבים בענינים שונים, ואל „המליץ" כתב מאמרו הגדול „עץ הדעת טוב ורע" (המליץ תרכ"ו) על הטהאוביצע של לייבניטץ ועוד הרבה מאמרים אחרים, והוציא אז לאור את ספרו „שלחן ערוך למוהר"ר יהודה אריה ממודינה מלשון איטלקית עם הערות מהדר. יעללינעק, ואת ספרו האשכנזי Spinoza und Maimonides שבשבילו נכתר בהאוניווערזיטאט גאטטאנגען בשם דוקטור ומאגיסטער. בימים ההם החל „השחר" להופיע ואליו הקדיש שלמה ראבין את כל חילו בתורה ובחכמה וכתב בו בשנה הראשונה מלבד מאמרים קטנים שני ספרים גדולים שהם „ספר היובלים המכונה מדרש בראשית זוטא" אשר עשה רושם גדול בספרותנו, והשני „גאון יהודה וירושלים" המפיץ אור חדש על הרבה כתובי תנ"ך וקדמוניות אומתנו.

בשנת 1869 שב אל ביתו בגאליציא ואחרי ירחים אחדים עזב פעם שלישית את ארצו ומולדתו והלך לארץ איטליא וישב שם בערי ליוורנא ופיזא שתי שנים, ומשם שב אל ביתו בגאליציא וכתב הרבה מאמרים אל המגיד ואל נוגה הירח כמו „תולדות ר' מענדיל לעווין" — „כבוד הדגים אצל העמים הקדמונים" ועוד, ואל השחר כתב את ספרו הגדול „מעשה בראשית" על תוכן כל העולם הקדמוני בספרות כל העמים.

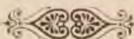
בשנת 1872 הלך עוד הפעם לארץ רוסיא וישב בעיר טאגאנראג כחמש שנים, וכתב משם אל השחר מלבד מאמרים על ספרי הערמעז המצרי „ונשלמה פרים שפתנו" את הספרים השלמים האלה: „מנחם הבבלי הוא מני הפרסי או אמונות ודעות המינים הנזכרים בספרי קדמוני חכמי ישראל וחכמי האומות" — „סוד הספירות כולל רזי הספירות ורמזי המספרים בהגיון החקירות ובדמיון המסתרים אצל כל העמים" — „ספר יצירה או אבן החכמים" על סודות האלכימיאה בחכמת הקבלה — „אבני מלואים" אל פתחי הספר ההוא.

בשנת 1876 שב אל ביתו וכתב משם אל המגיד מאמר בקרת על הס' ויכוח האהבה מר' אברבנאל ועוד, ואל השחר כתב את ספרו „מחולות המות" הוא Danse maiabre על מסבות מתהפכות ברגש המות לכל העמים.

בשנת 1878 הלך עם ביתו לגור בעיר וויען, ושם הוציא לאור זא"ז את הספרים האלה: „ספר הנבואה" הוא החלק הראשון מספרו „מעשה מרכבה" (השחר 1880), „תהלת הכסילים" (1880), „בירוסי הכשדי או קדמוניות האשורים והבבלים" (1882), „חקר אלוה" היא העטהיקא לשפינוזה (1885), „ספר המלאכים" הוא החלק השני מספרו מעשה מרכבה (השחר 1886), „מעשה תעתועים" על כל האמונות הטפלות (1887) הנעתק לשפת אשכנז מאת הרב מבוטשנהויזען J. Stern בשם Geschichte des Aberglaubens (Leipzig), „יסוד מסתרי העכו"ם וסוד חכמת הקבלה" (1888), הספר האשכנזי מהנ"ל בשם Heidenthum und Kabbala במ"ע

הירחי Monatsschrift היו"ל בוויען, „עץ הדעת בגן העדן מקדם" (1891) ואל „המליץ" כתב במשך הימים ההם מאמרים רבים כמו המאמר הגדול „ארץ העברים" „נשמות שבגוף" — „הצפרנים" ועוד. יש להמחבר הזה עוד ספרים רבים בכ"י אשר יקוה להוציאם לאור אם יזכה לאריכות ימים.

המו"ל.

שתי הערות לתולדות הר"י אברבנאל

מאת ד"ר שמעון בירנפילד בבילוגראדו

כל הקורא בשום עין ובהשגחה מעולה בספרו הגדול של החי' גראטץ, תולדות עם ישראל, בי"א חלקים, כבר ידע, כי זה דרכו בקדש לבשר אומדות ולתלות השערות על בלי־מה, מבלי שיאמר, כי זאת היא ההלטתו והשערתו, כי אם יציג הדבר בתור אמת מוחלטת, כאלו אין ישום ספק בדבר, ואלה הקוראים, אשר לא יתנו לב למקורות, מהם שאב החכם הזה, מקבלים הדבר כאלו היו נתונים מסיני ואין להרהר אחריהם. ואני הצעיר רשמתי לי כבר כמה ענינים אשר בהם הוכחתי בראיות ברורות על החלטות גראטץ שהעמידן כמו סתם משנה, שלא מהן ולא מהמונן, והרי הן סברות כרסי של החכם ואין לו שום הוכחה לדבריו. וחשבתי לקבץ ולאגד ההערות המפוזרות ולעשות מהן מאמר, וידע ישראל, לבלי לקחת דברי החו' גראטץ כנתינתם. אולם המלאכה רבה מאד וקשה כח הסבל כמוני היום, עמוס הטרדות ורובץ תחת משאו, לכן אמרתי אביא רק דוגמאות כעת ומעט מעט אניף ידי על כלנה. וזה החלי כעת בהערות לתולדות דון יצחק אברבנאל.

א) גראטץ (חלק שמיני צד 236) מביא דברים שכתב השר דון יצחק להנגיד ר' יחיאל מפיזא, ושם אומר גראטץ בפשיטות כי רמז לו דון יצחק, כי ישתדל להושיב יעד באיטאליא לקבץ כסף לטובת פדיון שבויים שיפדו מהשבויים בארזילה, והקורא לתמי יאמין כי כן הדבר, ובאמת מכתב השר אברבנאל מונח לפנינו (אוצר נחמד ח"ב צד 65) והמעיין יראה כי אין שום רמז לזה, רק להפך מספר דון יצחק, שכבר נפדו השבויים וכבר קימו וקבלו עליהן הקהלות בפורטוגאל לכלכלם בלחם משך שתי שנים, עד ידעו הפדויים שפת הארץ. וכסף הפדיום ערך עשרת אלפים כפולות (דובלוניב) נקבץ בין היהודים בפורטוגאל (כמו שמתפאר ישב השר אברבנאל במליצה: ידיני שפכו את הדם הזה — דמים לשון מעות) — ועיקר מכתבו של השר אברבנאל היה רק בעבור הבקשות שהיו לפני האפיפיור כנראה גלוי לכל קורא שם.

ב) בדבר שנת מות השר יצחק אברבנאל. ר' ברוך עוזיאל חזקיטו מודיע כי נפטר דון יצחק בשנת רס"ח ובני הדור נתנו סימן לדבר אתה הסר

עמנו (הח' כרמולי באו"נ ישם צד 53) וידוע כי ס'מנים כאלה (כמו סימן להשמדת ספרד שנת 1391 — אל קנ"א; גרוש צרפת בשנת 1394 — ראשית ישנת קנ"ה, כל"ה גרש יגרש; גירוש 1492 — מז"ה בגוים ועיד) הם יותר מובהקים לציין על ידיהם איזה מקרה, יאי אפשר לשבש רק בשעת הדחק גדול. עכ"ז משבש גראטץ כלאח"י ואומר, כי נפטר דון יצחק בשנת רס"ט (1509) ואם תשאל איתו: מנה"מ? ירמז לך על הערתו סימן 5 (ישם צד 414). ואולם איך תשתומם לראות כי אין באן שום ראיה לדחות דברי הזקיטו (אשר הדפים ספרו בשנת ש"א ואז עוד היה בח"ים בני ישל השר אברבנאל, דון יוסף והכירו הכותב, עיין או"נ שם צד 59). כי מה שהביא גראטץ לדחות דברי ר' ברוך עוזיאל הזקיטו ומניה וביה ישדי נרגא, אין כאן בית מיחוש כלל. שהרי נאמר ישם: „ויגוע יצחק... בשנת רס"ח... ויביאהו עיר פאדובה בקברות הישנים... כימים ההם תוך ח' ימים כבה המאור הגדול... יהודה מינץ ונקברו סמוכים זה אצל זה". ומה מביא גראטץ? כי ר' מאיר ק"ב חתנו של ר' יהודה מינץ מספר, כי „באיתה ישנה שנפטר רבנו (ר' יהודה מינץ) היתה עיר פדואה עיר מושבו לשלל וכו'" וידוע ששנת המלחמה היתה רס"ט (1509) ופדואה נלכדה בירח יולי ישנה ההיא, א"כ מכאן ראיה, כי הר' יהודה מינץ נפטר בשנת רס"ט, וגם דון יצחק אברבנאל נפטר בשנה ההיא, שהרי ר' יהודה מינץ נפטר רק ח' ימים אחרי פטירת הראישון. — אולם נישאל: ממ"נ, אם נאמין לדברי ר' ברוך עוזיאל הזקיטו, א"כ נפטרו שניהם בשנת חס"ר, ואם לא נאמין לו, מהיכן נדע, כי נפטרו שניהם סמוכים זה לזה. אולם באמת אין כאן שום דחיה. דון יצחק נפטר שנת רס"ח ושמונה ימים (או חמשה ימים, כך היא הגירסא אצל כרמולי שם) אח"כ נפטר ר' יהודה מינץ ונקברו סמוכים. ומה שאמר ר' מאיר ק"ב, כי באותה שנה נחרבה עיר פאדואה ג"כ יתכן, כי מיום מות ר' יהודה מינץ (נאמר למשל, שהיה זה בירח אלול רס"ח) עד התחלת ירח תמוז רס"ט (שאז היתה המלחמה) לא עברה שנה, ויצדק ר' מאיר ק"ב באמרו: באותה שנה. וטעותו של גראטץ נולדה לו יען הישב כי באותה שנת הכונה ישנה קאלינדארית ולא דק, והאמת כמו שאמרתי וזה ממש ביצתו של קלימבוס. ועי"ז נפלו עוד כמה חומות גבוהות שבנה"ה גראטץ ישם אודות זמן ביאת ר' יהודה מינץ לפארואה וזמן הסינודי בבינגן ועוד ועוד, וכישל עוזר ונפל עזור. רק ייש לי להוכיח עוד, כי מבלי הקור ודרוש הלך אחרי גראטץ (בנוגע לזמן פטירת דון יצחק) דה"ר קיזרלינג (ספרו קורות היהודים בפירטוגאל צד 105 ובהערה ישם), וכותב, כי דברי גראטץ הכריחוהו לשבש עדות הזקיטו (אשר בודאי ישמע מפי בן דון יצחק, באיזה שנה נפטר אביו השר), והקורא המבין יראה אם יש כאן שום הכרח, ואם לא נוכל להמליץ פה על גראטץ: אגב הרפתיה ישבשתיה.

הוספה:

א"ש: אחרי כתבי ישורותי אלה ושלחתי אותן ליד המסדר נזכרתי כי בהפזי הלכתי אחרי גראטץ וטעיתי עוד טעות גדולה, והוא באמרי כי ר' מאיר קצנאלנבוגן (מהר"ם מפאדואה) היה התנו ישל מהר"י מינץ ובאמת היה התנו ישל ר' אברהם מינץ, ישהיה בנו של מהר"י מינץ, וא"כ לקח מהר"ם מפאדואה את נכדתו ישל

מהר״י מינץ ומכנהו ג״כ מר זקנו. עיין ג״כ גראֶטץ חלק שמיני צד 414 ששם נמצאה הטעות ועיין מ״ש רמ״ש גירונדי בכ״ח ח״ג צד 89. ואדות מהר״י מינץ יש לי עוד דברים לברר ולצרף, אלא שאין כאן מקומו.

שום שכל במקרא.

בעברת ה׳ צבאות נעתם ארץ (ישעיה ט׳, י״ח). נראה לי לקרות: נתך, במקום: נעתם; כי התחלפות האותיות מ׳ וכ׳ מצויות במקרא, כמו שהעיר כבר הרשד״ל זצ״ל. ואל הפעולות של עברה וזעם וכדומה, נמצא לשון של התכה, כי הן נמשלות לאש המתיך; וכמו שמסיים הכתוב הזה, ואומר: ויהי העם כמאכלת אש, מדה כנגד מדה, בעבור: כי בערה כאש רשעה (פסוק הקודם). ודין העי״ן הוא כדין איתיות אהו״י, שבאים חסר ומלא, כי גם העי״ן הוא אות המשך בלשוננו, כמו בלשון כנען *) — ועי״ן של נעתך הוא כמו האל״ף של: וקאם שאון בעמיך, והיה מהראוי לכתוב: נעתכה (נתכה), אלא שנשמט ה״א המשך כמו: נעָך, וכדומה. —

וכלה זעם ואפי על תבליתם (שם י׳, כ״ה), הרשד״ל ז״ל, חלק את התבה: תבליתם, לשתי תבות, ובזה הדין עמו. אך אין דעתי נוחה במה שקרא: תבל יתם, ואני קורא: יתך, במקום: יתם, מן הטעם האמור, ודי בזה למבין. —

והניף ידו על הנהר בעים רוחו (שם י״א, ט״ו). הנה אחדים אומרים שתבת: בעים, הוא מלשון ערבי, חוזק; והרשד״ל ז״ל קורא: בעצם, במקום: בעים, עפ״י כתב השמרוני. אך לא מצאנו במקרא לשון של עוֹצם קשור עם השם רוח, רק לשון של חוזק. ואני אומר: שאין אנו צריכין כאן לסיוע מן לשון הערבי, כמו שאין אנו צריכין לזה בתבת: נעתם, שיש מי שפרשה ג״כ עפ״י הערבי וכן אין אנו צריכין כאן להגהתו של הרשד״ל, כי מקרה אחד הוא להעי״ן של בעים פה, ולהעי״ן של נעתם למעלה, ומשפט אחד להם, נוספים הם להורות על הנקוד, ככל אותיות המשך. ואם כן אפוא, הקריאה היא: בְּיִם; ופעל: והניף, מושך עצמו ואחר עמו; והשעור הוא: והניף ידו על הנהר, והניף בים רוחו. והלא לפני הדבור הזה, כבר קדם הדבור: והחרים ה׳ את לשון ים מצרים. —

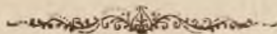
*) כבר נגעתי קצת בענין הזאת זה שנים רבות במאמרי על דבר מצבת מישע מלך מואב, הבא במכתב העתי אשר הוציא לפנים החכם הגדול הרב איזידור לאב נ״י, הנקרא בשם: La Verite Jsraelite וגם בארתי בדרך אגב איזה כתובים על הדרך האמור בזה. —

ועמך כמריבי כהן (הושע ד׳, ד׳). כמה פרושים נאמרו בזה, וכלם הם דחוקים, ולא ישרה נפשי בהם, כמו שלא תנוח בהם כל נפש יפה בדעתה. לכן אני אומר: שראוי הוא לחלק התבה: כמריבי לשתי תבות: במרי בי. והבונה: ועמך ימרה בי כמו שימרה בי הכהן; וכמו שאמר למטה *(שם פסוק ט׳) והיה כעם ככהן, וכל התוכחה שם לכהן היא אמורה. —

ונשאו דודו ומסרפו (עמוס ו׳, י׳). הרד״ק ז״ל מחלק בין דוד ומסרף, לאמר שהאחד מורה על אחי האב, והשני על אחי האם; ולא הביא כל ראיה וסמוכים לדבריו. ואחרים פרשו: ומסרפו, מענין ישרפה; ורצו להביא מזה ראיה על המנהג של שרפת המתים, ולא אמרו כלום. ולדעתי, מסרפו כאן, הוא מן מערפו הערבי. ויהי לשון: דודו ומערפו, כלשון: דודו ומיודעו; שכך הוא הוראת מערפו בלשון ערבי, לומר: מודעו. ודרך נביאינו ומליצינו, עליהם השלום! לדבר, לא רק בלשונות של כפל ענין במלות שונות, כי אם גם בלישונות [3]כפולות, תכופות זו אחר זו, כדי לעשות חזוק לדבריהם. ותבה האחת היא לקוחה מנוף העברי, והאחרת מאחת הלישונות הקרובים אל העבריה, כי דברו לישומעיהם בכל לשון שהיו שומעים, כגון: צחה צמא (ארמית ועברית) מעט מזער (עברית וארמית) וינטלם וינשאם (ארמית ועברית) בשצף קצף (פיניקית ועברית, ובזה לי ענין נכבד, ב״ה!), צעיר אנכי ונבזה (סורית ועברית וגם בזה לי דבר יקר, ב״ה), נשבעתי ואקימה (עברית וארמית ובלשון ששנו חכמים — וגם בדבר הזה לי ענין נכבד, ב״ה) פעל ועשה (פיניקית, ערבית, ועברית), ורבות כמו אלה; אשר עליהם רמזון מלי בפתיחתי למאמר: „חדות רשב״ג ופתרוניהן״. — והרבה כתובים קשי ההבנה, בארתים לי ע״י לשונות ארמי וסורי ערבי וכנעני. אך איך בא הדבר, שבא: ומסרפו, במקום: ומערפו? על זה אשיב אמרי: כי בכתב כנעני ועברי (שמרוני) תמונת העי״ן, היא עגולית, כעין הרואה, וכעין המים, וכשמה כן היא תבניתה. ובהשתנות הכתב מעברית לאשורית, בעדות חז״ל, הנאמנה, נשכח לפעמים בהעתק האותיות, העתקת העי״ן מצורת העברי לצורת האשורי, ונשארה העי״ן על צורתה הראשונה בעברית, שהיא ממש צורת הסמ״ך שלנו. וכן הוא הענין בכתוב: למסר מעל, שהראוי הוא: למעל מעל, (ואות ר׳ ואות ל׳ הן מאותיות למנ״ר המתחלפות זו בזו —). וכמו כן קרה הדבר להפך לפעמים, שבמקום שהיה ראוי להכתב סמ״ך שלנו נשתנה לעי״ן שלנו, כמו: ופעלך מאפע, שהראוי מאפס. —

פה עיר ליללע יום ב׳ י״ג אלול תרמ״ט.

שניאור זק״ש.

הערות אחדות.

הנה ערכתי הערות על כנסת הגדולה ונדפסו שמה ח״ב צד 184 ובח״ג צד 87 והלאה ועתה אביא לפני הקוראים עוד הערות אחדות על ה״ד ממכ״ע הנ״ל.

לח) שם צד 64 מובא ראיה מן מדרש וי״ר פכ״ז דאיתא שם מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית כו׳. והעיר שם דבילקוט רמז תתקכ״ו העתיק כל הנ״ל ממדרש וי״ר אבל השמיט ולא הזכיר המאמר הזה בענין מזוזה, ולדעת הרב בעל המאמר מדוקדק מאד מה שהשמיט זה הילקוט כו׳ עי״ש. אולם אין להביא ראי׳ מן הילקוט אם חסר יבאנו, המאמר הזה נשנה בפסיקתא דרב כהנא שור או כשב (ע״ה ע״ב), וכן בפסיקתא רבתי פסקא עשר תעשר ובתנחומא אמור סי׳ י׳, והילקוט פ׳ אמור רמז תרמ״ב הביא המאמר בשם וי״ר בשלמות כמו שהוא בוי״ר רק בילקוט איוב רמז תתקכ״ז הביא המאמר בשם התנחומא ובטעות נשמט ע״י המדפיסים המאמר מי עשה לי מזוזה שהשמיט מן מי עשה עד מי עשה, ונמצא לשון כהמקור היינו בתנחומא אשר הילקוט העתיק משם.

לט) שם צד 72 מובא תקון טעות בתוס׳ ישנים יומא ל״ט ע״ב בהרי מכמר, הרי הגלעד בתרגום של כתובים טורי מכמר, פי׳ דרבן של עזים להיות רצות כדכתיב בעדר העזים שגלשו מהר גלעד עכ״ל. והעיר שם הרב החכם הגדול מהר״י רייפמאן בכל תרגום של כתובים אין שמץ מזה ותחת רצות צ״ל רועות בהר הגלעד, והפירוש שב אל האמור שם עזים היה לאבא בהרי מכמר ע״כ הי׳ לו להעיר כי הרי הגלעד לא נזכר כלל בכתובים, גם בגמרא יומא שם לפנינו בטעות מכמר וצ״ל מכוור; והוא הר הנקרא Machärus. ובתרגום ירושלמי ויב״ע ארץ יעזר (במדבר ל״ב א, ל״ב ג, ל״ב ל״ה) תרגם מכוור ושם כ״א ל״ב בת״י מכבר והנכון בוי״ו, ובטעות הביאו בתוס׳ ישנים הרי הגלעד תרגם כן והתרגום הוא על יעזר, וכן בתמיד ל׳ ע״ב עזיא היו לאבא בערי המכוור וצ״ל בטורי המכוור וביומא שם הביא הגאון הרי״ב ז״ל: צ״ל מנור וכ״א במשנה ובירושלמי וביונתן וירושלמי במדבר ל״ב ארץ יעזר מתרגמינן ארעא דמנור עכ״ל. יש לתקן בדבריו „צ״ל מכור״, וכן צ״ל „מתרגמינן ארעא דמכור״.

מ) שם צד 73 ראיתי שאלת חכם לברר לו מהו משנה, באיזה מקומות מוכח בהדיא דמשנה נכלל בהלכה, ובאיזה מקומות מוכח שלא נכלל בהלכה ומבקש פשר דבר עי״ש. כבר נכבדות מדובר בזה מאת הרב הגדול מוהר״ר זכרי׳ פראנקעל ז״ל במבוא המשנה צד 8 ובהערה שם, ומאת הרב הגדול מוהרא״ה וויים בספרו דד״ו ח״ב פכ״א ומאת הרב הגדול מהר״א ד״ר קאהוט בערוך השלם ערך משנה.

מא) שם צד 75 בענין גבהה של מנורה, יש לעיין בספר שלטי הגבורים פל״א.

מב) שם, שם. מה שהעיר שם בדבר השאלתות ר״י סבר לתלתא כדרא. עיין בהערות שלי בכנסת ח״ד צד 87 הערה י״ט שגם אני העירותי על זה.

מג) שם צד 67. מובא שם כי במבוא האגדות מהגאון הר׳ צבי הירש חיות כתב דהרבה חכמים אשר לא בא זכרם רק לפעמים מועטים בהלכה אחת או באגדה אחת נקראו בכל עת רק על שם ההלכה כמו ר׳ יצחק מגדלאה, על שם שאמר והוא שעשויין כמגדלים, ועל זה העיר שם החכם המעיר ואשתמיטתיה מיניה אגדה אחת שבת קל״ט יומא פ״א ע״ב נדה כ״ז ע״ב, ע״כ. וכונתו כי מצא עוד באיזה מקומות נזכר שמו. ויש להעיר כי נזכר בב״ר פי״ג ר׳ יהודה מגדלאה, ובירושלמי ברכות פ״ט דף י״ד ע״א ר׳ יודן מגדליא. מזה תראה כי לא ר׳ יצחק לבד הי׳ נקרא ר׳ יצחק מגדלאה רק גם ר׳ יודן, והיו נקראו כן שהיו מן המקום מגדלאה ותכונתה היתה בתחומה של טבריה. ומזה בירושלמי עירובין פ״ד דף כ״א ע״ד מתחום טבריה ומתחום מגדלה. ועיין בירושלמי מעשרות פ״ג ה״א ב׳ חצרות אחת במגדלא ואחת בטבריה. ועיין פסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ע״ז.

מד) שם צד 83 מובא השגה על הגאון הרי״ב בספרו ראשון לציון שכתב על דברי הרע״ב (אבות פ״ה) שאלו את ר׳ יהושע מהו שילמד אדם חכמת יונית? א״ל ילמוד בשעה שאינה לא יום ולא לילה והגיה הרי״ב שצ״ל ר׳ ישמעאל וכונת הרע״ב הוא לדברי הגמרא (מנחות צ״ט ע״ב) בן דמא בן אחותו של ר״י שאל את ר׳ ישמעאל כגון אנא מהו ללמד חכמת יונית עב״ל הגרי״ב. והעיר שם החכם הכותב נעלם ממנו אשר דברי הרע״ב אלה נובעים מירושלמי פאה פ״א ה״א סוטה פ״ט הט״ו ושו״ט מזמור א׳. ע״כ. עיין במדרש שו״ט שם הערה רכ״ו כי העירותי על המקומות ההם וכן הוא בתוספתא ע״ז פ״א. ואולי יש לתקן בגמרא בבלי שם שאל את ר׳ יהושע והי׳ כתוב בר״ת ר״י והציג המדפיס ר׳ ישמעאל בטעות.

מה) שם צד 84 מובא השגה על הגאון הרי״ב שהקשה בהקדמתו לספרו שאילת שלום על השאילתות על דברי התשבי שכתב גאון נקרא הבקי בששים מסכתות כי גאון בגימטריא ששים והלא ס״ג מסכתות יש ואם ג׳ בבי הרא מסכת הלא עוד יהי׳ ס״א עב״ל. והעיר שם החכם המשיג נעלם ממנו המדרש הזית פסוק ששים המה מלכות אלה הם ששים מסכתות, עב״ל. כבר העיר על זה על דברי בעל שאילת שלום הגאון הרש״ש במדרש במ״ר פ׳ קרח סי׳ כ״ג ועי״ש מה שכתב בזה ועיין גם בתוספתא עתיקתא מחלקה הראשונה להרב המופלג בתורה מוהר״ר חיים מאיר הורוויץ נ״י.

מו) שם, מובא כי הגרי״ב בספרו שאילת שלום פ׳ בראשית אות ב׳ הביא תניא אמר ר׳ יוחנן צריך האדם שיהא לו ב׳ עטיפות כו׳ לא ידעתי מקומו בש״ס דילן, גם נודע דר׳ יוחנן לא נזכר בשום ברייתא עכ״ל. ועל זה העיר שם החכם המעיר כי נעלמו ממנו דברי התוס׳ כתובות ח׳ ע״א עי״ש.

ופה המקום להעיר על דברי הגרי״ב שכתב „לא ידעתי מקומו״, ובאמת הוא בירושלמי פאה פ״ח ה״ז פסיקתא רבתי פסקא כ״ג ורות רבה פ״ה.

מז) שם, שם. מובא כי המהרש״א כותב בהא״ג יומא כ״ד ע״א ד״ה ומפיים והא דאמרינן בפרק כל כתבי לא מזיגנא רישא אבי סדיא עד דמחילנא לכל מאן דמצער, והנה המאמר הזה אינו בפרק כל כתבי ולא נמצא בכל הש״ס אולם נמצא בזהר פ׳ מקץ לא סליקנא לערסי עד דמהילנא ליה ולכל אינון דמצערין לי עכ״ל. החכם הזה כתב שלא נמצא בפרק כל כתבי ולא נמצא בכל הש״ס. ונעלם ממנו כי נמצא המאמר בשבת בפ׳ כל כתבי דף קי״ט ע״א לא מזיגנא רישי אבי סדיא והסיום „עד דמחילנא לכל מאן דמצער לי״ ליתא שם ונראה כי הי׳ כן הגי׳ לפני המהרש״א, וגם הריטב״א בעין יעקב שם הביא כל הלשון כמו שהביא המהרש״א.

מח) שם צד 85 הביא החכם המעיר בירושלמי כתובות פ״ב ה״ה איתא יהודה הרג את עשו ועל זה כתב היפ״מ זה ליתא דהושים בן דן הרגו כדאיתא בפ״ק דסוטה עכ״ל. והעיר שנעלמו ממנו דברי התוס׳ גטין נ״ה ע״ב שכתבו בירושלמי איתא יהודה הרג את עשו כו׳ ובסוף פ״ק דסוטה (דף י״ג) דאמר חושים בן דן הרגו שמא לא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו ע״כ. כבר העירותי בהערות שלי למדרש תהלים מזמור י״ח הערה רמ״ה וז״ל א״ר יהושע בן לוי מסורת אגדה יהודה הרג את עשו. בילקוט ויחי רמז קס״ב הביא מאמר הגמרא סוטה י״ג ע״א שחושים בן דן הרגו בשעת קבורת יעקב, ואח״כ מתחיל בילקוט שם „אית דאמרי יהודה הרג את עשו״ וכונתו בהמלות „אית דאמרי״ למאמר המדרש שו״ט ועיין תוס׳ גטין נ״ה ע״ב ד״ה ביהודה שכתבו וז״ל בירושלמי [הוא גטין פ״ה ה״ו דף מ״ז ע״א וכתובות פ״א ה״א דף כ״ה ע״ג] מסורת בידם מאבותיהם יהודה הרג את עשו דכתיב ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי [ברכה פסקא שכ״ח] ידיו רב לו, בשעה שהרג את עשו, ובסוטה י״ג ע״א דאמר חושים בן דן הרגו שמא לא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו עכ״ל. ודבריהם נפלאים כי מדרשות חלוקות הם, כמו שתראה במדרש תהלים שלפנינו כי יהודה הרגו בשעת מיתת יצחק ולדעת חז״ל בגמרא בבלי חושים הרגו במיתת יעקב, וגם בפדר״א פל״ט איתא שחושים הרגו עי״ש ועיין גם בס׳ הישר.

מט) שם, שם. מובא כי בפירש״י לאבות פ״ה מ״ד על המשנה עשרה נסים נעשו לאבותנו על הים כתב „לא נתפרש לנו״, ופלא שלא ראה דברי המכילתא בשלח פ״ד ושם „נמנו העשרה נסים כו׳ ע״כ. כבר קדמו בזה התשב״ץ בפי׳ לאבות שם שכתב וז״ל רש״י ז״ל כתב שלא נתפרש לנו ואני תמוה שהרי הנסים שנעשו על הים הם מפורשים במדרש רבי תנחומא ובאבות דר״נ. וכונתו לתנחומא הנדפס מכבר בשלח סי׳ י׳ והוא לקוח מן המכילתא בשלח פ״ד ובאדר״נ הוא בפל״ח.

נ) שם צד 86 מובא בס׳ חשק שלמה להגאון הר׳ שלמה הכהן למס׳ מגלה ב׳ ע״א אר״ש ב״י י״ג זמן קהלה לכל הוא ולא צריך לרבויי ועל זה כתב הרב הנ״ל וז״ל עיין בהרא״ש בשם הר״ת שהכל מתאספין לתענית

ובאין בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנונים כו׳ ואולם צ״ע למה לא הביאו הר״ת והרא״ש ראיה לדבריהם ממדרש תנחומא (בראשית אות ג׳) יעו״ש עכ״ל. ועל זה העיר החכם הכותב שם הנה בזה הקדימו הגאון רצה״ח בהגהותיו שם והעיר אשר בתנחומא יש הוספות הרבה מהאחרונים ובפרט בפרשיות הראשונות ע״ב כוונתו לתנחומא הנדפס מכבר. וכבר העירותי במבוא התנחומא צד 16 כי המאמרים בתנחומא שם בראשית אות ב׳ היא משאילתות פ׳ בראשית סי׳ א׳, וראיתי בס׳ אגרת בקרת להגאון רצה״ח ז״ל (דף ו׳ ע״א) שכתב וז״ל ונמצא אצלינו בריש תנחומא איזה שאלות שנמצאו גם בשאילתות דר״א כמו שהתעורר ג״כ מהר״י בערלין והוספות בבליות המה, ומפני זה כיון דמזמן אחרון באו ניחא ג״כ מה שמובא שמה שי״ג באדר זמן קהלה לכל היא ולא צריך לרבויי, ופי׳ זמן קהלה לכל שכלם נכנסים לתענית, והרא״ש מגלה הביא זאת בשם ר״ת ולא התעוררו כי דברים הללו נזכרים בכתבם וכלשונם בתנחומא בראשית אלא ודאי אע״פ שהתנחומא היה למראה עיני הקדמונים, מכל מקום קצת ענינים מן בראשית ונח המה הוספות מזמן אחרון, ועיין עוד שם מה שהבאתי ועדיין יקשה למה לא הביא הרא״ש בשם השאילתות. גם מה שהביא שם החכם הכותב לעיין בשו״ת בית אפרים ח״ב תשובה כ״ז מה שהשיב הגאון מהר״ז מרגליות להגאון הר״י בערלין, את כל זה הבאתי במבוא להתנחומא צד 10 עיי״ש.

נא) שם צד 90 במאמר שלי סי׳ כ״ו הבאתי המאמר מהילקוט נובע מן מדרש שו״ט מזמור ו׳ אות ב׳ בכ״מ אשר לפני יש לתקן שצ״ל בכ״י אשר לפני.

נב) שם צד 96 מובא כי בס׳ ידות נדרים סי׳ רמ״ב סס״ק י״ב כתב ומצאתי בהג״א סוף תענית צריך תלמיד לומר לרבו תשמע תפלתך, ולא ידעתי מקורו. ועל זה כתב החכם המעיר שם כי הוא נמצא בירושלמי ברכות פ״ד ה״ג ועיין ג״כ בילקוט תהלים כ׳ על פסוק זה קרוב ללשון זה עכ״ל. מדוע לא כתב לעיין במדרש תהלים מזמור כ׳ אשר דברי הילקוט שם רמז תרע״ט נובעים מן המדרש ובמדרש תהלים שם הערה ז׳ הבאתי דברי הירושלמי עיי״ש.

נג) שם צד 105 מובא שם השגה על הגאון הר״ץ חיות ז״ל וז״ל בחולין פ״ד ע״א תוס׳ ד״ה עשרה כתבו אבל במדרש אמר אורחים יום ראשון אווזים ותרנגולים יום שני דגים יום שלישי בשר כו׳ וכתב שם הגאון מהר״ץ חיות בהגהותיו וז״ל מדרש זה הוא מאותן המדרשים אשר היו לעיני הקדמונים ונאבדו מאתנו כי חפשתי ולא מצאתי רמז לדברי מדרש הללו במדרשים שלפנינו עכ״ד. ועל זה בא הרב הכותב כי הוא ראה בפסיקתא דר״כ בפסקא אחריתי דשמיני עצרת ואלו נגלה רז זה להגאון רצה״ח לא הי׳ כותב מה שכתב והי׳ מוצאו שם בפסיקתא עכ״ל. נעלם ממנו כי הפסיקתא דר״כ לא היתה לפני הגאון מהר״ץ חיות ז״ל כי אנכי הוצאתיה לאור עולם בשנת תרכ״ו עפ״י כתב יד רק הי׳ לו להעיר כי נמצא בתנחומא הנדפס מכבר

פנחס אות י״ז ובתנחומא הקדום אשר הוצאתי לאור פנחס אות ט״ז ובמדרש במ״ר פכ״א אות כ״ה ועיין בתנחומא שם הערה ס״ג מה שהעירותי בזה.

נד) שם, שם. הביא וז״ל בוא וראה שרבנו הגדול הרמב״ם ז״ל רגיל לכנות אגדת חז״ל שבש״ס בשם בראשית רבה וחושב שם ד׳ מאמרים אשר הביא בשם ב״ר ונמצאים כלם בבבלי עי״ש על כל המאמרים ההם מהרמב״ם. כבר העיר הגאון הר״ץ חיות בספרו אגרת בקרת דף ו׳ ע״ב בהערה שם.

נה) שם צד 116 הביא ידידי הרב החוקר המהולל מהר״י רייפמאן כי בפירוש ריב״א על התורה פ׳ משפטים ד״ה ורצע אדניו כתוב: ובלשון ערבי נמי כשאדם אומר מה מעשיך אומר מה הימרך וכן נמי מצאו בתרגום של תהלים דמתרגם „מעשה" „הימר" וכו׳ עכ״ל. ועל זה העיר הרב החכם הנ״ל אין שמץ מזה בתרגום תהלים אשר לפנינו ונראה כי תרגום של תהלים הנזכר בפירוש ריב״א אינו תרגום ארמי רק תרגום ערבי, וכי אמרו „ובלשון ערבי" שב גם אל התרגום של תהלים, כי המלה הערבית הימר לא נמצאה בכל התרגומים הארמים, עכ״ל. יסלח לי החכם הגדול הזה כי כל דבריו המה בנוים על השערה רחוקה. הריב״א לא כון לתרגום ערבי רק לקח דבריו מתוס׳ סוטה ט״ו ע״א ד״ה כמין חומר שהביאו פי׳ רב סעדי׳ גאון כמין המעשה, דבלשון ארמית אומר אדם לחברו מה המרך כלומר מה מעשיך, ובתוס׳ קידושין כ״ב ע״ב הביאו וז״ל: ור״ת פי׳ חומר מעשה וכן פי׳ הערוך ובלשון ערבי כשאומר לחברו מה מעשיך אומר לו מה חמרך. ועיין תוס׳ חולין קל״ד ע״ב ועיין ערוך ערך המר שהביא אנו גורסין חומר בה״א ופי׳ כמין מעשה שכן קורין המעשה בלשון ארמית איהמרא וכי יפגשו זה את זה אומר לחברו מאי אהמרך. ויש לתקן בלשון ערבי כמו שהביאו חכמי התוס׳ בקידושין שם. והריב״א חשב שכן הוא בתרגום ארמי והמלות „של תהלים" יש למחוק מן הספר.

נו) שם צד 132 מדרש וי״ר פכ״ט גתות בתוכו ברכות בתוכו ורצה החכם המעיר להעיר שתבת גתות הוא ר״ת ג׳ תרועות ו׳ תקיעות היינו שמצות שופר בו, עוד יש לומר שיש בזה ערביב והסרון דברים, וצ״ל שהוא שבע במצות, שופר בתוכו כפור בתוכו כו׳, ד״א השביעי שהוא שבע בכל, גתות בו, ברכות בו כל מיני מגדים בו וכ״ה בילקוט עכ״ל. המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא בחדש השלישי (קנ״ד ע״א) ושם הגי׳ הנכונה בחדש השביעי, בחדש שהוא משובע במצות שופר בתוכו כפור בתוכו סוכה בתוכו לולב וערבה בתוכו. ד״א בחדש השביעי חדש שהוא משובע בכל, גרנות בתוכו, גיתות בתוכו כל מיני מגדים בתוכו וכתבתי שם בהערה משובע במצות דרש שביעי שיש בו שבע מצות. שופר כפור סוכה וארבע מינים שבלולב ובמקום לולב וערבה צ״ל ור׳ מינים שבלולב כי לולא זאת אין כאן רק חמש ובמנורת המאור סי׳ קמ״ו הביא המאמר שובע שמחות אל תקרי שובע אלא שבע אלו ז׳ מצות שבחג ד׳ מינים שבלולב וסוכה וחגיגה ושמחה ואח״כ הביא המאמר מהפסיקתא ואח״כ העירותי שם בוי״ר פכ״ט נתערבו שני המאמרים הדרוש שלפני זה והדרוש השני בפסיקתא יחד; וכן הוא שם ד״א בחדש

השביעי שהוא משובע בכל, גתות בתוכו ברכות בתוכו כפור בתוכו סוכה בתוכו לולב וערבה בתוכו ע״כ יש לתקן במקום ברכות צ״ל גרנות הנאות אל גתות שלפניו. וכמו שהוא בפסיקתא.

נז) שם צד 137 מה שהעיר שם הרב המופלג מוהר״ר ברוך עין שר״א ברשב״י לא הי׳ חתן ר׳ יוסי בן לקוניא רק חתן ר׳ שמעון בן יוסי בן לקוני והביא ראי׳ מפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בשלח, על זה העירותי גם אני בכנסת הגדולה ח״ד צד 91 סי׳ ל״א.

נח) שם צד 141 הביא הגהה בגמרא ברכות ט׳, ע״ב שצ״ל ק״ב פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה וכן צ״ל הני ק״ב ק״ג הווין כו׳ עי״ש. עיין במדרש תהלים מזמור ק״ד א״ר שמעון בר אבא מתחלת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים ואין כתיב בהן הללויה ועי״ש בהערה צ״ב.

נט) שם צד 168 משער כי מ״ש הרשב״ם פ׳ בא י״ג ט׳ על פסוק והי׳ לאות על ידך לפי עומק פשוטו יהי׳ לך לזכרון תמיד כאלו כתוב על ידך הוא הוספת איזה קראי ופי׳ הרשב״ם הוצאת החכם ראזין איננו תחת ידי עכ״ל. זה נמצא גם ברשב״ם הוצאת הרב החוקר הגדול מהר״ד ראזין והעיר שם בהערה כי הלך בעקבות מנחם במחברת שרש טף.

ס) שם, שם. מובא שם דברי חכם אחד שתמה על הגמרא ע״ז נ״א אמר רב נחמן כו׳ ושאילתיה לרבה בר אבוהו הלא רב נחמן הי׳ תלמידו של רבה בר אבוהו ואיך קרא לרבו בשמו ועל זה רצה לתרץ כי רבה יש בו משמעות גם רבנות או גדלות כמו ר׳ הושע רבה ע״כ קוראהו כן, ע״כ. ומה רב הדוחק בזה! עיין סדר הדורות דף קס״ח בערך רבה בר אבוה שהביא הרבה מקומות אשר נאמר בהן א״ר נחמן אמר רבה בר אבהו ובכל המקומות נראה כי הוא שם עצם ולא תואר כבוד.

סא) שם צד 171 הרמב״ם בהקדמתו לסדר זרעים כותב אשר ר׳ יוחנן חבר את הירושלמי בקרוב שלש מאות שנה לחרבן הבית והנה חרבן הבית היה בשנת נ״א תתכ״ח ור׳ יוחנן היה בשנת תתק״ן ואף אם נאמר כי האריך ימים עד התחלת אלף החמישי ובכל זאת יותר משתי מאות שנה לא יתרחק מזמן החרבן. ואבקש את כבוד חכמי ורבני דורנו אולי יש בידם דבר מה להליץ בעד כבוד הרמב״ם ז״ל יבאו נא תשובותיהם בקהל ומקרב לבי אהדמו עכ״ל. ידוע כי ר׳ יוחנן מת ד״א י״ח ועברו מן חרבן הבית ערך ב׳ מאות שנה, רק ברור כי נפל ט״ס בהקדמת הרמב״ם וצ״ל בקרוב ב׳ מאות שנה, ומן אות ב נעשית ג. ונמצא לנכון בספר הקבלה להראב״ד שכתב המשנה חברה רבינו הקדוש ק״כ שנה לחרבן והירושלמי חברו רבי יוחנן קרוב למאתים שנה אחר החרבן. וכבר מלתי אמורה בהערות שלי לס׳ שערי ציון (יארוסלוי תרמ״ה) כי ז״ל הרב ר׳ יצחק לאטיש שם (דף כ״ז) ר׳ יוחנן חבר גמרא ירושלמית וחברו במאה ושמנים שנה אחר הבית [הוא שנת ד׳ אלפים ח׳ ליצירה) וגדולי המחברים כתבו בשלש מאות ולא נראה לי לפי שטת רב כי בימיו נעשה ר׳ יוחנן ראש ישיבה ארבע מאות ותשעים לשטרות והוא שנת ק״י לחרבן; ושם בהערה ש״מ כתבתי המלות ולא נראה

לי הם דברי מהר״י לאטיש ומה שהביא כי בימיו נעשה ר׳ יוחנן ראש ישיבה כו׳ הוא במאירי שם וז״ל: ושהושבת ר׳ יוחנן בא״י לראש ישיבה היתה בימיו של רב בשנת ת״ץ [לשטרות] שנת ק״י אחר החרבן ומלך פ׳ שנים ונפטר תק״ע [לשטרות] שהיא שנת ק״צ אחר החרבן עכ״ל. וא״כ נעשה ר׳ יוחנן ראש ישיבה ג״א תתקל״ה ליצירה ומלך פ׳ שנים עד שנת ד׳ אלפים י״ה ואז נפטר, ובאגרת רב שרירא גאון כתב שמת בן פ׳ שנים שנת תק״צ ועל זה העירותי שם בהערה של״ב שצ״ל שנת תק״ע לשטרות כמו שמובא במאירי ומה שהביא בשנת ת״צ לשטרות שנת ק״י אחר החרבן נעשה ראש ישיבה ר״ל בשנת ת״ץ לשטרות שהתחיל בשנת ג״א תמ״ה תמ״ט והוא שנת ג״א תתקל״ה ליצירה ונפטר בשנת תק״ע שהוא שנת ק״ץ אחר החרבן. ר״ל תק״ע לשטרות היא שנת ד״א י״ה ליצירה וכן ק״ץ אחר החרבן היא ג״כ שנת ד״א י״ה לכן נשתבשו האותיות בדברי רב שרירא גאון ומן תק״ע נעשית תק״ץ. גם בטעות שמת בן פ׳ שנים וזה אינו רק מלך פ׳ שנים ומה שהביא מהר״י לאטיש שגדולי המחברים כתבו בשלש מאות אחר החרבן חבר הירושלמי, כוונתי בזה אל הרמב״ם ז״ל שכתב כן בהקדמתו ליד החזקה, אולם אין ספק שנפל טעות בדברי הרמב״ם ז״ל וצ״ל בקרוב ב׳ מאות שנה והמעתיק עשה מן ב׳ אות ג׳ ואח״כ הציגו שלש מאות שנה וכאשר הבאתי שנפטר בשנת ק״ץ אחר החרבן לכן כתב הרמב״ם ז״ל לנכון קרוב לב׳ מאות שנה, וגם בסדר הקבלה להראב״ד כתב בקרוב מאתים שנה אחר החרבן ע״כ.

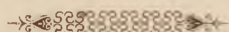
סב) שם צד 172 הביא איזה פסוקים אשר יש בהם שינוי נוסח בין כתבי קדש שלפני חכמי התלמוד ושלפנינו. והביא ג״כ ויחתר לו ויעתר לו מיבעי ליה בונתו למאמרם סנהדרין ק״ג ע״א. עיין מה שהעירותי על זה בפסיקתא דר״כ פסקא שובה הערה ק״י שלא הי׳ לפניהם נוסחא אחרת רק צ״ל ויעתר לו ויחתר לו מלמד כו׳ ר״ל שפרשו מלת ויעתר במקבא כמו ויחתר ע״ש. ועיין גם בתשובות הגאונים ליק תשובה מ״ה שאלו מן קמאי מר רב יהודאי גאון ריש מתיבתא הא דאמר רב יהודה אמר רב (סוטה י׳ ע״א) אמר שמשון לפני הקב״ה רבש״ע זכור לי כ״ב שנה והא כתיב והוא שפט את ישראל עשרים שנה ולא פשט. והעירותי בהערות לתשובת הגאונים (ליק תרכ״ה) צד 17 כי בתשובת הרשב״א סי׳ פ״ח שנשאל מחכם אחד מה טיבן של שתי שנים הללו והשיב שלפניו בגמרא כתיב עשרים שנה עכ״ל. ובתוס׳ שבת נ״ה ב׳ מעבורים כתיב וכתבו וז״ל הש״ס שלנו חולק על ספרים שלנו שכתב בהם מעברים וכן מצינו בירושלמי פ״ק דסוטה והוא שפט את ישראל ארבעים שנה מלמד שהיו פלשתים יראים ממנו כ׳ שנה אחר מותו כמו בחייו, ובכל ספרים שלנו כתיב (שופטים ט״ז ל״א) עשרים שנה עכ״ל. ויפה העיר הרב החוקר הגדול הרשד״ל ז״ל במכתבו לס׳ כרמי שומרון צד 107 הכ״ף והמ״ם דומות זו לזו בכתב שמרוני ומזה נמשך כי בקצת ספרים הי׳ כתוב וישפוט וגו׳ ארבעים שנה במקום עשרים כי קצת הסופרים כתבו מ׳ במקום כ׳.

סג) שם צד 23 נמצא מאמר גדול מכונה „סדורין של דוב" מאת הרה״ח מוהר״ר דוב בעריש טורש והוא השגות על מלאכת הרב החכם הגדול מוהר״ר

נפתלי משכיל לאיתן. בהוצאות שלי את הספר היקר סדר הדורות עם הערות ותקונים, ויעדתי לזה מאמר מיוחד. ודברתי ברהבה על השגות שלו. ואקוה כי ימצאו חן בעיני הקוראים הישרים.

ובזה אסיים אף כי יש לי עוד הרבה דברים להעיר על החלק הזה אבל אין לי פנאי להאריך יותר והי׳ כאשר ינוח לי מעט אבוא עוד הפעם לפני הקוראים היקרים להשלים את אשר החילותי ולע״ע די בזה.

שלמה באבער.

ביום מהומה ומבוכה, ערבה כל שמחה ונצו יגון ואנחה, אל הלקח ארון האלהים רכב ישראל ופרשיו ה״ה החכם הכולל אביר הרופאים ואב לחכמים איש שהכל בו הרופא המובהק כמוהר״ר רפאל יצחק חיים כ״ץ מהחזנים זצוק״ל הנה בעת חכמות בחוץ תרונה קראו למקוננות ותבאנה ולהכמות שלחו ותבאנה. אבדה חכמה ועצה מבנים וישראל מורה מאד באין אונים, וכל המתעצל בהספדו של חכם וכו׳ על כן במר נפש מספר מר, אריד בשיחי ואומר, ולבי הכרמר:

א.

מִמַּחֲזֶה עֵינַי אֵמַת 1) נִפְעָמְתִּי
גַּם חוֹבְלָה 2) רוּחִי בְּאֵין מָנוֹחַ
אֱהִי׳ כְּאִישׁ נִדְהָם וְאֵין בִּי כֹחַ
מַה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתִּי.

ב.

אָשׁוּר אֱלֵי מָרוֹם וְשָׁם עֵיפָתָה
אַבִּיט עֲלֵי תַּחְתִּית וְהֵן צַלְמָוֶת
אֶפְנֶה לְמוֹ יָמִין וְאֵימַת מָוֶת
אָצִיץ פְּנֵי שְׂמֹאל קְצִיר סוּפָתָה

ג.

חָשַׁךְ בְּעֵת צֵאתוֹ מְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ
גַּם אוֹר נְכוֹן הַיּוֹם כְּבֵין עַרְבַּיִם

הִתְלַבְּשׁוּ קַדְרוּת פְּנֵי שָׁמָיִם
חָלַף מְאוֹר יוֹמָם וְיוֹכַח *) אָמֶשׁ

ד.

קוֹל נַאֲקַת רוֹעִים בְּמַר נִשְׁמַעַת
קוֹל צַעֲקַת הַצֹּאן וְאוֹי יָרִיעוּ
קוֹל יִלְלַת שָׂרִים וְהִי יַבִּיעוּ
קוֹל שַׁאֲגַת עַמִּים וְלֵב קוֹרַעַת

ה.

הָרוֹפְאִים אוֹי אַלְלַי יִצְעָקוּ
אַף עַל פְּאַת מִטָּה בְּבְכִי יַשְׁמִיעוּ
חוֹלִים אֲשֶׁר עַד אֶל שְׁאוֹל יַגִּיעוּ
יַחְדָיו אֲהָהּ מֵעִיר מְתִים יִנְאָקוּ

ו.

הִתְפּוֹרְרָה הִתְמוֹטְטָה הָאָרֶץ
כָּל יוֹשְׁבֵי בָהּ נִבְהֲלוּ נֶחְפָּזוּ
כָּל מוֹסְדוֹת הָרִים הֲכִי יִרְגָּזוּ
אַף מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם וְדָרֵי עָרֶץ 3)

ז.

פִּתְרוֹן חֲלוֹמִי זֶה אֲהָהּ הוֹדִיעַ
הַצּוּר אֲשֶׁר לָקַח מְאוֹר עֵינֵינוּ
צַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם וְזֵר 4) רֹאשֵׁנוּ
עָלָיו הֲלֹא אֶבְכֶּה (וְאֵיךְ אַרְגִּיעַ)

ח.

קַרְנֵי נְהָרָתוֹ הֲלֹא יַזְהִירוּ
עַל כָּל קְצוֹת תֵּבֵל בְּתוֹם וָיוֹשֶׁר

*) לשון ויכוחתיו בכבע תגביס.

תַּדְרִיךְ כְּנַף שַׁחְרוֹ לְחֶלְקַת אוֹשֶׁר
פָּנָיו פְּנֵי חַמָּה בְּאוֹר יַקְדִירוּ

ט.

עַל כֵּן נְגוֹהוֹת לַאֲפֵילוֹת שָׁבוּ
עֵת נַעֲרָה צַדִּיק כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ
הִנֵּה לְזֹאת יֵלֵךְ לְבָבִי תֶּמֶס
עַל זִיו מְאוֹרֵי אוֹר אֲשֶׁר עָרָבוּ

י.

רוֹעֶה לְרוֹעִים הוּא (וְלֹא יֶחְסָרוּ)
מְנַהֵג לְצֹאן עַמּוֹ בְּמִשְׁפַּט צֶדֶק
מֵישִׁיר לִישָׁרִים מְחַזֵּק כָּל בֶּדֶק
עַמִּים לְחָכְמָתוֹ הֲכִי יִנְהָרוּ

יא.

רוֹפֵא לְכָל בָּשָׂר לְגוּף וָנֶפֶשׁ
חָכְמַת רְפוּאָה בּוֹ אֱמֶת קִנְנָה
נַפְשׁוֹ בְּחַיָּיו בֶּאֱמֶת שָׁנְנָה [5]
בֵּין מַלְאֲכֵי מָרוֹם לְחַפֵּשׂ חֹפֶשׁ

יב.

לָכֵן בְּעֵת צָרָה אֲשֶׁר הוּסָרָה
נֵזֶר פְּאֵר הַדּוֹר וְעֵץ הַדַּעַת
כֻּלָּם בְּמַר יִבְכּוּ בְּכִי מֵיפַעַת
כָּל צוּף דְּבַשׁ מָתוֹק לְמַר הוּמָרָה

יג.

הֵן עוֹד בְּפִי שִׂיחִי כְּאָזְנִי בָאָה
קוֹל עִיר וְקַדִּישׁ מִשְּׁמֵי שָׁמַיִם

(מִנַּחֲלֵי דִמְעָה מְנַע עֵינָיִם)
אַךְ נִשְׂגְּבָה קוֹל זֶה וְלֹא נִמְצָאָה

יד.

אֶפְנֶה לְכָל פִּנּוֹת וְלֹא אֶרְאֶנָּה
כִּי נִסְתְּרָה דַרְכָּהּ וְלֹא נִגְלָתָה
כִּבְרַק עֲנָנִים נִרְאֲתָה נִכְסָתָה
אָן אֵלְכָה אֶחְקוֹר וְאֶמְצָאֶנָּה — הֵנָּה

טו.

מַה זֶּה מְקוֹם אַיֻּמָּה וְאָנָה אָנִי
רַק קוֹל פְּחָדִים פֹּה אֲנִי שׁוֹמֵעַ
פַּעַם בְּשִׁיר פַּעַם בְּצִיר דוֹמֵעַ
מִי זֶה בְּהֵד הָרֵעִים וְהִבְהִילָנִי — אָנִי

טז.

מִי אַתְּ אֱמֶת הַגֵּד אֱמוּנָה אוֹמֶן
הַאַתְּ מְשׂוֹשׂ לִבִּי תְּמוֹל עָלִית
אֶל מִשְׁכְּנֵי עֶלְיוֹן אֲשֶׁר אִוִּית
וּלְךָ בְּשָׁרֵי נַעֲנֶה מְשׁוֹמֶן — אוֹמֶן

יז.

הִנֵּה מְאוֹרֶיךָ תְּמוֹל עָרָבוּ
וְתַעֲזוֹב צֹאנְךָ (אֲהָהּ) רוֹעֵינוּ
אֵיךְ תַּאֲזִין עַתָּה לְקוֹל בִּכְיֵנוּ
וּפְנֵי כְבוֹדְךָ עַמְּךָ עָזָבוּ — שָׁוְא הוּא

יח.

הַעוֹד בְּחַיִּים הוּא מְאוֹר עֵינֵינוּ
אוֹ זֶה לְבָבִי הוּא אֲשֶׁר רִמָּנִי

אַךְ לֹא חֲלוֹם זֶה לִי בְּהָקִיץ אָנִי
כִּי צוּף דְּבָרָיו עוֹד אֱלֵי הִכְּנוּ — כֵּן הוּא

יט.

כֵּן הוּא אֱמֶת הוֹדוּ וְלֹא הִכַּחֲדוּ
חַכְמֵי תְּעוּדָה כַּאֲשֶׁר אָמָרוּ
כִּי עוֹד בְּמִיתָתָם הֲכִי נִזְכָּרוּ
חַיִּים קְדוֹשֵׁי אֵל וְלֹא יֹאבֵדוּ

כ.

נִשְׁמַת קְדוֹשׁ אֵל הֲכִי עָלְתָה
לַחְסוֹת בְּזִיו לֹא רָאֲתָה כָּל עַיִן
חַיִּים אֱמֶת זֶה לוֹ וּמִיתָה אַיִן
כִּי הִיא תְּשׁוּבָתוֹ לְהָרָמָתָה

כא.

דִּבְרֵי אֱמֶת מִנִּי שָׁמוֹ נִכָּרוּ
יצחק עֲלֵי חיים אֲשֶׁר יְהַלְּלוּ
יִבְכּוּ בְּמַר עָלָיו וְיִתְאַבָּלוּ
כָּל יוֹדְעֵי *) חַיָּיו אֲשֶׁר יָקָרוּ

כב.

נַפְשׁוֹ מְרוֹמִים שָׁכְנָה רוֹגַעַת
יצחק לְכָל פַּחַד וְאֵימוֹת נָסוּ
עִמּוֹ מְקוֹר חיים וְצָרוֹת פַּסּוּ
תִּזְרַח תְּהִלָּתוֹ **) בְּעֵת שׁוֹקַעַת

כג.

זֶה הוּא אֲשֶׁר אֶל רוֹב יְגוֹן לִבֵּנוּ
דוֹמֶה לְיָם הוֹמֶה בְּרוּחַ סַעַר

---

*) נ״א כָּל יֹדְעָיו.

**) לשון אור כי יהל.

יִתֵּן מְעַט פוּגַת וּמַשְׁקִיט 6) שַׁעַר
כִּי הוּא לְמֵלִיץ טוֹב יְהִי עָלֵינוּ

כד.

דַעַת יְיָ מָלְאָה הָאָרֶץ אוּלָתֶךָ
דַעַת יְיָ מָלְאָה הָאָרֶץ
הַמָּוְתָה תִּבְלַע וְתִגְדּוֹר פֶּרֶץ
קוּמָה יְיָ אֵל נְשָׂא יָדֶיךָ

נפש דאבה

משה חיים בלא״א יעקב הי לוצאטו יצ״ו.

הקינה הזאת כבר נדפסה בס׳ פרחי צפון מחברת שנית צד 130—132 אמנם חסרים שם י״א בתים היינו מן בית י״ב עד כ״ב ועד בכלל ולא נדפסו שמה רק י״ג בתים.

ואלה השנוים אשר מצאתי שם:

1) אֱמֶשׁ. 2) חֶבְלָה. 3) אָרֶץ. 4) וְגֵר. 5) שָׁכְנָה. 6) וַיַּשְׁקִיט. —

(ש׳ז׳ח׳ה׳).

דברי שלמה.

ראיתי במכ״ע כנסת הגדולה ספר ד׳ צד 23—30 מאמר מכונה „סדורין של דוב״ כולל תלונות והשגות על הרב החכם המופלג מו״ה נפתלי משכיל לאיתן מוציא לאור את הספר היקר סדר הדורות (ווארשוי תרמ״ב), והנה אף כי כפי הנראה ממאמרו זה נוכל לשפוט כי המשיג הזה שוקד על דברי הז״ל באהבה רבה, בכ״ז ידאב לי לבי וכן ידאב לב כל קורא משכיל, לראות איך גברה השנאה בדורנו בלב אנשי התורה והחכמה, לרדוף את זולתם בחמה שפוכה, לשפוך עליו מרורות, דברי נאצות ובזיונות, דברי הרופים וגדופים שלא כדת. הן אמת כי כל אדם עלול לשגיאה, ומי גם ממחברים היותר גדולים יוכל להתפאר כי מלאכתו יצאה כסלת נקיה מכל סיג וחלאה

ובעל סדר הדורות ז"ל בעצמו יוכיח, אשר היה גאון גדול אין קץ לבקיאותו וחריפותו, ובכ"ז לא נמלט משגיאות וטעיות, כי זה גורל כל אדם אשר הוצב גבול לבינתו, ואם המצא ימצא באיזה חבור טעות או שגיאה, מהנכון לחכמי לב להעיר עליה ולגלותה בקהל, למען תתוקן הטעות, כי שבשתא כיון דעל על, ולכן החובה על כל מבין להעיר על השגיאה, אך בדברים רכים, לא בדברים קשים כגידים, חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים. וביותר רע עלי המעשה והדרך אשר בהרו לעצמם איזה מבקרים ומשוגים, בבקרם איזה חבור לשפוך בוז וקלסה על מחברו ולחפאות עליו דברים אשר אין להם שום ענין ויחס אל נושא ההשגה, כמו שתראה מלשון המשיג הזה אשר שפך על החכם הגדול מהר"ן משכיל לאיתן הצי לעגו, ומה לו להמשיג אם החכם הנ"ל הי' לו מסחר באתרוגים או בדברים אחרים עבור מחיתו? תכלית מבקר דורש טוב לעיין בתוכן הדברים לברר אם טובים וישרים הם, ואז מוטל עליו להללם בשער, ואם ימצא בהם מום וחסרון, לעלות ולאמר ראה זה מצאתי שלא כוון בו המחבר יפה, אם כי לא עיין כראוי, או כי נעלם ממנו איזה דבר לשעה, אך לא לשפוך בוז וקיקלון על כבודו, אף כי להרבות דברים שאין להם שום שייכות כלל לענין גוף הספר. זה המחבר הרב החכם הר"ן משכיל לאיתן באמת מלאכה גדולה ומעולה עשה, כי בכל ספרי סדר הדורות מדפוסים קדמונים עלו בהם קמשוני הטעיות למרבה, וגם לגדולי חכמי לב היה קשה העיון בו לרוב הבלבול והאי-סדרים אשר היו בתוכו, וזה החכם הנ"ל עמל הרבה ביגיעה ובשקידה רבה ועצומה, עד אשר סדרו וטהרו וכמעט חדש זוהר הדר ספר היקר הזה וכל איש יחזה בו יתענג על פניני אמרותיו, כי ירוין הקורא בו, ואם גם הוא לא העיר על הרבה דברים בסה"ד הצריכים תקון, ונשארו עוד הרבה אשר נחוץ לעורר עליהם ולתקנם (קצת דברים הביא החכם הנ"ל בשמו בתקונים ומלואים בסוף הספר) אבל כל זה לא ימעט ערך מלאכתו אשר עבד באמונה ובתמים, ונהפוך הוא כי ראוי לכל איש מבין דורש חכמה לתת תודות ותשואות הן אל החכם הנ"ל, על אשר נטל על שכמו העבודה הכבדה הזאת, לא לשלם רעה תחת טובה, תחת רדפו טוב האמת והמועיל, ולשפוך עליו בוז וקלון. הכזה יהיה שכר המחברים הדורשים טובות עמם להרם קרן החכמה, לתת להם בוז וחרפה תחת עמלם לעשות טוב? וכן לא יעשה. —

והנה השגותיו הם על ב' פנים: א) השגות קטנות צנומות דקות על החכם המו"ל ה"ר נמ"ל. ב) אשר הם עיקר למאמרו מדוע לא הוסיף החכם הנ"ל שמות תנאים או אמוראים אשר לא הובאו מהגאון בעל סדה"ד. ובא הוא והביא לנו בסדר א"ב שמות תנאים ואמוראים אשר יש להוסיף על הס' סדר הדורות. הגם כי זאת לא היתה מטרת החכם הנ"ל במלאכתו, וגם למלאכה זו כמעט אין לדבר סוף לחפש בתלמודים ומדרשים שמות תנאים ואמוראים, ואם הוא חפש ומצא איזה שמות האם בזה השלים ולא השאיר עוד הרבה הרבה אשר לא העיר עליהם? ועל איזה מהם העירותי במבוא לתנחומא פרק ז' ובמבוא למדרש תהלים פרק ז' ובהערות שלי ואין פה המקום

לפרטם, וגם אלה אשר אספם המשיג שלא נזכרו לדעתו בס׳ סדה״ד, לא שם עינו לעיין היטב בהמאמרים אם נכונים הם, או נדפסו בטעות וכל המוסיף גורע, לכן אמרתי להציג לפניך הקורא את כל שמות התנאים והאמוראים אשר הוסיף זה המשיג ואת אשר העירותי עליהם, יראו הקורא וישפוט.

סוף דבר לא ישר בעיני דרך המשיג הזה וכן לא יישר בעיני כל קורא מבין אוהב חכמה, ומי יתן שישבתו השגות כאלה מבין הכמי לב והקולות יחדלון, שלא לבזות ולהקל בכבוד הכמים וכמאמרם ז״ל יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואשר הזהיר התנא ר׳ אליעזר לתלמידיו הזהרו בכבוד חבריכם, ותרב הדעת ואהבת האמת בקרב סופרינו.

והנה החכם המשיג הביא צד 24 כי מצא בסה״ד איזה שגיאות אשר לא תקן הרב מהר״ן משכיל איתן. ומה שהביא הם דברים קטנים, אשר אינם שוים בנזק הזמן להעלותם על ספר. בעל סדה״ד הביא ר׳ ביבי מרגניא מדרש איכה בפ׳ ממרום שלח ובאמת שם הגי׳ מרנגיא, מה הועיל אם הגי׳ לפנינו מרגניא, אשר גם הוא בטעות וצ״ל סרנגיא והוא שם מקום ובירושלמי סוכה פ״ד ה״ג (דף נ״ד ע״ג) ר׳ בא סרונגיה.

עוד שם. בעל סדה״ד הביא ר׳ יהודה בר סיננא מדרש איכה פ׳ כל עמה. ועל זה כתב המשיג כי שם הגי׳ סיגנא בגימ״ל ע״כ. נעלם ממנו כי הוא אך טעות הדפוס ובאות ס׳ צד 296 הביא „סיגנא ר׳ יהודה בנו״ לכן תראה כי הי׳ כתוב ר׳ יהודה בר סיגנא ונשתבש.

שם. ר׳ יוחנן בן קצרתה כו׳ ומדרש שמואל פכ״ט. והעיר שצ״ל פכ״ו. על שגיאות כאלה לא הי׳ נחוץ לו להעיר כי הוא אך טעות הדפוס. ומה שהביא עוד שם וכן ר׳ יוחנן בן קצרתת כו׳ נעלם ממני על מה דבריו הטבעו, ובאיזה ערך מצא הדברים בסדה״ד.

עוד שם. היוחסין הביא לוי בר זבדיה כתב הסה״ד לא מצאתי ועל זה כתב החכם משכיל לאיתן ביוחסין שלפני לוי בר זכריה וגם הוא איננו. והמשיג כתב שישנו במדרש שה״ש פ״א סי׳ ד׳. וגם בפסיקתא רבתי פסקא ויהי בחצי הלילה נמצא ר׳ לוי בר זכרי׳ אולם בפסיקתא דר״כ פסקא ויהי בחצי הלילה הגי׳ ר׳ לוי בר ברכיה. אם כי החכם הר״נ משכיל לאיתן לא מצא המאמר אין זה השגה כלל כי כאלה נמצא בסה״ד הרבה הרבה אשר כתב על דברי היוחסין „לא מצאתי״ ובאמת נמצאים לנכון בתלמודים ומדרשים, ומדוע החכם המשיג לא שם עינו להביא המקומות אשר מעל סדה״ד כתב עליהם לא מצאתי ובאמת נמצאים לפנינו: לדוגמא בסה״ד שם במאמר שלפניו ר׳ לוי התניה דר׳ זכריה כתב הסה״ד „לא מצאתי״ ובאמת נמצא ר׳ לוי התניה דר׳ זכריה בפסיקתא דר״כ ויהי בחצי הלילה (עי״ש הערה צ״ו) ובפסיקתא רבתי שם ואולי יש לתקן ר׳ זכרי׳ התניה דרבי לוי אשר נזכר הרבה פעמים בירושלמי כמו פסחים פ״א ה״א (דף י״ח ע״ב) ר״ה פ״א (דף נ״ו ע״ג) ודומיהם. וכן בערך אבא בר מריא כתב בעל סדה״ד „לא מצאתי״, ונמצא במדרש שמואל פ״א ר׳ אבא בר מריא. בערך אביטל ספרא משמיה דרב לא

מצאתי שאמר בשם רב רק בשם רב פפא, ובאמת ביוחסין השלם כתוב מפורש משמיה דרב פפא. בערך הנה בר לואי היותסין מביא הנינה בר לואי ולא מצאתי, אולי הוא ר׳ חנין בר לוי ירושלמי ביצה ר״פ המביא. בערך ר׳ חנינא בן פזאי לא מצאתי, ובאמת נמצא בתנחומא לך אות כ״ז וירא אות י״ה. בערך ר׳ יצחק בר יעקב בר גיורי היוחסין הביא בזמן רבי ולא מצאתי, אולם ביוחסין השלם איתא ובזמן רבין. ר׳ יצחק איש כפר עיטוש היוחסין הביא שהי׳ תלמיד ר׳ יותנן ולא מצאתי, ביוחסין השלם הביא ר׳ יצחק איש כפר עיטוש אמר ר׳ יוחנן וזה נמצא בירושלמי ביצה פ״א דף קפ״ו ע״ב. בערך עוה הביא הסה״ד עוה קמי׳ דרב הסדא ור׳ יוחנן רבו וכתב הסה״ד לא מצאתי זכרו והיוהסין הביא יתיב רב אהא בר עוא קמיה דרב חסדא משמיה דר״י והוא בפסחים ל״ג ע״ב. ערך ר׳ שמואל בן גוריא כתב הסדה״ד לא מצאתי זכרו, ובאמת נמצא בתנחומא הנדפס פ׳ בהר. ר׳ שמואל בר בוסנא כתב הסדה״ד לא מצאתי ובאמת כן היתה הגי׳ לפני הב״ח שבת ע״ה ע״ב. ואין פה המקום לאסוף כל המאמרים אשר כתב בעל סדה״ד „לא מצאתי״ ולהעיר על מקורם כי לזה יעדתי מאמר מיוחד.

עוד שם הביא הסה״ד הביא ר׳ יוסי דמן קסרי בסנהדרין ק״ת ע״א ובמדרש קהלת איסי, ועל זה כתב המשכיל לאיתן לא מצאתי והעיר המשיג כי מצא בקה״ר פ״ז. אבל ידוע כי ר׳ יוסי ור׳ אסי הכל אחד. והמשיג מצא מציאה במקום אחד ונפל עליה. ומדוע לא שם עינו על הרבה מקומות אשר החכם הר״ן משכיל איתן כתב לא מצאתי ובאמת נמצאים לנכון רק יש לתקן קצת, כמו לדוגמא ר׳ יוסי בן בון ציון, הערוך שביעית פ״ג וכתב שם לא מצאתי, ובאמת צ״ל בסה״ד שבועות פ״ו (והוא ה״ב דף ל״ו ע״ד). בערך רב אסי (דף ל״ה ע״א) ר׳ ינאי בש״ר אסי מדרש איכה נ״ז ב׳, והעיר הרב משכיל לאיתן במדרש איכה לא מצאתי, ובאמת הציון מדרש איכה נ״ז ב׳ נשתרבב משורה שלפניה ר׳ יעקב בר אחא בשם ר׳ אסי והוא במדרש איכה דף נ״ז ב׳ בדפוס אמסטערדאם בפ׳ מבליגיתי עלי יגון ד״ה ר׳ זעירא פתח. בערך יוסי (דף קי״ג ע״א) ר׳ אבא בר אהוה דר׳ יוסי שקלים פ״ב, והעיר שם ה׳ משכיל לאיתן לא מצאתי. בירושלמי הנספח להבבלי שקלים פ״ב איתא ר׳ אבא מרי אחוי דר׳ יוסי אבל בשם ירושלמי נשמטו המלות „אחוי דר׳ יוסי״. ופה קצר המצע להשתרע ולהביא עוד הערות כאלה רק עוד על אחת אעיר: בערך ר׳ שמואל בר חייא בר יהודה בש״ר הנינא ירושלמי רפ״ק דברכות מ״ט ב׳ ועל הציון האחרון העיר ההכם משכיל לאיתן לא ידעתי כונתו. אבל לדעתי צ״ל מ״ש ג׳ והכונה מעשר שני פ״ג והוא שם דף נ״ד ע״א ונשתבש בהעתקה מ״ט ב׳ וצ״ל מ״ש ג׳. גם לא אוכל סלוח להחכם הזה שהשמיט הדפים אשר ציין הערוך מירושלמי וכוון להירושלמי דפוס קראקא ונדפס אח״כ בקראטאשין והוא נדפס דף על דף ונקל למצוא המאמרים. וכן לא יפה עשה שלא עיין על כל מאמר ומאמר ביוחסין השלם כי בדפוס קראקא אשר הי׳ למראה עיני הגאון בעל סדה״ד נמצא הרבה שנוים ושבושים.

ועוד שם הביא החכם המשיג: בעל סדה״ד הביא בערך רבה בר שמואל ובשו״ט דף ס״ט רב בריה דשמואל בשם שמואל, ועל זה כתב החכם מהר״ן משכיל לאיתן לא מצאתי והמשיג מצא בשו״ט ריש מזמור ט׳. להמשכיל לאיתן הטעו המלות „דף ס״ט״ כי המלה „דף״ היא הוספה ממדפיס אחד ובעל סדה״ד הביא בשו״ט ס״ט וכונתו סי׳ ט׳ כדרכו לרשום סי׳ כך וכך ועיין מבוא ממדרש שו״ט הערה רפ״ו ושם העירותי את כל זה על הרב החכם ר״נ משכיל לאיתן עי״ש.

עוד שם הביא דברי הסה״ד שכתב בערך יונתן בן עוזיאל „וב״כ תוס׳ פ״ק דמגילה תרגום של כתובים לא נדע מי חברו, והעיר הרב ר״נ משכיל לאיתן „ליתא שם״. ועל זה כתב המשיג נמצא בתוס׳ מגילה בעין יעקב דף ג׳ ע״א כו׳. ואין צורך לכל זה רק בעל סדה״ד כוון לדברי התוס׳ מגילה כ״א ע״ב ד״ה ובמגילה רק יש לתקן בסדה״ד וכ״כ תוס׳ פ״ג דמגילה במקום פ״ק דמגילה, ובערך אונקלס הגר סיים בעל סד״ה עיין תוס׳ מגילה כ״א ע״ב ד״ה ובמגילה עי״ש והמלות בערך יונתן בן עוזיאל „כתובים לא נדע מי חברם״ הם דברי בעל סדה״ד עי״ש. ואשר השיג עוד על איזה דברים הם קלי הערך. והעיקר מן השגותיו אשר לא הכניס הרבה תנאים ואמוראים אשר לא בא זכרונם בסדר הדורות לכן אסף לאספה הרבה מהם עפ״י סדר א״ב ואביאם כלם הנה עם הערות שלי אשר העירותי עליהם.

ר׳ אבא בר אלישע (ב״ר פ״פ סי׳ ז׳). נזכר ג״כ במדרש שו״ט מזמור כ״ב סי׳ כ״ב וכתבתי במבוא למדרש הנ״ל סי׳ ט׳ כי לא נזכר ביוחסין ובסה״ד ומצאתי ביוחסין השלם דף ק׳ שהביא ר׳ אבא בר אלישוב בזמן ר׳ מני בריה דר׳ יונה, ובעל סדה״ד כתב לא מצאתי זכרו, ואולי צ״ל לפנינו במדרש ר׳ אבא בר אלישוב.

ר׳ אלעאי בר שמעיא (וי״ר פ״ו סי׳ ה׳). יש לתקן פש׳ ושם מובא שמו בטעות וצ״ל ר׳ ברכי׳ בשם ר׳ אלעזר בר שמעון, כמו שהוא לנכון בפסיקתא דר״כ פסקא שובה (ק״ס ע״א) ובב״ר סוף פכ״ב.

ר׳ אהבה בר כהנא (וי״ר ריש פי״א) אין ספק שנשתבש וצ״ל ר׳ אבא בר כהנא.

ר׳ אחא בר אלישוב (שם פל״ה סי׳ ו׳). אולי צ״ל ר׳ אבא בר אלישוב והוא אשר הבאתי לעיל בשם היוחסין שהי׳ בזמן ר׳ מני בריה דר׳ יונה.

ר׳ אבין הלוי ב״ר (במ״ר פ״ב סי׳ י״ז ופי״ד סי׳ ג׳)׳ ועל זה כתב החכם המעיר יעו״ש ותבין שאיננו ר׳ אבין הלוי המזכירו בשם היוחסין ע״כ. ודבריו נפלאו ממני כי זה לשון בעל סדה״ד ר׳ אבין הלוי סוף ברכות וביוחסין יש כאן איזה טעות עכ״ל, וזה לשון היוחסין אבין הלוי בסוף ברכות אבין הלוי ברבי דר׳ אבא בר כהנא, ויש לתקן בדבריו אבין הלוי ברבי בש״ר אבא בר כהנא, בתחלה הביא ר׳ אבין הלוי בסוף ברכות הוא דף ס״ד ע״א, ואח״כ הביא אבין הלוי ברבי בש״ר אבא בר כהנא, והוא בתנחומא תזריע אות ה׳ כמו שהעירותי במבוא לתנחומא דף כ״ב ע״א הערה י״א. וכן

במדרש במ״ר שהביא החכם המעיר הכונה ר׳ אבין הלוי ברבי והמדפיסים הציגו בר׳ והמאמר בפי״ד סי׳ ג׳ שהביא הוא המאמר בתנחומא נשא סימן ל״ד ושם נאמר לנכון א״ר אבין הלוי ברבי ועי״ש הערה ק״צ.

ר׳ אדא בר חנינא (נדרים כ״ב ע״ב) ועל זה כתב המעיר: כתב הסה״ד בערך אחא בר חנינא ובנדרים פ״ג רב אדא בר חנינא אולי ט״ס, ועל זה העיר ומה יעשה שגם במדרש במ״ר פ״ד סי׳ כ׳ איתא ר׳ אדא בר חנינא עכ״ל. לא הי׳ לו לציין נדרים כ״ב ע״ב ואח״כ להביא דברי הסה״ד כי מה שציין בעל סדה״ד נדרים פ״ג כוון למאמר הזה מדף כ״ב ע״ב וכן מצוין בסדה״ד שם, והנה במדרש מובא שמו על מאמר אחר ואולי גם שם צ״ל ר׳ אחא בר חנינא המורגל הרבה פעמים בדחז״ל ומה גם כי כל המאמר במדרש במ״ר שם הוא הוספה, עיין מבוא התנחומא צד 76.

ר׳ אבא בר איבו (במ״ר פ״ה סי׳ ה׳), אין ספק שצ״ל ר׳ אבא בר אבינא, ובמדרש במ״ר פ״ה אות ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ הכל נוסף מן המסדר ובודאי נשתבש השם, עיין מבוא התנחומא שם.

ר׳ אחא בר זבינא (במ״ר פ״ה סי׳ ד׳) המאמר הזה במדרש במ״ר נובע מירושלמי קידושין פ״ד ה״א דף ס״ה ע״ג ושם הגי׳ ר׳ אבא בר זמינא וזה מובא לנכון בסה״ד בערך ר׳ אבא בר זימנא עי״ש.

ר׳ אבא כהן בן דלייה (שה״ש רבה פ״ב י״ד). נעלם מהחכם המעיר כי הוא ר׳ אבא הכהן ברדלא המובא גם בסדה״ד, ובעל סדה״ד הביא בעצמו ובמדרש פ׳ יונתי בחגוי הסלע ר׳ אבון בשמו והוא הוא המאמר שהביא המעיר מן שה״ש רבה פ״ב והוא בפסוק הנ״ל ולפנינו בן דלייה, והי׳ כתוב בר דליא והציג אחד המדפיסים בן דלייה. ונמצא הרבה פעמים ברדלא, ברדליה, וכן בר דליה, בר דליא, והוא שם מקום. עיין מבוא הירושלמי דף ע׳ ע״א.

ר׳ אבא בר מריא (מדרש שמואל פ״א) והסה״ד כתב שלא מצאו עכ״ל, וכן כתבתי בגליון הסה״ד ובילקוט הגי׳ ר׳ אבא בר רב יוסא וברד״ק הביא הגי׳ ר׳ אלעאי בשם ר׳ יצחק.

אבא בן יוסי (ספרי נשא פסקא מ״ב). בספרי שם איתא רבי אומר משום אבא בן יוסי, אולם ט״ס הוא וצ״ל רבי אומר משום אבא יוסי, כמו שהוא לנכון במאמר שאחר זה בספרי שם, ומצאתי המאמר נשנה במדרש במ״ר סוף פי״א ושם כתוב בפירוש גם במאמר הראשון רבי אומר משום אבא יוסי בן בוסתאי, ובעל סדה״ד אות י׳ בערך אבא יוסי בן דוסתאי הביא וז״ל אבא יוסי בן דוסתאי סנהדרין ספרא וכו׳. ובספרי נשא (הוא אשר הביא המעיר) אבא בן יוסי ט״ס כי הרבה פעמים יבוא שם אבא יוסי, ועיין מבוא שלי למדרש תהלים צד 36 אבא יוסי בן דוסתאי ובהערה שם.

אבא בר מימי (שיר רבה פ״א) לא ציין הכתוב והוא בפ׳ צוארך בחרוזים וכך הגי׳ שם ד״א נאוו לחייך בתורים בשעה שמיילין ההלכה אלו עם אלו כגון ר׳ אבא בר מימי וחבריו, ואין ספק שנשתבש שמו ואין כעת בידי לברר.

אבא מרי בצלאה (שוחר טוב מזמור כ״ב) לא נמצא זכר משמו בכל המדרש שו״ט רק במדרש שמואל סוף פי״ג איתא א״ר אבא מרי בצלאה, בדפוס ראשון כתוב אמר ר׳ אבא מרי בבלי, אולם המאמר נובע מירושלמי ברכות פ״ז ה״א (דף י״א ע״א) ושם הגי׳ הנכונה א״ר אבא מרי אחוי דר׳ יוסי.

ר׳ אבא החדויזה (שקלים רפ״ו). כן הוא הגי׳ בירושלמי שקלים הנספה להבבלי, אולם בגמרא ירושלמי (דף מ״ט ע״ד) הגי׳ א״ר יודן אנתונדרייא ונזכר שמו גם בירושלמי תענית פ״ב (דף ס״ה ע״ג) לכן יש לתקן כן בירושלמי הנספה להבבלי.

ר׳ אבא בר רב נחמן (ירושלמי שבת פ״ו ה״ג). הוא רבה בר נחמן בבבלי, עיין מבוא הירושלמי דף נ״ה ע״א בערך אבא בריה דר׳ נחמן.

ר׳ אבא חסידא (ירושלמי נדרים רפ״ח) בירושלמי שם כתוב רבי בא הסידא וכן נשנה במדרש שמואל פי״ז.

ר׳ אבין בר חנין (מדרש שמואל פי״ז). צ״ל ר׳ אבין בש״ר חנין, והמאמר נובע מפסיקתא דר״כ פסקא החודש (מ״ה ע״א) ועי״ש בהערה כ׳ ושם העירותי כי באגדת שמואל ר׳ אבין בר רבי חנין יש לתקן בש״ר חנין.

ר׳ אחא ב״ר בא בר ממל (ירושלמי שבת פ״ו ה״ו). בירושלמי דפוס קראטאשין כתוב בפירוש רבי אחא בשם רבי בא בר ממל, ובירושלמי בדפוסים אחרים הציגו המדפיסים במקום „בשם רבי״ ר״ת „ב״ר״ והשב החכם המעיר כי ר׳ אחא הי׳ בן ר׳ בא בר ממל וזה שגגה, ור׳ בא ב״ר ממל ובבבלי ר׳ אבא בר ממל נזכר הרבה פעמים.

ר׳ אחא ב״ר סימון (ב״ר סוף פמ״א). במדרש שם ר׳ עזריה משום ר׳ אחא סימן והוסיף החכם המעיר מלת „ב״ר״ כי חשב שנשמטה מן הספר והכונה ר׳ אחא בן ר׳ סימן, ונעלם ממנו כי המלה „סימן״ מוסב למטה סימן דא סימן טב והמדרש הביא רק ר׳ עזריה משום ר׳ אחא ולא יותר, והמאמר נשנה בב״ר פס״ט אות ה׳ ושם איתא ר׳ עזריה בשם ר׳ אחא אמר היא סימן טוב.

ר׳ אליעזר בר אבין (שמ״ר פמ״ז אות ה׳). המאמר הזה נובע מן מדרש ב״ר פמ״ח סי׳ י״ד ושם הגי׳ ר׳ תנחומא משום ר׳ אלעזר ור׳ אבין בשם ר׳ מאיר ועיין בתנחומא כי תשא בהערה קל״ב.

ר׳ בו (זהר חיי שרה) הוא ר׳ בא והוא כמו ר׳ אבא.

בר אחוי דר׳ יוסי (ב״ר פצ״ז סי׳ ו׳). לפנינו במדרש שם בר אחוי דר׳ יוסי ג׳ סימנים נתן להם הזקן, ובאמת יש לתקן וצ״ל ר׳ אבא מרי אחוי דר׳ יוסי ונמצא מובא בירושלמי ברכות פ״ז ה״א (דף י״א ע״ב) ועיין מבוא הירושלמי דף נ״ו ע״א, וראיתי בסה״ד אות א׳ (דף ט׳ ע״ב) הביא ר׳ אבא בר אחוי דר׳ יוסי שקלים פ״ב וכתבתי על הגליון בירושלמי שם ר׳ אבא מרי אחוי דר׳ יוסי וכ״ה בשקלים הנספח להבבלי אבל בש״ס ירושלמי שקלים נשמטו המלות „אחוי דר׳ יוסי״.

ר׳ ברכי׳ הכהן ברבי (במ״ר פ״ג סי׳ ה׳). הוא ר׳ ברכי׳ הכהן המובא הרבה פעמים ולפעמים הוסיפו התואר „ברבי״ עיין סדה״ד ערך ברבי ועיין

כב א התנחומא צד 46 ויש שני ר׳ ברכי׳ בדור השני ובדור החמישי עיין כפר דור דור ודורשיו ח״ג 141, 91.

ר׳ ביבא בר זבדאי (ירושלמי תענית פ״ב איכה רבּה פ״ג נ׳), בירושלמי תענית שם (פ״ב דף ס״ה ע״א) לפנינו ר׳ בא בר זבדא, והוא ר׳ אבא בר זבדא המובא בסה״ד, ובמדרש איכה שם פ׳ נחפשה דרכינו הגי׳ ר׳ ביבא בר זבדא יש לתקן וכצ״ל רבי בא בר זבדא והאותיות בי נפרדו ממקומם ונחברו א׳ דאותיות בא שלאחריהם ונעשית ר׳ ביבא.

ר׳ ברכי׳ בר יצחק (מדרש שמואל פ״כ). המאמר נשנה גם ברות רבה פ״ב ושם הגי׳ אמר ר׳ ברכי׳ בשם ר׳ יצחק לכן המלה ב״ר הוא ר״ת בשם ר׳ והמאמר מובא בתוס׳ סוטה מ״ב ע״ב ד״ה מאה והגי׳ ר׳ ברכי׳ ב״ר יצחק והכונה בשם ר׳ יצחק ומה שהביאו שם בשם מדרש וי״ר ואגדת שמואל אין זכר מזה במדרש וי״ר ויש לתקן בתוס׳ רות רבה במקום וי״ר.

רבי ברקוריא (ירושלמי כלאים) לא ציין באיזה מקום הוא בירושלמי כלאים והוא סוף מס׳ כלאים דף ל״ב רע״ד רבי ברקיריא כו׳ אמר ברקיריא, ובאמת נמצא השם הזה בסה״ד דף מ״ג ע״ב ר׳ בר קוריא (ירושלמי כתובות פ׳ הנושא וסוף כלאים) והוא אשר רצה להוסיף החכם המעיר.

ר׳ בון בר חייא בריה דר״ש (ירושלמי נזיר פ״ד ה״ד). בירושלמי תקן כן הרב בעל פני משה וכתב ר׳ בון בר חייא בריה דרבי שמעון גרסי׳ אולם באמת במאמר שלאחריו נאמר רק רבי בון ב״ר חייא בלי מלות בריה דרבי שמעון, ובירושלמי שם דפוס קראטאשין דף נ״ג ע״ב איתא רק ר׳ בון בר חייא ואח״כ בשורה שלאחריה נדפס בטעות בריה דר״ש וסגורות הם שמה במסגר כי מיותרות הם, ואשר הגיה הרב בעל פ״מ הוא אך למותר ור׳ בון בר חייא מורגל הרבה פעמים בירושלמי, והוא ר׳ אבון בדור הרביעי תלמידו של ר׳ זעירא ור׳ הילא, עיין מבוא הירושלמי דף ס״ז ע״ב, ומובא גם בסה״ד ערך ר׳ אבין בר חייא, ור׳ בון בר חייא הוא הוא.

ר׳ בוגא זעירא (ירושלמי סנהדרין פ״ג ה״ה). המאמר נשנה בירושלמי שבועות פ״ד ה״ב (דף ל״ה ע״א) ושם הגי׳ רבי אבונא זעירא, והשם רבי אבונא מורגל בירושלמי ונזכר גם בסה״ד ועיין בסה״ד ערך ר׳ בון שכתב בירושלמי ר׳ בון הוא רבין או אבין.

ר׳ בונה בר שילא (ירושלמי גטין פ״ב ה״ג). אין ספק שצ״ל רבי שילא בר בונה, וכן הוא בירושלמי סנהדרין פ״ת ה״א תנא רב שילא בר בונה, והוא שילא בר אבינא המובא בסה״ד דף קע״ד ע״א.

בן עזאי אמורא (פדר״א פמ״ג), כבר העיר הגאון הרד״ל בפירושו שם סי׳ מ״ג דבן עזאי שם הוא ט״ס עיין גם במבוא שלו לפדר״א דף י״ד ע״א.

ר׳ ברכי׳ בר הנינא (שו״ט מזמור ע״ח). עיין מבוא למדרש שו״ט צד 28 הערה ס״ה כי בילקוט הגי׳ א״ר ברכי׳ אמר ר׳ הנינא בר איקא ולפי זה לפנינו במדרש בר חנינא הוא כמו בשם ר׳ הנינא, ור׳ חנינא בר איקא נזכר בסה״ד דף ע״ב ע״א ערך רב חיננא בריה דרב איקא אבל את ר׳ ברכי׳ בר הנינא לא הביא, כן העירותי שם.

ר׳ דוסתאי בר יוסי (ספרי בהעלותך סוף פסקא פ״ט). הגי׳ שם משובשת וצ״ל בר׳ ינאי כמו שמובא לנכון בילקוט שם, וכן בפסחים ה׳ ע״ב ור׳ דוסתאי בר׳ ינאי נזכר בסה״ד ע״ש.

ר׳ דוסא אמורא (ב״ר פ״ב סי׳ ו׳, במ״ר פי״ג סי׳ י״ב), בב״ר שם ר׳ ברכי׳ בשם רבי דוסא, ובמ״ר שם ר׳ הונא בשם ר׳ דוסא, והמאמר נשנה בשו״ט מזמור צ׳ סי׳ י״ז ושם הגי׳ ר׳ ברכי׳ ור׳ דוסא סבא, ובהערה שם העירותי בכ״י האחרים ובנדפס המאמר הוא בשם ר׳ ברכי׳ סתם והמלות „ור׳ דוסא סבא״ ליתא, ובפסיקתא רבתי פ״א ר׳ ברכי׳ בשם ר׳ דוסא הגדול.

ר׳ הונא בר פפי ביו״ד (קה״ר פ״ה סי׳ ט׳), הוא שם בפסוק ויתרון ארץ, ולפנינו הגי׳ רב הונא בר פפא, והמאמר נשנה בוי״ר פכ״ב אות ה׳ ושם הגי׳ ר׳ חמא בר פפא ור׳ הונא בר פפי שהביא החכם המעיר הביא הסה״ד בעצמו אות ה׳ צד 106.

ר׳ הונא בר פפא באל״ף (שו״ט מזמור מ״ח). צ״ל מזמור ח׳, עיין מבוא למדרש שו״ט הערה פ״ב והעירותי שם ר׳ הונא בר פפא בעל סדה״ד לא הביאו ובילקוט הגי׳ ר׳ חנינא בר פפא ובמזמור ה׳ אות ו׳ בנדפס ר׳ הונא בר פפא, אולם בכל כתבי יד הגי׳ ר׳ חנינא בר פפא, וכן במזמור ח׳ אות ז׳ בכל כ״י הגי׳ ר׳ חנינא בר פפא רק בנדפס הגי׳ ר׳ הונא בר פפא וצ״ל ר׳ חנינא בר פפא.

ר׳ הונא בר נירא (שבת נ״ד ע״א) פה טעה החכם המעיר טעות גדולה ונעלם ממנו כי בר נירא לא מן השם הוא, כי בגמרא שם איתא כך: ואין העגל יוצא בגימון, מאי עגל בגימון, אמר רב הונא בר נירא כו׳ המלות „בר נירא״ אינן מוסבות אל השם שרב הונא הי׳ בר נירא רק בר נירא הוא תשובה לברר השאלה כמו שפירש״י שם בר נירא עול קטן שמנהיגין לעגל בצוארו שיהי׳ למוד לכוף ראשו לכשיגדל. וכן הערוך ערך בר נירא כתב בר נירא פי׳ עושין לו ניר קטן כדי שילמוד לשאת העול, ועיין גם בערוך ערך גמן, וכן בירושלמי שבת פ״ה דף ז׳ ע״ג איתא רב הונא אמר, בר נירא.

ר׳ הושעי׳ תורגמנא (ב״ר פנ״א סי׳ ט׳), בב״ר שם ר׳ תנחומא בר׳ חייא משם ר׳ הושעי׳ תורגמנא, ובילקוט משלי רמז תתקנ״ו ליתא למלת תורגמנא, ואין זה שם חדש רק הוא ר׳ אושעי׳ או ר׳ הושעי׳ הידוע תלמיד ר׳ חייא, מושבו הי׳ בדרום ואח״כ בקיסרין, ועיין מבוא התנחומא הערה ט״ו. ועיין מה שכתב בתנחומא ויצא הערה קכ״ז ועיין ערך מלים ערך אמורא.

רבי זבדא התניה דרבי לוי (רות רבה פ״ב סי׳ ה׳). המאמר נשנה בוי״ר פי״ז אות ד׳ ושם תמצא הגי׳ הנכונה ר׳ זכרי׳ חתני׳ דריב״ל ונזכר הרבה פעמים בירושלמי ומובא בסה״ד אות ז׳ ערך ר׳ זכרי׳ חתניה דריב״ל ושם הביא מקומות הרבה אשר נזכר ר׳ זכרי׳ חתניה דר׳ לוי ובטעות הביא היוחסין חתניה דריב״ל וסיים שם ובשו״ט ספ״ב ר׳ זבדיה חתניה דר׳ לוי הוא בטעות וצ״ל ר׳ זכרי׳ ומה שהביא בשו״ט ספ״ב כונתו למדרש שמואל פ״ב ובעל סדה״ד יכנהו תמיד בשם שו״ט.

ר׳ זעירא בר אבינא (ירושלמי שבת פ״א ה״ד). לפנינו שם ר׳ זעירא בר אבינא בשם רב ירמי׳ ואין ספק כי האותיות בר הם ר״ת בשם ר׳ ור׳ זעירא אמר בשם ר׳ אבינא אשר אמר בשם רב ירמי׳ ור׳ אבינא נזכר הרבה פעמים בירושלמי ונמצא גם רבי אבינא אמר ר׳ ירמי׳ (ירושלמי נדרים פ״ה ה״א).

זעירא בר חייא בר אשי (ירושלמי שבת פכ״ג ה״ב) כונתו לפרק כלל גדול שהוא פ״ז ה״ב (דף י׳ ע״א) ושם איתא זעירא בר חייא בר אשי בשם כהנא הנוטע בשבת חייב משום זורע, כל מעיין יראה כי בירושלמי שם יש למחוק המלה „זעירא״ וצ״ל ר׳ חייא בר אשי בשם כהנא, ואח״כ מובא שם רבי זעירא אמר, ושמו נזכר שמה הרבה פעמים כמו על דעתי׳ דרבי זעירא, אמר רבי זעירא. לכן זעירא לא הי׳ בן ר׳ חייא. ור׳ חייא בר אשי היה תלמידו של רב נזכר בבבלי ובירושלמי.

ר׳ חפני בר יצחק (ב״ר פ״ו סי׳ ה׳). בטעות נדפס כן וצ״ל ר׳ חנינא בר יצחק, ובילקוט נחום רמז תקס״א הגי׳ ר״ח בר פפא כמו שהביא הרד״ל.

ר׳ חייא בר זבדא (ב״ר פפ״ה סי׳ ח׳). אולי צ״ל ר׳ חייא בר אדא הנזכר הרבה פעמים בדהז״ל.

חמא בר חלפתא (וי״ר פכ״ח סי׳ ו׳). עיין בפסיקתא דר״כ פסקא העומר והעירותי שם בהערה נ״ד, בוי״ר הגי׳ ר׳ חמא בר חלפתא, ובפסיקתא דר״כ חסר שם האומר ובילקוט אמור ובכ״י אקספארד הגי׳ ר׳ חמא בר חנינא.

חנניה בר יהושע (במ״ר פ״י סי׳ ד׳). המאמר נובע מירושלמי סנהדרין פ״ב ה״ו (דף כ׳ ע״ג) ושם הגי׳ חנניה בן אחי ר׳ יהושע.

רבי חנני׳ אחי ר׳ אחאי בר חנינא (במ״ר פי״ג סי׳ ב׳). המאמר נובע מתנחומא שלח סי׳ כ״ז ושם הגי׳ הנכונה ר׳ תנחומא בר אבא בשם ר׳ חנינא אביו של ר׳ אחא בר חנינא, והעירותי שם בהערה קי״ד כי במדרש במ״ר פי״ז אות ב׳ (הוא המאמר הנ״ל) בטעות אחיו של ר׳ אחא וצ״ל אביו של ר׳ אחא ונמצא לנכון גם בתנחומא הנדפס מכבר אות י״ד ור׳ אחא בר חנינא נזכר הרבה פעמים, עיין בסה״ד בערכו.

ר׳ חייא בר יודן (שה״ש רבה רפ״ז). במדרש שם איתא רבי שמואל בר חייא בר יודן בשם ר׳ חנינא. ומובא גם בסה״ד אות ש׳ (דף קע״ט ע״א) ר׳ שמואל בר חייא בר יהודה בש״ר חנינא ירושלמי רפ״ק דברכות, ובמדרש חזית פסוק שובי שובי (הוא המאמר הנ״ל) ר׳ שמואל בר חייא בר יודן בש״ר חנינא, וכן הביא הסה״ד באות ח׳ ר׳ חייא בר יהודה בנו ר׳ שמואל.

ר׳ חליפי בר זטרי (פסיקתא דר״כ פסקא י״ז). אם כי הפסיקתא דר״כ לא היתה עוד לפני הגאון בעל סדה״ד, וא״כ אין מזה השגה עליו שלא הביאו, אבל מלבד זה העירותי שם בהערה ע׳ בוי״ר פט״ז הגי׳ חלפא בר אידי בש״ר יוסי, ובמדרש איכה פ׳ סורו טמא חלפי בר זביד בש״ר איסי ומובא בסה״ד באות ח׳ צד 136 וז״ל חלפא בר אידי בש״ר יוסי וי״ר פט״ז, וברבה איכה סורו טמא ר׳ חלפו בר זביד.

ר׳ חזקיה בר ירמיה (שו״ט מזמור צ״ב). במדרש שם הגי׳ ר׳ יחזקי׳ בשם ר׳ ירמי׳ ובהערה ס״ז העירותי כי במדרש שו״ט הנדפס מכבר בטעות א״ר יחזקי׳ ברבי ירמי׳ וצ״ל בשם ר׳ ירמי׳ וגם בילקוט תהלים רמז תתמ״ג הגי׳ בשם ר׳ ירמי׳, ור׳ יחזקיה הוא תלמיד של ר׳ ירמי׳, עיין זבחים ע״ה ע״ב ר׳ הונא ור׳ חזקיה תלמידי דר׳ ירמי׳.

רבי חנינא בר שלדא (מדרש שמואל פי״ד). נעלם מהחכם המעיר דברי הסה״ד בערך ר׳ חנינא שלקא שהביא שם ובשח״ט שמואל פי״ד ר׳ חמא [צ״ל ר׳ חנינא] בן שלדא. לכן ברור שיש לתקן ר׳ חנינא בר שלקא ובילקוט הגי׳ ר׳ חנינא בר שילא ועיין מבוא התנחומא בערך ר׳ חנינא בר שלקא.

ר׳ חייא בר רבא (מדרש משלי פט״ו). במדרש שם ר׳ חייא בר רבא ורבי אבין בשם ר׳ יוסי, ויש לתקן וצ״ל ר׳ חייא בר אבא והוא ר׳ חייא בר בא והי׳ כתוב ר׳ חייא בר בא ובטעות נעשית בר רבא והמאמר מובא בילקוט משלי רמז תקנ״ג ושם נאמר לנכון ר׳ חייא בר אבא ועיין סדה״ד ר׳ חייא בר אבא.

ר׳ חנין בר לוי (ירושלמי ביצה ר״פ אין צדין) ליתא שם רק ריש פ׳ המביא ואין ספק שהוא כמו ר׳ חנינא בר לואי המובא בסה״ד עיין שם בערך חנה בר לואי, ובעל סה״ד הביא שם היוחסין הביא חנינא בר לואי ולא מצאתי, ואולי כוון היוחסין למאמר הירושלמי מן ביצה שם.

ר׳ חנינא בריה דרבי בחיי (ירושלמי פסחים ספ״ב). בירושלמי דפוס קראקא וקראטאשין הגי׳ ר׳ חנינא בריה דר׳ כחיי. ואין ספק שהמלה נשתבשה, ושם איתא כי שאל לר׳ מנא וידוע כי ר׳ חנניה היה חברו של ר׳ מנא ושאל דברים ממנו. ולדעתי צ״ל חנינא בריה דרבי חייא.

ר׳ חמא חבריהון דרבנן (ירושלמי ר״ה פ״א סה״א) הסה״ד לא הביא כן כי מצינו עוד איזה חכמים נקובים בשם חברון דרבנן כמו ר׳ חנניה, ר׳ הושע, ר׳ זעירא, ר׳ בון בר כהנא והוא ר׳ חמא הנודע והחכמים האלה היו לומדים בועד אחד ולכן נקראו חברון דרבנן, ור׳ חמא זה הי׳ בדור השלישי ואפשר שהוא ר׳ חמא אבו׳ דר׳ הושעי׳ ב׳.

ר׳ חלבו בר חונה (ירושלמי נזיר רפ״ג) המאמר נשנה גם בירושלמי מ״ק פ״ג ה״א (דף פ״ב ריש ע״ב) ושם הגי׳ ר׳ הלבו ר׳ הונה בשם רב, לכן מזה תראה שיש לתקן ר׳ הלבו ור׳ חונה ועיין סה״ד ערך ר׳ חלבו שהביא ר׳ חלבו ור׳ חונה ורב בשם ר׳ חייא רבה.

חביבא בר כהן (שקלים פ״ד ה״ז). כן הוא בירושלמי הנספח להבבלי אבל בש״ס ירושלמי הגי׳ הנכונה ר׳ בא בר כהן בעי קומי ר׳ יוסי, לכן נשתבש בירושלמי הנספח להבבלי ומן רבי בא נעשית חביבא והוא ר׳ אבא בר כהנא.

חזקיהו תורגמינא (ב״ר פס״ה סי׳ י״א). עיין ערך מלים ערך אמורא צד 121 שכתב חזקיה תורגמינא (ב״ר פס״ה) ולא נמצא זה בסה״ד ועי״ש מה שהעיר ע״ז.

ר׳ חנינא בר ספרא (מדרש שמואל פכ״ה). במדרש שם ר׳ חנינא בר פפא בשם ר׳ חנינא ספרא, ולדעתי צ״ל בשם רב ספרא ועיין סדר הדורות רב ספרא.

ר׳ יאשיה בן לוי (ב״ר פצ״ב סי׳ ג׳) פה יש לתקן יר׳ יהושע בן לוי עיין סדה״ד והילקוט ויגש רמז קמ״ט הביא המאמר מב״ר וגורס ר׳ יהושע והמלות בן לוי נשמטו.

ר׳ ירמי׳ בר שמעי׳ (ב״ר פצ״ג סי׳ ו׳) נמצא שמו גם בתנחומא ויגש סי׳ ו׳ ובהערה קפ״ו העירותי כי נזכר גם בב״ר פצ״ג אות ו׳ והיוחסין ובעל סדר הדורות לא הביאו.

ר׳ יוסף בר פטרוס (ב״ר פצ״ד סי׳ ה׳). הוא ר׳ יוסי בן פטרוס והביאו בעל סדה״ד בערכו והביא ג״כ ובב״ר פ׳ ויגש פצ״ד ר׳ יוסף בר פטרוס צ״ל ר׳ יוסי, ועיין במבוא התנחומא הערה קנ״ה.

ר׳ יהודה בר סיחון (ב״ר פצ״ד סי׳ ט׳) בב״ר שם אמר ר׳ עזרי׳ בשם ר׳ יהודה בר סיחון, יש לתקן שצ״ל בשם ר׳ יהודה בר סימון, והמאמר נשנה במדרש שמואל פל״ב ושם נאמר לנכון ר׳ עזרי׳ בשם ר׳ יהודה בר סיחון.

ר׳ יונתן שר הבירה (ב״ר פצ״ה סי׳ ג׳). המאמר נמצא גם בתנחומא ויגש סי׳ י״ב ושם הגי׳ ר׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יונתן בן אלעזר איש הבירה ועי״ש הערה נ״ו, ובמדרש תהלים מזמור ג׳ סי׳ ג׳ נמצא ג״כ יונתן איש הבירה ובאיזה כ״י הגי׳ שר הבירה, וכן בנחמי׳ ז׳ ב׳ שר הבירה.

ר׳ יהודה בן פוליה (שמ״ר פמ״ב סי׳ ט׳). מובא גם בשו״ט מזמור צ״ד סי׳ ט׳ ומזמור ק״א סי׳ א׳ והעירותי שם כי בירושלמי ר׳ יודן בן פילה ובוי״ר ר׳ יודן בר פיליא, והוא המובא בסה״ד ר׳ יודן בר פילא.

ר׳ ישמעאל בר ביבי (וי״ר פי״א סי׳ ח׳) אין ספק שהי׳ כתוב ר״י בר ביבי והמדפיסים הציגו ר׳ ישמעאל במקום ר׳ יוסי בר ביבי, עיין סדר הדורות בערכו.

ר׳ ישמעאל ברבי תנחום בש״ר ירמי׳ (וי״ר פכ״ב סי׳ א׳) והסה״ד כתב שאינגו נמצא עכ״ל. הסה״ד כתב בעל היוחסין הביא ר׳ ישמעאל בן תנחום אבן יש ר׳ שמואל בר תנחום עיין סדה״ד בערך שמואל בר תנחום כי שם הביאו. והיוחסין הביא ר׳ ישמעאל בר תנחום ור׳ נתן בר ברכי׳ משם ר׳ ירמי׳, וזה נמצא בחזית פ״ז ר׳ שמואל בר תנחום ור׳ הנן ברי׳ דר׳ ברכי׳ בשם ר׳ ירמי׳ לכן יש לתקן גם בוי״ר ר׳ שמואל בר תנחום.

ר׳ יצחק בר חלקיה (וי״ר פ״ל סי׳ ג׳), המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא ולקחתם לכם (ק״פ ע״ב) ושם הגי׳ ר׳ יצחק בר חקולא. ונמצא בירושלמי נדרים ריש פ״ז ר׳ יצחק בר חקולא וכן פאה פ״א דף ט״ז ע״ג ר׳ יצחק בן חקולא ועוד בהרבה מקומות.

ר׳ יעקב בר איבו (במ״ר פ״ב סי׳ כ״ו). הגי׳ משובשת ויש לתקן ר׳ יעקב בר אביי והמאמר הזה נשנה גם בתנחומא אחרי סי׳ ט׳ ושם הגי׳ הנכונה ר׳ יעקב בר אביי והבאתי שם בהערה קכ״ה בתנחומא הנדפס מכבר

ר׳ יעקב בר אבין וזה הוסיף המדפים ממנטובה כו׳ ובפסיקתא ר׳ יעקב בר אסי ובוי״ר פ״כ אות י״א ר׳ יעקב בר אבין ובמדרש במ״ר פ״ב אות כ״ו (הוא המאמר שהביא המשיג) ר׳ יעקב בר איבו ויש לתקן בכל המקומות כמו שהוא לפנינו בכ״י ר׳ יעקב בר אביי, וכן נמצא בירושלמי ברכות פ״ד (דף ד׳ ע״ד) מגילה פ״א (דף ע״א ע״ג). ועיין סדה״ד (דף קי״ה ע״א) ר׳ יעקב בר אבוה.

ר׳ יוסי בר איקא (שיר רבה פ״א סי׳ ג׳) הוא בפסוק משכני אחריך בעל סדה״ד הביא את רב איקא והושב שם רב הונא בר איקא ר׳ הנינא ברב איקא רב נחמן ברב איקא ר׳ שמואל ברב איקא אבל ר׳ יוסי בר איקא לא הביא ואין ספק שצ״ל ר׳ יוסי בשם רב איקא או ר׳ יוסי ורב איקא.

ר׳ יוסי ברבי ירמי׳ (שה״ש פ״ז סי׳ ד׳). הוא בפסוק צוארך כמגדל השן והמאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא רני עקרה ושם הגי׳ ר׳ יוסי בר נחמי׳.

ר׳ ינאי בר שמעון (קה״ר פ״ב סי׳ ה׳) והסה״ד כתב שאיננו נמצא עכ״ל. אולי יש לתקן שם ר׳ ינאי בר׳ ישמעאל, ונזכר הרבה פעמים עיין מבוא הירושלמי דף ק״ג ע״ב ודור דור ודורשיו ח״ג צד 50.

ר׳ יודה בר לעיי (קה״ר פ״ד סי׳ ג׳). הוא ר׳ יהודה בר אלעאי מובא פעמים אין מספר בדחז״ל.

ר׳ יונתן בן עכסאי (תנחומא בראשית סי׳ י״ג). כונתו למדרש תנחומא הנדפס מכבר, והמאמר שם ר׳ יונתן בן עכסאי ור״י בן גרים הי׳ תנו פרשת נדרים קמיה רשב״י הוא אשר הוסיף המסדר מן גמרא מ״ק דף ט׳ ע״א, עיין בתנחומא אשר הוצאתי לאור בראשית הערה שט״ז ובגמרא לפנינו ר׳ יונתן בן עוסמיי יש לתקן בן עכסאי ואולי צ״ל בן עכמאי, עיין סדה״ד צד 210 ר׳ יונתן בן עכמאי.

ר׳ יונה בר צדיא (פסיקתא דר״כ פסקא ב׳) הוא בפסיקתא אשר הוצאתי לאור עם הערות והמעיר הזה לא שם עינו על מה שכתבתי שם בהערה ל׳, שצ״ל ר׳ יונה בצריא ור״ל מעיר בצרה ויען כי הדברים אשר כתבתי שם נוגעים אל בעל סדה״ד אמרתי להעתיק את אשר כתבתי. ר׳ יונה בר צדיא, בכ״י אקספארד ובילקוט תהלים סוף רמז תתי״ב בשם הפסיקתא ר׳ יונה בן צרויה ועיין לעיל הערה כ״ג שגם לפנינו בפסיקתא שם בן צרויה וכל הנסהאות בטעות וצ״ל בצריא ור״ל מעיר בצרה (עיין ,תבואות הארץ צד קי״ז ע״ב) ובוי״ר פ״ח ר׳ יונה בצרים צ״ל בצריה ובפסיקתא רבתי פ״י (סי׳ ת׳) כך פתח ר׳ תנחומא ברבי [בשם ר׳] יונה ממצוצרא, צ״ל מבוצריה כו׳ ונזכר פעמים רבות בירושלמי ומדרשים כמ״ש הגאון בעל סדר הדורות אות י׳ וז״ל (עם איזה תקונים ממני המוסגרים תוך דבריו) ר׳ יונה בוצרייה מדרש שמואל פרק כ״ו [צ״ל פרק כ״ה] ותנחומא כי תשא, וירושלמי פרק מערבין [עירובין פ״ג ה״א] ונזיר פ״ו [ה״ט] יומא פ״ה [סוף ה״א], בוצריה [לפנינו בוצריא באל״ף והוא המאמר בעצמו מנזיר ושם איתא בוצרייה] ובספ״ב דביצה [ה״ה] ופ׳ מי שהפך [מ״ק פ״ב ה״ג] ופ״ת דכלאים [סוף ה״ג] ובפרק

הנודר מן המבושל [נדרים פ״ו ה״א] בוצריא [הוא המאמר המובא ביומא פ״ה ה״א ונזיר פ״ו ה״ט] ובפ׳ במה בהמה [שבת פ״ה ה״א] ר׳ יונה בן צרויה עכ״ל. ודעת לנבון נקל כי במאמר האחרון שהביא יש לתקן בצריה תחת בן צרויה, ובכן ראיתי עוד בסה״ד אות ת״ו שכתב וז״ל ר׳ תנחום בצדורייה מדרש רבה פ׳ מצורע [צ״ל סוף פ׳ תזריע ולפנינו שם בצרורייה והמ״כ פי׳ שם מקום] וירושלמי כלאים פ״ג [ה״א] ר׳ תנהום בוצרייא, ופר״ע [הוא בשבת פ״ט סוף ה״ב] בנצריה [לפנינו בירושלמי בשם בוצריה] עכ״ל, הגאון בעל סדה״ד לא העיר מאומה. ומי לא יראה שצריך לתקן בכל המקומות האלה בוצריה כמו שהוא לנכון בכל המקומות הנזכרים לעיל. כן כתבתי שם.

ר׳ יוחי בר יודן (פסיקתא דר״כ פסקא ד׳). הוא שם דף ל״ח ע״א והעירותי שם בהערה קמ״ד: ר׳ יודן בש״ר יותי בר יודן צ״ל בשם ר׳ יוסי כמו שהוא בכ״י אקספארד, ובוי״ר פי״א ובפסיקתא רבתי פי״ד וכן במדרש שו״ט מזמור צ״ט אות ד׳ הגי׳ ר׳ יודן בשם ר׳ יוסי.

ר׳ יהושע הילפיי (פסיקתא דר״כ פסקא ט״ז). הוא שם דף קכ״ה ע״א וכתבתי שם בהערה מ׳ בכ״י אקספארד ופארמא ובכ״י השני של הרשד״ל הגי׳ א״ר חלפיי ובמדרש איכה א״ר חולפאי והשם „יהושע״ נשתרבב משורה שלאחריה.

ר׳ יוחנן דמן שטנה (שם פסקא כ״ט). הוא שם דף קפ״ז ע״ב א״ר יצחק בשם ר׳ יוחנן דמן שטנה והפסיקתא דר״כ לא היתה עוד לפני הגאון בעל סדר הדורות. ואולי כי שטנה הוא שם מקום לכן לא הביאו.

ר׳ יוסי בר פנחס (שו״ט מזמור ה׳). צ״ל ר׳ יוסי בר פיטרס ונובע מירושלמי ע״ז פ״א ה״א וב״ר פצ״ב. עיין בהערות שלי הערה ס״ז ובמבוא המדרש שו״ט צד 36 כי המעתיקים הציגו בר פנחס ועיין סדה״ד דף ק״י ע״ב בערך ר׳ יוסי בן פטרוס.

ר׳ יעקב בר אלעזר (שו״ט מזמור י״ט). המאמר נשנה בגמרא בבלי סוטה ס״ט ע״ב ושם הגי׳ ר׳ אליעזר סתם ובירושלמי ברכות פ״ז ה״ד דף י״א ע״ג הגי׳ ר׳ יצחק בן אלעזר והי׳ כתוב בר״ת ר״י והכונה ר׳ יצחק והמעתיק הציג ר׳ יעקב ור׳ יצחק בן אלעזר מובא בסה״ד צד 238.

ר׳ יודן בריה דר׳ יודן (שו״ט מזמור ק״ו), נעלם מן החכם המעיר כי בעל סדה״ד דף צ״ב ע״א בערך ר׳ יהודה בר שלום הביא המקומות אשר נזכר בהם ר׳ יודן בר יודן בר שלום והביא ג״כ בשו״ט מזמור ק״ו מובא ר׳ יודן ברי׳ דר׳ יודן.

ר׳ יהושע בריה דרבי בירי (מדרש שמואל פי״ג). לפנינו ברי׳ דר׳ בודי וצ״ל בריה דרבי בירי כמו שמובא בילקוט ובמדרש אסתר פ׳ והנערה אשר תיטב ר׳ יהושע בן אבירם ובילקוט אסתר שם רמז תתרנ״ב בריה דרבי ברי צ״ל בירי ובעל סדה״ד אות י׳ צד 196 הביא ר׳ יהושע בריה דר׳ כנגדי מדרש שמואל פי״ג נשתבש הלשון וצ״ל בריה דרבי בירי והוא המאמר שהביא בעל המעיר.

ר׳ ינאי בר שמואל בר ינאי (מדרש שמואל פכ״א) והסה״ד כתב שלא מצאו עכ״ל. ביוחסין אות י׳ הביא ר׳ ינאי בשם ר׳ שמואל בר ינאי ולא ציין המקור, ובעל סדה״ד הביא ר׳ ינאי בר שמואל בר ינאי בשם ר׳ שמואל וכתב לא מצאתי, ובאמת צ״ל ר׳ ינאי בשם ר׳ שמואל בר ינאי, וכן בוי״ר פכ״א אות ב׳ ובפסיקתא דר״כ פסקא אחרי דף קע״ה ע״א הגי׳ ר׳ ינאי בשם ר׳ שמואל בר ינאי.

ר׳ יהודה הכהן בר אבין (שו״ט מזמור ק״ו). צ״ל מזמור ק״י אולם בשו״ט הנדפס מכבר הגי׳ משובשת ובמדרש שו״ט אשר הוצאתי לאור עפ״י כ״י פארמא מזמור ק״ו אות ג׳ הגי׳ ר׳ הונא הכהן בר אבין ובמבוא הערה ע״ז העירותי בנדפס בטעות ר׳ יהודה הכהן בר אבין וצ״ל כמו לפנינו בכ״י ר׳ הונא הכהן.

ר׳ יוחנן שר הבירה (שו״ט מ״ז מ״ג) צ״ל מזמור ג׳. אולם לפנינו יונתן איש הבירה והוא אשר הביא למעלה ר׳ יונתן שר הבירה ועיין בהערות שלי מזמור ג׳ הערה מ״ח.

ר׳ יוסי בן תהליפא (שו״ט מזמור ע״ב). במדרש תהלים אשר הוצאתי לאור הגי׳ ר׳ יוסי בן הלפתא.

ר׳ יהושע בר הנינא (ב״ר פכ״א סי׳ ג׳). המאמר נשנה גם בב״ר פ״ה אות א׳ ושם נאמר לנכון ר׳ יהושע בר נחמיה ואולי הגי׳ היותר נכונה ר׳ יהושע בר חנניה עיין מבוא התנחומא הערה קכ״ה והערה קכ״ט.

ר׳ יוהנן דבית גוברין (ב״ר פ״ס סי׳ ז׳). צ״ל ר׳ יונתן דבית גוברין ונזכר בירושלמי יומא פ״ז ה״א ומובא בסה״ד (צד 210).

ר׳ יוסי בן טרטס (וי״ר פ״ז סי׳ ב׳). צ״ל בן פטרס ומובא לנכון ילקוט תהלים רמז תשס״ו ועיין מבוא התנחומא הערה קנ״ה שהוא חותנו של ריב״ל ונזכר גם בוי״ר פ״ז ורוב דבריו באגדה ובעל סדה״ד בעצמו בערך ר׳ יוסי בן פטרוס הביא וז״ל וברבה צ״ו פ״ז זבדי בן לוי ור׳ יוסי בן טרטס צ״ל פטרוס והוא המאמר שהביא בעל המעיר.

ר׳ ישמעאל בר יהושע (וי״ר פי״א סי׳ ה׳). אולי צ״ל ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי והי׳ כתוב בר״ת בר״י והמדפיסים הציגו בר יהושע.

ר׳ יוסי בן קסריי (שיר רבה פ״ו סי׳ ב׳) הוא ר׳ יוסי דמן קסרי. ושם בקסרי (ובירושלמי קיסרין) היה ישיבה גדולה עיין מבוא הירושלמי דף ד׳ ע״ב.

ר׳ יעקב ברבי (תנחומא תרומה סי׳ ט׳). כ״ה בתנחומא הנדפס מכבר אבל בתנחומא הקדום תרומה סי׳ ז׳ הגי׳ א״ר יעקב סתם ועיי״ש בהערה מ׳ שהבאתי נוסחאות שונות.

ר׳ יונה דכפר אימי (ירושלמי נדרים פ״ד סוף ה״ט). ט״ס ויש לתקן ר׳ יודן דכפר אימי ומובא לנכון במאמר הזה בירושלמי שבת סוף פי״ו ועוד בהרבה מקומות.

ר׳ יוסי בן ריב״ל (ירושלמי תענית פ״א ה״ו). בירושלמי שם (דף ס״ד ע״ג) זעורא בר חמא יוסי בריה דרבי יהושע בן לוי בשם ר׳ יהושע בן לוי, אולם המאמר נשנה בירושלמי יומא פ״ח ה״א (דף מ״ד ע״ד) ושם הגי׳

ר׳ זעורא בר חמא רבי יוסי בי ר׳ חנינא בשם ר׳ יהושע בן לוי לכן יש לתקן בן בירושלמי תענית שם.

ר׳ יצחק בר מתנה (ירושלמי ע״ז פ״ג ה״א), הוא שם דף מ״ג ע״ב רבי יצחק בר מתנה הוה מסתמך בר׳ יוחנן. ועיין ירושלמי ברכות פ״ב ה״א (דף ד׳ ע״ג) מ״ק פ״ג ה״ז (פ״ג ע״ג) שקלים פ״ב ה״ז (מ״ז ע״א) וגרסאות שונות שם עי״ש.

ר׳ יוסי בן עזי דברדילה (שקלים ספ״ו). הוא בפ״ז ה״ה, כן הוא בירושלמי שקלים הנספח להבבלי אבל בש״ס ירושלמי הגי׳ ר׳ יודה בן פזי דבר דליה וכן נמצא נזכר שמו גם בירושלמי תרומות פ״י ה״ז (דף מ״ז ע״ב) והוא ר׳ יהודה בן פזי. עיין סדה״ד צד 182 והביא שם ג״כ המאמר מירושלמי שקלים ר׳ יודן בן פזי.

ר׳ כהן (וי״ר פל״ד סי׳ ט׳, רות רבה פ״ה ס״ס י״ד). המאמר מן וי״ר נשנה גם ברות רבה פ״ה סי׳ י״ט בפ׳ ותאמר לה חמותה ושם הגי׳ א״ר יוסי, והמאמר שציין רות רבה פ״ה ס״ס י״ד נשנה גם בוי״ר פל״ד סי׳ ח׳ במאמר שלפניו ר׳ כהן ורבי יהושע ברבי סימון בשם ר׳ לוי אמרו לשעבר הי׳ אדם עושה מצוה כו׳ ואיך לא ראה כי בעל סדה״ד הביא בעצמו בערך ר׳ כהן המאמר מוי״ר ורות רבה.

ר׳ לולאני בר שווריה (פסיקתא דר״כ פ״ב). הוא בדף ל״ט ע״א. ואלו שם עינו אל מה שהעירותי שם בהערה קס״ז אז ראה שתקנתי שצ״ל בר טברי ומובא בסה״ד ערך ר׳ לוליאני בר טברי והוא המובא גם בשו״ט. עיין במבוא דף 38.

ר׳ מני דקיסרי (וי״ר פט״ז סי׳ א׳). המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא ותאמר ציון (קל״ב ע״א) ושם הגי׳ ר׳ יוסי דקסרין ועי״ש הערה נ׳ ובאמת בימי ר׳ מנא הי׳ בקיסרין במה חכמים ומצינו בירושלמי א״ר מנא אזלית לקיסרין (כלאים פ״ו דף ל׳ ע״ג) והוא ר׳ מנא ב״ר יונה שהביא בעל סדה״ד קל״ו ע״א.

ר׳ מנא ברבי (תנחומא תצוה סי׳ י״ג). בתנחומא אשר הוצאתי לאור תצוה סי׳ ט׳ א״ר מני עי״ש הערה נ״ה. ועיין מבוא הירושלמי דף קי״ד ע״ב ובס׳ דור דור ודורשיו ח״ג צד 15.

ר׳ מרי בר יעקב (מדרש שמואל פי״ח). מובא גם בתנחומא חקת סי׳ כ״ב ועי״ש הערה רכ״ו ובמבוא הערה רי״ב העירותי כי לא נזכר ביוחסין ובסדר הדורות.

ר׳ נסים (שמ״ר פט״ו סי׳ י״ט). נעלם ממנו כי הרב החכם מהר״ן משכיל לאיתן בסד״ה צד 290 הערה ב׳ הביא ח״ל במדרש בא פט״ו (הוא המאמר שהביא המעיר) איתא ר׳ נסים והמחבר לא הביאו עכ״ל.

ר׳ נחמי׳ בר חנינא (שו״ט מזמור ע״ה) בשו״ט הנדפס מכבר איתא ור׳ נחמי׳ בר חנינא ור׳ יצחק בר חייא אולם במדרש שו״ט שהוצאתי לאור עפ״י כ״י פארמא הגי׳ ר׳ יודן ור׳ חמא ור׳ יצחק בשם ר׳ חייא והעירותי שם בהערה י״ג כי כן הוא גם בכ״י ו׳ אבל בכ״י האחרים ובנדפס ר׳ יודן ור׳ נחמי׳ בר חנינא ור׳ יצחק בר חייא, ובילקוט הגי׳ ור׳ חמא בר חנינא.

ר׳ סימון ברבי יהושע (וי״ר פכ״ה סי׳ ט׳). המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא העומר דף ע׳ ע״ב ופסיקתא רבתי פי״ח ושם הגי׳ הנכונה ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי והי׳ כתוב במדרש ר׳ סימון ב״ר יהושע ר״ל בשם ר׳ יהושע ואח״כ נעשית ברבי יהושע.

ר׳ סומאי בר קופי (פסיקתא דר״כ פי״ז). הוא דף קל״ד ע״א ועי״ש בהערה פ״א כי נמצא נוסחאות שונית לכן אין לברר הגי׳ הנכונה.

עולא בר קישר (ב״ר פצ״ד סי׳ ט׳) אין זה שם אמורא וזה לשון המדרש עולא בר קישר תבעתיה מלכותא, קם וערק לגבי ריב״ל כו׳ והוא נובע מירושלמי תרומות פ״ה ה״י דף מ״ו ע״ב ושם הגי׳ עולא בר קושב.

ר׳ ענניאל בר ששון (שמ״ר פ״ג סי׳ ו׳). כפי הנראה הוא מאמר מאוחר ונוסף אל המדרש עי״ש.

ר׳ ענן בר יוסי (פסיקתא דר״כ פסקא כ״ה). הוא שם דף קנ״ז ע״ב ר׳ ברכי׳ בשם ר׳ ענן בר׳ יוסי והמאמר הזה מובא במדרש שו״ט מזמור ס״ח ושם הגי׳ רב ענן בר יוסף, ומובא בסדר הדורות צד 304 רב ענן בר יוסף שוח״ט ס״ה.

ר׳ סימון בן קוזית (שם פ״ה סי׳ ו׳) לא נודע לי אל איזה מקום כוון בהציון הזה כי בפסיקתא דר״כ פסקא ח׳ אין זכר מזה.

ר׳ פנחס בר אידי (במ״ר פ״א סי׳ י״א) אין ספק שהוא ר״ת בשם ר׳ אידי.

ר׳ פנחס בר אבין (שם פי״א סי׳ ג׳) המאמר נשנה בפסיקתא דר״כ פסקא החודש (דף מ״ה ע״א) ושם הגי׳ ר׳ פנחס בש״ר אבין ובמדרש הזית פ׳ הנה מטתו הגי׳ ר׳ פנחס ור׳ אבין וכן במדרש שמואל פי״ז ר׳ פנחס ור׳ אבין עיין בפסיקתא שם הערה ס׳.

ר׳ קרציפא (וי״ר פ״ד סי׳ ב׳). נעלם ממנו כי בעל סדה״ד הביא שמו גם בציון וי״ר פ״ד בערך קריספא עי״ש.

רבא בר רב הסדא (ב״ר פ״כ סי׳ ג׳). שם בב״ר אין זכר מזה ולא אדע אל איזה מקום כוון בציון הזה לכן קשה הדבר להעיר על זה.

ר׳ שמעון לודיא (שמ״ר פ״ג סי׳ ה׳) היוחסין הביא ר׳ שמעון בן לודיא, והביא זה גם בעל סדה״ד וכתב לא מצאתי ואין ספק שהיוחסין כוון להנ״ל משמ״ר והכונה ר׳ שמעון לודיא מעיר לוד.

ר׳ ששא בנו של ר׳ אבא (שמ״ר פכ״ד סי׳ א׳). נעלם ממנו כי הביאו הסה״ד בערך רב ששא בר רבא וציין ג״כ שמ״ר פ׳ בשלח ר״פ כ״ד.

ר׳ שמואל בר איביה (וי״ר פ״ו סי׳ ט׳). לא נמצא שם בהציון אשר ציין ואולי צ״ל שם ר׳ שמואל בר אבא עיין סדה״ד דף קע״ז.

ר׳ שמעון בן קמהית (יומא מ״ז ע״א ירושלמי יומא פ״א הוריות פ״ג במ״ר פי״ב סי׳ כ״ו), צ״ל במ״ר פ״ב סי׳ כ״ו ובגמרא יומא שם הגי׳ ר׳ ישמעאל בן קמחית אבל בכל המקומות הנ״ל גם בפסיקתא דר״כ פסקא אחרי (קע״ד ע״א).ובוי״ר פ״כ סי׳ י״ב הגי׳ שמעון בן קמחית ועיין בפסיקתא שם הערה קכ״ו ובעל סדה״ד הביא ישמעאל בן קמחית מגמרא יומא שם.

ר׳ שמואל בר פוניא (פסיקתא דר״כ פסקא א׳). הוא שם דף ט׳ ע״ב ועיין שם בהערה קס״ד ובר פוניא היא גי׳ משובשת.

ר׳ תחליפא בסרייא (שם סוף פסקא כ״ג) הוא שם דף קנ״ה ע״ב. והמעיר לא ראה כי העירותי שם בהערה צ״ב שצ״ל ה׳ תחליפא קסרייא ונמצא לנכון בירושלמי ר״ה פ״ד ה״ח וכן בוי״ר סוף פ׳ כ״ט נאמר לנכון א״ר תחליפא קיסרא.

תחינא בן פרישה (ספרי שופטים פסקא ר״ה) נעלם ממנו כי הוא במשנה סוטה דף מ״ז ע״א משרבו הרוצחנין בטלה עגלה עריפה משבא אליעזר בן דינאי, ותחינה בן פרישה היה נקרא חזרו לקרותו בן הרצחן. ואם כן אינו שם תנא או אמורא.

והנה מכל זה יראה החכם המשיג כי ראוי הי׳ לו לשקול דבריו במאזני הבחינה בטרם בא להשיג על החכם מהר״ן משכיל לאיתן הנ״ל, ודברי חכמים בנחת נשמעים, רק באחת אני מסכים לדבריו, כי ראוי ונכון אשר יתחברו איזה חכמים לאגודה אחת, להוציא מחדש כעין סדר הדורות, ולדבר בו על כל דבר ודבר עפ״י חקירה ובקרת הנהוגה כעת אצל בעלי אסופות לרוות צמאון כל דורשי קדמוניות, ומשכרתם תהי שלמה.

שלמה באבער.

לבוב ר״ח אלול הרנ״א.

מעשים אשר לא יֵעָשׂוּ.

חרפני אבי, הללני! אבל אם גם תקטלני לא אחלל את מוצא שפתי, אחת דברתי ולא אוסיף, כי אצמית בבור את חיי הפושע הזה, אשר חלל את הקדש בהרימו את ידו על לחיי בבית התפלה, בעת ספרי התורה היו מונחים על שלחן הקריאה, ואם קדש משחק לו, איך אחוס על כבודו!?

כה דבר איש צעיר לימים, אדמוני ויפה עינים בחור כארזים, נפתלי שמו, אל אביו ר׳ יעקב, אשר יסרהו לבלי תאחז במשפט ידו נגד איש מצותו, הוא גבאי בית התפלה, שמעריל הצהוב, על אשר הכלימו נגד כל קהל המתפללים ביום השני לחג השבועות, בהעבירו שמן ימינו על לחיי נפתלי אחת ואחת.

רואה אני אותך הקורא משתאה ומשתומם, תמשך בבתפותיך ותאמר: היתכן כי במאה התשע עשרה, עת פרשה ההשכלה מטות כנפיה עד אפסי ארץ, עוד יקרו מעשים כאלה אשר כבר אבד עליהם כלח? ומה שם העיר אשר בה יפסע גבאי בית התפלה על ראשי עם קדוש עד כי ירהיב בנפשו עז להרים יד על חברו, ע״כ עלי לאמר לך: כבר אמר המלך החכם: מה שנעשה הוא שיעשה, ואם גם תוסיף ההשכלה ללכת קוממיות ולהקדיש קרואיה ליום מועד, לא תצלח לפשט עקמימיות שבלב המתנשאים לכל לראש ומכנים את עצמם בשם „גבאים״ והגבאים מחזירים תדיר ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ולך הקורא אחת היא אם המקרה הזה קרה בעיר גדולה שבה הרבה רבוא אדם ובהמה רבה, או בעיר קטנה אשר אנשיה מתי

מספר ונער יכתבם, כי גם בעיר היותר גדולה לא נגה אור ההשכלה על כל יושביה, ואין בין שטאקלישאק או שניפישאק לווארשא, רק כי באחרונה חברו לה יחדו אלפי קהלות כבראשונה, ומה שתמצא בשטאקלישאק הליטאית תמצא בשטאקלישאק הווארשאווית, ובכן יקומו נא נערי שטאקלישאק שבווארשא וישחקו לפנינו!

אך בזאת יבדלו אלה מאלה: בשטאקלישאק שבליטא חפשה הוא לכל איש לצאת ולבא לבית התפלה מבלי שלם כל שכר חלף עבודתו אשר יעבוד את אלהים, ובשטאקלישאק שבווארשא נצב הגבאי כצר, וכל אשר לא ישקל על ידו ככל אשר ישית עליו בעד מקומו, פגול הוא לא ירצה לו וישליכהו אחרי הדלת והמזוזה, ובפה מלא יקרא בקול: כל עני ונכה רוח לא יבא אל הבית!

הן אמנם עוד תשוב תתפלא אתה הקורא, היתכן כי קמו מקברם ימי הבינים אשר גם אז לא נתן הגבאי או הסוכן לבוא לאיש רוסי לבית תפלתו אם לא שקל כסף על ידו לפתח לו שערי רחמים, ככתוב על ספר דברי הימים? אבל לדאבון לב כל אוהב עמו הדבר הזה חי וקים ובימינו לעינינו נראה כזאת בכל עת ובכל שעה, ולמען לא יהיו בעיניך הקורא דברי אלה כחדה סתומה, הנני להפיץ אור על דברי ואז תספק כף על ירך ותאמר: מי האמין לשמועתנו?!

כגבה שמים מארץ כן גבהו דרכי אחינו שבליטא מדרכי אחינו שבוו... בעניני בתי התפלה. בכל ערי ליטא בין גדולה או קטנה, יבנה בית התפלה על תלו כקנין הקהל, ואם גם שמה הבדל יבדילו וישקלו בפלס מי ישפל לקנות מקומו בכותלי צפון ודרום ומי ירום לכותל המזרחי, בכל זאת רשות לכל איש לבוא בכל עת לבית התפלה אשר על פי רוב הוא גם בית המדרש להגות בספר או להתפלל, ומבקר עד ערב דלתות בית המדרש פתוחות, ובימי החורף ימצא האביון גם בית מחסה שמה מקור וכפור בבואו להתפלל תפלת המנחה ובין מנחה למעריב יהגה באיזה ספר או ישמע תורה מפי בן תורה ובין כה יחליץ עצמותיו מחום התנור ויהי לו בית המדרש מתוק לנפש ומרפא לעצם, וחקה אחת שמה לגר ולאזרח העיר, לא כן בעיר הגדולה לאלהים וו... היחידה במינה במספר בני ישראל בכל כדור הארץ; שם אין בית תפלה ובית מדרש קנין הקהל, רק בית תפלה אחד יש כקנין הקהל הוא בית תפלת הנאורים, ששם שומרים סביב לו לבלי תת לבוא אל הבית את כל איש אשר לא בקהלם יחד כבודו, אבל בית תפלה מיוחד ליהודים המחזיקים בנושנות לא יראה ולא ימצא בכל העיר בלתי לפני שער הברזל אשר הוא צר מהכיל אף חלק קטן ממספר התושבים, וע״כ המציאו למו אחדים פרנסה נקיה וקלה, וישכרו חדר מיוחד ופרוזדור לפניו או עלית קיר קטנה עליו, ושמה יביאו ארגז קטן ועליו חרותים הפסוקים: „שויתי ד׳ לנגדי תמיד״, „לכו נרננה״, ויכנו את שמו „ארון הקדש״, אף יביאו שמה איזה מנורות נחשת או פח רקיע וטבלא קטנה יציגו אשר עליה כתוב שחור על גבי לבן „דע לפני מי אתה עומד״, ולפניה יתיצב איש אשר על פי רוב

לא ידע גם קרוא עברית כחק, והוא נורא על כל סביביו ובחור מעם, כלומר: הוא האיש אשר שכר את החדר מבעל החצר ועי״כ הוא הגבאי, הוא החזן, הוא הקורא בתורה והוא העתוד הגדול העולה על הצאן וכשר של גיהנם עומד לפני פתח בית תפלתו ולא יתן לשום איש לבא אל הבית אם לא ישקל על כפו מחיר ביאו שמה, וביום השבת אם יראה כי מדֵי האורח הסר לבית תפלתו אינם קרועים, יקראהו לתורה ועוד הברכה האחרונה בפי המברך והגבאי יברכהו בברכת מי שברך בנש״מה אחת. עד הגיעו למלות בעבור שנדר, ואם לא ימהר האורח לנדב את נדבתו, יציאנו הוא ידי חובתו ויקצב מחירה כראות עיניו, ובמוצאי השבת יבוא לבית האורח ובמסמר נטוע לא יסור ממנו עד שקלו על כפו את נדבתו אשר גזר עליו. שחוק מכאיב לב לראות בצרת נפש הגבאי, אם יקר מקרה כי שנים שלשה אורחים יבקרו בית תפלתו בשבת אחת, איך ישא את רגליו במוצאי שבת מאורח לאורח, בפחדו על נפשו פן יאחר את העת ובין כה יסע האורח לדרכו, אז ירוץ כעכבר שבא סם רעל בקרבו, ואם יודע הסוד להאורח כי נדבתו תפול רק לכיסו של הגבאי ולא ימהר כה לשקל על ידו, אז יתמרמר ויתקצף הגבאי ולעתים לא רחוקות ידבר גם עזות במלוה עריץ התובע את חובו.

בתי תפלה כאלה אין מספר למו בעיר וו... ובכל רחוב אשר שמה אחינו היהודים נחתים, מספר הצריח בתי תפלותיה, והיה אם לא ימהר הגבאי לשלם את מחיר החדר לבעל החצר, יגרשהו האחרון בחרפה וישסת בו את כלביו לעשות לו באשר יעשה הוא לאחיו האביון, וקם החדר ההוא לאיש אחר המקים שמה בית כבוס בתגות בד, או בית רחים לסוסים המעיקים וסובבים עגלה להוציא גרש שעורים, ולא לעתים רחוקות יהפך בית כבוס לבית תפלה ובית תפלה לבית כבוס, אבל גם בעת אשר שם בית תפלה יקרא על החדר כל היום הוא סגור על מסגר ורק בעת התפלה יפתח או כל היום שבור הנהו למלמד המצפצף את תלמידיו ועינו ולבו של הגבאי רק לבצעו, ולא יכבד את בן תורה או ירא שמים כי אם את כל המרבה לתת לכיסו, ולא לעתים רחוקות יכבר את איש נבל ובליעל, על פני איש נכבד ויקר אם יראה כי לרגלו תבוא ברכה לכיסו. בכל שמיני עצרת לעת ערב ימכר ה„מפטיר״ לכל שבתות השנה לכל המרבה במחירו, ולא רחוק לראות איך איזה משרת או סרסור בהרגישו כי הנהו אסתרא בלגינא, יעמד על המקח וירבה במחיר המפטיר עד שאי אפשר עוד לאיש אחר להתקיים לפניו, והמפטיר יקום לו לקנין אף אם אחרי כן כל השומע יצחק איך יגרס בעל המפטיר את שניו בקראו ובברכו הברכות, ואם יקום איזה איש להעיר למוסר אזן הגבאי על עשותו ככה, אז תשובתו קצרה וברה: כן חפצי ורצוני ומי אדון לי?

אחד מהגבאים האלה, הוא ר׳ שמעריל הצהוב עב הכרס ומסבל בשר כדוב, זקנו מסכסך ופאותיו מדולדלות, בגד משי ילבש על בשרו ובאבנט משי יחגר, לא יהנה מיגיע כפו כי נוסף על פרנסת הגבאות, הנהו שלם במעלות רבות: הוא קורא בתורה אף אם לא יבחין בין ימין לשמאל ולא

יבדיל בין זכר לנקבה, הוא עובר לפני התבה אף אם קולו כקול עורב, קול קורע אזן, אך על כלם הנהו מוהל ולפי דבריו הנהו מומחה ובקי באותו דבר עד כי ידיו לו רב לגורר את סכינו על שמונה מאות ערלות בפעם אחת, ואחרי כי בהעיר הגדולה הזאת החמירו אחינו על עצמם לכונן סעודת ברית מילה, עד כי גם העני שבעניים יעבט את כסותו לעורו למען הכין משתה לקרואיו, ע״כ לא יאכל ולא ישתה ר׳ שמעריל בביתו כי ידיו מלכלכות כל היום מהמילות ופריעות וסביבות שניו אימה מרוב המציצות, זולל בשר וסובא יין בכל עת ובכל שעה, וביום השבת וביום השבת הוא החזן, הוא הקורא, הוא המחלק עליות והוא המברך מי שברך בעבורנו, וכמפקח על אנשי הצבא כן יספר וימנה ויפקד נפש כל חי, יהתך קצבה להמי שברך ויחתם את גזר דינם, ועל כן יצא שם לר׳ שמעריל בין ההמון לאיש יודע ומבין בתירה, לרודף אחרי המצות, ור׳ שמעריל יודע נפש בהמתיו ילבש צורה ויפשט צורה כפי הרוח העולה עליו: יש אשר ישים את עצמו כאסקופה הנדרסת ויש אשר בגאותו ינשא לשחקים, וכה ילך מחיל אל היל עד כי במשך העת אשר בידו עז הגבאות ובימינו שלטון המילה, הצליח לו לצבור כעפר כסף ואשתו אשת החיל יסדה לה בית מסחר גדול, ואחרי כל אלה יקיים ר׳ שמעריל: טוב לאחז בזה וגם מזה אל תנח ידיך, ואם אשתו השחורה תתעסק בסחורה, לא יעזוב הוא את עסק התורה, כי העסק הזה הוא לו פרה הולבת אשר לרגלה יאמר: עשרתי מצאתי און לי!

ויהי בימי חג הבכורים לשנת תרמ... בערב הראשון אשר כל איש עברי נודד שנה מעיניו להגות בתקון השבועות ואשר על ידו יתברך בלבבו כי יצא ידי חובתו לכל ימות השנה לבלי הביט עוד בספר אחרי כי מלא כרסו מספר הבלול במקרא משנה וגמרא, והנה ר׳ שמעריל ועל ידו השמש ואיש עצתו ר׳ בעריל יושבים ומשוחחים חד את אחד, את־כל האנשים המתפללים יעבירו לפניהם כבני מרון, מי ישפל ומי ירום כלומר למי יחלקו שלישי וחמישי ולמי אך גלילה או פתיחת הארון לשיר הכבוד (כי הפתיחות להוצאה והכנסה מכורות ועומדות לכל המרבה במחירן משמחת תורה עד שמחת תורה הבאה עלינו לטובה) ויען כי יצר לב האדם שואף להדשות ע״כ אל יפלא בעיני הקורא אם גם אני כאיש פשוט סגרתי מעט את ה„תקון שבועות״ למען אשמע את אשר ידבר הגבאי ושמשו בליל התקדש חג מתן תורתנו.

בעריל! אמר אליו שמעריל, הידעת כי כלה ונחרצה ממני להעלות את מחיר המי שברך בחג הזה? במנין הראשון אשר בו יתפלל גם הגביר והוא גם אחד מראשי העדה, אירא לעשות כן, פן יפקד עלי את העון והיה בי חטא, אבל במנין השני שבו יתפללו בעלי המלאכה ומלוי ברבית, אעלה את „טקסתי״, וכל העולה לתורה ישלם שלשה כסף, אחד בעד המי שברך לכל הקהל, אחד בעד אשת העולה לתורה ואחד בעד הגבאי, ואם גם הכל הולך אל מקום אחד וכל כסף המי שברך הוא רק בעבורנו, אבל לא אוכל להסתפק במי שברך אחד, כי מי זה יוָאל לתת שלשה כסף בפעם אחת?

א״כ, ענה בעריל, הלא תמלא בחג הזה חוריך כסף ומעונותיך טרפה! הן עשר עליות בשני הימים האלה לכל יום לבד המפטיר, ואם תקח למנין ראשון שלשה הצאי כסף מכל העולה לתורה ולמנין שני שלשה כסף, הלא תאסף ארבעים וחמשה כסף, והמפטיר יביא לך ג״כ בעשרה כסף, ומדוע תכביד את לבבך ולא תוסיף לי על שכירותי? הלא אעבדך באמונה וצלך על יד ימינך הנני בכל עת ומדוע תעשק שכרי?

רב לך בעריל! אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, הן הכסף טרם בא לכיסי, כי יש ויש צוררים רבים לי המקנאים בי ומסיתים את העולים לתורה לנדב רק נרות או איזה זהובים, ומלחמה בבדה לי בכל עת טרם אגבה את הנדבות כאשר אגזר אמר, ואיך תבקש ממני להוסיף לך על משכרתך מכספי הבא אלי בעמל ויגיעה רבה?

אם כן, ענה בעריל, עליך לדעת כי בן סוכן החצר מתנכל עליך לאמר קשר לבלי תת המנדבים את נדבותיהם בכסף, רק נרות לבית התפלה, ונקל לך לדעת כי אם תשוב ותמכור את הנרות הלא אך איזה אגורות תסופנה בכיסך, ועיניך תראינה ונמקו בחוריהן מרב כעס: אולם אם תבטיחני להוסיף על שכרי, אז אצא ואהיה רוח מתעה בפי בן הסוכן, והוא לא ישיב את פני איש שיבה כמוני ולא יקום לך לשטן.

לדבר הזה אל תשית לב, ענה שמעריל בגאוה, אני אסתם את פי הפרחח הזה, ינסה נא לשלח חפשי את לשונו ולדבר עלי עתק, אם לא אקהה את שניו, ימיני תושע לי וזרעי תסמכני לשבר מלתעותיו ולא יוסיף להרים ראש.

אל יתהלל חוגר כמפתח, ענה בעריל, הטרם תדע כי זה נפתלי בן הסוכן הסן כאלון ואונו בשרירי בטנו להשיב שבעתים אל חיק מכהו, ולבד זאת מה יאמרו הבריות אם הגבאי יחלל את הקדש וביום החג יכה באגרוף רשע, ואם גם נפתלי לא ימרט את זקנך ולא ישבר עצמותיך, הלא יביאך בפלילים ונשאת את עונך ותמנה את אסירי בור.

תן בעפר פיך בליעל! צעק שמעריל בחמת כחו, צא צא לך מזה שבור ונבל! ידעתי את זדון לבבך כי אך חנם תהלך עלי אמים למען ארבה לך שכר ולמען תוסיף שבת בבתי מרזח לשתות לשכרה, היה לא תהיה! אף פרוטה אחת לא אוסיף לך ואם מעט לך שכרך, צא ובקש לך גבאי אחר אשר ירבה שכרך.

בעריל נסג אחור אבל וחפוי ראש, ולהפיג את צערו לקח את הספר תקון שבועות ויבט בו כתרנגול בבני אדם, ושמעריל הוציא קנה קטרת מנרתיק סכין המילה ויעל בו עשן וינשב אל כל רוח במעגל, ויהי חושב מחשבות, ויאנח אנחה ממושכה, כי הגיע אליו ככה.

בקתדרא דצפרא, טרם יצאה הצפירה אשר לפי דעת המקובלים, אז שעת רחמים ועת רצון לכל איש לטבל את בשרו במקוה מים, יצא שמעריל שמח וטוב לב, ידו השמאלית תחת אבנטו המשי, וידו הימנית אוחזת בעקב

קנה הקטרת, ואחת לאחת יספר וימנה ברוח דמיונו את השקלים אשר יקדישם לכיסו מקרואיו, וכליותיו מלאו גיל בדעתו מראש כי מגז כבשיו יתחמם. בצעדי און מהר לרדת אל המקוה למען יראו המתפללים כי עוד פאותיו שותות מי רפש ויקדישוהו ויעריצוהו ולא ימרו את פיו בחרצו ערך נדבות הקרואים לתורה בעד המי שברך, ובשובו זהה עליו דעתו כהמן בשעתו, ובראותו את בעריל ויבז לו בלבו ויבט בו בעין בוז, ובלבבו התברך: אני ואפסי עוד!

רגעים אחדים חלפו ועברו, והאנשים אשר נדדה שנתם כל הלילה נאספו להתפלל, ושמעריל פתח את פיו ויזמר בקולו קול עורב את ה„אקדמות" ויברך את קרואיו במי שברך ויגזר על ימין ועל שמאל ואיש לא כהה בו ולא מרה את פיו להתאונן כי יכביד עליו משא לעיפה לשקל את המס בעד המי שברך, וע"כ לבש גאות כמדו, ויעמד ויחליט בלבבו להוסיף את המם על המי שברך על אחת שבע מהקרואים לתורה במנין השני, אבל רבות מחשבות בלב איש ויושב בשמים ישחק.

שמעריל הגיה איזה כוסות יין דגן בקידושא רבה בבית אחד מהמתפללים בבית תפלתו, ויאהר שמה שבת עד כי נקבצו האנשים להתפלל מנין שני, ובעודנו עומד וחושב על מי ידה גורל לברכו ולגדלו, ולשמחת לבבו עלה רעיון נחמד בקרבו להוסיף על שקליו, כי בהביטו סביב על כל העדה וירא והנה אין שם כהן בלתי בחור אחד צעיר לימים, וימהר לגשת אל העלם ויאמר: הנני נוטל עליך לצאת מבית התפלה למען אוכל לקרא ישראל במקום כהן ובמקום לוי. —

כשלהבת אחוזה באש הציתו הדברים האלה את לבב הבחור הכהן, ויאמר: מה פשעי ומה חטאתי ולמה תלבין את פני ברבים? אם קצרה ידי להעניק לך בעד המי שברך לאשתי אחרי כי עוד אשה עצורה לי, הרבה עלי נדבה ואשלם לך בעד המי שברך האחד ביד נדיבה, אך אל תביישני בפני קהל ועדה פן יחשבו כי נמצא בי איזה פסול חלילה אשר הללתי את הכהונה.

האם עני המחזיר על הפתחים הנני, קרא שמעריל ברגז, כי תאמר לתת לי נדבה? שקץ נבזה! איך מלאך לבך לדבר עזות בפני שמעריל הגבאי והמוהל? אחת אמרתי ולא אוסיף כי תצא מן הבית, ואם לא, אסחבך סחוב והשלך כפגר מובס אחרי הדלת והמזוזה.

עיני הכהן מלאו דמעה ולחייו אדמו מבשת, ויקרב אל בן סוכן החצר רעהו, ויאמר: ראה נא אחי את אשר יאמר שמעריל לעשות לנו, הוא יכביד עלי אכפו לצאת מן הבית לפני הוצאת התורה למען תתפרד החבילה, ואם אין כאן כהן לא יקרא את אביך או אותך הלוי, ולמה נחשה ונהיה כאסקופה הנדרסת לפניו?

את מקומך אל תנח! אמר נפתלי בן הסוכן באמץ הלב, ינסה נא לגעת בך ואשבר את שני השכור הזה.

בין כה כלו המתפללים תפלת שחרית ויוציאו את ספרי התורה, ובעת אשר ספרי התורה נחו על שלחן הקריאה, הוסיף שמעריל לגער בכהן למען יעזוב את הבית.

כל המתפללים עמדו על מקומם ואיש לא ערב את לבו לגער בשטן המשחית, בלתי נפתלי מצא עז בנפשו ויאמר: ר׳ שמעריל! אם על נפשנו לא תחוס, אם כבהמות נדמינו בעיניך, חוס נא על כבוד התורה, הן הספרים מונחים על השלחן והכהן לא עזב עוד את מקומו, ולמה תשית מהומה בבית ד׳ ביום מועד?

ידעתי כי יד אחת לך את בעריל השכור, הרים שמעריל קול זועות, אבל מי אתה כלב צעיר כי תצוני על פועל ידי? הן לא פּחנם ישביר לי אביך את בית תפלתו, ואם כן הוא קנין שלי, ואני אגזור אמר ויקום לי.

שגית ר׳ שמעריל, ענהו נפתלי, אם אמנם לך הצדקה לבחר לך מתפללים בבית תפלתך כאות נפשך אבל לשחק בם כצפור לא אתנך בשום אופן.

הדבר יצא מפי נפתלי, ומכת לחי גדולה היתה לו למענה, מנחה שלוחה מיד שמעריל בכבודו ובעצמו.

כמכה הזיז ורעם נשאר נפתלי ברגע הראשון אחרי אשר נחתה על לחייו יד שמעריל העבה, ויחפוץ להתנפל עליו ולעשות בזקנו ופאותיו קרחת וגבחת עד שפך דם, אבל אביו ר׳ יעקב נגש אליו ויאחזהו בידו ויאמר: אל תבהל ברוחך! אם שמעריל עשה נבלה בישראל לחלל את יום הקדוש עיני ישא, ואתה אסוף ידך ואל תשיב מכה אל חיק שונאך. דברי ר׳ יעקב לא החטיאו את המטרה, ונפתלי הבליג ברוחו וישאר על מקומו, ושמעריל הבין כרגע כי שגה הרבה מאד וימס לבו בקרבו בזכרו את אשר עשה בזדון לבו, ומה יעשה ליום פקודה בהעמידו אותו נפתלי לפני שופט השלום? הלא יאסר בבית השבי, ואז גם כבוד גבאותו וכבוד המוהל יחד על עפר נחת, ובלבו חשב: לו השיב לי נפתלי מכה על אחת שבע, היה טוב לי מאשר השיב אחור ימינו, ובזכרו את האקדמות ולבו בל עמו התמלטו מפיו: „יקבלון דין מן דין באפרשתא“ ויהי שחוק גדול בבית התפלה, וכה נבוכו מחשבותיו עד כי לא ידע עוד לכלכל את דברו בסדר נכון בהמי שברך, ויהי לו החג לחגא, האנשים המתפללים אשר לא השם אלוה חכמה, ידעו לשכך כעס וחמה עד אם כלו את כל סדר התפלה, אבל אחרי צאת המתפללים לבתיהם התלקח הריב לשלהבת־יה ותהום כל עדת שטאקלישאק הווארשאווית, כל אחד ואחד הרין משפטו במה יכפר שמעריל את פני נפתלי על הכותו אותו במקום קדוש ובעת אשר ספרי התורה היו מונחים על השלחן, ואולם נפתלי מאן למחול על כבודו בעד כל כפר, ויגזור אמר להגיש את משפטו לפני שופט השלום, למען יוריד את שמעריל אל בית האסורים, אבל אביו ר׳ יעקב התנגד לו, כי ירא פן יודע הדבר הזה ברבים ויתולל שם ישראל בין העמים, וידבר על לב בנו להחדל מדבר משפט ואך כפר פדיון בושתו יקח. והם הם הדברים אשר שמע הקורא בראשית הספור. —

בלילה ההוא נדדה שנת שמעריל, כי ראה כי כלתה אליו הרעה ויחשוב לכפר את פני עדתו, ויאמר להביא לפניו את ספר הזכרונות ויהיו נקראים לפניו למען יקל את מסו מהמתפללים, ובגלל זאת קוה כי יאירו אליו את פניהם ויוציאו לצדק דינו. —

ויהי ממחרת, וישב העם לשפוט את שמעריל לדעת מה יעשה לו ובמה יכפר את פני נפתלי, אז קם ר׳ גרונם ראש המדברים, ויאמר: אחי! עליכם לדעת כי זה האיש שמעריל מלא טרף הוריו, ומאשר לאחינו עשה את כל הכבוד הזה, זכרו נא כי בהרימו את ידו להכות את איש על לא חמס בכפו מה משפטו, הלא תלמוד ערוך הוא: כל המרים יד על חבירו נקרא רשע, וע״כ אין לחוס עליו, הוא חלל את כבוד התורה, בזה את כל העדה בכלל ואת פני אבי נפתלי בפרט, ולכן עליכם להרבות כפר פדיון נפשו ושב ורפא לו.

ואני לא כן עמדי, ענה ר׳ אליקום, איש סודו של שמעריל, אני אינני רואה את חטאת הגבאי כעבות העגלה, לא אכחד כי הקל בכבוד התורה, אבל בהיות כל אדם בהול על ממונו לא יכול להתאפק ולמשול ברוחו בראותו כי נפתלי חפץ להפיל טרף מפיו, ואם העביר את ידו על לחיי עלם צעיר, הלא מעשים בכל יום כי אנשים כבירי ימים ישחרו למוסר את צעירי הימים, ודי לכם אם ישקל שמעריל ככר נרות לבית התפלה, וסר עונו וחטאתו תכפר.

אך נבוב לב כמוך ידבר תהפכות כאלה, ענה ירוחם הגבן, ובדברך בן הראית לדעת כי כים אחד לשניכם, הן אם יושת עליו לשקול ככר נרות לבית התפלה, הלא כרגע ישאם לביתו וישיבם לבעל הנרות, המעט לנו נרות מהמנדבים? ומי יקח ממנו חשבון אחרי כן, אם הנרות הללו שאנו מדליקין, הם נרות המנדבים, או כי הם הם הנרות הענושים של שמעריל? אין לנו חפץ בנרות! ואני אגד משפט כי במעמד כל הקהל אשר הוביש שמעריל את פני נפתלי, יתרפס לפניו ויבקש סליחתו, ועל שמעריל לעמוד לפני שלחן הקריאה ולקרא שלש פעמים: חטאתי לד׳ ולעדה ולנפתלי!

העצה הזאת לא ידעו שאול ואבדון, ענה ר׳ גרונם ברגז, הבזה תאמר להכניע את גאון עריץ כשמעריל? הטרם תדע כי לבילי וצר עק כמהו אשר נקל בעיניו לעקר את שניו מתת שקל אחד, ואם רק בזאת יכופר עונו, אז ילך כהולך בחליל אל שלחן הקריאה ויגיד את ההגדה אשר תשימו בפיו, ואחרי כן ישוב לכסלה ויוסיף להרים יד על אחינו; אבל אם תשיתו עליו עונש כסף, יזכור את כאבו כל ימי חייו וידע לשום רסן בנפשו לבלי תושע לו ימינו וזרוע קדשו, וע״כ עליו לשקול שקלי כסף שלש פעמים במספר „מכה״ והדבר הזה יכאב לו יותר ממאתים מכות וידע להזהר ברוחו לימים הבאים.

תפשת מרובה לא תפשת, ענה ר׳ אליקום בפנים מפיקים רחמים, איה רחמיכם ישראל בני רחמנים? הטרם תדע כי ינטל על ר׳ שמעריל להוצ״א מכיסו מאה ותשעים וחמשה שקלים, תבא מארה בנפשו ויפול על ערש דוי ומי יודע אם יקום אחרי נפלו, ותמיתו בזדון את איש ישראל.

לדבר הזה אל תשית לב, ר׳ אליקום, ענה יעקל החייט אף הוא חלקו, הן הבשר הרב אשר טחן שמעריל בשניו, והיין והשכר אשר שתה לשכרה, עד כי עשה פימה עלי כסל, הם הם חזקו את שרירי בטנו עד כי עצמיו ברזל וגידיו נחושה, והשטן לא יקחהו אם יהי׳ עליו להזיל כסף מכיסו, אבל למי יתן את הכסף אם לדברים שבקדושה או להמכה?

קחו לכם לדברים שבקדושה כאות נפשכם, ענה נפתלי, אבל אל תהיו בעלי צדקה על חשבון אחרים, הן להיי היו למורטים, וע״כ עלי לקחת למצער מאה כסף דמי בושתי, ואם אחרת תגזרו, אז מחר יהי׳ האות הזה כי אגיש משפטי לפני שופט השלום והוא ידע לשפוט מישרים יתר מכם.

אך הנם שפתים תלבט, אמר גרונם, הן כזאת לא תעשה, כי אביך הישר באדם לא יתנך לעשות כזאת להלל שם ישראל בעמים.

אבל ר׳ גרונם, הן לא נער קטן הנני, אם אמנם אוקיר את אבי מפז, אבל לתת גוי למכים הלא לא יחפוץ גם אבי, ואני לא אמחה את חרפתי בלתי אם כי ישקול שמעריל על כפי מאה כסף בצלצלי שמע.

א״כ, ענה ר׳ גרונם, הנני מסתלק את עצמי מהיות עוד שופט בענין הזה, אני השבתי כי את הכסף יתן שמעריל לבית החולים או ללחם עניים, אבל להוציא כסף מיד איש בעל אשה ובנים אף אם צר עין הנהו לתתם לעלם צעיר לימים, לא יתנני לבי לעשות כן, ובדברו קם ממקומו ויפן וילך.

שלשת ימים חלפו ועברו מיום המעשה, ובכל יום ויום נקהלו היהודים לשפוט את שמעריל, אך כפעם בפעם לא יכלו לבוא עד תכלית דבר המשפט, ובכל יום ויום באו אליקום ועטקא השחורה אשת שמעריל להעיר רחמים ולהרך את לב נפתלי, אך שומע לא היה למו, וכראות אשת הגבאי כי אך להנם שהתה דבריה, שבה לביתה ותאמר לאישה: שמע נא שמעריל! רואה אני כי אך לשוא תתרפס לפני האכזרים האלה, הן הם לטשו עיניהם עלינו על כי נתן ד׳ לנו מעט רכוש, ויבאו כשודדים בצהרים להמם ממנו כסף, ספל עצתם וקלקל מחשבתם, ומה יעשה לך נפתלי הנבזה? הוא יתאמר בלבבו להגיש משפטו לפני שופט השלום, אבל מה יעשה לך שופט השלום? הן לא יבלעך כבלע את הקדש, ואם תשב איזה ימים במשמר, הלא מעשים בכל יום כי רבים גדולים וטובים ממך יבחרו שבת בבית הסהר משלם כסף ענושים, ואז לבד כי הכסף ישאר בכיסנו, עוד נחזה נקמות בהאכזרים האלה ובוז נבוז להם.

עצמות שמעריל רחפו ממגור בשמעו עצת רעיתו היקרה, אבל בדעתו את אפה כי עז, ועברתה כי קשתה, נסה לדבר אליה רכות, ויאמר: אל אשתי, אל תדברי אלי כדבר הזה, הן אם אתן את נפשי להסגר במשמר מי יקחני אחרי כן למול את בנו? ואנה אוליך את חרפתי? ולא די כי אאלץ אז לאכול להם דבר יום ביומו על שלחני, עוד יחזה בי נקמות יחזקאל הבור אשר קם לי לשטן ויקח לו כבוד מוהל, אך כל עת אשר שמי בקרבי וכבודי חדש עמדי לא יוכל להרים ראש ולהתיצב נגדי, אך אם לא אהיה חרד על כבודי ואלך ברצון לבית האסורים אז תהיה ידו רוממה ואותי ידחו מפניו, והדבר הזה יציקני עד מות, ואם בינתך לא הסתתרה, עליך לדעת כי טוב לי לתת למו עתה איזה מכסת כסף אשר במשך הזמן יושב אלי במנעי אוכל מנפשי בביתי ואשבע להם ובשר בבתי בעלי הברית, מהיות נדחה מכבוד מוהל ואאלץ לאכול על שלחני, ומי יודע אם לא יקומו נגדי האכזרים

אחרי כן למנוע את רגלם מבית תפלתי ואוביד בידים גם את הכבוד מהיות למוהל גם את הגבאות, ולמה אשכל גם שניהם יום אחד?

רגעים אחדים עמדה עטקא השחורה כאיש אובד עצות, ואחרי כן אמרה בקול מושל: עשה כחפצך אבל השמר והזהר לבלי פזר לשופטיך יתר מעשרים וחמשה כסף, ואם תוסיף להם אף גרה אחת, אשבר את מלתעותיך.

אליקום איש סודו רץ כפעם בפעם מבית לבית ויתחנן אל השופטים לבלי יענו את הדין ולבלי ירבו כפר על נפש שמעריל.

ויהי ביום החמישי ויתאספו האנשים אשר ישבו כסאות למשפט עוד הפעם, וגם ר׳ גרונם נעתר לבוא שמה, ואחרי כבלות הכל להרוין משפטו, עמד ר׳ גרונם על רגליו ויאמר: שמעו נא רבותי! שמעריל הכביד עלינו את נחושתיו ויאלצנו לשלם לו מס מכל דבר, ממי שברך, מאל מלא רחמים, מעליות, מנדבות, מיין קדוש וכל הנחלים הלכו אל הים, הוא כיסו, וכן עליכם לדעת כי לא קרקע עולם הם להיו נפתלי אשר הלמם שמעריל, וע״כ אגזר אומר וכן יקום: מאה כסף ישקול שמעריל על יד נפתלי כמספר מס אשר לקח ממנו בכל עת ובכל שעה, ועל בזותו את התורה שבה המצות אשר יעשה האדם וחי בהן, ישקול ח״י כסף לטובת בית החולים, ולבד כל זאת על שמעריל לתת אמנה לבלי יהין עוד לגשת לעבור לפני התיבה או לקרוא בתורה, בעת אשר יש ויש גדולים וטובים ממנו היודעים ומבינים את עבודתם. ואם לא תשמעו אלי, נקי הנני אם נפתלי יעשה כלה את שמעריל, ואל תוסיפו לדבר אלי עוד בדבר הזה כי לא אובה ולא אשמע לכם.

השופטים לא הוסיפו עוד להתוכח ויחליטו לעשות כדבר גרונם, ובו ביום הודיעו לשמעריל את אשר נעשה ואת אשר נגזר עליו. —

כהין רעל ירדו הדברים האלה בלבב שמעריל, פעם עלו על לבו דברי רעיתו ופחדה, ופעם התיצב לפניו מראה בית האסורים, ויהי כאיש נדהם וילך אבל והפוי ראש אל ר׳ גרונם ויתנפל לפניו ויבך ויתחנן לו לאמר: אנא אדני, הלא ברגז רחם תזכור, ויספר לו את הרעה הנשקפת לו מיד רעיתו אם ימלא את דבר המשפט. קצרה ידי להושיעך, ענה ר׳ גרונם, כי כתב אשר נתן בשם שופטנו אין להשיב, ועליך לבחר אחת משתי אלה: אם לשקול את הכסף, או לרדת לבית האסורים ולהלל שם ישראל עת אשר יבואו הדברים האלה לפני שופט השלום, ואוי אוי לך עמי, אם אנשים מוגי לב כאלה ההרדים מתנופת יד אשה, יקחו למו קרנים להשתרר עליך ולמשל בכבודך ובקנינך. —

שמעריל ראה כי כלתה אליו הרעה ויבן כי לא יועילו לו כל תחנונים ויוציא את כיסו בידים רועדות, ויספר את השקלים מאה ושמונה עשרה, ויאמר בקול כאוב מארץ: אבל אנא אדני יהי נא הדבר הזה סוד כמוס ואל יורע לאשתי מכל אשר נעשה, פן אראה ברעה אשר ימצא אותי ושלום הבית יהרס. —

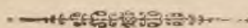
ר׳ גרונם קבל את הכסף ולא ענה מאומה, ושמעריל יצא מביתו סר וזעף.

הסוד הכמוס הזה נודע ג"כ בסוד כמוס איש מפי איש לכל עדת בני ישראל, עדת שטאקלישאק הווארשאווית, ועל כן נודע גם לעטקא השחורה, אשר קדמה את פני אישה ר' שמעריל בדרוך כפות רגליו על מפתן הבית, בסיר רהיך מלא, ותשבע בפאת שערותיה הנכרית כי תעשה אתו כלה, אם לא ימצא מקור למלא את מכסת הכסף אשר אבד בידים ויתנם להאכזרים, ומי יודע מה הגיע אליו לולא בא ברגע ההוא אליקום ידידו ויחש לרוחתו לישועתו, ובפני עטקא הוציא מצלהתו עט וגליון ויעריך את כל ערך המתפללים להוסיף עליהם תרומתם ולהרים מהם מס כפול, עד כי ברגע מלא את מכסת הכסף אשר נתן על יד ר' גרונם.

המתפללים התמרמרו מאד על גזרת שמעריל וכל אחד התאונן מדוע עליו יסבול את עון השופטים, ויצעקו אל ר' גרונם לאמר: האיש אחד יחטא ועל כל העדה יצא הקצף?!

פתאים אין לב! נתן עליהם ר' גרונם בקולו, המעט לכם בתי תפלה בעיר הגדולה הזאת? בחרו לכם איש איש בית תפלה כחפץ לבבכם ועזבו את שמערקע עד אשר יתרפס לפניכם. אבל עצת ר' גרונם הטובה היתה כקול קורא במדבר, איש לא עזב את בית התפלה ושמעריל יתחמם מגז כבשיו ויגזור על ימין ועל שמאל, בטנו כערמת חטים עד כי יעצר כח להביא אל קרבה כפלים בכל סעודת ברית מילה, ולאט לאט שב לעבור לפני התבה ולקרוא בתורה בקולו ובדקדוקו הנעים, וכל הנשים יתברכו בו ומוראו עליהן, כי קרן עור פניו ומראהו כמראה פני צורבא מדרבנן והמתפללים ישאו ויסבלו את אשר נטל עליהם, לא יתאוננו ולא יהגו בגרונם, ומה נאמנו דברי משל הקדמוני: דור הולך ודור בא והאולת לעולם עומדת.

אברהם צוקקערמאנן.

פירוש משנה סתומה בעדיות

מאת **חיים אפפנהיים** רב דקהל טהארן.

תנן התם (עדיות פ"א מ"ג) הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו ושמאי אומר ט' קבין וכו'. משנה זו אמרת דרבוני, הנה הר"ע ברטנורה פירש מפני שהין אינה לשון משנה אלא לשון תורה הוצרכו לומר, שהלל שנה הלכה זו כמו ששמע אותה מפי רבותיו, שהשתמשו כאן בלשון תורה, והרמב"ם פי' ששמעיה ואבטליון רבותיו של הלל, היו גרים ולא ידעו לחתוך האותיות ואמרו אין במקום הין. ולפי פירושו יש לגרוס כאן מלא אין מים שאובין וכו'; וכבר העיר הגאון ר' אלי' מווילנא ז"ל (בחידושיו שנדפסו אצל פירושו למשניות מסכת ברכות) דשניהם אינם עולין יפה. על פי' הרע"ב הבינ דהא גופא קשיא, למה לא השתמשו רבותיו של הלל בלשון חכמים, ועל פי' הרמב"ם קשה מהו

זה דקאמרו שאדם חייב לומר בלשון רבו, אם הרב לא ידע לחתוך האותיות יהי' ג"כ תלמידו מחויב לומר דבריו בגמגום לשון. לכן פי' הוא ז"ל דכונת המשנה היתה, לתת טעם מפני מה דקדק הלל לומר מלא הין, כי אמת דרבותיו של הלל שהיו אומרים אין במקום הין הוכרחו להוסיף את המלה „מלא" כדי שלא יטעו התלמידים בדבריהם ויאמרו שכונתם היתה שאין מים שאובין פוסלין את המקוה ולפ"ז תהי' הוראת „אין" כאן כהוראתו בכל מקום דהיינו שלילה, אבל הלל שידע לחתוך את האותיות לא הי' צריך לומר מלא הין, אם לא משום שאדם חייב לומר בלשון רבו. אך עדיין יש לתמוה, אם אמת ונכון הדבר, שהלל דקדק מאד לשנות את ההלכה בלשון רבותיו, איך שיהי' שנתקבלה עדותו בלי לתת טעם לדבר, ועוד דהמשנה גומר וחכ"א לא כדברי זה ולא כדברי זה, אמנם מתחלה לא פרשו איזה שיעור פוסל את המקוה, רק אחרי שבאו הגרדיים קיימו את דבריהם וקבעו דג' לוגין פוסלין את המקוה, א"כ יש מקום לשאול למה הטילו ספק בעדותו של הלל קודם ששמעו מן הגרדיים דג' לוגין פוסלין, דזה לא מצינו שחכם אחד פליג על חבירו בלי לדעת לאיזה הדין נוטה, אם לא שידע שחבירו עכ"פ טעה בהלכה זו.

אמנם מצינו כדרך כמה משנות שנתקלקלו ע"י רבי כשסדר את המשנה, ותחלה נאמר שאין ספק שהמלה הין איננה מילדי העברים, אלא אחרי שמצינו מלה זו ג"כ בלשון מצרי הישנה ברור הדבר ששם מקורה, והעברים קבלו אותה מן המצרים בעת שנשתעבדו אצלם, הלא ידענו שכמה וכמה מלות מצריות נשקעו בעת ההיא בלשון עברי [1]) ונתפשטה המלה ג"כ אצל היונים, רק שאצלם, המצרים היונים, היו קורין אותה „אין". ושיעור הין היונית איננו מבורר כל כך, מפני שגם אצלם נשתנו המדות ברבות הימים, רק שמצינו ליוסף הכהן בדברו מן הקרבנות (קדמוניות ספר ג' פ"י) שאמר, שהין היא מדה יונית אצל העברים ליין ושמן ושיעורו כשתי חוס (Xoῦς) של האטטיקים. והנה שורש המלה הין או אין בלשון מצרי לא ידעתי. אך ברור אצלי שהוראתה בלה"ק על שני אופנים, האחד כלי ששופכין בו יין או שמן, והשני שיעור מדה ממדת הלח, כמו שמצינו גבי לוג שמקורו ג"כ בלשון מצרי שהשתמשו בו על שני אפנים; האחד „לגתא" שהוראתה בלשון סורי קערה קטנה, והשני שיעור מדה של ששה ביצים, כך היתה הוראה הישנה של המלה הין כלי ואח"כ השתמשו בה ג"כ להוראת ענין שיעור מיוחד. ויש לי להביא כמה רמזים וראיות לדבר: האחד מן יונתן ב"ע שבפרשת קדושים תרגם והין צדק וקיסטין דקשוט ובשאר מקומות שנאמר חצי ההין שלישית ההין וכו' כגון בפ' בלק ובפ' פנחס תרגם פלגות הינא תלתות הינא ודומיהן וקיסטא הוא ג"כ כלי שמבואר בערוך, רק בפעמים מורה על שיעור מדה באיזה מקומות (פסחים ק"ז.) א"כ בפ' קדושים תרגם יוב"ע קיסטא מפני דכונת הקרא לא היתה רק לומר, שהכלי שישתמש בו למדידה יהי' שיעורו איך שיהי' לא יונה איש את עמיתו, אבל בשאר מקומות שנאמר חצי ההין, שלישית ההין דמשמע שיעור מדה של יין או שמן שצריך להביא לפרטי הקרבנות תרגם הינא. ומטעם זה דקדק יוב"ע שמן המשחה שבפ' כי תשא יתרגם ושמן זית הין ומשח זיתא מלי קוספא דסומכא תריסר לוגין לוגא לכל שבטא לתריסר שבטין, להורות דאף שהין מורה פעמים כלי סתם יהי' שיעורו איך שיהי' כאן ע"ל שעורה כלי או מדה של י"ב לוגין ושיעור לוג לכל שבט ושבט. וכן כתב יוסף הכהן (שם ט') בדברו מענין זה שמן זית כפי אשר יכול לכנוס לתוך ההין, וכן משמע מן הגמ' בכריתות (ה':) דשם הביאו רמז שההין של שמן המשחה היתה של י"ב לוגין מדכתיב יהי' זה לי לדורותיכם

[1]) עיין להוצאת קורות היהודים לגרעץ (חלק א', 370) וכעת נגלו יותר מב' מאות שרשים של לשון מצרי אשר נשקעו בלשה"ק.

וזה בגימטריא י"ב. ואם נאמר שהין בכל מקום שיעור מדה ממדת הלח של י"ב לוגין לא היו צריכין להביא רמז לזה. — וכן יש ללמוד מדברי רש"י במנחות (פ"ט.) שהקשה על דרשה זו ותימא הכיסר רביעית ותירץ דלא אשכחן מדאורייתא מדה פחותה מלוג, הרי לך שרש"י סבר דהין מורה פעמים כלי שכולל יותר או פחות מי"ב לוגין דאל"כ מאי קושיא. — ועוד ראי' דהנה במשנה (מנחות פ"ז:) אמרי שבעה מדות של לח היו במקדש הין וחצי ההין וכו' וכו' שמעון חולק ואמר לא הי' שם הין ובי מה ההין משמש, פי' דלא מצינו בשום קרבן שצריך להיות הין יין או שמן רק בשמן המשחה שעשה משה, אמנם בתוספתא (שם פ"י) בפרשה מה היו המדות משמשות, אמרו כדי לתרץ תשובת ר' שמעון הין מה הי' משמש כל מין צאן גדולים וקטנים זכרים ונקבות מפני שכלן שוין בנסכים נבללין זה מזה. ומברייתא זו יש ללמוד שהיו משתמשים בהין אם ערבו את הנסכים יחדו רק שיש לתני' מפני שכלן שוין בבלילתן, אה כמו ששנו במשנה (שם פ"ט.) מערבין נסכי פרים בנסכי אילים וכו' עד סוף המשנה ופי' רש"י משום דשניהם בלילתן שוה דלתרווייהו איכא שני לוגין לעשרון וכו' משום הכי מערבין נסכיהם והרב בעל כסף משנה הוכיח בסוף הלכות תמידין ומוספין דאפי' לכתחלה מערבין א"כ לפי הברייתא בתוספתא הי' במקדש כלי שהשתמשו בו בערבם את הנסכים, והיו קורין אותו הין, אמנם אותו הכלי בודאי הי' צריך להיות גדול מהין דהיינו משיעור מדה של י"ב לוגין, למשל בר"ח היו מקריבים פרים שנים ואיל אחד, ולכל פר ופר היו הנסכין חצי ההין ולאיל שלישית ההין, א"כ הי' צריך הכלי להחזיק הין ושלישית ההין, אלא ודאי שהוראת הין פעמים כלי שהם או שמחזיק י"ג לוגין או פחות או יותר וחצי ההין ושלישית ההין דוקא של ששה ושל ז' לוגין.

ועתה נבוא אל ענין משנתנו. הנה בתוספתא איתא הלל אומר מלא הין מים שאובין של י"ב לוג פוסלין את המקוה, שמאי אומר מלא הין של ל"ו לוג וכו' ולפי הוכחתנו הוצרך התנא לדקדק בלשון הלל מלא הין של י"ב לוג, משום דהין מורה פעמים כלי שהוא, וכן בא להשמיענו שהין כאן דוקא היא, ושמאי אומר מלא הין של ל"ו לוג מפני שסבר שרק כלי גדול פוסל את המקוה, והין של ל"ו לוג נראה שהיתה הגדול שבכלים שהשתמשו בימיו, וזה מפני ששניהם שמעו מרבותיהם, דמלא הין של מים שאובין פוסלין את המקוה, וקסבר הלל שהין דוקא הוא כלי של י"ב לוגין, מפני שזה הוא ע"פ הוראתה, ושמאי סבר שכונתם היתה על הגדול שבכלים; או שיש לומר מאחר שבימי האגות ניתוספו כמה איסורי דרבנן בענין טומאה וטהרה כמבואר בשבת (י"ד:) אפשר שעדיין הי' הדבר רפוי בידי חכמי הדור, בעת שחידשו איסור זה. והנה תנא דמתני' ידע ג"כ שהלל סבר י"ב לוגין פוסלין, ומה שאמר מלא הין מפני שאדם חייב לומר בלשון רבו, או שיש לומר שהתנא הוסיף הדברים שאדם חייב וכו' כמתנצל את עצמו, למה לא אמר י"ב לוג פוסלין לדעת הלל, ויצא לנו מזה, ששניהם הלל ושמאי לא שמעו בבירור מרבותיהם איזה שיעור פוסל את המקוה, רק ששמעו מלא הין של מים שאובין וכו' ונחלקו בדברי רבותיהם, לכן שפיר הטילו ספק בעדותם, או מפני שהין מורה פעמים על שיעור י"ב לוג או שמורה על כלי שמחזיק פחות או יותר, או מפני שחשבו החכמים, שבאמת הי' הדבר רפוי בעת ההיא בידי המתקנים לכן קיימו עדותן של הגרדיים, או משום שחשבו שמעי' ואבטליון כוונו על הקטן שבכלים. או שחשבו שבאמת תקנו את הדברים אח"כ וגזרו שאף ג' לוגין פוסלין, ובפרט מפני שאמרו שיעור ידוע.

מכתבי בקורת

בעניני הוועדים דארבע ארצות פולין

מהרב הגאון מו״ה **חיים נתן דעמביצער** נ״י ראב״ד דק״ק קראקא יע״א.

מכתב מאת הרב החכם מו״ה **צבי הירש** ד״ר **גראֶטץ** נר״ו מברעסלויא.

ב״ה כ״ו בחדש אב תר״ן לפ״ק פה קארלסבאד.

אל כבוד הרב הגאון מו״ה חיים נתן דעמביצער נ״י.

שלום וברכה!

לדבר זה יסלח לי אדוני, כי אשאל מאתו טובה אחת קטנה וגדולה היא בעיני, והיא, הן אדוני הודיע בספרו היקר „כלילת יופי״, כי יש תחת ידו כתבים או רמזים בענין הוועדים דארבע ארצות פולין, וגם אהובי וידידי החכם מו״ה שלמה בובער מלבוב נ״י, הגיד לי כזאת, על כן שאלתי ובקשתי, כי יאבה נא להודיעני, מי היה המתקן הראשון? ובאיזה שנה ובאיזה מקום התחילו הוועדים? ומי היו המתוועדים בקיבוץ הראשון? —

ויען כי בדעתי ברצות ה׳ לחדש ספרי „דברי הימים לבני ישראל״ אשר בו ידובר גם מן הוועד הזה ולכן אבקש טובתו להודיעני זאת על המוקדם, ואת אשר יודיעני אדוני אביא בשמו. —

והנה ידידנו מהר״ש בובער הנ״ל הגיד לי כי אדוני בקש ׳מן האליאנץ בוויען לסייעו בהדפסת חלק שני מספרו כלילת יופי, ובעבור זה דברתי פה עם הפרעזידענט ה׳ ריטטער פאן גוטמאנן מוויען, והוא הבטיח לי כי ימלא את בקשתו, — ועתה אם יכבדני אדוני בתשובתו ימהול לשלוח לי תשובתו לברעסלויא, כי שם ביתי, ושמה אשוב אי״ה בשבוע הבא, והנני מוכן לשרתו בכל עת, ממני מוקירו ומכבדו,

צבי הירש גראֶטץ.

מכתב א.

ב״ה יום ג׳ לסדר שופטים ג׳ אלול תר״ן לפ״ק פה קראקא.

שפעת שלום ונחלי ברכה לכבוד הרב החכם החוקר המצוין
מו״ה **צבי הירש גראֶטץ** נ״י, ה׳ עליו יחיה.

בשבוע ההולף האיר לנגד עיני מכתבו היקר, אשר בו דרוש דרש ממני להודיעהו על המוקדם דברים הנוגעים להוועדים דארבע ארצות פולין, ולהגיד לו חות דעתי מתי התחילו הוועדים? ובאיזה שנה ובאיזה מקום היה הקיבוץ הראשון? והנה ידידי, כל זה כבר בא מפורש אצלינו באר היטב בספרי כלילת יופי ח״ב במאמר „ארבע ארצות״, כי שם דברנו מזה ברחבה, ובכל נפשי רציתי להעתיק לו כעת עכ״פ תורף הדברים בקצרה מאשר כתבתי שם בזה, אכן הטרדות הרבות אשר השתרגו עלו על צוארי פה בעתים הללו מבית ומבחוץ הן המה עוצרים בעדי, ולא יתנוני השב רוחי לעסוק בענינים אחרים אשר אינם נוגעים לעבודת היום, והטרדות לא יפסקו בכל הדש אלול הזה שהם ימי רצון ותחנונים, עד אחר ימים הנוראים, ואולי גם עד אחר ימי החג הבע״ל, ע״כ יסלח נא ידידי כי לא אוכל למלאות בקשתו ושאלתו על המוקדם, כאשר חשקה נפשו, כי אין דנין אפשר משאי אפשר, ואולם יהי׳ לבו נכון ובטוח כי אי״ה אחרי אשר יעבורו ימי הטרדות, ואבא קצת אל המנוחה, אז אנופף ידי להשיב לו על כל שאלותיו היקרות, ואטייל עמו ארוכות וקצרות, כיד ה׳ הטובה עלי. —

אך למען שלא יבא גם מכתבי זה ריקם מכל לפני מעלת כבודו הרמה, פניתי מעט מכל עבודת יומי, וטרחתי למענו להעתיק לפניו פה מפנקס הישן דפה״ק יצ״ו, ב׳ תקנות קדומות אשר יצאו מן וועד הגאונים דארבע ארצות פולין בזמנים שונים, וכבר ידוע כי רובי התקנות אשר יצאו מבית הוועד שלהם דור אחר דור מזמן לזמן ומפקידה לפקידה, בכל משך ימי ממשלתם הלא המה כתובים בפנקסי המדינה של ד׳ ארצות, והם היו מונחים תמיד בעיר לובלין מקום הוועד (אשר כעת לא נודע לנו מאומה מהם), אך פה קראקא שהיתה מטרפולין של כל מדינות פולין מאז ומקדם, נשאר לנו לפליטה עד היום הזה ג״כ פנקס ישן נושן (אשר היה ג״כ למראה עיני רבינו בעל הב״ח ז״ל), ושם נכתבו ג״כ קצת תקנות של גאוני ד״א בוועד לובלין, ובתוכם ג״כ הרבה תקנות השייכים לעירנו בכלל ובפרט (משנות שלו״ה — שנ״ד — שנ״ה — שס״ד — שס״ו — שס״ז — וש״ע), ובפרט נזכר שם מה שתקנו בעניני שכירות אוראנדעס, ובעניני השגת גבול אצל הפריצים, ובעניני הסרסורים בירידי לובלין, ובעניני סופרים ומלמדים, ובעניני אפטרופסים, ומניות רבנים ומורי צדק ראשים וטובים, ובעניני קידושין, ובעניני טענת אין לי ובדומה, ואני לא באתי כעת רק להעתיק משם ב׳ תקנות בלבד. —

א) מענין שכירות ה„טשאפאווי״ שהעיד בעל הב״ח ז״ל בתשובותיו בסימן ס״א שהוא בעצמו ראה גוף התקנה כתוב בפנקס המדינה וכה דבריו שם

באמצע תשובתו לבנו הגאון מו״ה ליב ז״ל: „כלל העולה דמדינא אין כאן תורת חזקה ולא דין רשע אלא שמצד תקנת המדינה נדון דין חזקה באוראנדע, אבל בטשאפאווי אין בו תקנה, וכן דנתי הרבה פעמים בצירוף המנהיגים היודעים בטיב התקנה על אמתתה, וכך ראיתי אחר כך בגוף התקנה שתקנו וגזרו בהרבה עונשים על מקצת ארצות שבמלכותנו, שלא ישכור שום יהודי הטשאפאווי בשום ענין שבעולם כי היתה הסכנה גדולה מצעקת הגוים ברוב המקומות, שהיהודים היו שולטים ומושלים עליהם, ואוחזים בם כמלכים ושרים״, עכ״ד בעל הב״ח שם. והנה זה קרוב לארבעים שנים בימי חורפי בשנת תרי״ד היה לי חליפות מכתבים ושו״ת עם ידידי הרב הגאון מו״ה שלמה יהודה ליב כהן ראפפורט רב״ד דק״ק פראג, אודות רוב התקנות אשר יצאו מאת גאוני בתראי מזמן רבנו הרמ״א ז״ל, והלאה, ודברנו אז ג״כ מן התקנה הזאת לחקור לדעת באיזה זמן ובאיזה מקום יצאה התקנה ההיא במחנה העברים, ולא עלתה בידינו אז להביא הדבר לידי בירור, כי נעלם מאתנו המקור, ועתה כי זכני ה׳ ובא לידי גוף ספר התקנות ישן נושן, הנני מציג פה נוסח התקנה ככתבה וכלשונה, וז״ל שם: „וזאת התקנה שעשו ד׳ ארצות ביחד בק״ק לובלין ביום ג׳ ט״ו כסלו שלו״ה לפ״ק, זאת לדעת לכל עמי הארץ אנשי קודש בני ברית שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע הארצות יצ״ו, בראותם המעמד והמצב של הארצות לעת כזאת, הצריכים חיזוק, ובפרט אודות האנשים הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אוראנדעס גדולים ועצומים, שיש לחוש פן יבואו לידי סכנה גדולה ועצומה יוצאת לרבים ח״ו, על כן הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד שכל מי אשר בשם ישראל יכונה, לא יהי׳ לו שום עסק לשכור טשאפאווי בפולין גדול ובפולין קטן ובמאזי, הן מהמלך יר״ה, והן על ידי מושלים, או בשום תחבולה שבעולם. — גם שלא ישכרו שום מינ״ץ או זויפ״א במדינות הנ״ל, וגם לא שום גרעניץ מכס, דהיינו מכס קראקא ופוזנן, והשייך להם, כל הנ״ל לא ישכור שום יהודי בשום אופן הנ״ל, ולא יתעסקו בעסקים אלו שום התעסקות שבעולם, ואיזה איש אשר ימלאנו לבו לשכור או להתעסק בעסקים אלו שום התעסקות כנ״ל, אחת דתו להיות מוחרם ומנודה בשני עולמות, ויהי׳ מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל, פתו יהא כפת כותי, יינו יין נסך, ושחיטתו כשחיטת נכרי, ובעילתו תהי׳ בעילת זנות, וקבורתו תהי׳ קבורת המור, ושום רב או צורב לא יתעסק בקידושין שלו הן לבניו והן לבנותיו, ושום אדם לא יתחתן עמו, ויהי׳ ארור ומקולל בכל האלות והקללות הכתובות בספר התורה, ובקללות שקילל אלישע לגחזי נערו, כולם יחולו על ראשו, עד אשר יסור מדרכו הרעה וישמע ויצייה לדברי המורים. עד כאן התקנה של ד׳ ארצות, ופה ק״ק קראקא הוספנו אומץ בדבר וקללנו עם שבעה ספרי תורות לחזק התקנה של ד׳ ארצות, ונוסיף על העונשין הנ״ל, שכל מי שיעבור ח״ו על דבר אחד מכל הנ״ל, מחויב ליתן קנס מאה זקוקים להשר, וחמשים זקוקים להשופט, והמשים זקוקים לקופת הקהל״, עכ״ל התקנה.

ב) מענין תקנת „שפילקאווי״, נכתב שם בכתב סופר דמתא דפה קראקא, בזה הלשון „היום יום ב׳ פרשת כי תצא שנת שס״ו לפ״ק, כאשר חזרו ושבו אנשי קהלתנו יצ״ו, שהיו משולחים לאסיפת הוועד דארבע ארצות, שלהו וקראו איתי, וצוו לי לכתוב לזכרון בפנקס הקהלה, מה שעלה במוסכם אצל האסיפה הנ״ל, שהמתנה אשר מנהיגי ד׳ ארצות הבטיחו ליתן להמלך יר״ה, בשביל כלל היהודים שבמדינות פולין, והמתנה הזאת נקראת בשם „שפילקאווי״, ינתן תמיד מקהל קראקא על פי פקודת ראשי הקהלה, וישולם אחר כך מקופת דארבע ארצות בתשואות חן לקופת הקהל דקראקא, בלי שום איחור ועיכוב כלל, באשר שהמתנה הזאת היא בריצוי ולטובת כלל היהודים הדרים במדינות פולין קטן, פולין גדול, פאדאליע, ואוקריינא, כה יהי׳ וכה יקום ובל ישונה, וכה עשיתי וכתבתי לזכרון למשמרת״, עכ״ל הסופר דמתא בפנקס הקטן ישן נושן המונח כעת בבית הכנסת של רבנו הרמ״א ז״ל פה ק״ק קראקא, ודי בזה. —

והנני מסיים מכתבי זה בברכת השנים, יכתב ויחתם לחיים טובים ומתוקנים, וה׳ יחזקהו ויאמצהו, ואורך ימים ישביעהו, כנפשו ונפש מוקירו ומכבדו

הצעיר **חיים נתן דעמביצער** ההונה פה ק״ק קראקא יע״א.

ב״ה פה ברעסלוי י״ח אלול תר״ן לפ״ק.

שלום וברכה ושנה טובה ומבורכת לכבוד הרב הגאון

מו״ה **חיים נתן דעמביצער** נר״ו, ראב״ד דק״ק קראקא יע״א.

רב תודות לרום מעלת כבודו על אשר כבד כבדני במכתבו היקר, ועוד צמצם מעסקיו עסקי שמים לפנות אלי ולהשיב לי על שאלותי בנדון הוועד דארבע ארצות פולין, והבטיח לי ג״כ כי עוד יוסיף שנית ידו להשיב לי עוד הפעם בענין הנכבד הזה, ואני שבעתי עונג די גם עתה במעט הכמות ורב האיכות אשר הופיע באור הכמתו במכתבו הנעים אלי בענין הזה, כי הנה תקנה אחת אשר מצא רו״מ כבודו בפנקס קהל עדתו משנת שלו״ה לפ״ק, היא סיוע לדעתי אשר הודעתי בספרי „דברי הימים לבני ישראל״, כי שם כתבתי שנראה לי שהגאון ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים ז״ל, הוא היה מן המתקנים הראשונים להוועד דג׳ ארצות פולין, שהוא היה רב בקהלות ישראל שבמדינות פולין משנת ש״ל עד שנת ש״נ לפ״ק, ואז מלך על כל מדינות פולין סטעפאן באטארי, הטוב והמטיב לישראל, ובודאי הוא ולא אחר נתן רשות לרבני ומנהיגי הקהלות להקבץ יהדו בקהל רב ולעשות תקנות ופשרות כפי הטוב בעיניהם.

והנה שמחתי תגדל אם השערתי זאת תמצא חן בעיני אדוני, ואולם אף גם אם ישיבני על השערתי זאת תשובה נוכחת, גם כן אקבלה באהבה רבה, ואהיה מודה ועוזב, אך חלילה לי מלבקש מרומעכ״ת, להחיש תשובתו

אלי מיד, כי גם אם יכבדני לכתוב לי שנית, אחרי כלות הימים הנוראים וחגים ינקופו, גם אז ענותנותו תהיה לי לכבוד ולתפארת. —

וה׳ הטוב יאריך ימי שיבתו בטוב, ויכתבהו ויחתמהו לטוב, בתוך הכתה הראשונה, ויזכהו לגמור את אשר בלבבו להוסיף דעת על תהלוכות קהלות שבמדינות פולין ורבניה, והנני עבדו ומוקירו

צבי הירש גראֶטץ.

מכתב ב.

ב״ה פה קראקא יום ג׳ לסדר ואברכה מברכיך ז״ין מרחשון תרנ״א לפ״ק.

שפעת שלום ונחלי ברכה לכבוד הרב החכם החוקר המצוין שמו נודע בשערים בש״ת מו״ה צבי הירש גראֶטץ נר״ו, יושב בשבת תחכמוני בק״ק ברעסלויא יע״א.

יקרת מכתבו הגיעני לנכון ושמחתי בשלומו הטוב, והנני באתי היום לקיים הבטחתי אשר הבטחתי למעלת כבודך להשיב לך אהרי החג תשובה שלמה על שאלתך אשר ערכת אלי במכתבך היקר ע״ד התחלת הוועדים דארבע ארצות פולין, ואולם גם אחרי החג הקיפוני טרדות רבות מבית ומבחוץ אשר המה עצרוני מלבא במכתב כחפצי לאיש חפצי־בו, ואף גם זאת, כי הייתי טרוד להשיב ג״כ איזה תשובות נחוצות הנוגעים להלכה ולמעשה אשר נתתי להם דין קדימה כיאות, וגם היום אני טרוד מאד בעסקים שונים כנהוג פה בכל התחלת הזמנים, ואולם לא רציתי וגם לא יכולתי להעביר המועד עוד, ואמרתי להשיב לרו״מ עכ״פ בקצרה מה שנראה לי בענין הנכבד הזה. —

והנה תורף דברי רו״מ כי קרוב מאד לומר שבימי הגאון ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים, אז התחילו הוועדים במדינות פולין, והוא בעצמו היה מן המתקנים הראשונים להוועד דג׳ ארצות, יזה אחרי שמצאנו תקנה אחת אשר יצאה מבית הוועד בירוד לובלין בשנת שלו״ה לפ״ק, וידוע כי מהר״ם יפה היה רב במדינות פולין משנת ש״ל עד שנת ש״נ, ואז מָלך על מדינות פולין סטעפאן באטארי, אשר לבו היה טוב לישראל, ובודאי הוא ולא אחר נתן רשות לרבני ומנהיגי הקהלות להקבץ יחדו במקום אחד לעשות תקנות ופשרות כפי ראות עיניהם לטובת כלל ישראל, ע״כ תורף דבריך, ושאלת ממני להודיעך אם גם דעתי מסכמת עמך בהשערתך זאת או לא, והנני לגלות אזניך פה, אוהב טהר־לב, את כל מחשבות לבבי בזה, וידעת היום והשבות אל לבבך, כי לא צדקת בדבריך הפעם, והנני אומר בקצרה, כי בעיני הדבר ברור, וגם כל טהור עינים יחזה כמוני, כי הוועדים התחילו במדינות פולין זמן כביר עוד בטרם שנולד הגאון ר׳ מרדכי יפה בעל הלבושים, כי מעת שהתחילו הישיבות לפרוח שם בארצות פולין על ידי הגאון רבינו

יעקב פאלאק בעל החילוקים ועל ידי תלמידו הגאון ר׳ שכנא מלובלין (שהיה רבו של הרמ״א ז״ל רבו של מהר״ם יפה ז״ל כנודע), מני אז התחילו גם הוועדים, וזאת הי׳ בימי המלך זיגמונד הראשון אשר מלך על מדינות פולין וליטא משנת רס״ז והלאה מיד אחרי מות המלך אלכסנדר, וכבר נודע כי המלך הטוב הזה, הטיב עם כל היהודים אשר התגוררו במלא רוחב ארצותיו, יותר מכל מלכי פולין אשר מלכו לפניו, ואך בימיו התחילו להרים ראש ולעשות חיל במסחר וקנין, כי פתח לפניהם שערי מסחר על פי כתבי חרות וזכיות שהרשה להם לנסוע לירידים ולישא וליתן גם בשכירות ובעסקי הלואות, ובטוב לבו נתן להם ג״כ חקים ומשפטים ישרים, בדברים הנוגעים לקיום האומה והדת. ליסד קהלות ולמנות עליהם רבנים ומנהיגים, שופטים ושוטרים בכל אות נפשם, גם לתקן תקנות, ולעשות הערכות בעניני מסים וארנוניות מצד הממשלה, ומדוע לא נקבל כי מני אז התחילו גם הוועדים במדינות פולין ברשיון המלך הטוב הזה, ובפרט ידענו, כי בימיו קיימו וקבלו היהודים עליהם ג״כ לרומם קרן התורה והחכמה, כי נתנו אל לבם להחזיק ישיבות בכל עיר ועיר בכל מקומות מושבותיהם, ע״י רבינו יעקב פאלאק בעל החילוקים אשר הופיע אז באור תורתו בכל מדינות פולין, והוא ההזיר העטרה ליושנה, כי מני אז החל לימוד התלמוד והפוסקים להתפשט בקרב הארץ בכל מלכות פולין, כי רבו השוקדים, אשר הוסיפו אומץ בלימודים, ונעשו לפארי הדור ואדירי התורה עד כי בזמן קצר מלאה כל הארץ דעה, כאשר כבר הרחבנו הדבור הזה במבוא לספרי כלילת יופי, ויבואר עוד להלאה. —

ועתה שוב אשוב אליך ידידי! ואומר כי מאד נפלאתי עליך, דאיך עלה על דעתך להשוב שבימי הג״מ מרדכי יפה, התחילו בתי הוועד במדינות פולין מפני שאז מלך שם סטעפאן באטארי משנת של״ה והלאה, וידוע כי הוא הטיב עם בני ישראל בכל מדינות מלכותו, ובודאי הוא ולא אחר נתן רשות לרבני ומנהיגי הקהלות להקבץ יהדיו לעשות תקנות ופשרות בישראל כפי ראות עיניהם, והרי עינינו הרואות כי עוד בדור הקודם בימי הרמ״א ז״ל רבו של מהר״ם יפה, כבר אחזו היהודים את השער בכל מסחר וקנין ובעסקי שכירות והלואות בכל אות נפשם, עד שהרבה סוחרי ישראל נסעו לירידי לובלין שלש פעמים בשנה לעסוק שם במסחרם, וזמן היריד לא היה פחות משלשים יום, וכל זה הוא כפי אשר העיד לנו הרמ״א ז״ל בעצמו, בתשובותיו בסימן ק״כ שם, והרי בכל ימי משך זמן היריד היה להם תמיד שם גם בתי דינים קבועים שנבחרו משלש או מארבע ארצות פולין, כי נסעו עמהם גם רבנים ומנהיגים מכל מדינה ומדינה, ושמה ישבו כסאות למשפט לעשות פשרות, ולגדור פרצות ולתקן תקנות לטובת הכלל, הן בעניני דת ודין, והן בעניני מסחר וקנין בדברים הנוגעים בין איש לרעהו, כידוע, והיו נקראים בשם דייני המדינה, (ראה מזה ג״כ בשו״ת מהר״ם מלובלין בסימן ע״ט), וראינו גם כן שבנדון המחלוקת ודברי ריבות שעברו פעם בין שני הצדדים, והקריבו את משפטם לפני רבינו הרמ״א ז״ל, והוא לא היה בידו

לפשר ביניהם כפי הטוב בעיניהם, אז יעץ להם כיועץ נאמן שימתינו עד יריד לובלין ושם ירדו לדין הן לדון בזה בורר לו אחד, והן לפני איזה רב אשר יבחרו להם, וכל זה בא מפורש בשו״ת הרמ״א בסימן ס״ג; וידוע כי גם בימי הרמ״א ז״ל היו אז ימים טובים לישראל בארץ פלאניא יותר מבארץ אשכנז אשר שם גדלה אז שנאת הדת עליהם עד למרבה (שו״ת הרמ״א סימן צ״ה), וגם יותר מבארץ איטליא אשר שם גדלה אז שנאת האפיפיור עליהם עד שגזר לשרוף ולבער מן הארץ כל ספרי התלמוד שלא ללמוד מתוכם בעונש גוף וממון (שו״ת שארית יוסף בסוף סימן א׳ בשם מהר״ם מפאדובה, וס׳ דברי הימים לר׳ יוסף הכהן, וס׳ משנת הכמים למהר״ם חגיז בסימן תרכ״ח), וכל זה היה בכל ימי משך שנותיו של הרמ״א ז״ל, אשר נולד סביב לשנת רע״ג ונפטר בשנת של״ב, (כפי המסורת שבידינו פה איש מפי איש שנפטר הרמ״א ז״ל קרוב לימי הזקנה, וראה מזה ג״כ בהערות הר״מ קערנער לס׳ מגילת איבה לבעל תוס׳ יו״ט), כי במשך הזמן הזה ישבו היהודים בכל מדינות פולין וליטא שלוים ושקטים וחוסים תחת צל מלכי חסד והם זיגמונד הראשון אשר מלך משנת רס״ז עד שנת ש״ז, ואחריו ישב על כסאו שם בנו זיגמונד אויגוסט, ואם אמנם כי המלך הזה החל למעט בזכיות היהודים בהרבה ענינים, ולבו לא היה טוב עליהם כלבב זיגמונד אביו, אך עכ״ז בדברים הנוגעים למסחר וקנין, ולעסקי שכירות והלואות, וכמו כן במנוי רבנים ומנהיגים ולנסוע לירידים ולקבוע שם בתי דינים, חופשה ניתן להם לעשות כחפצם, כאשר נהגו מקדם בימי אביו המלך מבלי שום שינוי כלל כידוע, וכל זה היה לפני מלוך המלך סטעפאן באטארי במדינות פולין אשר הוא עלה לשבת על הכסא שם בשנת של״ה לפ״ק, כי אחרי מות זיגמונד אויגוסט מלך אחריו שם היינריך וואלויע מבית בורבאן, אחיו של קארל התשיעי מלך צרפת, וגם הוא היה לבו טוב לישראל להוננם גלתומכם, וגם קיים להם כל זכיותיהם בכל תוקף ועוז, ואולם לא ישב על כסא מלכותו שם רק כמשלש חדשים, כי בשמעו שמת אחיו המלך בצרפת, אז עזב את הארץ והלך לצרפת לשבת על כסא אחיו שם, וגדולי מדינות פולין בחרו אז את סטעפאן באטארי לשבת על כסא המלוכה אחריו שם כנודע. —

ונניח מזה ונחזור ונשובה אל דבריך היקרים, ואומר כי עוד לי פליאה אחת בזה עליך ידידי הנכבד! כי תם אני ולא אדע, מדוע תָלית כל הגדולה של התחלת הוועדים בר׳ מרדכי יפה לבדו? וקראת אותו בשם יותר מכל גדולי וגאוני זמנו? כי כתבת „שבימיו התחילו הוועדים במדינות פולין מפני שהוא היה רב בקהלות שונות שם משנת ש״ל עד שנת ש״נ תחת ממשלת סטעפאן באטארי״, ואשאל, וכי הג״מ מרדכי יפה בלבד היה אז רב במדינות פולין? והלא ידוע שבמשך הזמן ההוא היו חונים במדינות פולין הרבה גאונים אחרים זקנים וישישים יותר ממנו, ויותר היה יאות למעכ״ת להזכיר בזה את שם הגאון מו״ה יוסף כ״ץ בעל שארית יוסף גיסו של הרמ״א ז״ל, שהיה ריש מתיבתא וריש מתא פה קראקא יותר מחמשים שנה, והוא היה זקן הדור ונשיאו עוד בחיי הרמ״א ז״ל וגם רבינו מהרש״ל חלק לו כבוד ושדר פסקיה

קמיה כמבואר בשו״ת שארית יוסף סימן י״ז, והאריך ימים גם אחרי מות הרמ״א, כי נפטר לעולמו בשנת שנ״א לפ״ק, והוא בעצמו סיפר שהיה בוועד לובלין ביריד גראמניץ בשנת של״ו לפ״ק, כמבואר בשו״ת שארית יוסף שם בסימן מ״ב, וא״כ אפוא מדוע לא כתבת שבימיו התחילו הוועדים במדינות פולין? ומלבד זה מצאנו ג״כ שהוא היה ראש המדברים בכל מקום, והיה ג״כ הראש לכל גאוני דורו אשר הסכימו על ספר מתנות כהונה על המדרש רבה בהדפסה הראשונה, אשר שם באו על החתום עשרה גאונים אדירי כל ארצות פולין, והם: מו״ה יוסף במו״ה מרדכי גרשון כ״ץ (הוא הגאון בעל שארית יוסף הנ״ל שהיה ר״מ פה ק״ק קראקא), ומו״ה נפתלי במו״ה משה אפרים הנקרא ר׳ הירש שור, (והוא הגאון המובא בשו״ת הרמ״א סימן צ״ה וסימן קי״ב, והיה רבו של בעל הב״ח, וגם אב״ד ור״מ דק״ק בריסק דליטא), והגאון מו״ה משה ב״ר חיים זללה״ה הנקרא ר׳ משקה, ומו״ה מנחם בן הר״ר יצחק ז״ל הנקרא ר׳ מענדל ר׳ אביגדרש, (והוא הגאון הנודע שתקן עסקי הלואות על פי היתר עסקא, והיה אב״ד בק״ק שעברשין, ובק״ק לאדמיר, ובסוף ימיו בקראקא, ונפטר פה כ״ה מנחם שנ״ט לפ״ק), והגאון מו״ה אברהם ב״ר יעקב הנקרא ר׳ אברם פאלאק, (והוא היה חתן הג״מ יצחק ב״ר בצלאל מלאדמיר, ובשנת שי״ה היה אב״ד ור״מ בק״ק לובמלא כמבואר בשו״ת ב״ה הישנות בסימן ד׳), והגאון החסיד מו״ה שלמה ברבי יהודה זצ״ל, (נדפס ממנו תשובה אחת בשו״ת רש״ל בסימן ע״ט, ועוד לו תשובה אחת בס׳ נתיבות עולם למהר״ל מפראג נתיב הלשון פ״ט, והיה רבן של הגאונים בעל משאת בנימן ובעל השל״ה ובעל הב״ח, ובימי תורפו היה תופש ישיבה בק״ק קראקא ובסוף ימיו נתקבל לאב״ד ולר״מ בק״ק לובלין ונפטר בשנת שנ״א לפ״ק), והגאון מו״ה יוסף במו״ה אהרן זצ״ל הנקרא ר׳ יוסיפקי, והגאון מו״ה מרדכי במו״ה אברהם יפה, (והוא מהר״ם יפה הנ״ל, והיה אב״ד ור״מ בק״ק הורדנא לובלין קרעמניץ, ובשנת שנ״ב קבע ישיבתו בק״ק פראג, ובסוף ימיו היה אב״ד ור״מ בק״ק פוזנן), והוא השמיני מן ההתומים שם, ואחריהם באו על ההתום שם הגאון מו״ה שמשון ברבי בצלאל זצ״ל, (והוא אחיו של מהר״ל מפראג ומובא ג״כ בשו״ת רש״ל בסימן נ״ה, והיה אב״ד ור״מ בק״ק קרעמניץ), ובאחרונה בא על החתום הגאון מו״ה יצחק בן הקדוש מו״ה יחיאל הי״ד זצ״ל, ע״כ.

ומלבד העשרה השליטים האלה חיו עוד בזמן ההוא גם גאונים מצוינים אחרים אשר הארץ האירה מכבודם, ומהם שנדפסו תשובותיהם ג״כ בספר נתיבות עולם למהר״ל מפראג נתיב הלשון פ״ט (ובתוכם בא ג״כ תשובת מהר״ם יפה ז״ל), כמו הגאון מו״ה יצחק ב״ר דוד כהן שפירא, חותן מהר״ם מלובלין (שהיה אב״ד בק״ק קרעמניץ, ובסוף ימיו בקראקא ונפטר פה בחדש אלול שמ״ב), והגאון מו״ה אליעזר אשכנזי בעל מעשה ה׳ וס׳ יוסף לקח (אשר בא ממצרים ונעשה אב״ד בק״ק פוזנן ובסוף ימיו קבע ישיבתו בקראקא ונפטר פה כ״ב כסלו שמ״ו), והגאון מו״ה אלעזר מיזא מווירמש, (שהיה אב״ד בק״ק פוזנן, בשנת שמ״ח, והוא זכר בתוך תשובתו שם מן הגאונים דחמש ארצות, פולין גדול ופולין קטן וואהלין וליטא ורוסיא וגם מירידי לובלין), ועוד

שאר גאונים שנזכרו שם; ומן כל אלה הגאונים הנזכרים לא בחר לו מעכ״ת להזכיר שום אחד מהם על התחלת הוועדים במדינות פולין, רק את הגאון ר׳ מרדכי יפה בלבד, אתמהה! ושוב נתיישבתי כי קרוב מאד לומר, שהיה למראה עיניך בזה דברי הרב בעל צמח דוד שכתב בסוף ספרו בחלק א׳ „שהגאון ר׳ מרדכי יפה היה ראש ועיקר מגדולי ישיבות ודייני דשלש ארצות במדינות פולין, ובשנת שנ״ב בחדש אייר נסע משם ובא לשכון כבוד בעיר פראג״ ע״כ. ומזה שפט מעכ״ת, וכמו שער בנפשו שכונתו לומר שהרב מהר״ם יפה היה הראש והעיקר מן המתקנים הראשונים אשר תקנו לעשות וועד כללי מכל גאוני ג׳ ארצות מני אז והלאה, ובאמת שלא כן הוא, כי מעולם לא עלה על דעת בעל צמח דוד לומר שמהר״ם יפה היה מן המתקנים הראשונים לעשות מאז והלאה וועד כללי במדינות פולין, רק כונתו לומר שהיה גם הוא אחד מדייני המדינה, שנבחרו משלש ארצות דמדינות פולין לשבת בבית הוועד בכל ימי משך זמן היריד, כנהוג, וזהו על פי התקנה הקדומה אשר תקנו ביניהם להושיב שם תמיד בתי דינים קבועים שישפטו את העם משפט צדק בכל עת היריד, והמחבר בעל צמח דוד מדי דברו שם מהגאון מהר״ם יפה איך שהלך ממדינת פולין להרביץ תורה בק״ק פראג במדינות בעהמען, סיפר ג״כ בדרך אגב, כי גם בהיותו מרביץ תורה וחכמה במדינות פולין, גם שם היה שמו נודע בשערים, כי הג״מ מרדכי יפה הוא גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו, עד שבחרו בו להיות תמיד אחד מדייני גולה בוועד דשלש ארצות שם וז״ב. [1]

---

[1]) בנדון הוועד דארבע ארצות פולין מצאנו זאת לפנים בישראל, כי נקרא הוועד לפעמים בשם וועד דשלש ארצות ולפעמים בשם וועד דחמש ארצות, ועל הרוב בשם וועד דארבע ארצות, ואולם לכולם כונה אחת היא ואין כאן רק שינוי השם בלבד. כי באמת היו חמש ארצות במלכות פולניא אשר בתוכן היו יושבות בני ישראל מאז באו לגור ולהתיישב שם, ובכולם היו חונים ג״כ גאונים תופשי ישיבות ומרביצי תורה בישראל, (כמ״ש הגאון מוה״ר אלעזר מיז״א מווילמישא האב״ד דק״ק פוזן בשנת שמ״ח, בתשובתו הנדפסת בס׳ נתיבות עולם למהר״ל מפראג נתיב הלשון פ״ט), והם מדינת פולין קטן ועיר הבירה קראקא בראשה, מדינת פולין גדול והעיר פוזן בראשה, גליל רוסיא, והיא מדינת פאדאליא, והעיר לבוב בראשה, גליל וואהלין שהיא מדינת אוקריינא והעיר לאדמיר בראשה, ולארבע הארצות האלה נצטרפה עמהם בקצת ענינים פרטיים גם מדינת ליטא אשר היתה מעולם נסיכות גדולה בפני עצמה (גם לאחר שנספחה לממלכת פולין משנת קמ״ו והלאה), והעיר בריסק בראשה, — והוועד נעשה מקדם קדמתה מאסיפת הגאונים והמנהיגים של כל הארצות הנזכרות אשר כל קהלות ישראל שבמלכות פולין וליטא היו סרים למשמעתם ושמים לפקודתם, ועל כן בצדק קראו את הוועד בשם וועד דחמש ארצות. ואולם גם אלה אשר קראו את הוועד בשם שלש ארצות, גם הם כוונו על חמש ארצות הנ״ל, אלא שהם חשבו מדינת פולין קטן ופולין גדול למדינה אחת וקראו לשתיהן בשם ארץ פולין, וכן כללו גליל וואהלין בתוך מדינת רוסיא וקראו לשתיהן בשם ארץ רוסיא, ובהצטרף עמהם ג״כ מדינת ליטא, הרי כאן שלש ארצות, ובעבור זה קראו את האסיפה בשם וועד דשלש ארצות כמובן. והנה הראה להגאון מהר״ם מלובלין בתשובותיו בסי׳ פ״ח שכתב שם ד׳

והנה כל מעיין בעין בקורת, בקורות אומתנו הנבחרת, יראה ויבחן איך חשו חכמי ישראל יודעי בינה לעתים, בכל דור ודורשיו, ליסד

גאונים משלש ארצות הנ"ל אשר היו בזמנו, וכתב שם שהגיע דבריו לפני חכמי הדור, והנה הסכימו עמו כל זקני גדולי המורים הגאונים הגדולים שבכל מדינות פולין רוסיא וליטא, הלא המה הגאון הגדול מו"ה מרדכי יפה אב"ד דק"ק פוזן, והגאון המופלא מו"ה משה אב"ד דגליל קראקא, והגאון המופלא בתורה ובחסידות מו"ה ליב אב"ד דק"ק בריסק וכל מדינת ליטא, והגאון מו"ה יוסף אב"ד דלבוב וכל מדינת פאדאליע, ע"כ. הרי אף שגם הוא ז"ל לא זכר שם רק שלש ארצות והם פולין ליטא ורוסיא, עכ"ז מנה להם ד' גאונים מצוינים וחשב שם שני מאורות הגדולים למדינות פולין בלבד, א' לממשלת פולין גדול והוא הגאון מו"ה מרדכי יפה אבדק"ק פוזן, ואחד לממשלת פולין קטן והוא הגאון מו"ה משה ז"ל שהיה אב"ד דגליל קראקא, ואשר לא זכר הגאון מהר"ם מלובלין בתשובתו שם מאומה ממדינת וואהלין, אולי מפני שבכל היא נכללת בתוך מדינת רוסיא אשר עמדה אז תחת דגל הרבנות של הרב דלבוב שזכר שם. או אולי לא רצה הגאון מהר"ם מלובלין להגיע אז את דבריו גם לפני הרב מלאדמיר שבגליל וואהלין אשר היה בימים ההם וד"ל, — ואולם על הרוב נקרא הוועד כפי העולם בשם וועד דארבע ארצות מפני שחשבו כולם מדינת פולין קטן ומדינת פולין גדול לשתים וכנ"ל, ואין להאריך בזה. — וראוי שתדע כי מדינת ליטא אעפ"י שהיא נכללת בכלל ד' ארצות כמו שאמרנו, עכ"ז היא יוצאת ג"כ מן הכלל להיות נחשבת תמיד למדינה בפני עצמה בכל חוקותיה ומשפטיה, וגאוני ומנהיגי המדינה שם המה בנו להם במה לעצמם, וגם להם היה תמיד בית וועד כללי מאסיפת רבנים מארבע או מחמש קהלות הראשיות שבמדינה שם, אשר כל קהלות ישראל שם היו נמשכים אחריהם בכל דבר, והיה להם ג"כ מקום קבוע אשר שם נקבצו ובאו יחדו לפקח על עסקי הקהלות שבכל המדינה, הן בהערכת המסים השייכים להממשלה, וכן לתקן תקנות ולגדור גדרים לחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות כפי ראות עיניהם, הכל כענין הוועד דארבע ארצות פולין, כי גם ליושבי מדינת ליטא היו כתבי חרות וזכיות ממלכי פולין, אשר דתיהם היו שונות מעט מן כתבי חרות וזכיות אשר היו ליושבי מדינות פולין אשר משפט אחד היה לכל ד' ארצות הנ"ל בשוה, ומדינת ליטא לא היה בכללם, והופשה ניתנה גם ליושבי מדינת ליטא לסחור בארץ ולייסד קהלות ולבנות גם בתי כנסיות ולעסוק בכל עסקי הלואות ושכירות מכס ואורענדעס ובתי רחיים וכדומה, ולא נשתתפו ולא נמנו מעולם עם הוועד דמדינות פולין רק בקצת ענינים פרטיים, מהם בדברים אשר באו להשתתף בנועם הטוב ובנדבת לבם לטובת בני מדינתם, ומהם בדברים ההכרחיים מטעם המלך והשרים אשר היו מוטלים על כל היהודים הנמצאים במלכות פולין וליטא בשוה, ואז נטלו גם הם חלקם לשבת בוועד דמדינות פולין בלובלין וביערוסלוב, ובשאר מקומות אשר בחרו למו, אבל בענינים הפנימיים של המדינה לא היה להם שום התקשרות עם הוועד דמדינות פולין. —

וכבר ידענו כי בני מדינת ליטא היו נפרדים תמיד מאחיהם יושבי מדינות פולין בכל מנהגיהם ובהלוכותיהם, בתכונת נפשם ובמבטא שפתותיהם, וגם בסדר לימודם ובחינוך בניהם ובנותיהם, ומלבד זה היו ג"כ חלוקים אלה מאלה גם במנהגי ודיני התורה במשפטי הכתובה על פי שינוי השם במטבעות שהיה לבני מדינת ליטא נגד בני מדינת פולין כמבואר בשו"ת מהר"ם מלובלין בסי' פ"ז, ומעולם היו בני מדינת ליטא עם לבדד ישכון ובין תקנות דמדינות פולין לא התערבו, ולא נשתתפו כלל עמהם לא בהערכת המסים לאוצר הממשלה, ולא בתקנותיהם

להם בתי וועד בכל מקומות מושבותיהם למען יוכלו להקבץ ולהתוועד במקום אחד ולהמתיק סוד יחדו ולהתייעץ בכל ענינים הנדרשים לטובת כלל ישראל, ובחכמתם ובתבונתם העמיקו עצה, לגדור כל פרצה, ולחדש נעורים,

---

ובגזרותיהם, ולדוגמא אציגה עמך בזה שתים ושלש תקנות אשר יצאו מן הוועד דמדינות פולין, ועיניך לנוכח יביטו כי לא נתפשטו כלל במדינת ליטא. א') התקנה אשר יצאה מגאוני ומנהיגי ד' ארצות בוועד לובלין ביום ט"ו כסלו שלו"ה לפ"ק, אשר שם הסכימו כולם כאיש אחד הבריח שכל מי אשר בשם ישראל יכונה לא יהי' לו שום עסק לשכור מהאפאלטוי במדינות פולין גדול ופולין קטן ובשאר מדינות המלך, הן מהמלך בעצמו יר"ה, והן ע"י מושלים ושרים, או בשום התחבולה שבעולם, וגם לא יחכרו שום מיכין או זויפ"א במדינות הנ"ל, ולא שום גרענין מכס קראקא ופוזנן והשייך להם, כי הנ"ל לא יחכור שום יהודי בשום אופן שבעולם, והאיש אשר ימלא לבו לחכור או להתעסק בעסקים הנ"ל שום התעסקות כנ"ל, אחת דתו להיות מוחרם ומנודה בשני עולמות, ויהי' מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל וכו', ע"כ תוכף התקנה בקצרה (כפי אשר העתקתי מפנקס הקהל ישן נושן המונח בבית הכנסת של הרמ"א ז"ל פה קראקא, והיא ג"כ למראה עיני הגאון ר' יואל סירקיש בעל הב"ח ז"ל כמבואר בתשובותיו בסי' ס"א). והנה התקנה הזאת לא נתקבלה ולא נתפשטה בכל גבול ארץ ליטא כנודע, (וראה מזה ג"כ בשו"ת ב"ח שם בסי' ס' שהביא שם מן התקנות שעשו המבוררים מכל הקהלות-דמדינת ליטא בעניני בירות אורגדעש של יין שרף ובתי רחיים ודומיהם). — ב') וכן התקנה אשר יצאה מגאוני ומנהיגי הוועד דארבע ארצות פולין בשנת שס"ו „שכל היהודים שבמדינות פלאניא, מחויבים לתת להמלך יר"ה מתנה יקרה בכל שנה ושנה והיא נקראת בשם „שפילקאווי", וינתן תמיד מקהל קראקא על פי ראשי הקהלה, וישולם אחר כך מקופת דארבע ארצות וקופת הקהל דקראקא בהשוואה הן, ודבר זה הוא לטובת כל היהודים הדרים במדינת פולין קטן, ופולין גדול, פאדאליע, ואוקריינא", ע"כ תוכף התקנה (כפי אשר העתקתי ג"כ מפנקס הישן הנ"ל המונח בבית הכנסת של הרמ"א ז"ל). והנה גם התקנה הזאת ראינו כי תושבי מדינת ליטא יצאו מן הכלל, ולא נשתתפו מעולם לסייע במתנה הזאת עם שאר תושבי ד' ארצות דמדינות פולין הנזכרים בתוך התקנה. ג) וכמו כן התקנה שתקנו גאוני הוועד בירידי יערסלוב כמה פעמים שלא להדפיס שום ספר חדש בכל מדינות פולין הן בדרוש והן בפסקי דינים והוראות, מפני חשש דבר זה למורת רוח לכל חכמי וגאוני הדור כידוע, ונזכרה התקנה הזאת בראש ס' נחלת עזריאל על התורה בהסכמות הגאונים של וועד יערסלוב בשנת תמ"ה, וכן בראש ס' נחלת חיים על התורה ג"כ בהסכמות הגאונים בוועד יערסלוב בשנת תמ"ז, ועוד בשאר ספרים שונים, וידוע כי גם התקנה הזאת לא מצאה מקום בכל מדינת ליטא, כמבואר מתוך דברי הגאון מהר"ש זיסקינד מרוטנבורג (אשר היה בתחלה אב"ד בק"ק הורדנא במדינת ליטא, ואח"כ בק"ק לובלין במדינת פולין) בהסכמתו לס' נפתלי שבע רצון על התורה מיום ג' ר"ח אדר התס"ה לפ"ק, ודי בזה. —

ונחזור ונשובה אל הקודם, והנה הוועד דמדינת ליטא נעשה תמיד מאסיפת הרבנים הגאונים מארבע קהלות הראשיות של המדינה, כמו שזכרנו למעלה, והם בריסק והורדנא פינסק ווילנא. ובמשך הזמן נוספו עמהם גם את העיר סלוצק. ואז היה נקרא הוועד בשם „וועד דחמש ראשי קהלות דמדינת ליטא", ושאר הקהלות שבמדינה שם היו כולם סרים למשמעתם, ודעת לנבון נקל כי שהתאמצו גם הם לעשות הוועדים בקיבוץ הרבה חכמים ונדיבי עם כמו

ולישר ההדורים, ולתקן תקנות הגונות בישראל לקיום האומה והדת, והיה עיניהם ולבם תמיד לעמוד על המשמר, לראות ולחקור על כל הנעשה בישראל

הוועדים שעשו גאוני ד׳ ארצות פולין בירידי לובלין ויערסלוב מדי שנה בשנה, ואולם הוועדים דמדינת ליטא לא היו תכופים כל כך, רק בכל שתים או שלש שנים, וגם לא היה תמיד בקביעות במקום אחד רק במקומות שונים, ועל הרוב בעיר סעלץ בגליל בריסק, ולפעמים גם בעיר זאבלודאווי, ובעיר חאמסק, ועוד באיזה מקומות. ולדוגמא תראה בראש ס׳ עמודיה שבעה להרה״ג מו״ה בצלאל דרשן דק״ק סלוצק, כי שם נדפסו הסכמות הגאונים משני בתי וועד הנ״ל, שהיו בשנה אחת, ובאו בתחלה הסכמות מגאוני הוועד דארבע ארצות פולין שהיה בלובלין ביריד גראמניץ בחדש ניסן תכ״ד לפ״ק, ואח״כ באו הסכמות מגאוני הוועד דארבע ראשי קהלות דמדינת ליטא שהיה בק״ק זאבלודאווי בחדש אדר תכ״ד לפ״ק. ובאו שם על החתום הרבנים הגאונים מבריסק והורדנא פינסק ווילנא, וראה ג״כ בראש ס׳ דעת חכמה להרה״ג מו״ה יהודה ליב מק״ק פינסק שהעתיק שם ג״כ הסכמות הגאונים משני בתי וועד הנ״ל, על ספרו קנה חכמה, מתחלה מגאוני הוועד דד׳ ארצות פולין ביריד יערסלוב מיום ט״ו אלול ת״מ לפ״ק, ובאו שם עה״ח הרבנים הגאונים מערי לבוב קראקא לובלין לוצק פרעמישלא לובמלא, (והגאון מפוזנן מו״ה יצחק בן אברהם ז״ל לא בא שם על החתום, מפני כי כבר נתן הסכמתו להמחבר על ספרו שם עוד מקודם ביום ב׳ אדר שני ת״מ לפ״ק כמבואר שם), ואח״כ באו שם הסכמות מגאוני הוועד דארבע ראשי קהלות דמדינת ליטא שהיה בק״ק חאמסק בר״ח מנחם תל״ט לפ״ק. ובאו שם על החתום הרבנים מדי קהלות הנ״ל, וכן נדפסו שם ג״כ הסכמות על ספרו דעת חכמה מגאוני הוועד דחמש ראשי קהלות דמדינת ליטא שהיה ג״כ בק״ק חאמסק ביום ט״ו אדר תנ״א לפ״ק, ובאו שם על החתום הרבנים מה׳ קהלות הנ״ל ובאחרונה גם הרב הגאון האב״ד דק״ק סלוצק.—

וכן תמצא עוד בראש ס׳ כבוד חכמים על אגדות ירושלמי להרה״ג מהר״ש וואלף דיין דק״ק פינטשוב, שנדפסו שם הסכמות מגאוני הוועד דד׳ ארצות פולין שהיה ביריד יערסלוב ביום ח׳ תשרי ת״ס לפ״ק. ובאותה השנה היה ג״כ וועד גדול בק״ק סעלץ מן הגאונים דראשי קהלות דמדינת ליטא ביום כ״ו שבט ת״ס לפ״ק. ושם הסכימו על הדפסת ס׳ ראש יוסף על מס׳ הש״ס, להרה״ג מו״ה יוסף האב״ד דק״ק סעלץ שם. וכה נמשך הדבר גם להלאה, ובזמן אחרון תמצא ג״כ בס׳ לוחות העדות לרבינו יהונתן ז״ל, שנדפס שם מכתב מן הוועד דחמש ראשי קהלות דמדינת ליטא שהיה בק״ק מיר ביום ה׳ כסלו תקי״ב, ואח״כ נדפס שם ג״כ מכתב מן הוועד דד׳ ארצות פולין שהיה ביריד יערסלוב ביום ג׳ מרחשון תקי״ד לפ״ק. ומכל זה ראינו ונוכחנו לדעת שהיה לבני מדינת ליטא תמיד וועד כללי בפני עצמם, ולא נתחברו מעולם להוועד של ארבע ארצות דמדינות פולין רק בקצת ענינים פרטיים במילי דשויא לתרווייהו, ולפעמים גם בדברים ההכרחיים שהיו נוגעים לכל בני הגולה שבמלכות פולניא וליטא, ואחרי שנתבטלו הוועדים במדינות פולין בזמן אחרון עוד איזה שנים לפני מלוך המלך האחרון סטאניסלאוו אויגוסט פאניאטאווסקי אשר מלך שם בשנת תקכ״ד כמ״ש בפנים, אז נתבטלו ג״כ הוועדים במדינת ליטא, יען כי מני אז והלאה לא הוטל עוד הערכת המסים של הממשלה על כל היהודים שבמדינת ליטא בכלל, רק על כל עיר ועיר בפרט כמו במדינות פולין ולא היו צריכים עוד להתוועד יחדו מטעם הממשלה גם אחרי מלוך המלך פאניאטאווסקי הנ״ל. וראה לדוגמא בראש ס׳ אור חדש על התורה להג״מ אלעזר קליר ז״ל אשר חבר בימי חורפו

פנימה, ולהורותם הדרך אשר ילכו בו על פי תורת ה' תמימה, ובשכון ישראל בארץ, והבית עמד על מכונו, אז היו הסנהדרין עיני העדה לתורה

בהיותו עוד אב"ד בק"ק זאבלודאווי, ושם המצא הסכמות מגאוני ורבני דארבע ראשי קהלות דמדינת ליטא משנת הקכ"ה, מכל אחד ואחד הסכמה בפ"ע מפני כי בימיהם כבר נתבטלו הוועדים, ולא שבו לקדמותם לעולם. —

והנה אחשוב כי לא למותר יהי' להזכיר פה עוד דבר אחד הנוגע לענין נושאנו והוא, כי מלבד וועד הכללי של רבני ומנהיגי ד' ארצות דמדינות פולין אשר היה קבוע להם תמיד בלובלין וביערוסלוב, עוד היה גם כן לכל מדינה ומדינה גם וועד פרטי בפני עצמו, אשר התוועדו שם יחדו הרבנים ומנהיגים מכל ראשי הקהלות של אותה מדינה לפקח על עסקי הגליל שלהם, בעניניס הפנימים הנוגעים רק להם בלבד, וכל דבר גדול הגיעו אח"כ לפני וועד הכללי של ד' ארצות לקיים הדבר על פי רוב דעות, והוועדים הפרטיים האלה היו נקראים בשם וועד הגלילות, וארשום פה בקצרה. והנה מדינת פולין קטן מלבד שלפעמים לצורך גדול עשו להם ג"כ וועד בפ"ע בעיר יערוסלוב בלי צירוף שאר מדינות, כמבואר בראש ס' נחמות ציון על דרושים (דפוס פפד"מ תל"ז) שהסכימו שם על הדפסתו הרבנים דמדינת פולין קטן בוועד יערסלוב י"א תשרי תל"ב לפ"ק, ונלוו עמהם ג"כ קצת רבנים ממדינת פאדאליע, כמבואר שם, שבאו עה"ח רבני הקהלות מלבוב ערניפאל בעזא, נוסף על רבני קראקא לובלין פרעמיסלא, (אך חסר שם הרב מקראקא כי היה אז פה בין מלכא למלכא בטרם שבא לקראקא הגאון מהר"ש קאיידניבר בעל ברכת הזבח למלאות מקום כסאו של הגאון ר' ליב פישלש שנפטר פה ט"ו אייר תל"א לפ"ק), היו להם על הרוב ג"כ וועד הגלילות, ורצועה גדולה במדינת פולין קטן, לגליל קראקא תחשב, וכל הרבנים מן הקהלות הראשיות שבגליל עשו להם וועד פרטי בפ"ע עם פרנסים ונאמנים, והרב מקראקא עמד בראש כולם, (ולפעמים היה ג"כ רב מיוחד על הגליל דקראקא), והוועד היה נקרא בשם „וועד דגליל קראקא". ומקום קביעות הוועד היה בעיר חמעלניק, וזאת הי' בימי הגאון מהר"ש קאיידניבר ז"ל בעל ברכת הזבח שהיה אב"ד פה קראקא משנת תל"א והלאה, ונסע גם הוא להוועד דגליל אשר נאספו וישבו אז בק"ק חמעלניק ונפטר שם ביום י"ט תמוז תל"ו לפ"ק (פנקס הח"ק פה), וגם אח"כ בימי הגאון מו"ה אהרן הכהן מווירמיס"א בעל מטה אהרן ז"ל אשר גם הוא הי' אב"ד פה קראקא בשנת ה"נ, וישב על כסאו פה כשלש חדשים, ושוב נסע גם הוא לוועד הגליל שהיה גם אז בק"ק חמעלניק, ונהרג שם ע"י הקאזאקין ביום השבת אחר תפלת מנחה ביום ב' מנחם ת"נ לפ"ק (פנקס הח"ק פה, ונראה שם כי היו יראים לקברו בעיר המעלניק, ע"כ הוליכוהו משם ביום א' וקברוהו בעיר פינטשוב), ובשנת תל"ט היה וועד הגליל דקראקא בעיר וואדיסלאב, וזאת היה בימי הגאון ר' יצחק חריף ז"ל (רבו של הגאון רבינו אברהם ברודא ז"ל) שהיה אב"ד פה קראקא, כמבואר בהסכמתו לס' פו"ת אמונת שמואל למהר"ש קאיידניבר, שחתם שם בוועד וואדיסלאב ביום כ"ג שבט משפטי"ו לפ"ק. ובזמן אחרון בשנת תקי"ד ביום עשרים בתמוז היה מקום הוועד דגליל קראקא בעיר שטאבניץ, כמבואר בספר לוחות העדות (דף נ"ד ע"א דפוס אלטונא) ובאו שם על החתום, הג"מ שלמה אב"ד דק"ק פינטשוב ראש קהלה דגליל קראקא, והג"מ יוסף בהגאון מו"ה אביגדור ז"ל אב"ד דק"ק חענטשין ראש קהלה דגליל קראקא, והג"מ יעקב אב"ד דק"ק פשעדבורז, ע"כ. — והגאון האב"ד דק"ק קראקא מו"ה יצחק סג"ל לנדא, כבר בא שם על החתום ראשון לכולם בצירוף בי דינא רבה דק"ק קראקא ביום כ"ט

ולתעודה, ועיניהם היו פקוחות גם על כל קהל ועדה, לעשות סדרים ולגדור גדרים ע"י שופטים ושוטרים, להעמיד הדת על תלה, ובית וועד שלהם היה

ניסן תקי"ד לפ"ק (בס' לוחות העדות שם), והרה"ג מו"ה שלמה האבד"ק פינטשוב הנ"ל, בא ג"כ בהסכמה על ס' ברכת יעקב על ש"ע חו"מ, ושם בא על החתום נאום שלמה החונה פה ק"ק שדה חדש ונאמן בית ישראל דגליל קראקא, (וגם ק"ק אפטא וק"ק עיר חדש, ועוד שאר קהלות היו מצויינים בשם שהם מגליל קראקא, וגם העיר רימונאב הרחוקה, כמבואר בשו"ת מהר"ם מלובלין בסי' נ').

ומדינת רוסיא שהיא ארץ פאדאליע לגליל לבוב תחשב, והרבנים מראשי הקהלות דשם עשו להם ג"כ וועד פרטי בפ"ע וגם מנו להם פרנסים ונאמנים כנהוג, והיה נקרא בשם וועד דגליל לבוב מפני שהיא היתה מטרפולין של מדינת רוסיא, והרב דלבוב עמד שם בראש כולם, (ולפעמים היה להם ג"כ רב מיוחד לגליל דלבוב כנודע), ומקום הוועד שלהם היה לפעמים גם בעיר לבוב בזמן היריד (ראה מזה בשו"ת ב"ח החדשות בסי' ס"ו בתשובת הג"מ אברהם בהגאון בעל משאת בנימין, ובא שם על החתום ביומא דפוקא בק"ק לבוב ביום ג' משפטים שנ"ב לפ"ק). ובשנת תס"ח י"א אלול היה להם הוועד בעיר סטרעליסק (כמבואר בפנקס הקהל פה דף רי"ב ע"א, והעתקתי ממנו ג"כ בספרי כלילת יופי ח"א דף פ"ט ע"א), ובאו שם על החתום על פסק דין א' כל רבני הגליל דלבוב, ובראשם הגאון האבד"ק לבוב, „נאום נפתלי הירץ אשכנזי החונה בק"ק לבוב והגליל, ונאום אברהם החונה בק"ק זאלקווא, ונאום הצעיר צבי יהודה הירש החונה בק"ק ליסקא, ונאום יעקב אברהם בלא"א מהר"י זאלקוויר" ע"כ, ולפעמים היה וועד הגליל בעיר פשעווארסק (כמבואר בהקדמת ספר זרע בירך שלישי על מס' ברכות), ובזמן אחרון היה וועד גדול מכל גאוני ומנהיגי המדינה דגליל לבוב בעיר זאלקווא, כמבואר בס' לוחות העדות דף ל"ו ע"ב, ודי בזה.

ומדינת פולין גדול לגליל פוזן תחשב, וגאוני ומנהיגי דארבע הקהלות הראשיות דשם, יהם פוזן ליסא קאליש קראטאשין, גם הם עשו להם וועד פרטי בפ"ע, והוועד שלהם היה נקרא בשם וועד דגליל פוזן, מפני שכל ערי הגליל היו עומדים תחת דגל הרבנות של הגאון האב"ד דק"ק פוזן, דמלבד שהיה רב העיר, היה ג"כ מושל ורודה על כל יושבי מדינה פולין גדול (הקדמת ס' ווי עמודים להג"מ שעפטיל סג"ל הורוויץ האב"ד דק"ק פוזן והמדינה בן הגאון בעל השל"ה ז"ל), ומקום הוועד היה קבוע להם בק"ק עיר חדשה, ובשנת תמ"א ביום כ"ה אייר הסכימו שם על הדפסת ספר נחלת בנימין להג"מ בנימין וואלף האב"ד דמדינת מלק, וראש הוועד היה שם הגאון הנודע ר' יצחק בן אברהם ז"ל האב"ד דק"ק פוזן והגליל, ובשנת תע"ה א' ניסן הסכימו רבנן דגליל שם על הדפסת ס' שם יעקב להרה"ג מו"ה יעקב סג"ל מזלאטאווי מ"ץ דק"ק לובזענץ (דפוס ברלין תע"ח), ובראש החתומים בא חת"י הגאון מו"ה יעקב בהגאון מו"ה יצחק הנ"ל, שהיה ממלא מקום אביו אב"ד ור"מ בק"ק פוזן והגליל, ובזמן אחרון היה להם מקום הוועד בק"ק קאבלין הסמוך לק"ק קראטאשין, ובשנת תצ"ג כ"ו שבט הסכימו גאוני ומנהיגי דגליל שם על הדפסת ס' שו"ת אבן השוהם להג"מ אליקום געץ האב"ד דק"ק הילדעסהיים, וראש הוועד שם היה הגאון מו"ה יעקב מרדכי בהגאון מו"ה נפתלי הכהן ז"ל ממלא מקום אביו אב"ד ור"מ דק"ק פוזן והגליל.—

והנה כמוהם כן עשו גם כן גאוני ורבני המדינה דגליל וואהלין שהיא מדינת אוקריינא, וגם לה הי' ארבע קהלות הראשיות והם, לאדמיר אוסטרא קרעמניץ לוויק. ולרבני הקהלות

בלשכת הגזית, ומשם יצאה הוראה לכל ישראל, ואחרי שנחרב הבית ויצא מירושלים כל הדרה, אז מצאו שארית ישראל מפלט להם לכונן בית וועד לחכמים בעיר יבנה, אשר היא היתה ג״כ עיר מגורת הנשיא עם הישיבה הכללית וכל זה על פי בקשת רבן יוחנן בן זכאי מאספסייאנוס באמרו תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל (גטין נ״ו ע״ב), והקיסר נעתר לבקשתו ונתן כל אשר שאל ממנו (אבות דר׳ נתן פ״ד), והיינו שבקש ממנו שיהי׳ ביבנה מקום קיבוץ חכמים, וגם לקיים בתוכה שושילתא דר״ג שהם שלשלת הנשיאים כאשר היה מקדם, ואח״כ בשינוי הזמנים שנו ג״כ את מקומם, וקבעו להם בית הוועד בכל מקום שהיה שם משכן הנשיא, וכבר אמרו בבבלי (ר״ה ל״א ע״א), דעשר גלות גלתה סנהדרין וחשבו שם מלשכת הגזית להניות, ומשם לירושלים, ומירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא ליבנה ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם לבית שערים לציפורי ולטבריה, (וע׳ מזה ברש״י שם דביבנה ובאושא, הי׳ שם ישיבת הנשיאים ריב״ז ור״ג ור״ש בנו, ובעיר שהיה הנשיא דר בה היו גם הסנהדרין וכשמסתלק הוא או בנו למקום אחר גלתה הישיבה אחריו, ובית שערים וציפורי וטבריה כולן בימי רבי היו שהוא היה דר שם, ע״כ. וראה ג״כ מה שהעיר בזה הרב בעל סדר הדורות בערך ר״ג), ואם אמנם כי לאחר חורבן הבית כבר נתבטלו הסנהדרין כידוע, עכ״ז כנו תמיד לחכמי ישראל בהתאספם יחד עם הנשיא בשם סנהדרין כאשר נקראו מקדם, והם קבעו להם בית הוועד תמיד בעיר הנשיא

האלה הי׳ להם ג״כ וועד פרטי בפ״ע במקום המיוחד להם, והוועד שלהם היה נקרא בשם „וועד דגליל וואהלין", על שם המדינה, ובימי הגאון בעל תוס׳ יו״ט ז״ל בשנת שצ״ה ח״י אייר היה להם מקום הוועד בק״ק ווישנין בגליל לויצק, ושם עמדו למנין לעשות תקונים הגונים לשעה ולדורות לטובת כל בני המדינה, וכל זה כפי אשר העד העיד לנו הגאון בעל תוס׳ יו״ט ז״ל בעצמו בספרו מגילת איבה, אשר גם הוא ז״ל היה נמנה עמהם שם בחבורה אחת בהיותו אז אב״ד ור״מ בק״ק לאדמיר, הקהלה הראשונה והעתיקה דגליל וואהלין, וסיים שם דלאחר שעשו את שלהם בבית הוועד שם, נסעו שוב כולם יחד באותה השנה לירידי לובלין ויערוסלוב, להגיע הדברים גם כן לפני ראשי וועד הכללי שם, והם נתנו תוקף והיזוק לדבריהם בתוך קהל ועדה באסיפת כל הגאונים וראשי המדינות דארבע ארצות פולין, ובכללם היו ג״כ ראשי מדינת וואהלין יע״ש, ולפעמים היה להם מקום הוועד ג״כ בעיר קרעמניץ בזמן היריד שם, כמבואר במגילה איבה שם, ובשנת תמ״ט ביום ג׳ לסדר הואיל משה באר את התורה הזאת, הסכימו גאוני הוועד מראשי הקהלות דגליל וואהלין על הדפסת ס׳ נפת פענח חדש להרב ר׳ יוסף במוה״ר משה ז״ל, דרשן ודיינא דק״ק פרעמישלא, בעהמ״ח ס׳ כתונת פסים, (דפוס פפד״א תנ״ד), ובשנת תנ״ה היה להם מקום הוועד בעיר מירהאוויץ, ושם הסכימו גאוני הוועד דגליל וואהלין על הדפסת ס׳ עיר בנימין על אגדות הש״ס להג״מ בנימין זאב וואלף האב״ד דק״ק זמיגראד (דפוס פפד״א תנ״ח), ובאו שם על החתום הג״מ יעקב בן החסיד מו״ה יצחק ז״ל האב״ד דק״ק קרעמניץ והגליל, והג״מ יואל בן הגאון מו״ה יצחק אייזיק היילפרין ז״ל האב״ד דק״ק אוסטרא, והג״מ נפתלי הירץ במו״ה ישראל אשכנזי האב״ד דק״ק קאוולי יע״א, ע״כ. והמחפש ימצא עוד דוגמאות כאלה, ואין הזמן מסכים עמי כעת להאריך יותר, ודי בזה:

להיות בטוחים יותר מפחד הרומיים, אחרי כי שושילתא, דר״ג נתקיימה כבר ברשיון הקיסר על פי בקשת ר״י בן זכאי וכנ״ל. —

ולא נכחד שמצאנו ג״כ דלפעמים התוועדו יהדיו גם בעיר מגורת אחד מחברתם ולא בעיר הנשיא דוקא, ולדוגמא, מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונן בלוד, והיו עסוקים בהלכות פסח עד קרות הגבר (תוספתא סוף מס׳ פסחים), וזה היה במקומן של ר׳ אליעזר בן הורקנס ור׳ טרפון בידוע, וכן מעשה בר׳ אליעזר ור׳ יהושע וראב״ע ור׳ עקיבא שהיו מסובין בבני ברק (אגדה של פסח), וזה היה במקומו של ר׳ עקיבא. וכמו כן היה להם לפעמים התוועדות גם ביריחו העיר המצוינת עוד מימות הלל הזקן, כמו מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין ביריחו וקפץ ר׳ עקיבא ובירך (תוספתא פ״ד דברכות), ומצאנו אותם לפעמים גם בירושלים אף לאחר החורבנה, בעת שהיה אפשר להם לבא שמה לצורך עיבור השנה, כמו מעשה בר״ג שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית (סנהדרין י״א ע״ב), וזה היה ר״ג דיבנה כמ״ש רש״י דהוא בר פלוגתיה דר׳ יהושיע, (וראה מזה בתוס׳ שם בד״ה בתר דעברוה), והיו אתו עמו במחיצתו שם גם הזקנים חכמי דורו כמפורש בירושלמי שם (סנהדרין פ״א הלכה ב׳). וגם בירושלמי (מעשר שני פ״ה): אמר ר׳ יהודה מעשה בר״ג והזקנים וכו׳. והמחפש ימצא עוד דוגמאות כאלה, ואולם בכל המקומות הנזכרים, לא היה הוועד שם רק על פי מקרה ולא בתמידות, כי עיקר הוועד שלהם היה רק ביבנה ובאושא, בזמנים שונים, בעת שהנשיא היה דר שם, ורוב התקנות שמצאנו בשני התלמודים יצאו מבית הוועד של שני מקומות האלה כאשר כבר הארכנו בזה בספרי סדרי החכמה במאמר „תקנות אושא״, ואין כאן מקומו. — ואולם לאחר שקבעו הוועד והישיבה הכללית בימי רבינו הקדוש בציפורי ובטבריה, מני אז בטלה ישיבת החכמים ביבנה ובאושא, ולא נמצא עוד שום זכר בשני התלמודים ובמדרשי הז״ל שהיה שם פעם איזה וועד מחכמי ישראל, וכפי הנראה בבר הדלו אז מהיות שם עוד מקום מרביץ תורה בישראל. —

והישיבות הקבועות ובתי הוועד אשר נשארו בכל ארץ הצבי עד זמן אחרון לא היה רק שלשה: שנים בארץ הגליל, והם ציפורי וטבריה שזכרנו לעיל, ואחד בארץ הדרום והיא העיר לוד, שנקראת על הרוב ג״כ בשם דרום כאשר הראיתי על זה בספרי שם, ואף גם זאת הראיתי שם כי מזמן רבי אליעזר ור׳ טרפון אשר העיר לוד היתה מקום מגורתם עוד בזמן הבית, מני אז לא פסקו תופשי תורה ובית וועד לחכמים משם עד דור אחרון, (כי בעיר הזאת מצאו גם כן מפלט למו מיד לאחר חורבן הבית, כי הרבה פליטי הרב ברחו לשם מירושלים ביום חרון אף ה׳ ובית אלקינו הי׳ לשרפת אש, והרומיים נכנסו לירושלים להשמיד להרוג ולאבד ואז בקש ר״י בן זכאי מן הצר הצורר שיניח הפשי עכ״פ צד מערבית של ירושלים שהולכין משם לעיר לוד למען יוכלו רבים להמלט על נפשם, ולברוח מירושלים ללוד תוך משך ד׳ שעות כמבואר במדרש איכה רבתי פסקא היו צריה לראש),

וראה לדוגמא (תוספתא פ״ב ידים) אמר רב יוסי בן דורמיסקות אני הייתי עם הזקנים הראשונים כשבאו מיבנה ללוד וכו׳, ועוד בבבלי (קידושין מ׳ ע״ב) ובירושלמי (פסחים פ״ג הלכה ז׳י״ן) וכבר היו רבי טרפון והזקנים מסובין בבית נתזה בלוד, ועוד בירושלמי (שביעית פ״ד ובסנהדרין פ״ג) רבי יותנן בשם ר״ש בן יהוצדק נמנו בעליית בית נתזה בלוד, ועוד בתוספתא (פ״ד דאהלות), מעשה שהביאו קופות של עצמות מכפר טמא והניחום באויר בית הכנסת בלוד ונכנס תודוס הרופא, והתחילו מר׳ עקיבא וטיהר וכו׳, יע״ש. וגם בימי רבינו הקדוש אשר ידענו כי ישיבתו היתה קבועה בארץ הגליל ובתי הוועד היו אז בציפורי ובטבריה, ואז כבר הדלו בתי הוועד ביבנה ובאושא, כאשר זכרנו לעיל, ועכ״ז נעשה לפעמים הוועד גם בעיר לוד, ע׳ לדוגמא (תוספתא סוף מס׳ אהלות לפי הגירסא שהי׳ לפני הר״ש בפירוש המשנה שם), מעשה ברבי ור׳ ישמעאל ברבי יוסי ור׳ אלעזר הקפר ששבתו בחנות של פזי בלוד, וע׳ עוד (תוספתא נדה פ״ו ומובא ג״כ בש״ס שם) הורה רבי בלוד, ובזמנו עשו שם ג״כ את הוועד מעיבור השנים, לפי ההלכה שאין מעברין את השנה אלא ביהודה, ע׳ בירושלמי (פ״ק דסנהדרין ה״ב) מעשה בב״ד קרונות של בית רבי שנכנסו לעבר את השנה בלוד, ובזמן אחרון נהג שם את הישיבה ר׳ יהושיע בן לוי כי שם היה מקומו (ירושלמי סנהדרין פ״א, תרומות פ״ח, שביעית סוף פ״ה, ובמדרש איכה רבתי), ושם היה ג״כ מקומו של רבי שמלאי, והוא נקרא בבבלי (פסחים ס״ב ע״ב, ע״ז ל״ו ע״א) בשם ר׳ שמלאי לודאה, ובירושלמי (פסחים פ׳ תמיד נשחט ה״ג), בשם ר׳ שמלאי הדרומי, וחכמי העיר שם היו נקראים בשם רבנן דרומאי (ירושלמי תענית פ״ג הלכה ד׳), ובעת ההיא נהג ר׳ חנינא גם הוא את הישיבה בעיר ציפורי (ירושלמי תרומות פ״ח, תענית פ״ג, נדה פ׳ כל היד, שבת פי״ד הלכה ג׳, בראשית רבה פרשה כ״ז, ויקרא רבה פרשה ה׳), והוא בנה שם גם בית מדרש לחכמים על הוצאותיו מאשר הרויח על ידי משא ומתן של דבש תמרים (ירושלמי פאה פרק ז׳י״ן). ורבי יוחנן נהג אז את ישיבתו ברמה בטבריה בימי ר׳ יהודה נשיאה בן בנו של רבנו הקדוש, אשר נהג גם הוא את נשיאתו בטבריה שם במקום וועד הסנהדרין בזמן אחרון, ולמד ג״כ בישיבתו של ר׳ יוחנן (ירושלמי סנהדרין ר״פ כהן גדול), וקביעות ישיבתו של ר׳ יוחנן היה בכנישתא דמעון בטבריה שם, והיא נזכרת בבבלי (יבמות ס״ד ע״ב, חולין צ״ז ע״א), ובירושלמי (סנהדרין סוף פרק כהן גדול) ובבראשית רבה (ריש פרשה פ׳), והישיבה של טבריה היתה גדולה מבולן, שהרי ר׳ אבהו אשר נהג גם הוא את ישיבתו בעיר קסרין בידוע מן התקנות שתקן שם (ע׳ בבלי ר״ה ל״ד ע״א, ובירושלמי דמאי סוף פ״ב, ובסנהדרין פ״א הלכה א׳), ושם הי׳ ג״כ קיבוץ חכמים, שהיו נקראים בשם רבנן דקסרין (ירושלמי פסחים פ״ג הלכה ז׳י״ן), עכ״ז שלח את בנו ר׳ חנינא ללמוד תורה בישיבת טבריה (ירושלמי פסחים שם), — וכן בית הוועד של טבריה היה גדול מן הוועד של ציפורי, במבואר בירושלמי (סנהדרין פ״ג סוף הלכה ב׳), וכמו כן בית הוועד של ציפורי היה גדול שוב מן הוועד של העיר לוד, כמבואר בירושלמי (ברכות פ״ב הלכה ז׳י״ן, מו״ק

פרק ג׳ הלכה ד׳) שתמה שם ר׳ יוסה על ר׳ חמא אבוה דרבי אושיעא על שהניח לרבנן דגליל שהם גדולים בתורה, ושאל שאלתו לרבנן דרומאי שהם קטנים מהם ויע״ש, ודי בזה. וכבר הארכתי בענין זה הרבה בספרי סדרי חכמה שם, ופה לא הבאתי רק קיצור הדברים בדרך אגב להראות ג״כ על הישיבות ועל בתי הוועד אשר היה להם במקומות שונים בארץ ישראל במשך ימי ממשלת הנשיאים עד זמן אחרון. —

ומן הישיבות ובתי וועד הגדולים אשר הוקמו על בארץ שנער על נהרות בבל בימי האמוראים והגאונים בכל ימי משך זמן ממשלת ראשי הגליות, כבר ידוע לכל בר בי רב מגדולת תהלת הישיבות המפוארות אשר היו להם בסוריא ובפומבדיתא בנהרדעא ובמתא מחסיא, אשר כולן עלו למעלה ראש בכל תוקף ועוז, והתמידו ג״כ זמן רב מכי אתי רב לבבל עד ימי רבינו האי גאון ז״ל, אהרון הגאונים, שהוא בערך קרוב לתת״ך שנים, וכבר באו הדברים ברוב ענין באגרת רבינו שרירא גאון ז״ל ובספר הקבלה להראב״ד ובספר יוחסין ודומיהם, ותחת מחסה ראשי הגולה נוסדו גם כן בתי וועד גדולים להקבין ולהתיעץ יחדו במה שנוגע להנהגת בני הגולה לתקן תקנות ולקבין נפרדים ולעשות שלום בין המפלגות, להשקיט הריב, ואיש על מקומו יבא בשלום. — וכן אח״כ בימי הרבנים ומאורי הגולה אשר היו הראשונים אשר באו להפיץ אור התורה גם בארצות איירופא, ועל ידיהם ועל ידי תלמידיהם הגדולים והמצוינים נתפשט לימוד התלמוד בכל ארצות ספרד, צרפת, אשכנז ואיטליא, וידוע כי בכל הארצות האלה קבעו להם ישיבות גדולות לתורה ולתעודה, עד שאמרו „כי מצרפת תצא תורה, ודבר ה׳ מאשכנז" (שו״ת הריב״ש סימן שע״ו), ועמהם נוסדו גם בתי וועד אשר שם נקבצו ובאו יחדו גדולי הדור ועיני העדה, לתקן תקנות גדולות לשעה ולדורות, והרבה תקנות נתפשטו ונתקבלו ג״כ ברוב תפוצות ישראל מאז ועד היום הזה, כמו תקנות רבינו גרשום מאור הגולה וסייעתו בצרפת ובאשכנז שנזכרו כלם בסוף שו״ת מהר״ם מינץ (והעתיק ג״כ בבאר הגולה ביו״ד סוף סי׳ של״ד), וכן תקנות רבינו תם וסייעתו בצירוף תלמידו רבינו משה הכהן אשר גזרו בצרפת בכנופיא של שוק טרוי״ש (מרדכי סוף מס׳ גיטין והגהות מיימוני סוף פ״א מה׳ ציצית), ותקנות רבינו יחיאל בפאריז (ע׳ מזה בשו״ת מהר״ם מלובלין סי׳ קכ״ב ובשו״ת משאת בנימן סימן ע״ז), ועוד ועוד, וכן התקנות אשר יצאו בוועד הרבנים באשכנז בימי רבינו הראבי״ה ז״ל, בשנת ד׳ אלפים ותתק״פ שנזכרו בסוף ס׳ שו״ת מהר״ם מרוטנבורק דפוס פראג, וגם אח״כ בוועד הרבנים באשכנז שם בשנת ד׳ אלפים ותתקפ״ג שנזכרו בשו״ת מהר״ם מינץ בסימן יו״ד, והם תקנות קהלות שו״ם הידועים שנתקבלו בכל תפוצות ישראל מאז ועד היום הזה, ועוד הרבה כיוצא בזה. —

והנה עוד במאה ההיא, והיינו במאה האחרונה של אלף החמישי (בזמן רבותינו בעלי התוספות הצרפתים והאשכנזים), כבר גלתה יהודה מעוני מהרבה מחוזות שבאשכנז אשר על נהר הרהיין מרוב הצרות והמצוקות אשר סבלו שם עד אשר גלאו נשוא, ויצאו מהם מה שיצאו, מהם שיצאו מעצמם,

ומהם שנתגרשו ג״כ ביד חזקה ע״י מושלים אכזרים ומרי נפש, והלכו בגולה אחר גולה למדינות שונות, עד אשר באו לגור במדינת פלאניא ורוסיאה. ומרוב התלאות אשר מצאום בדרך נסיעתם נתמעטו ונתדלדלו עד מאד, ונשארו עניים ומרודים אשר בנפשם הביאו לחמם לפי הטף בזעת אף וביגיעת בשר, וחיו חיי צער, ולא היה לאל ידם להחזיק ג״כ בעמוד התורה, כי היו נעים ומטולטלים, וחייהם היו תלוים להם מנגד כי לא באו אל המנוחה ואל הנחלה, ובעבור זה לא היה בתוכם לומדי תורה רק אחד בעיר ושנים במדינה, וכמעט שנשתכח לימוד התלמוד בכל הארץ ההיא, (וראה מזה מה שכתב רבינו יהודה החסיד ז״ל בתשובה אשר השיב לרבינו אליעזר מביה״ם תלמיד ר״ת ז״ל, והיא נדפסה בשו״ת מהר״ם בר ברוך מרוטנבורק ח״ג דפוס לבוב, בסימן קי״ב, ובס׳ אור זרוע הגדול בחלק התשובות שאחר ה׳ תפלה בסימן קי״ג), וכה עברו עליהם ימי חשך ואפלה דור אחר דור עד אמצע מאה השלישית מאלף הששי, שאז יצאו מאפלה לאורה כי בחמלת ה׳ עליהם נתן אותם לרחמים בעיני המלך זיגמונד הראשון מלך פולין ונסיך ליטא, והוא הביט עליהם בעיני חמלה ותנינה, וחקק להם חקים ומשפטים ישרים, להיותם מצוינים עם בתוך עם לעשות הכל כטוב והישר בעיניהם, ובטוב לבו נתן להם ג״כ התופש והדרור לסחור בארץ לארכה ולרחבה, וגם למנות עליהם מנהיגים ומורים, שופטים ושוטרים להחזקת הדת בכל תוקף ועוז, ובעת ההיא החלה גם כן תקופה חדשה לפחת חיים חדשים בישראל בכל ארץ פולין, חיי נצח ואור התורה, כי אז זרחה שמשו של רבינו יעקב פאלאק מאור הגולה אשר שמעו הלך מסוף העולם ועד סופו, והוא בא למדינות פולין כמלאך מושיע בשעה מוכשרת, ומיד בבואו פתח לפניהם שערי אורה וחדרי תורה, ולא נח ולא שקט עד שקבע ישיבה גדולה לעצמו פה בעיר קראקא, והלהיב אש התשוקה בלב צעירי ימים ובחורי חמד, לתת עין ולב לשקוד על דלתות התורה וללמוד בעיון התלמוד והפוסקים, ונהג ישיבתו ברמה, והעמיד תלמידים הרבה למאות ולאלפים, גדולים תקרי לב, ומני אז התחילה התורה לשלוח קויה בכל קצות העם, ובטוב לבם התנדבו כולם לבנות להם בתי מדרש ולקבוע ישיבות בכל עיר ועיר בכל ארצות פולין ורוסיאה, באשר היה מקדם קדמתה בארצות צרפת ואשכנז.

ומעת שהתחילו הישיבות לפרות ולעשות פרי בארצות פלאניא, אז התחילו ג״כ הוועדים, והיה להם ג״כ לכל מדינה ומדינה וועד פרטי בפ״ע, וגם בית וועד גדול כללי אשר מטרתו היתה לקבץ נפרדים להיות באגודה אחת ובעצה אחת להזק עמודי בית ישראל, בהתאסף יחד ראשי ומנהיגי כל המדינות שבמלכות פולין וליטא, ועמהם גם הרבנים הגאונים, מן הקהלות הראשיות, וכלם היו אדירי התורה, אשר בידם היה העוז והמשרה, והן המה אשר נבחרו ג״כ מכל בני המדינה להתיעץ ולהמתיק סוד יחדיו בכל העניגים הנוגעים לטובת כלל ישראל שבמדינות פולין, והם בחרו להם ג״כ פרנס אחד אשר יעמוד בראשם בכל עת הוועד כמבואר בפנקס המדינה במקומות שונים, ואין להאריך בזה. — ועכ״פ הראינו לדעת כי הוועדים

התחילו במדינות פולין עוד זמן רב קודם הגאון מהר"ם יפה בעל הלבושים, והיה זה בימי הגאון רבינו יעקב פאלאק בעל החילוקים שהיה רבו של הגאון מו"ה שכנא מלובלין ז"ל רבו וחותנו של רבינו הרמ"א ז"ל שהיה רבו של מהר"ם יפה ז"ל כנודע. —

ובנדון מקומות הוועדים, נראין הדברים כי מראש מקדם לא היה להם מקום מוגבל אחד להתוועד שם תמיד בקביעות, רק התוועדו יהדיו באיזה מקום אשר בחרו למו לפי שעה, פעם בה ופעם כה, כפי הטוב בעיניהם, ושוב נמנו וגמרו שיהי' הוועד תמיד בקביעות בירידי לובלין ויערסלוב, ואם אמנם כי מצאנו שעשו לפעמים גם אח"כ את הוועד גם במקומות אחרים זולתם, ולדוגמא ארשום פה איזה מקומות מזמנים שונים כפי העולה בזכריני בעת: בק"ק טישוויץ בחוה"מ פסח בשנת גש"ם לפ"ק, בקיבוץ הגאונים דחמש ארצות, (פנקס הישן פה המונח בבית הכנסת של הרמ"א ז"ל). ובק"ק פינטשוב בשנת תל"ד (בהסכמות הגאונים דד' ארצות לס' עולת תמיד על ש"ע או"ח), ועוד שם בשנת תמ"א י"ג אלול (בהסכמות הגאונים לס' לקט שמואל מהרב מהר"ש פייביש כ"ץ בן בנו של רבינו הסמ"ע ז"ל), ובק"ק ריטשוואל ח"י אלול תפ"א, (בהסכמות הגאונים לס' דמשק אליעזר על התורה), ובק"ק קאסטאנטין בסוף שנת תקי"א (בס' שברי לוחות להג"מ יעב"ץ ז"ל), והמחפש ימצא עוד דוגמאות כאלה; אך כל זה אירע רק לעתים רחוקות ועל פי איזה סבה. ואולם עיקר הקביעות מבתי וועד שלהם הי' רק בלובלין וביערסלוב כמו שאמרנו, והיינו בתחלה קבעו להם מקום הוועד בעיר לובלין, מקום משכן הגאון מו"ה שכנא ז"ל תלמיד רבינו יעקב פאלאק, וההתוועדות היה תמיד שם ביריד גראמניץ, שהיה אז שם רוב הסוחרים וריבוי עם מכל קצוי ארץ, כמבואר בשו"ת הרמ"א ובשו"ת שארית יוסף ובפנקסי הקהל פה במקומות שונים, ואחרי ארך הזמן בערך ששים או שבעים שנה הוסיפו גם כן לעשות עוד מקום קבוע להתוועד יהדיו גם בעיר יערסלוב בזמן הירידים שם (כמבואר בשו"ת מהר"ם מלובלין ובשו"ת משאת בנימן ובשו"ת ב"ה ההרשות במקומות שונים), ומני אז והלאה הי' להם תמיד שני בתי וועד וכה התמידו יהדיו קרוב למאה שנים, והיינו מאמצע מאה הרביעית מאלף הששי שהוא סביב לשנת ש"נ עד אמצע מאה החמישית שהוא סביב לשנת ת"נ, שאז נתבטל הוועד בלובלין והספיקו א"ע בוועד יערסלוב בלבד אשר התמיד אחריו עוד גם כן בערך ששים או שבעים שנה אחרי ביטול הוועד בלובלין. וכל זה שאבתי מפי סופרים ומפי ספרים, כי המעיין בפנקסי המדינה מזמן קודם וכן בספרי שו"ת מגאוני קשישאי (הרמ"א ובעל שארית יוסף) הנה ימצא כי זכרו בתוך המשך דבריהם, רק מירידי לובלין שנהגו הגדולים להתאסף שם לדון ולהורות לשעה ולדורות ולתקן תקנות בישראל, אבל מירידי יערסלוב לא יראה ולא ימצא שום רמז בדבריהם, רק בזמן מאוחר אחר אמצע מאה הרביעית מאלף הששי, אז מצאנו שכבר היה להם בית וועד גם בירידי יערסלוב כמבואר בשו"ת מהר"ם מלובלין בסימן פ"ד שזכר שם מן הוועד הגדול שהיה ביריד יערסלוב בשנת שס"ה לפ"ק. (ונראה אפוא מן התשובה שם דבעת ההיא עדיין לא היה ביערסלוב קהלה קבועה מבני עמנו, שהרי הוצרכו לשאול להם ספר

תורה מק"ק פרעמיסלא הסמוכה לה לקרות בו פרשת השבוע, וכאשר מצאו אז טעות באמצע הקריאה לא היה להם ס"ת אחר להשלים הקריאה, ויע"ש. ועכ"ז היה להם שם בתי כנסיות להתפלל בתוכם בזמן הוועד והיו נקראים בשם בית הכנסת דהמדינה וכמ"ש בעל תוס' יו"ט במגילת איבה שלו). —

והנה מן הוועד דלובלין תמצא ג"כ דבשנת תל"ט נדפס באמשטרדם הנ"ך בהעתקת לשון אשכנז ברשיון הגאונים והמנהיגים דד' ארצות אשר כבר הסכימו על הדפסתו בוועד יערסלוב ביום כ"ד אלול תל"ז לפ"ק, ושוב חזרו והסכימו עליו עוד הפעם בוועד לובלין בחודש אייר תל"ח לפ"ק, וכמו כן תמצא עוד דבשנת תמ"ג היה להם וועד גדול ביערסלוב וכל גאוני ומנהיגי ד' ארצות אשר הסכימו שם על הדפסת ס' עין יעקב עם כל המפרשים (ע"י הגאון ר' יצחק מאיר פרענקיל בן הגאון בעל קיקיון דיונה ז"ל), ובאותה השנה היה להם שוב וועד גדול בלובלין ביריד גראמניץ ביום י"ב אדר תמ"ג לפ"ק אשר שם הסכימו על הדפסת ס' מגיני זהב להצדיק זיברי בעל טורי זהב נגד השגות שבספר נקודות הכסף להש"ך ז"ל, אשר לפי הנראה היה הוועד ההוא וועד האחרון בלובלין שם, כי לאחר זה הוועד לא מצאני עד כה שהיה להם איזה וועד בלובלין שם, רק ביערסלוב בלבד, אשר מני אז והלאה מצאנו ג"כ שהיו הוועדים שם תכופים לפעמים מדי שנה בשנה, כאשר הראיתי על זה בספרי כלילת יופי ח"ב במאמר „ד' ארצות", ובית הוועד בירידי יערסלוב עמד על כנו שם עד זמן אהרון, ועוד בשנת תקי"ד בחודש מרחשון היה להם וועד גדול שם, ואז צירפו עמהם גם מדינת ליטא, ובאותה האסיפה הסכימו שם על הדפסת ס' הליכות עולם הירושים על הש"ס להרה"ג מהר"ם מייזלש מזאמושטץ, והתם ראשון שם הג"מ נחמן האב"ד דק"ק בריסק דליטא, ושני לו הג"מ חיים כהן ראפפורט האב"ד דק"ק לבוב, והשלישי הג"מ שלמה האב"ד דק"ק העלמא בעל מרכבת המשנה, וגם עמדו שם למגין לעמוד לימין צדקו של הג"מ יהונתן ז"ל האב"ד דשלש קהלות אה"ו, נגד גדולי מתנגדיו אשר מסביב קמו עליו כמבואר בספרו לוחות העדות שם, ואחרי הוועד ההוא לא מצאנו שהי' עוד איזה וועד גדול ביערסלוב שם, ועכ"ז לצורך דבר גדול עשו להם וועד לפעמים גם במקום אחר, ובשנת תקכ"ב כ"ה מנחם היה עוד וועד גדול מגאוני הקהלה דארבע ארצות בק"ק פילטץ, והג"מ חיים כהן ראפפורט האב"ד מלבוב היה ראש הוועד שם, ושם השיב ג"כ תשובתו בשריותא דעגונה (שו"ת מו"ה חיים כהן בסימן כ"ה), ונראה אפוא, דזה היה וועד האהרון במדינות פולין, כי לאחר וועד זה לא מצאני עוד שהיה להם איזה וועד כללי מארבע ארצות לא ביערסלוב ולא במקום אחר, כי בפרוע פרעות במדינות פולין בא הקץ גם לממשלת רבני ומנהיגי ד' ארצות וניטל מהם משרת גדולתם ועוז ממשלתם, וזה היה שנתים ימים עוד לפני מלוך המלך האהרון סטאניסלאוו אויגוסט פאניטאווסקי אשר מלך על מדינות פולין וליטא משנת תקכ"ה, והלאה ואשר במשך ימי מלכותו נקרעה הארץ לגזרים שלש פעמים זה אחר זה כנודע, ועוד בטרם עלה לשבת על הכסא כבר התחילה הממלכה להתמוטט מאד. וגם הארץ רעשה מקול הרועת מלחמה ולהט הרב המתהפכת, והיה אז עת צרה ליעקב בהרבה מקומות במדינות פולין וליטא,

ובזמן הקיץ בשנת תקכ״ד באו השונאים לבתי היהודים לשלול שלל ולבוז בז, והחריבו ג״כ הרבה בתי כנסיות ובתי מדרשות (ראה מזה בהקדמת ס׳ אור הגנוז למהר״ם א״ש בעל פנים מאירות מה שסיפר שם בנו הרה״נ מו״ה יהודה א״ש מק״ק ביאלי), ועי״ז נתמעט המסחר והירידים חדלו, כי היה להם מגור מסביב, ובעבור זה לא יכלו גם רבני ומנהיגי המדינות לבוא ולהתוועד יחדיו כפעם בפעם, ובינתים נעשו ג״כ סדרים חדשים גם בעניני המסים וארנוניות, כי מטעם הממשלה לא הוטל עוד על המנהיגים ועל הרבנים של המדינות לעשות עוד הערכת המסים בכולל לכל המדינות כאשר היה מקדם, רק נמסר הדבר ליד ראשי הקהלות שבכל עיר ועיר בפרטות, ושוב לא היה עוד יד ישראל תקיפה לעשות להם איזה וועד ולהקבץ יחדיו במקום אחד כאשר עשו בימים ימימה, כיון שלא היה הוועד נוגע לטובת הממשלה בנדון הערכת המסים. על כן מני אז והלאה, נתבטלו הוועדים מישראל במדינות פולין, ולא שבו לקדמותם גם אחרי ששקטה הארץ מן המלחמה בנודע, — וזהו מה שרצינו לבאר. —

ובסיום מכתבי זה אמרתי להעתיק פה ג״כ בקצרה, קצת אמרות טהורות, מאד יקרות, משלשה גדולי הדורות, אשר דברו נכבדות בענין היקר הזה, הראשון דבר מוועד לובלין, והשני מוועד יערסלוב, והשלישי הוא האחרון אשר כבר ראה בחורבנם ובא כמקונן על כי בימיו בטל הוועד, וגלה כבוד מישראל. והנה הראשון הוא הגאון מו״ה אליהו מלובלין האב״ד דק״ק אייבענשיץ במדינת מעהרין, בספרו שו״ת יד אליהו, אשר שם העיד בגדלו מה שראה בקטנו בהיותו עוד בעיר לובלין, וזה יכתוב ידו שם בהקדמתו: „והנה כתבתי מכל מה שלמדתי מרבותי ושמעתי מפיהם ומפי כתבם, אשר בימי חורפי נתגדלתי בעיר רבתי עם רבתי בדעות היא ק״ק לובלין המעוטרה, ובימי היתה שם בית מועד וועד לחכמי ישראל ביריד גראמניץ מדי שנה בשנה, ואח״כ ראיתי אלקים עולים בהתוועדות קודש במדינות פולין וליטא כמה שנים באסיפת הרועים, ויש מעט בזמנינו זה אשר ראה כינוס צדיקים כזה אשר היה נאה להם ונאה לעולם כמוני היום, ועם היותי אז עדיין זנב לאריות ומלחך עפר תחת כפות רגליהם, עכ״ז היו לי לעינים וכל דבריהם שתיתי בצמא בשעת מעשה״ עכ״ל. — והשני הוא הגאון מו״ה משה חגיז מיקירי ירושלים ת״ו, בספרו משנת חכמים סימן שמ״ט, והוא העיד שם מפי השמועה וז״ל שם: „והנה מלבד הישיבות הקבועות ששמעתי שיש להם לאחינו שבגלות פלאניא, ה׳ יאריך ימיהם, אמרו לי עוד, כי עיקר הוועד שיש להם קבוע אחד לשלש שנים ביריד יערסלוב, אינו אלא כדי ששם יבואו מכל קצוי ארץ כל הרבנים תופשי ישיבה, וכל אחד יציע לפני הרבנים את כל ונוכחת שנסתפק בו במשך שנים אלו, וגם יציע לפניהם כל דבר מעוות שאירע בקהלתו, ובמעמד כולם ישוטטו לבקש את דבר ה׳, וגם לעשות גדר לכל דברי תורה, ולתקן לכל הגולה תקנות הרבה ממה שצריך לכל דבר, הן בעניני המסים ובעסקי משא ומתן, וגדר העריות, וגם להשגיח על הראשים ומנהיגים וגבאי הצדקות שינהגו הכל כדת משה וישראל, וכל דבר הקשה ישפטו הם באותו זמן היריד, מה טוב חלקם ומה נעים גורלם״, עד כה

דבריו הנחמדים, (והוא לא זכר מאומה מן הוועד דלובלין מפני שכבר נתבטל בימיו וכמ״ש למעלה).— והשלישי הוא הגאון מו״ה שאול מרגליות האב״ד דק״ק לובלין, (והוא בן הגאון מהר״ם ז״ל בעל שו״ת מאיר נתיבים שהי׳ אב״ד דגליל לבוב), אשר בימיו כבר נפלגה הארץ ונתבטלו הוועדים, ובהסכמתו לס׳ שו״ת הר הכרמל (דפוס פפד״א תקמ״ב) כתב שם בזה״ל: „ומי לא ראה בכבודן של הגאונים האלה בעת כינוס לצדיקים בטרם גלה כבוד מישראל במדינות פולין בזמן וועד דארבע ארצות שם, אשר שם ישבו אחים יחדו שהיה להם ישיבה בעולם, כלם גאונים תופשי ישיבות ומרביצי תורה בישראל״ עכ״ל הגאון מהר״ש מרגליות ז״ל, ודי בזה. — ואסיים בברכה ברכת החיים והשלום וכל טוב סלה וה׳ יחזקהו ויאמצהו, ובישועתו יראהו להוציא לאור מחדש ספרו היקר „דברי הימים בקרמוניות ישראל״, כנפשו ונפש מוקירו ומכבדו

הצעיר **חיים נתן דעמביצער** החופ״ק קראקא יע״א.
בעהמ״ח ס׳ לוית חן וס׳ כלילת יופי.

מכתב מהרב החכם מו״ה **נחום סאקאלאוו** מווארשא.

ב״ה פה ווארשא יום ד׳ ויחי י״ג טבת תרנ״א לפ״ק.

שלום וברכה לכבוד הרב הגאון הגדול המפורסם מו״ה חיים נתן דעמביצער הי״ו, יושב על מדין בק״ק קראקא יע״א.

אחדש״ה הטוב, הן אחשוב למשפט כי בלי ספק מסר החכם מהר״א פויסט למעכת״ה את ברכתי ואת תודתי על מאמרו הנכבד אשר כבדני בו, וגם בלי ספק בקש אותו ג״כ בשמי לעיין בספרי האסיף ח״ב במאמר המדבר על אודות וועד דארבע ארצות פולין. —

ועתה הנה עוד איזה שאלות לי אל מעכת״ה בענין חקירת קורות עמנו במדינות פולין, והכל צריכין למרא דהיטיא.

א) האם לא מצא מעכת״ה בפנקסי קראקא זכר להקצין לעוועק שהיה חוכר המלח בוויעליטשקא ובבוכניא בימי המלך קאזמיר הגדול? על הקצין הזה נכבדות מדובר בתעודות הממשלה, ולא אדע אם נמצא עקבותיו גם בספרים ובכתבים אשר לנו ונחוץ לי לדעת זאת. —

ב) האם אין למעכת״ה ידיעות ברורות מתולדות הרוזן מו״ה שמעון גינצבורג, הנזכר בספר צמח דוד, וגם בא זכרו בשו״ת הרמ״א ובשו״ת מהרש״ל ד״ל, ועד כה לא מצאתי למי שהתעורר לדבר מתולדותיו. —

ג) כן גם חפשתי בספרו היקר „כלילת יופי״, ידיעות ע״ד תולדות הגאון מו״ה נפתלי הירץ ב״ר מנחם בעהמח״ס פירוש על מדרש רבה, ותמהתי כי לא מצאתי אודותיו מאומה, וכבר שאלתי עליו גם להרב החכם מהר״ש בובער נ״י, וגם בתשובתו לא נחה דעתי, כי הוא הראה לי מקום בס׳ מצבת קודש ששם הובאה מצבת הרב ר׳ נפתלי הירץ ב״ר אבא, ולפ״ד הר״ש בובער

טעות הוא וצ״ל ב״ר מנחם, מה דעת מעכת״ה בזה? האם זה הוא הרב ר׳ נפתלי הירץ הנזכר בתשובות הרמ״א בסימן י״ב והוא היה רב בבריסק, או לא? במדת טובו אבטח וענותו תרבני, כי יכבדני מעכת״ה בתשובתו היקרה, והנני נכון בכל עת לשרת לפניו ולהחזיק לו טובה, ממני מוקירו ומכבדו

נחום סאקאלאוו.

מכתב ג.

ב״ה פה קראקא יום ה׳ שמות כ״א טבת תרנ״א לפ״ק.

לכבוד ידידי הרב החכם השלם החוקר הנכבד איש המודות כש״ת מו״ה נחום סאקאלאוו נר״ו, ה׳ עליו יחיה.

בשבת קודש העבר האיר לנגד עיני מכתבו היקר, וקראתי לשבת עונג מדי קראתי מדברותיו הנעימים תוכם רצוף אהבה ודברי ידידות, עם שאלות והקירות נכבדות, אשר הציע רו״מ לפני כעת עם הבקשה, כי אמהר להשיב לו על כל דבר הקשה, ועוד העיד את לבבי להעביר עיני גם בספרו האסיף לשנת תרמ״ו במאמר „קרית ארבע״ אשר נכבדות מדובר בו אודות הוועדים של ד׳ ארצות פולין, ובקש ממני גם כן להרוץ משפטי עליו, והנני להגיד לידידי באמונה, כי למען כבודו ולמען הכמתו היה עם לבבי להשיב לו תשובה שלמה מיד ביום א׳ שבוע זו, אבל לדאבון נפשי יסור יסרני יה בכאב השנים ר״ל, ועל ידי זה כל ראש לחלי, והיה קשה עלי מאד העיון והחפוש להשיב לו מיד על כל שאלותיו היקרות, על כן אחרתי עד כה, וגם עתה עדיין רפיא בידי, ועכ״ז התחזקתי ובאתי להשיב לו ראשונה במעט מלים, בדברים הנוגעים לשאלותיו. —

א) ע״ד האיש לעוועק אשר היה הוכר המלה בוויעליצקא ובבוכניא בימי המלך קאזמיר הגדול, ורו״מ שאלני עליו אם נמצא זכרונו בפנקס עירנו העתיקה; ע״ז אשיב כי כל פנקסי הקהלה הנמצאים עתה פה בעירנו, הם כולם מזמנים מאוחרים מימות הרמ״א והלאה, כי כל פנקסי העיר שהיו לנו פה מקדם קדמתה בימי המלך קאזמיר הגדול וגם לפניו ולאחריו, היו כלם למאכולת אש בהשרפה הגדולה אשר היתה פה בעירנו עוד בשנים קדמוניות בעלית בית הכנסת הגבוה פה אשר שם בעליה היו צבורים ומונחים כל פנקסי הקהלה הישנים בצירוף כל כתבי חירות וזכיות וקיומים של מלכי פולין, ואולם הפנקסים המאוחרים המצויים עתה בידינו היו מונחים בעלית בית הכנסת הישן פה, ועל כן נשארו לפלטה בידינו עד היום הזה, ועכ״ז אקוה לעמוד על שורש דבר זה ע״י תלמידי היקר השלם מו״ה פייבל הירש וועטשטיין מפה, אשר הוא רגיל בבית אוצר הספרים היאגעלאני ומעתיק הרבה ענינים מספרי אוצר כתבי העיר „שטאדט ארכיוו״ דפה, ואותו צויתי לחפש ולחקור על דבר זה, ובאשר ימצא די השג ידו בזה אז אמהר אחיש להודיע ג״כ מזה לרו״מ נ״י. —

ב) ואשר דרש ממני להגיד לו ג״כ מן הנודע לי אודות הרוזן ר׳ שמעון גינצבורג, שהובא בשו״ת רש״ל בסימן י״א ובשו״ת הרמ״א בסימן צ״א, הנני להעתיק לו פה בקצרה מה שכתבתי אודותיו בהערותי לתולדות רבינו הרמ״א, כי הוא ז״ל היה מהותנו כמבואר להלאה, והנה כבר מדובר ממנו נכבדות בספר צמח דוד בסוף ח״א אשר החכם המחבר ר׳ דוד גאנז ז״ל חי עמו בדור אחד, והוא העיד עליו שם מפי הראיה ומפי השמועה, „כי הרוזן ר״ש גינצבורג היה חכם חרשים ונבון דעת, גדול בתורה ובנדיבות, גם חסיד ועניו, ומרוב חסדי ה׳ שהיה עליו התעשר עושר גדול ורב, אשר כמוהו לא היה בדורותינו, באחד מבני עמנו באשכנז, גם אבותינו לא ספרו לנו, והוא עלה אל האלקים זקן ושבע ימים קרוב לשמונים שנה בשנת שמ״ו לפ״ק, והניח אחריו ברכה בנים הממלאים את מקומו אנשי אמת חכמים ונדיבים ומביני מדע״. עכ״ל בעל צ״ד שם, ועדיין לא הודיע לנו בן מי היה הרוזן הזה? ומה שם אביו כי נדע? וגם לא זכר מאומה מבניו וחתניו לוקחי בנותיו מי היו? ואני אבא אחריו ואמלא את דבריו בקיצור נמרץ. דע כי הרב הגדול ר׳ שמעון גינצבורג הנ״ל היה בן הרב מו״ה אברהם בן הרב הגדול מו״ה יחיאל מפורטי ז״ל, והניח אחריו שני בנים גדולים בתורה ובחכמה בעשירות ובנדיבות, וגם בת אחת גבירה ועדינה, הבת היתה אשת הגאון הגדול המפורסם בעולם מו״ה עקיבא גינצבורג ז״ל אשר אור תורתו הי׳ זורח וגם היה דורש טוב לעמו בק״ק פפד״מ, ושם נהג ישיבתו הרמתה והעמיד תלמידים הרבה ונתבקש בישיבה של מעלה בשנת שנ״ז לפ״ק, ורבינו הגדול מהר״ל מפראג נתחמם עליו בהספדו, ונדפס בקונטרס מיוחד, והנה הנם בכל תפוצות ישראל, ומגדולי תלמידיו אשר שמשו לפניו בישיבה היה ג״כ הגאון הגדול מו״ה יעקב בן הקדוש מו״ה יצחק הי״ד ז״ל שהיה אב״ד ור״מ בק״ק צויזמיר, אשר חבר שני ספרים: פירוש המסורה, וטעמי המסורה, והדפיסם בשנת שלו״ם לפ״ק, ובהקדמה שם כתב „כי מעטים הם אשר לבם אל חכמת המסורה נוטה, אף כי היא חכמה מפוארה, אם מצד העצלות או מצד שאינו בנמצא פירוש מספיק בזה ע״כ רבים לא יתחכמו כש״כ אנכי אלפי הדל כי קטן יעקב ודל, אך לא אכחיד אמרי קודש מבוצינא קדישא מורי ורבי מו״ה עקיבא מפראנקפורט זצ״ל מלא גדישא, אשר בצלו חמדתי וחכמת המסורה ג״כ ממנו למדתי, וגם כמה כונות, על מסורות גדולות וקטנות, ואם אמנם כי כבר קדמני הרב רבי אליהו המדקדק ז״ל אשר חבר שברי לוחות, אבל לא חבר רק מעט מזעיר המלות, כ״ד הטרוד והעלוב כי קטן יעקב בן הקדוש רבי יצחק הי״ד ז״ל החונה על דגלו לע״ע בק״ק צויזמיר״. ואחריו קם בנו תחתיו והוא הרב הגדול החסיד מו״ה יהודה דרשן ז״ל והוציאם לאור פעם שנית עם הוספות משלו בשנת „ישכון בטח״ יפ״ק, והדפיסם בלובלין בהסכמת הגאון הגדול רבינו רבי העשיל ר״מ דק״ק לובלין ובהסכמת שני המאורות הגדולים גאוני ארץ בעל תוס׳ יו״ט ובעל דמשק אליעזר, ואח״כ נדפסו עוד איזה פעמים בעיר אמשטרדם ובעיר האלי, והנה הנם בכל תפוצות ישראל.—

ושני בני הרוזן ר"ש גינצבורג, הראשון היה הגאון הגדול מו"ה ליזר גינצבורג שהיה חתן רבינו הגדול הרמ"א ז"ל, ובסוף ימיו עלה לארץ הקדושה ונפטר ונקבר בעיר הקודש צפת תוב"ב. והשני היה הגאון הגדול מו"ה אשר אהרן יכונה לעמל גינצבורג, והוא אבי הגאון המפורסם מו"ה יעקב גינצבורג ז"ל שהיה אב"ד ור"מ בק"ק פרידבורג, ושם הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה, ומהם הגאונים המצוינים מו"ה ליפמן כג"ל בעל תוס' יו"ט האבד"ק קראקא, ומו"ה אליהו בעל שם בעל אדרת אליהו האב"ד דק"ק ווירמייזא, (ושני הגאונים האלה קבלו ג"כ מהגאון רבינו מהר"ל מפראג כאשר הראיתי ע"ז במקום אחר), ומו"ה משה בירגל האב"ד דק"ק פרידבורג, ומו"ה זוסמאן ז"ל האב"ד דק"ק פולדא, (צמח דוד שם), והגאון ר' יעקב גינצבורג הנ"ל היה חתן דודו (אחי אביו) הגאון מו"ה ליזר גינצבורג חתנו של הרמ"א ז"ל הנזכר לעיל, וגם הוא הניח אחריו בן כמותו, והוא הגאון הגדול אב"ד ור"מ ופו"מ ומחכמי ישיבה דק"ק פפד"מ מו"ה שמעון גינצבורג ז"ל (שהיה חתן הגביר הקצין המפורסם מו"ה משה האם ז"ל), והוא אבי אמו של הרב הגאון החכם הכולל המקובל מו"ה דוד גרינהוט מפפד"מ (בן הרב הגדול מו"ה נתן גרינהוט זצ"ל בן הדיין המצוין מו"ה דוד ז"ל בן הראש והקצין פו"מ מו"ה ישראל גרינהוט בן הקצין המפורסם מו"ה משה הײמרדינגען ז"ל), והוא היה חתן הקצין המפורסם הגביר האדיר מו"ה זײנוויל גאלהייסער, חתני של הרב המפורסם פו"מ מו"ה משה אופנהיים ז"ל, ובימי חורפו היה אב"ד ומו"צ בק"ק איויא ואגפיה במדינת איטשטיין, ואח"כ ישב באהלה של תורה בבית המדרש הגדול אשר הוקם בפפד"מ ע"י הגאון הנודע ר' דוד אופנהיים ז"ל, והיה ג"כ עומד נצב על מלאכת ההג"ה בהדפסת ספר מדרש שמואל על פרקי אבות, בפפד"מ שם, והוא חיבר שני ספרים יקרים, האחד הוא ס' טוב רואי על ה' שחיטות ובדיקות למהר"י ווייל ז"ל, והשני הוא ס' מגדל דוד על סדרי פרשיות התורה מספר בראשית, ושם בפ' לך מביא דבר בשם אומרו מה ששמע בימי בחרותו מהגאון ר' דוד אופנהיים אשר אמר לו קצת חידושי תורה בשם רבי הגאון מו"ה וואלף העכט ז"ל, (הגאון הזה היה מגדולי חכמי ק"ק ווינא עוד קודם הגירוש וכבר דברנו אודותיו במקום אחר), ובפ' וירא שם מביא ג"כ דבר חידוש מה ששמע מאחיו הרב הגדול יניק וחכים קצין ומנהיג מו"ה יעקב גרינהוט מפראג, ובפ' חיי שרה העתיק שם מה שכתב זקינו אבי אמו הגאון ר' שמעון גינצבורג השני, בגליון פירש"י דבר חידוש בשם אבי אביו הגאון מו"ה לעמל גינצבורג ז"ל, ובפ' מקץ שם מביא ג"כ דבר חידוש בשם חברו הרה"ג מו"ה צבי הירש סג"ל שהיה אב"ד במדינת איטשטיין ומדינת נעקר בן הגאון החסיד מו"ה חגי חנוך סג"ל ז"ל האב"ד דק"ק הענא, (ומהר"ץ הנ"ל הוא אשר הוציא לאור הדפוס הס' שו"ת עבודת הגרשוני כמבואר בהקדמתו שם), וראה מכל זה בראש הס' טוב רואי להרה"ג מו"ה דוד גרינהוט הנ"ל, ודי בזה.

ג) ועל אשר ישוב ויתפלא בי מדוע לא הבאתי בספרי בלילת יופי בין תולדות רבני לבוב, גם מתולדות הג"מ נפתלי הירץ ברבי מנחם בעהמ"ח

פירוש על המדרש רבה, הנה כבר התפלא ע"ז גם כן הרב החכם מהר"פ בלאך, רב ודרשן בפוזנן, במכתבו אלי, ואני השבתי לו, כי הפלאה זו איני יודע מה היא, הלא ידוע כי הגאון ר' הירצקי הנ"ל שהוציא לאור פירושו על המדרש רבה בדפוס קראקא בשנת שכ"ט לפ"ק, הוא לא היה מעולם אב"ד בלבוב שם, רק ריש מתיבתא בלבד (ראה מזה בשפתי ישנים ובס' אוצרות חיים באות פ') ואני הן לא יעדתי את ספרי כלילת יופי, רק לדבר מתולדות הרבנים אשר ישבו בלבוב שם בתור אב"ד ולא מאלה אשר ישבו שם בתור ריש מתיבתא, כי אם באנו לכתוב גם מתולדותיהם אין אנו מספיקים, שהרי לפעמים היו בלבוב שם שנים או שלשה ראשי מתיבתא בזמן אחד, וכמעט כל דיין ומגיד בלבוב שם היה תופש ישיבה לעצמו, וגם בימי הגאון ר' הירצקי הנ"ל בעל הפי' על המדרש רבה, שהיה ר"מ בלבוב, היה גם כן עוד ריש מתיבתא אחר שם, והוא הגאון מו"ה יהודה קראשוויץ שנזכר בצמח דוד בשנת ש"ז והאריך ימים גם אח"כ, כמבואר בס' מצבת קדש, וידוע גם כן שגם הגאון בעל הסמ"ע ואחריו גם הגאון בעל תורת חיים ז"ל שהיו שניהם גאונים מצויינים ומאורי עיני הגולה, גם כן לא ישבו בלבוב שם בתור אב"ד רק בתור ר"מ בלבד, ולכן לא כתבתי גם מתולדותיהם מאומה בספרי שם, וכמו כן גם הגאון ר' הירצקי הנ"ל שלא נזכר גם עליו בשום מקום תואר אב"ד רק תואר ר"מ בלבד וכנ"ל; ועכ"ז מניתי את כלם במבוא לספרי שם בין כל הגאונים אשר הרביצו תורה בישראל בכל ערי יהודה שבמדינות פולין וליטא מזמן ראשון עד זמן אחרון, כמבואר שם. — ודע כי הגאון ר' הירצקי הנ"ל שהיה ר"מ בק"ק לבוב שם בשנת שכ"ט, איננו אחד עם הגאון ר' נפתלי הירץ שהיה אב"ד בק"ק בריסק דליטא בשנת ש"ח ושנדפס תשובתו בשו"ת הרמ"א בסי' י"ד, כי שנים היו, ולא יתכן כלל לומר שהג"מ הירץ שהיה בתחלה אב"ד בבריסק דליטא עזב אח"כ את מקום כסאו, והלך לו לקבוע ישיבתו בלבוב להיות שם לר"מ בלבד כמובן, ובאין ספק כי שנים היו, וכן הזכרתי את שניהם ג"כ במבוא לספרי כלילת יופי שם ויע"ש ואין להאריך בזה. —

והנה למלאות רצון כבוד רו"מ ידידי נ"י העברתי עיני גם במאמר „קרית ארבע" שנדפס בספרו האסיף לשנת תרמ"ו אודות הוועדים דארבע ארצות פולין, והנני להגיד לך יקירי! כי לא מצאתי בו אף דבר אחד אשר יכריחני לזוז ממקומי מכל אשר כתבתי מכבר בזה במאמר „ארבע ארצות" שלי, בסוף ספרי כלילת יופי ח"ב שהוא עודנו אתי בכתובים, וגם מאשר כתבתי עתה מחדש בתשובתי להחכם מהר"ן גראֶטץ מברעסלויא, ונהפוך עוד כי יש לי גם כן לעורר הרבה על כמה דברים של סופרי זמנינו אשר הביא הכותב שם שבאו גם הם לחות דעתם בזה, כי מיד בהשקפה הראשונה ראיתי שלא דברו נכונה, ולא כוונו אל המטרה, אך אין הזמן מסכים עמי כעת להאריך בדברים כמו אלה, ואמרתי יהי' להם אשר להם, ובפרט כי לא ראיתי איזה תועלת אשר תצמח מזה, כי האמת עד לעצמו,

וכל קורא משכיל יראה ויבחן מעצמו איזה לקרב ואיזה לרחק, ולמה זה איגע לריק, ובכלל ראיתי ג״כ שהרבה דברים הם נכללים בתשובתי להחכם גראטץ, ומכל דברי המדברים מענין זה בקרית ארבע שם רואה אני את דברי החכם מהר״א הרכבי יותר מכלם כי רוב דבריו נכונים, אבל לא כלם, כי לפעמים נטה גם הוא מן הדרך, והפריז קצת על המדה, וכבר הגיעני בזה מכתב מאליהו הוא החכם הנכבד מהר״א הרכבי הנ״ל מפעטערסבורג, אשר בו נתן לי תודה ותשואות חן על אשר נכנסתי לדבר מעסק זה, ולגלות דעתי בדברים הנוגעים להוועדים דארבע ארצות פולין, וכי עלה בידי בעזה״י ליישר כל ההדורים, ולגמור את אשר החל הוא לעשות בזה [1]) ואני אין

---

[1]) וזה לך מכתב מאליהו הוא הרב החכם החוקר המצוין מו״ה **אברהם אליהו הרכבי** נר״ו מפטרסבורג. —

ב״ה פה פטרסבורג י״ג שבט תר״ן לפ״ק.

רב טוב וברכה לכבוד הגאון המופלא בתורה ובחכמה מו״ה חיים נתן דעמביצער נר״ו, רועה צאן קדשים בברכא דבולא בי׳ ק״ק קראקא יע״א.

בתודה רבה קבלתי ספרו דמעכת״ה ע״ד רבני וגאוני לבוב זאת העיר „כלילת יופי״, ותשואות חן למר על התשורה הנכבדה הזאת, ועיני נשואות שיהי׳ ה׳ בעזרו להוציא לאור במהרה גם החלק השני אשר בו יבטיח מעכת״ה לדבר גם ע״ד הוועדים דארבע ארצות, אשר גם אני הצעיר חפצתי זה איזה שנים להבר אודותו קונטרס מיוחד, ושמח אני עתה כי נפל ברברבא ולמעלת כבוד תורתו נאה ויאה הדבר לעשותו, ומה גם כי עוד איזה שנים ידי מלאות עבודה בהשלמת החלקים האחרונים מספרי „זכרון לראשונים״, ולעת עתה אני טרוד בסדור לדפוס החלק החמישי (אודות רב סעדיה גאון ז״ל), ואחריו יבא בעזרת השם החלק הששי (ע״ד רב שרירא ורב האי בנו ז״ל), שמצאתי דברים רבים מהם בכתובים שלא שזפתם עין רואים, — ולדבר זה יסלח לי מעכת״ה, כי לא אוכל עתה לכבדו במנה אחת אפים כחפצי וכיאות להדרת כבודו, כי דחיקא לי מלתא ואין דנין וכו׳. ולפי שלא אחפוץ בנהמא דכסופא שילח אני למעכת״ה על ידי הפאסט מחברתי ע״ד ר׳ שמואל בן הפני גאון ז״ל אשר הדפסתיה זה כעשר שנים (ואמנם רבות יש לי עתה להוסיף ולתקן בה), הלא מצער היא, אך תהי נא למזכרת לי אצל מעכת״ה נר״ו, ויהי רצון שיעלה לרצון, (ובדרך אגב אודיע למר כי ספרו היקר לוית חן על הראבי״ה ז״ל אשר נכבדות מדובר בו מתולדות רבותינו בעלי התוספות הצרפתים והאשכנזים, עוד לא היה למראה עיני עד כה כי לא בא למדינתנו) — ושלמא רבא יסגי למר ולכל הגלוים עליו והחוסים בצל תורתו והכמתו,

מאת מכבדו ומוקירו

אברהם אליה הרכבי.

עתותי בידי לדבר עוד הפעם מענין זה, כי אינני בעל מלאכה אחת, אך למע׳ כבוד רו״מ אשר כתב אלי שהוא מצפה לשמוע הכרעת דעתי בדברים הבאים בקרית ארבע בענין זה, הנני רושם פה לפניו איזה הערות לדוגמא מן הבא בידי, ואגע רק בראשי דברים, ולרו״מ משפט הבחירה.

א) הנה הביא שם הכותב בשם החכם פירשט שכתב „שהוועדים של רבני ומנהיגי ד׳ ארצות, והם קראקא פוזנן לבוב לובלין מצודתם היתה פרוסה על נפות פולין רוסיא פיהם ומעהרין, ולפעמים גם על אשכנז ואיטליא״ ע״כ

ועוד מכתב בני מהלל ההכם הכולל הנ״ל.

ב״ה פטרסבורג ד׳ בחודש שמרבין בשמחה לפ״ק.

רב שלום וברכה לכבוד הרב הגאון המפורסים מו״ה ח״נ דעמביצער נר״ו, רועה צאן קדשים דק״ק קראקא יע״א. —

מכתב רומעכת״ה נר״ו, וגם תשורת ח״ן הוא הספר היקר ראב״ה בצירוף פירושי הנחמר והנעלה „לוית ח״ן״, לנכון הגיעני, ואביע רב תודה לרומעכת״ה על שניהם, והנה עוד בטרם נקראתי מכבודו שלחתי מאמר אחד ממני בל״א לאות כבוד ויקר. ועתה כבוא אלי דבריו היקרים חשתי לחפש ואמצא עוד עקז. מחלק אחד מ„זכרון לראשונים״ (שירי רב שמואל הנגיד ז״ל, והחלק השני ממנו שהם תולדות הנגיד, החלו לצאת לאור במחברת מאסף נדחים שאני מצרף בזה, ואולם עד עתה לא נשלמו) והחלק הרביעי תשובות הגאונים שהדפיסו בעלי מקיצי נרדמים, שבודאי רומעכת״ה הוא אחד מבעלי חברתם, ועכ״פ העקז. המעטים שנתנו לי כבר ספו תמו, ועתה אנכי עוסק בחלק החמישי שהוא זכרון רב סעדיה גאון ז״ל. ה׳ יעזור לי להדפיסו, ואי״ה כשיצא מבית הדפוס אתכבד להציגו לרומעכת״ה נר״ו בתשורת עני ומנחת יורד ולא עולה, גם מצאתי עוד עקז. אחד מר״ש בן חפני ועקרתי ממנו העלים שציין רומעכת״ה להניחם לפני כסא כבודו דמר), — ואקוה לה׳ בשירוח לי מעט לעבור על פני חיבורי דמעכת״ה בעיון ובמתינות המחשבה, ולע״ע מקוצר רוחי ומיעוט הפנאי יכולתי לקראם רק בחפזון, וראיתי בדרך כלל שהם אומרים כולו כבוד להדרת גאונו, וכל הטועם מצוף טעם אמרותיו הטהורות יאמר תשואות חן חן למרא דאורייתא, שגם בחכמת תולדות גדולי ישראל הוא מעמיק ונוקב ויורד עד תהום האמת, ולעת עתה בימות החורף טרדות שונות אפפוני ולא תשאירנה לי רק רגעים אחדים ביום (וגם לא בכל יום) לתולדות רס״ג אשר ידידו דמר ניהו רבא הוא הרה״ג מהרש״י נ״ע התחיל בו זה יותר מששים שנה בבכורי העתים תקפ״ט, ועתה ארכו ורחבו הדברים אודותיו מאד מאד, כי מצאתי דברים רבים מהגאון ז״ל ואודותו בספרים כתבי יד ערבים, ובעזרת השם אפרסמם, — וישלום למעכת״ה ותורתו והכמתו,

מאת צעיר מכבדיו ומוקיריו

אברהם אלי׳ הרכבי.

ודבריו הם גנובים מספרו של המילזאגי מבראדי, אשר בנה את ספרו בשם הראבי״ה, וכל זה הוא ללא אמת וללא נכון, כי הוא טעה והטעה גם אחרים עמו, שכן נמשך אחריו גם החכם בעל תולדות יעב״ץ, ואני כבר השגתי עליו בהערותי בכלילת יופי ח״א בתולדות הגאון חכם צבי בדף צ״ד ע״א ושם כתבתי שעיקר הדבר זה כמו זר יחשב, כי מי שם את רבני ומנהיגי ד׳ ארצות פולין לשרים ושופטים גם במדינות אשכנז בארץ לא להם? וגם מי נתן להם העוז והמשרה לפרוש מצודתם גם על ארצות איטליא בעהמען ומעהרין? ובפרט שכבר ידוע כי כל הארצות האלה היו להם מושלים מקרבם, ורבני המדינות שלהם היו כולם גאונים מצוינים אשר לא היו כפופים וגם לא היו צריכים כלל להוועד דד׳ ארצות פולין וז״ב, ע״כ לשוני שם. ועתה ראיתי בקרית ארבע שגם החכם הרכבי דחה הדבר בשתי ידים עד שכתב „כי למותר יחשב להוכיח בראיות סתירת דבר זה, אחרי שלא נמצא בשום מקום איזה צל ודמות ראיה על היובם, ובדרך משל לא נמצא אף פעם אחת כי הרב באחת הערים באשכנז בעהמען או איטליא היה תלוי בהסכמת וועד דארבע ארצות או עכ״פ פנה אליהם להתיישב בדבר מה״, עכ״ל. והנה יסלח לי החכם הרכבי אם אומרה כי גם דבריו בזה אך למותר המה, ועל זה ועל כיוצא בזה נאמר כל המוסיף גורע, שהוא הוסיף וכתב שלא נמצא אף פעם אחת לרב אחד שבמדינה אחרת שהיה תלוי בהסכמת הוועד דד׳ ארצות או עכ״פ פנה אליהם להתיישב בדבר מה, ומה יענה החכם הזה אם נראהו פתאום שני רבנים גדולים ממדינת מעהרין שהיו שניהם גאוני ארץ ורבני המדינה שם, ואנו מוצאים אותם יושבים גם הם פעם בוועד דד׳ ארצות במדינות פולין, והיו נמנו עמהם ג״כ בחבורה אחת בוועד הגאונים שהיה לפעמים גם בעיר פינטשוב כנודע. והם הגאון מו״ה משה יצחק יהודה ליב במו״ה נפתלי ז״ל שהיה אב״ד ור״מ בק״ק העלישויא, וכל מדינת מעהרין, ואתו עמו הגאון מו״ה אריה יהודה ליב בהגאון מו״ה מנחם מענדל ז״ל בעל צמח צדק שהיה אב״ד בק״ק ניקלשפורג (אחרי מות גיסו הגאון מו״ה יעקב בן הרב מו״ה יחזקאל ז״ל וחתן בעל צמח צדק אשר בא בהסכמה על ס׳ אור חדש להרה״ג מו״ה חיים בוכנער מקראקא, בר״ח אייר תכ״ט לפ״ק), אשר שניהם באו בהסכמותיהם בשנת תל״ג על ספר לב אריה על התורה (דפוס ווילהעלמערשדארף תל״ד), ובאו שם על החתום נאום הצעיר משה יצחק יהודה ליב בא״א מו״ה נפתלי ז״ל החונה בק״ק העלישויא, ונאום הק׳ אריה ליב בלא״א הרב דמדינה מו״ה מנחם מענדל ז״ל החונה פה ק״ק ניקלשפורג. ושוב לאחר זמן בשנת תמ״א מצאנו אותם ביחד גם בעיר פינטשוב, ושם באו שניהם בהסכמה על ספר לקט שמואל להרב מו״ה שמואל פייבוש כ״ץ ממגורשי ווינא בן בנו של רבנו הסמ״ע ז״ל (דפוס וויניציאה תנ״ד), ושניהם כתבו והתמו שם אחרי הסכמות גאוני פולין בזה״ל: „אני מסכים על כל הנזכר לעיל נאום משה יצחק יהודה ליב בא״א מו״ה נפתלי ז״ל החונה בק״ק פינטשוב, — וגם אני מסכים עם הרבנים הגדולים הנ״ל, והנני חותם בוועד קדש הנ״ל ביום ד׳ י״ג אלול ברוכים א׳ת׳ם׳ לה׳ לפ״ק, נאום אריה יהודה ליב

החונה בק״ק ניקלשפורג״ ע״כ. ואם תמצא לומר דמן הרב דק״ק העלישויא אין ראיה כל כך שהוא בא למדינות פולין לשבת בבית הוועד בפינטשוב שם, דאולי נתקבל להיות אב״ד בק״ק פינטשוב שם, ויש קצת הוכחה לזה ממה שחתם א״ע „החונה בק״ק פינטשוב״, וכיוצא בזה מצאנו גם להגאון מו״ה ליב צונץ ז״ל שגם הוא היה בתחלה אב״ד בק״ק העלישויא ושוב נתקבל משם לאב״ד בק״ק פינטשוב כמבואר בס׳ בגדי אהרן על התורה פ׳ ויצא בהגהות בנו שם, והגם שרחוק קצת לומר כן על זה הרב ר׳ משה יצחק יהודה ליב הנ״ל, מפני שהוא מלבד שהיה אב״ד בהעלישויא היה ג״כ רב ונשיא על כל מדינת מעהרין וכל הרבנים מכל ערי המדינה שם ובכללם גם הרב מניקלשפורג היו כולם כפופים להרב דמדינה כידוע, ואיך יתכן לומר שעזב את ממשלתו הגדולה והלך לו להיות רב בעיר פינטשוב שהיא בגליל קראקא, והיה צריך שוב להיות כפיף ונכנע להרב מקראקא, כנודע, והוא דבר תמוה! אך גם אם נניח שכן היה, אבל מה נאמר על הרב ר׳ אריה ליב בהגאון בעל צמח צדק אשר ידענו לו שהוא היה אב״ד בק״ק ניקלשפורג עד יום פטירתו, וא״כ אפוא הלא בצדק ישאל השואל מה להרב שבמדינת מעהרין להיות מצוי בבית הוועד של גאוני מדינת פולין, והוא כאורח בלתי קרוא להם? ובע״כ שנשיב לו שהוא בא לשם עבור איזה דבר שהיה תלוי בהסכמת הוועד שם, או עכ״פ להתישב עמהם בדבר מה, והרי זה שלא כדברי החכם הרכבי אשר הוסיף מלים בזה.—

אך אמנם איך שיהיה עכ״פ בעיקר השגתו דבריו צודקים מאד, כי הדבר ברור דממשלת גאוני הוועד דד׳ ארצות לא פשטה מעולם רק במלא רוחב המדינות שבמלכות פולין בלבד, ובענינים פרטיים גם במדינות ליטא, אבל לא במדרך כף רגל להלאה במדינה שבמלכות אחרת כמו בעהמען מעהרין ואונגארין, וגם לא באשכנז, איטליא והאללאנד ודומיהם, וכמ״ש לעיל שלא היו כפופים אלו לאלו, ולא היו צריכין ליטול רשות אלה מאלה בשום דבר הנוגע לאיזה תקנה וכדומה, — אך עכ״ז בדבר ישועה ורחמים, בזה מצאנו הרבה פעמים לאחינו בנ״י בכל ארצות פזוריהם שהיו צריכים זה לזה, גם ממדינה למדינה וממלכה לממלכה, ובכל עת צרה ומצוקה אשר נפלו לפעמים שדוד תחת יד לוחציהם אז קראו אלו לאלו לעזרה, כן כאשר קרה באיזה מדינה באשכנז או בשאר הארצות הנ״ל איזה גזרה רעה ליהודים בקום עליהם מושל אכזרי אשר הכביד עלו עליהם עד אשר נלאו נשוא, או שהעליל עליהם איזה עלילה, והיו צריכין לכסף לפדות נפשם מיד שונא, אז צעקו לישועה לאחינו שבגליות פולניא, וגם שלחו שלוחים לבית הוועד דד׳ ארצות אשר דבריהם היו נשמעים בכל תפוצות הגולה, עם הבקשה כי יחושו לעזרתם וישתדלו להמליץ טוב בעדם ע״י גדולי ונכבדי ארץ לחום ולרחם עליהם, ולהטיב מצבם שלא יהיו עוד כצאן אובדות, ולא יפלא אפוא עוד בעינינו אם ראינו פעם לרב גדול אחד ממדינת מעהרין יושב בבית הוועד במדינות פולין, כי אולי היה דבר המלך נחוץ והוא בא להתיעץ

עמהם בדבר גדול הנוגע לצורך הכלל לטובת כל בני המדינה ²). וכמו כן כאשר קרה ג״כ לפעמים הלחץ באחד המקומות שבמדינות פולין, כגון שנתפסו בבית האסורים יחיד או רבים ע״י איזה עלילה וכדומה, אז התאמצו מנהיגי ד׳ ארצות לקרוא לשבוים דרור בריצוי דברים ובריצוי כספים ע״י הממונה שלהם אשר הוקם על לפקח על עסקי נדבות פדיון שבוים, ולדבר גדול קראו לעזרה גם לנדיבי אחב״י בארצות אשכנז ואיטליא, (ובשנת תל״ז היה הממונה שלהם הגביר והקצין הנדיב מו״ה שמעון בן החבר רבי מנחם די פאלונייא״ה אשר היה שר ונגיד בישראל, ונכבד בעיני המלך יאהן סאביעסקי השלישי מלך פולין ונסיך ליטא, והוא היה אצלו „אגענט פאקטואר״, והוא השתדל גם כן אצל רבני ומנהיגי ד׳ ארצות שנתנו רשות והסכמה להדפיס באמשטרדם בשנת תל״ח את הנ״ך עם העתקה לשפת אשכנזית, ע״י הגביר

---

²) וגודל יקר תפארת גדולתם ורום ערכם של גאוני ומנהיגי דד׳ ארצות במדינת פולין בעיני כל חכמי וגדולי ישראל בכל ארצות פזוריהם, נודע למדי מפי סופרים ומפי ספרים מאמינים שונים בכל דבר גדול בעניני דת ודין וכל דבר הקשה אשר נלאו למצוא עליו תשובה מספקת, וכן כל דבר חדש אשר עלה בלבם לעשות לטובת כלל ישראל, שכולן לא הרהיבו עוז בנפשם להורות הלכה למעשה, או להוציא מחשבתם הטובה מכח אל הפועל עד שאלו מרחוק לגאוני מדינות פולין לשאול בעצתם, ולבקש עזרתם, להוציאם ממבוכתם, והיו עיניהם נשואות תמיד על יקרת תשובתם, ועל חות דעתם והסכמתם, ואז גמרו את אשר חשבו לעשות בזה, ולדוגמא אראה: א) בנדון חליצת ר׳ אברהם וואלירשטיין מפראג בשנת שס״ז אשר הרעישה את כל רבני וגאוני דמדינות פולין, ורבנו המהרש״א ז״ל שהיה אז אב״ד ור״מ בק״ק העלמא, קם והתאזר חיל וכתב בזה פסק דין ארוך ביום נ׳ כ״ב תמוז שס״ז לפ״ק, ושלח תשובתו אז לפראג ונדפסה שם בשנת שס״ט, (ראה מזה בהכרמל לשנת תרכ״ז בהשרון שם בתולדות המהרש״א להחכם ר״א כרמולי). ב) במעשה שאירע בק״ק אמשטרדם עוד קודם שנת שע״ב בגופא אחד שהיה ג״כ פרנס העדה שם אשר מלאו לבו להלעיג על דברי חז״ל באגדותיהם, וגם על חכמת הקבלה שלח פיו ולשונו לדבר דברי דופי, והיה מסית גם לאחרים שיחזיקו עמו, וכל זה בא במכתב גלוי משלשה חכמי העדה מאמשטרדם שם שנתקיימה חתימתן בפני הגאון אבד״ק דק״ק לובלין, והם הגיעו הדבר לפני גדולי וחכמי מדינות פולין וליטא שהם יפסקו הדין ויתרו משפטם על האיש ההוא, ובא הדבר גם לפני רבינו יואל סירקיש בעל הב״ח ז״ל בהיותו עוד אב״ד בק״ק בריסק דליטא בטרם בואו לקראקא, והוא ז״ל חרץ משפטו עליו, וכתב ע״ז תשובה גדולה ורחבה (והיא נדפסה בשו״ת ב״ח הישנות אחר סי׳ ד׳ בד״ה קול ענות שמענו מארץ רחוקה מעיר אמשטרדם). ג) וגם מארץ תוגרמא מעיר הגדולה והמהוללה עיר ואם בישראל ק״ק קוסטאנטינא, שלחו ג״כ שאלה גדולה ותשובתה בצדה אל גאוני מדינות פולין עם הבקשה להודיעם חות דעתם בזה לאן דעתם נוטה בנדון ההוא, וחכמי וגדולי קוסטאנטינא שלחו את מכתבם בזה לעיר לבוב ליד הגאון מו״ה משה פרניפאל משם, שהוא יגיע ג״כ הדברים לפני גאוני מדינות פולין, ובא הדבר גם לפני הגאון הנודע מו״ה יהושע במו״ה יוסף ז״ל ר״מ דק״ק קראקא בעל מגיני שלמה והוא ז״ל השיב להם בזה תשובתו בארוכה (והיא נדפסה בספרו שו״ת פני יהושע ח״ב סי׳ נ״ט), וגם דעת שעלה על דעת הגביר המפורסם

ר' יוסף עטיאס הספרדי, כמבואר כל זה בהקדמת המעתיק שם), ומצאנו ג"כ שֶשלחו אליהם שלוחים אלופי תורה גדולים ונכבדים, למען יחישו לעזרתם בעת צרה ומצוקה, כאשר תראה דוגמא לדבר, בס' אגרות הרמ"ז להגאון המקובל מו"ה משה זכות ז"ל בסימן ל' שב במכתב מליצה שכתב לתלמידו הגאון מו"ה בנימן הכהן בעל גבול בנימן, ושם הודיע לו שבאו שלוחי פולניא מק"ק פוזנן, לעיר וויניציאה לקבץ מעות בעד היהודים הנסגרים בכבלי ברזל והממושכנים ביד הגוים, להוציאם ממסגר על ידי פדיון, וכתב שם כי עגמה נפשו מצער בת רבים על השאת והשבר אשר שברו אויבי ה' את לב מדינת פולניא היא ק"ק פוזנן רבת בני אמון, ומלאה מצות כרמון, כאשר הכרתיה והוקרתיה וקרתי ממקורה מים חיים בשבתה על תלה, ועתה באו עליה תלאות תלי תלים ותקופות צרות תכופות תקפוה עד כי גדלה מאד סכנת

מו"ה יוסף עטייאס הספרדי בשנת תל"ז להדפיס באמשטרדם הנ"ך עם העתקה לשפת אשכנזית, ומפני שזה היה אז דבר חדש שלא היה עוד לעולמים, ע"כ לא הרהיב עוז בנפשו לעשות הדבר מבלי רשיון והסכמת חכמי וגדולי הדור, ולא פנה אז ליטול הרשיון לזה מרבני וגאוני מדינת אשכנז המצוינים אז, רק שלח דברו ובקש רשיון והורמנא לזה מגאוני ומנהיגי הוועד דארבע ארצות פולין, ובאמצעות הגביר המפורסם שר וטפסר מו"ה שמעון בן החבר רבי מנחם פאלוגייא"ה אשר היה אלוף ביהודה וגדול בישראל וגם סוכן המלך (האף אגענט) אצל המלך סאביעסקי במדינות פולין, השיג אז הרשיון מבני בתי הוועד דד' ארצות פולין בוועד יערסלוב בסוף שנת תל"ז, ובוועד לובלין ד' אייר בשנת תל"ח לפ"ק ונדפסו שניהם בראש הנ"ך בדפוס אמשטרדם הם. ואף גם כאשר העיר ה' את לב הגאון ר' יצחק מאיר פרענקיל בהגאון בעל קיקיון דיונה להדפיס באמשטרדם בשנת תמ"ד את הספר עין יעקב עם כל המפרשים בהדפסה הראשונה, אז קרא גם הוא לגדולי מנהיגי דד' ארצות ביסכימו עמו בזה, אבל לגדולי מדינות אשכנז לא קרא, כי היה די בהסכמות גדולי פולין בלבד. וגדולה מזה עוד הטוב והראה שגם רבנו הש"ך ז"ל בעת בהוציאו לאור את ספרו הנכבד ש"ך על ש"ע יו"ד, אז טרח ויגע להשיג רשיון והסכמות על ספרו זה משמונה עשרה גדולי ישראל כלם מזקני ופארי הדור אשר ישבו בראש בארבע ארצות המדינות פולין וליטא, ומהם היו ג"כ נמצאים בוועד יערסלוב בשנת ת"ה לפ"ק, וכלם הסכימו עמו להדפיסו, והנה ראינו שגם הוא ז"ל לא השתדל להשיג ג"כ הסכמות על ספרו מגדולי וגאוני מדינות אשכנז בעהמען ומעהרין כמו מרבני פפד"מ ווירמייזא פיורדא, פראג, ניקלשבורג ודומיהם, כי הספיק א"ע בהסכמות גאוני פולין בלבד, ולא יפלא הדבר בעיניך כי נמצא בין י"ח הגאונים שהסכימו על ספרו, גם הסכמת הגאון מו"ה חיים מנחם מן שהיה אב"ד דק"ק ווינא ומדינת עסטרייך, כי הגאון הזה היה נמנה תמיד בין גאוני קשישאי דמדינת פולין (ונודע שהוא היה חתן הגאון בעל משאת בנימן ותלמיד הגאון בעל מטה משה, כמ"ש בתשובתו הנדפסת בשו"ת ב"ח החדשות בסי' ס"ט), ובא ג"כ בהסכמה בין שאר גאוני מדינות פולין על ספר זכרון להגאון מו"ה יצחק במו"ה נח שפירא ז"ל, (אשר בראשם היה שם הגאון מהר"ן שפירא מקראקא בעל מגלה עמוקות שנפטר פה בשנת שצ"ג), וגם אח"כ בהיותו ג"כ אב"ד בעיר ווינא עדיין הי' לו עסקים והגיעו מכתבים עם הגאונים דמדינות פולין אשר כלם סמכו עליו אז בהכשר היינות הבאים בפעם בפעם ממדינת עסטרייך למדינות פולין כמבואר בשו"ת פני יהושע ח"ב בסי' כ"ו ויעש"ה, ודי בזה.

הנפש והלחצים הלוחצים אותם ע״כ. ועי׳ ג״כ מזה גם בשו״ת דברי דוד להרב מו״ה דוד מילדולה מאמשטרדם בסימן ל״ה שהעתיק שם ג״כ תשובת בי׳ שלוחי דרחמנא מגדולי וחכמי ק״ק פוזנן אשר נסעו ג״כ למדינת איטליא מחמת המציק לצורך פדיון שבוים וכדומה, וכתבו שם שהם שלוחים היוצאים מארץ מצירי״ם מעיר פוזנן במדינת פולין גדול ובאו לעיר לוורנו בשנת תק״ד לפ״ק, לבקש עזרה בעד אחיהם שבמדינות פולין, ויע״ש שבאו עה״ה נאום שלמה זלמן מפוזנן ונאום משה בהר״י ז״ל מפוזנן. וגם בזמן אהרון נעשו חברות פדיון שבוים בהרבה מקומות במדינות פולין וליטא, במבואר בב׳ זכר צדיק בתולדות הגאון מו״ה רפאל בעל תורת יקותיאל, כי הרבה פעמים קמו המון עם על אחינו ב״י להעליל עליהם עלילות שונות, וישבו נפשות רבות מישראל לשפוך דמם ולקחת מהם כל רכושם, והגאון הנ״ל פדה ג״כ הרבה שבוים ויאסוף כסף הפדיום מאת הקהלות והיחידים אשר בגליל העליון סביב לק״ק מינסק בהיותו אז אב״ד שם ויע״ש, ואין להאריך בזה.

ב) עוד ישם בצד שצ״ט, האריך הכותב שם להציע השערותיו אודות מדינות פולין בכלל, ואודות העיר קראקא בפרט, ובנה בנין גדול על יסוד דבריו של הגאון מהר״ם מלובלין במה שכתב בתשובה בסימן פ״ח שהציע דבריו לפני הגאונים הגדולים שבכל מדינות פולין, ליטא ורוסיא, והם הגאון מהר״ם יפה האב״ד דק״ק פוזנן, והגאון מו״ה משה האב״ד דגליל קראקא, והגאון מו״ה ליב האב״ד דק״ק בריסק וכל מדינת ליטא, והגאון מו״ה יוסף האב״ד דק״ק לבוב וכל מדינת פאדליע ע״כ, ועי״ז הוסיף הכותב שם דאעפ״י שהדברים האלה יצאו מפי הרב ז״ל בדרך העברה בעלמא, עכ״ז כפי הנראה הם מדויקים מאד ויש ללמוד מהם שני דברים: א) מדכתב הרב ז״ל מדינות פולין סתם ולא קרא אותן בשם פולין קטן ופולין גדול שמע מיני׳ דבימיו עדיין לא נחלקה ארץ פולין לשתים ומדינות פולין קטן וגדול למדינה אחת נחשבו, והשניה לה היתה ארץ רוסיא, והשלישית לה היתה ארץ ליטא. והן הם שליש ארצות פולין, וכל זה הוא נגד דעת החכמים גראטץ והרכבי האומרים, כי ארץ ליטא לא באה לכלל הארצות עד שנות העישרים למאה הי״ז. ב) וזאת שנית מדכתב הרב ז״ל על מהר״ם יפה שהיה אב״ד בפוזנא ועל הרב ר׳ משה מוסיף שהיה אב״ד דגליל קראקא, ועל הרבנים ר׳ ליב ור׳ יוסף מוסיף עוד שהיו רבני העיר והמדינות, הנה כל זה תחזק עוד יותר את ההשערה כי ארץ פולין לא נחלקה בראשונה לשתים, ואם העיר פוזנא היתה הראשית בארץ לא היתה העיר קראקא רק עיר הגליל בלבד, אבל ערי בריסק ולבוב היו שתיהן ערי המדינות, וא״כ בכללן אי אתה מוצא רק שליש, ע״כ תורף דברי הכותב שם, והאריך עוד לפלפל גם על העיר לובלין וכדומה, ואולם לדידי חזי לי כי כל השערותיו וכל פלפוליו בזה לא שרירן ולא קיימין, ואין להם על מה שיסמוכו כלל, דמלבד שאין ללמוד בלל מדברי רבינו מהר״ם מלובלין שבאותה התשובה שם אשר כתבה רבינו בדרך העברה בעלמא ומרוב שיחו ובעסו נגד א״יש ריבו, ונראה לעין כל שדבריו אינם מדוקדקים כ״כ, ובפרט במה שכתב שהרב ר׳ ליב מבריסק היה רב ומושל על כל מדינת ליטא, והדבר ידוע שבימיו לא היה הרב מבריסק רב על כל מדינת ליטא, וכל הרבנים מערי הורדנא פינסק ווילנא,

סלוצק, לא היו סרים למשמעתו, ואולם כונת רבינו ז"ל היה לומר בזה שהוא היה הגדול וראש וראשון שבמדינת ליטא, וכמו כן גם הרב מלבוב לא היה רב על כל מדינת פאדליע, רק כונתו לומר שהוא היה הגדול שבמדינה, וכל רבני המדינה היו שומעין לו: אך גם אם נחליט שדבריו באו מדויקים כדברי הכותב, ג"כ אין ראיה כלל שבימיו עדיין לא היה ארץ פולין נחלקת לשתים, שהדבר גלוי וידוע כי מאז הוסדה ארץ פולין היתה נחלקת תמיד לשתים, פולין קטן לחוד, ופולין גדול לחוד, והיו מובדלים קצת זו מזו במנהגיהם, בתהלוכותיהם ובתכונת נפשם, וגם בלשונם ובמבטא שפתם היו ניכרים קצת, וכן בענין סדר למודם ומשנתם וכדומה, ויש עוד ראיה לדבר מפי סופרים ומפי ספרים שהמדינות הנ"ל נחשבו תמיד לשתים. כי הן הם בכלל חמש הארצות שמנה אותם מכבר הגאון מו"ה אלעזר מיזא מווירמש האב"ד דק"ק פוזנן, בתשובתו אשר כתב עוד בשנת שמ"ח ביום ה' זיי"ן טבת, והיא נדפסה בס' נתיבות עולם למהר"ל מפראג נתיב הלשון פרק ט', שהעלה שם שהדבר אשר נשאל עליו שם הוא מסור לחכמי וזקני הדור שבחמש הארצות האלה, והם פולין גדול, ופולין קטן, רוסיא, ליטא, וואהלין, שהם יפסקו הדין וכו', ע"כ, ובפנקס העיר דפה ישן נושן המונח בבית הכנסת של הרמ"א ז"ל נמצאו שם תקנות גדולות שנעשו עוד בחוה"מ פסח בשנת שמ"ג לפ"ק בוועד הגאונים של חמש הארצות הנ"ל שהיה אז הוועד בק"ק טישעוויץ, והפנקס פתוח בה לכל מי שירצה לעיין בו, והן נסתר מהמתו דעת החכמים גראטץ והרכבי האומרים כי ארץ ליטא לא באה לכלל הארצית עד שנות העשרים למאה הי"ז, וכן נפל ע"ז גם כל בנינו של הכותב הנ"ל במה שכתב דבימי מהר"ם מלובלין עדיין לא נחלקה ארץ פולין לשתים, ואז היתה העיר פוזנן עיר הראשית לכל מדינות פולין בכלל וקטן וגדול שם הוא, ועתה הנה עיניך לנוכח יביטו, כי כל אלה הדברים בטלים הם, שהרי כל מעיין בעין בקורת בתשובת מהר"ם מלובלין בסימן פ"ח שם, יראה ויבחן כי התשובה ההיא נכתבה בעיר לובלין בעת שהיה רבינו מהר"ם מלובלין כבר אב"ד ומארי דאתרא בלובלין שם, וזאת היתה בהכרח אחרי שנת שע"ג, דמקודם לכן ועוד בתהלת שנת שע"ג היה עדיין אב"ד ור"מ בק"ק לבוב והגליל כמבואר בסוף תשובתו בסימן קב"ח שם, ואחרי נסיעתו מלבוב ללובלין נתקבל במקומו לאב"ד בלבוב שם הרב מו"ה יוסף ז"ל (שהזכיר הרב ז"ל באותה תשובה שם), ואחרי שנתברר שרבינו מהר"ם מלובלין כתב התשובה ההיא בק"ק לובלין אחרי שנת שע"ג, איך יעלה על הדעת לומר שבעת ההיא עדיין לא נחשבו מדינות פולין קטן ופולין גדול לשתי מדינות. ועינינו הרואות, כי עוד בערך שלשים שנה לפני זה בשנת שמ"ג לפ"ק כבר נחשבו לשתים בוועד הגאונים דחמש הארצות שהי' בק"ק טישעווין, שנמצא בכתובים בפנקס העיר פה, וגם מתשובת מהר"א מיזא האבד"ק פוזנן הנדפסת בספר נתיבות עולם שהבאנו לעיל.

ג) ואולם כל טהור עינים יחזה שהדבר נכון מאד, שכבר מבואר אצלינו במקום אחר דבכללא היא דבכל מקום שנזכר וועד דשלש ארצות הכונה ג"כ על וועד דחמש ארצות הנ"ל אשר גם מדינת ליטא נכלל בתוכם, אלא דלפעמים תפסו לקראם בשם חמש ארצות, ולפעמים בשם שלש ארצות, ודא ודא אחת

היא ואין כאן רק שינוי השם בלבד, ואולם רובא דעלמא היו רגילים לקרוא אותן בשם שלש ארצות, (וכן נזכרו בשם זה ג"כ ברוב ספרים ישנים כמו בספר צמח דוד ח"א בשנת שנ"ב אצל הגאון מהר"ם יפה, וכן בראש ספר תיקוני הזבח שנדפס בפראג בשנת שס"ד בהסכמות הרבנים היושבים על כסא אמת ומשפט בשלש הארצות, פולין, ליטא ורוסיא, וכן בשו"ת פני יהושע ח"ב חלק אהע"ז בסימן ס"ג בתשובת הגאון מו"ה אברהם ז"ל האבד"ק בריסק דליטא בשנת שצ"ט ועיד בשאר ספרים ישנים) והיינו מפני שהם כללו שתי מדינות פולין קטן ופולין גדול בשם פולין סתם, וכן כללו גם שתי מדינות פאדאליע ואוקריינא — שהיא מדינת וואהלין — בשם רוסיא, ונלוה עמהם גם מדינת ליטא, הרי כאן שלש ארצות, וכל זה היה גם בימי רבינו מהר"ם מלובלין כמו שנראה מתשובתו שם ואולם כשבא לחשוב את הגדולים משם, אז ראה לחלוק את ארץ פולין לשני מחנות, וחשב שם את הגאון מהר"ם יפה שהיה אב"ד בעיר פוזנן אשר היתה עיר הראשית במדינת פולין גדול, ואת הגאון מו"ה משה מקראקא, שהיה אב"ד דגליל קראקא אשר היתה עיר הראשית במדינת פולין קטן כידוע, ואחר המשך הזמן נעשה שינוי השם עוד יותר, והיינו שלא זכרו עוד את הוועד בשם חמש ארצות ולא בשם שלש ארצות רק בשם של ארבע ארצות, ובין שהיה גם מדינת ליטא בכלל, ובין שיצאה הרבה פעמים מן הכלל, לעולם היה נקרא הוועד בשם ד' ארצות עד זמן אחרון, והמעיין בעין חודרת יראה איך שבשינוי הזמנים נעשה ג"כ שינוי השם, כי בכל ימי משך שנות המאה הרביעית מאלף הששי, והיינו משנת ש' עד שנת ת' נקרא הוועד על הרוב בשם שלש ארצות, ובפי קצת בשם ה' ארצות (ראה לדוגמא מזה בס' מגילת איבה לבעל תוס' יו"ט), אבל אחר התחלת שנת ת' עד אחר התחלת שנת תק"כ שאז נתבטל הוועד במדינות פולין, בכל ימי משך שנות המאה ההיא ועוד, לא יזכר ולא יפקד עוד הוועד בשום מקום בשם של שלש רק בשם של ארבע והכונה על מדינות פולין קטן ופולין גדול פאדאליע ואוקריינא, אך לפעמים נכלל עמהם ג"כ מדינת ליטא אעפ"י שנקרא הוועד בשם ד' ארצות, כמו שתראה בראש ס' הליכות עולם חידושים על הש"ס (דפוס זולצבאך תקט"ז), בהסכמות גאוני דד' ארצות ביריד יערסלוב בר"ח מרחשון בשנת תק"ד שבא שם על החתום גם הגאון האבד"ק בריסק דליטא ולפעמים נזכר אצל ד' ארצות גם מדינת ליטא בפרט, כמו שתראה בס' עיר דוד על דרושים (דפוס אמשטרדם תע"ט), ושם בדף צ"ג ע"א נזכר איך שנתקבל הגאון ר' ברוך בענדיט וויזיל לרב אב"ד בעיר ברעסלויא בפקודת ובהסכמת הרבנים הגאונים ורוזנים קצינים דארבע ארצות פולין קטן וגדול ומדינת ליטא ועיי"ש ואין להאריך עוד בזה. —

ד) ומה שדקדק עוד הכותב ושער בנפשו דמדברי מהר"ם מלובלין שכתב על הרב ר' משה שהיה אב"ד דגליל קראקא ועל רבני בריסק ולבוב כתב שהיו רבני המדינה, ומזה מוכח דהעיר קראקא לא היתה עיר המדינה רק עיר הגליל בלבד, הנה אין דקדוקו עולה יפה, דמה לי גליל ומה לי מדינה, ודא ואהת היא, והרי דבר ידוע הוא שכל רב אב"ד בעיר פוזנן היה ג"כ רב ומושל בכל ארץ פולין גדול, ועכ"ז לא תמצא לשום רב משם שהיה חותם א"ע באיזה מקום שהוא

דב המדינה רק החונה בק"ק פוזנן והגליל, וכן הרב מלבוב לא חתם א"ע החונה בלביב והמדינה, רק החונה בלבוב והגליל, וכן הרב מקראקא היה חותם א"ע בכל מקום החונה בקראקא והגליל, ורק רבני המדינות שבארצות אשכנז בעהמען ומעהרין ודומיהם, הם התמו א"ע תמיד שהם רבני העיר והמדינה כמו ברלין והמדינה, הלברשטאט והמדינה, פראג והמדינה, ניקלשפורג והמדינה, וכל קורא משכיל יראה ויבין כי רב הגליל במדינות פולין הוא כמו רב המדינה במדינות אשכנז ואין בזה רק שינוי השם בלבד, כי במדינות פולין קורין אותו בשם רב הגליל, ובאשכנז נקרא בשם רב מדינה, ומלבד כל זה מה יענה הכותב אם ימצא בספרים שנים גם לגאוני בתראי כמו להגאון ר' יצחק סג"ל לנדא האבד"ק קראקא שהיה מקודם אב"ד דגליל לבוב, (כמבואר ג"כ בס' לוחות העדות), וכן להגאון ר' מאיר מרגליות האבד"ק אוסטרא בעל ש"ת מאיר נתיבים שהיה ג"כ אב"ד דגליל לבוב כידוע, האם יחזור ויאמר הכותב הנ"ל שגם לבוב פסקה בזמן אחרון להיות עיר עיר המדינה וירדה להיות רק עיר הגליל בלבד?

ה) והנה כפי המובן מלשון הכותב שם נראה שהיה סובר שהרב ר' משה דגליל קראקא, שהזכיר מהר"ם מלובלין בתשובה שם, היה גם האב"ד דעיר קראקא והיה מושל ורודה רק על הגליל שלו, ולא על המדינה, אבל הרב מהר"ם יפה שהיה רב בעיר פוזנן היה רב ומושל על כל מדינות פולין גדול ופולין קטן, וכמו כן הרבנים מערי בריסק ולבוב היו ג"כ רבני המדינות שהישב שם; ולדידי כל האומר דבר זה איני אלא טועה שהדבר ידוע שהרב ר' משה הנ"ל לא היה כלל אב"ד בעיר קראקא, כי מעולם לא היה בקראקא מזמן ראשון עד זמן אחרון רב אב"ד שהיה שמו ר' משה לבד, ובימי הגאון מהר"ם מלובלין בזמן שכתב התשובה בסימן פ"ח שם היה אז אב"ד פה בעיר קראקא הגאון ר' משולם פייביש הידוע רבו של רבינו בעל הב"ח ז"ל (והוא נזכר ג"כ בשו"ת מהר"ם מלובלין סי' פ"א) ונפטר פה ביום כ' דחוה"מ סוכות שע"ה לפ"ק, והוא היה רב בעיר קראקא, וגם בארץ הגליל, במדינת פולין קטן כמו כל הרבנים ששמשו בכתר הרבנות פה לפניו ולאחריו, אך גם ארץ הגליל היתה נחלקת לשתים ונקראו בשם גליל העליון וגליל התחתון כמבואר בפנקסי הקהל דפה ושתיהן היו בכלל גליל קראקא, ולפעמים כאשר ראו מנהיגי ד' ארצות כי כבד הדבר על רב העיר לשאת עליו לבדו כל עסקי ארץ הגליל, אז קבלו גם כן רב מיוחד למשול ממשל רב על רוב ערי הגליל והיה כמו רב מדינה, ושאר ערי הגליל היו עומדים תחת ממשלת רב העיר. וכן מצאנו ג"כ להגאון מו"ה שאול בן רבינו הגדול מו"ה העשיל לובלין ז"ל שהוא היה בתחלה אב"ד בק"ק בריסק דליטא, ובשנת תנ"ח, נתקבל משם לאב"ד על הגליל דקראקא, והיה כמו רב מדינה, ויתר הערים מגליל העליון היו עומדים תחת ממשלת הרב מקראקא, ובימיו היה אז הרב מקראקא הגאון מו"ה אריה יהודה ליב בן בנו של רבינו בעל הב"ח ז"ל שנתקבל אח"כ לאב"ד בק"ק בריסק דליטא כמבואר אצלינו בספרי כלילת יופי בתולדות הגאון מו"ה ליב (בהגאון מו"ה שאול הנ"ל) שהיה אב"ד בלבוב ובסוף ימיו באמשטרדם, (וראה מזה בהסכמת הרה"ג מהר"ש שמעלקא ז"ל האבד"ק קראקא על ס' מרכבת המשנה משנת תק"י שנרשם עליו שם שהיה אב"ד בקראקא ובגליל העליון), ובזמן אחרון נחלק גם הגליל

דלבוב לשנים, והיה זה בימי הגאונים מו"ה יהודה ליב סג"ל איטונגא ומו"ה חיים כהן ראפפורט ישהיו שניהם רבני לבוב בזה אחר זה, וגם על מחצית הגליל, והגאון ר' יצחק לנדא הנ"ל היה אז אב"ד דגליל על מחצית השני כמבואר כל זה בספרי כל"י בסוף שער העיר שם.

והנה גם בימי רבינו מהר"ם מלובלין בסוף ימיו בהיותו אב"ד בעיר לובלין אחר שנת שע"ג היו ג"כ שני רבנים על הגליל דקראקא, ומלבד הגאון ר' פייבוש הנ"ל שהיה אב"ד בקראקא ובגליל שלו, היה עוד רב אחר אשר היה ג"כ אב"ד על רוב ערי הגליל דקראקא, והוא הגאון ר' משה ז"ל שהזכיר מהר"ם מלובלין בתשובתו שם שהיה נקרא בפי כל רב הגליל וממשלתו היה כמו רב מדינה וכנ"ל, ולפניו הוא שהציע מהר"ם מלובלין את טענותיו שם נגד איש ריבו, ואשר לא הציע דבריו אז לפני הגאון ר' פייבוש שהיה אב"ד בקראקא ובגליל, והוא היה גאון מפורסם בדורו יותר מר' משה הנ"ל, אין זו שאלה כלל, דאולי היה אז אתו עמו במחיצתו ביריד לובלין הגאון ר' משה הנ"ל, ולא הגאון ר' פייבוש, או מאיזה סבה אחרת הנעלמת מאתנו, ודי בזה. —

ואודות הגאון ר' משה זה שהיה אב"ד דגליל קראקא בימי מהר"ם מלובלין, הנה עוד עד כה לא נודע לנו בבירור מי היה, ובן מי היה, וכבר חקרתי עליו הרבה במבוא לספרי כלילת יופי דף י"ט ע"ב בהערה שב, והבאתי שם דעת סופר אחד מפה עירנו אשר בא בשאלה לפני אם יפה כתב בספרו שכוון מהר"ם מלובלין שם על הגאון מו"ה משה איש חי האבד"ק פרעמיסלא הנזכר בשו"ת משאת בנימן בסי' י"ד ובסי' מ"ה, ובשו"ת ב"ח סימן ע"ז (והוא בעל מטה משה שהיה תלמיד מהרש"ל ז"ל), ואני הראיתי לו שם שגגתו על פני, שדבר זה אי אפשר לאמרו כלל, לפי שבזמן שכתב מהר"ם מלובלין התשובה ההיא שהיה זה אחר שנת שע"ג כמ"ש לעיל, והרי אז לא היה עוד הגאון ר' משה מפרעמיסלא הנ"ל בחיים שכבר נפטר והלך לעולמו עוד בשנת שס"ו, כמבואר בשו"ת משאת בנימן בסוף סימן ס"ב שם (ומנוחתו כבוד בק"ק אפטא, כמבואר בשו"ת משאת בנימן סי' מ"ו, ושם כתב עליו שזה האיש משה היה גדול מאד בדורנו); ואני כתבתי שם שאפשר שכוון רבינו שם על הגאון ר' משה כ"ץ בן הרב ר' יהודה הכהן מקראקא אשר בשנת שס"ג היה עדיין אב"ד ור"מ בק"ק לוצק, ואז בא בהסכמה בחברת הגאונים מהר"ם יפה בעל הלבושים ורבינו ישעיה הורויץ בעל השל"ה ז"ל על ספר מקור החכמה על מאמרי הזוהר, ושם בא על החתום „נאום משה בלא"א הר"ר יודא כ"ץ ז"ל מקראקא החופ"ק לוצק", ויוכל להיות שבמשך הזמן נתקבל לאב"ד על הגליל דקראקא. ע"כ תורף דברי שם בהערותי, אך כעת אין דעתי נוחה גם מזה, דמלבד שאין לנו שום סמך להשערה הזאת, עוד זאת כי גם מהר"ם מלובלין הסר יבואנו בתשובה שם, כי לא קרא אותו בשם ר' משה כ"ץ אשר כן היה נקרא בפי כל רק בשם ר' משה סתם, ושוב עלה בדעתי לומר דאולי כוון מהר"ם מלובלין בזה על הגאון ר' משה בן הגאון מו"ה ישעיה מנחם מענדל ר' אביגדורש מקראקא, שהיה נקרא בשם ר' משה ר' מענדלש ולפעמים בשם ר' משה מקראקא, ובימי חורפו היה אב"ד בק"ק ישידלוב ואח"כ בק"ק לאדמיר, כמבואר בשו"ת משאת בנימן סוף סי' ט"ו ובסי' ק"ט, ושוב נתקבל למדינות אשכנז והיה

אב"ד בק"ק פפד"מ, ואח"כ היה אב"ד בק"ק פראג (עוד לפני הגאון בעל תוס' יו"ט כמבואר בשו"ת שבות יעקב ח"ב בסימן פ"ה) ובסוף ימיו היה אב"ד ור"מ בק"ק פוזנן ושם מְנוחתו כבוד, ובימי מהר"ם מלובלין כבר היה גאון מפורסם בדורו, ואפשר שעליו הוא שכוון מהר"ם מלובלין בתשובה שם בעת שהיה ר' משה ר' מענדליש הנ"ל עדיין אב"ד בק"ק ישידלוב שהוא בגליל קראקא, ואולי היה אז ג"כ רב הגליל דקראקא. והנה כך עלתה במחשבה לפני, אבל אחרי ישובי נחמתי שגם זה לא ניתן להאמר, יען דבזמן שנכתבה התשובה ההיא אחר שנת שע"ג כאשר הראינו לעיל, ואז שוב לא היה עוד ר' משה ר' מענדלש הנ"ל רב במדינית פולין, כי עוד לפני שנת שס"ה נתקבל לאב"ד בק"ק פפד"מ, כמבואר בהסכמתו לס' ביאורי הסמ"ג לר' יוסף ב"ר משה מקרעמניץ שנדפס בוויניציאה בשנת שס"ה לפ"ק, ודוחק לומר שאחר שנת שס"ה עזב הגאון ז"ל את העיר פפד"מ וחזר ושב למדינות פולין לישבת על כסא הרבנות באחד המקומות שם, ושוב נסע משם להיות אב"ד בפראג ומשם נתקבל לאב"ד בפוזנן, כי כפי אשר חכמים הגידו נתקבל הגאון ר' משה ר' מענדליש מיד מפפד"מ לפראג ומשם לפוזנן, ולא הפסיק בין פפד"מ לפראג להיות רב גם במדינות פולין [3].

ו) ובחשבי מחשבות בזה כעת בעת כותבי עלה על רעיוני שאפשר לומר שכוון מהר"ם מלובלין בתשובתו שם על גאון אחד בזמנו אשר לא נודע לנו מתמול שלשום, והוא נזכר בספר „תשובות הגאונים על קריאת שמות הקדושים" שנדפס באמשטרדם בשנת תס"ז לפ"ק, ושם באה בראשונה תשובת הגאון הגדול מו"ה פתחיה שהיה אב"ד ור"מ בק"ק ניקלישפורג והוא נתבקש בישיבה של מעלה ביום שביעי של פסח שצ"ז לפ"ק, ואחריו באה שם תשובת הגאון הגדול מו"ה משה, אב"ד דק"ק קראקא (?) שכתב שם להשיג על תשובת הגאון ר' פתחיה הנ"ל, ובא שם על

[3]) ושוב בא לידי לעיין עוד הפעם בשו"ת משאת בנימן בסי' קי"ט וראיתי שהשיב שם הגאון המחבר תשובתו להגאון הנ"ל לק"ק לאדמיר בסוף שנת שע"ט לפ"ק, ולפי זה הרי מפורש לפנינו דלאחר שנת שס"ה היה מושב כבודו במדינות פולין בעיר לאדמיר, ומעתה שוב יוכל ג"כ להיות שנתקבל להיות רב הגליל בקראקא, והיה שם אחר שנת שע"ג בעת שכתב הרב מהר"ם מלובלין תשובתו בסי' פ"ה שם, ובשנת שע"ט היה שוב אב"ד בלאדמיר, ושוב נתקבל משם לאב"ד בפראג וקודם שנת שפ"ז נסע מפראג ונתקבל לאב"ד במקומו שם הגאון בעל תוס' יו"ט, והג"מ משה ר' מענדלש נתקבל לאב"ד בק"ק פוזנן אחר שנת שפ"ז, שאז נתקבל משם הגאון מהר"ש וואלף אויערבך לאב"ד בווינא, ונתקבל במקומו ר' משה ר' מענדלש הנ"ל; ומעתה שוב יוכל להיות שכוון מהר"ם מלובלין שם על הגאון ר' משה ר' מענדלש ז"ל. ובעת מצאתי ג"כ סיוע לזה בספר „נחמות ציון" על דרושים (שחבר תלמידו הרה"ג מו"ה מנחם ציון בהרב מו"ה זלמן ראבינו שהיה נקרא ר' מנחם ר' זלמן גבאי"ש מקראקא, ובימי חורפו היה אב"ד ור"מ בק"ק וואדיסלאב, ואח"כ נתקבל לדיין בק"ק קראקא, ונדפס ספרו בפפד"מ הל"ז לפ"ק), ושם בדרוש י"ב בדף מ"ב ע"ב כתב „וזה שמעתי מפי מורי הרב הגדול מו"ה משה ר' מענדלש ר"מ ואב"ד בק"ק קראקא יצ"ו וכו' ע"כ, ואחרי שהדבר ידוע שהגאון ר"מ ר' מענדלש לא היה מעולם אב"ד בק"ק קראקא, ובע"כ שכוונתו לומר שהיה אב"ד בגליל קראקא, ואגב שטפי' כתב „קראקא", וזאת היתה בימי הגאון מהר"ם מלובלין אחר שנת שע"ג וכו"ל.—

החתום נאום אהרן משה כ"ר שניאור זלמן זצ"ל מק"ק קראקא, ושוב נדפס שם שו"ת מהרה"ג המדקדק הגדול מו"ה שבתי סופר מפרעמיסלא, אשר הציע שאלתו בזה לפני הגאון מאור הגולה מו"ה מאיר נר"ו ר"מ דק"ק לבוב ואב"ד דגליל שם, (והוא רבינו מהר"ם מלובלין) ובא שם עה"ח ביום ח' ניסן יבא משיח לפ"ק (שהוא שנת שע"א), נאום שבתי במו"ה יצחק ז"ל מפרעמיסלא, והגאון מהר"ם מלובלין השיב לו תשובתו בארוכה והיא נדפסה בשו"ת מהר"ם מלובלין בסימן פ"ג, ושוב נדפס שם ג"כ תשובת הגאון המקובל הגדול הרמ"ע מפאנ"ו ז"ל, הנקרא ר' עמנואל אשר השיב להרב ר' שבתי הנ"ל גם כן בנדון קריאת השם, וסיים שם הרב ר' שבתי בזה"ל „והנה אחר ששאלתי שאלה זו להגאון מהר"ם מלובלין, שאלתי שוב אח"כ שאלה זו ע"ד קריאת השם, גם להגאון המקובל דאלקי מנחם עזריה הנקרא בשם עמנואל, בכלל השאלות ששאלתי מאתו, והשיב לי כלבבי, ותיכף שלחתי תשובתו להגאון מהר"ם מלובלין והודה לשלוחי בפיו, ואמר נעניתי לו כי נצחני עכ"ל, ויעש"ה, (וראה מזה ג"כ בס' עיר חדש על ברכת הנהנין שחבר הרה"ג המקובל מו"ה הירש בונעט מקראקא שהיה תלמידו של הרה"ג מו"ה שבתי סופר מפרעמיסלא הנ"ל, והוא כתב שם ענין זה באריכות יותר קצרה, דבנדון קריאת השם הקדוש אין הלכה כר' מאיר מלובלין במה שכתב בזה בתשובה בסימן פ"ג, „כי כן כתב מורי ורבי החסיד מו"ה שבתי סופר ז"ל בתשובה אשר השיב להגאון מהר"ם מלובלין יסתר כל ראיותיו, ושכן הודה לשלוחו בפיו, ושכן כתב לו ג"כ הגאון מהרמ"ע ז"ל בעל ס' עשרה מאמרות, אבל יורשי הגאון מהר"ם מלובלין לא נתנו להדפיס גם תשובת מו"ו מו"ה שבתי ז"ל, ועי"ז נתנו מכשול לרבים" עכ"ל מורי ורבי מהר"ש סופר ז"ל ויע"ש שהאריך בזה), והעתקתי כל זה לעין הקורא פה יען כי הס' תשובות הגאונים הנ"ל אינו מצוי כלל רק אחד בעיר, וגם כי משם נתברר ג"כ לדעת באיזה זמן שנכתבה התשובה שבשו"ת מהר"ם מלובלין בס' פ"ה אשר היא עיקר נושאנו במאמרנו זה, דאחרי שראינו שבשנת שע"א היה עדיין רבינו אב"ד ור"מ בלבוב, והתשובה שם נכתבה בלובלין ובע"כ שהיה זה אחר כך בסוף ימיו שישב על כסאו בק"ק לובלין שם, הא חדא, ועוד זאת כי נתוודע לנו ג"כ משם, כי בעת ההיא היה ה' גם כן גאון אחד מקראקא שהיה נקרא בשם ר' משה, שנדפס תשובתו ג"כ בתוך תשובות הגאונים הנ"ל בנדון קריאת השם, אשר עד כה לא ידענו ממנו מאומה, וגם עתה לא נמצא ממנו שום זכר בפנקסי הקהל דפה, וקרוב מאד לומר שהוא הוה אז אב"ד דגליל קראקא, ועליו היא שכוון מהר"ם מלובלין בתשובתו שם, והמעתיק שזכר אותו בתשובות הגאונים שם בשם „אב"ד דק"ק קראקא", לא דק כל כך בדבריו, וכונתו ג"כ על הגליל דקראקא, כי הרב דק"ק קראקא היה אז הג"מ פייביש הנ"ל רבו של בעל הב"ח ז"ל וכמ"ש לעיל, וזהו מה שנראה לי בעת בהשקפה הראשונה, ועדיין אינני מחליט הדבר שכן הוא, ואין ולאו ורפיא בידי, ויבואר עוד במקום אחר ברצות ה' דרכינו. —

ז) ועוד שם בצד ת"ד הוסיף הכותב שם לבנות בנין חדש על יסוד רעוע הנ"ל, וכתב שראוי לברר מתי נתפרדו מדינות פולין ביחוס הוועדים לשתי ארצות גדולה וקטנה ועי"ז קנו להם את השם „ארבע הארצות". וגם מה היתה הסבה להתחלקות

הזאת, וע"ז אמר שהסבה היותר קרובה שאפשר לשער הוא, כי עלה על כסא הרבנות בעיר קראקא רב הגדול בתורתו ובחכמתו יתר מן הרב המדינה השוכן בפוזנן עד שלא היה אפשר להרב מקראקא להיות כפוף ועומד תחת הרב מפוזנן, ולכן נתפשרו בעבור זה לחלק את מדינית פולין לשתים ולעשות גם העיר קראקא לראשית במדינה תחת שעד כה לא היתה רק עיר הגליל כנראה מתשובת מהר"ם מלובלין בסימן פ"ה. וההשערה הזאת תתחזק עוד יותר כאשר נזכיר כי הרב ר' יואל סירקיש המפורסם בחיבורו ב"ח על הטורים עלה לגדולה להיות אב"ד בקראקא בשנת שע"ט, ובפוזנן לא נמצא אחרי מות מהר"ם יפה בעל הלבושים איזה רב מפורסם שנתקבלו חיבוריו בישראל כמו חיבוריו של בעל הב"ח, רק אחרי שנים רבות נמצא מוזכר בנוספות לס' צמח דוד ר' מענדלי פאס, אב"ד ור"מ בק"ק פפד"מ ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק פוזנן ונתבקש בישיבה של מעלה בשנת תכ"ז, אבל לא כן העיר קראקא, בה עלו מלאכי אלקים על כסא הרבנות בזה אחר זה הרב בעל מג"ש והרב בעל תוס' יו"ט והרב רבינו ר' העשיל זצ"ל עכת"ד הכותב שם. והנה כל דבריו גם בזה מופרכים המה מכל צד, ואין בהם אפילו קורטוב של אמת, אחרי שהדבר ידוע שמעולם לא היה הרב מקראקא כפוף ועומד תחת הרב מפוזנן, שהרי אף גם בטרם שנתקבל רבינו בעל הב"ח לאב"ד בקראקא בסוף שנת שע"ט לפ"ק, כבר ישבו על כסא הרבנות בקראקא ג"כ גאונים גדולים ועמודי ההוראה אשר כל בית ישראל נשען עליהם, כמו הרמ"א ובעל שארית יוסף ומהר"א אשכנזי בעל מעשה ה' אשר היה אב"ד בפוזנן ומשם בא לקראקא, וגם מהר"י כהן שפירא אשר היה אב"ד בקרעמניין ומשם בא לקראקא, ואחריו התנוצץ רבינו מהר"ם מלובלין ומו"ה ישעיה מנחם הנקרא ר' מענדל ר' אביגדוריש שהיה אב"ד בלאדמיר ומשם בא לקראקא, והאחרון היה הגאון ר' משולם פייבוש ז"ל רבו של בעל הב"ח ז"ל שנפטר פה קראקא בתחלת שנת שע"ח, וכל אלה הגאונים היו הונים בקראקא וממשלו ממשל רב גם על כל ערי הגליל שבמדינת פולין קטן, ולא היו כפופים כלל לבני העיר פוזנן אשר היו בימים ההם בשום דבר, (וראה לדוגמא מזה בשו"ת מהר"ם מלובלין בסימן נ'), ומעתה הרי הדבר מובן מעצמו כי העיר קראקא היתה מעולם עיר הראשית במדינת פולין קטן שוה להעיר פוזנן שהיתה העיר הראשית במדינת פולין גדול, ולא הין כפופים זו לזו כלל. ואף גם מה ששער בנפשו כי רק משנת שע"ט והלאה שאז נתקבל הגאון ר' יואל סירקיש להיות אב"ד בקראקא, מני אז נתגדלה העיר קראקא להיות ג"כ עיר הראשית במדינת פולין קטן, וזה מפני שכל הרבנים שישבו על כסא קראקא מני אז והלאה היו כלם גאונים מצוינים ומפורסמים אשר לא היתה כזאת בעיר פוזנן, כי אחרי מות הר"מ יפה בעל הלבושים לא נמצא שם איזה רב מפורסם שנתקבלו חיבוריו בישראל כמו חיבוריו של בעל הב"ח ז"ל ורק אחרי שנים רבות מוזכר בנוספות לס' צ"ד ר' מענדלי פאס שהיה אב"ד בפפד"מ ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד בק"ק פוזנן, ונפטר בשנת תכ"ז לפ"ק, ע"כ; והנה גם השערתו זאת פורחת באויר ואין לה מקום כלל, שהדבר ידוע, כי בעת שנתקבל בעל הב"ח להיות אב"ד בקראקא בסוף שנת שע"ט עדיין לא נתקבלו חיבורי הב"ח על הטורים, כי לא נדפסו רק בסוף ימיו סמוך לפטירתו (כמבואר בשו"ת פני יהושע ח"ב בסימן

נ"ו), והוא נפטר ביום עשרים באדר ת' לפ"ק כידוע, וגם לא נגמרו כולם בדפוס בחייו רק לאחר פטירתו ע"י בנו הג"מ שמואל צבי הירץ האבד"ק פינטשוב כמבואר בהקדמתו שם, והרי בכל ימי משך הזמן ההוא היינו משנת שע"ט והלאה שאז כבר נפטר הגאון מהר"ם יפה בק"ק פוזנן, ועכ"ז ידענו שישבו על כסא פוזנן שם אחריו ג"כ גאונים מצוינים ומפורסמים שהיו ג"כ מאורי הגולה ומרביצי תורה בישראל כמו רבינו הב"ח ז"ל, ומן הגאונים הנודעים היו: הגאון מו"ה חיים הכהן בהגאון מו"ה יצחק כ"ר שמשון כ"ץ חתן מהר"ל מפראג שהיה בתחלה אב"ד ור"מ דק"ק נ"ש והמדינה, ומשם נתקבל לר"מ בק"ק פראג, ומשם לק"ק פפד"מ, ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק פוזנן והגליל ושם מנוחתו כבוד, והוא נזכר ג"כ בס' צמח דוד בנוספות שם, וכתב עליו „הרב ר' חיים הכהן חריף ובקי בכל שיטות הש"ס והרביץ תורה בק"ק פפד"מ ונתקבל משם לאב"ד ולר"מ בק"ק פוזנן" ע"כ. ואחריו נתקבל לאב"ד שם בק"ק פוזנן הגאון מו"ה שמעון וואלף אויערבאך (ובשנת שפ"ז נתן שם הסכמתו על ס' שיה יצחק על חכמת הדקדוק שחבר הגאון ר"יש מתיבתא דק"ק פוזנן מו"ה יצחק במו"ה שמואל ז"ל), ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק ווינא ומדינת עסטרייך ומובא ממנו מה שתקן בווינא שם בס' עטרת זקנים ה' ראש השנה סימן תקפ"ה, ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק פראג ונפטר שם בשנת שצ"ב, ואחריו ישב על כסא פוזנן שם הגאון המפורסם מו"ה משה ר' מענדל ר' אבינדריש מקראקא, אשר כבר דברנו ממנו לעיל שהיה בימי חורפו אב"ד בק"ק שידלוב, ואח"כ נתקבל לאב"ד בק"ק פפד"מ, ובשנת שע"ט היה חונה בק"ק לאדמיר (שו"ת משאת בנימין סימן ק"ט), ואח"כ נתקבל לאב"ד בק"ק פראג, (ושם מתה עליו אשתו ביום ב' דראש השנה שנת שפ"ג), ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק פוזנן כנודע. ואחר פטירתו נתקבל לאב"ד שם הגאון הגדול מו"ה שעפטיל סג"ל הורוויץ בעל ס' ווי עמודים בן הגאון בעל השל"ה ז"ל, ובשנת ת"ח נתן שם הסכמתו לרבינו הש"ך על ש"ע יו"ד בהדפסה הראשונה, ומשם נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק ווינא ומדינת עסטרייך ונפטר שם כ"ח ניסן ת"ל לפ"ק, — והנה פליאה נשגבה היא, כי מכל אלה גאוני ורבני ק"ק פוזנן לא זכר הכותב בקרית ארבע שם מאומה, ורק מאשר מצא בנוספות לס' צמח דוד שכתב דבזמן אחרון נתקבל הרב ר' מענדלי פאס מפפד"מ להיות אב"ד בק"ק פוזנן, ועוד לא נודע לנו בבירור אם בא לשם, ומדוע לא זכר עכ"פ את הגאון ר' חיים הכהן הנ"ל אשר כבר בא זכרו גם הוא בנוספות לס' צמח דוד שם עוד לפני זה שהיה בבירור אב"ד ור"מ בק"ק פוזנן? — ואולם איך שיהי' הנה הדבר ידוע ומפורסם שכל הרבנים הנ"ל אשר ישבו על כסא הרבנות בפוזנן שם גם משנת שע"ט והלאה, היו ג"כ גאונים מצוינים ומפורסמים לשם ולתהלה בכל תפוצות הגולה, כמו רבינו בעל הב"ח ז"ל, שהרי שמשו כלם ג"כ בכתר הרבנות בקהלות היותר גדולות ונכבדות שבישראל, ואם שהם ז"ל לא זכו להוציא ג"כ חיבוריהם על פני תבל, הלא גם רבינו בעל הב"ח ז"ל לא זכה ג"כ להוציא חיבוריו לאורה, רק בסוף ימיו, ונגמרו בדפוס רק לאחר פטירתו וכנ"ל. ובשנת שע"ט שאז נתקבל לאב"ד בק"ק קראקא עדיין לא נודע מהם מאומה. ואחשוב שכל זה די לבטל דעת הכותב בקרית ארבע שם, אשר חשב כי בשנת שע"ט שאז נתקבל בעל הב"ח לרב בקראקא ובשביל כבודו שלא

יהי' גם הוא כפוף תחת ממשלת הרב מפוזנן, אז נמנו וגמרו לחלוק את ארץ פולין לשתים; ומעתה כל קורא מבין ומשכיל יודה לנו שכל זה הוא דבר בטל מעיקרו ולא ניתן להאמר כלל. —

ח) ודע כי עוד חזות קשה ראיתי בהיותי ב„קרית ארבע" שם גם במה שנוגע להעיר לובלין והוא: כי מנו ישם הסופרים ארבעה ראשי קהלות לארבע ארצות פולין והם קראקא, פוזנן, לבוב ולובלין, אשר הרבנים מכל אלה הקהלות היו רבנים כוללים להנהיג שררה על כל ארצות פולין, והוא דבר תמוה מאד, דמנ"ל לומר שגם העיר לובלין היתה קהלה הראשית למדינת פולין כמו העיר קראקא? דכפי הנראה היתה נחשבת תמיד רק לעיר בינונית כמו העיר פרעמיסלא וכדומה, אך היתה מצוינת ומפורסמת יותר מפני ששם היה תמיד מקום הוועד וקיבוץ כל הרבנים והמנהיגים מארבע כנפות ארצות פולין ביריד גראמניין בידוע, וכמו כן היתה גם העיר יערסלוב מפורסמת אז גם כן בעבור הוועד שהיה בתוכה תמיד מרבני ומנהיגי ד' ארצות פולין, אעפ"י שלא היה ישם מקדם ישוב קבוע מבני עמנו רק בעת היריד בלבד, כמבואר בשו"ת מהר"ם מלובלין בסימן פ"ד. ואולם בעיר לובלין שהיתה ישם תמיד קהלה גדולה ועדה נכבדה ועתיקה עוד מימי קדם, והרבנים אשר ישבו על הכסא שם היו ג"כ כלם מגדולי ופארי הדור, קרה לפעמים גם זאת אשר רבני וגאוני הוועד בלובלין ישם חלקו כבוד להרב האב"ד ישם שהיה מרא דאתרא שיבא הוא על החתום ראשון לכלם, כמבואר בהסכמות הגאונים בראיש ס' עמידיה שבעה להרה"ג מו"ה בצלאל דרשן דק"ק סלוצק בוועד לובלין ביריד גראמניין ביום י"א ניסן תכ"ד לפ"ק, שבא ישם בראשון על החתום הגאון מו"ה משה ר' יצחק ר' בונמש מקראקא בעל מהדורא בתרא (חתן רבינו מהרש"א ז"ל) שהיה אז אב"ד ור"מ בק"ק לובלין, ואחריו באו ישם על החתום הגאון מו"ה דוד סג"ל בעל טורי זהב שהיה אז אב"ד דק"ק לבוב והגליל, והגאון מו"ה נחתן כמו"ה שלמה נפתלי ז"ל שהיה אז אב"ד ור"מ בק"ק לאדמיר (ואח"כ נתקבל משם לאב"ד בק"ק ווילנא), ואחריהם באו ישם עה"ח שאר גאוני הוועד ההוא. (ואל תתמה על שלא נמצא גם הרב מקראקא חתום שם בין גאוני הוועד ההוא שהיה בחודש ניסן תכ"ד לפ"ק, כי בעת ההיא לא היה רב בקראקא, כי היה בין מלכא למלכא, שהגאון רבינו ר' העשיל ז"ל שהיה אב"ד בקראקא, נפטר עוד בתחלת שנת תכ"ד, והגאון ר' ליב פישליש (חותן רבינו בעל בית שמואל) שנתקבל אחריו מק"ק ווינא לאב"ד פה קראקא, בא לישבת על כסאו פה בתחלת שנת תכ"ה לפ"ק, כמבואר בפנקס הקהל פה, ובשביל זה בא שם על החתום הגאון מו"ה שאול במו"ה משה קאצינעלינבויגן האבד"ק בראדי בתור מבורר מק"ק קראקא), ודעת לנבון נקל שמה שחלקו אז הכבוד להרב מלובלין לבא ראשון על החתום בין גאוני הוועד, לא היה מפני שהיתה העיר לובלין ג"כ עיר הראשית למדינת פולין, אלא מפני שהיה שם תמיד מקום הוועד ונעשית אכסניא לגאוני ומנהיגי דד' ארצות פולין, ובעבור זה חלקו אז כבוד גם להרב האב"ד שם, שהיה ג"כ גאון מפורסם בדורו, לבא בראש החתומים שם ע"ד מקומו של אדם הוא מכבדו. —

ט) ואף גם מלבד כל זה גם כן פליאה נשגבה היא על כי מנו גם את העיר לובלין לקהלה הראשית במדינת פולין, דאחרי שידוע דד' ארצות

פולין הם פולין קטן, ופולין גדול, רוסיא, וואהלין, ולכל מדינה ומדינה היתה ג"כ עיר הראשית מיוחדת, ולמה זה נתנו למדינות פולין קטן שתי קהלות ראשיות והן קראקא ולובלין, ולמדינת וואהלין לא נתנו כלום? אתמהה! וכבר נודע שגם מדינת וואהלין היתה מעולם ארץ מבורכת בתורה ובהחכמה ובנדיבות עוד בימי קדם כמו שאר ארצות שבמדינות פולין, ובארבע ראשי הקהלות שם, והם לאדמיר אוסטרא קרעמניץ לויצק היה שם תמיד משכן לגדולי תופשי ישיבות, וגאוני עולם שמשו שם בכתר הרבנות מזמן ראשון עד זמן אחרון, [4] והיה גם להם בית וועד פרטי בפ"ע כמו שאר ארצות פולין, והיה נקרא בשם וועד דראשי קהלות דגליל וואהלין. ואם אמנם כי

---

[4] והנה הגאונים אשר הרביצו תורה בישראל בגליל וואהלין המה כמה אחד זה ידועים ומפורסמים, אך עכ"ז להפיס דעת הקוראים, אמרתי להציג פה עכ"פ קצת מהם לדוגמא, ובפרט מן הרבנים הגאונים של העיר לאדמיר, היא וולאדימירא העיר הגדולה והמהוללה שבכל הגליל הזה, כמו"ה הגאון בעל תוס' יו"ט במגילת איבה שלו אשר גם הוא ז"ל היה שם אב"ד ור"מ משך עשר שנים, ואלמוד פה גדולי הרבנים שישבו שם בתור אב"ד לפניו ולאחריו כפי היכולת על זכרוני כעת. והנה הראשון אשר כהן פאר בעיר העתיקה הזאת היה הגאון החריף מו"ה יצחק בלאטש ז"ל, וכבר ידוע שהוא היה מן הגאונים המובהקים אשר באו להרים קרן התורה במדינת פולין ובחר לו לשבת בעיר לאדמיר, ומשם הופיע בזוהר תורתו וחכמתו לכל בני הגולה עד שגם רבנו מהרש"ל ז"ל סדר פסקיו קמיה ובקש ממנו הסכמתו, כמבואר בשו"ת רש"ל בסוף סי' א' ובסוף סי' ט"ו, וכבר דברנו אודותיו הרבה בספרי כלילת יופי בתולדות רבנו הגאון רבנו בעל טורי זהב ז"ל. ואחריו ישב על הכסא שם הגאון מו"ה ישעיה מנחם בהר' נקרא ר' מענדל ר' יצחק ר' אביגדורס, הוא הי' אב"ד בלאדמיר ושם חבר התקנה בעסקי הגאונות עה"ע כנודע, ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד בק"ק קראקא ונפטר שם כ"ה מנחם שנ"ט נפ"ק. ואחריו כהן פאר בלאדמיר שם הכהן הגדול רבנו יהושע פאלק ז"ל בעל הסמ"ע וס' דרישה ופרישה, ואח"כ פרק מעליו עול הרבנות וקבל עליו עול הישיבה בלבוב כנודע. ואחריו נתקבל לאב"ד בלאדמיר שם הגאון מו"ה יהודא ליבא בהר' חנוך ז"ל שהיה תלמיד מהרש"ל ז"ל, וגם תלמיד מובהק להגאון מהר"י בלאטש הנ"ל, והוא מלא שם את מקום רבו הנ"ל והיה נקרא בשם ר' ליב מלאדמיר ע"ש העיר הזאת, ובשנת שע"ב בלא משם גביית עדות ורבנו בעל הב"ח ז"ל כמבואר בשו"ת ב"ח בסי' ע', וכן נדפס ממנו ג"כ תשובה אחת בנדון עגונה בשו"ת ב"ח בסי' פ"ט, וגם היה לו חליפות מכתבי שו"ת עם הגאון מהר"ל מפראג ז"ל כמבואר בשו"ת חינוך בית יהודה בסימני ע"ד וע"ה. ואחריו כהן פאר בלאדמיר שם הגאון הגדול מו"ה משה מקראקא בהגאון מו"ה מענדל ר' יצחק ר' אביגדורס הנ"ל, והיה נקרא בשם ר' משה ר' מענדלס, וכבר דברנו ממנו לעיל שהיה בימי חורפו אב"ד בק"ק בידגוש ואח"כ בק"ק פפד"מ, ובשנת שע"ט היה אב"ד בלאדמיר כמבואר בשו"ת משאת בנימין בסי' קי"ט, ושוב נסע משם לשבת על כסא הרבנות בק"ק פראג ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד בק"ק פוזן כנודע, ובשנת שצ"ד נתקבל לאב"ד בלאדמיר שם הגאון בעל תוס' יו"ט, והוא ישב על הכסא שם עד שנת ת"ד לפ"ק, באז נתקבל לר"מ בק"ק קראקא בחברת הגאון בעל מג"א, ואח"כ נתקבל גם לאב"ד שם, כמבואר במגילת איבה שלו, ובעיר לאדמיר נתקבל במקומו לאב"ד שם הגאון מו"ה יחזקאל בן הגאון מו"ה משה יעקב זצ"ל, ובשנת ת"ו ביום טו"ב מרחשון בא שם בהסכמה על הסמ"ך יו"ד

לא היה נהוג גביהו למנות ג"כ מתוכם איזה רב שיהי' ג"כ רב הכולל על כל המדינה, כמו שהיו רבני קראקא, פוזנן ולבוב, כי כל הרבנים מארבע קהלות

בהדפסת הגמרא. ואחריו נתקבל לאב"ד שם הגאון מו"ה נחמן במו"ה שלמה נפתלי ז"ל, ובשנת תכ"ד י"א ניסן היה נמנה עם גאוני הוועד דד' ארצות, בלובלין ביריד גראמניץ אשר שם הסכימו על הדפסת ס' עמודיה שבעה להרב בצלאל דרשן דק"ק סלוצק, ושוב נסע אח"כ מלודמיר לשבת על כסא הרבנות בק"ק ווילנא, ונתקבל במקומו לאב"ד בלודמיר שם הגאון מו"ה ישראל במו"ה שמואל מפרעמישלא שהיה תלמידו וגם דודו של רבנו בעל טורי זהב, ובשנת תל"ב בא שם בהסכמה על ס' לב אריה על התורה (דפוס ווילמערסדארף תל"ד), ואתו עמו היה אז ג"כ הגאון מו"ה אברהם בהרב מו"ה בנימין בונם ז"ל, והוא היה ראש מתיבתא שם בעת ההיא, ובהסכמתו כתב שם שהעיר לודמיר היא מלאה אז חכמים וסופרים, והגאון ר' ישראל הנ"ל בא ג"כ בהסכמה על ס' עולת תמיד בין וועד גאוני ד' ארצות שהיה אז בק"ק פינטשוב וגם על ס' לקט שמואל (להרב ר' שמואל פייבוש כ"ץ בן בנו של רבנו השמ"ש ז"ל), ושוב נתקבל מעיר לודמיר להיות אב"ד בק"ק לוצק, ובשנת ת"מ ביום ט"ו אלול בא בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' קנה חכמה, ובשנת תמ"ג היה נמנה ג"כ בוועד הגאונים דד' ארצות שהיה בלובלין י"ב תמוז ביריד גראמניץ, אשר שם הסכימו בהדפסת ס' מגיני זהב נגד השגות נקודות הכסף לבעל הש"ך ז"ל, ובלודמיר נתקבל במקומו לאב"ד הגאון מו"ה אשר בן הקצין הקדוש מו"ה יצחק הי"ד מטשענטשין, אשר מלפנים היה אב"ד בק"ק שעברשין ובשנת תל"ג נתן שם הסכמתו על ס' לקט שמואל הנ"ל, ומשם נתקבל לאב"ד בעיר לודמיר, ובסוף שנת תל"ז היה נמנה עם גאוני הוועד דד"א ביריד יערסלוב אשר שם הסכימו על הדפסת הנ"ך באמשטרדם עם העתקה לשפת אשכנזית, ושוב נסע מלודמיר לשבת על כסא הרבנות בק"ק בעלזא, ובשנת ת"נ בא שם בהסכמה על ס' כתונת פסים על הגדה של פסח (דפוס אמשטרדם תנ"ה), וכן בא בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' נחלת עזריאל על התורה (דפוס פפד"א תנ"ח), ובלודמיר נתקבל שם במקומו הגאון מו"ה יקותיאל במהרי"א ז"ל, ובסוף שנת תמ"ז בא בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' נחלת חיים על התורה, ובסוף שנת תמ"ח בא ג"כ בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' תולדות יצחק בן אברהם על התורה (דפוס פפד"א תנ"ח), ובתחלת שנת ת"ס בא ג"כ בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' כבוד חכמים על אגדות ירושלמי. ואחריו היה אב"ד בלודמיר שם הגאון החריף מו"ה אברהם אבלי נכד הגאון מו"ה מאיר ז"ק האבדק"ק לבוב, ונדפס ממנו חדושים נפלאים בס' „הלכה אדם מישראל" שחבר נכדו הרה"ג מו"ה ישראל ז"ל, ובס' חוקי יוסף שחבר נכדו הרה"ג מו"ה יוסף האבדק"ק פודקאמין, ואח"כ נתקבל לאב"ד בלודמיר שם הגאון מו"ה יעקב בן הקצין הרב הגביר מו"ה אברהם פישל פרנס העיר והמדינה בלודמיר שם בן הגאון מאוס"ג מו"ה ליב פישלש ז"ל האבדק"ק קראקא (חותן רבנו בעל בית שמואל), ובתחלת שנת תע"ג בא בהסכמה בוועד הגאונים ביריד יערסלוב על ס' ברית שלום על התורה (דפוס פפד"מ תע"ח), ובשנת תע"ה טו"ב מנחם בא ג"כ בהסכמה על ס' לחם הפנים על ש"ע יו"ד (דפוס האנאו תע"ח), ושם חתם א"ע „נאום יעקב בהרב הנגיד מו"ה אפרים פישל נר"ו החונה לודמיר והגליל", ובנו היה הרב הגאון מו"ה שאול האב"ד דק"ק ברעסטעצקי, ובשנת תפ"ה בא בהסכמה על ס' עטרת צבי על ש"ע חו"מ (דפוס יעסניץ תפ"ב), ואחרי מות אביו הגאון מו"ה יעקב הנ"ל מלא את מקום כסאו והי' ג"כ אב"ד ור"מ בק"ק לודמיר שם, ובשנת תק"ב בא ג"כ בהסכמה על ס' מרי צבי חדושים על הש"ס (דפוס זאלקווא תק"ד) ושם חתם א"ע „נאום

הראשיות שבמדינת וואהלין, לא היו כפופים זה לזה כידוע, אך עכ"ז היתה העיר לאדמיר העתיקה נחשבת תמיד לקהלה הראשונה מארבע קהלות

בתוך החופק"ק לאדמיר יצ"ו. וכבר דברנו אודותם בספרי כלילת יופי דף פ' ע"ב בהערה שם בתולדות הגאון מהר"ל פישלש הנ"ל האבדק"ק קראקא ואכ"מ להאריך עוד. והנה מלבד כל אלה הרבנים שחשבנו פה ימצא המחפש עוד רבנים אחרים אשר ישבו על כסא הרבנות בלאדמיר שם, ואני לא רשמתי פה רק מאלה אשר עלו בזכרוני כעת בעת כותבי בהעתקה הראשונה, ובדרך אגב הנני להזכיר פה ג"כ קצת מן הרבנים הגאונים אשר הרביצו תורה בישראל גם בשאר ערי הגליל שם באוסטרא ובקרעמניץ ובלוצק אשר בלשון היו אז הקהלות הראשיות שבגליל וואהלין שם.

והנה כבר ידוע כי עוד בזמן קדמון בימי הגאון מו"ה שכנא מלובלין שהיה רבו של הרמ"א ז"ל, היה אז ראש הישיבה בק"ק אוסטרא הגאון הישיש ר' קלמן האבדקאסטן, כמ"ש בס' צמח דוד בשנת ש"ז. ואחריו ישב על הכסא שם רבינו הרש"ל ז"ל והיה נקרא בשם רש"ל מאוסטרא ע"ש העיר כמבואר בצמח דוד שם בשנת של"ג. ואחריו ישב על הכסא שם הגאון מו"ה יצחק הכהן אשר חבר ספר מתנת עני והוא קיצור מזרחי כולל דברי הרא"ם ושאר מפרשים וגם תוספות משלו ונדפס בפראג בשנת שס"ד, ומובא בשה"ג מערכת ספרים באות ק'. ואחריו היה אב"ד ור"מ שם הגאון מו"ה ישעיה סג"ל הורוויץ בעל השל"ה ז"ל, ובשנת שס"ג בא שם בהסכמה על ס' מקור החכמה על פשטי הזוהר, בחברת הגאונים מהר"ם יפה בעל הלבושים ומו"ה משה בן ר' יודא כ"ץ מקראקא האבדק"ק לוצק, ואחרי נסיעת הג"מ ישעיה הנ"ל מק"ק אוסטרא, נתקבל שם לאב"ד ולר"מ רבנו מהרש"א ז"ל, ונפטר שם במוצאי שבת קדש ד' כסליו שצ"ב לפ"ק, וגם היתה עיר אוסטרא ג"כ קרית חנה דוד, הוא רבנו הגדול מו"ה דוד סג"ל בעל טורי זהב ז"ל, אשר נהג שם ישיבתו הגדולה והמפוארה כמה שנים ושם חבר ג"כ ספרו הט"ז כמ"ש בעצמו בהקדמתו לס' ט"ז על ש"ע יו"ד. ואחריו היה אב"ד ור"מ באוסטרא שם הגאון מו"ה נטע כ"ץ בהגאון מו"ה מרדכי ז"ל אשר נתן גם הוא הסכמתו לרבנו הש"ך לספרו ש"ך על יו"ד בוועד הגאונים דד"א ביריד יערסלוב בסוף שנת ת"ה לפ"ק, ואחרי משך הזמן נתקבל שם לאב"ד ולר"מ הגאון מו"ה שמואל שמעלקא בהרב הגדול מו"ה מאיר ז"ל, ובשנת תל"א בא שם בהסכמה על ס' לב אריה על התורה. ואחריו ישב על הכסא שם הגאון המקובל הנודע מו"ה נפתלי הכהן בעל סמיכת חכמים, ובשנת תנ"ב נתקבל משם לאב"ד בק"ק פוזן והגליל, ובאוסטרא נתקבל במקומו הגאון מו"ה יואל היילפרין בהגאון מו"ה אייזיק ז"ל שהיה לפנים אב"ד בק"ק כוילק ואח"כ בק"ק פינסק ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק אוסטרא, ובתחלת שנת תנ"ג בא בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' שו"ת בית יעקב, ובשנת תנ"ח היה ג"כ בוועד הגאונים דגליל וואהלין בעיר טירהאוויץ אשר שם הסכימו על הדפסת ס' עיר בנימן על אגדות הש"ס, וסביב לשנת תע"ג נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק לבוב והגליל, ובהסכמתו על ס' ברית שלום על התורה בוועד גאוני ד"א ביריד יערסלוב בתחלת שנת תע"ג, בא על החתום שם ראשון לכלם, „נאום יואל היילפרין החונה בק"ק אוסטרא ומ"פ בק"ק לבוב והגליל" וכן חתם אי"ע בהסכמתו לס' פני משה על אגדות הש"ס, ואולם כפי הנראה לא בא למחוז חפצו לכהן פאר בלבוב שם כי נטרפה לו השעה ונאסף אל עמיו בפרס אשר שם לדרך פעמיו (כאשר כבר כתבנו אודותיו בספרי כלילת יופי דף ל' ע"ב), ונתקבל אחריו לאב"ד באוסטרא שם הגאון מו"ה בצלאל בהגאון מו"ה נפתלי הכהן בעל סמיכת חכמים וגם הוא ז"ל בא בהסכמה על ס' פני משה הנ"ל, ואולם

הראשיות הנ"ל, — כמו שהיתה העיר בריסק ג"כ תמיד הראשונה מארבע קהלות שבמדינת ליטא, — וכל זה תמצא מפורש גם בס' מגילת איבה

הגאון הזה לא האריך ימים על כסאו פה, ונקטף במבחר שנותיו בעונתו, ונתקבל אחריו לאב"ד פה הגאון מו"ה אברהם בהגאון מקראקא, ובסוף שנת תע"ט בא גם בהסכמה על ס' דרך משה על התורה להרב משה הלוי מקראקא (ונראה שנתעכב עד שנת תפ"א שאז נדפס בלבוב בהסכמות בני דינא רבה דפה קראקא אשר גם אני הגאון הנ"ל נמנה אז עמהם), ובסוף שנת תפ"ד בא ג"כ בהסכמה בוועד יערסלוב על ס' יפה מראה על אגדות ירושלמי עם חידושי מהרש"א בעל זרע אברהם על המדרש, ומזה נסע משם כי נתקבל לאב"ד בק"ק ברלין ובסוף ימיו בק"ק דובנא רבתי, ובאוסטרא נתקבל לאב"ד בקלויז פה הגאון מו"ה יצחק אייזיק כ"ץ בהגאון מו"ה בצלאל כ"ץ הנ"ל, והוא בא בהסכמה על ס' עולת אהרן על אגדות הש"ס (דפוס אופיבאך תנ"ב). ואחריו היה אב"ד ור"מ בק"ק אוסטרא פה הגאון מו"ה דוד בהגאון מו"ה ישראל היילפרין ז"ל, ובשנת תק"ב בא גם בהסכמה על ס' מרי נתיבי הלכות על הש"ס (דפוס זאלקווא תק"ד) ודי בזה.

ומן הגאונים המפורסמים אשר הופיעו בהוד תורתם בעיר קרעמניץ, כבר נודע כי הגאון מו"ה יצחק הכהן שפירא (חותן רבנו מהר"ם מלובלין ז"ל) בטרם בואו לקראקא היה אב"ד ור"מ בק"ק קרעמניץ שם כמבואר בצמח דוד בשנת של"ג, ואחרי מות הרמ"א ז"ל פה קראקא, הלך משם וקבע ישיבתו בקראקא (עוד בחיי הגאון בעל בחירת יוסף שהיה ג"כ ר"מ פה כנודע) ונפטר פה בשנת שמ"ב לפ"ק, ובקרעמניץ ישבו על הכסא אחריו שם הגאונים מהר"מ יפה בעל הלבושים ומו"ה שמשון ב"ר בצלאל (אחיו של מהר"ל מפראג ז"ל) ושניהם באו ג"כ בהסכמה על ס' מתנות כהונה על המדרש רבה בהדפסה הראשונה אשר הסכימו עליו אז עשרה גאונים מאירים פארי הדור, ובראשם הגאון בעל בחירת יוסף ז"ל, והיה זה עוד קודם שנת [illegible] שבה נפטר פה הגאון בעל בחירת יוסף כנודע, ואחריו ישב על הכסא גם הגאון מו"ה יוסף בהמו"ה משה ז"ל והיה נקרא בשם ר' יוסף מקרעמניץ, והוא חבר ספר ביאורי הסמ"ג שנדפס בוויניציאה בשנת שס"ה לפ"ק, ובסוף שנות המאה השניה היה אב"ד ור"מ בקרעמניץ גם הגאון הגדול מו"ה חיים מגזע צבי בן הרב הגאון מו"ה שמואל החסיד ז"ל, ואחריו בא הגאון מו"ה אליעזר אבדק"ק [illegible] בעל ס' דמשק אליעזר על מס' חולין, והוא בא בהסכמה בין גדולי גאוני מדינות פולין על ספר זכרון להגאון מו"ה יצחק ב"ר נתן שפירא ז"ל, אשר בראשם בא שהיה גם הגאון מהר"ן שפירא מקראקא בעל מגלה עמוקות שנפטר פה קראקא בשנת ת"ג כנודע, והג"מ חיים הנ"ל האריך ימים אחריו, ובשנת ת"ג בא בהסכמה על ס' דמשק אליעזר מאחיו הגאון ז"ל, ובתחלת שנת ת"ו בא ג"כ בהסכמה על הש"ך יו"ד בהדפסה הראשונה, ובשנת תמ"ט היה אב"ד ור"מ בקרעמניץ גם הגאון מו"ה יהושע העשיל בהרב הגדול מו"ה צבי הירש ז"ל, והוא בא בהסכמה בין גאוני הגליל ווהלין בשנת תמ"ט על ספר נחלת שבעה [illegible]. ואחריו ישב על הכסא גם הגאון מו"ה יעקב בהרב מו"ה יצחק ז"ל והוא בא בהסכמות בוועד הגאונים דגליל ווהלין בשנת תנ"ח על ס' עיר בנימין על אגדות הש"ס. ואחריו ישב על הכסא גם הגאון מו"ה מאיר ז"ל חתן הגאון בעל שו"ת בית יעקב ואבי הרב הגאון מו"ה יהושע העשיל אבדק"ק [illegible], והיה זקנו של הרה"ג מו"ה יהושע מ"מ ומ"ץ בק"ק [illegible] בעהמ"ח ס' מנחת יהושע על המרדכי (דפוס נאווידוואר תקמ"ב). וידוע ג"כ כי בעיר קרעמניץ גם זרחה ג"כ שמש תורתו וחכמתו של הגאון הנודע ר' שמואל ר' חיים ר' [illegible] שהיה בסוף ימיו אב"ד ור"מ בפפד"מ, ובימי

להגאון בעל תוס' יו"ט שהוא ז"ל היה ג"כ אב"ד בלאדמיר שם משך עשר שנים משנת שצ"ד עד שנת ת"ד לפ"ק בטרם שנתקבל לקראקא, והיה נמנה

חורפו בא לקראקא, עוד בימי הגאון בעל מגיני שלמה ז"ל, ובמשך הזמן נתקבל פה לדיין הגדול מבי דינא רבה דפה, ובפנקסי הדיינים פה מצאתי שמו חתום על הרבה פסקי דינים ובא עה"ח „נאום הק' שמואל מקרעמניץ בהרב מו"ה צבי הירש ז"ל", והיה דיין קבוע פה קרוב לשלשים שנה, ובשנת תמ"ט נתקבל מפה לאב"ד בק"ק ספד"מ ובא לשם בשנת ת"נ לפ"ק ונקבר שם בשנת תס"ד לפ"ק, וגם הגאון מו"ה יונתן בעל ספרי תורה מיוסד היה דיין קבוע בעיר קרעמניץ ונהג שם ישיבתו ברמה, ובשנת תנ"ב הוציא לאור ספרו תורה מיוסד על הלכות מאכלות אסור יו"ד, ובשנת תס"ה הוציא ג"כ לאור ספרו תורה מיוסד על מס' נזיר, וגם מהדורא בתרא על ספרו הראשון הנ"ל, ודי בזה.

ומן הרבנים הגאונים אשר ישבו על כסא הרבנות בעיר לוצק, הנה כבר זכרנו לעיל שהגאון מו"ה משה ב"ר יודא כ"ץ ז"ל מקראקא היה אב"ד ור"מ בק"ק לוצק שם באמצע המאה הרביעית מאלף הששי, ובשנת שס"ג בא גם בהסכמה על ס' מקור החכמה, בחברת הגאונים מהר"ם יפה בעל הלבושים ומו"ה ישעיה סג"ל הורוויץ בעל השל"ה ז"ל, ובסוף המאה ההיא מצאנו יושב על הכסא שם הגאון מו"ה יעקב בהגאון מו"ה אפרים זלמן שור, ושם כתב ג"כ תשובתו הנדפסת בשו"ת גאוני בתראי בסי' מ"ה, ומעיר לוצק נתקבל לאב"ד בק"ק בריסק דליטא כנודע, וגאונים אחרים מצאו את מקומו בלוצק שם, ומכללם גם הגאון הגדול המקובל מו"ה יצחק במו"ה אברהם ז"ל הוא היה אב"ד בק"ק לוצק שם, ושוב נתקבל לאב"ד בק"ק ווילנא ומשם לק"ק פוזן, ובשנת תנ"ה שאל ממנו רבנו בעל מגן אברהם כמ"ש בסי' א' שם. ואחריו נתקבל לאב"ד בלוצק שם הגאון מו"ה משה כהנא בהרב מו"ה פסח כ"ץ ז"ל בהגאון מו"ה יהושע דיין דק"ק קראקא בהגאון בעל שארית יוסף ז"ל, ובשנת תכ"ד בא בהסכמה בוועד לובלין על ס' עמודיה שבעה להרב מו"ה בצלאל דרשן דק"ק סלוצק. ואחריו ישב על הכסא שם הגאון מו"ה ישראל במו"ה שמואל מטלניפאלי, תלמידו ובן דודו של הגאון בעל טורי זהב, וכבר זכרנוהו לעיל שהיה לפנים אב"ד בק"ק לאדמיר ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק לוצק, ובשנת ת"מ כבר ישב על כסאו שם, ובאותה השנה היה ג"כ בוועד גאוני דד"א בעיר יערסלאב אשר שם הסכימו על הדפסת ס' קנה חכמה, ובשנת תמ"ג בא בהסכמה על ס' מגיני זהב בוועד לובלין בעיר גראמניץ, וגם בא בהסכמה על ס' זרע אברהם על התורה (דפוס זולצבאך תמ"ה), ואחריו היה אב"ד בלוצק שם הגאון מו"ה יואל היילפרין בהגאון מו"ה יצחק אייזיק ז"ל, ובשנת תמ"ט בא בהסכמה בין רבני הגליל וואהלין, על ס' צפנת פענח חדש, ובסוף שנת ת"נ היה בוועד הגאונים דד"א בעיר יערסלאב שנמשך הועד עד אחר התחלת שנת תנ"א ושם הסכימו על הדפסת ס' בית הלל על ש"ע יו"ד ואבן העזר, ובאותה השנה נתקבל לאב"ד בק"ק פינסק ומשם לק"ק אוסטרא ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק לבוב והגליל, אבל לא בא למחוז חפצו וכמ"ש לעיל, ובעיר לוצק נתקבל לאב"ד שם הגאון מו"ה מרדכי בן הרה"ג מו"ה צבי הירש ז"ל, והוא בא בהסכמה על ס' כתונת פסים על הגדה של פסח, ואח"כ בא ג"כ בהסכמה בוועד הגאונים דד"א בעיר יערסלאב ביום כ"ד תשרי תע"ג על ס' ברית שלום על התורה. ואחריו נתקבל לאב"ד שם הגאון מו"ה יעקב אהרן היילפרין והוא בא בהסכמה ביום א' ה' ניסן תקי"ב לפ"ק על ס' נזרי צבי חדושי הל' על הש"ס, ודי בזה.

עמהם ג"כ עם הוועד דד' ארצות בירידי לובלין ויערסלוב במבואר שם, (ואח"כ נעשית העיר הראשית בגליל וואהלין שם), ומעתה אם באנו לחשוב ד' קהלות ראשיות לארבע ארצות פולין, יותר ראוי לחשוב: קראקא, פוזנן, לבוב, לאדמיר, ולא העיר לובלין וכמו שכתבנו.—

והנה גם בעיר קאוולי אשר בגליל וואהלין שם, ישבו ג"כ על כסא הרבנות שם גאונים מפורסמים אשר כל הארץ האירה מכבודם, ומהם הגאון הגדול המקובל מו"ה יהודה יודל ז"ל אשר חבר ס' קול יהודה על ש"ע או"ח ונזכר בכתובים ת"י בניו הגאונים ז"ל, והוא בא בהסכמה בין רבני דגליל שם בשנת תמ"ע על ס' צפנת פענח חדש, ואח"כ גם על ס' כתונת פסים על הגדה של פסח, וכבר כתבנו מתולדותיו בספרי כלילת יופי ח"א דף ס"ח ע"ב בהערה שם. ואחריו ישב על הכסא שם הגאון הגדול מו"ה נפתלי הירץ במו"ה ישראל אשכנזי, והוא בא בהסכמה בשנת תנ"ח בוועד הגאונים דגליל וואהלין על ס' עיר בנימן על אגדות הש"ס, ובסוף שנת תס"ב נתקבל משם לאב"ד ולר"מ בק"ק לבוב והגליל למלאות מקום חותנו הגאון הגדול מו"ה משה הריף ז"ל שהיה ג"כ אב"ד ור"מ בק"ק לבוב שם כנודע, וכבר כתבנו מתולדותיו בספרי כלילת יופי דף פ"ח ע"א, ובעיר קאוולי נתקבל לאב"ד שם הגאון האשל הגדול מו"ה ישראל יהודה ליב בן הרב הגדול מו"ה יעקב פוריה מלבוב וחתן הרב הגדול מו"ה מן ליבר מפרעמיסלא, והוא חבר ס' יקר ונחמד אשר קרא את שמו „נחלת יהודה" ונזכר בכתובים ת"י חתנו הרב הגדול מו"ה יחזקאל מזאמושטץ בהגאון מו"ה פנחס ז"ל האבד"ק וואלדווי, בעהמ"ח ס' ברית שלום על התורה, ובהסכמות גאוני הוועד דד"א ביערסלוב בתחלת שנת הע"ג על ס' ברית שלום על התורה, הסכימו אז ג"כ על הדפסת ס' נחלת יהודה הנ"ל כמבואר בהסכמתם שם. ואחריו נתקבל לאב"ד בק"ק קאוולי שם הגאון מו"ה ישעיה מקראקא במו"ה נתן נטע ז"ל, והוא בא בהסכמה על ס' נתיב הישר על התורה (דפוס דיהרנפורט הע"ב), ובשנת הע"ד בא ג"כ בהסכמה על ס' ברית שלום הנ"ל. ואחריו נתקבל לאב"ד שם הגאון מו"ה שמואל במו"ה מרדכי מרגליות ז"ל, אשר לפנים היה אב"ד בק"ק הרובשוב ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק קאוולי והגליל, ובשנת תפ"ה בא בהסכמה על ס' בית לחם יהודה על ש"ע יו"ד (דפוס זאלקווא תצ"ג) ובא שם עה"ת „אהל שמואל באאמ"ו הרב מו"ה מרדכי מרגליות חונה בק"ק הרובשוב, ומו"ץ בק"ק קאוולי והגליל", והאריך על כסאו שם עד יום פטירתו, ונמצא עליו הספד גדול בס' זכר החיים מהגאון מו"ה חיים כהן ראפפורט ז"ל האבדק"ק לבוב, בין' שאר הגאונים שהלכו לעולמם אז, ומהם הגאון מו"ה יצחק אייזיק ז"ל האבדק"ק לובלין, והגאון מו"ה אברהם כהנא האבדק"ק דובנא, ומלפנים בק"ק ברא"ד ובק"ק אוסטרא, והגאון מו"ה יצחק אייזיק האבדק"ק אוסטרא, ועוד שאר הגאונים כמבואר שם בדרוש כ"ג. —

והנה המחפש ימצא עוד יותר ממה שחשבנו פה, וכבר כתבתי כי אני לא באתי לחשוב פה כל הגדולים שהרביצו תורה בגליל וואהלין שם דור אחר דור, כי אין פה המקום לזה, וגם אין זה מענינינו כעת, ורק לדוגמא רשמתי פה קצת מהם כפי הרשום בזכרוני כעת מבלי עיון וחפוש כלל, וכל כונתי בזה רק להקיץ נרדמים ולעורר את המעיינים, חכמי לב ונבוני דעת, כי יתעוררו ויבואו להשלים הדברים ביתר שאת, ולעשות שם וזכר לגדולי וגאוני ישראל בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה בארצות פולין וליטא, לשמח לב עליזי קדמוניה, ומאת ה' ישאו ברכה. וגם אנכי מצדי אהיה מהם מעירי לעזור בזה, כאשר יסכים עמי הזמן, אם יגזור ה' בחיים.

ושבתי וראיתי שגם הכותב בקרית ארבע שם בסוף עמוד שצ״ט צידד ג״כ להודות שהעיר לובלין לא היתה מעולם ראשית במדינה רק מקום הוועד לכל רבני ושלוחי המדינות, כמו שהיתה העיר יערסלוב, ויפה כתב בזה, אלא שהוסיף אח״כ לפלפל ע״ד הרמ״א בתשובה בסי׳ ק״ך שכתב שם שהעיר לובלין היתה מוקפת חומה, והיהודים לא היו דרים בתוך העיר רק בזמן היריד בלבד ואחרי היריד שבו לביתם, ע״כ, ועל זה אמר הכותב שם שאפשר שמשכן היהודים היה מחוץ לעיר, שהרי הגאון ר׳ שכנא הוה רב בלובלין ונפטר בשנת שי״ט עכ״ל, וכל זה אך למותר הוא, שכבר הדבר ידוע שכל היהודים אשר באו לגור בארצות פולין היו נקראים כלם בשם עבדי המלך, ואעפ״י שניתן להם החפש והדרור לסחור בארץ, עכ״ז לא הרשו להם לגור בתוך העיר כאזרחי הארץ, רק ארץ הנגב ניתן להם לגור בקצה העיר ושם בנו בתים והיה להם רחוב מיוחד בפני עצמם, ולפעמים גורשו כלה לגור בחוץ לעיר סגורה ומסוגרת בדד עין יעקב, וברחובות הגוים לא התערבו רק להביא שם סחורתם ביום ולישא וליתן שם כחפצם, ולשוב בערב למקום מגורתם, וגם פה קראקא לא היה רשות לבני ישראל עוד בימי חורפי לגור בתוך העיר רק בחוץ לעיר, והוא מגרש בעיר קאזמיר הסמוכה לקראקא, ושם היו רחובות היהודים גם כן מוקפות חומה ודלתותיהם היו נעולות בלילה (ועתה ת״ל נשתנו העתים לטובה), וכן היה גם בלובלין ובשאר מקומות בכל ערי יהודה במדינות פולין, (וכן במדינות אשכנז היתה כזאת כידוע), וראה מזה לדוגמא ג״כ בשו״ת ב״ה הישנות בסי׳ ד׳ מנדון העיר לובמלא יע״ש ואין להאריך בזה. —

והנה כאשר הוספתי לעיין בסוף דברי הכותב שם, ראיתי שהוסיף והדש שם עוד דבר אחד בזה, המביא את הקורא קצת לידי גיחוך, שסיים שם „דמכל מקום זכר לדבר בוודאי יש כי קהלת היהודים בלובלין שם היתה קטנה מאד (?) ואנשים בה מעט עד כי לא יכלה להתנשא להיות ראשית במדינה, ולכן לא יחשבנה מהר״ם מלובלין בתשובה בסי׳ פ״ח במספר ערי המדינה" עכ״ל. וכל קורא משכיל יענה ויאמר לו בפניו שאין כאן שום זכר לדבר, דלעולם אימא לך דקהלת לובלין היתה גדולה מאד, והיתה יכולה ג״כ להיות שרתי במדינה, והא דלא השבה מהר״ם מלובלין שם במספר ערי המדינה, כמו שחשב שם שהציע דבריו לפני רבני פוזנן, קראקא, בריסק ולבוב, שהיו כולם ערי המדינה, זהו מפני שהוא עצמו היה אז האב״ד דק״ק לובלין שם, הוא ולא אחר, והוא עצמו היה ג״כ הבעל דין שהציע דבריו לפני הרבנים הנזכרים, ואיך א״כ היה יכול להשוב שם גם את העיר לובלין במספר ערי המדינה אחרי שהוא עצמו היה אז הרב אב״ד של העיר לובלין? וד״ל, — והנה גם לדידן שהחלטנו ג״כ דהעיר לובלין לא היתה מעולם העיר הראשית במדינה, עוד לא אמרנו בזה מפני שהיתה קהלה קטנה מאד, כאשר עלה על דעת הכותב שם, רק אמרנו שהיתה עיר בינונית כמו העיר פרעמיסלא או פינטשוב ודומיהן, ומעתה יטול הכותב מה שחידש בזה. —

י) ובסיום דברי אמרתי להעתיק פה בקצרה ג״כ דבר אחד הנוגע לענינגו, והוא משו״ת פני יהושע ח״ב חלק אהע״ז בסי׳ ס״ג, אשר שם נדפס תשובת הגאון מו״ה אברהם ז״ל האב״ד דק״ק בריסק דליטא (והוא בן הגאון בעל משאת בנימן), והעתיק שם גביית עדות שהוגבה בב״ד שם בשריותא דעגונה וז״ל „במותב תלתא בי דינא כחדא הוינא, ואתא לקדמנא איש אחד ששמו מנחם ב״ר שלמה מק״ק אוסטרא, והעיד לפנינו בתורת עדות בזה״ל, אני נסעתי זה כמו ד׳ שנים בשליחות משלש ארצות לחפש אחרי האנשים אשר הרחיקו נדוד מביתם, ועזבו את נשותיהם עגונות כפי המכתבים שיש בידי ממנהיגי דשלש ארצות, שאני המשולח מאתם לדבר זה, ואז פגשתי על הדרך אצל נהרי זיטא יהודי אחד ממענץ אשר נסע בעגלה עם בתולות ועם נשים וכו׳ היום יום ה׳ ד׳ כסלו שצ״ט לפ״ק פה ק״ק בריסק דליטא, נאום נת בלא״א מו״ה משה מישל זצ״ל, ונאום אברהם בלא״א הר״ר יקותיאל זלמן ש״ן, ונאום הק׳ יעקב שור בלא״א הגאון הגדול מו״ה אפרים זלמן שור זצ״ל״,— וסיים שם הגאון האב״ד דק״ק בריסק הנ״ל: „והבאתי הדברים לפני הרבנים דמדינה ביריד לובלין בשנת שצ״ט לפ״ק, ויצאו שלשה בראשי הקרואים הלא המה הגאון ר׳ משה ר׳ מענדלש האב״ד דק״ק פוזנן, והגאון מו״ה יום טוב ליפמן סג״ל בעל תוס׳ יו״ט (שהיה אז אב״ד דק״ק לאדמיר), והגאון מו״ה מאיר ז״ק האב״ד דק״ק לבוב, וכך הותרה האשה״, עכ״ל התשובה הנדפסת בשו״ת פני יהושע שם, ולמדנו ממנה שלשה דברים: א) שגאוני ומנהיגי ארבע ארצות היו עיניהם פקוחות לעשות הרבה גם בשביל תקנות עגונות, והיו רגילים לשלוח שלוחיהם מבית הוועד שלהם, לשוט בארץ ולחפש אחרי הבעלים אשר עזבו את נשותיהם עגונות, והשתדלו להתיר אותן מכבלי העיגון. ב) שמדינת ליטא היתה ג״כ בכלל שלש הארצות והם: מדינות פולין (קטן וגדול), מדינת רוסיא (נכלל בה פאדליע, וואהלין), ומדינת ליטא, (והעיר בריסק בראשה). ג) שהעיר לאדמיר היתה הקהלה הראשית במדינת וואהלין, שהרי הגאון בעל תוס׳ יו״ט שהיה בשנת שצ״ט עדיין אב״ד שם, היה גם כן כסאו מוטלת בין גדולי רומי גאוני הוועד ביריד לובלין שם, ודי בזה. —

ובזה אשים קנצי למלין עם ברכת החיים והשלום וכל טוב סלה מאת מוקירו ומכבדו

הצעיר **חיים נתן דעמביצער** החופ״ק קראקא יע״א,
בעהמ״ח ס׳ לוית ח״ן וס׳ כלילת יופי.

מכתב ד.

לכבוד אהובי תלמידי היקר והנחמד, אוהב תורה עם חכמה מו"ה **פייבל הירש ווערטהיימער** נ"י.

כן נמסר לידי מכתבך הנעים בצירוף שאלותיך היקרות בעניני תולדות גדולי ישראל, והנה אם אמנם כי טרדותי רבו למעלה ראש, כאשר לא נכחד כי זה גם ממך, עכ"ז לא יכולתי להשיב פניך ריקם, ולקחתי לי מועד להשיב לך על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

א) אשר שאלת ממני להודיעך באר היטב מי הוא זה הגאון מו"ה ישראל שמואל קאליהארי בעל ספר „ישמח ישראל" אשר כלל בו כל הדינים מכל ד' חלקי הש"ע על פי סדר אלפ"א בית"א, ונדפס בראשונה פה קראקא בשנת שפ"ו על ידי הגאון המחבר בעצמו והוא יקר במציאות, ורק אח"כ נדפס עוד איזה פעמים בברלין ובסדילקאב, עם הפירוש שחבר עליו הרה"ג מו"ה יקותיאל במו"ה אביגדור כ"ץ מק"ק קראטאשין בעל ס' להם הפנים על יו"ד והוא התנו של בעל מגן אברהם, ולכלם בשמות יקרא: חוקי חיים על חלק או"ח, וחוקי דעת על חלק יו"ד, וחוקי משפט על חו"מ, וחוקי דרך על אבן העזר, ובשער הספרים שם לא נזכר כלל שם המחבר בעל ישמח ישראל, אך בשנת תרכ"ה נדפס בווינא עוד הפעם הס' ישמח ישראל מחלק יו"ד בלבד עם הפי' חוקי דעת הנ"ל וגם עם פירוש עוללות צבי, ושם נדפס בשער הס' „ספר ישמח ישראל שסדרו על פי אלפ"א בית"א הרב הגאון מו"ה ישראל שמואל בן רבי שלמה הרופא הספרדי זללה"ה" ע"כ, ועדיין לא נזכר שם שם עירו, ואיה אפוא היה מקום תחנותו? וגם מתולדותיו לא נודע מאומה! והנני להגיד לך ידיד יקיר לי! כי אני בעזה"י כבר העירותי לכתוב קצת מתולדותיו במבוא לספרי כלילת יופי ח"א בהערותי שם בסימן יו"ד, ושם הראיתי לדעת כי הגאון מו"ה ישראל שמואל קאליהארי בעל ספר ישמח ישראל היה מגדולי ומגדולי חכמי עירנו ק"ק קראקא בזמן רבותינו הגאונים מהר"י סירקיש בעל הב"ח ז"ל, ומהר"נ שפירא בעל מגלה עמוקות ז"ל, אשר היו שניהם רבני העדה פה בזמן אחד, הראשון היה האב"ד, והשני היה הריש מתיבתא כנודע — אביו היה הרב החכם הגדול מו"ה שלמה קאליהארי הספרדי ז"ל שהיה רופא מומחה לעדת ישראל וגם מגדולי וחכמי העיר פה קראקא בזמן רבותינו הגאונים הרמ"א ובעל שארית יוסף, שהיו שניהם מראשי בי דינא רבה דפה בזמן אחד. וידוע כי בזמנם היה חי פה ג"כ הרה"ג מהר"ין באכטינגש ז"ל שהיה שו"ב ומנקר פה והוא בעל ספר „שחיטות מהר"ץ" המובא בספרי הפוסקים, והיה דרכו להציע שאלותיו וספקותיו בעניני ההוראה לפני רבינו הרמ"א, וגם לפני בעל שארית יוסף, ולפעמים הציע ג"כ שאלותיו גם לפני הרב ר' שלמה קאליהארי הרופא הנ"ל, כמבואר כל זה בספרו שחיטות מהר"ץ במקומות שונים, ונפטר הרב מהר"ש קאליהארי הרופא ביום השבת ט"ז כסלו שנ"ז לפ"ק, והניח אחריו בת אחת וארבעה בנים גדולים בתורה ובחכמה ובגדולה, וכלם היה מיקירי ונכבדי עירנו כמבואר בפנקס הח"ק פה, וכבר קראתי אותם

בשם בהערותי שם. ובנו הגאון מו״ה ישראל שמואל קאליהארי, הוא היה גביר לאחיו, כי היתה תורתו אומנתו, וגם הון ועושר בביתו והרביץ תורה ברבים בבית מדרשו, והיה לו תורה וגדולה במקום אחד, ומלבד ספרו היקר „ישמח ישראל״ הנ״ל שהדפיסו בחייו, חבר עוד ספרים רבים ונכבדים בנגלה ובנסתר כפי אשר השבם כלם בהקדמתו לס׳ ישמח ישראל שם, ולכלם בשמות יקרא, ונתבקש בישיבה של מעלה זקן ושבע ימים ביום ב׳ י״ג שבט ת׳ לפ״ק (פנקס הה״ק פה). —

והנה מבניו ונינו ונכדיו לא הבאתי שם מאומה, יען כי היה קצר המצע בהערותי שם, ולהשלמת תולדותיו גם בזה, הנני להודיעך תלמידי יקירי, כי כבר נדפס בזמנינו קונטרס מיוחד אשר מדובר בו נכבדות משלשלת גדולה אשר יצאה ממנו דור אחר דור עד זמננו זה, ונקרא הקונטרס ההוא בשם „תואר פני שלמה״ אשר חבר אחד מיו״ח ה״ה הרב המפורסם נדיב ושוע מו״ה שלמה זלמן בהרב מו״ה יוסף לאנדסבערג מפוזנן הנודע במדינות פולין בשם ר׳ זלמן פוזנר מלובראנין ונפטר ה׳ אייר תרכ״ג לפ״ק, (והוא היה דור ששי להגאון בעל ישמח ישראל), והניח אחריו ארבעה בנים, (ואחד מהם היה הרה״ג חריף ובקי וצדיק כביר הגביר מו״ה משה לאנדסבערג דיין מציין וגבאי דארץ הקדושה בק״ק פוזנן, כן כתב לי ידידי הרב החכם הגדול מו״ה שלמה פלעסנר ז״ל במכתבו אלי בשנת תרי״ג לפ״ק), ואחד מבניו סדר ג״כ הקונטרס הנ״ל והוציאו לאור הדפוס, וראיתי להעתיק פה בקצרה תורף הדברים מאשר נדפס שם בזה, ואעיר גם כן על רובי השגיאות אשר מצאתי ג״כ בהקונטרס שם בתוך המשך הדברים, בלי שום משוא פנים, ואתה הסכת ושמע. —

דע כי הרב המחבר בספרו „תואר פני שלמה״ השב שם סדר שלשלת יחוסו עד בואו אל הרב החכם הגדול מו״ה שלמה קאליהארי הרופא ז״ל, והנה כתב על עצמו שם, שהוא היה בן להרב הגדול הצדיק מו״ה יוסף לאנדסבערג (תלמיד הגאון מהר״ץ חריף ז״ל האב״ד דק״ק פיורדא), והוא נולד בעיר פוזנן בשנת תק״י והחזיק ג״כ ישיבה בעיר הנ״ל, ונפטר שם בשנת תקפ״ה, והוא היה בן להרב המאוה״ג מו״ה אליהו ז״ל האב״ד דק״ק לאנצבורג שנולד ג״כ בעיר פוזנן בשנת ת״ע לפ״ק, ובשנת תע״ו היה הרג רב בתוך עם ד׳ אשר בק״ק פוזנן שם, כמבואר בהסליחה שחבר הגאון מו״ה יעקב האב״ד דק״ק פוזנן שם, וגם בפנקס דבית הכנסת שם, וברחו רוב בני העיר לבית הכנסת, ועמהם גם העלם הנ״ל ובעד חלון בית הכנסת שם נפל חתיכת זכוכית על ראשו בעצם מוחו, ובעזרת ה׳ נתרפא מיד, ואח״כ נשא אשה הגבירה מרת מיכלה בת הרה״ג מו״ה צבי הירש האב״ד דק״ק שווערין, ושוב נסע לאמשטרדם ולמד שם בחברת חברו הרב הנגיד מו״ה אליהו נארדאן ז״ל, והתמהמה שם ב׳ שנים, (ושם פלפל ג״כ עם הגאון בעל שאגת אריה אשר בא שם בהתנכרות), ומשם נתקבל לאב״ד בק״ק ווערשנא והגליל, אך ע״י עליית הדם מאס לשבת שם, ונתקבל לאב״ד בק״ק לאנצבורג, ונמצא הסכמתו על ספרי הטורים עם הבית יוסף דפוס ־דיהרנפורט ע״י ר׳ מיכל

מ״ס, ותתם א״ע שם בשנת תקמ״ו, „הצעיר אליהו מפוזנן החונה בק״ק לאנצבורג יע״א״, והוא היה בן הגאון הדרשן מו״ה אריה ליבוש זצ״ל אשר ילדתו אמו בהיותה בת חמשים שנה בעיר פוזנן שם, ובהיותו בן י״ג שנים דרש ברבים בבית הכנסת הישן שם, וילך הלוך וגדול עד שנתקבל לאב״ד בק״ק פייזער ובק״ק סאמטור בעודנו בימי חורפו, ואח״כ עזב את הרבנות ונתקבל למלאות מקום אביו הצדיק להיות דרשן ודיינא בק״ק פוזנן (בימי הגאון ר׳ יעקב הנ״ל האב״ד דשם), ואח״כ קידש את השם ברבים ע״ד עלילת דם, הידוע, כנזכר בס׳ עמודי עולם להרב מו״ה שמואל האב״ד דק״ק שטרים, ונדפס בברלין תק״א לפ״ק, והתחלת העלילה היה בפוזנן שם בערב ראש השנה משנת תצ״ו, ובו ביום תפסו את הרב הגדול הדרשן הקדוש והטהור מו״ה אריה ליב זצ״ל הנ״ל, ואת השתדלן הגדול הקדוש והטהור מו״ה יעקב זצ״ל, והיו מענים ומיסרים אותם ואח״כ היו נושאים אותם לביתם והיו מעונים ומיוסרים על מטותיהם איזה שבועות עד שנפטרו והלכו לעולמם, הרב הדרשן נפטר ח״י כסלו תצ״ז, והרב השתדלן כ״ז מרחשון תצ״ז הי״ד, והרב הקדוש מו״ה אריה ליב הנ״ל היה בן הרב הגאון מו״ה יוסף זצ״ל שהיה דרשן ודיינא בק״ק פוזנן, ובילדותו למד בק״ק שדה לבן שהיה אז ישיבה גדולה שם, ובשנת ת״ח בעת צרה ומצוקה ברח משם עם חבירו לבית הקברות שם, והיו טמונים בקברות הצדיקים שני ימים, וביום השלישי אחרי שעזבו הזדים את העיר, שבו העירה ומצאו שם כל הצדיקים שנהרגו על קדוש השם, והתעסקו בקבורתם. והנה הוא היה תלמיד להגאון בעל תוס׳ יו״ט בהיותו אב״ד בק״ק קראקא, ועוד נמצא בכתב ידו שכתב וז״ל „קבלתי מש״ב האלוף התורני המקובל האלקי האי תנא ירושלמי הוא. ה״ה כמוהר״ר מאירל פאפרש זצ״ל כשלמדתי אצלו בק״ק קראקא והעתקתי ממנו הגהות על הזוהר״ עכ״ל. ואח״כ בשנת תי״ט לפ״ק, נתקבל להיות דרשן ודיינא בק״ק פוזנן בימי הגאון האב״ד דשם מו״ה יצחק זצ״ל שהובא במגן אברהם, והאריך ימים יותר מצ״ה שנים, והוא חבר ס׳ שדה בוכים, ונדפס בשנת תל״ט על ידי אחיו הרב מו״ה יצחק ז״ל, וס׳ יסוד יוסף שנדפס ג״כ בשנת תל״ט ע״י בן גיסו מו״ה יוסף בהרב מו״ה חיים קדיש ז״ל, ושם מזכיר ג״כ חבוריו אשר הניח אחריו בכתב יד והם ס׳ יד יוסף, וס׳ יוסף מוקיר שבתא, וכן נשאר ממנו בכתובים ס׳ ויכלכל יוסף הכולל חידושי דינים, וס׳ וילקט יוסף ממדרשים וממקובלים, ובס׳ שו״ת אבן השוהם בסימן ח׳ נדפס ג״כ ממנו תשובה אחת אשר השיב להמחבר שם, וז״ל גדולה תשובה שמגעת עד כסא כבוד מר מחותני הרב הגדול הדיין המצוין מו״ה אליקום געץ נר״ו — הרב הזה הוציא לאור ס׳ שו״ת פני יהושיע וס׳ מגיני שלמה שהיה נכדו של רש״י ז״ל — ובסוף תשובתו שם חתם א״ע דברי אוהבו יוסף בהרב מו״ה שלמה ז״ל דרשן ודיינא רבה פה ק״ק פוזנן יע״א.

והנה אביו הרב מו״ה שלמה ז״ל הנ״ל היה אב״ד ור״מ בק״ק לונשיץ והיה ג״כ פייטן גדול, שכן נדפס ממנו באמשטרדם מספד מר וסליחה על הקדושים דק״ק לונשיץ וכתב שם וז״ל „חברתיו בשנת שפ״ד בהיותי נודר

ללחם לחמה של תורה ועבודה בבית מדרשו של אדוני אבי האלוף הותיק מו״ה שמואל יצ״ו, עמו מקור חיים וכו׳, בקום עלינו אדום בעלילת שקר ובאו במאסר השלמים והיקרים, וברוב עונותינו נהרגו ונשרפו כולם על קדושת שמו הגדול ונפלו הגבורים בירח אדר זיי״ן בו וכו׳, הק׳ שלמה בלאאמ״ו מו״ה שמואל קאליהארי, התן האלוף מו״ה יהודה רופא דק״ק פוזנן יצ״ו״ ע״כ, והנה הסליחה מיוסדת על פי אלפ״א בית״א, ואח״כ שם המחבר „אני שלמה בן מו״ה שמואל שלי״ט״ ומזה מוכח שגם אביו היה אב״ד בק״ק לונשיץ בעת ההיא, ואח״כ היה הוא ממלא את מקום אביו בלונשיץ שם, וכן מצאתי כתוב בכתב יד אא״ז הרב מו״ה אליהו ז״ל שמכנה אותו בשם אב״ד דק״ק הנ״ל. — והנה אביו הרב הגאון מו״ה שמואל קאליהארי הנ״ל כבר נודע שהוא חבר ס׳ ישמח ישראל על ד׳ חלקי הש״ע על פי אלפ״א בית״א בקיצור נמרץ, ונדפס בקראקא בשנת שפ״ו, והוא היה בן השר והטפסר הראש ומנהיג הרופא מומחה מו״ה שלמה קאליהארי ז״ל מק״ק קראקא, ומובא בתשובות ובשחיטות האחרונים, וגם בשו״ת מהר״ם מלובלין בסימן ק״א אשר השיב לו הגאון המחבר שם בזה״ל „שלמא רבא לגברא רבא קדוש ונורא דמי לבר אלהין הישיש האלוף המופלא בתורה ובחסידות מו״ה שלמה רופא יצ״ו״ ע״כ, והנה ממה שכתב עליו הישיש נראה שהיה כבר זקן מופלג תנצב״ה. עכת״ד בעל תואר פני שלמה בקונטרס שם, ועל זה הוסיף בנו המסדר שם בסוף דבריו בזה״ל: „והנה לפמ״ש בטורי זהב באו״ח סימן ס״ו סק״ו, ונהירנא בילדותי היה רופא אחד זקן ושמו מו״ה שלמה שהלך בסוף ימיו לארץ ישראל והוא שאל מן הגאון מהר״ם מלובלין יע״ש, ובספר צמח דוד מבואר דמהר״ם מלובלין נפטר בשנת שע״ו, ובהקדמת בנו כתב שאביו מהר״ם מלובלין היה בן נ״ח שנים כד נח נפשיה, וא״כ נולד בשנת שי״ח, וגלות פורטיגאל היה בשנת רנ״ו ונמצא שנולד לאחר הגירוש ס״ב שנים, וכפי הכתוב בהקדמה שם עלה לגדולה בק״ק קראקא בעודו רך בשנים ולא היה עדיין בן שלשים שנה, ולפי זה כשהיה מתעסק בקדשים אא״ז מו״ה שלמה רופא עם הגאון מהר״ם מלובלין, היה אא״ז בערך שמונים שנה כן נראה לע״ד, עכ״ל המסדר שם שהוא בן המחבר.

ועתה הנני להראות לך יקירי, כי אם אמנם דבר גדול עשה הרב המחבר הנ״ל במה שהעלה על הגליון מתולדות אבותיו ואבות אבותיו מדור לדור עד בואו אל הרב החכם הגדול מו״ה שלמה קאליהארי הרופא מומחה דק״ק קראקא, עם כל זה לא נמלט מן כמה שגיאות אשר פלטה קלמוסו גם כן בתוך המשך דבריו אשר כתב מבלי שום חקירה ודרישה רק כפי אשר עלה בדמיונו בהשקפה הראשונה, וארשום פה בקצרה מה שיש לי להעיר עליהם, ואבא על סדר דבריו. —

א) מה שכתב שהרב הגאון מו״ה יוסף בעל יסוד יוסף נתקבל בשנת ת״ט להיות דרשן ודיינא בק״ק פוזנן בימי הגאון האב״ד דשם מו״ה יצחק ז״ל שהובא במגן אברהם, הוא ללא אמת, כי הגאון ר׳ יצחק הנ״ל לא היה עדיין בשנת ת״ט אב״ד בפוזנן שם, וידוע שבימי חופו היה אב״ד בק״ק לויצק,

ומשם נתקבל לאב״ד בק״ק ווילנא, ובשנת תכ״ד בא שם בהסכמה על ס׳ עמודיה שבעה להרב מו״ה בצלאל, דרשן דק״ק סלוצק, וגם בשנת תכ״ו היה עדיין אב״ד בווילנא שם, ואז בא בהסכמה על ס׳ שערי ציון להרב מו״ה דוד טעבילי מק״ק פוזנן, וסביב לשנת תכ״ח נתקבל לאב״ד בק״ק פוזנן ואז שאל ממנו רבינו בעל מגן אברהם כמבואר שם בסימן א׳.

ב) גם מה שכתב שהרב הגדול מו״ה אליקום געץ בעל שו״ת אבן השוהם, הוא הוציא לאור הס׳ מגיני שלמה וס׳ שו״ת פני יהושיע מהגאון מו״ה יושיע מקראקא שהיה נכדו של רש״י ז״ל, הנה גם בזה לא דבר נכונה, כי באמת שני ר׳ אליקום געץ היו, והראשון שחבר הס׳ אבן השוהם הוא היה אב״ד בק״ק הילדסהיים, והיה בנו של הרב מו״ה מאיר ז״ל האבד״ק פילא, כמבואר בהקדמת בן המחבר שם ה״ה הרה״ג מו״ה מאיר ז״ל האבד״ק לאסק שהביא הס׳ אבן השוהם לבית הדפוס בשנת תצ״ג, ושם סיפר ג״כ שאביו הרב המחבר ר׳ אליקום געץ ז״ל דרש בווינא בשנת תכ״ב בהיותו מתאכסן שם בבית שארו הרב הגדול מו״ה משה מירלש ז״ל, יע״ש; ואולם ר׳ אליקום געץ השני אשר הוציא לאור הס׳ מגיני שלמה ושו״ת פני יהושיע, היה אחריו בזמן כי הוא נולד פה קראקא בשנת תכ״א, ובן ג׳ שנים היה במות עליו אביו הרב הנגיד מו״ה מרדכי ז״ל שנפטר פה טו״ב אלול תכ״ד לפ״ק, ונמצא דבעת שדרש ר׳ אליקום געץ הראשון בווינא בשנת תכ״ב, היה אז ר׳ אליקום געץ השני עדיין קטן המוטל בעריסה. ואחרי מות אביו הרב הנ״ל נתגדל פה על ברכי אבי אביו הרה״ג מו״ה משה ז״ל (שנפטר פה כ״ה אייר תמ״ה), בהגאון בעל מגיני שלמה ושו״ת פני יהושיע, ואח״כ נשא אשה מק״ק פוזנן, וקבע שם בית מדרשו לתורה ולתעודה, ובמשך הזמן נתקבל לדיין ובני ישיבה בק״ק פוזנן שם, וכבר הארכנו בזה בתולדות הגאון רבינו יהושיע ז״ל בעל מגיני שלמה. ודע דגם מה שהוסיף עוד בעל תואר פני שלמה שם, שהגאון בעל מגיני שלמה היה נכד למאור עינינו רש״י ז״ל, גם זה בדותא היא, כי לא נמצא דבר זה בשום מקום. —

ג) גם מה שכתב עוד והחליט לדבר ברור שהגאון מו״ה ישראל שמואל קאליהארי, בעל ישמח ישראל אבי הרב מו״ה שלמה האב״ד דק״ק לונשיץ, היה ג״כ אב״ד בק״ק לונשיץ, ובנו הרב ר׳ שלמה מלא את מקומו אחריו שם, לא היו דברים מעולם, כי כפי המבואר בפנקס הקהל פה לא קבל עליו הגאון ר׳ ישראל שמואל הנ״ל מעולם לא עול הרבנות ולא עול הדיינות, רק ישב באהלה של תורה כל ימיו מתוך עושר וכבוד בביתו פה קראקא, ונפטר פה בי״ג שבט ת׳ לפ״ק וכמ״ש לעיל.—

ד) ומה שכתב עוד שהרב הגדול הראש ומנהיג מו״ה שלמה קאליהארי, הרופא דק״ק קראקא, הוא המובא ג״כ בשו״ת מהר״ם מלובלין בסימן קי״א, והיה אז זקן וישיש, גם בזה לא דבר נכונה, כי נראה ברור שזה ר׳ שלמה הרופא שלקח דברים עם רבינו מהר״ם מלובלין שם, איננו ר׳ שלמה הרופא קאליהארי שלנו אשר לקח דברים עם רבינו מהרש״ל ז״ל בשנת שי״ט כמבואר

בשו״ת רש״ל בסימן כ״א, ונזכר ג״כ בשו״ת הרמ״א בסימן ל׳ ויע״ש. כי שנים היו, וזה שנזכר בשו״ת מהר״ם מלובלין היה אה״כ, והוא המובא ג״כ בטורי זהב או״ה בסימן ס״ו סק״ו, שכתב שם שר׳ שלמה הרופא שהלך בסוף ימיו לארץ ישראל שאל מאת רבינו מהר״ם מלובלין שם ע״ד הנוסח מלך צור ישראל וגואלו, ולא היה בידו להשיב, והרי הדבר ידוע שר׳ שלמה הרופא קאליהארי לא הלך בסוף ימיו לארץ ישראל, ומנוחתו כבוד בבה״ק הישן פה קראקא וכמ״ש לעיל וכל זה ברור.

ה) גם החשבון שעשה בן המחבר שם בסוף דבריו להוכיח על ידי זה שהרב ר׳ שלמה קאליהארי הרופא היה זקן בן שמונים שנה בעת שהציע דבריו לפני מהר״ם מלובלין, איננו חשבון צדק, וגם עיקר הדבר מביא לידי גיחוך, שהוא בא לחשוב שנותיו של מהר״ם מלובלין שנולד ס״ב שנים אחר גלות פורטיגאל שהיה בשנת רנ״ו, וכל קורא משכיל יעמוד משתומם וישאל: מה ענין שמטה אצל הר סיני? והרי גלות פורטיגאל אינו ענין כלל לנדון שלנו, דהרי אף גם אם נניח שכונת מהר״ם מלובלין היה שם על ר׳ שלמה קאליהארי הרופא שנפטר בקראקא, ולא על ר׳ שלמה הרופא שהלך בסוף ימיו לארץ ישראל, גם כן אי אפשר לומר שהיה ר׳ שלמה קאליהארי זה בעצמו מגולי פורטיגאל אשר היתה בשנת רנ״ו, דאפילו היה בן יומו כשגלה משם, שהרי נפטר פה קראקא בשנת שנ״ז וכמ״ש בפנקס הה״ק פה, ונמצא שהיה הי יותר ממאה שנים, ודבר הידוש כזה, באין ספק שהיה נרשם ג״כ בפנקס הח״ק שם לזכרון. ובע״כ שרק אבותיו היו מגולי פורטיגאל והוא נולד זמן רב אחר גלות פורטיגאל, ולפי זה נפל כל חשבונו שם בבירא. ומלבד זה גם לפי דבריו אין החשבון שלו עולה יפה, שהשב שם דרבינו מהר״ם מלובלין נולד בשנת שי״ח, וזה היה ס״ב שנים אחרי גלות פורטיגאל שהיתה בשנת רנ״ו, והוא עלה לגדולה להיות אב״ד בקראקא בטרם, מלאו לו שלשים שנה כמבואר בהקדמת ס׳ שו״ת מהר״ם מלובלין שם, ונמצא דבעת שהציע ר׳ שלמה קאליהארי את דבריו לפני מהר״ם מלובלין, היה רש״ק אז בן שמונים שנה, וכל זה לא יצדק, שהרי דבר ברור הוא שרבינו מהר״ם מלובלין לא נתכהן לשבת על כסא קראקא רק איזה שנים אחרי מות הותנו הגאון מו״ה יצחק כהן שפירא שהיה אב״ד פה ונפטר בשנת שמ״ב לפ״ק, ומהר״ם מלובלין עלה לשבת על כסא חותנו הגאון ז״ל בשנת שמ״ז כאשר בררנו כל זה במקום אחר, וגם בעת ההיא עדיין לא מלאו לו שלשים שנה, ולפי זה אם נניח כדבריו שאז הציע ר׳ שלמה קאליהארי מקראקא את שאלתו לפני מהר״ם מלובלין, הרי נמצא שהיה ר׳ שלמה זה אז יותר מבן תשעים שנה, שכך עולה החשבון מכוון מזמן גלות פורטיגאל שהיתה בשנת רנ״ו עד שנת שמ״ז שאז נתקבל מהר״ם מלובלין לאב״ד פה קראקא, וכנ״ל, והמסדר שם לא מנה לו רק שמונים שנה, אתמהה! ואולם כל זה לפי דבריו, אבל כבר הראיתי לדעת, כי הרב המחבר ס׳ תואר פני שלמה, ובנו החכם המסדר שניהם שגו ברואה, כי אין כונת מהר״ם מלובלין

בתשובתו שם על ר׳ שלמה רופא קאליהארי שנפטר בקראקא שהיה ספרדי, רק על ר׳ שלמה רופא אחר המובא בט״ז שהלך בסוף ימיו לארץ ישראל, וכנ״ל. וזהו מה שרצינו לבאר. —

ב) וששאלת על שני גדולי וגאוני ק״ק ווילנא אשר בא זכרם ב„בית להם יהודה״ על ש״ע יו״ד בסוף סי׳ רס״ה בענין דאם יש ברית מילה בבית הכנסת דאין אומרים תחנון, וכתב שם בעל בל״י ז״ל „גם שמעתי כשהייתי בעיר ואם בישראל ק״ק ווילנא כשמתפללין בעזרה שלפני בית הכנסת, והורה הגאון מו״ה נחמן ז״ל או הגאון מו״ה משה ז״ל שהמנין הראשון שמתפללין בעזרה אין אומרים תחנון, והמנין השני או השלישי אמרו תחנון״ ע״כ. ובקשת ממני לברר לך מי היו שני הגאונים האלה? כי לא פירש שם אם היו רבנים או דיינים בווילנא, ובאיזה זמן נהגו נשיאותן שמה? והנני להגיד לך יקירי, כי כבר העיר עליהם החכם הנודע מו״ה שמואל יוסף פין מווילנא בספרו „קריה נאמנה״ על רבני וגאוני ק״ק ווילנא, ושם בצד ק״א כתב בזה״ל „ולא ידעתי את הגאון ר׳ נחמן וגם לא יכולתי לכוון על איזה גאון ר׳ משה ירמוז, ואולי על הגאון ר׳ משה חתן ר׳ זאלקינד הנזכר לעיל שהיה נקרא בשם ר׳ משה חר״ז, ושם כתב שהוא היה דיין מצוין בווילנא, והוא היה אביו של הרב בעל מצודת דוד, ובשנת תצ״ו היה עוד בחיים, כי כן נראה מספרו של בנו בעל מצודת דוד״, ע״כ ויע״ש. והנך רואה שהחכם שי״ף בעל קריה נאמנה הודה ולא בוש לומר שלא ידע את הגאון הראשון, וגם את השני לא ידע לכוון על מי ירמוז, והוא כמסתפק דאולי כוון על הרב ר׳ משה חר״ז שהיה דיין בווילנא אביו של בעל מצודת דוד ובשנת תצ״ו היה עדיין בחיים. ואולם כל טהור עינים יחזה שאין כאן ספק כלל, דאי אפשר כלל לומר שהרב בעל בל״י כוון בזה על הרב ר׳ משה חר״ז הדיין בווילנא ושהיה עדיין חי בשנת תצ״ו, שהרי כתב עליו בעל בל״י „הגאון ר׳ משה ז״ל״ והספר בל״י נדפס בזאלקווא בשנת תצ״ג ואז היה עדיין חי ר׳ משה חר״ז, ואיך כתב עליו המחבר שם תיבת „ז״ל״? ומלבד זה גם מלשון המחבר שכתב דכשהיה בווילנא שמע שהורה הגאון ר״נ ז״ל או הגאון ר״מ ז״ל שהמנין הראשון אין אומרים תחנון, נראה בעליל שהוא לא היה בזמנם ולא שמע מפיהם הוראתם, רק ראה שהעם היו נוהגין כן על פי הוראתם ונסתפק אם היו נוהגין כן על פי הוראת הג״מ נחמן או על פי הוראת הגאון ר׳ משה, וממילא רשוב לא יתכן לומר שכוון על ר׳ משה חר״ז שחי בזמנו. —

ועתה הסכת ושמע ממני פשר דבר, ויתברר לך ששני הגאונים האלה היו מן המצוינים שבדורם, ושניהם היו יושבים על כסא ווילנא שם בתור אב״ד בזה אחר זה, עוד בזמן קודם. דע כי על כסא הגאון מהר״ם בעל חלקת מחוקק שהיה אב״ד בווילנא שם בימי הגאונים בעל הש״ך ומהר״ש קאיידניבר בעל ברכת הזבח ומו״ה אפרים הכהן בעל שו״ת שער אפרים, ואחרי שנתקבל בעל חלקת מחוקק מווילנא לשבת על כסא הרבנות בק״ק בריסק דליטא, אז נתקבל לשבת על כסאו בווילנא שם הגאון המקובל מו״ה

יצחק במו״ה אברהם ז״ל, המובא במגן אברהם בסי׳ א׳ סק״י, ובימי הורפו היה אב״ד ור״מ בק״ק לויצק (כמבואר בס׳ שם יעקב בערך בושה וענוה בסי׳ ה׳), ומשם נתקבל לאב״ד בווילנא ובשנת תכ״ד כבר ישב על כסאו שם, ואז נתן הסכמתו על הדפסת ס׳ עמודיה שבעה להרב ר׳ בצלאל דרשן דק״ק סלוצק, ובשנת תכ״ו נתן ג״כ הסכמתו שם על ס׳ שערי ציון להרב ר׳ דוד טעבילי מק״ק פוזנן, וסביב לשנת תכ״ה נתקבל מווילנא לאב״ד ולר״מ בק״ק פוזנן וכל מדינת פולין גדול, ואז שאל ממנו רבנו בעל מגן אברהם שם כידוע, ובעיר ווילנא נתקבל לאב״ד ולר״מ הגאון הגדול מו״ה נחמן, והוא היה בן דורי ואוהב נאמן של הגאון הדרשן מו״ה יהודה אריה ליב שהיה אב״ד ור״מ בק״ק בוסק במדינות פולין, בעהמ״ה ס׳ לב אריה על התורה ועל חמש מגילות שנדפס בווילמערסדארף בשנת תל״ד, בהסכמות כל גאוני וחכמי הדור ההוא ובראשם הגאון המקובל ר׳ יצחק הנ״ל האב״ד דק״ק פוזנן שהיה ש״ב של הרב בעל ס׳ לב אריה, ושם בסוף ספרו בחידושיו על מגילת אסתר בד״ה במדרש בפסוק ליהודים היתה אורה כתב המחבר שם בזה״ל: „ונראה לי לבאר בהקדם מה ששמעתי מפי אוהבי נאמני הרב הגדול בדורו כמוהר״ר נחמן אב״ד ור״מ דק״ק ווילנא״ ע״כ, ויעש״ה.

ועדיין יש לשאול מי הוא זה הגדול בדורו מו״ה נחמן שהיה אב״ד ור״מ בק״ק ווילנא? מאין בא? ומה שם אביו כי נדע? והנני להגיד לך, יקירי, השערת דעתי גם בזה. דע כי בזמן הגאון בעל לב אריה הנ״ל חיו אז שני גדולי הדור במקומות שונים אשר היו נקראים בשם ר׳ נחמן, האחד היה הגאון מו״ה נחמן במו״ה שלמה נפתלי, שהיה אב״ד ור״מ בק״ק לאדמיר, והוא נמנה שלישי עם הגאונים אנשי שם אשר הסכימו יחדו על הדפסת ס׳ עמודיה שבעה בוועד דארבע ארצות פולין בלובלין ביריד גראמניץ י״א ניסן תכ״ד לפ״ק, ובאו שם על החתום הראשון מרא דאתרא הגאון מו״ה משה במו״ה יצחק ר׳ בונמש מקראקא האב״ד דק״ק לובלין, והוא בעל מהדורא בתרא חתן רבינו מהרש״א ז״ל, והשני הגאון מו״ה דוד במו״ה שמואל סג״ל האב״ד דק״ק לבוב, והוא בעל הט״ז חתן רבינו בעל הב״ח ז״ל, והשלישי הכי נכבד הוא הגאון מו״ה נחמן במו״ה שלמה נפתלי ז״ל האב״ד דק״ק לאדמיר, ואחריהם באו על החתום עוד הרבה מגדולי הדור ההוא (ואח״כ באו שם ג״כ הסכמות הכמי וגאוני מדינת ליטא, ובתוכם גם הגאון מו״ה יצחק במו״ה אברהם הנ״ל שהיה אז אב״ד בק״ק ווילנא), — ונמצא בזמן ההוא עוד גאון אחד שהיה נקרא ג״כ בשמו ר׳ נחמן, והוא הגאון מו״ה נחמן כהן ראפפורט האב״ד דק״ק בעלזא, וגם הוא בא בהסכמה בין הגאונים דארבע ארצות אשר הסכימו יחדו על הדפסת ס׳ לב אריה על התורה הנ״ל בוועד יערסליב בשנת תל״א לפ״ק, וחתם שם „נאום נחמן בלא״א מו״ה מאיר כהן ראפפורט ההונה בק״ק בעלזא, (ונראה שהוא היה אבי הגאון הנודע מו״ה שמחה כהן ראפפורט, אביו של הגאון המפורסם מו״ה חיים כהן ראפפורט האב״ד דק״ק לבוב, והג״מ נחמן הזה היה ג״כ ממשפחת ליפשיץ והיה חתן הגאון מו״ה יוסף במו״ה

אליקום געץ האבד״ק לבוב, התן רבינו מהר״ם מלובלין שהיה חתן הגאון מו״ה יצחק כהן שפירא האבד״ק קראקא, כמבואר כל זה אצלינו בספרי כלילת יופי ח״א בתולדות הגאון מו״ה שמחה כהן ראפפודט בסימן י״ב שם, ושם כתבנו שהג״מ נחמן היה ג״כ אב״ד בק״ק דובנא),—והנה דעת-לנבון נקל שלא יתכן לומר שהמחבר בעל לב אריה על התורה בסוף ספרו שם כוון על הג״מ נחמן זה השני שהוא היה האב״ד בווילנא שם בזמנו, דמלבד שהיה לו להביאו שם בשם הכינוי „כהן ראפפורט״, עוד זאת דאחרי שהיה אז, בעת שנתן הסכמתו על הס׳ לב אריה וגם בזמן הדפסת הספר, עדיין אב״ד בק״ק בעלזא, מתי היה אב״ד בווילנא? כי לא יתכן לומר שהיה בתחלה אב״ד בווילנא העיר הגדולה ואח״כ נסע משם להיות אב״ד בעיר בעלזא הקטנה! ולכן נראה לי ברור שכונת בעל לב אריה היה שם על ר׳ נחמן הראשון, והוא הג״מ נחמן במו״ה שלמה נפתלי אשר היה בשנת תכ״ד אב״ד ור״מ בק״ק לאדמיר כמבואר בהסכמתו לס׳ עמודיה שבעה, והגאון ר׳ יצחק במו״ה אברהם היה אז עדיין אב״ד בווילנא שם כנודע, ובמשך הזמן כאשר נתקבל הג״מ יצחק מווילנא לק״ק פוזנן, אז נתקבל הג״מ נחמן במו״ה שלמה נפתלי מעיר לאדמיר להיות אב״ד ור״מ בעיר ווילנא, (ובעיר לאדמיר נתקבל אז לאב״ד במקומו הגאון הגדול מו״ה ישראל במו״ה שמואל מטרניפאל, שהיה בן דודו ותלמידו של רבינו בעל הט״ז, ובא גם הוא בהסכמה על ס׳ לב אריה הנ״ל, ומעיר לאדמיר נתקבל שוב לאב״ד בק״ק לויצק, וכבר דברנו הרבה אודותיו בספרי כלילת יופי ח״א בתולדות בעל הט״ז דף נ״ח ע״ב). —

ואחרי מות הגאון מו״ה נחמן ז״ל בווילנא. מלא את מקומו אז הגאון מו״ה משה במו״ה דוד ז״ל שהיה נקרא בשם ר׳ משה קרעמער (והוא היה הותנו של הרה״ג מו״ה יוסף האבד״ק סעלץ בעהמח״ס ראש יוסף על מסכתות הש״ס), והוא בא בהסכמה בין גאוני הוועד דארבע ראשי קהלות דמדינת ליטא על הדפסת ס׳ דעת חכמה בר״ח מנחם תל״ט לפ״ק, וחתם שם „נאום הק׳ משה בלא״א מו״ה דוד זצ״ל חונה בק״ק ווילנא יצ״ו״, ונפטר שם בשנת תמ״ח, וכבר האריך בענינו החכם שי״ף מווילנא. בספרו קריה נאמנה שם, וגם נוסח מצבתו העתיק לפנינו שם. והנה מכל החזון הזה נתברר לך עכ״פ ששני הגאונים הנזכרים. והם הג״מ נחמן במו״ה שלמה נפתלי, והג״מ משה במו״ה דוד קרעמער, שניהם שמשו בכתר הרבנות בווילנא שם זה אחר זה, וכיון שכן הוא, הדבר ברור כשמש שעליהם הוא שכוון הרב בעל בית להם יהודה ביו״ד בסוף סימן רס״ה שם במה שכתב שבהיותו בווילנא שמע שהורה הג״מ נחמן ז״ל או הג״מ משה ז״ל, שהמנין הראשון לא יאמרו תחנון בבית הכנסת כשיש שם ברית מילה וז״ב. וכל זה היה בהעלם עין מהחכם שי״ף מווילנא, וכבר העירותי מזה בקצרה בספרי כלילת יופי ח״א בתולדות רבינו הט״ז בהערותי שם בדף ע״א עמוד א׳, ושם באתי במשפט ג״כ על כל נעלם מעיני החכם הנ״ל בהרבה מקומות בספרו קריה נאמנה שם, וכאשר שלחתי לידו ספרי כלילת יופי לתשורה, והיה למראה עיניו כל השגותי אשר השגתי

על ספרו הק״ן, הודה לי על כלן, כמדת חכמים להיות מודה על האמת, כמבואר במכתבו היקר אשר ערך אלי אז בתודה ובתשואות חן [1].

והנה בטרם אסיים מכתבי זה, הנני לגלות אזניך ידיד יקיר לי, כי מה שכתבתי לעיל על פי ההשערה, שהגאון מו״ה נחמן אשר היה אב״ד ור״מ בק״ק ווילנא, הוא ר׳ נחמן במו״ה שלמה נפתלי שהיה מקדם אב״ד בק״ק לאדמיר, ולא ר׳ נחמן במו״ה מאיר כהן ראפפורט שהיה אב״ד בק״ק בעלזא, הנה כעת מצאתי הדבר מפורש שהאמת אתי בזה, כי בעת כותבי

---

[1]) והא לך מכתבו היקר אשר ערך אלי אז:

בשם ה׳ כ״ו שבט תר״ן פה ווילנא.

לכבוד הרב הגאון הגדול החכם השלם החוקר והמבקר הנפלא מו״ה חיים נתן דעמביצער נר״ו, יהי נעם ה׳ עליו.

את ספרו היקר והנכבד „כלילת יופי״ קבלתי זה כשני שבועות מאת הצענזור קאמיטעט בווילנא, ולא נמצא בו שום מחק, ולא אצתי לבוא בתודה לכבוד גאונו, כי כבדני בתשורה יקרה כזאת, עד אשר קראתיו מראשו לסופו, אף כי הקריאה קשה עלי מאד מפני חולשת עיני, ובזאת מצאתי את נפשי להגיד לכבודו, כי הפליא לעשות לאסוף וללקט ולברר דברים הרבה וידיעות נחוצות, לתולדות הגאונים אשר הביא בספרו היקר הנ״ל, ותולדות תולדותיהם, ולא להסכמתי ולא לחות דעתי הוא צריך, כי רבו ונסבו ידיעותיו ומחקריו למעלה ראש, יהי ה׳ אלהי ישראל בעזרו, לבצע את אשר החל, לכבוד בית ישראל. — וגם בההערות שהעיר על ספרי „קריה נאמנה״, ראיתי כי צדקו דבריו מאד, כי בימים שעסקתי בחבור ספרי זה, עוד לא נפתחו לפני שערי החקירות בענינים כאלו, ואני הייתי מן הראשונים במקצוע זה, ומאד ישמח לבי לראות כי הבאים אחרי ממלאים ומתקנים את דברי, ואם יהיה ה׳ עמדי לשוב ולהדפיס את הס׳ קריה נאמנה, אזכיר את הערות כבוד גאונו בתודה, ואף כי לא זכיתי בעיני רומעכת״ה לתואר רב בספרו, רק לתואר חכם, כי מה אני כנגד שמואל ירחינאה כי רק חכים נקרא ולא רבי, *), — ובדבר הבאת ספרו „כלילת יופי״ למכרו במדינתנו, הייתי מיעצו לשלחו לווארשא אל ידידי המשכיל ר׳ אברהם צוקקערמאן, שעיקר עסקו במכירת ספרים חדשים וישנים, והוא איש נאמן וכישר וראוי לסמוך עליו, הוא יקבלו מן הצענזיר, והוא יתעסק במכירתו בפצוי בעד טרחתו, ותקותי כי על ידו יוכל רומעכת״ה למכור ספרים הרבה.

ואנכי הנני לשלוח לרומעכת״ה מספרי חלף ספרו היקר כאשר תמצא ידי, והנני מוקירו כרום ערכו ומתפלל בשלומו.

שמואל יוסף פין.

---

*) ואני בתומי בחרתי בתואר חכם יותר מבתואר רב, יען כי החכמה תחיה את בעליה, ואוי לרבנות שמקברת את בעליה.

נפתחו לפני „שערי שמים" והוא ספר יקר שחבר הרה"ג מו"ה יהיאל מיכל כג"ל מקאליש, ונדפס בפראג תל"ה בהסכמות הגאונים דמדינת פולין גדול ומדינת פאדאליע, ואח"כ נדפס שם ג"כ הסכמות גאוני הוועד דמדינת ליטא אשר היה בק"ק סעלץ ביום ב' כ"ה סיון תל"ג לפ"ק, ובאו שם על החתום „נאום הצעיר מרדכי בלא"א מו"ה בנימן וואלף זצ"ל גינצבורג חונה בק"ק בריסק דליטא, ונאום הק' משה בלא"א החסיד מו"ה יעקב זצ"ל החונה בק"ק פינסק, ונאום הצעיר נחמן בלא"א מו"ה שלמה נפתלי זללה"ה, החונה בק"ק ווילנא לע"ע" ע"כ. — ובדרך אגב הנני להזכיר פה ג"כ כי הרב הגאון מהרי"ם סג"ל בעל ס' „שערי שמים" הנ"ל, לאחר שהרביץ תורה ברבים במדינות פולין, נשאו לבו לעת זקנתו לנסוע לארץ הקדושה להתהלך לפני ד' בתוכבי ירושלים תוב"ב, ובעברו דרך ארץ אשכנז, ויפגע במקום בעיר גונצענהויזען במדינת אשבאך, נתן שם הסכמתו על ס' „עבודת הבורא" שחבר הרה"ג המקובל מו"ה שמעון עקיבא בער ז"ל, רב ומ"ץ בעיר הנ"ל, ובסוף הסכמתו חתם שם: „כ"ד המדבר לכבוד אכסניא של תורה הטרוד על הדרך הטוב אשר אנכי הולך לעלות לציון ברננה, קרית דוד חנה, כותב בחפזי יום ג' י"ח אדר שני תס"ז לפ"ק, נאום יהיאל מיכל בלא"א מו"ה אריה כג"ל זצרה"ה מק"ק קאליש, בעהמ"ח שערי שמים", ע"כ. —

וזולת זה אין בידי להאריך, וה' שנותיך יאריך, והיית ורבית כל הימים, בטוב ובנעימים, כנפשך ונפש דו"ש הכותב והחותם פה קראקא ביום ג', לסדר „ואתה תחוה" ה"י שבט תרנ"א לפ"ק.

הצעיר **חיים נתן דעמביצער.**

מכתבים. *)

ב"ה יום א' כ"ז ניסן תקס"א זאמושטש.

אלקים יחנך ידיד נפשי סגלת מאהבי ודגל אוהבי הנצמד בקירות לבבי הרבני המופלג החכם השלם המליץ המפואר כליל החמודות במעלות ובמדות משכיל שירי ידידות כבוד מו"ה יעקב שמואל ביק נ"י.

יקירי! אתה בחנת לבבי אתך, ערום הוא נגדך, תדעני לא מתמול שלשום, בנת לרעי מרחוק ומקרוב: אתה ידעת את המחשבות אשר אני חושב על כל אשר רק בצל החכמה יחסיון, מחשבות שלום חסד ורחמים, נפלאתה אהבתי להם מכל

*) יען כי עלי הכת"י של המכתבים האלה בלו מזוקן ומרוב ימים נשחתו למאד עד כי קשה בכמה מקומות לקרוא את המלות מפורשות באר היטב, ע"כ הנגנו במקום המלות האלה נקודות אחדות כרוהב, והקורא המשכיל יבין מדעתו, וילמוד סתום מן המפורש.— המו"ל.

מחמד חלד, כי מי לי בתבל זולתם, או בלעדם יאהבוני ואהב? ומה גם את גבר חכם בעוז חותם תכנית המדעים והמשכלות הוא אוהבנו ידידנו ר׳ איציק ערטער נ״י, אשר חותם על ימיני חותם על זרועי הגהו מעת הכרתיו, ואשר לא הנחותי כפי מהיות למגן לו וללחום חרש את מריבי נפשו—כי גם את אזנו לא גליתי לבלתי עצבו — ואשר גם הוא לא הדל להטיב ולעמול בעדי בכל מאמצי כחו בהיותי במקום תחנותו. ולמען יהי׳ לו אך לזכרון כי לא ישכחתי כל תגמולוהי עלי — לא למען השיב גמול טוביותיו על בראישו כאיש ישה ברעהו משאת מאומה ומשלם את נשיו על פניו — ישלחתי לו למנחה ספר יקר אשר דק . . . . יכיר חין ערכו טובו והדרו; ואיך מזמות איש חמדות כמהו בשצף קצף כקצף על פני מים . . . . יחשבני לאויב לו, וכי בצדיה צדה אורה דברי נרגן אשר לצנינים בצדו יהיו, אך למען הרעימו ולהוריד לעפר כבידו? ומה המה החצים השנונים אשר כה לחדור חדרי לבבי העמיקו, והחרבות הנטישות אשר כה בתקו חזהו? הלא המה דברי דברתי על לבו להלהיבו ולהרהיבו לפעול ישועות לגר נודד אשר ימצא איש חסד יאספנו ביתו ויט אליו אוכיל לבעבור ינחה את בניו במעגלי תורה ותושיי. הזכרתיו במו — את חטאי אני מזכיר — הזכרתיו במו ימי עניו ומרודו אשר גם הוא בקש עזר מצריו, ומצא לו באחוזת מרעינו המשכילים, עת שרים צוררי צדיק בוזי החכמה הרדיפוהו, עת שרים ישרי סוררים איתנים מוסדי ארץ מאפילה הלזו מנוחה הדריכוהו, שרים אבוסים כיקר כרים וחזירי יערים אשר להם יאתה להתחרות את הרמב״ם והרמב״ן גם את משה ושמואל אם יעמדו לפניהם, לא את איש רש ונקלה אשר החכמה עדן לא פתחה לו אז שעריה. ועתה עליכם המצוה הזאת כהני המשכילים! ישפטו נא ביני ובין אהובי הנהפך לאיש ריבי, ענו בי נגד השמש הזאת, הגידו על פני דרכי, אם דרך עצב בי בחשבי למשפט, כי גם הייתר גדול שבחכמי פולין אף אם גבר מצליח יהי׳ לצבור כעפר כסף ולהיות חכם ולא איש תככים, סופר מהיר ולא גבר יהיר, בכל זאת בערך ארבעה ענקים ההם לאיש רש ונקלה יכונה? ולמה יחשב לי עון אם אחשוב כי כל ימי השמים על הארץ לא תוליד ארצנו השכולה כותב ספר אחד כספרי הרמבמ״ן או מאמר אחד מספר המורה, והם בי לא להזכיר עוד בשם מבחר הילודים, או אף את הרואה מהרמתים צופים ואשר תחת לשונו נופת צופים, ואשר לפי דעת החכם נווטאן, אך לו כל חמדת ישראל ושרידי השירים הנישגבים אשר היו לנו לפלטה ואשר אין על עפר משלם?— ומה פשעי אם זמותי עברו פי, ואשר המה לי לבי לא טמנתי בחבי, ולא זכרתי בחפזי, כי שגגת תלמיד כמוני עולה זדון? הן חכמים יגידו אשר טוב לגבר כי ישא עול המוסר מנעוריו, ולהדבק במדותיו ית׳, מה הוא רחום אף אתה רחום וכו׳, אך לא כמהו להיות נוקם לצריו ונוטר לאויביו, או כל שיחי ושיגי אוהביו לפלס ולדקדק עם סביביו כחוט השערה— ואם יתמלטו לעתים רחוקות מעט אוהב ואהוב דברים יש בם להימין ולהשמאיל, איה תפארת אדם עבור על פשע, איה חסדי רע רחמי אוהב? הקצור קצרו כנפי האהבה לכסות גם על פשעים כאלה? הלבעבור זאת יאיב האוהב וחוק המוסר להשיב לשואלו דבר יופר? הלבעבור זאת יחתה בחמה שפוכה גחלים עלי ראש רעו, לשומו לשמצה בין מתי סודו ולנרגן מפריד אלוף בין אחוזת מרעיו? צר לי עלי ועליך אחי ערטער! אם עצבונות נמבזית כאלה

יעציבו לבותינו הטהורות, אם שגיאות נקלות כמוהו תסובבנה פירוד נפשות נאהדות אשר נצח לא תתפרדנה. ומה אוסיף לדבר, האלקים מצא את עוני, אנכי חשבתי לטובה, והוא חשבה לרעה, אנכי דמיתי להטיב לרעים לשארית רנה ותפלה בעד רע רע אשר מעת הכרתיו, דעותיו שיחותיו ומפעליו לצנינים בצדו כאשר ידעת ותדע: והוא חשבה לרעה, להרע לרעים אהובים ולהפר האחוה בינותם, כי לא אפונה אשר מעת השבו, כי חללתי לארץ נזרו וכי קטן הוא בעיני, מני אז חמתו בערה בו ולחזות נקם בשוסה כבודו נפשו שוקקה, ומני אז אסף ידו מלאסוף חתומים על ספרי ונהם על כל הטובה אשר הבטיחני להטיב עמדי ולדבר על לב יקירי החכמים היקרים ר״י האלברשטאם וגיסו ר״מ נ״ש לבל יקפצו ידם מלתמכני ברצי כסף כאשר תמכוני אחזת מרעיהם הנגידים היקרים — ה׳ עליהם יוסף וגמולם על ראשם ישיב — כי עושר מדות להם בתהלת קרית משושנו אשר בהקדמת ספרי כנודע לכל קוראה; ומה נקל לגבר אשר בכל בתי מאהבי נאמן הוא למצוא עת מצוא להשיב נקם לצריו וחרפתו אשר חרפתיו שבעתים אל חיקו תשיב, כי כרית כרותה לחרב מחוף אשר לא תשוב ריקם אל תערה עדי תאכל בשר ודם חללים תשתה, ועל הרוב יהיו שניהם להרפותי ולשמצה בקמיהם אשר באות נפשם יאמינו לקול מחרף הראשון והאחרון, כי אלה ערלי לב מארבים ופורשי מכמורת המה רק על שלומנו ומזער כבודנו. ולפעמים יעטו בעקבה את גויתם במעטה תהלה, אך למען יפשיטו את רעהו בגדי תפארתו ולהציגו עירם ועריה — כן שמעה אזני מפי הרבני המשכיל ר׳ יהושע סג״ל, כי נגיד אחד מגדולי ערך — את שמו לא הגיד לי — יהרף את כל צעירי המשכילים והניבי בית החכמה לאמר „בוערים אתם מדעת ולא בינת נבונים לכם, כי בן העיר רשב״ה אשר לא מצא כזן כלכם רע להתרועע ולכלכל את שיחו, כי אם בהרבנים החכמים ר״י לנדא ור״א קאליר, ואתם כלכם ילדי פשע זרע שקר, ומי כמהו איש מבין יודע ועד״ ראה יקירי! ערמת הנחשים אשר עקבות המשכילים ישופו, וראה איך בלשון רכה ידע לשבר גרם ולפלח כליות באמרי נועם, כי מי בער ולא ידע אשר כמוני במוהם לסכלים יחשבני ובשחוק ומהתלות כל היום ינאצני ואך למען הרעימם יראני בתור האדם המעלה, אשר על גפי מרומי השלמות עלה ורק הפעם יחשבני לאיש אמונים יתימר בכבודי ויספר תהלתי, ולו אגורת כסף אחת אשאל כי ישה לי, חי אני! כי ישקר באמונתי ולא יאמין על דברתי, ועל כל אלה מי לא ידעהו לנוכל היודע לפתל ולעקש דברי זולתו ולהטותם אל כל אשר יחפוץ, הוא החל להתמרמר בחמת רוח לעיני על התלמידים בחרפות ונאצות אשר על ספר לא יכתבו ובזעפו אמר „רק המה יקדירו זהר כבודכם ויפעת תהלתכם ברוחכם המתהלכת בתוכם ובארחכם עמהם לחברה״ יאמן לי, עניתיו, כי דבר אין לי פה עם אדם זולת עם הרב החכם הישיש ר״י לנדא ועם המשכיל הנגיד ר״מ קאליר — כי החכמים היקרים קאליר, ליכטענשטאדט, ביק, בודק, הורוויץ, לאנדא, האלברשטאם, נ״ש לא היו אז בביתם — אולם הנח להם לצעירי ימים האלה — כדברי ר׳ יש״ר קאנדיא אולם נ״ט — עד שתתחולל רעתם עליהם ויגיעו לזמן ההכמה ויישוב הדעת ותראם נהפכים לאיש אחר וכו׳, הנה להם עד בוא עתם, ותראה כי רוח אחרת היתה אתם. כי המה דומים בזה ליונקים שכתב עליהם אריסט״ו בשמע שיקראו לכל הנשים אמותי

וכשיגדלו יבחינו בין אמותיהם לשאר נשים, כי מנעורי סכותי גדר בעדי וממנו לא אצא, בין מתי סודי ואנשי שלומנו אביע רוחי אשים מכשול עונם נכח פניהם, אם ברמיזה מועילה, או בתוכחת מגולה, ולמען יחשך כאבי אדברה במר נפשי ומדלתי ישפתי אשלח לשוני חפשי, אולם עת כי אדברה את אויבים בשער, אשמרה לפי מחסום, אשים רסן באפי ומתג בשפתי לבל אחטא בלשוני ממצוא און ודבר סרה אף על אשר כקוצים כסוחים המה בעיני — פלצות בעתתני ותחתי ארגז מדי אזכרם—לו השכילו גם הגדולים גם הקטנים ממני לעשות כמוני, כי עתה לא רבתה בני הרפת חורפינו אשר באמת לא ברשעת המשכילים כי אם בצדקתם ימאסו ורק בחכמתם תבער איש קנאתם, ובישקוציהב נפשם חפצה, כאשר הארכתי בזה בהקדמת ספרי. יכן נהגתי עם התפוש זהב וכסף הנזכר, זולת זה אין דבר חי אני! ואלה צעירי צאן קדשים ישיות התמימות, אשר עדן לא נסו לצלול בנבכי תהומות תבל ולהדור קרב איש ולב עמוק, אחרי כי האמינו לרגשת טורהם החכם הנזכר האמינו גם לדברי המהתל ההוא וישימוני לחונף ונושא פנים בתורה, ולא דעת ולא תבונה, כי האיש אשר שם גיד ברזל ערפו ומצחו נחושה להלחם בעד האמת ומאהביה החכמה ודורשיה, בעט ברזל ועופרת, להיות לדור אחרון למשמרת, לא ישים עוד סתר פנים לישאת פני גבר אם אף את מלכים ישב לכסא, אף לא ילאה גם אם דבר עצב אליו ינוסה — מי בכם אנשי חמודות! ויקרע סגור לבי, או יקרע לו חלוני תוך הדריו, כי ויק אז תאישרוני כלכם ותדעו תומתי, כי יושר ולא עולתה בי, רק אז תעידוני כי לא במתת ישקר אתהלל אשר לב טהור ברא לי אלקים אף כי נישבר ונדכה הנהו, ולמה זה תשיתו לבו אל נביחת גובחים אשר על התושי׳ ויונקיה מי צורחים, ההוללים יהוללו, ואבירי לב ישתוללו, ואתם בקשו צדק בקשו ענוה והאמת והשלום אהבו, והיה לו לאלהים כי עוד ימים יבואו אשר כהני ה׳ חמדת ישראל וסגלת יישרון תקראו ומול תלבישת בשת אדר יקר ומעטה תהלה תלבישי, ישונאיכם מגדיכם עפרות ישעלי רגליכם ילחכו, ואתם על במותימו תדרוכו — ולך אוהבי! החסד מעת הכיתיך, אנא איפוא ידיד יקיר לי! תהי נא זאת חסדך את רעך גם עתה ערוב אוהבך לטוב ואל תשלט בי כל און, הבטיחם אף כי ימי נזעכו עוד רוחי לא הבלה, וכי אחד משלומי אמוני המשכילים אנכי כמו אז בן עתה, וכי עד זקנה ושיבה אהבת החכמה ודורשיה, מלוה לבבי לא תמחה. ואת ידידני החכם הנזכר תפקוד לשלום, התרפס ורהב אותו אף חבקהו למעני ואמור לו „כי אהבת עולם אהבת נפש אהבתיו וכי אהבתיו כמוך" — אולם מדעתי כי רודף שלמונים אתה ולא תעבוד לרעך חנם אם פעלך לא יתן לך מקדם, ראה כי הנני אחנך במליצה נעימה ונשגבה הנמצאה בס׳ זוה״ק פ׳ בשלה אשר אין כמוה במליצות כתבי הקדיש, כתר מלכות ושרי תפארת, אשר בהם תהגה — — עונותיך על עצמותיך — כל הימים, על הפ׳ ה׳ שמעתי שמעך יראתי וכו׳, מתלא אמרי מאן דנשיך מכלבא מקלי׳ אזדעזע — — דבר כי חפצתי צדקך, השמעת או ראית בספרים הנזכרים מליצה נעימה וטהורה כמוה, הגד אם טוב טעם ודעת לך אם יש בהבלי הגוים מגישמים בתוארים נישגבים כמוה? ומדוע תשגה בני בזרה ותחבק ספרים נכרים ומהס׳ הקדוש ההוא תעצים עיניך, ותאמין עוד לדברי הגאון יעב״ץ כי לא מבטן התנא יצא הכרך* הנורא ההוא? אחד מחכמי

האמת או מי״ח הקשה לשאול אותי הלא גם בדחז״ל נמצאו דברים אשר במרוצת הרעיון לדברים בלתי נאותים יצללו, כמו שבת ק״מ: שם קמ״ט: חגיגה ה׳: יבמות נ״ד: ב״מ פ״ד. סנהדרין פ״ב. נדה מ״ז.) הלבעבור זה נגזר אמר כי לא מעט האמוראים הקדושים יצאו? בהחפזי ענית׳, מה לתכן את הבר והחול את הקש? אולם אחרי שובי נחמתי ושמתי לפי מהסום יען מצות המלך הוא אל תען—, כי מי ישיב או יקשה אליהם וישלם? —

כאיל אל אפיקי מים וכיונה אל ארובותיה כן נכספה גם כלתה נפשי לנעימות חברתך ידיד נבחר! מתי אבוא ואראך מישיש לבי! מתי אשבעה בהקיץ תמונתך הנעימה לי? גם אתה עמי! אף כי צר כי קהה הנך, בכל זאת ראש שמחתי שארית נחמתי בעניי אתה, רק בך אשכח כל יגון ומרבית עמלי לא אזכר עוד, בתפישי בך בכפי תדוץ כל דאבה ונסו יגון ואנחה, ועת תתוה לי רגשת לבבי על ספר נקעה נפשי מכל עצבותי ותלאותי כמים עלי ראשי יצופו: בוז גאיונים משטמת כסילים ושנאת מהבילים לבי לא עוד ילחצו, הבליהם לא יכעיסוני וכהמרותם לא תלן עיני, כי רק אז תתהלך רוחי מעדנות בלהקת מתי סודי ובהכרתם תשעשע נפשי; אך מה הארכו עדניך תבל הימשכו? ואם לא כצל יחלופו כל מנעמי תענוגיך ושמחת עליצתם עדי רגע? אשמים אנחנו אמללים הן לא בידינו גם טובנו גם עתותינו, ואם ידי נקלה ועבד לו גלאו מכתוב הה! איך לא ילאה עבד מושלים אחרי עבודתו יומם מקרוא? השמש אץ לבוא והיום רד מאד פנה לעריב, האסף עמי אל קסתך. אף אתה יקירי! צא לשוח בשדה לרעות בגנים לרוות דודים עם אחוזת רעיך ולהנפש מעט מעמל אנוש נפל לך ממנו שני חבלים בגורל בקהל ה׳ — התעלסו שמה באהבים רעים אהובים, שפכו כמים לבבכם איש בחיק רעהו, עלזו ואל תחטאו לשכוח כי עוד לכם אח בעיר דלתים ובריח אשר לישמכם ולזכרכם תאות נפשו השחה לעפר, היא נפש אוהבכם ואהובכם

שמשון בלאך הלוי.

דרוש נא בעדי את שלום כל מאהבינו, ומה גם את שלום ידידנו החכם היקר השלם מוהר״ש לנדא נ״י, עם כל בית אביו הנאהבים והנעימים לי.

גם חלילה לי מחדול לדרוש בשלום ידידנו הרבני המופלג המשכיל השלם היקר ר׳ יהושע סג״ל יליד עיר רומי אשר ליהודים — גמולו בראשו השיבותי יען לא הביא לי בידי נעים מכתבך לכן גם אנכי חדלתי משלוח ספר זה על ידו, הן צדיק בארץ ישולם. —

ב״ה יום ו׳ עש״ק בהעלותך תקפ״א לפ״ק.

אלקים יחנך ידיד נבחר!

על אחותה הנצבת לעומתה — היא אגרת כתבתי אחר חג המצות — גם עליה עלה גורל יולדה אשר כל קורי תקות תקותיו בטרם יארגו יבצעו ינתקו ויסעו; דמיתי לשלחה על ידי איש עתי — כי הסה עיני על דמי הפאסט — והנה ירט הדרך לפני אל הרי המחצב וטרם בואי חלף הלך לו האיש ההוא. קויתי

להובילה כנסעי לבובה ולשלחה משם לידך, והנה אגרת כתובה אלי מגיסי לבל אהי נחפז לדחות פעמי ברשת פרושה על כל צעירי צאן עמי. ועתה מה תוחלתי יקירי! מאין יבוא עזרי? מי יחלצני מחור פתנים ומאורת צפעונים הלזה? מי יובילני מעיר מצור עיר ובהלות ויניחני עד אדם רצתה נפשי בו אשר מנופת מועצותיו אמצה תנחומות, וכל יד עמל באתני אישכח שכוח? מי ימשני מים הספקות אשר בין ישיא גליו ועזוז משבריו הסוערים להפיצני תשחה נפשי השחה? כי מה אעשה עתה מה אבחרה אם אסע ואם אחדל? אם אסע כמה חתחתים בדרך, כמה מוקשים עלי נתיבות, ואם בעזרת התעודה מלובלין אשר בידי אמלט מאלה, מי הוא לידי יתקע אשר בעירי ובנחלתי אמלט משוע? אולי יסגירוני בעלי קוליקוב בידי בעל פקידות אשר ישמה, כי שמי לא נמחה עדן מספר זכרון תושביה? ואם אודה למהתלותיך וגם נפשי יודעת מאד אשר גבר לא יצלח לעבודת הצבא אנכי כי רפה ידים מכה בחלי הטחורים הנני ועיני משפילות לראות, ובלעדי צהר העינים לא אכיר גם את מכירי אם מרחוק לפני יתיצב, בכל זאת נפשי ירעה לי ואירא מחמת המציקים אשר לא רק לדמינו כי אם לאמתחותינו יארובו, ואך שוא תשועת ידידנו החכם הקראחמאלי, כי לא זרועו הושיעה לאוהבנו המשכיל גאלדבערג כי אם השלשים רוביל אשר אבד בעניו המה שחדו בעדו, המה עמדו למעוז לו בטרם לדת חוק אשר גם העורים והפסחים לא ימלטו מלתפוש בחרב או ליתום מרבבות רעם ולנסוע עד מסע חנית ושריה. וזאת שנית אנה אני בא? אנה פני מועדות אל ארץ ציה ושממה אשר תושביה מדכאים ומעונים ממשא מלך ושרים כפי איש לא נשא ראשו; ואל מה אביט אל עני עניי הצאן העשוקים והרצוצים ולא במשפט לא על כי לא נאמנה את מלכם רק יען נאמנה את אל רוחם וישן מפני חדיש לא יוציאו —— רק בפשע זאת נגע למו ורישת פרושה על צעדי צעיריהם למען יתפשו חרב ויחזיקו מגן וצנה בעד שלום בה לא ידעו — נשימה נא, מאהבינו! לבנו על דרכינו, נחפשה ונחקורה אם לא מצאנו עון וחטאנו לאלהים ולאחינו האמללים כל הימים; מה בצע כי שמרנו משמרת החכמה והמוסר וכי נפלינו מהולכי חשכים ואין נוגה להם? וכי לא כמונו כמוהם נלכה קדורנית מפני חמת המציק? ומה יתרון לחכם מהכסיל בעיני הכונן להשחית? ומדוע נבגוד איש באחיו כי נקום ונתעודד עוד לפקוח עינים עורות למען יראה גם הוא ברעה מצאתהו? למען יראה בעינים פקוחות כידו ובלב יודע חמת שדי ישתה? וכי לא מתוקה שנת הסכלות תרדמת העצלות לעיני האנשים אשר בעינים עצומות מחזה שדי יחזו, ובאכברת דמיונם שמי שמים יעופו, מלאכי צבאות ידודון ידודון מימינם ומשמאלם להפיין זממם להריק ברכות לראיש משביר להם אוכל אף שרפים עומדים ממעל להם יצלו צלי, יאפו מדגן שמים להם אבירים, ימסכו יינם מיין חמר מגפן אדרות נטעה ימינם; בחייהם יאכלו ישבעו ירונו מטוב לב, כי בעמל אנויש אינמו, וגם זכרון המותה לא ימסך רעל בכוסם הרויה, כי ברגע ישאול יחתו הנה שלחן ערוך לפניהם במשתה שמנים שמנים ממוחים ויאכלו וישתו ויחזו את האלקים, הן לא בידם טובם? וכי לא מאושרים המה בחיק סכלות הורתם? ומדוע נקיצם משנתם, ואם ה׳ לא חפץ דכאם ונסך עליהם רוח תרדמה ויעצם את עיניהם ואת ראשי חוזיהם, ומדוע נעוררם אנחנו? אנא הניחו להיעפים במדבר הלזה, הניחו להם

וישנו שנת עולם ולא יקיצו, בל יראו ברעתם, כל יחלו כמונו על ישבי בת עמם והועל לא יועילו, יבלו ימיהם בטוב כישור איכל עישב עדי לטבח יובל, יעד כיא חליפתו לא יראה החרב ההודרת לו — ונחנו מה, מה חלקני ומה גורלני בעמק עכיר הלזה? לנו התבל כעיר פרוצה, הן אראלים יצעקו חוצה, אנחני ברהוב נלין, כי השמים כעישן נמלחו, ובקצה המים תמם הלכו, וכל צבאם כנבול עלה מגפן נבלו ... בישפל גם טובות גם רעית לא יפעלו, רק לך לבדך אל מסתתר עינני תלויות, רק לישמך ולזכרך כל מאויינו נשואית, ידעגו כי בעינים עצומית לא נראהו ונהמדהו, רק במעשי ידיו כי נתבונן אז נמצאהו, חכמתי וחסדו בתבינת יציריו כי נביט אז נשינהו, וזאת לא תעשה בשבת על סיר בישר ואישישי ענבים, רק בהלך נפיש בעישתנות ישאננות ובהדרת קדיש, ואיה איפוא תקותנו? מי יתננו בעתות מנוחה ורגעי מרגוע לאלה? מי יטריפנו אף להם צר ומים להון תחת אהל ימישכן למען נוכל להקדיש שארית טפחות ימינו בישובה ונחת לתורה ולתעידה ולכל חכמה חמודה? מי יעצים עינינו ויאטים אזנינו לבל נחויש לרשעת יחרפת איבינו כמיהם? ולמה זה נעמול להסיר התבלול מעיני ההולכים בחישך דרך לא יכשלו בה למען ספות אמללים על אמללים, ולמען ישאו חליפות נהי ואיש בחיק רעהו ישפוך מררתו בלי חמלה כמונו היום? — אך מה לי ולהם כעת אשיבה אל הות נפשי ומגנת לבי, מה אעישה עתה ומה אבחרה? אם אסע הנה יעה נגד פני, ואם אחדל הה! שערותי יסמרו, מה לי פה ומי לי פה כי אחצב לי פה קבר? התרפיתי אחי! התרפיתי ביום צרה נלאיתי הכיל עוד, ידעתי כי לא אחיה אחרי נפלי בידי לא אוכל קום (יבמות ס"ג:) ומידי מי בלעדי הנה דמי ידריש? נקטה נפישי בחיי, לא אומר כי מאסתים בגועל נפיש ארבץ תחת מישאם, כי מי יפקוד עלי דרכי ויאלצני ללכת שחוח תחת עיל סבלם? הן גם נפיש עמל תמיד בכפי להחיותה או לטרפה באפו, מסלה אחת עולה לחיים ורבות למות תוצאות, אך זאת אימר בצנת דמי המות והחיים תלאים לי מנגד במאזני בינתי ישאו יחד, כי מי יבחר בחיים כאלה אשר רק בצרה ויגון ובאפס תקוה יחדיו יכליון? ובמה אנחם מעצבי ומרגזי, אם במצבי אישר ברע הוא, או במעמד בני עמי העשוקים והרציצים בכל מושבותם וריש וקלון מנת כוסם? ראה יקירי! כי צר לי מאד, גם עיני תדמינה מדמיע ולא תסיכינה עוד נסכיהן; נטפי עין! צרי כל צרה מרפא כל נגעי לבב ומכות חדרי בטן, הה! גם נוחם זה יסתר מעיני, כי גם המה בגדו בי, נזליהם כל ימסו את לחיי כל אשחה במו עוד מטתי, כי גם מעינות נבכרי מים לו היו, יאורים רחבי ידים, כי עתה נצמתו דללו וחרבו — כצל כנטותו נהלכתי כאשר יובילוני רגלי לישוטט חוצות עיר נבריה לי, — כי בביתי לא ישכנו רגלי מפני דלף טורד — אבקשה ברחובות מנחם משיב נפשי ולא אמצאהו, משכיל דוריש אלהים ואין, נשיתי הכמה ודעת אספתי מהם כבבקר ימי מלא כף אחת קטנה ככף איש: ומי האיש החפץ חיים עמוסים משא לעיפה כאלה? אוהב ימים אין לו חפץ בהם? ימים לא יסכנו גם לו גם לישאר מתי חלד? לגבר אישר דרכו נסתרה, הליכות עולם לא ידע, מורשי לבבו נתקו, רק לבו הרגיש עליו דוי ונפישו ההומיה אך טיב וחסד עליו תאבל, אהי פחדך מות! מוראך שאול! — ישמעני יקירי! מעת הדיחוני קשי יומי למדחפות מווינא, השליכני כנצר נתעב מגן עדנים אל ישדה היער, מקום

נחש ישוף ועקרב אשר עקבי כל מטיבי צעד ישופו, מני אז שויתי החכם סענעקא לנגדי תמיד, אשר גם הוא משלח ונעזב כלה שמונה שנים ביגון חייו בין צחיחי סלע על האי קארזיקא, על לא חמס בכפיו ישאף כעבד צל בארץ עיפה בין פראים פרועים, לא תאר ולא הדר למנהגיהם, לשונם ומעלליהם; על הרי נשף ההם נשא נהי בבכי תמרורים על חייו כי נמאסו היו לו למורה, בחרפה הכה לחיי המותה, בשאט נפש בלעגי מעוג ישחק לרעש כידו. החכם קאצעבוע אשר גם עליו עבר כוס חמת שדי כי גם הוא נשלח ביד פשעו — לא ידעהו עד אחרית נשימתו — אל ילל ישימון זיביריען, אסף וקבץ בעמר גורנה דברי החכם האמלל ההוא ואת כל מרי שיחו, הורה גם למדי כי לנפש דכא ונכאה לבב סר מר המות כי ישפך לארץ מררתו, ישאתו לא תבעת גבר יחיה היי תמרורים באפס תקוה, ופחדו לא יפול על לב נשבר באין תוחלת למצוא מזור תחת השמש ומרפא בכנפיה; ואנכי אשר כמעט קט גורלי הפלתי בתוכם וחכי יבין הוית שניהם העתקתי גם כן דבריו הצגתים כראי מוצק נכח פני והיו אתי למשמרת. —

„התחשב הרעה האחרונה קץ כל הרעות, לגברת וכלילת כל הרעות? — לישאט בנפש את המות ולהקל אכפו בעיניך הזאת יכבד עליך בן אדם? — ואם לא יום יום תעשה זאת בעד הפצים קלי הערך, בעד משכורת כסף נמאס? למען המלט רק מעברת זדון אדונים קשה יפיל עבד נקלה את נפשו מראש צורים מפנת גג; מפחד מבקשיו כי ישיגוהו ידקיד הנמלט הזהו, ומדוע לא יפעל האומץ (מוטה) את אשר הפחד לבדו יוכל עשהו? —

אבדן החיים אחד הוא אשר אף לתנות עליו כל נוכל!

בידי מבקשי נפשך לספותה נמצאת גם נתפשת; יסחבוך — אנה? הלא גם בלעדם אורח זו תלך: דרך הנה אמנה פניך מועדות מיום הבראך! וכי רק היום תציין החרב נטישה אשר על קדקדך מרחפת? בשובה ונחת קדמה פני הרגעים האחרונים, הישמר והשקט כל ימרו איפוא בפחדך ומוראך מהם את שאריתם. —

רק חיים טובים ומאושרים לא חיים ארוכים מטרת כל בני חלוף; ובכל זאת כל איש ישורר על הראשון ולא אחד בהם על האחרון. —

המות מפתן בית המנוחה, ואתה אנוש אנוש! תחרד תרגז עודך על המפתן? —

עוללים גדולים אנחנו, אשר מהמות נירא כעוללים קטנים ייראו גם מיולדם ומשפחתם עת תחת מסוה סתר פנים ישימון; וכי יש גואל קרוב אלינו מהמות? קרעו נא בחזקה המסוה מעל פניו, קחו מוסרותיו וכלי מפצו מידו, רחקו גדודי הכהנים רופאי אליל ונישים מבכות מעל גבולו, ומה ישאר? — רק המות הזה.

בכי ואנקה אל יבהלוך; כי רק פרי המכאיב לא המות המה. גם כל חולה את רגליה כל נותן לנשים חילו ועוכר בשרו ושארו מכאובים יסבלו, גם כל מבכירה תתיפח תחיל תזעק בחבליה, וכאשר ירבה ויגדל הכאב כן יחלוף ויעבור. —

אנכי אמיתה — לאמר אנכי אחדל מהיות ידוע חולי, מתים אבל בל עוד אעשה, האנק אדום על שוכבת חיק ופרי בטן, מוסרותי יתפתחו ינתקו אצא חפשי, גם למשמעתך מות לא אסור עוד — —

המות יצילך מכל רע וגם משאתו לכל עוד תבעתך. —

וכי לא יום יום נמות? — הנער יגדל בדי עזרו אומץ יוסיפו, ופרחי חיד מעט מעט יקטפו; לא אחד מהימים יצרו אשר את המות חלק כחלק לא נחלק — לא נטף האחרון לבדו יריק את הכוס; הגויעה תבצע רק אשר המות כבר החל — —

כל עוד בחיים חיתך תאלף המותה, אף כי לא תפעל אשר אלפת רק פעם אחת ולא תשנה לו — למוד המותה הוא מהיות עוד עבד לסור מלבבך — —

עוללים והוללים (וואהנזיננינגע) לא יפחדו ולא ירהו מהמות; וכי לא זלות לבני אדם אם התבונה לא תוכל תת להם את אשר תחנם ההוללות יהשכלות? —

להיות את אשר מאז הייתי (טרם יוצרי בבטן) הוא הוא המות. אולם וכי נופל הנר אחרי הכבו מטרם הוצת ויהל אורו? — ואם לא נר אלהים נשמת אדם אשר רק רוח פיו תלהטהו אף תכבהו רוח נושבת יישחק לפעמים את הלהב, יטהו אנה ואנה, ירוממהו מעלה יורידהו מטה. אולם לפניו ואחריו מנוחה שקטה— משגה הוא כי נחשובה אשר המות כהמאסף אחרי החיים ימשיך, הלא גם כהחלוץ לפניו יעבור, לבלתי החל או לכלות אחת הוא על כן אמרתי. —

המות אם מטרת מחוז מסעינו הוא, או רק בית נתיבות להנפיש ולהחליף שמה בגדינו; אם האחרון הוא אשרינו! כי היתה הרוחה, הן בגדינו אך צרים אך מטלאים היו— ואם הוא המטרה חי אני איננו שוה בנזק עמל הדרך; אולם ומה אבדנו, הן נשכבה במנוחתנו ונרדם עיפים ויגעים מחלומות לא נירא וחזיונות לא עוד יבעתונו. —

כיורדי הים באניה גם אנחנו רק בשפת הים החיים נעבורה, הילדות, השחרות והזקנה כערים וכפרים נוכח פנינו יחלופו, ובאחרית כי יתראה לפנינו החוף נחשבהו אנחנו ההוללים לשן סלע כבד כלב ימים — לא החיים רק חיים טובים יאשרונו. ולכן החכם חיה יחיה רק כל עוד יאלץ להיות לא כל עוד יוכל — אם היגון ימיץ שלות לבו ימרר חיתו, לפרוק עלו מעל צוארו. להוחיל עת בוא המות או חיש קל לרוץ לקראתו, נטף נטף להריק הכוס או בפעם אחת גם את חרישה לגרם אחת הוא לו אכל לגווע בטובה או לרדת אבל שאולה במאזני בינתו לא ישאו יחד — האיש יחליץ נפשו מלהיות חיי תמרורים הוא ימות בטובה. —

רבו מבשרי צדק מוכיחי בשער אשר בפיהם הטורף נפשו לחוטא יקלל; כלבים נובחים המה אשר בפתחי שער החפשית לשון עליך יחרוצו . . . . נוצר האדם! רק דרך אחד יוליכנו אל החיים, ואלף יוציאונו מהמה — ועיין רא"ש סוף מ"ק סי' קמ"א ובשו"ת אבן השהם סי' מ"ד) לי משפט הבחירה לבחור את אשר לטובתי והותי יועילו, איזה בית לישבתי, משכן למקום מנוחתי, האניה לרדת במעמקי ים, ולא רק את המות אשר למנוחה שאננה יוליכני ובית מועד לכל חי יושיבני? —"

עתה אשים קנצי להגה והי, כי גם הגליון כלה, בא הקץ לו, יקירי! יהיו נא דברי לך לבדך אל יודעו לאיש רע לא ידע, פן יתעללו בנו ילדי ההצלחה זרע האושר אשר אין חרצבות לימותם ובעמל אנוש לא ינגעו, כי אלה שלוי עולם ורגעי ארץ לא ידעו אבן מעמסה העמוסה על לב יודע צרת נפשו ועמו, ועל כן דבריו לעו — רק אתה לבדך תדע את נפש האמלל כי נבהלה בי ישחה

היא, כי גם אתה חליית וקבעת כוס התרעלה שתית כמוני, ולכן אחי! אח לצרה אתה לי — כלו דברי אוהבך הראשון, תמו דברי איוב האחרון.

המשנעת הנודעת אותה ווארשי למושב לה, גם הסוסים גם הפנינים הגדולים מכרה כי אפס כספה, מהטבילה לא נשמע עדן רק זאת הוגד לי כי ילד אשר יולד לה בקרב יהי׳ כאחד משרי הצבא כאביו הישר והגדול — מדושתי ובן גרני! אשר ישמעתי מפי מגידי אמת הגדתי לך, עוד זאת לי הדרשות ואותה לא אגיד לך? תחת הטה עלה הוה כיד שכור, היא גיסך החכם להרע, החוקר ממסך . . זכור אני ואתה את החטים אשר קנה בלובלין אך למען הרע לך, ועתה שב מראנציג ערום וחישוף ישת, ולא הביא בידו רק בלוי נאופים חבושים בבלויי מלחים החזיקו במו כן תרגם — בארצכם יקראו לו זרעא דלא יפסוק ובלע״ז טריפר, הניחה לי בל אישא שמו על שפתי כי לא אדע אבנה. — —

. . . .

. . . .

שמשון בלאך הלוי.

ב״ה ר״ה השון תק״צ מפק״ק בראד לק״ק לבוב.

לכבוד ישם ידידי הרב החריף והמופלג כיון דאיפלג איפלג רב תנא הוא ופליג שלשלת היוחסין מוכתר בנימוסין מרובה בקילוסין כת״ר מו״ה שלמה יהודא כ״ץ ראפאפארט נ״י.

הרבני החכם מוהר״ר מרדכי זה הז תופר נ״י הראה לי מכתבך אליו מן כ״ד תשרי ושם נאמר: כי הכאבתיך מאד והייתי עמך כמתלהלה הטורה חצי מות ואומר הלא מצחק אני וכאלו פגעתיך בדרך, ישחקתי עמך וקרעתי כל מעילי כבוד מעליך, קללתיך, חרפתיך אך בפנים שוחקות ע״כ. [והעתקתי המאמר והנחתיו בתוך הרשימות] הנה כבר כתבתי לך אשר כל קורא מכתבי אליך ישפוט אם פגמתי בכבודך ח״ו, ושאינני מדבר עמך לא בבדחנות ולא באירוניה. והנני מוסר מודעה זאת עוד הפעם. רק אתה תאבה לכעוס עלי ותחפוץ סבה לכעסך, ותהפוך את חלוקת הכבוד אשר בפי לדברי חנופה, ואת דעותי המתנגדות לך תהפוך לדברי שחוק, למען מצוא דבר להכאיב לך, ואשאלך: מי נתן בידך הכח לשלול מאיש חפשי הבחירה וההירות לדבר לפניך כאשר עם לבבו, ביותר כשהוא משיב לך על מכתבך ואינו לא שואל ולא דופק על פתחיך כשהוא מסיים הדיבור, ולא מתחיל, כשהוא קרוא ממך לדבר, ולא בא מעצמו; ואם נמאסו דבריו בעיניך והמה לך למורת רוח למה תעוררהו? למה תשאלהו? למה תקראהו להוציא דעותיו ולהשמוע אמרים אשר תהפכם ברצונך כחררה ביד הנחתום, ברצותו אופה וברצותו מחרך.

מכתבך הזה עוררני לבטל ההסכמה שנגמרה בלבי — ולמען ישכך המית נפשי ולמען לא תצדק בישפטך בביתך, אשיב לך עתה, גם על אגרתך מן החב״א

תקפ"ט, גם על מה ששמעתי ממכתבך היוצא ממקום אחר בו נכאבה הצנועה בחנם בלי אשמה בה, כי בשמעה דברי נבלה על אבי אבי' (ברוחני) ותרץ ותגיד בתומתה לאמר: אבי זקני! כך אומרים עליך. ומלבד שנגרמת. . . לה, הי' לך למנוע מלדבר, כ"ש מלכתוב לאחרים בענין זה, כמנהג שנהגנו אני וידידני הנעלה ר"י בודק שי' אז כשסברו פה בחודש אב תקפ"ח שמכתבי האיסור על בשר בשר מצדך לכאן באו, הסכמנו שלא לטעון כלל עם האומרים כך, רק לגער בם בנזיפה. ואף לאותם הטועים שהיינו רגילים לנהוג בם כביד, היתה התשובה הסו כסילים ות לא; מטוב ההתנצלות הוא באזני הנפגם והשתיקה מצד המבייש, מרנצל את המתבייש באזני אחרים, ומוטב שהפוצע לא יכסה כלל את הפצע שפצע, ואל יחפור בדקר ויכסה. אם לא שרצון ארוני להפיץ שכל פתקי אוילים בבראד מבטני יצאו. ואם כן הוא תהי' זאת כפרה על עונותי.

במקום אחר השמיע מעכת"ה תוכא גדולה על שכתבתי שראוי לחבק כל ישראל, ובשחוק הפכת את הנשיקה הרוחנית לנשיקה גופנית. הנה בהיותך פה שנה תמימה והצעתי אז לפניך שאהבת ישראל היא יסוד הראשון לדעות ישראליות, גם אז שחקת, ולהרבני החכם ר' ליביש מחירות תכף כתבת בכעס מגודל השטות והטעות בדברי אלה, ובכל זאת נתן ד' לדעה הזאת הריון בירחך ולשארית יהודה הוקם מקצת יסוד הזה ביופי וחן, ותולד בן כדמיתך ובצלמי, ולא חרה לי כלום אדרבא נחת רוח הי' לי לראות את פרחת הולד בתכריך ביין יארגמן ושכר ההמצאה לא יופסד לי בעולם הגמול, עתיד הקב"ה לנטלה ממך ולהחזירה לי לעתיד לבא, ברוך המחזיר . . . לנשמות חיות.

אמרת ישם: שאני מתירא מפני הרוקהים כנגדינו ושאני מתנהג עמם בטבע ההתולים חונפים בצפורן, מדבר עליהם רעה ומתקרב להם בחלקות; אעפ"י שנודע לך כבר שאני אומר כה תמיד שזה עוקר עקרי ישראל בכפירה וזה עיבר ישראל בצפירה בישיבת הרבנ"ם וכו' אבל גם הקב"ה צופה להם והפץ בהצדקם, סובל ומעלים עין מחסרונם ואינו חפץ . . . . חלילה לאיש ישראל המכון מדותיו למרום להפקיר את אחיו בהכשלם . . . . רוצים . . . . האומה להמציא להם מוליכים והמה שלוהי עם ישראל, להורה אם נאמרו להשיב אם ישאלו . . . . בפה עצום ומוסגר ובסבלנות גדולה, וזה שנרשם כבר בסדר הדורות על המהרש"א שהי' ש"ץ בקראקא יע"ש ועל מעכת"ה נרשם עתה שאינו מוכשר להיות ש"ץ — ואינו מסוגל להיות מן המוליכים מחמת שהוא נוח לכעוס וחמתו מרובה מצלו לסכך על ההולך אם יומם השמש יכהו והירח בלילה.

ואמרתי שאני חושב כמה ימים מה להשיב לך. ע"כ. הנה בדברי מו"מ יענני תבל אני משיב תכף אבל כשאני רואה שתפרש באגרותיך שמלת נפשך היקרה, השמלה שהוא קפולה ומקופלת אף לפניך איך אשיב עליהן בטרם יזרח ויבא השמש פעם אחת ושתים אחת ושש אחת ושבע וההוב לדקדק בהן כדי לציין עכ"פ לפניך את הקמטים של . . . . ולפעמים גם בשנה תמימה לא אצא ידי חובתי מבלי להזמין עליו עיון גדול בסוד רעים יקרים, ובמקום קטורת הסמים אשר כאגרות לוצאטו, ריגיו, ימילס, בלאך [ויוסט] אם תמצא באגרותי

הוצאות **הבירורים** על תכונתך לפניך בסתר בצל; צא וחשוב מה ראוי לחבק, ומה להרחיק מחבק.

אבל מעכת"ה מודה בבירור גמור שתיכף ברגע קבלת אגרותי השיב לי אמרים אות היא שאינך היישיש להם כלל ואינך חושב עליהם כלל וכלל; ולחכמים נימוס אחר בזה: ר' מענדל לעפין ז"ל ראה את הרמבמ"ן ז"ל עומד ושומע טבח אשר מדבר עמו בלהג הרבה מענין עורות משך ב' שעות רצופות, ואחר שהלך הטבח שאל ר' מענדל את רבו, באיזה ענין מעניני החכמים חשב בשעת השיחה, יהשיב החכם: רק באמרות המדבר עמי עיינתי כי כל אדם חשיב בעיני כספר עמוק שראוי עליו העיון.

והנה עפ"ה ממני התקוה לעסוק עמך בענינים, ושוב לא יעלה על דעתי לפלפל עמך באיזה דבר, כי נודע לי שחיבור אנשי השם שבעים סנהדרין לא יגמרוהו בשבעים שנה ויותר קשה לחברו בשלימות הראוי לבית ישראל מחיבור יד החזקה כי הדינים נמצאים והתבונות נעלמות, זה דומה למוציא ברחיים מן התבואה קמח וסולת, שכבר מונחים בגרעיניה, וזה דומה למוציא ממנה שרף ע"י האמבק [אלאמבק בערבי] במלאכת הכימיא. ואתה תשא לבדך הטורח והמשא, לכן נכנסת במחיצות מעבור לך בענין, ודעה מרעיך שתקבלם בנפש כראוי ואפילו כשתשיב עליהם תהי' התשובה בפיזור נפש בלי יחס להענין; ואישי קהל באו לפני הגאון מהור"ר זלמן מרגליות ז"ל לשאול אותו בעצה על ענין מעניני הקהלה, ודברים אלה משפתיו עפו: כמו שלא תבקשו עצה מסוחר המתלונן בצל הכסף אף כי יש מקום בלבו להטות לתבונה, כי לבו מים עד ים ישוטט, בעלי עשתנות יקדמו פניו ובין כנענים יחצוהו, וכמו שלא יושיעו לכם בעצותיהם אנשי השכל הפקחים החריפים אשר ישריחו רוב הסתכלותם בדקות החכמות ובעומק העיונים במחקר הטבע במלאכות בלשנות בדקדוק בתבונה ובמדידה, כן לא תושעון מפי הטרודים בפלפולי ההלכות, במדרישים, וכמוני בפסקי דינים וההוראה. כי צד השוה שבכלם שמוחם ע"ף ושכלם בזיקים, למה הדבר דומה לאב זקן שבאו בניו לשאול אותו דבר, והוא נדהם, וכהחל להשיב להם תקפתו השנה ולחצהו השיעול [הוסטען בל"א] ויכסוהו בניו וילכו להם. — אחי, לכו לכם למקום פלוני ושאלו את פי המנהיג "רבבות "בני "ישראל — משכילים! אל תראוהו לגם השכל — חריפים! אל תראוהו לקשה הבנה. אשר בעיניכם לשכל יחשב, אתו הוא, אך מצץ תמציתו, עזב טרדתו פשט גשמיותו [בודאי כוון הגאון ז"ל לטרדות וגשמיות של הליתרתורה] ובלי להתמהמה נכנס אל הקודש פנימה, ומחמת שהאנשים סביביו פרקו מעליו כל טרדות תבל, ומתאמצים תמיד לפרנסו לגדלו לסעדו לטכסו ולצדקו, על כן צינורות התבונה ממעון העליון אל לבו נמשכין ואשר נעלה מעיני הטרודים, במנוחה שאינה צופה למרחוק, חכמות העולם אליו כעב תעופנה וידיעות תבל כיונים אל ארובותיו. לשונות הגוים אותו תשמשנה וחקירותיהם. . . . . . . וכו'.

ואמרת שכל מי שאינו ממכירינו לא יבין את אגרותינו ולא ידע לפותרם ושאני . . . בז כל המסתיקי, ע"כ. הכל יקראו והכל יבינו, אבל הכל יאמרו: איזה ליץ מבני . . . . . . מרקד ביניהם להוציא קולות וברקים במכתביהם;

הדוכסה רבצקה, רעה להמלכה אשרת יוהן השלישי (סוביעסקי) בקשה את ר׳ שמואל בדחן בהיכל המלך בזאלקוא, שיביא לפניה את אשתו, והשיב לה כי כן יעשה, אכן הודיע כי הוא חרשת ולא תשמע רק קול הזק ובא לביתו ואמר לאשתו שתתקשט לבא לפני הדוכסה כפקודתה אבל בבואה לפני׳ תצעק כדברה כי כבדו אזני׳ משמוע ויהי בהיות המלך והמלכה ושריהם בהיכל יחד ותבא אשת ר׳ שמואל ותצעק, והדוכסה השיבה בצעקה, כן אנחנו בעיני אשר דבריהם בנחת נשמעין.

ואמרת שדמית׳ את מעכת״ה למרט ולרפתפיור או לאיזה שר צבא. ע״כ. חלילה לי; רק אמרתי שהחוב עליך, להשמר מהתוך דין או מלומר דבר שתהי׳ על ידיהן רגע ועת קטן בחייך כמו שהיו הקטלנים והגולם . . . כל ימי הייהם, וכהמות גלי החריפות והבקיאות. כדברי התנא הקדוש ז״ל בענין כזה ממש, תאמר להם: אינני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים אפילו ישעה אחת.

ומה שמעכת״ה מגנה את הנוטה כעת לאותן הדעות שהי׳ מקודם לכן מתנגד להן, זה לא נאה לחכם כמוך. כי הנסיון ועומק העיון מוציאים לאור מחשבות חדשות הן בחול והן בקודש, הן בעסקי הבית והן בעסקי המדינה, ואהוב וחביב האיש אשר מודה השתנות רעיוניו, מן האיש אשר אריכות ימים תקשה את ערפו, מבלי להרבות בו... ובדבר הדידקציה לשבילי עולם חלק ב׳ אמרתי שנפגם כבודך, וכתבת ע״ז שאני בעולם הטעות. ע״כ. אבל בבוא המחבר לכאן בספרו במקלו ובתרמילו, אמרתי לו שחירף את הוד האומה באומרו על ת״ח שהמה כסילים לא יבינו את ספרו, כי לא נסו בכמו אלה, ואינם יודעים רק לחתום: דברי החונה בק״ק וכו׳ וכו׳ ומצ״פ על ש״י עולמות והגליל! ואת אחינו היושבים בפולניא בבהמ״ד של הקב״ה היודעים את ערכם כינה כמה פעמים בישם גאים, וביזה את המדה המחזקת את לבותינו בלחץ אויב, את גאון יעקב אשר הש״י כ״ה אדב סלה. ומחמת שהמחבר העני ערך דבוריו הנקיים האלה באגרתו אליך, וכהק המדיני מחויב המדוקן ליתן להמדקן רשיון בכתב, וגם אחר ההדפסה הנך ישותק, לכן נחשבת כמסכים וכאלו מעכת״ה אוחז את שופטי ישראל בזקנם ובפאותיהם, כדי שבנחת יכם ר׳ שמישון מכת לחי, הנה האוחז והתוקע שניהם שוים לרעה בעיני המוכה, — והאמת ר׳ שמשון מחזיק את ת״ח לבהמות והת ח׳מחזיקים את ר׳ שמשון לחכם וברי׳ נפלאה, ושניהם טועים, — ואפשר שנתחייבת לבדוק את פנים הספר ג״כ אשר אם לא תנקה את נפשך ותלה האשם בך, ד״מ עמוד א׳ אמר מה . . . דבאיך טבע! ואיסוד גמור לערוך דברים מול הטבע כאלו היא ח״ו דבר עומדת בפני עצמה. ואמר אל הטבע עוד, מה עצמו מפעליך בא אלקים, המליצה הזאת הרבה צרות בישראל . . . העשיר לא יכעוס אם יקח העני מהונו קצת ולא יעמידהו עבור זה לחרפה בעיני כל, ביותר על ר׳ שמשון אין לכעוס כי הוא חבירו של ר׳ משה קוניץ [המתחיל במנהג בדור הזה] שכל מה שרואים וקוראים ושומעים מהקדמונים ומהאחרונים ועשו על כנפי מכתביהם ציתצית, והיו להם לציתצית למען יראו ויזכרו שהמה בקיאים. ובתלמוד הקדוש לא מצאתי שיהי׳ מחלוקת על ההמצאה לא בין רבנן ולא בין תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם בשביל רבותם.

ופשוט ההפרש שבין המצאה [שאין בה נ"מ מי הוא הממציא] . . . . . . [שיצמח ממנו פעולה, ושינוי, ודין חדיש בדינינו] שהחוב לאמרו בשם אומרו, כדחז"ל ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, כדי שיצמח פעולה ע"י מרדכי הגדול ליהודים שאז . . . . . . מרדכי לאוהבו לא הי' מקורב לחצי המלך ומי בלעדו הי' . . . . . .
. . . . וברב נחמן שאמר לרב הונא במודה בשטר שכתבו . . . .
. . . . שסתם כדברי היחיד והסתיר מלהזכיר המחלוקת בו . . . .
. . . . וכן בכל מקום וק"ל.

ומה שמעכת"ה מאמין ומחזיק, שיש בחיק האומה ר' אלפים רשעים אויבי ד', עוזבי תורה, זה פ"ג שנים ורבני הדור מתקרבים להם ומתחתנים בם, ואינם מפרישים אותם מן הציבור, ואינם מורידים אותם לבור עמיק של בזיון כמו שנעשה להרשע ש"ין ישר"י שבמשך ג' שנים נגלה צהנתו והקיאה אותו האומה בהקאה שלימה שאנחנו רוצים בה.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק אותי לחבר של ר' אלפים רשעים הנ"ל אשר בתוך כנסת ישראל משך פ"ג שנים, ושאני עוצם את עיני, לעשות בעורון מה שהמה רגילים לעשות. ושאני מחשיך על תחומי החכמה, ועושה מעבירות מצות וממצות עבירות.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק שהגאון בעל קצות החושן ז"ל האיר בידו במוצאי שבת בנרות דולקות ובעת ההיא קרא המגיד ר' מיכל ז"ל בס"ת, שהתפלל אז תפלת מנחה של שבת.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק, שגדלי' ימ"ש הרג את ר' חיים ליב ז"ל מחמת קנאת הדת.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק שגם הרוצחים במאסט ימ"ש הרגו את ר' מאיר ז"ל רק מחמת שהיה לדעתם אפיקורוס בלי שום חמדת ממון ושאר תאות הדק ההמונים שהמה בהעם כשמרים ביין.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק שהאיש הישראלי אשר אינו כהרמב"ם וכהרמב"ן, כהקנדיא וכהנצה ישראל ז"ל אינו ראוי להיות מנהיג, ושכל המנהיגים מישוללי המעלות שהיו בהגדולים הנ"ל ז"ל לא הנהיגו, רק משלכו בקרון אחרים אדם ובהמה רבה.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק שהתילרנציא האמתית היא שלא להכות את אחיו מכת רצה, ק"ו שלא להרגם, אבל מי ששונא ר' אלפים דלים מאחיו, מחמת שאינם מבינים המעלות של הגדולים הנ"ל היקרים ז"ל, ומחמת איזה מנהגים שהמה בעיניו כשטותים, ומתבייש באהבתם ונאנח ובוכה אם אפשר שיתקרבו אליו, זה אינו פוגם כלל במדת התולרנציא.

ברוך הוא שמעכת"ה מאמין ומחזיק שהפילספיניא (בלישונך התחכמות ובל"א אפטוראף . . . . .) לא שפכה דמים מעולם; והנה המהפכה בצרפת בשנת תקמ"ט לא היתה מפילספונים ה'! למה גדרתי בעדי שלא לפלפל עמך.

והנה מעכת"ה מתיצב כאלו אינו מבין המאמר, במכתבי: אוהב אני הדלקת נרות בתוך היכל הקודש והכיבוי בפרוזדור, וכאלו נעלם מידיעתו הרחבה מה

שאמרו ז"ל בענין האור שנגנז לצדיקים וכיון שראה הקב"ה אור שגנזו לצדיקים שמח שנאמר אור צדיקים ישמח [חולין דף כ"א] וברשעים כתיב בחושך נדמו, ועושה מעכת"ה כן למען הרבות החוכא. כל זה מצאתי להעיר באגרותיך הנ"ל והמה רק התנצליות על צדדי מוסרי, ותשובות פשוטות על שאלותיך, והוצאות הבירורים.

ועתה בא וראה מה בין אומות העולם לישראל, באומות כאשר האחד פוגם את השני [ואפילו המה ישרים גדולים כמו זה מקרוב הדוכס אלינגתן השמש הראשון במדינת בריטניא] אז במקום טבע האנושי, יבא בלבם טבע של חיתו טרף והמה לדמיהם יארובו, זמן יקביעו, מקום יזמינו, חרב, סקלפת, ופגיון יהזיקו יעמדו זה לקראת זה, עדים לקראת עדים, והמון עם כנהר ימשוך למקום המערכה למען יתענגו. אלה ברצחנמו, ואלה בנצחנמו, ולא ישקוטו עדי יזוב דם כמים על הארץ רק אז חוזרים לכשהיו. — אבל בני ישראל בשפוגמים איש את אחיו זה פוריש ובוכה וזה פותר ובוכה — דברי חברך הנפטר מתוך דבר אנחה פירש בבכי" וחותם בדמע

יעקב שמואל ביק.

ב"ה.

בחירי רצתה נפשי, כרע כאה לי, חקוק בקירות לבי, התורני המשכיל הר"ר שמואל ליב גאלדענבערג, שלום לו ולעוזריו עד בלי ירח אמן!

הנני הנני להשיב למכתבך הנחמד מיום ז' להדש הזה, כי עזה אהבתי אליך, וכל עוד יתגלו אלי יותר מצפוני לבבך הטהור ומצאתיך ישר ומשכיל בכל תהלוכותיך, מואס בהונף וצולה ורוכב על דבר אמת, כפליים דבקה נפשי אחריך בערך אשר בו תמכה ימינך, לכן אפנה מכל הטרדות המקיפות אותי בכל רגע רק לשוב להשתעשע עמך, איש חמודות! — מה עמקו דרכי לב אנוש ומי יחקור בתהומותיו! מי ימלל לי תמול או שלשום, יש לך אוהב נאמן ורע תמים בירכתי צפון בעיר טארנאפאל? — אם הרימותי כשופר קולי נגד מואסי המחבר למה אתה לבדך, דגול מרבבה! התעורר לצאת לקראתי לאמר לי, צדקת בדבריך! האין זאת הוכחה ברורה כי התפעל לבבך מן הדברים אשר כתבתי? ואיך התפעלת אם לא כי אהבת האמת שתולה מאז בקרבך כבעל סלע נכון? ואיש כזה לא יהיה חביב לי מכל הון? — הה! ידידי, לו רק אתה לבדך קבלת תועלת מספרי, כי עתה די לי שכר ותגמול חלף העמל אשר עמלתי בו, אמנם רוב הרבנים היושבים על מדין אשר אנכי גליתי את חסרונותיהם בספר ההוא ישטמוני תחת אהבתי את המחבר וידברו עלי סרה על אשר לא כמחשבותם הנפסדות מחשבותי ולא דרכיהם דרכי, לכן אנכי השבתי למשפט להשקיט קצת חמת רוחם נגדי בהוציא

לאור חבור חדש בלתי מצטרף עם עניני האמונה כלל ועיקר, ספר אשר יתענג בו כל מבין כתורני כחוקר כישראלי כנוצרי, וזה היא העתקת ספר ישעיה ללשון איטלקית באורח שיר במשקל ובחרוזים, מלאכה כבדה מאד אשר יום יום אני עסוק בה, והשלמתי עד הנה שני שלישים ממנה, וכפי אשר אשער יצטרכו עוד ששה חדשים טרם כלותי אותה, כי רבו טרדותי ועסקי ואינני יכול לקבוע זמן לימודי והגיוני כ״א כשתי שעות ביום ולא יותר, הן אנכי כעת בן ארבעים והמש שנים, ולי חמשה בנים וחמש בנות, וכל צרכי הבית מגדולם ועד קטנם מוטלים רק עלי, כי אבי זקן בן ע״ד שנה, וכל עסקו רק בתלמוד ובפוסקים והוא מ״ץ בקהלתי, ואנכי נצב על משמרתי לחנך הילדים אשר חנן אותי אלהים ולהדריכם בדרך ישרה, ולהביא טרף לביתי, וסרה העודף בזמן הנשאר הקדשתיהו להגות בו אמרי אל ולהועיל לבני בריתי כערך קוצר השגתי. —

ואחרי הודיעך זאת אבא להשיב לכל אמריך. — את אשר הבדלתי בין אני לאנכי לא היה רק בדרך השערה ופליאה האפשר, ונפשי יודעת כי אולי אין האמת כדברי, אך במקום שלא דברו בו המדקדקים מאותה יותר טוב לך סברא אחרת עם היותה מסופקת מלהניח הדברים כאשר המה בלי פתרון. כבר הודעתיך שאין בידי ס׳ שבילי עולם ומימי לא ראיתיו, ואם אתה בחסדך תשלחהו אלי בין שאר הספרים אשר הבטחתני לשלוה, אני אשלם דמי מחירו אחד לאחד למצוא השבון, ולך תהיה צדקה כי תרוה צמאוני לקרוא תמיד ספרים חדשים, על כל פנים תוכל לשפוט גם אתה כי אם הספר ההוא מסכים קצת עם מה שכתבתי על שם אופיר, מקרה הוא שהסכמתי עמו בזה הענין וכן הדבר נוהג במה שמצאתי בענציקלאפעדיא לערשעט גרובער על מלת כרובים, כי גם הספר ההוא אינו נמצא אצלי, ואפשר שנזדמן היות דברי שנינו מכוונים, ואנכי לא ידעתי, והנה יען היה עם לבבך להעניקני מן הספרים החדשים הנמצאים במדינתך, הואל נא ותן בתוכם רצוף גם העתק מהמכתב אחוז להר״ר יש״ר אשר שלח אליך ידידנו החכם המפורסם הר״ר אברהם יחי׳ מהאליטק, ודע נא כי להאיש הנכבד הלזה לא אחרתי לתת מענה לאגרתו, המלאה דברי חן כתובה אלי ביום ב׳ להדש תשרי (יום קדוש לבעלי תלמוד ויום חול לבעלי מקרא) ואולי הוא עצמו קדמני להודיעך את זאת אחרי רואי שהוא כותב אליך לעתים לא רחוקים, וגם אנכי חליתי פניו שיפליא חסדו עמדי, אודות העתקת חבור אחד מן הספרים כו׳ אשר לי, והתחייבתי לתת לו העתק ס׳ תקון הקראים אשר לי וגם ספרים אחרים ככל אשר יודיעני חפצי בהם תמורת ההעתקה ההיא, ואתה בטובך תהיה סרסור בדבר הזה, כי תקבל ממנו את אשר יזמין לי ואני אשלה אליך כל אשר יבקש, ובדרך הזה נקבל שנינו על ידיך את הראוי לכל אחד, ואם תוציא הוצאות בעבורי אני אשלם בכסף מלא. — והנה תוך המכתב הזה תמצא סגורה אגרת הרב הנ״ל אשר הובאת לך, בתוכה ראיתי את אשר השיג עלי אודות מלת אנכי, בשגם אין האמת אתי, כאשר רשמת בחכמתך. אך על אודות ס׳ אפריון עשה כ״י אשר איננו

בעת תחת ידי, והוא הראשון מן הספרים אשר עיני כלות אליהם, בטוח אני בצדקת האדון המפואר הר״ר יוסף פערל יהי׳ שלא ימנע להשיבו לבעליו, כי פעמים רבות שמעתי עוברי דרך מספרים בשבח הר״ר פערל ומהללים תום דרכיו ונדיבות רוחו, גם היה פה זה שנים איש השוב שמו שמוטטערמייער והוא היה קרייזהויפטמאן בעירך והגיד לי שהיה אוהב מאד את הר״ר פערל בעבור תום לבבו ונקיון כפיו, לכן גם אני אשתדל כפי יכלתי להיות לו לעזר ולהועיל בהשגת מבוקשו לשלוח את נכדו לבית ועד הרבנים אשר בפאדובה, אך אחרי שבאנו לדבר בזה הענין צריך אני לסדר לפניך הדברים כאשר המה. דע נא ידידי, כי ביום י״ד לחדש הזה הוקם המדרש ההוא על מכונו. והיה היום ההוא יום גדול ליהודים יום חג ועצרת יום משתה ושמחה, כי נתאספו ראשי כל הקהלות בפאדובה לחנך את הבית (בנין חדש ומפואר מאד) ובאזני כל השרים והסגנים ראשי העיר ושופטיה הקרואים שמה, אמר אחד מן המלמדים דרוש יפה מאד בלשון איטלקית (והוא כבר נדפס) יהראות תפארת תכלית המדרש אשר הוקם ולתת תודה להקיסר יר״ה אשר יעץ כזאת לטובת בני ישראל, שמעו עמים חכמת הרב הדורש ויהללוהו, שרי האומים וישבחוהו, והדורש הזה, הוא בחור אחד בן כ״ג שנים ממדינת פיעמאנטע, בעל שכל גדול ובקי בחכמות רבות, והוא אשר נבחר להיות המלמד הראשון שמה, אחריו בא המלמד השני, הוא ידידי ואהובי המליץ הנשגב הר״ר שד״ל הנודע גם אליך ממה שראית מתבונות כפיו בס׳ בכורי העתים, וכבר התחילו מן היום ההוא והלאה שני המלמדים האלה ללמד שמה כל היום כולו. עוד ידוע תדע כי כל תלמיד החפץ ליכנס שמה יצטרך להביא כתב תעודה שלמד לא לבד הגומינאזיאום אלא גם הליצעאום כולו, היינו שתי שנים של לימוד פילוסופיאה וחכמת הטבע... ועוד יהיה בקי בלשון איטלקית, כי באין זאת לא יבין דברי המלמדים בדברם אליו, ואם יש בו שני התנאים האלה אזי יקבלוהו, ומיום בואו שמה אינו רשאי לצאת משם כלל עד מלאות שתי שנים, כי בבית ההוא יקבל האכילה והמלבושים כפי מחסורו אשר יחסר לו, אך בתנאי שישלם מדי שנה בשנה סך 450 fl., ועתה אם התקבצו כל התנאים האלה בנכד האלוף ה״ה יוסף פערל, ונפשו חשקה לתת צווארו תחת עול התורה והחכמה בא יבא ברנה אל מקום תעודתו והיה בבואו שמה דרך עירי, ואני אעשה עמו חסד ואלמדהו דעת איך יתנהג להשיג מבוקשו. מן הפירוש שחברתי על התורה לא נדפס מעולם שום עקסעמפלאר בלי תרגום איטלקי, ואם תחפוץ באחד עם התרגום תמצאהו אצל המדפיסים... ועל דבר הדפסת ס׳ בכורי העתים לשנה הבאה כתוב כתב אלי האדון שמיד לאמר, כל עוד לא כליתי הקונטרסים הנשארים בידי מן השנים שעברו, לא אדפיס עוד, אמנם אנכי התחננתי אליו בכל מאודי . . . . . . ממנו תועלת יקרה כזאת, ועד הנה נפשי בל ידעה אם ישא פני אם לא.

ואתה ידיד נפשי, שלום השקט ובטח, וכל ביתך שלום כחפץ הכותב והחותם פה גערץ בשמיני בשנים ועשרים לחדש שנת תק״ץ.

יש״ר.

אלקים יענה את שלום ידידי כנפשי, הנאמן בבריתי, מוכתר במעלות יקרות, רצוי לכל מכיריו, שומר כל אוהביו, דורש טוב לעמו, ודובר שלום לכל אשר יקראוהו ה״ה ידידי הר״ר שמואל ליב גאלדענבערג יחי׳.

פליאה עצומה אחזתני בפתחי אגרתך היקרה מיום כ״ד לחודש העבר, אשר הגיעתני היום הזה, ממנה ראיתי כי לא הגיע לידך מכתבי האחרון, והתעצבתי על מקרה כזה, כי יראתי פן אהיה בעיניך כמתעתע בשגם לא מנעתי את עצמי מתת לך מענה כראוי, אך במו רגע שקטה רוחי בקרבי, בהשבי כי הכתב אשר כתבתי ביום י״ז לחדש העבר, לא יאומן הגיעו לידך בזמן קצר כזה, אם לא כי סוסי הפאסט מנשרים יקלו במרוצתם, ותהי זאת נחמתי, כי לעת עתה בעוד שאני כותב כבר בא לעצם ידך המכתב ההוא על נכון, ממנו תראה את אשר עם לבבי לתשובת דברך אחד לאחד. — עתה אודיעך כי בשבוע שעבר הובאו לי הספרים אשר שלחת בעבורי אל האדון המדפיס שמיד, ואם אמרתי אספרה כמו חלק אחד מן התענוג המוצק בקרבי כאשר טעמתי נעימות הדרת מליצת הספר הנחמד שבילי עולם אשר היה לי למנה באמצעות נדיבותיך תכלה היריעה, באמת גם מקדם נודעה לי חכמת המליץ המפואר הר״ר שמשון בלאך נ״י מתוך ספרו תשועת ישראל, אך לא שערתי אם לשמוע ממנו צחות לשון ומליצה משוכללה, בכל מיני יופי ותפארת כאשר שפתותיו תבענה במחברת הזאת, בה הרים קרן שפתיו על גפי מרומי השלימות, והוכיח במישור לעין כל, כי לא קצר מצע לה״ק מהשתרע בה כל רעיון אשר יעלה על לב איש, ועתה אם היה האיש המעולה הזה רק יחידי במדינות גאליציען מלא חכמה ותבונה ודובר צחות (אך אינו יחידי, וכי רבו כמו רבו במדינתך אנשי מדע, ושוחרי התושיה כנראה מס׳ הצפירה אשר שגרת אלי, ומס׳ איוב להר״ר ב׳ בלומענפעלד הבא באמתחתי מחדש ומכמה ספרים אחרים, וגם אתה ידידי כאחד מהם), האין די בתבונות כפיו לסכר פי דוברי עתק האומרים: הגם גאליציען בנביאים!— האמנם על האיש הדובר כן לא אתפלא אם מלאו לבו לשפוך בוז עליך ועל מדינתך, מני אז ידעתי את האיש ואת שיחו מצאתיו בלתי מוכשר לבא בברית עם פועלי הצדק והמישרים, מלפנים היה מריץ לי אגרות על ענינים שונים כל מגמתו בהן להתפאר על רוחב לבבו, ועל היקף ידיעותיו בדרכו תמיה, ופעם אחת פתני לקנות בעדו בעיר טריעסט י״ב אתרוגים מהודרים ושלימים בהבטיחו אותי פעמים ושלש לשלם מחירם בבואם אליו, ואני בתומי מהרתי למלאות חפצו קניתי אתרוגים והוצאתי מכיסי עשרים זה׳ מ״כ, אך הסכלתי עשו, כי האתרוגים באו לידו, והכסף לא בא לידי עוד, ההפסד הזה אשר היה לי חלף אמונתי בו ישקול שקל בפרידתו ממני, כי מן היום ההוא והלאה נשכחתי מלבו ולא כתב אלי עוד. אך עליך ידידי! אתפלא הכי לא מצאת בכל תפוצות ישראל איש יודיעך פתרון פסוקים קשי ההבנה זולתי בעל החשמונאים? ועתה הלוך הלכת אליו, כי נכסוף נכספת להשיג על ידו ס׳ יסוד הדת, אולם מאחר שהיה רצונך לשלם כסף מחירו הלא היה

נקל לך להביאו אל ביתך על ידי אחד ממוכרי ספרים מעיר לעמבערג, אשר לו יד עם המתעסקים במסחר הזה בעיר ברעסלוי? — גם אנכי תאבתי לאסוף אלי הספר הזה, וקראתיו מראשו ועד סופו. עם כי לא מצער הוא, אך האמת אגיד לך כי עשתונותיו השתרגו עלי מענין לענין בלי סדרים ואריכת לשונו נמתחה עד בלי די, ותערובת הדברים בלתי עלולים להתמזג יחד הכשילו כחי, הוגיעו דעתי הסתירו בינתי עד כי לא עצרתי כח לרדת לסוף דעתו ולצייר בדמיוני ציור זך ובהיר מדברותיו (איינען קלארען בעגריף פאן זיינעם זיסטעמע) ויהי כי אלצני המחבר והפציר בי עד בוש להוות לו דעתי על חבורו הוכרחתי לגלות לו מצפוני לבבי ונתוכחתי עמו עם המוסר הראוי לגבר נכבד כמוהו, וכפי הנראה מתשובתו הודה לי במקצת; איך שיהיה לא אחפוץ להשיג גבול משפטך אשר תשפוט על הספר ההוא אחרי הגותך בו רק רציתי להודיעך את אשר פעל בקרבי מאהר שנפל הדבור ממני וישמח לבבי כי תודיע לי דעתך עליו לעת מצוא. —

הטיבות ידידי! כי היה עם לבבך הטהור להשתדל בהדפסת ספרי הקראים אשר במדינתך, מה יקר הרעיון הזה אשר השבת במועצות ודעת! מה רבה התועלת תמשך ממנו גם לנו גם להם! אולי קרב עת פקודתם (או עת פקודתנו, כי גם לנו חלק בשבושי הדעות הראוים להתקן) ושתי הכתות יד ליד תגשנה להתקרב אל הנרצה מאת האלהים ולעבדו שכם אחד, הנה אני אמליץ בעד הדבר הזה אצל האדון שמיד בכל מאודי, ואערוך לפניו תקות הבצע אשר תעמוד לימינו לתמכו במלאכה הזאת, אולי ישמע לעצתי, וינסה להדפיס מתחלה ספר קטן הכמות, ואם ירויח בו (כאשר יהיה בלי ספק) אז יוסיף אומץ להוציא לאור גם ספרים אחרים, אולם על כל פנים מוכרח הדבר שאתה, ידידי! או אחד מחכמי עירך, ויותר טוב אם יהיו שנים או שלשה יחד, תבואו לפני המדפיס באגרת המבשרת לו את אשר יעצתם ואת התנאים אשר על פיהם הסכמתם לתת לו ספרי כ״י אשר אצלכם, ותשאלו את פיו האם יתרצה לעשות נסיון בהדפסת ספר קטן להוצאותיו, ואני מצדי אבא אליו לפניכם במכתב מיוחד ומלאתי את דבריכם, ובזה הדרך אי״ה נשיג מבוקשנו.— עוד אצוה אל המדפיס הנ״ל שישלח אליך ע״י האדון קארל גאטטלאב פפאף מלעמבערג ד׳ עקסעמפלארי מן החומש אשר לי (מלבד העקסעמפלאר האחד שצויתיו לשגר לך במתנה מאתי) וד׳ עקסעמפלארי מספרי התורה והפילוסופיא, ואתה בטובך תשתדל למכרם וצדת הכסף בידך והיה לשלם בו דמי העתקת החלק הראשון מס׳ אפריון עשה, ולקנות בו שאר ספרים אשר אצטרך אליהם כי אם יצליח ד׳ את דרכינו להדפיס ספרי הקראים אחד לאחד שוב אין צורך להעתיקם, אך לעת עתה כל חפצי לקבל ס׳ אפריון עשה כלו, לכן יהא מונח אצלך החלק הראשון המועתק עד בא מעיר האליטץ החלק השני ואז תשלח לי שניהם יחד. —

ועל אודות אשר העיר הכם אחד על ספרי דף פ״א בענין שם סנדק, תודות לך ידידי! כי נתת לי מקום לבדוק אחרי דברי, ובאמת שגגה היא

מאתי, אך אודיעך איך קרה שטעיתי בדבר הזה: הנה הילקוט אשר לפני הוא הנדפס בסאלוניקי ש' רפ"א ובו כתוב בס' תשכ"ג מאמר א"ר תנחום אין לך כל טובה וכו' וכו' כמו שהוא במדרש שוחר טוב, ואחרי שנשלם המאמר ההוא עד תומו מתחיל בראש שיטה בדברים האלה: מדרש סוף דבר כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך אמר דוד ואעפ"י שקלסתיך וכו' ומביא שם כל המאמר בלשון מחולף ממה שאמר ר' תנחום, לכן אנכי השבתי כי שני המאמרים לקוחים משני מדרשים מחולפים, ולפי שידעתי שיש מדרשים הרבה בכ"י הנקראים ע"פ תיבה ראשונה של איזה פסוק שהם מתחילים בו, כגון מדרש ויכלו, מדרש ויסעו, מדרש כונן, מדרש הרנינו ודומיהם, אמרתי בלבי אולי היה לפני בעל הילקוט מדרש אחד בכ"י המתחיל בפסוק סוף דבר הכל נשמע, לכן קראו בשם מדרש סוף דבר, והנה אם המלות האלה מדרש סוף דבר הי' טעות הדפוס אודה שגגתי כי תעיתי אחריהם, ואם אין, אפשר שיש מדרש כזה במציאות ודי בזה. ועתה הנני מחזיר אליך סגור פה אגרת ידידנו בעל המקרא, אך המכתב אחוז אשר קבלתי לא אשלח עתה פן תכבד עליך הוצאת הפאסט בעבורו, הנה שמור תחת ידי לשלחו עם העתק ספר תקון הקראים עת אשר יסע מפה אחד מאוהבי ללכת אל עיר וויען, וטרם אחתום דברי אני תפלה לאל חי. —

כ"ד אוהבך ומוקירך הקטן **יש"ר**.

נערץ בשמיני לחדש עשתי עשר שנת תק"ץ לפ"ק.

נסך דמעה.

(לזכרון רבי אליעזר צבי הכהן צווייפעל נ"ע!)

לְאַהֲבָה עֲבוֹתוֹת, נַפְשׁוֹת רֵעִים לְרַתֵּק,
וְקַרְדּוּמוֹת לַמָּוֶת מוּסָרוֹת אֵלֶּה לְנַתֵּק;
לְמִצְעָר יַקִּירִי, בְּךָ נַפְשִׁי נִקְשָׁרָה,
כִּי עוֹד מְעַט יְדִידִי, וְאַעֲבוֹר הַמַּעְבָּרָה;
דְּרֹשׁ שְׁלוֹמִי בִּימֵי בְּחַיִּים עוֹדֶנִּי,
וְהַסֵּךְ נֶסֶךְ דִּמְעָה, בְּקָרְאֲךָ — כִּי אֵינֶנִּי! —

(לוויפעל).

בין האבדות הגדולות שאינן חוזרות עוד שאבד בית ישראל בימים האחרונים, גדולה היא האבדה שאבדה ספרותנו במות עליה אחד הכהנים הגדולים, אשר שמש בה בקדושה ובטהרה רבות בשנים, הלא הוא — רבי אליעזר צבי הכהן צווייפעל נ"ע! —

כבר ספדו ספדיא והמקוננים העושים נפשות למתים, כבר השמיעו בניהם קול־נהי על מות הכהן הגדול מאחיו הזה; ואנכי מה?... האם אריד בשיחה ואהימה ואבא גם אני אחריהם לעורר קנים הגה. והי?... „הקנה בל תעורר הרפאים מקברם״ — יקרא המשורר הנעלה שילער, ומה לי איפא לעשות בדבר הזה?... אבל דברי הרב המנוח יקרים לי מאד, ומצוה לקיים דברי מת כזה; ולכן הנני להסיך אף אני נסך דמעה על מות האדם הגדול צווייפעל ז״ל, אשר נתכבדתי להכירו פא״פ ולהתענג על צוף אמרותיו היקרים המסלאים בפז, ששמעתי מפיהו המפיק מרגליות, — כאשר אספר בזה לפני קוראי „אוצר הספרות״. —

בשנת תרל״ח (1878), הלך החכם היקר ר׳ א״צ הכהן צווייפעל למסעיו בארין פולין, הנסיעה הזאת לא היתה להחכם הזה מסע לטיול, או לענג בעלמא, כדרך סופרי העמים, אשר יכתבו מערכי לבם, מכל אשר חזו עיניהם בדרך מסעם, על הגליון ויוציאום אח״כ לאור; כ״א — לאסוף התוכים על ספריו היקרים ומאד נעלים: „חשבונו של עולם״ „סניגור״ ו„עולם הקטן״ (וזה האחרון הנהו כתוב בשפה המדוברת (זשארגאן), ואינני יודע אם הוציאו לאור עולם, או גנוז הוא בתוך כ״י הנשארים אחריו. — ע״פ מקרה סר החכם צווייפעל גם לעיר מולדתי הקטנה „קאוואל״ (בפלך ווארשא), לבקרה ולהפיק שם את פרי עשתונותיו ורבי תורותיו; כי הקשיב מרחוק כי ימצאו גם בתוכה אנשים אחדים אשר נפקחו עיניהם לראות את האור כי טוב ונחמד להעינים ויטעמו מפרי עץ הדעת, וגם אנשים משכילים ונבונים; ואנכי כותב הטורים האלה זכיתי להביאהו אל המנוחה והמרגעה לבית אכסניא בעיר מולדתי; כי בהיותי בערב אחד על תחנות מסלת הברזל (הרחוקה מהעיר כחמשה ווירסט) וכבוא המסע (צוג), והנה לנגד עיני ישיש נכבד, נשוא פנים, ואזני הקשיבה ותכן, כי הוא שואל ודורש בשפ״ר מאת אחד הנושאים משא בכתף אם אין עגלה רתומה לסוסים על יד בית התחנה אשר תוליכנו העירה; אבל כראותו פתאם את פני, נגש אלי, וכאשר שאלתיו לשלום החזיר לי שלום; ומפני שהקשבתי שבועות מספר לפני בואו, מאת אחד ממכירי אשר פגע את הח׳ צ. בדרך מסעו, כי יש את נפשו לסור גם לעירנו — נזרקה בי רוח נבואה: כי החכם צווייפעל נצב לפני!... ומבלי הבות עוד שאלתי את פיהו: „אם השפק לא יתעני, הנני עומד מול האדון צווייפעל!״... ובשחוק נעים אשר רחף על שפתיו נענע לי בראשו. ויתקע לי את כפו באהבה וברגש אמונים, ואז בקשתי את פניו לשבת על עגלתי והבאתיו העירה לבית אכסניא טוב (כאשר חפצה נפשו דוקא, וימאן לגור בבית איש פרטי) ודירה נאה, ויתעכב אתנו כשמונת ימים ויחוג בעירנו את הג הבכורים; והנה מה אומר ומה אדבר! הימים האלה שישב החכם צ. בתוכנו, היו לנו יושבי עיר קטנה, ימי אורה ששון ושמחה! בהם שבעה בצהצחות נפשנו, וכמשכיל וכמתנגד וכחסיד כלם כאחד דפקו על דלתותיו וינהרו אליו כאל איש אלהים קדוש להקשיב את הדברים הנעלים היוצאים משפתי הכהן הזה אשר שמרו דעת, וידע ויבין לתכל את דבריו לפי רוחו

של כל אחד ואחד, — ואין לאל ידי לתאר בעטי את הרשם העז והחזק שעשתה עלינו אח״כ יציאת הרה״ח צ. ממקומנו, כאשר עזב אותנו אחרי חג הבכורים ללכת הלאה למסעיו ולנוע עוד ברחבי ארץ להפיץ מעיינות הכמתו חוצה גם בערים אחרות; כי נפשותינו היו קשורות בנפש החכם הזה בקשר של קיימא, והיו לנו געגועים עליו וימים רבים נשאנו את שמו לברכה על דל שפתנו! —

החכם צווייפעל ז״ל הי׳ איש רעים להתרועע, ולכן דבקה בו נפש כל אלו שזכו להכירו ולהיות בחברתו, לאהבה אותו ולכבדהו כאיש רם המעלה; אבל גם הוא אהב את בני עמו, את אחיו בני אלקיו אהבה עזה כמות, והיה אוהב שלום רודף שלום ודובר שלום לאחיו, אשר נפשו היתה קשורה בנפשם, ובמדה אחת מדד לכל בני המפלגות: חסידים, מתנגדים או משכילים וכו׳; והנני נותן בזה לפני הקוראים מכתבו של החכם צווייפעל אשר ערך בכתובים לאוהביו בעיר מולדתי בשובו לביתו ממסעיו, אשר יאמת את משפטי על החכם הזה. ואלה המה דבריו היקרים:

„בשם השם! ידידי מחמדי, אחי ורעי, אוהבי ואהובי, היושבים
„בסתרי לבי, אנשי אמת ודעת, נלבבים ויראי אל, לאיש איש
„כברכתו ותהלתו, שלום וכל טוב.

„ימים רבים, אחי, לא פקדתיכם לאהבה ולשלום, כמו אין נפשי לדעת „מאומה מכל הנעשה אתכם. יודע אני, כי מצאתם כלבי אז, בימי שבתי „אתכם והשתעשעי בהברתכם היקרה, רגשות אהבה טהורה ונאמנה, ועל „כן תצדקו כי תשאלוני „ואים?״ שמעתם גם ראיתם, כי האחוה היי רוחי, „ועתה תזכו בשפטכם, כי לא הוא אשר יראה וישמע האדם. לעמוד „לפניכם, היללער בחירי, יקירי, דאברזינסקי מחמד רוחי, ורצוי נפשי, וכל „אנשי בריתי, אשר קנינו איש לבב רעהו לאהבה, ואשר נקשרו נפשותינו „יחד בעבותות קדש בעירכם, בפנים כסויי בשת, בימין מכה על חזי, „בקול דממה דקה קורא, חטאתי אחי, סלחו נא, לא תתנני שיבת זקני, לא „תתנני האמת, ולא יתנוני גם לבי ורוחי; כי מי כמוני יודע ערך אהבת „אוהבים כמוכם. זכרו זאת אחי, והתבוננו נא בינה, מה נשאר לי מכל „עמל דרכי, ומתלאות ימי נדודי בשנה העברה, אם לא זכרון אוהבי ורעי „החדשים, אשר קניתי לי מדי עברי, בערי ווארשוי, קאליש, לובלין, פלאצק, „וולאצלאוויק, קוטנא, קאוואל, ראדאם! יקרה מאד בעיני אהבת האנשים „אשר מצאתים, בני עמי ובני אלהי, לבם לבי, ורוחם רוחי. מעטים ומתי „מספר המה, אנשים יקרים (סלחו לי!) כאלה, וכמטמונים יחופשו, ובמספר „המטמונים היקרים האלה בימינו, לא אחרונים אתם לי; ועתה שפטו נא „מישרים, הישכח איש כמוני, רעיו אשר כנפשו כרוחו ולבבו, אחיו בני „עמו ובני אלהיו, כמוכם יקירי ובחירי היום? מבחרי רגעי היי המה, „רגעי שעשועי אהבת קדש, בסוד ישרים ועדת אל, זכרם יהיה רוחי

„וירהיב בנפשי עז. מדי אהגה בם יציץ ויפרח דמיוני, ורגשת אהבתי, „כשושנה תפתח עליה. לרגעים אעביר נגד עיני, כל שיח וכל שיג אשר „שעשעתי בדרכי; עודני חש כל תקע־כף, כל מבט עין, כל נשיקת פה, „כאז ברגע הולדם, ולא אשקר באמרי, או בהוסיפי לאמר, כי עוד ביתר „שאת וביתר עז, כיד הדמיון, המגדיל היות כל רגש בעתו על אחת „שבעים ושבע, אחרי עבור עליו ימים רבים. ואיככה אפוא אבקש סליחה „על אשר לא חטאתי? ועל כן אבטח, כי יהיו דברי המעטים האלה לרצון „לפניכם, בם תדעו ותוכחו, כי המקום אשר אויתם להושיב בי אהבתכם, „ואשר בחרתם למעון לשמותיכם וזכרוניכם, הוא לבי, אינני מעון צר, אך „מקום רחב ידים, להתהלך בו לארכו ולרחבו. שנים ותלאות לא השמו נוה „שאנן זה, אביב אהבה חדש עמדי, ונצניה לא יבלו, כבחה בנעורי, כחה עתה „בזקנתי, לחדש אונים ועצמה, ולגבר חילים; בם תראו ותשמעו, כי עודני „בחסד ד׳ חי, חיי גו ורוח, וכי השלום עמדי ועם בני ביתי, וכי תקותי „לשום לדרך פעמי, בישע ד׳ הטוב, להדפים ספרי „סניגור״.

„חפץ אני מאד, לדבר עמכם עוד, אבל לא אדע מה, ושפת יתר „תועבה בעיני, אף כי שמעתי אומרים, כי אין לאהבה שפת יתר, וכל „המרבה דברים בה הנהו משבח ומהלל. שיחת נערים היא, על דבר „אהבת נעורים, ולא לאיש כמוני לחקות מעשי ילדות.

„ואתם, יקירי ובחירי, היו וחיו בכל טוב ושלום, ככל אות נפשכם, „ונפש אוהבכם בתמים אשר זכרכם לא מש מקרב לבו. המברככם בברכה „המשלשת

„אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

P. S.„

„שלום כבוד הרב המ״ץ התמים והישר, נוסף על צדקתו ותורתו, אנכי „דורש באהבה, יהי שלום במעונו, ושלוה בארמונו. —

„אם יסע איש מאנשי שלומינו וולאצלאווקה, ידרוש נא שמה שלום „הרב החכם היקר (ה״ה הה״ג צנא מלא ספרא וכו׳ ר׳ יוסף חיים קרא „הי״ו. הכותב) בשמי ויאמר לו, כי לו היה לאדם באמת אות נאמן, „אשר יעירהו במקומו, בכל פעם, מדי הזכרו בפי אחד ממיודעיו, לטובה, „מרחוק ומקרוב, היה מתעורר פעמים רבות מאד לאות הזכירי שמו הטוב „לברכה; כי את לבו מצאתי נאמן באהבת התורה והחכמה. מי יתן וירבו „רבנים כמוהו בישראל, והיה אור לישראל במושבותם, כי אך מורים „כאלה יוכלו היות לעינים לבני הדור החדש משנאי תורה ומתעבי כל „קדש״. — עכ״ל החכם צווייפעל. —

גם לי כותב הטורים האלה, הי׳ מריץ מכתבים את החכם צווייפעל נ״ע; והנני לפרסם בזה מכתבו הראשון שערך אלי בתשובה על מכתבי שערכתי אליו ושתארתי בו לפניו כבמחזה את הפגישה הראשונה שהיתה לי עמו באישון לילה ואפלה בבית התחנה, כאשר ספרתי לפני הקוראים; הלא כה המה דבריו היקרים:

„עלם יקר ונעים, אוהב חכמה ודורש דעת... ה״ר ישראל צבי
„בארנשטיין, יברכהו ה׳!

„מכתבך הגיעני, שלומך שמחני, תלונתך שמעתי, צדקה ידעתי,
„חטאתי אהוה, וסליחתך אקוה. הזכרתני עלם יקר, הלילה, בו פגעתני
„עינך לראשונה, בעמדי בדד לאור כהה בבית התחנה, באין מקום ללון,
„ובאין אכל להשיב נפש, ובאין סוסים להוליכני העירה, דבר טוב
„בעתו היית לי אז, כי הבאתני אל המנוחה לבית ר׳ אהרן הכהן, (הוא
„בעל האכסניא), וכרגע הוצאתני מכל המצוקות והתלאות אשר העיבו
„רוחי, זכרון הרגעים היקרים ההם, בני! לא נשכחו מקרב לבי; אך לנבון
„דבר כמוך לדעת, כי לילות שמורים כאלה, רבים הם לעוברי ארחות
„תבל, ויודעי הליכות עולם, ויש אשר יחשך להם היום בעצם אור צהרים,
„וכרגע העננים ינוסו ויכלו, ותשוב השמש להפיץ אור זרחה כקדם. כי
„כמו אשה אחרי תחיל תזעק בחבליה, היא חובקת ילד שעשועים וצירית
„לא תזכר עוד, כן כל ילידיה; אחרי כל עקה ופגע רע, ישלח להם מלאך
„גואל ומושיע: כי חיי האדם ארוגים מטוב ורע, ממכאובים ותענוגות.
„ואשרי המאמין, כי יד ה׳ הויה בכל אשר לו, וכי מפי עליון תצאנה כל
„רעותיו וטובותיו.

„ועל זה שרתי:

1.

אֱנוֹשׁ שַׁיִט בְּיַם־זוֹעֵף, תְּרוֹמַם תִּשָּׁפֵל,
הַחַיִּים לְךָ אָדָם, מִיּוֹם הֻלֶּדֶת.
מָרוֹם שָׂא עַיִן, מִבַּעַד לָעֲרָפֶל,
תַּעַל לֹא תָגִיל, לֹא תִוָּאֵשׁ בְּרֶדֶת.

2.

שָׁמַיִם וּתְהוֹמוֹת רְאֵה בְנַשְּׁקָם יַחַד,
וּזְרוֹעוֹת הַגִּיל עֵת חוֹבְקוֹת הָעַצֶּבֶת.
חֲשׁוּקָה וְחֹשֶׁךְ בָּהּ, בִּטְחָה וָפַחַד,
וּכְאַחִים תְּאוֹמִים הַחַיִּים וְהַמָּוֶת.

3.

בְּאָנִי זֹאת, גַּם אֲנִי יָרַדְתִּי הַיָּמָּה,
אַחַת בָּהּ חֲדַתְנִי, בְּשִׁכְבִּי וּבְשִׁבְתִּי;

פְּנֵי רַב הַחוֹבֵל, מִדֵּי רְאוֹתִי שָׁמָּה,
גַּם בְּעֵת רְאִיתִיהָ לְהִשָּׁבֵר חוֹשֶׁבֶת. *)

„קבל נא באהבה וברצון דברי אלה המעטים, כי זקנתי מהיות לאיש „דואה על כנפי הדמיון והמליצה, להגדיל אהבה ולהאדיר שלומים, ולכן „לשוא קוית להשיג מכתב מאתי מלא רגשות נעורים, עטויות בשלל צבעי „קאמפלימענטען, וצניף פראזען ריקים בראשם. את אשר שמה בפי רגשת „רוח דעתי, אותו שמרתי לדבר. ואתה היה שלום וברכה, אתה וכבוד „אביך היקר, ושלום אמך הכבודה, ושלום כל אשר להם, בכל אות נפשם „ונפש אוהבך הנאמן

„אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

P. S.„

„בקש את ידידינו ואהובינו היקרים (ואותך בכלל), לכבדני „בתמונת פניהם, אשר נכספה נפשי לראותן, והיו למשמרת ולמזכרת עמדי.

„22 טען אפריל 1879 גלוכאוו".

* * *

המכתבים האלו יראו לנו כבאספקלריא מאירה את תכונת נפש החכם צווייפעל ז"ל; והנם לנו כתמונת זעיר אנפין המראה לנו את צ. „כמו שהיה"; שפת חנף רחקה ממנו, ולא הרבה לפזר תהלות ותשבחות ולעלה ולקלס להאנשים שהרבו להטיב עמדו, כדרך הסופרים „ממין הידוע" אשר בעד בצע כסף יפזרו כבוד מלא חפנים לכל נער נעור, ריק ונבוב לב ולכל אלה האנשים שהיתה לנפשם איזה הנאה מהם, ואשר לא יתנו על פיהם — יקדישו עליהם מלחמה. — צווייפעל היה אדם צנוע וענו; לא בא בטרוניא על הבריות; כי זאת הובתם היא ויעשוה להריק מעליהם הזהב ולתתו לו, יען כי עליון הוא עליהם, — כדרך הסופרים שיקראו בקולי קולות בראש הומיות ובפתחי שערים וישכרו להם נושאי כליהם אשר ישאו את תליים וקשתם ויצאו לצוד ציד להביא בפיהם...; ולכן ראינו אצלו את ההפך; בבל מקום בואו, ידע העם בעצמו את חובתו להה' הזה, ויקדמו את פניו באהבה ובחבה, וכל אחד ואחד הביא תרומה להכהן הגדול הזה בדרך כבוד והענק העניקוהו

---

*) השיר היקר הזה, המלא לרעיונות יקרים, נדפס אח"כ ב„הבקר אור", (שנה רביעית, חוב' י"א—י"ב) בשם „הגיון לבי בימי האחרונים", ושם נוסף גם החרוז הזה:

„הֵידָד! נִרְאָה הַחוֹף עָבְרוּ יְמֵי עֶבְרוֹת,
זַלְעָפָה חָלְפָה, בְּעִתָּהּ שָׁבָתָה.
הָשְׁבַּח שְׁאוֹן גַּלִּים, חָדְלָה הֱמִית סְעָרוֹת,
הִנֵּה שְׂפַת הַיָּם, יַבָּשָׁה נִגְלָתָה!" —

הכותב.

מהונם לבעבור יוכל לכהן בהיכל הספרות ולהוציא לאור עולם את הבוריז היקרים שהיו טמונים וגנוזים בילקוטו, אשר למענם בתת את רגליו במרחקים וישבע עמל ותלאה ונדודים וטלטולא גברא! — ואף זאת היא תהלת צוויפעל, כי קרב בימין צדקו בכל מקום בואו את בני הנעורים מבני ישראל אשר הכיר בהם איזה כשרון, וצפה באספקלריא המאירה שלו, כי יש תקוה מהם לספרותנו, והיה להם כאב ומורה דרך, ויתן להם את עצתו אמונה, במה יעסקו וידבר על לבם דברי מוסר השכל, לבל יבלו את עתם לשוא בדברים של מה בכך, ובקריאת ספרי רמונים הערבים לחיך בני הנעורים הנעורים, ואשר לפי דבריו, הנם „סם המות לעבברים צעירים"...: וגם אנכי הכותב אסיר תודה הנני להחכם המנוה צ. על אשר נהלני בעצתו הטובה, וגם דרש דרש ממני בכתובים להגיד לו, במה אני עוסק, ובאיזה ספרים אני קורא וכו'. הלא כה המה דבריו אלי באחד ממכתביו:

„בשמחה ובאהבה קראתי דברי אהבתך ויקרו בעיני, כי ידעתי צאתם
„מלב טהור, ועל כן אבקשך לבל תחדל מכתוב אלי עוד, דברי שלום
„ואהבה, גם חדשות אשר תעשינה בקרב מחנהו, גם מהספרים אשר השיג
„ואשר קרא, ומה מצא בהם? כי רואה אנכי באספקלריא שלי, כי יהי
„מסופרי ישראל; וע"כ חפץ אני לדעת מספריו אשר יקרא"...

האמת אגיד ולא אכחד תחת לשוני, כי לא עלה אז — בכתוב צ. הדברים האלה — על לבי הרעיון, להיות „סופר עברי"; רק וענוג הייתי להורי וכל היום ישבתי בחדר מלמדי על התורה ועל העבודה ורק שעות שתים היו לי קדש (או — יותר נכון — „חול") בכל יום ללמוד שפ"ע ושפות אחרות; ובכ"ז דברי צ. קמו ונהיו, כאשר עיני הקוראים רואות היום; כי ענותנותו הגדולה של צ. הרהיבתני ותתן בלבי אמיץ לשקוד על דלתות הספרות העברית ולאהוב את השפה העבריה כאישון בת עינן; לסלסלה ולהגות בה ולשים כל מעיני בשעות הפנויות מלמודי, בספרים הכתובים עברית, ולעסוק בספרותנו העתיקה והחדשה לשמה, וגם לכתוב את מערכי לבי על הגליון... ואולי יזעפו לפעמים הקוראים עברית על איזה מאמרים שפלטה קולמסי, הנה — על החכם צ. ז"ל תלונתם ולא עלי, ואני וכסאי נקיים!...

רק מכתבים אחדים החלפנו בינינו ובכל פעם ופעם הודעתיו במה אני עוסק וכו'; אבל לדאבון לבי נסתם לי אח"כ כל חזון מהח' צ. והשמועה נפוצה אז בארץ ותעבור הרנה, כי חלה ויאנש, ומפני סבות שונות שהיו לי למכשול על דרכי, לא באתי אליו עוד בכתובים ולא ידעתי מה היה לו.

אני טרם אכלה את דברי, הנני לתת לפני הקוראים עוד פנינים אחדים מדברי החכם צוויפעל ששלח אלי בחרוזים, אחרי הפרדו ממני; אבל עלי להקדים לפניהם דברים אחדים, לבל יהיו דברי השירה להם כדברי הספר החתום. מעשה שהיה כך היה: בבקר השכם, רגעים אחדים טרם עזב הח' צ.

את עיר מולדתי, כתב ע״ג פתקא קטנה (וויזיט־קארטע) לאוהביו ה׳ הילער, דאָברוזינסקי ושרייבער נ״י, את החרוזים שהצגתים לנושא מאמרי זה („מוטטא״), בעמדו על רגל אחת, להיות להם למזכרת אהבה, ולכל או״א כתב בשנוי הנוסח מעט, וגם בעדי אמר להשאיר פתקא כזו, אבל הדרך ירט לנגדו ויבטיח את מורי להועיל ה׳ שרייבער נ״י, כי ישלח לי פתקא כזאת ע״י הפאסט; ויהי בהיותו אח״כ בפלאָצק ומורי ה׳ שרייבער הלך לבקרו ולראות את פניו עוד הפעם, תבעתי על ידו את חובי מהחכם צווייפעל במכתב שערכתי אליו, וישלח לי פתקא ועליה כתובים החרוזים האלה:

בְּעָזְבִי עִיר קָוָואהל *) וְהִפָּרְדִי מִמַּחֲמַדַּי,
(לָנוּד עוֹד בְּרַחֲבֵי אֶרֶץ, בִּרְצוֹן אֵל שַׁדַּי)
וּנְעִים הַמַּרְאֶה פֶּתַע סָר חָלַף הַחִזָּיוֹן
וּבְיַד אִישׁ אִישׁ מֵרֵעַי נָתַתִּי אָז גִּלָּיוֹן,
גַּם אוֹתְךָ לֹא שָׁכַחְתִּי, עֶלֶם מְבַקֵּשׁ דַּעַת:
גַּם אַהֲבָתְךָ תְּמִימָה, אֵין בָּהּ מִגְרַעַת
אַךְ אָמַרְתִּי, מַה לְּצְעִיר יָמִים וּלְמַזְכֶּרֶת?
עַל לוּחַ לֵב רַךְ וָטוֹב, יָפְתָה הַכֹּל לְמִשְׁמֶרֶת,
צַוָּאר כְּעֶשֶׁת שֵׁן, בִּפְנִינִים לְכַסּוֹת, אִוֶּלֶת,
הַכָּתוּב בְּדָם, לְהַעֲבִיר בִּדְיוֹ, אֵין כָּל תּוֹעֶלֶת.
צָעִיר אַתָּה, חָשַׁבְתִּי, לֹא בָאתָ בַּשָּׁנִים,
בִּלְבָבְךָ חֲרוּת זִכְרִי, כְּבֵן פּוֹרַת בְּבָנִים.
אַךְ אֲשֶׁר עִמְּךָ לֹא כֵן הוּא, רָאִיתִי,
גַּם לִבְּךָ יֶחְפֹּץ גִּלָּיוֹן — חֶפְצְךָ עָשִׂיתִי.
גַּם לְךָ הֵא גִלָּיוֹן, בְּרָצוֹן קָחֵהוּ,
הָעִיפָה עֵינְךָ בּוֹ וּבְחֵיקְךָ שִׂימֵהוּ,
לְאָבְדֵנוֹ לֹא אֶדְאַג, לְשָׁמְרוֹ לֹא אֲצַוְּךָ,
כִּי גַם בְּאָבְדוֹ — לֹא תִמַּח אַהֲבָתִי מִלִּבֶּךָ!״ —

* *
*

---

*) כן תכונה עיר קָוואהל בפי אחינו בשפה המדוברת.

הכותב.

אישי הכהן! השוכן עתה בשמי מרום, בעולם האמת, אשר ידעת ובחנת את לבי, כי היה שלם ונאמן אתך, השקיפה נא ממעון קדשך וקבל ברצון את „נסך הדמעה" אשר שפכתי פה על הגליון לזכרונך היקר לי! והאצל נא מרוחך על פליטת סופרנו, כי יאחזו באשוריך גם המה; לאהוב את עמם בלב שלם כמוך, לרדוף שלום, ולאהוב שלום, ולאחה את הקרעים בבית ישראל שנקרעו... ולמדם נא לדעת לעות את יעף דבר, להשיב לשונאינו ולהורפינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר הרפונו... כאשר הסכנת לעשות בספריך היקרים („סניגור" שנדפס בווארשויא וגם בספר שכתב בשפת רוסיא ולא אדע אם הוציאו לאור הדפוס), אשר הצבת לך בהם מצבת עולם! — ואתה לך לקץ, ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין! — —

* * *

הנה הגעתי אל המטרה אשר התויתי לי במאמרי הלז, ותמו דברי הפעם אדות החכם צווייפעל ז"ל, והתקוה תשעשעני, כי הסופרים הנכבדים אשר ידעו את המנוח פא"פ ואשר חיו ולנו עמו יחדו בד' אמות של הלכה וזכו להקשיב מפיהו תמיד את רבי תורותיו, שיחות הולין של ת"ה, מכתמיו, משליו והדודיו... היקרים מפז *), — כי יגשו אל המלאכה הנכבדה לקבץ כעמיר גורנה, ולאגור את הפנינים היקרים, ולחבר את הניצוצות הפזורים למקום אחד, לבעבור יקרא שם אומרם עליהם ושפתותיו תהיינה דובבות בקבר... ואף יערכו את תולדותיו ותולדות ספריו היקרים, להראות לכל באי עולם, מה פעל צווייפעל בישראל, ומה אבדנו במותו וכו'; והיה אם כה יעשו, נגמול בזה הסד של אמת עם המת וחסד (לא של אמת) את מכבדיו ומעריציו וחושבי שמו, אשר בתוכם יחשב גם

ישראל צבי בארנשטיין.

קאנסטאנטינאוו, (בקרבת לאדז), בחדש האביב, התרמ"ט.

---

*) כפי ששמעתי העמיסו על שכמם הסופרים הנודעים, ה' י. מאזאה וה' ש"י איש הורוויץ, את העבודה הזאת, לאסוף ולכנוס את כל דברי החכם צווייפעל ז"ל, הנשארו בכתובים, וגם מכתביו היקרים שהריץ לאוהביו ומיודעיו, ולהוציאם לאור בספר מיוחד; מי יתן והחפץ יצליח בידם! —

הכותב.

הָרִים הָעֲטָרָה.

לפני חמשים שנה הייתי אנכי הראשון אשר ערב את לבו לכחש לעיני השמש ביחוש ישן נושן ודגול מאלפי רבבות הוא יחוש פירוש משלי אשר במקראות גדולות להראב"ע ולאמר לא הוא אביהו קנהו כי אם ר' משה קמחי. הקימותי הדבר הזה במכתב עתי אריענט (שנת 1841 נו' 48 ליטעראטור בלאטט) על פי שנים עשר עדים (ראיות). ואחרי בא החכם מו"ה גבריאל הירש ליפמאנן מלא את דברי במכתב החדשי ציון (שנת תר"ב חדשי אייר, סיון, תמוז, אב, אלול) ואחריני החרו החזיקו כמעט כל חכמי הדור על פי כתבי יד. — וזה שנה בא הרב החכם הנעלה מו"ה דוד כהנא אל אוצר הספרות השלישי במגלת ספר אשר קראה בשם: עטרה ליושנה, ובה נסה להרוס את הארמון הישן אשר רבים בניהו ולהכות את כל שתותיו חרם ולשים לאל את כל ההוכחות המיחשים את הפירוש על משלי אשר במקראות גדולות לר' משה קמחי ולהשיב את העטרה ליושנה ולשימה בראש הראב"ע. ואני כבר הרימותי את העטרה על פי ראיה אחת חדשה אשר הבאתי במ"ע: המליץ וז"ל: עתה אך רגע אדבר על מאמר: עטרה ליושנה אשר באוצר הספרות השלישי ואוציא כאור משפטי לפני חמשים שנה. כי הפירוש על משלי המיוחש במקראות גדולות להראב"ע איננו ממני רק מר' משה קמחי על פי שיר אחד מר' משה קמחי. הנה הוא בספר: אוצר טוב אשר אין בו כי אם מאמר: מפענח נעלמים ממני ושיר לר' משה קמחי ויצא לאור בשנת תרמ"ב — תרמ"ג. ולפני השיר כתוב בדברים האלה: שיר לר' משה קמחי אשר הקדים לפירושו על ספר משלי כפי אשר מצאתיו בכ"י ברומא ובפארמא וחסרוהו בדפוס וגם כינו את פירושו ללא אמת על שם הראב"ע. כאשר כבר העירותי במחלקה אישכנזית מאגאצין ע"ש. — עד הנה דברי המו"ל שהוא החכם הגדול מו"ה אברהם בערלינער — ואחרי הדברים האלה יבא השיר המתחיל: אישים אני סופר בניב שָׂפָה. ובראשי החרוזים חתום: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד וסיום השיר הוא במאמר: אחל לבאר בדרך הראשון, בדרך הפשט ובדקדוק הלשון. והחלק האזהרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה, כי בה נברא יש מבלי מה, והזהיר להדבק בה ולסור מן האשה הזעומה, והוכיח להמית הפתיות ותאות הנוצר מאדמה, ולהחיות הנשמה התמימה, ע"כ הסיום. עתה ראה והביטה קורא משכיל! מה עשו המעתיקים או המדפיסים בשיר הזה. כל השיר מלבד סיומו הנ"ל השמיטו בראש הפירוש על משלי הנדפס במ"ג ולא הציגו שמה כי אם הסיום הנ"ל לבדו, וההשמטה הזאת הרתה עמל וילדה שקר שהפירוש הזה הוא מהראב"ע, ואם לא השמיטו כל השיר ראה כל איש שהפירוש הוא מר' משה קמחי, עד כה לשונו בהמליץ. והראיה הזאת הוא גבירת כח ורבת אונים, ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בה אין מזיזין אותה ממקומה, וכל כלי יוצר עליה לא יעשה תושיה ולא יצלח, והיא לבדה תשפק להכזיב יחוש פי' משלי הנדפס במ"ג להראב"ע ולמותר הוא עתה כל הראיות הישנות. ואחרי הדברים והאמת האלה מה רבה ומה גדלה המשוגה

אשר תלין בדברי המשיג בעטרה ליושנה: הטענה השלישית שמצאו החוקרים מבלי ליחס הפירוש הזה על משלי להראב״ע. מטעם שאין בו שירים או חרוזים לא לפניו ולא לאחריו, אין לה כל יסוד וכו׳ ובאמת לפני פירושו זה הראשון על משלי יש שם חרוזים אחדים וכו׳ ואלו הם: הודיע בו מעלת החכמה הקדומה וכו׳ מן האדמה עכ״ל, וכבר הראת לדעת, כי החרוזים האלה הם סיום שיר ר׳ משה קמחי. וגם סגנון לשון החרוזים האלה ישונה מאד מסגנון לשון שירי הראב״ע, ואף אין בהם כל חדוד כאשר ישנו בשירי הראב״ע. ומדי דברי בחרוזים האלה אעיר, כי תחת: האשה הזעומה, צ״ל: אשות הזמה, והוא עיש״ה: ואל אהליבה אשת הזמה (יחזקאל כ״ג מ״ד), והכתוב שם עוד, כי מהעדר שיר אין ראיה יען כי גם בפירושו על תרי עשר אין שם מאומה, וכן בפירושו על דניאל וכן בפירושו השני על משלי וכן בפירושו השני על מגלת אסתר עכ״ל, גם הוא בשגגה, כי הפירוש על תרי עשר לא כתב הראב״ע עצמו כי אם אחד מתלמידיו, ככתוב בפי׳ אהל יוסף על פי׳ התורה להראב״ע (סוף הקדמת פירושו על ספר שמות). וז״ל ובספר תרי עשר כתוב, נשלם ספר תרי עשר לר׳ אברהם אבן עזרא. ואני יוסף ממודח״ל שמעתי פירוש אלו הפרישיות בלונדרי״ש [לאָנדאָן] על פה מפי החכם רבנו אברהם אבן עזרא. ואני פירשתי בלשונו כאשר מפיו הבנתי. כן כתוב שמה, הנה לך כמה עדים נאמנים ישוכיחו שתלמידיו הוסיפו על דברי החכם והחליפו כמה דברים עכ״ל. ובפירושו על דניאל יש שיר בחרוז בראשו והמשיג לא שת לבו אליו וזה הוא:

זה ספר איש חמודות
מדובר בו נכבדות
ונבואות עוברות ועתידות
וכל דבר בקוצר ובחידות
ובמלאכו מעלה סודות
עומדים על יסודית
ומפרשיו לא עמדו בסודו
וכל אחד ביאר כאשר השיגה ידו
ורגלי כלם מיעדים
בקץ מועד ומועדים
גם התערבה להם החיה
כי שמה רביעית היא השלישיה.

ואשר אין שיר בפירושו השני על מגלת אסתר הוא בעבור אשר המהדורא השנית על מגלת אסתר הוא אך מהפירוש ולא מהשירים, עליהם לא עשה מהדורא שנית ואמר הון בשירי המהדורא הראשונה ועל משלי אין כל פירוש לפנינו מהראב״ע לא ראשון ולא שני, כי כבר ברותי בחברת השנית ממכתב הדישי החדיש: החוקר כי הפירוש על משלי אשר מצא החכם חיים מאיר הורוויטץ איננו מאת הראב״ע. יעוין שם ראיות נכוחות והולכות מישרים. ועל פי זה יפול רב מדברי המשיג, יעוין היטב מאמרו. ובבין הראיות המוכיחות בהחוקר שקרות יחוש פירוש משלי

אשר מצא הורוויטץ הנ"ל להראב"ע יש שלש ראיות המועילות גם להוכחת שקרות יהוש פי' משלי הנדפס מכבר להראב"ע, ואלה הן:

1) בכל הפירוש הזה אין גם מקום אחד אשר יבא בו דמיון מלשון ישמעאל כדרך הראב"ע בכל פירושיו.

2) בכל הפירוש הזה אין זכר לשם ר' סעדיה גאון אשר לא משׁ מעט הראב"ע בכל פירושיו. וידוע כי רס"ג חבר פירוש גדול ורחב ידים על ספר משלי.

3) אין גם מקום אחד בכל הפירוש הזה אשר יתראו בו עקבות הראב"ע ודרכיו ברמזים וסודות, וייש בספר משלי דברים רבים אשר הראב"ע היה יכיל להראות בהם עקבותיו ודרכיו ורמזיו וסודותיו.

עתה אך על אדות דחיית המשיג את הראיה מן הסתירות עוד אדברה ואשים קנצי למלי גם כי להגות לבי אין עוד קנצי, כי עבודותי רבית ועתותי טפחות. ואם באשר דברתי עד כה הצלתי את נפשי די לי דהייתו את הראיה מן הסתירות אמת וצדק, כי כן היה דרך הראב"ע להתנגד במקום אחד למה שכתב במקום אחר. אולם אנכי לא הבאתי את הראיה הזאת כי אם לסניף אל הראיות האחרות אשר הבאתי. ולאות על קושט דברתי אציגה בזה מאמר אחד אשר כתבתי זה רבות בשנים על אדות הסתירות הנמצאות בדברי הראב"ע וזה הוא:

דברים אחדים אשר בהם היה להראב"ע אורח כרש"י.

בפירוש ר"ע מברטנורה על פי' התורה אשר לרש"י (פרשת בשלח ד"ה אריק חרבי) כתוב: שכן דרך רש"י במקומות הרבה שהוא מפרש במקום אחד פי' אחד ובמקום אחר פי' אחר כפי משמעות המקרא במקום ההוא, וכן פירש ויעש את הרקיע „תקנו והעמידו על עמדו, וכן ועשתה את צפרניה" ובפרשת תצא פי' ועשתה את צפרניה „תגדלם" וכו'. וזה דרכו במקומות הרבה עכ"ל. וכן בחדושי מהרש"א על קדושין (פרק שני ד"ה בפרש"י בד"ה כלל אינו) כתב: ודע שגרסת רש"י מהופכת הכא מדהתם, ואין לחוש בכך כי כן דרכו לפרש במקום זה כך ובמקום אחר שינה פירושו עכ"ל. ושם (פ"ד ד"ה תוספות בד"ה רבי ישמעאל) כתוב: ואיך שיהיה דברי רש"י סותרין וכו' עכ"ל. ובמקום אחר אציגה לפני הקוראים רשימה גדולה מסתירותיו. וכן היה דרך הראב"ע, יעיין באור ר' שמחה פינסקער לספר יסוד מספר אשר להראב"ע הערה 2: ומצאנוהו פעמים רבות מתנגד בעצמו במקום אחד למה שכתב במקום אחר. כגון מה שכתב במאזנים בקשיור ותכל דוד אל מה שכתב בפירושו (דברים כ"א, ל"ב) עכ"ל. והערה 7: אמנם בספר מאזנים דף נ"א אמר בפירוש ההפך מזה וכו' עכ"ל. ויתר מאד מהסתירות האלה רישום עמדי וראאהו במ"א. וגם כי הוא עצמו כתב בפירושו על קהלת (ז׳, ג׳): וידוע כי הקל שבחכמים לא יחבר ספר ויסתור דבריו בספרו עכ"ל. זה הוא אך בספר אחד. אבל ישני ספרים שחוברו בזמנים שונים הוא אך בן אדם אשר יתנחם בזמן מאוחר על אשר אמר או כתב בזמן מוקדם. ופירוש רש"י על כל מסכת ומסכת הוא ספר מיוחד. ויתכן להתנחם בפירוש המסכת המאוחרת על אשר

כתב בפירוש המסכת המוקדמת. ועוד חכמים רבים נחמו על דבריהם מספר לספר, וידוע נוחם הרמב"ם על דבריו מפירושו על משניות לספרו משנה תורה. אך לא הרבה מאד כרש"י וכראב"ע. והנה גם על התוספות כתוב בחידושי מהרש"א (פסחים פ"ב ד"ה תוספות בד"ה עד שיהא בו): אבל התוספות שם פ' כל דבשר לא דקדקו בו בלשון וכתבו שם דאמר אפילו ביש בהיתר נמי כדי להמץ כת"ק דר"ש. ואין זה תימא שהתוספות כתבו כן במקום אחד ובמקום אחר לא כתבו כן, שכן דרכם בכמה מקומות עכ"ל. ולדעתי אין זה כי אם בעבור שלא כל התוספות הן מאיש אחד ילא אב אחד ילדן אך מאנשים ואבות שונים, ואחד כתב כה ואחר כתב כה, וללא צורך יגעו מפרשים רבים לתרץ סתירותיהם. ידע כי בהראב"ע נוסף עוד אשר גם בשבח וגנות אדם נהפך מעת לעת ואמר פעם שבח ופעם גנות. ראה והביטה בפירושו על תהלים (ע"ז, ג'): הכם גדול חבר ספר נכבד רק יש בו טעות שאמר כי ידי מקום עיני עכ"ל. וזה הוא ר' יונה אבן גנאח. הן הפירוש הזה כתיב בספר השרשים אשר לר' יונה אבן גנאה לפי עדות קורא הספר הזה. ובפירושו על עמים (ג' ט"ו): אמר רבי מרינוס כי בית הישן היה אחד שעשה אהאב וחיבר לו בתים נכבדים כמו וכסיליהם שאחד הוא כסיל בשמים. ואני אומר אם כסיל אחד בשמים רבים הם בארץ והוא אחד מהם עכ"ל. וידוע כי ר' מרינוס היא ר' יונה אבן גנאח. ובפירושו על התורה (שמות י"ט, י"ב): המשוגע שהפך דברי אלהים חיים, אמר כי רצה משה לומר הגבל את העם ויצא מפיו ההר במקום העם עכ"ל. וגם זה הוא לפי עדות הרבה חכמים ר' יונה אבן גנאח. ויעוין פירושו על דניאל (א', א'). והנה מספר לספר יצא הכם גדול מדעתו ונעשה כסיל ומשוגע. וכן מנהג הראב"ע להכפיל את דבריו ולפרש מאמר אחד המובא במקומות רבים בכל מקום ומקום הוא כמנהג רש"י הנראה בעליל בפירושיו על תנ"ך ועל תלמוד. עד כה לשון מאמרי.

יעקב רייפמאנן.

שעברשין י"ב אייר ה' תרנ"א.

אשר מצא הורוויטץ הנ"ל להראב"ע יש שלש ראיות המועילות גם להוכחת ישקרות יחוש פי' משלי הנדפס מכבר להראב"ע. ואלה הן:

1) בכל הפירוש הזה אין גם מקום אחד אשר יבא בו דמיון מלשון ישמעאל כדרך הראב"ע בכל פירושיו.

2) בכל הפירוש הזה אין זכר לשם ר' סעדיה גאון אשר לא מיש מעט הראב"ע בכל פירושיו. וידוע כי רס"ג חבר פירוש גדול ורחב ידים על ספר משלי.

3) אין גם מקום אחד בכל הפירוש הזה אשר יתראו בו עקבות הראב"ע ודרכיו ברמזים וסודות, וייש בספר משלי דברים רבים אשר הראב"ע היה יכיל להראות בהם עקבותיו ודרכיו ורמזיו וסודותיו.

עתה אך על אדות דחיית המשיג את הראיה מן הסתירות עוד אדברה ואשים קנצי למלי גם כי לחגות לבי אין עוד קנצי, כי עבודותי רבית ועתותי טפחות. ואם באשר דברתי עד כה הצלתי את נפשי די לי דחייתו את הראיה מן הסתירות אמת וצדק. כי כן היה דרך הראב"ע להתנגד במקום אחד למה ישכתב במקום אחר. אולם אנכי לא הבאתי את הראיה הזאת כי אם לסניף אל הראיות האחרות אשר הבאתי. ולאות על קושט דברתי אציגה בזה מאמר אחד אשר כתבתי זה רבות בשנים על אדות הסתירות הנמצאות בדברי הראב"ע וזה היא: •

דברים אחדים אשר בהם היה להראב"ע אורח כרש"י.

בפירוש ר"ע מברטנורה על פי' התורה אשר לרש"י (פרישת בשלח ד"ה אריק חרבי) כתוב: ישכן דרך רש"י במקומית הרבה שהוא מפריש במקום אחד פי' אחד ובמקום אחר פי' אחר כפי משמעות המקרא במקום ההוא, וכן פירש ויעש את הרקיע „ת ק נ ו והעמידו על עמדו. וכן ועשתה את צפרניה" ובפרישת תצא פי' ועשתה את צפרניה „ת ג ד ל ם" וכו'. וזה דרכו במקומות הרבה עכ"ל. וכן בחדושי מהרש"א על קדושין (פרק ישני ד"ה בפריש"י בד"ה כלל אינו) כתב: ודע ישגרסת ריש"י מהופכת הכא מדהתם, ואין לחוש בכך כי כן דרכו לפריש במקום זה כך ובמקום אחר ישנה פירושו עכ"ל. וישם (פ"ד ד"ה תוספות בד"ה רבי ישמעאל) כתוב: ואיך ישיהיה דברי ריש"י סותרין וכו' עכ"ל. ובמקום אחר אציגה לפני הקוראים רישימה גדולה מסתירותיו. וכן היה דרך הראב"ע, יעין באור ר' שמחה פינסקער לספר יסוד מספר אשר להראב"ע הערה 2: ומצאנוהו פעמים רבות מתנגד בעצמו במקום אחד למה ישכתב במקום אחר. כגון מה ישכתב במאזנים בקישור ות כ ל ד ו ד אל מה ישכתב בפירושו (דברים כ"א, ל"ב) עכ"ל. והערה 7: אמנם בספר מאזנים דף נ"א אמר בפירוש ההפך מזה וכו' עכ"ל. ויתר מאד מהסתירות האלה רישום עמדי ואראהו כמ"א. וגם כי הוא עצמו כתב בפירושו על קהלת (ז', ג'): וידוע כי הקל ישבחכמים לא יחבר ספר ויסתור דבריו בספרו עכ"ל. זה הוא אך בספר אחד. אבל ישני ספרים ישחוברו בזמנים ישונים הוא אך בן אדם אשר יתנחם בזמן מאוחר על אשר אמר או כתב בזמן מוקדם. ופירוש ריש"י על כל מסכת ומסכת הוא ספר מיוחד. ויתכן להתנחם בפירוש המסכת המאוחרת על אשר

כתב בפירוש המסכת המוקדמת. ועוד חכמים רבים נחמו על דבריהם מספר לספר, וידוע ניחם הרמב״ם על דבריו מפירושו על משניות לספרו משנה תורה. אך לא הרבה מאד כרש״י וכראב״ע. והנה גם על התוספות כתיב בחידושי מהרש״א (פסחים פ״ב ד״ה תוספות בד״ה עד שיהא בו): אבל התוספות ישם פ׳ כל הבשר לא דקדקו בו בלשון וכתבו שם דאמר אפילו ביש בהיתר נמי כדי להמץ כת״ק דר״ש. ואין זה תימא שהתוספות כתבו כן במקום אחד ובמקום אחר לא כתבו כן, שכן דרכם בכמה מקומות עכ״ל. ולדעתי אין זה כי אם בעבור שלא כל התוספות הן מאיש אחד ולא אב אחד ילדן אך מאנשים ואבות שונים, ואחד כתב כה ואחר כתב כה, וללא צורך יגעו מפרשים רבים לתרץ סתירותיהם. ודע כי בהראב״ע נוסף עוד אשר גם בישבח וגנות אדם נהפך מעת לעת ואמר פעם ישבח ופעם גנות. ראה והביטה בפירושו על תהלים (ע״ז, ג׳): חכם גדול חבר ספר נכבד רק יש בו טעות שאמר כי ידי מקום עינו עכ״ל. וזה הוא ר׳ יונה אבן גנאה. הן הפירוש הזה כתיב בספר השרשים אשר לר׳ יונה אבן גנאה לפי עדות קוראי הספר הזה. ובפירושו על עמוס (ה׳ ט״ו): אמר רבי מרינוס כי בית הישן היה אחד שעשה אהאב וחיבר לו בתים נכבדים כמו וכסיליהם שאחד הוא כסיל בשמים. ואני אומר אם כסיל אחד בשמים רבים הם בארץ והוא אחד מהם עכ״ל. וידוע כי ר׳ מרינוס היא ר׳ יונה אבן גנאה. ובפירושו על התורה (שמות י״ט, י״ב): המשוגע שהפך דברי אלהים חיים, אמר כי רצה משה לומר הגבל את העם ויצא מפיו ההר במקום העם עכ״ל. וגם זה הוא לפי עדות הרבה חכמים ר׳ יונה אבן גנאה. ויעוין פירושו על דניאל (א׳, א׳). והנה מספר לספר יצא חכם גדול מדעתו ונעשה כסיל ומשוגע. וכן מנהג הראב״ע להכפיל את דבריו ולפרש מאמר אחד המובא במקומות רבים בכל מקום ומקום הוא כמנהג רש״י הנראה בעליל בפירושיו על תנ״ך ועל תלמוד. עד כה לשון מאמרי.

יעקב רייפמאנן.

שעברשין י״ב אייר ה׳ תרנ״א.

מאמר

עטרה ליושנה

כולל דרישה וחקירה על אודות הפירוש על משלי המיוחס להראב״ע, וגם בדבר פירושו על עזרא ונחמיה הנדפסים במקראות גדולות.

מאמר שני

מאת **דוד כהנא.**

הוֹלֵךְ בַּתֹּם יֵלֶךְ בֶּטַח
וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ.
(משלי י׳, ט׳).

אחר שהראיתי לדעת בראיות רבות שהפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות על שם הראב״ע, שייך באמת להראב״ע ולא לר׳ משה קמחי כאשר חשבו רבים א), מה נתפלא לראות כי ממש כעין פירוש הזה של הראב״ע על משלי, נמצא עוד בכ״י ובאיזה מקומות הוא באריכות יותר מהנדפס, ובראשו שיר המתחיל: אישים אני סופר בניב שפר וכו׳, ובראשי החרוזים התום: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד, ואחרי כן תבוא עוד הקדמה ארוכה ממנו וז״ל: לו חכמו ישכילו זאת וכו׳ והתום בסופה: אחל לבאר חלק הראשון בדרך הפשט ודקדוק הלשון, זה חלק האזהרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה, כי בה נברא יש מבלי מה וכו׳, ובסוף הפירוש הנזכר נאמר עוד בכ״י: ברוך אל עליון קנה שמים וכו׳, אשר עד כה היה אלהי אבי בעזרי הבינני דעתו הנני ובארתי שבילי הספר הלז וכו׳, ואחרי כן יבוא שיר מרמ״ק המתחיל: עוזר עבדו ביד חסדו וכו׳, משה קמחי כתב זו היא העת לבשה קדרות שמש, ואחריו יבוא שיר: אשרי אנוש הוליד ילדים וכו׳ שנכתב מאיש אחד לכבוד הרמ״ק אחר שעשה פירושו על משלי ב).

אמנם רבים וכן שלמים יצאו על פי הדברים האלה להרוין משפט מהר והגידו על הרמ״ק גדולות ונפלאות, ונתנו כבוד לשמו ואמרו, כי המעתיקים או המדפיסים השמיטו את שירו ודבריו בראש ובסוף פירושו על משלי הנדפס במ״ג, וכן קצרו גם כפעם בפעם את פירושו, וההשמטות האלה הרו עמל וילדו שקר ליחס הפירוש הזה להראב״ע ג); אבל כלם שגו בראוה כי המעתיקים או המדפיסים לא השמיטו ולא קצרו מאומה, והפירוש הזה על משלי הנדפס לראשתה במ״ג יצא כמו שהוא מעטו של הראב״ע והוא נכתב בלשון קצרה כדרכו ושייך אך להראב״ע, אבל הפירוש על משלי הנמצא עוד

א) עיין במאמרי עטרה ליושנה מאמר ראשון.

ב) עיין בתו״ע המגיד לשנת תרל״א (נו׳ א׳, צד ה׳) מאת נייבויער, ובמ״ע ישרון שנה שבית (צד ק״ב) מאת ברלינר, ודברי דוקעס באוצר נחמד מחברת שניה (צד קנ״ב) ובאוצר טוב לברלינר לשנת תרמ״ב — תרמ״ג.

ג) עיין אוצר נחמד מחברת שניה (צד כ״ב).

בב״י והוא באריכות יותר שייך להרמ״ק, ויש הלוק בין שני הפירושים האלה ולא כהרי זה הרי זה, אך הרמ״ק הוליך הכמים רבים תועה מבלי לראות נבוהה כאשר נראה מיד; והראשון שהראה לנו אור הדש ע׳ מעשי הרמ״ק הוא המפרש הקדמון ר׳ זרחיה בן יצחק הברצלוני שהיה בשנת ה״א ומ״ד ליצירה סמוך לדורו של הרמ״ק, והוא אמר עליו בפירושו על איוב לאמר:

והקמהי לעולם גונב מדברי הראב״ע
במקומות אשר יראה לעצמו בהם תועלת ד)

דברי הברצלוני האלה שהגיד על הרמ״ק, היורדים הדרי בטן, מיוסדים הם על אדני האמת, ואם נקה את הפירוש על איוב שהבר הרמ״ק, אשר יש בראשו ג״ב שיר קטן והקדמה ממנו ה) ונציג אותו לעמת הפירוש על איוב שהבר הראב״ע, אז נראה עין בעין איך אהב רמ״ק להתקשט בנוצות זרות, וכמעט רוב פירושו על איוב, לקח אות באות מן הראב״ע ושם בכליו, ולא זכר את שמו אף פעם אחת בכל הספר, רק לבל יודע מבטן מי יצאו הדברים, שנה את לשונו מעט במקומות אחדים לעור עינים, כאשר נראה בזה:

פירוש הראב״ע	פירוש רמ״ק
יאבד יום. היה מתאוה שיאבד בתחלת היום שנולד בו אם נולד ביום ואם נולד בלילה (ג, ב)	תאותו ורצונו שיאבד בתחלת יום שנולד בו אם היה יום או לילה (ג, ב)
העתידים שהם מזומנים לעורר אבלם וכו׳, כמו ועתידותיהם שוסיתי ונו״ן לויתן מקום מ״ם וענינו אבל בדברי הז״ל וכו׳, לויתן והוא מין דג גדול. (ג, ז)	העתידים המזומנים וכן ועתידותיהם שוסיתי וכו׳, לויתן י״א כטעם אבלם והנו״ן תחת מ״ם, או נוסף כמו אבדן והקרוב שהוא דג גדול (ג, ז)
יתרם: יש מפרשים יסע יתרון דעת ויאבד, ואחרים אמרו כי הוא כמו יתרו פתח שיסע יתר אהלי, והקרוב אלי שהוא כמו יתרה עשה שהוא ממון (ה, כא)	יתרם: י״א מן יתרון וי״א שהוא מן יתרים להים, והקרוב אלי מן יתר, והטעם שאריתם (ה, כא)
תרפינה ביו״ד והטעם כמו באל״ף (ה, יח)	תרפינה היוד תחת האל״ף (ה, יח)
בשוט לשון כי הלשון הרע הוא כמו שוט, ויותר נכון כמו לשונות האומה, כמו לשונות הגוים, ושוט מן שוטטו. (שם, כא)	בשוט י״א משוט ארץ טעם הולך, ולשון האומה, וכן מכל לשונות הגוים, או בשוט מטה (שם, כא)

ד) עיין בספר תקות אנוש בהוצאת הרב סוואלקין בפירושו על איוב (ל״ח, ז׳, נד דפ״ג).
ה) הפירוש הזה מרמ״ק נדפס ג״כ בספר תקות אנוש הנזכר (מנ״ד ע״א עד קנ״ו).

מאמר

עטרה ליושנה

כולל דרישה וחקירה על אודות הפירוש על משלי המיוחס להראב״ע, וגם בדבר פירושו על עזרא ונחמיה הנדפסים במקראות גדולות.

מאמר שני

מאת **דוד כהנא.**

הוֹלֵךְ בַּתּוֹם יֵלֶךְ בֶּטַח
וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ.

(משלי י׳, ט׳).

אחר שהראיתי לדעת בראיות רבות שהפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות על שם הראב״ע, שייך באמת להראב״ע ולא לר׳ משה קמחי כאשר חשבו רבים א), מה נתפלא לראות כי ממש כעין פירוש הזה של הראב״ע על משלי, נמצא עוד בכ״י ובאיזה מקומות הוא באריכות יותר מהנדפס, ובראשו שיר המתחיל: אישים אני סופר בניב שפר וכו׳, ובראשי החרוזים התום: אני משה בן יוסף קמחי ספרדי חזק לעד, ואחרי כן תבוא עוד הקדמה ארוכה ממנו וז״ל: לו חכמו ישכילו זאת וכו׳ והתום בסופה: אחל לבאר חלק הראשון בדרך הפשט ודקדוק הלשון, זה חלק האזהרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה, כי בה נברא יש מבלי מה וכו׳, ובסוף הפירוש הנזכר נאמר עוד בכ״י: ברוך אל עליון קנה שמים וכו׳, אשר עד כה היה אלהי אבי בעזרי הבינני דעתו הנני ובארתי שבילי הספר הלז וכו׳, ואחרי כן יבוא שיר מרמ״ק המתחיל: עוזר עבדו ביד חסדו וכו׳, משה קמחי כתב זו היא העת לבשה קדרות שמש, ואחריו יבוא שיר: אשרי אנוש הוליד ילדים וכו׳ שנכתב מאיש אחד לכבוד הרמ״ק אחר שעשה פירושו על משלי ב).

אמנם רבים וכן שלמים יצאו על פי הדברים האלה להרוץ משפט מהר והגידו על הרמ״ק גדולות ונפלאות, ונתנו כבוד לשמו ואמרו, כי המעתיקים או המדפיסים השמיטו את שירו ודבריו בראש ובסוף פירושו על משלי הנדפס במ״ג, וכן קצרו גם כפעם בפעם את פירושו, וההשמטות האלה הרו עמל וילדו שקר ליחס הפירוש הזה להראב״ע ג); אבל כלם שגו ברואה כי המעתיקים או המדפיסים לא השמיטו ולא קצרו מאומה, והפירוש הזה על משלי הנדפס לראשונה במ״ג יצא כמו שהוא מעטו של הראב״ע והוא נכתב בלשון קצרה בדרכו ושייך אך להראב״ע, אבל הפירוש על משלי הנמצא עוד

א) עיין במאמרי עטרה ליושנה מאמר ראשון.

ב) עיין בח״ע המגיד לשנת תרל״ה (נו׳ ה׳, צד ה׳) מאת גייגער, ובמ״ע ישרון שנה ששית (צד ק״ב) מאת ברלינר, ודברי דוקעס באוצר נחמד מחברת ב׳ (צד קנ״ב) ובאוצר טוב לברלינר לשנת תרמ״ב — תרמ״ג.

ג) עיין אוצר נחמד מחברת ב׳ (צד כ״ב).

בב"י והוא באריכות יותר שייך להרמ"ק, ויש חלוק בין שני הפירושים האלה ולא כהרי זה הרי זה, אך הרמ"ק הוליך חכמים רבים תועה מבלי לראות נכוחה כאשר נראה מיד; והראשון שהראה לנו אור חדש על מעשי הרמ"ק הוא המפרש הקדמון ר' זרחיה בן יצחק הברצלוני שהיה בשנת ה"א ומ"ד ליצירה סמוך לדורו של הרמ"ק, והוא אמר עליו בפירושו על איוב לאמר:

והקמחי לעולם גונב מדברי הראב"ע
במקומות אשר יראה לעצמו בהם תועלת ד)

דברי הברצלוני האלה שהגיד על הרמ"ק, היורדים חדרי בטן, מיוסדים הם על אדני האמת, ואם נקח את הפירוש על איוב שחבר הרמ"ק, אשר יש בראשו ג"כ שיר קטן והקדמה ממנו ה) ונציג אותו לעמת הפירוש על איוב שחבר הראב"ע, אז נראה עין בעין איך אהב רמ"ק להתקשט בנוצות זרות, וכמעט רוב פירושו על איוב, לקח אות באות מן הראב"ע ושם בכליו, ולא זכר את שמו אף פעם אחת בכל הספר, רק לבל יודע מבטן מי יצאו הדברים, שנה את לשונו מעט במקומות אחדים לעור עינים, כאשר נראה בזה:

פירוש הראב"ע	פירוש רמ"ק
יאבד יום היה מתאוה שיאבד בתחלת היום שנולד בו אם נולד ביום ואם נולד בלילה (ג, ב)	תאותו ורצונו שיאבד בתחלת יום שנולד בו אם היה יום או לילה (ג, ב)
העתידים שהם מזומנים לעורר אבלם וכו', כמו ועתידותיהם שוסיתי ונו"ן לויתן מקום מ"ם ועניינו אבל בדברי הז"ל וכו', לויתן והוא מין דג גדול. (ג, ז)	העתידים המזומנים ובן ועתידותיהם שוסיתי וכו', לויתן י"א כטעם אבלם והנו"ן תחת מ"ם, או נוסף כמו אבדן והקרוב שהוא דג גדול (ג, ז)
יתרם: יש מפרשים יסע יתרון דעת ויאבד, ואחרים אמרו כי הוא כמו יתרו פתח שיסע יתר אהלו, והקרוב אלי שהוא כמו יתרה עשה שהוא ממון (ה, כא)	יתרם: י"א מן יתקון וי"א שהוא מן יתרים לחים, והקרוב אלי מן יתר, והטעם שאריתם (ה, כא)
תרפינה ביו"ד והטעם כמו באל"ף (ה, יח)	תרפינה היוד תחת האל"ף (ה, יח)
בשוט לשון כי הלשון הרע הוא כמו שוט, ויותר נכון כמו לשונות האומה, כמו לשונות הגוים, ושוט מן שוטטו. (שם, כא)	בשוט י"א משוט ארץ טעם הולך, ולשון האומה, ובן מכל לשונות הגוים, או בשוט מטה (שם, כא)

ד) עיין בספר תקות אנוש בהוצאת הרב סוואלין בפירושו על איוב (ל"ח, ז', נד כפ"ג).
ה) הפירוש הזה מרמ"ק נדפס ג"כ בספר תקות אנוש הנזכר (מנד ע"א עד קכ"ו).

פירוש הראב״ע

ותברו מן ויכר להם כרה, ויתכן היות מן כי יכרה איש בור
(ו, כז)

תקוה: בהכרת תקות ההוט, או תקוה ממש, רטוב תרגום לחים רטובים
(ז, ו)

אבה: שם מקום או שם נהר שוטף
(ט, כו)

ישה: ישכיח וי״א שהוא מן כי תשה ברעך על ענין רחוק
(יא, ו)

נבוב: כמו נבוב לחות, ילבב יקנה לב שהיא החכמה, כמו קנה לב, ועיר פרא כמו עיר
(שם, יב)

תערוץ: תפחיד וכו׳, מרורות מן מרי, בשר כמו שדת אותם בשיד, ורבינו האי ז״ל אמר שהוא כבל מדברי חז״ל
(יג: כה, כו, כז)

האורח עולם תשמור הם האומרים כן היה העולם ואינו חדש
(כב, טו)

נחש בריח: התנין אשר בים, ויש אומרים כי הוא התלי ונקרא נחש בעבור שהוא כמו מעוות, ובריח שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה
(כו, יג)

אבי: י״א שהוא כמו אבה כמו רצוני והקרוב אלי שיאמר אבי למקום
(לד, לו)

כוכבי בקר הם הז׳ משרתים ויקראו כוכבי אור, ובני אלהים הם המערכות העליונות ותנועתם הוא רוצתם ותרועתם
(לח, ז)

פירוש רמ״ק

ותברו מן כרה גדולה או מן כי יכרה איש בור
(ו, כז)

תקוה: י״א כמו הוט, והנכון מן קויתי ה׳, רטוב תרגום לחים רטובים
(ז, ו)

אבה: שם מקום או שם נהר
(ט, כו)

ישה: ישכיח מן נשיתי טובה, וי״א מן כי תשה ברעך
(יא, ו)

נבוב: מן נבוב לחות וכו׳, ילבב יקנה לב והטעם דעת, ועיר הסר כף הדמיון
(שם, יב)

תערוץ: תפחיד וכו׳, מרורות מן מרי, בשד מן שדת אותם בשיד, וי״א כבלים או אזיקים בלשון חכמים
(יג: כה, כו, כז)

האורח עולם תשמור והטעם לומר שהעולם כן היה ואין כר חדש
(כב, טו)

נחש בריח: והטעם התנין, וקראו נחש בעבור שהוא מעוות וכו׳, והטעם כנחש בריח מן הקצה אל הקצה
(כו, יג)

אבי: י״א מן אבה והנכון כמשמעו
(לד, לו)

כוכבי בקר הם הז׳ משרתים, ובני אלהים הם מערכת השמים ורינתם ותנועתם היא תרועתם ו)
(לה, ז)

ו) ועל דברי רמ״ק הללו יתמרמר ר׳ זרחיה הברצלוני בפירושו הנזכר (ל״ח, ז) ויאמר: והיטיב (הראב״ע) במה שפי׳ בזה הפסוק, כי הראה בזה כי מלאכתו היתה מלאכת האיצטגנינות, והקמחי לעולם גונב מדברי הראב״ע וכו׳.

מן הדגמאות האלה נקל לראות את דרכו של הרמ״ק, ואיך עשה בדברי הראב״ע כאדם העושה בתוך שלו, ואחשבה למותר להביא עוד דגמאות כאלה, יען רבות הן מאד, אך מאמר אחד נפלא מפירושו על איוב אביא פה, וז״ל: אבדון המתים הקדומים אלינו (?) אלהי הבין דרכה ובה בנה ארבע יסודות והם השמים והארץ והרוח והמים עכ״ל ז). דברי רמ״ק אלה: המתים הקדומים אלינו, היו סתומים והתומים בעיני המו״ל שווארץ, והציג באמצע סימן השאלה, לאמר לא ידעתי פירושם, אבל אם נשים עין על מקור הדברים בפירוש הראב״ע על איוב, אז נראה אור על דברי רמ״ק, וז״ל הראב״ע שם: אבדון ומות, הם המתים הקדמונים אמרו לנו, כי גם הם שמעו מאחרים כי לא יוכל האדם לדעת אלה הענינים וכי אם הבורא לבדו שברא הארבע המוסדות והם הארץ השמים והרוח והמים עכ״ד ח), והדברים פשוטים כעת מאד; וכן יש עוד מקום אחד בפירוש הרמ״ק הנזכר שנמחק בכ״י והמו״ל שווארץ לא ידע ג״כ איך למלאות שם החסר, והוא: ותעבוני שלמותי (חסר) וזה דרך משל, אבל גם פה נקל לתקן מתוך דברי הראב״ע, רק נאמר שהרמ״ק הפך הדברים והוא:

פירוש הראב״ע	פירוש רמ״ק
ותעבוני שלמותי וגו׳, שהוא דרך משל כי שלמותי היו מתעבות אותי ומרשיעות (כו, כט)	ותעבוני שלמותי [כי שלמותי היו מתעבות אותי ומרשיעות] וזה דרך משל (כו, כט)

ומכל אלה נקל לראות את מעשי רמ״ק ותחבלותיו, ואיך אהב להתפאר בשוא, וכשם שלקח את דברי הראב״ע בפירושו על איוב ושם בבליו, כן לקח את פירוש הראב״ע על משלי מיד אחר מותו, וכתב שיר והקדמה ארוכה בראשו, רק המלות האחרונות זה חלק האזהרה וכו׳ ההולכים ע״ד חרוז, לקח אותם מן הראב״ע והבר וקשר אותם להקדמתו, וכן הוסיף בכונה הרבה דברים בגוף הפירוש לכסות עינים ועשה גם שיר בסופו ט), וקרא על הפירוש הזה את שמו, ובזה צלה לו להוליך רבים תועה להאמין כי ממנו יצאו הדברים, והשכן, רמ״ק, גרש את בעל הבית, הוא הראב״ע, מביתו ואין איש שם על לב להוכיח על פניו דרכו, יען לא ראו אז בעיר מושבו נרבונא את פירוש הראב״ע על משלי, שהיה דבר יקר מאד בימים ההם, ואף אחיו רד״ק הקטן ממנו נתעה בשוא לחשוב שהוא חבר פירוש על משלי, כי לא ראה כפי הנראה ג״כ את הפירוש על משלי מהראב״ע י), וגם בימינו שיש לנו הפירוש על משלי מהראב״ע, הוליך הרמ״ק חכמים רבים תועה אף אחר

ז) עיין בספר תקות אנוש (נד ק״פ).

ח) איוב (כ״ה, כ״ב).

ט) עיין אוצר נחמד מחברת שניה (נד כ״ב, ונד קנ״ב).

י) ומטעם זה מביא את דברי רמ״ק בפירושו על משלי בספרו השרשים שרש שגה שכל.

מותו, ויעצם את עיניהם מבלי לראות עד עתה מבטן מי יצאו הדברים; ומלבד זאת הסיב עוד הרמ״ק דין ודברים לרושמי הספרים, בדבר שני ספרים שיתחסו לו, עד שאמר עליו גייגער לאמר: מקרים זרים עברו על ראש רמ״ק, יש מספריו אשר יחסו לאחרים וכו׳, ויש אשר יחסו לו ספרים אינם לו, ויהי כליל תפארת בראשו על לא דבר, עכ״ל יא).

בשנת ד״א תתקל״ה ליצירה י״א שנים אחר מות הראב״ע, כתב רמ״ק את פירושו הנזכר על משלי והתעטף בטלית שאינה שלו יב), ואחרי כן כתב פירושו על איוב, ויאמר שם בהקדמתו, כי עשה רצון הפוגעים בו לכתוב להם פירוש שלם באר היטב כפי אשר תשיג ידו, ויאמר שם עוד בפירושו הנזכר בזה״ל: ובפי׳ משלי בארתי הטיב בפסוק אל תוסף על דבריו יג) אבל בפירוש הראב״ע הנדפס במ״ג אין שם מאומה. גם מביא הרד״ק בספר השרשים שרש פתה, דבר בשם אחיו רמ״ק מפירושו על משלי, ולא נמצא ג״כ בפירוש הראב״ע, ומכאן עוד ראיה נכונה שהפירוש על משלי הנדפס במ״ג אינו לרמ״ק יד).

אחר הדברים האלה נאמר עוד, שגם הפירושים על עזרא ונחמיה הנדפסים במ״ג על שם הראב״ע, והרבה חכמים בימינו מיחסים אותם לרמ״ק כדבר ברור, שייכים ג״כ להראב״ע ולא לרמ״ק, יען כבר עוד בשנת ה״א ק״ץ יחס סופר אחד הפירוש על עזרא הנדפס בעת במ״ג להראב״ע טו), ואחריו ר׳ שלמה מנוצרי בעל מנחת שי, ור׳ יעקב אבן דאנה מיחסים הפירושים מן עזרא ונחמיה אל הראב״ע, ובאמת רוח הראב״ע דובר בם כאשר נראה בזה, כמו עזרא (ב, ע) רבאות האל״ף תחת הכפל וכן בזאו, וזאת אמר הראב״ע בפירושו לישעיה (יח, ב) ואל״ף בזאו לחסרון אות הכפל. וכן שם (ד, יב) ואושיא יחיטו, ואושיא יסודות ותרגום ונהרסו יסודותיה, ויתגלין אושיה וכן נפלו אושתיה, וזאת אמר הראב״ע בפירושו על ישעיה (מו, ח) זכרו והתאוששו י״א כמו והוסדו כמו אשיותיה ואושיא יחיטו; וכן נאמר בפירוש הנזכר (נחמיה ז, ו) בזה״ל: אלה בני המדינה וכו׳, ואם ישאל איש וכו׳, נשיבהו כי הכתוב ידבר כנגד הרוב וכו׳, ומכל הדברים הנאמרים שם להלן נראה כי רוח הראב״ע ידבר אלינו והוא סגנון לשונו ממש. וכן יפרש עוד שם (נחמיה ט, ח)

יא) עיין אוצר נחמד הנזכר (צד י״ט).

יב) שם (צד כ״ב).

יג) עיין בספר תקות אנוש (צד ע״ד, ב׳, י״א).

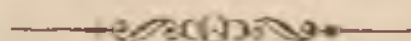
יד) ואגב אעיר שבשנת תר״ס הראה לנו הגוזרי המלומד מאטעסעווס דבר נפלא, כי מצא כ״י פירוש על משלי מאת ר׳ מנחם תמר שהשלימו בשנת ה״א רל״ה, ושם בהקדמתו יצא מנחם להוכיח שהפירוש על משלי הנזכר איננו להראב״ע, ומביא כמעט כל הראיות שהביאו החוקרים האחרונים אשר כבר ראיתי לבעל אוצר אחת לאחת במאמרי „עטרה ליושנה״ מאמר ראשון, ועיין במ״ע לטערבודע שנה ששית (צד קס״ו), גם מביא הראב״ע בפירושו הגדול על שמות (י״ב, כ״ב) מלת בלע״ז, ויאמר שם: אזוב, ובלשון לע״ז אוריגנו.

טו) עיין אוצר נחמד הנזכר (צד כ״ב).

השמים הוא הרקיע ושמי השמים הגלגלים העליונים, וזאת ג״כ דרך הראב״ע וכדומה; ויכול להיות שרמ״ק שנה הלשון והוסיף פה במקומות אחדים, וגם כתב שיר קטן בראש הפירוש לעזרא, ושמו משה חתום בראשי החרוזים, אבל העיקר שייך להראב״ע וממנו יצאו הדברים, כאשר נרשם על הפירושים סלמעלה אל נכון, כי הרמ״ק לא היה מוכשר לעשות פירושים על כתבי הקדש מדעתו; ועלינו להשיב העטרה ליושנה, ולמי שראוי לה הוא הראב״ע, ושם הרמ״ק יכתב במספר הפלאגיאטים הרבים הנמצאים בספרותנו, כאשר מנה אותם כבר החו׳ בריל ז״ל פז); ובזה נשים קץ וסוף לכל הדברים אודות רמ״ק, אשר רבים מגדולי סופרינו הרימוהו על נס זה כמה שנים, ושלום על ישראל.

אדעססא נ׳ סיון שנת הרנ״א.

פז) עיין ביההרביכפר שלו חלק ב׳ (לד קס״ה).

ספר

לתולדות רס״ג

כולל דברים רבים המפיצים אור על תולדות רבינו סעדיה גאון ז״ל מפי ספרים וכתבי יד יקרים. ונלוה לזה מקצת מספרו האגרון עם הקדמתו וגם המבוא לספרו הגלוי עם תקונים והערות

מאת **דוד כהנא.**

זכרון הוא למועד אלף השנים מן העת שנולד רס״ג ד״א תרנ״ב — ה״א תרנ״ב.

מאמר הראשון.

הגאון רבנו סעדיה בר׳ יוסף, אשר כשמש ינון לעד שמו, נולד בשנת ד״א תרנ״ב ליצירה במחוז פיתום במצרים; ואף כי חי רק כחמשים שנה על פני הארץ, בכל זאת רבות וגדולות עשה לעמו, וגם חבר הרבה ספרים יקרים בתורה שבכתב ותורה שבע״פ ובדקדוק ובחכמות היצונות, והראב״ע השב אותו מזקני לשון הקדש, ואמר עליו בראש ספרו מאזנים לאמר: הגאון רב סעדיה מפיתום ראש המדברים בכל מקום, אגר ספר האגרון, וספר לשון עברית וספר צחות; הספרים האלה שהזכיר הראב״ע אבדו מאתנו לדאבון נפש, ואף המדקדק הגדול מהר״י דוראן לא ראה אותם בימיו כמו שאמר בספרו מעשה אפד וז״ל: ומי שהתעורר ראשונה והתחיל לכתוב בחכמה הזאת (הכמת הדקדוק) הגאון רבינו סעדיה שנסמך לגאונות בשנת ד׳א תרפ״ז ליצירה, חבר בה שלשה ספרים לא הגיעו אלינו א); והנה לדעת הה וויים מה שמכנה הראב״ע את הרס״ג הראשון מזקני לשון הקדש, לא נקט דבריו בדקדוק כאלו ירצה לאמר שלפניו לא היה איש שעסק בחכמה הזאת, הלא ר׳ יהודה בן קריש היה קודם לו בזמן, ועשה חבור בחכמת הדקדוק, וכן אין כל ספק כי הפייטנים הראשונים כמו מחבר הפיוט אל אדון, ויוסי בן יוסי וכו׳, היו בקיאים בחכמת לשון הקדש וכו׳, ואין בהם דופי ולא משגה נגד דרכי הלשון ודקדוקה, ועל כן לא יאות לו שם „ראשון״ בחכמה הזאת, אבל ראשון היה מן המשתדלים לתת לה תוצאות, ולהפיצה בין בעלי דעותיו הרבנים, עכ״ד ב).

אבל דברי וויים האלה אין להם כל יסוד, ובחנם יצא להקל בכבוד הגאון, ולעקם את דברי הראב״ע הנאמרים באמת וצדק, ראשית: נודע לנו כעת כי ר׳ יהודה בן קריש חי בימי הרס״ג, והראב״ע הביא אותו שם השלישי אחריו ואמר: ורבי יהודה בן קריש ממדינת תאהרת, כתב ספר היחש וקרא שמו אב ואם, וראוי לנהוג בו דרך כבוד ג), והשנית: אם חבר באמת ר״י

א) עיין בספרו מ״ח (צד מ״ד).

ב) עיין בספרו דו״ד ח״ד (צד קמ״ס).

ג) עיין בהקדמת ספרו מאזנים ועיין במ״ע לגרעטץ לשנת תרל״ג (צד תפ״ג) ובספר תולדות אבן עזרא לבאכער (צד ק״א).

בן קריש ספר בדקדוק לא נודע עוד אל נכון ד), והשלישית: מה שאמר שאין כל ספק שהפייטנים הראשונים היו בקיאים בדקדוק לשון הקדש, לא ראה מה שאמר הראב״ע בס׳ שפת יתר בפירוש להפך, וז״ל: ידענו כי פיוטי כל אנשי מזרח כלם על זה הדרך, גם רוב פיוטי אנשי מערב, ומשפטם לבקש מלות זרות וקשות, ואין תימה על זה כי לא נודע דקדוק לשון הקדש, עד קום ר׳ יהודה בר דוד היוג ראש המדקדקים ה), ואם באנו לדקדק בספרים שאינם חרוזים נמצא בהם טעיות רבות בדקדוק גם בטעמי המלות, אף כי בכל הרוז ו); וכן אמר בפירושו על קהלת לאמר: ולא אוכל לבאר אחד מני אלף מטעות הפייטנים; ויצא שם להלל את רס״ג ואמר: והגאון רב סעדיה נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים, שלא חבר מחבר כמו הם, והם על לשון המקרא ודקדוק הלשון, באין חידות ומשלים ולא דרש עכ״ל ז); ולפי זה נראה שהראב״ע קרא להרס״ג כיאות הראשון מזקני לשון הקדש, יען הוא היה הראשון שהחל לכתוב ספרים בדקדוק שפת עבר, וכמו שאמר עליו זאת מהר״י דוראן מקודם.

והראשון שהזכיר את ספר האגרון לרס״ג היה נכדו דונש בן לברט, וכן הביא בהשגותיו עוד ספרים ממנו בדקדוק הלשון, כמו ספר צחות לשון עבריה, שער החלופים, שער הצירוף, שער ידיעת הדגש והרפה, כתב השבעים תיבות ח); ולדעת הגאון שי״ר הי׳ הספר האגרון מחברת קטנה בשפת עבר ט),

---

ד) הדבר הזה שחבר ספר בדקדוק נוסד על קורי עכבים, כי פינסקער מצא אצל הקראי עלי בן יפת שהגיד בזה״ל: באדרעי אמר מר׳ ור׳ יהודה בן קוריש רו״ת בדקדוקו כי הוא שם מגזר; ועל זה אמר פינסקער ס״ל בן קוריש, ואחר שחפש המאמר בספרו הרסאלה ולא מצא אותו, נראה מזה לדעתו, שמלת בדקדוקו כונתו על ספר מיוחד שעשה בן קריש בדקדוק (עיין בספרו ל״ק נספ׳ צד ס״ה), אבל דברי פינסקער אין להם כל יסוד, יען מלבד המאמר הזה חסר שם ברסאלה עוד הרבה דברים כנודע, ואם היתה כונתו על ספר דקדוק, היה אומר בספר דקדוקו, אך פה הכונה בדקדוקו כמו בפירושו על מלת באדרעי, וכמו שאמר בעל אשכול הכפר (צד ע״ו) בזה״ל: ובכלל דקדקו משכילנו נ״ע בספריהם, שכונתו שפירשו הדברים בספריהם.

ה) כונת הדברים האלה עיין להלן במאמר השני.

ו) עיין בס׳ שפת יתר סי׳ ע״ד.

ז) קהלת (ה׳, א׳) והבקשות האלה מהרס״ג נדפסו במחזור רומניא, ובס׳ קובץ מינ״ק (צד ע״ד); ואגב אעיר מה שאמר ווייס בספרו הנזכר (צד קמ״ד) שהרס״ג נטה לפעמים מן הנקוד הנהוג, כמו גדלני כתב שפירוש כמו כתב בצירי, לא ראה מה שאמר ע״ז הראב״ע בספרו שפת יתר (סי׳ ד׳) וז״ל שם: ואמר דונש וחלילה להפר נקוד וכו׳, ולא אמר מאומה, בעבור שמצאנו כל התנועות מתחלפות זו בזו; ועיין בספרו צחות (ד׳ מ״ד, ע״ב).

ח) עיין בספר תשובות דונש על רס״ג (צד כ״ו: סי׳ קס״ט) ושם (צד כ״ו: סי׳ נ״ח) וכן (סי׳ ק״ד, וסי׳ ק״כ, וסי׳ י״ט) ועיין להלן במאמר הרביעי.

ט) עיין בכה״ע לשנת תקפ״ט (צד כ״ב).

אך מלבד הספרים האלה הזכיר עוד מנחם בן סרוק במחברתו אות ה״א: ספר פתרוני רב סעדיה י); והנה לדעת שד״ל נראה מדברי מנחם, כי אותו ספר פתרוני רב סעדיה לא היה ספר שרשים ממש, אלא פתרון קצת מלות שחדש בהן רס״ג דבר מה, כענין ספרו על תשעים מלות שהוא מפרש מתוך לשון חכמים, ואולי ג״כ ספר פתרוני רב סעדיה איננו ממש מלאכת רס״ג, אלא אחרים לקטו מהעתקותיו ומפירושיו לספרי הקדש פתרון המלות החמורות, שאם היה שבאמת עשה רב סעדיה ספר שרשים לא היה זכרו נשכח מפי ראב״ע ושאר קדמונים. וכבר עלה ברעתי לומר, כי זה ספר פתרוני רב סעדיה הוא ספר האגרון שהזכיר ראב״ע, ובפרט כי ראיתי כי ספר אגרון ענינו אצל אנשי הדור ההוא ספר שרשים, כי ראיתי כי דונש קורא שם זה לספרו של מנחם: לדורש החכמות וכו׳ ושת ספר אגרון בדעת ובכשרון וכו׳, אך עזבתי השערתי בראותי כי רק בדף האחרון מהשגותיו מזכיר דונש ספר האגרון, נראה מזה כי שאר השגותיו לא על ספר האגרון הן, ונראה כי רבנו סעדיה להיותו טרוד בכמה וכמה חבורים אחרים, לא היה לו פנאי לעשות ספר שרשים שלם, עכ״ד יא); ואחריו נמשכו רבים ובראשם פינסקער, ויצא עוד להוכיח שדוד אלפסי הקראי, שחי לדעתו בימי הרס״ג, חבר עוד קודם מנחם ספר אגרון בשרשי לשון הקדש ע״ס א״ב, וכמעט הוא היה הראשון בזה יב).

אך מה נתפלא לראות שע״י שלא הבין שד״ל את כונת דונש בשירו הנמצא בראש ספרו תשובות דונש, המתחיל: לדורש החכמות וכו׳, נעלם ממנו ומעיני רבים ההולכים בעקבותיו, את תוכן ספר האגרון שחבר הרס״ג אל נכון, וגם סבת הכעס שכעס הנשיא חסדאי על מנחם מאד יג); ובאמת לא יצא פה דונש בשירו זה להלל ולשבח את מעשי מנחם, כמו שחשב שד״ל ורבים אחריו, אך כונת דונש כאשר נראה מיד היא להפך, לשפוך חרפה ובוז על מנחם ביותר; מנחם בן יעקב סרוק הספרדי מטורטוסי, היה סופר ומזכיר בעיר קורדבה בבית הנשיא רב חסדאי בר׳ יצחק שפרוט, והוא כתב לו מכתבים למדינות שונות ואף למלך כוזר יד), והנשיא חסדאי עורר

י) עיין מחברת מנחם (צד ס״ח) שהוציא פיליפאווסקי.

יא) עיין בספרו בית האוצר ח״א (צד ל״א) וכן אמר שם (צד ל״ח): הלא דונש ערך השגותיו בשירה ארוכה וכו׳, ואע״פ שתחלת דבריו מלאים תהלה וכבוד למנחם, הנה שאר דבריו כוללים מרורות ולענ.

יב) עיין בספרו ל״ק (צד קכ״ב).

יג) וכה יאמר שד״ל בספרו בית האוצר (צד מ״ו): אנחנו לא נדע מה האשמה אשר האשימוהו, והפלאי מיד עלתה חמתו באפו, וע״ד זה יאמר ג״כ גרעטץ, גראס ושטערן.

יד) עיין במ״ע המגיד לשנת י״ז (צד רפ״ז) וזאת אמר מנחם אחרי כן במכתבו לחסדאי לאמר: ומה השלום אשר שלמת לי, אחרי אשר שמתי אגרות מהלליך אחשתרני רכב וכו׳, ואשים ספרי הודך ככרות בכל עיר ועיר. עיין בס׳ תשובות תלמידי מנחם לשטערן (צד ל״ג).

את לב מנחם לחבר את מחברתו על שרשי לשון הקדש טו), כמו שעשה לפנים רס"ג, וזאת כונת הראב"ע שאמר על מנחם: גם הוא חבר מחברת. והנה בעיני הנשיא חסדאי היה רס"ג יקר ונכבד מאד, עד שבנו ר' דוסא שלח לו אגרת מבבל, והגיד לו את קורות אביו וכל הטובות שעשה לישראל בימיו טז): ויהי כמעט גמר מנחם אות כ"ף ממחברתו, ועד אות למ"ד לא בא, והגיד שם לפי תומו שמצא בפתרוני רס"ג שרשים אחדים במחברת ה"א באותיות אשר אינם יסוד במלים, כמו להדף, הדה וכדומה, ולא יכול לדעת מה ראה רס"ג על ככה ומה היתה סברתו, אך דקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו, על כן יש מאמתת מוסר ומדרך אמונה, לבלתי שום משגה בסדרי עניניו יז); מיד קפץ על מנחם רגזו של ר' אדונים המכונה בערבי דונש, והוא המר את רוחו מאד.

מאמר השני.

דונש בן לברט היה מעיר בגדד, מיוחס גדול נכד הרס"ג, והוא היה עוד צעיר לימים ומשורר נשגב, והחל לכתוב שירים בשפת עבר על משקל ערב א), והיה ג"כ מזכיר ויועץ לחסדאי, וברוב קנאה יצא דונש וכתב חיש על ספר את תשובותיו, ובו מאתים השגות על מנחם ב), ודבר עמו בלעג ובקלס כמו עם נער קטן, ושלח את ספרו זה לחסדאי, עם שיר תהלה לכבוד הנשיא בראשו; אך להשפיל את כבוד מנחם בעיני חסדאי עד מאד, ראה דונש למצוא עוד תואנה על מנחם, והרים קול ברעש גדול כי נגע בכבוד זקנו ורבו, ודבר סרה במחברתו על רס"ג, ובאמת דבר מנחם נגד רס"ג ביראת הכבוד מאד ג); וזאת כונת דונש בשירו: לדורש החכמות וכו', שהוא רס"ג אשר דרש בחכמה ועורר את ישני עמו ערב ובקר, וכל הניב והשפה אסף בספרו האגרון, ואיך ערב מנחם את נפשו לירות חץ וחנית בלב ציר ישראל כמוהו, וכל ענין השיר ההוא סובב והולך להגין על כבוד רס"ג המחולל לדבריו בפי מנחם, והוא:

טו) וזאת כונת מנחם במכתבו הנזכר: כאשר באתי צויתי על מלאכת למודים לשון הקדש. עיין בספר הנזכר מסטערן (צד ה"ל).

טז) עי' יוחסין השלם (צד ר"ז).

יז) עי' בספרו מחברת מנחם (צד ס"ט).

א) עי' בספרו תשובות דונש על רס"ג (צד ל"א: סי' ק"ה).

ב) וכה אמרו תלמידי דונש: השיב בעליו מאתים תשובות, הודה לו בהן כל אנשי לבבות. עיין בס' תשובות תלמידי מנחם (צד י"ח).

ג) וזאת אמר מנחם במכתבו הנזכר שכתב לחסדאי לאמר: רדפוני בקנאה ובתואנה ואהי להם למאכל. עיין תשובות ה"מ לשטערן (צד כ"ט).

א.

לְדוֹרֵשׁ הַחָכְמוֹת
בְּעֵצוֹת וּמְזִמּוֹת
וְנוֹעֵר בִּתְנוּמוֹת
נְשָׁפִים וּשְׁחָרִים

ב.

מְנַחֵם בֶּן סָרוּק
חֲנִיתוֹ הֵמְרִיק
וְחִצּוֹ הִזְרִיק
בְּלִבּוֹת הַצִּירִים ד)

ג.

אֲשֶׁר הַנִּיב אָסַף ה)
וְאֶת סוֹדוֹ חָשַׂף
וְשֵׂכֶל טוֹב יָסַף
עֲלֵי כָּל הַמּוֹרִים

ד.

וְשָׂת סֵפֶר אֶגְרוֹן
בְּדַעַת וּבְכִשְׁרוֹן
וְחִבֵּר הַפִּתְרוֹן
בְּמִלִּים נִבְחָרִים

ה.

וּבָדַק בְּצַחוֹת
קְמוּצוֹת וּפְתוּחוֹת
וְהֵשִׁיב בָּם רוּחוֹת
לְגוּפוֹת וּפְגָרִים

ו.

וְנָתַן בִּקְמָצִים
נְקוּדוֹת לִקְמָצִים
לְקַבֵּץ נִקְבָּצִים
וְלִגְזוֹר נִגְזָרִים

ז.

וְלִשְׁמוֹתָם מָנָם
לְמִינֵי עִנְיָנָם
וּבִתְבוּנָה בָּנָם
בְּסִפְרוֹ קְשׁוּרִים

ד) השיר הזה הוא ע"מ יהד וד"ה, והנוסחא אצל שד"ל הוא: חניתי המרוק וחצי הזרוק, על זה יאמר שד"ל בדרך השאלת השיר הוא מכנה את מנחם כאלו הוא חרבו וקשתו וחניתו וחצו, כלומר שהוא חביב לו, ומועיל כאלו הוא כלי זיין שלו וכו', אך פיו הכשילו ועשה חנית לשון זכר ואינה אלא לשון נקבה עכ"ד, עיין בספרו בית האוצר (צד ל"ב), אולם דונש כתב כהוגן, רק הח' שד"ל נכשל שמצא נוסח משובש, אך הנוסח הנכון הוא כמו שנדפס בספר התשובות דונש רק במקום המרוק וכן הזרוק צ"ל שם ביו"ד; בלבות הצירים כן צ"ל, ולא היצורים, וכחרוז הבא יבוא לנכון כל המורים, וכן אמרו תלמידיו על דונש רבם: אבותיו הישרים בישראל שרים, מהם המורים ומהם הצירים, עיין בספר התשובות תלמידי מנחם לשטערן (צד ד': סי' יו"ד), ונוער בתנומות כן הנוסח הנכון עיין בס' הנזכר (צד כ"ו).

ה) הניב היא השפה כמו (ישעיה נז, יט) בורא ניב שפתים; ואת ספר האגרון, הנוסח הראשון היה ואת ספר האגרון, אך כאשר הראו לו תלמידי מנחם שטעה, שנה אחרי כן כפי הנראה על וספר האגרון, עיין בספר הנזכר לשטערן (צד כ"ז).

ח.

וּבֵאֵר מַה טַּעֲמֵי
פְּסוּקִים וּלְגַרְמֵי
וְהֵבִין מַה מִן מִי
כְּמוֹהֶם נֶאְדָּרִים

ט.

וְרָפִים וַחֲזָקִים
בְּמַצְּבָתָם הֵקִים
כְּמוֹהֶם נֶחְקָקִים
בְּיָהוּא נִקְשָׁרִים ו)

י.

וְטַעֲמֵי הַתּוֹרָה
בְּקוֹל נָעִים קָרָא
וְתֻשִׁיָּה הוֹרָה
פְּתָיִם נִמְהָרִים

יא.

וְיִסַּד מוֹסָדוֹת
עֲלֵי כָל הָאוֹדוֹת
וְגַם גִּלָּה סוֹדוֹת
מְלֵאִים וַחֲסֵרִים

יב.

אֲשֶׁר בֶּאֱמֶת יוֹדֶה
וְגַם יִשַּׁק לְיָדֵי
חֲכָמֵי מַגִּידֵי
דְּבַר צֶדֶק בָּרִים

ואחר שהראה דונש בשירו זה כמה וכמה מקומות ששגה מנחם במחברתו בפתרון המלות, יאמר עוד:

ק.

בְּאָמְרוֹ כִּי יָדָה
בְּיֵסוֹד הֵא הֵדָה
וּכְצִפּוֹר צָדָה
חֲכַם הַשִּׁנְעָרִים

קא.

סַעֲדְיָה בֶּן יוֹסֵף
זְקֵנִי, הַחוֹסֵף
צְפוּנוֹת, הָאוֹסֵף
פְּנֵי הַמּוּסָרִים ז)

וזאת אמר ג"כ בתשובותיו נגד מנחם לאמר: וכתבת בספרך ראיתי בפתרוני ר' סעדיה גמול ידו הדה הוזים שוכבים במחברת ה"א, ותמרה את אמרו, ותשנה את הדרו, ותבא הוזים במחברת זיין, כי חשבתו כאפס ואין ח).

ו) ביהוא, כוונתו אותיות אהו"י.

ז) חכם השנערים הוא רס"ג כמו שאמר מיד סעדיה בן יוסף זקני, ומלת האוסף היא כמו (ירמיה ח, יג) אסוף אסיפם לשון כליה, ומלת מוסר השתמשו אז כמו אנחנו כעת במלת בקרה או מבקר, וזאת אמרו תלמידי מנחם, (עי' בספר הנזכר מפפעלן צד י"ט): ומתקני ספר המקראים בשם מוסר, וכן שם (צד י"ז: סי' נ"ה) ובטלו מוסרים, וכן אמר מנחם מקודם: ומאמתם מוסר, וכן דונש בשירו הראשון אמר: שמע המוסרים, עיין תשובות דונש (צד א'); ולפי זה כוונת דונש פה, כי רס"ג מאבד ומכלה פני הבקרה והמבקרים בחכמתו.

ח) עי' תשובות דונש (צד כ"ג).

עוד יצא דונש בחמת אפו להלשין על מנחם לאמר: שפירוש מלת ומלק כמו ראש המונים ענן, המחליק על תלמידי רבנן ט), ואמר עליו בשירו הנזכר בזה"ל:

וְאָסַר מֻתָּרָה וְהִתִּיר נֶאֱסָרִים
עֲלֵי זֶה הַפֶּרֶץ לְכָלָה וּלְהֶרֶץ י)

דברי דונש אלה לא היו כקול במדבר, כי יעשו רושם גדול על לב הנשיא חסדאי, עד שנהפך לשנוא אותו, וכאשר ראה שלא ענה מנחם על השגות דונש מאומה יא), אז עבר על חסדאי רוח קנאה, ומבלי לשאול את פי מנחם אולי חף הוא מפשע, צוה להרוס את ביתו בקורדבה וביום מועד ושבת נהרס בית מנחם, וגם הכה מידי אנשי חסדאי ונמרטו שערותיו יב), ומנחם האמלל היה מוכרח לעזוב את קורדבה, ומצבו היה אז רע מאד יג); אבל שלח מיד מכתב לחסדאי להראות לו צדקתו, ואיך שונאיו סבבוהו בכחש יד), ועל זה ענה לו חסדאי לאמר: אם העוית, כבר הביאותיך למוסר, ואם לא העוית, כבר הביאותיך לחיי העולם הבא. ואחרי כן שלה לו חסדאי לחזרה את הקונטרס כ"ף מן מחברתו, אשר כפי הנראה נשאר אצלו מן העת שעזב את ביתו טו), והדבר הזה היה בעיני מנחם לאות, כי הפיק הנשיא בו ובמחברתו, ומיד כתב מנחם מכתב גדול להנשיא והוכיח על פניו דרכו שעשה בו משפט עול, והגיד לו שיש עמו תשובות ואם עתה ידום אחר יום ישמע שאונו טז), ובסוף מכתבו אמר כי כ"ף המושב מאתו שם אותו לטוטפת, וגם היה לו למשיב נפש יז).

ט) בספר הנזכר (צד ע"ה), ועל זאת יאמר שם ר"ת: וחלילה למנחם מלהעלות על לבו עלילות דונש.

י) עי' בפירוש לדורש החכמות הנמצא בראש ספרו (סי' נ"ט) וזאת אמרו תלמידי דונש: השיבותי עליכם למען לא תמצאו פתחון פה לעולם בין התנאים ולא בין הקראים, עי' בספר תשובות ת"מ לשטערן (צד ל"ג).

יא) ויחש מנחם ולא ענה במלה; עי' בס' הנזכר (צד י"ח).

יב) עי' במכתב הנזכר שכתב מנחם לחסדאי (צד ל') ודברי שטערן נכונים שנהרס ביתו בקורדבה, ולא כמו שאמר גראטץ ביתו בטורטוסה, יען אמר מנחם במכתבו לחסדאי לאמר: הלא לעיניך הלמוני וכו'.

יג) עי' להלן הערה ט"ו.

יד) עיין במכתבו הנזכר לחסדאי (צד כ"ח), וכן אמר שם (צד כ"ט) מהרו רודפי לנקום נקם ולשפוך דם נקי בחיקך לעשות להם שם.

טו) וזאת אמרו תלמידי דונש, (עיין בס' הנזכר לשטערן צד מ"ב) לא השיב על מנחם עד אשר אסף כל כ"ף שהיה מפוזר בקורטבה עכ"ל; ומזה משמע שעזב מנחם את קורטבה.

טז) וזאת אמר מנחם לחסדאי במכתבו: יש עמי עוד תשובות, מלים שנונים מחנים, פתוחים מחרבות, מחסימי פה מאלימי לשון, ואם עתה יש לה דממה, אחרי יום תשמע שאונה; ובלי ספק כונתו שיש לו תשובות על השגות דונש.

יז) במכתב מנחם לחסדאי (עי' בס' הנזכר לשטערן צד ל"ד) יאמר בסוף מכתבו בזה"ל: כף המושב אשר ידידי שמתיהו לטוטפות וכו', הכף הזאת עמדה בגרון החכמים זה כמה שנים,

ובין כה וכה יצאו תלמידי מנחם לעזרת רבם, וגם להציל כבוד חכמי ספרד יח), וכתבו ספר בתשובות נמרצות נגד דונש, וגם חברו בראשו שיר שבח ותהלה להנשיא חסדאי כמו שעשה דונש, והראו לדעת שאך לשוא יצעק מרה על מנחם בדבר רס״ג, והוא בעצמו בתשובותיו על מנחם לא ישמע לדברי זקנו ורבו, והוכיחו את דונש על פניו לאמר: והנה נמצאת מחליף דבריו (דברי רס״ג) ומימר פתרוניו אחרי שומך אותו זקנך ורבך, ויהי דבריך מכחישים זה את זה יט); וכמו שיצא מקודם דונש בשירו להלל את ספר האגרון של רס״ג, כן יצאו תלמידי מנחם כעת, לפאר ולרומם בשירם את מחברת מנחם רבם, ולשום את דונש לחרפות והוא:

א.

הֲבָזֹאת חָשַׁבְתָּ
תְּשׁוּבוֹת הֵשַׁבְתָּ
מְנַחֵם הִכְזַבְתָּ
כְּמוֹ שָׁוְא וּשְׁקָרִים

ב.

אֲשֶׁר הֵכִין בִּנְיָן
וּפָתַר כָּל עִנְיָן
וְעָמַד עַל מִנְיָן
חֲסֵרִים וִיתֵרִים

ג.

וּבֵאֵר מַה אוֹדוֹת
טְעָמִים וּנְקוּדוֹת
וְהוֹדִיעַ סוֹדוֹת
וְגִלָּה מִסְתָּרִים

שד״ל יאמר: מן כף המושב ואילך אין לו ענין עם האגרת של מעלה, ונראה שהוא מכתב אחר שכתב מנחם לאחד מאוהביו וכו׳, ועקר הענין היה ידוע למקבל האגרת, ואנחנו לא נדע מה היה הכף ההיא, אולי של כסף או של זהב, ואיך באה ליד הידיד ולמה החזירו לו וכו׳, והנה ידוע כי כף לשון נקבה, וקשה איך טעה מנחם בדבר פשוט כזה, וכתב כף המושב ושאר המאמר כלו בלשון זכר; ואיגל אומר להגיה סף המושב והוא מזרק, וברוך היודע עכ״ל; ולדעת גראֶטץ נ״ל: ספר המושב; ולדעת גייגער: הכתב המושב; וגראס יאמר שהיה במכתב הזה כ׳ סדרים וכדומה; אבל נעלם מעיני החכמים שכונת מנחם על הקנטרס כ״ף, כמו שאמרו מקודם תלמידי דונש לאמר: אסף כל כ״ף שהיה מפתרו בקורטבה; ונהגו הקדמונים לכתוב אות כף בלי שתי נקודות מלמעלה, עיין בספר תשובות דונש על רס״ג (סי׳ ל״ד) ובס׳ הרקמה (צד כ״ט); ומנחם ועוד הרבה כמוהו כתבו אז אותיות בלשון זכר, כמו בהקדמתו (צד ב׳) ואלה הם האותיות החמשה וכו׳ ועומדים עמודת מיוסדים, וכן שם (צד י״א) זולתי אל״ף לבד אשר לא יכפל בסוף המלה וכו׳. ומטעם זה אמר מנחם כ״ף המושב בל״ז אל נכון.

יח) וזאת אמרו תלמידי מנחם לאמר: תדע כי יש בספרד מביני חכמה ובעלי שכל וכו׳, עי׳ בספר הנזכר לשטערן (צד כ״ט).

יט) עי׳ בספר הנזכר (צד מ״ח).

ד.

אֲשֶׁר סֵפֶר הַפְּאִיר
וּבוֹ עֵין הֵאִיר

וְאֶת אַחֲרָיו הִשְׁאִיר
בְּרָכָה לַדּוֹרִים

אולם אחר כל החרדה שחרד דונש לכבוד רס"ג, יצא בעצמו אחרי כן נגדו וכתב על פתרוניו בקרת עזה מאד, והרס ושבר את דבריו לרסיסים כא); ובעת נבין מה שאמר הראב"ע בראש ספרו שפת יתר, שיצא בו להציל את הגאון מיד דונש, לאמר: אדוני האדונים שא עון ר' אדונים הלוי משכבו נ"ע, שקשר על אדוניו ראש הישיבה רב סעדיה תנצב"ה; כי באמת עשה דונש נבלה נגד מנחם, במה שצעק כי נגע בכבוד רס"ג, בעת שיצא הוא לבַטל את דבריו מכל וכל. ומטעם זה נבין ג"כ מדוע דבר הראב"ע עמו קשות כב), וגם קרא לספרו זה שפת יתר, כי כונתו ברוב חכמה ומזמה על ראש הכתוב, לא נאוה לנבל שפת יתר כג), והבן.

היוצא לנו מכל אלה כי רואים אנחנו מדברי דונש בשירו הנזכר, שהספר אגרון לרס"ג לא היה ספר קָטן, רק ספר גדול וכולל בתוכו הרבה ענינים, וספר פתרוני רב סעדיה שהביא מנחם במחברתו וכן דונש בתשובותיו, כונתם על ספר פתרוני המלות משרשי לשון הקדש שעשה רס"ג, ולא באוריו על כה"ק. גם היה רס"ג הראש והראשון אשר הניב אסף, וכתב על ספר שרשי לשון הקדש על סדר הא"ב, ופתר אותם במלים נבחרים, והקראי דוד אלפסי וכן מנחם בן סרוק הלכו בעקבותיו כד), ולו נאה ולו יאה השם הראשון מזקני לשון הקדש.

כ) שם (צד ט': סי' ד') וכן אמרו תלמידי מנחם לדונש (שם צד י"ט): ויש על האדם תפארת מוסר שיודה על האמת הן לו הן עליו; וזאת אמר מנחם במכתבו לחסדאי (צד כ"א): יש על המשכיל אחרוז המוסר ומדרך האמונה בשמעו נכוחה שיודה עליה הן לו הן עליו. מכאן נראה כי מקודם כתב מנחם מכתבו לחסדאי, ואחרי כן כתבו תלמידיו את תשובתם על דונש.

כא) עי' בספר תשובות דונש על רס"ג (סי' קל"ד) וז"ל: ואני אומר שראוי לקרוא כתבי זה תקון השגגות, וכן (סי' קנ"א) יאמר: ומן פרסום טעותו וכו'.

כב) עי' בספרו שפת יתר בהקדמתו שאמר: תחלת דברי פיהו שכלות, (סי' יו"ד) אין ראוי להרחיב פה על הגאון, (סי' י"ד) ופי' ר' אדונים מגזרת דוש ומי יתן וידוש, (סי' נ"ב) ספרו ראוי להשרף, (סי' פ"א) משפטות ר' אדונים.

כג) משלי (י"ז ז').

כד) הקראי דוד אלפסי הזכיר באגרונו את רס"ג ואמר: וכבר תמה על זה הפיתומי וכו', ואיננו כמו שחשב הפיתומי, עי' ל"ק לפינסקער נספחים (צד קי"ז).

מאמר השלישי.

ספר האגרון לרס"ג אשר לא חשבנו לראותו, העלה ביטינו מתהום הנשיה דה' אבן רש"ף, כי מצא בשנת תרכ"ה מקצת ממנו בכ"י במצרים, והוא הקדמתו העברית הסרה בסופה, והקדמתו הערבית הסרה בראשה, גם מצא המבוא לספר הגלוי מרס"ג שחבר בשפת ערב, והדברים האלה הם מעשי רס"ג באמת, ולא היו בהם ידי מזייף; ובשנת תרל"ב נדפסה ההקדמה העברית לספר האגרון במ"ע לגייגער, עם הערות מאת המו"ל גייגער, דערינבערג ושזח"ה א), אבל לפני שנים אחדות בא לידי העתקה נכונה מן ההקדמה הזאת, וראיתי שהיא בנקוד וטעמים ופסיקים, ובידי החכמים האלה היה נוסח משובש, גם לא באו אל חקר דברי רס"ג במקומות אחרים; עוד צלח לי למלאות החסר ולהשלים הענין בסוף, ממה שהביא דונש בהשגותיו על שם רס"ג. גם נודע לי שלא הקדמה היא לספר האגרון, רק התחלת ספר האגרון, ואעתיק פה שארית הפליטה מדברי רס"ג הנפלאים, והם דוגמא אחת משפת עבר מתקופה הראשונה, ע"פ הנוסח שבידי עם התקונים וההערות אשר שמתי על דבריו היקרים וז"ל:

סֵפֶר הָאֶגְרוֹן לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר בָּחַר בּוֹ אֱלֹהֵינוּ מִנִּי עַד, וּמַלְאֲכֵי קָדְשׁוֹ בוֹ יְזַמְּרוּהוּ סֶלָה, וּבוֹ יַעֲרִיצוּהוּ כָּל בְּנֵי עֶלְיוֹן

שָׂפָה אַחַת וּמִלִּים אֲחָדִים הָיָה בְּכָל הָאָרֶץ, לְמִיּוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וַיָּאצֶל עָלָיו חָכְמָתוֹ ב), גַּם תּוֹלְדוֹתָיו שָׁנִים אֶלֶף תְּשַׁע מֵאוֹת תִּשְׁעִים וָשֵׁשׁ

עַד יְמֵי לַהֲקַת שְׁעָרָה, הַמּוּבָאת שָׁמָּה מֵהַרְרֵי הַהַרְמוֹן ג), בִּשְׁנַת מוֹת פֶּלֶג בֶּן עֵבֶר, כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ שָׁנָה אַחַת לִפְנֵי מוֹתוֹ

עַל כִּי יָזְמוּ רָע וַתֵּחָשֵׁבְנָה שְׁרִירוּתָם ד) לְהִזָּהֵר מֵאֵל שַׁדַּי פֶּן־יָפֻצוּ בְּכָל פַּאֲתֵי אֶרֶץ, וַיָּבִיא מְגוּרוֹתָם וַיָּפֻצוּ בְחֻמָּם, ה) וַיִּתְמַהֲרוּ הָעֲתִידוֹת

יָרְעָה ו), הָאָרֶץ וַתֵּחָץ לְשׁוֹנוֹת כְּמִסְפַּר לְאֻמֶּיהָ לֹא נִשְׁאַר לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ רַק בְּפִי בְּנֵי עֵבֶר לְבַדָּם

א) עי' במ"ע הנזכר (צד רנ"ו) וכן נדפסה אז במ"ע הלבנון.

ב) כונתו בעת שברא ה' האדם ויאצל עליו חכמתו דבר אז בשפה אחת ומלים אחדים, גם תולדותיו הם בניו היה להם הרבה שנים רק שפה אחת היא לשון הקדש.

ג) פה תקן ש' על שנערה, אבל בהכ"י נאמר בפירוש שערה, וגם אין מקום שם להוסיף אות נו"ן באמצע, אך לדעתי שערה הוראתו כאן עיר ומדינה כמו (דברים ט"ז, י"ח) בכל שעריך וגו' שה"א בכל קרותך, וכן אמר רס"ג פה להלן: בכל שערי ארץ, וכונתו בכל הערים והמדינות; הרי ההרמון, עיין עמוס (ד', ג') ושם הרגם ארמוניא, הערת ש'.

ד) מלשון שרירות לב (דברים כ"ט, י"ח).

ה) פירוש המלה בחמם לא ידע ג', ויתקן בחמסם שאין לו באור, אבל כונת רס"ג על הנאמר בירמיה (נ"א, ל"ט) בחמם אשית משתיהם.

ו) ירעה פה מלשון שבר ורעה כמו (ישעי' כ"ד י"ט) רעה התרועעה הארץ.

יַעַן כִּי נִמְצְאוּ כֵנִים ז) לִפְנֵי אֱלֹהֵינוּ כִּי מִנֶּצֶר כַּנָּם עָמְדוּ הוֹרֵנוּ, אָבִינוּ אַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲהֵבוֹ, יִצְחָק בְּחִירוֹ יַעֲקֹב סְגֻלָּתוֹ וְכָל שִׁבְטֵי־יָהּ

דָּרְכָה רַגְלָם בְּכָל הָאָרֶץ בְּכָל מַמְלְכוֹת כְּנַעַן וְאֶרֶץ פַּתְרוֹס מִסָּבִיב וְלֹא מָשׁ מִפִּימוֹ ח), וּבַעֲלוֹתָם מִמִּצְרַיִם בּוֹ דִּבֵּר אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ דִּבְרֵי צַחוֹת, בְּיַד עַבְדּוֹ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים עַל הַר חוֹרֵב חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים

דּוֹר אַחֲרֵי דוֹר הָיָה לָנוּ לְמוֹרָשָׁה ט) מִדֵּי הֱיוֹתֵנוּ בְּאֶרֶץ יְרֻשָּׁתֵנוּ, בְּחַסְדֵי קְדוֹשֵׁינוּ, לְמַלְאֲכוֹת מְלָכֵינוּ לְשִׁירוֹת לְוִיֵּנוּ לִנְגִינַת כֹּהֲנֵינוּ, בְּיַד נְבִיאֵינוּ לְחָזוֹן, בְּפִי שָׁרֵינוּ לְהִגָּיוֹן, עַד גָּלוּת יְרוּשָׁלַיִם בִּימֵי צִדְקִיָּהוּ בָּבֶלָה

בִּשְׁנַת מֵאָה וְאַחַת שָׁנָה לְחָרְבוֹת עִיר אֱלֹהֵינוּ, לְתֹם יֶתֶר הַנְּבִיאִים י), הַחִילוּנוּ לְטוּשׁ יא) לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ וּלְסַפֵּר בִּלְשׁוֹנוֹת עַמֵּי נֵכַר הָאָרֶץ, שָׁלֹשׁ שָׁנִים לִפְנֵי מְלֹךְ מֶלֶךְ לִבְנֵי יָוָן

בִּימֵי נְחֶמְיָהוּ הַפֶּחָה וְכָל מְתָיו, רָאָה רָאָנוּ מְדַבְּרִים אַשְׁדּוֹדִית, וַיִּחַר לוֹ וַיִּגְעַר בָּעָם וַיָּרֶב בָּם

נִגְלֵינוּ אַף אַחֲרָיו בְּכָל שַׁעֲרֵי אֶרֶץ וְאִיֵּי הַיָּמָּה, לֹא הָיָה גוֹי שֶׁלֹּא בָאוּ בוֹ נִדָּחֵינוּ, גַּם בְּתוֹכָם רִבִּינוּ יְלָדֵינוּ לְשׁוֹנוֹתָם לָמְדוּ, וַתָּלֶט עִלְּגָתָם עַל שֶׁפֶר אֲמָרֵינוּ וְלֹא נָכוֹן כֵּן יב)

נְפוּצַת מִזְרָחָה מְסַפֶּרֶת יְוָנִית וּשְׂפַת פָּרָס, וּמִצְרַיִם הָגוּ חֲנֵסִית יג), וְגַם גָּלוּת בְּנֵי קְנַז וּבְנֵי סְפָרַד יָשִׂיחוּ נוֹעֵז יד), גְּרֵי־יְתֵת כָּהֵם, וְכִלְשׁוֹן עַם וָעָם טו)

ז) אצל ג' נאמר בנים וטעות.

ח) בטעות אצל ג', מפיהו, וכן אמר רש״ג פה להלן: ומפלה פימו כמו שאמר כאן, וכונתו על לשון הקדש.

ט) כונתו כי לשון עבר היה לנו לנחלה, ובטעות אצל ג': היו לנו.

י) המלות: לתם יתר הנביאים, חסר בכ״י, אך מדברי רש״ג במבוא לספרו הגלוי נראה שנשמטו מכאן וע״כ הוספתי אותן פה.

יא) לטוש: מלשון כי לא יטוש ה' עמו (תהלים צד י״ד).

יב) ותלט: ענינו כסוי והעלמה כמו (ישעיה כ״ה ז') פני הלוט הלוט, וכונת רש״ג שלשון העלגים כסתה את השפה היפה לשון עבר.

יג) חנסית עיר במצרים (ישעיה ל', ד').

יד) עי' ישעיה (ל״ג י״ט) ויאמר גם רש״י, נועז כמו לועז.

טו) בטעות נאמר אצל ג': גריפתה, ולא ידע מה היא, אבל בכ״י שלי נאמר גרי־יתת, והכונה היושבים במדינת יתת, כמו שנאמר (בראשית ל״ו, מ') אלוף יתת, וכונתו כי היושבים ביתת דברו נועז כהם, כבני קנז וספרד, וגם כלשון עם ועם דברו עוד.

יָחִיל לִבֵּנוּ עַל זֹאת וְחַיַּת רוּחֵנוּ, כִּי נֶעְדַּר נָעְדַּר מִפִּינוּ הֶגְיוֹת קֹדֶשׁ מְעוּזֵּנוּ, וַתְּהִי לָנוּ חָזוּת כָּל מַשְׂאוֹתָיו, וּנְאֻמֵי דְּבַר פִּיהוּ כְּדִבְרֵי הַסֵּפֶר הֶחָתוּם, וּכְהָקִיץ מֵחִזָּיוֹן, כִּי נִלְעַג לָשׁוֹן בְּאַרְצוֹת שִׁבְיֵנוּ

יָאֲתָה לָנוּ וּלְכָל עַם אֱלֹהֵינוּ, לִדְרוֹשׁ וְלָבִין וּלְחַקְרֵהוּ תָּמִיד, גַּם אֲנַחְנוּ גַּם טַפֵּינוּ גַּם נָשֵׁינוּ וַעֲבָדֵינוּ, לֹא יָזַח מִפִּינוּ כִּי בוֹ נָבִין חֻקֵּי תוֹרַת צוּרֵנוּ, אֲשֶׁר הֵמָּה חַיֵּינוּ הַיָּתֵנוּ אוֹרֵנוּ מִקְדּוֹשֵׁנוּ, לְמֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם

וַיְהִי בְּאַרְבַּע עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמָאתַיִם וָאֶלֶף מִיּוֹם נֶחְתַּם חָזוֹן וְנָבִיא [טז], וַיִּכְתּוֹב הָאוֹגֵר אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה לִהְיוֹת לְחָכְמָה לְכָל עַם יְהוָֹה, לְכָל יוֹדְעֵי דַּת וָדִין

וַיָּכֶן אוֹתוֹ לָחוּד חִידוֹת וְלִמְשׁוֹל מְשָׁלִים וּלְהָבִין כָּל מַתְכּוּנֶת וְלַחְרוֹז כָּל מַחְרוֹזֶת, אֲשֶׁר יַעַרְכוּ בוֹ הַפּוֹרְטִים, וְכָל שָׁרֵי שִׁיר עַל הַיְדוּת [יז]

שׂוּחַ יְשִׂיחוּ בוֹ עַם אֱלֹהֵינוּ בְּצֵאתָם וּבְבוֹאָם, וּבְכָל מִשְׁלַח יָדָם, וּבְחַדְרֵי מִשְׁכָּבָם וְאֶל עוֹלְלֵיהֶם

סוּר לֹא יָסוּר מִשְּׂכֶל לְבּוֹתָם, כִּי תוֹרַת יְהוָֹה בּוֹ יְדָעוּהָ, לְמַעַן יָקִים יְהוָֹה אֶת דְּבָרוֹ אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד יְשַׁעְיָהוּ בֶּן־אָמוֹץ עַבְדּוֹ לֹא יָמוּשׁוּ דְּבָרַי מִיַּעֲקֹב וּמִזַּרְעוֹ עַד עוֹלָם

פְּנוּ אֵלָיו כָּל יוֹדְעֵי דַעַת וּמְבִינֵי מַדָּע, וְשִׁיתוּ לְבַבְכֶם וְנַפְשְׁכֶם לְהַשְׂכִּילוֹ [יח], וְכָל הַמְּלִיצִים אֵלָיו נַהֲרוּ, וְעָלָיו תַּעְתִּיקוּ כָּל לְשׁוֹנוֹת הָאָרֶץ, הַבָּאָה וְהַיּוֹצֵאת מִתָּו עַד־תָּו [יט]

פּוֹדֶה נַפְשֵׁנוּ גוֹאֲלֵנוּ מִקֶּדֶם, בַּעֲשׂוֹתֵנוּ כֵּן אָז יְחָנֵּנוּ לְחוֹדֶרֶת יְשׁוּעָתָהּ [כ], אֲשֶׁר נִכְסַפְנוּ לָהּ, הָפוֹךְ שְׂפָתֵנוּ הַבְּרוּרָה עַל כָּל הָאָרֶץ לִקְרֹא בְשְׁמוֹ לְעָבְדוֹ יָחַד

טז) פה תקן ג' לנכון שבמקום הנאמר בכ"י עשרי או עשרה צ"ל עשרים, שעולה ד"א הרע"נ ליצירה, וכן נאמר בספר העבור (לד נ"ט) וז"ל: מנין שטרות אשר הוא התחלת מלכות אלכסנדרוס מקדון הוא חתימת החזיון אשר נחתם בימי חגי זכריה ומלאכי, ועי' ס"ע רבה (פרק ל').

יז) עי' נחמיה (י"ב ה') ויאמר שם רש"י ז"ל, הידות מין כלי שיר.

יח) כונתו שנו אל לשון עבר לדעת היטב.

יט) בטעות אצל ג' מתי"ו עד הי"ו, ולדעת ס' כונתו להבין פני החלקים מן ספר תהלים שלו, ולדעת ד' כונתו מסוף עולם ועד סופו; אבל כונת רס"ג היא להעתיק את כל מה שנמצא בלשונות עמי הארץ על שפת עבר, כן הכתבים הבא אליהם וכן היוצאת מאתם, יעתיקו כלם לשפת עבר מתו עד תו, ולא ישארו בלשונות העמים שום קו ונקודה, אך הכל כאשר לכל יעתיקו לשפת עבר, והיא תהיה אם הלשונות.

כ) ענינו כמו (יחזק' כ"א, י"ט) החודרת להם.

וַיְהִי בַעֲלוֹתִי עַל לִבִּי לִכְתּוֹב אֶת הַסֵּפֶר, לְשׂוּמוֹ מַדָּע לְכָל בּוֹחֲרֵי לְשׁוֹן מַלְאֲכֵי קֹדֶשׁ

וָאֶתְנָה בוֹדְאֵי לִבִּי כא) אֶל כָּל דִּבְרֵי בְּנֵי הָאָדָם וּלְכָל מִבְטָא שְׂפָתָם וּמִפְצָה פִּימוֹ, הַנִּמְצָא בְּכָל שְׂפַת עָם

וָאֶמְצָא אֶת מִלַּת כָּל גֶּבֶר כב), עַל אַחַת מִשְּׁתֵּי פָּנִים אִם יְסוֹד אִם תּוֹסֶפֶת תִּמָּצֶאנָה, וְהַנּוֹסֶפֶת יְסוֹדָהּ בָּהּ כג)

וְהַנּוֹסָפוֹת עַל אַחַת מֵהַשָּׁלוֹשׁ תִּהְיֶינָה, אִם לְהַרְבּוֹתָם אִם לְהַקְנוֹתָם כד), אִם לְהַגִּיד זְמַנֵּיהֶם אָחוֹר וָקֶדֶם וָעַתָּה

הַיְסוֹדוֹת הֵמָּה הָעוֹמְדִים עַל מַתְכֻּנְתָּם, וְהַנּוֹסָפוֹת נֶהֶפְכוּ הָפֵךְ כה), הָאוֹתִיּוֹת הַמּוּסָפוֹת בִּתְחִלַּת הַמִּלָּה הֵמָּה: הָאוֹבִים כְּשִׁתְלָן

שֶׁבַע מֵהֵנָּה עַל הַיְסוֹדוֹת כו), וְהַהֲפוּכָה הֵמָּה: בְּשָׁלוֹם כֹּה, וְאַרְבַּע עַל הַנֶּהֱפֶכֶת לְבַדָּהּ הֵמָּה: אֵיתָן

כָּל (הָעֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם אוֹתִיּוֹת הֵן עִקַּר הַמִּלִּים לְכָל לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, אַחַת עֶשְׂרֵה מֵהֵן תְּשַׁמֵּשׁ בִּתְחִלַּת הַתֵּיבוֹת וּבְתוֹכָם וּבְסוֹפָם, וְאַחַת עֶשְׂרֵה הָאֲחֵרוֹת לֹא תְשַׁמֵּשׁ וְלֹא תְּרַכֵּב עַל זוּלָתָהּ, בִּלְתִּי הִיא מֻרְכֶּבֶת, וְהֵמָּה: טָח סֵפֶר גֶּזַע צֶדֶק! כז)

שתי פעמים חתם פה רס"ג את שמו: סעיד בן יוסף בראשי הענינים כח), ודונש בהשגותיו על רס"ג שפירש גדלני כאב שטעמו כאב והורי, רמז על דברי רס"ג הנמצאים כאן בראש ספרו האגרון והם: ומלאכי קדשהו בו יזמרוהו סלה,

---

כא) פסל המלה הזאת לא הבין ג', וענינו כמו (מ"ב: י"ב, ל"ג) אשר בדא מלבו.

כב) כל גבר (ירמיה ל', ו').

כג) עי' הקדמת מנחם למחברתו שאמר: ואחר הועדם לברת בבים בפנים אחרים ונאחזים אחיזת עיקר.

כד) וכה יאמר הראב"ע בס' צחות (ד' ל"ב, ע"ב) ורב סעדיה הגאון יקראם עברת הקוים, וכונתו על הכנוים.

כה) כונתו כי יבואו בראש ובסוף השרש.

כו) מן י"א אותיות: האותיות כשתלן, אם נקח מהן שבע והן בשלום כה, ישאר ארבע אותיות איתן.

כז) הדברים האלה הביא דונש בשם רס"ג, עי' בספרו תשובות על רס"ג (צד ב': סי' ו'), וכן אמר הראב"ע בספרו שפת יתר וז"ל: ועוד אמר הגאון כי האותיות המשרתים הם אלי האותיות וכו' (ד' ה': סי' ו'); ושם בתשובותיו הביא דונש גם השני הסימנים של רס"ג: איתן, בשלום כה, ומכאן נראה כי יתר הדברים שהביא שם שייכים לכאן, ובזה נשלם הענין שלפנין שחסר בכ"י הנזכר.

כח) וכן חתם שמו סעיד בן יוסף על דרך הערבי בהאזהרות שלו, עי' בספר עמודי העבודה (צד ר"ג).

ועל זה יאמר דונש: הלילה לנו לפתור דבר שיובילנו להפר נקודה אחת מלשון הקדש שבו יזמרוהו לאלהינו המלאכים בשמים וישראל בארץ כט); וכן אמרו תלמידי מנחם בתשובתם לדונש לאמר; רב סעדיה גאון זצ"ל חכם ממנו אשר ההביר הטית והדלת במשרתים בספר האגרון אשר בנה, כי זה סימן במשרתים האויבים כשתלן עכ"ל, והן הן הדברים הנמצאים פה בתחלת ספרו האגרון ל); והנה מדברי רס"ג בהקדמתו הערבית לספר האגרון לא), נראה כי בעת שהבר ספרו הנזכר היה אז בן עשרים שנה, וכאשר ראה כי הרבה מבני ישראל שכחו בימיו שפת עבר, ואין ביניהם איש שיודע לדבר צחות, וכל דבריהם מלאים שגיאות ושיריהם כקול הסירים, ורק קבוץ דברים הרבה בלי טעם וענין, אז קנאה שפת קדש אבלתו, ויצא להבר ספרו זה על שני אופנים, כל השמות והמלות וכדומה ע"ס א"ב, וכן כל חרוז הנשלם באי בג' עד סוף כל האותיות, שיהיה נקל ללמוד בעל פה ושלא לשכוח; והגיד שאחר מחכמי ישמעאל ראה כבר את העם אינם נקיים בדבור וידיעת לשון ערבית, והעציבהו זה וקבץ להם בספר דברים מקוצרים, שיכלו להתלמד בו לעתות הלשון, כי רק השקידה והבקיאות בדבר תצילנו מן השכחה; ומדברי רס"ג אלה נראה שספרו זה האגרון היה ספר גדול רב הכמות ורב האיכות, וכמו שאמר בראש ספרו הנזכר: ויבן אותו להור חידות ולמשול משלים, ולהבין כל מתבונת ולהרוז כל מהרוזת; והוא היה ספרו הראשון שכתב בפיתום, וגם בשפת עבר ובלשון צח לב), ועל הספר הזה ירמוז ג"ב במבוא לספרו הגלוי לאמר: וכן חברתי ספר וכו' על אודות העבודה והשקידה בלה"ק מפסוק לפסוקים ומטעם בטעמים שיהיה יותר נקל לקריאה ויותר האפשרי ללמוד בעל פה.

אמנם רס"ג היה הראשון שהחל לכתוב ספרים בדקדוק הלשון, וגם לאסוף שרשי לשון עבר ע"ס א"ב, יען כי עד אז לא היה עוד שום ספר בחכמה הזאת, וכן הבר ספר ואלה שמות על שרשי לשון הקדש לג), אבל רס"ג ראה כפי

כט) עי' בספרו תשובות דונש על רס"ג (סי' ד'), ומכאן נראה שטעה גרעטץ מאד בספרו גד"י ח"ה (צד פל"ט) שאמר שדונש פירש בספרו הנזכר כ"ד פסוקים לא ע"פ המסורה, ובאמת כוונת דונש היא להגיד שם, שזאת רק דרך הלשון ולא יותר, ועי' גם ס' הרקמה (שער ל') והעד שגם הראב"ע אינו משיב עליו על זה בספרו שפת יתר; אבל מכאן מוסר נאה לגרעֶץ המחלל קדש, ויתקן פסוקים שלמים כפי העולה על רוחו.

ל) עי' בספר תשובות תלמידי מנחם לשטערן (צד מ'), ומכאן נראה ג"כ זאת, שמה שנשאר בידינו לפליטה מן האגרון, היא התחלת ספר האגרון.

לא) גם מן ההקדמה הזאת וכן מן המבוא לספר הגלוי, יש בידי העתקה נכונה מן שפת ערב אל שפה עבר, ונדפסו פה בסוף הספר בנוספות.

לב) לדעת הראב"ע נכתב רק ספר האגרון בשפת עבר, והשאר בשפת ערב, כמו שאמר בראש ספרו מאזנים וז"ל: וכל אלה הספרים הם בלשון ההגריאים לבד המחברות, והשירה, והאגרון; ובדבר מליצת רס"ג בלשון עבר, אמר מנחם מקודם וז"ל: ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו.

לג) מדברי רס"ג בהקדמתו הערבית לספרו האגרון נראה כי ספרו ואלה שמות הנזכר

הנראה לסדר השרשים בספרו, על סימן האותיות שעשה והן: טה ספר גזע צדק, ואחריו הלך בזה מנחם וגם דונש לד), כי לא נודע להם עוד ששרשי לשון הקדש הולכים לרוב על שלש אותיות, וכמו שאמר מהר״י אבן גאנה לאמר: כלם סרו מני דרך הנכונה, בהניחם רב השרשים על בלתי מכוניהם, כמו השרש בנטה הטי״ת לבדה, ושמו הנון וההא נוספות בו וכו׳, וכבר הראה ר׳ יהודה חיוג המופתים על טעותם בזה לה); וזאת אמר אחריו ר׳ שלמה פרחון וז״ל: רבינו סעדיה גאון ז״ל ראש המדברים ותחלת המפרשים שביאר את המקרא כתקונה, והעמידה על מתכונה, ומחכמתו למדו כל המפרשים, והוא ידע לשון הקדש בתקונו, וגם לשון ישמעאל ולשונות אחרות, לא עלה בדעתו לחבר ספר על זו הדרך, עד שעמד חיוג ז״ל ומצא ערוך שעשאו חכמי לשון ישמעאל ללשונם, וקרא אותו ועשה כן ללשון הקדש עכ״ד לו); ובכלל השתדל רס״ג בכל נפשו, לבל ישכחו בני ישראל את שפת קדש, כי ראה שגברה עליה לשון ערבית והנבטית לז), ושפת עבר נפלה מטה עד ששכחו בניה מליצתה ודבריה הנעימים.

מאמר הרביעי.

הדבר הגדול שעשה רס״ג לטיבת עמו, וכתב ספרו האגרון בנקודות וטעמים ופסוקים, ולא חס על עמלו הרב, כי כונתו היתה לשם שמים להקל הקריאה על התלמידים, העלה עליו אחרי כן חמת אויביו הרבים, ויצאו להתלוצץ ממנו והמרו את רוחו מאד, ואמרו שרצה להדמות לנביאים, וזה ספר נבואי הוא, גם יהליש הספר הזה את אמונת המון העם, כי יחשבו בלבם שכ״ד ספרי קדש חברו ג״כ על אופן זה; אך רס״ג השיב על דבריהם כהוגן לאמר: כי הזכיר בראש ספרו בשני מקומות שהנבואה נכרתה מישראל, הראשון: לתום יתר

בספר תשובות תלמידי מנחם לשטערן, היה ספר בפני עצמו על שרשי לשון הקדש, ולא פירושו על ספר שמות, כמו (שם צד ע״ד): וכן פתר ר׳ סעדיה בפתרון ואלה שמות וענה גאון ישראל מלשון עוני, (צד פ׳) וכה החבירו רב סעדיה בספר ואלה שמות אשר פתר כמאמרנו, וכן נזכר בספרו האמונות והדעות (צד נ״ד) כאשר באַרנו בפירוש ואלה שמות; וזאת אמר דונש בשירו מקודש: ולשמותם מנה ולמיני ענינם וכו׳; ודברי גייגער במ״ע שלו לשנת תרל״א (צד כ״ז) לא נכונים.

לד) עיין מחברת מנחם בהקדמתו.

לה) עי׳ בספר הרקמה בהקדמתו (צד י״ג), ועי׳ בספר שפה ברורה להראב״ע (ד כ״ה ע״ב).

לו) עי׳ בספרו מחברת הערוך ערך פרה, וגם הוא קרא את רס״ג ראש המדברים כמו הראב״ע.

לז) עי׳ במבוא לספרו הגלוי בנוספות בסוף הספר.

הנביאים, והשני: ונחתם חזון ונביא, ומי שיאמין שנכרתה הנבואה לא ינבא א); עוד הראה לדעת שגם ספר בן סירא, וכן ספר החכמה לר' אלעזר בן עיראי וכדומה, שחברו הרבה שנים מקודם, נכתבו בפסוקים נקודות וטעמים, כי מותר לעשות זאת לכל מי שירצה; אך שונאיו לא הרפו ממנו, ואמרו עוד כי דבריו שאמר: ויהל סעדיהו, דומה למשה שנאמר עליו ויהל משה, וכן ויער ה' את רוח סעדיה, דומה מעט אל השפעה, גם מה שאמר: וישקד סעדיהו, כי זאת שייך רק למעשה אלהים; אבל רס"ג השיב להם בטוב טעם ודעת גם על הטענות האלה, והרס ובטל את דבריהם ב). בכל זאת קרוב הדבר, שעל ידם אבד מאתנו הספר הזה, וגם יתר ספריו היקרים.

ומלבד ספרו האגרון חבר רס"ג עוד ספר אחר בימי נעוריו בחכמת לשון עבר, וכולל בתוכו הרבה ענינים, כמו שהגיד בעצמו במבוא לספרו הגלוי לאמר: והשתדלתי שלא תשכח האומה את הלשון, והוריתי להם תועלת הסדור והקבוצים, כמו שפרשתי הרבה מזה בחלק י"ב מן הספר, אשר חברתי לתקון סדרי לשון העברים ואם תקרא האומה אותו ילמדו לדבר צחות ג); וכן יזכיר שם שחבר ספר בשם שירי העברים, וכפי הנראה חבר הספר הזה אחר שהוציא ספרו האגרון, וזאת כונתו במה שאמר בהקדמתו הערבית לס' האגרון וז"ל: ואחר שהוצאתי את הספר הזה, ראיתי כי המתלמדים אף כי קבעתי להם ראשי פנות השיר וסופו, כי הם נצרכים עוד שאידיע להם מן האמצעים שיוכלו להתועל בו, להבין הענין אשר בו ישירו, שמתי ג"כ בספר, ועוד ראיתי להביא ראיה מדברי המשוררים הקדמונים כמו יוסי בן יוסי, וינאי, ואלעזר, ויהושע, ופינחס עכ"ל ד); ומכל אלה נקל לשער מה שעשה רס"ג לטובת עמו, וכמה ימים ולילות עמל לכתוב ולחבר ספרים ארוכים וגדולים, ללמד לבני ישראל שפת קדש, וכמעט לא יאמן כי יספר, כי מנה רס"ג כל המלות שאפשר להוציא משרש אחד, ומצא

א) עי' במבוא לספר הגלוי הנדפס להלן בסוף הספר.

ב) עי' דבריו הנכונים במבוא הנזכר.

ג) לא נודע אם כונתו על ספר צחות לשון עברית שזכר דונש בהשגותיו על רס"ג ושער החלופים, שער הצירוף, שער ידיעת הדגש, הם חלקי הספר, ובפירושו על ספר יצירה הגיד רס"ג שיש לו על אותיות הגרון חבור שלם (עי' הרקמה צד נ"ז), וכן מביא שם רס"ג ספרו כתאב אללגה, ואולי הוא ספר לשון עברית שזכר הראב"ע, וכן מביא רש"י (תהלים מ"ה ז') נקוד של רס"ג בענין מלא וחסר.

ד) שמות המשוררים האלה נודעים לנו. יוסי בן יוסי הוא שחבר סדר העבודה, עי' בס' קובץ מעשי ידי ג"ק (צד א'), וכן נאמר בס' תשובות ת"מ לשטערן (צד ל"ז) בזה"ל: עורכי השיר רב ינאי ורבי אלעזר קליר; וכן נאמר בספר שבלי הלקט (ד' י"ג: סי' כ"ח) הרי ר' ינאי שהיה מן החכמים הקדמונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר של כל השנה, ע"כ; פינחס הוא פינחס ראש הישיבה מבעלי המסורה, עי' במ"ע לעווי עטיד ח"ה (צד ר"ע) ור' יהושע, עי' צונץ ליטעראטורגעשיכטע (צד תנ"ט).

שהן י"ט אלפים וקס"ט ה), וכן עשה שיר על מספר כל אות ואות שיש בתורה ו);

אבל רס"ג לא הסתפק בזה לבד, ולא אמר לעמלו די, ויצא עוד ללחום מלחמת ה', ולהתוכח עם המינים והקראים, אשר רצו בימיו להרים את ראשם, וללכוד אנשים רבים בחרמם, אך הוא עמד ברוב חכמתו נגדם ונצחם, והוא היה מעוז ומחסה לעמו, ובן כ"ג שנה לבש עז בנפשו וכתב ספרו: כתאב אלרד עלי ענן, והוא תשובות נגד ענן מיסד כת הקראים והרס ובטל את דבריו מאד, כאשר שר משורר קדמון לכבודו ואמר:

כְּתָבוֹ בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרִים לְהָפֵר
עֲצַת עָנָן אֲשֶׁר קָשַׁר וּמָרַד ז)

וכן חבר רס"ג עוד ספר בלשון ערב ושמו כתאב אלרד עלי בן סקויה, והוא תשובות על דברי הקראי בן סקויה אשר יצא להתל על דברי הז"ל, ובפרט מן המאמר: אמר רבי ישמעאל פעם אחת נכנסתי להקטיר קטרת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות וכו' ח), ואמר עליהם שהם נותנים דמות ותמונה להקב"ה; אך רס"ג הרס ובטל את דבריו והראה לדעת כי אכתריאל הוא שם מלאך כמו מיכאל וגבריאל, ור' ישמעאל מלאך ראה ט); וזאת הגיד לנו רבנו נסים גאון כאשר שאלו מאתו על הא דאכתריאל וענה לאמר י): כבר דבר על זה

ה) עי' בס' תשובות דונש על רס"ג (סי' קי"ב, קמ"ט).

ו) התחלת השיר היא: אהל מכון בניני וכו', ונדפס בס' מסורת המסורת לר' אליהו בחור הוצאה ראשונה (ד' פ"ג), ובעל שה"ג מביא שמצא בכ"י שפעם אחת דרך בדיחותא שאל רס"ג לחיט אחד הבא אצלו, כמה תפירות תפרת היום, והחיט השיבו: מעלתו יאמר לי כמה אותיות יש בתורה, והגאון לא ידע להשיב ונצטער מאד, ועשה אחרי כן השיר הזה (עי' מ"ג ערך סעדיה).

ז) עי' בספר יסוד מספר להראב"ע שהוציא פ' (צד ק"ע) ורחוק היא לראות איך הקראים בדו מלבם שרבו היה שלמון בן ירוחם הקראי, ועוד שקרים רבים, עיין דברי הגאון שי"ר בבכ"ע לשנת תקפ"ט (צד ל"א, הערה ל"א).

ח) עיין בפירוש ספר יצירה לר"י ברצלוני (צד כ') וז"ל: ומצאנו בספר אחד מספרי רס"ג שחבר על טענות מין אחד שאמר על חז"ל וכו', שהם היו נותנים דמות ותמונה לבורא העולמים וכו', וחבר עליו רס"ג ספר בתשובות נכונות וכו', אבל טענתו על הא דאכתריאל וכו'; ומדברי רבנו נסים וכן ר' משה בן עזרא (עי' להלן) נראה שהמין הזה הוא סקויה; והקראי יפת מזכיר ג"כ את ספר התשובה שחבר רס"ג נגד סקויה הנקרא בערבית כתאב אלרד (עי' בס' ל"ק צד מ"ג) ועי' ברכות (ד' ז').

ט) עי' בפירוש ספר יצירה לר"י ברצלוני (צד כ"ב).

י) עי' בספר נטעי נעמנים (צד פ"ו) והלשון משובש שם מאד ויש לתקן לדעתי כך: כתאב אורד עלי מתחמל היום, על: כתאב אלרד עלי מתחמל סקויה, כי מהמלה היום אם נוסף אות ק' יעלה סקויה, ולדעת פינסקער (ל"ק צד מ"ג) היה שמו שמואל סקויה.

רבנו סעדיה בפיו, ובחבורו דברים שונים ושלמים, בספר התשובה על הטוען הנקרא בלשון ישמעאל: כתאב אלרד עלי מתחמל סקויה, פירוש זה וביאורו בטענות מפורשות וראיות מקוימות שמסירות הספקות יא); בשנת תרפ"ו כתב רס"ג ספרו נגד הקראים ושמו: כתאב אלתמייז בלשון ערב, שהוא בעברית ספר הכרה או המבחן; וכן כתב תשובות על דברי הקראי בן זוטא יב); גם חבר ספר נכבד על נר שבת, נגד הקראים החולקים על דברי הז"ל ושמים אור לחשך, והראב"ע אמר עליו: השם יכפיל שכר הגאון שהשיב תשובות גמורות על הצדוקים האוסרים נר שבת יג); עוד יצא רס"ג לתרגם את כתבי הקדש לשפת ערב ובכתובתם, ועשה ג"כ פירושים עליהם, להרים בזה את כבוד ישראל הרבנים בעיני העמים, ולהשפיל את הקראים מאד יד); גם חבר רס"ג ספר על העריות וספר על המועדים טו), והרס ושבר בראיות חזקות את דברי הקראים, עד אשר לא יכלו להרים את ראשם, כמה שנים אף אחר מותו, כמו שהגיד זאת אחריו הקראי ישראל דיין במכתמו לאמר:

מְאֵרוֹת עַל מְחַבֵּר הָעֲרָיוֹת
אֲשֶׁר הִכְחִישׁ בְּשָׁרָשָׁיו עֲנָפָיו
בְּאָמְרָם לִי, הֲלֹא הֵן הוּא כְבָר מֵת
וְאָמַר חַי, וְהֵן פָּרַשׂ כְּנָפָיו טז)

עוד כתב רס"ג תשובות נמרצות על המין חוי אלבלכי, אשר כחש בתורת ה', ובדה מלבו תורה הדשה, והסית והדיח רבים מבני ישראל, והעיד רס"ג

יא) וכה יאמר ר' משה בן עזרא בספרו ערוגת הבשם (ציון ה"ב, צד קל"ז) בזה"ל: אבל מה שהרחיקו רז"ל בדרשות ואגדות אשר אין השכל מקבל אותם וכו', ורבנו סעדיה ז"ל כתב בספר המבחן ובתשובותיו על בן סקויה האפיקורים ועל זולתו החולקים ומאריכים לשון על התורה והקבלה.

יב) עי' דברי הראב"ע בפירושו הגדול שמות (כ"א, כ"ד) מדברי הראב"ע האלה נראה שרס"ג חבר ספר נגד בן זוטא.

יג) עי' בפירושו הגדול על שמות (ל"ה, ג') ובפירושו הקטן (צד ג').

יד) הראב"ע יאמר בפירושו על התורה (בראשית ב', י"א) פישון אמר הגאון וכו' אולי עשה כן לכבוד השם בעבור שתרגם התורה בלשון ישמעאל ובכתובתם, שלא יאמרו כי יש בתורה מלות לא ידענום.

טו) עי' במבוא לספרו הגלוי, ואולי הוא ספרו העבור, וכן יש ממנו הלכות בחיטה בכ"י אצל אבן רש"ף.

טז) עי' בס' ל"ק בהערות (צד קע"ה) והמכתם הזה הוא ע"מ: יתד וב"ת יתד וב"ת יתד ות', והמלות וכן פרש כנפיו כונתן על הספרים הרבים שעשה רס"ג נגדם, ואל תקרא מארות אלא מאורות, יען רס"ג הביא אור לעולם.

שראה מלמדי תינוקות בערי אלבלך בבבל, מלמדין תורת חוי הבלבי יז); והמין הזה היה רבני ולא קראי, וחבר ספר במאתים טענות שונות, ומהן: למה עזב הקב"ה המלאכים הטהורים, ובחר לשכון כבודו בין בני אדם הטמאים, ולמה חייב בעבודת הקרבנות אם לא יאכל, ולמה חייב בנרות אם לא יקבל אורה וכדומה יח); ורבים נמשכו אחריו וישימו ג"כ תהלה על הנאמר בתורה, ויאמר למך לנשיו, ובן צידונים יקראו להרמון שריון וגו', וישאלו מה בא זאת ללמדנו, אבל רס"ג השיב על דבריהם כהוגן, והראה את טעמי הכתובים לנכון; גם ראה לבער הספר של חוי מן הארץ, אשר הקים בין ישראל ששים שנה יט) וכל זאת עמדה לו חכמתו, כי היה אוצר מלא דעת, וידע ג"כ חכמת בעלי חיים והצמחים, והדומים, והכוכבים ומה שדומה לזה, והורה ג"כ לאהוב החכמה והמדע ואמר: וייקר לך ערך החכמה מכל קנין, ותעמוד עליה ולא תפנה לדברי הכסילים אשר יתלוצצו עליה כ).

בימי גלותו ומחבואו מחמת ראש הגולה דוד בן זבאי וסיעתו, חבר רס"ג אז בלשון ערב את ספרו: הגלוי, אלכתאב אלטריאד הנזכר בקבלת הראב"ד, ובו היה עשרה שערים וענינים רבים נכבדים מאד, כמו תאריך השנים שהיתה הנבואה בישראל, ובכמה שנים נשלמה המשנה והתלמוד, כי ראה שהנקראים בשם רבנים אינם יודעים כעת זה, ואינם הולכים בדרך הראשונים כא); גם הגיד שם כל הצרות שעברו עליו מסבת הריב, עוד גלה שם בשער החמישי המצאות מן העתידות וזמן הגאולה, כמו שאמר עליו ר' אברהם בר חייא כב), אבל רס"ג יתנצל במבוא לספרו הנזכר על הדבר הזה, ויאמר: ובעת שיגיע

יז) עי' בס' חמדה גנוזה (דף כ"ח) ובקבלת הראב"ד.

יח) עי' בפירוש לס' יצירה לר"י ברצלוני (דף כ"א) ובספר ל"ק (דף כ"ח) ובספר האמונות והדעות מאמר ראשון (דף כ') ובפירוש הקצר על שמות (דף פ"א) יאמר הראב"ע וז"ל: גם הוא (הגאון) אמר אם יטעון טוען עלינו איך ירצה השם להשכין כבודו עם בני אדם וכו', והנה הגאון הקיץ עתה משנתו שהיה אומר בחמשה ספריו שמעלת האדם גדולה מהמלאכים.

יט) עי' במבוא לספר הגלוי, ובס' האמונות והדעות בהקדמתו (דף ג') שאמר וז"ל: והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים על אנשי האמת, ועוד שם מ"ג (דף ע"ג) וכן מה שאמר שם (דף ס"ט) וז"ל: מצאתי להם ספקות מן המקרא וכו' אבל שמתי מהם על עשר שאלות וכו' ותחלתה לקיחת בני האדם את אלהיהם וכו', והשנית דין על קין, והשלישית מה שצוה בקרבן כל אדם, אחרי כן מנעם כלם, חוץ מאהרן ובניו וכו', והרביעית הקרבת הקרבן בשבת, אחר אוסר המעשה בו וכדומה.

כ) עי' במבוא לספר הגלוי הנזכר וכל החכמות האלה היו נחוצים לו להעתקת כתבי הקדש לשפת ערב.

כא) עי' במבוא הנזכר.

כב) עי' בספרו העבור בהקדמתו (דף י').

הספר ילמוד עליו מי שיקראהו הסבה לזה, שאני ראיתי תקף הצטרכות האומה לזה; ומה יקרו דברי הרמב״ם שאמר על רס״ג אחרי כן בדבר הענין הזה לאמר: אנו דנין את רב סעדיה לכף זכות וכו׳, לפי שהיו בני דורו בעלי סברות נשחתות וכמעט שתאבד תורת ה׳ לולי הוא ע״ה, כי גלה תעצומותיה וחזק נחשליה והרביצה ושמרה בלשונו ובקולמוסו, וראה מכלל השתדלותו לקבץ המון העם על דרך השבון הקצים, כדי לאמץ אותם ולהוסיף על תוחלתם, והוא המכון בכל מעשיו לשם שמים כג).

ספרי רס״ג הרבים יקרים מאד, כי מלאים הם חכמה ודעת בלי רמזים וסודות, כי לא אהב ללכת בגדולות ונפלאות ממנו, כמו גאונים אחרים שהיו לפניו כד), אך רצה לקרב הכל אל הפשט ואל השכל הישר, ובדרך זה הלך אף בפירושו על ספר יצירה, וממנו הכלל היקר: כל פירוש מסכים למה שיש בשכל הוא האמת, וכל מה שמביא אל מה שהוא חולק בשכל הוא הבטל כה), והוא הביא בדת ישראל את חכמת המחקר, שהוא רוח חיים. ולא שת לבו לרבים מחסרי דעת אשר התנגדו לזה כו); גם גלה לנו רס״ג הרבה ענינים נפלאים כז), ודברים רבים שלא שמעה אזן, והיטב אמר עליו רבינו בחיי בסוף הקדמתו לספרו חו״ה לאמר: והתבונן מספר תורת אלהיך מה שהערותיך עליו, והעזר להשיג אותו בקריאת ספרי הגאון רבינו סעדיה ז״ל, שהמה מאירים השכל ומחדדים הבינה, ומורים הפתי ומזרזים העצל.

כג) עי׳ בספר אגרת תימן (צד ל״ט) שהוציא האלוב וויען תרל״ד.

כד) וכן הרחיק את אמונת הגלגול, עי׳ בספרו האמונות והדעות מאמר ששי (צד קי״ג) שהוציא סלוצקי.

כה) עי׳ בספרו הנזכר מאמר התשיעי (צד קל״ג) וזאת אמר אחרי כן הראב״ע בהקדמתו לפירוש התורה וז״ל: ואם הדעה לא תסבול הדבר, או ישחית אשר בהרגשות יתבר, אז יבקש לו סוד, כי שקול הדעת הוא היסוד.

כו) עי׳ בהקדמתו לספר האמונות והדעות (צד י׳) וז״ל: ואם יאמר אומר וכו׳, נאמר כי זה אצל עמי הארץ שבהם וכו׳, ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה וכו׳, נאמר ונעזר באלהים כי העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו.

כז) כמו המספר שבע ושבעתים ושבעים הם הרבה בלשון התורה, וכן בחשבון, עשרה ומאה ואלף שהן רגילין בתורה להאמר על לשון רבים, עי׳ בפי׳ לספר יצירה לר״י ברצלוני (צד כ״ו) ומזה קרא הראב״ע להמספרים האלה כמו: עשר נשים (ויקרא כ״ו, כ״ו) כי הוא סך חשבון; וכן אמר רס״ג על עשרה פסוקים כי הם זוגות, אי אפשר לראשון אלא גם השני עמו ותלוי בו; עי׳ בס׳ תשובות דונש על רס״ג (צד כ״ז: סי׳ קע״ז) גם אמר שחסר לפעמים מלה כמו עשקה לי ערבני, היא כמו עשקה לי נפשי, וכן וחמס עליך, כי הענין וחמס נפשי עליך; עי׳ התשובה ח״מ לשטערן (צד מ״ז) וכדומה.

מאמר החמישי.

בעת שישב רס"ג עוד במצרים הלך שמו הטוב למרחוק, כי איש גדול הוא בתורה שבכתב ובבע"פ, וגם בשאר החכמות, ומלבד שהחוקר הנפלא הרבני ר' דוד אלמקמץ היה רבו א), עוד בא רס"ג אז בחליפות מכתבים בשאלות מהכמות היצונות, היא חכמת הפילוסופיא, עם החכם המפורסם ר' יצחק הישראלי בר' שלמה ממדינת קירואן, שהיה זקנו של החכם הנודע דונש בן תמים ב). והנה כאשר אזלת יד ישיבת סורא היא מתא מחסיא, והחכמים יודעי תורה ספו תמו, אז עלה על לב ראש הגולה דוד בן זכאי, לבחור בעת באיש חכם וגדול הדור לראש הישיבה, אולי יצלח לו להטיב את מצבה ולהדש כנשר נעוריה, ונמלך לבו על רס"ג ועל ר' צמח בן שהין, אך הראש כלה נסי נהרואני ג), יעץ אותו כחכם הרואה את הנולד, שיבחור בהשני ולא ברס"ג, ונתן טעם לדבריו, כי רס"ג אינו מתירא מאדם בעולם, ואינו מסביר פנים לשום אדם, מפני רוב חכמתו ויראת חטאו, אך ראש הגולה ענה לו שכבר הסכימה דעתו לבחור את רס"ג ד); בשנת ד"א תרפ"ה בחדש אייר בא רס"ג לסורא, והוא היה אז בן שלשים וחמש שנה, ונכתר בשם גאון אשר עד העת ההיא לא זכה איש מארץ אחרת לכל הכבוד הזה, ויהל רס"ג ללמד תורת ה' אל תלמידים רבים, והישיבה עלתה תחת משמרתו כפורחת, ושמה נודע לתהלה בכל הארץ.

אולם לא ארכו לרס"ג ימי המנוחה, כי אחר שתי שנים יצא ריב גדול בינו ובין ראש הגולה דב"ז; סבת הדבר כי ראשי גליות אלו לא היו כלם בעלי אמת, והיו קונים נשיאותם מן המושלים כמו מוכסים ה), ולפעמים הטו משפט. פעם אחת שלח דוד בן זכאי את בנו למדינת פרס, שהיתה תחת ידו לקחת מן בני עמו מתנות, ובאשר לא רצו לתת לו, החרים אותם והגיד הדבר למלך והוא ענש אותם רב כסף, ולא היה אחד מראשי הישיבות, שיערער עליו בדבר זה ו); ויהי היום יצא ריב בין אנשים בדבר ירושה, והלכו אחדים מהם

א) עי' במאמרי שם ובאריה לגאון נעלם (צד ט').

ב) עי' ספר היסודות מאת פריעד (צד מ"ג).

ג) עי' דברי ר' נתן הבבלי ביוחסין (צד קל"ד) דפוס ווארשא ונקרא נהרואני על שם העיר נהרואן בבבל עי' שו"ת גאונים קדמונים להרכבי (צד קמ"א: סי' רפ"ה) ולדעת רש"ז היה שמו יוסי נהרואני והוא היה פייטן, וחבר ד' שערים בשיר על חכמת העבור, עי' כרם חמד (חלק ט: צד מ"א).

ד) בחנם יצא וויס בספרו דו"ד (ח"ד, צד קל"ח לדבר סרה על ראש כלה נסי נהרואני, ואמר שנתן היתרון לר' צמח בן שהין, יען רס"ג היה חכם בחכמות חיצוניות ושונא הקבלה; אבל מי הגיד לו שר' צמח בן שהין אהב הקבלה ושונא חכמות חיצוניות, גם מדוע לא נאמין לדברי ר' נתן הבבלי שהגיד הדברים נכון.

ה) יוחסין (צד ק"מ) נדפס בווארשא שנת תרל"ו.

ו) שם (צד קל"ז).

לראש הגולה דב"ז, והתנדבו לתת לו מעשר מכל הירושה, למען יוציא מהר משפטם, ועלה להלקו מעשר סך שבע מאות זהובים, ומיד נתן להם ראש הגולה כתבי הפשרה בחתימת ידו ואמר להם שילכו לראשי הישיבות לקיים אותם בחתימות ידם, וכראות רס"ג הכתובים האלה לא ישרו בעיניו, כי ראה שרב"ז עות הדין ז), אבל אמר להם בנחת לכו אל ראש ישיבת פומבדיתא כהן צדק שיחתום הוא עליהם, והשב בדעתו מאחר שכבר רב כהן צדק עם הנשיא דוד בן זכאי, ורק הראש כלה נסי נהרואני השתדל בעמל רב לעשות שלום ביניהם, בלי ספק ישים בנפשו עז, ולא ירצה להתום שמו עליהם ח): אבל שגה רס"ג בראה כי מיד שבו האנשים אליו, והראו לו את התימת כהן צדק, אז אמר להם רס"ג בענוה, הנה יש עתה בידכם התימת ראש הישיבה, מה לכם עוד התימתי; וישאלו האנשים מאתו להגיד להם הטעם באמת, מפני מה לא יאבה להתום שמו על הכתובים, ולא רצה להגיד להם, ויפצרו בו מאד וגלה רס"ג את אזנם בסתר מה שיש לערער על הכתובים, והשביע אותם מבלי להגיד לא"ש, אבל הם עברו על שביעתם, והלכו היש והגידו הדברים לראש הגולה, ומיד שלה דב"ז את בנו יהודה לרס"ג והגיד לו בשם אביו הנשיא שיהתום הכתובים, אך רס"ג ענה לו: לך אמור לאביך כי כתוב בתורה לא תכירו פנים במשפט, אז שלה דב"ז עוד הפעם את בנו אליו, ויצו עליו במפגיע להתום, אבל רס"ג לא חת מפניו ולא רצה להתום; ואחר שהלך ושב יהודה כמה פעמים, ודבר אל רס"ג תהנונים והוא עמד על דעתו, אז לא יכול יהודה לעצור עוד ברוהו, וירם את ידו ויאמר אל רס"ג: אם לא תהתום מהר הכתובים אשלה ידי בך.

הדבר יצא מפי יהודה, ואנשי רס"ג ואוהביו הרבים בתרוהו מסביב, והכו אותו הרבה במנעליהם, וגררוהו והוציאוהו הוץ לפתה ונעלו השער בפניו; וישב יהודה לאביו נכלם ונבזה, והגיד מה שקרה לו ועיניו זלגו דמעות, אז פרצה אש הריב והמדון בין דב"ז ורס"ג עד להשהית, ודה"ג תהרים מיד את רס"ג ויעביר אותו ממשמרתו, ויקרא לרב יוסף בן רב יעקב מברסטיא להיות לגאון בסורא, והוא היה עוד רך בשנים ותלמיד קטן נגד רס"ג ט); אבל רס"ג לא נבעת מפני ראש הגולה, כי כל עשירי והשובי בבל ותלמידי הישיבות היו עמו, והחרים

ז) שם בשד הזהב, ובקבלת הראב"ד נאמר בקצור, והיה לדוד בן זכאי דין ונעשה לו פסק דין כרצונו ולא כהוגן, ושלחו לרס"ג לקיימו ולא רצה וכו'.

ח) יוחסין (צד קל"ג) לכל ישיבה היו ז' ראשי כלות וג' חברים, ונסי נהרואני היה אחד מראשי כלות, ועי' יוחסין (צד קל"ז).

ט) כן נאמר באגרת רב שרירא גאון בסוף: וקרייה דוד נשיאה לרב יוסף וכו' בברסטיא בגאונות למחסייא, ורך בשנים הוה ותלמיד קטן הוה לגבי מר רב סעדיה גאון; והיטב העיר שם ב"ג לאמר: בברסטיא, ר"ל שהוא מברסטיא שעיר ברסטיא מערי בבל נזכרת (קדושין ע"ב) ונראה טעה שחשב שהוא בר סטיא, והוא אבי זקנו של יוסף.

מהר את רב״ז, ויסר אותו ממשמרתו, ויבחר את יאשיהו אחי רב״ז להיות לראש הגולה במקומו, ונחלקו העם בעת ההיא לשני מחנות, חצי אחר רס״ג וחצי אחר רב״ז, אך נתחזק רב״ז אחרי כן בכח המלכות, כי איש עשיר גדול ושמו אהרן הכהן, הנקרא בערבית כלף אבן שראגדו, התקנא ברס״ג בשביל רוב חכמתו, ונהפך לשנוא אותו, והוא פזר מכספו הון רב ונתן שחד לשרי הממשלה, עד שחפץ הדר בן זכאי עלתה בידו, ואחיו יאשיהו גלה ממקומו לכרסאן י), ורס״ג היה מוכרח לעזוב את ביתו, ולהתחבא בסתר מפני חמת רב״ז, כי רצה להרוג אותו, ובמחבואו ישב רס״ג כשבע שנים, ושם חבר את רוב ספריו, ויוסף בן יעקב היה בעת ההיא לראש ישיבה בסורא.

והנה לדעת גראֶטץ אין כל יסוד להדברים האלה, שרצה דוד בן זכאי להרוג את רס״ג יא), אבל דברי הראב״ד ור׳ סעדיה אבן דנאן מיוסדים על ארני האמת, והוא לא ראה שר׳ שרירא גאון וכן נתן הבבלי לא הגידו זאת רק מטעם שישבו שם, אך הראב״ד ואבן דנאן שישבו במדינה אחרת, כתבו בפירוש כמו שהיה על פי מקורים נאמנים יב); וכן הגיד רס״ג בעצמו כדבריהם, במבוא לספרו הגלוי, וז״ל: השער הששי (מן ספר הגלוי) ספור מה שקרה לי מן האנשים המובאים בשם בו, מן העצב והאכזריות ותביעת הנפש; עוד יגיר שם ברמז במקום אחר איך השבו לנפשו לאמר: כי ידוע שהרשעים רבים אשר ידרשו נפשות הצדיקים, ולא יתנם ה׳ בידם כנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו; ואמר עוד שם: וזכרתי התועלת האומה בי, ולא ידע הרוצה להרע, ורצוני לשמרם מן העון; בשער השלישי הודעתי מה יוכל להתחדש בערים, גם מה ירצה האיש האכזר בעל מגן, והסבה אשר הביאתני לזה מטעשה דוד בן זכאי; ומרוב צערו ובעסו הסיב ושנה רס״ג את שמות רודפי נפשי: לדוד בן זכאי קרא ידוה, כלומר ידוד וישרוף באש יג), להגביר כלף אבן שראגדו, קרא כלב מת, למשה מאוסה אמו, חנניה קרא אנינה יד), ישי, ישי מות; ואמר כי האנשים ההם הריבו אתו לשנאתם את החכמה, ורצונם שלא יהיה בין העם לא חכמה ולא מוסר; עוד יצא רס״ג להראות אז כי יחוסו עולה עד שלה בן יהודה, וע״כ גדול הוא ביחוסו מן רב״ז, שיחס עצמו לבית דוד, וכאשר שאלו אויביו מדוע לא התיחש כן עד עתה, ענה להם רס״ג שלא היה נחוץ לו, אך בעת ראה שנחוץ לו להזכיר זאת.

י) בספר מסעות בנימין נאמר: ארץ שנער ופרס וכרסאן (צד פ״א).

יא) עי׳ בספרו גד״י ח״ה (צד ר״ס)

יב) וכה נאמר בקבלת הראב״ד: ובקש להרוג את רס״ג ונחבא כמו שבע שנים, וכן יאמר ג״כ אבן דנאן, עי׳ בס׳ חמדה גנוזה (צד כ״ח) וגם רבינו שרירא גאון ירמוז על הדבר הזה במה שאמר: ונחבא מר רב סעדיא גאון כמה שנים מפני דוד נשיאה.

יג) עי׳ במבוא לספר הגלוי; צפניה (ב׳ ד׳) נחום (ג׳ ז׳).

יד) אנינה הוא לשון צער ואבל.

כמה שנים נחבא רס"ג מפני דב"ז, ובאיזה עיר או מקום לא נודע עוד אל נכון, לדברי הראב"ד ואבן דנאן נחבא שבע שנים, אך תלמידי רס"ג בפי' לדיה יאמרו: שלש עשרה שנה נאסר רס"ג בבית המלכים טו); וכן הזכיר הדברים האלה ר' משה תקו בספרו כתב תמים ואמר: וכבר מי שפירש דברי הימים כתב, כי הגאון מר רב סעדיה נאסר בבית המלכים י"ג שנה והעתיק מספרי הישיבה והדש דברים, הנה מסתמא חכמי האומות היו שם עמו, עכ"ל טז); והנה להפיץ אור על מקום מחבואו של רס"ג, ולהבין כונת המלות נאסר בבית המלכים, גם לישב הסתירות בדבר השנים, נחוץ לנו להעתיק תחלה פה, הדברים הנפלאים הנמצאים בפירוש ד"ה הנזכר, ההולכים ע"ד החרוז, ולבאר אותם אחר שנתקן הנוסח בהם, כי סתומים וחתומים מאד, והם:

ודברים הללו שאני שונה ואומר
לא מֵאֵלַי אני אומר
ולא כמשורר ומזמר
וכ"ד בלב דעות ולמסמסת מעמר יז)
אפס דברים קבועים כמסמר
דרושים בהנה מלילה שומר
מגזרה שוה מקל וחומר
בדוי חיי צער ורוח מֵימַר יח)
כרוח מחליף בשרי ושערי מסמר
מברקים מפי ארי אשר גלה במר
ומסר לדוסא אשר גילע לעשיה בן שמר יט)

טו) עי' בספר דברי הימים שהוציא מכ"י בשנת תרל"ד קירכהיים, המיוחס לאחד מהתלמידי רס"ג, אבל בסוף הספר נאמר: בספר הזה נתעסקו בו ירחם המגדאלי ומאיר מעדיראלי, ועי' שם (צד ל"ו).

טז) עי' אוצר נחמד ח"ג (צד ס"ט).

יז) מסמס, הוא בדברי חז"ל כמו נמס ונוזל, מעמר מלשון המעמר לגדיש (פאה ה' א') שענינו לעשות עמרים, וכונת המליצה הקשה הזאת, שהדברים שהוא שונה פה, לא אמר אותם בעצמו וכ"ד הם כתבי קדש יפרש בלב דעות, והנמס והנוזל יאסוף לגדיש, אבל הדברים האלה קבל מפי הארי הוא רס"ג שגלה במר נפש מחמת אויביו.

יח) מימר הוא מלשון מר (שבת ד' פ"ח ע"ב) שמיצר ומימר לי דודי.

יט) דוסא הוא בנו של רס"ג; גילע, מלשון בכל תושיה יתגלע (משלי י"ח א') ובנו דוסא גלה את דברי אביו רס"ג לאחרים, ויש לנו שו"ת מבנו של רס"ג, עי' תשובות הגאונים

והוא מסר לבני יהודה ואימר
ומפיהו תקבל ארז ואומר
אשר הלכותיו הפריחו כקטורת מעלה עשן ומתמר
הגאון רב סעדיה שנתן אסור בבית שומר.

שלש עשרה שנה נאסר בבית המלכים והעתיק מספרי הישיבה והדש דברים שלא שמעה אזן, ואנו אחריו נתעסקנו להוציא הדברים* לאמתתם ועל מבונם בישע המעוז ע"כ.

דברים נפלאים שומעים אנחנו פה מפי תלמידיו אלה, כי רס"ג גלה ברוח מר, ונתן אסור בבית שומר, ונאסר בבית המלכים, והעתיק שם מספרי הישיבה, וכן אמרו שם מקודם: ובספר היובלות שהביא אלפיומי רב סעדיה מספרי הישיבה, ואם באמת ישב רס"ג נאסר בבית המלכות איך היה אפשר לו להעתיק אז ולהביא ספרים מן הישיבה? אבל דבריהם פשוטים מאד, רק נאמר שלא הבין כונתם אף ר' משה תקו בימיו, כי תלמידי רס"ג קראו אז כפי הנראה ע"פ מליצת חז"ל את הישיבה בית המלכים כ), ושם ישב רס"ג בהחבא נאסר כשבע שנים, והיה אסור בבית שומר, הוא בית ה' הישיבה, ושומר תאר לה' השומר עמו, ובלי ספק היא ישיבת בגדד, שנמלט שמה מחמת דב"ז שארב לנפשו כא), ושם חבר רוב ספריו ובראשם ספרו האמונות והדעות, גם העתיק ספרים מספרי הישיבה, ובתוכם ספר היובלות; ובדבר הסתירה במספר השנים, מן שבע על שלש עשרה, נאמר כי הראב"ד חשב רק זמן המחלוקת שנמשך שבע שנים, אך תלמידי רס"ג יחשבו מן העת שיצא הריב ומדון עד מות רס"ג שעלה הזמן לדבריהם עד י"ג שנה, יען מאז ישב רס"ג כאסור וכלוא, וכל מעיניו שם בתורת ה', ולא שב עוד לגאונות.

אחר שבע שנות הריב יצא פתאם השלום בין רה"ג ורס"ג, ע"י שני אנשים שהיה ביניהם דין ודברים, אחד היה מבבל והשני מארץ אחרת, ועלה ברעתם להקריב משפטם לפני בוררים, הבבלי בחר לו רה"ג והאיש הזר את רס"ג, ויהי כשמוע דב"ז זאת, שלח אחר האיש הזר שבחר ברס"ג, והכהו ופצעהו

ליק (ד' ז' ע"ו); וכבר עמד הר. דאגאטה במ"ע מאגאזין לבעלליטער שנה ראשונה (צד ל') לבאר את הדברים הסתומים האלה, אבל באמת ראוי לשחוק על פירושו מאד, עי"ש ותמצא נחת.

כ) וכן נאמר באגרת רב שרירא גאון (צד מ"ב) בהוצאת ב"ג מאינץ תרל"ג בזה"ל: ומלך ז' שני ובתרי מלך רב יוסף דק וכו' ומלך ב' שנין; וכן יאמר ג"כ ר' נתן הבבלי: נהג אחריו צמח בר כפנאי ישיבתו י"ג חדשים ונפטר ומלך אחריו כלב בן יוסף, עי' יוחסין (צד קל"ה).

כא) עי' בס' נד"י לגראֶטץ ח"ה (צד תפ"ד סי' י"ד) ובימי בנימין הראשון היה שם בבגדד עשר ישיבות, ובית שומר הוא בית ה', כמו שאמר מקודם שם: מלילה שומר, וכמו (ישעיה כ"א י"א) ורש"י יפרש שומר הוא הקב"ה.

ברוב כעסו, הדבר הזה נודע בעיר, וכל הקהל מלאו חמה על רה"ג, שעשה עול להאיש הזר, כי הרשות בידו לבחור במי שירצה, ונקבצו כלם אל כשר בן אהרן שהיה חותן כלף בן שראגדו, והוא היה אדם נכבד בבבל, והגידו לו עד היכן הגיע הריב, ואמרו לו שעליו מוטל הדבר להסיר המחלוקת מישראל, שאינה תלויה אלא בחתנו כלף; ולא אחר כשר בן אהרן לעשות, ויקבוץ כל גדולי הדור אל ביתו, ובתוכם גם דב"ז רה"ג, ואמר לו בפניהם: מה המעשה הזה אשר עשה, ועד מתי יחזיק במחלוקת, ועליו לעשות עם רס"ג שלום, ורה"ג ענה לו כי לשלום פניו מועדות; והיש הלך כשר אל רס"ג והביא אותו עם סיעתו לביתו כב), ודבר אליו כמו שאמר לדב"ז, וגם הוא ענהו לשלום. אז עמדו האנשים מראשי הקהל ונחלקו לשנים, חלק אחד תמכו בידי רה"ג, וחלק אחר תמכו בידי הרס"ג, והלכו אלו נגד אלו עד שפגעו זה בזה, ונשקו וחבקו זה את זה, וכל הקהל שמחו מאד, וביום תענית אסתר נכרת בבית כשר ברית השלום, ויפילו אחרי כן גורלות מי מהם יאכל אצל חברו סעודת הפורים, ויפול הגורל על רס"ג ויאכל על שלחן רה"ג וישמח עמו ימי הפורים, וגם שני ימים אחרי כן; ובכל זאת לא שב רס"ג לגאונות, ולא הוסר רב יוסף וקם במקומו, אך ישב בביתו ולא הלך עוד אל הישיבה, וקבל די ספוקו כמקודם כג); הגביר כלף אבן סראגדו היה אחרי כן לראש ישיבה בפומבדיתא כד).

בלב שלם השלימו ביניהם דב"ז ורס"ג, וכאשר בשנת ת"ש מת דב"ז, ראה רס"ג לבחור את בנו יהודה לראש הגולה על מקום אביו, ולא זכר מה שחטא נגדו, אחר שבעה ירחים שנהג יהודה נשיאותו מת גם הוא, ונשאר אחריו עלם קטן בן י"ב שנה, אז לקח רס"ג אותו אל ביתו ויהי לו לאב; בשנת ד"א תש"ב חמש שנים אחר השלום, גוע וימת רס"ג מן המרה שחורה, כפי הנראה מרוב עמלו ושקידתו בלמודים, וגם מרוב הצרות שעברו על נפשו בימי הריב, ויקבר בעירו מתא מחסיא בכבוד גדול, ושמו הטוב נשאר לברכה בישראל עד עולם.

כב) יוחסין (צד קל"ד) וכפי הנראה בעת שהלכו הקהל לכשר בן אהרן בדבר השלום, אז הודיעו הדבר הזה אוהבי רס"ג אליו במקום מחבואו והוא בא מיד לביתו, או ימים אחדים מקודם בא בסתר לביתו ויסב בהחבא, ובתוך כך יצא דבר השלום.

כג) בקבלת הראב"ד נאמר: ואעפ"כ לא הוסר רב יוסף, ולא שב רס"ג לגאונות, וכן אמר אבן דנאן עי' חמדה גנוזה (צד כ"ח) וזאת אמר ג"כ ר' שרירא גאון: ולבסוף הפייס רבי סעדיה עם דוד נשיא ורב יוסף קם בדוכתיה, הכונה נשאר על מקומו, אך לא הלך אל הישיבה, כאשר הגיד לנו זאת ר' נתן הבבלי (יוחסין צד קל"ה) ועל אופן זה יסכימו דבריהם זה לזה.

כד) עי' אגרת רב שרירא גאון ז"ל: ובתריה איסתמך מר רב אהרן בר מר רב יוסף הכהן, ולא מן בני רבנן הוה אלא מן תגרי הוה וכו' ולאו דהוה הוה ראוי לגאונות; והוא חבר פירוש על התורה, כנראה מדברי הראב"ע שהזכיר אותו בפירושו על התורה ואמר: טעה ר' אהרן הכהן ראש הישיבה שפי' ויהי מחיו מספר כמשמעו (בראשית ל"ד ל') ומרי אהרן אבן סארגאדה יש שו"ת ממנו נכתבו בשנת ד"א תש"ג ליצירה ונדפסו בסוף ספר הפרדס לרש"י ז"ל.

נוספות.

א.

מבוא לספר הגלוי.

החשבון ושאר מה שלא הודיע (הספר) הזה א)... ונתן את החכמה לבן אדם, וכמו שאמר: המלמד אדם דעת, ואמנם נאמר אחר זה, כי המקרים אשר קרו בזמן אשר חייבה חכמת הבורא שליחות הנביאים, בו הנביאים מקבלים תחת ממשלתם את ספריו ב), והיו מצוים בהם רצון הבורא יתעלה, כי בזה לאומתו אשר, וזה מה שבכ"ד ספרי הקדש בכלל, ומעת שסרה הנבואה היתה הודעת מה שיתחדש בזמן ומה שיעלה לשכל לחכמים שהיו מאמתים זה, וכותבים בספר למוסר וידיעת מי שאחריהם ג), וכמו שמצאנו שמעון בן ישוע בן אלעזר בן סירא, חבר ספר מוסר הדומה לספר משלי בחלקיו ופסוקיו ועשהו בסימנים וטעמים, וכמו שחבר אלעזר בן עיראי ספר חכמה הדומה לספר קהלת ד), בסדרו ופסוקיו בנקוד וטעמים, וכמו שחברו בני חשמנאי יהודה ושמעון ויוחנן ויונתן ואלעזר בני מתתיה, במה שקרה להם, הדומה לספר דניאל בלשון הכשדים, וכמו שבזמננו זה חברו אנשי הקירואן ספר עברי, במה שלמדו משעדי הנצרי בפסוקים וטעמים, וכמו שחברתי בהיותי בעראק ספר עברי, בענין מי היה ראש בבירת המלך, בעת שקרה לאומה מחטאת בן מאיר בן (חסר) במועדים, נחלק לפסוקים ובטעמים ה), וכן חברתי ספר במה שמצאתי (חסר) העם ממשפחתו, על אדות העבודה והשקידה בלה"ק, מפוסק לפסוקים ומוטעם בטעמים, שיהיה יותר נקל לקריאה ויותר אפשרי ללמדו בעל פה.

וכונת הספר הזה עשרה (דברים), מכל אחד מהם תתועל האומה מבלי ספק, רק מהם ז' אשר הם מיוחדים במקום פרטי בו, וג' האחרים מתפשטים בכלל הספר, וצריך שאזכיר יסודותיהם והסבה אשר הביאתני לחבר את כל זה

א) ההעתקה הזאת המבוא לספר הגלוי משפת ערב לשפת עבר, אשר נעשה מאיש אלמוני, נתן לי בטובו ידידי הרב הח' מאגיסטער ח"י גורלאנד ז"ל, ואנכי ראיתי לבאר פה ענינים אחדים; וכונת הדברים החשבון וכו', כי המחבר יתן חשבון בהקדמה הזאת על דברים רבים, וגם מה שלא הגיד בספרו זה.

ב) ר"ל היו כותבים בין הספרים ההם את המקרים אשר קרו בימיהם.

ג) ר"ל לדור הבא.

ד) שני ספרים יקרים ראה עוד רס"ג בימיו, שאבדו מאתנו כעת: ספר בן סירא בנוסח העברי, וספר החכמה לבן עיראי, ומשניהם הביא פה להלן מאמרים יקרים.

ה) שם הספר וגם תוכן הספר הזה לא נודע, רק נראה שנכתב בשפת עבר, אך הספר השני שזכר ואמר: וכן חברתי ספר וכו' ויותר אפשרי ללמדו בעל פה, נראה שכונתו על ספר האגרון, וזאת אמר להלן בהקדמתו לספר האגרון בזה"ל: וראיתי את עצמי מחויב לחבר ספר וכו', שיהיה נקל ללמד בעל פה ובלא לשכוח.

[השער הראשון] מהות החכמה ואיך מצאנוה ומעלת אוהביה, ופחיתות בוגרים בה, והיתה הסבה לחבר זה, כי האנשים ההם הריבו אתי לשנאותיהם את החכמה, ורצונם שלא יהיה בין העם לא חכמה ולא מוסר; והשער הב׳: תאריך השניב וכמה שנים היתה הנבואה בין עמנו, והודעתי שאלף שנים, ובכמה שנים נשלם כל המשנה. והודעתי שבת״ק שנים אחר זה, ובכמה שנים נשלם התלמוד, וכי הכל לא היו נעתקים אלא בעת שקימו:

והסבה אשר הביאתני לזה, שאני מצאתי כי הנקראים בשם אלרבונין ו) בעת אינם יודעים זה, ואינם הולכים בדרך הראשונים, אשר יהיו בפיהם ועל פי מעשיהם יצליחו; והשער הג׳: הודעתי מה יוכל להתהרש בערים, גם (מה) ירצה האיש האכזר בעל מגן, והסבה אשר הביאתני לזה מעשה דוד בן זכאי; והשער הרביעי: הודעתי מה שהקב״ה לא יעזוב אומתו מלמוד בכל דור ודור עד ילמדה, ותצלח בכל דרכיה, והסבה לזה מה שהודעתי בנפשי, מה שעושה חסד עלי ועליה; השער החמישי: פרוש יסודות המצאת מהעתידות אשר שם הספר הזה, ובעת שיגיע (הספר) ילמוד עליו מי שיקראהו הסבה לזה, שאני ראיתי תוקף הצטרכות האומה לזה; והשער הששי: ספור מה שקרה לי מן האנשים המובאים בשם בי, מן העצב והאכזריות ותביעת הנפש, ומה שהייתי מעתיר לאלהים ונושעתי בעזרתו, והסבה בחבורי זה, שיקחנו לו למשל כל איש אוהב אמת, בעת שירעו לו הרשעים, וצריך שיסבול ויעתיר ולא יחיש לקצוף וימהר (לעשות) כשבושם וכמעלליהם; ובשער השביעי: יבוא שבושי ומשלי כל אחד מן הרשעים רא״ה, נצרך לכתבם בספר, להיותם לאזהרה לכל איש החפץ להטוא, כדי שאם יחפוץ לעשות כמוהם לבל יעשה, וגם סבת עשיתם להרשעים עצמם, ואמנם אולי גם יזהרו ישובו.

אלה הם דברי הז׳ שערים הפרטים, ואלה הם דברי הג׳ שערים הכוללים המתפשטים לכלל הספר, הראשון מהם: הוראת האומה למליצת הלשון העבריה, כי אני ראיתיה, שמעת שגברו עליה לשון ערבית והנבטית, היו כל מי שהיו יודעים, שכחו את הלשון המליצות ודבריה הנעימים; והשני: למוד האומה לחבר דברים ולקבצם (הסר) עשיתי זה כנר למצוא הדרך הישרה, ויתעוררו בה על סדר דבריהם ותשובותיהם; והשלישי: להורתה (האומה) הקבוצים, כי כל דבר לא תשתלם ענינו כי אם בקבוצים, אשר יקבצו כל המלות זה אחר זה, ובזה יתבן הענין ואם לא יפסר וישתנה, וכמו שפרשתי שלשה הענינים האלה בספרי שירי העברים, ופרשתי שם תועליות הסדור והקבוצים, וכמו שפרשתי הרבה מזה בחלק י״ב מן הספר, אשר הברתי לתקון סדרי לשון העברים ז), ואם תקרא

ו) וכן ישתמש רס״ג במלה הזאת אלרבונין, שכונתו על הרבנים, בפירושו על משלי, עי׳ במ״ע לגייגער לשנת תרכ״ח (צד ש״ב).

ז) וכה יאמר רס״ג בפירושו על ספר שמות בלשון ערב כפי שהעתיק הח׳ הרכבי וז״ל: והנה נאמר כי החכמה והנבואה והדעת כלן השתוינה לכל ומגולה, כבר אמר החסיד, כי נר

האומה את הספר הזה, וילמדוהו בהוריו תתועל באלה התועליות, וילמדו לדבר צחות בלה״ק וסדריה וקבוציה, ויהיה בזה כמו שאמר ישעיהו: ולבב נמהרים יבין לדעת ולשון עלגים תמהר לדבר צחות, וכמו שאמר אליהוא: ישר לבי אמרי ודעת שפתי ברור מללו, ואשתמרה ממה שזכרו הרשעים, ומדבריהם הטמאים ולא עשיתי כמוהם, כ״ש דוד: ויכשילו עלימו לשונם וגו׳, ואמר עוד ישמו ישרים על זאת וגו׳ ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אמץ, וסבלנות כי איש צדיק תבחן מנטיתו שכמו לסבול הרפת הרשעים, כאמרו: בצדקתי החזקתי ולא ארפה וגו׳, כי ידע שרשעים רבים אשר ידרשו נפשות הצדיקים ולא יתנם ה׳ בידם, כנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו וגו׳, ותוסיף האומה לאל שבח שלא עזבה בכל דור ודור, ותשבע מבעל ההכמה (מהקב״ה) כמו שהבטיח: כה אמר ה׳ כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתהו וגו׳, וכמו שהיו הנביאים בזמנם מנהיגים אותה (האומה), כן הצדיקים בזמנם מנהיגים אותה, כמו שכללם ואמר: ואקים מבניכם לנביאים וגו׳; השתמרתי ממה שיצא מהקמת מנהיג מבלי בחינה, כי השופט הטוב הוא לאשר העם, והרע לרעתה, כ״ש: ברבות צדיקים ישמח העם וגו׳, ואמר עוד: ארי נוהם ודוב שוקק וגו׳.

וראיתי עוד מה שיהיה בעתיד ובמה שנים עוד אל קץ הישועה, כי הכסילים לא ידעוהו והמשכילים ידעו, כ״ש: והרשיעו רשעים ולא יבינו כל רשעים והמשכילים יבינו ח); ולמדתי דרכי המצות הסדורות בזה הספר, אף כי שרשיהן רבו ועניניהן דהבו, ברוב טוב הרחמן על ידי, כ״ש: אז תבין יראת ה׳ ודעת אלהים תמצא וגו׳, והודעתי מה שקדם מן הזמן, ומה נשאר מן השנים בתאריך המקרא והמשנה והתלמוד וכתיבת האבות, כ״ש: כי שאל נא לדור רישון וכונן להקר אבותם, וייקר לך ערך ההכמה מכל קנין ותעמוד עליה, ולא תפנה לדברי הכסילים אשר יתלוצצו עליה, כ״ש יראת ה׳ ראשית דעת חכמה ומוסר אוילים בזו; ואחר שספרתי י״ב השערים האלה ט), והודעתי תועליותיה מסיפה ועד ראשה, והכרחתי לבאר עוד הסבה אשר הביאתני לתרגם את הספר

לרגלי דבריך, ואמר כמו כן כי נר מצוה וגו׳, ומספר כ״ב נביאים כמספר אותיות הא״ב אשר בהם נבטא כל חכמה: ומספר י״א כפתורים כמספר י״א זוגות מאלה הכ״ב אותיות, כאשר יהיו למלות. כי האות האחד איננו מלה, ואולם הוא ברם (עלעמענט) להמלה. ומספר ט׳ פרחים כמספר תשעה הברות הקריאה והם ז׳ הידועים, החולם והקמץ והפתח והסגול והצירה והחיריק. וכן הדגש והרפה שהן מעמידי הקריאה והמלות, ויתכן ג״כ שנאמר כי מספר י״א כפתורים כמספר י״א האותיות הנסמכים להמלה מלפניה ושמנם א״ב, ה״ו, יכ״ל, מנש״ה, כאשר בארנו בספר הבי״. ומספר ט׳ פרחים כמספר ט׳ האותיות הנסמכים להמלות מאחריהן, והם: אהו״י מנ״ת, ושם בתרגום א״ס: כאשר תאמר מלכא (מלך בעברית) ביתא, קדום. (דניאל ג׳, ה׳) וכרקום (עי׳ המגיד לשנת כ״ח תרל״ז נו׳ 31 נד 287).

ח) (דניאל י״ב י׳).

ט) כונתו מן ספרו שירי העברים הנזכר מקודם, והיה בו י״ב שערים.

הזה, ואמר כי בראות הרשעים כי חברתי ספר בלה"ק בפסוקים ונקודות וטעמים התחילו להתלוצץ עליו, ואמרו כי זה ספר נבואיי, וזה מכסלותם כמו שפרשתי בראשו, כי הזכרתי שם כי הנבואה נכרתה, בשני מקומות, הראשון: לתם יתר הנביאים, והשני ונחתום חזון ונביא י), ומי שיאמין בהכרתה לא ינבא; ואמרו עוד שהספר הזה יחליש אמונת לבב האומה, עד כי תחשוב ג"כ בכ"ד ספרי הקדש, ותחשוב שגם הם מחוברים כמו זה, וזה ג"כ לכסילות תחשב להם בגדרי הספרים הנבואיים, כי הם חשבו כי גדריה היות הספר בפסוקים וטעמים, ואמנם אין בן גדריה כמו שחשבו, כי את המעשה הזה (לנקד וכדומה) רשאים לעשות כל מי שירצה, כמו שעשה בן סירא ובן עיראי, ובני חשמנאי ובני אפריקיא, ולא אחד מהם נביא.

ואמנם חקי הספרים הנבואיים שלשה, הראשון: היות בו זכר חזון, או וידבר ה׳ או כה אמר ה׳ כמו בשאר הספרים, או חכמה נסתרה כמו שבמשלי וקהלת ומגלת אסתר, והשני: יתאמת היות בעל ספר כזה נביא, או באותות ומופתים או נביא אחר יעיד עליו, והשלישי: שספרו יובא בין ספרי הקדש ויועתק בכלל הספרים, ואם לא יחוברו אלה שלשה החקים, ויחסר אפילו אחד מהם לא יהיה הספר ספר נבואיי, ואיך אם לא יהיה מהם אפילו אחד יא), כמו שאין בספר הזה ולא בספרי בן סירא ובן עיראי ודומיהם וזה היותר רחוק להקרא בשם ספר נבואיי, ואמנם הרשעים האלה לא יבינו זה, ויהפכו עוד דברי בכסלותם אין בינה, ואמרו שאמרי: ויחל סעדיהו, דומה למשה אשר נאמר עליו: ויחל משה, וזה ג"כ כסילות שלא יבינו שהמלה הזאת תשמש פה במקום ויתפלל, וכי כלל האומה תוכל להשתמש במלה הזאת, עד עובדי האלילים, כ"ש: ויחל יהואחז את פני ה׳ והוא אשר נאמר עליו: ויעש הרע, ואמרו עוד שאמרי: ויער ה׳ את רוח סעדיהו, דומה מעט אל ההשפעה, וזה ג"כ מכסלותם שלא ידעו שהמלה הזאת משתמשת אפילו אצל עובדי עבודה זרה, כ"ש: ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור, ועוד ויער ה׳ על יהודה את רוח הפלשתים; ואמרו עוד איך יאמר וישקד סעדיהו, והדבר הזה למעשי אלהים, ולא יזכרו הכסילים כי על פי הנכון הוא במעשי בני אדם, כ"ש: לשקוד על דלתותי יום יום, ועוד שקדתי ואהיה וגו׳, ועוד ונכרתו כל שוקדי און.

ואמרו עוד, איך יתיחש אל שלה בן יהודה, וכבר לא התיחש עד עתה אליו, ואשיב להם שאנכי לא פרשתי היחס הזה כי לא נצרכתי אליו, וכאשר נצרכתי לו זכרתיו, כמו אפילו שנזכר בניהו בן יהוידע בספר שמואל ומלכים

י) המאמר הראשון: לתם יתר הנביאים, חסר פה בהתחלת ספר האגרון, אך המאמר השני: ונחתום חזון וכו׳ נמצא שם, ומכאן נראה שכוונתו על ספר האגרון שחבר בנקודות וטעמים ופסוקים.

יא) כוונתו כי אין בספרו זה, אפילו אחד מן החקים האלה שחשב, בנחוץ להיות לספר נבואיי.

ולא נזכר יחסו, וכי נצרך לזה בדבר המחלקות, פרש שהוא כהן, כ"ש: שר צבא השלישי בניהו בן יהוידע הכהן ראש, ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף יב); ואמרו איך ישבח את עצמו, באמרו: שהאל חננו חכמת בעלי חיים, והצמחים והדומים והכוכבים ומה שדומה לזה; ואמר שאמרתי זה משתי סבות, הראשונה: שהספר הזה יצא לעם אשר לא יכירוני, והשנית: לאזהרה אל מכירים אותי, שיזכירו התועלות האומה בי, ולא ידע הרוצה להרע, ורצוני לשמרם מן העון, ולאלה שתי סבות זכרתי עוד את טובי ואת ישרי, כמו שאמר עובדיהו לאליהו וזכר לו איזה מטובותיו שלא יהשור ברעתו, כ"ש: ועבדך ירא את ה' מנעוריו הלא הגד לאדוני את אשר עשיתי בהרג איזבל וגו', ועתה אתה אמר לך אמר לאדניך הנה אליהו והרגני יג), ולזה עשיתי בכונה קצת ולא הכל.

ויבזו כי השתמשתי במלת הענותי ממרום, והאומה תמיד תתפלל משמי מרום תעניננו, ויבזו עוד שנוי שמות אלה הרשעים, כי עשיתי דויד ירוד (ירום ויבאש), כלף, כלב מת, משה, מאוסה אמו, הנניה, אנינה יד), ישי ישי מות ודומיהם, ולא יזכירו שההכם ית' וית' מרבו להחליף שמות עובדיו החסידים, לשם אחר יותר נכבד משמם הראשון, כמו שקרא את אברם אברהם ותרגומו אב המון, וקרא את הושע יהושע ותרגומו מאלהים התשועה, ויחליף שם הרשעים למה שהוא יותר פחות משמו הראשון, כמו שקרא את פרעה תפרע ותרגומו מכוסה רע, והוא מענין ויחף את הבית, וקרא בית אל, אחר אשר שמו את האלילים, בשם בית און, כ"ש: לעגלות בית און, ואמר נשמדו במות און, ועיר ובית אל יהיו לאון, והופך את שם פשחור מגור מסביב, ואם מקום ההפוך טו), כי שרש השם מנוחה הופפה, וזה אם נחלק המלה לשני חלקים, ויהיה פש מן ונפש שם ויהיה מנוחה ויתורגם הור כרפת כמו שנאמר חור כרפס ותכלת, ויהיה היפך זה מגור מסביב, ושנה את שם עזה ואשקלון ואשדוד ועקרון, אז פחותי משמותם הראשונים, באמרו כי עזה עזובה תהיה ואשקלון לשממה, אשדוד בצהרים יגרשוה ועקרון תעקר, ואמנם שנוי עזה עזובה ועקרון תעקר הם מבוארים, ומחויבים אנחנו לבאר מקום הקרבה בשנוי אשקלון לאשדוד, ונאמר כי זה ג"כ יבואר בחלקנו כל שם לשני חלקים, ויהיה אשקלון אש־וקלון, וזה בעת שתהרב ולכן אמר שממה, ויהיה אשדוד באש ידוה, ולכן אמר בצהרים ינרשוה, וההצטרכות בזאת היא אחת מסודות הלשון, ועליה נסמכתי בשנותי את שמות הרשעים, ולא הצרכתי לבאר כל זה בזה הספר, כי אני השארתי כל זה לעת הנצרך בכלל (לכתוב הכל יחד).

ואמנם זכרתי את איזה מהם, לפרסם סכלותם אשר גלו ואשר ממנה בהם בסתר, ודע נא יברכך האל! כי מצב הרשעים האלה עמי, ברדפם את דברי

יב) דה"א (כ"ז, ה').

יג) מ"א (י"ח, י"ג).

יד) בכ"י נאמר חנניה, ואנכי תקנתי אנינה שהוא מלשון צער ואבל.

טו) כן נאמר בכ"י, ולדעתי צ"ל: ואיך מקום ההפוך?

המריבות האלה, ובעזבם תועליות הספר וכונותיו, כי מזכירים ממנו (מן הספר) כמצב מנשה ברדפו איזה פסוקים מן התורה, אשר הושב אותם לחרפות התורה, בעזבו את האותות והמופתים והמצות ומה שדומה לזה, כמו שאמרו הראשונים: מנשה בן חזקיהו היה אומר, לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע, וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים ורומים לזה, והיה מביש נפשו במקום התורה, ויעזוב את הפסוקים הגלוים האלהיים; ואשיב עליו ר"ל למנשה (אף כי לא יכיל הקדמת הספר הזה) קצת מן התועליות אשר תצאנה מגלוי התורה את הדברים, כי בני שעיר החרי ומשפחות אנשיו ונשיו, והמלכים אשר מלכו בערי אדום, ומהיטבאל בת מטרד והנשארים אשר בסוף פרשת וישלח יעקב, מן וישב עשו בהר שעיר עד סופו, הן אף כי אנחנו רואים את עצמנו בעת שאיננו נצרכים לידיעת כל זה, ואמנם אבותינו היו נצרכים לזה, כי ה' הזהיר להם איזה משפחות מבני עשו, ולקיחת ארצותם או הונם, כ"ש: אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם אף מדרך כף וגו', והיו בני שעיר מעורבים במושבותיהם, ולולא נתברר לאבותינו יחס המשפחות האלה, מי אשר נצרכו (לדעת) על האנשים, ונשיהם, לא היו מכירים את בני עשו הנזהרים עליהם, ובני שעיר המורשים עליהם, ובעת שנתגלה לאבות יחסם ופירש להם מי הם הנזהרים, היה אם יפול בידם איש שעיר מז), ישאלו לו ממי אתה, והוא לא ידע מה ירצו בזה, וכי התילד אל לוטן ושובל ובניהם ומשפחותיהם, התירו לקיחת ממונו ונפשו, וכן גם כן אל תמנע האשה אחות לוטן, ואם התילד אל תימן ואומר ותמנע, האיש בעל מעלה ומשפחותיהם אז היו מחרימים לקיחת ממונו ונפשו.

וכמו זאת התועלת ג"כ באמרו: כי חשבון עיר סיחון מלך האמרי היא, והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את ארצו מידו עד ארנן, כי הם הוזהרו על ערי מואב, כ"ש: אל תצר את מואב, ושלא יעיר העד בהחריבם איזה מערי מואב, ויחשוב שהם לקחוה מן מואב, ועל זה פירוש שהם לקחוה (את חשבון) מן סיחון; וכתועלת הזאת ג"כ באמרו: והעוים היושבים בחצרים עד בכפתרים וגו', כי אבימלך השביע את אברהם אם תשקר לי ולניני ולנכדי, ומפני שלא יחשב כי הישראלי לקחו את חצר אדר ועזה מבני אבימלך, הודיע שהם לקחו מן הכפתרים, וזה מה שהשגנו אנחנו, וחכמת הקב"ה עוד גבוהה מזה; ואמנם מה שהוביש מנשה את נפשו במקום התורה, על אמרה: וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה, כל זה אחד משערי הודה, שהיא כותבת לנו הספורים הטובים שנעשה כמוהם, וזה ממעשה ראובן ויעקב הטובה, כי בעת קציר חטים השדה מלא מכל טוב הפרות הטובות (הצומחות ע"י עמל אדם) ראובן עזב כל זה ולקט לו מן הדודאים, המורשים לכל אדם (כי אינם יגיע אדם), וזה מן השכל: כי המעט הכשר, יותר טוב מהרבה ואסור, כ"ש: טוב מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו, והדודאים הכשרים יותר טובים [מהפירות]

מז) בכ"י נאמר: איש שחור, אך לדעתי צ"ל: איש שעיר.

האסורים, וענבי השועלים הכשרים, יותר טובים מענבים האסורים יז), ואמנם מנשה ודומיהם לא יבינו כל זה.

ואמנם מצאנו כי הדומים לו ישימו תהלה על אמרו למשל: ויאמר למך לנשיו עדה וצלה וגו' כי שבעתים יקם קין, ואשיב להם כי הרצון בזה, להורות לנו אחד משני דברים או נחם למך על הטאתו, שנגהם גם אנו על הרעה, וזה אם נפרש כי איש הרגתי הוא על האמת, ונאמר אם הורג קין יקם בעבור הריגתו הרבה, אף כי קין שפך דם, ולמך אשר הרג איש וילד צריך שיקם בעבורם יותר ויותר, וכל שכן כי הנער אין עמו שום חטא, ולזה נוסף עליו (על למך) נחם יותר מאשר לקין; או אם נפרש כי איש הרגתי בדרך שלילה, ונאמר אם קין אשר הרג איש יקם, אם ימיתנו איש כי שב בתשובה, וכל שכן למך שלא הרג לא איש אפילו לא ילד, יקם יותר ויותר אם ימיתנו איש, ועל זה הוסיף פה את ילד לצעירותיו ופחיתות יח), ותהיה מלת כי מלת השלילה, כמו: הכי אמרתי הבו לי; ויש מי ששם תהלה על אמרו: צידונים יקראו לחרמון שריון והאמרי יקרא לו שניר, וההוראה הזאת לעם שמות המקומות האלה, בשתי לשונות העמים שכנים להם, כי אף כי שם ההר המיוחד בערי הרמון, ואמנם אינו ידוע אלא בשמו המפורסם לראשונים צידונים ואמורים, ובן כל הנשארים אשר טענו עלינו המינים, הורנו האל אדוננו עד כי השיבונו להם מספרו (של הקב"ה), ובזה התשובה להוי הבלבי אשר הקים את ספרו בין אמתנו ששים שנה.

נתהיל כעת פרוש הספר הזה ונאמר, כמו שהתועלו החכמים מספר בן סירא ולמדו ממנו מוסר ודרך ארץ, צריך שאזכיר מיסודיו. הראשון האזהרה שלא לבטוח לכפרה, כי היא הסבה להרבות הטאת, כ"ש: ואל סליחה אל תבטח להוסיף עון על עון, ואמרת רחמיו רבים לרוב עונותי יסלח, כי רחמים ואף עמו, ועל רשעים ינוח זעמו יט). והב': מה שאמר על רוב הרעים, ומעט הנבחרים ביניהם, באמרו: רבים יהיו אנשי שלומיך, גלה סודך לאחד מני אלף כ),

---

יז) והוא ע"ד שאמרו חז"ל: (סנהדרין דף נ"ט, ע"ב) וילך ראובן בימי קציר חטים אמר רבא בר יצחק אמר רב מכאן לצדיקים שאין פושטים ידיהם בגזל.

יח) וע"ד זה פירשו תלמידי רס"ג בפירוש ד"ה הנזכר מקודם (צד ה') וז"ל אמנם מתמה ואומר (למך) וכי אני הרגתי להבל שהיה איש לאחרים וילד בשנים, קין שהרגו נתלה לו שבעה דורות שנאמר לכן וגו', למך שלא הרג כלום, לא תבא בימיו הרעה אפילו עד שבעים ושבעה.

יט) עי' בן סירא לבן זאב (ה', ה') ושם הוא הנוסח הקדמון בשפת עבר אשר אבד מאתנו.

כ) בגי' סנהדרין (ק', ע"ב) הנוסח רבים יהיו דורשי שלומיך גלה סודך לאחד מאלף, אך הנוסח פה יותר טוב.

והג', צוה להבחין את הרע טרם התרועע עמו, באמרו: קנית אוהב במסה קנהו, ואל תמהר לבטוח עליו, כי יש אוהב כפי עת, ולא יעמד ביום צרה כא), הד', אמרו כי כל הדברים באחריתם יודעו, והיות האיש תם במותו, כי אמר: לפני מות אל תאשר גבר, כי באחריתו יתנכר איש כב), הה', אזהרה מן הרע שלא יכזב כמו שיכזב האויב, כ"ש: משנאיך הבדל ומאהביך הזהר, הו', שלא יקל איש בעיניו ויאמר, מי אנכי ואיך יזכרני אלהים מבין העם העצום הזה ויחשבני, כי אמר: אל תאמר מאל נסתרתי, ובמרום מי יזכרני, בעם כבד לא אודע או מי נפשי בקצות רוחות כג), הז', צריך שישתמר האדם בדברו עם איש אחר, שלא יפתח לו סודו, כ"ש: כי ברב שיח מנסה אותך, ושחק לך והקרך כד).

ובמו שהתועלו בספר בן עיראי, צריך שאזכיר גם ממנו, הראשון עזיבת העיון מלחשוב מה אחיי העולם ומה לפניו, כי אמר: במפלא ממך אל תדרוש, במכסה ממך אל תחקור, באשר הרשיתה התבונן, ולא יש לך עסק בנסתרות כה), הב' הוראתו כי צרכי האדם יושגו בעמל רב, כי אמר: בלי בכף סלעים הם ירוצו כו), כי לפוצצים פטישים יחליקו, כי כליות חטה יודקו במורג וצקלון, אביב ביד יתמוללו, והג' על אזהרה לדבר בבוערים, ועל הדמות דבריהם למים הנותנים הד קולות, ואמר: כרעם קול על מיכל המים, אפס ואפע כל דבריהם מבלי עצה תפלו.

ובמו שהתועלו בספר בני השמנאי צריך שאזכיר גם ממנו מאמר אחד, כ"ש: יוחנן בן מתתיה על נקנור: די הן יקטול יתי יהך וישתבח בבית דגון ויאמר טעותי מסרתיה בידי כז), ובקציר אומר מספר בני אפריקא דבר, שלא

כא) עי' ב"ס לבן זאב (ו', י"א) וכן נאמר שם בתרגום ארמית: אית רחמא באפי שעתה ולא קאים בעדנא דאולצנא.

כב) שם (י"א, ל"ג) וכן בתרגום ארמית שם: עד לא תבקא לאנש לא תשבחיוהי, מטל דבאחריתא הי משתכח בר אנשא; ובכלל נראה שתרגום ארמית הלך בתרגומו אחר העברית.

כג) עי' ב"ס לבן זאב (ע"ז, כ') וכן תרגום ארמית שם בלשון הזה: ובעלמא סגיאא לא אתנדע, או מנא הי נפשי בינת רוחתא דכלהון בני אנשא; המאמר כי ברב שיח וכו', חסר בתרגום ארמית, ונמצא ביונית בנוסח אחר (כ"ז, כ"ה).

כד) ועל מאמרי בן סירא שאלה אדבר אי"ה במקום אחר באריכות.

כה) עי' בפירוש לספר יצירה לר"י ברצלוני (צד ר"ע) ושם נאמר כך: ואמר ר' אלעזר בן עיראי בזה הענין, במופלא ממך אל תדרוש וכו', עי' ב"ס (ג', י"ח) חגיגה (ד' י"ג), אך במדרש רבה (בראשית פ"ח) נאמר ר' אליעזר אומר בשם בן סירא: בגדול ממך אל תדרוש וכו'.

כו) כונתו: בלי יד אדם הישברו אבנים? הלא נחוץ לשכות אותם בפטישים ומקבות ואז יחליקו לגזרים.

כז) עי' בס' מגלת אנטיוכוס בנדפס בסוף הס' מבחר הפנינים מאת פיליפאווסקי (צד פ"א, סי' כ"ג) ולדעתי אמר זאת רס"ג ברמז על דב"ז והבן.

להאריך כח), וכן הספר אשר חברתי על אודות המועדים; ואבקש עזר (מאלהי) לתרגם הספר הזה, ואמר שהוא יותר נכון מכל התרגומים, כי מחברו הוא אשר מתרגמו, והוא יותר מבין מה שברצונו וכונתו כט).

ראשיתו.

דברי ספר הגלוי הכמוס רואה, והסין מוסר אמרי צחות הם אוצרו, כלאם אלכתאב אלטארד אלמכנוז אעתבארא ומכנון תאדיבה ואלכלאם אלפצוה היכונה, אין לפלאות התבונה בכל פניני הדר ל), ומי ערוך יערך לה מן כוכבי נוה, כי ה' האלהים לעזו אצלה, וישת לגאונו את מעונתה, תמונתה בנשם כבזק אור ביום יום זך, שומה בנפש מלהבת בגהלת, תתור מחבא לב כנר.

ב.

הקדמה לספר האגרון.

הנאמר עליו הנמצא בו, ועל אשר המספר שרשיו הם תשעה א) וענפיו רא יפפרו מרוב, ואנחנו שמנו מגמת פנינו אל המספר הנקרא הקנין והוא מה שקנהו האדם ב), וזה הדרך ג"כ יש ממנו שהוא פנימי בעצם הקונה, וממנו שהוא חיצוני לו, ואנחנו רוצים את הדרך הראשון, ויהרנו עוד העצמי ממנו, והוא שער החכמה; ונאמר בעבור החכמה, כי באמצעות השתנות הגשם אשר הוא נושאה, יצטרך ג"כ להשתנות גם הוא, ובעבור זה מי שלמד איזה חכמה מן החכמות מחויב שישנה ושילמדה וישתלם בה, למלט אותה בדרך זה מן השכחה, אשר תקרה לנושאה מסבות שנויים שונים, וכבר זכרו הנביאים בהוכיחם בעבור השכחה: אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום וגו', הודיענו

כח) כוונתו כי נכון היה להביא גם מאמר מספר בני אפריקא, רק לא יעשה זאת מבלי להאריך מאד, וכן היה נכון להזכיר ג"כ דבר מה מן הספר שחבר אודות המועדים, רק לא יעשה זאת מטעם שלא להאריך.

כט) עד כאן היא הקדמה לספר הגלוי, ומכאן ואילך הוא ספר הגלוי שנשאר רק מקצת ממנו, הבל.

ל) לפלאות הוא ע"ד הכתוב (איכה ד', ב') המסלאים בפז.

א) גם ההעתקה הזאת מספר ערב לשפת עבר בעזרת מאיר אלמוני, נתן לי ידידי הנ"ל ז"ל; וכפי הנראה דבר רס"ג מקודם על שם העולם הנופל עליו השעה המקרים, עיין הראב"ע בפירושו הגדול על שמות (כ', א'), וכן אמר רס"ג בס' האמונות והדעות מאמר שני, (צד מ"ג) בזה"ל: וכן בעבור המאמרות אשר על העולם, והכונה בהם עם שם העולם עשרה ע"ש.

ב) כוונתו על השנויים ורס"ג קרא אותם עשרה הקונים עיין לעיל במאמר השלישי.

כי רק השקידה והבקיאות בדבר תצילנה מן השכחה, והזהרו עוד כי העזיבה היא הסבה הגדולה לשכחת חכמה אחת באמרם: באין חזון יפרע עם ושומר תורה אשרהו, וישוו את החכמה ואת כל דבר הנערך לשקידה, לשדה אשר לא יחרש ולא יזרע ועלה שמיר ושית, באמרו: על שדי איש עצל עברתי והנה עלה כלו וגו׳, ועשו זה לאיש אשר עינו בראשו לאזהרה, כמו שאמרו: ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר; וכמו שתשכח חכמת היחיד מחסר השקידה, כן תשכח ג״כ חכמת העדה בעזבם את תנאיה.

ואחר ראיתי בחלק מן הזמן אשר רצה הקב״ה, התחלתי בו בענין ההוא, תלמידים רבים אומרים כי הרבה חכמות דברי הימים והשעור נשכחו רבם ואבדו מן האנשים בכלל: ספר המשקל וחכמת התחליות וכדומה לזה ג) וכמו שאמרו בני ישמעאל, כי אחד נבחריהם ראה את העם אינם נקיים בדבור וידיעת לשון ערבית והעציבהו זה וקבץ להם בספר דברים מקוצרים, שיכלו להתלמד בו לעתות הלשון, וכן ראיתי הרבה מבני ישראל שאין ביניהם איש מדבר צחות בלשוננו ואיך עמוקה (הלשון), ובדברים רוב דבריהם יצאו בשגיאות, ואם ישירו היה הכוסף מבין הפנות הראשונות הוא המעט, והעזב הוא יותר הרבה, וכן עם החרוזים, עד שיהיה עצם הספר עמם, כקובץ דברים הרבה וחסר הענין, וראיתי את עצמי מחויב להבר ספר, לקביץ רוב הדברים על שני מינים, הקבוץ הראשון: כל מה שמתחיל באל״ף זה אחר זה, וכן כל שם שמתחיל בית אחר בי״ת, וכמו זה השמות המתחילות בג׳ וד׳ וה׳ וכדומה, והקבוץ השני: לקבץ כל חרוז הנשלם בא׳ וכמו זה כל שם שסופו ב׳, וכמו כן כל החרוזים בג׳ ד׳, והם עד סוף כל האותיות, שיהיה נקל ללמד בעל פה ושלא לשכוח.

וזה הדרך היותר טוב להקל למוד הלשון אפילו העמוק והרחב, וחברתי את הספר הזה על דרך שהזכרתי וכבר עברו לי עשרים שנה, וברוך השם שיכולתי לחברו כך. כדי כל הרוצה להתועל יקח מן הפנה הראשונה דבר שהוא רצוי לו ויבנה אחריו דברים אשר ישנה ברעיונו, ויחתום בחרוז הראוי לו, ואחר הוציאתי את הספר הזה, ראיתי בי המתלמדים אף כי קבעתי להם ראשי פנית השיר וסופיו, כי הם נצרכים עוד שאודיע להם מן האמצעים שיוכלו להתועל בו להבין הענין אשר בו ישירו, שמתיו ג״כ בספר ואילו האמצעים הם נפש השיר, והפנות כשני שומרים להם ד), והם (האמצעים) אף כי רבו ע״פיהם, שרשיהם הם שלשה, הראשון: חלקי הדבור אשר בהם ידברו כל האנשים, והם: הקריאה, והשאלה, וההודעה, והצווי, והמניעה, כמו שאפרש, והשני: חלקי הלקיחה אשר גבוליה הם ארבעה, והם או מן הכח או מן הצורה, או מן הפעל או מן השכל כמו שאפרש הכל, והחלק הג׳: הדמיון והוא דומה בזה אל החלק

ג) הנוסח פה בשפת ערב הוא: כתאב אלמתקאל ועלם אלמבאדי, ולפי זה יש ג״כ לתרגם, ספר המשקל וחכמת תוּלדה.

ד) כונת הדברים עיין במ״ע לגייגער שנת תרל״ב (צד רס״א).

השני, רק שזה לקוח ממה שהוא נמצא בדבר, וזה לקוח ממה שהוא נולד בדבר הנמשל בו, ולשלשה השרשים האלה, יש סעפים רבים אשר הם צריכים להמשוררים.

ועוד ראיתי להביא ראיה עליו מדברי המשוררים הראשונים יוסי בן יוסי, וינאי, ואלעזר, ויהושע, ופינחס ה), עשיתי זה, ואמנם מדברי המשוררים הקרובים לנו, לא אזכיר דברי, רק אדבר את מי שדבריו ראוים, ואמר פלוני אמר טוב במה שאמר, ואשים הפכו ואמר פלוני הרע באמרו זה שאמר, והשלכתי תוך הספר בלשון עברי על מה שהייתי מתחיל בו מראש הספר ו) והייבתי את עצמי לפרש עניניה, אם תצטרך האומה לזה, ואם ניחר שני החלקים, שהם הרווים ראשי הפנות וסופיה אשר קבצתים, אשים אחריהם את האמצעיים איסיפם, ואני תפלה שיתועל בו כל הקורא, בעזר האל בכל אשר אמר.

ה) ובדבר פינחס לאם הסיבה עיין במ״ע המגיד לשנה כ״ג נו. מ״ה נד סג״ח.
ו) כונתו כי יתן בתוך הספר שפת עבר, כמו שהחל עם שפת עבר בתחלת הספר.

רבנו סעדיה גאון.

(למלאת אלף שנה לשנת הֻלדתו).

מאת ד״ר **שמעון בירנפילד.**

חקירה נושנה היא בפי חוקרי קדמוניות עמנו, מבני ישראל ומבני הנכר, אם רישמי תולדות עמנו מיום גלותו מארצו ראוים להקרא בשם תולדה (Historia) לאומית או רק תולדה של איזה דת או כתה דתית. יסוד השאלה הזאת הוא רק יען לא למדו רבים לדעת, כי ישנו עם (במושג המובן בו) גם בלי שעל אדמתו. לכן השבו כי אי אפשר לדבר מעם ישראל ותולדתו אחרי כי גלה מעל אדמתו ונפזר לכל קצות הארץ, כי אם נוכל לחקור על תולדת כתה דתית אשר היתה לעולמים. המשכיל על דבר אמת לא יודה לדעה הזאת, כי אמנם רק ההיסתוריאגראפיה הקודמת מצאה די ספוקה ברשמה לדור מקרים הצוניים, כמו מלחמות ומהומות, שפיכות דמים והרג רב; אולם ההיסתוריא־גראפיה האמתית, מולדת בית החקירה הישרה, כבר הכירה כי העקר הוא לשום מעיננו בהתפתחות רוח המין האנושי פנימה והשתלשלות ההשכלה מדור לדור ומעם לעם ע״י יחס והתקשרות בין העמים והדורות השונים, אשר אמנם רק חקירה עצומה ועמוקה כזאת תשביע את נפש שוקקה ותתן לנו התועלת האמתית היוצאת מחקירת התולדה. וע״פ הדברים האלה יצדק לדבר מתולדות עמנו גם אחרי גלה מארצו, שהרי עוד כעת נכרים רשמי פעולתו העצומה בכל הליכות התולדה.

וכאשר נבוא לידי הכרה אמתית כזאת, אזי נתן רוב כבוד ויקר לנפשות גדולי ישראל הגבורים המצוינים, אשר עליהם נוסדות הליכות תולדתנו. באמרי: הגבורים המצוינים אין כונתי להמצוינים בהלכה, שהרי אלה לא יצאו מארבע אמות של הלמוד ולא נראה בהם כח מניע באפני תולדתנו; אלא כונתי לאלה המעטים, אשר בראו שטה חדשה ונתנו חיים חדשים לעמנו. העקר אצלי, אם נראה איזה דחיפה רוחנית בחיי הלאום, רוח צח ובריא, אשר טהר האויר המעופש של מחנה ישראל, שהרי כל חיים מורגלים בלי שנוי מדור לדור ובלי תנועה קדימה, יובילו באחרונה לעפוש ושממון ולכסוף למות רוחני. ואכפיל פתגמי, אשר כבר השתמשתי בו פעמים רבות בנוגע לחיי עמנו והתפתחות רוחו: התנועה היא חיינו ואם אפסה התנועה נראה עקבות המות.

אחד מהגבורים המצוינים האלה, אשר עליהם נכנה חומת תולדתנו היה גם רבנו סעדיה גאון, אשר הקדשתי שורותי אלה לשנת מלאת אלף שנה להולדו.

* *
*

אנשים גדולים באמת, אם נציג אותם לעצמם, לא נשיגם ולא נבינם; לא נשיג את ערכם ולא נבין את פעולתם. אנשים גדולים בפני עצמם הם ענקים, אשר אין להם יחס עם ההמון הגדול. אולם אם נציג אותם על מקומם הראוי בהתקשרות עם עמם ובני דורם נוכל להוציא משפט על ערכם.

רבנו סעדיה גאון לא על עצמו יצא ללמד, כי אם על כל דורו; תמונתו היא תמונה היסתורית, ותולדות חייו הן תולדות עמנו בפרק מיוחד.

אם נביט על תקופת הגאונים, אזי נמצא כי בכלל היתה עניה באנשים מצוינים העומדים לנס עמם. אלמלא חמל עליהם רב שרירא גאון והזכיר שמותם לדור אחרון באגרתו הנודעת, כי אז לא היה נזכר אף ישמם עלי אדמות. עד ימי רבנו סעדיה לא נמצא אף אחד עומד על מרום המדרגה ורבם ככלם המה רק לומדים במושג הרגיל. באירופא עוד לא בראה לה האומה חיים רוחניים וכל בני ישראל היו עוד כפופים למרכז הלאומי באסיה, לשתי הישיבות סורא ופומבדיתא, אשר קדושת הזקנה היתה חופפה עליהן. אולם משתי הישיבות האלה לא יצאו מים חיים לכל היהדות. כידוע נהגו נשיאות ברמה אלו ראשי גליות אשר ע״פ הרוב השתמשו במשרתם לטובת עצמם והיו מצערים לתלמידי חכמים, וגם הגאונים היו ע״פ הרוב בידם כחומר ביד היוצר. תקופת הגאונים היתה גם ראשית בכורי הקבלה, אם גם לא בתמונתה הנוכחית, אולם כבר עטתה היהדות מעטה כהה של הזיות והבלי אמונה, אשר מצאו מקומם בספרים מזויפים מיוחסים לקדמונים נודעים לשם באומתנו. מספר „יצירה" הפשוט עוד ברעיוניו ועד „שעור קומה" המרגיז לב כל קורא משכיל, ואשר כבר היה לחרב בידי שונאינו ומנדינו, כל הספרים בדמותם וצלמם לא יתנו כבוד והדר להתקופה ההיא. וגם פעולה נכבדה ויקרה מאד, כהמצאת הנקוד והטעמים, אשר היתה בימים ההם, לא מצאה לה רמז בכל הרשמים הספרותיים של הזמן ההוא. וגם אם שקר נחלו להם הקראים בהחליטם, כי הם המציאו את הדבר היקר הזה, בכל זאת גם אנחנו לא נצדק מכל וכל, ביחסנו לנו הפעולה הנכבדה הזאת, שהרי בימי הולדה לא שם איש לב לה וכאלו מחלנו אז על הכבוד כי היינו ממציאים דבר, אשר יתן פאר וכבוד לממציאיה. בכלל יצדקו מאד דברי חכם חקרן אחד (ר״ש פינסקר) באמרו (לקוטי קדמוניות צד ל״ב): „ואני איני חיש להוות דעתי שכל אלה בעלי „מסורה ודקדוק ונקוד ומעמים (בצרוף ב״א וב״נ) שהיו מבלים כל ימיהם במלאכות „כאלה ולא נמצא מהם ממקום אחר שום סימן שהתעסקו גם בתלמוד, אלה כלם „חשודים אצלי בקראות או עכ״פ אם לא היו קראים בפרהסיא, מידי ריח קראות „והנטיה אליה לא יצאו.... וכן דעתי נוטה גם על איתם ישעסקו רק באגירת „האגרונות ופירושי המקראות עפ״י פשט השודים אצלי בכך. אך להתודע ולהגלות „שזה החשד נופל ממני רק על אותם מבעלי מלאכה כאלה שהיו בין התגלות „ענן ובין כמו חמשים שנה אחרי הרבנו סעדיה גאון" וכו' וכו'. ומה שטען על הדבר הזה החכם המובהק ר' אה״ו (בספרו דרו״ד ח״ד צד 256 הערה 6) יצדק רק אם נקח דברי הר״ש פינסקר כפשוטם, אבל לא יצדק אם נבין דבריו ע״פ האמת, כי אמנם הנטיה להבין כתבי הקדש ע״פ פשטם ולקבץ כללי הדקדוק ומה גם להמציא דברים וסמנים המקילים למוד כה״ק כלם הם ענינים נוטים לקראות, לא

קראות ממש של ענן וחבריו, רק רצוני התנגדות לחיים התלמודיים של הגאונים ובני גילם. ובאמת אני מרחיב משפטו של ר"ש פינסקר ואומר: כי גם אם נמצא פעולה ספרותית בכדומה גם לפני התגלות ענן, בזמן שהקראות בתמונתה המצוינת עוד לא היתה ולא נבראה, גם זאת היא קראות לפי האופן שצינתי. שהרי ענן בעצמו אי אפשר שהמציא את הקראות וברא אותה מיש לאין, אם לא נאמר, כי כבר קודם לכן נמצאה התנגדות לחיים המורגלים המכווצים בד' אמות של הלכה, אשר על פיה יחיה היהודי, ואי אפשר לגמרי, כי לא נמצאו בכל דור אנשים מלעיגים על כיוצא בזה, מאחרי שגם בימי הגמרא נמצאים רשמים כאלה (אם גם לא נתנו להם שם ושארית ורק ע"פ מקרה נשארו רשמים מעטים), ומה שחדש ענן איננו דבר מקרי כידוע בקורות כמו אלה, וכל המאמין בדברים כפשוטם, כי ענן המציא את הקראות, ואלמלא הוא לא היתה כת קראות בעולם, הרי הוא כמאמין, כי אקמצא ובר קמצא חרב ירושלים. ולא אוכל להסכים גם אל דעת הרב שי"ר (כ"ח ח"ה צד 264 והלאה) כי יש יחס בין התחדשות הדת הקראית בעמנו והדת השיטית בין המחמדנים, כי זה הוא רק קשור חצוני, ומזכה אני יותר דעת הרב ראה"ו (בדדו"ד ח"ד צד 46 ולהלן דברים מחוכמים מאד א"כ לא אסכים לכל ההצלה Apologie של החי הזה) כי התחדשות דת הקראית היא כעין מחאה נגד מה שנעשה אז במחנה ישראל בנטיה חזקה מאד לצד אחד שלא כהוגן.

קורות הדת הקראית אמנם לא נודעו עוד על בורין מטעם הפשוט, כי עוד לא נכתבו בהשקפה אמתית ונאמנה מבלי נטיה לשום צד; אבל נדע באיזה אמצעים השתמשו אז נגד הקראים *) ונדע ג"כ כי אלה האמצעים לא הועילו ומיום ליום רחבה הדת הקראית ונסבה למעלה ראש, ובאמת ברור היא כי אמצעים כאלה לעולם לא הצליחו ואין אדם שליט ברוח לנצח עליו בכלי נשק חומריים, כי אם הרוח ינצח את הרוח. נגד התנועה החזקה של הקראים אי אפשר היה להלחם בלתי כלי זין של החכמה והדעת. שהרי הקראים באו בטענות הגיוניות לטעון על התלמוד ועל המחזיקים בו, ובודאי ע"י חרמים וקנסות ונדוים ורדיפות אי אפשר היה לשום רסן בפיהם, כי כן הטבע ברוח בני אדם, כי כאשר יענו אותם לעזוב איזה דעה דתית כן יפרצו בה. להתגבר על הקראים היה נחוץ איש מלא רוח חכמה ודעת והריחו ביראת ה' ואהבת עמו, לבלי להניח לפרוץ בחומתו פרץ ולדאוג להריסת האומה לגדור פרציה; איש כזה לא נמצא לא בסורא ולא בפומבדיתא, שתי הישיבות אשר עמדו אז לישראל ואשר בפי הקראים היו מכונות „שתי הזונות" והיו ללעג ולקלס. בעיר שהקראים שלחו שרשיהם עד למרחוק והשתדלו להפיץ דעותיהם בין העם, לא עשו הרבנים כלום להקים סכת

*) סהל בן מצליח כותב (ל"ק נספחות לד 37): „והדרך הזה (כלומר להוכח עם הקראים כמו שהיה רס"ג עושה) טוב מאשר היו עושים הרבנים מלפנים עמנו כשואה אל השלישים (ר"ל פקידי המלכות) לרגל (כלומר להלשין) לאחיהם (ר"ל באחיהם) ולהעניקם בכסף וזהב ומגדים ומקללים בנאצה ואיבה". הרי ידענו כי השתמשו אז בפקידי המלכות לרדוף את הקראים כמו שידענו ג"כ מספור ענן.

דוד הנופלת ולתמוך חומת היהדות המפורצת. לא דברו באזני העם השכם ודבר להסביר להם היהדות המסירה ולהסיר מעליה חרפת הקראים, לא עמדו בפרץ ע״י ספרים ודרושים מושכים את הלב נגד מהרסי הדת. כי מלבד הקראים קמה אז עוד כת אחרת, המה אנשים אשר הרחיקו ללכת עוד יותר מהקראים ונגשו להרוס גם הדת הנכתבת בשלחם פיהם לדבר גם בתורת משה ע״י רוח בקרת חדה ועזה. וכל כך אזלת יד הגאונים, כי במקומות רבים למדו המלמדים לתלמידיהם את תורת משה עם פירושים של חוי הבלבי הנוסדים על אדני הבקרת החפשית. הדבר הזה מפיץ אור בהיר על מצב הענינים, וכמדומה לי, כי עוד לא עמדו החוקרים כראוי על הספור הזה. אין ספק כי המלמדים שפירשו לתלמידיהם את התורה ע״פ דעות חוי הבלבי עשו בזה רצון האבות שמסרו בניהם בידיהם להורות להם תורת אל חי, ובאופן הלמוד הזה הפיקו מהם רצון. זאת ועוד אחרת: חוי הבלבי (אי הבלבי, עיין לקוטי קדמוניות לר״ש פינסקר צד כ״ו) לא היה בודד במועדיו (עי״ש צד ט״ו), ואם נדע כי בל״ס היו בה״ס נמסרו בידי טיבי העיר ורק על פיהם הורו המלמדים תורה לבני יעקב נוכל לשער מזה, כי רוח רבים וגדולים מן העם היה נוחה מהפלסופיא של הפקרות הנמצאה בדעות חוי וחבריו. ועם זה לא יפלא בעינינו כי לא צלחה בידי הרבנים התלמודיים להשמיד ולהכחיד דעות כאלה פורות שרש ראש ולענה, ומה גם כי רוח בקרת ופלסופיא נשבה אז בעולם היהדות בבבל וכל ארצות הקדם ע״י התגברות המחמדנים.

גם לזה לא שמו אז הגאונים לב, לעשות לכל הפחות ספר אחד והוא קובץ כל ההלכות הנהוגות, למען ידע כל תלמידי הדרך ילך בה ולא יהיה נבוך בדרכי האמונה, וזאת היתה „מונחת בהנאת הישיבות וטובתן וקיומן. הלא כן היה „דרוש לקיום הישיבות בתקפן שיהיו היהודים בכל הארצות צריכים להן. לא לבד „מפני ישע״ז נתקיימו הכנסותיהן והיה לאל יד הגאונים להחזיק ולתמוך החכמים „והתלמידים כי אם גם מרצותם לעשות את הישיבות הנקודה המאחדת את האומה „הישראלית״ (ראה״ו דדו״ד ח״ד צד 19). ובשביל כך התנגדו תמיד לקובץ הלכות כמו שנדע מרב צמח גאון ומרב פלטוי גאון שהתנגדו לזה בכל כחם ונדע גם מפיהם, כי העם היה מתאוה לקובץ כזה והיו אומרים: „מה לנו ולקושיות התלמוד?״

באופן זה נמצא את האומה הישראלית בסכנה גדולה וקיומה היה מוטל בספק ע״י האויבים שקמו נגד הדת מכל צד, ומי יודע מה היתה אחרית הדבר, אם לא היה הדבר נוגע להריש גלותא, אשר מזה היו הכנסותיו מצויות יען כי היו הישיבות מרכז היהדות. דוד בן זכאי ריש גלותא בחצי השני של המאה השביעית לאלף החמישי, הרגיש כי נחוץ לעשות מה, למען רפא פרצות החומה. בראותו כי במדינת בבל לא נמצא איש כזה, אשר יוכל לעמוד בפרץ הביא ממרחק לחמו, וישם עיניו על איש אשר רוח אלהים בו, הוא רבנו סעדיה גאון, אשר כבר בהיותו בארץ מולדתו במצרים למד את ידיו לקרב ולהתגבר על שונאי היהדות ע״י חכמה ודעת, כאשר היה נחוץ בזמן ההוא.

רבנו סעדיה גאון המכונה הפתומי נולד בשנת ד׳ תרנ״ב בעיר פיתום במצרים ושם למד תורה, בל״ס היו כבר לומדים גם במצרים, שהרי מצאנו כבר סביב לשנת דת״ק את רב שמעון מקיירא (קאהירא) בעל ה״ג, גדול בלמוד

התלמוד. ככר בהיותו בן כ״ג שנה חגר מר סעדיה גאון חרבו להלחם נגד דעות כוזבות של ענן וחבריו וכתב נגדם ספר להפיל טענותיהם:

כְּתָבוֹ בֶּן שְׁלֹשׁ־עֶשְׂרִים לְהָפֵר
עֲצַת עָנָן אֲשֶׁר קָשַׁר וּמָרַד

(עיין גינר בכ״ח ח״ח צד 64 ור״ש פינסקר במבוא צד 170).

ארץ מצרים היתה אז מלאה מקראים כאשר נתפשטו גם בא״י ובכל המדינות. בראשם עמד אז סלמון בן ירוחם ג״כ ממצרים, אשר כלה אח״כ ימיו בא״י; הוא נלחם נגד הרבנים בכל תקף ועז, אולם בחרופים וגדופים, אלה פיהו מלא ובזיונות כנשים מוכרות בשוק. אולם אם עד כה לא מצא איש אשר עמד לנגדו, הנה פתאם עלה אריה מסבכו, מר סעדיה גאון התיצב נגד בוזי התלמוד וחרב פיפיות בידו, הוא ידיעת התורה והחכמה, אשר תמים היו אצלו. נוכל לשער לנו גודל האף והחמה מצד הקראים בראותם פתאם כי לא אלמן ישראל וכי יש איש גבור מזוין אשר ידבר עמם בשער. על מר סעדיה ישפכו כל חמתם והרבו לדבר בגנותו, גם הוציאו עליו שם רע, כי היה בועט ברבו, יען כי היה לפי דבריהם תלמידו של סלמון בן ירוחם. אולם בידענו כי ע״פ הרוב שמו הקראים שקר וכזב מחסיהם אין לנו לשום אמון בדבריהם, אם כי לא נפסיד כלום, אם גם תהיה האמת כפיהם. ואמנם לפעמים החטיא רב סעדיה את המטרה בהצילו כל מנהג ומנהג ונכנס לפעמים בפרצה דחוקה יותר מדאי. אולם כן דרך המלחמה, בכלל נראה גבור מלחמה ומכריע תחתיו את אויבי היהדות המסורה וימינו עושה חיל נגד הקראים. ואולם לא רק נגד הקראים נלחם מר סעדיה ברוח בביר כי אם גם נגד כת הלצים המתלוצצים המכחישים בכל התורה כמו חוי הבלכי וסייעתו, גם נגדם חגר כלי מלחמה ובטל רעותיהם הנפסדות. והקול הולך וחזק כי מר סעדיה עשה טובה לעמו והגין על הדת הכתובה והמסורה נגד כל אויביה. גם לבבל הלך שמעו הטוב והריש גלותא דוד בן זכאי נועץ לבחור בו לראש ישיבת סורא, דבר אשר לא היה עוד מעולם, כי יבוא איש זר לכהן פאר במשרה הנכבדה הזאת.

ודוד בן זכאי נועץ מתחלה עם אחד מחכמי הישיבה של פומבדיתא, הוא רב נסים נהורנאי, במי יבחר, אם במר צמח בר שהין, או במר סעדיה הפיתומי. ואמנם רב נסים יעץ לבלי לבחור במר סעדיה, אולם דוד בן זכאי, אשר מטרתו היתה להזק אישיות פקודתו הרוממה ידע עת לכל חפץ והכיר כשכלו, כי רק איש כמר סעדיה מוכשר לעמוד בפרץ בזמן כזה. סופו מוכיח על תחלתו, כי דוד בן זכאי רק על בצעו ועל תועלתו ישם עיניו, כי במר סעדיה ראה איש אשר יחזור עטרה ליושנה, ומזה תבוא תועלת גדולה לבית הנשיאים, אשר בכלל רק אחרי בצעם לבם הלך כאשר רמז כבר רב שרירא גאון באגרתו הנודעה. מעבר השני האמין דוד בן זכאי, כי בהיות רב סעדיה איש זר מארץ נכריה יהיה כלי חפץ בידי הריש גלותא לעשות על ידו מה שלבו חפץ. וכן נקרא מר סעדיה לסורא ועד מהרה הרים קרן הישיבה בכבוד והחזיר עטרת גדולתה ליושנה. ובכל הארצות אשר שמע סעדיה מגיע גדול כבוד הגאון, אשר תורה וחכמה בו נמצאו.

רב סעדיה היה הראשון מן הגאונים אשר הכיר חסרון גדול בזה, כי עד עכשיו לא שמו הרבנים לבם לתורה שבכתב, לעשות פירושים ותרגומים בלשון המדברת בשביל העם ולדאוג להתפשטות למוד הלשון, וזה היה נמצא אז או ביד הקראים או ביד אנשים, אשר היו יותר רעים מהקראים, הם כת הלצים כחוי הבלכי. כן שם עיניו להשכיל את העם ולהורותו דעה, למען לא יהיו עוד בני ישראל כבהמה בבקעה ההולכת אחרי מוליכה מבלי חקור ודרוש. „אלה היו כלי מלחמה אשר השתמש בהם רב סעדיה והם היו בודאי נאותים ומביאים תועלת גדולה לעם ישראל. רבנו סעדיה היה הראשון מן הרבנים אשר נטה אחרי פשט הכתוב לפרש בו את התורה, כדי לחבבה על העם, אשר כבר נקעה נפשו מהמדרשים ה„עבים כשקים", אשר אחריהם נטו הרבנים עד הנה ובשביל כן לא היו דבריהם ערבים על שומעיהם. ועוד עשה רבנו סעדיה פעולה יותר נמרצה בתרגמו את כה"ק בשפת העם הוא שפת ערבית, למען תהיה שומה בפי כל ההמון, וגם בזה הראה רבנו סעדיה את רוחו הכביר, כי לפעמים נטה מן המסורה ותרגם ופירש ע"פ החקירה והאומד. [ואמנם עלינו לבלי להגדיל הדבר יותר מדאי. כבר חויתי דעתי, כי הנקוד, אם כי דבר גדול היה, לא נעשה ע"י הגאונים וחכמי הישיבות כי ע"י מלמדי תינוקות ובשביל כך לא היה כל כך עוד מקודש בין העם כמו בימינו אלה. ואם אמנם לא נצדק להחליט, כי הקראים בדו את הנקוד, יען כי נראה כי לפעמים עשו את הנקוד ע"פ מדרש התלמוד (ולזה אקדיש עוד מאמר מיוחד ואראה זה אי"ה בראיות ברורות), הנה גם לאידך גיסא עלינו לדעת, כי פעמים אין מספר לא שמו המנקדים לב למדרש התלמוד ונקדו ע"פ פשט ובאור יותר מתקבל אל הלב, ואם נחפוץ לעמוד על עיקר הדבר, איך נראה ישני הפכים מתאחדים בנושא אחד, עלינו לבא עוד הפעם להשערתנו, כי אמנם ממציאי הנקוד לא היו קראים בוזי התלמוד, אבל לא היו גם רבנים קנאים מכבדים את התלמוד יותר מדאי, כי אם אנשים חכמים, אשר עוד טרם נולד ענן כבר הציצו ברוח חפשי והסירו עול התלמוד מעל שכמם בהרבה דברים ופי' כפי העולה על רוחם. ובמקומות אשר פי' התלמוד וטב הלהם נקדו לפיהו ובמקומות אשר לא ישר בעיניהם נטו מאחרי הקבלה (וכ"ז נוכיח במקום אחר בראיות ברורות). ואמנם השכיל רבנו סעדיה לעשות, כי בתרגומו ובפירושיו אחז בשטה הישרה הזאת ולא היה רבני נלהב יותר מדאי, ומה שתפש אותו ר' דונש בן לבראט ואמר: „חלילה לנו לפתור דבר שיובילנו להפר נקודה אחת מלשון הקודש שבו יזמרו לאלהינו המלאכים בשמים וישראל בארץ" (תשובית דונש בן לבראט צד 2), אשר מזה נראה לפי סקירה ראשונה, כי בימיו (דור שלישי לרבנו סעדיה שהיה זקנו של דונש) כבר נתקבל הנקוד בתפוצות הגולה ונצדק קדש; הנה עלינו לדעת המקום והזמן, ששם ואז השמיע היהיר דונש דברים האלה. דונש התחנד לפני השר חסדאי בן יצחק שפרוט, אשר אין ספק שהיה איש תקיף, ועשיר וגדול ליהודים, אבל ספק גדול הוא אם היה גם חכם, רק כדרך הרבה מעשירים התפאר במה שאין בו וקשט עצמו בנוצות של זרים, כמו שנדע מדרכו נגד ר' מנחם ב"ס. ולפני עשיר ותקיף כזה, וגם בעל דת גדול (כמו שנראה מיחוסו לר' חנוך ב"ר משה) היה בכח השארלאטאן הספרותי (sit venia verbo!)

להתחסד נגד רבנו סעדיה גאון ולהחליט כי הסותר נקודה אחת מן הנקוד מבלבל הלשון שבה יזמרו המלאכים בשמים. יהיה איך שיהיה, אנחנו רואים, כי מר סעדיה גאון אחז בשביל הזהב, בדרך הממוצע, אשר תפארת היא לעושיה, ותפארת היא לו מן האדם. כן חקר רבנו סעדיה במהות הלשון וחבר אגרון אשר קלסו הראב"ע המכנה לרבנו סעדיה בכלל: „הראשון מזקני לה"ק"; ואמנם אין די מלים באר רוב התועלות אשר יצאה מהפעולה הזאת, לא רק להכרת שמוש הלשון וכלליה ודקדוקיה, כי אם עוד יותר הרבה מזה, כי חדל למיד הלשון להיות מוניפולין בידי הקראים ובוזי האמונה, ועי"ז קבלה הדת הרבנית תנועה חזקה ונכבדה מאד, ובידענו רוב היחס שיש בין בבל וספרד נוכל להחליט בפה מלא, כי החקירה המדעית על שדה היהדות החלה תקופתה ע"י רבנו סעדיה גאון וספריו המחוכמים.

והנה ידענו כי בזמן ההוא סכנה גדולה נשקפה להיהדות הכתובה והמסורה ע"י דעות נפסדות משתי הקצוות, מעבר האחד הזיות טפלות והבלי אמונה, הגשמה נוראה של הבורא והשקפה נפסדה במהות היוצר, ומעבר השני פלסופיא של הפקרות ושל חוצפא, הספרות של הקבלה כבר קמה בזמן הגאונים כאשר כבר אמרתי למעלה וגם מדרשים של דופי „עבים כשקים" נפוצו הרבה למאד בין העם ויציצו כעשב השדה לטמטם את הלבבות ולהרגיל את העם בדעות כוזבות וגסות, בהזיות והבלים, אשר עממו אור היהדות האמתית. עי"ז נכנסה גם רוח פסקנית והתנגדות בין יחידי סגלה, אשר לבם לא הלך אחרי הבלים כאלה. וכאשר יונח בטבע הענין, כי כל כח דוחק בחזקה יוליד כח כדמותו מתנגד לו, הלכו אלה החכמים, או המתחכמים, עד הקצה האחרון מעבר השני, ללעוג על היהדות, ואין צריך לומר כי התלמוד היה להם לזרא ותמיד לעגו בהגדות המתמיהות ומאמרים הזרים, כי אם גם בתורת משה הצרופה שלחו פיהם לרעה לדבר עתק על אמרות אלוה הצרופות. הרבנים והכמי הישיבות היו קצריייד לעמוד בפרץ, כי נגד מחלה מסוכנת כזאת בגוף האומה אפשר להשתמש רק באמצעים של חכמה ודעת אמתית, ועי"ז רננו המתנגדים הראשונים להגאונים (נקראם קראים או לא), כי העם משוקע בפתיות נוראה ומאמין בכל הבל. „ואיך אחריש ודרכי „עובדי ע"ז בין מקצת ישראל יושבים בקברים ולנים בנצורים ודורשים אל „המתים ואומרים: יא ר' יוסי הגלילי רפאני, הבטינני! (בי! ר' יוסי הגלילי „רפאני ותן לי הריון!) ומדליקים הנרות על קברי הצדיקים ומקטירים לפניהם „על הלבנים וקושרים עקדים על התמר של הצדיק לכל מיני חלאים והוגגים „על קברי הצדיקים המתים ונודרים להם נדרים וקוראים אליהם ומבקשים „מהם לתת להם חפצם". (סהל בן מצליח הכהן הקראי בלקוטי קדמוניות נספחות צד 32). ואף כי הקראי הזה היה בן דורו של רבנו סעדיה וכתב אחרי פטירתו, עם כל זה ברור, שגם קודם לכן משלו דעות נפסדות כמו אלה ולא הסכימו ראשי הישיבות לתרץ הדברים המתמיהים והסותרים לשכל הישר, למען לא יכשלו בהם בני ההמון (עיין דדוי"ד לראה"ו ח"ד צד 17). וכבר דבר קשה הקראי וסי בן נח על הספרים שנבראו בזמן ההוא ויחסו אותם לקדמונים בזמן ומעלה, כאלו יצאה מפי המעולים האלה ההגשמה

הנוראה של הבורא, אשר נמצאם באלו הספרים (עיין לקוטי קדמוניות דף ל״ט ודדו״ד ח״ד צד 49 בהערה, אשר שם כוון הרב המובהק ראה״ו הדברים האלה אל נכון). ועוד נמצאו מן הגדולים אשר התפארו, כי להם נגלה אלי׳ הנביא בהקיץ, ואחד התפאר, כי הוא מכיר בשיחת דקלים, וגם מי שידע הכרת פנים וסדרי שרטוטין וכדומה (עיין על כ״ז דדו״ד ח״ד צד 50). ולא יפלא כי נגד זה יצאו המתפקרים וכחשו בכל הדת. וזולת ממה שהבאנו כבר מדברי המלגלגים חוי הכלבי ויהודה הפרסי, שכבר מזכירם הראב״ע, אנו מוצאים במקום אחר: „היום יש בעולם דתות רעות שעומדים ושומרים „אורח עול, אשר דרכו מתי און ואומרים כי אין בורא העולם חי אלא ברא „העולם והלף והלך לו. ויש אומרים כי האור הוא בורא הטוב בטבעו והחשך „הוא בורא הרע בטבע [הוא דעת הפרסים כנודע] והם דתי אלימניה (?). „ואל רצנייה אומרים כי אין בורא כלל, האור והחשך הם קדמונים בעולם. „ודת אלעבדי ואל מגבריים אומר כי בזה העולם השלים (כן תקן הר״ש „פינסקר במקום השלום) טוב ורע כי אין תחית המתים לעתיד לבוא. והלך „אחריהם משה אלאיספהני (כך תקן לנכון הר״ש פינסקר במקום אלזעפרני. „והכונה: איש איספהן) הנודע אבו עמרן הוא דת מושו שאומר אין תחית „המתים.״ (דוקס בספרו Literatur historische Mittheilungen צד 31—30) וכן סלמון בן ירוחם בן דורו של רבנו סעדיה אומר: „מי שאין לו שום יגיעה „ושקידה, אלא יסובב ערים (במקום ערום, בל״ס טעות הדפוס, וזה נראה „מהמלה הערבית: אלמרן) ושווקים ומבקש ספרי הצונים כמו ספרי הפלוסופיאה „וספרי אבן אלדאודי (הר״ש פינסקר מתקן: אבן אלראונדי ועיי״ש בהערה) „וספרי אבן סויד המפתים לכפירה באל ובנביאיו ובתורתו. . ואינו מתירא „מן הרחמן ואינו מפחד ממנו, וכשיאמר להם: דבר זה אסור הוא, יהשבו „לסכל כל מי שמוכיחם ולועגים עליו. וכשחוקרים ודורשים מקצתם עם „מקצת (ר״ל מקצתם) בועטים בה׳ ובתורתו. .״ (לקוטי קדמוניות צד כ״ה).

כל זה ראה רבנו סעדיה, כי מצב העם ברוחניותו ברע הוא, כי פרעוהו למודים זרים, את שתי קצותיו אכלה אש, הכפירה מעבר האחד וההבל מעבר השני. „כאב לבי על מיני מן המדברים והתעורר נפשי לעמנו בני „ישראל ממה שראיתי בזמנו מרבים מן המדברים המאמינים אמונתם בלתי „זכה ודעותיהם אינן ברורות, והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים „על אנשי האמת וכו׳״ (הרס״ג בהקדמה לספרו אמונות ודעות). ובפרט היה הרס״ג הראשון בחכמי ישראל אשר שם עיניו על המקצוע הנכבד הזה להראות ולהוכיח, כי החכמה איננה צרה להתורה, כי אם עוד להפך, שע״י החכמה תתעצם הדת, ולא יביא העיון והלמוד לידי כפירה, יען כי מצווים אנחנו לתור ולבקש הכמה ועי״ז תבנה ותכונן הדת ביתר עז. ואמנם החכמה מביאה לידי דעות טובות וישרות ולידי אמונה ברורה וצרופה, אבל עכ״ז צדקה עשה הקב״ה עם האומה הישראלית שנתגלה לה ונתן לה דת מורשה, יען כי דרך החכמה דרך רחוקה היא. „והמבוקש היוצא על ידי העיון לא „ישולם כי אם במדה מן הזמן ובמדה מן ההשגה במופתים עיוניים. ובהיות

„גם מונעים רבים אשר יכבידו עלינו מלאכת העיון, מונעים בעבור חסרון „ההכנה, מונעים בעבור התעצלות טבעית, ומונעים מפני שהספקות שולטים „באדם ומבלבלים אותו. ע״כ צדקה גדולה עשה עמנו הבורא ששמרנו מכל „אלה הטרחים כלם ע״י שגלה לנו ענין התורה שהיא כוללת האמתיות „שיביא אליהן העיון. ואז אם יאריך הזמן למעיין ממנו עד שישלים עיונו „לא יחוש לזה. ומי שיתאחר בעבור דבר מונע מזה לא ישאר בלי דת, ומי „שלא ידע לעיין תהיה דתו שלמה לו ומגיע אליה״. (ג״כ שם); — הפעם שמענו דברים ברורים ויקרים, אשר אמנם הם פנת דתנו וחכמתנו ובינתנו לעיני העמים. הדת תכיל אמתיות מן המוסר ומן השלמות בהחלט, אשר נגיע אליהן ע״י העיון והלמוד, והן הן גבורותיה והן הן נוראותיה של הדת הישראלית, שהמכוון ממנה הוא מה שיחייב השכל ונשיג ע״י הלמודים. אולם יען כי לאו כל מוחא סביל דא להגיע אל השלמות ע״י החכמה והדעת לכן דת מורשה תנחיל מאבות לבנים את האמתיות האלה בלי הקירה ודרישה. וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל היא תורת המוסר אשר יעשה אותה האדם וחי בה. ואולם על איש נלבב, אשר הננו אלהים דעה בינה והשכל, לתור ולבקש אחרי שרשי הדברים ולעמוד על אמתתם ע״י הבקור והחפוש, כי זאת היא תורת האדם המעלה, אשר נתן ה׳ בלבו להכיר את בוראו ולדעת האמתיות על בורין ע״פ החקירה והדרישה. זה הוא רעיון יקר מאד וראוים הדברים למי שאמרם, וכבר נראה בהם את רבנו סעדיה הותר לעלות אל מרום ההשקפה המדעית.

אם נשים עין על השטה הפלסופית של רבנו סעדיה, הנה מוכרחים אנהנו להודות שלא נמצא בה חקירה עמוקה ומקפת כל היצירה, ובאמת לא שם פלוסופיא יאות לחקירותיו, כי אם בשם חקירה דתית, להעלות האמונה משפל המדרגה בהשקפות פחותות, המוניות וגסות, אל מדרגת החקירה, תהיה אמתית או לא. וזאת היא מטרתו, אשר שם לו מר סעדיה בחבוריו בחקירה, „כשיהיו דברי התורות מתקיימות בחקירה ובעיון הברור״ (בהקדמתו לספר האמונות והדעות).

יסוד כל דת הוא דאמונה בחדוש העולם, בבריאת כל דבר הנמצא מאין ליש. וע״פ ההשקפה הדתית של הימים ההם, משתדל רס״ג להעמיד האמונה הזאת ע״י מופתים וראיות. מעצמו מובן שלא נלך אחריו לבחון את כל ראיותיו, אם נאמנות הן אם לא, ולא נקח השקפותינו וידיעותינו בימינו אלה לאמת המדה למוד בה השקפה הדתית של מר סעדיה. ואחרי כי הוא יבטל דעות אלה המאמינים בקדמות העולם, יען כי אי אפשר לפי השקפתו „שיהיה הדבר מהדש את עצמו, והיובו שזולתו עשהו״, הוא מחליט שכל היצירה היא יש מאין, ולא כי נאמר כי היה איזה חומר קדמון וממנו נתפתחה הבריאה בצורתה הנוכחית (כאשר סובר כן גם ר״י הלוי), כי „חדושו מחייב שיהיה העצם נברא ומותחל״ (ר״ל ומותחל). לפ״ד אם נאמין במציאות חומר קדמון „שהנמצאות נבראו ממנו״, הנה „ישתנה הוא והבורא בקדמות״, וגם תהיה זאת הגבלת כח היוצר, יען כי אם נאמין בחומר קדמון,

עב״פ כבר שמנו גבול וקצבה לכל הנמצאות, שהיו יכולים להבראות רק ע״פ הנמצא בחומר קדמון הזה „והתחייב שלא יוכל לו לברוא ממנו דברים ולא היה נשמע לו להפעל כרצונו ולהצטייר כחפצו״. לפי זה יבוא רבנו סעדיה לידי מסקנא, „אשר יצא לנו מן המושכל הוא הכתוב בספרי הנביאים, כי הגשמים תחלתם מאת הבורא״. ובדרך הזה הוא מוסיף והולך לאמת דעותיו והשקפתו הדתית להחזיק רעיון האמונה בחדוש העולם, כפי המובן בימים ההם. וכל זה בנוי על ההשקפה המדעית של זמנו, ולא נוכל לבקש מרס״ג דעות יותר אמתיות בידיעת הטבע ממה שנתגלה בזמנו, ובפרט מה שחותר שם (מאמר ראשון), לבטל דעת האטומיסטים האומרים: „כי גשמים „לא יודע מה הם, נקבצו אל המקום הזה ונדחקו ונלחצו, ומה שהיה מהם „קל מהר לעלות למעלה ושב שמים וכוכבים, ומה שהיה מהם כבד שקע למטה וכו׳״. ורס״ג כנה אותם בשם „סכלים״, וזה נוכל לסלות לו, מאחרי שמלך הפלסופים, אריסטו, מלא ג״כ פיו שחוק על האטומיסטים ודעותיהם.

אם כבר הוכיח רס״ג לפי דעתו אמתת האמונה בחדוש העולם ע״י בורא (מאמר ראשון) יבוא ע״ז להוכיח, כי אין הבורא אלא אחד (מאמר שני) וכי הוא בלתי משתנה ואינו נופל תחת השנוי, כי איננו גשם רק רוחני ומציאותו בלתי נפסדת ע״י כל הסבות המפסידות את הגשם. וכל מה שיתבאר לנו מן כחות הבורא ופעולותיו הוא מוקף בתאריו הרמים שהם חכמתו וגבורתו. אולם בזה לא סרנו מדרך הדת הנמסרת ע״י הנביאים, כי הוא יתברך „אחד, חי, יכול, חכם״, יען כי כל אלה התארים נמצאים בו ואינם תארים נוספים עליו. „ולא נשאר עצם ולא מקרה ולא מה שיתואר בו, אלא שכבר נכר ונגבל ונכלל והתקיים שזה העושה עשהו״. א״כ מה שנבדל ממציאות השם הוא יציר כפיו, ואין דבר בעולם, כי אם העושה והעשוי.

ומאחרי שמציאות הבורא היא רוחנית, לא תפול השגתה תחת גדר החושים כי אם השגתנו מהבורא היא השגה רוחנית. ואם נתקשה איך באפשרות להשיג „הבורא יתברך וחוש מחושינו לא נפל עליו? ואומר כאשר יתקיים בה הטבת הטוב וגנות הכזב וחושינו לא נפלו עליו״. אלא הכל הוא ע״י השגה שכלית ובהשגה כזאת הכירו הנביאים את הבורא, אלא בשעת ההתגלות ברא ה׳ דבור וזה „הגיע באויר אל שמע הנביא או העם״. באופן זה נקיים אמתת הנבואה מבלי שנגשים הבורא בהשגתנו.

על ידי היסודות האלה כבר אמר הגאון דבר גדול, א) שהעולם איננו במקרה ואיננו קדמון כי אם מחודש ברצון הבורא ובכוונה; ב) שהבורא רק אחד ובלתי משתנה, א״כ „היתה בריאתו [של העולם] לדברים טובים ותסד ממנו״. ע״פ הדברים האלה יש להאדם סבה מוסרית וקיומו, ראוי שישתדל להשתלם בה. רבנו סעדיה הוא מוצא חסד גדול מצד היוצר בבריאת העולם בכלל והאדם בפרט. „תחלת הטבתו לברואים שחננם: ההויה. ר״ל המציאו אותם אחר שלא היו״. וא״כ היה ג״כ הכוון שישתלמו ויגיעו להצלחתם. ואולם „מה שיקיף השכל ויתחשב בו ויאמר: הוא היה יכול שייטב

„להם ההטבה הגמורה ויצליחם ההצלחה המתמדת מבלתי שיצום ויזהירם? „אבל יראה שטובתו בדרך ההוא טוב להם, בעבור מה שיסתלק מעליהם „מעניני הטורח... כי... סבת הגעתם אל הטובה המתמדת בהטריחם במה „שצוה בו הוא יותר טוב, והוא שהשכל דן שיהיה מי שמגיע לטובה על „מעשה שהוא עבד בו יש לו כפל ממה שיגיעהו מן הטוב מי שלא עשה „דבר, אבל הוא [הבורא] מתחסד עמו... וכאשר הדבר כן נטה בני בוראנו „אל החלק היותר להיות תועלתנו על הגמול...״ עם זה בא רס״ג לענין התורה והמצות, אשר (לפי ידוע לי) הוא היה הראשון שחלק בין מצוות שכליות שהשכל מחייב עשייתן ואזהרתן, ומצוות שמעיות, „אשר הוא מותר בשכל והתורה צותה בקצתו ואסרה בקצתו״. וגם בחלק הזה מן המצות מראה הרס״ג כי יש בהן המטרה התכליתית „לחבב לבני אדם הדרך הישרה, כדי שיגיעו אל מעלות״. „וכאשר יחקרו רוב המצוות האלה השמעיות ימצא להן מן סעיפי העלילה ותועלותיה דברים רבים והכמת הבורא בדעתו למעלה מכל מה שישיגוהו המדברים״. וכאשר נודה בתועלת המצוות השכליות מוכרחים אנו להודות בתועלת הנבואה ונכה על קדקד אלה „שאומרים כי אין לבני אדם צורך לנביאים ושכלם מספיק להישירם במה שיש בהם מן הטוב ומן הרע״. ואחרי שהוא מאמת את אמתת הנבואה ע״י הספורים הנאמנים ומוכיח שבעל כרחנו אנו מודים שיש מסורה נאמנה ואמתית, שאלמלא זה „לא היה מגיע האדם לדעת, שזה קנין אביו וזה ירושת זקנו, „וגם לא היה מגיע לדעת שהוא בן אמו, כל שכן שיהיה בן אביו, והיו „עניני בני אדם בספקות עד שלא יאמינו, כי אם במה שיפול הושם עליו „בעת נפילתו בלבד״ ויפסד המדע הנסיוני. א״כ נקח לנו זה לאמת המדה, שכל מה שלא יפול בו הספק וההכחשה יאומת לנו. „כי ההגדה יפול בה ההפסד מה שלא יפול במוהש משני צדדים. אחד מהם מדרך הסברא, והאחד מדרך ההזדה״ (ר״ל או שהדבר אי אפשר מפאת שיתנגד אל השכל, או שיש עליו מכחישים). אולם זה אינו בנוגע לספורי התורה, כי דבר שהוא נגד הסברא, או שיש עליו מכחישים, בהכרה שלא יהיה בו התסכם מצד כל העם, ואי אפשר שלא יודע מזה. ואנחנו הלא נראה כי „הגדת... בני ישראל על אלה השלשה שרשים (הגמול והמצוות והספורים הנקשרים בהם) נצלת מאלה הטענות״. והיה אם יאומת אצלנו, כי התורה אמתית היא, ראוי לנו להאמין שהיא נצחית וכי לעולם לא בטל כחה וקיומה. ובדרך הזה הוא הולך ומבאר אמתת התורה ואלהותה ומתיר כמה ספוקות וסתירות נראות בהשקפה ראשונה.

ומה שאמרנו, כי המכוון במצוות התורה להישיר דרך האדם ולהובילהו במסלה אשר על ידיה יגיע אל הטוב והישר, יביאני להקור אחרי מהות האדם ועצמותו ומעלתו בין הברואים, כי ידוע הוא שרס״ג העמיד את האדם בשטתו הפלסופית-הדתית על מדרגה גבוהה ושהוא יותר מן המלאכים (ממה שמזכיר בשמו הראב״ע וחולק עליו). ולפי דעת מר סעדיה, אם נחקור „מי הוא המכוון בכל הברואים... נמצא המכוון הוא האדם״. ודבר שאין צריך

לומר, כי לא נלך אחרי הרס"ג לראות מופתיו וראיותיו במקצוע זה, כי כל השקפתו בנויה על ידיעה פשוטה מאד בסדר הטבע, וכל מה שכתב בזה, יפה כתב בעתו, טרם נפרצה חקירת הטבע האמתית. לפי דעת רס"ג האדם הוא המטרה התכליתית של כל הבריאה, ואם נשאל: „איך תהיה הכונה מכל אשר בעולם על האדם, והנה אנחנו רואים גופו קטן ונבזה?"... אולם „אף על פי שגופו קטן, נפשו רחבה משמים והארץ, כי מדעו כולל כל אשר בם, עד שהגיע לדעת מה שיש למעלה מהם, אשר בו הוא עמידתם, ר"ל הבורא יתברך". וא"כ חלק אלוה ממעל שיש באדם הוא הנפש יש לה ערך גדול. אמנם „התאמת כי הנפש ברואה"... „אבל הבורא ברא אותה „עם שלמות צורת האדם... והיא מקבלת האור כאשר יקבל הגלגל [ר"ל כמו „שיש לגלגלים מציאות לעצמם בלתי תלוים באחרים והם עצמים-רוחניים „לפי דעת הקדמונים] ותהיה בו מאירה. אבל עצמה יותר דק מן הגלגלים וע"כ „היתה מדברת..." לפי דעת רס"ג כחות הנפש הם לעצמם ואינם תלוים בדעת החושים; „מעשי חכמתה והנהגתה בלתי הגוף". „כי היא חכמה לעצמה מכמה פנים... כי לא יתכן שקנתה החכמה מן הגוף, כי אין זה מענינו... כי הסומא רואה בחלומו כאילו הוא רואה (?)". לכן „טעה עוד מי שחשבה התקשר החושים והסתבכם והפגשם, והיא היא הנותנת לכולם החוש. ואיך יתנו להם הם העצם"? [א"ש: דעת רס"ג אם כי לא הבין אותה מנקודת האמת ע"פ הקירת הטבע יש בה גם מצד ההשקפה האמתית, וכן היא דעת גדולי החוקרים האידיאליסתים, שכל מה שישיגו החושים איננו כלום בלתי ציור הנפש כלומר השכל, ואם למשל יראה חוש הראות לא ראה כלום, כי אם הברקה בעלמא, אלא שהציור האמתי ישיג ע"י כחות השכל ושזהו ציור השכלי, וחולקים ע"ז המטריאליסתים, ואין כאן מקום להאריך]. מושב כחות הנפש לפ"ד רס"ג (והוא דעת כל הקדמונים) הוא הלב, ואמנם היא צריכה לגוף „שהיא לא תפעל אלא בגוף". וע"פ הדעה הזאת הוא הולך ומבאר סבת הדבר, שנתנה הנפש בגוף, והוא מבטל דעת האומרים, כי בזה הרע היוצר להנפש, יען כי הדעה הזאת היא „מתכלית השקר", „כי פעליו כולם ישרים וטובים, ולא ברא הבריאות כ"א להועילם ולא להזיקם". „כי „אלו היה מניחה [הבורא את הנפש] נפרדת [מן הגוף] לא היתה מגעת אל „נועם ולא אל הצלחה ולא אל חיים מתמידים, כי הגעתה אל כל אלה „איננה כי אם בעבודת בוראה, ואי אפשר על הק הבניה אל העבודה כי „אם בגוף, מפני שעמו היא פועלת כל פועל, כמו שהאש אי אפשר לה „להראות כ"א בהתלותה בדבר... ואלו נשארה הנפש לבדה לא היתה „פועלת דבר".

הנפש ההיא, לפי מה שציירה הרס"ג היא בעלת בחירה ועונש. כי האדם בעל הנפש הוא ברשות עצמו להרע או להטיב. כי הבורא „שם הבחירה ברשותו וצוהו לבחור בטוב". והדעה הזאת מוכיח רס"ג מצד המושכל, כי „אם היה מכריחו [לאדם על מעשיו] לא היה ענין לצוויו והזהרתו אותו. ועוד... לא היה נכון לענשו עליו". וגם היה מצד היושר

שיהיה הגמול שוה לעושה טוב ולעושה רע, כי שניהם מצווים ועומדים ע״ז ועושים הם רצון מי שבראם; „כמו שאם היה חכם משים אחד משני אומנים לבנות והשני להרוס יחייב לתת שכר שניהם״. ואמנם הבורא אינו חפץ ברשעת הרשע, ואם נשאל, איך יתכן שיהיה דבר במציאות נגד חפץ הבורא, ע״ז נשיב, כי אמנם הבורא אינו מואס בזה מצד עצמו, כי אם ע״י שמזיק להאדם, וזה נתן ברשותו להטיב או להרע. מובן מאליו כי גם הרס״ג לא עלתה בידו להתאים את הבחירה עם ידיעת הבורא, ולפי דעתו הבורא „יודע הדברים על אמתת הויתם, ומה שיש מהם ממה שיתחדשהו [האדם] הוא כבר ידע שיתחדשהו, ומה שיש מהם שיבחרהו האדם, כבר ידע שהאדם יבחרהו״. וע״פ הדברים האלה הוא מבאר מהות הזכיות והחובות, הגמול והעונש, ומבטל דעת האומרים, כי „כיון שהבורא הוא שופט צדק, לא היה מביא יסורין על העוללים, כי אם על חטא שחטאו נפשותם בעת שהיו בגוף אשר קודם גופם״, לכן יש „אנשים ממי שנקראים יהודים״ מאמינים בגלגול הנפש, וענינו „שרות תשוב בשמעון ואח״כ בלוי... ויש רבים שאומרים... שתהיה רוח האדם בבהמה ורוח הבהמה באדם ודברים רבים מזה השגעון״. ואולם רס״ג מחליט, כי הגמול והעונש אינם מה שנראה אנו לעינים, כי אם הכל נגלה בחכמת הבורא ויש גמול ועונש לעתיד לבוא אחרי הפרד הנפש מן הגוף. ויען שאי אפשר להבין צדקת הבורא בעוה״ז „מפני שצדיק ורשע שוים בו״, התחייב לרמוז בו אל חיי העוה״ב. וע״פ הדברים האלה מבאר הגאון מה הם חיי עולם הבא, כי הוא, „מדור העוה״ב, אין בו לא מזון ולא קנין ואין צורך לשדות ולא לצמח ולא לנהרות ולא להרים ולא לנחלים ולא לכל דבר שדומה לזה״. ולפ״ד הרס״ג תשתנה גם הטבע, כי „בעבור האויר אשר בין שתי קצוות האלה, כבר התברר לנו שהוא מושך גופנו, מה שהצריכנו אל תמורה תחתיו מהמזון, ומפני שיהיו בני אדם בעוה״ב אינם צריכים מזון, התחייב שיהיה האויר להם שלא כטבע האויר הזה, עד שלא יצטרכו אל המזון״.

ואמנם מה שנאמין בתחית המתים, אשר „יחיה (הקב״ה) בעת הגאולה, הנה הגאון מוכיח ע״פ מופתים וראיות לקוחות מן הטבע, כי אין הדבר נמנע ואם הוא אפשר בהכרח שיהיה אמת, שהרי באו עליו מאמרים מן הנביאים המרמזים על הבטחות הבורא. ויען כי באו בתורה יעודים לבלתי שבים בתשובה, שלא יחיו לחיי עוה״ב ולא יקומו בפקוד ה׳ את מתי־עולם „נתחייבה תחית המתים לכל שב... ומעטים הם מבני עמנו שמתים בלי תשובה״. וענין תחית המתים לפ״ד רס״ג, כי לא ימותו עוד, „אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל נעימות העולם הבא״, ע״פ שאמרו רז״ל מתים שהקב״ה עתיד להחיותם שוב אינם חוזרים לעפרם, ובאשר יקומו יכירום אבותיהם וקרוביהם. ומי שמת סומא או מבוטל מאבריו, אמנם „עומדין במומן ואח״כ מתרפאין״ כדעת רז״ל וכו׳. ולא נוכל לכחד כי אמנם הן דעות גסות והמוניות, אולם נראה כי כתבן רס״ג בשביל ההמון, כי כן אומר בעצמו (סוף מאמר שביעי): „וכתבתים על ספר להיות לבני ישראל

„לבטחון, והוא שראיתי שהאמונה תתישב בהם בעבור שבעה דברים. מפני „שתחית המתים אות גדולה מאותות הבורא הנגלות, ובבטחון בהיותה „תוספות בהאמין ביכלתו, וכי כל הנביאים מתקבצים בה. והנה אנחנו היום „מתאוים לראות אחד מהם כל שבן כולם, וכל המלכים הגדולים והצדיקים „והחכמים מתקבצים בה, עוד אשר אנחנו נכספים לראות אחד בהם. „ושקרובי כל אחד מהם אשר התאבל עליהם ודאג להם מחברם, ויראה „הבן אביו, והאח אחיו והאוהב אוהבו.. והרבה לדברי הנפש אשר הנפשות „תלויות בהם יגלו לנו כשיהיו וכו׳ וכו׳ ואלה הטובות חייבו אותי לקיים „אמתתו ולהועיל להאומה ולהישירה בו״. — כי אמנם להועיל לאומתו כוון רס״ג בכל ספריו ומאמריו. לכן הוא מאמין באמונה שלמה בגאולה אחרונה אשר „הודיענו אלהינו ע״פ נביאיו שיגאלנו קהל בני ישראל מן העוני אשר „אנחנו בו ויקבץ נפוצותינו.. ויביאנו אל עיר קדשנו וישכיננו ונהיה סגולתו „ונחלתו״. והגאולה תהיה רק אם נשוב אל אבינו שבשמים, ואפילו יבא הזמן המובטח לנו שיגאלנו ולא שבנו אי אפשר שיגאלנו, ולכן הקב״ה מעמיד גזרות על ישראל, כדי לשבר יצרם הרע שישובו אל אביהם שבשמים ואז הוא גואלם. ואמנם „מחוזק הצרות הנמצאות יצאו רבים מהם מתורתם וישארו הנשארים המתבררים המזוקקים ואז.. תבוא הגאולה״.

זאת היא היהדות וזאת היא תורת האדם הישראלי, אשר נתן לו הבורא תורת אמת לצרפו ולהטיבו באחריתו, וזאת היא התכלית המכוונת בדת־אל אשר נתן לעמו, כי על ידה יגיע הישראלי אל האמתיות טרם שעלה בידו לדעת כל זה בשכלו, ואמנם היב אח״כ לצרף כל אלה הדעות בכח שכלו והבנתו.

על פי הדברים האלה כתב רבנו סעדיה תורתו וחכמתו, ואמנם לא נוכל לעשות שקר בנפשנו, להחליט כי קלע בכל מקום אל מטרת האמת וכי דעותיו בפלסופיא הן דעות אמתיות וקימות לעד. שטתו הפלסופית היא ע״פ הדעות הרגילות בימיו בין חכמי ישמעאל. אולם הוא פתח הדרך להבאים אחריו ומימיו עד דורנו זה לא חסרו חכמים גדולים לישראל, אשר השתדלו לאחד הדעות הדתיות עם הפלסופיא המושלת בימיהם, איש איש כפי דורו וכפי הדעות המנשבות בזמנו בגלגל ההשכלה, אם ההשתדלות הזאת טובה היא עוד לא נדע אף בימינו אלה ומה גם בדור רבנו סעדיה לפני אלף שנים, שהרי הדעות הנאמנות אודות היהדות והדת הישראלית המושלות בימינו, הן קנין ההשכלה הנוכחית המיוסדת על החקירה התולדתית. וכל זמן שחסרה זאת הלא רק האמצעי האחד היה למען חזק את עם ישראל באלהיו ובדתו, והוא להאיר ההשכבה של המון העם הבוערים, ולהבריק להם אור הדעת, למען לא תתהפך היהדות הצרופה לפטישיזם, ומצד השני להבב הדת הישראלית על בניה, למען לא יאמינו המשכילים, כי לנוגה ברק הדעת תמס תלך הדת. בשטה זו החזיק רבנו סעדיה ובמסלה זו דרך אח״כ רבנו

משה בן מיימון וכל חכמי ספרד הגדולים, וכל החולקים עליהם ומראים פחיתות השתדלותם ע״פ האמתיות אשר נגלו בימינו אלה, הרי הם עוצמים עיניהם בחזקה נגד תהלוכות הזמן ולא ידעו כי דור דור ודורשיו, ומה שנגלה לנו לאמת גמורה בהכרת היה נעלם לפני רבות בשנים.

איש כרבנו סעדיה, אשר תמיד עמד בקשרי מלחמה נגד אויבי הדת והאומה ותמיד הרב ומגן בידו, או לעשות מלחמת תנופה באויביה או להגין עליה, לא ימלט, כי לפעמים יחטיא את המטרה ויורה החצי ממנה והלאה. כאשר ראינו את הרבנו סעדיה, אשר למען לסתום פיות המקטרגים מכת הקראים החליט פעם אחת, כי תמיד היו היהודים מקדשים החדש ע״פ החשבון ולא ע״פ הראיה, דבר שהוא בודאי בלתי אמתי ואשר אי אפשר הוא, כי לא ידע רבנו סעדיה כי שקר החלטתו. וכן דעתו בענין שני ימים טובים של גליות, שהוא סותם את פי המקטרגים בזה, כי כן מעולם צוה ה׳ את משה רבנו והוא צוה לישראל שיהיו עושים בארץ יום אחד ובגליות שני ימים. וכן בחפצו להצדיק התורה שבע״פ ע״פ דברים שאין להם שחר, לא לומר בפירוש כיאות לחכם שכמותו: הדת מסורה בידי מנהיגי הדור והם מתקנים בכל דורם לפי ההכרה והנאות, והם המציאו תקנות לישראל, וזאת היא תורה שבע״פ, שהרי מסיני נצטוו בני ישראל: ועשית ע״פ הדברים אשר יורוך, וגם המנהגים שאחזו בהם האבות הם לפעמים מנהגים טובים ומזקנים נתבונן לעשות הטוב והישר וכו׳, תחת זה הוא בא בדעות קלושות וחלושות להוכיח מציאות תורה שבע״פ ממשה ליהושע וכו׳ „כי הדעת לא יתעיב, כי „יכשר ה׳ לצוות לעבדיו מצוות מאה ויצוה לנביאו שיכתוב המשים וישימו „בפיהם לחמשים האחרים ולא שיכתבו, כמו שיכשר לצוות מצוות ולא יכתבו „כל עיקר. והלא תראה כי אבותינו הרבים (אולי צ״ל הורונו) אשר כל המצוות „היו מקדם ולא נכתבו [1]), כן משנה ותלמוד, היו מקדם ולא נכתבו וכו׳.״ (מאמר „יהי מאורות״ כ״י בביהמ״ד בווינא מובא מראה״ו הדו״ד ה״ד צד 140—41). כן לא טובה מזו דעתו, כי בעשרת הדברות כבר נבללה כל תורה שבע״פ, שהוא רק דרוש פיוטי. ופעם אחת כהש מכל וכל, כי היתה מחלוקת בין בני בית שמאי ובית הלל עד הכאה, עד שפתח לו סלמון בן ירוחם הגמרא והראה לו דברים ככתבם, כי אמנם הובא שם: תנא יהושע אינווא תלמידי ב״ש עמדו להם מלמטה והיו הורגין בתלמידי ב״ה וכו׳ „לקוטי קדמוניות״ (נספחים צד 14) ואין לדרוש מרבנו סעדיה, כי היה לו לדעת המעשים בקורית האומה המשולבים עם הספור הזה [2]), כי הקירות התולדה לא היו

---

[1]) לדעתי יש כאן רמז לדרוש חכמינו, כי אברהם קיים תרי״ג מצות וזה היה טרם שנכתבו, וא״כ ראיה לענין הפך לדעות המתפקרים. הם אינם מודים בתורה שבע״פ והוא בא בדרוש אחד, שאין בו רק הדוגמא ואיזה רעיון מוסרי, להוכיח בענין נכבד כזה.

[2]) ר״ש פינסקר בהערה שם המציא תחבולה חדשה להגן על התלמוד, באמרו, אמנם נמצא המאמר בתלמוד, אבל הוא גוזמא, ומי הוא יהושע אונוא שנאמין לו? (אגב אעיר בזה כי יהושע אונייא [ולא אונוא] נזכר איזה פעמים בירושלמי וכפי הנראה היה תנא, ר״ל בזמנ

נפרצות בזמנו, אלא שלא כדין עשה להכחיש המציאות. אולם כל אלה הם דברים קטנים בערך לעמת המעשים הנמרצים שעשה והשאיר אחריו ברכה לדורות, ולא רק במדינת בבל נראה פעלו והדרו על אחיו, כי אם מימים ההם נמשך, כי אהבו בני ישראל את הדעת ובנו היכל ישראל על החכמה, ולא פסקו עוד צנורות ההשכלה לעמנו מדור לדור. חכמתו היתה מעין המתגבר, אשר ממנו שאבו החכמים תמיד והוא היה נר לדרכם.

אם נחפוץ לדעת מה היה גורל האיש הדגול מרבבה בעמו, הלא תספר לנו התולדה דברים מעציבים מאד. הפיץ רבנו סעדיה לשבת בשלוה ולהועיל לבני עמו והנה קפץ עליו רגזו של הריש גלותא והדריכהו מנוחה וגם המקרה הזה מפיץ אור על תהלוכות הזמן ועל מצב המוסר בימים ההם. לא נודע בברור, כמה שנים ישב רבנו סעדיה בשלוה על כסאו והרים קרן הישיבה הסורית, והנה פתאם יצא ריב בינו ובין הריש גלותא. זה האחרון הפיץ בבצע מעשקות ויהי היום ויבואו לפניו יורשים חולקים בנחלה לדין ואחד משני הצדדים הבטיח לו מעשר מכל אשר יגיע לו שלא בצדק, והדבר היה נכבד מאד, כי רק המעשר העולה בחלקו של דוד בן זכאי היה שבע מאות זהובים. לאור ברק הזהב נתחכם הריש גלותא והוציא פסק דין לטיבת המשחד, אולם היה צריך לחתימת הגאונים, כדי שיהיה קיום ואשרתא לדבר. והנה מר כהן צדק הגאון של פומבדיתא חתם מבלי חקור ודרוש, כי הגאונים היו תמיד כלי חפץ בידי העריצים אלו ראשי גליות בבבל. אולם מר סעדיה גאון ענה, הלא אינכם צריכים עוד להתימתי, יען כי כבר חתם הגאון מפומבדיתא, כי היה הדבר קשה עליו להעמיד התימתו על עוות הדין; ויהי כאשר הפצירו בו, כי יאמר, מה עול מצא במשפט הריש גלותא, ראה הכרח לגלות הסוד, והדבר נודע לדוד בן זכאי ויקצוף מאד והמתו בערה בו. בתחלה שלח את בנו לבקש מהגאון סעדיה התימתו, וכאשר ענה הגאון: כתיב בתורה: לא תכירו פנים במשפט, שלח את בנו עוד הפעם להפציר בו, ואולם בראותו כי כל הפצרתו לא תועיל, הרים יד ברס״ג. אנשי הבית בראותם זה השליכוהו החוצה ויסגרו הדלת בעדו. אז התגלע הריב בין ריש גלותא ובין רבנו סעדיה וזה האחרון הוסר מגאונות. אכן רס״ג לא שם יד לפה והחרים את דוד בן זכאי והסיר אותו מנשיאות, אולם מעת ההיא נחלק העם לשנים, והיו שני ראשי גולה ושני גאונים בסורא, ושם נקרא איש בליעל כלב בן שראגדו שמו, תקיף ועשיר מבעלי בריתו של דוד בן זכאי, וזה התנדב ששים אלף זוז לשוחד, וע״י פקידי הממשלה, אשר השוחד לקח את לבם, יצא דין על רבנו סעדיה להגלות ממקומו ויתחבא איזה שנים במקום סתר. זאת היתה אחרית הריב, אשר רב רבנו סעדיה לכבוד האמת והצדק וזאת היתה

הלכות ומצות, עיין סדר הדורות ערך זה). ובש״ס ג״כ בקנה לגון דחה אותה, אחרי הספור הזה נמצא ג״כ בבבלי והוא מפורסם מאוד באומה ובאור פרסומו ג״כ אחרי שנים רבות ונתוכחו אם טוב עשו אז לגאון הרב בבית המדרש. ובכל נדע שהענין הזה היה קרוב לפני הולכן הבית והריב הזה היה ריב פוליטיקי בין המפלגות השונות.

תמונת היהדות בזמן ההוא, כי ע״י מלשינות ושחד גברה כת הרשעה להדוף ממקומה איש עומד לנס עמים. אם כי לא באה לנו ידיעה ברורה על זה, הנה נוכל לשער מעצמנו, עד כמה שמחו אז הקראים, כאשר נגלה הריב במחנה הרבנים ונראה פרץ נבעה בחומת היהדות המסורה [1]. האדם הגדול, אשר החזיר עטרה ליושנה, אשר היה הראשון שנלחם מלחמת תנופה באויבי היהדות התלמודית, אשר השיב מלחמה שערה והציל כבוד עמו, האיש הזה נדח ממקומו ותחתיו הושיבו את אחד מצעירי תלמידיו, רב יוסף בר יעקב אשר אין לו שם בחכמים.

ולהגדיל העול והחמס הוציאו אויביו קול, כי רבנו סעדיה איננו מזרע ישראל, כי אם בן גרים וכתבו על זה חבור עצבים והתמו עליו דוד בן זכאי ומר כהן־צדק הגאון מפומבדיתא, אשר חפץ להתכבד בקלון חברו, וכל זה בלי ספק להשפיל ערכו בעיני ההמון ולהגדיל שנאתו נגדו, וגם הביאו להם עדי שקר וחתימות מסוחרים להעיד על רבנו סעדיה, כי בן גרים הוא מבני הנכר אשר בעיר דלאץ אשר במצרים קרוב לפיתום (כאשר הוכיח החי׳ ר״א הרכבי בטוב טעם ודעת), ובמכתב־עמל שהוציאו הריש גלותא והגאון מפומבדיתא כנוהו בשם: „אפקורס מן הנכרים הדלציים״ והחבירו עליו בזיונות וגדופים. וכאשר ענה להם הגאון בספרו „כתאב אלטארד״ (ר״ל כתב של הריש גלותא, והוא ספר „הגלוי״) והוכיח, כי הוא מזרע היהודים מיוצאי ירך שלה בן יהודה, הוסיפו אויביו לנבל שמו, כי הכל שקר הוא, וכי עי״ז שמיחס עצמו עד שלה בן יהודה הוא עושה עצמו ממזר (כך אבין אני בדברי כלב, באמרו: „וימזר עצמו לאמר מבני יהודה אני״, עיי״ש). גם שאלוהו בלעג, מדוע לא הוציא כתב יחושו זה י״ג שנה וכדומה מן ההבל.

אולם סוף סוף בא הקץ לדברי רוח האלה, והריב, אשר שם שמות בישראל, חדל ע״י אנשים טובים וישרים. וזה הדבר אשר העלה ארוכה ומרפא להנגע הזה, אשר כמה שנים עמד בעינו: איש אחד מארץ נכריה בא לדון בבבל נגד איש בבלי, והוא (הנכרי) ברר לו את מר סעדיה לדיין, בעוד שהבבלי ברר לו את הריש גלותא לדיין, ויהי כאשר בא הנכרי לבית הריש גלותא להזמין את הבע״ד השני לפניו וכאשר שמעו אנשי ד׳וד בן זכאי, כי ברר הנכרי את מר סעדיה לדיין התנפלו עליו והכוהו הכה ופצוע. הדבר נשמע בעיר וירעמו כל החשובים פנים והיטב חרה להם, כי נעשתה הנבלה הזאת בישראל, וכי אחרית הריב הזה תהיה מרה, יען כי על ידיו למצות

[1]) זכר לדבר אמנם יש, כי בחבור שכתבו אויבי ר״ס נגדו והוציאו עליו קול כי בן גרים הוא, נמצאה רשימה מקראי אחד, המוסיף על דברי הריבות, כי אמנם כלב בן שאגרדו השיב על שכלות רבנו סעדיה, המיחס עצמו עד שלה בן יהודה, וישאל אותו, מדוע לא יחסת עצמך לפני שלש עשרה שנה ליוצא ירך של שלה בן יהודה. (עיין כ״ז מאמרו היקר של ד״ר הרכבי במ״ע Israel. Monatschr. הנספח למ״ע „Jüd. Presse“ שנת 1890 גליון 12, וכל דברי העלילה הזאת לקחתי משם). כפי המסופר משרירא גאון (וזה הוא בודאי כל סמכא בענין הזה) היה רק המון העם מתנגדי מר סעדיה, אולם אתו היו נטירי קרתא וכל החשובים.

ומהלומות יקראו כל הימים, ויועדו כל חשובי העדה בבית כשר בן אהרן, והוא היה חותנו של כלב בן שראגדו, איש הזרוע, אשר רק הוא היה מחרחר הריב ומוסיף המדורה בין ר״ס ובין דוד בן זכאי. ויצעקו כלם לאמר: מה הדבר הרע הנעשה בקרבנו, הלא עליך לגדור הפרצה ולדבר על לב חתנך שיחדל מריב, כי מרה תהיה באחרונה. הדברים האלה נגעו ללב האיש החשוב הזה ויאות להם לדבר על לב הריש גלותא, כי ישכח כל מה שעבר וישלים עם מר סעדיה, ויעתר דוד בן זכאי לדברי כשר בן אהרן והבטיח להחזיר השלום ולחדול מריב. אח״כ דבר כשר בן אהרן כדברים האלה גם באזני מר סעדיה, וגם הוא נאות לשים קץ לריב, ובאופן זה השלימו ביניהם באותו מעמד ויחבקו וינשקו איש לאחיו. והיה זה ביום תענית אסתר ואז הפילו גורלות מי יסעד אצל מי בסעודת פורים וזכה הריש גלותא בגורל ונשאר מר סעדיה אצלו שני ימים, ולפי שמספר הגאון שרירא באגרתו הנודעת חזר מר סעדיה לגאונות, כי ר׳ יוסף בן יעקב התפטר ממקומו ולקח רק הספקתו כמקדם ומר סעדיה ישב עוד על כסאו, אולם לא הוברר עוד, אם באמת חזר רס״ג לגאונות.

אולם דברי הריבות והרדיפות שרדפו את רס״ג והצער שצערוהו בעלי זרוע — כל אלה המקרים הרעים הקצירו את ימיו ולא ראה עוד מר סעדיה בטוב מזמן ההוא, רוחו חבלה וגם גוו התמוטט על כל העול והחמס שעשה עמו דוד בן זכאי, איש שלומו אשר הגדיל עליו עקב והעוה עליו הדין. מני אז תקפתהו מרה שחורה וקודר הלך בלחץ הזמן. כה היו ימיו מעטים ורעים, עד כי כבה נרו, נר אלהים, ויגוע ויאסף אל עמיו בשנת החמשים לחייו (שנת ד׳ אלפים תש״ב), טרם מלאו ימיו.

* * *

הנה ראינו קורות חיי איש דגול מרבבה, עומד לנס עמו. פעולותיו נתנו עז ותעצומות לעם ישראל, אמנם מעטים ורעים היו שנות חייו, אולם חיי איש כזה לא בטפחות ימדו ולא על פי מספר שנותיו נספר תהלתו לדור, כי אם על פי מעשיו ופעולותיו. במלאת אלף שנה לשנת הולדתו ונראה כי שמו עודנו חי בקרבנו וכל חכמי לב בכל העמים יתנו תוקף חכמתו הלא נוכל להמליץ עליו, כי לא חי רק בשביל זמנו, כי אם בשביל עולם הנצחי, כי לא כמות אחד העם מת האיש הגדול הזה, הוא עודנו חי ורוחו מתהלכת עמנו. שמו יזכר לדור אחרון, כל ימי היות אמתנו, וכל עת לא יכחד קימה — זכרו לא יסוף מזרעינו!

בילוגראדי, בירח אלול שנת התרנ״א.

הוספה

הנקוד והטעמים והמסורת מדינחאי ומערבאי

הנה פצותי את פי באמצע מאמרי ואמרתי, כי הנקוד והטעמים אינם המצאת הקראים, א"כ מוכרחים אנחנו להודות, שאינם גם המצאת רבנים אדוקים נלהבים אחרי התלמוד, שהרי במקומות אין מספר עזבו דרש התלמוד ופרשו הכתוב לפי הפשט הנכון. ורק לעתים רחוקות מאד שנראה בהם עקבות הדרש, וזה רק במקום נחוץ מאד. ואמנם אי אפשר בשום אופן שיצא ענין כזה מישיבות בבל (כמו שחשב שד"ל בספרו היקר „וכוח על הקבלה וקדמות הנקוד"), גם אם נמצא נזכר בתלמוד ומדרשים שם קרא או קרוי או קרויא, ובפרט שאלו הכנוים נמצא רק בא"י ולא במדינת בבל. ומן התאר קרא או קרוי, שר"ל מלמד המקרא או דורש המקרא, עד המצאת הנקוד והטעמים, שהיא הכמה נפלאה ועמוקה, הוא ג"כ צער גדול. וגם אם נאמר שבמדינת בבל המציאו ג"כ נקוד וטעמים (והם הנודעים בשם נקוד האשורי) הנה ההכרח יביאני לומר, שלא הישיבות בבבל חדשו הדבר הזה, מפני שאי אפשר הוא, וכמעט שיש לו טבע נמנע קים, שחכמי הישיבות ימציאו נקוד וטעמים ולא יחושו לדרשת חז"ל על כל פסיעה ופסיעה, ואני ארחיב משפטי ואומר: שאפילו אם היו חפצים לעשות כן לא היו יכולים, כשם שאי אפשר ליהודי, אשר רוב ימיו בלה בלמוד התורה ע"פ פירוש רש"י והמדרשים, שיכנס במוחו פירוש ע"פ הפשט ואף אם יעמול למרות חפצו ובלי משים הוא נכשל במדרשים [1]. — והנה אמרתי שלפעמים הלך

---

[1]) בדבר נקוד האשורי (או הבבלי) עוד לא הוברר הדבר, היכן היא ארץ מולדתו ועדיין הדבר שקול. ואף כי החליט הח' רשד"ל בברור שארץ מולדתו היא בבל, יען כי רק נמצא ברשימה אחת בחומש כ"י עם תרגום הנמצא בפאלמה ושם נאמר: תרגום זה נעתק מספר אשר הובא מארץ בבל והיה מנוקד למעלה בנקוד ארץ אשור והגהו ר' נתן וכו' והגיהו ונסחו לנקוד טברייני (עיין „הליכות קדם" צד 42), והסכים לו הר"ש פינסקר (במבואו צד 2), אולם יש עוד ראיות נגדו, ועוד לא תמה החקירה בזה. עכ"פ נראה כי הנקוד הזה איננו דוקא בבלי, שהרי נמצא גם במדינת ערב בכמה כ"י וצורתו משונה מעט מצורת האשורי הנמצא בנביאים אחרונים שהביא פירקאוויטש. והקושיא היותר גדולה היא, כי רבנו סעדיה גאון היה בבבל לערך שנת 920 (דתר"פ) והוא מזכיר את הסגול הנמצא בנקוד טברייני, והכ"י היותר קדמון שיש לנו עם נקוד האשורי הוא משנת 916 (דתרע"ו), א"כ לא השתמשו אז רק בנקוד הבבלי גם במדינת בבל (שכ"י משנת 856 (דתרי"ו) הנמצא בקמברידש סימן 12, וכן כ"י מצובא שמיחסים אותו לבן־אשר הם מזויפים, עיין Bohl בספרו Kanon u. Text צד 88). וגם מה שאמר רש"פ, כי נקוד האשורי ישכים בכלל עם מסורת בן נפתלי שהיא מסורת מדינחאי, איננו אמת, וכבר העיר הרב אנגלי כי במסורה נרשם על וַתַּעְגַּב (יחזקאל כ"ג, ה') לפי מדינחאי וַתַּעֲגַב (עיין מנחת שי) ואם ע"פ נקוד האשורי הוא, מה הבדל יש פה? הלא אין סגול בנקוד זה וגם כל נקוד

בעל הטעמים (והנקוד והטעמים מטופס אחד הם והם מתפעלים זה מזה, ראה"ו בדרו"ד ה"ד צד 258) אחרי דרוש חז"ל וזה במקום דוחק גדול. ויש לי עוד ראיות ומופתים לזה, אבל צריכים אנחנו לחקירה עמוקה ורבוי ספרים (כי אין אמן בלי כלים, ובפרט בענין יקר ועמוק כזה) ואני אין הפנאי שלי ויושב אנכי במקום שאין שם ספרי חקירה וחכמה כאלה זולתן המעטים אשר תנני ה', לכן לא ארחיב הדבר לע"ע, רק אראה איזה מקראות שהטעימי ע"פ מאמר התלמוד: בפרשת אחרי מות, דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש וגו' העמידו את האתנח תחת תיבת לפרכת וזה הוא כפי דעת ר' יהודה בגמרא דמנחות כ"ז (כמו שהוכיח שד"ל בוכוהו צד 95), ואם גם נראה בזה חופש גדול שעזבו דעת הרבנן ואחזו בדעת ר' יהודה, אבל גם זה איננו לפי הפשט, וראוי היה להעמיד הסגולתא על תיבת הקדש, ומבית לפרכת עד הארון הוא מאמר מוסגר וצריך להעמיד האתנהתא תחת מלת הארון, אלא שלבעל הטעמים נראה דעת ר' יהודה לאמת, שמבית לפרכת הוא בלא יבא, ואל פני הכפרת הוא בלא ימות. יותר ברור מזה נראה ביחזקאל מ"ד, כ"ב: והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקחו, שהפסיקו מלת אלמנה בטעם מפסיק גדול (זקף קטן!) לרמז עי"ז בברור עם פירוש חז"ל, שרק מקצת כהנים, כלומר כהנים הדיוטים מותרים באלמנה. ואמנם אין זה פשט הכתוב, כי אם חדש הנביא, כי רק אלמנת כהן מותרת לכהן ולא אלמנת ישראל. ומה שיתנגד זה למה שנמצא בתורה זה הוא דבר בפני עצמו ואין מקומו כאן. וכן בפסוק וירא ישראל את מצרים מת, שכבר טענו ע"ז הראב"ע והרשב"ם.

אותיות השמוש באיתן קו בפתח?! — כן לא הוכרע הדבר אם הצדק עם רש"ש. בסימן החירק הוא יו"ד קטנה וכן החולם (: בנקוד האשורי) הוא וא"ו מנוקד, ויותר נראה שגם בסימן הצירה (‥ כמו בטברייני) והחירק (. כמו בטברייני) ואולי גם חולם (: באשורי) נראה עוד עקבות הנקוד הטברייני לסמן התנועות ע"י נקודות וקוים. וכן נראה בנקוד השוריק שבאיזה כ"י יש לו שני סימנים או קו עומד (ו) אם המלה השלה ונקודה באמצע הוא"ו (וּ) אם היא מלאה כאשר היא בנקוד הטברייני. וכ"ז מראה בברור עקבות הנקוד הטברייני. ובכמה כ"י מצאו הנקוד מעורב כמו הטברייני, רק במקום השוריק יש להם סימן הגמה, ולכן יש רגלים להשערה, כי אמנם הנקוד שלנו הוא המוקדם ושהשתמשו בו במערב ובמזרח, רק באיזה מקומות התחילו להשתמש בסימנים חדשים ע"פ סימני הקריאה של הערבים, ובאשר עשו הם האל"ף והוא"ו לסימני הקריאה (שהוא הפתח והגמה) עשו כמוהם בקמץ ושוריק שהראשון הוא כעין אל"ף והשני כעין וא"ו). ועוד ע"ז יש להעיר, כי בכ"י המובאים מערב (וכן היה בכ"י פרמא) החומש ושאר כה"ק הם בנקוד שלנו והתרגום הוא עם נקוד הבבלי, ועוד לא מצאנו ישוב על פליאה זו. ויש לומר, כי אולי לא חפצו להשתמש בנקוד הטברייני הקדמון והקדוש כבר בעיני ההמון לדבר אחר זולת כה"ק (ולכן גם ספר הי"ד להרמב"ם הנמצא מנוקד, הוא עם נקוד הבבלי) והמציאו נקוד חדש, ואח"כ שכחו ונקדו בו גם כה"ק. ועכ"ז אני מודה שהיא תשובה דחוקה, עכ"פ אין הדבר ברור וגם איננו אמת מה שאמר רש"ש, כי נקוד האשורי הוא יותר פשוט אדרבה נראה בו קומפליקאציון יתר הרבה, וכן הדבר בנוגע להטעמים, ועיין עוד להלן.

ומי המציא הנקוד והטעמים והמסורה?—ע״ז נשפך הרבה דיו ונשברו כמה קולמסים. וצריכים אנחנו להפריד מתחלה המסורה, בשביל שהיא רק מלאכה ואינה חכמה (שד״ל בספרו שזכרנו צד 105 - 104), ובעצם מטרתה נראה אותה מיוסדת רק על הנקוד, בזמן שכבר קנה לו זה זכות אזרח, ודקדקו בעלי המסורת למנות במספר כל נקודה ונקודה וכל פרט ופרט של המנקדים. נדבר לפי זה מתחלה מן הנקוד והטעמים, וכבר הוכיחו רבים וכן שלמים שהמצאת הנקוד היתה אחרי התימת התלמוד ולהכפיל דברים ע״ז הוא אך למותר. וגם נוכל לציין זמן המצאת הנקוד והטעמים בקירוב והיינו איזה זמן לפני ר׳ יהודאי בר נחמן גאון שמלך בראשית המאה הששית לאלף החמישי (דתקי״ט — דתקכ״ב = 62 — 759) ומסגנון השאלה שנשאל הגאון הזה, אם מותר לקרוא במגלה מצויינת (עיין דברים מחכמים על זה להוכיח כי השאלה היא על הנקוד בדדו״ד ח״ד צד 250 הערה 20) נכיר, כי בימיו לא נתפשט עוד הנקוד כל כך, ולהקדימהו יותר הרבה מזמן ההוא לא נוכל, שהרי גם מר נטרינאי בן הילאו גאון שמלך כמאה שנה אחרי מר יהודאי ג״כ נשאל עוד, אם מותר לקרא בספר תורה מנוקד (שד״ל ע״פ מחזור וויטרי כ״ת ח״ג צד 200) ונראה כי זה השיב לבני הארצות באירופא במקומות הרחוקים, אשר מעט מעט התפשט גם הנקוד מביניהם. ולפ״ז תהיה המצאת הנקוד במאה החמישית לאלף החמישי בקירוב אבל לא בצמצום.

אבל השאלה היותר קשה היא: באיזה מקום ומי המציא את הנקוד? וידוע הוא כי נחלקו בזה חכמי הדור, הרב שי״ר ועמו חבל הכמים מצוינים החליטו, כי המצאת הנקוד היה בא״י (עיין ע״מ ערך „אס״ ובקובץ מכתביו צד 61 ולהלן, צד 73 ולהלן, צד 82—75, צד 94—86), לעמתו הרב שד״ל מחליט שהיה זה בבבל (וכוחו צד 103 ואילך) ותיכף אחרי התיכת התלמוד באמצע המאה השלישית לאלף החמישי בקירוב. וטרם נבוא לפלפל בדבריו, אם באמת נעשה הנקוד שלנו בבבל, עלינו לדחות ראיותיו אודות זמן המצאתו. שהרי ממה שהבאנו מקודם, אי אפשר להקדים זה לזמנו של מר יהודאי גאון, כלומר במאה החמישית, כשתי מאות שנה אחרי חתימת התלמוד, ושד״ל יביא לזה שתי ראיות קלושות: איך ענין גדול וקדוש כהמצאת הנקוד והטעמים לא נשאר זכרו מפורש וכו׳ וזה יוכל להיות רק בזמן רבנן סבוראי. ואני אימר שזו ראיה לסתור, אם היה הנקוד כבר תיכף אחרי חתימת התלמוד בזמן רבנן סבוראי שהוסיפו עוד הרבה בגמרא, אי אפשר לגמרי שלא היה נכנס איזה דבור ממנו גם בתלמוד ולא ימלט שיבוא זכרו בגמרא בבלית. ומה שקשה, כי לא בא זכרו בימי הגאונים, כבר הקדמנו ואמרנו שחכמי הישיבות לא השגיחו כלל בענין הזה — אשר לנו נכבד ויקר הוא — ולגבי דידהו היה ענין מעט הערך, שיצא ממלמדי תינוקות, ומי יטפל בו, אחרי שאין לו שום יחס לאיסור והיתר, טומאה וטהרה וכדומה, כאשר גם רבני זמננו השקועים בלמוד התלמוד יביטו בבוז ושאט נפש על חקירותינו בענינים כאלה, מאחרי שאין נ״מ לדינא.

וראיה גדולה לזה, הלא סוף סוף בימי הגאונים כבר היה נקוד וטעמים ומסורה, והמסורה מתנגדת לתלמוד במקומות למאות, ומדוע לא דברו הגאונים ע"ז כלום, להימין או להשמאיל? אלא ודאי לא השגיחו כלום על אלו הלמודים. הראיה השניה של רשד"ל היא: איך אפשר שהמציאו הנקוד זמן מעט לפני צאת הדת הקראית ולא חלקו הקראים על החדוש הזה וקבלוהו? גם זה איננו ראיה. חדא, שהקראים אומרים שהם המציאו הנקוד (א"כ אין אמת בפיהם, שהרי מר יהודאי גאון קדם לדת הקראית כי בימיו נפק ענן, ובימיו כבר היה הנקוד), ושנית: אם היה הנקוד המצאת הגאונים בודאי היו הקראים צועקים ככרוכיא והיו ממאנים לקבלו, אבל בהיותו המצאת מלמדים, אשר בכלל לא היו כרוכים אחרי הגאונים, ואם לא היו קראים ממש, אבל עכ"פ בהלך רוחם היו יותר קרובים להם מאשר לחכמי הישיבות העוסקים במדרש והלכה, וגם לא הכניסו שום מדרש במלאכתם, מדוע יתנגדו להם הקראים. א"כ סמי מכאן דעת שד"ל בדבר זמן המצאת הנקוד ורק ע"ד מקומו אמנם צריכים אנחנו להקירה.

בימים האחרונים שכבר נגלה נקוד משונה מזה שאצלנו ונראה שזה הנקוד המשונה היה בבלי, אין שום ספק שגם בבבל המציאו נקוד וטעמים, אבל עכ"ז עוד נשארה השאלה: אם הנקוד שלנו הנודע בשם טבריני, או נקוד מערבי, מי המציאו: הבבליים או בני א"י. ואף כי רוב הרשמים מוכיחים כי הנקוד שלנו בא"י מולדתו, כאשר כבר הוכיח הרב שי"ר למדי (וביחוד ע"י שמות הנקודות והטעמים) הנה נשארו עוד איזה תמיהות לפי הדעה הזאת, כפי שהוכיח הח' שד"ל. א) שהרי נודע הוא שבא"י ידעו שתי הברות מאות רי"ש והיינו ריש הזקה (דגושה) ורי"ש רפויה, וכבר נזכר זה בספר „יצירה" שמונה הרי"ש בין אותיות הכפולות (וזהו סימנן המובהק והנכון: בְּגֶד כַּפְרְת) וגם ר' יונה גנאח העיד, כי בני טבריה יודעים לבטא הרי"ש ולהבדיל בין ריש דגושה וריש רפויה, בעוד שנקוד שלנו מונה הרי"ש בין האותיות הרפויות שאינן מקבלין לעולם דגש (מלבד במקומות מעטים ושמה ע"פ כלל ידוע ומוסכם). ואמנם על השאלה הזאת עוד לא מצאו תשובה נכונה ואין פותר אותה. ב) מצאנו שנקדו לפי דעת תלמוד בבלי, והיא מלת „מִקְטַל" בעובדיה שמשכוהו אל הפסוק הקודם ולא לזה שלאחריו, כאשר קראו בירושלמי (פאה פ"א): מקטל מחמס אחיך וכו'. ואולם זאת אינה קושיא עצומה, שהרי כבר אמרנו שלא השגיחו הנקדנים כל כך על דעות בעלי התלמוד ועשו כפי שכלם, ולכן אפשר שלא חכמי בבל הורו להם לפסוק פסוקא באופן זה, כי אם כן עלה בדעתם ע"פ הבנת המקראות, וכן לא השגיחו על קריאת המכילתא: נצבו כמו נד (בחולם) ונקדו כמו נֵד (בצירה), וכן בתורת כהנים חברו המקרא בנגעו בו וטמא עד הערב, והנקדנים הפרידו בנגעו בו באתנה (שד"ל שם צד 102). ולפעמים עשו כהירושלמי וחלקו על דעת הגמרא הבבלית בפסוק וקנמון בשם מחציתו (שקלים פ"ו), ומה שטען שד"ל, כי גם הפירוש מחציתו המשים ומאתים (שמחצית הבאתו תהיה ר"נ ושיהא נעשה ג"כ בחמש מאות, אולם לחצאין להרבות שתי

הכרעות) היא בבריתא מא״י, זה אינו שהרי עכ״פ מסקנת הגמרא הבבלית היא כדברי הבריתא ונגד בעל הטעמים. ג) במערבא פסקו ליה להאי קרא לתלתא פסוקי: הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכו׳, ובנקוד שלנו הוא בפסוק אחד. גם הקושיא הזאת נוכל לתרץ כמו שהוכיח הח׳ שי״ר בטוב טעם ודעת, כי בא״י היה נוהגים בזמן מן הזמנים לסיים קריאת התורה בשלש שנים והיו להם קנ״ה פרשיות בתורה, ולכן לפעמים הוצרכו לחלק הפסוק לשנים או לשלשה, כדי שיעלו ג׳ פסוקים לכל עולה (עיין קובץ אגרותיו צד 90, וזה מוכח ג״כ ממנין הסדרים במסורה קנ״ד — וצ״ל קנ״ה — ולזה כוון המדרש באסתר: ואין קנה, ע״י שלא קימתם דברי הברית מנין קנ״ה).— כלל העולה, כי מלבד הקושיא הראשונה (בדבר הברת אות רי״ש) אין ממש בשאר התמיהות. ומאחרי כי רוב הרשמים מראים בברור, כי מקום המצאת הנקוד שלנו הוא א״י ולא בבל, צריכים אנחנו לומר, כי אמנם בזמן המצאת הנקוד לא היו מבטאים גם בא״י הרי״ש דגושה, ואמנם בנקודנו נראה עוד איזה רשמים ישנים, כי מתחלה היה מדגישים הרי״ש, כמו שנמצא כמה רשמים ישנים אשר כבר בטלו ולא נדע מקורם וטעמם אל נכון (כמו דיני הדחיק, אשר עם כל הפלפולים הרבים להמציא כללים ופרטים עוד לא נדע שרש דבר נמצא בו). אבל אי אפשר להחליט, כי מתחלה היה הבדל בין רי״ש דגושה ורפויה גם בנקוד שלנו (כמו באותיות בג״ד כפ״ת) ואח״כ אבד, שהרי כמה דיני נקוד נוסדו ע״ז בנקודנו, כי לא תקבל הרי״ש שום דגש. א״כ או כי נטיל ספק באמתת דברי ר׳ יונה גנאח, או כי נאמר, כי אמנם היו בני טבריא יודעים הבדל רי״ש דגושה ורפויה, אבל בנקוד שלנו לא נראה אותותיו זולת רשמי הנקוד הישן הנקלט בנקודנו (לא רק בדבר הרי״ש כי אם גם בפרטים אחרים), אשר אנחנו נחשוב כי הם יוצאים מן הכלל, ובאמת הם רק שרידי נקוד ישן, ובאמרי: נקוד ישן אין כונתי לומר, כי אמנם נמצא עוד נקוד טרם המצאת נקוד האשורי והטבריני, כי אם כדעת פינסקר, כי מקדם התחילו המלמדים להמציא איזה סימני הקריאה איש איש בהעולה על דעתו, עד כי יצא הנקוד בסדורו הנפלא הנמצא אצלנו (עיין „מבוא לנקוד האשורי״ צד 6 ובהקדמתו האשכנזית צד XII).

ועוד נחקור אם אמת בדעת ר״ש פינסקר, כי נקוד האשורי הוא הקודם, יען כי הוא יותר פשוט (שם צד XV). אני לא כן אחשוב, כי אם בזמן אחד (ולא אכפת מדי אם יש הבדל בעשרים או בשלשים שנה) יצאו שניהם זה בלי זה [1]. בבבל המציאו נקוד שאיננו חודר כל כך לשנויי ההברה והמבטא

[1]) ועדיין הדבר שקול, מי קדם למי. ובתחלה נאמר עוד הפעם שנקוד האשורי איננו פשוט כל כך גם בדגמאות שהביא רש״פ ובפקסימיליא שלו, ובפקסימיליא שהדפיס הה׳ Baer בהוצאה שלו מספר איוב נראה כבדות יותר גדולה ממה שנתחבר גם השוא עם התנועות. ובהערה הקודמת כבר אמרתי כי יש רגלים לדבר, שנקוד שלנו הוא מוקדם יותר ואחריו באו חכמים אחדים להשלימו עוד יותר, וזהו נקוד האשורי בתמונותיו הרבות שלא נתקיים יען כי הוא חסר הסדר הטוב והשטה הקלה והעמוקה של נקוד הטבריני, וכל הרשמים שהביא רש״פ שנראה בהם לפי

הנכון (ולעמת זה הוא יותר קשה בשנויי סמניו, יען כי כל תנועה יש לה שלש תמונות: א) בהברה פתוחה או גם סגורה אבל מוטעמת; ב) בהברה סגורה בדגש ובלתי מוטעמת והיא תנועה מקוטפת וקצרה; ג) בהברה סגורה עם נח ובלתי מוטעמת והיא הברה צלולה), לעמת זה אמנם יחדור הנקוד הטבריני בפרטי המבטא הנכון באופן נפלא מאד, אולם אותות התנועות הן יותר פשוטות, ואין שום פלא, מדוע נשאר הנקוד הטבריני ונדחה מפניו הנקוד האשורי הכבד מאד לכל מתלמד (להכיר שלש תמונות בכל תנועה) וגם לא ציין כל ההברות כהוגן, בחסור לו תנועה אחת והיא הסגול. כן חסרו בנקוד האשורי החטפים וזה יכשיל מאד המתחילים להתלמד. אם למשל נקדו עבדים הע׳ באותו הפתח הקצר והחטוף (נקרא חטף נחי, יען יבא רק בהברה סגורה ע״י נח ובלתי מוטעמת) כמו הרי״ש של ארץ (כי הם בטאו: אַרַץ, הפתח הראשון ארוך, יען כי הוא מוטעם והשני קצר והטוף, יען איננו מוטעם והסגול לא היה להם כאשר כבר הזכרתי) כמה יכשל המתלמד, לבלי דעת ההבדל בין שתי התנועות האלה. ועוד יותר נראה זה, אם נשים מלת עָוֹן נגד מלת עַל, במלה הראשונה הפתח איננו תנועה ובא רק להקל הקריאה לאות גרונית בלי תנועה, ובמלה השניה, הפתח הוא תנועה שלמה, ועכ״ז בנקוד האשורי שוים בצורתם. בכלל נוכל לאמר, כי ענינים נראה בנקוד האשורי מיעוט הדיוק, אבל לא שטה יותר פשוטה, כמו שהושב הר״ש פינסקר. כן נקח למשל מלת אֲשֶׁר וננקד אותה ע״פ הנקוד האשורי (בנקוד טברייני לפי שטת ר״ש פינסקר, מאחרי שבל״ס יחסרו בבית הדפוס סימני נקוד האשורי): אֲשֶׁר. ואם יפסיד הטעם ע״ז כי באה המלה במקף, אזי ננקד: אֲשֶׁר, והמכשול נראה פה לעין, כי תנועה שלמה (א״כ קצרה בהסרון הטעם) וסגורה דמות אחת לה עם הצי תנועה, שהיא רק כעין שוא, וכן תנועת הצירה חטוף נחי שוה עם חטף־צירה (במקום הטף סגול) שאיננו תנועה, למשל אֶת־ שוה עם התנועה של אלף באֱלֹהֶיךָ (אֶת־ וכן אֱלֹהֶיךָ). כל זה מראה, ששטת הנקוד האשורי איננה כ״כ פשוטה.

* *
*

מה שהקדמתי עד הנה הוא רק הצעה לעקר מאמרי: מי המציא הנקוד והטעמים? הקראים או הרבנים? וכבר נתתי התשובה לפי

דעתו שרידי הנקוד האשורי הקדמון לפי סברתו, נוכל לומר הפסק, כי באיזה מקומות נספחו סימני הנקוד האשורי ע״י המעתיקים, ובכלל הם מקומות מעטים מאד, ויותר נראה לומר, כי כן קבלו הקריאה (ואמת יורה אם נדע סברתה או לא) והנקוד היה בדיוק ע״פ הקריאה המסורה, כי רוב החלוקים הם בפתח וסגול או בצירה וסגול, ולזה נוכל להסכים, כי רק בא״י הבדילו בזה והיה מבטאם בדיוק יותר, וכזה ממש נראה גם בטעמים. ועכ״ז לא אחליט הדבר לא להאי גיסא ולא לאידך גיסא, ואם יהיה אלהים עמדי, אקוה לבוא בחבור מיוחד לאסוף כל מה שנמצא ויתנו בזה כל חכמי הדור ואולי נבוא לידי מסקנא.

דעתי, אלא חיב אני לבטל מקודם דעת אלה המחליטים, כי הקראים המציאו את הנקוד, וזאת היא דעת גראֶטץ, אשר תמך אשיותיו על אבני בהו ויסד שטתו על בלי־מה. המקור העקרי ליחס המצאת הנקוד והטעמים לקראים מצא הה׳ גראֶטץ בכתובת המזויפת שגלה (או יותר נכון: שהמציא) הקראי הנודע ר׳ אברהם פירקאוויטש ונדפסה במ״ע ציון שנה ראשונה ובמ״ע Orient שנת 1840 צד 222. ויען כי על הכתובת הזאת בנה גראֶטץ חומה גבהה, אמצא לנכון להעתיקה פה.

„אנכי שלומי אמוני ישראל אברהם בן מ׳ שמחה מעיר ספרד (כאן הכונה על עיר Bosporos ובעת Kertsch כפי שהוכיח הר״ש פינסקר) במלכות אחינו גרי הצדק כוזרייה בשנת אלף ושש מאות ושמונים ושתי שנים לגלותנו, היא שנת ארבעת אלפים ושבע מאות וששה וארבעים ליצירה, לפי המנין שמונים אחינו היהודים בעיר מטרכא, בבוא שלוחי ראש ומשך [ר״ל עם רוסיא ומוסקבה] מעיר ציוב [ר״ל קיוב] לאדוננו דוד הנשיא הכוזרי בדבר הדת להקירה, שלחתי בשליחות ממני לארץ פרס ומדי לקנות ספרי תורות ונביאים וכתובים קדמונינו לקהלות כוזר. ובעילם המדינה—היא איספן—שמעתי שיש בשושן ספר תורה קדמון, ובבואי לשם הראוה לי אחינו בני בקהל גדול, ובסופו כתוב ספור מסעות כה׳ יהודה המגיה והודיעונו שאביו ר׳ משה הנקדן היה הבורה הראשון להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא בהם.״

ספור מסעות של יהודה הנזכר מובא ג״כ והוא מתחיל: „אני יהודה בן משה הנקדן מזרחי בן יהודה הגביר איש נפתלי ממשפחת השלמי, אשר גלתה עם הגולה אשר הגלתה עם הושע [בן אלה] מלך ישראל עם שבטי שמעון ודן וכו׳״ (מובא במ״ע „Orient״ שנת 1840 צד 162).

על הכתובת הזאת כבר חתכו דינם כל החכמים המומחים והבקיאים ומשפטם כלם פה אחד: כי מזויפת היא מתחלה עד סוף. וגם הרש״פ שצדד תמיד בזכותו של המזייף פירקאוויטש, הודה, כי אמנם אבן מקיר תזעק, כי כל הדברים מזויפים הם ואין לישבם בשום אופן (לקוטי קדמוניות צד ל״ב). וכל איש בעל עינים פקוחות יודה כי נכר הזיוף מתוכו בהמצאת תארי״ך הדיש „לגלותנו״, כלומר לגלות שומרון, אשר הכונה בזה אמנם גלויה, להוכיח כי הקראים הם יוצאי ירך עשרת השבטים שגלו משומרון ודבר אין להם עם היהודים הרבנים, שהם בני יהודה ובנימין. ואולם הטפשות והפתיות נראה באמרו: כי הגלו עם שמעון ודן; הלא יודעים אנחנו כי חלקו של שמעון עלה בחלקו של יהודה, ובעת גלות השבטים כבר לא היה עוד זכר לשמעון. וגם בסוף הוא אומר: „הגהתי זה ספר התורה להר״ר מרדכי החבר בן שמעון שקבל עליו החברות יצ״ו״. ומי שמע, כי בזמן ההוא נהוג התאר להר״ר? ומה הוא שקבל עליו חברות?״ הלא היא מליצה תלמודית (עיין תוספתא דמאי פ״ב וגמרא ברכות דף ל׳ ע״ב)! ואין לאבד אף טפת דיו אחת להוכיח הזיוף. עם כל זה בנה הח׳ גראֶטץ על הדברים האלה חומה גבהה ואמר שזה ר׳ משה הנקדן המציא את הנקוד וא״כ

הקראים הם מולידי הנקוד. ולא חש לקמחיה שאף אם נעלים עין מן הזיוף לא נרויח כלום. שהרי מי שמע כזה, כי הכזריים היו יהודים לפי דת הקראית? וגם זה איננו אלא המצאת הקראים להחליט, כי הם מתחלה היו יהודים נאמנים והם בעלי הדת הישראלית האמתית, אשר נחלו בה ממשה עד זמנם, ורק הרבנים נבדלו מהם ועזבו הדת האמתית. ופירקאוויטש דרש הדבר הזה כמין חמר והמציא תאריכי"ם הדשים לנקר עיני אנשים ולהוליך שולל חכמים, רבים וכן שלמים. והח' גראֶטץ שמח על המציאה ונפל עליה להחזיק בה גם אחרי כי נודעו כל זיופי פירקאוויטש והוא נותן טעם לדבר, כי כל הפרטים המסופרים בכתובת הזאת אמתים·הם ומתאימים עם האמת. וזה אמנם פליאה נשגבה! -- הן הראה הח' ר"ש פינסקר בעצמו, כי כל הפרטים נלקחו מספרי יוסיפון, מאור עינים, צמח דוד, וא"כ אין שום פלא, אם המזייף דק בכל הפרטים כדי לקים עדותו. אבל בכל זה נכרים סימני הזיוף בכתובת הזאת ואין לישבם בשום אופן. ובידענו כונת המזייף לעשות שלשלת קבלה להקראים, דהיינו שהם יוצאי ירך הכוזריים, ואלו (הכוזריים) באו משמרון, וממציא תארי"ך חדש וכדומה, הנה לא יכבד עלינו לדעת מה טיבו של עובר זה. וא"כ גם המאמר: כי ר' משה היה הבודה הראשון, להקל למידת קריאת המקרא גם הוא מזויף [1]) ואין לו כל שורש וענף. והח' גראֶטץ נשען על זה, כי סלמון בן ירוחים מזכיר את „מר ר' מוחא ובנו משה מתקני הנקוד הטבראני, (לקוטי קדמוניות נספחות צד 62); ולא הרגיש כמה מן הנמנעות יש בדבר. זה ר' משה היה לפי דעת הח' גראֶטץ הבודה הראשון הנזכר בכתיבה המזויפת של פירקאוויטש והיה קראי וגם אביו כבר היה קראי ושניהם היו לכה"פ דור אחרי ענן. ואנחנו הלא נדע, כי הנקוד היה כבר לפני הדת הקראית. וכבר החליט הראה"ו בשכל טוב, שגם אם נאמין לכל הנאמר פה לא הרוחנו כלום, שהרי לא „הבודה הראשון" ולא „מתקני הנקוד" הוא, כי המציאו את הנקוד (דדו"ד ח"ד צד 250).

---

[1]) וגם אם נַאֲמֵת המלים המעטות (כי אולי מלא אותם המזייף והוסיף עליהם, ובאמת נאמרו באיזה רשימה): „ר' משה הנקדן היה הבודה הראשון להקל להתלמידים למידת קריאת המקרא בהם", הנה כבר העיר הח' ראה"ו, שאין בהם מוסב על הנקודות, כי אם על המקומות שנזכרים שמה, ואני מוסיף עוד, שמלת „הבודה" אינה להבין במושג הממציא וחדוש, יען כי איננו בא בלה"ק ע"ז הדרך רק לגנאי וטעמו: הוצא דברים שהם בדויים מלב ואין בהם אמת. אולם אין ספק, כי החכמים והסופרים שגרו במדינות ערב ובכל הארצות שבם דברו ערבית היו רגילים במלה זו, לפי מושגה שיש לה בערבית, שענינה להחל ולהתחיל איזה דבר. וא"כ תהיה כונת המאמר (אם איננו מזויף) שמשה הנקדן התחיל להקל לתלמידים למידת קריאת המקרא באיזה אופן שיהיה, אם ע"י סדר ידוע, ואם גם נאמר ע"י הנקודות, הנה הוא התחיל להשתמש בהן, אבל לא המציא וחדש אותן. ויש להבין הדבר, כי ר' משה הנקדן הוא התחיל לנקד ספרי תורה בשביל התלמידים וללמד להם עי"ז, מה שלא היה לפניו במדינה זו, ור"מ הנקדן נודעו לו הנקודות מאז"י. עכ"פ הקל לו הח' גראֶטץ החקירה יותר מדאי, ובנה על יסוד רעוע כזה בנין גדול, ורוח באה והפכתו על פניו.

אולם בראותנו שכל הדבר אי אפשר הרי יותר נכון לומר, כי ר׳ מוחא ובנו ר׳ משה לא היו ולא נבראו, או כי היו חכמי נקוד (אולם לא ממציאים) והמסורה, ואולם לא היו קראים, ומה גם בידענו דרך הקראים כסל למו לקחת להם הכמים רבנים ולעשותם לקראים בעל כרחם, כמו שעשו עם ר׳ פינחס בן יאיר, עם שמאי הזקן, ר׳ יצחק סנגרי וכדומה מהבליהם. והנה אם היו ר׳ מוהא ובנו משה מתקני הנקוד והיו קראים בדור סמוך לענן, בודאי נמנעים היו הרבנים לקבל אותו, ובפרט בזמן שהפרוד היה עוד הדש וגדלה השנאה בין שתי הכתות. — כן לא שמענו מזמן קדמון שיתפארו הקראים בהמצאת הנקוד, אדרבה הם החליטו תמיד, כי נתינתו מסיני, רק פירקאוויטש המציא לו הדבר לאיזה תכלית.

והנה גראטץ מהליט, כי עם כל הפירוד בין הקראים והרבנים נראה כי קבלו זה מזה, כמו שמתפאר אחד מהקראים, כי בירושלים היו רבים מן הרבנים מתנהגים כמו הקראים (לבלי לאכול בשר ולבלי לשתות יין) וזה הוא דרך הקראים „האבלים״, וכן במנהגי טומאת הנדה וטומאת קרי ויולדת. אבל כל זה איננו ראיה כלל, בודאי נמצאו תמיד בעמנו חסידים שוטים שהתחקו כקופים אחרי מעשי הקראים, לבלי לאכול בשר ולשתות יין, לא יען כי דבקו בקראות, כי אם יען כן דרך הבורים המתחסדים. רואים הם איזה מנהג של שטות, ובפרט אם יש בו כדי להתהדר לפני ההמון, ומיד יחזקו בו. לכן למדו מן הקראים להנזר מכל שמחה ולהתאבל על גלות ירושלים במו הקראים „האבלים״. כן הדבר בעניני טומאה וטהרה, דיני יולדת ונדה ובעל קרי. אשר קשורים בהם כמה הבלים והזיות יסודם בהתחסדות יתירה ואמונה טפלה ובפרט בארצות המזרח מי יפלא כי מצאו מסלות בלב ההמון, אשר הוא תמיד בבחינת בהמה, עושה מעשיו בלי דין והשבון. אבל כי יקבלו הרבנים דבר נכבד כזה, המושך עליו את העין, וביד הכמי־הישיבות לקרבהו או לרהקהו, ולכה״פ לא יתנגדו לזה ולא ירימו קולם, — זה הוא אי אפשר בזמן קרוב לצאת הדת הקראית, בזמן שגדול היה הפרוד והשנאה וגברה אהבת הנצוח בין הכתות, באופן שכל אחת ואחת עשתה בכוונה פרסום להתרחק מהברתה. הגאונים היו סבלנים נגד ממציאי הנקוד (אשר אמנם צריכים אנחנו להכפיל הדבור ולהודות, כי יש גם בו התנגדות להיהדות התלמודית לפי מבט הכמי הישיבות והגאונים) כל זמן שלא היתה בזה שטה ידועה והתנגדות מפורסמת והחפץ להפרד ולבנות במה בפני עצמם; אבל אם היה הדבר הזה יוצא מתחת ידי הקראים, הממרים והסרבנים, החותרים התירות תחת היהדות התלמודית, בודאי לא היו הגאונים שותקים והיו כדרכם מחרימים ומנדים על כל מי שישתמש בהמצאתם, ובפרט שיש בו ניגוד נגד התלמוד. וגם סתירה אחרת יש בדבר: מצד אחד חפצים הקראים (ר״ל האחרונים בזמן, כי כל הכתבים המדברים מענין זה ומיחסים להם המצאת הנקוד והמסורה הם חשודים כי נזדייפו מפירקאוויטש) ליחס להם המצאת הנקוד והטעמים, ומצד השני יאמרו (אשכול הכופר ד״ע): „וספרי התורות ראויות להיות נקודים בנקוד וטעמים, כי בלא נקוד

וטעמים לא נתנה אלהינו, ע״כ מכתב אלהים חרות על הלוחות. ככה היו מלאים בכתובתן נקוד וטעמים וכו׳!״ אלא בודאי, כי הנקוד הוא קדמון יותר מהדת הקראית, והקראים הראשונים לא היתה להם שום סבה להתנגד להמצאה הטובה הזאת, וברבות הימים שכחו זמן הוסדו והאמינו כי הנקוד נתינתו מסיני, כאשר בכלל אינם בקיא״ם כלום בהליכות התולדה והם מערבים דברים שלא בחכמה נגד המציאות בכמה ענינים הרחוקים זה מזה.

והנה גרעטץ יאמר עוד (בספרו הגדול ח״ה צד 500 ואילך), כי גם בן־אשר, בעל המסורה מערבית היה קראי, ומזה ראיה אצלו, שממציאי הנקוד היו ג״כ קראים. ואולם אם גם יאומתו דבריו בנוגע לבן־אשר לא ירויח כלום, שהרי מסורה לחוד ונקוד לחוד. המסורה איננה יותר ממלאכה כבדה נעשית בדיוק גדול והקפדה ע״כ פרטי הנקוד והטעמים. ובודאי קדמו הנקוד והטעמים להמסורה, וכבר נשתרשו וקנו להם זכות אזרח, טרם החלו בני מערבא ובני מדינחא להביא הכל במספר ולרשום הכל בדיוק גדול, גם להלוק באיזה פרטים דקים מן הדקים. זה אליבא דגרעטץ, אבל לדידי לא סבירא לי, שהרי אין שום ראיה לזה, כי היה בן־אשר קראי. ונעביר פה כל ראיותיו אחת לאחת למצא חשבון ישר בלי משפט מעקל.

א) ר׳ יהודה הדסי הקראי מזכיר את בן־אשר בבטוים באלו היה בן דתו. אולם מה אכפת זה לנו? ואלו הוא עומד וצוה כל היום שבן־אשר היה קראי, המפי עדותו אנו חיים? הלא אנחנו מכירים דרכם של הקראים בסלמו, להתנפל על איזה חכם רבני ולעשותו לקראי שלא ברצון חכמים. הלא כזה הם אומרים על שמאי הזקן, על ר׳ אליעזר בן הורקנוס. על ר׳ פינחס בן יאיר, על ר׳ יצחק סנגרי (ובשביל זה האחרון עשו זיופים נוראים ותקעו והריעו ותקעו ובנו חומה גבהה והוליכו שולל רבים ובן שלמים להשוב שקראי — ר׳ יצחק סנגרי — הכנים עם הכוזר תחת כנפי השכינה ע״פ דת הקראית וכדומה מהבליהם, ברם זכור אותו חכם לטוב, ומנו? הרב שי״ר, שהלק עליהם ונצחם במאמר מדעי יקר מאד בכרם חמד ח״ה צד 232—197, והקורא הדברים היקרים והמחכמים האלה חיב לברך: ברוך שחלק מחכמתו ליראיו). ומכל אלה הלא נדע בברור שלא היו קראים ורק המזייפים בדו להם מלבם לעשות אותם לקראים. וכן ר׳ יהודה בן קריש החכם הראשון בחכמת הלשון, גם על החכם הזה, אשר ברור אצלנו שלא היה קראי, פרשו חרמם ויגרוהו במכמרתם לעשותו לקראי וחכמים גדולים האמינו לקולם [1]. וכבר נודעה פתיותם בזה, א״כ אם ע״פ

[1]) ר׳ יהודה בן קריש (הי דור אחד לפני רס״ג כמו שהוכיח כבר הרב שי״ר בתולדות רס״ג הערה 6 ובהקדמת „מחברת הערוך״ לר״ש פרחון, ונודע הוא שהיה גם בין ובין עם אלדד הדני הקודם לרס״ג ואח״כ בטלו דברי הח׳ ר״ל דוקס ז״ל במחברתו Literaturhist. Mittheil. צד 117) מכיון שבא לידינו נימא בו מילתא, ידוע הוא כי הקראים כדרכם תמיד חטפו להם את החכם הזה (הראשון בחכמת לה״ק) ועשוהו לקראי שלא מדעתו,

עדים שקרנים כאלה יקום דבר, לא ישאר לנו שום חכם, שעליו יאמרו שהיה רבני, אם לא נאמר בפירוש שרב עמהם.

משה הכוהני במודא ממנו מאמר וכוחי נגד הרבנים (עיין לקוטי קדמוניות נספחות צד 66 ואילך), תולה עצמו באילן זה ומכנהו: „רב יהודה קורש, אשר התורה דורש, והפשט מבאר ומפרש" (שם צד 67). גם נותן בפיו דברים קשים כגידים נגד התלמוד בגאוה ובוז. גם נראה מדבריו כאלו חבר ר' יהודה בן קריש חבור עצבים נגד התלמוד והוא (הקראי משה הכוהני) מביא קצור ממנו וגם מכנהו: „רב יהודה בן קריש משכילנו נ"ע" (שם צד 70). והה' רי"ב פינסקר, אם כי בעצמו טען, כי יש פנים להורות, כי לא היה ר"י בן קריש קראי מפני כמה טעמים (עיין שם בספרו הערה י"ב צד 179) עכ"ז נשאר בדעתו כי היה קראי, וכל החולק ע"ז הוא בעיני רש"פ כמכחיש המציאות, וברור אצלו, היות בן־קריש קראי גמור לכל דבריו (שם צד 180), והה' גרעטץ (ח"ה צד 261) השאיר הדבר בספק ואומר שם: אמרו עליו (על ר"י בן־קריש) שהיה קראי ולא פירש אם יקיים הוא את On dit הזה או לא, (אולם חזר אח"כ מהאי ואמר בהחלט, כי היה קראי עיין להלן).

ואמנם האמת היא, כי לא היה ר' יהודה בן־קריש קראי, ויותר נראה שהיה רבני, ורש"פ פינסקר בעצמו הביא הראיות לדעתו, והן עומדות חזקות ומוצקות ואין לזוז אותן ממקומן.

א) ר' יהודה ב"ק בספר רסאלה שלו (אגרת ששלח לאנשי פאס על התרשלם בלמוד התרגום נדפס ע"י Borgès וגולדבירג בפאריז 1857) מְיַסֵּר שם בהקדמתו את אנשי פאס ע"ש נמנעו מלקרות התרגום בבתי כנסיות כאשר עשו אבותיהם תמיד בכל הארצות (הוא אומר שם: „ואלתרגום, אכרמכם אללה! אסתגני ענה אואילכם ולא זאל נפעה אבאוכם ולא פרגו פי תעלימה סאבקוכם באלערק ומצר ואפריקיה ואלאנדלס") ולכן יש מזה ראיה כי היה רבני, כי „זה יורה על השענו במאמר התלמוד: לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום" (הדברים האחרונים מן „זה יורה" הם מרש"פ ועי"ז עוד נדבר להלן).

ב) ר' יהודה בן קריש מביא לדוגמא מלות מן ההגדה של פסח הנהוגה רק בין הרבנים ולא בין הקראים.

ג) במלות „המון בגדים" מביא ראיה מהלכות גדולות, מה שאין ע"ד הקראים.

ד) בדוגמאותיו הוא מביא רק מלה אחת שנחלקו עליה הקראים והרבנים ויצא מזה פרוד גדול בענין המצות. והוא מלת „טוטפת", שהרבנים אומרים שמכוון בה על תפלין של ראש, והקראים מורים שהוא רק ד"מ שיהיו דברי תורה כתובים על לבם (ומנחם בן סרוק במחברתו ערך „טף" פירש ע"ד הקראים!). ואולם ר"י בן־קריש מפרש אותה ע"ד הרבנים (בערבי עצאבה, שפרושו קשר הנתון על המצח, וכן פי' גם הגאון רבנו סעדיה).

בשלש הראיות האחרונות יש די והותר לענות כחש הקראים בפניהם המשפחים להם את ר' יהודה בן קריש על בני חברתם. ובפרט אם נרחיב הראיה השלישית ונראה כי אמנם ישתמש ר"י בן קריש לא רק בדברי המשנה כי אם גם בדברי הגמרא ואי אפשר זה שיהיה קראי. עד"מ מביא בערך „מרוח אשך" מאמר הגמרא (בכורות דף מ"ד ע"ב): שנמרחו אשכיו, כלומר שנפחו ביציו „מנפוח אלאניה" וכן פי' גם רס"ג. וכן מביא גם הגמרא הירושלמית (מו"ק פ"א) על העתידים עורר לויתן מה שמובא שם לא תעורר אשה לוייתה בשבת (ובזה ג"כ מסכים

ב) בכ״י של קראים נמצאים נזכרים שמות בן־אשר ובן־נפתלי בכנוי המלמדים וזה נהוג רק אצל קראים. ע״ז נשיב: אי משום הא לא איריא, שהרי אם כבר חטפו להם את החכמים האלה ועשו אותם לקראים, בודאי יביאו אותם בכנוי השגור ביניהם.

אתו רס״ג). ובערך בעליל מביא גמרא בבליה (ראש השנה דכ״א ע״ב) לאותו בעליל, וכן עוד בכמה מקומות. וכ״ז מראה, כי ר״י בן־קריש היה רבני ועסק בלמוד שני התלמודים. והא׳ ראה״ו (דדו״ד ח״ד צד 145 וגם 227) רב בחזקה עם הרש״פ ומעמיד את הר״י בן־קריש בחזקת כשרות, ואם כי תנעם לי מאד דעת הראה״ו ומסכים אני אתו בכל לבי, הנה האמת חביבה עלי יותר ובמחכ״ת מוכרח אני לומר, כי יותר מדאי הקל עצמו בראיה הראשונה (אשר אני עזבתיה מטעם האמור להלן) וגם דברים בפי ר״ש פינסקר, אשר לא עלה על דעת החכם הזה לאמרם ותולה בו בוקי סריקי. כי ראה״ו אומר על רש״פ, שהוא בעצמו (הרש״פ) מביא דברי ר״י בן קריש בספר רסאלה, גם מוכיח הוא (ר״י בן־קריש) את אנשי פאס, על בטלם קריאת התרגום נגד הדין לעולם ישלים אדם פרשיותיו וכו׳ (דדו״ד ח״ד צד 145 הערה 8); והנה אם היו נמצאים דברים כאלה בספר רסאלה לר״י בן־קריש, מה לנו עוד לבקש ראיות כי היה רבני? היש ראיה גדולה מזו, שהוא קורא תגר על עשותם נגד הדין? (וזה הוא דין נזכר רק בתלמוד!) — ורש״פ פינסקר אם היה מביא דברים כאלה בשם ר״י בן קריש והיה עוד מתעקש להחליט כי הוא קראי, בודאי צריכים אנחנו להחזיקו למוכה בסנורים, ואם לחכם שכמותו שיאמר דברים בטלים כאלה. ובאמת לא נמצאו כלל דברים כאלה בספר רסאלה וגם לא הביאם רש״פ באופן זה, שהרי לא ראיה ממש הביא רש״פ, כי אם כעין ראיה (ובאמת חלושה הוא וקלושה טובא), כי בהוכיחו את אחיו על בטלם קריאת התרגום יורה על השענו על מאמר הגמרא, לעולם ישלים וכו׳. ובאמתת הדברים לא חש ר״י בן־קראי על עשותם נגד הדין כי אם על עזבם את התרגום הנחוץ מאד להבנת לשה״ק ובזה הם מסייעים לאלה הסכלים אשר יאמינו כי יתכן למוד שפת העבריה בלי הבנת התרגום. ומהמשך הדברים נראה שיש לו בזה הקפדה מ ד ע י ת ולא ד ת י ת. (אמא בעד פאני ראיתכם קטעתם עאדאת אלתרגמה באלסריאני [הוא מכנה את תרגום אונקלס בשם תרגום סורי, ואולם אין זה כידוע. ותרגום סורי לחוד, הוא הנקרא בשם פשיטתא] עלי אלתוריה מן כנאיסכם ואטעתם עלי אלרסן בה גהאלכם אלמדעין באנהם ענה מסתגנין ובגמיע לגה אלעבראני דונה עארפון וכו׳״.) והוא אומר בפירוש, כי ההפסד היוצא מזה הוא חסרון בדעת השפה העבריה, שיש לה קשר עם לשון התרגום. וגם יספר, כי כבר היו לו דין ודברים עם אחד מאלה הפורקים מעליהם למוד התרגום, וכאשר הראה לו איך כמה מליצות בלה״ק יוכל להבין רק באמצעות לשון התרגום הודה לו והתחרט הרבה על עזבו את התרגום. מכאן ראיה שלא תמך רש״פ כל כך על הראיה הראשונה ואינה ראיה אמתית (זולת הראיות האחרונות שיש בהן די והותר). ואולם יאמר הר״י בן קריש, בהקדמתו שישתמש בלשון משנה ותלמוד להבנת מלות בודדות במקרא (וקיים הבטחתו כמו שכבר ראינו למעלה). וזה אמנם מופת חזק, כי היה רבני (הוא אומר: „והדא חין גבדת בדכר אלסריאני אלממאזג ואלעבראני פי אלמקרא. תם נתלו דלך בדכר אלאחרוף אלגאדרה פי אלמקרא ולא תפסיר להא אלא מן לשון משנה ותלמוד״).

אמנם הח׳ גרעטץ מביא גם ראיה ת י ו ב י ת שר״י בן קריש היה קראי, והוא כי בספר הרסאלה (צד 43 בסופו) מזכיר את מחזיקי התלמוד בשם „א ה ל א ל ת ל מ ו ד״ ולפ״ד גרעטץ

ג) וזאת היא הראיה היותר חזקה לגראֶטץ: החכם רי״ל דוקיס מביא בספרו קונטרס המסורת דברי בן־אשר וז״ל: „סדר המקרא. תורה האשמורה הראשונה. קדמוניות וסדורים, כתורה משנה תורה כתירה, סיום תורה כתורה, סדר הנביאים האשמורה התכונה שְׁלום התורה כמעמד התורה" וכו׳ (הח׳ גראֶטץ אומר שאין לדברים האלה פירוש, ואמנם יש להם הבנה, אם כי אין הספר לפני, וכונתם, כי הספורים (קדמוניות וסדורים) המה מפי הגבורה והם תורה שלמה, וכן משנה תורה הוא ספר דברים, וכן סיום התורה, ואלו הפסוקים האחרונים שנזכרה בהם מיתתו של משה, וזה ע״ד חכמי הגמרא, וכן האשמורה התכונה הם הנביאים וכו׳), והח׳ גראֶטץ בנה על תבת „שלום" חומה גבהה ואמר כי זה על דעת הקראים הקוראים לספרי הנביאים שלום וסוף בנגוד להמשנה ותורה שבע״פ. ומוסיף עוד, כי ע״פ דברי ב״א נכשלו כל רושמי המסורת לקרא לספרי נביאים אַשְׁלֻמְתָא, ואומרים: אשלמתא קמייתא ואשלמתא בתרייתא (ר״ל נביאים ראשונים ואחרונים) וזה ע״ד הקראים [1]).

ריח קראות נודפת מן המליצה הזאת. לכן מה שלא עשה בפנים הספר הוא עושה בסוף הערה 19 (ח״ה צד 479). ואומר בהחלט, שר״י בן קריש קראי גמור היה, ולפי שלא היה יכול להתעלם מהראיות שהביאו נגד החלטתו זאת, הוא ממציא דבר חדש, כי ידי מזייפים הלו בהעתקת הרסאלה והם הוסיפו כל מה שנמצא בו מדבר בשבח התלמוד. אולם נשאלהו: האם אינו קרוב יותר אל המציאות (אם כבר נאמין בזייפו נוסח הספר), כי איזה מעתיק קראי הוסיף בשיטפא דליבנא מליצה שגורה בפיו מאשר נאמר כי הוסיפו רבנים (שלא עסקו אח״כ בלמודים כאלה ומה גם בכתובים ערבית) מאמרים שלמים? ומי חשוד ביותר על הזיוף? רבנים או קראים? — אולם בעקר הדבר איני רואה שום ריח קראות במליצה זו: „אהל אלתלמוד". אשר פתרונה: המחזיקים בתלמוד, או אנשי התלמוד, כלומר „רבנים". האם בלתי נאותה היא בפי רבני? אתמהה! — ובדבר ר״י בן־קריש עיין עוד דברי הח׳ מונק בספרו Notice sor Abulwalid צד 57 ואילך. והוא חולק שם על הח׳ שי״ר בהגבלת זמנו ומאחרו לרס״ג כדעת רי״ל דוקיס ומבטל כל ראיות הח׳ שי״ר בדבר הגבלת זמנו של אלדד הדני, אולם כ״ז אין, והצדק עם הח׳ שי״ר, וגם זמנו של אלדד הדני הוברר כבר לאין ספק. ועיין עוד הח׳ Ewald בספרו Beiträge חוברת ראשונה צד 118, ושם הוא אומר בצדק כי ר״י בן קריש לא היה מדקדק, כי אם חוקר בלשון הקדש, ובאמת אין לנו ממנו ספר בדקדוק, כי אם בחקירת הלשון, ודי לע״ע.

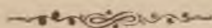
(וכן קראו הערבים הקדמונים [עוד לפני מחמד] ליהודים בשם „אהל אלכתב", ר״ל בעלי דת הכתובה).

[1]) בדבר אשלמתא כבר אמר ר׳ אליה בחור בסוף ספר מסורת המסורת, כי איננו יודע, למה נקראו ספרי נביאים אשלמתא וטעם אשלמתא מבורר כבר (עיין שי״ר במקום שציינתי למעלה), וכנוי „קבלה" לספרי נביאים נמצא גם בש״ס בבלי (ר״ה דף ז׳, ע״א, ועוד י״ט, ע״א וחולין קל״ז ע״א). ובירושלמי נקראו סתם נבואה (עד״מ: שאלו לתורה... שאלו לנבואה... שאלו לחכמה..) וחכמה הם ספרי הכתובים ונקראו במשנה סתם כתבי־הקדש (שבת רפט״ז): כל כתבי־הקודש מצילין וכו׳. והספרים שאין קורין בהם הן הגנוזים ר״ל אפוקריפו (וזהו

אולם באמת אין כאן בית מיחוש כלל. אשלמתא הוא תרגום סורי של קבלה (או יותר נכון של מסורה, כאשר כבר העיר רשד"ל והכל אחד). וכן נמצא באבנגליון מתי (ט"ו, ב׳) בלשון סורית: למנא תלמידיך עברין על משלמנותא דקשישאי (על קבלת הזקנים). ומשלמנותא הוא משקל אחר של קבלה (הרב שי"ר בקובץ אגרותיו צד 94). וכבר נמצא שרש זה בלשון ארמית להבונה שהזכרנו (ולא חש לזה הרב שי"ר) בעזרא ז׳, י"ט: הַשְׁלֵם קדם אלה ירושלם. וכן בתרגום אונקלס (דברים ל"ב, ל) וה׳ הסגירם, תרגם: אַשְׁלְמִנּוּן, ומזה בלשון חכמים השלים נפש, כמו מסר נפש (עיין כ"ז בספרו של צונץ Litrg. d. Synag. Poesie צד 641). א"כ כוונת בעלי המסורה היא ברורה, כי ספרי הנביאים נקראו בפי קדמונינו בשם ספרי קבלה או קבלה סתם (לדוגמא: ועליהם מפורש בקבלה, הלוך וקראת באזני ירושלים, ילקוט רמז ר"ט, וגם בש"ס בבלי עיין בהערה). ואשלמתא קמייתא הוא נביאים ראשונים, וכן אשלמתא בתרייתא, נביאים אחרונים. ואין כאן שום רמז קראות.

ד) עוד ראיה אחת הביא הה׳ גראטץ להוכיח כי היה בן־אשר קראי, והיא: רבנו סעדיה נתוכח בו בבטוים קשים, מה שאין דרכו רק נגד קראים, א"כ בודאי היה בן־אשר קראי. ואם תאב אתה הקורא לדעת, היכן נתוכח רס"ג בב"א, ירמז לך הה׳ גראֶטץ לעיין בספר „תשובות" לדונש בן לבראט. ואנחנו לא נתעצל ונקח הספר בידינו ונמצא (בסי׳ 72 צד 21): לפי שהשיב [מר סעדיה] על בן־אשר ואמר „חלוף חלוף האותת׳ (עיין פרוש המלות בבית האוצר לשד"ל ח"א צד י"ט). שלש המלות המפוזרות במאמר זה, הן הן הוכוח הקשה של רס"ג נגד בן־אשר, ולכן היה האחרון קראי, האין זה מופת חותך? — והנה הן הראיות שהביא הה׳ גראֶטץ בספרו הגדול, אבל למרות כל אלה, כי לא הסכימו עמו חכמי הדור התעקש וגבב עלינו דברים במ"ע שלו בשנת 1881 ושנת 1885, ואינו לפני, אבל זכורני, כי שאר ראיותיו דמות אחת להן, ולכן אין שום ספק, כי לא ר"י קריש היה קראי ולא בן־אשר היה קראי ולא בעלי הנקוד והטעמים והמסורה היו קראים, כי אם רבנים חכמים עוסקים בחקירת הלשון, והם אשר בנו היכל חכמת הלשון ממסד עד הטפחות. יהי זכרם ברוך! —

מובן המלה בעקרו) ואכ"מ להאריך, ועיין עוד זכרון לאחרונים צד 31 מה שהעיר הרב בי"ל הולס את פירוש הדברים דיס, ועיין עוד רא"ג בקובץ ספריו Nachgelassene Schriften ח"ד צד 13 וספרו Urschrift צד 398 והלאה. והרב „גנזי" בעקרו הוא לשון קבוץ ונתינה במקום מוגנע, והאות מאד להאריך לנו.

חַיִּים שֶׁל צַעַר

(תמונה מחיי המלמדים בערי מושבות ישראל).

עשרה קבין עניות ירדה לעולם תשעה נטלה בבל (קדושין כ״).

מאי בבל? א״ר יוחנן בלולה במקרא בלולה במשנה בלולה בגמרא. (סנהדרין כ״ד).

א.

יום הששי שעה עשירית בבקר, יום — הציו לבעל הבית וחציו למלמד, יום תפשת התלמידים מסבל למודם ומה„חדר" המעלה צחנתו, יום — מכשר לתלמידי הכמים ליום הדותא דזעירי אנפין!...

ר' מרדכי המלמד, הנודע לתהלה בעיר „עזקה" ילמוד כעת עם תלמידיו בחדרו אשר ארבעה שמות לו: חדר הלמוד, חדר האורחים, חדר המשכב והדר המבשלת, כי מגורו הוא בחדר אחד וכל כבודו פנימה: שם מטתו, שלחנו, סיר רחצו וכל צרכי איניש...

החדר הזה הוא במדה ממוצעת לא פחות ולא יותר מלול של תרנגולים, בקירותיו עלה רקבון והכו בשדפון וירקון; שני חלונות קטנים. חצים מרכבים מלוחי זכוכית המכוסים בחלודה ואבק רק, וחצים — מגליונות עבים ואמוצים, יאירו את החדר הזה ישקופים המה אל החצר, אשר הורים ישוחו לארכו ולרחבו, יפריסו פרסה ברוב תענוג ומעלים סרחון. הקירות יתנו אותותם כי משוחים היו לפני יובל שנים בששר, אך מרוב פיח וקורי עכביש המתוחים עליהם לא נוכל להכיר את הצבע על נכון, בפנות הבית יתנוססו בהרות גדולות ושחורות הנוטפות זעה קרה והמעלות באשה וצהנה באף כל הבא. הכפון אשר לפנים היה לבן עטוי עתה בעין אפר וכלו נהפך שחור. רצפת הבית לאות ולמופת היא: כי אם אך נציגה רגלינו עליה ונשים לדרך פעמינו אז תשמיע קול שריקות ותאנק דום — וכה תנצה בנגינותיה עד כי התלמידים, עת רבם איננו, ירוצו הנה והנה, הלוך ושוב, למען תתענג נפשם בזמירותיה ושריקותיה אשר לקול כנור ועגב נחשבו ימו...

ר' מרדכי קם ממושבו וישם סנדליו המסומרות על רגליו היחפות ויצא החוצה.

מה יקר הוא החזיון לראות בצאת המלמד והתלמידים לבדד נשארו! — כלם יחד הברים נקבצו ובאו תחת השלחן על מדרגות רגליו למסגרתו סביב, והאחד מהם אשר ה' חלק לו רעיונות נשגבים אשר ברום הספורים יסודם שתו מושבו ראש, סבבוהו כדבורים וישימו אזניהם כאפרכסת לקולו אשר התנהל לאטו והציג לעיניהם תמונות מחיי הקוסמות, משודדי ליל, מהנגנסים אשר זרת ארכם וזרת רהבם וזקנם ארוכה מארץ מדתה, מ„הלא-טובים" השוטטים בכל קצוי תבל

ויפרשו רשת לכל היקום, מל״ו צדיקים המתבודדים ביערות, במעבה האדמה, בכפים ובסלעים... ועוד ספורים זרים ומבהילים כאלה. מה נעימה התמונה ומה נאדר המראה! מרוב התפעלות הצאן הרכות האלה ישכחו כי עוד מעט ויבוא רבם ורועם אשר לא כרועה ינהל עדרו בשקט ובנחת כי אם במטה זעם ובשבט מוסר ימשול במו, יכביד עליהם אכפו ולקללה ולא לברכה יהיו בפיו... שלום אך שלום לכל החבריא! לא יתקוטטו ולא ירגזו איש את אחיו, לא ישימו דבר אשר למרת רוח יהיה לאחד מהם — כלם יתלוננו בצל ה„אהבה״ וישכחו את כל... עיניהם נשואות רק להיקר לרעם אשר יאציל עליהם מרוחו הכביר בספוריו הנחמדים, ובעבור זאת יברכו אותו ויקשיבו לקולו אשר יצוה עליהם וכל דבריו קדושים המה. דמיה שוררת בבית מן הקצה אל הקצה... רק קול נעים וערב, הוא קול הנער המספר, מתהלך לרוח הדממה... מה מאשרים המה כעת!... לרוחתם ולשמחתם אין קץ! יחד יתעלסו באהבים, ישבעו נפשם ענג ושעשועים, כי אין צופה עליהם, יעשו ככל מאויי לבם ואין כהה בם... מה טוב חלקם ומה נעים גורלם!... אולם שמחת ושלות אנוש עד ארגיעה! עוד הם מתענגים על מושבם וינעם לאזנם הספור מלילית וכל בת דילה ששלטו שלטת בבת מלכה... ואשה ידעונית וקוסמת חשה לעזרתה, עוד הנער מספר והנה — לא חיה-רעה ולא שעיר-עזאזל עם קרני ראמים ורגלי תרנגולים לא נראה על מפתן הבית רק — הה פחד וזועה! ר׳ מרדכי רבם ואלופם. המלמד בא והנערים הלכו על גחונם, אחד אחד, מתחת השלחן על הספסלים הארוכים אשר יקיפו אותו מסביב ונדהמים ונזעמים ישבו דחוקים וצפופים, שנים שנים, על מושבם ומרדכי המלמד בראשם.

טרם כל חובה עלי לשום לפניכם, קוראים נכבדים, תמונה נכונה מהצלמית ואי סדרים אשר בבית זבל של המלמד. וזה הוא:

בבאה לימין החדר סמוך לדלת ישכון תנור גדול, ועליו צבורים כירות, דודים, קדרי-החמר ועוד כלי בשול כאלה; מתחתיתו, על רצפה הבית, עשוי קנים קנים והוא לול בעד תרנגולים ותרנגולות, בתוך — מבינות התנור והקיר — יהנו היעים, הסירות לחתות איש והמטאטא השמד. לשמאל הבית עומד שלחן קטן ודק נכוה עליו, לעמתו עומדת תבה גדולה המחושקת בחשוקי ברזל, אשר הביאה לר׳ מרדכי אשתו הראשונה יוכבד נ״ע, ואותה ישמור וינצור כבבת עינו, על השדה הזאת מונחים קרשים זה על גב זה כעין מעלות ועליהם יתנוססו לתפארה כלי אכילה ושתיה: שתי קערות שקערורות ומעקלות, מתנות ׳מבדיל, קערת חרש גדולה ומסגרת צבעים כביבה, אשר רק ביום קדוש וחג הובאת על השלחן. שבין אחד, מזלג בעל שתי שנים וחצי, חמש כפות עץ וכף אחת גדולה לצקת התבשיל מהקדרה אל הקערה ומהקערה הגדולה אל הקערות הקטנות: צלוחית סדוקה אשר מרוב ימים ואי הנקיון השורר בתוכה ירקרקת היתה, מהקרש האחרון ולמעלה מכוסה

בבלואי סחבות — קדש הוא המקום הזה: כי כלים של פסח יאצרו שמה ואסור לכל איש לגעת בם בכל ימות השנה ויד לכלים תקצין. לקצה הבית אל מול פני החלון עומד שלחן ארוך וגדול אשר דפו סדוק וחרות במקומות שונים, סביבו ספסלים ארוכים אשר יומם ישבו עליהם התלמידים ויהגו בתורת ה׳ ובלילה ימלאו את מקום משכב לשלשה בני ר׳ מרדכי אשר נשארו לו מאשתו השניה. בראש השלחן אל הקיר הוא מקום מושב ר׳ מרדכי בכבודו ובעצמו, ממעל לראשו מצמדת אל הקיר קרש ארוך מקצה הבית אל הקצה ועליו סדורים וצבורים ספרים הרבה מאכלי עש ובלואים מזקן, תחתם ישיתו הוד והדר תמונות וציורים שונים כמו תמונת משה מחוקקנו ושני לוחות בידיו, בת פרעה ברחצה המימה, „מזרח" יפה ונעים מעשה ידיו להתפאר ועוד ציורים נשגבים כאלה. לעמת השלחן עומדת מטת עץ רעועה המתנודדת אנה ואנה נשענת אל הקיר, עליה גל של כרים וכסתות עד רום התקרה — עד הגל הזה לעניות — ומכסה שחור משחור תארה על גבה, על יד המטה תלויה באויר על חבלים חבושים בקורת הבית, ערש-נצרים קטן בעד בנו הקטן הנולד לו למז״ט זה כשבועים מאשתו החדשה והמשלשת דבורה תחי׳. זאת תורת הבית לכל הקותיו ופרטי דקדוקיו.

ר׳ מרדכי הוא איש גבן ודל בשר, זקנו ממושך וממורט, מצחו מלא קמטים ואבעבועות אדמדמות כעין נחשת קלל ישימו מסוה על הדרת פניו, בתי עינים עמוקות, אשר עין תכלת להם ישבו תמיד על דבשת חטמו. טלית קטן ישן ונקרע לקרעים, ישא על כתפיו ונעלות בלות ומטולאות — על רגליו, אשר בטח נפלו לו לירושה מאנשי גבעון... מכנסיו התחתונים מצופים בשמן ורבב, ומיין האף, וזאת תוכיח עליו כי לא יפנה לבו לדברים בטלים אשר על אדני ההבל הטבעו: לא יכלכל את שערו ולא ישחיר את שפמו וגם משרק לא יעלה על ראשו, כדין מלמדים ובטלנים גמורים...

ר׳ מרדכי יושב כעת על מקומו בראש השלחן והוגה עם תלמידיו הרבים והמעוננים עלי תולע, כפה שמנה ומגואלה על ראשו, לבוש בלבוש מכוסה טלאים זה על זה, מרכבים מין בשאינו מינו, כנפותיו מפולשות תחתיו וכתנתו מפותחה מחרצבותיה ומבעדה נראה הזהו אשר כאדרת שער הוא... את ה„כתה הראשונה" — הם התלמידים הגדולים — ישנן כעת את שעור למודם בתלמוד, והקטנים מהם יקראו, בין כה, את סדר השבוע בקול נגינתם כיד ד׳ הטובה עליהם שנים מקרא ואחד תרגום.

ר׳ מרדכי יעמיק בלמודו, יעלה ויורד, יקשה ויתרץ, פעם כארי ישאג וככפיר יתן קולו ופעם בשקט ובנחת דבריו נשמעים, אות הוא כי ענין חמור לפניו... הנערים יושבים רפויי כח, שקטים ושלוים, מעיליהם העליונים הסירו מעליהם, לא יתחרחרו ריב ולא ישלחו מדון וקשיבו באזן קשבת לכל הגה היוצא מפורש מפיו של רבם.

— נחומ׳קע בני — פנה המלמד אל אחד מתלמידיו הקרובים אליו — נחומקע, הגידה נא שאהבה נפשי אל מה מטרתך ומגמת פניך?

— להיות „רב" בישראל! — השיב הנער בקול נעים יצלצל ופניו המפיקות חן אדמו כתכלת, ור׳ מרדכי לחץ באהבה את לחי הנער והנער הלך לבטח את דרכו בגבה וגאון.

הלמוד הלוך ילך וחזק, פלגי זעה יזובו על פני המלמד מעבודתו הקשה העמוסה עליו לעיפה... הנערים ידודון ויפרצון ימה וקדמה, צפונה ונגבה ויהמו בקול רעש גדול...

על קרקע הבית בקרבת המטה יושבים עוללים ויונקים, פרוסות לחם בידיהם ומנקרים באשפה כתרנגולין, וגם ברוך הקטן בתוכם ומחקה כקוף מעשי אביו והתלמידים.

— הסו ודומו! — פקד עליהם המלמד ויניע באצבעו על הממו לאים עליהם.

דמיה נהיתה רגעים אחדים ושאון ההמולה קם מעט לדממה והנה מערש הנצרים נשמע קול תנוק מר צורח, דבורה אשת ר׳ מרדכי, אשה קטנה ורזה, מהרה אל בנה להשקיטו ולשימו על מכונו, לשונה תרון שיר-העם „ראובנ׳קע בני ילמוד תורה" אולם ראובנ׳קע החרש שוטה וקטן לא ישים לבו לזמרתה ודברי נחומיה, לא יתן דמי לו ולא ישמח במתנת חלקו אשר יפול לו בנעימים — לפי הבטחת אמו — לעמוס על שכמו העול להגות בתורת ד׳ יום וליל...

דבורה לחצה את בנה אל שדיה ותניקהו — וידום.

עוד רגעים אחדים עברו ומהומה ומבוכה היתה בבית מעינא דיומא.

— מרדכי! הבה לי כסף בעד צרכי שבת — הקדימה אותו דבורה בפנים נזעמים.

ר׳ מרדכי מתגרד בגבחתו ויעשה את עצמו כאלו לא ישמע את דבריה.

— השומע אתה מרדכי או לא? הבה לי כסף ואם אין שבתך חול תהיה!... — נתנה עליו בקולה.

— מה לך כי נזעקת? — התעורר פתאם ר׳ מרדכי במתרדמה.

— תנה לי כסף, כסף לעשות את השבת!...

— ומאין אקחם? המן הגורן או מן היקב? הטרם תדעי כי אין כסף לאדון זה?

— האם אבדה כל תקוה ממך? עוץ נא עצה ותשיג! שאל מגרשון העשיר ומחיים המוצלה את שכר למודך בעד הזמן העבר המגיע לך...

— לשאול? ומה אעשה למו אם לא יתנו? האם אבוא עליהם הר כגיגית או לריב ולמהלומות אצא עמם? ואז הלא יביאו עלי דבתם רעה אל יתר בעלי הבתים ויקחו ממני גם את תלמידי אלה ונשאר הלילה, בחסר כל...

— וממה זה אעשה את השבת? — שאלה דבורה רכות בהבינה להגיגת רעה — ואיך נכבד את יום הקדוש אם מוצא לכסף אין? ללוות עוד הפעם לא אוכל, כי זה אשר לוינו מכבר עוד לא פרענו, ומאין? הה, קצתי בחיי המרים.

ותשכב את הילד על הרצפה ותזנה משלום נפשו, ר׳ מרדכי התעורר מחשוב מחשבות אשר חשב עד כה והתלמידים החלו מחדש ללמוד ולצעוק בקול.

— הא לך את הילד, מרדכי — דברה דבורה ברגז בהרימה אותו מעל הרצפה — ואני אלכה בחנות, אולי יקיף החנוני...

— השכיביהו לשלום בערשו וינוה, הלא תראי כי עמוס אנכי בעבודתי ולא אחבק את הבטלה — השיב המלמד.

— הלא יצעק מרה ובמרום יתן קולו בלכתי מאתו ובעזבי אותו לנפשו — חננה דבורה — קחהו ושעשעהו בחיקך.

— אין עת בידי, שאיהו להשכנה והיא תשעשע אותו עד שובך.

— מה להשכנה ולי? גם לה בן — הה, מדוע תעצרני מלכת, הלא עת לעשות ולא לחבק ידים... המורה שעות כבר הכה שתים עשרה ולמה תשך את דרכי? —

— אחת אמרתי לך כי לא אקחה ולא אבטל את העת על ידו.

דבורה חשבה מחשבות הרבה איך לעשות ותצלח עליה רוח הכמה וגבורה ותקה את הילד בידים מהירות ותניההו על ברכי ר׳ מרדכי אישה הכפופות ותתכס במטפחת עבה ושמנה ותנס החוצה.

בלי חבה יתרה שעשע המלמד את הילד ויפלפל עם תלמידיו האהובים לו יותר מבניו.

— רבי! — צעק אחד פתאם מהתלמידים צעקה גדולה — רבי ראה נא... ראובנ׳קע התגאל!...

קול צחוק פרץ מהתלמידים, ור׳ מרדכי הסה את הנערים מלמודם וינקה את הילד וישכיבהו על המטה ויעזבהו לנפשו בבכי, ומפני קול התלמידים אשר הלך וחזק כמבראשונה לא נשמע קול יללתו...

בזו הרגע שבה דבורה מן השוק טעונה ועזובה „כל-טוב״, גם קטניות ופול לקנוה הסעודה הביאה אתה.

— דמיתי כי לא תשובי עוד עד עולם — התלונן ר׳ מרדכי בחמה נסתרה — ראי כמה התמהמהת!

דבורה לא שתה לבה לתלונת אישה ולבכית בנה הקטן ותפן אל התנור והכירים להכין מעדנים ליום קדוש אשר עוד מעט יופיע בהדר גאונו. . .

ר׳ מרדכי הטה הצדה את הגמרות הפתוחות לפני התלמידים ותחתם שם לפניהם את „שיר השירים״, כי אין ר׳ מרדכי לדרכו וימהר לכלות עבודתו ולברך עליו: „ברוך שפטרני. .״ — עוד מעט והתלמידים שלחו לחפשי לביתם ויהמו הרחובות מקול מצהלותם וישתקשקו

וישוקו מאד... לימים יצרו לא דאגו מאומה ופחדם לא הפחידם, עת לשחוק ולרקוד הוא — כי רבם קרא למו הפש ומה למו עוד?...

ב.

ויהי כי הלכו הלפו למו התלמידים לביתם ויקם שאון והמולה בבית: דבורה מהרה להכין מעדני שבת ותבלין בעד יום המחרת, — החלות עם צעצועיהן כבר נאפו והורדו מן התנור, הלפת — אשר לפי הסכמתה תוכל לעלות על שלחן מלכים,— גם היא נעשתה כדין וכדת, וכלום לא יחסר רק לבשל המרק ולעשות את ה„בעגול" הקדוש...

ר' מרדכי גם הוא הרד במעשהו: חוב קדוש הוא עליו וחק ולא יעבור ללכת ביום הזה לבית הרהצה ולסבב על פתחי נדיבים לקבץ אגורות אחדות בעד עניי העיר — מבלי שום לב כי גם הוא יצטרך לזאת וערבא ערבא צריך...

לבית ר' אפרים המוכסן הופיע ר' מרדכי בראשונה, המוכסן בראותו את פני ר' מרדכי — כפני מלך בלהות — עקש את שפתיו ויתן במרום קולו:

— עוד הפעם כסף?! מה זאת, האם אוצרות כסף לי או סובן המלך אני, כי לא תתנו מרגוע לנפשי ותאיצו בי להריק את כספי לפניכם?...

— הלא לא אבקש ממנו „עשר גדול" וסכום רב רק מטבעות אחדים... והיתה נפש העניים בגללו — השיב ר' מרדכי כמענה רך מבלי להרגיז את המוכסן.

— האם לא אביא ביגיעת כפים, גם אני את לחמי לביתי — דבר אפרים רתת — כי תשליכו יהבכם עלי?...

— אבל למה יחשבו בעיניך מטבעות אחדים אשר להון עתק יהיו להעניים? הרימה נא ר' אפרים נדבה — כפי נדבת לבך — ובעבור זאת יברכך ד' ובכל אשר תפנה תצליח!

— גם אוצרות ראטהשילד לא יספיקו די צרכיכם! — קרא המוכסן.

— ר' אפרים — התהנן ר' מרדכי — חוסה נא על אמללי עניי עירנו... אל תקפיץ ידך מלתת... ולצדקה גדולה יחשב לך.

ולא יכול המוכסן למשול עוד ברוחו העזה והקשה ויתקע בכף ר' מרדכי קשיטה אחת.

שגיונות ומחזות כאלה נראה בכל בית אשר כבוד ר' מרדכי הגיע, וכל אחד ואחד דחהו למדהפות „הלאה".

ר' מרדכי היה „סבלן" גדול, וכל הנאצות והחרפות אשר שמע בכל מקום בואו כאין וכאפס נחשבו לו, — בהציגו לנגד עיניו את האשר הנצחי המוכן לו בעולם הבא... ומי כמהו יודע כי נכונים לו, חלף עבודתו הרבה, נתח גדול „לויתן" ו„שור הבר"?...

ויהי באספו על ידו כשלשה זהובים ויחלקם בין עניי העיר וימהר לביתו מבלי לאחר את המועד ללכת עוד לבית הרחצה.

השמש השליך קויו האחרונים והמפוזרים על הגגות המרוטים אשר נחפו בירקרק חרוץ, ושביבי נגה הציצו מבעד החרכים גם לבית ר' מרדכי.

— ומה תאמרי דבורה האם לא עברתי עוד את המועד ללכת לבית הרחצה? — שאל ר' מרדכי את אשתו.

— לפי ראות עיני — השיבה דבורה — תוכל עוד ללכת...

— הלא היום יפנה לערוב והצללים ינטו? —

— בכל זאת...

— אם כן הבי לי כתנת-לבנה ואלכה — הביע ר' מרדכי בחפזה.

דבורה הושיטה לו כתנת צחורה ויקח את מקלו העשוי מלוז וערמון וימהר לבית המרחץ.

ודבורה שמה דק הצי-כדור על פי התנור ותואל לדבקו בחמר והנה אשה שחור משחור תארה וקדרה בידה פרצה החדרה בשאון והמולה:

— הושיעי, דבורה יקירתי! חוסי נא עלי על בני ועל בנותי ושימי מקום להקדרה בתנורך.

— ומדוע התמהמת עד כה? האם לא יכולת להיות מהמוקדמות?...

— מדוע?... למה?... הה, לא עליך דבורה לא היה לי כסף לקנות... עד כה...

דבורה פנתה מקום בתנור ותשם בו הפארור של שכנתה ותחמרה את המכסה בחמר.

ותכל דבורה את עבודתה אצל התנור ותחל לנקות ולרחוץ למרק ולשטף את הספסלים והשלחנות ורהיטי החלונות מכל זהם והלאה — להקדים את קדושת השבת כראוי לאשת חיל כמוה. —

קול „פטיש החזק" הקורא לשבות נשמע בחוצות ור' מרדכי—פניו מאירים, כובע זנבות על ראשו ופאותיו הארוכות ונוטפות מים ומדבקות אל לחייו — עלה מן הרחצה וילבוש מעיל השבת על שכמו ועל ידו האחת וירץ בחפזון לבית התפלה להתפלל בנעימות ובדבקות... להודות ולהלל את ד' על כל תגמולוהי עליו. —

היום רד, וצללי נשף ינטו על פני שפריר השמים, השוקים לא ישוקו ולא יהמיו עוד, שלות השקט מרחפת על פני חוצות, ו„שבת מלכתא" ברוב הדרה ויפעת זהרה הנה זה באה. דבורה פרשה מפה על השלחן אשר כתם אדום יתנוסס עליה זכר לארבע כוסות... בראש השלחן מקום מושב ר' מרדכי אישה, הניחה שתי חלות מקלעות מצפי קצח ותעל נרות בארבע מנורת נחשת קלל — נחלת אם-אמה-הזקנה — ותתפלל תפלה קצרה בצקון לחש ותט את פתיליהם ויפיצו אור בהיר על פני הבית כלו.

שבת שבתון בעיר! — שלוה נצחת שוררת בכל בתי היהודים: כל שלחן מלא דשן ונחת, מעדנים וממתקים ביד ד׳ הטובה עליהם.—

* * *

מה נכבדת שבת קדש לעם ישורון! גם בצר מעון האביון, דל והלכה, בבואך לא יחסר המזג, בך ימצאו מרגוע לנפשם הנהלאה ותקוה טובה ותנחומות אל יקננו בתוך לבבם... ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם, את היא נחם עצבוננו עלי ארץ, ואת תפיחי בקרבנו רגש-לאמי חזק, לזאת ברוך בואך יום שבתון, יום מנוחה! —

ותשבות דבורה מכל מלאכתה אשר עשתה ותשב על ספסל קטן במקצוע השלחן, בניה כשתילי זיתים נטוים על ברכיה וברנה ובתפלה הקדישה את שבתה.

העם כלו את תפלתם האחרונה ויברכו איש את אחיו בשם השבת ושמחים וטובי לב, הלוך ורון, שבו לביתם, ר׳ מרדכי שב אל ביתו עם ילדיו הקטנים ואת שני בניו הגדולים אשר בששת ימי המעשה אכלו על שלחני אחרים.

— שבתא טבא! — קראו בקול רם בעודם על סף הפתח.

— שבתא טבא! —

ר׳ מרדכי התהלך בבית הנה והנה, רוח הן ונחת שקופים על פניו וב„שלום עליכם" הרנין קולהו, בהתימו להתענג על ה„אשת חיל" נטל את ידיו ויקדש את החלות ויבתר את האחת לפרוסות ויושט להמסבים אשר סבבו את השלחן כבדור איש איש לפי ערכו.

עוד מעט וקול ה„זמירות" נשמע בבית.

— כלנו בחיים... כלנו פה סביב השלחן, תודות לאל, יוכבד נ"ע היתה אשת חיל וצנועה... צפורה גם היא היתה... בת תלמיד חכם... הנן מתו... גם זו לטובה... דבורה גם היא אשה טובה ויעלת חן ועל כלן יהי שם ד׳ מבורך!...

כה חשב ר׳ מרדכי בשבתו אצל השלחן ויבט מסביבו על בני ביתו וירא את דבורה והנה פניה חורות ולא תטעם מאומה...

— מה לך דבורה כי לא תאכלי? — שאלה ר׳ מרדכי.

— הה ראשי.. ראשי עלי יכאב...

— ראשך לחלי? ומכמה ימים?

— מתמול שלשום — השיבה דבורה — אך אין דבר.

— נקרא נא את הרופא — אמר ר׳ מרדכי ובלבו חשב כי אך למותר הוא...

— מה לנו ולרופא? לא לנו ולא לכיסנו הוא... ד׳ ירחם עלי ויעביר מכאובי...

סעודת הערב כלתה והמסבים עמדו ממקומם ואיש איש לדרכו פנה, דבורה הציעה את המטות והילדים נתנו שנה לעיניהם ושנתם ערבה להם, ר׳ מרדכי לקח מקומו אל מול פני הנרות ויביט בספר גדול ועב הכרס אולם לא העמיק מעינו בו כי לבו השתער והתגעש בקרבו בזכרו את מחלת דבורה, בעוד רגעים אחדים סגר את הספר וישקף מבעד החלון:

הלילה היה ליל בהיר, הירח יקר הולך ברקיע השמים ואלפי ככבים המתנוססים כספירים יפיצו זהרם וישיתו הוד והדר על הטבע, רוח צח ינשב על פני חוצות אשר דמית קדש שוררת עליהם... אין קול ואין קשב; המרגעה השליכה הס מסביב, כל היקום שקטו על מנוחתם, נמו את שנתם ושלום אך שלום לכל התולדה כלה!

רעיונות מבהלים ומחשבות זרות התרוצצו בלב ר׳ מרדכי: דבורה הזכחה במכאוב... כאב הראש והיא מתעטפת ביגונה... גם יוכבד וצפורה חלו את ראשן והנה, לא עליה, הה, מתו ואינן...

וכה העביר ר׳ מרדכי את כל זכרונות חייו המרים כמו חי לפניו ואנחה גדולה התפרצה מעמקי לבו ועיניו נמלאו דמעות כנאדות:

— הה! — הוסיף ר׳ מרדכי לחשוב מחשבות — גדל את הילדים הקטנים... האכילם, הלבישם ועל איזה השגחה?... הה, יום קדוש! לך היתה תקותי ועתה — שבר על שבר... לבי מתפוצץ לרסיסים... אהה ד׳ הכלה אתה עושה לעבדך?...

ויאנח מרה עוד הפעם.

— אויה, אויה!... חיי קשים מאד, קשים מזונותי כקריעת ים סוף, אולם „גם זו לטובה!״ —

כמעט הוציא ר׳ מרדכי מפיו את פתגמו זה וימצא תנחומים לנפשו המרה וישא עיניו למרום ויקרא:

— צדיק ד׳ בכל דרכיו! הוא צדק ומשפטו צדק ומה אנחנו כי נלין עליו? —

הנרות נכבו, הירח הגיה בנגה נוגה בעד החלון אל הבית ור׳ מרדכי עלה על ערש יצועו ויקרא את „שמע״ וישם שנת לעיניו ותנומה לעפעפיו.

* *
*

אלה תולדות ימי חיי המלמדים החיים היים של מות, חיים של צער, חיים שיש בהם בושה וכלמה וחיים — רעים ומרים ממות!...

סלאנים. **משה בן צבי זאבלאצקי.**

לְפָנִים

(ש"ש תחת ש"ס).*

ספור

מאת **איו"ב.**

א.

בעיר קסמין נדבקו בכל פתחי בתי הכנסיות ובתי המדרשים גם בהצרותיהם ובשעריהם פתקאות, ובהן כתוב לאמר: „עלוי רוק יגד להלוק בביהמ"ד הגדול ביום. . . בשעה. . ."

— וההלוק מה הוא? הלא שאל תשאל הקורא ותאמר: אנא לא הלוק ולא בלוק ידענא. על־כן הסכת ושמע מה טיבו!

עוד בימים מקדם, עוד באביב התלמוד, בימי האמוראים ואחריהם בימי הגאונים, היו שני דרכים לפניהם בלמדם חקי אלהים ותורותיו. מהם, והם הרבים, התנהלו לאטם במלאכת תורתם לרגל הועת הצלולה, לרגל הסברה הישרה והשכל הבריא. אלה תרו בלבם אך אחרי האמת הצרופה הברורה והמאששת, אחרי הנכחה אשר לעד תקום ולא תזוע לעולמים: אלה במקום שהאמת היתה נר לרגלם והצדק אור לנתיבתם, לא פתחו מוסרות דמיונם ולא נתנוהו כי יפזו זרעי ידיו לחבק זרעות עולם. הדרך הזאת היתה הנבחרת לרב בעלי התלמוד, האמוראים, וכן הגאונים וראשי הישיבות שבאו אחריהם. ומהם אשר סלפו ארח ישר ויעוו נתיבות התורה בשומם כל עקר תורתם וראשית תכליתה, אך אל מעשה ההדודין הפלפול וההריפות, המעקשים והנפתלים. וברבי תורתם כשלה אמת ומשפטי צדק כרעו נפלו. עוד בימי חכמי התלמוד נמצאו מפלפלים ומהודדים ביותר, עד כי לא מנעו כבוד ותהלה מאותו תלמיד מפלפל אשר מצא די כח ברמיונו העז והנלהב ובהתעתועיו הרבים לטהר שרץ בק"ן פנים, ולהפך רבים מהם גנו מאד את הלמוד המסבך והמעקל הזה והשליכו עליו שקוצים, עד כי אמרו אגב חורפיה לא עיין ביה או אמרם לפום הורפא שבשתא לראבון לב כל מוקיר תורת אמת ולבשת פני כל הולך נכחו, יד בעל הפלפול, אלה המטים עקלקלותיהם, הנטים קו על תהו ויבנו מגדלים למו על נבכי תהום רבה, הלך הלכה ותעש היל תקופות שנים רבות. רבי רבבות ספרים נרפסו ונפצו בארצות שונות, אשר מי תורתם יצאו ממקור משחת וממעין אכזב, והמון בית ישראל שתו את המים הרעים המרים והמאררים האלה. הלמוד המעקל והמקלקל הזה הכה שרש ויעש בדים וישלה פארות בכל אתר ואתר אשר מרביצים צאן אדם על מבועי התורה, בכל הישיבות הגדולות הנפוצות בכל תפוצות ישראל היה הפלפול ראשית הכמתם, ואדיר כל הפצם של ראשי הישיבות וצאן ירם.

עוד הפליאו עצה בעלי הפלפול והחלוק, הגדילו תושיה בהציבם גבולות להפלות ולהבדל בין פלפול לפלפול, וישימו למו ציונים לקראם בשמותם עלי אדמות. זה הכלל כל מין חלוק סגנון אחר לו, דרך אחרת, טעם (לשבח או לפגם) אחר ופנים אחרים לו. ולא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם שיסודתם הררים תלוים על בלי־מה, בכלם מעשה אחיזת עינים העתועי דמיון כזב, אשר אין בהם חלק באמת ולא נחלה בנבהה, ורק המתעתעים המלעיבים בתורת ה׳ והשופכים עליה בוז והרפת עולם המה בהם השפיקו ובהם התהללו. אך מימי בן־מנחם עד דורנו זה שהוא דור מבקש אמת ותעלת; דור מבקש למורים הבנוים על עמודי הגיון ומופתים התכים, בדור זה פוק התפוצצה חכמת החלוקים, פור התפוררה לרסיסים, נתקה אגדתה ותחלש ותתמוטט ותפול למשאות נצח!!

— ומי הוא העלוי הרוק אשר יגר לחלוק? —

בשנת תר... סר איש אחד אורח אל עיר קסמין, והוא כבן שלשים ושלש. גדל קומה רחב הכתפים, עור פניו כהה שחור וזקנו מגרל. בדברו יז קצף מפיו, יניע בשתי ידיו, ימולל ברגליו וינענע בראשו, עד כי בעיני כל רואיו היה לשקוץ משומם. כי מבוער היה עד מאד: אך התורה שמעלה חן על לומדיה, נתנתהו לחן ולחסד בעיני אחדים מהתורנים שבעיר, כי בראשית בואו העירה בקר באהלי הרבנים והדינים ובבית כל מאן דעסקין באוריתא באתרא הדין, ויורא להם שתים שלש תעודות הכתובות בידי אחדים מגדולי הדור, ובהן כתוב לאמר: „האיש הזה רוק הוא בן כפרי עובד אדמתו, ועד שנת התשע עשרה משנות חייו היה בור ממש, לא קרא ולא שנה, אך מאשר נפשו חשקה בתורה כבן עזאי, שקד באהלי תורה חמש עשרה שנים רצופות, לא פסק פימיה מגרסא ויהי לצורבא מרבנן עוסק בתו״ה ושומר מצוה!״ דעת לנבון נקל כי עדיתם זאת של גדולי הדור נתנתהו לחן ולחסד בעיני הרבנים והיושבים על מדין ויקבלוהו בסבר פנים יפות וינהגו בו גם כבוד. ובבן בבקש הרוק הזה רשות והורמנא מאת הרבנים כי ירשוהו להגיד לחלק בביהמ״ר הגדול, לא השיבו פניו ריקם ולא מנעו מהפצו.

באה העת, הגיע היום שבו ידרוש הרוק האורח. ואם כי היה יום סגריר, התולדה כלה עטתה מעטה כהה, עננים שחורים התיקעו על פני מרחבי הרקיע; ופני האדמה נגאלו ברפש וטיט ממטר סוחף הנתך ארצה. סופות קדים וסערות תימן המו בעים רוח והושבי קסמין עוברים בסך, בוססים בטיט חוצות ירוצו וינהרו אל בית ה׳ לשמוע אל תורת הרוק.

איה איש ישראל אשר לא תפעם בקרבו רוח ורגש לכל דבר חכמת בינה? איה איש ישראל אשר לא ישים לב ולא יזדקק לנסות כחו ולהגיד דעו גם בדבר אשר מרום הוא מנגדו, ולא הוא ולא אבות אביתיו ידעו שמץ מנהו? אוהב הוא להזדקק ולבלות עתים מזמנות על כל ודו״ק, על כל מדרש פליאה, על כל חידה ועל כל סוד בטוס יצפון; אוהב הוא לשמוע מנגינות חזנים ולהגיד דעו לשבט ולחסד, אעפ״י שאין לו ידיעת בית רבי בזמרה, ואלם הוא כדג מבלי הוציא קול; אוהב הוא לשמוע דרשות הדרשנים, פלפולי רבנים, אעפ״י שהדיוט הוא ואיננו יודע גם מאי דקאמרי רבנן. הזן הדש או מגיד הדש כי יבוא בעיר, אז

כל אשר רגלים לו, גם כל כושל וכל חרש עור ופסח ירוץ כאילה שלוחה אל בית ה׳, בפרצים יבואו ובהלונות יעלו אם סגר הבית מבוא. החיט יעזב את מחטו, הסנדלר — את סרנו ומרצעו, וכל בעלי מלאכה — את מלאכתם, ירוצו ולא ייעפו: ומה גם אם החזן או הדרשן הוא עוד עול ימים, או איש אשר זקן לו והוא עוד רוק ובגפו הוא, וקמטים רבים ישתרעו על מרחבי מצחו הגדול!! כל אלה וכדומה הם הם מן הנפלאות היוצאים מדרך הטבע, אשר לשמוע ולראות „הפלא ופלא" בזה לא יעצר את בן ישראל כל מעצר.

בית המדרש הגדול נמלא מפה לפה עד אפס מקום, והרוק העלוי עלה על מעלות ארון הקדש ויתעטף בטליתו ויפטר בשפה ויניע ראש. בפום ממלל רברבן, ובגאות אין-קץ דרש שלש שעות רצופות. סוגיות התלמוד ושטותיו, עפו בצפרים עפות. פתח בשטת תגרי לוד, ויעבר משם אל סוגית תקפו כהן, ומשם אל פסולי המוקדשין ומשם אל הקירה עמוקה אם תפלין תכשיט הוא או משא שם הרבה לפלפל במוקצה, בכורת ובמוקצה מחמת מאוס, ויזכר לטובה ולברכה גם את שור האיצטרין ואת הרבונה, ויעמיק חקר בדבר מטלטלין אם קונות את המטבע, שם נגע כלאחר יד ע״ד האפותיקי, שעבודא ובענין בשר הנעלם מן העין, וישב על עקביו אל תגרי לוד וינח שם מועפו. אז שב ויתרומם ויסק על ויעורר עברת אפו ויך את „פני יהושע", ועל ספרי הצל״ח צלחה חמתו, תשובות ר״ע איגער השיב אחור, קצין ב„קצות החשן" ואת פני „האורים והתומים" טחן ויזר אותם ברוח פיו עד תמם. — המון העם הרב פער פיו, הטה אזניו ויקשב וישמע קול רעש גדול אדיר וחזק וענן כבד, וכל תמונה לא ראו וכל מוסר לא שמעו. גם אחדים מהרבנים אשר חנגם החונן לאדם דעת בבינה ישרה ובסברות מעקלות ומקלקלות ובחלוקים מדומים ועקומים בחלה נפשם קראו: „לא ירד בני עמכם!" אבל אותם הרבנים וההורגים החריפים והמפלפלים, בעלי סברה עמוקה ועקומה קראו: „כפתר ופרח!" אבל גם הראשונים גם האחרונים העידו כי הרוק היה נפלא באמת במלאכה הטעאה, עקר הרים ויתוץ גבעות, ויבן ערים בצורות על משואותיהם. אלה ואלה באו לידי הסכמה אחת ומחלטת, כי לא ידי הרוק כוננו את החלוק ולא שבלו יסרו, ואך מן המובן הגיד; והעם זה נתאבת אחרי תהותם על קנקנו ולא מצאו בו גם שמינית שבשמינית מאשר הישבי מראש.

ב.

ובעיר קטמין גר איש נכבד, ר׳ שמשון, איש נודע בשערים לעשיר והכם, האיש הזה במסכנות נולד, ואך בכחו ועצם ידו עשה לו עשר ויבן לו בית־ היםה בעל שלש מכפלות בראש הוביות ורבי עסקיו היו עסקי הקבלנות. אבותיו לא היו מסתר המדרגה, אך רעיתו היתה נצר משרשי משפחה שפלה אשר קפה של שרצים מישרבת אחריה. וה׳ ברך את ר׳ שמשון בארבע בנות רעות מראה ידקות בשר, אמת הוא כי גם כחל גם סרק ופרכוס לא אצלו מהן ובכ״ז לא היו יעלות חן. ובכן בהגיע בתו הבכירה לפרקה, ראה ר׳ שמשון ונוכח כי

למרות שמו הטוב, והמהר והמתן הרב אשר אמר לפזר לבתו, לא נמצא א״ש מנדיבי העיר ועשיריה אשר נאות להתחתן בו; ע״כ בקש את השדכנים כי יבקשו לבתו בחור בן־טובים ובעל תורה. ויהי כאשר נזדמן בחור כזה קפץ ר׳ שמשון עליו ויביאהו בברית בתו, ותהי תקותו כי יעשהו לסוחר, איש מדיני ויודע הליכות עולם. וישכר לו מורים ללמדהו לשון המדינה והתנו אך מעט מעט מן הלמודים ותאורנה עיניו, וימצא לטוב לו להבין נפשו ולהכשירה אל בית מדרש הרבנים, וישקד על כל הלמודים הדרושים להפיק ביהמ״ד בשום שכל ובלב מתנה. והרש יצא את העיר וישם פניו לזיטאמיר, ושם נכנס בשלום אל הלשכה השביעית ובעבור שנים אחרות כלה הקו ויהי לרב מטעה״מ בעיר סרהון. אמת הוא שר׳ שמשון לא ראה עמל ואון במעשי התנו, ובסתר לבו שמח מאד לראות את בתו מאשרת אך בני משפחתו ומשפחת אשתו שרֻבם היו הולכי השכים ונבערים מדעת לעגו עליו כי שגה ברואה ויריעו על התנו כי יצא לתרבות רעה ויבדל מעל אלהי ישראל, ויקץ ר׳ שמשון מפניהם וישא חרפה וגריפה מרבה להכיל!

ועתה בהגיע תור בתו השנית לבוא בברית היתה עת צרה לר׳ שמשון, לבקש לו גם הפעם אחד מבני העניים שמהם תצא תורה הנה משפחתו עמדה לשטנה לו, וזוג אחר לפי ערכו לא נזדמן לו. וכבר היו לזרא באפו המון השרוכים אשר העלו השדכנים במכמרתם לפניו, כי מכל המונם ושאונם לא בחר גם אחד כי כלם אך קוצים כסוחים אשר באש יצתו. ויהי היום ויבוא אל בית ר׳ שמשון זבל השדכן, והוא איש אשר לשונו נשתרבבה עד טבורו; איש המתאמר להכם וירא אלהים והוא באמת אויל שפתים, הסיד טפש גם יראת אלהים אין בלבו.

— צפרא טבא, אמר זבל בבואו אל תא הסופרים ששם ישב ר׳ שמשון לבדו ועיניו שטות ותרות בספרי השבוניתיו, שש אנכי מאד כי מצאתיך נקי לביתך. הנה פעמים רבות שהרתיך אדני בביתך והבילות סחורות מן המובחר הבאתי בילקוטי אליך אך לא פעם אחת הצליחה חפצי בידי כי אדבר דברי באזניך עד תמם. ואולי עתה היא העת המכשרת והשעה המכֻוֶנת אשר נברך על המוגמר.

— על המוגמר? שאל ר׳ שמשון בהתשוממות, הכי תאמר לגמור בטרם תשמיעני דבר הנכבדות?

— מה אשמיעך? ענה ואמר זבל בלצון, הן חכם כמוך מבין מדעתו, כי לא בתולה בהרתי לבתך הבתולה, ולא גבר לגברא רבא כמוך ואם גם לא ידענו דרך עולם כי הזוג הוא דוקא מין בשאינו מינו, הלא נוכל ללמוד סתום מן המפורש, כי לית מדי דלא רמיזא באוריתא, והכתוב צוה בכרוכיא „נקבה תסובב גבר״ וכתוב אחר אומר: דרך גבר בעלמה״ והמה שני כתובים שאינם מכחישים זה את זה, אשר נצטרך לכתוב שלישי כי יכריע ביניהם.

— זאת אבינה אשכילה גם אני, אמר ר׳ שמשון בשחוק. אך אתה הכינות לבך לברך על המוגמר בטרם הודעתני מי הוא האיש אשר בהרתו לי

למחותן ומה בנו שאותו בחרת לשומו אלוף לראש בתי. ואשר רמזת בשטף דבריך כי גם לי מצאת אשה, הנני אומר לך מראש, כי לא תשמיע על שפתיך כי אני לא אקח לי עוד אשה במות עלי אשתי נוחה עדן. לכן הודיעני מה שמו ושם בנו ומאיזו עיר הוא ? כי ארע !

— שטה מהפכה אמר זבל, הן לפי דעי החובה הראשונה עליך לקחת לך אשה, כי אדם קרוב לעצמו. גם הלא נודע מאמר הז"ל: השרוי בלי אשה שרוי בלי טובה, או אמרם: אשה טובה מתנה טובה לבעלה, ואדם נבון מדוע יהסיר נפשו מטובה? והאלהים אנה לידי שדוך הגון לפניך: אשה כשרה צנועה ואשת חיל אשר תהיה איה"ש עטרת בעל כמוך, ותהיו יחדו בעצה אחת, ביראת אלהים בחסד ובצדקה. היא תדע להכיר ולהוקיר ערכך; לא כן חלילה, אם אין דעה ועצה אחת בין איש לאשתו, ומה גם אם יד אשתו על העליונה, ותחת: והוא ימשל בה, רוח המושל יעלה עליו, והיא תמשול בו, אז הייו מרים ממות, כאמרם ז"ל: שלשה חייהם אינם חיים, והאחד מי שאשתו מושלת עליו, כי אז הנה האשה ההיא בבחי' נחש, ואין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת; ולא עוד שמטלת זוהמא ביוצאי חלציה כאמרם: הבנים הולכים אחרי אחי אשתו ומכש"כ אחריה, והאיש ההוא אשר מזלו גרם לו להיות עבד נרצע לאשתו, הנה בחייו נקרא מת, וגברא קטילא יקרא בלשון חכמים כאמרם: גברא דנשי קטלוהו, לית דינא ולית דיינא.

— הרף נא מרבי תורתך, ענה ואמר ר' שמשון בחמה גלויה, אשר הבין כי אליו כונן זבל חציו השנונים ליסרהו שבע על אשר אשתו בעודה בחיים חיתה, הפיחה תמיד רוח דעת בקרב בנותיה, ותאמץ זרועותיה ללמדן דרך תבונות, למען כי ההשכלה תהי כסות עינים לכסות על הבעור והגול שבהן — הן שנות ברק לשונך לפלח כליותי ולבי, ותאמר להפיל אור פני על כי הוכיחני ה' וצרעת הדעת דבקה בזרעי באשמת אשתי ז"ל, אשר אהבה את הדעת. אבל דע, כי בראשונה עשתה זאת אשתי ואת פי לא שאלה, אבל אחרי כן ראיתי ונוכחתי, כי טובה כפולה ומכפלת הביאה לי הדעת בכנפיה, והסדה זה לא אשכח כל ימי עולם וע"כ חלילה לך משום דופי באשתי ובמעלליה, כי לא אשא פני כל איש אשר ישא דבר מר על שפתיו עליה, והנוגע בכבודה הוא כנוגע בבבת עיני. אוי לי על כי אבדתי מרגניתא דלית בה טימא, כל מה דאת משבח לה, את פוגם בה. ואתה ר' זבל אל תנסה להשיאני ולהסיתני לשאת עין על אשה אחרת, הנה אחת אמרתי וגזרתי אמר לבלתי אשא עוד אשה, כי „אין אדם מוצא קורת רוח בעולם אלא מאשתו הראשונה" אמרו חז"ל, ואם הנך הפץ כי יהי לך לכסף מוצא, דבר נכברות בשפרה בתי, אך יהי דבר מקובל על הלב, כי אז תראה שכר טוב בעמל פיך.

— האמת נתנה להאמר, ענה זבל בהשפילו עיניו ובגרדו בראשי אצבעותיו את שערות זקנו המגדל פרא והיורד על פי מדותיו. כי קשה זוגה של בתך כקריעת ים סוף ונקל לי לתת לך חמש עשרה נשים, מתת איש אחד לבתך. הן שפרה בתך נודעת היא מכבוי למלמדת בעוד ישבה בסתר ביתך, ומה גם עתה אשר ישבה כשנתים ימים בבית התנך המלומה, ובעיר סרתון אשר שם

ההשכלה המשכלה פרצה חק ותעבור גבולות עולם. ועתה איה איפוא נמצא איש אשר יעצום עיניו מראות ברעה לתת את בנו לאיש בחיק אשה כמה? — ולא אכחד ממך להגיד על פניך, באשר אך שנינו יושבים פה ולא יתערב זר בתוכנו כי זה יותר מארבע שנים אשר איגע איעף לבקש את בן־זוגה, הניעותי עירנו ויושביה כאשר ינוע איש בכברה ואין. תרתי כערים הסמוכות ולא נמצא הן אמנם נסיתי לשקוד על פתחי נכבדים גם באתי אל בתיהם, אך כהשמיעי הגיגי על שפתי ואלאה למצוא הפתח.

— האם כה ירדתי פלאים, שאל ר' שמשון בבהלה בקפצו ממקום השבת, עד כי תועבות הייתי לכל מכבדי מלפנים? הכי כל המעלות הטובות שישנן בי ובבתי הכי מאפס ותהו נחשבו מול שחק מאזנים, מול הדעת המעטה אשר קנתה בתי שלא בידיעתי? ומה הדעת הזאת? האם שברה עול, נתקה מוסרות הלילה?! האם עזבה תורות וברית אלהיה שכחה? — הלא לבה תמים עם אל ואת מצותיו תצור כהק בת יהודיה! הנה זה כשני ירחים מיום שבה מסרהון, שמתי לבי לדעת דרכיה והליכותיה באיהות משפטי אל והקותיו, וארא, כה אראה בנחמה! כי תטיל ידיה בשבתה לשלחן לאכל, וכן גם תברך את אלהים אחרי אכלה. בערבי שבתות תדליק נרות שבת, וכן תשפוך שיחה לאל יום יום, ומה און מצאו בה שונאיה מנדיה הדוברים עליה הות נפשם? ואם כל הטאתה כי מבינה היא לקרוא בספרי לע"ז, הנה בטחתי כי לא תבין עד מה, לא תדע בין ארור המן לברוך מרדכי בכל ספרי מקראיה, והעד כי לא פעלו כל פעלה על נפשה. והנה היא ככל בנות היהודים בעירנו. וגם הקריאה הזאת הנה אך קריאה זמנית והוראת שעה, ובבואה בברית אלוף נעוריה, בעת אשר תהפך להיות הרה ויולדת יתדיו, הלא אז תשליך אחרי גוה שקציה אלה מיד, והיה תהיה בכל נשי ישראל.

— בזאת לא צדקת, אענך, ענה זבל בהעבירו ידו על מרומי מצחו ויורידנה על פניו, ומשם על זקנו המגדל. אמנם כן, בתך בקראה בספרי הגוים, ובן כל קוראיהם, בטוחים אנהנו כי לא יבינו ולא ישכילו כל־מאום. ואין כל ספק אצלי כי גם כותבי הספרים ההם ומחבריהם לא כונו לצפון בהם דבר. כי ספרי הגוים בכלל, כאשר הגיד לי ארון אחד אשר היה ממכירי, נחלקים לשני חלקים או שני מינים. החלק היותר גדול הם ספורי מעשיות בפריץ אחר ופריצה אחת שאהבו זה את זו באהבה התלויה בדבר. או משודדים הומסים ולסטים העומדים בפרשת דרכים ומלסטים את הבריות או שארי ספורים שאין להם יסוד ושרש במציאות. וכל אלה המה אך כדברי הלומות שאינם מעלין ולא מורידין והקורא אך יקרא את שם האוהב והאהובה, או שם הגזלן וההמסך, מיד יבין מעצמו את סופם הרע כי נמקו בעונם. האוהב נתלה או נהנק, והאהובה צללה במים שאין להם סוף, או מתה ונקברה קבורת המור במהצלת של קנים, הגזלן נתפש בידי השופטים הועל בגרדום ויפשיטו עורו מעל עצמותיו, או נתלה והוקע לעיני השמש. ואינני יודע אם גם אחד מהגוים יהא מתון כל כך לגמור איזה ספר מראשו לסופו. הא' מחמת שבלשונם ר"ל קשה הקריאה. כי אנחנו ב"י מאשר רגילים אנחנו להתפלל בכל יום בסדורים ולהגיד תהלים, גם אין הדש

כמעט, אשר לא תהי בו אחת מאלה: סליחות, יו"כ קטן קינות הושענות פיוטים מחזורים קריב"ע וכדומה ובזה ירגיל היהודי את לשונו לקרוא במהירות ובחפזון; לא כן הגוים אשר תפלותיהן שוות הנה ולא תשתנינה כהשנות מועדיהם ויםי אידיהם, וע"כ רבם יקראון בעל־פה, ועל כן בעת יצטרך האנוש יהודי לקרוא איזה ספר מספריהם תכבד עליו הקריאה מאד. והב' הלא גם הגוי יודע כי קריאתו לבטלה, וסוף מעשה יודע במחשבה תחלה, ולמה יאביד עתו לריק, לכן על פי רוב קוראים הם אך ההתחלות; ובתך שאיננה גויה ר"ל, הנה על אחת כ"כ שקשה עליה הקריאה ולכן אם גם תקרא לא תבין רק ראשית הספר. והחלק הב' מספריהם המה הספרים אשר יקראו ספרי חכמה, וכל חכמתם היא רק מעט מן המעט, כמאכל בן דרוסאי, בחשבון, ברפואה וכדומה, ולו נתנה לגוי משנת ערוגה או כורת כי עתה לא יפתרנה לעולמי עולמים, ובספרים הללו אינם עוסקים בהם אלא המלומדים. אך העיקר הוא כי גם הקריאה בעצמה נזק הוא לנפש היהודי, אם גם לא יבין מה שקורא, כי כמו שקריאה בדבר שבקדושה, כגון הזהר, האידרא וכתבי האר"י, מועילה לנשמה אעפ"י שאיננו מבין אף פירוש המלות; כן קריאת ספרי לע"ז מזקת לנשמה, אם גם הקורא לא יבין עד מה. והוא הוא הדבר שמרננים אחרי בתך, באמת גם אני מאמין שבתך תמה היא שומרת מצוה ונוצרת דת, ועון קריאתה בספרי לע"ז אם לא פגע בה, הלא יפגע בפרי בטנה, כי נצוץ הטמאה סוף סוף יבצבץ ברבות הימים, ובני ישראל קדושים הם ויראים מאד שלא תחול הקליפה עליהם או על זרעם.

— אם כן הזקן בתי בבתוליה? קרא ר' שמשון ברגז קולו, ומדוע באת אלי להיות לי למזכיר עון? הן לפי דבריך אין איש בארץ אשר יאבה לחלל קדושתו, לאסוף אל ביתו נפש טמאה וחללה כבתי, ומדוע זה תרגיז מנוחתי בהמון דברים, בנשיאים ורוח וגשם אין! ואתה ר' זבל, מן הוא והלאה אל תוסיף ראות עוד פני, ובתי תשב שוממה בביתי עד יערה רוח ממרום וישלח לה את בן זוגה, הן אנכי לא אשא אשה, ולבתי—אין איש בארץ, ולמה תוציא רוחך ללא יועיל וללא כסף?

— אין איש? חלילה! ענה זבל, אשר שש בלבו על אשר אמרותיו פעלו פעלה עזה להרגיז את לב ר' שמשון, לשבר גאותו, גאונו ורום לבו המתימר בכבוד עצמו ובשמו הטוב, למען הטות לבו אל הנכבדות אשר הכין להציע לפניו, חלילה! הוסיף זבל דבר, מאמינים בני מאמינים אנחנו לדברי הגמרא הקדושה כי מ' יום קודם יצירת הולד מכריזין בת פלוני לפלוני, ושלש האחיות מעיר צבי־סמאל אשר לא נשאו לאנשים עד זקנה קפצה עליהן וירדו בבתוליהן שאולה אינו מעשה לסתור. גם להן היו בני־זוג, אך מאשר הטאו בתורן אחרי עיניהן ללכת בגדוליה, לכן לא זכו כי יצא חוטר מגזען ונצר משרשיהן יפרה, ואיש כי יקח אשה, או אשה כי תנשא לאיש אך לבעבור הקם זרע, המה יראו זרע יאריכו ימים ויזכו לראות שלשים ורבעים יוצאים מחלציהם. וגם לך אדני הנני מגיד כזאת, אשר אם לא ירום לבך בכבודך, בשמך הטוב ובעשרך, והנה בעזרת ה' מצאתי איש לבתך, אשר עליו תוכל לקרא בפה מלא: את בתי נתתי לאיש. איש אשר אביו יעצום עיניו מראות את המגרעות אשר בבתך

וגם אותך ישקול בפלס כבודך הראשון טרם הלל ע״י התנך המלומד, והוא גם הוא עשיר אשר בנקיון כפיו ובישר לבבו קנתה ימינו את כל עשרו וטובו; איש אשר מהונו יכבד ה׳, רחים רבנן ומוקיר רבנן, מלחמו ישבעו אביוני אדם ומיין משתיו ירווּ נפשות היושבים לפני ה׳, ההוגים בתורתו יומם ולילה, הוא האיש החפץ להתימר אך בכבודך, ואל דבת־עם אשר ידברו בבתך לא ישים לב, אותו ראיתי ישר לפניך.

— הן באת אלי כחלום ברב ענין, ענה ר׳ שמשון בזעם אפו, תשפיל כל רם ותגביה כל שפל למען אם יעלו במאזנים ישאו יחד. אך למה תאריך נפשי, הגידה את אשר עם לבבך, הגידה די באר ומפרש ולא בחידות למען אדע את הנפש אשר העלית בחכך להפילו נחלה לבתי, הגידה! וארע את הישר לפני.

— הוא רבי פרץ הנורע בעיר לעשיר ועשה חסד בכל־עת.

— פרץ ההצרוני?! נתן ר׳ שמשון בקולו והליפות בשת וזעם נראו בפניו, את פרץ ההצרוני, את בן בלי־שם הזה, אותו בחרת למחותן לי? ואת בנו כרעא דאבוהא — איש לבתי? צמד נחמד! — הן כל באי שער עירנו יודעים את פרץ ההצרוני, השוער, כי מיום הוא בגילה הלך ויתגלגל משער לשער ומחצר להצר בכל הצרות בתי האכסניות ומלוני האורחים בעירנו; איש אשר באביב שנותיו לא אכל להם לשבע כי אם לקק פינכא, ושיורי האובלין אשר השתייר מן האורחים בא אל קרבו; איש אשר שת קציר לפנים על ארגזי ר׳ מאיר בעל נס, כי שלח ידו ויבא רזון במשמניהם; איש אשר זן את נפשו מאתנן זונה, ואשר משך ידו את לוצצים לשחק עמם בקוביא; איש שהיה מהגולל שכור בקיאו בכל רחובות העיר, ובין עצרת בוגדים זוללים וסובאים המאהרים על היין שם לו, ולולא פריצי הפולנים אשר פזרו כסף כאפר לכל תאוה נמבזה, אשר ערמת פרץ עמדה לו לשלול בהם שלל ולבוז בז; לולא... לולא... כי עתה עוד גם היום היה נודד ללחם איו; עוד גם היום לא עזב משלח ידו הראשון. ונות ביתו מי היא? הלא גם אתה יודע, כי אביה היה סרסור עגלונים, וישתה תמיד לשכרה, ושמו הלא נודע גם היום: „שבתי הסרסור״ ואת בתו לקח פרץ מבית הבירים, כי כל ימי עלומיה עבדה עבודת שפחה נחרפת בבתי העשירים, וירם לבה גם היא ביפיה ובתפארת רום עיניה, ויראנה פרץ, והוא בחור כארזים והסני כאלון וישא חן והסד לפניה, גם היא בהין תפארתה מצאה הן בעיניו ויקהה לאשה. ובן אהרי בואם בברית היו עבדים לאדונים שונים בבית המלון אשר נקרא לפנים: „בית מלון אירופה״, הוא היה שוער ויכבד מקום האצילים הפולנים אשר על נדיבות קמו לאיש אשר שת בהלקות למו ויגנב את לבם בחנף ומהתלות; והיא השיקה את התנור ותשפות את הסיר, כבסה לבנים ותשא הן והסד בעיני מכיריה. והנה אהרי כי בן נתן למו והוא יהיד וההצלחה זורחת לעבר פניהם, הכי הצלחתם הרימתם עתה על גבהי מרומי היהש? ובין שלמי אמוני ישראל יהר כבודם? לא, ידידי ר׳ זבל, כל עוד רוה אל באפי ונשמת שדי תהייני, כל עוד אור עיני עמדי, היה לא יהיה כדבר הזה, והנני מגיד לך כי לולא פניך אני נושא היום, לולא חסתי על כבודך, כי עתה שבעת היום קלון מכבוד, חרפת עולם שמתיק, דראון לכל בשר!

— הרשות בידך אדני, ענה ואמר זבל אשר הכין פיו ולשונו להשפיל ולרומם, אך דע כי עקמומיות שבלבך אי אפשר כמעט לפשט ולו היו כל העשירים עקמנים כמוך, כי עתה גם הם לא הביאו פברית את בניהם ובנותיהם. הן לא ארחיק עדותי, את הגביר ר׳ שלמה הלא ידעת גם אתה, כי אביו היה קצב, טבח ומכר באטליז, וברחובות קריה נשא על שכמו את השוק והאליה. ודברי הגמרא הקדושה הלא ידועים: טוב שבטבחים שתפו של עמלק. בכ״ז שא עיניך וראה את השדוכים הגדולים אשר הגביר ר׳ שלמה משדך את בניו ובנותיו, ואין אחד מזכיר עון אביו לו. וכן הגביר הרהור חי עמנו היום, והוא לפני שלשים או ארבעים שנה היה בכבודו ובעצמו עגלון עובר בעגלה רתומה לזוג סוסים, ומעביר אורחים עוברים ושבים מעירנו לערים הסמוכות. בכ״ז מאז אשר ההצלחה הופיעה בכל הודה והדרה עליו ועל נוהו וכל בניו ובנותיו עלו לגדולה, ראה ושים אל לבך להגדולות אשר זכה, רבנים וגאונים וגבירים אדירים התחתנו עמו; אות הוא כי היחש ראשיתו כסף. ובכן גם ר׳ פרין, אם כי ראשיתו מצער לפי דבריך אך אחריתו הלא ישגא מאד. הלא רואות עינינו כי כל גבירינו וקצינינו מבקשים עתה קרבתו ובכל ועד ואספה לא יפקד גם מקומו, בבהכ״נ מקומו במזרח, מהדר במצות, אתרוג נאה, לולב נאה, טלית נאה ומקים „זה אלי ואנוהו" ביתר שאת, ומדוע יקל כבודו בעיניך? הן גם רבי—שהיה עשיר--היה מכבד עשירים (נדרים), ואם שבעצמו איננו בעל תורה, הלא ידענו את מאמר הז״ל: תורה לא תמָצא לא בסחרנים ולא בתגרנים. ואתה אדני לו היית אחד מנקיי היחש למשפחתך מבלי כל שמץ פסול, כי אז אולי היתה לך הזכות לבור בשדוכים, ומדוע תשכח משפחת אשתך ז״ל? ומדוע לא תזכר את החרפה אשר נשא עליך התנך? גם הרנה שמרננים אחרי בתך העומדת על הפרק והז״ל אמרו: „בתך בגרה שחרר עבדך ותנה לו", ולפי זה אין שדוך הגון ומובחר לפניך כשדוך ר׳ פרין. ראה מה נאמנו דברי חז״ל: כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, והקורה התלויה בין עיניך הרי היא לך כקיסם. לו פקחת עיניך לשעה קלה: לו התבוננת לא בעינים טרוטות וכרוכות במטלית עבה, כי עתה רב טוב ראית מצאת בר׳ פרין, עשר, כבוד, יראת אלהים ואולי גם יחש, תחת אשר האחרון אבד לך כיום, והוא כמעט אבדה שאינה חוזרת, ומי יודע אם לא עוד ימים יבואו, ויוצאי חלצי ר׳ פרין וצאצאיו יבושו ויכלמו בניניך ונכדיך; כי בעינינו הלא נראה כי ר׳ פרין וביתו הולכים הדרך העולה בית־אל, רד הוא עם אל ועם קדושיו נאמן: ונכדיך—צאצאי התנך הולכים אחורנית בצל מעלות האמונה, שוקדים הכה על דלתות הגימנזיה, מחללים הם את הקדש בפרהסיא בנשאם משא ביום השבת, ובדברים שבצנעה על אחת כמה וכמה!— על כן עצתי לך אמונה, כי בעינים עצומות תבוא בברית עם ר׳ פרין, ואם תתמהמה תנחם באחריתך כי בודאי יקדמך אחר!

— אל להג הרבה, שיח תפל, ענה ר׳ שמעון בזעם בהתרוממו מכסאו, אחת אמרתי כי ר׳ פרין שלך לא יהי בן־בריתי. אמנם כן, הנני מודה במקצת

בי משפחת אשתי ז״ל איננה מן העדיות כי גאונים לא יצאו מחלציה, אבל גם פחותי ערך חלילה לא נמצאו בה. אמת הוא כי חתני השליך שקוצים על כבודי, אך בכ״ז שמעתי אומרים עליו כי איש אמונים הוא וינהל עדתו מישרים וגדול כבודו בסרחון ובסביבותיה; ואם אלף שנים יחיה פרץ בצדקה ומע״ט לא יזכה אל הכבוד והשם הטוב אשר ינחול חתני. ומי לא יודע כי חתני, לולא נטה אל ההשכלה, כי עתה היה לגדול בישראל, ומה פרץ החצרוני ההדיוט והבור? — בכל זאת האמת נתנה להאמר, כי לולא ידעתי את פרין מלידה מבטן, לו היה תושב עיר נכריה אשר לא ידעתיו אך למשמע אזן, כי אז אולי נתתי יד לו; אך עתה אשר עיני תראינה את כידי ופידי רגע רגע, הנה אם גם ימלא ביתי כסף וזהב לא אוכל עשה כדבר הזה.

וזבל בראותו כי נוחלה אבדה תקותו להפיק זממו וכל עמלו לריק, שם לבו להמטיר עוד פחים גפרית וזפת בוערה על לב ר׳ שמשון להשפילהו ולדכא את כבודו עד עפר. ויען ויאמר: הן תאמר אדני כי את הדבר הזה לא תוכל עשהו ויאמר השומע כי יש דבר אשר יש לאל ידך לעשותו. ואני אדמה כי לא תוכל עשות כל מאומה, כי גם אשר תבחר ותקרב עוד רחוק הוא ממך מרחקי ארץ. כי בתך המדברת אחרי כי הכמת ספרי הגוים באה כשמן בקרבה, ועיניה ראו את מורה את חתנך בשבתה ימים רבים בביתו, ובעיר גדולה כסרחון אשר יראת אלהים אין בקרבה; הנה עתה אין כל תקוה להביאנה במסורת הברית עם האיש אשר תבחר אלוף לראשה. תושב קסמין הנך מיום ראית אור וחיים, עוד לא ראו עיניך את הערים הגדולות כגון: גירא, יבוק, קוסם, אור־שוא וכדומה אשר שם קננה ההשכלה ודגרה בצלה את בני הנעורים הבחורים והבתולות אשר לאורה ילכו חשך; עוד לא תדע כי המפלצת הזאת החריבה בכף פעמיה את כל חקי ישראל, וכל מנהגי בית יעקב היו גלים נצים שמיר ושית, ועל הריסותם הקימה בחניה טירותיה ומבצריה, הלא המה החקים החדשים אשר לא ממקור ישראל ולא לה׳ המה. אורו אור־שוא, אורו ארור יושביה! כי מיום שכנתי בקרבה ירחים אחדים, אז אשר הלכתי שמה במלאכות הגביר חרחור לחקור ולדרוש שמה ע״ד הנכבדות אשר דברו בבנו מעיר ההיא, שם למדתי דעת כי בני ובנות ישראל הצעירים עזבו את מנהגי אבותיהם וכל דבר שבקדושה השליכו אחרי גום. ובנים כחשים אלה מלעיבים גם במלאכי הברית ובדבריהם ישימו תהלה, ולא ע״י מלאך ולא ע״י שליח, לא ע״י איש הבינים או מזוג זווגים, כי אם הם בעצמם ובכבודם יתנו עיניהם באשר ימצאו. הם לא יתנו עיניהם במשפחה, בכבוד אבות וכדומה, כ״א ביפיפיות, במחוללות, בלמודות הרע; וכן הבתולה אשר רוח ההשכלה הרעה מפעמת כזוג בקרבה, אם תשא עיניה על בחור, לא תבקש בו תורה ומע״ט. אם אך שמלתו לעורו כחקות פאריז ולונדן, נעלי רגליו מגהצים וזהר למו בעין החשמל, מגבעת קש יחבש על ראשו בימות הקיץ, השן הלבן ילבין על לבו ונעלי יד על ידיו וריח לו כלבנון, גם נזהר בכבוד נשים

ולשונו תמהר לדבר חנף ומהתלות, הוא אשר ישא חן וחסד לפניה. ואם נפשך אותה לדעת מה הוא כבוד נשים? אל תעלה מחשבה זרה על לבך חלילה, כי עושים כדעת התלמוד (יבמות) האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך; או אמרם (חולין) יכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו; או אמרם (ב״מ) לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, שאין הברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו, חלילה! „כבוד נשים״ יקרא בפי בוגדי־און אלה, אם יעשו דבר שלא לרצון התלמוד. אם התלמוד אומר: לא ילך אדם אחורי אשה, ואפילו היא אשתו; והמה זה כבודם וזו תהלתם אם היא הולכת לפנים והוא לאחור. אם הגמרא (מגלה) אומרת: לא יאי יהורא לנשי (ופי׳ רש״י לא נאה השיבות לנשים) והמה — יגדילוה יאדירוה למעלה ראש. בד״א לעלמות יפיפיות או לנשי זרים, אבל לנשיהם בנות בריתם יהפכו לאכזרים ויתעמרו בהן, והעלמה ההיא אשר התמוגגה בשלהבת אהבתה אל הבחור אשר נשאה עיניה אליו ואשר בלבבה אמרה: מה מאשרת הנני, מי ידמה לי, כי ישוה לי ומי יערך לי, הנה העלמה הזאת אחרי היותה לו לאשה, תאורר יום הולדתה, כי סר צלו מעליה ובשפחה נחרפת היה תהיה לו. והאיש לא כי עזב מנהגו, חלילה! עוד יוסיף להזהר בכבוד נשים ובאהבתן ישגה, אך לא באשתו זו, רק בנשים נכריות ועלמות יפיפיות אשר ימצא על דרכו. ועל האנשים האלה אשר יקנו לב הנשים לא בתבונתם ובישר הנהגתם, כי יבה ריק ונבוב, והם נלוזי דרך הממים עקלקלותיהם, עליהם מה נאה ויאה המשל אשר אמרו הז״ל (ברכות) „חצבי חיורא דמליין קיטמא״. ומי הסב בכל אלה כי גם ישראל העם העני והדל, אשר לחמו בזעת אפים וביגיעת כפים יבוא לו: העם המתפרנס אך זה מזה, והבור הלא אינו מתמלא מחליתו, מי הסב לו כי גם הוא יתחקה אחרי מנהגי הגוים כקוף המתחקה אחרי האדם? הלא רק ההשכלה הזעומה, אך ידה היתה בכל אלה, כי לולא קראו בספרי לע״ז כי אז לא ידעו מכל הנעשה בפאריז, וויען ולונדון; ואם לא ידעו, כי אז לא התעוררה בהם התשוקה לרדוף הבלים כאלה, ובאין תשוקה אין מעשה.

ראה מה צדקו אמרי הז״ל אשר אמרו: „מנעו בניכם מן ההגיון״ כי ההגיון מביא לידי הבנה, והבנה — לידי רצון, והרצון — לידי מעשה. ובתוך אחרי כי באה לכלל שטות, באה לכלל חטא, ואחרי כי באו המים המרים והמאררים אל קרבה, אחרי כי נטמאה את השכלה טמאת השם, ועוד התגוררה ימים רבים כבית חתנך מקום הטמאה ובסרחון העיר גי התופת, הנה אבטח כי באה חכמה גם בלבה למאן באשר תבחר. נסה וראית ונוכחת כי גם בתך כאחת המשכילות שבכרכים היא. גם היא תפגל אשר תקריש אתה, ואשר תקרב היא תרחיק בזרוע.

—לא אאמין למשמע אזני, ענה ואמר ר׳ שמעון אשר דברי זבל כחצים שנונים בקעו בקיעים ויפרצו פרצות בקרב לבו, לא אאמין כי בנות ישראל תשחיתנה דרכן ותתעינה לכת תעה לא דרך, ואבותיהן אים? האם שתו

מראות עיניהם ולבם — מהשכל כי בנותיהם תעו מני דרך נטו מני ארח? האם אין גולה את אזנם? ואם עיניהם רואות כי צנים ופחים בדרכי בנותיהם, הצרי אין בגלעד? האם רפאות תעלה אין להם לעצור בעד הרעה? ואם גם לו יהי כדבריך כי בנות הערים הגדולות תבחרנה להן אנשים ואת פי אבותיהן לא תשאלנה, אך אם האבות לא יברכו על המוגמר אז מה הבחירה אשר תבחרנה הבנות? מה הבחירה אם האבות לא יביאון במסורת הברית וישבו אז בבית אביהן עד תאבל עליהן נפשן, עד הנחם יאכל חצי בשרן, ושבו אז אל ה׳ בכל לבן, ואז האבות ירכיבו אלופים לראשן.

— עצה נמהרה! ענה זבל, נחם יסתר מעיני הבנות אשר אהבו־הבו, לשוא ישקדו האבות להיות כהרב המתהפכת לשמור דרכן וכבודן; לריק ייגעו ייעפו לגדור בגזית נתיבותיהן ולהיות חומה עליהן, כי בזה היטב לא ייטיבו האבות כי אם עוד ירעו, חלילה. הבנות לא תשקטנה במכונן, עד תפלסנה נתיב חדש למו דרך לא ידעו עיט וחפצן אור יצא. אם פריץ נחל מעם גר ושטף מים זדונים אם ישטף בעזו אם לא ימצא מעבר לו, כי אז יהתור בעקלקלות ופרצים יצא. גם הבנות תגיענה למחוז חפצן, אך לא בארח שלום ובדרך קשט ודת. כי באהבתן או בשובבותן תנאצנה גם קדש, תבוזנה ליקהת אמונה והמיר תמירנה גם אלהים באלהים.

ור׳ שמשון אשר נעוה משמוע את דברי המשא אשר נשא זבל איש השפתים כי נגעו עד נפשו, התרומם ממקום שבתו ויעמד על רגליו ויאמר: חדל לך מדבר תעה, להפאות דברים אשר לא כן על בנות ישראל. ואם גם יאמנו דבריך על הבנות יושבות הערים הגדולות, אך בנות עירנו אין כל ספק ספיקא כי לבן רד עם אל ועם קדושיו נאמן. גם בתי ידעתי כי חפצי יהי לה לקו ורצוני למשקלת, לא תמרה את פי חלילה לכל אשר אצונה, לא תסור ימין ושמאל. ולו נקרה ויאת לפני שדוך הגון, שדוך אשר לא ישליך שקוצים על כבודי ולא יעטה חרפה וכלמה עלי, כי אז ברגע קטן גמרתי בכי טוב ובתי לא תתנגד חלילה לחפצי.

— טוב אשר יפה! ענה זבל אחרי התחפש רוחו וישב צולל בנבכי מחשבותיו, דמם ומחריש, טוב אשר יפה, הנך אומר כי בתך תאות בלבי־מתנה ותסכים באשר תבחר; הבה אנסה! הנה מחשבה טובה וענין הגון נתפש בלבי, ענין אשר תוכו כברו זהב טהור, ענין אשר בו תמצא תורה וגדלה, כבוד ותפארת לך, ואשר אין דגמתו לבתך, לא אכחד ממך קשט אמרי אמת, כי את הענין הלז צפנתי בלבי לר׳ קלמן ראב״ד עירנו וכבר גם הצעתי לפניו. והראב״ד באין אמר ודברים ראה את המציאה ונפל עליה, ויצוני לאמר להמדובר, כי אלף כסף במזמנים ישליש אותיום נדה לבתו, גם שלש שנים יתן ארוחה להזוג. והדבר מובן מאליו, אם הרב הראב״ד הוא מן הקופצים עליו, מהסתם הוא מיקרי המציאות. אבל מה אאריך שיחי, הלא שמעת אדני ומי לא שמע? הלא כל העיר כמצולה רותחת! וזהו: בשבוע העבר סר אל עירנו אברך ובידו חבילה מקפלת מכתבים מגאונים

וגדולי ארץ מגידי תהלתו כי הוא צנא מלא ספרא, בקי בש״ס בבלי ירושלמי ספרא וספרי כחד מן קמאי, וברשות מרנן ורבנן הויד לחלק בבהמ״ד הגדול. אומרים אמור כי תורת החלוק היתה עמוקה מני ים, עד כי גם הרבנים והדינים ומופלגי תורה המפולפלים אך מקצתם הבינו מקצת מן המקצת, ויתרם עמדו נדהמים ושוממים כי לא השכילו לשכלל מליו האברך הזה הוא עלוי העלוים, מפולפל סיני ועוקר הרים, וברבות הימים יגאה והיה לגאון הגאונים, מאור הגולה, לשם ולתהלה בכל הארץ, ואני כבר שיח ושיג היה לי עמו, מששתי את כל כליו, והוא, נוסף על תורתו, חכם להלל, מלא דעת כרמון ויודע להלוך נגד החיים. האיש הזה נאה לך ונאה לבתך, ואם הרב הראב״ד יאבה להוזיל אלף כסף מכיסו ומזונות להזוג שלש שנים, הנה עליך לשלם תשלומי ארבעה וחמשה ועלה בגורלך.

— אין לבי הולך אחרי העלוים, ענה ר׳ שמשון בנחת, כי „הנכוה ברותחין יפוח גם בצוננים״ יאמר משל המוני, ואני אשר נכשלתי בחתני הראשון אשר היה באמת פרי הדר שפתותיו דובבו שלש בבות עם נושאי כליהן, עד כי אם הציג איש אצבעו בדף אחד מן הבבות, הנה הגיד תעלומות הכמה את המאמר ואת אומרו הכתוב בדף השלשים החמשים והשבעים ולא התטיא המטרה. הלא גם ר׳ זאב מתמיד, אשר מימיו לא פסק פומיה מגרסא, ושבילי הש״ס היו נהירין לו כשבילי עירנו, הנה גם הוא השתאה למראה עיניו ולמשמע אזניו, והוא בעצמו ובכבודו לחש באזני לאמר: „בוצין בוצין מקטפיה ידיע כי לגדולות נוצר ובטוח אני בו כי מירה הוראה יהיה בישראל״ בכל זאת הלא בעינינו נראה כיום כי נבואתו של ר׳ זאב מתמיד לא נתקימה אף במקצת. ומה תקוה כי אתן גם את בתי השניה בחיק עלוי או חריף? ומי יודע אחרית העלוי הזה? מי יודע אם לא יתחמץ גם הוא? ואני הלא אין כח אבנים כחי, ובשרי איננו נחוש לשאת משאת חרפה וכלמה משני עלוים כתמם יחד, כי הנוגע בהם לא ינקה!

— לפי דבריך, אדני, מאין יעלו ויצמחו הארזים הגבהים יפי ענף וגבהי קומה אשר בין עבותים היתה צמרתם, אם כל שרש בארץ גזעם? מאין יגדלו לנו רבנים גאונים אשר בצל תורתם נחסה ונתלונן, אם ננער כפינו מהעלוים והחריפים בעודם באבם? —

—הבינה ואחר תדבר, ענה ר׳ שמשון, אנכי על העלוים ביחש הסוחרים אדבר. העלוים כשהם לעצמם הם הסן ויקר אם אך ינוח שבטם על גורל גדולי הדור, כי אז יצרפום ככסף ויטהרום כזהב במצרף היראה ובכור האמונה, ואז יצאו כלי חמדה לכל הגולה; אך לאפוקי אם גם מבחר העלוים יפול חבל נחלה בידי הסוחרים, אשר עינם ולבם כל הימים אך למקור מחיתם, ואין שעתם פנויה להתחקות על שרשי חתניהם לוקחי בנותיהם; גם לא ירהבו עז בנפשם לשפוט על פעלותיהם ועלילותיהם, כי יודעים הסוחרים בנפשם כי כמוהם כאין הם בעיני התניהם העלוים אשר מטות כנפי בינתם מלא רחב הים ומלואו. ובכן יתהפכו למעין אכזב, וטיב ממנו

בור ירא חטא, ועל כגן אלה אמרתי כי יצרם אלוה למכשול עון לאיש שומר אמונים ושומר נפשו ירחק מהם, כי הנוגע בהם לא ינקה.

— אין המשל דומה לנמשל, ענה זבל, ולא ראי זה כראי זה! חתנך הראשון בבואו בברית בתך היה עוד עול ימים, בן שבע עשרה שנה, ותורתו לא הכתה עוד שרשיה בלבבו ולא על מי היראה היתה שתולה; ועל כן בבואו אל ביתך וירא מנוחה כי טוב ושלוה כי נעמה וישם לבו אל ההשכלה המשכלה ויגיח אל קרבו מימיה הדלוחים עד כי נבקע כרסו. לא כן העלוי הזה אשר תורתו באה לו בעמל נפש וביגיעת בשר, הוא אשר קים: אדם כי ימות באהל. תורתו ואת נבלעה בדמו בשקוי בשרו ומוח עצמותיו. גם הום לבו שממנו נובעים דמיוני תעתועים הצטנן, ואיש כמוהו לא יפנה לבו לבטלה, ולא יתעה בתהו לא דרך. הוא כבר הציב לו יד, מגמתו לקחת עטרת הרבנות באחת הערים הגדולות, ולולא היה רֵק כי עתה כבר ישב לכסא הרבנות, ואז—אם תמשוך את הלויתן הזה אליך, אז אשריו, אשריך ואשרי בתך!

דברי זבל מצאו מסלות בלבב ר׳ שמשון ויתעורר בו החפץ לראות את חתנו רב בקהלה גדולה ויאמר: דבריך אמנם בהשכל, ואולי גם צדקת בשפטך, ובכן הנני נותן אזן קשבת לדבריך, ואתה לך אליו הציעה לפניו והבינה לבו, וביום המחרת אשלה אחריו וקראתיו אל ביתי, אראהו, תראהו גם בתי, ויראה גם הוא אשר לפניו, ואם מה׳ יצא הדבר הלא יקום ויהי!

ג.

עברו ימים אחדים שבהם עשה חוזה ר׳ שמשון עם העלוי; שבהם התראו פנים החתן והכלה; שקהם ר׳ שמשון ומכיריו מטובי העיר תהו על קנקנו של המדובר; שבהם ראה העלוי לפניו נוה שאנן, משכנות מבטחים ומנוחות שאננות גם לחמו נתן ומימיו נאמנים; שבהם נסתלקו הסכסוכים ונתפשטו העקמומיות והיה העקב למישור והרכסים לבקעה. אחרי עבור הימים האלה בא היום שבו היה אורה ושמחה בבית ר׳ שמשון. קרואים וקרואות מלאו את חדרי ביתו המרוחים, ויקראו התנאים מן: המגיד מראשית עד גמירא, עד: „והכל שריר וקים" ועד בכלל. וישמע גם קול נפוץ הסירים והדלבקאות בהתפוצצם לרסיסים; ואחריהם קול הקוראים מז״ט מז״ט! הכל כמנהג בית ישראל. ואחרי עבור ירח ימים נשא העלוי עקשיה את בת ר׳ שמשון הצעירה ממנו עשר שנים, כדת משה וישראל.

נפלא רוח האדם, כי לפעמים יתעורר בו חפץ זר ומוזר לרדוף אחרי צל עובר, אחרי צלו של עוף הפורח! — הן ידענו את ר׳ שמשון לעשיר ואיש מדיני, היודע את העולם ואת רוח המסחר הממלא את כל חללו; ידענו אותו שאיננו הדיוט ובור גמור, כי בימי עלומיו למד גם הוא מעט גמרא, אבל כבר שכח את תלמודו, וכמים עברו יזכור; ומאין עבר עליו

הרות לאסוף עלוים אל ביתו ומכש״כ אחרי כי נוכח כי העלוי — התנו הראשון —- לא הנחילהו את הכבוד והיקר אשר אליהם נשא נפשו? בכ״ז הכבוד המדומה עור גם הפעם את עיניו ויכהו בסנורים לאסוף עלוי שני אל ביתו. אך זו דרך כסל אשר יכסלו ויבערו בה בני אדם להמיר כבודם בכבוד אחר אשר חדש בעיניהם. גם ר׳ שמשון לא אל התורה היתה מגמת פניו אך אל כבודה, ומכיון שהתורה הזו איננה לשמה, הרי היא ככל תאוה וככל הפין וכבוד אשר בני האדם רודפים אחריהם כקורא בהרים, יפזרו עליהם כסף כאפר עד כי ישיגום בין המצרים. והתאוה הזאת תסמא את עיניהם עד כי לא יראו ולא יתבוננו כי ירדפו אחרי צל עובר ויאספו רוח בחפניהם.

ור׳ שמשון אשר עוד לא זר מתאותו, ויהי אדיר כל חפצו כי יפוצו מעינות תורות התנו העלוי ברחובות קריה, ולמען ידעו כל תושבי קסמין כי גדול הדור ומאור הגולה הוא: ע״כ בקש ומצא בית מדרש אחד ששם ישיבה גדולה לבחורי חמד ההוגים בתורת ה׳ וישתדל ר׳ שמשון ויחל את פני המנהלים וישימו את התנו אלוף לראשם כי יטיף למו פרק אחד או הלכה אחת בתלמוד מדי יום ביומו. ובבית המדרש הזה היו בימים ההם בחורים מהוגנים בעלי־תורה אשר ידם רב למו בתלמוד ומפרשיו, גם בני תרבות ובעלי דעת. ויהי כי החל העלוי הזה להגיד השעור לפניהם, ראו ונוכחו כי אמנם יגיעתו אשר יגע חמש עשרה שנים עמדה לו לקנות ידיעה בתורה, אך ידיעתו זאת איננה מפולשת אך מצומצמת, קלה, קלושה והלושה, בינתו קוהה, שכלו גס ומגושם, ואך מרוב שקידתו על התלמוד ומפרשיו מעל כה בינתו מעל גבול שכלו, נקלטו בדמיונו המהולל ציורי הויות אביי ורבא, קשיות, אבעיות, פרוכים, ישובים ותרוצים, והציורים ההם מתעופפים במוחו הנבוב והריק, ועולים כאד, כקיטור ועלטה לעטות את בינתו במעטה כהה, ובהתנוצץ לפעמים נצוצי אורות, הנה עד מהרה יכבו יעוממו ואחריהם ימש השך ,— ובפתחו את פיו הנה פרצים תצאנה בסופה וסערה שטות מקוצצות וסגיות מקוטעות, מאמרי הז״ל מנופצים ורצוצים אשר לא יכלכלו בקרבם גם את הרעיון השטחי אשר צף כשמן על פניהם. ויהי כי הושיבו את העלוי הזה לראש מתיבתא, ובבואו בפעם הראשונה אל הישיבה וישב ראש ובני הישיבה עטרוהו מסביב לשלחן ארוך, גמראותיהם פתוחות לפניהם ועיניהם נשואות אליו, זחה דעתו עליו כשור מועד בימי ניסן ופתח דבריו האיר: כי לפנים בהיותו תלמיד ותיק בישיבות גאוני ארץ, כגון ר׳ אלי׳ פאלאנגער ור׳ אייזיל חריף, הדש תלי תלים הדשות בהלכות ואגדות והכל בפלפול עמוק; וביד הריפותו עקר הרים ושבר ארזים וטחנם זה בזה; טהר את השרץ בק״ן דרכים ויטמא את הקדש בתרפ״ת סברות עמוקות ומפולפלות, עד כי גם הגאונים והמאורות הגדולים האלה סמכו ידיהם עליו, ובפה מלא העידו והגידו כי אין כמוהו לפלפול וכי כל דבריו המה דברי אלהים חיים. ובני הישיבה שמעו את פרשת גדלו מפיו ואת עדותם של הגאונים האמינו לתמם

לכל דבריו כי באמת יסודתם. אך אחרי החילו להגיד לפניהם השעור, הרים בכח קולו וידלג כאיל ממסכת למסכת ויקפץ מענין לענין ובלשון מדברת גדולות סכסך דברי המשנה וערבב את הגמרא וישימם כמרקחה. עננים רוחות וסופות, ברקים ולפידים מפיו התהלכו, ובני הישיבה שמעו את הקולות אשר הרעים נפלאות, כי שאגה לו כלביא, ראו תנועותיו, נוד גוו כי התנועע ויניע בידיו וימולל ברגליו וכל עצמותיו אמרו: הם מפני כל בשר! לבשו חרדות וינועו ויעמדו מרחוק ולא הרבו לבוא אל הענן אשר פרש למסך, נאלמו דמיה כי הדבר לא היה בם. אמנם כעבור סופה והקולות חדלו שאל העלוי הזה אל המון תלמידיו המקשיבים לקולו: אם הבינו השכילו אל הגדולות והנצורות, אל העולמות אשר בנה והחריבם בכף פעמיו?

— לא, ענוהו בחורי הישיבה קול אחד.

— לא? שאל העלוי בתמהון בקול מהול שחוק וקצף, עתה נוכחתי כי מאד נואלתי כי פרשתי הפעם מטות כנפי הפלפול ואעפיל עלות על גבהי מרומי הדעת. עתה רואה הנני כי לא לפני גאוני ארץ הנני מטיף אמרתי, ולא לפני אדירי התורה השמעתי הפעם רבי תורתי; לא לפני אלה אשר לבם פתוח כפתחו של אולם, לא לפני אלה אשר תבונתם קלת עוף, תאבר כנף תרקיע שחקים ותרד תהומות גליתי צפונות והשפתי רזי תורה; לו היו פה תחתכם ר׳ אייזיל חריף ור׳ אלי׳ פאלאנגער וכדומה להם כי עתה השתאו השתוממו אל אור החדשות אשר עטיתי כשלמה; לו לפניהם חשפתי צפונות כאלה, כי אז חבקוני באזרעותיהם ומקום רגלי כבדו. אך אויה לתורתי ואבוי לפלפולי הנפלאים כי שמתים לפני עם לא בינות.

דבריו אלה ירדו כחצים שנונים בלבב בני הישיבה, פלחו כליותיהם וישפתו לארץ כבודם, כי אמנם בני דעת היו ומביני דבר לאשורו, ובשמעם את החרפה והגדיפה אשר נשא עליהם, הם לבם בקרבם ויתאזרו עז לענות לכסיל הזה כאולתו ויענו ויאמרו: אמנם בן מורנו ורבנו, לא גאונים הננו אך תלמידים מקשיבים, וראמות ונשגבות נצפנו ממנו, ואך אל הפשט הישר והפשוט עינינו נשואות ואותו לא נשאת על שפתיך.

— פשט! פשט! קרא העלוי ופניו נשתנו כברום מרגשי קצף והמה אשר התלכדו התאחדו בקרבו, פשט! הכי מלמד הנני ללמדכם את הפשט? הפשט נתן אך לבורים טפשים והדיוטים אשר טחו עיניהם וטפש כחלב לבם; ואני אשר עיני פקוחות ושוטטות בכל מקצעות התורה הרחבה מני־ים; אני אשר בצללי בתהום הפלפול אעלה פנינים וכל אבני חפץ המאירות באור שבעתים; אני, אני לא אתגאל בפתבג הפשט!

— אני את פשט הגמרא אדע, ענה אחד מן החבורה, אשר ידע למשוך את הלויתן הזה בחכה, אשר מראש החל לשפוט רמים כמו מפלפל הוא, ולאט לאט התגלגל אחורנית עד בואו ועד הגיעו עד תוכן ענין הגמרא, ובני החבורה כראותם כי בן־חברתם השתלשל מהררי הפלפול אל עמק שוה הוא עמק הפשט, ובחזק יד משך אחריו גם את העלוי עד כי גם הוא כעוף

קצוץ כנפים עמד על מקומו, התאזרו כלם ואיש איש מהם שאלהו בענין, ויקיפוהו בשאלות וקשיות אשר בעמק הפשט יסוּדן כתנור של עכנאי, אז נוכחו בני הישיבה כי רוח אסף העלוי בחפניו, וכי ברוח פלפולו המרחפת והמרפרפת לא נגע אל פשט המשנה והגמרא אף כל שהוא, וכל דבריו המה אך כעין כדורי בודית אשר בין רגע יתרוממו לעלות על ובין רגע ימסו כמו מים, יתפקעו יתבקעו והמכו ונפלו לארץ והיו כלא היו. העלוי בראותו כי נלכר ברשת ברגלי תורתו, סגר עליו הפשט והמשנה סוגרת ומסגרת אין יוצא ואין בא, רעמו פניו, עזוז עברתו הכה גלים בקרבו ויז קצפו מפיו ויגעש וירעש ויתן קולו קול עז: הוי הדיוטים! התרמו כי מלמד הנני? או אחד מראשי הישיבות אשר בעיר הזאת, אשר אך אל הפשט נשואות עיניהם, ובו יתאמרו? לא כן אנכי עמרי! — ולו שמעו ר׳ אייזיל חריף ור׳ אלי׳ פאלאנגער, כי תשאלוני שאלות הבל כאלה הנוגעות אך אל הפשט הפשוט, כי עתה קרעו ולא דמו, קרעו קרעים שאינם מתאחים על חלול התורה!

— אין לנו חלק בר׳ אייזיל חריף ולא נחלה בר׳ אלי׳ פאלונגער! קראו כלם כאחד בקומם ממקום השבת ויסגרו את ספריהם. — הגאונים האלה ינוח כבודם בשלום על מקומו, ולנו אין חפץ בפלפולים ונפתולים אשר אין להם יסוד ושרש בפשט. ככלות בני הישיבה את דבריהם נפוצו להם, איש איש לעברו תעו, והעלוי נשאר על מקומו בדד, סר וזעף ובחמת רוח ובשצף קצף עזב את בית המדרש.

והשמועה באה לאזני ר׳ שמשון כי חתנו העלוי יצא מבית המדרש בבשת פנים, הכהו לבו ופניו נפלו. אך העמיד פניו וישאל את חתנו לאמר: הן הגד הגד לי כי בית המדרש נהפך היום לשדה קטל, ובני הישיבה התאזרו חיל כגבורים צרו על רבי תורתך, ויאמרו להאביל חיל וחומה; אך בחכמתך בני, ובידיעתך הרבה בתכסיסי מלחמתה של תורה בטחתי כי רמה ירך על צריך, וזרועך היא סמכתך להכות בם שוק על ירך, עד פלטים נסו, מכים ופצועים, למען ידעו הנחשלים גל היתושים הללו, כי את איש מלחמה נלחמו וישובו על עקב בשתם, האם לא כן בני? —

והתנו אשר ירע מרת נפשו, כי נכלם וידו על התחתונה יצא מן המערכה. כסה ערמה לבושו ויקרא: הן מערת פריצים היה הבית הזה בעיני, עצרת בוגדים נובלים, אספסוף נערים ערומים מדעת, בורים, טפשים, הדיוטים יעמי הארץ אשר גם ידיעת בית רבי לא ידעו ולא יבינו גם פרק אחד או הלכה אחת. הכי על הבורים, סוסים, אטומי הלך וסתומי עין כמוהם אטיף פלפולי הרמים והנשאים? היה לא תהיה! אם אתה, חותני, הנך חפץ לנהול כבור מכבוד תורתי, המאיר לארץ ולדרים, העל כן תשימני ראש לשועלים אשר בפרצות? — הבה אסוף אלי אספת תלמידי חכמים, גאונים וגדולי הדור, חריפים ומפולפלים, כגון ר׳ אייזיל חריף ור׳ אלי׳ פאלונגער ועוד רבי רבבות גאונים כמוהם, אותם אסוף אלי כעדר בתוך הדברה ועליהם אמטיר גשמי תורתי בגשם נדבות, ועליהם אטליל טללי אורות חרושי, הנה הם אך הם

יפערו פיהם כאל מלקוש ובצמא דברי ישתיון. אסוף אלי אריות ונמרים לביא ושחל, ואליהם אנסה דבר, ואז אם לא על פני יברכוני, ושבע ביום יהללוני ויעידוני כי לכח הפלפול אמיץ הנני, ואנשי מלחמתי כלם לטבח יכרעו לפני. ואל היתושים החלשים, עש וסס הנתונים למרמס תחת רגלי כל אדם לא אשים לב ואימת מפגיע לא תבעת ארי כמוני; אדיקם ארקעם עד שריד לא יהי מהם ומהמונם. אך לא זו תפארתי על דרכי להלחם מלחמת תנופה את זוחלי עפר, רמה ורמש כמוהם. הן גם יד רפה כח ואין אונים תכה באלפיהם וברבבותיהם, תכחידם ותשמידם מתחת שמי ה׳, ומה היתרון אשר לי?

ור׳ שמשון אשר השכיל לדעת כי המתו הבוערת בקרבו היא המדברת מתוך גרונו, ע״כ נאנק דם ולא ענהו דבר.

ד.

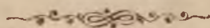
ימים רבים עברו, אשר העלוי ישב כאדיר בעליתו ועיניו רק אל א־וחת התמיד אשר נתנה לו דבר יום ביומו. פעמים רבות היה קרוא אל בתי מדרש שונים, אל התחלת מסכת או סיום, ששם היו קרואים גם זולתו, עוד תורנים מופלגים ההוגים יומם ולילה בתלמוד ומפרשיו, אבל לא פעם אחת נפרד מהם באהבה ושלום. כי כאשר נזדמן יחד עם גדולי תורה, שם הפליגה גאותו ביתר שאת, ושם היתה מבצבצת ועומדת על פתחי פיו; שם נהג סלסול בעצמו, שם הרחיב פה והאריך לשון ויתנפח ויתיפה ויתקשט, ויעדה עדי התהלות ותשבחות אשר לפי ערותו, שהיא כמאה עדים דמיא בעיניו, זכוהו במהרוזות הללו גאוני ארץ אשר באור תורתם יאירו תבל ומלאה, ומי יבוא אחריהם לנצל עדיו מעליו ולהציגהו ערום ועריה בשת? — עוד זאת אהבת הפלפול הוליכתהו שולל ותטהו בעקלקלות לא־דרך יהרבות קשיות, תיובתות ופליאות סתומות, שבאמת אין כאן גם צל קושיא ובפליאותיו הסתומות — אין ממש, ורק כי נטה מני דרך הפשט, לכן ראה צללים להרים גבנונים ולכן נראה המאמר לעיניו הכהות מצללי אפל, מסובך, מעונן ומעומם. אבל בעלי התורה שדעתם צלולה, ואיננה קופצת ומנתרת כחי־גל; שעינם מסתכלת הסתכלות בהירה ומאירה ולא יכלו לראות את ההרים שהוא תולה בשערה, ואת המגדלים שהוא מפריח באויר, עמדו עליו והרסו בניניו, עקרו שתילי מטעיו, ויהיו כאבני גיר מנופצות, והוא היה שב אל ביתו בבושת פנים.

ור׳ שמשון שהיה שומע תמיד בשורות טובות מחתנו העלוי, נוכח הפעם, כי נוהלה אבדה תקותו למצוא כבוד ע״י חתנו, ונהפך הוא, עתה ראה כי מקח טעות היה וכי כספו אשר הוציא עליו ירד לטמיון, ותחת הכבוד אשר קוה לנחול מתושבי עירו, שמע כי יתקלסו בחתנו העלוי וישבע גם הוא בוז וקלסה, אז נפקחו עיני ר׳ שמשון לראות כי אחרית ותקוה לא תהי לחתנו, ואם יעשה תורתו קרדום להפור בה הלא אז יאבד בעניו, כי לא רב אך גם מלמד לא

יוכל היות. ע״כ שת עצות בנפשו לחנך את חתנו על פי דרכו במסחר. ויחשב במשפט צדק כי הויות המסחר יגרשו מקרבו הזיות והויות פלפוליו אשר העלו חלודה, נתעפשו ונסרחו במוחו הריק מהאויר החונק והמעפש הממלא את הכלל.

ובעת ההיא לקח ר׳ שמשון בקבלנית להשפיק ש״ש, לגדוד הרוכבים אשר חנה בנהרדעה העיר. ומאשר כי ר׳ שמשון לא היו עתותיו בידו, וגם מאשר היתה את נפשו להרגיל את חתנו העלוי ולהטעימו טעם מסחר, ע״כ שלח אותו, וצרור הכסף בידו, אל נהרדעה כי יקנה שם ש״ש מידי האכרים וימכרנו על ידי הממונים בחיל הרוכבים לקבל את הש״ש, והעלוי הזה אשר בימיו הוא לא ראה אור והיים, לא ראה חפש ודרור, ועתה בבואו לנהרדעה וירא מנוחה כי טוב, כי בבית אכסניא לנכבדים התאכסן ומבחר האוביל הקריבו לפניו על השבון חותנו הנגיד, גם כסף לרוב בידו, וישמן ויבעט פנה עורף ליהדותו, אם כי רבי עתותי היום פנויות היו לו, גם את תפלתו עשה קבע, יכל לבו ומעינו שם כי ידבק בכפו מאום ואת זממו זה הפיק על צד היותר טוב. ויהי בקנותו את הש״ש מידי האכרים לא שם לבו אל הסחורה כי תהי טובה מנוקה ומנופה מבלי מוץ וקוץ — אך אל מחירה כי יהי מצער, ובספר הזכרון אשר לפניו רשם מחירה פי שנים. ובאופן כזה במשך איזה ירחים גנב ושם בכליו כמה אלפים. אך כהגיע מועד קחת כסף מאוצר המלוכה, ור׳ שמשון בא על שכרו והנה אהה, שוד על שבר! כי מצא ספרים נפתחים והשבינית הרשים ערוכים לפניו לפצעו ולחבורתו. סוף דבר היה כי כסף לא נתן לר׳ שמשון ובית התומה אשר נתן לבטוחות ירד לטמיון! ור׳ שמשון התגעש וירעם בקולו נפלאות על התנו העלוי ויקרא: הוי עוכר, מרוע עכרתני, שמת מועקה במתני ותשפתני לעפר מות. הבאת עלי רעה אשר לא אוכל המיש צוארי ממנה! אך השועל הערום הזה ענהו בנחת ובמנוחת לבב: „הכי בי העון כי בין לילה שמת את הגאון לסותר? הן שבילי ש״ס נהירין לי ושבילי ש״ש לא נהירין לי!“

— אמנם כן, ענה ר׳ שמשון בדמעות עינים, אני שלחתי ידי לאחוז בסנסני ש״ס והנה עלה בידי ש״ש, תחת שושנה קוץ, ותחת חטה חוח ומוץ. —

פרחי ילדות.

(קבוצת ספורים ותמונות, זכרונות ודמיונות מימי הילדות)

מה נעים לי זכרכם ימי הנעורים! ומה יקר לי להעלות אתכם על לוח לבבי!... אז ארגיש בנפשי ענג אשר לא ידעתי אשערהו, אשר לא יתואר באמר ודברים... אז יאבירו רעיוני עוף לעולם שכלו טוב, שכלו נחמד ונעים, שכלו דמיון...

עוד כמו חיים עומדים לפני זכרונות הימים המאשרים ההם; עוד כמו חיה עומדת לפני תמונת חדר מלמדי בכל צבעיו ואותותיו, שעשועיו ותענוגיו...; כמו חי עומד לפני ר' זוגדיל מלמדי בכל בגדיו וארחותיו; מראה פניו הדלים אשר האירו עת שחקה לנו השעה לבוא עד הקר דבריו ואשר הלבינו כסיד עת באה אשתו ביום החמישי ותבקש לה הוצאות ביתה על יום השבת הקרוב לבוא ובידו לא הי' אף פרוטה לפורטה; עיניו אשר קרן בהן ברחמים לתלמידיו, עת בא אחד מאבות הנערים לנסות את כח בנו בלמודים — לאות כי ישבו על מקומם בדממה, ואשר היו כאש עת נעלמה מאתנו איזה הלכה; ידו הדלה והצנומה אשר עברה על לחיי באהבה עת ירדתי לסוף דעתו בחקר הלכות התלמוד, ואשר החזיקה במקל חובלים עת הרימותי את ידי להכות על קדקד רע או עשיתי דבר למרות רצונו; תבת הטאבאק הישנה אשר הביא לו למנחה אבי אשתו ביום הֻלדת את בנו בכורו, ואשר היתה בידו כמקל נעם ביד המנצח בנגינות: בה הראה אותותיו אותות לתלמידיו פעם כי ירימו קולם ופעם כי ישפילו, ובהכותו אותה בהזקה על השלחן נתן אות כי ישימו מחסום לפיהם. לפעמים רבות קרה מקרהו כי בהכות רבנו את התבה על השלחן, נפתחה, והטאבאק נפזר לכל רוח. אז קמה מהומה בהדר: הנערים הרדו ממקומם, הספרים הוסרו מעל השלחן, הספסל הצולע בעל שלשת הרגלים, חרדת כל הנערים, כי עליו ישב ה„רבי" ועליו נענשו על פשעיהם... נעתק ממקומו; אחד מהנערים אחז בכף נחשת קלל קטנה אשר כבר עלתה עליה הלודה במדה מרבה ובעזרתה אסף את הטאבאק, וכעבור רגעים אחדים בא הטאבאק אל מקומו בשלום. אז אחרי הטיפו מוסרו לנו כי בשלנו כל הרעה הזאת, וכי הננו הולכים אחריו כבהמה בבקעה מבלי דעת עד מה את אשר לפנינו, קם על רגליו וירם הוא את ידו ואנחנו כלנו את קולנו, עד כי הרדו אמות הספים, אז עברנו בעזרת רבנו במים אדירים, מי ים התלמוד, ים הגדול; פעמים רבות באו מים עד נפשנו, גלי ים כסונו, רק מורנו משה אותנו ממים רבים ויוציאנו לרוחה, ואז הוציא רבנו את מטפחתו הגדולה ויסר את אגלי הזעה אשר נזלו על פניו ובמנצח קרא לכלנו: ובעת האם תבינו אל מה ירמזון דברי רש"י בה„כלומר"? „הגידה" קרא לכל אחד מאתנו „התבין מלי?" ואחרי שאפו מעט רוח קרא להראשון אשר פיו ענה בו כי בא עד חקר דברי רש"י, לאמר: ועתה אמור נא את

אשר ידעת ואדע אם כנים דבריך או סבבתני בכחש" ומה מאשר היה אז חלק הנער אם ההצלחה עמדה לו להפיק רצון מאת רבנו, ומה נהרו אז פניו! אבל לא בכל פעם האירה ההצלחה פניה אלינו, ומקרה יום היה כי נסתרה מאתנו גם להבין את דברי רבנו אשר דבר אלינו, יען כי אף אם קראנו כלנו יחד אחרי רבנו בדברו את דבריו לא שמנו לבנו להבין פשרם, ועינינו ולבנו היו נשואים אל קני הצפור ובני היונה אשר ממול החלון. דעת לנבון נקל כי הרבי לא נשא עוננו ובמקלו או ברצועתו אשר בידו יסר אותנו כדי פשעינו.

עוד זכור אזכרה את התנ"ך הישן עם תרגום אשכנזי אשר הי' לר' זונדיל ואשר העיט בו לרגעים עת נשכח פתרון אחת המלות ממנו, והכתמים כתמים אשר מלאו את עליו, לבנים שחורים וצהובים, ולפעמים לא רחוקות הוציא לנו רבנו מן התנ"ך הזה פתרונים שונים אשר לא שמעו אבותינו ואבות אבותינו, פתרונים אשר לא סבלם מוחנו ואשר גם רבנו, במחלת כבודו, לא בא עד תכונתם; ולשוא קרא רבנו בגרון ולא חשך כי המתרגם עשה מלאכת ה' רמיה ויעקם את הכתובים, לא מכת לחי אחת עברה עלינו בעבור הפתרונות ההם ולא פעם מרט רבנו בחרפה לחיינו על אשר נשחית בפינו את שפת אשכנז הטהורה אשר שם בפינו.

עוד כמו היים עומדים לנגד עיני זכרונות לילות החרף הארוכים עת ישבנו כלנו על יד השלחן לאור הנר אשר הפיל אור כהה על פנות הבית, — כי להעלות אש במנורת הנפט ירא רבנו מפני „המזיקין" — כן כנה אותנו יחד בשם הכולל, מלבד אשר נתן לכל אחד מאתנו שם בפני עצמו; לזה קרא „פגע רע" ולזה „אבי אבות הטומאה" לזה „מועד לנזקין" ולזה „קליפה רעה" „רוח הטמאה" ובדומה — דמית מות שררה אז בהדר, רוב תלמידי החדר נמו שנתם וגם אלה אשר שנה לא אחזה עוד את שמורות עיניהם השמיעו את דבריהם וספוריהם בקול נמוך, למען לא יעירו עליהם חמת רבנו אשר בכבד נחר גרונו מקרוא כל היום: מה תהי אחריתכם, שקצים נמבזים, דאם לא תטו אזנכם לשמוע אל דברי? דעו לכם כי בבוא יום החמישי ומאתכם יפלא דבר אחד מדברי ה„שעור" איסר את בשרכם בשוטים" רק קול אחד הנערים אשר החזיר את הלמודים הפריע את הדמיה.

מה רב היה אז ענג ללבנו בשבתנו כלנו יחד — בעתות המרגוע — סביב האשה הזקנה שכנת רבנו ובשמענו מפיה ספורים מספורים שונים! נהדר היה המראה לראות את האשה הזקנה בבירת הימים הזאת יושבת על יד השלחן ומורטת נוצות עופות — אשר מהן לחמה מצאה — ומסביב לה נערים קטנים עומדים צפופים באימה וביראה לבל ימרו את פי הזקנה אשר הדרת שיבה הפפה עליה, לבל יניעו יד ורגל למען לא תפוצנה הנוצות בכל עבר ופנה, וביותר שאת ולבל ישיאו עליהם עון אשמה בעיני ה„רבי" אשר עמד על יד התנור ויבט בעינים פקוחות על כל מעשינו. מי יביע את הרגשות השונים אשר התעוררו בקרב לבבנו לשמע הספורים הנפלאים מפי הזקנה! הספורים הנעימים אדות קבר רחל, קבר דוד, מערת המכפלה, עשרת

השבטים „חתנים" ו„כלות" אשר מתו ימי מספר לפני חתונתם מפני כי לא עלה הזוג יפה; עשר אבותיה והדר כבודו בעיני הנסיך הפולני אשר לו היו העיר וכל בנותיה, הדר כבוד חתונתה והמנות היקרות אשר הביא החתן לה בין כתיבת ספר התנאים ליום התונתה; אדות המלך ובניו ובנותיו נשבו ונמכרו לעבדים ולשפחות ואביהם שלח רצים בכל עיר ומדינה לבקש אותם ולא מצאם, ויבך אביהם בבי גדול וימאן להנחם על בניו כי יצאוהו ואינם רק בעבור ימים רבים באו רגלי, ערומים ויחפים, אנשים אחדים והכרת בגדיהם ענתה בם כי עניי עם המה רעבים ללחם, ויבקשו מאת עבדי המלך כי יתנו להם לבוא הארמונה ולא נתנום, אך הם לא משו ממקומם וכנסוע המלך על מרכבת כבודו נגשו אל המרכבה ויקראו בכח קולם: „אבינו" „אבינו" וכרגע נשמע מענה המלך בקראו: „האח, בני!" כי הכירם המלך כי העניים הנודדים ללחם אלה בניו הם, אשר יד שודדים עריצים היתה בהם להוציא אותם מבית אביהם המלך ולמכור אותם לעבדים ולשפחות בארץ אחרת. מפי הזקנה הזאת שמענו ספורים רבים אדות הזנים נפלאים אשר מקולם נעו כל המנורות אשר בבית ד'; אדות מנצחים בנגינות נפלאים אשר בהשמיעם את קולם הנעים נמס לב כל השומעים ויהי למים ורבים מהם התעלפו מרוב רגשות נפשם; אדות השר מאנטיפיורי ז"ל ואשתו יהודית ז"ל אשר עיניה ראו ולא זר בעברם דרך עירה; אודית הפנינים היקרות האבנים הגדולות אשר התנוססו בעדי הגבירה, ואדות ההזן הנפלא אשר הביא אתו השר ונעימות זמירותיו עד כי רבים מבני העיר ישנו כל הלילה בבית הכנסת הגדול למען ימצאו מקום לשמוע בקולו הערב ביום המהרת; ספורים אדות חלומות שונים, מתים ושוכני עפר יולדות ומיניקות, שודדים ורוצחים, לצים, שדים ורוחות רעות, כי הזקנה הכבורה לא הבחינה — במחלת כבודה — בין זכר לנקבה בין קטן לגדול; בין ספורים הראוים לנשים זקנות כמוה לבין ספורים הערבים לחך נערים צעירים לימים כמונו, ותספר באזננו כל אשר עלה על זכרונה מבלי בקש השבונות רבים. ואנחנו כרינו אזן לשמוע כל הגה היוצא מפיה וכל אשר ספרה באזנינו הראה את פעלתו על לבותינו הרכים; לא לילה אחד שנה נגזלה מעיני מפני אימת „היד הנוראה" אשר ספרה לנו הזקנה אדותיה. גם אתם קוראי ספר זכרונות אם רכי לבב אתם איעצכם כי תפסחו על הספור הזה אשר אביא עוד מעט לפניכם, פן תאחז בשרכם פלצות ולא תוכלו לתת שנה לעיניכם, — וזה הדבר: בעיר אחת קטנה היושבת על אם הדרך העולה לעיר הגדולה... עיר מושב אחותה הצעירה — נמצא איש אחד מבני יהודה, והאיש הוא עשיר וירא אלקים ואוהב צדקה וחסד, ויהי היום יום ערב שבת, שעות אחדות לפני נטות היום סרה אליו אשה אחת הדורה בבגדיה, הוד והדר לבושה ועדי זהב וכסף לא יחסר, ותאמר כי היא אשה עשירה הנוסעת כעת לסחור את הארץ ובחפצה לבוא גם אתו בברית המסחר, אך יען כי נכריה היא פה והיום רד לערוב, לזאת הציעה לפניו שאלתה לאכול אתו על שלחנו לחם ביום השבת הבא, והיא שלם תשלם לו במיטב כספה מחיר הארוחה כפי אשר ישית עליה. דעת לנבון נקל כי ה„גביר" מלא את

רצונה בזה, נתן לה מקום מנוחה, ואל אשתו רץ ויאמר לה כי ארח נכבד להם על יום השבת, היא אשה עשירה הנוסעת לרגל מסחרה מרחוק ובחפצה לעשות גם אתו מסחר וקנין, וכי עליה להתאמץ כי ארחת יום השבת תמצא חן גם בעיני האשה הכבודה והעשירה הזאת. אשתו מלאה את רצונו על אופן מאד נעלה והארחה היתה כיד המלך, ככלותם לאכול הלך לו איש איש לנוח על מקומו הנועד לו וגם האשה הלכה לה אל המקום אשר הכינו בעדה, ובעבור הצי שעה נמו כל יושבי הבית שנה עזה, אז קמה האשה מעל משכבה ותסר מעליה את בגדיה עדיה וחליתה והנה היא איש ככל האנשים, גבר ככל הגברים!

בספר הזקנה את הדברים האלה פתחנו כלנו את פינו ורירנו ירד ממנו מרוב השקנו בנו לדעת את הנעשה אחרי כן, והזקנה הוסיפה לספר: והאיש הנכרי הבא לשבות את השבת בתור אשה סוחרת את הארץ הוציא מתחת לבגדו יד איש מת ויעבירה על פני כל בני הבית, וזאת היא סגלה נפלאה ביד כל הגנבים כי האנשים הישנים את שנתם לא יתעוררו עד אחר עבור זמן רב — מה אמר ומה אדבר! נפשי ונפש כל בני גילי יצאה בדבר הזקנה את הדברים האלה! — ואחרי כן פרש את שלמותיו והנה הן עשויות מעשה שקים, הוציא צרור מפתחות גדול מצלחתו, ויחל להתהלך בכל חדרי הבית לאסוף כסף וזהב בכל אשר תשיג ידו. — על שאלתי איך זה העיז בן ישראל לגעת בכסף ביום השבת ענתה הזקנה: אין מקשין על מעשה שהיה — ובעת הזאת, מרדכי בנו בכורו של ה„גביר" אדון הבית כרגע הכיר מעל פני האשה כי דרכיה לא דרכי ישר ולא הגיד לו כי רעה גדולה נשקפת לבית אביו אם לא ישים עליה עין פקוחה, ויתאמץ לבלי לתת תנומה לעפעפיו, למען יראה אולי יקרה על ידה איזה מקרה לא טוב, ויהי כאשר נוכח לדעת כי האשה הנכריה רק בגדי אשה עליה ובאמת היא איש ככל האנשים, איש החפץ לשלוח בגנבה ידו ולמלאות זהב המסים הוריו, גם ראה איך העביר עליו את היד הנוראה, מת לבו ויירא להניע יד ורגל פן יראה האיש ויעש לו רעה, וישכב על מקומו במנוחה ויחכה לראות אחרית דבר. ויהי כאשר צבר האיש את כל אשר מצא בבית בשקים, פתח לו את הדלת ויצא לקרוא לרעיו כי יעזרו על ידו להוציא את כל אשר אסף, אז הגדיר מרדכי שארית כחו ויקם מעל משכבו ובידים ממהרות סגר את הדלת ויגדיר אותה בכל אשר היה לאל ידו. והגנב שב אל הדלת ולתמהון לבבו ראה כי סגורה היא על מסגר, אז שמע מרדכי את קול האחד מדבר אל רעהו: אל יפול לבבך, את אשר הדלת סגורה אין דבר, אני אבוא הביתה דרך הארבה ואשים קץ להיי האיש אשר סגר את הדלת בפנינו ואפתחה לך, שמע זאת מרדכי ורעדה אחזתו וימהר לקחת כר אחת ממראשותיו וישם אותה בתוך ארבת העשן, ואך שמע קול איש מטפס ויורד תוך הארבה מהר וישם אש תחת הכר והגנב נחנק, אך ברכי מרדכי כשלו, כחו סר מעליו ושפתיו נאלמו מדבר, מרוב פחדו בו, ויפול על הארץ ולא יכל לקום או לקרוא לעזרה, והגנב אשר אכל לחם על שלחן אביו הגביר ברח, וכל

בגדיו, בגדי הנשים ועדי הזהב אשר היו עליו השאיר אחריו, הבקר אור ויושבי העיר כבר התעוררו משנתם וילכו למו איש איש לשפוך שיח בבית ד' ויראו והנה חלונות בית הגביר... אטומים ודלתיו סגורות על מסגר, ויפלא הדבר בעיניהם כי לא הסכין הגביר לעשות כזאת עד היום, ומה גדל תמהון לבבם בשובם מבתי התפלה ובית הגביר עוד טרם נפתח! אז החלו להכות בחזקה על דלתות הבית וחלונותיו ואין קול ואין עונה, אז קראו לבני נכר וישברו את הדלת, ואז מצאו את כל בני הבית הוזים שוכבים על משכבם כפגרים מתים, את מרדכי שוכב על הארץ וכמעט אין רוח בו, את כל כלי הבית נתונים בשקים, והיד הגדולה, היד הנוראה, נמצאה על השלחן!... מה נורא הדבר הזה! — חיש מהר באו רופאים ובעמל רב הצליחו להם להעיר את יושבי הבית משנתם הנוראה ולהשיב את רוח מרדכי אליו, ובעבור זמן קצר הכל שב כבראשונה, אך לשון מרדכי לא שבה אליו, כי הדבר נעתק מפיו מפני אימת הגנב היורד בארבה, וביתר שאת מפני „היד הנוראה" ויהי מרדכי נלעג לשון עד יום מותו!"

הדבר מוטל בספק אם יעשה הספור הזה רשם אדיר על הקוראים הנכבדים, כרשם אשר עשה עלינו בשמענו אותו מפי הזקנה, יוכל להיות כי באשר היא ספרה לנו את ספורה זה בלילה, באחד מלילות החרף, עת בחוץ הי' השך ואפלה, הרוח העז השמיע קולו ויחריד את זכוכיות החלונות ויניעו כנוד קנה בלב ים, גם בבית עמדה לנגד עינינו תמונה מעציבה, הקירות היו שחורים ככבשן, הספון נטוי על ראשינו, וכל כלי הבית השך משחור תארם, ואתם הנכם קוראים אותו ביום בהיר בשהקים בבית נקי ומפאר: יוכל להיות כי באשר שפתי איננה מושבת את הלב כלשון האשה הזקנה, או מפני כי בעת שמענו אנחנו את ספורנו זה מפיה היינו עוד נערים רבי לבב, נוחים להתפעל, ואתם כבר באתם בשנים, כל אלה נבחדו ממני, רק זאת הנני יודע נאמנה כי היד הנוראה הראתה את פעלתה עלי עד מאד וימים רבים יראתי לשבת בחדרי ואיש אין אתי או לצאת החוצה מפני ה„יד הנוראה" אשר האשה העשירה מניפה עלי.

עוד לנגד עיני עומדת תמונת בית רבנו: קורות הספון אשר נמלאו בקעים בקעים מרוב ימים ואשר בהם שם ר' זבולן שנה שנה את ההושענות החבוטות, את הלוח והאפיקומן—האחרון נחשב בעיני רבנו לדבר שבסגלה — גם את העלים הנופלים מספרי התלמידים הישנים וכאלה: קירות הבית כסו מן המסד עד הטפחות במכסה שחור, מקורי העכביש גם מעשן התנור העומדת על יד השלחן ואשר בעבורה לא אחת ולא שתים קראה אשת רבנו לריב ולמצה עם אשת אדון הבית ולפעמים עם אדון הבית בכבודו ובעצמו, בצעקה המס כי מלבד אשר שנה תמימה עליה לאסוף בזעת אפיה כסף שבר מעונה לשקול על ידו מראש, עוד עליה להוציא את כספה לריק ולאבד את כחה לבהלה: להסיק את התנור פעמים בכל יום ערב ובקר, וכל עמלה רוח ישא: הבית ימלא עשן קירותיו וכל כליו יהפכו שחור והקור עודנו בחזקו, עומד בעינו כבראשונה.—ונוספות על הפיח והשחור אשר על קיר הבית

נוספו עוד תמונות מתמונות שונות במסגרות מצופות צבעים ועל התמונות מכסי זכוכית אשר ברוב ימים נשברו ונבקעו ונשארו מהם רק חלקים הלקים רצועות רצועות ועליהם קוננו זבובים למיניהם וישחירו את פני התמונות עד כי התמונות והקירות מראה אחד היה להם, מראה שחור, רק זעיר שם זעיר שם הזהירו מבין התמונות צבע ירוק או אדום: מצופפת השולטאן התורקי, או אסמאן פאשא ומכנסים אדומים של איזה שר היל צרפתי. בין התמונות האלה היו: תמונה אחת התלויה על כותל המזרח ועליה כתוב הדר באותיות גדולות: „מזרח" ומסביב לה תמונת כותל המערבי, קבר רחל, ירושלים, עיר הקדש וכאלה והתמונה הזאת נחשבה בעיני רבנו וביתר שאת בעיני אשתו לתמונה קדושה ונשגבה, ופעם בפעם מדי עברה על ידה לא גרעה עיניה מעליה, ואני ורעי, לפעמים לא רחוקות מדי קרה מקרהו כי בבית המדרש אשר רבנו התפלל בו נסבה השיחה על אדות עניני מלחמה והוא אשר אהב מאד לדבר בענינים כמו אלה, עד כי שפך את רגשות לבו אלה גם לפנינו ופעמים רבות ספר לנו ספורים שונים אדות גבורת נאפאלעאן הראשון, אלכסנדר מוקדון, עשר פעמים הספור האחד, — התמהמה שם יותר מכפי דרכו כל הימים, אז למרות צעקות אשתו, לקחנו לנו את הספסלים הצולעים, גם את כסא הרב בתוכם, ונעמוד עליהם ונשים פנינו אל התמונות; זה שם ידו על תמונת המזרח וזה הראה באצבע על תמונת מאנטיפיורי לבוש בבגדי שר צבא; זה על תמונת דוד המלך כתובה באותיות קטנות ודקות – אותיות ספר תהלים, וזה על תמונת משה רבנו כתובה באותיות ספר דברים: זה על תמונת „גדולי ישראל" וזה על תמונת „גאוני ישראל"; ובמלואים לכל אלה היתה עוד תמונה אחת נפלאה במינה אשר נקדשה בעיני אדוני הבית ופעם בפעם מדי העיט רבנו עליו הוריד לארץ ראשו, ויאנח מרה, וכמו מעטה אבל כסה פניו, התמונה הזאת לא פארוה ידי חכמי צירים ולא עמלו בה הרשים, לא מאיטליה הובאה הנה, לא מבתי שכיות החמדה אשר באמעריקא גם לא משערי המצבה הגדולה אשר בפאריז, רק ידי ר׳ זונדיל עמלו בה, ובתבונות כפיו כוננה; ולא בעזרת צבעים וששר עשה את מלאכתו, כי אם בעזרת גחלי אש, כי מדי שנה בשנה בימי ערב פסח אחרי אשר העבירו את ביתו בסיד לקח בידו גחלים אחדים ויעבירם על כותל המזרח ותצא התמונה הזאת „לזכר חרבן בית מקדשנו" ור׳ זבולן, כפי הנראה, לא חסה נפשו על הגחלים וירבה לפאר את התמונה הזאת מעשה ידיו במעטה שחור, עד כי היתה למקור נפתח לנערי ההדר להשחיר ממנה איש איש את פני רעהו. לא רחוק מהשלחן, אשר סביבו ישבנו כלנו ונשמע תורה מפי מורנו, עמדה מטה ישנה שבורת הרגלים אשר הספיקה די תבן לכל צרכי הבית; מדי כלות רבנו לאכול, נגש אל המטה ויוציא ממנה שבלים אחדות לנקות בהן את שניו; מדי היה על אשתו לשים אש בתנור או בכירים, שמה ידה במטתה ותוציא ממנה מלא ידה תבן ותדליק בעזרתן אש; מדי אחזה שנה את אחד הנערים ורעיו הפצו להעירו אז מצאו גם הם את אשר הפצה נפשם בהמטה הישנה: הוציאו איזה שבלים וישימן באף או באזן

הנער הישן וכרגע התעורר משנתו בקול זעקה גדולה, וכלנו מלאנו פינו תרועה על משבתו, ואז ההע״ב גם ר׳ זונדיל ב״ניהם לכלות פשע ולשלם לעושי רע כרשעתם, ויהי כל הבית להרדת אלהים, והמטה הישנה הזאת היתה גם מקור נפתח לריבות ולצעקות, כי באשר שתי רגליה נשברו והרשית ט״ם עוד נעשה, נאלץ רבנו לתמוך אותה בעצים אבנים ולבנים, ודעת לנבון נקל, כי המטה לא ידעה מנוח ותהי נעה ונדה כל היום, ופקודת רבנו ואשתו הזקה עלינו לבל יגע א״ש מאתנו בהמטה הישנה לבל נפילה, ואנחנו אשר יראנו את פי רבנו נשמרנו מלגעת בה, רק פעמים אחדות נכשל רבנו בה בכבודו ובעצמו, כי בבקר בעוד שכבה אשתו במטתה ותניק ותלביש את בניה אשר מסביב שתו לה, ובבית שררו אי-סדרים, שכח רבנו את מצב המטה כי ברע הוא ויגע ברגלו האחת באחת הלבנים אשר המטה נשענת עליה, וכרגע נשמע בבית קול רעש גדול, קול בכי וצעקה גדולה, קול המטה הנמעדת ממקומה ונופלת על הארץ, קול בני רבנו אשר נפלו גם הם אתה, וקול אשתו הצועקת עליו חמס כי בשלו כל הרעה הזאת, והוא, „גבר לא יצלחי אשם בדבר כי „יע.קעלע״ מחץ את ראשו ו„הינדע״ את רגלה.—על יד המטה עמדה תבה גדולה ובו כל בגדי בני הבית, שמלות וכתנות, סדנים ומטפחות, ועוד, ועל ידה לקח מקומו ארגז הספרים אשר בתוכו נמצאו כל קדשי הבית, הטלית עם העט״ה של שבת, איזה אבנים קטנות ולבנות אשר נחשבו בעיני רבנו לדבר שבסגלה כי מרחוק הובאו הנה ומוצאן קדש, מארץ הצבי, המגלה הישנה אשר זכה רבנו בגורל לפני שנות מספר כתובה על עור צבי בי״א שיטין; ספרי מנורת המאור גדולים נדפסים על ניר רעגאל ונכרכים בשני חלקים בכריכת עיר מהדרה בציצים ופרחים ועל ארבע כנפות הספר כתוב הדר בעט ברזל ועופרת שם אשת ר׳ זבולן הטוב „זלאטע בת ר׳ שמשון״ ועל כלם סדור תפלה ישן נושן אשר קדש מאד בעיני אשת רבנו עד כי אמרה לא אחת ולא שתים כי לו שקול ישקלו על ידה במהירו כל העדיים אשר על צואר אשת הרב החדש כי אז בוז בוזה להם— יען כי בסדור הזה התפללה אמה ורוב עליו היו מכוסים כתמים כתמים צהובים צהובים, הם דמעות אמה אשר נזלו מעיניה עת שפכה שיחה לפני ארון התפלות; אבל עוד יותר קדשו בעיני רבי זבולן ספרי „מקראות גדולות״ הגדולים אשר עליהם כבר היו לברות לעש וכריכתו — כריכת עץ ומסגרת ברזל לה — נקרעה מרוב ימים, יען כי מסביב להמפ״ש״ם הקדושים אשר יסבו את דברי משה ונביאי הקדש נמצא כתוב בעצם יד אחד מגדולי אבותיו אשר הוא התיחש עליו כי דור ששי הוא לו, באור גדול על כתבי הקדש, ולפי דבריו, לו השיגה ידו להוציאו לאור כי אז האירה תבל מכבודו, ורבנו שמר את הדברים האלה מכל משמר ויתאמץ כי ידי השקצים לא תגענה בהספר״ים ההם. ודעת לנבון נקל כי בכל אשר הוסיף הוא להלל את הספרים האלה בפנינו כן גדלה בתוכנו תשוקתנו אליהם ונחשוב כל היום מחשבות איך יהגיע עד האוצר הנחמד הזה ולראות את אשר בתוכו, ובאחד הימים בעת לא היה האדון המושל על האוצר בביתו, מלאנו לבנו לפתוח את הארגז ולהוציא את הצפון בו, ויהי אך שמעה

אשת רבנו כי ידנו נגעה באוצר קדשה זה וירוה אחזו במטאטא ותתנפל עלינו בשצף קצף לאמר: „המעט לכם, שקצים נמבזים, כי כלנו לעבדים נמכרנו לכם, אני ובעלי; עליו לקרוא כל היום בלי חשך להבינכם בינה בהספרים הקדושים עד אשר יחר גרונו מקרוא, ואתם לא תברו אזן לשמוע אל דבריו, ועלי להחזיק כל היום במטאטא, לנקות את הבית אשר תמלאוהו בזדון לבבכם ברפש וטיט גזרי ניר עץ ואבן, עוד נועזתם לשלוח יד אל הקדש, ולגעת בהספרים היקרים ההם אשר קדוש יאמר להם" וברגע ישבנו כלנו איש איש על מקומו ובידו ספרו ובקול גדול קרא מעליו את הכתוב בו, כמו לא היו דברים מעולם.

מה רחב אז לבנו בהגיענו עד סוף פרק או ספר אחד, לשבועות מספר לפני כלותנו אותו הגיד לנו רבנו כי בעגלא ובזמן קריב נכלה במז"ט את הפרק וכי עלינו להחל מראש לעשות הכנות ולאסוף כסף לעשות „סיום" ומה גדלה תאותנו לבנו ימים אחדים לפני הסיום! רגע לשנה רגע לשנה נחשב לנו עד אשר הגיע היום תאות נפשנו, באה השעה המצלחת, בעוד אשר אשת רבנו נגשה אל התנור ותסדר ותוציא את המטעמים אשר הכינה בעדנו: בקדרה אחת נתנה מים, בשניה מלח, ובשלישית כף, ותוציא מעט מן המאכל הנמצא בו ותתן על פיה לראות היטעם לחך האוכל אם לא, ובאלה, בעת הזאת ערכה בת רבנו את השלחן, פרשה סדינים, נתנה סכינים ומזלגות אשר מראיהם ופניהם השונים הגידו ולא כחדו כי לא מבית אחד הובאו הנה, רק מכל בתי הרחוב אספו הנה אספה לשרת את פני בעלי השמחה העוסקים בתורה, ורבנו לבוש בגדי חמדותיו בגדי שבת מכף רגלו ועד קדקדו, מטפחת חדשה בידו האחת, ובשניה תבת טאבאק חדשה מעשי ידי אמן, אשר יד רבנו לא נגעה בה רק משבת לשבת: בדברים רבים ונעימים הציע לפנינו כי נלך ונרחץ את כפינו לאכול לחם, ואחרי כן חלק לכל אחד מאתנו חלת דגן ומעט יין שרף לשמח את לבנו, ובאכלנו בשמחה את מטעמי אשת רבנו, אגב אורחא, פתח רבנו במוסר פיו וילמדנו הלכות דרך ארץ, כי לא נבקיע את החלה אלינו בצפרנינו בלתי אם נקרא להסכין להיות לעזר לנו: לא נאכל את המרק ראשונה פן ישאר האורז ויבש להו ויאבד טעמו רק נכרכם יחד בהלל ונאכלם: כי בשומנו את הכף בהקערה נשים עינינו לבלי העמיס עליה משא לעיפה למען לא יפול מסנה מעט מן המאכל ועשה כתם ורשם על הסדין היקר אשר שאלה אשתו מיד גברת הבית ואשר לא הפצה לתתו לה רק אחרי אשר הבטח הבטיחה לה פעמים רבות כי לא יגרע מאתו דבר; כי בשומנו בפינו מעט יין שרף נקרא לכל המסבים על השלחן „לחיים"; כי לא נשיב את הכף אל הקערה טרם כלנו להריק את כל אשר בתוכה אל פינו עד גמירא, וכי לא נאכל את מטעמי אשתו בחפזון, רק בדממה ושלות השקט, ואחרי כל אלה, כי בשבתנו כלנו מסביב להשלחן והוגגים את ה„סיום" על הפרק אשר באנו עד סופו, נדור כלנו נדר לד', להתאסף כלנו בין מנחה למעריב מדי יום ביומו בבית המדרש לחזור על למודי הפרק הראשון עד אשר יהיה שגור בפינו; גם נטה אזנינו לשמוע ולבנו להבין את דברי הפרק החדש אשר נחל בו משנה אחת עוד לפני ברכת

המזון, למען נאחר מצוה במצוה, ונלך מחיל אל חיל! ומה רב היה השק לבנו בשמענו לקח המשנה הראשונה מהפרק החדש מפי רבנו, ובבואנו ביםים הראשונים בבית המדרש ונשב על יד השלחן כאחר הבחורים תופשי תורה או ה„בעלי בתים" היותר השובים: בידינו נרות סטארין אשר המליץ רבנו בערנו לפני השמש לתת לנו כדי „להמשיך את לבותיהן של תינוקות לתורה" ולפנינו ספרי שיס גדולים דפוס ווילנא ובערלין, וסמולנו, שם מאחורי ה„בימה", נשקפה מצנפת רבנו עומד ומטה ראשו על העמוד אשר הבימה נשענת עליו, משים אזנו כאפרכסת לשמוע אולי נכשל בדברינו או אולי נבטל מלמודנו, ועיניו מביטות בנו באין הפוגות.

מה נפל אז רוחנו בהגיע ימי החרף, ימי החשך, השלג והכפור אשר נאלצנו להסגר כל היום בבית רבנו לבלי לצאת מסנו, — כי בן חזקה עלינו פקודת הורינו לבלי לתת אותנו לצאת החוצה פן ישליט בנו הקור לרעה — ולשבת בחדרנו עד השעה התשיעית בערב! ומה מאד רחב לבנו בהגיע „שבת שירה" פרשת „שקלים", כמלאכי מבשר היו לנו הימים ההם, מבשרים ואומרים כי קרבו פקדות החרף העז, וכי קרבו ימי הפורים, ימי בין הזמנים, ימי שמחה וגיל לבני הנעורים!

נעימים אתם לי זכרונות ימי נעורי, יקר לי זכרך רבי החביב, קדוש לי הדרך הנהמד, גם איהבי גילי זכרכם עוד חי בלבי ולעד לא אשכחכם!

ב.

מה ירחב לבי בהעלותי זכרון ימי נעורי, הימים הטובים אשר לא תהיה עוד תמורתם! זכרון הימים המאשרים אשר אחרת לא ידעתי זולת בית אבותי או בית המדרש ולא הסר לי דבר ולא דאגתי מאומה, העבר היה אז בעיני כחלום נעים, ההוה הזיון שעשועים, הזיון נחמד, והעתיד מלא אודה, תקוות ודמיונות; זכרון הימים הנחמדים אשר ישבתי על יד אבי הזקן ואשמע מפיו לקח בשפת קדש ודברי נביאי אל! בשפת המדות, שפה ברורה, באר לי היטב את דברי החוזים והלך רוחם ופעם בפעם מדי קראו והבינו אותי בדברי הנביאים הקדושים, המלאים תוכחות מוסר ודברים נמרצים לעם מרעיתם, פתאם קם על רגליו הרים ידו למעלה, עיניו מלאו רגז, להייו אדמו ובקומתו הישרה ובזקנו הלבן כשלג שויתי אותו ברמיוני לאחד מנביאי אל, עת יטיף מעל במות ארץ יהורה את אמרותיו הטהורות על לבב עם מרעיתו! — האה הזיון נפלא הוד נורא!.. . ומה נהרו אז פניו בקראו לפני מעל הספר דברי נחומים, תנחומות אל, תקוות ועתידות ישראל! ובשפה נמרצה הואיל באר לי את המשא אשר נשאו נשיאי ישראל, מבארי דברי הנביאים, על אדות הימים ההם, את המטרה הנשגבה אשר אליה כון יוצר האדם בחלקו את ישראל בגוים ובהפיצו אותו בארצות, ואשר אליה היו נשואות עיני כל החוזים מחזות שדי, ורבי דבריהם

דבריהם רק אליה כוננו ועליה יסבו! עיניו נמלאו אז גיל ופניו נהרו משמן, ואני בהשק נמרץ הטיתי אזני לשמוע את לקחו הזך ואשמור את דבריו בלבי, ומה מאד התרגש הוא מדי קראו לפני מעל ספרי הנביאים אמרות טהורות ואמרי עז, הוצבים להבות, על ארות ארץ יהודה, ציון וירושלים, חסנה ותפארתה לפנים, הדר קדושתה וגאון עזה בימי מלכותה; מה נמלצו אמריו לחכי ומה נפלו פניו עת היה עליו להטיף לי לקחו ולבאר לי דברי הנביאים אשר עשו מספד ויעוררו נבאים על ציון ועל מפלתה, על שבר גאון יהודה ועל אבדן עזו! מה רבה אז פעלתם אשר פעלו עלי דבריו הנחמדים! הלקו מהמאות פיו ואמריו נזלו כטל על לבבי, ומה מאד נקדש בעיני! כמלאך אלהים חשבתי אותו, הוזה מחזות שדי, ואחר מבני התקופה הנהדרה והנאדרה אשר עליה סבו אמרי הנביאים אשר בפיו.

אבי הזקן היה איש מבני הדור הישן; לא ירע מכל ההמצאות וההרשות שנהרשו ונמצאו בתוכנו בעת הזאת בבל, זאת לא נופל היה ברגש נעלה לכל דבר טוב ומועיל מכל בני הדור ההרש; הוא טרם עוד ירע מה היא לאמיות ומה היא דורשת מאתנו; בכל אלה היה איש החפץ בשלום אחיו ודואג למצבו בכל לב ונפש, ופעם בפעם מדי קרה מקרהו כי פרה איזה ריב בתוכנו, אז הטיף הוא מוסרו לנו כי נהדול מריב ונהיה כלנו בשלום ואחוה כי השלום הוא אחר מעמודי התוך אשר עליהם תשען דתנו, גם הדעת מחיבת כי עלינו לשבות מריב, לתת כל אחד מאתנו יד לרעהו, להיות בשלום כלנו יחדיו ולעבור אלהים ומלך; עלינו לשים עינינו איש איש על דרכנו למצוא חן בעיני אלהים ואדם, גם לדרוש פעם בפעם בשלום כל אחינו הנפוצים בארבע כנפות הארץ, ואז תקרב תשועתנו לבוא ואחריתנו מארץ תצמח. באלה ובאלה דבר על לבבנו כל היום, ובאחר הימים הנוראים, ימי הסליחות, עת כל העם געה בבכיה בבקשם רחמים מאת ד׳ „כי לא ישליכם לעת זקנה בכלות כחם אל יעזבם" בדמעות על לחייו באר לי את דברי הפייטן כי הדברים האלה לא בנגד הזקנים שבדור נאמרו כי אם כנגד כנסת ישראל כלה: הנה רבים אומרים להם זקן ישראל, סר כחו מעליו, ולא ישוב עוד יהיה לו אורה כעמים, לזאת נבקש כלנו מאת ארון העולם כי יחדש נעורינו כקדם, ותחת התלאות הרעות אשר עברו עלינו כעת היינו לעם עד היום הזה, עד אשר זקננו שבנו, ונהי כלנו באיש זקן ואין אונים, יחליף עוד הפעם את כחנו יאזרנו ישועות; לעת זקנה אל ישליכנו ככלות כחנו אל יעזבנו. והדברים המעטים האלה האמורים מפי איש זקן אשר הדרת שיבה עליו חופפת, בבית הגדול והקדוש, בית הכנסת הגדול, ודמעותיו על לחייו — ירדו עמוק עמוק בחדרי לבבי.

יקרו לי אמריך, אב זקן, כטל מאת ד׳ ירדו על לבי, ושם על להותיו הורתו כבצפורן שמיר, ובכל עוד רוחי בי זכור אזכרם!

ג.

גם תמונת כתריאל הזקן שכננו עומדת כעת לפני בכל יפיו והדרת השיבה אשר חפפה עליו; מצנפתו המהודרה גאון בני הדור הישן, אבנטו הרחב והמפאר בפטורי ציצים ומקלעות פרחים, ובגדיו אשר הגיעו לארץ ואשר כל אלה לא שחתו את מראהו הנחמד, לא שמו ענן ומסך על יפעת הודו ולא החשיכו את אור פניו וזקנו הלבן כשלג הררי־עד, כי אם להפך עוד שמו כל אלה עדיו לוית חן ויכללו את יפיו עד כי היה למשל בכל העיר לאמר: כי אין בכל העיר ליפי תאר, לקומה ולהדרת שיבה כהאיש כתריאל הזקן. עוד לנגד עיני כמו עומד הוא בעת בכל יפיו והדרו, וביותר שאת יתיצבו לנגד עיני תמיד זכרונות הלילות הנחמדים אשר בלינו בחברתו אני וכל בני גילי ונשבע שבע שמחות את פניו הצוהלים, ואזנינו מלאו משמוע ספוריו הרבים היפים והנפלאים, המשמחים לב גם מחרידים נפש אשר שמענו מפיו תמיד, כמו בחבלי קסם משך את לבבנו אחריו בספוריו אלה ונאהוב איתו כלנו אהבה נצחת, אך הוא ידע עת לכל חפץ וספוריו אשר ספר באזנינו לא בכל פעם היו דומים זה לזה כי הוא השתמש בהם לפעמים כמו במקל נעם, ולפעמים כבשבט מוסר ליסר אותנו על פשעינו, עוד הוא מספר לנו ספור נחמד, מרנין לב ומשמח נפשותינו, ואנחנו לא ידענו מעצור לרוחנו ונרבה לשחוק בקול רם, והדבר הזה לא מצא חן בעיניו לפעמים לא רחוקות — אז כרגע החל לספר לנו ספור אחר, ספור מעורר עצב, וכרגע שבנו כלנו למנוחתנו, כל אחד מאתנו ישב על מקומו בפנת החדר ויתאפק בכל מאמצי כחו מלבכות — וקול שחוקנו נדמה נדמה. גם בעבור רוח רעה, רוח הוללות על אחד מאתנו למרות את פי הורינו או את פי אחינו הגדולים ממנו לימים, אז מצא כתריאל בספוריו עזרה ותרופה לרפא משובת לבבנו כי הוא מיד פתח את פיו בספור נורא מרגיז נפשות אשר כל שומעו תסמר שערת בשרו, משוכני קבר, גלגולים, גוזות מתים, רציחות ושפיכות דמים — ותהי את הנער רוח אחרת, וישב למנוחתו כבראשונה ורוח השובבה לא היתה לו עוד. ומלבד אשר הצליח כתריאל למשוך אחריו את לבות כל בני גילי, צעירי צאן קדשים, כי גם העתודים והתישים, בעלי הבתים הישישים, זקנים באים בימים בעלי מלאכות ובעלי הרשים, כלמו שבעה נפשם ענג וגיל מספוריו היפים ומדבריו הנחמדים, כי נופת נטפו שפתותיו, ודבש וחלב תחת לשונו. גם ידע להבין את מערכי לב כל אחד מהם ולספר לו ספורים כאשר אהב. מדי דברו בבעל מלאכה ספר לו המון מעשים ומקרים שונים שקרו לבעלי מלאכה שונים מבני עמנו יושבי הערים הגדולות כי עתקו וגם גברו חיל ויאצרו למו אוצרות וכסף תועפות, וכשמוע בעל המלאכה את הדברים האלה שתק ורגז ולא ידע נחת, פעם שמח אלי גיל וילבש גאון במדו בראותו כי גם חרש עצים כמוהו אם רק יצליח ד׳ דרכו יש לאל ידו לאסוף לו הון רב בכל עשירי העיר בשלום, ופעם נפל רוחו בקרבו בשומו אל לבו כי בעל מלאכה פשוט כמוהו צלה בידו לאסוף לו הון רב כזה והוא איש עני ואביון ובידו אין כל ועל אלה רקע ברגליו, הניע בידיו, הרעים בקולו, שלח במו פיו כל משלחת מלאכי רעים אש וגפרית

על העיר ד... אשר לא תחיה את בעלי המלאכה אשר בתוכה העובדים כל היום בזעת אפים ולחם לאכול אין להם; מרי דברו עם רבנים ותופשי תורה ספר להם נפלאות על דבר עלוים וגאונים מופתי דור דור אשר ידעו את כל ספרי הש״ס בעל פה כאשר ידע איש מאתנו את ה״אשרי״ ויגידו אותיותיו לאחור, ועל דבר דרשנים ומוכיחים בשער אשר דבריהם היו כגחלי אש וכפטיש יפוצץ סלע עד כי היה כדבר ברור כי אך יבוא העירה ר׳ גדיאל המגיד וכל האפקורסים ומחללי שבת אשר לא אלמן ישראל בעיר הזאת מהם — ישובו בתשובה שלמה ויהיו ליהודים גמורים למצער על משך זמן לא רב. מרי דברו בגבירים ועשירי עם, מלא פיו ספורים ומקרים נפלאים על דבר עשר הנסיכים והרוזנים הקדמונים, אשר לשמע עשרם התפלאו כל השומעים הפלא ופלא ויורד רירם מפיהם מרוב השקם בם, על דבר אוצרות חשך ומטמני מסתרים, עגלי זהב אשר עשה לו פלוני השר לשחק בם, מרכבות זהב לרכוב עליהן ושקים וחביות מלאות זהב ואין קצה לאוצרות. וגם מדי דבר ר׳ כתריאל אתנו ידע למשוך את לבנו אחריו בעבותות אהבה בספרו לנו ספורים נפלאים אשר ערבו מאד להבנו ונהי שבעי רצון מהם. אך כל הספורים האלה לא הראו עלינו כל פעולה ורשם כאשר עשו עלי שני הספורים הנפלאים אשר ספר באזני פעם אחת בין הערבים דרך העברה בעלמא והספורים האלה אף אם קטנים ודלים הם מנסים ונפלאות, עשר והסן, רציחות ושפיכות דמים, וכבר עברו שנים רבות מעת שמעתי אותם, בכל זאת עוד זכור אזכרם וזכרם לא נמה עוד מקרב לבי.

„שם, היו דברי הזקן אלינו, בארץ הפלאות, באחת המערות הקדושות אשר מתחת לארץ ואשר אבותינו הגידו לנו כי עוד בימי שלמה המלך החכם מכל אדם הצבו ויגי בני דורו עמלו בהן, לפני איזה מאות שנה, הרחק הרחק מתחת לארץ, נמצאה אש פלאית אשר ממקום קדוש מוצאה ומאש המערכה הובאה הנה, כי אחרי אשר שמם ההיכל, בטל התמיד, וישראל הלך בגולה הטמינו בני הכהנים, בני היצהר, שביב אחד מאש המערכה במערה הזאת, למען לא תהי גם בו יד האויב הרע ואשו לא תכבה, ויד נפלאה היתה בהאש הנפלאה הזאת לשמור אותה ולהיות לסתרה לה מכל הרוחות הרעות הנושבות מכל ארבע כנפות המערה הקדושה, ומשטף מים כבירים אשר שטפו עברו בכל אולמיה ותאיה הקדושים, והאש הנפלאה הזאת הטמונה שם באחת ממערות ארץ יהודה היא כמגדל המאור להאיר לישראל את הדרך בארצות גלותו, ובנאות מחשכים, ארצות צרה וצלמות, תשים איר לו למען לא תכשלנה רגליו באבני נגף בורות נפחתים אשר הקימו לו אויביו האכזרים והטבע אשר קם גם הוא לאכזר לו, ומיד האש הזאת נגה לו בימי עני חשך וצלמות, וקרני אורה מאידות השבת לבבו ומגיהות ומזהירות כל המבואות האפלות אשר בהן שמן הלקו מוטי דור דור; כאשר ישב ישראל בארץ ספרד ויתענג על רוב שרום, וישמן ויבעט כמעט נרוכה האש הזאת, ואורה סר, ואז מיד קפץ על עם יהודה רגזה של ממשלת ספרד לגרשם מעל אדמת מושבם להסיעם ממקומם להרוג להשמיד ולאבד, אך כעבור זמן מה שבה האש הנפלאה והופיעה בכל אורה

ונגהה תוך המערה הקרושה, ושם בארץ גלותם, אדמת ספרד הארורה, נהפכה האש הזאת לאש לא תכבה לעורר כתנור לבות בני הגולה ולהעיר בם זיקי אהבה לעמם ולתורתם ולא יקר בעיניהם לעזוב את כל אשר להם, בחייהם ומסתריהם, כספם וזהבם, פדיון אמונתם ותורתם. ובימי חשך וצלמות ימי מסעי הצלב בימי גזרת תתנ״ו וגזרת ת״ת כאשר קמו עריצי גוים על שה פזורה ישראל להכביד עלם עליהם להלל את שם אלהיהם או לתת היתם להורג יבניהם באו עד משבר, אז פתאם נפחה האש הנפלאה בתוך המערה ותהי לאש פלחות אש בוערת בלבית כל בני ישראל יושבי ארצות אשכנז, אנגליא, צרפת ופולניא, לקנא את קנאת ד׳ צבאות, באו באש ובמים, היו ידי אבות בפרי בטנם, נשים רחמניות בילדיהן, ואיש באחיו, באה עלימו כל האלה הכתובה, רותה הארץ מדמם ישם אלהים לא המירו ולא חללו בריתו; וכן בכל דור ודור כאשר עמדו עלינו אויבינו ויחשכו לנו את האור השמש בצהרים, אז מיד האש הנפלאה הזאת קרנים לנו להאיר לנו את מקומות מושבנו באור יקרות אור גדול, עברו תקופות אחדות והאש הנפלאה שבה ותאסוף אליה את קרני זהרה ואת שביבה, אך אחרי כן שבה ותוף עוד ביתר שאת מבתחלה ותהי לאש דת ולאור מאיר גם יחד ובלבות כל בני עמנו הנפוצים בכל ארצות איראפא נפחה אש אהבה לתורתנו וקול התורה נשמע בבתי מדרשות ובתי כנסיות בארצות אשכנז ופולין, כן הלכו בני ישראל לאור תורתם, ומנגה האש הנפלאה אשר שם במערת ארץ יהודה אור לכל בני ישראל במושבותם...

„הנה כי כן—כלה הזקן את דבריו — היתה האש הנפלאה הזאת לסגול המאור להאיר לבני ישראל בארצות גלותם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון; מנגה נגדה עברו ימי צרה ומי התלאות לא עברו עליהם, עברו על עברי פי פחת ולא נמעדו קרסליהם, הלכו במו אש ולא נכוו רגליהם; גם תוך המערה הקדושה רוחות מתימן נשבו בה סערות וסופות סערו לכבות את האש הנפלאה, אך לשוא, גם שוט שוטף אליה לא הגיע, ואם חדלה לפעמים מעט מלהגיה, כעבור מעט מזער, שבה ותלך הלוך ואור, אך כלו מעולם לא נרעך אורה, ולא נכבה נרה, לכל ימי שבת בת יהודה בארץ גלותה, על ישראל נגהה, על ישראל יפעתה, ואם בימינו יקרה המקרה כי שבה ותאסוף מעט את נגהה מעינינו, הנה תקותנו האמצנו, לאלהי ישועתנו, כי בקרב הימים, תשוב ותגיה ותהי לאור עמים, והלכו גוים לאורה, ולא יהיה עוד נרה, צפון טמון במערה נשמה, רק תהי לאור גדול ולצבי תפארת לעיני בני עמה!״

ד.

בבוא יום הגדול והנורא לשפוט כל הארץ ולדין כל יושבי תבל—אמר לי עוד ר׳ בתריאל הזקן באחד הימים בין הערבים — ולגמול לכל עושי רע ברשעתם, ולהשיב לאוכלי יעקב ועושקיו בה כגמולם הרע, אז יבואו כל צבא השמים וכל חיתו השדה, כל הצמחים וכל הדוממים להעיד עדות אמת מה הגיע

לבני יעקב בכל ארצות פזוריהם מיום גלו מעל אדמתם גם ימליצו טוב—ויבקשו רחמים בעדם—ותבאנה גם האבנים בתוכם.

רבונו של עולם! — תקרא אחת האבנים — עלי הניח יעקב את ראשו בצאתו מפדן ארם והארץ אשר שכבתי עליה הבטחת לתת לזרעו, והנה כבר הקימות את דברך גם הזרת ממנו: הארץ הזאת היתה לנחלת זרים לבני בניו של יעקב נעים ונדים בכל ארבע כנפות הארץ דלים ולקוים, מכים ומענים, אין להם אף כברת ארץ קטנה לנוח עליה ואף אבן אחת לשים מראשותיהם רק אבני קלע אשר ידו בם אויביהם בחירות אפם בם!

רבונו של עולם! — תקרא עוד אחת — אני הייתי הנסבה אשר בעבורה לא זכה ארון הנביאים לעלות אל הארץ חמדת נפשו כי בהיותו נחפז מאד להשקות מים את צאן מרעיתו אשר אהב סלה, יצא מגדרו ויך אותי במקלו אשר בירו — שלא כרת, ועל זה חרה אפך בו ולא נתת אותו לעלות אל הארץ הטובה והרחבה כאשר הבטחת לו. והנה זה דורות אין מספר מכים בני עמו של משה כלם, מכים ומענים, רצוצים ונדכאים, פצועים ודוים, על לא חמס עשו, בלא משפט וצדקה, והעל אלה תתחשה תתאפק ד׳, ולא תבער כמו אש חמתך?!

רבון העולמים — תקראינה שתים עשר אבנים פה אחד — אותנו צוה יהושע בהעבירו את עמך את הירדן לשאת על שכם שנים עשר איש, והיינו לאות לבני ישראל, כי העברת אותם את הירדן והובשת את מימיו עד כי עברו דרך בו בחרבה; והנה זה שנות אלפים מים עברו עד נפש בני עמך, תהומות כסום, מבל עברים שטפום מים עריצים, מים אדירים, וכל היום עד צואר הצו בםים זרונים, ואתה השיבות ידך ולא העברת מעליהם את גלי הים הנורא אשר נטבעו והתאבקו בו — ים החיים, ולא תוציאם ממצולת צרה ויגון?!

רבונו של עולם — תקראינה עוד אבנים רבות — הנה אנחנו זכינו כי יבנה ממנו שלמה בית לך, בית רם ונשא עד מאד, והנה הבית הזה חרב ושעריו בארץ טבעו, עריצי גוים שלחו ידם לרעה בו ובבשיל ובילפות הלמוהו, ובני ציון היקרים יצאו כמוצאי גולה, ונפזרו לכל ארבע כנפות הארץ, ומבור צרה ויגון, מארצות השך וצלמות, לחלה וחבור אשור מצרים וארץ שעיר — ישאו כלם עיניהם אליך כי תשוב ותקים את הבית אשר הרסת באפך ותשים אותו לתהלה בארץ.

על גבי — תקרא אחת האבנים — נהרג גדליה הנביא בבית ה׳ ודמו היה שותת עד אשר בא נבוזראדן ויטבח עליו טבח גדול אלפי תינוקות של בית רבן, סנהדרין ונשיאי ישראל, ומן היום ההוא נהרגו ונטבחו בני עמך בחרב אויביהם לאלפים ולרבבות בכל ארץ וארץ מדינה ומדינה ואין מספר לחלליהם ודמם גם הם עודנו שותת וקולם צועקים מן האדמה, ואתה תחשה תתאפק?!!

רבונו של עולם! — תקראינה עוד אבנים רבות בבכה קולן — עלינו, עלינו מסרו בניך את נפשם להורגים על קדוש שמך הגדול, עלינו ערכו לבניך

מטבחות בכל הארצות והלשונות מיום שגלו מעל אדמתם, בעתות וזמנים שונים, על לא חמס בכפם, רק באשר שמרו את משמרת תורתך הקדושה, עלינו שפכו את דמם כמים, עלינו נהרגו ונטבחו בתולים ובתולות זקנים עם נערים טף ונשים, כלות מהרריהן וחתנים מחפתם; האדמה אשר מתחת לנו רותה מדם בניך היקרים אשר כעולות תמימות נתנו צוארם להורג עלינו בעבור כבוד שמך הגדול! — ועל כל אלה תחשה ותתאפק ה'?!!!

ואנחנו הננו שרידי קדש — תקראינה עוד אבנים רבות — אשר השאירו אויביך בכלותם את המתם בבית מקדשך ההרוס; זה כמה מאות שנים עברו עלינו, רוחות מצפון סערו אלינו להפיצנו, מים אדירים וגשמים שוטפים שטפו עברו עלינו ולא עלתה בידם אף להסיע אחת מאתנו; ובכחנו אז בצאתנו מתחת יד הבונים בהיות נר ה' על ארין יהודה ויושביה בן כהני עתה, רק אחת תצר לנו, אחת תדיק איתנו תפוצצנו ותשברנו כשבר נבל יוצרים, כי עלינו לרחוץ את רגלינו בדמעות בניך הבוכים ומתיפחים ברמעות שליש סביב בית מקדשם ההרוס; זה אלף ושמונה מאות שנה מכל ארבע כנפות הארין ינהרו אלינו המונים המונים לנשק אותנו מנשיקות פיהם, והנשיקות האלה ערבו מאד לנו לולא היו מהולים בדם־התמצית, דמעות המות הפורצות כנחל מבין בבת עיניהם; ים של דמעות שוטף עובר לרגלינו ומרטיב את הארין התתינו ומשחיר את פנינו, וקול האנחות אשר ישמיעו מקירות לבם, פולה ובוקע, מרעיש ומרעיד את האדמה מתחת לנו, וכל אחת מאתנו תרגז ממקומה, ואבן מקיר תזעק: עד מתי ה'?...

ואדון כל הארץ יוציא הגה מפיו ונפוצי יהודה יכנסו מארבע כנפות הארץ, וכל האבנים האלה תאספנה אחת לאחת ותהיינה לבית רם ונשא אשר ינהרו אליו כל הגוים, ובאו בו להשתחוות לפני האדון ה' צבאות...

קרוש לי זכרך ר' בתריאל, נעמו לי ספוריך הנעלים, כטל מאת ה' היו לי דבריך הנחמדים וכל עוד רוחי בי לא אשכחם..

הוראדנא. עשרה ימים לחדש אדר ב' תרנ"א

אריה ליב מיללער
בהרב ר' ישראל דוד נ"י.

משפט האותיות מנצפ״ך.

מיום שעמדתי על דעתי לא עזבתי דרך הקבלה האמתית וכמו שלמדו אותי רבותי ז״ל בדרכם הלכתי, שדברי חכז״ל כמסמרות נטועים לחזק תורתנו הנאמנה, כי הם היו לנו למורים בקבלתם איזה דרך ישכון אור לדעת מה בישראל, ועל פיהם יצא ועל פיהם יבא כל איש אשר בשם ישראל יכונה, וחובה עלינו ללכת בעקבותיהם וכל הפירש מהם כפורש מן החיים.

אמנם הפרש גדול בין דבריהם ז״ל הנוגעים לענין דינא כמו באיסור והיתר, בכשר ופסול, בטמא וטהור, בחיוב ופטור וכיוצא בהן לדברים שאין בהן נפקותא לענין דינא כלל, כגון האגדות והמדרשים הרבים המפוזרים בתלמוד ובשאר ספרים על הרוב שאין אנו יכולים להאמין אותם כפשוטם, כי בהשקפה הראשונה נראים דבריהם כמתנגדים אל המציאות אשר נגד עינינו. ואעפ״י שכל בר ישראל שמושבע ועומד מהר סיני מחויב לתת קיום לדבריהם. אבל כבר מלתא אמורה (רמב״ם יד החזקה הלכות מלכים פ׳ י״ב, סימן ב׳) „לעולם אל יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה״.

לדאבון נפשנו ראינו שבדור הזה נתפשט למוד הדרשות בפרסום גדול וכל אחד מדלת העם אף כי אין לו חלק ונחלה בלמודים ובמדעים יצפצף בשפתיו מדרשי חכז״ל ובלבו יאמין וגם פתאים יאמינו לו דבריו שזהו הפרוש עקר גמור, עד שאם יבא אדם בר דעת לומר לו, דע שלא לזאת כונו חכז״ל, אלא שיש בסתר לדבריהם כונה אחרת, תעלה חמתו באפו ויתנהו לאחד האפקורסים והכופרים. אבל אין להאשים ההמון בזה, מאחר שכבך הורגלו מנעוריהם בהיותם בבית המדרש, כמו שעוד היום רוב למוד הרבנים הוא בהגדות ובמדרשים בדרך המעקל הזה, אולם להוכיח כמה מן ההיזק והתקלה מוצאת מן המנהג הזה לכל ישראל ידוע לכל בר דעת ואין כאן מקומו להאריך.

הלא דבר ידוע לכל וגם תנוקות של בית רבן יודעים שתמונות אותיות מנצפ״ך בסוף התבה משונות מאד בתמונתם מהאותיות הבאות בראש התבה או באמצע. בענין כתב התורה כבר מלתא אמורה בספרי חכז״ל ואין כאן מקומו להלאות בענין זה הקוראים בדבר אשר חכמים יגידו, רק בענין תמונות האותיות מנצפ״ך בסוף התבה מצאתי מציאה נחמדה, לכן השתי ולא התמהמתי להביאה אל בית האוצר.

בירושלמי הביא התלמוד (מגלה פ׳ א׳ הלכה ט׳) כל האותיות הכפולים באלף בית כותב הראשונים בתחלת התיבה ובאמצע התיבה ואת האחרונים בסופה יאם שנה פסול, משום ר׳ מתיה בן חרש אמרו מנצפ״ך הלכה למשה מסיני, מהו מנצפ״ך? (ר״ל למה לא סדרו האותיות כסדר אלפא ביתא כמנפ״ץ) ר׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל רב יצחק אמר מה שהתקינו לך הצופים, מאן אינון אילין צופין? מעשה ביום סגריד (צ״ל סגריר והוא יום מטר או אפשר שהוא מלשון סרג עיין בערוך ערך סרג א׳) שלא נכנסו חכמים לבית הועד ונכנסו

התינוקות אמרין איתון נעביד בית ווערא דלא ייבטל, אמרין מהו דין דכתיב מ״ם מ״ם, נו״ן נו״ן, צד״י צד״י, פ״ה פ״ה, כ״ף כ״ף? ממאמר למאמר, מנאמן לנאמן, מצדיק לצדיק, מפה לפה, מכף ידו של הקב״ה לכף ידו של משה ע״כ. והמפרש פי׳ שם וז״ל הצופים נביאי הדורות ולכך נקראו מנצפ״ך נוטריקון מה שהתקינו וכו׳ דאם לא כן במנפ״ץ היה צ״ל והתינוקות בסדר אלפא ביתא דרשום ואיידי דנקט הכי בסדר הזה מנצפ״ך נקט גבי תינוקות נמי מנצפ״ך שאעפ״י שהם דרשום בסדר אלפא ביתא. והוסיף לפרש מן התימא איך נשכחו האותיות מנצפ״ך מישראל? ור״ת תירץ זאת הקושיה שנשכחו אחר ששרף אמון את התורה ע״כ.

ובבבלי (מגלה ב׳, ע״ב) תניא ואמר ר׳ ירמיה ואי תימא רב חייא בר אבא מנצפ״ך (פי׳ רש״י כפל האותיות) צופים אמרום (פי׳ רש״י נביאי הדורות) ועיין תוס׳ שם ד״ה ועוד האמר רב חסדא וכו׳ וכן פי׳ ר״ת וז״ל שהגיה בספר הישר מנצפ״ך צופים אמרום כמו קול צופיך (ישעיה נ״ב, ח׳), נביאים צופים מהר אפרים (ש״א א׳, א׳) ממאתים נביאים צופים שעמדו להם לישראל וכו׳ והיו צופים הללו לאחר ששרף אמון את התורה ומשום לשון נופל על הלשון נקרא מנצפ״ך בלשון צופיך וכו׳, ע״כ.) והוסיף הש״ס לפרש אין מהוה (נ״א ומשני) הוו ולא הוה ידעין הי באמצע תיבה והי בסוף תיבה ואתי צופים ותקינו פתוחין באמצע תיבה וסתומין בסוף תיבה. ובשבת (ק״ד ע״א) תניא דא״ר ירמיה ואי תימא ר׳ חייא בר אבא מנצפ״ך צופים אמרום וכו׳ אלא מהוו הוה מידע לא הוה ידעין הי באמצע התיבה הי בסוף תיבה ואתו צופים תקנינהו יכו אמרי ליה רבנן לריב״ל אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כותיהו וכו׳ ע״ש. והוסיף הש״ס לפרש מ״ם פתוחה מ״ם סתומה (פי׳ רש״י יש דברים שנתן רשות לדורשן ויש שאתה מצווה לסותמן כגון מעשה מרכבה), מאמר פתוח מאמר סתום, נון כפופה נון פשוטה. נאמן כפוף נאמן פשוט (פי׳ רש״י אדם כשר צריך להיות כפוף ועניו וסופו להיות פשוט וזקוף לע״ה), ע״כ.

ובבראשית רבה פי׳ א׳ סימן י״א הרש א״ר סימן בשם רבי יהושע בן לוי מנצפ״ך צופים אמרום הלכה למשה מסיני, רבי ירמיה בשם ר׳ חייא בר אבא אומר מה שהתקינו הצופים, ממשה וכו׳ (בקצת חלוף כמו שהביא הירושלמי המעשה). והרב המבאר מוהר״ר זאב וואלף איינהארן ז״ל מהורארנא פי׳ בפירושי הנהמד שמתחלה היה ידוע לכל שה׳ אותיות אלו צריך להיות כפולים והפתוחים באמצע התיבה, והסתומים בסוף התיבה, ובאורך הזמן שכחום והנביאים חזרו ויסדום כמו שהיה מקובל אצלם מסיני ע״ש. וגם במדבר רבה פ׳ י״ה, סימן כ״א הביא המדרש המאמר בלי המעשה וז״ל מנצפ״ך צופים אמרום וכו׳ (ומה שהביא שם הרב מוהר״ר זאב וואלף איינהארן ז״ל שכל זה הסימן הוא מתנחומא לפני בתנחומא שהוציא הרב מוהר״ר שלמה בובער נ״י ליתא ועיין שם בהערותיו הנחמדות פ׳ קרח סימן קט״ז). וגם המחבר (שתלה את ספרו באילן גדול) בפרקי רבי אליעזר פ׳ מ״ה אמר ה׳ אותיות שכפלו בתורה באותיות כלם בסוד הגאולה וכו׳ ע״ש.

והנה מכל הדברים האלה שהצגתי כאן בסדר אין לטעות ולומר שהמדרשים ההם הם דברים של מה בכך, חלילה, אלא הפך מזה יש לנו ללמוד על יקר תפארתם והשיבותם עד שלהיותם דברים העומדים ברומו של עולם ואין להמון מבוא ליכנס בם וראוי לכל בעל נפש להזהר מאד בהם פן יכוה בגחלתם. ולכן הזהירונו בעלי המוסר לבלתי נתעסק בהם הרבה כי פנימיותם עמוק מאד ובחצוניותם נקל להכשל ובהצטרף קוצר המשיג ועומק המושג עם הסכנה שיש להבין מהם הפך כונתם ז"ל אך מוטב שלא יתעסקו בהם משיזלזלו בם בהוציא מהם דבר שלא היה לעולם. ממדרשות הירושלמי, הבבלי ומרבה שהבאתי, ברור לנו שדבריהם הגדה בעלמא ובבר מלתא אמורה שאין ללמוד מן ההגדות אלא לפי מה שיעלה על הדעת, ר"ל לפי הסכמת חכמז"ל עם השכל הישר ועם שקול הדעת, מעולם לא עלה במחשבי ללחום נגד בעלי ההגדה, כי כל איש מישראל אשר תורתנו הקדושה אמונתו, מחויב לתת קיום לדברי חכמז"ל כאשר אמרתי לעיל שבו הסתירו כונתם תחת מסוה המשל והחידה כאשר דבר טוב על ישראל אמו"ר החוקר האמתי הרב הגאון שי"ר ז"ל בערך מלין ערך אגדה דף ו'. אבל בכל זאת חובה עלינו בבוא בר דעת לפרש דברי הקבלה המסורה לנו מפי הנביאים להתרחק מן הדרש כמו שחכמז"ל בדרכם בדרך הדרש התרחקו מן הפשט וכמו שכתב הרב רבנו שמואל הנגיד בספרו מבוא התלמוד ערך הגדה וז"ל: הגדה היא כל פירוש שיבא בגמרא על שום ענין שלא יהיה מצוה זו היא הגדה, ואין לך ללמוד ממנו אלא מה שיעלה על הדעת ויש לך לדעת שכל מה שקיימו חז"ל הלכה בענין מצוה שהיא מפי משה רבינו ע"ה שקבל מפי הגבורה אין לך להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו, אבל מה שפירשו בפסוקים כל אחד כפי מה שנזדמן לו ומה שראה בדעתו לפי מה שיעלה על הדעת מן הפירושים האלו לומדים אותם, והשאר אין סומכים עליהם, ע"כ. [1])

לכן נראה לפענ"ד שבענין אותיות מנצפ"ך יפה העיר החכם הגדול החוקר הקדמוניות הרב מוהר"ר ליביש לעף ז"ל אב"ד בק"ק סעגעדין בספרו רב הערך תורות המכתב וצרכיהן (גראפישע רעקוויזיטען אונד ערצייגניסע בייא דען יודען) וגם שקול הדעת מכריע לדעתו היקרה ומצאתי סעד לדבריו הנחמדים באבן עזרא (נחמיה ב', י"ג) שמפרש מדוע כתבו בעלי המסורה את הפסוק אשר הם—פורצים במ"ם פתוחה על דרך מלכם תדכאו עמי (ישעיה ג, ט"ו) והיה להם

[1]) וגם אמו"ר החוקר האמתי הרב הגאון שי"ר ז"ל, במכתבו אל ידידו החוקר האמתי הרב שד"ל ז"ל כתב בענין זה וז"ל: והתבונן עתה שגם כל הכפל של אותיות מנצפ"ך הוא להשתמש רק ע"י סופרים, כי רואים אנו בשאר לשונות בני קדם יש כמעט בכל אות חילוק בצורתו כשבא באמצע או בסוף התיבה, ובחרו להם הסופרים גם בכתב אשורי איזה אותיות אשר היו נראה להם הצורך לעשות להם שינוי כשבאים באמצע או בסופי התיבות, והם אותיות מ"ם ונו"ן הבאים לרוב מאוד בסופי המלות לרבים ולרבות בשמות ובכינויים, ואותיות כפ"ץ יש חילוקים בהברתן בכל לשונות קדם ולכן גם נכפלות אלו כלן וכו' עיי"ש אגרות שי"ר ז"ל שהוציא לאור החכם מוהר"ר באלאטאל אייזיק גרעבער מחברת ב' דף י"ט. וגם הרב שד"ל ז"ל הסכים לדעתו הרחבה אבל כעת אגרותיו אינן תחת ידי לכן לא ציינתי מקומה.

לכתוב המפורצים במלה אחת? רק אנשי המסורה הפירודם לקצר המלות **עי"ש** בספרו הנ"ל דף ס"ה כתב הרב ז"ל וז"ל: הסופרים בימי נביאים ובימי חכמי התלמוד נהגו כסופרי היונים והרומים לכתיב המלות זו אחר זו מחוברות בלי שום דפסק, מתוך זה באו התניקות של בית רבן וגם המון העם, **אשר קריאת** ההורה לא היתה מורגלת בפיהם וידיעת הלשון **לא** הבינו, לידי **טעות וערבוב** רב, מפני שקראו מיד בפסוק הראשון בתורה תחת: ברא אלהים את השמים -- אלהימאת (בראשית א׳, א׳) ותחת ויטע ה׳ אלהים גן בעדן—גנב עדן (שם ב׳, ה׳), ותחת ונחמד העץ להשכיל— העצל השכיל (שם ג׳ ו׳), **ותחת** לא תסף תת כחה — תספחת (שם ד׳, י"ב), ותחת **בא** אתה וכל ביתך אל התבה — קראו ביתכאל ורבים השתמשו לקראות המלה בית **פאל** לכן תקנו הצופים נביאי הדורות להקל הקריאה לכפול האותיות כסדר הזה מנצפ"ך שלא יבואו המון העם והתנוקות של בית רבן לידי טעות.

מדבריו הנעימים **אנו** למדין שלא נעלם מקדמונינו דרך הפשט, **כי הם** שרי קדש די רוח יתירא וכל רז לא אנים להון, וזה הפרוש **עולה** יפה **מה** שהביאו הגז"ל בענין מנצפ"ך.

כ"ד הטרוד בעה"ז יום א׳ ט"ו סיון לסדר „והיית
לנו לעינים" תרנ"א לפ"ק פה בודאפעסט

חיים פאללאק.

העלם דבר

בהושענות להו"ר כתוב לאמר „למען ציר עלה ונתעלה ברכב וכו'" כאן הבן שואל מה הראה פה הפייטן כחו ואונו בכפל לשונו עלה ונתעלה הלא אין מעצור לה׳ להושיע ברוב מלוא או מעט! אמנם כן שאלה גדולה שואל הבן כענין וגם אנכי אשיב לו כהלכה: ד"ת וכן דברי סופרים ופייטנים עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ראה נא בני גם ראה דברי הפייטן ממשפחת ציר נאמן הזה אשר השם שמו אברהם כהן צדק בפיוט הרחמן בבהמ"ז לברית מילה „הוא ישלח לנו כהן צדק אשר לקח לעילום" וגם פה בלי כל הפוגה כתב הפייטן עלה ונתעלם אך המדפיסים כתבו בטעות ה"א תחת מ"ם; ומעיני המבארים אשר ראיתי נעלם הדבר ואנה לתקן.

מיכל ראזענפעלד.
ראברמיל

משחת קדש

(באור חדש במקרא)

וַיָּשַׁב בָּהּ עַד־מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל אֲשֶׁר־מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ׃
(במדבר ל"ה כ"ה).

כל משכיל על דבר אמת, אשר הבו יבין הליכות שפת־עבר, ירגיש את הקושי והרחק לבאר את המלות: אשר משח אותו בשמן הקדש על דגמת מה שנקרא בלע"ז איספערסאנאלי „ומן המקראות הקצרים הוא, שלא פירש מי משחו, אלא כמו אשר משחו המושח אותו בשמן הקדש" (רש"י), כי אלו היה הכתוב חפץ לקצר היה מקצר ואומר במלה אחת „המשוח", כדרכו: ובכלל למה בא הכתוב דוקא כאן בנדון רוצח שנס לעיר המקלט לסמן ולציין בשפת יתר תאר הכהן הגדול? — על כן הנני אומר לי, כי הכתוב הזה הוא אחד מן הקצרים, אשר בדרך אגב יודיעו לנו דבר שלא בא מפורש בתחלה, וממנו אנו נמצאים למדים כי אחרי אשר עמד הרוצח לפני העדה למשפט ויצא זכאי בדינו כשוגג, היה הכהן הגדול מאחיו, באותה עיר המקלט שנס שמה מושח אותו (ר"ל את הרוצח) בשמן הקדש, להיות לו לאות כי יכופר עונו וכל הנוגע בו לרעה הרי הוא כמחלל את הקדשים, וזהו כעין האות שעשה הקב"ה לקין לבלתי הכות אותו כל מוצאו (בראשית ד' ט"ו). ועיני הקורא התבונה מישרים כי בפרשה זו שלפנינו יש איזה פרטים שלא נמצאו בפרשת ערי מקלט שבמשנה תורה (דברים י"ט), ובמסכתות המכות (פרק אלו הן הגולין) יש ויש עוד פרטים ומנהגים רבים שאין להם זכר במקרא כלל... כל זה אני אומר בדרך השערה לבד, ואין אני קובע מסמרות בדבר שלא נמצאה עליו קבלת חז"ל, ורק מקרא אני דורש לפי פשוטו, וכבר אמר החכם ד"ר קאמינער את הפתגם הנחמד:

„מְפָרֵשׁ הוֹלֵךְ וּמְפָרֵשׁ בָּא
וְהַתּוֹרָה לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת!"

ד"ר **שלמה מאנדלקערן.**

לקורות הגזרות על ישראל

מחברת חמישית.

א.

טִיט הַיָּוֵן

או

קונטרס „קורא שמות״ לכל הערים והכפרים והמקומות אשר עליהם עברו הגזרות בשנות ת״ח ות״ט.

ב.

אַבְנֵי־מִלֻּאִים

או

קבוץ זכרונות ועניינים שונים הנוגעים לגזרות הנ״ל

ג.

אִגְּרוֹת בִּקֹּרֶת

או

מכתבים אחדים כוללים הערות ותקונים ממחברים שונים למיניהם.

יצאו לאור על ידי

ח״י ב״ר יצחק אליהו ז״ל לבית גורלאנד.

תנו רבנן: מי כתב מגלת תענית? אמרו: הנניה בן חזקיה וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות, אמר רשב"ג: אף אנו מחבבין את הצרות אבל מה נעשה, שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין.

(שבת י"ג, ע"ב).

ספר

טִיט הַיָוֵן

המרבה לספר בקצרה ובפרטות הצרות והגזרות הקשות והרעות מדבר וחרב והרג ואבדן שבעונותינו הרבים הקרו לאחינו הדרים במדינת „ליטה״ ו„פולין״ אשר כל שומען תצילנה אזניו משמוע וימס כל לב ותזל כל עין על חרבן בתי כנסיות ומדרשים ועל הרג אב״ד וחכמים, ואנשי חיל ומחזיקים ידי רב, וטף ונשים. וישוב [אלהים] וירחם על שארית [ישראל] ויסיר דמעה מעל כל פנים, כאמור ע״י עבדיו הנביאים.

חברו

החכם מאד נעלה שמואל פייבש בן הגאון מוהר״ר

נתן פיידל מוויען.

נדפס בפעם הראשונה בוויניציה

ועתה יצא לאור שנית

באיזה תקונים והערות.

דבר אל הקורא.

אמר חיו"ג: הקונטרס ה ח מ י ש י, אשר הנני מציע היום לפניך, קורא נבון, יפרד והיה לשלשה ראשים: I, הראש ה א ח ד — כולל ספר „ט י ט ה י ו ן" על גזרות ת"ח ות"ט מאת ר' שמואל פייבש ב"ר נתן פיידל ז"ל מוויען; II, הראש השני — „א ב נ י מ ל א י ם", כולל ענינים שונים (סליחות, קינות הגדות וכו') מאת מחברים שונים בנוגע להגזרות הנ"ל; III, והראש השלישי — „א ג ר ו ת ב ק ר ת" יכלכל ששה מכתבים מאת אנשי־השם, המעירים ומאירים על שלשת קונטרסי שכבר יצאו לאור היום. והנני להטיף מלים אחדות על כל אחד ואחד מהראשים האלה ועל תכן עניניהם למען תדע ותבין דבר דבור על אפניו.

I.

הספר „ט י ט ה י ו ן" הוא אחד המקורים היקרים לקורות הגזרות בימי חמיל; יקר הוא במינו, כי היום איננו בנמצא כלל, ואם גם ראה את אור הדפוס (בוויניציה בלי מראה שנת ההדפסה), אולם חזיוני אין נפרץ בעם ונכתב כ"י ממש יחשב, ויקר הוא עוד מפאת תכן עניני, כי „קורא שמות" הוא לכל הקהלות והערים והכפרים והמקומות אשר עליהם עברה כוס התרעלה בימים ההם ו„מונה מספר" הוא לכל אחב"י שנפלו אז לפי חרב על קדוש השם [1]. אבל צר לנו מאד כי פני הדפוס הראשון כסו חרולים וקמשונים, הספר מלא שגיאות וטעיות כרמון, ואין בידינו היום לתקון את המעוות, למנות את החסרון, ולהפיץ אור בהיר על כל שמות הערים והכפרים והמקומות שמנם וספרם המחבר ז"ל, ולכן לא באתי לקצבי הדרישות והחקירות עליהם ועל מבטאם הנכון מלפנים והיום, והדפסתים כמו שהם, אך זעיר שם וזעיר שם העירותי עליהם בשולי היריעה, ומי יתן כי הקוראים הנבונים, א י ש א י ש ב ע י ר ו ו ב מ ק ו מ ו, יבואו אחרי לברך על המוגמר — וברוכים יהיו. —

---

[1]) הראשון בהעיר על הס' היקר הזה ועל תועלתו לקורות הגזרות הוא הוא זקן בית ספרותנו, החכם הישיש ר' משה שטיינשניידער נ"י ב„המזכיר" שלו (B. VII, S. 36) עיין שם ותמצא.

מחבר הספר, ר׳ שמואל פייבש, אשר מקום לידתו ופטירתו לא נודע לנו, היה בן להרב ר׳ נטע נתן פיידל (פייטל,[2]) מחבר הספר „חק נתן" או „דרושים לכל הפציהם" (דרישות בג׳ חלקים, קראקא שס״ט) ונקרא בשם אביו זקנו ר׳ שמואל איש אמיד ונכבד בעדתו, עדת ישרון בוויען; וכנראה כתב וחבר ר׳ שמואל ב״ר נתן ספר שלם ע״ד המאורעות והמקרים שנתהוו בימי חייו ובלי ספק האריך למעניתו גם על הגזרות בשנות ת״ה ות״ט[3]), אבל לדאבון לבנו לא נשאר לנו לפליטה מחבורו הגדול אך החלק הקטן אשר לפנינו היום, וחבל על דאבדין!

II.

„אבני מלאים" — הלא הנה אבנים טובות מועילות ונחוצות לבנין בית הקורות של הגזרות בשנות ת״ח ות״ט; רבן באו לידי ע״י האיש המשכיל ר׳ מנחם נחום ליטינסקי, החוקר ודורש על דברי עמנו בפלך פאדאליה וקדמוניותיו[4]) וקצתם אספתי ממקורים אחרים.—הענינים, שהמציא לי ר׳ מנחם, כפי העתקותיו מגליוני הפנקס כ״י ישן נושן, הנשאר לפלטה אחרי השרפה הגדולה שהיתה בעיר נעמירוב (בשנת תקמ״ו—1786), ואני תקנתים ובארתים ונקדתים, הלא המה:

א) סליחה זאת אחת היא, שחברה בסדר א״ב ה״ר שמואל הלוי ז״ל הבלתי נודע לנו עד היום הזה. —

ב) קינה שחברה רבנו יום טוב ליפמאן העללער, בעל תוספות יו״ט ז״ל, על פטירת רבנו הקדוש ר׳ יחיאל מיכל ב״ר אליעזר ז״ל, ושם המחבר רשום בראשי החרוזות. השורות בכ״י מטושטשות מאד וכמה מלות נמחקות, המעתיק שער איזה השערות ועשה איזה תקונים משלו, ואני הוספתי עליהם משלי. —

---

[2]) ר׳ נתן ישב על כסא הרבנות לראשונה בעיר האנעפאלק (בגלעזיען) ואח״כ בעיר אויספעלליץ (במעהרן) וגם בווארמס, ולסוף ימיו קבע דירתו בעיר וויען אשר בה הלך למנוחה (בשנת ה״ע), ור׳ שמואל אביו נפטר ג״כ שם בשנת ב״ן. ונמחברת ה ב ש י ת מאת הרב ר׳ נחום ברילל תמצא דברים ארוכים ויקרים על אודות ר׳ נתן ובית משפחתו, עיי״ש.

[3]) כנראה מהתחלת הספר: „ועתה אתחיל לכתוב הגזרות ששבב קתילי" וכו׳. ודע כי שנים רבות חפשתי את הספר „עיט היון" ולא מצאתיו: לפני שנים באה לידי העתקה מהנדפס, שהכין בעדי החכם הנודע הר״א נייבויער באוכספורד, ואך זה ימים לא רבים באשר הספר בעצמו הושאל לי ע״י הרב החי דר׳ קאיזערלינג (בפעסט) ותודתי הכפולה לשניהם גם יחד.

[4]) עיין במאסף הזה נתוני: „די יידישע פאלקסביבליאטהעק" פאן ר׳ שלום עליכם. בשנת 1874 היה העוזר הראשי למ״ע „היועץ" (בבוקארעסט) ובשנת 1877 היה מוציא לאור בעיר יאססי את מכ״ע „בנת אוינס" עם ההוספה בשפת עבר, בשם „ההלך". —

ג) יגר שהדותא, או נוסחא של המצבה אשר אחב״י בניטרוק הציבו על קבר „החתן והכלה" שנטבעו במי נחל על קדוש השם, ומספר האותיות המנוקדות (ה, ו, ב וכו׳) בראשי החרוזים, עולה למספר 408 או שנת ת״ח. —

ד) אבני זכרון; או נוסחאות ממצבות שונות ישנות, ואם אחדות מהן אינן נוגעות לגזרות ת״ח ות״ט כי מזמן מאוחר הנה, אבל מצד יקרותן לקורות הימים ההם בכלל, אמרתי להביאן ג״כ בזה למזכרת; ואתה, הקורא הנבון, שום תשים עינך הפקוחה על המצבה הא׳, שהקימו אחב״י בעיר וואראשילאוו, אשר הנוסחא שלה היא:

עַד הַגַּל כִּי „בְ חֶ רֶ ב נָ פְ ל וּ" פּה עַם יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הָאִידַאמַאקִים.

ואשר על מוצאה ומובאה יספר לנו המעתיק הנזכר את הדברים היקרים האלה, וז״ל: „נוסח המצבה הזאת הגיע אלי ע״י הפראפעסאר הנוצרי הישר בארם R. Wrublewsky כבור שמו. ומעשה שהיה כך היה: בשנת 1882 קבל החכם הזה מאת גברת העיר, הנסיכה Potozkaja, פקודה נמרצה לעקור מן השרש את ערערי־היער הסמוך לעיר הנ״ל. ויהי כאשר החופרים חפרו בארמה, וימצאו מצבת אבן אשר עליה היה חרות בכתב עברי מטושטש הנוסח המובא בזה. החכם הנוצרי בקשני לבוא אליו ולהכין בעדו העתקה נאמנה מהמצבה הישנה הזאת, למען הציעה לפני הנסיכה שישבה אז בעיר פארים. אני מהרתי לבוא לבית החכם הישואל והכינותי העתקה מעל המצבה כפי יכלתי ומצאתי בה פרט השנה ל מ נ י נ נ ו, היא שנת ת ״ ח לפ״ק; אולם, בהגיע ההעתק לידי הנסיכה, דרשה מאחד מחכמי עמנו שמה, להעתיק בעדה את הנוסחא ש נ ־ ת, אות באות ומלה במלה — לשפת צרפת. ומה נפלא הדבר כי המעתיק הפאריזי מצא בה גם פרט השנה ל מ נ ־ נ ם, היא שנת 1648! הנסיכה הריצה את הנוסחא השניה עם ההעתקה החדשה (הצרפתית) לידי החכם ווראובלעווסקי, ולפיהן עשיתי את ההעתקה אשר לפניך. ודע, כי בשולי היריעה ששלחה הנסיכה רשומה האות »G«. ואולי שם המעתיק השנון הוא Goldberg (ב״ג ז״ל)". עכ״ל. ובאמת — אוסיף אני — ש נ י פ ר ט י ם ש ו נ י ם, למניננו ולמנינם, במצבה אחת כתובה ע ב ר י ת — זה דבר יקר ונפלא מאד. —

ה) הגדות ישראל מימי חמיל — הנחמדות ויקרות מפאת תכן ענינן למאד מאד. שלש האגדות הראשונות שמען באזניו וכתבן עלי גליון ה״ר מנ״ל הנזכר בסגנון לשונו וארשת שפתיו, ואני תקנתין וצרפתין והביאותין בזה כ ס ג נ ו ן ל ש ו נ י ו א ר ש ת ש פ ת י, ואת האגדה הרביעית מצאתי בספר „א ב ן ה ת ו ע י ם" מאת ידידי החוקר הנעלה ר׳ ד ו ד כ ה נ א נ״י, ואמרתי להביאה בזה גם אותה למען לא יחסר המזג [5].

---

[5]) עוד הגדה אחת השמיעני בימים האלה ה״ר יעקב ב״ר אברהם ווינשטיין (יליד לעאווא, פלך בסרביה) במכתבו אלי וז״ל ממש: „לכבוד וכו׳ חו״ג נ״י. אחשוב לחוב נכון להודיע לכבודו הדבר את אשר שמעתי מפי איש אחד יליד קאנסטאנטין־ישן (פלך וואלינה) כי

והענינים שהוספתי מספרים אחרים המה:

א) קינה על גזרות פולניה, שמצא הרב ר' יצחק ברוך הלוי במחזור ספרדים הנדפס בוויניציאה בשנת תל"א והריצה לידי המבקר הנכבד שזח"ה, אשר הוציאה לאור בספר „קובץ על יד" (שנה ג'), ואני אספתיה אל מחברתי מפארת יקרותה ולכבוד מחברה הבלתי נודע לנו[6]), ר' יעקב ב"ר משה הלוי ז"ל, הרשום בראשי החרוזים, ותודתי הכפולה להרב הח' דר. בערלינר שהמציא לי גליוני „הקובץ" בהיותו עוד תחת מכבש הדפוס וימלא לבי להעתיק את הקינה הנפלאה הזאת אל ספרי זה. —

וב) דבר עגונה בימי חמיל. ספור יפה אשר ספר לנו הגאון יעב"ץ ז"ל בעצם לשונו בחבורו הגדול „מגלת ספר", הכולל תולדות ימי חייו בפרטות ונמצא עוד בכתובים באוצר הספר שבעיר איכספורד. ואף כי המעשה הזה הובא „במאסף" לשנת התק"ע ומשם בא לספרי „מצבת קדש" (ח"א) ו„ציב פתגם", בכ"ז מצאתי לתועלת להביאו בזה, מטעם שהוא נוגע להענין שמדבר בו (גזרות ת"ח ות"ט) והעקר מחמת שהעלים הראשונים מן כ"י הנזכר נתקלקלו מאד ודברים רבים נמחקו כלל בכמה וכמה מקומות, ובעלי „המאספים" לא שמו לבם למלאית את החסרונות כראוי, אך ורק חברו ואגדו המאמרים המקטעים והחסרים אחד לאחד בלי כל טעם ותקון —ויצא העגל הזה! — ועתה אחרי אשר עלתה בידי להשיג העתקה נכונה (ע"י המעתיק הנודע הר"י שפירא) מן כ"י היקר היחיד והמיוחד הזה (אשר ברעתי להוציאו כלו לאור היום, אם ירצה אלהים פעל כפי), אמרתי להביא את הספור הקטן הזה — לדוגמא — עפ"י המלאים בחצי מרבע [ ] לפי השערתי והשערת ידידי הרד"כ הנזכר, ואקוה כי הקוראים הנבונים יתנו תודה לשנינו גם יחד.

ביום ז' אייר אינם אומרים בני העיר הזאת תחנון מפני כי ביום הזה קרה להם נס גדול. והמעשה היה כך היה: בנסוע חמיל (ואחרים אומרים: גאנטא) מעיר נמיר ומהפך לכפר להרוג ולאבד את הפולאנים והיהודים גם יחד ויקרבו לבוא אל העיר קאנסטאנטין יקן, והנה דמות אשה גדולה של פיס עומדת לנגד עיניהם וכל עמלם שעמלו נתהפכה ולהפילה היה בדי ריק ויהיו נאלצים לשוב אחור. והנה בהגיע השמועה ע"ד החומה, בהגיע על העיר, לאנשי בני העיר הנ"ל, הנצולים ע"י הנס הנפלא הזה, קבעו את היום ז' אייר בבי חידוש הנס, ליום טוב גדול וגם תקנו בלא יאמרו ביום הזה התחנון ואינן נופלים בו על פניהם, וכן הם נוהגים עד ימינו אלה" עכ"ל. — והנני מכבדו וכו'. ומי יתן כי הסופרים בעיר הנ"ל יודיעונו פרטי הענין הנפלא הזה — ואברכם ברבים. —

[6]) ואולי הוא ר' יעקב ב"ר משה הלוי, החתום בשו"ת דבר שמואל סי' י"ט בשנת ת"ד והחתום גם סי' שע"ה בשנת תכ"ח, לראש שבעה רבנים שחקרו לנתן העזתי ואשר כתב ב"ד בראש ס' בינה לעתים לר' עזריה פיגו. עיין זו"ל לרח"ן עמוד 159 (הוא ס' „תולדות גדולי ישראל" הידוע). — שזח"ה.

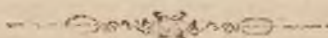
III.

„אגרות בקרת" — כוללות ששה מכתבים שהריצו אלי ששה אנשי־שם, הלא הם: הר"ר יעקב רייפמאן (בשעברשין), משה רייכערסאהן (בווילנא), ד"ד כהנא (באודעססא), יהודה בעהאק (בחערסאן), ח"ים מארקאן (בווילנא), א. ווייסמאנן (בוויען), אשר הואילו להעיד הערות שונות ולהוסיף תקונים שונים על שלשת קונטרסי: „לקורות הגזרות" שכבר יצאו לאור היום, וברכתי הכפולה יכלולם גם יחד. —

ולסיף הנני להרנין לב הקוראים הנבונים ולבשר להם בשורה נעימה, כי הרב החוקר הנעלה ר' נחום ברילל, המכונה בשם כבודו: Dr. N. Brüll, Rabbiner in Frankfurt a/M. הואיל לחבר קונטרס מיוחד גדול ורחב־ידים, הכולל המון הערות חדשות, השערות מחכמות, הדושים נפלאים ונספחים מעולים, מלקטים מספרים יקרי־ערך, ישנים אף חדשים, המדברים כלם או בקצתם על גזרות ישראל בשנת ת"ח עד ת"ד והלאה; והקונטרס הזה אשר קראתי שמו בישראל: „חזון נחום"— ככר הוכנה על ידי לדפוס, ובתור חמחברת הששית תצא לאור היום בקרב הימים אם ירצה השם. —

ואתה אל הדעות! תן נא עז ותעצומות עד בלי די
לכל המעירים והעוזרים וגם להמוציא לאור איש ח"י.

פה קרית אודעססא, כ' דר"ח המוז תרמ"ט.

טיט היון.

... ועתה אתחיל לכתוב הגזרות שסבב חמיל... במדינות הנזכרות.

בראשונה בא בארץ רוסיאה הנקרא בפי כל אדם חמיל... עם כל אנשי קוקים בק"ק א) זטיאב ושם היו מאה וחמשים בעלי בתים ונהרגו כלם בעונותינו הרבים. — משם הלך ביישוב ושמו ב) זיהר ושם שלשים בעלי בתים ונהרגו כלם בעונותינו הרבים.—משם בא לק"ק ג) פאריהבישט ושם היו שמונה מאות בעלי בתים חשובים ועשירים ונהרגו כלם בעו"ה. — משם הלך לק"ק ד) קשיוף ושם מאה ב"ב עשירים גדולים ונהרגו כלם בעו"ה. — משם הלך לעיר הגדולה הק"ק ה) נעמרוב ושם שמונה מאות ב"ב עשירים גדולים מאד והיה אב"ד הגאון הגדול מוהר"ר מיכל ונהרגו כלם והיה בעונותינו הרבים שם גזרה גדולה עד מאד יותר משנים עשר אלף איש נפשות יהודים ונהרגו כלם. — ומשם הלך לק"ק ו) ארהאט ושם מאה ב"ב ונהרגו כלם. — ומשם הלך לק"ק ז) כיזמיר ושם היו כמו מאה ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם הלך לק"ק ח) [א]לכסנדריאה ושם כמו מאתים ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. ומשם הלך לק"ק ט) קוניש ושם כמו מאה ב"ב ונהרגו' כלם בעו"ה. — משם הלך לעיר הגדולה י) קורשין ושם כמו שלש מאות ב"ב עשירים מאד ונהרגו כלם בעו"ה. — משם בא יא) לגלטשין ושם כמו חמשים ב"ב וכלם נהרגו. — ומשם הלך לק"ק יב) אוואנוויטש ושם כמו מאה ב"ב ונהרגו כלם. — ומשם בא יג) לנאוזמיר ושם כמו ארבעים ב"ב ונהרגו כלם. — ומשם בא יד) לשכנאמשטא ושם כמו מאה וחמשים ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. ומשם בא לק"ק טו) קאניף ושם כמו מאתים בעלי בתים ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם הלך טז) לקאכשטול ושם כמו חמשים ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. —

ומשם הלך לק"ק יז) הוזאן ושם כמו מאה בעלי בתים ונהרגו כלם בעו"ה.— ומשם הלך דרך רחוק שלא היה בגבול ההוא יהודים וחזר ובא לק"ק יח) סמאלווין ושם כמו מאה ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם בא לק"ק יט) שארגראד ושם היו כמו שלש מאות ב"ב והיו עשירים גדולים ושוקדים בלמוד תורה ערב ובקר ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם בא לק"ק כ) מחלוועטין ושם מאה בעלי בתים ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם הלך כא) לקוניצא ושם חמשים בעלי בתים ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם הלך כב) לרואהין ושם מאה ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם בא כג) לפראליקוויץ ושם מאה ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם בא אחר (!) כד) טאלטשין ושם מאה ב"ב והיה שם גזרה רעה גדולה מאד והרג כמו ששה אלפים נפשות ונשארו לבד קצת הנשים. —

סך הקיק כ״ד [1]) והריגת בעלי בתים לבד נשים וטף ד׳ אלפים וג׳ מאות ושבעים,
ומשם בא אל כה) קראניניטצה ושם כמו המשים ב״ב והרג כמעט כלם בעונותינו הרבים ולא נשארו רק מעט מזער. — ומשם הלך כו) לברזניץ ושם חמשים ב״ב והרג בעו״ה כמעט כלם. — ומשם הלך כז) לנאווהבעלה ושם ארבעים ב״ב והרג בעו״ה כמעט כלם. — ומשם בא לעיר גדולה הק״ק כח) קושטאנטין ישן ושם כמו ארבע מאות כ״ב עשירים גדולים עד מאד והיה בעו״ה גזרה רעה גדולה ונהרגו שם כמו ששה אלפים נפשות. — ומשם בא כט) לקושטאנטין חדש ושם כמו מאה ב״ב ונהרגו בעו״ה כמעט כלם. — ומשם בא לעיר ל) לעטישאב ושם כמו שבעים ב״ב ונהרגו בעו״ה כמעט כלם. — ומשם בא לעיר גדולה הק״ק הטהורה לא) פאלנא ושם בעו״ה היה גזרה גדולה עד מאד ונהרגו עשרים אלף נפשות. — ומשם בא לב) למיריפולה והיה שם ק״ק ושם שליש מאות ב״ב וברחו מכאן והלכו לפאלנא הנ״ל ושם נהרגו כלם בעו״ה. — ומשם הלך לג) לקראסנעפאלה ושם כמו מאתים כ״ב וברחו מכאן גם כן לפאלנא ושם נהרגו גם הם בעו״ה. — ומשם הלך לד) לעריצב ושם מאה ב״ב וברחו ג״כ לפאלנא ונהרגו גם הם בעו״ה. —

ומשם הלך לעיר הגדולה הק״ק הקדושה לה) לובריטאב ושם שש מאות כ״ב עשירים גדולים מאד וברחו ג״כ לפאלנא [2]) הנ״ל ושם בעו״ה נהרגו כלם. ומשם הלך לו) לצארנעפאלה ושם היה שתי מאות בעלי בתים וברחו ג״כ לפאלנא הנ״ל ונהרגו בעו״ה גם הם. — ומשם הלך לק״ק לז) טישקעוויץ ושם מאה ב״ב ובעו״ה נהרגו כלם. — ומשם הלך לעיר לח) להאיטץ ושם היה כמו חמשים ב״ב ובעו״ה נהרגו כלם. — ומשם הלך לעיר לט) לאזאבי ושם היה כמו ארבעים ב״ב ובעונותינו הרבים נהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך בק״ק מ) פיאטקר ושם היה מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם בעו״ה. — משם הלך לק״ק מא) סצידנא ושם היה כמו שליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם בעו״ה. — ומשם הלך מב) לסמרא ושם היה כמו המישים ב״ב ונהרגו כלם. — ומשם הלך מג) לפאליצו ושם היה כמו חמישים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך וחזר בק״ק הקדושה מד) זסלאב ושם היה כמו שלש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לעיר הגדולה הקדושה מה) אסטרא ושם אלף וחמש מאות כ״ב והיה ק״ק גדולה ועשירה עד מאד ונהרגו כמעט כלם.— ומשם הלך לאחור ובא לק״ק אורה של תורה מו) מעזביש ושם היה כמו שש מאות בעלי בתים ובעונותינו הרבים נהרגו במעט כלם. — ומשם הלך לק״ק מז) דראזנה ושם היה כמו מאה ב״ב וברחו הכל לק״ק בער [3]) ומשם בא גם לק״ק מח) בער ושם היה לערך שש מאות כ״ב עשירים גדולים שלא נמצאו בהרבה מקומות כמו העשר ההוא ובעונותינו הרבים היה בהם גזרה גדולה עד מאד עם אחרים

---

[1]) בדפוס ה׳ כתוב י״ו (16) בטעות, וצ״ל כ״ד (24) כפי מספר נערים תבר כנה המחבר במוקומן לא וחבוב. וגם סכ״ה של ההרוגים לא עולה יפה.

[2]) בד״א: לפרלאנה; וצ״ל לפאלנא כי לא נזכרה מקודם ק״ק פרלאנה. —

[3]) הוא העיר הידועה Bar.

שברחו ממקומות אחרים ונהרגו כמו חמשה עשר אלף נפשות יחד. — ומשם הלך מט) למאהלעב ושם היה כמו מאתים ב"ב ונהרגו כלם בעיר בער הנ"ל שברחו לשם כנזכר. — ומשם הלך נ) ליכשוב והיה שם כמו מאה ב"ב ובעו"ה נהרגו ג"כ בעיר בער הנזכרה שברחו לשם ג"כ כנזכר. — ומשם הלך לק"ק נא) ווערחוב ושם היה כמו ישתי מאות ב"ב ונהרגו גם הם בעיר בער הנזכרת שברחו לשם כנזכר. — ומשם הלך נב) לאילדאב ושם היו כמו ארבעים בעלי בתים ובעו"ה נהרגו כלם. — ומשם הלך נג) לבכרעישט ושם ארבעים ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה. — ומשם הלך נד) לצעלניק ושם ארבעים ב"ב ונהרגו כלם בעו"ה.— ומשם הלך נה) לקולאניק ושם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם בעונותינו הרבים.— ומשם הלך נו) לפאלאניפקי ושם מאתים ב"ב ונהרגו כמעט כלם בעו"ה. ומשם הלך נז) לטראשטעץ ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך נח) לצמאראנאפקי ושם חמשים ב"ב ובעו"ה נהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך נט) לקובלין ושם ארבעים ב"ב ובעו"ה נהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק ס) צאבולאב-לבישקן ושם מאה ב"ב ונהרגו מעט מהם והשאר הלכו לשביה ביד קדרים בעו"ה. — ומשם הלך לק"ק סא) הוסאטין ושם מאתים ב"ב ובעו"ה מהם נהרגו ומהם הלכו בישביה.— ומשם הלך סב) לפערפט ושם ארבעים ב"ב והלכו הכל לכפירה.—ומשם הלך לשערי סג) פעטר [4]) והיו בהם סך מיהודים והלכו קצת מהם [5]) למלחמה וקצת גם מהם לכפירה. — ומשם הלך סד) לאולאוב ושם חמשים ב"ב ובעו"ה קצת הרגו וקצת הלכו בשביה. — ומשם הלך סה) לעטצערהין [6]) ושם מאה ב"ב ובעו"ה קצת נהרגו וקצת הלכו בשביה. —

ומשם הלך לק"ק סו) וויניצה ושם שליש מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם בעו"ה. — ומשם הלך סז) לקאדאליק ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך סח) לאיוזניברארד [7]) ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך סט) לוויאטב ושם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך ע) למרטנין ושם שלשים ב"ב ובעו"ה נהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך בק"ק גדולה עא) לזהלנוויטהב ושם ארבע מאות בעלי בתים ובעו"ה הלכו כמעט כלם בישביה. — ומשם הלך בק"ק עב) לאטישין ושם שליש מאות ב"ב ובעו"ה הלכו כמעט כלם בישביה. — ומשם הלך עג) לטריאן ושם חמשים בעלי בתים והלכו כמעט כלם בשביה. — ומשם הלך עד) להריבוין ושם שבעים ב"ב והלכו כמעט כלם בישביה. — ומשם הלך עה) לכריהר ושם מאה ב"ב והלכו כלם בישביה. — ומשם הלך עו) למרעשה ושם עשרים ב"ב וברחו כלם ואינו נודע מה נעשה מהן. — ומשם הלך עז) לפאלנצה ושם שלשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. —

---

[4]) בדפוס: „פעטי", והרמב"ם מבער כי נ"ל „פעטר".

[5]) בדפוס: מי׳ (?) ותקנתי לפי הענין. —

[6]) אולי היא העיר הידועה, ניגלין, מקום מולדתו של חמיל.

[7]) בדפוס א׳: היבאביברד, ותקנתי כראוי.

ומשם הלך לעיר הגדולה לק"ק עה) [8] ושם שש מאות בעלי בתים עשירים עד מאד ונהרגו בעו"ה כמעט כלם. — ומשם הלך לעיר הגדולה עט) ק י א ו ב ושם היה איש אחד ושמו אליעזר והיה לו ממון רב כמו קרח ונהרג עם כל אנשי ביתו ולקחו כל מה שהיה לו. – ומשם הלך לעבר הנהר הנקרא נפר [9]) והלך לק"ק פ) פ ר י א ס ל ו ב ושם היו שלש מאות כ"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק פא) ב ר א ח ו ו י ץ ושם מאה וחמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם.— ומשם הלך לק"ק פב) ל ע ח ו ו י ן ושם היו שתי מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם —ומשם הלך פג) ל ה ו מ א ן ושם מאה בעלי בתים ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק פד) ט י א ה י ב ושם שתי מאות בעלי בתים ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק פה) ק א ד ט ש י ן ושם שתי מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך לק"ק פו) ב ר י ה ל והיה שם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק פז) ב ו ה ט י ן ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. ומשם הלך לק"ק פח) ב ר י ה ן ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק פט) י ט ש א ר ש ק ף ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק צ) ב א ר י ש ק פ ק ה ושם שתי מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך צא) ל ק ר ו ס נ ה ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך צב) ל ו ו א ח נ ה ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק צג) ה ו ז ן ושם היה מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם ושאר היהודים שהיו במקומות אחרים כלם ברחו כמדברות ונחבאו ואח"כ נשתתפו עם דוכס אחד הנקרא וו י ש נ א ו ו ע צ ק י [10]) במדינה הנקראה ל י ט ה, והחמיל... חזר לאחריו והלך פעם אחרת לק"ק א ס ט ר ה שבפעם הראשונה הרג כמו אלף וחמש מאות בעלי בתים ובפעם הזאת יותר הפלטה כמו שתי מאות ב"ב כמעט כלם.

ומשם הלך לק"ק צד) ד ו ב נ ה ושם שתי מאות ב"ב ונההגו כמעט כלם. — ומשם הלך צה) ל ט ו ש י ם ושם היה שתי מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך לק"ק צו) ק א ל ו ו א ן ושם היה כמו מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק צז) א ל י ק ושם שתי מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק צח) ל ו צ ק, ושם שתי מאות ב"ב והיו עשירים גדולים. ושם היה אב"ד ושמו כמה"ר מ ן והיה אב בבינה ונהרגו כמעט כלם. ומשם הלך צט) לס ר ד י ו ט ץ ושם היה כמו חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך לק"ק ק) ק ו ל ק ושם שלש מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך קא) ל ש א ר ט ר י ס ק ושם מאה כ"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קב) ל ט ו א י ב ושם עשרה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קג) ל ר ו ו ט י ן ושם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך קד) ל ב ר ע ז י ן ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. -- ומשם הלך קה) ל ב ר ע ז נ י צ ה ושם היה מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק

[8]) פה נכמיה העיר „שדה לבן" הידועה, הנקראת בל"ר בשם Bielaja Cerkow.

[9]) בד"א: כ פ ר, ובל"ם ז"ל „נפרי", והוא הנהר הגדול Dniepr, הידוע לכל.

[10]) ע"ד שר צבא הזה עיין בס' צוק העתים בהוצאתי לאור, כי שם דברתי עליו באריכה.

קו) סטעפאן וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. ומישם הלך לק״ק קז) יאמריץ וישם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קח) מעזיריץ גדול וישם שליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קט) קצרעמעץ ושם היו שליש מאות ב״ב עשירים גדולים ונהרגו כמעט כלם והרבה הלכו בעו״ה לכפירה. — ומישם הלך קי) לברעבזור ושם מאה ב״ב. ומישם הלך קיא) למדריץ[11]) קטן וישם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק קיב) רובנה[12]) וישם ישתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם.

ומישם הלך לאהוריו לארץ סקריינה[13]) ובא בק״ק קיג) פאוולוטש וישם ישש מאות ב״ב חישובים עשירים ונהרגו בעו״ה כמעט כלם. — יבזה הזמן ישמע חמיל ישעם פולין היו באים לקראתו למלחמה, מה עישה? נתחזק בעיר ועישה חומות והיל כנגד אויביו. — ומישם הלך לק״ק קיד) ברעסטכה וישם היה ישתי מאות ב״ב ונהרגו בעו״ה כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק קטו) לעישגוב וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם.

ומישם הלך לק״ק קטז) בראד[14]) וישם ארבע מאות ב״ב וברחו הכל למבצר, ובמבצר הנזכר היו כמו ששה אלפים ב״ב עם ישאר יהודים אישר נמלטו ישמה לנפישם, והמיל הנזכר ישם במצור למבצר הנזכר כמו ששי[15]) שבועות ולא יכול לעישות מאומה וכמעט כלם בעונותינו הרבים מתו ברעב במבצר הנזכר. — ומישם הלך קיז) לנאוויסהבלה וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך קיח) לראדיויל וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק קיט) סאסור וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. ומישם הלך לק״ק קכ) לעסק וישם היו כמו מאה ב״ב ונהרגו כלם.—ומישם הלך לק״ק קכא) ואלדשוב וישם ישליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם.— ומישם הלך לק״ק קכב) טרנפאל וישם ישליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק קכג) לאוישהוטץ וישם ישליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק קכד) זלאזיטץ וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך קכה) ליאמפולה וישם מאתים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך לק״ק עיר קכו) קרעמניץ וישם ישמונה מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך קכז) לקאזיץ וישם ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומישם הלך קכח) לראהוזנה וישם חמישים ב״ב ונהרגו כמעט כלם.— ומישם הלך קכט) למקלייה וישם ישלישים ב״ב ונהרגו כמעט כלם.—

[11]) כנראה צ״ל „מעזריטש״ קטן, כאמור לעיל מעזריטש גדול.

[12]) הה׳ גייגער — בהעתקתו שהכין לידי — הגיה ואמר כי צ״ל דובנא, אך לי נראה כי היא העיר הידועה Rowno; והעיר „דובנא״ כבר נזכרה לעיל.

[13]) היא מדינת „אוקריינא״ —Ukraina— או רוסיה הקטנה, עיין בס׳ צוק העתים בהערות.

[14]) בד״א: ברסה, ותקנתי.

[15]) כן מצינו גם בס׳ יון מצולה, וכנראה טעות הדפוס או שגיאת המחבר היא, כאשר העירו המבקרים במכתביהם אלי, עיין בחלק ג׳ אגרות בקרת (הרד״ק אות 8, ה״ר ווייסמאן במכתבו). —

ומשם הלך קל) לפוטריץ וישם שלשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קלא) בוסק וישם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם.—ומשם הלך קלב) לקהליב וישם עשרים ב״ב והלכו לק״ק קלג) לבוב וחמיל.. הלך גם הוא לק״ק לבוב וישם במצור לק״ק הנזכר כמו שלשה חדשים וכדי שילך חמיל משם נתנו לו סך גדול ממעות לפדיון נפשם [16], ובק״ק לבוב הנ״ל היה בו כמו אלף וחמש מאות ב״ב ומתו ברעב כמעט חמש מא׳ת.

ומשם הלך לק״ק קלד) יאברוב וישם שלש מאות ב״ב וברחו גם הם לק״ק לבוב ימתו מהם בלבוב כמו שתי מאות. — ומשם הלך קלה) לישמלאב וישם ארבעים ב״ב וגם הם הלכו ללבוב. — ומשם הלך קלו) לישול וישם עשרים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קלז) פרעמסלה וישם שש מאות ב״ב וקצת מהם נהרגו וקצת מהם ברחו למדינת אונגריאה. — ומשם הלך קלח) לפרציב וישם עשרה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קלט) ליסק וישם שלש מאות ב״ב וברחו כלם לנפשם לאינגריאה. — ומשם הלך חמיל הנזכר קמ) לחרב הק״ה [17]) וישם ששה ב״ב והלכו להם לנפשם לארץ אונגריאה. — ומשם הלך קמא) לקראסנה וישם עשרה ב״ב וגם הם ברחו לארץ אינגריאה. — ומשם הלך קמב) לפרישמטפבריש וישם ארבעים ב״ב וברחו גם הם לארץ אינגריאה. — ומשם הלך קמג) לזאלקוני וישם היו כמו שלש מאות בעלי בתים ונתנו לפדיון נפשם ממון הרבה. — ומשם הלך קמד) לזוענגלוב וישם ארבעים ב״ב וברחו הכל לק״ק גרול. — ומשם הלך קמה) לסטארהוועל וישם חמשים ב״ב וברחו כלם לק״ק גרול. — ומשם הלך קמו) לסגריב וישם מאה ב״ב וברחו כלם לגרול הנזכר. — ומשם הלך לק״ק קמז) פתליש וישם מאה ב״ב וברחו כלם לגרול הנזכר [18]). — ומשם הלך לק״ק קמח) ראוז וישם מאה ב״ב וברחו גם הם לגרול הנזכר. — ומשם הלך לק״ק קמט) אנגוועש וישם שלשים ב״ב וגם הם ברחו לק״ק גרול. — ומשם הלך קנ) להארנוב [19]) וישם חמשים ב״ב וברחו גם הם לגרול. —

וגם חמיל... הלך קנא) לגדול הנזכר, ובגרול הנזכר הי׳ שש מאות בעלי בתים בלי אותם שברחו שם לנפשם ובין הכל היו כו יותר מחמשה אלפים ב״ב, ובעונותינו הרבים היה שם גזרה רעה גדולה ונהרגו יותר מעשרים אלפים נפשות טף ונשים. — ומשם הלך לק״ק קנב) בלעז וישם כמו שתי מאות ב״ב ומלבד זה ברחו במקום הזה משאר ארצות יותר מאלף ב״ב ונמלטו לנפשם במקום הזה בשביל שהיתה העיר חזקה מאד אבל מתו כמה מהם ברעב. — ומשם הלך קנג) להובניב וישם מאה ב״ב ונהרגו כלם איש ביד רעהו ונשחטו כדי שלא יפלו ביד שונאיהם בעו״ה. — ומשם הלך לק״ק קנד) טישעוועטין וישם

16) בס׳ יון מצולה, נער בה רבים וגוף הענינים ימצא המעיין פרטי הענין הזה, עיי״ש.

17) בד״א: לחרב הק״ל הנזכר; אך שם העיר הזאת לא נזכר מקודם; ובמקום „הק״ל" צ״ל כנים: „הקה״ — הקהלה הקדושה. —

18) המאמר הזה נדפס בכי כפול (פעמים) בבנוי השם (פלטים), והשמטתי האחד.

19) בד״א: „חארבוב" ותקנתי. —

מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קנה) סקהל ושם כמו מאה ב״ב ונמלטו לנפשם בתוך [חומה] עבה אחת [20]) שהיה בגוי כמו מיבצר ונצולו.— ומשם הלך לק״ק קנו) קרילוב ושם כמו מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קנז) רובשהוב ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לישוב קנח) יורגי ושם ארבעים ב״ב ונהרגו ישם כלם. — ומשם הלך לק״ק קנט) לקאטיש ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קס) סווינח ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך לעיר הגדולה.. . [21]) עיר ואם בישראל ושם כמו שמונה מאות בעלי בתים והיו עשירים גדולים מרביצי תורה בישראל וקצת מהם נהרגו וקצת מהם הלכו בשביה. — ומשם הלך לק״ק קסא) טריסק ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קסב) לטשארקוב ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ושם הלך לק״ק קסג) הרחוב ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קסד) סטיאנוב ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קסה) סקורץ ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קסו) לסמאלב ושם ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קסז) ליאנוויטץ ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קסח) קאמין ושם כמו מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק עיר ואם בישראל קסט) קאוולה ושם ארבע מאות ב״ב ונהרגו כלם ולא נשאר שריד ופליט בעו״ה. — ומשם הלך קע) לוואלקיר ושם ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קעא) לשעטינוב ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קעב) לברנום ושם חמשים ב״ב והלכו למבצר ונמלטו לנפשם. — ומשם הלך לק״ק קעג) לקראשניק ושם מאה וחמשים ב״ב ושאר ב״ב שברחו למקום הזה כמו חמש מאות ונהרגו כלם אפילו מאיה״ע ולא נשאר אחד. — ומשם הלך קעד) לעדליבאין ושם מאה ב״ב ונהרגו כלם. — ומשם הלך קעה) לזאקוב ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קעו) לוקב ושם היה מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך לק״ק קעז) לובלין עיר ואם בישראל שאין כמוה בכל העולם כלו, ובה שני אלפים בעלי בתים והיה בהם גזרה רעה גדולה, שהיו בה כמו עשרת אלפים שברחו שם לנפשם וכמעט נהרגו כלם. — ומשם הלך לק״ק קעח) קורבה ושם מאה ב״ב ונהרגו כלם. — ומשם הלך לק״ק קעט) אעלשיטין ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך למדינת ליטה והלך לק״ק קפ) למאס ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קפא) לטירנוב והיה בה ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קפב) לקאזלב ובה ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לקהלה קדושה עיר ואם בישראל לק״ק קפג) בריסק ושם שני אלפים ב״ב ונהרגו בעו״ה כמעט כלם. —

---

[20]) בד״א: „בתוך עבה אחת״, וכנראה נשמטה המלה: „חומה״ או כדומה. ובמזכיר: „עזה״ (?)

[21]) שם העיר נשמט ואיננו נזכר כלל, והח׳ נייבויער משער כי היא העיר ווארשא.

ומשם הלך קפד) ל ו ו ע נ ב ר ו ב ושם שליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קפה) ל פ ל א נ י ק ושם כמו שלשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קפו) ל ש י ג א ב ושם שלשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לקהלה קדושה קפז) ו ו ל ו א ד ו ה ושם מאה בעלי בתים והיה יותר מעשרת אלפים ממקומות אחרים שברחו לשם והיה גזרה רעה גדולה ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קפח) ה ע ל ם ושם ארבע מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קפט) ל ו ב מ י ל ה ושם שש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קצ) ל א פ ל ה ובה מאה ב״ב, ונהרגו כמעט כלם. — משם הלך קצא) ל ה ר ד י ל ושם שלשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך המ״ל... לאחור למדינה רוסיאה ובא לק״ק קצב) ק ל י מ ע ושם היה כמו שליש מאות ב״ב ונהרגו כלם. משם הלך לק״ק קצג) ט ר י א ר ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק קצד) ס ט נ ו פ ד ושם חמש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קצה) ל ר ו ש נ י צ ה ושם ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קצו) ל ב א מ ב ו י ן ושם ארבעים ב״ב וכמעט נהרגו כלם. — ומשם הלך קצז) ל ק ר א ש ו י ן ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קצח) ל י ו ש ק ו ו י ן ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך קצט) ל ק א מ נ י ץ עיר גדולה וחזקה עד מאד ושם יותר מעשרת אלפים ב״ב ונצולו כלם ישבח לאל. — ומשם הלך למדינה הנקראה פ ו ט ל א ש א [22]) ובא לק״ק ר) ז ו ו י א ל ובה מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך רא) ל ח א ר ל ו ף ושם חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך רב) ל מ ה ל ו י ץ ובה כמו מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך המ״ל... לאחוריו ובא למדינה הנקראת ב י א ל ה ר ו ס [23]) ובא לק״ק רג) ה ו מ י א ושם עשרה ב״ב ואחרים שנמלטו לשם כמו עשרה אלפים ונהרגו כלם ולא נמלט אפילו אחד בעו״ה. — ומשם הלך לק״ק רד) ש ל ו נ י ץ ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם — ומשם הלך לק״ק רה) נ ט ש י ק ובה ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לעיר הגדולה רו) מ א ס ל ב ושם ארבע מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק רז) ס ל א נ י ם ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק עיר ואם בישראל רח) מ י נ צ ק ושם חמש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק רט) פ י נ צ ק [24]) ושם שליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לעיר רי) ק ו ב ר י ן ושם היו שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לעיר הגדולה עיר ואם בישראל ריא) ר ו ד נ ה [25]) הגדולה ושם אלף ב״ב עשירים

---

[22]) היא מדינת pod-lessie הוא תחת-היער. עיין הערותי בסוף ספר נוה הצדק.

[23]) היא מדינת Bielorossie הוא רוסיאה הלבנה. עיין שם. —

[24]) בד״א: פינסק (?)

[25]) היא בל״ס העיר: Groduo הידועה.

גדולים עד מאד ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק כיב) ווילנק [26] וישם שש מאות בעלי בתים עשירים גדולים והשובים שלא היה כמו הם וקצת נהרגו והשאר נמלטו לים והלכו לאמשטרדם ואנבורגו [27]. ומשם הלך ליג) להורין וישם ארבעים ב"ב וכמעט נהרגו כלם. — ומשם הלך ליד) לרובנקוויטש וישם נהרגו כלם. — ומשם הלך לטו) לענק וישם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק"ק לטז) סריונא וישם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך ליז) לקביחה וישם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך ליח) לסענטלאם וישם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך ליט) לפרעחצה וישם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. —ומשם הלך לכ) ליושנה ובה שמונים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכא) לברעזוזטצה וישם שבעים ושנים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכב) לרחנווי ובה חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכג) לטשערנצה וישם שלשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכד) לברעמיל וישם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכה) לבוספקא וישם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכו) לפראשניצה וישם שלשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכז) ליאנקווטנץ וישם עשרים ב"ב ונהרגו כלם. — ומשם הלך לכח) לישומהין וישם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לכט) למהנוקוין וישם ארבעים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לל) לסטערלין וישם שלשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלך לעיר הגדולה הקהלה הקדושה פינצק [28] וישם שמונה מאות ב"ב עשירים עד מאד ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך בגבול כמו שמונה ימים שלא הי' שם יהודים ואח"כ בא לגביל ברישקפה (?) ובא לקהלה קדושה מעזריטץ הגדול [29] וישם שליש מאות ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — כל הנ"ל הלך חמיל עד מושקוויטי [30] ועישה החרבן הנ"ל ואח"כ בא המלך סוויציאה [31] ובא למדינת פולין הגדולה והמלך של פולין הלך למלחמה כנגדו ונהרב בעו"ה גם המדינה הזאת פולין הגדולה מק"ק עיר פוזנה עד קראקא ועד לובלין הנ"ל. —

עכשיו נתחיל לכתוב איך היה משפט מלך סוויציאה עם מלך פולין. בראשונה בא המלך סוויציאה הנ"ל לקהלה קדושה פוזנה עיר ואם בישראל וישם ישני אלפים ב"ב ועשה המלך הנזכר כי אם (?) גמילות חסדים עם היהודים הנזכרים אבל בעו"ה מתו רובם ברעב ובדבר ולא נשאר מהם שליש מאות. —

---

[26]) אין לבאר כי „ווילנק" היא העיר הגדולה ווילנא אשר על אדמתה לא דרכה כף חמיל. אבל כנראה עיר אחרת היא.

[27]) היא העיר האמבורג הידועה.

[28]) אם היא פינסק, כבר נזכרה לעיל, ויש שנוי גדול במספר הב"ב שנהרגו, ע"ש.

[29]) וגם העיר הזאת כבר נזכרה לעיל. עיי"ש

[30]) מלשון עיר־המלוכה מלפנים — מאסקווה שמה.

[31]) היא מדינת „שוועדען" ובלשון אחרנו: Schwezia

ומשם הלך המלך ולקח ק ר ו צ י ן ושם ארבע מאות ב״ב ולא נשארו מהם כי אם חמשים ב״ב, שהשאר מתו בחרב וברעב. ומשם הלך המלך הנזכר לקהלה גדולה ל״ח) ל י ס ה ושם היה ארבע מאות ב״ב עשירים מאד ונחרב הכל ולא נשארה כי אם מאה ב״ב וברחו לארץ אשכנז. —

ומשם הלכו ל״ב) לקובלין הצורר צ י ר נ י צ ק י [32]) עם חיל ושם שליש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם על קדוש ה׳. — ומשם הלך ל מ ד ר י ן [33]) ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך ל״ג) ל ו ו ר ע י ש נ א ושם היה מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו ל״ד) ל ו ט י ן ושם ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו ל״ה) ל ע י ב נ ושם עשרים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו לק״ק ל״ו) ו ו א ר ט ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו לק״ק ל״ז) ב ר י ש ק י ד נ י ה ושם מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו לק״ק הגדולה ל״ח) ל ו נ ט ש י ן היא היה עיר ואם בישראל ושם חמש מאות ב״ב ונהרגו בעונותינו הרבים כמעט כלם. — ומשם הלכו לק״ק הגדולה ל״ט) ק א ל י ש ושם שש מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו מ׳) לפ י ו ן ושם ארבעים ב״ב ונהרגו כלם. — ומשם הלכו מ״א) ל ש ח נ ו ב וכה ארבעים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק מ״ב) פ ו י ן ושם שתי מאות ב״ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לק״ק מ״ג) פ ו ר ד ו ן ושם היה חמשים ב״ב ונהרגו כמעט כלם. —

ומשם הלכו לעיר הגדולה מ״ד) ד א נ צ י ק ושם הלך המלך ס ו ו י צ י א ה יר״ה ולקח בחזקה הכל בידיו ועשה ג״ה עם היהודים הנשארים ובא ולקח ק״ק ק ר א ק א עיר ואם בישראל ושם שני אלפים וחמש מאות בעלי בתים ועשה עם היהודים ג״ה אבל בעו״ה מתו ברעב ובדבר, והצורר צ י ר נ י צ ק י ברח מקראקא כששמע שהמלך ס ו ו י צ י א ה בא לקראת קראקא והצורר צירניצקי קודם שברח מקראקא החריב כל הגבול של פולין הגדולה סביבו לקראקא, ואח״כ בא הצורר צירניצקי הנזכר לק״ק מ״ה) ו ו י ש נ י צ ה ושם שתי מאות ב״ב וברחו לקראקא, ואח״כ בא לק״ק מ״ו) ו ו י ס ל ט ץ ושם חמשים ב״ב והחריבו המקום והרגום [34]). — ומשם הלכו לק״ק מ״ז) ט ו נ ו ו י ץ ושם חמשים ב״ב ונהרגו כלם והחריבו המקום. — ומשם הלכו מ״ח) לק א ז מ ר ט ש ושם חמשים ב״ב והחריב ושרף והרג כמעט כלם. — ומשם בא לפ ר י מ י ס ל ה [35]) ושם ארבעים ב״ב ושרף והחריב והרג כמעט כלם. — ומשם בא מ״ט) לש מ ע ל ין ושם ארבעים ב״ב והחריב ושרף והרג כמעט כלם. — ומשם הלך נ׳) ל ט ו ר נ א קטנה ושם חמשים ב״ב והחריב ושרף והרג כמעט כלם. — ומשם הלך לקהל קדוש נ״א) א פ ט ושם שתי מאות ב״ב

32) עיין על-אודותיו בספר צוק העתים, בהערות.

33) העיר הזאת כבר נזכרה לעיל, ויש שתי ערים בשם זה: מ׳ הגדולה ומ׳ הקטנה. — עיי״ש.

34) ר״ל הכל ואנשי חילו החריבו את המקום והרגו את כל התושבים שהיו שם. —

35) גם העיר הזאת כבר נזכרה לעיל, ויש שנוי במספר הב״ב אשר היו בה. עיי״ש.

עשירים גדולים ונהרגו כמעט כלם בתועבה אחת. ומשם הלך לקהלה קדושה רנג) שידלוב ושם שתי מאות ב"ב והלכו וברחו לקהל קדוש רנג) פנטשוב.

ומשם הלכו לקהלה קדושה רנד) המעלניק ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם בא לקהלה קדושה רנה) העגטשין ושם מאה וחמשים ב"ב ושרף והחריב והרג כמעט כלם. — ומשם בא לקהלה קדושה רנו) וואדסלב ושם שתי מאות ב"ב והחריב ושרף והיהודים ברחו לקהלה קדושה פנטשוב. — ומשם הלך לקהלה קדושה פנטשוב ושם כמו אלף ב"ב אבל הדוכס שלהם הנקרא מרגראבי עשה עמה ג"ה.. [36] ומשם הלכו לקהלה קדושה רנז) רקוב ושם מאה וחמשים ב"ב וגם [הם] ברחו לקהלה קדושה פנטשוב. — ומשם הלכו לקהלה קדושה רנח) נאוויפיל, ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו לק"ק רנט) צענצמין ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. ומשם הלך לקהלה קדושה רס) ברעזנה ושם מאה ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלך לקהלה קדושה רסא) פיטרקיב ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. — ומשם הלכו לק"ק רסב) פרוטשבריש ושם חמשים ב"ב ונהרגו כמעט כלם. —

סך הק"ק [37] שנחרבו בעו"ה בלתי אחרים שלא נודעו אלי והם מאה וארבעים וסך הבעלי בתים שנהרגו בלתי נשים וטף ואחרים שלא נודעו עניים בעו"ה שש מאות אלף ושבעים. ה' יגדור הפרצה [38] בביאת משיח צדקנו וקיים על עמו ישראל הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום יי' הגדול והנורא, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ובא לציון גואל.

אמן כן יהי רצון.

תם

---

36) בד"א: „כמו יהודה ויפאל (? אולי „ויפראל") עם היהודים בחזקה גדולה." מאמר שאין לו טעם ופתרון, ולכן השמטתיו. — והמלה מרגראבי היא Markgraf בלע"ז.

37) הסך הכולל מכל הערים והכפרים והמקומות שנחרבו בימים הרעים ההם עולה לפי חשבון המחבר בעצמו, עד שתי מאות ושבעים ושנים, ונסתר מעיני מדוע המעיט המספר הזה עד מאה וארבעים. ומספר הב"ב הנהרגים לא ספרתי, ובכלל נראה כי המחבר ז"ל הפריז על המדה וגוזמא קתני.

38) בד"א: „הפרדה" ותקנתי. — ועל כל פשעים תכסה אהבה!

אַבְנֵי־מִלֻּאִים

I.

סליחה *)

זאת אחת היא.

יזכל ב"י במחוזא רוססיא אוקריינה ליטא ופאדוליא וואליניא יאמרו אותה בבכי על גזרת נעמרוב וטולטשין, חברה בא"ב הרב שמואל הלוי ז"ל.

אַלְלַי עֵת אֶזְכּוֹר הַצָּרָה הַגְּדוֹלָה,
שֶׁפָּקַדְתָּ עָלֵינוּ אֱלֹהִים שְׁנָתַיִם בַּגּוֹלָה,
בְּאֵין מֶלֶךְ [1] מֶשֶׁךְ וְקֵדָר הִרְכַּבְתָּ לְרֹאשֵׁנוּ,
הֵמָּה פָּרְצוּ פֶּרֶץ וְאַתָּה פָּקַדְתָּ עֲוֹנוֹתֵינוּ,
גָּבְרוּ וְעָבְרוּ רֹאשֵׁנוּ חֲטָאִים וַעֲוֹנוֹת,
וּמְצָאנוּ צָרוֹת זוֹ בְּזוֹ שׁוֹנוֹת,
דִּמּוּ וְאָרְבוּ [2] בִּשְׁנַת זאת עַם לֹא־בִינוֹת,
צָרָה אחת הָיְתָה לְאַחֵינוּ בְּכָל הַמְּדִינוֹת,
הָעִיר נֶעמְרוֹב הַגְּדוֹלָה נִלְכְּדָה בְּשַׁחִיתוֹתָם,
טוּלְטְשִׁין הַבְּצוּרָה וַעֲיָרוֹת לְמֵאוֹת הַנּוֹדָעוֹת בִּשְׁמוֹתָם,
וּרְשָׁעִים בְּגַבָּהּ אַפָּם יַצְרִיחוּ אַף יָרִיעוּ,
טָבְחוּ בְּמַאֲכֶלֶת קְדוֹשִׁים וּבַחוּרֵי־יִשְׂרָאֵל הִכְרִיעוּ [3],

---

*) עיין הקדמה אות II. א', זאת אחת—בגימ' ת"ח ות"ט. הנקוד והבאור מפי עטי יצאו. ה"י.

[1]) ר"ל אחר מות המלך וולאדיסלאוו עד ימי עלות על כסא המלוכה אחיו השני קאזימיר—אין מלך לעם הפולאנים ואיש הישר בעיניו יעשה.

[2]) המורדים קוו והכו לעשות קץ לאדוניהם בשנת ת"ח, והגזרה הלכה והתפשטה בארץ והיתה גם בשנת ת"ט והלאה. —

[3]) המלה הזאת („הכריעו") חסרה בכ"י, ואני הוספתיה לתשלום החרוז („אף יריעו").

זֵדִים קָמוּ עָלֵינוּ בַּעֲלִילוֹתָם,
וּבְיַלְדֵי נָכְרִים יַשְׂפִּיקוּ תַאֲוֹתָם,
חָשְׁבוּ לְהַכְחִידֵנוּ לָכֵן בָּנוֹת וְנָשִׁים אָנָסוּ,
רֹאשׁ עוֹלָלִים בְּקִירוֹת נִפֵּצוּ, וּמֹחָם רָפָסוּ,
טָמְנוּ הַפּוֹחֲזִים רִשְׁתָּם בַּעֲשׂוֹתָם הַמַּעְגָּל [4],
וַיֹּאמְרוּ לִפְנֵי הָעָם כִּרְעוּ לִפְנֵי הַדֶּגֶל וְהַגַּלְגַּל,
יְלָדִים טָבְחוּ, נְעָרִים קָצְצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם
אִם לֹא כָּפְפוּ לִפְנֵיהֶם רָאשֵׁיהֶם,
כָּל־הָרַע אוֹיֵב וְאַכְזָר מַכּוֹתָיו כְּהֶרֶף עָיִן,
הֲרוּגִים הֵן בְּרִסּוּק אֵבָרִים וּבִכְלֵי־זַיִן,
לְחֶרְפַּת צַר אֲנָשִׁים וְנָשִׁים קְטַנִּים וּגְדוֹלִים,
בַּחוּרִים וְגַם בְּתוּלוֹת יוֹנְקִים אַף עוֹלָלִים,
מָסְרוּ נַפְשָׁם וְגַם גְּוִיּוֹתָם יָחַד,
בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם הַמְיוּחָד,
נְקָמָה נִקָּה אָמְרוּ הַזֵּדִים אַנְשֵׁי־הַמִּלְחָמָה,
לְמִקְדָּשׁ נָבוֹא — טָהֳרָם לַעֲשׂוֹת לְבוּזָה וּלְשַׁמָּה,
סִפְרֵי־תוֹרָה קָרְעוּ וַעֲלֵיהֶם רָמְסוּ וְהִדְרִיכוּ,
וּבִרְצוּעוֹת תְּפִלִּין סַנְדְּלֵי־רַגְלֵיהֶם הִכְרִיכוּ,
עַל אֵיכָה אֲנִי בוֹכִיָּה מֶלֶךְ עוֹלָמִים.
אֶרֶךְ אַפַּיִם אַתָּה יוֹדֵעַ יְמֵי תְמִימִים,
פַּלְגֵי מַיִם תֵּרֵד עֵינִי — הַעֲלֵה אוֹתָם
אֶל מִקְדָּשְׁךָ אֵל, כִּי אָבִינָה לְאַחֲרִיתָם [5]
צָפִיתָ בְּמַכְאוֹב בָּנֶיךָ וְלֹא הִשְׁגַּחְתָּ מִמְּרוֹמִים,
אָסַפְתָּ שְׁלוֹמְךָ אֶת־הַחֶסֶד וְאֶת־הָרַחֲמִים [6],

[4] חגו חוג (קרייז, צירקעל) סביב הספרים ונעצו דגל בקרקע ואמרו מה שאמרו... כמו שמסופר בס' יון מצולה.

[5] רומז על הפסוק בתהלים (ע"ג י"ז).

[6] ראית את מכאוב בניך ואת צרתם אבל לא השגחת עליהם, אספת שלומך (מלשון הכתוב בירמיה ט"ז ה'), הסירות מהם את החסד והרחמים ולא חמלת עליהם, בכל זה צדיק אתה בכל דרכיך.

קדוש ישראל אל נורא עלילה,
נאמן עלינו הדין לכל מדותיך נאוה תהלה,
ראה והביטה וזכור לטובה הישרים והתמימים,
חמול על עמנו בזכות אלה הדמים,
שדי מהתחשה ובניך בצרה גדולה,
אל תיסרם החרם לאמך וישוב מהגולה[7],
תושיעם ותמהר קץ משיחך ושנת שלומים,
אל מלך יושב על כסא רחמים.

II.

קינה על גזרות פולניה *)

(בשנת ת״ו).

וקינה היא וקוננוה קהלות הקדושות אשר בווניציאה יע״א על אחינו ב״י אשר נפלו בחרב במדינות פולוניא ואגפיה וסביבותיה, ועל מות אין מספר מהחכמים העצומים ומהגאונים המופלאים בעונות במיתות משונות, ובמגלת קינות תקוננה המקוננות למה נצח במנינות תהיינה הערים ההרבות ההנה מלאות דם חללים ודם עיניו ישתה חמר והאדמה אשר תחתיהם, בשנת יצילך מפח יקוש קראוה בכאב לב בכבד ראש ובשפה רפה ויהי אחרי המגפה.

א.

יספד לב אישים ברב חילה,
וכל עין תזיל במר דמעה,
בשברון מתנים וחלחלה,
לצרה זו כל־שומעי שמעה
בקול נהי יבכו וביללה,

[7]) מלשון הכתוב: יחלמו בניהם (איוב ל״ט, ד׳), ותחלימני והחייני (ישעי׳ ל״ח, ט״ז), ר״ל אמן וחזק את עמך כי ישוב מן הגולה. — ר״ת שם המחבר: שמואל הלוי.

*) עיין הקדמה. בראשי החרוזים שם המחבר: יעקב בר משה הלוי. והמשקל הוא: יתד וארבע תנועות, יתד ושתי תנועות.

אֲבוֹי עַל־כִּי הָיוּ בְּיוֹם רָעָה
לְאֵבֶל כִּנּוֹרִי וְעוּגָבִי,
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

ב.

עֲלֵי אֶבֶן אָז אֵל וַעַל עֵצִים,
חֲרוֹן אַפּוֹ שָׁפַךְ וְלֹא בָנוּ,
וְעַתָּה כִּי יָרַח לְבַד הַצִּים,
וְכִמְעַט קָט תַּמְנוּ וְאָבַדְנוּ,
וְרוֹדְפֵינוּ נָעִים וְגַם נָצִים,
וְלֹא שָׁוֶה לָנוּ בְּבָרְחֵנוּ,
הֱיוֹת קַל כַּנֶּשֶׁר וְרָץ כַּצְּבִי,
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

ג.

קְלוֹן כָּל־עִיר וְעִיר וּבוּז קִרְיָה,
לְעֵת כָּזֹאת נַעֲשָׂה הֲדַר תֵּבֵל,
מְקוֹם לִמּוּד תּוֹרָה וּפֹה־לָן־יָה *)
מְלֵאִים נָא יָגוֹן וְרֹב אֵבֶל,
תְּמוּרַת שִׁיר זֶמֶר אֲשֶׁר הָיָה
בְּתוֹכָן הֵן עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל,
מְשׂוֹשׂ לִבִּי גָּלָה וְכָל טוּבִי,
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

ד.

בְּמַכַּת חֶרֶב הַמְדַקְּרִים,
הֲלֹא הָיוּ לָרֹב בְּנֵי עַמִּי,

*) היא : Polonia.

וּמִדָּמָם נִתְמַלְּאוּ עָרִים,
וְאֵין מַכִּיר מִי זֶה וְזֶה הוּא מִי,
זְקֵנִים שָׁם יַחְדָּו וּבַחוּרִים,
וְלֶחֶם אָכְלוּ אוֹכְלֵי לַחְמִי,
בְּעֵת גָּבַר אוֹיֵב וְאִישׁ רִיבִי.
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

ה.

בְּנֵי־צִיּוֹן בַּפָּז מְסֻלָּאִים,
לְנִבְלֵי־חֶרֶשׂ נֶחְשְׁבוּ בָעָם,
וְהַטּוֹבִים עַתָּה וְהַנָּאִים,
כְּשִׁבְרֵי־נֶבֶל הֵם בְּעֵת זַעַם,
כְּדֹמֶן וּכְאַשְׁפָּה לְעֵין־רוֹאִים,
זְהַב הַדְרַת הוֹדָם הֲכִי הוּעַם,
אֲזַי עוֹלָלִים הָלְכוּ בַשְּׁבִי,
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

ו.

רִשְׁעִים כָּל־אֶחָד לְאֵיד שָׂמֵחַ,
וְאוֹיְבִי שָׂשׂ עָלַי וְהִרְחִיב פֶּה,
וּמַטֵּה רֶשַׁע צִץ וְכֵן צָמַח,
מְשֻׁגָּע בִּי נֶגַע וְכָל נִכְפֶּה,
בְּאֵבָרַי שָׁלַט בְּכָל רָמַ״ח,
וְלֹא הוֹעִיל שֹׁהַם וְלֹא יָשְׁפֵה,
בְּכַסְפִּי אִבַּדְתִּי וּבִזְהָבִי,
רְאוּ אִם־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

*) רמ״ח אברים כידוע.

ז.

מעלים על־כל־מעלה עלו,
בני־זרע עם אוכלי המן;
ישרים השרים ביד נתלו,
עלי עץ וכמו בני־המן;
בימינו נשבו וגם גלו,
ביד צר אכזרי בני־רחמן;
כיתום אנכי וחי אבי,
ראו אם־יש מכאוב כמכאובי.

ח.

שאו נהי על חמשה עשר *),
אשר נתלו יחד ביום בוא צר,
גאונים כל־אחד ורב או מורה,
לזרעם וקהלם כעיר מבצר,
הכזה שום שרש וראש פרה,
ולמה כחם צר ויד קצר,
במר איליל שחרי וגם ערבי,
ראו אם־יש מכאוב כמכאובי.

ט.

הלא סך אלף ת״ת כנסיות,
בבוא צרים בם נעשה חרבן;
וכל העם נמג בתחתיות,
בלי שום בית־מקדש מקום קרבן;
בנותיהם לא־עוד בזויות,
ילדיהם לא־עוד בבית־רבן;

*) ר״ל „חמשה עשר . . . גאונים״, כלשון הפיוט להפייט הרב ר׳ יצחק ברוך הלוי.

בְּנֵי אָדָם הָיוּ בְּנֵי־לָבִיא,
רְאוּ אִס־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

י.

הֲכִי סֵפֶר־תּוֹרָה לְיָדָם בָּא,
נְעָלִים עָשׂוּ בוֹ לְכַף רַגְלָם,
וּמִי שָׁמַע כָּזֹאת וּמִי נִבָּא,
נְבוּאָה זֹאת עוֹד כָּל־יְמֵי־עוֹלָם,
אֲשֶׁר לֹא כָתוּב עוֹד לְכַף חוֹבָה,
בְּעַמִּי בָּא לָצֵאת יְדֵי כֻלָּם,
בְּנַפְשִׁי נִסִּיתִיו וּבִלְבָבִי,
רְאוּ אִס־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

יא.

לְהִבָּזוֹת בַּעֲלֵיהֶן בְּעֵינֵיהֶן
בְּצִיּוֹן נָשִׁים כַּאֲשֶׁר עֻנּוּ,
הֲלֹא הִשְׁאִירוּן עוֹד בְּחַיֵּיהֶן
וְאֵלֶּה יוֹתֵר אָבְלוּ אָנּוּ,
בְּיַעַן כִּי נִתְּלוּ בְּדַדֵּיהֶן
וְעַל קָרְחָם הַסּוּ וְלֹא עָנוּ,
וּמִי יִתֵּן מוֹתָן כְּמוֹת כּוֹזְבִי,
רְאוּ אִס־יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי.

יב.

וְעַל צָרַת נֶפֶשׁ זְקֵנֵינוּ,
זְקֵנִים שֶׁקָּנוּ יְסוֹד חָכְמָה,
סְחָבוּם בִּזְקָנָם מְשַׂנְאֵינוּ,
בְּרֹב עַזּוּת־פָּנִים וְיָד רָמָה,

עדי ספו תמו ואוי לנו׃
אקונן מר כי־כל־זכות תמה׳
בכל־יום מקומי ועד שכבי׳
ראו אם־יש מכאוב כמכאובי.

יג׳

ירחם אל על כל פליטתם׳
וכל עמו עמם בצאת חפשי׳
ישמח תוך בית תפלתם׳
ויבנה היכלי לבית קדשי׳
ימהר יחיש את גאולתם׳
ודוד להם יהיה נשיא׳
יקים בם כל מאמר נביא׳
לישראל גואל ואל יביא.

III.

דבר עגונה בימי חמיל. *)

. . . ואתחיל מאבי זקני אבי אבא ז"ל, אשר אני נקרא בשמו [ה"ה הגאון] מוה"ר יעקב במוה"ר בנימין זעי [1]) אשכנזי מגזע ז"ק, כך היו נוהגין לחתום [ישב] מישפחתם כי היו זרע קדש בני בהונים וצרופים בימי הצרות והגזרות [והמה נישארים] נאמנים לי"י מכמה דורות מגדולי חסידי אשכנז הקדמונים, ואבי זקני הנ"ל היה אחד מחכמי ווילנא המסוימים באותן הימים לפני גזרת חמיל, והיה תלמידו של הגאון מוה"ר יעקב אב"ד דלובלין אביו של הגאון מוה"ר העשיל זצ"ל [2]),

*) עיין הקדמה אות II.

[1]) ר"ת זכותו יגן עלינו (צונץ, צור געסיכטע ז. 456). ובעל תולדות יעב"ץ (תמ"ד 1868) מספר כי ה"ל זאב (עיי"ש).

[2]) ע"ד הגאון הזה עיין בתולדות בס' עיר הצדק מדף 104 והלאה.

אצלו שמש בישיבה ונתן לו [3] בתו [לאשה]. אבא רבה הוא הגאון החסיד שבכהונה בעל ס׳ שו״ת שער אפרים ז״ל [4], ראש ב״ד דק״ק ווילנא המעטירה או בהיותה בשלותה, והיה לו כתב יחוס עד אהרן [הכהן] וכו׳. וכת אחת היתה לאא״ז הגאון בעל ש״א, [ושמה] נחמה ז״ל, היא היתה אם אבי מורי הגאון, אשת זקני הרב מוה״ר יעקב הנ״ל [שהשיא איתה לו, כי הוא היה] מושלם בתורה וביראה, וספרו לי הגאון ר׳ דוד [5] אופנהיים [ועוד איש אחד] שהיו שניהם מכיריו ותלמידיו מובהקים, והגידו להפליא [איך ידע] ארבעת חלקי ש״ע שהיו שגורים לו על פיו ונעשה לו נס [גדול] כאשר אספר הנה [בפרטות]:

ויהי בשנת ת״ח לפ״ק, עת צרה לישראל בארץ פולין [וואליניה] ואוקריינה ע״י המ״ל, ומשם נתפשטה הגזרה ונמשכה לקהלות קדש [ליטה] וק״ק ווילנא המהוללה והעדינה, נדדה מקנה אחרי שהיתה יושבת [לבטח, ועשירה מאד עד כי כלי בית] שלהם היו של כסף, וגדלה בחכמה ומעלה לשם ולתהלה על כל ק״ק, [ולכן בכל] מקום שהגיעו לשם בנודם וטלטולם בארץ אשכנז והמדינות, [חכמי ווילנא] היו נחשבים למאד. כך סח לי הישיש הק״ה ר׳ בער כהן, [כי עלו] לשם ולתפארת על כל אנשי פולין בכלל וכו׳ אך בטרם בואם אל המנוחה והנחלה עברו עליהם רעות רבות וצרות צרורות על שכמם, כמעט שכנה דומה נפשם בחרב היונה.

[ישמע נא מה] שאירע לאבי זקני הרב כמוה״ר יעקב ז״ל שהיה אז בחור בשנים ובהחפזם לנוס ולהמלט על נפשם מפני חרב היונה, נפרד האיש השלם הלז מאחיו ומאשתו הילדה (שנשארה אצל אביה שברח עם בנו ואשתו [לארץ] אחרת שלא יטבעו בבור צרה), שפגעו בו באא״ז מוה״ר יעקב ז״ל הפריצים אשר הרבו חללים, עקרו כמה קהלות, לא השאירו פרסה מבני אומתנו בארץ אוקריינא, וחשבו למחות שם ישראל מארץ ליטה ופולין [וגם וואליניא], שפכו דם צדיקים נקיים קדושים נאמנים לאלהים לאלפים ורבבות, אשר היו כצאן לטבח בידי הצרים, [כאשר פגעו] באיש הצדיק הלזה וגזר עליו השבאי [6] שיכרע לחרב להתיז ראשו, וכן עשה, פשט צוארו לחרב חדה [לשחיטה] ולמסור נפשו להריגה על קדושת השי״ת ויחודו, ובעודו על ברכיו לקבל המיתה במכת חרב, וכמעט פרחה נשמתו. הנה זה מלאך ה׳ נוגע בו, כי נתן ה׳ רחמים בלב הצר הצורר וחמל על רכות שניו, ותחת שהיה רוצה להוליך החרב על צואר הנ״ל בצד החד, נכמרו רחמיו ועשה לו דחיפה בצד בקרנא של כלי חפצו בדרך בזיון, ואמר לו קום לך כלב בחור ולך לנפשך, ויצילהו ה׳ מחרב רשע באופן נפלא מאד, ויהי לנס ופלא גדול.

[3]) כנראה מזה עליו אפשר זאת כי לקח לו אח״כ לאשה את בת הגאון בעל ש״א, כמובא לקמן.

[4]) עיין עליו בס׳ קריה נאמנה להרש״ף, מדף 73 והלאה.

[5]) ע״ד האיש הנכבד הזה עיין בפרטות בס׳ ג. ד. יודען פאן גראָדן, באנד X ז. 347

[6]) מלשון הגמרא (סנהדרין ק״ד): יהיה שבאי הולך אחריהם, ופירושו: ממונה על השבוים (געפאנגען-וואכטער).

ויתחבא [מוה"ר יעקב] אח"כ בין ההרוגים, ולא נכר להעוברים דרך שמה אם הוא חי, לחרב ביום מוטל בין המתים הנהרגים על קדוש השם ובין בצעי [7]) המים מתכסה בשק, ולקרח בלילה היה נודד לבקש איזה מחיה וללקט עשבים מפרי מר הגדל בעשבים באגם, ולהחיות את נפשו. במצב הלז נשאר בשמונה ימים עד תם כל הגוי [הגדול הזה], אז ברח על נפשו וימלט [מיד הפוהזים], והנה בהיותו בין ההרוגים הקדושים הי' שם איזה אנשים מבני עמנו מתחבאים גם הם, ועמדו מרחוק וראו כל מעשיו של אבי זקני, איך ישחה לעפר נפשו תחת ידי הצורר ברצותו לפגוע בו, בסבורים שכבר הותז ראשו בכרעו לטבח, ובראותם חרב הצר מונחת על צוארו חשבו כי לא יחיה אחרי נפלו בדהיפה על הארץ באחורי החרב, שלא היה מכת מות כלל, אך האנשים ההמה העומדים בית מרחק ורואים בבהלה ואימת מות נפלה עליהם, דימו שהורם ראשו מעליו והושלך לארץ כענין שאמרו חז"ל בגמרא [8]) דהוו דמהי לי' [בגירא או ברומחא וסברה ודאי מת וא"ת] עד אחד במלחמה אינו נאמן, אבל כאן שנים הם ואמרי ג"כ בדדמי [9]), לפיכך כשהגיעו אלה האנשים [לעיר טר' ביש [10]) למקום] הגאון בעל יש"א, אחר שנת פלטי מיד האויבים בחמלת י"י עליהם ובאו למדינת מעררין למקום [שוקט ובוטח] ויפקד מקום אבי זקני מה"ר יעקב ז"ל, וחקרו אחריו אצל פליטי הרב הנ"ל, אם ראו אותו חי או מת, ויענו האנשים הנמלטים ההם הכשרים והולכים לתמם ויאמרו [יעקב מת], כי ראינו בעינינו שכרע להריגה והותז ראשו, העידו על מה שלא ראו [ועל פי דבריהם] התיר הגאון הגדול בדורו המפורסם כמוה"ר העשיל זצ"ל את אשתו [נחמה להנשא ע"פ] שאלת חכם והורה להתירה, כי היה דבר פשוט מאד ברור [בתורה] על פי שנים עדים יקום דבר, אף כי בעגונה שהקילו חז"ל אצלה, אך אשתו כי היתה ילדה היפה בנשים לא רצתה לקבל תנחומין על החי בעל נעוריה הצדקת עמדה בטהרתה להוציא ממנה שלשלת גדולה, דור ישרים יבורך, מטע להתפאר, כי אחרי חצי שנה בא ההרוג ברגליו, ויהי לאות ולמופת בישראל.

מן אז והלאה לא רצה הגאון הנ"ל להתיר שום עגונה בדור ההוא ובצוק העתים שהיו שם עגונות רבות מבעליהן הנאבדים ברעש ההוא משיד הפוהזים, ונתירא ממכשול, על כן קבל עליו שלא להזדקק לשום התרת אשה, מאחר

---

7) מלשון הגמ' (שבועות ט"ז): שני בצעים היו בהר המשחה, וענינו כמו בעברית: בצה, בצאה (שלאמם, זומפף).

8) עיין מס' יבמות פרק חמשה עשר — ותמצא.—

9) שם: מהו טעמא דמלחמה, משום דאמרה (האשה) בדדמי, ופירש"י ז"ל: מתוך בהלה, ותוס' דלא חזיתיה דמית כדפריכית דסברה סלקא דעתה בכל הני דאיקטול הוא נמי בהדיה?

10) הגאון הזה, שהלך מעיר ווילנא לגולה עם יתר גדולי ישראל, היה מתחלה לאב"ד בעיר פ ל י ב ס (במעהרין), ואח"כ בק"ק ברודא ולסוף נתקבל לאב"ד בק"ק א ו ב י ן (Ofen) וקבע שם ישיבה.

שהמכשלה הזאת תחת ידו, שהתיר אשת איש גמורה, ואמר שבעת רעה כמוה אין לסמוך כלל אפי' עפ"י שני עדים גמורים, ונתקיים בו לא יאונה לצדיק כל און, — עד כאן לשונו [11]).

.IV

קִינָה *)

לרבנו הקדוש מוהר"ר **יחיאל מיכל** ב"ר **אליעזר** ז"ל הנהרג על קדוש השם בשנת ת"ח לפ"ק, הבאה אלינו מרבינו **יום טוב ליפמאן** מקראקא בשנת אוי ואבוי בזכרי הוה על הוה לפ"ק (תי"ד), וחתום שמו בראשי החרוזים.

יוֹם הָעֶשְׂרִים בְּסִיוָן קְדוֹשִׁים הָיוּ לְאוּד־אֵשׁ וְלַעֲשָׁנִים,
וְהַגָּאוֹן מוה"ר יְחִיאֵל מְעֻטָּר בְּחָכְמוֹת לְאֵין מִנְיָן וּמִנְיָנִים,
מָסַר נַפְשׁוֹ וְלִבּוֹ וּגְוִיָּתוֹ לָאֵל כְּבֶן־שִׁבְעִים וְכִשְׁמוֹנִים,[1])
טָמַן יַד רֶשֶׁת לְנַעַר וְזָקֵן קִדְּמָם בְּבַרְזֶל קָנִים [2])
וּלְבֵית־אֵל בְּעִיר נֶעמִירוֹב רָץ בְּאֵידָה וּבְסוּפָה וְכַעֲנָנִים [3]),

---

[11]) תוכן דברי מהרש"ל מעתיק אלה, אך לא בסגנון לשונו. הביא גם הרש"ז נוק בספרו "עיר צדק" (דף 111) ולפי הערתו ללא־תאמר הוא במיום ההוא והלאה נמנע הגאון ר' העשל להזדקק להתרת עגונות, כי הלא נמנע בשנה אחת ויותר אח"כ התיר הגאון הזה עגונה אחת בימי המבוכה ההיא וכו' עיי"ש. — ובצד 49 (בהערות) של הספר הזה תמצא עוד איזה תקונים והערות לספר "תולדות יצחק" בנוגע אל אבת הגאון וסדר היוחסין שלו.

*) עיין הקדמה אות 11 ס'.—ועי"ד ר' יחיאל ז"ל עיין בקונטרסי הראשון (מדף 18 והלאה) ובקונטרסי השני (דף 27, 13) — ותמצא.

[1]) ר"ל כמו שמסרו אז בני שבעים ושמונים את נפשם וגויתם על קדוש השם, כן מסר גם הגאון ר' יחיאל את נפשו הטהורה וגויתו התמימה, אף כי בהיה איש רך בשנים וצעיר מהם לימים, באשר עוד היתה לו אם שנהרגה עמו גם יחד.

[2]) הכונה: קנים של ברזל, מטי ברזל, וכתב "ברזל קנים" לתשלום החרוז. ובזה רמז המקונן הנכבד על מה שיסופר בס' "יון המצולה" (גזרת נעמירוב) ו"צוק העתים" (אות רענן), בדען אחד הכה את ר' יחיאל במקלו אשר בידו, במקלו כתוב פיפיות, ונראה היה המקל הזה של ברזל ונחשת. —

[3]) ידוע כי בעת שבאו הפוחזים לעיר נעמירוב התאספו היהודים אל בית הכנסת ושם מצאו קבורתם.

בְּמְעוֹנֵנוּ [4]) חָטַף כַּחֲתֶף עֲדֵי־אֵין־קֵץ סְפָרִים שׁוֹנִים
לְחֶרְפָּה עַל יִשְׂרָאֵל שָׂרַף אוֹתָם בְּדָמִים יְקָרִים נְקָנִים [5])׳
יִפְעַת הָאוֹתִיּוֹת מִסִּפְרֵי־תוֹרָה הָיוּ כְתוּבִים כִּסְפִּירִים וְכִפְנִינִים׳
פָּרְחוּ בְּאֵשׁ מִגַּבֵּי קְלַף־הוֹד בְּכָל־יֹפִי מְתֻקָּנִים [6])׳
מַהֵר בְּלִיַּעַל וַיָּשֶׂם קֵץ עַל חִבּוּרִים פְּנִימִים וְחִיצוֹנִים [7])׳
אָבוֹי קֶרֶן בָּא גַם עַל סִפְרֵי־תַלְמוּד וּפוֹסְקִים וּפַרְשָׁנִים [8])
נְקוֹם אֵלִי עֲבוּר זֹאת הַתּוֹרָה אַחַת הִיא מֵהַזֵּדוֹנִים [9]).

.V

אַבְנֵי־זִכָּרוֹן [*])

.א

נוסח מצבה ישנה בעיר וואראשילווקע [1])

„עַד הֲגַם כִּי „בְּחֶרֶב נָפְלוּ" פֹּה עַם־יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הָאֵידַאמַאקִים.

---

[4]) בכי „במע... נ..." המעתיק תקן: „במעלליגו" ולפי הענין נ"ל: „במעוננו" מלשון מעון ודירה, כנ"ל.

[5]) הזד טרף את הספרים היקרים הנקנים בכסף מלא, והמעשה הרע הזה היה לחרפה ולבושה לישראל.

[6]) ספרי התורה היו כתובים בכל הדר ויופי באותיות מזהירות ומבריקות כפנינים וכספירים, על קלף טהור ויקר ומתוקן על יד היו"ט, וכאשר אחזתם אש להבה, אז האותיות כאלו יצאו מתוך הקלף והיו פורחות באויר.

[7]) ר"ל ספרים שונים למיניהם: ספרי קדש וספרי חול גם יחד.

[8]) התלמוד עם ספרי הפוסקים והמפרשים נשרפו כליל.

[9]) ה' ינקום מהזדים בעבור זאת התורה הקדושה שהיא אחת לנו. ובמלות זאת אחת ירמוז על שנות ת"ח ות"ט, כמו שרמז בעל הסליחה הנ"ל (אות I) — ר' שמואל הלוי ז"ל. —

[*]) עיין הקדמה אות II, ד'.

[1]) היא עיר קטנה במחוז ווינצא, פלך פאדאליע. ועי"ד מוצא המצבה היקרה הזאת עיין ג"כ בהקדמה.

ב.

נוסח מצבה ישנה בעיר וויניציא.

פ"נ. דם הסידיק משה ואהרן הרב והתלמיד כאחד,
ונערבו למערכה ברוך ושמואל אחיו גם יחד.
אוי שבט נגש בהחזון מהר קיים באויבי לפ"ק [2]).

ג.

נוסחאות מצבות ישנות בעיר מאהליב (פארלסק).

א.

לפרט ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו וכל הדור לפ"ק [3]).
התורני הנגיד הנדיב מוה"ר יוסף יאסקע בהרב מוהר"י נכדו של הגאון מוה"ר ליב הסיר אב"ד דק"ק לבוב עה"ש [4]).

ב.

פ"נ. הנשרפים הקרושים מוה"ר ישעיה במוה"ר אברהם בעל המחבר באר היטב ואשתו הצנועה מרת רייכל במוה"ר ליב שנפטרו י"ג אייר תפ"ג [5]).

ג.

פ"נ. האברך רך בשנים ואב בחכמה ה"ר התורני הרבני הקדוש מוה"ר שאול בן הגאון מוה"ר יצחק מאיר פרענקיל נפטר במגפה ביום כ' סיון שנת תצ"ג לפ"ק [6]).

---

[2]) הפרט: י"ז לחדש שבט שנת תקל"ב (1772). פ"נ — ר"ת פה נקבר.

[4—3]) הפרט הזה איננו מחובר לא לפ"ק ולא לפ"ג, ואולי היו מנוקדות אך ורק אותיות אחדות וגם נמחקו, אבל ידוע כי העיר מאהליב נוסדה בסוף המאה הט"ז למספרם, וקשה לשער כי האותיות ע"ה רומזות על שנת הפטירה, ופתרון ע"ה: עליו השלום.

[5]) היא שנת 1723. ודע כי הרב הזה יקר מאד בעיני אחב"י במאהליב, כבוד גדול יהגו לשמו, וביום פטירתו ידליקו נרות על קברו והגדות שונות יספרו עליו, אך מי הוא ומה הוא — לא ידעו, בהיות מחבר הספר „באר היטב" על ד' חלקי הש"ע שגם כן חי בזמן ההוא, הלא גם כבודו היה ר' יהודה האשכנזי דיין מטיקטין, וצריך להפריד בין הרבנים (הערת מג"ל, מעתיק המצבות). —

[6]) בימים ההם השתערה באמת מגפה גדולה בארץ, רחמנא ליצלן!

ד.

כתר תורה. כ״ד תשרי שנת **אבוי כי צדיק בדורו נאבד** לפ״ק [7]). הגאון חסיד ועניו אמתי המפורסם בוצינא קדישא מוה״ר הר׳ צבי אב״ד פה קרעמניין והגליל בהרב הגאון המפורסם ר׳ אריה ליב ז״ל מסטנסלב.

ה.

ה׳ מנחם אב בשנת תקנ״ג לפ״ק [8]).

ו.

כתר תורה. הרב הגאון המפורסם אשר מעודיו לא מש מתוך אהל של תורה ותמיד היה עוסק בה בש״ת מוה״ר מרדכי גאון בהרב מוה״ר צבי הירש אב״ד פה אטיק נפטר ביום ב׳ כסליו תקע״א לפ״ק.

הַגָּדוֹת־יִשְׂרָאֵל מִימֵי־הַמִּיל *).

א.

השר והעלמה.

בעת שבזזו הקדרים את בתי העיר טעווראוו, באו פוחזים אחדים מהם לבית יהודי עשיר אחד מנכבדי הקהלה; ויהי בפתחם את דלת הבית פגשו עלמה יפהפיה אשר הפצה לנום החוצה; הקדרים תפשוה חיים, ואחרי ששהמיתו את הוריה — לעיניה רואות — ויבזו את רכושם, התאוו לענותה; אולם אחד מחבריהם הפר מחשבתם ולא נתן להפיק זממם, באמרו כי הנערה ראויה להיות לפלגש לשר צבאם, ובן הביאו את הנערה האמללה אל השר, אשר אהל משכנו היה מול בית העלמין של יהודי טעווראוו. לעת ערב, והשר נתן צו לכל יראה ובל ימצא ישום איש באהלו. כרגע עזבו כל העבדים את אהל אדוניהם ויותר השר לבדו עם

7) היא היא שנת תקכ״ח למנינו הוא 1768 למנינם שנת הגזרות הנוראות בעיתים בהומן ובעריה אחרות ע״י הצורר הנודע איוואן גאנטא, אשר עליו ועל מעשי רעותיו הספר בארוכה בספרי הזמן הנקרא בשם: **הרב גאנטא** (עם תמונת האכזר).

8) יהודי עיר מהאליב אומרים כי הוא מצבת הקדוש ר׳ חיים מקראסנע ז״ל (הערה המו״ל).

*) עיין הקדמה אות II. —

העלמה וידבר על לבה, וירא לה את הונו ואת עשרו ויבטיחנה כי תראה רב נחת בעולמה אם תמלא חפצו ותהי לפלגשו, אך העלמה האטימה אזנה אף הכבידה לבה ולא שמעה לקול מפתה הנבזה, ויקצוף השר קצף גדול ויאמר לענותה; אך הנערה התאזרה עז ותשלוף מתערה את החרב המתהפכת על ירך המסית העריץ ותתאבק עמו כחצי שעה, וכאשר בהיותה עזובה אחוזה בשני נרות דולקים שעמדו על השלחן ותצית איש ביריעות האהל; וכרגע והנה האהל עם כל מה ישבו עלה על המוקד, והנערה קפצה אל האש ומבין בדי היריעות צלחה לה לברוח החוצה, ותמהר לנוס אל בית העלמין הישן ושמה בין הקברים התחבאה, הקדרים השתוממו והתפלצו במצאם את גוית שר-צבאם שרוף באש ויחשבו בלבם כי גם העלמה נשרפה בליל ולכן לא בקשוה ולא חפשוה. — ויהי ביום השלישי, ויעזבו הקדרים את העיר והיהודים החלו לצאת ממחבואם ולקבור את מתיהם, ובבואם אל בית העלמין מצאו את הנערה ההיא מפרפרת בין החיים ובין המות בינות הקברים. אין מתים בגופה, פצע וחבורה ומכה טריה. לשוא עמלו להעלות לה ארוכה, העלמה התעלפה, ואחרי שהוציאה מפיה דברים אחדים ותספר בשפת נעית את אשר קרה קרה לה, נפחה נפשה — ותמת. היהודים קברו אותה בתוך איתו הקבר, ואנשי העיר מעודאיו מתגים על הנפטרת הקדושה הזאת עד היום הזה. —

ב.

הקזאק והעלמה.

בעת שנבקעה העיר נעמירוב ע"י הקאזאקים ותהי למאכלת־איש, התנפלו פוחזים אחדים על בית יהודי אחד ויבזו בו עד למרבה, ואחרי אשר הבריעו לטבח את כל בני בית, המל אחד הקאזאקים עין עלמה אחת יפת־תאר ויפת־מראה, בת בעל הבית הזה, ויקח אותה בחזקה וידבר על לבה כי תהי לו לפלגש, אולם בראותו כי לשוא ישחת את דבריו ותאותו לא נהיה, אז חרה אפו למאד וישלוף את החרב מתערה ויאמר: „עבריה ארורה, אם אהב תאהביני אז טוב לך, ואם לא— ענה אענך כאחת השפחות, ואחרי כן אתן בשרך למאכל כלבים‟. פלצות אחזה את העלמה האמללה הזאת ותען ותאמר: „טוב, אם באמת ובתמים עזה אהבתך אלי, קדשני כדת וכדין, כי אם אהיה לך לזונה טוב מותי מחיי, ורצוני כי הקדושין יהיו בבית־תפלתך העומד מעבר לנהל נעמירוב, שם על הגבעה. — הדברים האלה מצאו חן בעיני המענב וישק את רגלה ויאמר: טוב דברת, יונתי תמתי, אעשה כדבריך, אך בתנאי כי לא תוסיפי עוד להוריד דמעה על אבותיך אשר מתו יען כי דמעותיך היקרות כליות לבי כחרב תדה‟. — בפנות היום והקאזאק והעלמה שטו בסירת־דוגה על מי מניחות נעמירוב, ויהי בהיותם בחצי הנהל ותשא העלמה את עיניה השמימה ותתפלל: „אנא אלהי אבותי! סלח לי מחל לי כי אטריף נפשי בכפי בהיות טוב לי המותה, ונעימה לי אם נפשי תשוב לשמי הרקיע מחיי עם האיש האכזר אשר הבריע לטבח את אבותי היקרים‟; וכדברה התנפלה אל שטף המים ותצלול כעופרת במים אדירים. הקאזאק אשר ישב על־יד תמתו תפוש

ברעיוניו וצפוי אל בית התפלה אשר שם יבוא בברית הנשואין עם העלמה שאהבה נפשו, הקיץ מחלומו אשר חלם — ויתפלץ, עיניו עוד ראו את כנף שמלת אהובתו אשר חצתה את פני המים, דמי לבו רתחו כמרקחה, אך לפתע פתאם אחזהו השבץ — וידם *).

ג.

החתן והכלה.

איש יהודי, אחד מנכבדי קהלת עיר נעמירוב, עשה משתה גדול ביום אשר אחת מבנותיו באה בברית הנשואין עם בחיר נפשה, בן לאחד מגדולי הע״ר. ביום שבת קדש (פרשה בהעלותך) נקרא נקרא החתן לעלות לתורה כפי מנהג אבותינו בידינו, והחפה היתה מיועדת ליום הרביעי בשבוע, הוא יום כ׳ סיון שנת ת״ח. — ויהי ביום ג׳ י״ט סיון, והמתקוממים כשד משדי באו אל העיר וילכדוה ויעשו בה כרצונם. החתן מהר לבוא אל בית הכלה להציל את אהובת נפשו מאסון ופגע רע, ויצלה בידו להמלט עמה דרך רחוב קטן עד הנחל נעמירוב אשר על שפתה התנוסס אז לתפארת בית־הכנסת הגדול, מקום מקלט להמונים המונים מבנ״י, באשר כי סביב הבית הזה התנשאה בעזוז הסנה חומה בצורה ונשגבה מאד; אבל אהה! גם פה לא מצאו מנוח לכף רגלם, כי הקאזאקים, אשר הקיפו את ההומה מכל פנותיה ועבריה, כבר התפרצו אל הבית פנימה ויעשו בו שמות; ויתגלגלו הנאהבים האמללים האלה להמלט על נפשם אל שפת הנחל, וימצאו שם סירת-דוגה ויקפצו אליה וישהו בלי משוט ומפריש על פני המים. המתקוממים לא נחו ולא שקטו גם הם: אחדים מהם ירו וידו בם אבנים ואחדים קפצו אל המים וישחו ויתאמצו לתפשם חיים; והכלה בראותה גם היא כי כפשע בינה ובין הרודפים, התאזרה עז ותפתח פיה ותאמר לבחיר נפשה: „אהובי יקירי! הלא עיניך רואות כי עוד מעט קט והננו בידי העריצים, לוא ידעתי כי היטיב ייטיבו גם לך בגללי וחיית, הלא אז בחרתי בחיים וטוב לנו, אבל יראתי אני מאד מאד, אותך יהרגו ואותי יחיו למען ענותני באשר ענו המון נשי עמנו המוצאות חן בעיניהם, לכן טוב לי המותה עמך גם יחד מחיי חרפה עמהם, ואם אהבתך לי עזה ותמימה באמת, אל תשיב פני ריקם, נקדיש נא שם שמים יחדיו, וטוב לנו לטבוע בתהום רבה מנפול בידי הצרים...“ וכבלותה לדבר, חבק החתן את זרועות הכלה ויקפצו שניהם כתאמי צביה אל שבלת הנהר — ויטבעו! לשוא עמלו הרודפים להעלות את הנטבעים ממצולת הים, לריק היתה כל יגיעתם, הנאהבים והנעימים בחייהם גם במותם לא נפרדו. — ויהי ביום השלישי, בצאת המתקוממים את העיר, וימצאו יהודים אחרים שנשארו

*) מעשיות כאלה היו באמת. נא וקראת מה שיסופר בס׳ יון מצולה וצוק העתים ע״ד נערות קדושות ותמימות כאלה (מעשה בריבה אחת... מעשה בריבה אחרת... ריבה אחת בעדי עדייה וכו׳). ולמטה מזה (אות VII) המעתיק נוסחא של המגלה אשר הקימו אנשי נעמירוב על קבר זוג אחד שנקברו גם במיתם באהבה רבה. עיי״ש. —

עוד לפליטה בין החיים. את גופות הנטבעים מתגוללות על שפת הנהר, ויקברו אותם על יד בית הכנסת ויעשו גל, על כן קרא שמו „גלעד" ועדה המצבה אשר הקימו אחב"י על המקום הקדוש הזה.

ד.

שרה אשת שבתי צבי.

ויהי בעת ההרגה הגדולה, אשר הרגו הקאזאקים ביהודים בפולאניה (בימי הגזרות של ת"ח ות"ט), מצאו עלמה קטנה יהודית בת שבע שנים ושמה שרה ויתנו אותה אל בית מושב הנזירות. אביה ר' מאיר אב"ד בק"ק פולאניה ואמה מתו בימי ההרגה ואחיה ברח לעיר אמשטרדם. הנזירות חמלו על נפש העלמה ותמהרנה להביאה בברית דתן, אך שרה זכרה את אבותיה ואת אמונתה וכל היום חשבה מחשבות להמלט מבית מושב הנזירות ולשוב לדת אבותיה. ויהי היום ותברח העלמה דרך החלון ותרץ באישון הלילה אל בית הקברות ליהודים כי לא רחוק מהבית ההוא ישבו אז יהודים אחדים פליטי חרב המ״ל. בבקר באו היהודים לקבור מתיהם וימצאו נערה אחת בת שש עשרה שנה ערומה מבלי לבוש רק כתנת עליה, ויתמהו האנשים מאד וישאלו אותה מי היא? ותען להם שרה ותאמר: עלמה מבנות ישראל אנכי, ונתפשתי מידי האויב וישימוני בבית הזה, ואתמול בלילה בא אלי אבי המת ויאחז בי ויביאני הנה ולאמת את דבריה הראתה להם שריטות צפרנים בבשרה אשר שרט אביה המת. היהודים חמלו על האמללה הצעירה הזאת וישלחוה בסתר אמשטרדמה, ושם מצאה את אחיה הפליט, אולם מרב התלאות והסכנות שעברו עליה, נפעמה רוחה ותלך שוללה אחר דמיונה ותמאן להנשא לאיש, באמרה בהלך־נפשה כי עתידה היא להנשא למלך המשיח אשר יבוא במהרה, ויהי הדבר הזה לצחוק באזני כל שומעו.

אחרי ימים אחדים עזבה שרה את עיר אמשטרדם ותלך לפראנקפורט דמין ותבוא עד ליווארנו ושם היתה לאשת זנונים ומנאפת, אולם נבואתה אשר נבאה בטרוף דעתה היתה לפלא בעיני המון העם האוהב נפלאות, ויגידו איש לרעהו עד אשר נודע הדבר הזה גם בקהירא, אשר שם התגורר אז שבתי צבי עם תלמידיו. ויה כשמוע ש״צ את דברי המתנבאה ויאמר בלבו: הפעם הפצי בידי יצלח, ויגד לתלמידיו כי גם אליו נגלה במראה כי עלמה אחת מפולאניה עתידה להיות בת זוגו וישלח מהר שלוחים לליווארנו להביא את שרה אליו לקאהירה. ברב יפיה ונצורות לבה מצאה שרה חן בעיני ש״צ ובעיני אנשי סיעתו, וכל מעשיה הרעים לא עצרו בעדם ובעד המשוח השקר מקחת אותה לאשה, ומענה נכון היה בפיהם כי גם הנביא הושע לקח לו — במצות י״י — אשת זנונים. בבית השר רפאל יוסף צלבי עשה ש״צ את משתה הנשואים ושם נשא את העלמה שרה לו לאשה — ולכל אנשי סודו היתה אורה ושמחה! *) —

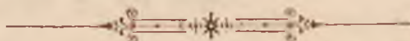
*) נמסר בפי ההמון עוד הגדה אחת ע"ד אסתר בת הגאון ר' שבתי כהן (ש"ך ז"ל), כמו שהשכיל לספר לנו הרב ד"ר לעהמאן בספורו הנודע שנעתק לשפת עבר בשם „חתן המלך"

VII.

יְגַר שָׂהֲדוּתָא.

או נוסחא של המצבה אשר הציבו אחב״י בנימרוב לזכר החתן והכלה שנטבעו במי נחל על קדוש השם בשנת ת״ח לפ״ק *).

הַנֶּאֱהָבִים עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים נָשִׁים כַּאֲנָשִׁים,
וְהַנְּעִימִים חֲתָנִים וְכַלּוֹת נַפְשׁוֹת צַדִּיקִים,
בְּחַיֵּיהֶם לֹא חָסְרוּ דְּבַר־גֵּאֶה [1],
גַּם הֵכִינוּ לְמוֹלִיכָן לְחֻפָּה נָאָה,
בְּמוֹתָם יְסוֹד הַנַּחַל קָטֹן מֵהָכִילָה [2]
לֹא נִטְבְּחוּ רַק נִטְבְּעוּ לְעוֹלָה
נִפְרְדוּ הַגְּוִיּוֹת וְהַנְּפָשׁוֹת נִצְרְרוּ סֶלָה!

ע״י יר״ע (ווארשא תרמ״ד) וגם נספח יהודית בס׳ „אסתר" ע״י הסופר הסגון ר׳ אייזיק מאיר דיק (ווארשא תרנ״ד). — ועיין גם הספור: „חמיעלניצקי" בס׳ הר המור, לרג״ש בור (לעמבערג תרל״ב).

*) עיין הקדמה ולעיל II, ג. והאתה קורא מבין נא ותחשב את מספר האותיות: ה (5), ו (6), ב (2) וכו׳ ותמצא כי עולה לסך 408 היא שנת ת״ח למספרנו.

[1]) ר״ל דבר גדול ונכבד. וענינו: כי לא חסר להם שום דבר שבעולם, והאלהים ברך אותם בכל.

[2]) רומז על הכתוב (במלכים א׳ ס״ד): כי מזבח הנחשת אשר לפני יי קטן מהכיל את העולה ואת המנחה ואת חלבי השלמים. וכונת המחבר כי קרקע הנחל ויסודו (גרונד) היה קטון מהכיל בקרבו את כל הגויות כי הרבה חתנים וכלות לא נטבחו כמו על המזבח, אך נטבעו במים כמו עולה; ויסוד הנחל הוא כמו יסוד המזבח וד״ל (הערת ידידי החשוב ר׳ דוד כהנא נ״י). —

אִגְּרוֹת־בִּקֹּרֶת

(הערות ותקונים מסופרים שונים)

I.

שלום רב לידיד יקיר לי וכו' וכו' מוה"ר היו"ג.

רב תודות לך על המנחה היקרה אשר שלחת אלי היא: שלשת המחברות הראשונות מספרך הגדול קורות הגזרות על ישראל ושתי דרשותיך בלשון רוסיא. והנה חפצתי מאד להכביר מלין עליהן ולדבר דברים אהדים על־אדות המאמר המתיחש להן, הוא האמור בשבת (י"ג ע"ב): מי כתב מגלת תענית? וכו', אולם מרבית מצוקותי אשר נוספו עתה כי כשל כחי מאד על רע מעמדי וכו', ולא יכולתי לערוך דברים באורח מישור ובסדר הגיוני, ולכן אך צרפתי בבור סיגיהן. ויהי נא הסכך לקחת רצון מידי את הצרוף הזה ולאמר עתה לו הון. הן גם הוא לא במעוף עין יצא מעטי —

מחברת א.

1) בצד 5: יון מצולה לר' נתן ב"ר משה הנובר עב"ל. הוא חבר עוד שני ספרים: א) שערי ציון הנודע לכל איש וממנה לקוחה תפלת יהי רצון אשר בסוף ברכת הכהנים; ב) שפה ברורה, בו יש עשרים שערים המכלכלים את כל השמות אשר בארבע לשונות: עברית, אשכנזית, רומית ואיטאלקית (דפוס פראג ת"ק). מהספר הזה נדע אשר היה מהיר בג' לשונות לועזיות. —

2) בשיר ר' משה זכות. ברור מאד אשר תחת: עריץ צ"ל ארץ, והוא עש"ה מפוש לכל הארץ (איכה ב' ט"ו).

3) בשיר הנ"ל: „גרו בפח" הוא כמו: יגרהו בחרמו (חבקוק א' ט"ו).

4) בצד 7: וליכים נרדו נתן ריחו עב"ל. זה בלתי מובן כי אם עפ"י רז"ל על נרדי נתן ריחו אשר בשה"ש (א' י"ב). יעוין פירש"י שם „הילוף להבאיש" ופירושו על שבת (פ"ח. ב') ד"ה נתן עזב את ריחו הטוב. וזהו לפי פי' הגמרא שב. ובמדרש על הפסוק הזה „נתנו ישראל ריח רע".

5) בצד 8 (אות ש"ן): אל יהי' לכם דומות עב"ל. החרוז התעה את הפייטן מארח הדקדוק אשר לפיהו צ"ל: „דומיה" תחת: דומות: ויש עוד הרבה בפיוט הזה.

6) בסוף צד 9. ר' נקמתם הוא נחלתם עב"ל. למלת „נקמתם" אין שהר והיא בדי ספק ט"ס וצריך למהותה.

7) בצד 12: יפרצני פרץ על בני פרץ עכ"ל. תחת: בני (בבי"ת) צ"ל: פני (בפ"א), כאשר הוא באיוב (ט"ז י"ד).

8) שם: באימה שפוכה עכ"ל. תחת: „באימה" צ"ל „בחימה" כאשר הוא ביחזקאל (כ' ל"ג).

9) שם: מושלחים היו בשוקים עכ"ל. תחת: „מושלחים" (בחי"ת) צ"ל: מושלכים (בכ"ף).

10) בצד 13: בקדושתו נהוג בלי מרד ומריה דאפס ובריה עכ"ל. תחת: „ומריה דאפס" צ"ל: „ומרי הוי אפס", ולשון „אפס ובריה" לקוחה מב"ב (קי"א א'). יעו"ש: אמר ליה שמואל במאן כובריה? אפס ובריה עכ"ל. ופי' רשב"ם: כמו כי אפס כסף (בר' מ"ז), יפה ר"ל: ה' ואבוי אפס ובריה מן הארץ!

11) שם: ינקום רב וכו'. תחת: „רב" צ"ל: „דם".

12) בצד 14: קראו מעל ספר כתרי וכו'. צ"ל: „קרעו מעל ספרי תורה".

מחברת ב.

1) בצד 10 (הערה): בעד הגוים. צ"ל: „ביד".

2) בסוף צד 11: לעוטה אורו וכו'. החרוז מוכיח כי צ"ל: „לעוטה כשלמה אורה.

3) בצד 12: אפלה האור. תחת: „האור" צ"ל: „הא-ר", והוא תפלה לד' שיאיר את האפלה.

4) שם: במדת רדוטים. תחת: „במרת" צ"ל: „במות".

5) שם: אנשי דמים.... ישוטנים. החרוז מעיד כי תחת: „ישוטנים" (בנון) צ"ל: „ושוטמים" מלשון וישטם עשו (בר' כ"ז, מ"א).

6) שם: תענית למעירא. תחת: „למעירא" צ"ל: „להעירה", ור"ל להעיר ולעורר בכל שנה את התענית.

7) שם: ב"ה. צ"ל: כת.

8) בצד 13: באפלה שגורה. תחת „באפלה" צ"ל: בתפלה, והוא מלשון: אם שגורה תפלתו בפיו (ברכות ל"ד ב').

9) שם: במדינה אחרת. בעבור החרוז צריך לגרוס: „אחרא".

10) בצד 14: שיה ערים. צ"ל: „שיה ורברים".

11) שם: שנמשלו לשרים. צ"ל: „לשורים".

12) שם: בני הורין. צ"ל „הורים" (במי"ם).

13) בצד 15: שבעים באורים. צ"ל: „שרופים" באורים, ובענין זה כתוב הלאה (צד 17): ושרפו שם בית כניסתם באורים.

14) בצד 16: גאולה לגאולתנו. צ"ל: „לגלותנו".

15) שם: להתאבל גלעפרא, צ"ל: „להתאבל ולהתפלש באפר".

16) צד 19: ולא היה תחת הגורתו וכו'. תחת „ולא" צ"ל: „ולו" (בוא"ו).

17) שם: ולא שאלו וכו' ואין משא פנים תילם לנו הצוררים שאלו וכו' עכ"ל. תחת: „תילם" צ"ל: „אולם". ור"ל: אנשי פולוניא לא שאלו אם יש להם

בכסף וזהב והונים. אולם הצוררים שאלו לנו אם יש לנו כסף וזהב והונים. ובאשר ענינו להם שאין לנו כל מאומה הוליכו אותנו בשביה לדרוש שמה כסף וזהב והונים. ובין מלת: „משא פנים" למלת: „אולם" יש חסרון דברים.

18) בצד 20: ר' שלמה שכנא וכו' ור' יהושע פאלק הכהן בעל פני יהושע, עכ"ל. צ"ל: ר' שלום שכנא ור' יהושע פאלק בעל „מאירת עינים" או „פרישה ודרישה", ובעל ספר פני יהושע היה מאוחר מאד לר' שלום שכנא ולמהרש"ל. ופה היה ראוי להרבות דברים על־אדות גדולי פולין הראשונים. וברצות י"י את דרכי אדברה אנכי ברחבה על־אדותם.

19) בצד 26: ולתושיעה כפלים. צ"ל: „ולתושיה". והוא לשון הכתוב (איוב י"א ו').

20) שם: מנהג מהלון ובליון. מהלון הוא לשון מחלה וחלי. ובליון הוא כנוי למות המכלה את הכל. ור"ל שהוא מדבר על המנהגים שנוהגים עם החולים ועם המתים.

21) שם: לפי הדרום ואיזה נהרה להאירה עכ"ל. צ"ל: „לפי הדרם ואיזה נְהָרָה להאי.

22) שם: בכן באתי להחנן. צ"ל: „להתחנן".

23) שם: שאני מעברי דמהווא דמי לא עבדי חרושיה עכ"ל. צ"ל: „מעבדי דמחוזא דאי לא עבדי חלשי", והוא לקוח מב"מ (ע"ז, א'). יעוין שם: כי קאמר רבא באבלושי דמחוזא דאי לא עבדי חלשי עכ"ל. ופירש"י: באבלושי דמחוזא, במחוזא שהוא עירו של רבא היו בני אדם הרגילים לשאת משאות תמיד, וכשיושבים בטלים קשה להן, עכ"ל.

24) בצד 27: ועם לקוטי דעלמא אגודה בבשרי החומה, עכ"ל. צ"ל: „ועם לקוטי דאלומה אגורה בשדי תרומה". ר"ל: עם הלקוטים בבין האלומות (הם המאספים לקוטים מספרים ומענינים שונים) אשבה ואגורה בשדי תרומות אשר בהם אלומות למכביר. —

מחברת ג.

1) בצד 13: ס' חות יאיר מכלכל רל"ה שאלות ותשובות. ומדי דברי בספר חות יאיר זכר אזכור דבר אחד המתיחס לענינגו מהקדמת ספר אביו שמן למאור המובא בו (סי' כ"א), וז"ל: „נבעתי לפראג עיר אבותינו וכו', סוף לא שרותי שם כשורה, ועמדתי שנת ת"ח ות"ט בצרה, אשר האויב בא פתאם ובבש ק"ק המפארה, וזרו המורים, רבים מבני ישראל הומתו, ובאו (צ"ל: ולא באו) לקבורה, ובתי גדולים היו למעי מפלה ערו ערה, ומשך שנה עמדה הגזרה, ולא קמה עוד רוח באיש לרוב המורא." עכ"ל. והוא דבר חדש ואין זכר לו בכל המחברות אשר אני דובר בהן.

3) בצד 26: דהפו כל עצמותינו. צ"ל: רחפו, בכתוב בירמיה (כ"ג ט').

4) שם: נהיה בגוים ונקימנו. צ"ל ובקטינו.

ידידך ואוהבך באמת ובתמים

יעקב רייפמאן.

שעברשין א' היה"ם תרמ"ט.

.II

ווילנא, ה׳ לירח אדר ב׳ שנת ובנה ירושלים (תרמ״ט) לפ״ק. עש״ק לסדר „וקמץ הכהן ממנה מלא קמצו.״

כביד ידידי חביבי וכו׳ וכו׳ הר״ר ה י ו״ג נר״ו.

שמחתי מאד לקראת מחברתך „לקורות הגזרות״, מחברת ב׳ וג׳, ששלחת לי בטובך עם תמונתך היקרה וכו׳, ולא עוד אלא שכבדתני להביא שם בשמי את קצת הערותי אשר העירותי על מחברתך הראשונה, אשר שלחת לי בשנה עברה, ולאות כי קורא אני ספריך בשום לב, אני שולח לכבודך קצת הערות, אשר צינתי לי על גליוני הספר, גם הפעם הזאת, בקראי את שתי מחברותיך אלה; ואתה בטובך אם תאבה, תשים להן מקום בחוברות הבאות, כאשר יברך י״י חילך ופועל ידך ירצה. ואלה הנה:

מחברת ב׳.

1) בשיר הגאון הרמ״ז. צ״ל: „ונושאי דגל״ (בלשון רבים).

2) שם: ועמו תגרא. אולי צ״ל: „ועמו תוגרא,״ ר״ל הקדרים והישמעאלים ובלשון הקינה לקמן צד 14, שורה ד׳.

3) צד 13: באפלה שגורה. צ״ל: „בתפלה שגורה״, מלשון אם שגורה תפלתי בפי, כידוע.

4) צד 17: והשלימו על שנעשה על יהוד. צ״ל: והשלימו נפשם או והשלימו על נפשם, ר״ל: השלימו נפשם אל אל עליון ומסרוה על יחוד שמו.

5) צד 19: שאלו לי רבים ואומרה והייתי מקלקל השורה, עב״ל. צ״ל: שאלולי, ור״ל: כל מה שכתבתי, כתבתי רק בקצרה, שאלו רבות אמרתי וספרתי הכל, כי עתה הייתי מקלקל השורה, עדה״כ: אם אמרתי אספרה כמו הנה דור בניך בגדתי (תהלים ע״ג, ט״ו), או אולי הכונה: כי אין לי פה וסדור הלשון לערוך ולספר הכל בכתב.

מחברת ג׳.

צד 15 (בקשה): אחוני פלצות, צ״ל: „ואחזתני או ותאחזני״.

צד 16; בהדי הוצא לקיא כַּרְבָא המחבר כוון לנקד: „כַרְבָא״ וזה מתאים עם החרוז, וכן למרוני רבותי כד הוינא טליא.

צד 17 אש נְשָׂקָה ביעקב. צ״ל נִשְּׂקָה הנון בחירק, ככתוב בתהלים (ע״ח).

שם: הֵיפֵךְ הרבה ארבה וכו׳ צ״ל: „הַפֵּךְ או לְהַפֵּךְ״ ובלה״כ (יחזקאל ט׳ ד׳ י׳) בסג״ל או בציר״א, וכן צ״ל להלן צד 22: ועתה להפך נסתהפה שרי.

צד 22: להניה ביד עושקם. צ״ל „לְהַנִּיחַ״, בה״א פתוחה.

צד 24: יִרְאֶה יִרְאֶה השוכן במעונות. צ״ל: ״יֵרָאֶה יֵרָאֶה״, בלה״ג: יראה יראה, כדרך שבא לראות כך בא ליראות (חגיגה ב׳), וכאן ר״ל: שהשי״ת יֵרָאֶה לנו ולא יסתיר פניו ממנו ויראה בגזרות שגזרו עלינו וכו׳.

צד 26: צ״ל: ותרד עינינו וכלה״כ (ירמיה י״ג י״ז).

עוד שם: צ״ל: ״רחפו״ כל עצמותינו; עליו ״הִרְגִנוּ״; ״נֶאֱנַחוּ בשברון מתנים; ״וּנְאָקִי״ נאקת חלל: נחיה בגוים ״ויקימנו״, וכלה״כ (הושע ו׳ ב׳).

ואתה שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כברכת ידידך ומוקירך

משה הכהן רייבערכאהן.

.III

ידידי הרב וכו׳.

ספרך היקר: ״לקורות הגזרות״ מחברת ב׳ וג׳ בא לידי וראה ראיתי שדבר גדול עשית לקורות היהודים בפולניה ורוססיא, ולא קדמוך אחרים בזה, יאריך ד׳ ימיך ויתן לך כח ואמץ לכלות את אשר ההילות עשות; ועתה קבל נא ברצון טוב את ההערות המעטות אשר מצאתי להעיר על

המחברת הב׳

1) צד 8: אגרת אל תהי כאבותיך ד). הציון הזה אות ד׳ הוא טעות הדפוס והוא שיך להנאמר מיד: ה) עלילות דברים מר׳ פלמן בן פלת וכו׳: פה מקום הציון ד׳ עם ההערה למטה, והיא: החבור הזה אשר אין בעליו עמו וכו׳, והכונה על הספר ״עלילות דברים״ שנדפס באוצר נחמד ח״ד (צד 179). וזאת לא הבין במה״כ הרב ד״ר לעווי מעיר גאטטינגען (עיין ליטעראטור־בראטט) לד״ר ראהמער, שנת י״ח, צד 55) ויצא לבקר ונמצא מבוקר, ומדברי הבקרת שלו נראה ברור שלא ידע מאומה על־אדות הספר ״עלילות דברים״: איה איפה נדפס ומי מחברו וכו׳.

2) צד 11: ואבותינו מתו ואינם. לפ״ד צ״ל כפי הנאמר בשתי ההעתקות בכ״י, רק נחוץ לתקן קצת כך:

וּקְרוֹבֵינוּ מֵתוּ וְהֵנָּם
הִקְרִיבוּ אֶת קָרְבָּנָם.

3) צד 12: המורדין כמותן ב״ד. המלות האלה הן ר״ת: בני דת.

4) צד 13: נשים מניקות עקשו. לדעתי צ״ל: ״נוקשו״.

5) צד 18: באו אחורי הברקנים. כונתו לפ״ד: שבו בני ישראל אחרי הפרעות לפוראניה. ״ברקנים״ — Pogromi בלע״ז.

6) צד 19: כי היה לו נר מלפני הגבורה. צ״ל כי היה לו ״אור״, והוא ע״ד הכתוב (תה׳ ד׳ ז׳): נסה עלינו אור פניך ד׳.

7) צד 19 : תילם לנו הצוררים וכו׳. לדעתי צ״ל כך : בהילם להצר לנו הצוררים, שאילו נשבו בידי הקדרים הזדונים והוליכו אותם וכו׳. ועל הדברים הנאמרים שם בהערה וגם בצד 25 סי׳ 17 אומרים דרשוני, כי היהודים לא היו ביחד עם הצוררים, והעד מה שנאמר שם מיד בזה״ל: וכאשר באו היהודים מרחוק והכירו שהם בדמות עליונים געו כלם בקינים״ וכו׳; אבל כונת המחבר של „צער בת רבים״ היתה להגיד פה כי ע״י המלחמות הרבות, שהיו לפנים באשכנז וביהם ברחו משם יהודים רקים ופוחזים ובאו לפולאניה, והיהודים אשר במדינה הזאת מטוב לבם המלו עליהם ועל בניהם, ויהי בימי הרעש והמהומות נשבו ע״י הקדרים רבים מאלו הרקים והפוחזים שנהיו בפולאניה לאנשים תמימים וישרים, והקדרים הוליכו אותם לקוסטנטינא ושם פרו אותם אחב״י. והבן.

8) כמו שי״ו שבועות. לדעת הרב לעווי הנזכר מקודם, המלה שי״ו היא ר״ת: **יש**מו ימחה **ו**זכרו, אבל דבריו לא נכונים, יען ר״ת בזה לא נהוג, אך לדעתי צ״ל כמו **שני** שבועות.

ובכלל אעיר ואגיר, כי ע״י הג׳ מחברות שהוצאת לאיר היום, יש לאל ידינו לראות את מצב היהודים לפנים בפולאניא וכי הרוב מהם לפני הגזרות היו אנשים מלומדים, חכמים ונבונים, התלמוד והזהר היו שגורים על פיהם וגם עשר ידות היה להם בתנ״ך ובשפת עבר ותורת ד׳ מצאה קן בלבם, ורק אחרי „הברקנים״ והגזרות הרעות ירדו פלאים, ובכל זאת לא שקרו באמונתם, וזאת תפארתם ותהלתם.

ידידך אוהבך ומכבדך

דוד כהנא.

אודעססא, ר״ח אייר תרמ״ט.

IV.

לידידי וגבר עמיתי וכו׳. ח״י הי יודוק כמוני היום.

בקראי את שלש מחברותיו אשר כבדני בם קראתי עליו מאמר חז״ל (בפ״ק רשבת) על הנינה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות, וכפי׳ המהרש״א בחא״ג ונזכה גם לעשותם יו״ט כפרש״י ז״ל שם. והפשתי בכל החוברות אם נזכר בין הגאונים אלופינו מסבלים, גם הגאון הט״ז ז״ל שהיה בן דורו של הש״ך, ולא מצאתי, עד אהרון בצד 35 בשם הרב וויים (בעל „דור דור ודורשיו״) שגם הט״ז היה בין הבורחים לארץ מעהרען יעו״ש. ונזכרתי דבריו ז״ל בדברי דוד על רש״י (אשר אתי מדפוס ווארשא) וז״ל על הפסוק ומחדרים אימה (האזינו ל״ב כ״ה): כשבורה ונמלט מן החרב הדרי לבו נוקפים וכו׳ כמו שהיה בעו״ה במלכות פולין וליטא ושאר ארצות משנת ת״ח ואילך שהיתה הרעה של הריגה במעט לרוב ישראל שבאותו הדור ואותן שנמלטו אחרי הנהר וויים ז״ל מהו עם רב מאד מישראל מתוך הולי שבא מחדרי לבם הרבה והרבה בעו״ה עכ״ל. [הוספתי המוסגר שנשמט לע״ד בדפוס ווארשא, ואולי נשמטו עוד דברים. ויש לעיין

בדפוס דיהרנפורט תמ"ט הראשון]. — ועיין ט"ז לאו"ח ר"ס תקס"ו ע"ד התענית ך' סיון שגזרו מנהיגי שלש הארצות בצרוף גאונים כו', ולשון המג"א בסי' תק"פ וגם בשנת ת"ה נהרבו שני קהלות גדולות באותו היום כמ"ש בסליחות שחבר בעל הש"ך גם נוהגין להתענות ך' סיון בכל מלכות פולין כו', וע"ש בשע"ת להגאון דרא"ז מרגליות) בשם הא"ר: עור שם ומה שקבעוהו בך' סיון אע"פ שהיו עת צרה תכופה שני שנים וגם אח"כ, לפי שבשנים קדמונים שנת תתקל"א היתה ג"כ עת צרה ליעקב ביום זה כו' וכו'. עיי"ש. וה' יהפוך לנו ימי הצרות האלה לימי שמחה ששון ויקר.

בעתירת אוהבו דו"ש ומכבדו

יהודה בעהאק.

חערסאן.

.V

כבוד ידידי אלופי ומיודעי וכו'.

מחברתך היקרה „לקורות הגזרות" קונטרס ב' וג' קבלתי נכון, ורב תודה לך ארוני בעד זה בכלל, אשר תשים דמעות ישראל העשוקים בנאד ותקבצם יקר בספריתו, ובפרט על מנחתך הטובה אלי ביחוד. ועד כמה מלאכתך רצויה וישרה מובן וידוע לכל אוהב את עמו „ומחבב את צרותיו" ורק מעתירים אל אל בערך אשר יעזרך ויביאך אל השלימות בענין זה. ברוך תהיה לך' ויישר חילך לאורייתא ולהקמת ספרות ישראל. — ומדי עברי בסקירה ראשונה על שלשת קונטרסיך היקרים מאד ראיתי להעיר הערות קלות אחדות:

1) בקונטרסך הראשון (צד 5) התפלאת על בעל „אוצר הספרים" ע"ד המחבר „צוק העתים" כי הוא מר' שמואל ב"ר מאיר שעברשין וכו' ובאמת אתה בעצמך בקונטרסך השלישי (צד 7) החלטת בעצמך ההפך? ולכה"פ היה לך להעיר ע"ז ולהצדיק את הצדיקים (בן-יעקב ופירסט). [כבר הצדקתים כראוי בהקדמתי לספר „צוק העתים" (האמתי). עיי"ש ותמצא. ח"י].

2) בקונטרס ב' (צד 8) בהערה ג' למאמר בן-דוד צ"ל: „טעם זקנים" היה טוב טעם להר"א אשכנזי.

3) שם סי' ד'. ע"ד „אגרת אל תהי כאבותיך" צריך להוסיף כי הוא נדפס בספר „מלוא הפנים" לגייגר (לייפציג ת"ר) ובס' „אבן בחן" לר' פנחס מענדל היילפערן, פפד"מ תר"ו. והסי' ד' להערה שם נרשם לא במקומו וצ"ל לסי' „עדיות דברים".

4) שם צד 6: כתבת ע"ד גזרת גאנטא אשר החכם גראֶטץ לא זכר את המקרה הזה ונסתר מעיניו כליל. ובאמת נזכרה הגזרה (?) בספרו האחד עשר („פפי זכרוני) במקומות אחרים (?). [הזכרון הטעך! החכם הנ"ל הזכיר פעם אחת אך ורק את השם של הצורה, וע"ד המקרה והגזרה לא זכר כלל. עיי"ש. ח"י].

5) שם צד 6: ע״ד הספר „עלילות דברים״ שנדפס באוצר נחמד ח״ד ע״י ר׳ מיכאל ב״ר ראובן יש להעיר, אשר השם הזה הוא תחת מסוה (פסעווראנים), והמו״ל הוא באמת ר׳ רפאל קירכהיים בפפד״מ וסוד זה גלה לנו הח״ר יה״ש בהחלוץ ח״א (לעמבערג תרכ״ו) בהערה, אשר גם שם נדפסה ראשית הספר הזה.

והנני ידידך הנאמן מוקירך וכו׳

חיים ליב מארקאן.

ווילנא.

VI.

אויס דער רעצענזיאן*) אין דער: Monatschrift für die Literatur und Wissenschaft des Judenthums, herausg. v. A. S. Weissmann (Wien, VI Heft, S. 257)

.... דיא האנדשריפט (צער בת רבים) וואר ניכט קארעקט אונד גאב דארער צו קאניעקטורען אנלאסס.... זא צום ביישפיעל: גלייך אים אנפאנגע הייסט עס: „ואביתינו מתו ואינם הקריבו את קרבנם.״ אין 2 האנדשריפטען, דיא העררויסגעבער בעזיצט לויטעט דיעזע שטראפע: „וקורותיהם מתו והנם הקריבו קרבנם״... דער פערפאססער ווילל ענטשיידען זאגען: אינזערע אהנען שטארבען אונד אפפערטען איהרע רייכטהימער (והנם — ואונם). — אנפאנגסשטראפע איבה מוסס פיר בר״ה אדר געלעזען ווערדען בירה איה, דא דיא געמעטצעל אונטער המעלניצקי 1648 בעגאננען בעקאנטליך אים מאי, וועלבער מאנאטה אינזערם אייר ענטשפריכט.— פיר „אבפבא משתבריא״ לעזע: „איפבא משתבראי״. — שטאט: „אפלה האור״ (ז. 12) לעזע: „האר״.— „ב״ד״ איזט אברעוויאטור פאן „בני דתם״. — זייטע 19 איזט פיר דאס אנפערשטאנדליכע: „היה כו נר מלפני הגבורה״ צו לעזען: „מגיד״. ר׳ שמעון אויס אוסטראפאל זאללטע איינען הויזגאסט געהאבט האבען, וויא זיך ר׳ יוסף קרא זיך איינעם זאלבען בעריהמט, דער איהם דאס אונגליק פארהערפערקינדעט. ער וואר קאבבאליסט. יון מצולה זאגט עס אויסדריקליך. דאהער מאג עס אויך אזוֹלא׳ האבען. — נאטע 12 (ז. 24) מוסס פיר „שיו״ „שני״ געלעזען ווערדען. איינגעפאר 2 וואכען שטרענגע בעלאגערונג געניגטע פארקאמטען אום איינען ערקלארליבען טהייל דער בעוואהנער פאן ברארי דעם הונגערטאדע פריים צו געבען.— אויך מיט נאטע 17 (ז. 25): „שברחו למדינת פולאניא״— בין איך ניכט איינפערשטאנדען א. ז. וו.

Weissmann.

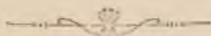
*) הדברים הנאמרים בהמאמר הזה בקרובה, הודיעני הרה״וו במכתבו אלי בשפת עבר בקצרה, ומצאתי נכון להביא את הערותיו הסעיר בהמאמר בשפת גרמנית. —

מלבד ההערות והתקונים וההשערות הנ"ל ימצא הקורא הנבון בשלשה הקונטרסים שיצאו לאור בחו"ל ושלא בפגי, איזה טעיות הדפוס, כמו:

במהברת א׳: במקום אערכה צ"ל „מערכה" (צד 7); יבלו — „יובלו" (שם); עד עומדים — „עד עמדם" (10); צאורם — „צוארם" (16).

במחברת ב׳: נפש צרק — „צדיק" (12); נחרקו — „חרקו" (שם); וערמה בשקרא — „בערמה ושקרא" (13); כפירא—„כפירה" (שם); לגומרא — „לגומרה" (שם); באימרה — „באימרא" (16); לרכבה — „לרהבה" (שם); ודברי עשק—„ודברי עתק" (19); רחפו חשבים — „רחפו השרים" (23).

במחברת ג׳: לואים הי"ד — „לואים הי"ר" (12); ישעו ממני — „שעו" (24, בהערה); יספרו הסופרים — „הסופדים" (25) וכדומה. —

לקורות הגזרות על ישראל

המחברת הששית

חזון נחום

קונטרס כולל:

הערות מועילות, השערות מחכמות והוספות יקרות הנוגעות „לקורות הגזרות על ישראל״ בשנות ת״ה, ת״ט, תט״ו והלאה.

נלקטו לאגירה אחת

מאת

הרב החכם הכולל

ר׳ נחום ברילל נ״י.

היושב ודורש בעיר פראנקפורט א. מ.

הוציא לאור בהוספות

ח״י ב״ר יצחק אליהו ז״ל לבית גורלאנד.

תודה וברכה!

— (במקום הקדמה). —

אמר חיו"ג:

בראש דברי למחברתי הראשונה (פרזעמישל, תרמ"ז) פניתי בבקשתי הכפולה לכל הרבנים היושבים על מדין בחו"ל ובארצנו בכלל ולכל החוקרים והדורשים בספרות בני עמנו בפרט, כי ישיבו להעניק לי מטובם — הלא הן העתקות נאמנות מספרים ישנים אשר בבתי-אוצרותיהם, מפנקסי עדותיהם, מזכרונות חיי קהלותיהם וממצבות בתי-הקברים בערי מושבותיהם, הנוגעות כרבן או כקצתן אל הגזרות על ישראל בשנת ת"ח ות"ט, ימי באגדאן חמיעלניצקי וחבריו, ובשנת תקכ"ח, ימי איוואן גאנטא ורעיו: ומה גדלה שמחתי כי רבים וכן שלמים התעוררו והתעודדו לקול קריאתי ובקשתי, ומערים שונות ורבות הואילו הרבנים והחוקרים הסופרים לכבדני באגרותיהם *), אשר הביאו לי המון העתקות וזכרונות, הערות והוספות, תקונים ומלואים, הנוגעים לגזרות ת"ח ות"ט ותקכ"ח, והאבנים הטובות האלה הועילו לי מאד מאד—ועוד גם תועילנה—לבנין „בית-ספרי" אשר יסדתי ובניתי בכרם ישראל. —

והנה, בתתי בזה את תודתי וברכתי לכל העוזרים המאירים ומעירים האלה, מצאתי לחובה להודות ולברך בברכה משלשת ביחוד את הרב החכם הנודע ע"י מאספו היקר **), ה"ר נחום ברילל כבוד שמו, עבור עמלו ויגיעו לחבר קונטרס שלם ***) על-אדות הגזרות הנ"ל, ואת המחברת המועילה והיקרה הזאת —אשר בשם „הזון נחום" כניתיה,— הנני מציע היום לפניך, קורא נבון, ואקוה כי כמוני כמוך תדע להוקיר וליקר, לעלה ולקלס את מעשה הרב הזה להתפאר: ומי יתן כי רבנים וסופרים וחוקרים אחרים יעשו כמעשהו, ואני מצדי הנני מוכן ומזמן לקים מצות עשה שהזמן גרמא ולהוציא לאור היום את מאמריהם וקונטרסיהם באהבה רבה ובתודה גדולה—אם ירצה השם את כונתי ופועל כפי.

ח"י גורלאנד.

פה קרית אודעססא ח"י תמוז תרמ"ט.

---

*) כלשונם ימצא הקורא בתוך המובאות בספר קונטרסי נחום.

**) המאסף שמו: Jahrbücher f. Jüd. Gesch. u. Literatur. I–IX.

***) בתי התוספות בסופו הוספתי אני על דברי המחבר—למען לא יחסר המזג. עי"ב. וגם הוספתי לזה הערות קטנות בשולי היריעה. חיו"ג.

אגרת נחום

לאיש ח״י המו״ל.

אלהים יענה את שלום ידידי הרב וכו׳ מו״ה **ח״י גורלאנד** נ״י.

הטיבות כאשר היה עם לבבך לבנות בית האוסף לכל קבלות והזכרונות —ובפרט לאשר אין הזיונן נפרץ— על הגזרות והרדיפות שעברו על שה פזורה ישראל במדינות וואלין ליטא והברותיה בשנת ת״ח ובעתות הרעה שבאו אחריה, ועתה יצאת ללקט שבלים בעמק רפאים אשר בנפל לפני בני עולה נפלו חללים לאלפים ולרבבה בארצות האלה, והנה קמה אלומתך וגם נצבה בשלש מחברות אשר כל רואיהן יכירון כי הן מעשה ידי איש ח״י רב פעלים שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון, ועתה השמעת את קולך קול קורא באזני היודעים למען ישיתו ידם אתך להוסיף על מה שהיו לפניך ולאסוף באסוף ביצים עזובות ואבני גיר המנפצות כל מה שתראה עינם בספרי דפוס וכ״י בענין הקורות הנוראות האלה.

אז אמרתי גם אני אלך לשוה בשדה החקירה, אשר מצאת בה מאה שערים, ואף אם אין בידי תשורה להביא, מנה טובה ויפה משביעה נפש המשתוקקת לשמוע דברים אשר לא שמעה אזן מעולם, ורק איזה עוללות השיגה ידי, ציונים מפוזרים בספרים מספרים שונים זעיר שם וזעיר שם, בכל זאת ביונתי רצויה להביאם ברכה אל ביתך ויהיו עולים על שלחנך בגרזיטא הבאה באחרינה, והנה אכתוב בזה על הספר הערות אחדות בענינים אשר דברת עליהם במחברותיך היקרות ואחר תעבורנה ההוספות אשר שתי עליהן.

סק׳ נחום ברילל.

פה פראנקפורט א. מ. תרמ״ט.

א.

הערות.

מהברת א' (צד 5). הספר יון מצולה נדפס עוד איזה פעמים (עי' „בית האוצר" צד 217) והעתקה לאשכנזית להחכם ד"ר ז' קייזערלינג על פי העתקה ללישון צרפתית להה' לעלוועל, אשר המציאה לו הנוסע בגימין השני ויצאה לאור פעם ישנית בהאנובר (1863). ועוד ראוי להודיע כי בדפים ווארשא תרל"ב נספחו לו נוספות מקורות היהודים בארץ ההיא (דהיינו: מדינות רוסיא ליטא ופולין) מאז (דהיינו: מישנת ת"ח) עד ישנת תרל"ב ע"י החכם השלם אמד *) מווילנא בהשתדלות רי"יש **) מווילנא", ובהן יסופר גם מגזירת אוקריינא בישנת תקכ"ה (עיין במה שאכתוב לקמן בד"ה „על גזירת אומן") ועי' על תולדותיו בהקדמת הה' קייזערלינג להעתקתו, ובס' יאהרביכער שלי (ישנה 8 צד 169). וראיתי להעתיק פה מה שכתב בהקדמתו לספר „שערי ציון" (דפוס פראג, תמ"ה, ונשמטה בדפוסים מאוחרים) וז"ל: „והתעה ה' אותי מארץ מולדתי גולה אחר גולה עד בואי אל ארץ איטליאה אל עיר מלאה חכמים וסופרים ושמה ליגורא [1]), הייישבת על ישפת הים וישם קיבלני (צ"ל קבלוני) לרב, ואמרו לי ישמלה לך קצין תהיה לנו.... ובאתי ללמד ונמצא למד, בהיותי ישמה כמו ישנה תמימה בבית מדרשו של החסיד הגדיב החכם והנבון במה"ר דוד ולאנסין נר"ו, אישר הזיל מבישמי נדיבותיו עלי והיתה לי מטה ישלחן כסא ומנורה אז האיר (צ"ל העיר) ה' את רוח קדשו ועבר עלינו איש קדוש הרב הכולל מהר"ר חיים זללה"ה [2])

---

*) ר"ת אייזיק מאיר דיק.

**) ר"ת ר' יקותיאל שפירא.

[1]) Livorno. [2]) נ"ל שהוא ר' חיים הכהן מארם צובה, שהיה תלמיד מהרח"ו (עי' שה"ג ח"א אות ח' 33), אשר בשערי ציון (ד' ע"ב ומ' ע"ב) קראו „מורי ורבי", ונגלה ע"י זה טעותו של הח' לנדסהוטה ז"ל ב„עמודי העבודה" (צד 64) ביחסו את השיר „דודי ירד לגנו" לר' חיים ויטל, ובס' הנ"ל גם נמצא מפורש כי ר' חיים כהן יסדו וגם הח' הנ"ל מצא רשום בסופו „מן נפת צו"ף חיים כהן"! ועל היות ר"ח כהן תלמיד רח"ו מעיד בעצמו בכמה מקומות מספריו ובפרט בהקדמתו לס' „מקור חיים", אשר שם הוציא כל רוחו נגד בעל „עמק המלך" וז"ל: „לא נתפתיתי להעלות על ספר דברים נעלמים עד בראותי כמה מלגני הזמן חלפו תורות עברו חק להדפיס מאמרי האר"י ז"ל ובאתי אחרי ראותי לאשר הביא אלוה בידו הוא עמק המלך לא די כי כל זה הוא כדבר גנבה, כי מעולם לא יצא מתחת ידי הקדוש ז"ל דברים אלו ולא במסירה פה אל פה אלא בכתב אותם לשמו ועשה עצמו מפלב דברי האר"י ז"ל ומאמרי

תלמיד מובהק של הרב האלקים מהר"ר חיים ויטל זלה"ה, וקבלתי ממנו זאת החכמה מפוארה פה אל פה ומסר לי כמה וכמה ענינים טובים חידושים שקבל מרבו אשר לא עלה זכרונו בספר „עץ החיים", וכל דבריו כתובין מסיני. ואחר זה בא אלי איש קדוש מירושלים תובב"ב ובידו הכילות הבילות מכתבי האר"י ז"ל ה"ה החכם השלם המקובל אלקים כמהר"ר נתן שפירא והלכתי אחריו לעיר וויניציאה הגדולה לאלקים מלאתי משפט צדק ילין בה, ונבחרתי שם מבני חבורה קדישא דתלמוד תורה להיות מבני ישיבה הגדולה, והזילו עלי מבשמי נדבותם ועל טוב יזכר שמם של האחים: הגבירים היקרים ונכבדים כה"ר דניאל מוניאן וכהר"ר אברהם מוניאן אשר היו כאחים לי והייתי מסתופף בצל קורתם ובבית המדרש שלהם שתי שנים שנת תט"ו ותט"ז לפ"ק, ונתן לי שם מטה ושלחן כסא ומנורה ישלם ה' פעלם ומשכורתם, והבאני המלך חדריו מאן מלכי רבנן ה"ה החסיד העניו הרב הכולל כמהר"ר שמואל אבוהב נר"ו ואיש כערכי אלופי ומיודעי דודי ורעי הרב הכולל המקובל הנאמן כהר"ר משה זכותא נר"ו אדון כל הארץ אשר כל טוב הארץ בידם ולא מנעו הטוב ממני ומצאתי שם איש זקן ונשוא פנים החסיד ועניו הרב הכולל המקובל אלקי כהר"ר בנימין הלוי מצפת תובב"ב נר"ו ולמדתי" כו' עכ"ל.

הזהב, והנה מעולם האר"י לא למד תורה זולת לקדוש הר"ח ויטל זלה"ה והעשרה היושבים עמו אין לומדים מפי האר"י ז"ל, רק אומר הקדמה אחת ומסתלק כדרך מרע"ה וכולם לומדים עם הקדוש הר"ח ויטל זלה"ה, ומעולם לא כתב האר"י ז"ל זולת הקדמה אחת לענין קבר עם הצדיקים, הנה היא כתובה בספר עץ החיים מידי האר"י ז"ל, ותולה נדי (אספר נ"ל ותלמודא) *) הכל מיד הרב הקדוש ר' חיים ויטאל זלה"ה מורי ורבי ובעמק המלך מפרש דברים אשר לא כן, והלא אפילו ההקדמות של הדרושים שמסר האר"י ז"ל לרב הנז' ארבעה דרושים מהם גזר עליו שלא יוציא אותם מפיו כלל והם דרוש א"ק ומאמר אלא ריבון וכו', כך אמר לי הרב מפיו ומי התיר לזולת להעלות אותם בדפוס להתעולל בהם ערלי לב וכו' ומה לעשות דאמבר עלמא לטפשאי אלולי נתקיים מש"ה אם ימות גבר היחיה היו רואים בני אדם עונש המעתיקים האלו, אמנם דברי לעו ודאי זולת לכל יראי ה' לפחות לא ילמדו בהם ברבים בהגה בינו לא במעשה בראשית בבנים ולא במרכבה ביחיד ובלי ספק כי חכם עדיף מנביא הרב האלהי זלה"ה בעשה כמה הגהות לס' „עץ החיים" וחזר בו ולא רצה לגלות רק את אלו ועל כל אלו עשה התגלות גדול בספר עץ החיים. כלל הדברים כי היודע כתיבת ידי הרב זלה"ה אותם יראה ויסמוך עליהם לא על הזולת, ולא הארכתי דברתי עד הנה רק למען ינצלו כל יראי ה' מן המוקש ואני את נפשי הצלתי" עכ"ל. העתקתי דבריו כהוייתן מפני שראיתי כי מהר"ש בערמאסון ז"ל בכרמל (שנה א' נד 377) לא היה גוף ספר „מקור חיים" בידו, ועל מה שהביא שם משמו ע"פ ספר שה"ג תמה אני כי לא מצאתי כל זה בספר שה"ג המסודר ע"י הה' בן יעקב ז"ל.—

---

*) בשה"ג מערכת ספרים אות ק' — קבלה, בקונטרס אחרון, העתיק לנכון „ותו לא מידי". עיי"ש ותמצא. (הערת ב"ר.)

שם, ומחברת ב׳ (צד 7): ספר „צוק העתים" בשפתי ישנים„ יוחס היטב לר׳ מאיר ב״ר שמואל שעברשין ובעל סה״ד הוסיף שחבר ג״כ „מזמור שיר ליום השבת" [1]) כמו אקדמות לומר בהכנסת כלה ישצ״ט וכן העיד וואלף בס׳ „ביבליותיקא ח״ג צד 678 ועי׳ „בית האוצר" צד 312 נו׳ 863.

שם (הערה 3): בענין המחבר ספר „טיט היון" יפה השגת על החכם פירשט אשר נמשך אחרי וואלף (ח״ג צד 1095), וכבר העיר על שגיאה זו החכם ברמולי ז״ל במ״ע בן חנניה (שנה ה׳, צד 5). והנה ספרי ר׳ נתן פייטל, אבי בעל טיט היון, נודעים בשם „מתנת נתן" ו„חק נתן" (או: דרושים לכל חפציהם) לא ראיתי מימי, אך אחד מבניו, והוא בעל ספר „בנין יהושע" על אדר״נ כתב עליו בהקדמת ספרו הנ״ל בזה״ל: „מורי זקני הרב הגאון חריף ובקי בקיש״ת מו״ה נתן פייטל זצ״ל שהיה אב״ד ור״מ בק״ק האציפלאץ י״א שנים ובק״ק איסטרליין כ״ד שנים חבר שלשה דרוש ספרים וקראם „חק נתן" וכו׳ עכ״ל. לפי מה שהודיע החכם ברמולי היה משנת ישס״ט אב״ד בעיר ווארמז ובשנת שע״ד ישב לעיר ווינא והיה שם ראש לעדת ישראל עד יום מותו בשנת ש״ן. לפי מה שהשמיעני החכם ר׳ גרשון וואלף בס׳ „דיא יודישע פריעדהאפע אין וויען, ז. 13: זה ר׳ נתן פייטל היה רב בעיר ווינא (ואין ספר: „אינשריפטען דעס יודישען פריעדהאפס אין וויען׳ לפני לראות במה תארוהו בכתב שעל קברו), והחכם צונץ ז״ל משער כי הוא אשר היה נקרא בשם: Veit Munz בין תושבי עיר וויען סביב לשנת 1611—14 [ה״א שע״א—ע״ד]. אמנם לבבי לא כן ידמה ויש לי ראיה ברורה כי ר׳ נתן פייטל לא נתמנה לרב בעיר ווינא מדברי נכדו ר׳ שמואל פייבוש כדנא סיפר מגורש מווינא אשר יכנהו סתם „מהר״ר פייטל ז״ל מווינא" (לקט שמואל מ״ו ע״א), ובאותו דף הביא מה ששמע בשם הרב ר׳ פייויש אב״ד מווינא (ע׳ לקמן בד״ה בשנת שע״א), ואם היה יודע שזקנו גם הוא היה אב״ד בווינא לא היה מונע ממנו שם תואר כזה. ולמען העמיד הדברים על מכונם אעתיק פה מה שכתב בסוף הקדמתו וז״ל: „ועל טוב יזכר שם אמי צנועה והסידה מרת ניסל ז״ל בת זקני המאור הגדול הרב מהר״ר נתן פייטל בן ר׳ פייויש גיטרידש ז״ל מווינא, הנקברת בשולי הר המוריה וגם אלמנת הגאון הנ״ל זקנתי מרת ריזל עם אחותנו נקברים (!) בירושלים, וזקנתי אם אבי הרבנית מרת בילא [2]) בת זקני ר׳ ישראל אידליש ז״ל מלבוב הזכרים אמ״ו בעל „כתנת פסים" בדרישה ופרישה של זקני ז״ל על טור יו״ד" עכ״ל. — ועוד אעביר לפניך מה שנמסר לנו ע״י ר״ג וואלף על־אדות Veit Munz: בשנת 1691 נתן לו ולאחרים עמו הרשיון לעסוק במסחרם כמנהגם, אבל בקשתו לבנית בית הכנסת נמנעה ממנו (וואלף, דיא יודען אין דער לעאפאלדשטאדט, ז. 5 ,4); אבל אח״כ גם זאת נתנה לו, כאשר יסופר

---

[1]) המזמור הזה יצא לאור ע״י בניו, בתורת מנחה לכל קוראי הספר „צוק העתים" (האמתי). נא ובקש את המחברת הרביעית — ותמצא. — ח״י.

[2]) היא אשת ר׳ פולק כהן בעל הסמ״ע, וגם על מצבתו (מצבת קדש 1869 דף כ״ב ע״א) נקרא: „אשת הגאון והנדיב והמפורסם הרב ר׳ ישראל איזלש ז״ל. ועי׳ העתק מפנקס ח״ק דק״ק לבוב במצבת קדש ח״א, כ״ג עמוד א׳.

ישם צד 41: „פערנער האטטען בעוויליגונגען צו בעטהייזערן Veit Munz....
נאך דעססען אבלעבען דיא בעוויליגונג אויף זיינע פרוי Gertrud איבערגינג...“
ובספר: „צור געשיכטע דער יודען אין ווארמס“ (זייטע 17, אנמערקונג) נמצאו
הדברים האלה: „צו יענער צייט צאג דער ראבבינער אין ווארמס Veit Munz
נאך וויען, דערזעלבע האטטע בערייטס פריהער אין וויען געלעבט אונד גינג נאך
ווארמס, ווא ער פינף יאהרע ראבבינער וואר; 1614 צאג ער ווידער נאך וויען
אין וואר דאזעלבסט פארשטהער דער יודען. דיזעס מאגנע אינד נאך דעססען
טאדע זיינער פרוי וואר עס געשטאטטעט איינע זינאגאגע אין וויען צו האלטען“.—
כל עין מבין רואה כי זה Veit Munz אשר נתן לו הרשיון לעסוק במסחרו
בשנת 1611 אי אפשר שיהיה אותו הנקרא ר׳ נתן פייטל כי (כמו שהודיענו ג״כ
הח׳ כרמולי) לא היה אז בעיר ויען כי בווארמס היו מגוריו, ובכלל דברי וואלף
(„יודען אין דער לעאפאלדשטאדט“, ז. 4) סותרים למה שכתב בספרו: „געשיכטע
דער יודען אין וויען“ (ז. 40): אם 5 יאַנער 1603 עיהיעלט פייט מונץ דאס
דעקרעט אלס האָפיוד אונד וואורדע איהם דאס רעכט צוערקאננט איינע זינא-
גאגע צו האלטען אונד זאלכע אין איינעם בעליעביגען פריוואטהויזע אייפצוריכטען
צו לאססען“. — א״כ כבר בשנת שס״ג השיג הרשיון לבנות בית הכנסת בכל
מקום שירצה, ומוכרחים אנו לומר שבשנת שע״א רצה לבנותו מחדש במקום בית
אחר אשר קנו אז היהודים בעיר ויען, מ״מ אנו רואים כי בשנת שס״ג זה האיש
פייט מונץ כבר היה מיושבי עיר ווינא ועל זה מעיד מה שכתב הה׳ וואלף
בהערה להדברים הנ״ל: „אויס דעמזעלבען יאהרע ליעגט אונס איין פערציכניסס
פאן יודען, דיא אין וויען וואהנטען, פאר. פייט מונצען, גערטראוד מונצין (דיזע
וואר אין באנן—אויס וועלכעם גרונדע דערזעלבע פערהאַנגט וואורדע וויססען וויר
ניכט — אין וואורדע פאַן זייטע דער יודען אין האפט געבראכט, אויס וועלכעם
זיא דורך קאיזערליכעס מאנדאט פאם 8 סעפטעמבר 1614 בעפרייט וואורדע. זיא
האטטע אפפענעס געוועלבע אונד טאפעל בייא דען קאיזערליכען שטאללונגען)
אונד איהרע זאהנע זאממט איהרען ווייבערן... פייט מונץ גינג שפּאטער נאך
ווארמס, ווא ער אלס ראבבינער פונגירטע. אים אפריל 1622 באט ער, עס
מאגע איהם געשטאטטעט ווערדען נאך וויען צוריקצוקעהרען, וואס איהם II
Ferdinand אם 9 מאַי בעוויללינגטע“...

והנה גם מזה המקום אנו מוצאים דברים שאינם מבוררים כל צרכם, כי
אם זה ר׳ נתן פייטל אשר עליו אנו דנין כבר נתישב בשנת שע״ד 1614 בעיר
ווינא, מה זאת כי בשנת שפ״ב 1622 ערך בקשתו אל המלכות לתתו להחזיר
ישם? ומאחר ששמענו ששני יוסף בן שמעון היו אז בין בני ישראל היושבים
בעיר ווינא, צריכין אנו להזהר יותר מחלוף הדברים כדי לצאת מהמבוכה, ראוי
שנשים לנגד עינינו כי אשת Veit Munz היה שמה Gertrand ושמה אנו
מבינין בזכר אשר עשה בעד׳ לקט שמואל לאבי אמו אשר יכנהו בשם: מהר״ר
נתן פייטל בן ר׳ פייוויש גוטרידש ז״ל מווינא (עי׳ לעיל) ואפשר צ״ל
גרטרידש, ונראה כי הכנוי הזה שייך לאבי׳ ר׳ נתן פייטל, כלומר שהוא בן
ר׳ פייוויש מווינא, ולמען ידעו הקוראים על איזה ר׳ פייוויש כוונתו (כי עיד איש

אחר אשר כך היה שמו ישב בעיר ווינא) הוסיף ישם אם ר' נתן פייטל דהיינו אשת ר' פייוויש הנקראת גרטריד ובזה אני נוכחים כי זה האיש Veit Munz אשר היה איש נכבד בעדתו וגם בחצר המלך היה לו יד ושם הוא ר' פייוויש אבי ר' נתן פייטל, אשר כנראה היה מתלמידיו של ר' מענדל קראכמאל (עי' ישו"ת צמח צדק סי' ס"ט), ועוד אנו נעזרים להשערה זו ממקום אחר.

בשנת שע"א ושע"ב היתה מריבה גדולה בין רבני פולוניא על אודות גט שכיב מרע הנסדר כווינא ע"י בעל הסמ"ע ועמיתו ר' הנוך הענדל בן ישמריה והיה המעשה שקרובי האשה המתגרשת הפצירו בבעלה, השוכב על ערש דוי בימי נעוריו, לתת לה ספר כריתות למען שלא תפול אחרי מותו לפני יבם, והבטיחו לו שאם יעמוד מחליו תנשא לו פעם שנית (עי' ישו"ת מהר"ם לובלין קכ"ב — קכ"ז, משאת בנימן ע"ה—ע"ה, שו"ת גאונים בתראי סי' נ"ב, שו"ת ב"ח ההדשות צ'—צ"א, ועי' בספר ע"ר הצדק להרי"מ צונץ צד 39 והערה 38) וז"ל בעל הסמ"ע (ת' מהרמ"ל ריש סי' קכ"ג): „כשבאתי לק"ק ווין באו אלי ואל הרב הגאון מהר"ר הענדל ז"ל, האלוף מהר"ר ווייטיל בן הקצין מהר"ר ווייבייש וגיסו האלוף מהר"ר הערץ בן מהר"ר שמיאל, ובקשו מאתנו לסדר גט כריתות ליצחק בן מהר"ר אברהם ר' וואלפש שיגרש לאשתו בת שבע בת מהר"ר שמואל ווייבייש כי הוא מסוכן" וכו', ואין ספק אצלי שר' ווייטיל הנזכר פה הוא ר' נתן פייטל בעל „חק נתן" אשר בשנת שע"א בא באורה ללון לעיר ווינא להיות לעזר לקרוביו בדבר אחותו המתגרשת והקצין ר' שמואל פייבוש הוא אביו הנקרא Veit Munz, והנה מתכן התשובות נשמע כי אם המתגרשת השתדלה ביותר בענין זה, וז"ל מהרמ"ל (סי' קכ"ב בהשגות סי' ו'): „וכל שכן שידוע הוא דבנדון דידן שחמותו היא העיקרית בענין זה והכל תלוי בה" עכ"ל. וגם מהר"ם יפה (שם סי' קכ"ג) כתב וז"ל: „שהרי גלוי וידוע ומפורסם שהאם הזאת היא גברת הבית וכל מה שאומרת כל בני ביתה לא ימרו את פיה" עכ"ל. ונראה שנתגלגלו הדברים ע"י מעשה הגט עד שהטילו עליה ח' וגם הובאה במאסר ואנו ניכחים בזה כי בעלה של אותה גערטריד היה ר' שמואל פייוויש הנקרא Veit Munz. ועוד ראוי להעיר כי הר"מ מלובלין היה „בעל דודתו של ישראל יצחק המגרש" (ת' מהרמ"ל סי' קכ"ג) ולכן התאזר חיל לעמוד לימינו והחולק נגדו בעל הסמ"ע נתחתן אח"כ עם משפחת המתגרשת כי בת אחיה ר' נתן פייטל [1]) נישאה לר' יוזפא כ"ץ בן בעל הסמ"ע, ובנם היה בעל לקט שמואל והוא הזכיר בספרו (מ"ט ע"ב) את חתנו ר' מנלי, וגם ר' שלמה חזן בעל תעודת שלמה היה חתנו (עי' ישער ספר הנ"ל ודף ל"ו ע"ב ומ"ה ע"א) וז"ל שם: „אלה דברי המחבר, לכבוד אשתו מדבר, ה"ה הצנועה מרת מחלה בת הרב מוהר"ר שמואל פייוויש סופר מווין זצ"ל, ספר לקט שמואל וספר דרוש שמואל הוכר תבר, כד סליק התם לירושלים חלוף ועבר ומת בהר אשר היה עולה להר הזיתים ושם נקבר, בן הרב מהור"ר יוזפא אשר כתונת פסים בספר פנים יפות של אביו הנקרא דרישה ופרישה חבר בן המאור הגדול מ"ו

---

[1]) ועוד נודע לנו הם בני יהוא הנזכר בלקט שמואל ס"ד ע"ב מהר"ר זאב וואלף בן זקני הגאון הגדול ר' נתן פייטל ז"ל מווינא.

ו ל ק כ״ץ ז״ל בעל הסמ״ע עוקר הרים ואבנים משתבר¹) ועוד היה לו בן ושמו ר׳ חיים אשר נשאר לנו ממנו ספר ארץ החיים והוא פירוש על תהלים (ואני לא ראיתיו), ובשנת תס״ה הדפיס בוויניציאה ספר תפוחי זהב (והוא קצור ראשית חכמה) ואז היה „על פרק הנסיעה לא״י״ (עי׳ דברי המגיה חיים רפאל בכה״ר ישמואל שאמי).

על פי האמור נתבטלו דברי (יאהרביכער, שנה ג׳ צד 136) ישר׳ פייביש אשר היה ר״מ ואב״ד בק״ק ווינא ואח״כ נתקבל לנשיא בא״י ודרש על מה שכתב בזוהר ששנת ת״ה תהיה עת הגאולה ונהייתה עת צרה לישראל (אור החדש על ברכת הנהנין נ״ב ע״א, ונזכר עוד במקומות אחרים ע״י גאסטפריינד: „דיא וויענער ראבבינען״, צד 55) הוא Veit Munz הנודע ממקום אחר, ואפשר הוא הנקרא: Veit Munz, der jüngere, ועוד בשנת [ה״א ת״ל] 1670 בית אחד בעיר ווינא היה נקרא על שמו (עי׳ וואלף: „דיא יודען אין דער לעאָפאלדשטאדט״, ז. 94), ועוד מצאתי כי ר׳ משה ב״ר ישעיה בעל ספר ברית מטה משה על הגדה של פסח, אשר בעת עלומיו היה מגילי עיר ווינא בשנת ת״ל (עי׳ הקדמת הספר הנ״ל) והיה נכדו של הרב ר׳ פייוויש הנ״ל, ודבר זה למדנו ממה שבסוף ספרו זכר דברי בעל אור חדש וכתב: „שהביא בשם אמ״ו זקני הגאון המפורסם מוהר״ר אור שרגא ווייביש ז״ל שהיה נשיא בארץ ישראל״ וכו׳ ע״ש.

הארכתי קצת למען הודיע כי בעל טיט היון מגזע משפחה מפוארה היתה מחצבתו, ואקוה כי מי שנמצאו בידו ספרי ר׳ נתן ווייטל וספר ארץ החיים לר׳ חיים בן ר׳ ישמואל פייוויש יבא וישלים דברי. —

(צד 6). על גזירת אומאן, עי׳ מה שכתב בעל הנוספות ליון מצולה דפוס ווארשא (כ״ז ע״ב כ״ח ע״א), ולא ראיתי להעתיק דברי ספר גלוי לכל. ורק אעיר על מה שכתב כי המעשה הנ״ל נודע בדברי הימים ליהודים בשם „גזירת אוקריינא״ או „גזירת הומיין״, ועל מה שיסופר שם כי מספר היהודים הנהרגים בבית הכנסת על ידי חיל גאנטא היה ג׳ אלפים (עי׳ צד 7, חרוז ז׳ אשר ת׳ „אערכה״ ישם צ״ל „מערכה״ ובודאי טעות הדפוס הוא) ובעיר הומיין המיתו כשמונת אלפים יהודים, אך טעה הכותב במה שהודיע כי „יום טבוח הזה היה ב ע ש ר י ם ל ח ד ש ס י ו ן שנת תקכ״ה״. ועוד מצאתי זכר לגזירה זו בס׳ „מכלל יופי״ לר׳ יצחק ב״ר בנציון מקאצק והיה מ״מ באפטא דפוס פפד״א תקל״ה (עי׳ בית האוצר 326 ס׳ 1163) וז״ל (דף ס״ב ע״ב): „כי זה שנתיים אחר הרעש שנת תקכ״ח לפ״ק שהיה באוקריינא בק״ק ה ו מ ן היה שם נ״כ בני הנחמד התורני מהור״ר בן ציון מק״ק טרנפאל באותו הגזירה והצילו ה׳ ברחמיו וברוב חסדיו וחמשה נסים נעשו לו וקציר (!) הגוויל מהכיל לכתוב החסדים אשר עשה ית׳ עמו ולא קבלתי תנחומין עליו שאין מקבלין תנחומין על החי וזכני ה׳ לראותו בשנת תקל״א והיה אצלי זמן חורף׳ כו׳ עכ״ל

(צד 8) בענין הפרט עי׳ מחברת ג׳ צד 33, וגם אני הגהתי על גליון ספר כהגהת החכם רייכערסזאָהן נ״י, והמחבר של התפלה הזאת נ״ל שהיה שמו ד ו ד

¹) ומהקדמה לקט במולא (עי׳ לעיל) נודע לנו כי כל מבפחהו נסעה לא״י.

בן משה וכוון לציין פרט השנה בדברי הכתוב שמואל ב׳ א׳ י״ז מפני שגם שמו מפיריש בו היטב.

(צד 11) שורה 17 צ״ל: ומהם [נמכרו] לעבדים ולשפחות, ע׳ צד 15 בהרוז: נשבה עדר ה׳ כו׳. שורה 21 „חכמיהם" היינו: חכמי „קהלות האשכנזים" (שורה 12).

(צד 12) ע׳ מה שכתב החכם צונץ ז״ל בספר: „ליטעראטורגעשיכטע דער סינאג. פאעזיא, ז. 4—433 על ר׳ אפרים מחבר „הקינה **זאת** לפ״ק". ותמה אני עליו על מה שכתב שם כי רק שם „אפרים" חתום עליה, ונראה כי זה הוא ר׳ אפרים מווריעשנה הנהרג בשנת תט״ז, כאשר שער החכם צונץ ז״ל (ע׳ עמודי העבודה הוספית סימן ה׳ ו׳). — „באו אליהם באימה שפיכה" — ת׳ באימה צ״ל: בחמה (יחזקאל כ׳ ל״ג ל״ד).

(צד 13) ר׳ חנוך ב״ר אברהם אשר חבר הקינה „אל נקמות". נודע ע״י חבוריו הנדפסים „ראשית בכורים" פירוש על מזמור פ״ג, „וכוח יוסף והשבטים", והרבה מתשובותיו נמצאו בשו״ת „חנוך בית יהודה" לנכדו ר׳ יהודה ליב אב״ד דק״ק פפערשי והיה בגניזן בשנת ת״ה (חנוך ב״י סימן כ״א), ובשנת ת״ט (ע׳ הסכמת ר׳ שעפטיל הורוויץ לספר ראשית בכורים) ובשנת תי״ט היה באיטינגן (סימן קכ״ו) ועוד בשנת תכ״ב (ע׳ ס״י מ״ד). והנה מחבורו על ספר תהלים אשר הזכירו בהקדמתו לראשית בכורים הדפיס „פירוש נאה ומחודש על מזמור פ״ג שיר מזמור לאסף שנוהגין לומר בקר וערב בסוף התפלה" ובסופו כתב: „אלה הדברים אשר האצלתי מתוך חבורי הגדול על מזמורי תהלים אשר חברתי ויסדתי.... חנוך בן החסיד מהר״ר אברהם זצ״ל דרשן מפוזנין אשר הגלה בראש גולים ממדינת פולין הגר לע״ע פה ק״ק פראג יום ה׳ י״ג אייר שנת אגילה **ואשמחה בו** לפ״ק" עכ״ל. וכבר העיר החכם צונץ בספרו: „צור געשיכטע אונד ליטעראטור", 299, ששנת הדפוס שס״ח אינה מכוונת, ונראה שגם אותיות תיבת אגילה צריך לצרף אל מספר אותיות ואשמחה בו, וא״כ נדפס בשנת ת״ז ונראה שהמחבר היה מהגולים בשנת תט״ז, אשר אז גם אנשי קהלת גניזן שתו כוס התרעלה והמחבר נמלט משם ובא לק״ק פראג להתגורר שם. ובשנת ת״ח נתקבל לרב בק״ק איטינגן, ועל אודות יחוסו ע׳ עוד חנוך ב״י סימן קל״ז, ובספר וכוח יוסף והשבטים (דפוס אמשטרדם ה׳ ע״א) כתב: „ובני הגדול מו״ה יצחק נר״ו המתיק הדבר וכו׳ (והוא ר׳ יצחק מקראקא אשר הזכירו נכדו בהקדמתו לספר ראשית בכורים), וזכרונו הטוב עם זכרון בנו נרשם „בממורבוך" של עדת קריגסהאבער בזה״ל: „יזכור אלהים את נשמת הגאון המופלג מורנו ורבינו ר׳ חנוך מו״ה אברהם אשר היה כמה וכמה שנים אב״ד ור״מ במדינת פולין וחבר איזה ספרים והרביץ תורה בישראל גם לאחר שבא למדינת אשכנז, העמיד תלמידים וכו׳ נכתר בכתר תורה וכתר מלכות וכתר ש״ט" וכו׳. — י״א א״נ הרב המופלג החסיד מורנו הרב ר׳ יהודה ליב בן מה״ו חנוך זצ״ל שהיה כל ימיו יותר מל׳ שנה אב״ד ור״מ בפפערשי וכל מדינות שוואבן

וחבר איזה ספרים והיה אב ליתומים" וכו' (עי' מ"ש החכם פערלעס *) במ"ע מאנאטסשריפט להחכם גרעץ כרך 22 צד 512).

(צד 14) בחרוז: זלעפה וכו' צ"ל קרעו ת' קראו.

(צד 15) בחרוז: צרות וכו' צ"ל: „לכפרה" ת' לכפר כי בלי זה תחסר פה הברת החרוז, ור"ל שעי"י נתינת ממון הצילו את נפשם, ועי' בספר יון מצולה בס' גזירה דק"ק לבוב הבירה.

(צד 18—20): הרב ר' יחיאל מיכל ב"ר אליעזר. נמצאה ממנו הסכמה משנת ת"ג לספר שו"ע או"ח עם פירוש עטרת צבי ונחלת צבי הנדפס בקראקא משנת ת"ו עד שנת ת"ח, ובסימן שי"א סעיף ב' כתב המחבר וז"ל: „והובא כבר דבריי אל הרב הגאון והקדוש והטהור מוהר"ר מיכל מק"ק נעמירוב אשר בעו"ה שנה זו שנת ת"ו ח"ית לפ"ק נהרג בגזירת הרקים והרבה להשיב באריכות **), ונראה שעליו כוון ר' בצלאל מקאברין בספר קרבן שבת דפוס דיהרנפורט (דף י' ע"ב) וז"ל: „כאשר שמעתי מפה קדוש בדרוש שבת הגדול בק"ק נעמירוב ועריבים לשומעיהם מפיהם ולא מפי כתבם כי א"א לשום אדם להבין זאת כתבתיו כמ"ש בהקדמה שלי שהי' אי אפשר להבין וגם מה שנזכרתי את אשר שמעתי בעת אשר אנכי תרגלתי אצלו כתבתי בעט סופר שלי להיות הרות על הלוחות", וכו'. ועוד שם (דף י"א ע"א) כזה"ל: „לא אוכל לעמוד על סוף דעתו של רבי כי כל דבריו דברי קבלה הם" עכ"ל. והנה לא נדפסה ההקדמה אשר עליה רמז המחבר, אך נוכל לשער כי בשבחו של ר' יחיאל מיכל הוא מדבר.

---

*) החכם הזה תמה על מה שיפקד זכרונם של בני הרבנים המפורסמים הללו במימור-בוך של עדת פפערזעע, אשר שם היה מושב ר' יהודה ליב בעל חנוך ב"י. וכמו כן מצאתי באחד מנכדיו אשר היה מסדר אותיות לא זכר כי זקנו היה בפפערזעע וז"ל (בסוף ספר מלאכת מחשבת לר' זרח איידליץ דפוס פרא"ג): „ע"י הזעצער הבח' כ' העניך וואלף בהר"ר יצחק זעקיל יצ"ו מק"ק אויבן (?) ולע"ע פה ק"ק פראג נכד של הגאון הגדול המפורסם מהור"ר העניך, בעל מחבר ספר חנוך בית יהודה אשר היה יושב על כסא הוראה בק"ק גלהויזן יע"א" עכ"ל. וכ"כ בסוף ספר בית אהרן דפוס זולצבאך תקמ"ו ובספר פרדס דוד לר' דוד דיספעק כל"ד ע"ב, ואם כן דהיינו רוב ימיו היה אב"ד בעדה פפערזי מה זאת כי לא זכר רק מושבו בגלהויזן (Gelnhausen), אשר שם לא היתה עדה גדולה כמו בפפערזי ובודאי בימי עלומיו התגורר שם? ואפשר שהיתה איזו מחלוקת בינו ובין אנשי עדת פפערזי.— עוד ראיתי לציין פה מה שכתוב בסוף ספר אגרת בלב ים לר' גומז רפאל רוטשילד וז"ל בשבח אשתו: „אשה מהוללת.... מרת פרומעט'ל בת המנוח השמים במדות ובמעלות אשר היה ביחידי סגולה בקהלה המהוללה כהר"ר יהודה ליב ז"ל ונכד להגאון המחבר שו"ת חב"י שהיה אב"ד דק"ק פפערסא ומדינת שוואבן מגולגלת היוחסין" וכו'.

**) בסוף הספר כתב המחבר: אמר לבי.... ועוד אמרתי להודיע אחרי אשר הדפסתי בעת ההיא צרה גדולה על ישראל בגזירת הרקים, אשר ידוע נאמנה שהרבה נפשות מישראל יהרגו לאלפים ולרבבות וגם כי נגעה יד ה' אשר בעת הזאת נשארתי גלמוד מאבותי ומכל בני ההמון כלה ואבד ע"פ הדחק ההוא מוכרח הייתי להשמיע קצת מהלכות יו"ט וגם מהלכות תענית וה"ה ואמרתי להודיע במהרה אביא אותו לבית הדפוס בקונטרס האחרון, וכו' עכ"ל.—

(צד 27): צלי אש עצות (עי' ג' צד 33) נ"ל פירושו תינוק שנצלה באש המלהט מבין קורות ובדי עץ הנשרפים ומצינו בלשון משנה בלשון נקבה, עצה ת' עץ (עי' לעווי' וואַרטערבוך, ערכו), וכ"כ בספר יון מצולה (דפוס ווארשא ה ע"ב): „וקצת הילדים תחבו בשפוד וצלאום אצל האש והביאום אל אמותכם שיאכלו מהם.

(צד 29) הערה ב' ומחברת ב' צד 20 הערה 1: גם המו"ל ספר כריתות עם הספרים הנלוים לו כתב בהקדמתו: „בת עמי מרכבות עמי נדב הלא הם אנשי מדינת פולין אשר מעולם אנשי השם היו שהיו שלוים ושקטים עצו ופריו שוים טובים ומטיבים ועתה.... איש תמיד תוקד בקרבה, קרוב לשנים עשר שנה מחוץ תשכל חרב ומהדרים אימה כו' ועל טוב לב היהודים הדרים בפולוניא. גם עדים לנו דברי ר' חיים ב"ר בצלאל בספר וכוה מים חיים דפוס אמשטרדם (דף י"ז ע"א) וז"ל: „כי במדינת הרב ידוע שת"ל עם ה' אינו בזוי ושסוי כ"כ כמו בארצות האל וכל הנכרי הבא ברחוב היהודים אימת הצבור עליו וירא לעשות נבלה בישראל" וכו' ע"ש.

(מחברת ב' צד 8 הערה ג') ספר „טוב טעם" וצ"ל „טעם זקנים".

(צד 11 הערה א'): יפה הגיה ה' יאפ"ז נ"י, אך אם כן הוא בכ"מ כמו שנמצא בשתי העתקות „וקורותינו מתי יהנם". עוד יש לומר שצ"ל וקוראותינו שתים והנם מלשון הכתוב (ישעיה נ"א י"ט), ור"ל אלה אשר נואקים כי שוד ושבר ורעב וחרב באו עליהם, כבר הקריבו את קרבנם דהיינו את עצמם לעשות רצון אבידם שבשמים.

(שם): בר"ח אדר שנת ת"ח בפרשה שהתוכחה בו נזכרה. נ"ל שצ"ל כ"ה אייר, והיה יום זה בשנת ת"ח ביום א' פרשה בהר בחקתי.

(צד 12 שורה 1 מלמטה): כ"ד. אפשר הוא ר"ת: בעלי דת או צ"ל כת ת' ביד.

(צד 14 שורה 13) ת' לשרים צ"ל לשורים ע"י פדר"א פ' כ"ה.

(צד 19) תילם לנו הצוררים שאלו נשבו (בב"י: תליא..) אפשר צ"ל הישלים לנו הצוררים מלשון איביו ישלים אתו, ומלה שאלו צריך להנקוד שְׁאֲלוּ ואפשר צ"ל הגלה אלינו הצוררים, ר"ל שהקב"ה הגלה אלה הפוחזים אל המקום שאנו יושבים שם.

(צד 24 הערה 12) בעל שארית אשר כפ' ל"ב יספר מה שקרה לאנשי פולין וליטא משנת ת"ח, ואילך העתיק דברי בעל הש"ך במגלת עיפה וז"ל: „ובפרט בקק לבוב בעת אשר היתה במצור וכו' היה שם דבר ורעב ומתו כמה אלפים וכו' ונאספו אל עמם הרבה גאונים וראשי ישיבות מ"ו הגאון הגדול מו"ר יהושע ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא" וכו' ע"ש. ונראה כי ממלת „ונאספו" מתחיל ענין חדש ומודיע כי בעת ההיא עת צרה ליעקב הרבה גאונים הלכו לעולמם ואף בעבור זה ראוי לקביע תענית ואין כוונת דבריו שכל אלה הגאונים מתו בלבוב. ומה

שכתוב בסיף ההערה כי נעדרו מאתנו בישנת שכ״ד, בודאי אינו אלא טעות הדפוס כי בעל מצבת קדיש אשר עליו סמך בזה שער כי נפטרו בישנת תכ״ד וגם זה לא יתכן כי ממגלת עיפה אשר בישנת תט״ו יצאה לאור עם ישבט יהודה ולפי ר״נ ראבינאוויץ ז״ל (הערות ותקונים לספר עיר הצדק צד 8) כבר מצאה לה מקום בסליחות דפוס אמישטרדם ת״א נראה היטב כי סביב לישנת ת״ח נפטרו.

* * *

מחברת 3 (צד 8) מישפחת „מנוישקריבי״ אישר ר׳ מישה נראל היה מצאצאיה עוד נודע לנו ר׳ יחיאל בן מישה בן יחיאל בן יוסף בן חיים הכהן מנוישקריבי אשר חבר ספר חכמת נשים (עי׳ במזכיר לרמיש״ש שנה י״ט צד 34).

(צד 9) על ר׳ יוסף ב״ר יצחק הלוי ממיץ עי׳ ג״כ עיר הצדק צד 30 והערה 35, ומלבד נכדו ר׳ יוסף ב״ר שמשון ישטטהאגין ממיץ (אשר בישבחו ובישבח בניו והותנו הפליג ר׳ מישה חאגיז בספר מישנת חכמים סימן ר״נ) עוד נודע לנו חתנו בעל ספר עדות יעקב על תרי״ג מצות אישר (לפי מ״ש על שער הספר) „חבירי האלוף מהר״ר יעקב כ״ר יקותיאל קפמאן ז״ל חתן הגאון מהר״ר יוסף לוי אישכנזי ז״ל דק״ק מעץ״.

(צד 13 הערה 3) תולדות ר׳ טוביה כ״ץ כתבתי בקצרה בספר: Allgemeine deutsche Biographie, Band XXII, Seite 436. ועיין בספרו של ה״ר בערזאן הנכתב בלישון פולני, ומיש״כ החי צונץ בס׳: Gesammelte Schriften I. S. 193.

(צד 17 הערה): גם בספר מעשה טוביה דפוס יעסניץ ל״ב ע״א בדרוש ישני לר׳ מישה כ״ץ הביא את האלוף ה״ר יעקב בן ר״ף מקרעמניץ ז״ל וכתב עליו „זה דודי וזה רעי אישר בו אתפאר״ ועוד אוסיף לתולדותיו מה ישהביא בספר מעשה טוביה כ״ט ע״א ול׳ ע״א מורי ר׳ מן, ואפישר הוא אישר מצאנו זכרו בישו״ת מישאת בנימין סימן ק״ז, ועי׳ עוד קובץ על יד (ישנה ג׳ צד 27, 16).

(צד 25 הערה 2): ר׳ מרדכי ב״ר נפתלי הירש גם היה תלמיד בעל הב״ה (עי׳ קטרת המזבח י״ז ע״ב) וישם (כ״ג ע״ב) כתב ישבגזירה רעה ישהיתה בארץ פולין נהרגו על קדושת השם ארבע מאות אלפים נפישות הסידים ואנשי אמת היו.

(צד 32) נ״ל כי מה ישיסיפר בפירוש הסליחות: „זה הפזמון וסליחה ט׳ „אני איר״א מצאתי שיסד אותה ר׳ ישפטיה״ קצתו אמת וקצתו בטל, כי רק הפזמון „ישראל נושע״ חברו ר׳ ישפטיה אמנם הסליחה „אני יום איר״א״ (כצ״ל) והיא אצלנו בסליחות ליום ישני כמנהג אישכנזים, ר׳ ישלמה הבבלי יסדה וישם נמצא הדבור „הישאר מלבתתם בבית הבד״, והנה במעישה ר׳ ישמעון הגדול (הו״ל החכם ר׳ ישזח״ה נ״י במ״ע ישורון כרך ו׳ צד 121 - 124) יסופר ענין זה באופן אחר וז״ל (צד 122): „וגם רבנו ישלמה הבבלי היה בדורם (ישל רגמ״ה ור״יש הגדול) והיה דר באספמיא רכתי בגזירות סליום (צ״ל בסיליוס, וכן הגיה החי המו״ל) הרישע ישהיו לוקחים היהודים וכותישים בגתות ונעישה נס בימיו ישלקחו זקן מת ונתנוהו בגת ונישמטה הקורה והרגה כל סביביה ונתבטלה הגזירה ויסד על זה

סליחה אני יום אירא" עכ"ל, ולבי אומר לי כי שם ר' שפטיה בא בטעות בפירוש הסליחות ועיקר ההגדה היתה על ר' שלמה הבבלי כדי לפרש כוונתו במה שאמר „השאר מלכתתם בבית הבד", והיה רמוז שמו בר"ת ר"יש דהיינו ר' ש ל מ ה ובטעות כתבו התיבות במלואם ר' ש פ ט י ה, וא"כ יש יסוד להשערה (צד 33) שר' שפטיה היה אביו של ר' אמתי אשר כנראה בארץ אשכנז הי' מגוריו בימי מסע הצלב הראשון (עי' צונץ: Literaturgesch. S. 166), ואין עוד להחליט שהיה בן דורו של ר' שלמה הבבלי (ע"ש צד 235) ובפזמונו אין שום רמז על זמנו.

* * *

ל מ ח ב ר ת 2 (צ ד 25): ר' שמשון במהו"ר פסח אוסטרפולי הניח אחריו ברכה בפירושו לספר „קרנים" ממקובל קדמון והובא לבית הדפוס בזאלקוא ע"י בן אחותו הרב המגיד מו"ה פסח במוה"ר יצחק ובן אחיו מוה"ר פסח במו"ה שמואל (כנראה בשנת תס"ט), ועוד הוסיפו בו „לקוטי שושנים" מכתביו ושמם נאה להם כי נמצאו בהם כמה פירושים עמוקים ואמתיים כאשר תראה מביאורו למאמר אחד ממדרש רות הנעלם ולתרגום תהלים (קמ"ד ח') אשר הצגתיהו לעין כל ביאהר־ביכער ח"א צד 223 (ועתה ראיתי שגם הרמב"ם מצא בתלים קמ"ד ה' יתד לתלות דעתו המסכמת עם דעת המתרגם באמרו בתשובה אחת הנדפסת בקובץ תשובות הרמב"ם ח"א סימן ק"ם: שהתורה (ר"ל המקרא) העידה עליהם אשר פיהם דבר שוא וימינם וגו') וגם פירוש הר"ש מאסטרופולי לספר קרנים הולך למישרים בדרך פשוט ומובן ע"פ הקדמות הנצרכות להבנת הספר הנ"ל אשר כלו ברוך חדה מדבר, והנה הר"ש הנ"ל מלבד שהיה בקי מאד בספרי הקבלה ובפרט בכתבי האר"י, עוד היה חד־השכל עד להפליא, מפשר הלמ"ן, ומשרא קטרין כדניאל איש חמודות, כאשר אראך בדוגמאות אשר לקטתי מספרו זה ומספר קטן המכונה „כתבי של הקדוש מהור"ש" (דפוס אמשטרדם תמ"ז) *), וגם בספר קרנים הנדפס פעם שנית באמשטרדם תקכ"ה הוסיפו קצת לקוטים על הנמצאים בדפוס זאלקווא. ונראה שמכתבי מוהר"ש נלקחו, ועוד קטפתי מזמרת פירושיו אשר הובאו כפעם בפעם בספר אספקלריא המאירה ומפירוש הגדה של פסח לר' נתן שפירא אשר נכללים בו קצת מביאוריו (דפוס קראקא תרל"ד 1874) **) ואפתח

---

*) גם נדפס מעבר לשער „יפה נוף" שהוסיף מפי הקדוש המקובל כמהור"ר נתן נטע ז"ל אשר היה מקדש שמו ברבים בהריגת עם ה' בק"ק ברודא (והוא בעל ספר יון מצולה עי' אהרביכער ה' צד 169) והמו"ל קרא את שמו „משה מווילנא נקרא שמו ר' משה ר' מיינסטרש" ז"ל שהוא בעל ספר פנים מסבירות דפוס פראג תנ"ג).

**) ועוד מצאתי מביאוריו בהקדמה לספר רגל האומר ולספר מנחת יעקב סלת אשר הגיהם חברם ר' יעקב הכהן מיאשוב ובספר אורי וישעי לי"נ ע"ב ובספר להב תרומה מר' אהרן קרענגלופקער בכמה מקומות ורובם מתאימים עם מה שנמצא בספרים הנושאים את שמו על מצחיהם.

כמה שהביא תלמידו ר׳ יעקב קאפיל זסובר בספר נחלת יעקב (ז׳ ע״א) וז״ל: „עוד יש לי להקדים הקדמה מה ששמעתי בימי חורפי מפי מ״ו איש אלקים המקובל, קדוש יאמר לו, מהר״ר ישמשון אסטרפאלי ה״ד, וז״ל: „ממונה על הים נקרא רד״ל והם אותיות שלפני מש״ה וזה מה שתקנו אנשי כנסת הגדולה בוקע ים לפני משה *), ר״ל לפני אותיות שבמלת מש״ה בא״ב שהוא רד״ל, רי״ש קודם שי״ן של משה, דל״ת קודם ה״א של משה, למ״ד קודם מ״ם של משה, דפח״ח ושפתים יושק, והוא כתפוח במשכיות של זהב כי לא שמעתי משום אדם בעולם ולא מצאתי באיזה ספר ששמו של הממונה של הים כך הוא. אעפ״כ לא נכחד ממנו מלכתוב דבריו מפני שידוע לרבים שרוב דבריו היו ע״י מגיד שהיה אצלו, חבל על דאבדין ולא משתכחין. בכל ע״ש קודש הלכתי אני וחברי שהיה ניסו אצלו והגיד לנו דף אחד זוהר מהפרשה השייך לאותו שבוע״ עכ״ל.

ועתה אעביר לפניך עוד איזה מפירושיו הראוים להשים עין עליהם.

א) איתא בלמודי האר״י ז״ל: „פרעה פגם באותיות מ״י של אלהים עליון שמכונה בסיד מי ה׳ אשר אשמע בקולו, ואח״כ פגם באותיות מ״ה של אלהים תחתון באמרו מה זאת עשינו״ עכ״ל. ולדעתי הוא סיד, שבתחלה כאשר פגם באותיות מי של אלהים נשאר אותיות אלה מאותיות אלהים, ואח״כ כאשר פגם במה של אלהים נשאר אותיות אלי, וזהו סיד וירדו כל עבדיך אלה אלי, (שמות י״א ח׳), ר״ל צריך אתה לתקן מה שפגמת באותיות אלה אלי, לכן כאשר נטבע בים כתיב וישובו המים ר״ל מי של אלהים עליון ומה מאלהים תחתון, וזה המים מה מי והוא פלא. (דברי מהר״ש בפירוש הגדה של פסח בד״ה בארעא דמצרים).

ב) איתא בלקוטי הפליאה דר״ג ע״ה: „ואתה ה׳ מגן בעדי, וכשחלה יאתפח הוה קרי עשה למען עשן פר״ה בעד״י, והדברים סתומים מאד, ולדעתי הסוד כך הוא: פרה עשן בעדי הם אבותיו של דוד פרץ רם חצרון עמינדב שלמון נחשון ביעז עובד דוד ישי כאשר כתוב בסוף רות, ולפ״ז האמת יורה דרכו עכ״ל. (פירוש הגש״פ בד״ה מתחלה עע״ז).

ג) איתא בזוהר חדש **) מיכאל מלכיאל שנגדיאל הם עזרו ליעקב בעת צרתו מעשו (צ״ל ועשו?) בכח העליון ומספרם עזרת ואנו צריכין לבין באמרינן עזרת אבותינו עכ״ל. ולדעתי ז״ש וישלח יעקב מלאכים גימטריא מיכאל שנגדיאל מלכיאל ***) במנין עזר״ת, וזהו לדעתי סוד נפלא, וישלח יעקב מלאכים פירש״י מלאכים ממש נוטריקון מיכאל מלכיאל שנגדיאל ר״ת ממש והענין פלא עכ״ל (שם ד״ה צא ולמד ודן ידין דפוס אמשטרדם כ״ד ע״ב).

ד) איתא בפליאה: „אין מניחין תפלין אלא בשבת״ וכו׳ עכ״ל. לדעתי דאיתא בכנפי יונה חלוק ד׳ אסור להניח תפלין אלא מי שקרא תורה נביאים כתובים. תורה בספר בראשית, נביאים בספר שמואל, כתובים בספר תהלים

*) דיוק יפה הוא זה בהרי גם נפני בני ישראל נבקע הים.
**) לא מצאתי כזה בדפוס אמשטרדם.
***) דוק ותשכח.

וז״ש אין מניחין תפלין אלא בשבת נוטריקון ״שמואל ״בראשית ״תהלים כל מי שאינו קורא בהן אסור להניח תפלין והענין פלא (שם בד״ה ולא נתן לנו את השבת).

ה) איתא במקובלים שר״ג היה מעובר מן ששה נשמות (ע׳ בפי׳ הגש״פ בד״ה ר״ג אומר) ועי׳ בסה״ד ערך ר׳ גמליאל הזקן מה שהשיג עליו בזה.

ו) רבים וכן שלמים שאלו את פי, והם תושבי ק״ק לובלין, ע״פ כתב מ״ש במדרש הנעלם *) על פסוק שנים שנים באו אל נח אל התיבה אילין אינון יומין דמשלימין בהון הלל הגדול, ע״כ המדרש, והמדרש הזה נעלם מאד וגם הקדוש הרב הגאון בעל מגלה עמוקות לא אמר על זה שום פירוש, וגם המקובל מוהר״ר ליב **) לא פירש על זה כלום, וגם שארי קדושים לפי דעתם המדרש הזה מאין פותח, וכתבתי לע״ד החלושה והקלושה, והלא כבר נתנו סימן להשלמת ההלל שסימנו בבט״ח ר״ל ב׳ ימים של פסח ב׳ ימים של שביעות ט׳ ימים של סוכות ח׳ ימים של חנוכה, ואמרינן בעלמא כל מלי רמזא לנו הקב״ה באורייתא והיכן רמיזא הנ״ל ואחשוב שכאן הוא רמיז: שנים שנים באו אל נח ר״ל ש נ י ם דכפל קרא רומז לשני ימים דפסח ולשני ימים דשבועות, ב א ו מספרו ט׳ רומז אל ט׳ ימי הסכות, א ל נ ח מספרו ממש חנוכה, באלו ימים משלימין הלל וכו׳ עכ״ל (דן ידין כ״א ע״א ופי׳ הגש״פ ד״ה הללויה).

ז) איתא בזהר פינחס (עמוד רנ״ט) וז״ל: אשתארו שאר יומין דאינון גד״ה וסמני חר״ש כי שם מבואר באיזה ימים היו מנסכין מים ביומין בו״ז וכו׳ עכ״ל. והנה הגאון מהר״ב יפה פירש עד״ז גד״ה הוא דבר סתום, וגורס אגד״ה בהוסף א׳ ע״ש, ולדעתי פירושו כפשוטו גד״ה ממש חר״ש ר״ת חמישי רביעי שלישי והיינו גד״ה: ג—שלישי ד—רביעי ה—חמישי, הרי גד״ה ממש חר״ש והוא נכון עכ״ל.

ח) איתא בבחיי פ׳ האזינו: וחש עתידות למו. ויש במלת ל מ ו רמז וסימן לגאולה, ומיום הדפסת ספרו לא נודע פירושו כלל, וסודו לדעתי פסוק יש בדניאל: כי למועד מועדים וחצי וגו׳, ל מ ״ ו נוטריקון למועד מועדים וחצי, וזהו שכתב ויש במלת ל מ ו וכו׳ עכ״ל (כתבי מהר״ש ועי׳ אספקלריא המאירה קכ״ג ע״ב).

ט) נשאלתי מן ש״ב הגאון הגדול המפורסם מו״ה יושע נר״ו מושל בגבורתא בק״ק קראקא יצ״ו, מה שמצאנו במדרש הנעלם וז״ל המדרש ככתבו וכלשונו: ״כד ישראל חייבין אתקיים בהון ובפשעכם שולחה אמכם ואשתאר אמחין דא הוא אמהין ראש אויביכם, וכד יתהדרו ישראל בתיובתא אתהדר אמכם לאתראה, בישעתא דא אשתלימו ח׳ בגדים דלביש כהנא רבא ביומא דכפורא״ עכ״ל המדרש הנעלם בזהר חדש וקשה להולמו, והגאון מהר״ן מקראקא כתב עליו וז״ל: ״המדרש הזה היא סתום וחתום עד ביאת מורה צדק כי צודו גבורים ממנו אפילו פירוש

*) מקומו נעלם ממני כעת.

**) נ״ל שהוא המכונה ר׳ ליב בעל קבלה ושמו השלם היה ר׳ יהודה בן משה אהרן במואל חבר פירושיו על ספר עשרה מאמרות הובאו בפירוש הנקרא יואל משה (דפוס אמשטרדם ת״ע וע״ש בהסכמת הרב ר׳ מענדל ר׳ אבינדורש מפפד״מ).

המלורת" עכ"ל מהר"ן בעל מגלה עמוקות, ומי שיש לו שכל שוה יראה שזה המדרש הוא עמוק וכמה קדושים דרשוני ושאלוני לבאר להם היטב וכו', ומגודל אהבתי דמר בהיותו עצמי ובשרי ואהבת עולם אהבתי' לא אכחיד אמרי מלבאר המלות והענינים בקציר מופלג ולא הסוד כי קצרה היריעה מהכיל סודו.... וידוע מכתבי האר"י ז"ל כאשר ישראל חוטאים אז הקב"ה עושה את עצמו כמו כ ה ן ה ד י ו ט ומשמש רק ב א ר ב ע ה בגדים והדבר הזה שנוי ומשולש בכתבי המקובלים קטנים וגדולים איש על מחנהו ואיש על דגלו... הנה ידוע כהן גדול היה משמש ב ש מ ו נ ה בגדים כהן הדיוט בארבע בגדים ואלו הבגדים ששמש כה"ג (אבנט, מצנפת, כתנת, מכנסים, אפוד, מעיל, חשן, ציץ) אבל כהן הדיוט שימש רק בד' בגדיב.. והנה הסוד במדרש הנ"ל הכי פירושו כד ישראל חייבין אתקיים בהון ובפשעכם שילהה אמכם ר"ל... אנכי שולה הד' בגדים הרמוזים במלת **אמכ"ם** שהם ר"ת **א**בנט **מ**צנפת **כ**תנת **מ**כנסים... ונשארין ד' בגדים שהוא ר"ת **אמח"ץ** **א**פוד **מ**עיל **ח**שן **צ**יץ כמי שכהן הדיוט משמש רק כד' בגדים (אף שבגדיו ית' המרומז במלת אמח"ץ אינם של כהן הדיוט מ"מ נשתיה הוא ית' לענין זה שמשמש רק כד' בגדים ודו"ק)... וכד יתהדרון בתיובתא אז יתהדר א מ כ ם לאתראה... (ד' בגדים המרומזים במלת אמכם) והוא פלאי והוא רהוט יכפר כ"ד ש"ב ואוהבו שמשון במרגא ורבנא מהור"ר פסח עכ"ל (דן ידין דפוס אמשטרדם דף כ' ע"א ובספרים אחרים).

י) וקושטא דמלתא ראיתי בכ"י איש קדוש המקובל האלקי הגאון מוה"ר ש מ ש ו ן מאוסטראפוליא שכתב להגאון מוהר"ר נטע אב"ד בק"ק אסטרא זצ"ל *) וז"ל: „שוב (צ"ל ש"ב ר"ת שאר בשרי) אדוני מ"ו פ"ה ארון הקדש באתי לכתוב שורותיים כי מה שזכני השם וגם בפיטן שבת נחמו **) וז"ל: דין נשמע, תורת שמע, בכל לשון להשמע, (נ"א להתמלל וכס"א הנוסהא להתפלל) הלא נודעה, ב א ר ב ע ה, אשר פירשו זקנינו", ודבריו סתומים מאד והנה בעל הפירוש שבסדור פירש וכתב ע"ש, אכן אדוני מ"ו הנה בשבועה חי העולמים ית' וית' כי בלילה הזה פרשת וארא שעבר ראיתי להגאון הגדול מהור"ר נטע מקראקא בעל ספר מגלה עמוקות בחלומי בחזון לילה ואמר לי שפי' החרוז הזה בארבעה אשר וכו' יש לו רזן עילאין אכן לפי פשוטו ה"פ „ש ב ד' מסכתות בגמרא מוזכר ששמע בכל לשון לא פחות ולא יותר ואלו הן מסכת ס ו ט ה דף ל"ג (והעיקר הוא בדף ל"ב סוף ע"ב), ב ר כ ו ת דף י"ג מגילה דף י"ז, ש ב ו ע ו ת דף ל"ז (ובאמת ראיתי בגמרא שלנו דף ל"ט ע"א) והענין פלא אראה בנחמה וכו' שגליתי להוד כת"ר מה שללבי לא גליתי" עכ"ל.

---

*) נ"ל שהוא ר' נתן נטע ב"ר משה מרדכי כהנא חבר הספרים על הדפסת ס' או"ה עם פי' נחלת צבי בשנת ת"ג ובנו הוא חתום על כמה הסכמות בשם מרדכי בן הגאון נתן נטע כהנא הממונה על גבאי מדינת רוסיא, והתשובה אשר כתבה נדפסת בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג להגאון מו"ה ר' מרדכי זוסקינד רוטנבורג סימן כ"א ויש לי עוד דברים בזה אלא שאין כאן מקומם.

**) בהגהה: שתי פעמים מקיימים.

מהדוגמאות האלה אנו רואים כי לא כדרך רוב המתעסקים בקבלה אשר כל חכמתם תבולע והיא תופיע כמו אופל צלמות ולא סדרים והם זרעו וקצרו וטחנו ואנו אין לנו מה לאכול, דרכו של ר"ש אסטרופולי כי אף אם כל דבר ודבר הנמצא במדרש הנעלם או במדריש פליאה ובכתבי האר"י ובספרי קבלה כל אלה היה קדיש קדשים אצלו, מכל מקום בחן ובדק היטב למען הכיר יסודו ומוצאו בהשכל ודעת ובינתו העמוקה עמדה לו למציא אמתתו ולהסיר מסוה הסוד מעל פני כמה מאמריהם עד שיעינינו רואות כי אינם אלא חדות והמצאות אשר נכתבו על הספר או נמסרו לתלמידים ומחבריהן העלימו פתרונן, והנה האחרונים עמלו לפרש כמה מאמרים הנזכרים בשם „מדריש פליאה" ואין מי יודע להראות מקומם והם כחידות סתומות, ולבי אומר לי כי כל אלה רק בדרך חדה נאמרו במילי דבדיחותא, ומי שירצה לפרשם ילך בדרך הסלולה לנו ממהר"ש אסטראפולי אם בינה יתרה יש אתו ימצא כוונתם האמתית.

ב.

הוספות.

1) הרב בעל חש"ך חבר בק"ק העלישויא קינה „אל מלא רחמים" על הרוגי שנת ת"ח ות"ט ונדפסת במכ"ע כוכבי יצחק (מחברות 23 צד 4) ע"י החכם ר' גרשון וואלף *), וז"ל:

אל מלא רחמים שוכן מרומים, ברחמים ובים העצומים, יזכור לגמול עולמים, גאונים ורבנים גדולים ורמים, תופשי התורה תלמידי חכמים, דורשי חמורות ודורשי רשומים, יחדיו על קדושת שמך היו תלוים, הקדושים והטהורים הנאהבים והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו לעולמים, ונהרגים ונשחטים ונחנקים כזבח שלמים, נסקלים ונשרפים בגחלי רתמים, זקנים ונערים ישבים ועולמים, היו נהרגים בבזיון בושים ונכלמים, חסידים וחסידות ישרים ותמימים, גמרו קדושת השם בלב תמים, טהורי לב בלבבות שלמים, אמנו אבל אנחנו אשמים, ילדים אשר אין בהם כל מומים, והם מבני יהודא מן הפיתמים, כמה רבבות נשפך דמם כנחלים וימים, נחל קישון גרפם נחל קדומים, לאין מספר נהרגו באתים וקרדומים, משל בגוים מנוד ראש בלאומים, מי יכל לשער הנהרגים כל הימים, הין טובים חללי חרב כמה פעמים, נישאו ראש שונאינו רבים עלינו קמים, רקים וקדרים

---

*) המו"ל מעיר במה שכתב כי גם הקינה („אל מלא רחמים") לכבוד נשמת הגאון ר' אליעזר ב"ר אברהם הלוי זצ"ל, בעל הספר יסודה, ובעת היא נדפסת ג"כ בבית אוצר הספרות (שנה ב') ע"י הח' קויפמאן ע"פ העתקה אחרת. — (ובר"ת כבוד שם המחבר ושם אביו ז"ל: שבתי בהגאון מהור"ר מאיר כהן — ה"י). —

ויצאו עמים עלינו נלחמים, ספרי־תורות אורים ותומים, רמסו ושרפו עם נפשות קדושות, ויהיו ישניהם ערומים, ערו ערו יסודות ומשכנות ורומים, מקדשינו ובתי כנסיותינו בכלפות ומהלומים, פרשו עלינו מצודות וחרמים, אהלי אדום ישמעאלים ויתר העמים, צדיקים וצדקניות יסידי עולמים, יותר ממאה אלפים לטבח מושלמים, קהלות גדולות קדושות וחשובות כמו אלף נרשמים, רעדה אחזתם שם והחריבו מחבלי כרמים, ריבה י״י ריבנו והצילנו ממתקוממים, כפר לעמך ולא יכחד ישמו כלאומים, ישלם יום אבלי וישלם נחומים, הר ציון תכונן ובנה על הרי בשמים, תקים דברך אשר נביאך נאמים, נאם י״י ושבתי לירושלים אמן!

2) בספר החיים לר׳ שלמה בלאגג ז״ל (דפוס הנובר תרל״ה 1875 צד 329) נמצאת קינה על הרוגים הנ״ל וז״ל:

אל מלא רחמים הוא יפקיד ברחמים העצומים הנפשות הקדושות והתמימים... קהלות קדושות שמסרו [נפשם] על קדושת השם, בעילה וכחטאת וכאשם, בעלי תרסין הכמי הרשים, בחורים ובתולות טף ונשים: בקהלה המפוארה ק״ק לובלין והרגו [צ״ל נהרגו] ישמה תלי תלין, ישבת משוש חדוה וגילין, נפשם בטוב תלין: הנמלטים מהרכות השיגו[ם] בק״ק קורבא ¹) האכזרים, יהרגו [צ״ל והרגו] זקנים נשים ואנשים בתולות ובחורים, שפכו דמם כמים המוגרים: הבט משמים וראה שוכן מעונים, הנהרגים בליטא ובוואלין דשנים ורעננים, [ב]קאוולי ובגליל חעלם הרגו המונים, חסידים ותמימים אבות ובנים: בכל הסביבות עשו בהם שפטים, אבות ואמהות ובנים נשחטים. אתה הוא מלך אסור ברהטים, יאכלו אויבך [צ״ל אויביך] בחרב לוהטים: בכל הערים מלאו זבחים, באכזריות המה נתחים לנתחים, ילדים וילדות עוללי טפוחים, אדירי התורה שעשו בה ציצין ופרחים: ראה המה שעשו בצאנך, בקהלות הקדש בגליל [?] ובפולין ק״ק פוזנא עם קדושך, גם בקהלות הקדושות בפולין קטן בק״ק נעמירוב בני בחונך: ישכך נא חרון אפך, על יתר הפלטה יכמרו רחמיך, בזכות הקדושים הצילנו וברכנו בשלומך: בדם קדושים תכבס לבישך, והקדושים יהיו באור הגנוז ליראך, עין לא ראתה אלהים זולתך: בפלגות נהרי דבש והמאה יזכרו (?) בחונך [צ״ל בחוניך], הנהרגים על קדוש שמך, רוח ה׳ תנחם בגן אמונך [צ״ל עדנך]: לפנים ממלאכי השרת תהיה מחיצתם, השלום יהיה במושבותם, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם, יבואו בשלום על משכבותם ונאמר אמן, עכ״ל.

לא ידעתי מאין העתיק ה׳ בלאגג התפלה הזאת אשר כנראה חתום בה שם המחבר אברהם בתיבות אתה הוא מלך... בכל הערים... ראה המה... ודעת לנבון נקל כי גם הרוגי שנת תט״ז יזכרו פה.

3) במ״ע המגיד (שנה י״ח צד 177) נמצאה קינה על הרוגי ת״ח ות״ט ונראה שהיא עולה בד בבד עם קינת בעל תוי״ט (מחברת א׳ צד 10) וז״ל:

אל מלא רחמים שוכן מרומים המציא מנוחה... לנשמותיהם של הרוגי נעמרוב הגדולה והעדינה, בארטשופקא, פארביאטש, טולטשין

¹) נ״ל שהוא קורוב סמוך ללובלין; עי׳ בספר מעבר רב בהקדמה ספר גאון צבי ויהגן נומער 8.

ובאהלינא, באה, הומיה וקאסטנטינא, נאהראל וזלוויא קראשניק ושעבערשינא, ושאר קהלות קדושות כשליש מאות במספר ובמנינא, ובמחוזי רוסיא ואוקריינא, ליטא, פאדלייא וואליגא; חכמיא ספריא.... בראשם הגאונים מה"ר יחיאל מיכל בה"ר אליעזר.... מה"ר חיים בה"ר אברהם, מה"ר שלמה בה"ר שמואל הלוי, מה"ר יצחק, מה"ר אליעזר ב"ר יקותיאל, מה"ר עזריאל במה"ר יעקב יצחק, מה"ר משה בן בה"ר יונתן, מהר"ר ישראל, מהר"ר לאזיר, מה"ר יעקב, מה"ר שמשון....

4) רבי יעקב קאפיל מרגליות, אשר מספרו קול יעקב העלית איזה דברים במחברות א' צד 32 הערה כ"ח כתב בהקדמתו לספר מזבח יעקב (דפוס וויניציאה תכ"ב) וז"ל: אני התלמיד עפר של רגלי תלמידי חכמים הנישאר מבני הגידא (צ"ל הגולה), ואני נישארתי לבדי מבתי ומבני ומכל נכסי לא נחתי ולא שקטתי ולא שליתי, אתן שבח לאל שהציל אותי מכף כל אויבי אמרתי בלבי כי מה יש תכלית ישלי אדם בעולם הזה מה שעמלתי ויגעתי, כי המעורת הם טעית, כי היום באות ולמחר הם נעות, כמש"א חז"ל למה נקרא שמם זוזים שזזים מיד ליד, אמרתי בלבי ורוחי עוררתי לדפוס מזבח יעקב נכספתי לילך לארץ ישראל מתושבי בית המדרש להיות חלקי, אבל מה אומר ומה אדבר ומה אצטדק כי המר שדי לי מאד, כי בני ובתי וקרובי נישארו בשביה וכרוב מגנה ועגינא מוכרח אני לילך ממדינה למדינה לקבוץ על יד אם מעט ואם הרבה, טלאים הנדחים האובדים ביד זרים אכזרים ובכל יום אלה מצפים, כי ידוע זה בכל העולם הרבן של פלונייאה אשר לחרב להרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי, כי כשבי כולהו איתנהו ביה, לכן אנשי סגולה בני אל חי המורגלים במצוה רבה פדיון שבוים, כמו שעשו אנשי סגולה אנשי שם טוב נדיבים חסידים בנן של קדושים רחמנים בני רחמנים הקהל הקדוש קושטנדינה, ובפרט החכמים השלמים.... עושים חסד עם בני ישראל הנתונים ביד אדונים קשים [1]) ופדו אותי יש לו העולם (צ"ל „ישליו אהלם" כמו בהקדמת קול יעקב) יהי שלום בחילם חיים עד העולם עכ"ל. ובסופו נמצאת קינה על הרוגי פולאניה (עיין בסוף המחברת הזאת ותמצאנה).

5) נמצא בידי ספר קטן בתבנית שמינית, מחזיק ז' דפים, וכתוב על השער:

ספר אהל יעקב, שחבר החכם מהר"ר יעקב בהקדו"ש בהר"ר שמעון מתושבי ק"ק טאמשוב, אשר לקח זמרה אחת מדרשותיו דרוש אחד על פקידת שרה ועל עקידת יצחק להראות עיני המשכילים ונדיבי עמים איש אשר ידבנו לבו ישיקנו זה הספר להיות לו לעזר מעט למלאות חפץ נדרו מה שקבל עליו בעת הציה בגזרות פלונייא בשנת ת"ח בק"ק נעמריב שהרגו אשתו ושלישת בניו ובשנת תט"ו התחדשו גזרות ישנות גם הדשות ומתחת החרב שהיה מונח

[1]) התוגרים פקנו את השבוים מידי הקדרים.

על צוארו קבל עליו לעלות לירושלים קרתא ובזכות זאת הצדקה יהלוך ה׳ לפניהם לפנות דרכיהם לגאולת המשיח במהרה בשמחה וצהלה אמן כן יהי רצון.

נדפס פה וויניציאה שנת **הכתב** ליצירה (תכ״ז לפ״ק).

והא לך הקדמה של הרב המחבר.

„אמר המחבר: אני הצעיר נכה רוח ושפל יעקב בן הקדוש מהר״ר שמעון מתושבי טאמשוב אחר שראיתי גדולת נפלאות נוראות יתברך שמו כשהייתי במדינת פולאניא בארץ גזירה בגזרות קשות ומשונות בשנת ת״ח לפ״ק ותצא אש בקהל נעמרוב שגבר האויב בחמה אכזריה והרגו עשרת אלפי איש עם טף ונשים מבני ישראל, והנה אור חשך בעדי שהרגו אשתי ושלשת בני וישבתי בארץ נוד עד שנת תט״ו לפ״ק ובשנה ההיא התעוררו צרות רבות ישנות וגם חדשות ופגעה בי מדת הדין ועברו עלי גזרות משונות הוה על הוה, בזיזא בתר בזיזא, עד כי באתי למה שמאוחר בקרא דבר וחרב ורעב ושבי וכל מה שמאוחר בקרא קשה היה מראשונה, וכל אלה נסיתי עד כי באתי לשבי עם אשתי [1]) ובני בכבלי ברזל לאיש אכזרי אשר לא יחון פני זקן ונער ואקוה לנוד ואין, ולמנחמים ולא מצאתי, והכו אותי במכות מרורים ויסורים קשים. וככל עת, הלכתי למי[תה] ובחרתי מות מחיים ופרשתי כפי לאלהי אבי שבשמים וידר יעקב נדר בעת צרה אם יהיה אלהים עמדי ויצילני מצרה זו ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ושבתי בשלום אל בית אבי, והיה ה׳ לי לאלהים לילך לארץ הקדושה כי כבר ידוע מרז״ל כל הדר בא״י ולפי גודל דוחקי ודקדוקי עניות שלי אין אני יכול לקיים נדרי, אמרתי להדפיס זמורה אחת מדרשותי שלי אשר דרשתי על פקידת שרה ועקידת יצחק כי כבר חברתי ת״ל יתברך שמו על כל התורה, ולעת עתה אי אפשר להביא לבית הדפוס רק דרשה אחת להראות עיני המשכילים״... עכ״ל. באוצר הספרים (צד 19 נומר 373) כתב שחבר עוד ספר „תולדות יעקב״ ולא מצאתי זכרו במקום אחר.

6) במגיד (שנה י״ד צד 397) הביא החכם י״א נייבויער נ״י מספר „תפארת ישראל״ לר׳ ישראל מבעלזיץ בעל ילקוט חדיש ציונים הרבה ובתוכם: פ׳ בלק מה שדרשתי בק״ק בעלזיץ לפום ריהטא להתאונן על חרי האף הגדול אשר היה על עדת ה׳ בשנת ת״ח לפ״ק **חבלי משיח** אשר נהרגו ונשחטו ונטבעו ונדונו בכל המיתות החמורות אנשים ונשים וטף והרבה מנאוני ארץ כולם נהרגו על קדושת השם ית׳ ע״י הרקים הפוחזים ירא ה׳ וישפוט עכ״ל.

7) בספר „קרבן שבת׳ לר׳ בצלאל מקאברין דף ל״ו כתב: „והגדה זה מכמה שנים הקול קול יעקב צווח במדינתינו ממה שעשו להם הידים ידי עשו במדינת פולין גדול וקטן וליטא ואוקריינא ורוסיא אשר בעו״ה שפכו דם כמים דמי אבות ובנים דמי חסידים והסידות דמי צדיקים וצדקניות דמי ילדים וילדות גמולי מחלב עתיקי משדים אשר לא חטאו ולא פשעו וקבורה לא היתה למקצתן והרבה ילדים אשר נדרסו לאלפים ולרבבות בין רגלי סוסים ודמי רבנים ותלמידיהם נהרגו נשחטו בידי אכזרים בכל מיני מיתות אכזריות לא יאומן אף כי יסופר.

---

[1]) והיא אשר נשאה אחר שנהרגה אשתו הראשונה בנעמרוב.

אבדו חסידי עליונים ובטלו בתי מדרישות ובתי כנסיות ונשרפו ספרי תורות שבהיכל ופליטה הנשארה נשתיירה כיתומים בלי אב וכעניים בלי עוזר, יהתחילה, רצרה הזאת בשנת אב״ל גדו״ל ליהודי״ם מספ״ד ובכ״ה גך׳ ס״ן, יום מהומה ומבוכה, יום ציה וצוקה, יום שבר ואנחה, יום צעקה וצ׳חה, יום תמריר ובכיה, יום מספד ואניה, יום חושך ואופל, יום ענן וערפל, יום גבהת רבנו נעשה שח ושפל, יען כי עטרת ראשינו נפל, וקבעו יום המר הזה לתענית ותחנונים בכל שנה ושנה על מקרה בלתי טהור אשר הק״נ.... [1]) ובעו״ה עד היום הזה הרבה נעים ונדים ומטולטלים ואין להם מנוחה והקולות לא יהדלון קול נהי שנישמע מציון, בנות המצוינות קולם ברמה נישמע, קול נהי תמרירים על בעל נעוריהן, והמה יושבות אלמנות חיות עגימות וגלמודות באין עוזר ותומך ודמעתן מצויים (!) על לחיים באין להם מנחם, מי שמע כזאת ועינו לא דמע תדמע על שוד ושבר ולא מראיש בסתר דברתי כי כל [זה] בעינינו ראינו ועיד בעו״ה.... צדיקים וחסידים היום קדושים עליונים פת אים (צ״ל פתאים) נאחזים כדגים במצודה רעה, וסובלים עינויים קשים ומרים, ואחר זאת נדונים בכל מיני מיתות חמורות שבחמורות בשביל קדושת שמו הגדול והנורא עלילה על בני אדם אשר אין להגיד ולספר ולא ניראה ולא נשמע אף בשום מדינה כזאת וכל חלי וכל מכה אשר לא כתובה בספר תורתנו וגם מכת שבת (?) הגירם עקירה וישבי ומטלטל האדם ממקימו לא שב אפו מעלינו עד היום אשר כמעט בכל שנה ושנה נעקרים ממקומם הקרובים אל החלל והרחוקים נסים לקול עלה נדף ועוזבים לאחרים הילם״... עכ״ל.

8) בהקדמה לספר „נחלת צבי״, הכולל העתקות ללשון אישכנז מספר הזהר על סדר הפרשיות (דפוס פפד״מ תע״א) כתב המסדר והמעתיק ר׳ צבי הירש האטש וז״ל:

„ועתה אודה את ה׳ סלה, לשם ולתפארת ולתהלה, אשר נגד אבותי עשה פלא, הי׳ה א״א (ר״ת: אבי אבי) זקני המנוח הגאון הגדול כמהור״ר זעליג זצ״ל, שהיה אב״ד ור״מ בק״ק קורב סמוך ללובלין, אשר נגלה לו אליהו במחזה שדי יחזה, חכם מנביא והוזה, והיה לו ארבעה בנים כולם חכמים ונבונים ועל פומיה דאליהו אתגזר לקראם בשמות המפורישים בזהר, ה״ה א״א זקני מוה״ר יוסי ואחיו ר׳ חייא ור׳ חסדא ור׳ אבא ז״ל יזהירו כעצם השמים לזהר, והיו גדולי דור כשתילי זית רענן ברוש הדור ומהודר, בקדש נעדר, והעיר ה׳ את רוחו בשנת שס״א לפ״ק להעתיק מספר הזהר ללשון אשכנז ולוע״ז לעמו יתן, כל הון יקר ראתה עינו. המאמרים הנגלים ומוסר ומעשים... והלך לעולמו יחי׳ לן שבק, וקם אחריו בנו א״א זקני חוטר מגזע ישרה, ולבבו אליו פנה, מהר״ר יוסי מווינא, ואזר כגבור חלציו נאזר בגבורה, ולקח הסכמות מכל הגאונים אשר היו בימים ההם אור תורתם מאירה... ולא אסתייע ליה להוציא לאורה וכמה הרפתקאות עברו עד שעת הגזירה בשנת ת״ח ע״י הרקים.... וטבחו ולא חמלו ויהרגו כל נפש אדם במדינה

---

1) בדברים אלה הבמעתי' הוכיח את בני דורו על חילול שבת ויו״ט אשר היה גרמה לנזקין.

ההיא מרבא עד זעירא, עד שכמעט לא נשארה שם השארה, ויתעללו בספר קדש, דקרו ורמסו והיו בעוה"ה למרמס. והוגררו בגררה, עד שעדיין ניכר בו רושם הדקירות בכל פ ות.... וכל ההסכמות נאבדו כתאניה ואניות, ובחמלת ה' עלינו נשארה פליטה זו, גולת עליות וגו"ת תחתיות"... עכ"ל. שמענו מזה כי הזהר הנעתק לל"א נפל בידי רקס וניצל קצתו אשר עוד בו היו נכרים רושמי דקירות חרביתם. —

9) ר' יעקב כהנא שפירא כתב בהקדמת ספר „אהל יעקב" (ד' פפד"א תע"ט) וז"ל: „אודה כפי... על כל הגמול אשר עשה לי מעודי חיים וחסד עשה עמדי, ואף בגזרת מדינה אוקריינא שהי' מעולם ארץ רחבה וטובה ובתיהם מלאים כל טוב וכו'... ובשעת הגזירה הייתי כפעוט, בר שית ובר שבע שנין, תלמיד קטן, אבל הייתי יודע למי מברכין.... כי יצא הקצף מלפני מלך מלכו של עולם חרה אפו אף שעשו הרושם שמרדו הרקים וקמו עבדים ומשלו באדוניהם וחרבו קהלות קדושות הרבה עד אין מספר בשנת זא"ת לפ"ק... מחוץ שכלה חרב ומקדרים אימה יכל החובה (אפשר צ"ל: התוכחה) נתקיימה בנו בעוה"ה, ואף אני הייתי בתוך הגזרה בק"ק נעמרוב היא עיר המהללה, ושם היו חללי חרב לאלפים וה' סגר עמדי ויצאתי שלם בגופי ואף באצבע קטנה לא נגעה בי יד, ובמחבא לא נחבאתי כי נער הייתי ולא בינת אדם לי, ומעולם לא ראו עיני כלי קרב ועורכי מלחמה כזאת, אוי לעינים שכך ראו נפשות הקדושות מפושטות ערומות ולארץ מושלכים.... אמן, ואני לאלוהי דלפה עיני מחרב הצילני ומטיט היון הוציאני ואחרי כן הי' עדיין הארץ שממה והמלחמה קמה כי גבר האויב וזו היא גרמה שבטלתי כמה שנים ונשכח ממני אף גרסא דינקותא והיה יעקב לבז ולמשיסה, עד כי הבאני א"מ הרב החסיד מהו"ר דוד כהנא זצ"ל, נכד הגאון מהור"ר יצחק כהנא אב"ד דק"ק קראקא, וחתנו היה הגאון מוהר"ר מאיר, ולא להתיחס באתי אך להודיע שהתורה מחזרת על אכסניא שלה והביאני בית דודי המאור הגדול מוהר"ר יעקב כהנא אשר אור תורתו היה זורח בק"ק בריסק דליטא, ולבסוף ימיו היה אב"ד בק"ק מאהלויב במדינת רייסין והוא מהדרנא בפלפולא לערך שנה ובתוך זמן הנ"ל קמה מלחמה שאי אפשר להיות שם יותר וישא יעקב את רגליו ודעתי היה לנסוע לדודי כ"ה מוהר"ר ליזר, שהי' בסוף ימיו בק"ק אלטונא הקהלה החשובה והקרה ה' מקרה טהור שבאתי לק"ק קאברין ושם מצאתי את שאהבה נפשי ש"ב המאור הגדול מוהר"ר קאפיל אב"ד דק"ק הנ"ל ולמדתי גם שם בישיבה הרמה לערך שנה ומאז עסקתי אני לעצמי והביאני ה' אל קהלה קדושה ק"ק טיטשין ושם אחות (צ"ל אותה) נפשי לישב שם, כי ראיתי שם לומדי תורה ומופלגים חריפים ואנשי מעשה ואף שמצאתי חן בכמה קהלות שהיו רוצין להיות להן לאב ב"ד אף (צ"ל אך) אותה הקהלה מצא[ה] חן בעיני וגם אנשים ההמה אנשי הקהלה קבלו אותי בספר פנים יפות להיות להן אב"ד ור"מ והמה יבקשו תורה מפי ממקום שהי' לבם חפץ בתלמוד ובפוסקים ובכל תחלת הזמן חלוקים כנהוג ובשבת לדרוש להן דרושים לכל חפציהן והייתי עוסק בתורה תמיד לקיים אדם כי ימות באהל" עכ"ל [1].

[1]) העתקתי כל דבריו למען הראות דוגמא למנהג הלומדים בימים ההם. ולענין יחוסו

10) ר' אלעזר ב"ר חנינא מטארניגראד הביא בהקדמה מעשה מר' אברהם מ ב א ר והועתקה גם בעבר לשער שושנת העמקים (דפוס אופיבאך תע"ז) ומעבר לשער ספר לקוטי מן על ההפטרות וז"ל: „שמעתי מפי אנשים חשובים אנשי אמת בק"ק האמבורג יע"א ה"ה האחים הנאהבים והנעימים האלופים התורניים הר"ר בער והר"ר אברל יצ"ו בני האלוף מהור"ר מן יצ"ו וכן יעידו רבים וכן שלמים שלמדו בק"ק פוזנן אצל החסיד המופלג ה"ה כמהור"ר יצחק נ"ע [1] ושמעו מפה טהור הנ"ל שסיפר להם מה ששמע מרבו מובהק מהור"ר אברהם מנוחתו כבוד שהיה דר בפולי בפאדאליא בק"ק באר, והיה לומד בספר „האלשיך" בכל שבוע, וכאשר בא יום הרון אף ה' וסבבו השונאים את העיר בשנת ת"ח לפ"ק, בא אליו הרב מוהר"ר משה אלשיך הנ"ל בחלום, ואמר לו מאחר שאתה מחבב ספר שלי באתי אליך להזהירך שתעמיד ותמלט על נפשך בשעה זו, כי נגזרה גזרה על היהודים יושבי העיר הזאת למהר גזירת חרב ואבדן, ואמרתי לו היאך אעשה שאוכל להמלט, ויאמר לי צא אתה ואני אהיה עמך ולא יראו אותך ותנצל, ואמרתי לו האיך אעזוב את אשתי יבתי הבתולה, ויאמר לי לך בלבד בעצמך והם יהי' שבוים תחת יד קדר אחד, אבל אני אגיד לך בשורה זו שזה הקדר יהיה סרים ולא יטמא אותם וכאשר אמר לי כן היה ונפדו בקונשטנטינא ובאו אל ביתם בשלום" עכ"ל.

11) בספר מאור הקטן לר' מאיר ב"ר יצחק טארנפאלער נמצא ספור על חרבן מדינת אוקריינא ובפולין קטן בשנת ת"ח ובפרט על הגזירה אשר עברה על בני ישראל בק"ק טארנאפאל [2]).

12) ר' יואל תלמיד ותיק לר' גרשון אוליף, בא מפליטת חרב במדינת אוקריינא לק"ק העלישוי"א במדינת מעהרין, ואשתו נשבית בין הקדרים ויצא עליה קול שהמירה דתה ואח"כ נודע על ידי מכתב שהגיע לר' מענדל קראכמאל שפראוה בקושטנטינא ולא המירה מעולם וחזרה לעיר יאסי עם כמה שבוים שנפדו ואח"כ באה ללובלין וכתבה לבעלה שיחזור על אבדתו והוא יצא לקראתה וקבלה באהבה. (עי' שו"ת עבודת הגרשוני סימן ל"ו ושו"ת צמח צדק סימן ע').

13) בגזירת הריגת ק"ק פאלנאי בחדש אב שנת ת"ח ביום ד' (ב' לחדש אב) היתה הריגה וביום החמישי יצא הכרוז שכל מי שניצול יצא לחוץ ולא יעשה לו

של המחבר יצא לנו מזה כי אביו ר' דוד היה נכדו של ר"י כ"ץ שפירא חותנו של מהר"ם מלובלין, והנה זה שקרא דודו ר' יעקב כהנא נ"ל בהוא אשר חבר ספר באר מים חיים (קראקא שע"ו) אשר רובו הוא מתורתו של אביו ר' יצחק שפירא (עי' הקדמה הספר); וכן כתב מהר"ם מלובלין בהסכמתו וז"ל: „דברים הללו עתיקים הן, כי נימי האלוף הנ"ל יצק מסדי אביו הגאון מוהר"ר יצחק הכהן מתי ז"ל ע"כ ראוין הן להביאן אל בית הדפוס".

[1]) הוא ר' יצחק בר אברהם אשר שמו חתום בהרבה הסכמות ובנראה הוא אשר גם בליסא היה אב"ד וחבר הסליחה הנדפסת בהוספה לעמודי העבודה סימן ז'.

[2]) הספר הזה לא נמצא אצלי ולאיתי הובן דבריו בליטעראטורבלאטט דעם אריענט שנה ט' צד 478 והקורא יקחנו משם [0]).

---

[0]) הספר הזה נמצא בידי, ובסוף הקונטרס הזה אביא את דבריו והקורא יקחם משם. — ח"י.

מאומה, ולא היו יכולים לילך מחמת רבוי ההרוגים ויצא הכרוז מהרקים שיהיו קוברים לכלם מחמת הסרחון הגדול, והכלבים היו טורפים בהם, והיו שוכבים יהודים וא״י בערבוביא ותפש כל אחד לכל מי שהיה מכיר (שו״ת צמח צדק סימן פ״ח, ועי׳ שו״ת עבודת הגרשוני סימן ס״ז) [1] וג׳ אנשים וכמה נשים היו נטמנים בחדר אחד מקום צר ובאו שם הרוצחים והרגו האנשים ואת הנשים הכו ופצעו אבל לא נתכוונו להרוג כי אמרו די להם לנשים ויהיו משוטטים בעולם שיהיו חוזרים על הפתחים. (שו״ת צ״צ סימן ע״ה).

14) על ההריגה בק״ק בורזי שמענו ע״פ הגדת עד אחד כי נמלטו ששה יהודים הרבה קודם חג השבועות בשנת ת״ח וביום ד׳ אחריו באו רקים לק״ק בורזי ולערב בליל ה׳ עשו רציחות באורחים, ואשה אחת ספרה כי היא עם כמה נשים היו טמונות אצל א״י אחד בין החזרים ומבוסים באשפתות עד לבסוף ששנשקט הרעש יצאו לחוץ (שו״ת צ״צ סי׳ ק״א).

15) על ההרוגים בק״ק נאראל עי׳ שו״ת צ״צ סימן ק״ג.

16) בגזירת טולטשין לא נמלטו רק י״ב אנשים, (שו״ת עבודת הגרשוני סימן ק״ו).

17) בספר „ברכת הזבח" דפוס אמשטרדם קב״ג נמצא כתוב: אמר שמואל המחבר הנה היה לי משא ומתן בזה עם גדול אחד מופלג בדורנו, ושמו הגאון הרב מהר״ר יעקב מטאמשוב... שנהרג אח״כ על קידוש השם בגזירת פולין בק״ק צומיר (אפשר צ״ל צוזמיר)... וז״ל: „הרב הקדוש הנ״ל אות באות בכתב ידי חתני הרב מוה״ר נחום כ״ץ יצ״ו שיצק מים על ידו מים חיים בישיבתו הרמה בק״ק סלוצק" עכ״ל. ואח״כ נדפסה התשובה ובסופו חתום: הק׳ יעקב בלא״א מהו״ר אירי פייוויש ז״ל.

18) בספר „אספקלריא המאירה" לר׳ צבי הירש הורוויץ, אשר סידר נכדו ר׳ דוב בער ור׳ מאדיל פרענקעל, חתנו של ר׳ דוב הביאו לדפוס [2] כתב ר׳ דוב בער וז״ל: „והנה באמתחתו של אא״ז הגאון המחבר מצאתי כתיב בשם גיסו הקדוש... הגאון מוהר״ר מיכל כ״ץ שהיה מקדם אב״ד ור״מ בק״ק סלאנמי והרבה לספר בשבחו באין ספק שהיה מגלגול העשרה הרוגי מלכות אשר רמסוהו בסוסים באמצע הרחוב וכו׳ שאמר ששמועה בפיו...

19) ר׳ שמעיה בן יהודה מפריאסלב ברח בשנת ת״ח ובא לק״ק דייץ סמוך לעיר קעלן ונפטר שם בשנת תט״ז (עיין בריש, געשיכטע דער יודען אין קאלן, II; וקונטרס „המקינן" מהח׳ יעללינעק, צד 16).

---

[1]) אמנם בספר יון מצולה (י׳ ע״א) נמצא כי עיקר ההריגה היתה ביום ה׳. ואפשר יצא הכרוז בערב.

[2]) זקנו של ר׳ מאדיל „היה אח להגאון אב״ד ור״מ כמוה״ר הירש ז״ל בפיא (צ״ל פפיה) נתפס על קדושת השם במגדול והעלו אותו בכבוד גדול" (ההקדמה בסופה). אמנם ממקום אחר ידענו כי זה ר׳ הירש אסר לדפוהו בעבור שמצאו בידו ספרי קבלה מעשיות והיה נתפס במגדול בשוואבאך עד יום מותו. (עי׳ הספר: האנלע, געשיכטע דער יודען אים עהמאליגען פירסטענטהום, אנסבאך, ז. 83, 84).—

20) בספר „שם יעקב" ומהר"ר יעקב ב"ר יחזקאל מזלאטווי (דפוס פפד"א תע"ד) בכמה מקומות מעלה זכרון הגזרות אשר בימיו עברו על בני ישראל בארצות רוסיא ופולוניא. המחבר נולד בשנת ת"ח כאשר תראה מדבריו בהקדמה לספרו וז"ל: „מה אני ומה חיי, חיים אינו חיים, חיים יוסף יחזקאל שהיה לי אינו חיים [1]) וכל מי שאינו מניח בן... שהיה לי כמה וכמה הבילות ואגדות כתבים וחבורים וגניב גניב מאתי ואח"כ יצא ללה"ב ותבער ביעקב איש תוך שריפת קהלתנו ער"ח תמוז ות"ם עינות ואח"כ בחמישה עישר לירח שניתנה בו התורה סת"ו עבר פעם שלישית... וכל ימי הייתי מחבבים (צ"ל ממחבבי) הצרות והיסורים כחנניה וסייעתו מן השמים לטרק עונות והייתי ביד הרי ק"ב (צ"ל הרקים) וחפוהזים ועם אשר לא ידענו לשונם מולטיינר בשנת ת"ו טשרניצקי [2]) ואח"כ בדבר ומגפה בשנת ת"ק... באזני שמעתי ישמעו וראו כלם בשנת אחז"ת איש מרע"ה המתים היו בוכים והיו מיללים ברחובות ובשווקים ובבתי כנסיות נתנו קולם והודיעו מגזירות רעות שיהי'. וקטנים מתים היו יושבים תחת הארון הקדש והיו מיללים והיו עוטפין ידיהם על ראשיהם [3])... כמו כן אנכי יעקב הייתי בכמה צרות והייתי בן ח"ת שנה בשנת אחז"ת מחרב הצלתני ובשנת ח"ת [4]) היה רעב גדול עד שהביאו סובין מעיר גדולה דנציק למזונות זנתנו. ובשנת ט"ת היה דבר גדול בכל מקומות... עכ"ל. ובדף י"א ע"א כתב וז"ל: „איתא בספר זרע בירך בהקדמה עיקר שפיכות דמים שהיה בשנת ת"ח על חילול השבת [5]) וכן בגליל שלנו בשנת תט"ז ונתתי לזה סימן שבו איש תחתיו, ואם היו מקיימין בשבת שבו איש תחתיו לא היה מגיע להם ת"ח ת"ו מדה כנגד מדה" עכ"ל. ועוד בדף כ"ו ע"א: בזמננו היום תס"ו דרישתי שהדבם שלופה מן שנת ת"ם דמדינותינו ובסביבותינו אף שהיה מקדם ת"ו חרב של שפיכות דמים היה לה הפסק הקריעה ואח"כ ותשקוט הארץ בערך ארבעים שנים שאנן ושלוה משא"כ עכשיו אין יום בלא נורא ואיום ואין רגע בלא מכה ונגע ושלשה מלכיות מתגרות זו בזו ונוסף עליהם מלך רביעי והיינו תלואים מפחד ומבהלה זה נכנס וזה יוצא [6])... נהירנא כד הייתי טליא בשנת ת"ז הי' שווידן בפולין שנה מקודם והיה קיטרוג למטה בין הפריצים העריצים על שארית ישראל הנשארים מן שנת ת"ח עד שיצא מחשבתם הרעה לפועל ויצא דת להרוג כל היהודים או לעבור דת בשנת תט"ז והיה הריגה משפיכות דמים לאין ערך בפולין גדול כמה וכמה אלפים ורבבות, והיה רק ה' שנים אחר הריג' החרבן הגדול אוקריינא ורוסיא, ונתתי סימן לזה

---

[1]) ר"ל שב' בנים הללו מתו עליו בחייו.

[2]) עי' גרעטץ 10, 78.

[3]) לא מצאתי מי שהזכיר דבר נפלא כזה שהיו שומעים שאלו המתים היו מיללים על הגזירות העתידות לבוא.

[4]) היינו ת"ח ואחז"ת הוא הנ"ז.

[5]) ועל זה הרחיב הדבור בס' קרבן שבת לר' בצלאל מקאברין.

[6]) כוונתו על המלחמה שהיתה אז בין מלך שוועדן ומלכות פולין והמלך הרביעי נ"ל הוא הנודע בשם: Stanislaus Lesczinsky, והכלל תקחנו מקורות הימים.

יצמח צבי תחת י׳, ע״כ אחינו אחים ורעים צריכים אנחנו לעמוד על המשמר ולחיש ולהתירא מקטרוג למעלה שהס״ם יראה שהמלך ז׳[1]) לא היה תחת ממשלתו כל ימיו יהודים ובא למדינתנו והוא מטיב והוא ייטיב לנו ובעל גמול ישלם לו וכן המלך ש׳[2]) אין לו יהודים תחת ממשלתו ובא לפולין ומטיב עם יהודים ועל כרם המלך יון[3]) וכו׳, ומטיב עמנו בכל הטיבות לכן נתיירא מקטרוג של מטה החורקים שן לבלענו וחמת המלך בפולין חמת מלך מות רחמנא לצלן כי אין גירוש במדינה זו לכן יעשה תשובה טרם יצא הדת ח״ו ואז יהי׳ קשה להפוך מרעה אל טובה" וכו׳ עכ״ל.

ובדף ל״ד ע״ב כתב: „ראיתי כמה כרתי כנסיות נשארו אחרי רעש השוויידים ואחר ש ר נ צ ק י הרשע ולא החריבו ועונותינו החריבו" עכ״ל. ובדף מ׳ כתב וז״ל: „כל שפיכות דמים שהיה בידינו בארצותינו בשנת ת״ח בארץ רוסיא ואוקריינא ופולין גדול בשנת תט״ז בלתי ספק שהיה על עון ברית המעור וברית התורה אף שהיה תורה אך שהיה משקר בתורה בפשטים וחריפות שקרים[4]) וכל הקדושים שהיו בעו״ה בארצותינו היה בשביל זאת ועדיין לא נטהרנו מעון זה... א״כ מה אנו ומה חיינו בוודאי היה המכה הרעה המגפה והדבר כדי שלא יקברו בארון אפי׳ בלא תכריכין לא על הקברות כאשר היו בעו״ה, אוי לעינים שכך היו רואים ואוי לאזנים שכך היו שומעות וכמה הפיחזים הרגו וטבעו במים אותם למי שבא לגבולם לבקש ולחנן שיתנו להם להחיות נפשם, וכלבים היו מלקקים את דמם וגררו את לשונם ובני מעים שלהם כמו שאירע בקהלתנו הקדושה שהחזן היה בן ע״ז שנים ועמד לפני התיבה יותר מן נ״ח שנים וקברו אותו ואת אשתו בקבר אחד ולאחר איזה

---

1) ז׳ רומז על Sachsen.

2) ש׳ רומז על Schweden.

3) הוא המולך במאסקווא הבירה.

4) כל מה שנתחדש ע״ד הפלפול היה נראה כשוא ושקר בעיני המחבר והוא בחר לו דרך אחרת כי לבו היה הולך אחרי אמונת ש״ץ כאשר העיד לפי תומו בדף כ״ה ע״א וז״ל: „ועד מתי יהיה זאת לנו לחילול שמו הגדול שיאמרו הגוים אבדו תקותינו איה מלכיהם ואיה מושיעהם ואיה משיחהם שאתם מצפים ומקווים זה כמה והכל מחמת קשה עורף שיש בנו ורוצים לנוח לאבינו שבשמים, הקב״ה אמר שובה אלי מתחלה ואשובה אליכם וזה כמה מאות שנה שאנחנו רוצים לנוח וקשה עורף לנו אף שהיה בשנת והית״ה (היינו תכ״ו) לה׳ המלוכה תשובה בכל העולם כולו לא היה תשובה שלמה רק פניי שלהם יהיה גאולה ויהיה כמו התוגה והיו משמחים לאכול ולשמוח על התשובה ולא היה אחד שעשה תשובה על עונות שעשה ורוצה לתקן עצמו רק שהיה ירא שלא ילכו באגודה אחת וישאר בחשך כימי אפלה במגרים" עכ״ל, (ולא תקנתי אף מעוות הלשון הנגלות והמשכילים יבינו כוונת התוכחה הנמרצת הזאת), ובדף כ״ה ע״ב הביא מה ששמע בשם החסיד ר׳ יודא נ״ע. (עי׳ מ״ש על החסיד הזה החכם ר׳ דוד כהנא נ״י בכנסת ישראל שנת תרמ״ו) ועוד גלה על עונו (מ״א ע״א) במ״ש „בכל איש הישר בעיניו יעשה ואין עליו יראת ה׳ מפני שרוב העולם אינם מאמינים בעונשים לאחר מיתה בגיהנם" וכו׳ עכ״ל.

ימים לא נמצאו אותם בקבר שגררו חיות רעות״... עכ״ל [1]). ובדף מ״ג ע״א כתב וז״ל: „בשנת ת״ד קודם שווידן הראשונים וקודם טשרניצקי שעשה הריגה בפולין גדול ליקוי חמה היה בתמוז״ וכו׳ ע״ש. ובדף מ״ו ע״ב כתב: „בימים ההם כשבת המלך זאקש גימטריא ת״ה הי׳ ג׳ מלכים נגד ג׳ שרים שלמעלה... וכלם שוים שלא היו במזינותיהם (צ״ל במדינותיהם) יהודים כו׳ וזהו ויקם מלך חדש שלא היה מעולם יהודי תחתיהם לכן נתחדשו גזרותיו... על דא יש לדאוג ולהתאונן ולהצטער בלבות נשברה (צ״ל בלב נשבר) על שלשה מלכים האלה עתה במזינותינו (צ״ל במדינותינו) ועושים האזנה במצודה (צ״ל המדינה במצודה) שאין בה דגים עז״א הנביא המוכיח הגדול ירמיה הנביא ע״ה: הנני שולח בכם נחשים צפעונים אשר אין להם לחש כאשר באמת ויציב אין אחד יכול להבין הלשון של השווידן וכו׳ ממ״נ יש לנו לדאוג אם חמה באו להיטיב עמנו ולהשיב אותנו למדינותיהם במיטב הארץ כו׳... אך לפי קט שבלנו היו מימים ושנים קדמוניות בארצות האלה יהודים אומללים וגרשו מתוכם ע״י גזרות רעות״ וכו׳ עכ״ל.

ובדף מ״ז ע״א כתב וז״ל: „ובכל יום ויום ובכל שעה ושעה מתרבה הצרות וזה שלשה עשר שנים רצופים [2]), וזוכר אני שהיה צרות רבות אשר מצאונו... וכן היינו נדחים ומפוזרים ממסע למסע וגם שם לא שקטנו וכמה רבבות ואלפים באו לשביה ואח״כ היה יום הריגה בפולין גדול משר פולין והרבה ילדים נטמעו ולא ידעו אם מזרע ישראל המה ולכל תחלה היה קץ וסוף והיה אח״כ כגן ה׳ ועתה אין קץ וסוף... ודלות גובר בעו״ה בודאי למרק עונותינו ולמהר את הקץ״ עכ״ל. ובדף נ״ב ע״ב כתב: „כמו שאירע בימינו ובזמנינו שהי׳ נפשט בחייו להקדוש והטהור מוהר״ר מתתיה מקראקא... עורו מראשו ועד כף רגליו, ארץ אל תכסי דמי זולת שאר הקדושים שהיה בימים ההם מפטשנאווי מסטנאוו ומן לבשין והלוואי כגדיים וטלאים ששוחטים מקודם ואח״כ מפשיטים עורם״ וכו׳ עכ״ל.

והנה מלבד מה שהודיעני בעל שם יעקב על אודות הגזרות הכוללית אשר היו במדינת פולין והברותיה, עוד נשארו לנו איזה זכרונות אשר עד הנה לא העירו עליהם ההוקרים ורק אלה אעביר בזה לעיני הקורא:

1) ר׳ שמואל בן הקדוש ר׳ דוד אויערבאך מק״ק לובלין כתב בהקדמת ספרו [3]) „חסד שמואל״ (דף ב׳ ע״א וז״ל: חסדי ה׳ עולם אשירה... חסד אחד שהציל הקב״ה אותי מהגזרה שהיתה בשנת ת״ז בערב סוכות בק״ק לובלין [4])

---

[1]) וכן כתב מ׳ ע״א: „ולא היה קבורה למאות ולאלפים נפשות וכלבים וחזירים אכלו חייהם״ עכ״ל.

[2]) וכן כתב נ״ג ע״ב: „לכן בדורותינו אין שלום זה כמה עשרה שנים״.

[3]) נדפס באמ״ד בשנת ויאמר שמואל אל העם לפ״ק. ועיין במחברתי המחפירה בהערות. ח״י.

[4]) בשו״ת נ״ל סימן ק״ג כתב וז״ל: „ואנו יודעים שגזירה הריגה בלובלין היתה בראשון דסוכות תמ״ז לפ״ק עכ״ל. ולפ״ז נ״ל פה תי״ו וכ״כ בזכרון שבסוף הספר: „ובשנת תמ״ז במדינת פולין״, וכנ״ל כתב עוד: „ידוע הוא שבלובלין היתה הריגה בראשון דסוכות תמ״ז לפ״ק בעוה״ר כמה מאות נפשות מישראל ואחר כן לא נשמעו עוד הריגה״ עכ״ל.

שנפלו בעו"ה כמה וכמה אלפים נפשות על קדוש ה' איזה לחרב לחרב ואיזה לשבי לשבי עמם אנכי בצרה הייתי ועשה הקב"ה עמי חסד גדול והוציא אותי... מאפלה לאורה, וחסד השני שהצילני בדרך שהייתי במלון בעיר ר י י ז ן הסמוכה לק"ק ל י ס א עם אדם חשוב וטהור כמ"ר יחזקאל כ"ץ מק"ק פ י נ צ ק ונהרג בצידי ואותי הציל אלהי אבי..." עכ"ל. ובסוף הספר (מ"ג ע"ב) כתב וז"ל: „כי עליך הורגנו כל היום... ופשוטו הוא שכנסת ישראל אומרת זאת על הרוגי וקדושי ישראל ובפרט הקדושים שהיו בק"ק לובלין שנעשו בהם דינים קשים כמעט בכל יום בעו"ה כצאן טבחה לא כצאן שהוא חי ששוחטין אותו קל מהרה רק היו עושין עם הקדושים כמו שעושין עם הצאן ישחוט שמנתחים אותו לנתחים וצולין אותו על האש, כן עשו הרשעים עם הקדושים בחיים כמו שעשו להקדוש הר"ר א ב ר ה ם בהר"ר י ה ו ד ה מלובלין שהיו תותבין שפוד בגופו חי והיה חי כמעט כל היום ויצאה נשמתו בקדושה ובטהרה... וכן עשו עם הקדוש הר"ר י ה ו ד ה בהר"ר א ה ר ן מפרעמישלי שהתכו את לישונו בחייו מאחוריו ואחר כך התכוהו על ד' התיכות כצאן טבחה, וכן עשו עם הקדושים מהר"ר ב נ י מ ן והר"ר פ נ ח ס מ ל ו ק " ב שהיו מענין אותם ביסורים קשים ואח"כ הרגום בחרב. וכן עשו להקדוש מהר"ר פנחס מ ט א מ י ש " ב שהיו מענין אותו ביסורים קשים ואח"כ שרפוהו חי, וכן עשו להקדוש הר"ר נחמן ולהקדוש הר"ר ש מ ו א ל מעיר הדיש שהיו כורכים על ידו פשתן עם זפת והציתו את הפשתן באש עד שנשרפה ידו ונפלה ממנו ואח"כ שרפוהו חי, וכן עשו להקדוש מה"ר ש ל מ ה שחתכו את ידו בחייו ואח"כ תלו אותו על עץ בשלשלת של ברזל, וכן נהרגו כמה אלפים על קדושת השם בעו"ה בשנת ת"ה במדינת רייסן ובשנת תט"ז במדינת פולין גם בק"ק לובלין היהה (צ"ל היתה) הריגה גדולה בערב סוכות ונפלו כמה אלפים על קדושת השם" עכ"ל.

2) ר' זעליג מרגליות בהקדמה לס' „כסף נבחר" העיד על עצמו בזה"ל: „בפרוע פרעות בישראל בשנת תט"ז אשר עדו (עברו?) עלינו צרות רבות ורעות להרג ולאבדן בכל מיני מיתות תחלואות במדינת פ ו ל י ן גדול אשר לא נהייתה הרעה כזאת ואני נמלטתי והוליכוני בצבים ובכרכרות עצמו מלספר כל הנסים מחרב ומדבר הצילני" וכו' עכ"ל.

3) על ההריגה בק"ק ג ו מ ב י ן בשנת תט"ז ע' בהסכמת הרב ר' יצחק בר שלום מליסא לספר „מגן אברהם" דפוס דיהרנפורט תנ"ב ותכן דבריו הובא בעמודי העבודה צד 2.

4) בשנת ת"ך אשר אז עוד היתה המלחמה בין מלך פולין ומלך שווידן נהרגו ג' מאות מישראל בעיר בוחאוי"ה כאשר הראנו לדעת מדברי ר' יהודה ליב פיחאוויטשר בהקדמה לספר קנה הכמה" (ד' פפד"א דף ע"א) וז"ל: „בצירוף לזרי בזוכרי הנס הגדול הנעשה לי שנת ת"ך לפ"ק כאשר גלכדה במרמה העיר ב ו ח א ו ו במדינת רייסן ליל א' כ"ט כסליו ונהרגו קרוב לג' מאות נפש מאחינו בני ישראל ובתוכם היו הרבה גדולים בתורה וביראה. . . הזכיר אלהים אותי ואת אשתי ובתי שתחי' וניצלנו בעז"ה ית"ש שלמים בגיפנו ונקיים וטהורים בלי שום חטא ואשמה ועון... כי כמו שעה קודם המהפכה הייתי נים ולא נים תיר ולא תיר נראו אלי שני נישמות קדושות ה"ה נשמת המנוח כהר"ר אור ש ר ג א ו ו י ב ש ז"ל מק"ק

ישקלאוו ונשמת התגו המנוח כהה"ר פנחס במהר"ר מנחם ז"ל אבי חמותי ז"ל, ינילולי (צ"ל וגילו לי) שבאו להציל נפשותינו בעז"ה ית"ש והגידו לי איך להמלט מהגזרה רעה ר"ל ובאיזה מקום מן העיר נצא וכן היה ולא יכלה להמלט עמנו מרעה מגזירה, בתי הק' שרה, ושני חייה היו עשירה, כי היתה דוה מעריסה נערה, אלהים לטובה יזכרה" עכ"ל. ועוד הרחיב אמרו בענין זה בהקדמה לס' „כבוד חכמים" [1]) דפוס וויניציא ת"ס וז"ל: „והנה זה ארבעים שנה שניצלתי בעז"ה בהשגחה פרטית מהגזרה רעה והרג רב שהיה במדינת רייסן בעיר אחת („בוחאווו") שהיתה במציר ובמצוק כ"ט שבועות מחיל משך ובליל א' כ"ט כסליו ת"כ לפ"ק נלכדה העיר וכו' ויציתו את העיר ואוצרותיה בזזו ושללו והשארית לארצם גלו ויקראו שם המקום תבערה ובתוך המהפכה הזאת נהרגו בעו"ה קרוב לשליש מאית נפש ישראל ובתוכם היו הרבה גדולי ישראל מופלגים בתורה וביראה ובמעשים... ויהי בשחת אלהים את העיר ואת אשר היה בה ויזכור ה' אותי ואת אשתי הגבירה ז"ל ואת בתי שתהיה לאי"ט ונצא בעזרתו ית"ש בלי שום עגוי וצער ונקיים וטהורים בקיום דת תורתנו הקדושה ואף אצבע קטנה מהשונאים לא נגעה בנו.. כי כמו שעה קודם המהפכה אחר הצות לילה נרדמתי הייתי יושב על הספר והייתי נים ולא נים תיר ולא תיר נראו אלי שני זקנים נשמות הקדושות אבות זוגתי ז"ל והמה נקובים בשמותם בהקדמת ספר קנ"ה (ר"ת: קנה חכמה) והגידו לי שתלכד העיר באותו הלילה והמה באו להצלת נפשותינו בעזרתו ית"ש ואחד מהם הראה לי באיזה מקום מעל החומה יוציאני ויביאני לעיר אחת, ששם היו יושבים יהודים תחת ממשלת האויב וא"ל שאשב שם בבית בנו ז"ל עד תשקט הארץ ותשוב על כנה הראשון וא"ל שהשני יוציא את זוגתי ז"ל מן העיר הזאת וכן היה שבלילה אח"ז יצאתי מן העיר מעל החומה מקום אשר הראו לי בין השריפה ובין ההרוגים ועוד הרבה שמירות הלכתי וכלם נתנו מקום לדברי ובאתי בשלום אל חיל האויב ויתנני ה' לחן בעיני ראש אחד משרי המאות וכאשר ספרתי לו מהמאורע עשה לי כל הכבוד משך היותי אצלו יום או יומים וישלח אותי בכבוד ע"י עבדיו למקום הנ"ל שהיו יהודים יושבים שם וההצלה שהיתה לזוגתי ז"ל ולבתי שתחי' היתה יותר שלא כדרך הטבע בהשגחה פרטית ולא יכלה להנצל עמנו בתי הקדושה שרה ז"ל כי היתה על ערש דוי נערה, ושני חייה היו עשירה, אלהים לטובה יזכרה" עכ"ל.

5) בשנת תל"ז היתה גזירה בפודוליא ובעל ספר „גפן יהודית" [2]) נשא קינה על ההרוגים בתפלה אשר חבר, וז"ל שם כ"ד ע"ב:

---

[1]) הספר הזה יש בידי והוא כולל: „לקוטים מארבע ספרים בחבר הרב המופלג החסיד יק וגבוה פנים המוכיח כמוהר"ר יהודה ליב בכמוה"ר יוסף זצ"ל מק"ק פינסק והמה: קנה חכמה, דרך חכמה, דעת תבונה, מקור חכמה, עם סלת בלולה וכו'. בגת רגלי מבשר משמיע שלום". בווילנא. ח"י.

[2]) והוא ספר מעט הכמות ורב האיכות, מדבר מעניני מוסר ויראה בלשון צחות, מעורר מדנים במלי דכמיא ומלי תוכחות, ולמחברו יחשב לזכות, היה אחד מן המשכילים, ובחבור

יסדתי אל מלא רחמים על הקדושים והשבויים במדינת פאדליי' תל"ז (צ"ל תל"ו) לפ"ק וראשי החרוזים ע"פ התימתי **אני הקטן זאב וואלף.**

אל מלא רחמים, דורש דמים, מה רבו צרי עלי קמים, יקרע (צ"ל: רק רע) כל הימים.

נפשות אביונים ונקיים, נמשל כבהמות נדמו בין השבויים, ותינוקות של בית רבן בטלאים וגדיים, רבים נטמעו בין הגוים.

יחלקו שבם כבשר ומרי[א], בין שני אחים יפרי[א], האב הולך עירירי, וצועק מה ברי בטני ומה ברי.

הקטן שלה יהו ליד אביו לדייק, והאיי[ב] מין בשאינו מינו הייק, לפרט הנפלא **הו"ה הי"ה** בזה הקיץ, בק' **פודהייץ.**

זלעפה אהזתני כאשר שמענה, ב"ת (ר"ת: בעלי תורה) בעלי בינה, וצעירי הצאן נסהבו ובארעא כפנא, נפישי קטולי קדר מנפוהי כפנא.

אך קלא מן שמיא נפל וברוז נכרז, על הנבובי' באזוב וגבוהים כארז, להבוט בקצה ובאורז.

בקינה ודמעות אתותא דישראל קא השיב, אשר נשארו שממה מאין יושב, ואתה ה' לעולם תשב, מדוע אין קול ואין קשב.

וי על דאבדין ולא משתכחין, בעלי תריסן אחיזן סייפין קשתן ורומחין, רבים מהם מונחים, באיזה מקומן של זבחים.

ועל אלה אני בוכיה, על רבת תאניה ואניה, הני בני עליה, שעלו מן הגולה שניה.

אתה ה' למה תחריש, בבלע רשע צדיק ורע עליו הורש, מקעקע כל הבירה וגוזל מריש, בלה גרש יגרש.

למי אוי ולמי אבוי ולמי מדנים, הלא לקרואים לך בנים, שנשבו המונים המונים, ונהרגו במיתות משונים.

פתה שערי שמים, לשמוע צעקת עניים ולנקום דמם אשר נשפכו במים, ולצרור נשמת[ם] בצרור החיים.

נקום נקמת בני ישראל, מקדר וישמעאל, ותשלם פעולתם כפועל, ובא לציון גואל, אמן.

גם החכם צונץ („ליטעראטורגעשיכטע") זכר את הקינה הזאת, אבל גם הוא לא הודיענו דבר על הגזירה הזאת אשר לא נמצא זכרה בספרים.

6) ר' אריה ליב טרשינר כתב בהקדמת ספרו „פני אריה זוטא" וז"ל: „ועדיין צריכין למודעי כי אחר שעמדתי על עמדי... יודבקו הצרות צרורות תכופות וסמוכות זו לזו, ספו ורבו כמי רבו, אחר מות המלך פולין סאבעצקי [1]) ונתעוררו מלחמות גדולות בין המלכים והשרים שנה אחר שנה, ולולי המלת ה' עלינו בכל פה אבלונו והדקונו, ובמעט לא קם רוח באפינו, ממש בכל שעה

הקטן הזה הגלה בקיאותו וחריפותו ה"ה הרבני מהור"ר זאב וואלף בן מהור"ר יהודה ליב מרלאזני' וכו'. אמשטרדם. — ח"ר.

[1]) Johann Sobieski, st. 1697

ישעה ולא הונח לנו, ואכלו זרים את כספינו ולא נשאר בלתי גויתינו (!) ואדמתינו, ולא אוכל לעצור כח עוד, ולהועבה נחלתי שמתי, ומפתח ביתי ולחוץ נרפתי.. וזוגתי ובני מעט הצאן נטשתי.. ולא יכלתי עוד לצאת ולבא... מאויב דבר והרב מלחמה שהיה במדינתנו בעו"ה כנודע עד שנת תע"ה לפ"ק"... עד כאן לשונו.

7) עוד ראיתי טוב ונכון להעתיק פה מעשה שמצאתי בספר „ההכמה" והוא פירוש על משלי לר' אליעזר ב"ר הירש דפוס ניוויט (דף ל"ט) וז"ל:

„אספרה לאחי קצות דרכי אל וישראל מה פעל אל.. מכל הני טצדיקאי... רעדו עלינו בשנת תק"ה למספר הקטן, שהיה מצליה מעשה השטן, שמת בעו"ה ארונינו הארון הגדול האדיר הדוכס החסיד או"ה לובעמערסקי [1]) שהיה וואיוואדי קראקאווסקי והארון הנזכר תמיד היו ידיו נטויה עלינו, ומיד הרעים הצילנו, ואחר מיתתו נתגברו בעלי זרוע שהיו כצפור דרור שאין לו מרות, תכפו עלינו רעות רבות וצרות, מזה יש לנו לכתוב קינות ממלשיני מלשינות, הנה בעלי אגרופין, היו באים עלינו בעקיפין, והביא כ"ב מלחמות לעשות בדלי העם נקמות, ראש שלהם היה שארק, עבדים היו מושלים בנו ומידם אין פורק, והיו תופסין לאנשי קהלתינו בבית האסורין, והיו דנים אותם ביסורים, בשהוק והתול, היו מציירין על הכותל, צורת שוניא והתול, זה היה עבודה קשה, לעמיד על רגל אחד לעבוד ולמשא, ולמי שלא היה יכול לעשות זאת היו מכים אותו בגיד הנשה, זה היה לילות וימים, ההרדה הי' מסלקת את הרמים, והרמים היו מודיעים לבקרים ולרגעים, ע"י הפושעים והרשעים, כי לא היה רגע בלי פגע, ברחובותינו היתה פרץ וצוחה, כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה, תפסו אומנות אבותם ויצעקו אל ה' הנה עבדיך מוכים ולוקים, ויאמרו איש אל אחיו קול דמי אחיך צועקים, ועשאו לקהלתינו כשיריים, ולא זזו משם עד שעשאו לקהלתינו כמו וינצלו את מצרים, וכל אחד מאנשי קהלתינו היה הולך ובוכה שלא עבר זמן ועידן שלא עשאו ערכה מול ערכה, והני בריוני אשר היה בידם מטה הרשע, היו מוסיפין חטא על פשע, והיו גוזלין עניים, ובכל יום ויום היו עושין להם סעודות כמו הנוכח הנשיאים, והיו מרקדין ברהובות בנערים, והיו מזמרים לפניהם הכלי זמרים, ועל ראשי קהלתינו היו רוגשים, בעלי חובות ונוגשים, הראשים הנזכר[ים] היו מן הנרדפים, והארון הידוע היה נועל והותם כל דלתי בהכ"נ כדי שיתנו לו עשרת אלפים, ובמקום הראשים הי' תופס בי נשים, זה היה לנו לשאת ולספחת, והנושה בא לקחת, ובני קהלתנו היו כשה תועה, ועם ה' כצאן בלי רועה, ולבני קהלתנו לא היה בירם עולה, כ"א בשבעים איש לעשות אסיפה גרולה, ושכל אחר יתן דעתו נכונה, והסופר הקהלה היה סופר ומונה, והדעה שהיה על פי הרוב, זה היה טוב, ואני אליעזר, נתתי דעתי שהיה להם לעזר, שזה אין מן היושר, לכל ערכות שהקהל היו מעריכין נתנו דלי העם ולא עושר, ולדלי העם תמו כספים וזהבים, ע"כ דעתי נוטה לגבות לשאר היובים, ויטב דברי לפני קהל ועדה, שאמרו כלם בפה אחד הדעה הזאת

Lubomierski ([1]

מהם לא יעדה, והיה אחד בתוכם שהוא מקציני סדום ועמורה, ונכנס בעובי הקורה, והיה בידו מטה הרשע, ביותר שבו עיני השע, בפני גדולים ורמים היה שופך דמים, וזה היה ראו ב״ד וכל ישראל, ולא היה בידם כח ואל, ונפלתי כנפול לפני בני עולה, וממש לא היה בי תחי׳, וגעו כלם בבכי׳ ותהי הצע״ק[ה] בקהלתני ק״ק קראקא. מזה לא היה חסר ע״פ פקידתו ליקח אותי לבית הכלא ומאסר, עם התורני המופלא ר׳ מרדכי עמי היה יושב בצע״ר, הכפירים היו שואגים לטרוף אותנו רעות שביעה, ומי יאמר אליהם מה תעשה, ומרדכי ידע את כל אשר נעשה, ואמר אלי מי יתנך באה לי לצרה, הושע ה׳ כי ידך לא קצרה, אזכרה מצוק אשר קראני בגידני הב״האני, ולפעמים בשלופי חרב, בבקר אמרתי מי יתן ערב, והיה ממש היותי אינו היים, שהיו מענים אותי בעניי כבל ברזל על רגלי, וזה הוא באמת ולא ממספרי שמועות, שהייתי במצוק ובמצור במשך שמונה עשר שבועות, למקום ההיא קראו תובה, אמרתי אני בלבי לברך על הרעה כשם שמברכין על הטובה, ואני אתנהלה לעטי עט ברזל ועופרת, להיות לזכרון, לדור אחרון, וישראל קדושים אנשים השובים, הסמוכים ונראין לקהלתנו המפוארה אנשי ישובים שהומים הנוראים היו ממשמשין ובאים, והשתדלו והרבו בתחנה ובבקשה אצל הארון הגדול החסיד הכהן שמו הארון וואדזיצקי, שהיה לעת הזאת אפיציאל קראקאווסקי והאדון הגדול הנ״ל אמר יא מזיננא אבי סדי׳ רישי, עד שהוציא אותו להפשי, בו אמצא תמיד נופש לנפשי, שהוציא ממסגר נפשי... ולא היו ימים מועטים שנמסר השלטונות וממשלות להאדון הגדול החסיד המיוחס שר צבא דמדינות פולין הארון יאן בראניצקי [1]) להיות ווייאוודי קראקאווסקי, ושלח הקומסיאה לקהלתנו המפוארה שריו המושלים ויועצים, לבער מן הכרם הקוצים, ופס״ד יצא מן הקומסיאה שבעל דבבי יתן לי סך מבויים, ובה״י אדונינו הארון הגדול האדיר החסיד הוואייוואדי יר״ה הוא מקויים, ואע״פ שהוא החוסר (צ״ל מחוסר) גוביי״נ כל העוסר יגבות בגבוי דמי, בלי טענה ומענה... וגדול החסד האחרון מאדונינו החסיד יר״ה שידו יד השרים ממע״ל על ראשי לאמר: המקום יהיה בעזרתך, להוציא מכה אל דפועל החבורים שתהברת בעת צרתך״... עכ״ל [2]).

8) בספר „אורי וישעי״ (דפוס ברלין תע״ד דף כ״ג ע״ב) הזכיר „הקדושים אשר הקדישו נפשם לטבח בזמנינו ודנו אותם בענוים קשים ומרים והרגו אותם באבחת חרב״, וספר על שנים מהם (אך לא נודע אם בשנת ת״ה או תט״ז או בעת אחרת) בזה״ל: „קדוש אחד אשר היה אוד מוצל מאש סיפר לי שבלילה ההוא אשר ביום המחרת רצו לדונו להמיתו נדדה שנתו וישב לו בשברון לב ועצבון רוח, וכל עצמותיו הפחיד והיו כדונג מענוים קשים ומרים שעשו לו מקודם, ויהי בחצי הלילה באו זקני מתים לתוך הכלא יושב השך וישבו להם סביב לשלחן שהיה שם והתחילו לישא וליתן בדינו ככסאות היושבים למשפט

---

[1]) Jan Bronicky.

[2]) ותספר בכסביל המאורעות האלה הגיעו את הרב ר׳ יצחק יוסף תאומים לעזב עדה קראקא וללכת לק״ק ברעסלא בשנת תק״ה אחרי מות אביו. (עיין עיר הצדק צד 163).

כאלו זה אומר בכה וזה אומר בכה, המראה ראה והריבור לא הבין רק מתוך רמיזותם ועקימת שפתים שפט בשכלו כאלו זה מזכה וזה מחייב, והיה זה כמו חצי שעה ובתוך כך עמד הגדול שבהם ונענע ראשו מול הקדוש ועמדו כלם והלכו להם, ויהי בבקר בעת עמדו למשפט יצא דינו לזכות ממקום המשפט ופטרוהו וחי שנים רבות אחר זה.

„וכן הוגד לי שקדוש אחד היה סמוך לק"ק לובלין, קודם שבא לכלל זה למסור עצמו על קדושת שמו יתברך היה איש פרא הלך בדרכי לבו, פעם אחד העלילו עליו עלילות שקר, ונתפס במצודה רעה והיה עת צרה ליעקב כי יראו פן ידבר מתוך ענויו מה שהוא שפת יתר, ושלחו אליו פרנסי הדור מליצי יושר לרכך לבבו הקשה שיהא נאמן בבריתו וקיים במאמרו ובאמונתו, וכאשר באו שלוחי צדק אל פתח בית האסורים פתח הקדוש ואמר להם יודע אני על מה באתם כי יראתם פן אכשל בלשוני לדבר סרה, חלילה לי, אל תעצבו ואל יפול לבבם, הן אמת שהייתי עוכר ישראל עד עתה והרביתי לפשוע, אבל כמו רגע קודם באתכם בא אלי אבי זקני הגאון הגדול מופת הדור כמהור"ר משה איסרלש זלה"ה ואמר לי: בני דע את אלהי בלב שלם ומסר גופך על קדושת שמו ותקנה תיי עד בשעה קלה, ודבר אלי רכות והתחלתי לבכות, ואחר בכייתי הניח ידיו על ראשי וברך אותי ברכה שלימה, מיד נהפכתי לאיש אחר והקקתי בלבי לקיים מצות קדושת ה' בנפש חפצה ובלב שלם, השמרו לכם להוציא שום פרוטה בשבילי, אדרבה עשו עצמכם כאלו אתם שונאים אותי כי אקדש שמו ברבים... ולבל תכוו בגחלתי הרחיקו עצמיכם ממני שיראו המעללים שאינכם הוששין עלי ולא יצא לכם שום נזק מזה, וכן היה שעמד בנסיון גדול ויצאה נשמתו באחד, עכ"ל. [1]).

* * *

כל האמור עד הנה העליתי מספרים הנמצאים בביתי או שהגיעו לידי והרימותי מהם תרומה להכניסה אל קובץ העתקותי מספרים שונים, ובזה אחתום בברכת שלום מאת ידידך ודורש טובתך כל הימים.

הק' **נחום ברילל.**

תם

---

[1]) גם בספר „עמודי בית יהודה" לר' יהודה לוי אסיא דווילנא (וכוח ל"ח דף מ"ו ע"א) יסופר דבר מה על „קדוש אחד מוהר"ל מן זקן בן ע' שנה ות"ח גדול שנהרג על קדוש שמו ית' בק"ק ווילנא כבדנו אותו נר"י מבפע הני דייני גזרות שנגזרו עליו ענויים קשים ומרים". אך לא ראיתי להעתיקו כי כנראה לא אירע המעשה הנ"ל בעת צרה כוללת.

הוספה
על הוספות.

I.

אלה הם דברי הרב המופלא החסיד מהור"ר מאיר טרנפאל אב"ד ור"מ העיר אוטינגן בהקדמה לספרו מאור הקטון[1]) על חמשה חומשי תורה (נדפס בק"ק פירדא בשנת והושיעני תנ"ז לפ"ק) וז"ל (בלי תקון):

„אמר המחבר, בלב נשבר ונדכה מדבר, כאין חילים לגבר, ומילין לחבר, כי ידעתי קצר ידיעתי, ומיעוט השגתי, וקוטן ערכי ומצבי ושפלותי, שלבלבל בינה לא באתי, ובסוד יי' לא עמדתי, כאשר מנעורי לא נחתי ולא שלותי ולא שקטתי, כד הוינא טליא בשנת הת"ח ליצירה, בעידן רותחא מהכורא, יצאה הגזרה, להרוס ולנטוש פליטה הנשארה, ע"י רקים ופיחזים... אשר עברתם לנצח שמורה, והרגו באף וזעם ועברה, כמה רבבות ישראל אשר נפשם למות הערה, וכמה קהלות קדושות במדינות אקריינה ופדאליא אשר היו יושבים לפנים בגדולה ותפארה, ובתוכם קהלתנו טרנפאל הבירה, אשר נשפך דמם בצאן קדשים בעזרה, זקן ובחור ובתולה ערומים נמשכו לקבורה, חפירות מלאות ילדים וילדות ותלמידי התורה, מהם משפחתי מצד אבי ואמי ז"ל היו כחץ למטרה, ארץ אל תכסי דמם וגו' לולי חסדי ה' אשר העיר את רוח אבי ז"ל ואיזה יחידים דקהלתנו להיות מן הזריזים לברוח מחרב היונה, כמעט אבדנו כלנה, והיינו מטולטלים מעיר לעיר ומפינה לפינה, בחורב ובצינה, ומי יוכל לספר כל הרפתקאות דעדו עלינו בדרך אשר הלכנו, ובימי החורף הזרנו לעירנו, והנה נשרפו בתינו, ולזרים נהפכה נחלתינו, וכאשר הגיעו ימי הקיץ על צוארנו, נרדפנו ע"י עם לא היה הקדרים והרקים ושאר אויבינו, זה היה שנים רבים של צער בעיד אבי הי היה מגן עלינו, על גוזליו ירחף כנשר על אברתו נישאנו, והיה מספיק בע"ה די מחסור אשר יחסר לנו, ויהי כאשר יצאה מאל פני הגזרה, לצור נפש יקרה, ונלקח מפני נזר ועטרה, הוא א"א ז"ל פנה זיוה והדרה, אשר לפנים היה איתן מושבו על גפי מרומי קרת, בעושר כבוד ותפארת, והוא רחים ומוקיר ידחיל רבנן, והשוכן בעב ענן, גמליהו בצדקתו וזכה לבנין רבנן, יהא רעוא קדם אבונן דבשמיא שנשמתו בצל שדי תתלונן, ויהי כאשר היא הלך למנוחה, ואמי מורתי ואני ואחיו הגדול כמהר"ר אהרן ואחותי מרת גאלה נשארנו לנאנחה, רק רע כל היום אשר קוינו למנוחה, והנה צווחה, לתשועה ונחמה, והנה מתגברת המלחמה, ונתבטלו הישיבות וסדר הלמוד בארצנו, אמרתי

---

[1]) עיין לעיל, הוספות, אות II. ועל הספר היקר הזה העירני ידידי המשכיל מהר"ר שטיינשניידר חיים עלגוטל, ותודתי לו. — ודע כי המחבר ר' מאיר ב"ר יצחק ז"ל, אחד מן התלמידים המובהקים של ר' במוהל"ר קיידנובר וחבריו, נולד בשנת שצ"ו (1636), בשנת ת"ח נמלט מידי המיל, ונפטר בשנת תנ"ו (1696). ח"י.

אקים מאמר רבותינו, הוי גולה למקום תורה, ואשא עיני אל ההרים מאין יבוא לי עזרה, ויורני דרך ישרה, והבוחן לבבות, וזוכר חסדי אבות, כל טוב גמלני, כאיש אשר יעור משנתו עוררני, לאמר חזק יאמץ בתורה ותמצא חן בעיני, ומי יאיר לך מאיר, בנר מצוה ואור תורה תאיר, וע"פ הדברים האלה מארצי יצאתי, ובעז"ה יתברך שמו בכל מקום אשר באתי, בשמחה יצאו לקראתי, ומצאתי חן בעיניהם, ובעיני רבנן ותלמידיהם, ונתאבקתי בעפר רגליהם, בצמא שתיתי את דבריהם, ולמדתי במדינת פולין קטון זמן זמניהם, גם שם לא שקטתי כי נתעורר המלחמה ונהרגו כמה קהלות קדושות, וביותר העיר רבתי עם ק"ק לובלין ואגפיה, ואז גדולי רבנן ותלמידיהם ברחו ממדינת פולין למדינת מארין, ואני בתוך הגולין, אשר ממדינת פולין, והקרה ה' לפני שידוך הגון, בת איש תאר ויודע נגן, מיוחסי עולם במעלות ומדות, לו עושר ידות, ה"ה המשורר הגדול כמהר"ר זעליג הזן יצ"ו שהיה מאז ומקדם הזון בעיר ואם בישראל ק"ק לבוב במדינת פולין, גם הוא אחד מן הגולין, ומעתה הוא בק"ק פירדא כלילת יפי כרכא דכולה בה עיר של חכמים וסופרים, תמימים וישרים, קצינים ונדיבים, לקרובים ורחוקים מטיבים, הטיבה יי' לטובים, ויכוננה יי' עליון סלה, עד יבנה העיר ירושלים סלה, גם עמדי הטיבו והייתי מתגורר אצלם בערך טו"ב שנים בלי עול מדהבה, יזכרם אלהים לטובה, וישפיע להם שפע טובה ורבה, ויהי כי ארכו הימים, ולא זכיתי לזרע קיימים, וזקן באתי בימים, אמרתי איזה בית אבנה לי להיות שמי נזכר בין הלומדים ורעים תמימים, בכן רחש לבי דבר טוב לחבר איזה ספר, הנותן אמרי שפר, אולי יהיה יי' עמדי וימצא הספר ההוא חן בעיני הרבנן ותלמידיהם, ויקראו בו בשבתות ויו"ט ושאר ימים וכו' וכו' וקראתיו בשם המאור הקטן מכמה טעמים וכו' וכו' הקטן הצעיר מאיר בלא"א יצחק ז"ל טרנפאלר במדינת פאדאליא הונה לע"ע בק"ק איטינגן מדינת אשכנז." —

II.

מהרב ר' יעקב קאפיל, [1]) מחבר הספר מזבח יעקב, הנזכר לעיל נשאר לנו עוד לפלטה הס' „קול יעקב", הכולל דרשות ובאורי הגדות (דפוס ויניציאה, שנת תח"י) ואשר בסופו הביא לנו „קינה על הרוגי חכמי פולאניה". ובאשר הזן הספר הקטון הזה איננו נפרץ בינינו, לכן אמרתי להביא בזה קצת ההקדמה וגם הקינה הנזכרת וז"ל:

א) הקדמה.

יְדִידִי עֲשׂוּנִי וַיְכוֹנְנוּנִי,
עֲשִׂיתִ מִשְׁפָּט וָצֶדֶק בַּל תַּנִּיחֵנִי,

---

[1]) הוספות אות 4. — הרב ר' יעקב קאפיל מרגלית ב"ר הירש מעיר וואלדימיר כתב, מלבד ספרו „קול יעקב", עוד שני ספרים: א) מזבח יעקב, מוסר ודרוש ובאורי אגדות וב) מלאכת יעקב, באור על דבור אנכי ולא תחמוד, נדפסו באגודה אחת בויניציאה, שנת תכ"ב—ה"י.

קְרָאתִיךָ הוֹשִׁיעֵנִי,
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ חֻקֶּיךָ לַמְּדֵנִי,
מִכָּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי,
רַחֲמֶיךָ רַבִּים יְיָ בְּמִשְׁפָּטְךָ חַיֵּנִי,
גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה וּמִצָּרוֹת הַצִּילֵנִי,
לְךָ אֲנִי — הוֹשִׁיעֵנִי,
יְהִי נָא חַסְדְּךָ לְנַחֲמֵנִי,
תָּבוֹא תְּחִנָּתִי לְפָנֶיךָ בְּאִמְרָתְךָ הַצִּילֵנִי.

למפורסמות אין צריך ראיה כי טלטולי דגברא קשה מדאתתא, ובפרט כי המו אותי קורות הזמן הגזרה הרעה הבאה עלינו על ארץ פולאנייא אשר קבלנו דין שמים עלינו אשר לחרב לחרב, ואשר לרעב לרעב, ואשר לשבי לשבי, כל המאוחר בפסוק קשה מכולם, כי בשבוי כולא התנהו בו וכו' ואני בתוך הגולה ששבו אותי ואת בני ואת בתי והוליכו אותנו בגולה בכבלות של ברזל ענו בכבל (ובדפוס: בכבר?) רגלי [1]) ,והתעו אותי ואת בני ממשפחתי ומבית אבי ומבית מולדתי אל ארץ אחרת כהיום הזה, כי גרשוני מהסתפח בנחלת קדושים, אמרתי בלבי מתוך בכיתי מי אתי, מי למחזיק למעוז לי, מי לי בשמים יפרוש כנפיו יקחני ימשני ממים רבים, כי מי לי בארץ נכריה למחסה ולמסתור לי מי יתיצב לי מעיר לעזור כרע כאח לי, חשבתי דרכי אמרתי אלכה לי אל הגדולים אשר כח להם להוציא ממסגר אסיר, והאל שברא את העולם בצדקה הוא יוציא אותי מן השביה, כי הוא סבה לכל הסבות, ונתן אותי לרחמים לפני אנשי סגולה, המה אנשי שם טוב אשר בארץ, המה נדיבים צדיקים חסידים בגן של קדושים רחמנים בני רחמנים הק"ק ק ו ש ט א נ ט י נ ה, ובפרט ההכמים השלמים העיסקים בתורה לילות וימים ועושים חסד עם בני ישראל הנתונים בידי אדונים קשים, ופדו איתי ישליו אהלם, יהי שלום בחילם חיים עד העולם. — ומה נדבר ומה נצטדק כי המר שדי לי כי נשארו בני בשביה וברב מגינה ואנינה, אני הולך ממדינה למדינה, לקבוץ על יד אם מעט ואם הרבה, טלאים הנדחים והאובדים ביד זרים אכזרים ובכל יום אלי מצפים, ובין כך וכך עיינתי דרש אחד על כמה הגדות וכו', עכ"ל הנוגע לענינו.

ב) זה קִינָה סִדַּרְתִּי עַל הֲרוּגֵי חַכְמֵי פּוֹלוֹנְיָא [2]).

עַל אֵלֶּה אֲנִי בוֹכִיָּה,
עֵינַי מְקוֹר דִּמְעָה בְּמַר תֵּרַדְנָה,

[1]) בדפוס אמשטרדם הס"ח נמצא לנכון: „ענו בכבל רגלי".
[2]) הקינה נדפסת בלי נקוד — ואני נקדתיה, ובבאור—צורך אין לה, כי מובנת היא לכל... ה"י.

עַל נִשְׁמַת הַתְּמִימִים הַחֲסִידִים וְהַיְשָׁרִים,
שֶׁנִּשְׁפַּךְ דָּמָם כַּמַּיִם הַנִּגָּרִים,

* * *

הַנֶּהֱרָגִים וְנִשְׁחָטִים וְנִשְׂרָפִים וְנִדְקָרִים,
גְּאוֹנִים, רַבָּנִים, זְקֵנִים עִם נְעָרִים,
נָמֵס לְבַב־אִישׁ בָּהֲתָה כָּל־רוּחַ וּנְשָׁמָה,
בָּכֹה נִבְכֶּה וְלֹא יָנוּחַ.

* * *

כִּי קוֹל נְהִי נִשְׁמַע שֹׁד וָשֶׁבֶר,
חִגְרִי בְּשַׂק הִתְפַּלְּשִׁי בָּאֵפֶר,
לַמְקוֹנְנוֹת קִרְאוּ וְיוֹדְעֵי סֵפֶר,
וַוי לָן דְּמֵיתָן, הַיּוֹם כָּאן וּמָחָר בַּקֶּבֶר,

* * *

נֵר מִצְוָה וְאוֹר תּוֹרָה כָּבָה,
וְאֵיךְ עַתָּה הִיא יוֹשֶׁבֶת עֲלוּבָה,
וַתִּבְעַר בַּעֲדַת־יִשְׂרָאֵל אֵשׁ־לֶהָבָה,
אַיֵּה מוֹצִיא סוֹד תּוֹרָה לְאוֹרָה.

* * *

אֶעֱשֶׂה מִסְפֵּד וְקִינִים וְאֵבֶל כִּבְנוֹת־יַעֲנָה,
מִי יִשְׁמַע וְלֹא יִדְמַע בִּבְכִי וִילָלָה,
וַיֹּאחֵז בְּשָׂרוֹ פַּלָּצוּת וְחַלְחָלָה,
עַל שְׁפִיכַת כַּמַּיִם דַּם יִשְׂרָאֵל עַם־סְגֻלָּה,

* * *

אִם אָבַד חָסִיד וְיוֹשְׁבֵי שַׁעַר,
מַה יַּעֲשׂוּ כְּסִיל וָבַעַר,
כִּי קוֹל נְהִי נִשְׁמַע שֹׁד וָשֶׁבֶר,
גַּם קִבְּצוּ פָּארוּר פְּנֵי כָל־גָּבֶר.

* *
*

נָשִׁים בְּתוּלוֹת נֶעֶנוּ נִטְמָאוּ,
נִתְּלוּ בְּדַדֵּיהֶם אֲשֶׁר צָמָקוּ,
שָׂמוּ לְמַטָּרָה נַחַיִּן זָרָקוּ,
עַד יָצְאָה נַפְשָׁם וּלְאֵל קָרָאוּ.

* *
*

אֵיךְ אָהֳלֵי־קֵדָר וּמֶשֶׁךְ יַחַד,
בִּקְּשׁוּ לְהָרְגָם כְּאַכְזָר קָמוּ,
בָּחוּר וְגַם זָקֵן וָשָׂב נֶהֶרְגוּ,
אַיֵּה פְּרִי דָתָם אֲשֶׁר טָעָמוּ.

* *
*

מָה אֲעִידֵךְ וּמָה אֲדַמֶּה לָּךְ מְדִינַת פּוֹלִין,
וְאַתָּה נֶהְפַּכְתְּ אֵין לָנוּ מָקוֹם לָלִין,
אֵלּוּ הֵן הַלּוֹקִין וְהַנִּסְקָלִין,
נִשְׁבָּה אֲרוֹן־הַקֹּדֶשׁ וּמַחְמַד עָיִן.

* *
*

מִי יֶאֱסֹר וְיִטְרֹף טָרֶף,
מִי הוּא אֲשֶׁר יֹאמַר לְמַלְאָךְ הֶרֶף,
קָשָׁה פְּרִידָתָם אֲשֶׁר נִפְרָדוּ,
אַיֵּה פְּרִידָתָם אֲשֶׁר תַּמּוּ.

* *
*

לְאוֹהֲבֵינוּ נִבְכֶּה אֲשֶׁר אָבָדוּ׃
שַׁדַּי אֲמַרְנָא דַּי לְצָרוֹתֵינוּ׃
חוּסָה עַל עֲמָלֵנוּ וּבָנֵינוּ׃
נִקְמַת דַּם עֲבָדָיו הוֹדִיעָה׃
אֵל נְקָמוֹת יְיָ אֵל נְקָמוֹת הוֹפִיעָה!
אל נקמות . . . .

תם

מקורות לקורות בני ישראל.

הכינם וגם הקרם דוד ב"ר יהודה קויפמאן.

(המשך משנה ג').

איזה גרגרים לתולדות ר' דוד לידא.

לא לתאר לפניך את חיי ר' דוד לידא המורדף בלי חשך באתי היום, הקורא, כי לא נבעו עוד מצפוני דברי ימיו ולמרות כל מאמצי החוקרים לא נקרא עוד כמעל ספר פתוח את כל קורותיו והרדיפות אשר עלו והשתרגו על צוארו עד אשר נאלץ לשוב אל ארץ מולדתו, ורק זאת מגמתי להראות עוד הפעם איך טפה אחת של דיו אשר כתבו בה רושם אמת ומחזות עיני בישרם כני גילם של קורות הימים עולה על כל נהרות ההשערות והסברות והראיות המדומות אשר רוח ישאן גם יחד. הקינה הזאת אשר כתב ר' פתחיה לידא על מות הוריו ואשר בה תשתפך נפשו האמללה והכואבת, היא עדות נאמנה להגביל את יום פטירת ר' דוד אביו אשר נלאו למצאו עד עתה כחדה אשר אין לפותרה כל כותבי דברי ימי חייו. ואם כי נמצאה נוסחת מצבתו בספר „מצבת קדיש" ה"א אשר נקרא שם בס' נ"ה שהרב הגאון הגדול מו"ה דוד אבדק"ק אמשטרדם נפטר יום ה' כ"ז חשון ת"נ לפ"ק לא עד הגל ולא עדה המצבה הלא עדותה מוכחשת ממקום אחר, כאשר הטיב להראות כבר הר"ר ה"ן דעמביצער בעל כלילת יופי בהקדמתו VIII, ועתה אכן נודע הדבר כי טעה המעתיק ובלי תפונה חרות על לוח האבן כאשר חקק

בנו את יום מות אביו על לוח לבו ועל הקינה אשר רשם למזכרת נצח והוא: יום ה׳ כ״ז מרחשון תנ״ז [22. November 1696].

והנה יתר דברי ר׳ פתחיה מבוארים מאליהם ולא יגלו לנו נצרות מחיי אביו אם כי יקרים המה מפאת עצמם. שם חמיו של ר׳ דוד כבר היה נודע כי בן הותם את שמו לדוגמא על שער ס׳ חלקי אבנים הנדפס בפיורדא בשנת תנ״ן: דוד בלא״א מוהר״ר אריה ליב זלה״ה התן רבי וואלף רבי יוזפיש מלבוב. ולהיות שראיתי שהספר הזה ממנו יתר ממנו פנה ליסד עליו את תולדות הגבר המצוין הזה אציגה עוד הנה איזה גרגרים אשר לא התבוננו עוד עליהם כראוי.

מצוואתי של ר׳ משה רבקש בעל באר הגולה נודע כי ר׳ דוד לידא היה בן אחותו אשר יכנהו הרב הגדול והמובהק מוהר״ר דוד דק״ק לידא, עיין קריה נאמנה למהר״ש פין המנוח צד 93 ולו יישאר עוד איזה ספק כי באמת על ר׳ דוד זה ולא על אחר ירמזו מליו לא היה לנו כי אם לשים עין פקוחה על אבות ר׳ משה המישתנות והמשתלישלות במשפחת ר׳ דוד להכיר כי מצור אחד הוצבו. ה״ה ר׳ פתחיה סופר דק״ק פראג (עיי׳ גל עד ס׳ קנ״ב). והנה על פי ס׳ חלקי אבנים נודע איפוא כי אמו של ר׳ דוד לידא קראה את בנה הבכור על שם אביה ר׳ נפתלי הירש סופר דק״ק פראג כי ר׳ דוד יזכירהו שם דף י׳ ע״ב בשם: אחי הגדול המופלג בתורה כמוהר״ר נפתלי הירש זצ״ל, או דף ט״ז ע״ב בשם: אחי וראיש המופלג בתורה כמוהר״ר נפתלי הירש ז״ל ובנו של ר׳ דוד נקרא ג״כ כבנו של ר׳ משה רבקש על שם זקן ביתם ר׳ פתחיה, וגם זקנו אבי אביו נזכר פה דף י״ג ע״ב: שמעתי אומרים לי בשם א״א זקני מוהר״ר דוד זצ״ל.

וגם רע ומודע אשר לא נזכר עוד בין אחוזת מרעיו נוכל להוסיף ע״פ עדות הספר הזה והוא בנו של בעל מנחת יעקב ר׳ יוסף בקאיבן דיין מורה ישוה דק״ק פראג בעל ס׳ גבעת עולם הנישאר בכ״י כאשר הראיתי בספרי על ר׳ שמישון ווערטהיימער צד 96 הערה 1 כי בדף ה׳ ע״ב יזכירהו בדברים האלה: ומפי חביבי האלוף התורני כמהור״ר יוסף בקאובן מפראג שמעתי בהיותני במסיבה אחת אשר מחמת הכה יתרה הבאתי דבריו תוך דברינו.

ובבנו של אחותו נתגלגל שמו של אבי ר׳ פתחיה הזקן ה״ה ר׳ יוסף הי״ד מאובן כי בדף י״ט ע״ג יזכירהו: ושמעתי מחר״ף וישנון בן אחותי האליף מוהר״ר יוסף יצ״ו.

ועוד אחרים ממיודעיו ואוהביו נמצא פה כמו הרב דמאור הגדול מוהר״ר מנחם מענדל נר״ו אב״ד ור״מ דק״ק רויסטיץ אשר יזכירהו פה דף כ״ב ע״ג על פי אשר הביא ממנו בספרו עיר דוד בבית אכל הדר ג׳. והיה כאשר נחפש בספרו הנדפס אשר יכונה בשם הזה לא נמצא בית כזה ובזאת נודע כי ס׳ עיר דוד כאשר יצא מעט מחברו וכאשר הסכימו עליו ר׳ יצחק בן אברהם אב״ד פוזנא ובעל עבודת הגרשוני ור׳ אהרן תאומים אב״ד ווירמייזא ור׳ יהודה ליב ב״ר שלמה אב״ד רוטרדאם בשנות ת״ם עד תמ״ג בשבת מחברו על כסא הרבנית בקהלת האשכנזים באמשטרדם היה משונה בתכניתו מצורתו אשר נראהו בה בהוצאת בנו ר׳ פתחיה. ועוד יורה למדי על השתנותו של הספר הזה עדותו של מחברו על שער ספר חלקי אבנים באמרו שהם לקוחים במקצת מן הנחל הגדול נחל נובע מים חיים חיבורו הגדול אשר פי ה׳ יקבנו עיר דוד ובספר הגדול אשר לפנינו אינני בית

מרווח או חדר מיוחד כי אם הבית האחרון בית החכמה אשר יכיל בקרבו פירושים לרש״י על התורה כאשר הביאם בס׳ חלקי אבנים. וכאמת הודיענו הן בשער ספרו הן בסופו כי כבר נדפס באמשטרדם כשליש ספרו עיר דוד עם ההסכמות, ואלה איפא הם דבריו בחתימת ספרו: אך שונאי ה׳ רדפוני והשיגוני בין המצרים, והחריבו ביתי והפסידו ממוני לכמה וכמה אלפים. אף העי״ר דו״ד אשר בניתי על מזבח הדפוס העליתי, ולגומרו לא זכיתי, יען וביען כי הוצאות הדפוס מרובה עלי במאד. וגם הספר קטן הכמות הנקרא חלקי אבנים לא היה ביכלתי להוציאו לולא עמד לימיני לתמכו איש ממיוחסי ארץ אשכנז אשר יהללהו ישבע על צדקתו בשער ספרו בדברים האלה: אחד המיוחד המפורסם במדינת אשכנז איש אמונים, נבחר שמו מכסף ואדרכמונים, פרנס ומנהיג המדינה, אבן פינה, המפורסם במעלתו בחכמתי ובנדיבתו הקצין כבוד הר״ר מאדיל יצ״ו מגזע היחס גדולי אשכנז, אשר נתן כספו להדפיס ספר נחמד זה מעט הכמות ורב האיכות כדי לעשות לו מדור כבוד לזכרון צדקתו ותהילתו. ואומר לי לבי כי הוא הר״ר מאדל מאנשבאך אשר עשה לו שם ושארית על פני חוצות ספרותנו כי הוא היה מן המטיבים עם המחברים הדלים והרשים כי על כן יכנהו גם ר׳ עקיבא בער בן ר׳ יוסף ר׳ העניכש בהקדמתו להוצאה השנית של ספרו עבודת הבורא בשם: ראש המדברים השתדלן הגדול ראש לכל הקצינים פ״ו המדינה הר״ר מאדל נר״ו מאנשבאך ושמו אשר קראו לו בערכאות ובדפתראות אשכנז היה Model Marsz עיין מה שכתבתי עליו בספרי על גירוש ווינא צד 204 הערה 4.

זמן הדפסתו של הספר הזה יראנו למדי בצרוף דבריו על גורלו המר ועל כל הרפתקאות דעדו עליה ישכל דברי שארית יהודה בפרק ל״ד על דברי ימי חיי ר׳ דוד לידא המה מוטעים מוכחשים כי לא בשנת תנ״ג [1]) כאשר כתוב שם נסע מאמשטרדם מפני חמת המציק ומשטמת משנאיו ואם יאמר אומר כי אילי בראשית השנה עוד ישב על מכונו ורק אחר כן הורם מקנו לא כן הדבר הלא נודע מתוך הסכמותיו לס׳ מגן אברהם ומגן דוד אשר הסכים עליהם בשנת תנ״ב ומהסכמתו על ס׳ דרך שיח של המדקדק כמהר״ר יהודא ליווא איפנהיים תושב גלוגא רבתי אשר התם בעיר ברעסלא יום א׳ ר״ח תמוז תנ״ב כי כבר בשנה הקודמת היה נע ונד בארץ אבל גם זאת לא יתכן להקדים את שנת נסיעתו ופרידתו מאמשטרדם ולחשוב כי כבר בשנת תמ״ה עזב את העיר כאשר ידמה הר״ר דעמביצער בספרו כלילת יופי צ״ז ע״ב כי אז אי אפשר לפרנס בשום אופן את ספרי שארית יהודה שאחר ב׳ שנים בא עוד הפעם להתפשר עם קהלתו אבל לא ארכו לו הימים על מכונו כי נכספה וגם כלתה נפשו לשוב לארץ מולדתו ולהאסף אל עמו במקום קברי אבותיו. ואולי יבא לנו עוד רוח והצלה במבוכתנו בדברי ימי הגאון הזה ממקום אחר למען נדע פשר דבר ונבין את מחלקותיו הראשונה אשר הרעישה את עולמו כנודע משו״ת אהל יעקב ס׳ ע״ה וע״ו וספרו על דברי ריבות בינו ובין רבני אמ״ד הנקרא בשם באר עשק והוא יקר במציאות ולא ראיתיו עד הנה.

[1]) ביום ב׳ כ״ד לחדש מנחם ה״ס היה עוד הכ״ד מגלה ושתי הגליונות העליון והתחתון בכתוב בהקדמת ספרו סיד ה׳ וגם יהוס כמה הנעיר דוד בלח״ה מוהר״ר הריה ניב זלה״ה מזוזלין.

וגם האחרונה אשר הרדיפתו ממנוחתו עד אשר נדחה ממקומה והלך גולה ונד בארץ עד אשר מצא מרגוע בקבר אשר הצבו לו סמוך לקבר הט״ז הוא ר׳ דוד בן שמואל כן גילו במבחר הקברות בבית עלמין הישן אשר בלבוב.

ויתר דברי דוד ופרישת גדולתו וכבוד ספריו אשר חבר הלא הם כתובים בספרי דורשי רשומות ובס׳ כלילת יופי צד VIII ונ״ג ע״ב, ס״ח ע״א וצ״ז ע״ב. ובס׳ תולדות אנשי השם להח׳ לאנדסהוט צד 2 ובספרו עמודי העבודה צד 59.

וגם בדבר ר׳ פתחיה כותב הקינות האלה אשר הנני נותן לפניך היום, הקורא, כאשר נמצאו בכ״י ידידי ישזח״ה סי׳ 247 כבר נודע כי שקר ענה בעל מצבת הקדש בזכרו אשר נפטר בלבוב בער״ה ישבט שנת תפ״א כי הן המקום הן הזמן יתנגדו להאמת אשר יצא מפורש מנוסחת מצבתו אשר עודנה עומדת היום על שדה קברות פפד״מ כאשר העיר הר״ר דעמביצער בספרו כלילת יופי מ״א ע״א ועתה נדפסה המצבה בס׳ הח׳ הורוויץ על רבני פפד״מ ח״ב 102, ושם נודענו נאמנה שמרת בעיר הנ״ל ביום ב׳ בטו״ב אייר תקי״א אחרי אשר נשא עול הרבנית בכמה וכמה קהלות פולין וקיים את השבועה אשר נשבע לאביו קודם מותו להקים את שמו על נחלתו ולהוציא לאור את אשר השאיר אחריו לברכה ובאמת ס׳ יד כל בו אשר הו״ל בפ״פ בשנת תפ״ז הוא כעין קובץ ספרי ר׳ דוד לידא הקטנים, ונגד הספר הזה קמו מלשינים עד אשר חשבו לגנזו לולא קמו מושיעים מחכמי האומית אשר העידו בכתבם ובחותמם שאין בו שום דופי נגד אמונה אחרת, וקובץ התעודות האלה כאשר יצא מיד החכמים המחווים דעתם בדבר הזה נדפס ע״י הח׳ הורוויץ כאשר נמצא בפפד״מ במ״ע מאגאצין להח׳ בערלינר ש״י 28—20 [1]) ומשם לוקח המכתב של הח׳ גלונק אשר נדפס בבית אוצר הספרות ש״א 41 ובטעות כתוב שם כי המכתב הזה נמצא כדמות הסכמה בראש ס׳ יד כל בו אשר מעולם לא הופיעה עליו הסכמה כזאת היוצאת מחכם מחכמי העמים ולישוא יבקשנה שם הקורא הנתעה ע״י הודעות נמהרות ובלתי מיוסדות כזאת.

תנ״ז

יום עברה היום ההוא יום צרה ומצוקה יום שואה ומשואה יום חשך ואפלה יום ענן וערפל כד גלי׳ לדרעי׳ ונפל נהורא רבי׳ שפך ה׳ באש חמתו יום אשר גבר האויב אשר יאמרו עליו כלילת יופי משוש כל הארץ א׳ שוקל א׳ סופר מונה בקרן זוית כבודי מעלי הפשיטו ויסר עטרת ראשי, אך בשרי עלי יכאב ונפשי עלי תאבל רע רע יאמר הקינה מבעי׳ לי קינה לדוד אבי אבי הרב האי גאון מופת הדור רבן של בני הגולה המנוח ארוני מ״ו מוהר״ר דוד ז״ל אב״ד ור״מ ור״ג דק״ק אמשטרדם ודכמה קהילות תהילו׳ אשר הרביץ תורה לעמו ישראל במדינות פולין ובמדינית אשכנז ויהי כי הזקין דוד ונפל עליו אימת מות מי האיש החפץ חיים אוהב ימי׳ לראות טוב להשיב אל ביתו אהלו אשר הי׳ בתהילה אל המגדול אשר בנה ודבר כל ישראל באו אל המלך

[1]) עיין ג״כ מה שהעיר על זה בספרו על רבני פ״פ ח״ב 76.

דוד ואל ביתו והמגדול אשר בנה לתלפיות אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגיבורים מגבורי ישראל כולם אחוזי חרב מלמודי מלחמה של תורה מאותן הספרים אשר חיבר ארוני אבי מ"ו המנוה ז"ל א) דבר דוד, ב) מגדול דוד, ג) עיר דוד, ד) שרביט הזהב, ה) חלקי אבנים, ו) פירוש נאה על תיקון שבת, ז) עיר מקלט, ח) תפוחי זהב. כל אלה חברו על עמק השוה ויהי דוד בכל דרכיו משכיל וה' עמו מלמד שבכל מקום הלכה כמותו. אם זכרתי ונבהלתי בשרי פלצות אחזוני במור' על ראשי יום המר יום מספר מות גם היום מרי שיחי ידי כבדה באנחתי יום החמישי בז"ך מר חשון בחושבנא דא תנ"ז לפ"ק על משכבותי יניחו בשלום בק"ק לבוב סמוך ונראה למצבת דוד בשתים ועלתה לו הוא הרב הגאון בעל טורי זהב קנו וגם נצבו מציבותם שניהם יחד גדר מזה וגדר מזה. ויהיו על אדמתם לבטח ולא יהי' עוד בז לגוים וחית הארץ לא תאכלם וישכבו לבטח ואין מחריד ובלע המות לנצח אמן.

הק' פתחי'.

תע"א

ועל דא וודאי קא בכינ' על חלק אמי אני בוכה ומבכה אחרים עמי ודמעתי על לחי' מאי' הפוגי' על פטירו' אמי מורתי הצנועה הגבירה והחסידה הרבנית מרת מרים בת ארוני אבי זקני המפורסם לשם ולתהילה בארץ ר' וואלף ר' יוזפש מלבוב ומי יפאר גדול פאר המלכה היא היתה זיוה והדרה צדקניות עוסקת היתה כל ימיה בצדקות ובגמילות חסדים רבים מעלתה ויהוסה בכל הארץ מרעת ורפו ידי גם לעו קלני מראשי ומזרועי נהפך משחור תארי כל פני פארור וכל ראש קרחה רעדה תאחז כל משמוע שמוע ותיזל כל עין דמוע הדמע עיני יורדה מים מאנה הנחם נפשי האומללה על חורבן ביתי מולדתי עליזה עטירת צבי וצפירת תפארתי היא היתה שבת משוש ליבי ונהפך לאבל האיך נתפרדה החבילה להיותי מתגורר בארץ אחרת איכה יריעו ואיכה ירביצו על פני השדה בדומן ואין מאסף הביתה אש תיקד בקרבי בהעלותי על ליבי על גורל חורבן ביתי אצרח ואתמרמר ואצעק בקול מר איליל כנמר, אביעה אומר אין בי כח לקונן ואתאונן קראו למקוננות וישאו קינה ונהי והגי על העדר הזה במוצאי שבת קודש והי' כי תבא אל הארץ נחלה בק"ק לאקטש, איתן מושבי עיר ואם בישראל לסדר ועשית חסד **לאמ"ת** שעושין עם המתים לפ"ק. ובלע המות לנצח אמן.

II

צוואת ר' הירש אב"ד לובלין.

אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב היום אשר ייסדו בו בית עקד רועי עמנו והזבבי הכמתנו כי אם יתמהמה עוד נחכה לו בא יבא לא יאחר אז יבקע כשחר אורנו לקרוא לאסורים בחשך צאו לקרב הנהלאה ולקבץ הנדחה ולגלות

לעין השמש אוצרותינו הנשכחים מני לב והפזורים כשבר נבל יוצר, בין המצוה אשר נטל לעשותן על חברי האגודה הזאת העתידה לבא תחשב גם אסיפת צוואות הנודעות והבלתי נודעות הנמצאות למכביר על פני שדי ספרותנו כי הן באבני חן מתנוססות ומזהירות כעצם השמים לטוהר אשר בהן תופיע כל חלקה טובה אשר נהנה ממעל לעמנו בכל דור ודור רוח עצה וגבורה אשר לא יבעתוה כל מוקשי מות רוח דעת ויראת ה' העשויה לבלי חת, רוח אהבה אשר מים רבים לא יכבוה וכל רוחות שבעולם לא יזיזוה ממקומה, אבל לא ספר לבד לקרוא בו ולהתענג על כל היקר אשר יכיל בקרבו יהיה האוצר הזה כי אם בית נשק להחזיק מגן וצנה לקראת רודפינו ואויבינו ולהתגבר על כל הפוגעים בכבודנו כי איה איפוא ימצאו תעודות תהלה ותפארה לעם כלו כאלה אשר כל רואיהן יכירון כי הן תנובת עם קרוש זרע ברך ד', ובדעתי כי יקרו בעיני כל אוהבי ישראל ודורשי תורתו וחכמתו כל דברי קדושה היוצאים מדורשים מצוואות חכמינו מימי קדם אציגה נא הנה צוואת ר' הירש אב"ד לובלין אשר לא נראתה עד עתה על פני חוצות ספרותנו כאשר מצאתיה באמתחת ידידי א"ש תרומות שוח"ה בכ"י 247 להצילה מטלטלות הנשיה ולהחיות זכרו בקרב הארץ.

כי זה האיש ר' נפתלי הירש בן ר' בנימן וואלף כדאי הוא שנחוס על יתר הפלטה הנשארה לנו לברכה מפרי אצבעותיו כי שאר רוח היה בו כי יותר שהיה חכם וחסיד נודע אצל בני גילו הזו מאן גברא רבא קמסהיד עליה ה"ה גאון הגולה ר' יהושע העשיל ריש מתיבתא דק"ק לובלין ואב"ד קראקא אשר זכרו לא יסוף מקרב עמנו מרוב תקפו וגבורתו בחכמת התלמוד ועוצם רוחו אשר היה כחרב חדה וכעין נחשת הקלל עד אשר היה למשל ולמלה בכל תפוצות ישראל להרים מעלת מוחזק ושכל הר אשר פי ד' יקבנו כי הגבר המצוין הזה אשר רוח אלהים בו בחר בר' נפתלי הירש אשר היה לו שני בשני שאר בשרו ובן דודו ונתן לו את בתו לאשה. כנראה אחז החתן בדרכי חותנו ותמך באשוריו כי גם הוא לא אהב להרבות ספרים ולהפיץ את ילדי רוחו על כנפי הדפוס עד אשר עם כל הודו והדרו לבו לא נפרץ חזונו וגם שמו לא יראה כי אם לעתים רחוקות בספרי בני דורו כאשר כבר השכילו להראות החכמים צונץ ורעמביצער עיר הצדק צד 113 וכלילת יופי פ"ד ע"ב. ולמען הראות כי באמת רוח ר' העשיל אז היה נוחה מהרפסת החלוקים אשר הפליא להגיד בישיבתו אף ד' פעמים בשבוע אחד [1]) ללבן ולהדד את שכל תלמידיו המקשיבים ללקחו והמיהרים לדבריו כאל מלקוש אעידה לי עד נאמן תלמידו ר' אהרן קלניקר מאוקריינא אשר הוציא לאור את חידושיו על בבא קמא וקצת בבא מציעא וב"ב בלובלין תמ"ב (ושוב נדפסו החי' האלה ע"פ ההוצאה הראשונה הזאת בשנת תפ"ג בק"ק אופיבאך אשר יש להוסיף על דברי ר' אייזק בן יעקב באוצרי הטוב ועוד שלישית בק"ק פ"פ תפ"ה) כי בהקדמתו יספר לנו אשה

[1]) כן העיד ר' אהרן קלניקר ועל פי זה יש להגיה את הדברים המטושטשים בעיר הצדק צד 109: כי מ"ו המו"ה מ"ב ואביו מוהר"י זלה"ה... היה ר"מ ופנוי ואומר בכל שבוע ד' חילוקים טובים עם כל החידושים אמתיים.

בהציעו את כתב ידו לעיני ר׳ נפתלי הירש התה״מ ולעיני בנו של ר׳ העשיל ה״ה ר׳ בעריש מנהיג ק״ק קראקא הסכימו שניהם יחד שלא יודפסו החידושים אשר עינם כעין החלוק. ולייקר הספר הזה אשנה פה את דברי ערותו „ועל הכל הובה וטוטל עלי לתת גדולה ותשואת חן להתה״מ מוי״ה מ״ב ובן דודו יגאלנו הגאון והחריף הגדול אור ישראל וקדושו החס״ד כמהור״ר נפתלי הירש בן הרב הגדול מוהר״ר וואלף מ״ב אב״ד ור״מ בק״ק לובלין והגליל יע״א יאיר באור הבהיר ויאריך ימים ושנים אבי״ר. ישר העיד עלי שראה צערי ועמלי על הישיבה כשהייתי תלמידו של אדם גדול מו״ה המוי״ה מ״ב בפעם הזאת היה מ״ו דיין דמתא מומחה לרבים הוא בצדקו מתחלה ועד סוף לע״ע קיבל מידי הספר בפנים יפה ושם עינו הבדולה ועיונו על החיבור מו״ה וש״ב המוי״ה מ״ב ואמר אלי בטוב טעם שיש בו דברי׳ שהם סיגנון החילוק אינו כדי להעלות על הדפוס והנזה עלי צדיק ראשו ונתן לי הרמנא גם לרבית ש״ב וגיסו הקצין מהור״ר בעריש מק״ק קראקא השביל עלי בכתב אל מ״ו תשובה מיערסלב אמ״ת לפ״ק. שיגורר ויניפה חידושי מו״ח המוי״ה ואמ״ז (ו)הגאין מוהרר״י אבי המוי״ה באיזה מקומן של שבתים וכך עשיתי הברור אצלי״.

ברכות ר׳ אברהם לא הלו על ראש ר׳ נפתלי כי לא האריך ימים אחרי צאת הידושי הותנו לאור, ולהיות שראיתי כי נעלמו דברי המוסיף על צמח דוד מעיני בעל כלילת יופי במקום הנ״ל ולא ברר את שנת מותו וגם מעיני הרב הורוויץ בספרו על רבני פראנקפורט אחתום את הקדמתו בדברי צ״ד בסוף חלק ראשון על שנת תמ״ב: ר׳ הירש אב״ד ור״מ דק״ק לובלין האיר עיני ישראל בחריפותו ובקיאותו ונתקבל לאב״ד ור״מ לק״ק פראנקפורט ועלה לישמים בשנת תמ״ב.

הועתק מצוואת הגאון הרב מוהר״ר נפתלי הירש ז״ל אב״ד ק״ק לובלין.

הנה לילה אור ליום הששי לסדר ואת בתינו הציל לפ״ק, אמרתי בלבי הלא שנו חכמים שוב יום א׳ לפני מיתתך ואמרו וכי אדם יודע את עתו מתי ימות אמר להם כ״ש ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה, וכאשר שאין אדם יודע את עתו מתי ימות ע״כ יהיה כל אדם מוכן להכין עצמו לבוא לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה כדאי׳ במסכתת שבת פ שואל. בכן באתי לרשום בעט סופר למען יעמדו ימים ויתקיימו

א׳ שלא להספיד אותי בשום הספד הן בפני והן שלא בפני ולא יתאבל עלי רק אותן הקרובים המפורשים בי״ד.

ב׳ שלא לילך אחר המטה שום יוצאי חלצי ואישתי.

ג׳ שלא לעשות לי שום כבוד בעולם רק יתנהג עמי כא׳ מהשוק שמת.

ד׳ מיד לאחר יציאת הנשמה תקחו מאה זהובים ויחלקו אותן לארבעים אנשים לומדים וקרובים ושלי יהי׳ להם קדימה והם יתפללו על נשמתי מיד, וגם יאמרו בעת השלכת העפר על הגולל והוא רחום יכפר וגו׳ כמו שאומר המלקו׳)[ה] בעת המלקו׳ ויאמרו אף מאה פעמים והוא רחום.

ה׳ ליקח חמשה מאות זהובים לחלק אותם לעניים זה שיעשה מנין בבית החורף שתצא בו הנשמה שנה תמימה ויחברו עשרים אנשים חשובים וקרובים לזה. ואם לא ימצאו כל העשרים לומדים אזי יצטרפו עמהם אף שארי ענייב יראי אלקים והמה יתפללו בבית החורף ערב ובוקר וילמדו אחר התפלה לכבוד הנשמה בוקר פרק משניות בעיון רב ובערב דף גמרא וחלילה לבטל שום א׳ ועכ״פ יהי׳ י״א אנשים ביחד בעת לימוד השיעור הנ״ל ואחר התפלה והשיעור יאמר א׳ קדיש בשביל הנשמה מי שאין לו אב ואם וגם מיד בבית הקברות יאמר א׳ קדיש בשביל הנשמה והשכירות יתן לכל אחד מדי שבוע בשבוע הצי זהב נמצא מגיע לשנה תמימה י״ב חודש חמשה מאות זהו׳ והרשות ביד אשתי ישתי׳ בצירוף איש חשוב מי שתרצה אשתי ישתי׳ להוסיף לא׳ על חצי זהב ולא לגרוע כפי ראות עיניהם ואם לא יהי׳ באפשרי לעשות מנין בבית החורף שתצא בו הנשמה אזי יהי׳ בבית אחר ועכ״פ לא יבוטל מכל הנ״ל. ואם יקשה הלא אין אומרים קדיש רק י״א חודש אני מצוה שיגיד י״ב חודש עד יום היארצ״ט ועד בכלל.

ו׳ הס״ת שלי עם העץ חיים יהי׳ מוקדש שלא ימכרו הס״ת והעץ חיים עולמית ובתנאי שיקרא בס״ת שלי בכל פעם שמזכירין נשמית, או בר״ח או בי״ב חוץ מאותן ישבתות שיגיע על ס״ת שלי בחוזר חלילה כנהוג בגבאים וירשום על העץ חיים ישמי.

ז׳ אם ימצאו משכנות ענים ממעו׳ מעישר ישלמו רק החצי׳ והחצי׳ ניתן להם במתנה גמורה.

ח׳ עוד ליקח מאה זהו׳ ולחלק אותם לקרובי הקרוב קרוב קודם לפי ראות עיני אשתי ישתי׳ וההלוקה של המאה זהו׳ הנ״ל תתחלק על ג׳ חלקים, חלק א׳ תוך ל׳ אחר המיתה. והלק א׳ ערב ראש השנה. והלק א׳ ע״כ. ובשנה ישני׳ יחלקו ג״כ מאה זהו׳ לשלישה זמנים, חלק א׳ ערב פסח, וחלק א ערב ר״ה, וחלק א׳ ערב י״כ. ובשנה שלישית ג״כ מאה זהובים כנ״ל לשלישה זמנים כנ״ל ובשנה רביעית ג״כ מאה זהו׳ כנ״ל, ובשנה חמישית ג״כ מאה זהו׳ כנ״ל, נמצא ס״ה אלף ומאה זהו׳ עם החמישה מאות זהו׳ הנ״ל.

ט׳ התכריכין יעשו מפישתן בינוני, וקודם החיתוך התכריכין יקחו עוד פישתן כפי מנין אמות של התכריכין שיצטרכו ויתנו לכלות העניות ואותה הכלה לאשר ההרתוגה שלה בראשונה אחר המיתה היא זכתה בפישתן הנ״ל כי אין מעבירין על המצות.

י׳ על המציבה לא יכתבו רק פה נגנז הרב ר׳ הירש התן הרב הגולה מוהר״ר העשיל בן הרב הגולה מוהר״ר יעקב ז״ל אב״ד ור״מ דק״ק לובלין ולא יותר שום דבר חלילה.

י״א בכל יום היארצ״ט בקשתי מאשתי שתראה לעשות מנין באותו הלילה והיום ללמוד ולומר קדיש כנ״ל וליתן לכל א׳ חצי זהב כנ״ל וגם בקשתי ממנה לצוות ג״כ לזרעינו אחרינו לנהוג על הנזכר בדף זה בישני עבריהם.

י״ב מחמת כתובת אשתי יהי׳ הכל העזבון ביד אשתי ישתי׳ היא תחזיק אצלה כל ימי׳ את כלתי מרים ישתי׳ ונכדי חי׳ לעב לאורך ימי׳ אמן וכל מה

שתעשה הרישות בידה, אבן הספרים שלי אינה רשאית למכור אף א׳ מהם רק ככה יתנהגו הספרים ישאלו תמיד ללומדים ללמוד מתוכם ואין רשאי להשאיל לשום אהם אם לא יתן משכן להחזיר הספר ואם יצטרכו שני אנשים ספר א׳ אזי ישאול לא׳ שלשים יום ולשני על שלשים יום. ויהי׳ גורל מי יקח תחלה, ועכ״פ תמידין כסדרן ילמדו מתוך הספרים שלי גם להשאיל לב״ה למגידי השיעור מתוכה ובתנאי שיתנו החבורה הדיא משכן להחזיר הספר אחר שיגמרו הס׳ הא׳, ואם א׳ מהשוק יצטרך לספר ובני החבורה יצטרכו ג״כ לאותו הספר אזי הקדימה לבני החבורה ללמוד כי אינו דומה מרובים ועושים מצוה למעוטים וזה יתנהגו עולמות. ומיד אחר המיתה יכרזו בב״ה מי שצריך לספר יבוא לאשתי היא תשאלנו בתנאי הנ״ל.

י״ג מה שנזכר לעיל שאשתי ישתי׳ תחזיק כלתי ישתי׳ כל ימי׳ היינו כל זמן שלא תנשא כלתי לאיש, וכהיום שכנדי (צ״ל שנכדי) חי׳ לעב נשאת לאיש בכן ינתן לה ולבעלה שי׳ לפי הדין שמגיע להם באופן ובתנאי כפל ובתנאי בני גד ובני ראובן על מנת שיהי׳ לה באופן שלא יסוב נחלה לנחלה חלילה וחלילה.

י״ד אם יהי׳ דבר מסופק בדברי ויהי׳ לישנא המשתמע לתרי אפי תבחר אשתי׳ שתי׳ שלשה אנשים חשובים יראי אלקים ועל פיהם כן יקום ועכ״פ הרב דקהלתנו יהי׳ א׳ מן השלשה אנשים הנ״ל.

ט״ו לבקש מחילה מכל אדם בשבילי הן אם לקחתי ממון שלא הגיע לי הן מחמת איסור ריבית הן ישאר איסורים וגם אם ביישתי לשום אדם בדיבור או במעשה שלא כדין למחול לי וכן אני מוחל להם.

ט״ז נר תמיד להדליק עד היארצייט יב״ח [1]) ועד בכלל.

י״ז יתענו בני ביתי בכל שנה יום המר אשר נפסד ממנו מחמד עינינו החסיד בני יעקב ששה ימים לחודש אלול תכ״ז לפ״ק ולבקש מאת ה׳ לשמור אותנו וגם יתפלל מנין ויגידו קדיש בכל יום המר, וגם ביארצייט שלי יתנהגו ככה.

י״ח ליתן להתענות כל יום ד׳ בשבוע בשביל נכדי חי׳ לעב וליתן לאותו העני ח״ג וככה יתנהגו [עד] שתהי׳ בת שמונה שנים אי״ה, ואם יהי׳ יום ד׳ ר״ח או פורים או חנוכה ושאר ימים טובים אזי יתן עכ״פ ביום ד׳ ההוא ח״ג וצדקה תציל ממות.

י״ט שלא לומר באל מלא רחמים שום שבח בעולם עלי רק את נשמת מורינו הרב כ״ש שהלך לעולמו ולא שום שבחיות.

כ׳ הנני מצוה וגוזר שלא תנשא נכדי חי׳ ישתי׳ רק ללמדן ולא לעם הארץ אף שיהי׳ לו ממון ושלא לעשות שום שידוך עמה עד שיראונו את הבחור לבחינו אותו בשלשה אנשים כשרים שלא יקבלו שוחד אם הוא למדן והעיקר אם הוא מתמיד בלימודו. ומפיל תחינתי לפני האל יתברך שמו וזכרו שימצא לה שידוך הגון ויתן לה בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות אמן סלה. ע״כ צוואת החסיד ז״ל.

---

[1]) י״ב חדשים.

איזה תיקונים להערות הר"ר חיו"ג המנוח על ס' צוק העתים.

(אוצר הספרות שנה ג').

צד 111 שורה 17 צ"ל כי כלם מרדו כי איככה יוכל ויפה מליץ נפלא אשר תרגם ד' לשון למודים כר' מאיר משעבעשין ובעל צוק העתים במלה אחת בשני החרוזים הבאים זה אחר זה; עיין צד 128 שורה 10 מלמטה וצד 133 בנוסח דפוס שני.

צד 112 שורה 5 אין לשנות שבוים במקום שבי אשר נדפס כאן בתחלה כי הפה המחבר כלשון הכתוב; ויקח ממנו שבי.

צד 113 הערה 4 אין מקום למלת מספה הנחתמה בהברה **כה** בתוך חרוזים אשר סופיהם **חה**, ועל כן נניח מלת מספת שנדפסה תחת מספחה כלשון הכתוב.

צד 114 הערה 1 צריך להחזיר מלת שבגבורים על מקומה כי רק לזאת ירמזו דברי הפייטן שנתחברו ונתקבצו הנוצרים עם בני הכפרים שיבאו גם המה בגברים לבוז בערים והוא"ו במקום קמץ כנודע.

צד 115 הערה 3 צריך לתקן ותתחייבנו במקום ונתחייבו הנדפס בטעות.

צד 117 הערה 1 ההשערה ומוריהם במקום הורהם אשר בדפוס הראשון איננה תיקון כי המלה תלויה ושוכחת בתויר ואין לה המשך עם כל הקודם ודי לנו בשנוי קל לעמוד על דעת הכותב אשר כתב בלי ספק והורותם לרמוז אל אשר התחיל בו: לעיני אמותם והוא ענין אחד במלות שונות.

שם הערה 2 גם פה לא יתכן לשער בריאים במקום ברים כי החרוז יעמוד לנגדו לשטנו והדבר ברור שצריך לתקן: אם הם כחושים או כרים (במובן שמנים) והאמת יעיד לעצמו.

צד 118 הערה 1 כאן הביא המחבר את לחמו ממרחק ומובן מעצמו שאין לזוז ממובן מלת אומה הרגיל ודברי הפייטן ברור מללו כי יבדקו האכזרים בריאות הילדים אם כשרים הם לנתחם לנתחים.

צד 119 הערה 2 המלות: אשר מאתמול ערוך יעמדו במקום המלה התפתה הפתה או גיהנום כלשון הכתוב (ישעי' ל', ל"ג) והפייטן שכל את דבריו באמרו כי מיראת הפורענות ומאהבת אלהי עולם עמדו בנסיון והשליכו את הייסס מנגד והרעיון „מחוור" ומזהיר.

צד 120 הערה 1 הדפוס השני קלקל באשר לא הבין מלת ומבריחים ושבר לתקן ולא תקן כי לא המפירים כי אם הגלים השברים הרודפים אחריהם גם המה נכמרו רחמיהם עליהם ואולי צ"ל לקרית ומבריחים כמו מתרמזים.

צד 124 הערה 2 נראה שאין לשנות ור"ל כי אלה אשר המים לא באו עד נפשם ולא מתו מהמון גלי היאור נטבעו ולא יכלו הצל נפשם עוד מעולם הקר אשר לא סבלו בהיותם נחבאים במים הקרים עד מאד זמן הרבה.

צד 125 שורה 10 צ"ל החללים תחת החלבים.

שם, הערה 2 השוכים אינו אלא כמו השבים והוא"ו הוא „אם למקרא" לרמוז על הקמץ.

צד 126 שורה 10 צ"ל מספר תחת ומסחר.

צד 127 שורה 13 צ"ל במקום תחת במקוה.

צד 151 הערה 4 צריך לתרגם עיגולא קריין ונודע רעיון המקובלים אשר על פיהם בנה הפייטן את ביתו הזה לג' ימי השבוע האחרונים וג' הראשונים סביב המרכז יחנו שהוא יום השבת וממנו הם יונקים שפעת ברכה כממעין שאינו נפסק; והמחבר לא דק ויצא — העגל הזה.

הנסיך והיהודי

שמחה לאיש אחרי אשר הונח לו מעצבו ומרגזו, בהתענגו על מנעמי החיים ובהסתופפו בצל האשר בהשקט ובבטחה, להעלות על לבו את זכרון קורות עתותיו העוברות, זכרון ימי עניו ומרודו אשר היה לו מקדם, תלאותיו וקשי יומו, כוס היגונות אשר שתה מצה ביחד עם רסיסי אגלי הדמעה אשר הזילו עפעפיו אל תוכו בצרתה לו, וזכרונותיו אלה יגדילו את שמחת לבו ומשנה ששון ישיש באשר כי המה לו לראי מוצק להדוף אחורנית את קרני האור הנוצצים משמש הצלחתו אשר תהל על ראשו בעת ההוה, כי לא יוכל האדם לחוש את אשרו וטובו אם לא יבחין את העדרו והפכו. אולם האיש המתענה תחת יד קשי גורלו, הוא בשברי רוח ובמגנת לב יביט על העבים אשר כסו בעלטה את עתותיו עברו, ויתמרמר על העבר וההוה יחד, אחרי כי עוד לא נפזרו העבים, כי אמנם צרות אחרונות משכיחות את הראשונות, אך זכרון הצרות הראשונות מזכירות גם את האחרונות, ואוי לו לאיש אשר כל חלדו הוא רתוקה אחת של מצוקות ואסונות, אשר מגיעה אחת קלה באחת מחוליותיה תצלצלנה כל החוליות מן הראשונה ועד האחרונה בקול צלצול איום מחריד לב. אבן גם מן הזכרונות המעציבים האלה, יוכל לו בעל נפש להפיק תועלת, באמצו את רוחו לבלי התיאש בחלפו, ולהתנחם בזה כי אזלת יד מצוקותיו להכחידהו כליל. כן הוא בחיי איש פרטי, וכן הוא גם בחיי עם כלו. העם השוקט על שמריו, אשר מצבו איתן ומתענג על רוב טוב, הוא יזכור את קורות עתותיו מימים עברו בגילה ובמנוחת לב, בשישו על התלאות ההן אשר כבר חלפו עברו ממנו, ויתבונן בם בינה רק למטרה מדעית היסתוראלית; אולם העם הנדח והנענה החי חיי צרה ומצוקה, הוא יביט על הימים הראשונים והתלאות החולפות במנוד ראש, ובחרקו שן על העבר יאנח גם על ההוה, בדמותו כי איד נצחי נכון לצלעו כל ימי חלדו ותקומתו, ובתמהון לב ירעד גם על עתידותיו, כי חיי לאום כלו כחיי איש פרטי הנמו, מדה אחת והדך אחד לשניהם, רק בזאת נבדלו, כי זכרון חיי איש פרטי הוא במוחו וזכרון ימי קורות הלאום הוא בספרותו, ששם שמורים וגנוזים רסיסי דמעותיו ומצהלות ששונו, קול בכיתו ורעש גילת לבו מיום היותו לגוי. — הן אמנם כי גם זכרון תלאות עברו נחוץ ומועיל מאד לכל עם הנתון למשסה ועומד במצב משועבד, בהתבוננו כי בזאת ובזאת קרהו בימי קדם ועוד לא נכחד עצמו, והם הם המפריעים את היאוש הלאומי לבל יפרוץ הקו, ונותנים לו און ועצמה ליחל אל עתידותיו כי עוד יהילו דרכיו, אך אוי ואבוי לנחמה של הכבה ואונס כזאת! —

והנה אם כן הוא בחיי כל עם ועם, לנו היהודים העם הנודד בגולה זה אלפי שנים ומורדף בלי חשך אעכ״ו.

הננו חיים כעת בתקופת התגעשות רוח העמים והפתערות לב צוררי ישראל האנטיסימיטים לבלוע שה פזורה ישראל. זועות ורדיפות אכזריות יתחוללו עלינו כפעם בפעם בארצות שונות, רדיפות עצומות כאלה המשננות לפנינו פרקים רבים מקורות הרדיפות אשר סבלנו בימי הבינים, אשר רק בהן נוכל למצוא את דגמתן. אך אל נא יפול לבנו עלינו ואל נא נואש מטוב, הן עם עתיק אנחנו ועתיקות הן הרדיפות המתחדשות לבוא עלינו כפעם בפעם, אך כח החיים הפנימים הצפון בקרבנו מתגבר על המצוקות החיצונות ושומר אותנו לבלי הכחד מעקת אויב, קראו בספרי קורות ישראל והתבוננו בינה.

למטרה הזאת הנה הואלנו לתת הפעם לפני הקוראים קורות תקופה אחת מחיי עמנו בארץ אשכנז, ששם מצא לו כהיום הזה האנטיסמיטיזמוס קן לו ומשם נפתחה הרעה לכל בני עמנו באירופה, מקרה נורא אשר קרה לאחינו בארץ אשכנז במאה השש עשרה, אשר לו יחס וקשר עם המעשים אשר נעשו ואשר יעשו שם בימים האחרונים האלה, כפי אשר העתקנו אותו משפת אשכנז.

יהויקים [1]) נסיך בראנדענבורג השני (1535 — 1571) הוציא מלפניו דבר מלכות לתת רשיון אל היהודים אשר הגלי מארצו בשנת 1510 לשוב ולהאחז בארץ ממשלתו. ולמצא מגן וסתרה תחת צל כנפי הוד כבוד נסיבותו, רק כי ישלמו בכסף מלא מחיר החסות בצלו. הן אמנם כי נסיונות קשים ומצוקות רבות ורעות נשאו היהודים וסבלו בנסיבות בראנדענבורג מאז, אך בצפיתם אשר צפו למצוא מנוחה לזמן מה וכר נרחב למשכורת והון רב, הכריעה בלבם את הפחד והמגור מן הסכנה אשר תוכל להתעתד למו בארץ כזאת, ובכן שבו רבים מן היהודים להאחז שנית בעיר בערלין. —

התבונה הנמרצה והכשרון הכביר אשר חנן בו עם היהודים למסחר ומרכולת, היא שעמדה לרבים מן הגרים החדשים לעשות עשר ולצבור הון, למרות נטל המסים הכבדים אשר הוטל עליהם מאת ממשלת הארץ, ולא ארכה העת והנה קמו בידם המסחר הכללי ומרכולת ארץ בראנדענבורג. אוצרות הנסיך תמו ודללו, והון רב היה דרוש לו לחפצו. הנסיך לא היה נבון מטבעו, אך אהבת ארץ מולדתו לקחה את כל לבו, ובראשית ימי ממשלתו הוזיל כסף תועפות אל קיסר אשכנז לחפץ מלחמתו עם התורקים, ונוסף לזה הנה הקים הוא בארצו היכלי חמד רבים וטירות נשגבות, אשר בלעו אל תוכן כסף וזהב לאין מספר, עד כי כרע תחת סבל חובותיו העצומים וידל מאד; הארמון בבערלין, המבצר שפאנדוי ועוד היכלי ענג רבים אשר הקים בארץ ממלכתו במקומות שונים, המה בעדים נאמנים על האהבה העזה אשר קננה

---

[1]) Joachim

בלב הנסיך אל מלאכת חרש וחושב עשויה על פי טעם ההוד והיופי, ועל תשוקתו אל נאות שדה ויער, והם בעצמם יענו בהנסיך את סלף דרכו, כי לא ידע לכלכל את הוצאותיו במדת ההסתפקות הנאותה לפי חקי כלכלת המדינה, נוסף לזה הנה תשוקתו לתענוגות בני אדם וחמדת חיי בשרים פערה את פיה לבליע כסף תועפות.

אחרית הדבר היתה, כי עמד הנסיך נבוך לפני אוצרו הדל כאיש אובד עצות מבלי יכולת למנות את החסרון (דעפיציט) הנורא אשר חלה בו. לפי משטרי הליכות והנהגת המדינות אז, הנה שר האוצרות לגולל עליו את האשמה הזאת ולשלחהו לבבור מות ביד פשעו, עוד טרם היה בכל ארצות אייראפה בימים ההם. אכן תחבולה אחרת מצא לו הנסיך להחלץ מן המצר. „הן אם היהודים — דמה הנסיך בלבו — „יכלכלו את הליכות מסחרם ומרכולתם תמיד ברוח דעת ובמשפט, „מבלי אשר יבולע לעסקי הפינאנצען אשר להם כל הימים, אולי תושע „גם הממלכה בלה בגללם, כי מדוע זה לא יוכלו המה בחריצות תבונתם „הנפלאה לעשות גדולות ונצורות כאלה גם בעד הממשלה ואוצר המדינה? „הבה! אנסה נא את כחם וירוח לי״.

כאשר חשב כן עשה, בין הגולים אשר נאחזו מחדש בעיר בערלין היה איש יהודי אחד ושמו הלוכים מעיר פראג, ולוי בן, איש נאוד ומשכיל לפי מושגי העת ההיא, ושמו ליפאלד, אשר ידעו הנסיך פנים אל פנים, במקרה התודע ליפאלד אל הנסיך ופעם אחת באר לו את שטתו אודות הכנסות והוצאות המדינה ואת התועלת הרבה אשר תבוא אל אוצר המדינות לו יעשו בהנהגת הפינאנצען סדרים חדשים למשטר ידוע. בהציק מחסור הכסף אל הנסיך לאמתחתו הריקה, שעה הפעם אל היהודי הזה להעזר בעצתו, אחרי חליפות דברים ועניני משא ומתן אשר היו ביניהם, נאות היהודי לקחת על שכמו משרת שר האוצרות ופקיד בית יציקת המטבעות בחצר בית הנסיך. בשאפו אחרי הכבוד ותהלת תפארת נביכים, עזב ליפאלד בשנת 1558 את ביתו שפל הקומה אשר גר בו ברחוב שטאלוי, ויעתק את משכנו בחצר בית פקודת יציקת המטבעות אשר להנסיך. — חכמת האיש הנבון הזה עמדה לו להלץ בפעם בפעם את הנסיך ממצוקותיו בכל עניני הליכות כלכלת המדינה עד כי גדל שמו בכל הממלכה ודבריו היו נשמעים בבית הנסיך ושרי הארץ. שם עולם ותפארת נצח יחשב להאיש הזה, כי לא שכח בחסן עזו ועשרו את בני אמונתו האמללים, ויתאמץ בכל יכלתו להרים מהם את העול הקשה אשר הוטל עליהם ולהקל להם מעצבם ורגזם. על פי בקשתו נעתר הנסיך בשנת 1564 להצעיר את מכסת המס השנתי אשר הושת על היהודים לבד, ויעש למו בדבר הזה הנחות גדולות, ובזה נתן הנסיך אות, כי בטח לבו בו כי ידע לעות דבר למלא את החסרון הזה בהנהגתו הטובה בעניני כלכלת המדינה. מעשי הנסיך והיוקים ועלילותיו הגדולות להעריץ ולהגדיל את הכנסות המדינה, וביחוד הנה

תחבלותיו המיוסדות על אשיות תהו בחכמת האלכימיה לברוא זהב מאין, או להפוך כל דבר לזהב, המה הביאו נזק רב אל הממלכה וישלחו רזון באוצרה, ואף כי מאתם היתה נסבה להתגלות המצאות כבירות ורבות בחכמת הטבע והכימיה ולהרים את מצב המדעים הטבעיים. על פי ספרי החשבון אשר נהל ליפאלד בדעת ובסדרים ישרים, הכתובים בעצם כתב ידו, ידענו ברור את מכסת הכסף הרב, אשר פזר הנסיך בעד החרשים יוצרי הזהב, בבית החרשת המיוחד למטרה הזאת, אשר הקים לו הנסיך במחשכי בית מקלט הנזירים, אך לא נמצא שם כל זכר להכנסה אף כמלוא קשיטה אחת, הכנסה נובעת ממקור התהום הנורא הזה אשר בלע אל קרבו כסף רב לאין תכלית.

בשרי הממלכה כן גם כל יושבי הארץ הנה צרה עינם לראות כי הורם איש יהודי למשרה גבוהה ונכבדה כזאת, והמשטמה הזאת נפצה עברה גבולה ותשטוף בעברתה העזה על כל עם היהודים; המון העם בחרות אפם ובעברתם הקשה נקבו ליהודים שם חדש, בקראם למו „עם ילידי משפחת המן״ (האמאנסגעזינדעל).

המשטמה התלקחה עוד ביתר שאת לרגלי גבהות לב ליפאלד, אשר לא ידע גבול, ורהב רוחו להלוך בגדולות להכעיס תמרורים את שרי המלכות. אולת רוחו סלפה דרכו להרגיז את כל השרים הגדולים ונושאי פקידות גבוהות בחצר הנסיך בגדל רוחו ורום עינו, ויתקלס במו. השרים הגדולים ההם נשכו בשניהם ובלב רגז החשו בכל עת אשר נאלצו להכות ולעמוד שעות תמימות בחצר בית הנסיך החיצונה, עד אשר נאות ליפאלד לתת למו הרשיון לעמוד לפניו להראית אתו, בכל עת אשר היה למו דבר אליו. לפי הליכות העת ההיא לא הרהיבו גם השרים היותר גדולים עז בנפשם להתקומם ולהעיז פנים נגד ידיד הנסיך ובחירו, אשר ידו בכל משלה, ומה גם כי רבים מהם אשר בעצמם הגישו את ידם אל ליפאלד לאסרן בעבותות.

מלבד המשרה הנשאה אשר נשא ליפאלד בפקודות המדינה, שלח גם במסחר את ידיו על חשבונו, דבר אשר אמנם לא ישית עליו הוד ונזר תהלה, הוא הקים לו בית מלוה כספים בעבוט כביר ונשא, אשר עד מהרה השגיא פעלו ויפרח כחבצלת בפרוץ עשרו עד מאד, ויהי לנס. בין תעודות העבוט אשר מרביתם שרדו אלינו עד היום, נוכל לקרוא שמות ראשי האצילים הרוזנים וגדולי המלכות, וגם שם שר עיר בערלין נמצא בתוכם. עוד ענין אחד אשר העלה עליו את חמת העם, והוא: כי ליפאלד הכביד את אכפו על ראשי האזרחים אשר גאה גאו בעשרם אז והצלחתם עלתה למעלה ראש. כאשר אזל הכסף והזהב מבית יציקת המטבעות, ומלאכת הטבעת מטבעות נשבתה מאפס זהב וכסף, הוציא הנסיך פקודה נמרצה — אולי על פי ליפאלד יעצתו — אל העם, להביא את המטבעות הישנות אל בית האוצר, אשר ישלם בעדן במחיר מלא כפי שוין. אולם מאשר כי רק מעט מזעיר

מעשירי האזרחים אשר שקדו למלאות אחרי פקודת הנסיך, התפרץ ליפאלד בפתע פתאם אל היכלי האזרחים אדירי הכסף בלוית אנשי חיל, בהראותם את פקודת הנסיך אשר מלא את ידו לעולל כזאת, ויאלצם ביד חזקה להסגיר בידו את המטבעות העתיקות, וכמו כן את המטבעות העוברות לסוחר מארצות נכריות הנמצאות בידם, כפי המחיר אשר שת עליהן. לא נתבונן כל זרות בדבר, כי גם בעתות הגבלת החפש ההן, אשר הנסיכים משלו בארצם ממשלה בלי מצרים, הנה גזל משפט והפרת חק משפט הרכוש ביד חזקה לאזרחים פרטיים, הטילו סער גדול בתוך העם, כאשר לא נתפלא על המחזה, כי לא העמיסו את האשמה על ראש הנסיך, כי אם שמרו את עברתם אל היהודי ליפאלד. מיראת הנסיך כסה העם את תלונתו במשאן, אך את איבתו זאת שמר אל היהודי לעת מצוא: אך זיק אש אחד, והסתערות ותסיסת הרוחות והתרגשות הלבבות תתלקחנה בעצם תקפן והיו לשלהבת גדולה.

אל נא נתעה בשוא להאמין כי אחיו בני אמונתו, אשר יבית פעל הוא לרוחתם ולישועתם בהיותו למו למגן תמיד, הם השיבו אהבה אל חיקו ולבבם הגה רחשי תודה אל הכרוב הסוכך עליהם: ויהי הדבר עוד להפך, ליפאלד היה מטבעו איש נלבב ובעל עין בוחנת להדור בכל ענין ומעשה לאשורו להתבונן אל תוצאותיו ותולדותיו, ועם זה היה רוחו נאמנה אל אדונו הנסיך למלא את משמרת פקודתו בידים חרוצות ובאמון רוח, עד כי נבצרה ממנו לעשות לבני אמונתו הנחות בביזות בדבר מס-היהודים (יודענשטייער) אשר במצות הנסיך הפקד ליפאלד להיות לגובה על המס הזה למרות רצונו. אכזריות וקשיות לב רחקה ממנו תמיד, ולכל איש צר ומציק היה בעל נפש נדיבה וטוב לב. מתוצאות החקירה והדרישה הנכונה אשר כוננו אחרי כן אדות תמת לב ליפאלד ותהלוכותיו בעבודת פקודתו, נדע אל נכון כי הוא הזיל מכספו סך איזה מאות גולדען כופר נפש איזה עניים מרודים מבני עמו, אשר לא השיגה ידם לשלם את המס אשר הושת עליהם. וכבן הנה האיבה אשר נטרו לו בני עמו, היתה רק משטמת זדון ושנאת שוא, אשר תחסר לה נקודת השעינה בפועל, אם גם נבוא להצדיקה למראית עין אם ברב ואם במעט: המקור האחד אשר נוכל ליחס לה הוא רק תמתו ואמונתו אל אדוני הנסיך, אשר גברה בהחלט על אהבתו ודבקתו אל אום מחצבתו.

קרבה שנת 1571 ותאת. ביום 2 יאנואר הואיל הנסיך לנסוע היערה לצוד בציד הזאבים, ועוד בערב היום ההוא שב אל ארמונו וייטב לבו במשתה הערב במסבת שריו וסגניו. לפני הלוך הנסיך אל חדר משכבו לתת תנומה לעפעפיו התיצב ליפאלד לפניו לבקש מאתו איזה תעודות קבלה על סכומי כסף שונים אשר הסגיר לידו מאוצר המדינה. והנסיך האיר את פניו אליו ויענהו בשפת לצון: האם לא יתכן כי יהיה הוא בעצמו התעודה היותר נאותה? בדברו זאת פקד הנסיך עליו להגיש לו

את כוס שקוי המאלוואזיע — שקוי המפיל תרדמה — ואחרי אשר הגיח אותו אל פיו עלה על יצועו ויישן. כחצות הלילה והנה בעתה! הנסיך התהפך על משכבו במכאובים נוראים, כי פתאם אחזתהו קדחת עצומה ויתקפהו השבין, ועוד בטרם בא אליו רופאו העומד על ימינו תמיד הדוקטור לוטהער, בני של הד"ר מארטין לוטהער הנודע, נפח הנסיך את רוחו ויישן המותה. נתוח גוית הנסיך הראה לדעת כי נסבת מותו היתה שחפת השושנים (ראזע) אשר דבקה על רגלו ותסך רעל בדמו.

במות הנסיך הקיפה הזעקה את עדת יועצי הנסיך ומתי סודו ורעדה אחזתם: המה צפו מראש, כי מות הנסיך הביא הקץ גם לממשלתם, כבודם ואשרם, ועתה הנה הגיע הרגע האיום אשר עליהם לעמוד לפני כס המשפט לתת דין והשבון בעד מפעלם, ויותר מכלם נבעת ליפאלד וישח לעפר ממגור, בידעו כי הלילה הזה הביא אליו שואת פתאם. הוא ראה ויבן את המשטמה ונקמת הרצח אשר ישאפו אליה משנאיו, את האיבה וההמה אשר יהגת לו לב המושל החדש יאהאן געארג. למחרת היום ההוא נתפשו כל שרי הנסיך המת ויועציו ויאסרו בכלא וליפאלד בתוכם. הראשונים הוצאו להפשי היש מהר בעזרת ידידיהם ושארי בשרם אשר להם מהלכים בבית הנסיך החדש, אשר העתירו בעדם אל הנסיך ויתחננו על נפשם, אך בעד ליפאלד היהודי אשר משנאיו ואויביו בנפש רבו כמו רבו, אין מגין ואין דורש טוב עליו. ובכן יעד הנסיך ועד קבוע לחקור אחרי הליכות ליפאלד ועלילותיו, לצרף וללבן את השבונותיו בכל העת אשר נשא את משרת פקיד אוצר המדינה, בראש הועד ישב השר יועץ-סתרים פאן ארנים.

בהשמע דבר מות הנסיך בקרב העם, התגלעה בעצם תקפה המשטמה המסתרת אשר קננה בלב כל העם אל היהודי המכהן פאר בחצר הנסיך, ותתלקח לשלהבת עצומה, לעשות שפטים נוראים בכל היהודים באכזריות רצח אשר כמוה לא נשמע. העם התנפל על בית הכנסת אשר ברחוב „קלאסטערשטראססע" ויחללו את הקדש ויבוזו את כל אשר בו, חמסו שללו את בתי עשירי היהודים, וכחיתו טרף כלו את חמתם בעדת היהודים האמללים לעיני השמש, מאפס איש אשר יגן עליהם לעצור בעד משובת ההמון ואכזריותו הנוראה, כי זה הכרוב האחד הסוכך לראשם ביום רעה, אשר אמנם לא ידעו להשיב את תודתם אל חיקו, הנה הוא כלוא בבית הסהר, ומי זה בלעדו יחיש רוחתם!

אפסה כל תקוה לליפאלד המתגולל בבור השבי ליחל על משופטיו כי יטו אליו חסד וחנינה, ואם רק צדקת רוחו ונקיון כפיו לא תגלה בעליל לפני כסא המשפט, אז הנה בא הקרין עליו. השופטים אשר בידיהם הפקיד הנסיך יאהאן געארג את משפט ליפאלד ודינו, אף כי ברוו ושקלו את דבר המשפט בפלס הדין המדויק מבלי הכריע את הכף לחמלה וחנינה, אך באמת היו תמימי דרך ובעלי

רגש צדק לפי מושגי העת ההיא לבלי לעות משפט. בחריצות רוח ובשקידה רבה בקרו חברי הועד את ספרי החשבון אשר כלכל ליפאלד במשטר נאות מאד, עד כי יכלו להיות למופת לרבים, ומפאת כי נבצרה מהם להבין בם פשר דבר מהיותם כתובים בשפת עבר אשר לא הבינוה, נאלצו להעזר ע״י מעתיק עברי מושבע. פרטי כל הענינים והחשבונות הנכללים בתוך הספרים ההם כפי אשר מצאו אותם השופטים, וכפי אשר ימצאו אותם גם בימינו אלה חוקרי קורות העתים המתחקים על שרשי ספרי החשבון האלה, אשר שרדו בשלמותם עד הדור האחרון הזה, ישיתו רק כבוד ותהלה לבעליהם אשר השכיל לערוך בתם לב ובאמון רוח את הכנסות והוצאות הנסיך, ולפעמים ירשה לעצמו לחוות את דעתו והשקפתו הבהירה להטיל דופי במעשי הנסיך ביחס פזור ההון הנפזר למלא את תאותו. החשבונות כלם ישרים ונכחים, אין כתם ואין נקודה כהה, למצוא עקבות פשע ומעל, מחשבון יציקת המטבעות הוציאו משפט ברור, כי עוד מגיע אל היהודי מאוצר המדינה סך 1700 גולדען, ונוסף לזה העיד פאנטעל טהומב והמשרת בבית האוצר מאטהיאס, כי פעמים רבות הסגיר ליפאלד לעיניהם ביד הנסיך מכסות כסף שונות מבלי קחת תעודה עליהן. והנה על הסך 8000 גולדען אשר לא נמצא עליו תחת ידו תעודת קבלה מאת הנסיך, הצטדק ליפאלד כי לפני מותו הכין הנסיך למענו תעודת קבלה על זה, אך לא הספיקה לו העת להסגיר בידו את התעודות ההנה כי הקדימהו המוה, וגם נמצאו דבריו כנים, כי בחפשם בתוך כתבי הנסיך מצאו את התעודות המבוקשות.

על מוסדות החקירות והדרישות האלה נאלצו השופטים להצדיק את ליפאלד מאשמת פשע ומעילה בכסף אוצר המדינה אשר טפלו עליו לשוא, ויוציאוהו לחפשי. אולם ממשלת הנסיך שמה משמר מחיל האזרחים על ביתו אשר גר בו ברחוב שטראלויערשטראססע לשמור את עקבות ליפאלד ולארוב לו, אולי יכרו בו אותות אשמה ומעל אשר האשימו אותו. את החפצים היקרים, אשר הניחו אצלו בעבוט כל האנשים אשר הוא נושה בם, השיבו לידי בעליהם חנם, למרות הקובלנא אשר הושיט ליפאלד על העול אשר נעשה בו. מני אז בלה את עתותיו בבטחה בשבתו בדד בביתו אשר סביב שתו עליו שומרים ונוטרים.

באחד הימים התקוטטו ליפאלד ואשתו וינצו יחד בחזקה, ובמרוצת דברי החרפות והגדופים אשר שפכה עליו רעיתו, הגידה עליו כי בן בליעל הנהו ,וכי הוא קוסם קסמים באמצעות ספר כשפים אשר על ידו יעולל עלילות שדי שחת (טייפעלסקינסטע), והנהו בן מות בעד תועבותיו אלה״. הדבר יצא מפיה, והאזרחים נוטרי הבית, אשר עבודת משמרת הבית כבר היתה עליהם לטורח וילאו לשאת אותה, המה אך הקשיבו אל דבריה הביאו את דבתה לפני הנסיך, וחיש מהרה יצא דבר מושל מלפניו לאסרהו בנחשתים ולמתוח עליו מדת הדין הקשה.

האמונה הטפלה בכשפים ובקוסמים היתה נפרצה מאד בימי הבינים, ולפי כדרי המשפט וחקי הזדון אשר חקק הקיסר קארל החמישי דיה היתה האשמה הזאת להתיר את ידי השופטים לענות את ליפאלד בענוים קשים ואכזרים. עד כי נתן תודה — למען החלין עדי ארגיעה מעצמת מכאוביו — על אשמת קסם, אשר אמנם היתה זרה לו. השופטים מהרו בחפזם להחליט את אמתת אשמתו, ומה גם בהוסדם על הספר בשפת עבר אשר מצאו בביתו, כפר הכולל בקרבו כלות מהבילות לפעול דברים נפלאים כבירי עליליה.

המכאובים והיסורים הקשים אשר עוללו לו מטעם בית המשפט העבירו את ליפאלד האמלל על דעתו להודות במו פיו כי אמנם קוסם הנהו, וכי על פי קסמיו צלחה לו להטות אליו את לב הנסיך המנוח ולמשכהו בעבותות אהבה. בהשנות חקירת המשפט הודה ליפאלד בתגרת ידי מעניו, כי הונה את הנסיך המנוח — ואף כי בקרת ספרי החשבון שנחקרו ע״י השופטים אשר אין לכחד באמתתם הוכיחה את ההפך — ויחמס את אוצרו, וביחוד בשנה האחרונה אחרי חג לדת מושיעם העלים מן הנסיך שרשרת זהב גדולה רבת הערך. על הענין הזה ראוי לשום עין. באמת קבל ליפאלד מאת הנסיך שרשרת זהב גדולה לצקת ממנה מטבעות ידועות בשם „פורטיגאלעזער״ לתת אותן תשורה בימי החג לידידיו ויועציו כאשר הסכין לעשות כה תמיד. לרבים מיועציו נתן הנסיך תשורה מטבעות כאלה לראשית השנה ההדשה, אשר יוכל להיות למופת כי השרשרת הותכה והמטבעות הוצקו מזהבה כדת: ואף כי כל אלה לא נכחדו מעיני השופטים, כאשר יוכיחו כתבי המשפט אשר נשארו למשמרת עד היום הזה; אך השופטים בכרו את הודאת הנאשם אשר הפיקו ממנו באונס והכרח על פני כל הראיות והמופתים הנגלות לעין להגיד להנאשם ישרו, למען הוציא משפט מעקל להרשיעהו באשמת תרמית ומעילה בכסף אוצר המדינה. אז עלה הרעיון על לב השופטים לנכות את היהודי דבר ע״י מכאובים וענוים אודות מות הנסיך הפתאומית, וכן היה. ליפאלד לא אחר להודות, רק למען הנצל מיוסרו וענויו אשר עוללו לו עדי התבלעה רוחו בקרבו, כי הוא מסך רעל בגביע הנסיך: שמן מוסקאט והחמר המרעיל Mercurius Sublimatus והנה לו גם נעלם מאתנו חריצת משפט הד״ר פויל לוטהער אשר יסד את החלטתו ויבצרה על יכוד נתוח הגויה, כפי המבואר למעלה, הנה כל איש אשר לא השהו אלוה בינה, גם אם איננו יודע דת ודין, הלא ישאל: האם יתכן לליפאלד להפיק איזה תועלת במסכו רעל בכוס הנסיך? ומה בצע לו במותו? השאלה הזאת תפתר רק על דרך השלילה, בדעתנו כי כל משא נפש ליפאלד וחפץ לבו היה רק חיי הנסיך ואורך ימיו, באשר כי רק הוא לבדו היה מגנו ומבטח עוז נגד אויביו בנפש העצומים ונגד יורש העצר השואף לדמו.

למרות כל אלה הנה האטימו השופטים הנבערים אזנם מהקשיב אל עצימות הנשפט המיוסדות על אדני התבונה. בעת נקרא הנשפט להודות על פשעו בבית המשפט גלוי לכל העם התכחש ליפאלד על הודאתו הקודמת, אך שר הטבחים באלצר ענה את נפשו במכאובים אכזריים כאלה, עד כי התעלף ממצוקותיו, ורק ע״י רפאות תעלה ויין עכים השיבו את רוחו אליו. בפקודת הרוממות מהוד כבוד נסיכותו (האבערלייכטעטע יודיציום) פזר הנסיך מלא הפנים כבוד ותהלה לבאלצער כי מלא את תפקידו בכשרון רוח ובאמונה.

נקל להבין כי בהתחזק מוסרותיו עליו תחת ידי מעניו שב ליפאלד הנענה להודות על עון ומעל אשר לא ידע מעודו, כפי אשר שמו השופטים בפיו, ובכן הנה נחרץ עליו משפט מות לגזרהו לגזרים ע״י אופן הרוין בעל פפיות. בספר דברי ימי עיר קעלן מיום 28 ינואר 1573 יספר: כי בעצם היום ההוא דשו את בשר היהודי בצבת ברזל לוהטת מאש, ואחרי כן גלגלו את גויתו על הגלגל ממטה למעלה, וככלותם את זאת גזרו את גויתו לארבעה גזרים, ויתלו את ארבעה הגזרים על ארבעת שערי העיר, ואת ראשו תקעו אל שער ס״ט געארגען, את מעיו ביחד עם כפר הקכמים אשר לו שרפו על מוקד. במקרה קרה כי נמלט על נפשו מתחת במת המוקד עכבר גדול במאד, והעם השקוע באמונת הבל האמין כי העכבר הזה הוא סמל דמות השטן, אשר שם משכנו בקרב ליפאלד, וימלט על נפשו לבל יעלה אתו יחד כליל על המוקד. רכוש הנשפט והונו החרם במצות הנסיך אל אוצר המדינה, חלף הוצאות המשפט, והעודף בבדי אלף טהאלער הושב אל אלמנתו. מאגדעלענא ליפאלד, כן נקראה בשמה אלמנת המומת, באה אל קיסר אשכנז, ובהתנפלה לפני הדום כסא מלכותו התחננה לו להפיר את רעת הנסיך ולהשיב לה את הון בעלה המומת.

קיסר אשכנז מאקס השני היה מתכונתו איש רך לב ובעל רוח נדיבה יתר מכל בני דורו אשר רגשי צדק ויושר זרו להם: במכתבו אשר הריץ אל הנסיך דרש ממנו לבלי עשות כל עול וחמס אל אלמנת היהודי, אולם הנסיך השיב לו במלין קצרים לאמר: „למרות רוחי הוא להסתבך במשא ומתן אודות הענין הזה: הן מאגדעלענא ליפאלד בעצמה ענתה על בעלה המומת כי עולל היא עלילות שדי שחת, והנשפט בעצמו הוא הודה על פשעו כי שלח יד בנסיך במסכו רעל בשקויו אשר הכין לו באופן מוזר״. ובכן הנה נשארה האלמנה עשוקת משפט ותוחלתה נכזבה.

מפלת ליפאלד משכה אחריה את כל היהודים אשר בהנסיכות בראנדענבורג אל תהום צרה ויגון. המה נאלצו לאחוז שנית במשענת נודדים (וואנדערשטאב), ולעזוב את נסיכות בראנדענבורג אשר הגלו ממנה פעמים בתקופת שנות-מאה. בכתב הדת אשר נתן מאת הנסיך יאמר: „היהודים שמו למו את משלח ידם רק נשך ותרבית (ענף אחר מענפי

המחיה והכלכלה לא הורשה למו), עוינים את אמונת הנוצרים וצוררים אותה ומן הנמנע הוא לנוצרי לסבול את היהודי לפי טבעו ותכונתו".

* * *

פרשת המקרה הנורא הזה מעוררת את לבנו להתבונן על חזיון אחד נפלא במהלך ההסתוריה, המתנהלת תמיד במסלה אחת ישרה אשר התותה לפניה מבלי לנטות הצדה. גלגל החוזר הוא בקורות העתים לכל עם ועם, המקרים חולפים ושבים להתגלות בדמותם ובתמונתם הראשונה, רק בחלוף תארם ובשנוי מראה. המקרים אשר נקרו לפני מאות שנים, יוצאים לפעלם ונשנים גם היום, וההזיונות המתגלים לעינינו בעת ההוה כבר נקרו ויאתיו כמוהם בימים שלפנינו. אם נבוא לשית להקר לבנו אדות הליכות ליפאלד, תכונת עלילותיו ומפעלו, התעלותו ומפלתו, עם הנסבות אשר הולידו אותן והתולדות המעציבות אשר באו לרגלן, הנה נכיר בתוך החזיון הזה כעין דוגמא ותמונה מדויקת מן המקרים והמעשים אשר קרו לאחינו בארץ אשכנז בתקופת העת האחרונה. כאיזה עשיריות שנים לפני זה היו היהודים בפרוסיא — היא נסיכות בראנדענבורג — עשוקי ורצוצי משפט, ולאט לאט החלו האשכנזים להכיר את חין ערכם וכשרוניהם הטובים, ויעניקו למו מכל טוב החפש המדיני ושווי זכיות הארץ כאזרחים מועילים לארץ מולדתם. בהאיר להם אור החפש העפילו אחינו אלה לעלות על גרם המעלות, ובשכורי יין הנצחון לא ידעו לתת מעצור לרוחם, המה כבשו תחת ידיהם את הממשלה החמישית ממשלת הדפוס וירדו בדעת הקהל כהפצם והמצוינים שבהם אשר צלה להם להכבד על פני כל העם בתור מפקדי צבא המפלגות המדיניות, שכחו כי כל כבודם וחוסן עזם נתן להם מאת העם רק בתור חסד, באשר כי רק יהודים המה, והמושג הזה כבר נהנט במוחם של כל גויי הארץ, עד כי גם עתותי נצח כל יכהידוהו כלה. אך לא כן דמו למו המה, ובזה הכעיסו תמרורים את אצילי העם והשרים העומדים בראש הנהגת המלוכה, עד כי נשב בם נסיך הברזל ביזהו הקשה להגות אותם מן המסלה, וכרגע יצא היצור הגמאס האנטיסמיטיזמוב להכותנו שוק על ירך. עוד מעט והנה הלונות בתי ישראל הכו לרסיסים, הנוצות מן הכרים והכסתות אשר על יצועם יצאו לשוח על כנפי רוח במרחבי אויר העולם, פרעות ומהומות יום יום, והנגינה הנעימה „העפ העפ" עלתה על סדר היום. מאשכנז נפתחה הרעה ותשטוף שטוף ועבור הלאה בארצות רבות אשר היהודים נחתים, ושם הרבתה חלליה. כן מנת גורלנו תמיד, הגדולים והמצוינים שבנו הסבו את המשטמה ועל כל העם יצא הקצף. לקח טוב נתנו לנו חכמינו הקדמונים „יאה עניותא לישראל": לא עניות הון ורכוש המעברת את האדם על דעתו ומחשבת לו את עולמו; לא עניות הדעת המשפלת את האדם עד הדיוטא התחתונה ומשללת ממנו את צלם השלמות האנושית, כי אם ענות

לב ושפלות רוח לבלי להלוך בגדולות ונפלאות, בגאוה וגאון, ביד רמה ובפה ממלא רברביא, כי כל אלה הוא הפצע העתיק (בראנישע וואונדע) בגויתנו הנוזל רטיה, המושך אליו את הזבובים, לדקור בחרטומם את הבשר החי להגדיל את כאבנו, למשוך עלינו איבה ומשטמה, צרות עין ושנאת עם. עלינו לבלי לשכוח אף רגע כי יהודים אנחנו וכן נהיה עד עולם, ובבעת צרה ואפלה כן בימי טובה ואורה אך יהודים נחנו סלה, ולא לנו לשטוף במרוצתנו המביאה לידי כשלון והתנגפות, וכבר אמרו חז"ל: „פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם ומתישת את כחו". הזהרו נא בדרכיכם בית ישראל!

יעקב פרענקעל.

דברי בקרת.

כל ספורי מ. ד. בראנדשטעטער ישנים גם חדשים בשני חלקים.

קראקא, בדפוסו של יוסף פישער תרנ"א.

ישנות הששים והשבעים היו ישנים טובות לספרותנו, התנועה היתה רבה מאד בין המון הקוראים, והסופרים לא כתבו לבטלה. הקוראים אשר יצאו מבתי המדרש והחסידים־שטיבלעך קראו בחפץ לב ובתאות נפש את כל אשר כתבו הסופרים על ספר, ואלה האחרונים ראו ברכה בעמלם; המה ראו המון קוראים אשר יהבו אל דבריהם באל מלקיש ויתנו כבוד לשמם ויהיו מאושרים בחלקם. בימים ההם היתה פעלת הסופרים גדולה מאד; המה עוררו את העם לחיים חדשים ויביאו בלבו דעות חדשות והשקפות חדשות על התבל וכל אשר בה, והקוראים פקחו את עיניהם לאט לאט ויתעוררו לדברי הסופרים ויחשבו את דרכיהם ותהלוכותיהם בחיים ויבחרו להם דרכים חדשים ותהלוכות חדשות, אשר היו תולדות הדעות וההשקפות, אשר הביאו הסופרים בלבם. הסופרים שמו להם מטרה אחת ודרך אחד: להעביר את העם מחייו הקצרים והמוגבלים, מד' אמות של הלכה ומהחסידים־שטיבלעך, לחיי האדם בכלל, מחוג צר ומוגבל מרחוב היהודים והמבואות האפלים, לכר נרחב מאד, לחיי אירופא.

הסופרים עוררו את העם לקחת חלק בחיי כל בני האדם, לחיות כמוהם ולעזוב את דרכיהם ותהלוכותיהם, אשר יצרה ובראה למו רחוב היהודים הצרה והמוגבלה. אל המטרה הזאת שאפו כמעט כל סופרי ישראל בשנות הששים

והשבעים ויצאו חוצין כלם ויתיצבו בקישרי המלחמה להלחם את הדעות וההשקפות ודרכי החיים אשר אכד עליהם כלח להכריתם, ולאבד כל זכר להם. את המטרה הזאת הננו רואים בכל פעולות הסופרים בימים ההם: בחקירותיהם, במאמריהם, בשיריהם, בספוריהם וגם בבאוריהם לכתבי הקדש וחקירות קדמוניות. ואין מקציע אחד בכל מקצעות הספרות הרבים והישונים אשר לא נמצא בו את המטרה הכללית אשר הציבו למו הסופרים. הפץ אחד היה מרחף על פני כל הספרות, חפץ החיים, חיי אדם, החי ומתפתח בכל כחותיו ואיננו ישם קבר לעצמו במקצוע אחד. החפץ הזה חיה את לב הסופרים ויהי עם פיהם ועטם ובכל אשר פנו, והחפץ הזה התעורר גם בלב הקוראים ויבינו לדברי הסופרים ויכוננו לבם ללמוד לשמור ולעשות כתורת הסופרים אשר הורום ללכת לפעול ולעבוד ולבלי לעמוד על מקום אחד כאשר עד כה. מגמת פני הקוראים נשאה בד בבד את מגמת פני הסופרים, ועל כן רבה פעולת הסופרים מאד. בימים ההם לא ישמו לב לראות איך כתבו הסופרים, כי אם מה כתבו, מה היא מגמתם בדבריהם, ובהוכחם לדעת. כי כונת הסופרים לטובה, לטובת ההשכלה והחיים החדשים, נתנו להם ידם בנפש חפצה. בימים ההם לא היה מקום לבקרת בספרותנו, כי הקוראים שבעו רצון מהסופרים ולא התאוננו; המה מצאו די ספקם אם דעות הסופרים והשקפותיהם ומגמת פניהם נישאי בד בבד את השקפותיהם ודעותיהם, ומה להם עוד? אשר על כן בהתעורר אחד הסופרים לנסות כחו בבקרת ולבקר את דרכי הסופרים בספרות לא הצליח ולא עשה פרי, הקוראים לא הבינו לרוחו ולמגמת פניו, אם לא עורר גם היא לחיים והשכלה. על כן הננו רואים כי בכל התנועה הרבה בספרותנו בימים ההם לא יראו ולא ימצאו בה ספרי בקרת, לבקר את עבודת הסופרים ולהורות להקוראים מה טיבה של הספרות, אם יודעים הסופרים את חקי הספרות ואת אשר תדרוש מהם; אם יודעים הם ללכת על פי דרכי הספרות, אשר בחרו למו סופרי עם ועם. או כי יבראו לעצמם ספרות חדשה וחקים חדשים, השונים מחקי הספרות אשר קימו וקבלו עליהם סופרי העמים במשך ימי התפתחות הספרות הרבים והעצומים.

ה׳ בראנדשטעטער היא אחד מהסופרים, אשר עזרו על יד ההשכלה לחדור לחיי ישראל; גם הוא נלחם את החסידות ויקח לו מקום בין יתר הלוחמים בימים הטובים ההם. ה׳ בראנדשטעטער איננו בעל הקירות ומאמרים: היא בחר לו את הספרות היפה לבלי נישק להרים ולערות בו עד היסוד את חיי החסידים אשר אבד עליהם כלח ולעירם לחיים חדשים, ובמלחמתו זאת עשה ויצליח ברב או במעט, כי מצא לו המון קוראים אשר קראו את דבריו בחפץ לב ופעולתם רבה עליהם ועל הליכותיהם בחיים. אך אם יצא ה׳ בראנדשטעטער ידי חובתו גם נגד הספרות היפה והקירה ומשפטיה; אם שמר את דרכי הספרות היפה, אשר בה בחר לעביד עבודתו, לבלי לנטות מהם ימין ושמאל; אם יכולים ספורי ה׳ בראנדשטעטער לעמוד בפני הבקרת הספרותית; אם באמת ספורים הם או רק מחזות ותמונות ופעלליטונים מחיי ישראל בגאליציען — זאת נראה עד מהרה.

דרך הסופרים הצירים לחקות את החיים, לתאר את חיי האדם בשירד עלי גליון ולהעביר לפנינו את החיים ופעולותיהם ותהלוכותיהם, וגם את האדם בעצמו את חיי לבו ורוחו פנימה, יקחו להם לענין לענות בו. כי חיי האדם הנם כפולים

ומכפלים, חיים פנימיים וחיים חיצוניים. מלבד היי האדם בתור פרט, בעל מציאות מיוחדת ותכונות עצמיות הנובעות ממקור לבו ונפשו, רוחו ורגשותיו אשר חלק לו הטבע, יהיה גם בחיי החברה, בדעות והשקפות, מעשים ופעולות אשר מידי החברה הטה לו, החברה, אשר בקרבה נולד ויגדל ויסגל לו את מושגיה ודעותיה והשקפותיה והליכותיה בחיים. ביחוסו לעצמו, בחייו הפנימיים, יהיה האדם על פי הכחות והתכונות אשר הטביע בו הטבע, בלבו ונפשו ורגשותיו העצמיים; וביחוסו להחברה בהליכותיו ותהליכותיו בחיי החברה, בחייו החיצוניים, יתנהל על פי הדעות והמושגים וההשקפות אשר היו לו לנחלה מאת החברה ללכת על פיהם בנוגע אליה.

חיי האדם הפנימיים אינם משתנים הדישים לבקרים והנם עומדים בתקפם ומצבם איתן, כי הטבע לא ישנה את תכונותינו ואת כחותינו אשר נטע בתוכנו כפעם בפעם. אך החיים החיצוניים, חיי החברה, הולכים ומתחדשים בכל יום, פושטים צורה ולובשים צורה הדישה לרוח הזמן, ועד מהרה יפשטו גם את צורתם החדשה הזאת ולא יבורנה עוד מקומה. חליפות ותמורות בחיי החברה נעשות לאין ספורות, בעוד אשר חיי הלב והנפש, אשר יחיה בהם האדם לעצמו, בקרבו פנימה, עומדים על עמדם, כי הנקל הוא להאדם להחליף את דעותיו ותהלוכותיו, אך לא את תכונת רוחו ולבו, את עצמותו המיוחדת לו.

והנה הסופרים הציירים, בבואם לתאר לנו את החיים במחזות וספורים, יבחרו להם אחת משתי אלה: את חיי האדם ביחוסו לעצמו, את חיי לבו ורוחו פנימה, תהלוכות רגשותיו ומלחמותיהם וסערותיהם ותנועותיהם, הכל כאשר לכל כאשר יעשה בקרבו פנימה, או ישימו לבם לתאר לנו את תהלוכות האדם ביחוסו להחברה, את חייו החיצוניים, את דעותיו והשקפותיו ומפעלותיו בחיים בתנאים הסובבים אותו: או בשפה ברורה: את החיים אשר הננו רואים בעינינו יום יום, חיים המלאים פעולות ומקרים ומעשים הנעשים בכל יום לעינינו. על פי הספורים האלה הננו יכולים ללמוד לדעת את מצב השכלת החברה בזמן מן הזמנים ותהלוכותיה והשקפותיה. בתמונות והציורים מחיי האדם ביחוסו להחברה הננו רואים את מצב החברה וסדרי החיים אשר בה אך גם את האדם הפרטי בעצמו נלמוד לדעת בתמונות האלה, באיזה יחס הוא עומד אל החברה, עד במה רחוק או קרוב הוא אליה בדעותיו ותהלוכותיו כאלה. אך המעט לנו לדעת את יחס האדם הפרטי אל החברה; חפצים אנחנו לדעת את האדם הפרטי אשר דבר לנו עמו לא רק ביחוסו אל החברה, כי אם גם ביחוסו לעצמו. מי הוא? מה היא תכונת רוחו העצמית? כי גם הדעות וההשקפות אשר תבאנה לנו מידי החברה מקבלות צורה מיוחדת אצל כל אדם לפי תכונתו וטבעו אשר לו מידי הטבע, ואנחנו לא נמצא די לנו בדעתנו את השקפותיו, טרם נדע אותם גם מצד תכונתו. חפצים אנחנו לדעת את בני האדם החיים על פני האדמה, וזאת הלא מודעת, כי חיים אנחנו לא רק ידעות והשקפות המקבלות צורה חיצונית על ידי מעשים ופעולות, כי אם גם בתכונות ורגשות אשר פעולתן רבה על הדעות וההשקפות האלה, תכונתנו העצמית היא היסוד לכל הדעות וההשקפות והמעשים והפעולות אשר ימצאו להם מקום בחיינו וטרם נדע את תכונת האדם העצמית לא נוכל להבין לדרכיו ותהלוכותיו, לדעותיו והשקפותיו ומפעלות ידיו בחיים; כל עוד לא נדע את תכונת האדם העצמית

הננו מביטים עליו כבעל גולם בעל דעות והשקפות, גולם הפועל פעולות בחיים ואיננו יודעים את טבעו ואת עצמותו ובמה יבדל מרעהו, גולם כמוהו, אשר גם לו כל הדעות וההשקפות והפעולות האלה.

כי על כן ישבילו הציירים לתאר לנו גם את התכונות העצמיות של גבוריהם (אם גם לא יתארו לנו את חייהם בקרבם פנימה, את סערות רגשותיהם, מלחמותיהם ותנועותיהם), והננו רואים תמונות חיות ושלמות; הננו רואים תמונות בעלות תכונות מיוחדות והשקפות ודעות ומעשים ופעולות, והננו מבארים לנו את תדלובות התמונות על פי תכונותיהן, השקפותיהן ודעותיהן.

את הדבר הזה דורשת תורת הציור מאת הציירים הספרותיים.

ה' בראנדשטעטער הוא מספר, מתאר ומעביר לפנינו את חיי היהודים בגאַליציען, את דעותיהם והשקפותיהם. ה' בראנדשטעטער איננו חודר להדרי הרוח ולבתי הנפש אשר לגבוריו לראות את אשר יעשה בקרבם פנימה; הוא מסתפק במעט, הוא ימצא די לו לדציג לעינינו את גבוריו בבגדיהם החיצוניים, את השקפותיהם ודעותיהם, ולמלא שחוק פיו. אמנם את דאמת לא נוכל לכחד, יודע הוא ה' בראנדשטעטער להמוד לצון לו ולבדח דעת הקוראים: יודע הוא לבחור לו חמר לספוריו המוכן לעורר שחוק בלב הקוראים, אך תמונות חיות ושלמות, אנשים חיים אשר נוכל להבין לפעולות חייהם על פי תכונתם, לא נמצא בספוריו, יודע הוא ה' בראנדשטעטער לצייר לנו את דעות יהודי גאליציען והשקפותיהם בישרד אמת, אך רק בתור יהודים, חסידים המאמינים בהבל והזיה ומבלים את שנותיהם לבהלה, ואת היסוד האנושי לא נראה בציוריו. רואים אנחנו בספוריו המון הסידים ההולכים אחרי ההבל ומאמינים לכל שוא ותפל, לכל נמנע והננו ממלאים שחוק פינו יחד את ה' בראנדשטעטער, אך אין אנחנו רואים את היהודים האמללים ההם בתור בני אדם, בעלי לב ורגש, אין אנחנו רואים את חיי החסיד כיני לבין עצמו את תכונתו הטבעית, את הצד האנושי אשר בו, שאיננו מעורר שחוק וגעל נפש.

כשאנחנו לעצמנו הננו יודעים את סבת הדבר הזה, ה' בראנדשטעטער איננו צייר פשוט אשר ימצא חפץ לתאר את כל מראה עיניו; ה' בראנדשטעטער ישם מטרה ותכלית ומגמת פנים לציוריו: חפץ הוא לישום לשחוק את חיי החסידים בעיני הקוראים ולהכב עליהם את החיים החדשים, על כן בחר לו בחמר אשר יצלח רק למטרתו זאת, לא פחות ולא יותר, על כן לא הוציא תמונות שלמות מתחת ידו, ובכל ציוריו הננו רואים רק צד אחד, צד השחוק.

ואף עוד זאת: דרך הסופרים הציירים לחבר במערכה מקרים ומעשים כאשר יחברו בחיים ולהעבירם לנגד עינינו, וה' בראנדשטעטער לא ישים לבו גם להדבר הזה, הוא איננו חפץ לחקות את החיים ולהעביר לעינינו מעשים הנעשים בכל יום כי אם לישים לשחוק וללעג את סדרי החיים אשר הוא נזהם נגדם ולרומם את ערך החיים החדשים, על כן ימציא לו נסים ונפלאות לטובת אהוביו, לטובת המשכילים אשר התרחקו מהחסידים וחייהם, למען הגדיל את השחוק והלעג ולרומם את ערך הגבורים המשכילים, על כן מתח גם חוט של חן על כל ציוריו הביהרים בחיים החדשים ויסלח לכל חטאתיהם אשר יחטאו בזדון ובשגגה, ואת הערמה, זאת

המדה המגונה, הרים על נס, כי זה נחש ינחשו גבוריו, לעשות נסים ונפלאות לטוב להם ולהוליך שולל את החסידים, הפתאים התמימים המאמינים לכל דבר.

לולא היה ה׳ בראנדשטעטער אחד מהלוחמים לטובת ההשכלה ויהי ציר פשוט בלי מטרה ותכלית, בלעדי עבודת הציור בעצמה—אז גדל פי שבע בכשרונו ויהי באמת לציר נפלא, כי לעתים הננו מוצאים בספוריו ציורים נפלאים ותמונות פלאות אשר יתנו כבוד לשמו, ומה גם בספוריו מחיי החסידים. יודע הוא את תהליכות החסידים לכל פרטיהן, את שפתם ואת מליצותיהם ופתגמיהם, ובהציגו אותם לצחק לפנינו הננו חושבים בנפשנו, כי יושבים אנחנו באחד החסידים־שטיב־לעך בגאליציען ורואים בעינינו ושומעים באזנינו את כל אשר הננו קוראים בספר, והננו צוחקים בכל לב.

ספורי ה׳ בראנדשטעטער אוצרים בקרבם תמונות יפות ומחזות נאמנים מחיי היהודים בגאליציען, הכתובים בסגנון צח וחי, אך אין ביניהם ספורים שלמים בכל חלקיהם אשר יציגו לעינינו ציורים שלמים, אנשים חיים לכל פרטיהם, אך תמונות בודדות ומחזות בודדים הלוקחים את לבנו ביפים הננו מוצאים למכביר בשני חלקי ספורי ה׳ בראנדשטעטער והננו קוראים אותם בחפץ לב ומתענגים עליהם.

אמנם עוד מצד אחד נכבדים לנו ספורי ה׳ בראנדשטעטער; החסידות הולכת למות ודורכי החסידים הולכים וכלים, עד כי יש תקוה כי עוד יעברו ימי דור אחד ו„בנינו הדור הבא אחרינו״, לא ידעו מהחסידות לא דבר ולא חצי דבר, ואז יהיו לנו ספורי ה׳ בראנדשטעטער לאבני זכרון לחיי החסידים ברב או במעט, כי לא ישכחו מאתנו כליל. ועתה בימינו אלה הננו מוצאים חפץ בספורי ה׳ בראנדשטע־טער ללמוד לדעת מהם את דעות סופרינו ומשכילינו בימי המלחמה, בימי מלחמת ההשכלה את החסידות בשנות הששים. הספורים האלה מראים לנו את השקפות הסופרים שעמדו בראש תנועת המלחמה ואת מגמת פניהם, משאות נפשם וחזיוני רוחם ואת המטרה אשר שאפו אליה. רואים אנחנו מרחוק את הימים הטובים שהיו להם והננו מקנאים בגורלם. שחוק ולצון, שמחה ונצחון היו מנת כוסם בימים הטובים ההם וישמחו בנצחונם ויצחקו מטוב לב ויהמדו לצון להם, גם בחיים, גם בספרות, והקוראים ענו לעמתם בקול צחוק, ואנחה מתפרצת מלבנו לאמר: הימים הראשונים היו טובים מאלה...

בן־יעקב.

ברעסלוי 6 דעצעמבער 1891

הַקַּבָּלָה וְהַחֲסִידוּת

„אור הַגָּנוּז בְּחָכְמַת הָאֱמֶת" מאת פנחס בן יהודה ליב הכהן לינטאָפּ חופ"ק בירז מחבר ספר „פתחי שערים".

(כנסת הגדולה שנת תר"ן 50—65)

עביר אינש רגוים, וטבעו להפליג בכל דבר עד הקצה האחרון ע"כ בכל דעה אשר יתמכר אליה הוא לדוב גורש את הסאה.. ולכן מושלת ממשלת הקצוות בספרתנו ממשלה עזה. —

לפנים, ימי ההגיון, ימים אשר שלהבת הבקרת נדלקה בספרתנו, לברר וללבן בה כל דעה מקובלת ולהאיר בה להעם את המאור שבחיים, אז נמצאו בה רבים אשר הוסיפו על המרה, ומרוב חומם התמכרו אל השלילה היתרה, אשר באה להפוך כד קערת היהדות על פיה, שלילה אשר המיתה כל רגש לאומי ודתי, ותעשה שמות בכל רוחנית ישראל ותפריעהו לשמצה, ועתה אשר דרגתי הנגורים הרבים המקיפים אותנו מכל צד שבו בנים לגבולם, ותתת המתרסים קמו בונים, להקים השכלת ישראל על תלה, ולהחיות השכלת היהדות ההרוסה, ולקים את כל כחות ישראל העצמים. ישנם רבים אשר ישובו אחורנית ורוצים להאפיל בטליתם על העם, ויהרש ימי החזיה כמקדם, ולא עוד כי מזידים לבוא לשדה המלחמה, שדה אשר בה נשפך הרבה קבין מוח ודם כדי לגרש את החזיה וכל בת דדה, שדה אשר בה להמו כל חכמינו ודורשינו, אשר הקים הנו ד' להושיע את ישראל ולטהרם מחלאת החשכות ומריממים שם דגל הבערות, ולוחמינו החרוצים, לא לבד כי לא ישלפו את חרבם מתערם, כדי לזרוק בהן מהה, עוד מרכינים ראשיהם לפניהם ומכבדים את פניהם באהבה, בחבה וברעות, ומתאחדים עמהם, כמו שלא היה גל מלחמה ביניהם.

נורא הדבר! לראות שעירים מרקדים בהיכלי ספרתנו החדשה, אשר להמה מלחמה עזה ארוכה ואיומה כדי לגרשם ולהכחידם; נורא הדבר נורא מאד!

מחשבות כאלה, מחשבות מעציבות, מחשבות פילחות כליות ולב ומדאיבות את הנפש עלו על לבבי בראותי את האיש הסיד א. ז. ראבינביטש מפרפר על פתחי „האסיף" [ספר כולל מקדש לתורה ולחכמה למחקר ולבקרת, לעניני הדת ולעניני העם]. ובעודני חושב את המחשבות האלה, בעודני גונח ומתאנח על הפרצות האלה, נכנסתי לישיבת „כנסת הגדולה" [ספר־עת מקדש לתורה ולחכמה לשארית החיים, הדת והדעת לספרתנו הרבנית והמדעית] [1]) ומצאתי בה „אור הגנוז בחכמת האמת". מאד מאד שמחתי, ולבי עלז. ופתחתי את עיני כדי לראות את האור הגנוז, ודמיתי כי האור הזה יאיר את כל מחשבי לבי, הרבה הרבה קויתי למצוא בהאור הזה, אבל בראותי אותו נמקו עיני בחוריהן, כי

---

[1]) היוצא נחוד עיי המו"ל יצחק סובאלסקי, וורשא שנת תר"ן.

הוא מלא חשך על כל גדותיו, מנשה העמיד צלם בהיכל, ובן פוטי זה (פנחס הכהן) העמיד אשרת החשך בהיכל ספרתנו, ראיתי את האור־החשך הזה והתפלצתי ויצא לבי. —

הקבלה בכלל היא תולדות ההתפלספות בענינים מפשטים, והפלוסופיה היא כעין זמורת זר בכרם היהדות, והורתה ולידתה לא היתה על אדמת ישראל. — עם ישראל היה עוסק בחיי עולם, בתורת החברה והמדות והתהלכות חיים לבל חי, אבל לא נטה את מוחו לחקור במה למעלה ולמטה. גם כאשר לבבו התפעל מהדר הטבע, ממפלאות תמים דעים שפך התרגשות נפשו ולא דרש במה לפנים ולאחור. השכלת ישראל ויהדותו היא השכלה ממשית, השכלה ברורה ומבוארת, ואין לה עסק עם סודות ורמזים, ולא תטפל בחקירות טמורות וברעיונות נעלמים: ובכלל עם ישראל איננו עם פלוסופי, מוחו לא יקך בנפלאות ממנו, במופלא לא ידרוש ובמכוסה לא יתקור, מוחו משוקע בעולמו המקיפו, בעולמי הממשי ולא יפרוח בעולם שלמעלה הימנו. ואעפ״כ להיותו עם לא לבדד ישכון, עם אשר יתערב בגוים וילמד ממעשיהם, עם אשר הכחות הפועלים על כל אמה ולשון יעשו גם עליו רשם, רבקה גם בו הנטיה העיונית ויחל להתפלסף. והיא הולידה את איוב וקהלת, אבל גם המה קבלו צורה ישראלית, ולא יחקרו רק בשאלת החיים ובתורת האדם, וישקיפו רק על חיי האדם, דרכו בעולם ומטרתו חליפותיו ומקריו. וכל התפלספותם היא רק בפלוסופיה של החיים.

בתקופת התלמודים. תקופה אשר כחות החלנים שלטו בבית ישראל, התגבר היסוד המחקרי בישראל, ויולד לנו את המעשה מרכבה ומעשה בראשית שהיו קנין יחידי סגולה. היסוד הזה עשה רשם על אחרים מדורשינו וחכמינו אז. ובכ״ז היתה פעולתו מעטה, ונבטל ברוב השכלת ישראל היסודית, וכל הספרות התלמודית היא ספרות פשוטה, ספרות ברורה, ומעטים בה החזון ורזין דרזין. —

אבל בתקופת הבינים, תקופה אשר הפלוסופיה היתה בה שלטת, התגנבה החקירה והעיוניה בכרם ישראל ותתקע לה שמה יתד, וגם ישראל החל להקיר ולדרוש, להתפלסף ולעיין, וחכמי דור דור ודורשיו אלה הולידו לנו ספרות פלוסופיה דתית והכניסו את הפלוסופיה בהידדות ועשוה לעצם אחד.

עד כמה עלתה להם להתפלסף ולהעשיר שדה המחקר, ישפטו קוראי הדורות; אבל זאת הכל רואים כי זווג הפלוסופיה עם היהדות אינו עולה יפה ואי אפשר כלל לשתף אותן ביחד, כי ידורו במדור אחד, היהדות היא תורה מעשית, תורת חיים, נתנה לבני אדם חיים, תורה של משפטים וחקים אשר לאורם ילך האדם בחברה ובחיים, היהדות באה רק ללמד תורת המוסר והצדק, המדינה והכלכלה, ותדאג להצלחת האמה ולתקומתה, אבל אין לה עסק עם חקר אלוה ועם סתריה, אין לה שייכות עם עולם העליון עולם האצילות, תחת אשר הפלוסופיה נתנה רק בעולם הזה, ותטפס רק על שלבי העיון, וע״כ לא יצאה ממנה סימן ברכה. —

הפלוסופיה הברורה אשר אין לה עסק עם הדת, גם היא תוכל להוליך שולל את האדם לשעמם מוחו ולהגביר תועפת דמיונו. אבל להשעמום הזה יש שעור, לא כן פלוסופיה דתית, היא תעור עיני האדם, תטמטם את מוחו,

ותערבב דמיונו, עד כי יכה בשגעון וישתקע בסודות וברמזים, וגם על דברים פשוטים יסתכל כעל דברים טמורים ונעלמים, ע"כ הולידה הפלוסופיה הדתית אצלנו את הקבלה העיונית אשר ערבבה אור בחשך, עיון בהזיה, הגיון בטפשות ופשטות בסודות. —

ימי הבינים בכלל היו ימים רעים לישראל, ימי חשך ואפלה ימי דם ואש, ימי נדוד וטלטול ימי הרג ומהומה. בכל פנה אשר פנה מצא רק נגודים רבים נגד חייו הממשים והדתים, כל שערי החמדה ננעלו לפניו, ורק תורתו היתה אומנתו, היא היתה שעשועו וממלכתו, רק תורתו מלאה את לבבו, ולה הקדיש כל אהבתו ורגשותיו הרבים. באהבתו העזה את יהדותו, השתקע בה ויעמיק בסתריה, עד כי הלך שולל אחרי העלולי הדמיון הנורא, וימצא בה סודות אין סוף, הקירות בלתי תכליות, ורזין דרזין. לבבו התרגש, מוחו התפלסף, ודמיונו התעופף, וכלם התערבו ביחד ויולידו בו ערבוביה נוראה. [1]) והערבוביה הזאת הולידה את הקבלה, הקבלה היא תקלה דתית, ומשתפת עם היהדות, והתומה בגושפנקא דאורייתא וישראל, אבל רחוקה היא ממנה מרחק רב, היהדות היא תורה פשוטה ופתוחה, והכל מבואר ומפורש בה, כל חקיה ותורתיה מפולשים לעיני כל, לית בה טמיר והתים, והקבלה היא תורה חתומה וטמורה, סתומה ונעולה. תורה עיונית ורזית, תורה דמיונית והזית, ע"כ הרבתה חלליה ותעש שמות בבית ישראל, באשר היתה לעינים לרועים תועים. שצאן ישראל תעו אחריהם, ואחריתה היתה להכרית זרע יעקב, ולהעבירם על דינם, ורבים ששהו מבארה כפרו באלוה יעקב. —

הרבה הרבה דעות זרות קלקלו הרבה לעם ישראל, הלא הם כתובים בספר תולדתו הארוכה. אבל הקבלה הוסיפה להרע, ותעש בו פצעים איומים, פצעים אשר נגעו עד נפשו, והתרו התירה תהיתו. תקופת הקבלה היא התקופה היותר שחורה בדברי ימינו, תקופה ריאקצית, ושל חזרה אחורנית. בתקופה רזאת נתדבקו בישראל דעות ואמונות כוזבות אשר עוד איזה אלפים שנה לפנים כבר התרומם ישראל אליהם; בתקופה הזאת השבו ארובות ישראל, נסתמו מעינות שכלו, ויתעה בתהו לא דרך, ובילדי נכרים, ברעית זרות ומזורות השפיק. —

הרבה דורשים ודברנים נמצאו בנו אשר בעמדם לפני כס התולדה ימצאו עליהם כתמים וחטאים, אבל גם אלה רבם אנשים של צורה, אנשים אשר עינם ראתה, לבבם הבין מה שלפניהם. רבם הביטו על ישראל במבט מדיני, והשתכלו להבין יחוסו והצטרפותו להאמות אשר סביבו, רבם הבינו מה שהשעה צריכה ומה שהזמן גרמא ולהשתדל להטיב מצבו של ישראל, באשר עם הוא, עם חי ומרגיש עומד על רגלו בעולם הזה. מה שאין כן בדורשי התקופה הזאת, יען כי רבם תקפה עליהם ההזיה וראו הלומות באספמיא ויחשבו את ישראל כמין משונה, כבריה רוחנית אשר חיתה רק בשמים, ויחשבו להצליחו רק בעולם הבא.

---

[1]) על דבר השתלשלות הקבלה והזיקה לבית ישראל, עיין ב"אבני" החה"ג ד. כהנא ושם תמצא את הכל מבואר.

חכמי התלמוד „אשר היה מגזרת העליון שיסתירו סוד סתרי תורתנו" [לשון בעל המאמר דנן „אור הגנוז" צד 58] לא הביטו על ישראל כבעל חוטאים ופושעים ורבים בהם רצו לפטור את כל העולם כלו מן הדין, וגם רבי שמעון בן יוחאי, ראש וראשון לחכמת האמת, ואבי אבות הסידות והרזין (לפי דברי המקובלים) אמר: אלו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהבית תורה לישראל, הוינא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבני נשא תרי פומין, חד דהוה לעי באורייתא... וחד דעביד ליה כל צורכא..." [ירושלמי ברכות ג'[1]] וחשבו את הסבות לנפילת האמה, סבות מדיניות כמו שנאת חנם וכדומה, והמקובלים חשבו את ישראל לעם חוטא, לעם מק בעונו, ועינם טח מראות את מצב ישראל הרוחני והמוסרי, שעולה הוא למעלה, ולא ידעו כי סבת נפילתו וכשלונו לא תלוי בעצמו ובמעשיו, רק בהסבות החיצונות, ובהאויר דמקיף, המה לא ידעו ויאשמו את ישראל, ויחשבוהו לעם חוטא וכבד עון, לעם סורר ומורה, אשר לא יוכל להגאל רק בתשובה.

היהדות היא תורת חיים, תפתח לפני האדם שערי עולם, ותערוך את תורתה רק לפי נטיית האדם ורוחו, ומעולם לא תבוא להעבירהו על דעתו ותאותו ולהמית רגשותיו. וחשבו לחוטא את מי שמסגף את עצמו, והקבלה היא תורה מתה, תורה של סגופים, תורה הבאה להמית רוח האדם, לדכאו ולהחלישו, לקצץ כנפי הרגשותיו. היהדות היא תורה של אחדות, תורה אשר לפניה רק עולם אחד, וכח אחד, והקבלה היא בעלת שתי רשיות, ויש לפניה סטרא קדושה וטמאה—היהדות מקפדת מאד על הדעות הכוזבות, ומגמת פניה לבער את ההזיה מקרב ישראל, שלא יהיו בו מעוננים ומנחשים, ואחד מחכמי התלמוד אשר ידע כי סנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראה חבלנית, תלה באשקלון שמונים נשים כשפניות ביום אחד, מעשה נורא ומבהיל! וכו' יען כי ידע כי ההזיה היא אם כל חטאת ומקור כל עון, גורמת כליון להעם, והקבלה מלאה דעות כוזבות כרמון. —

וגם לפי הדעה הקושרת כתרים להקבלה, יען כי ממנה יצאה החסידות אשר עודדה את ישראל על טהרת הכונה והמחשבה (לדעה זו יש ידים) לא נוכל להביט על הקבלה רק כבעל שלשלת אחת בתולדות ישראל, שלשלת מוכרחת לפי התנאים התולדים; אבל הכהן המקנא והקנאיה זה (פנחס הכהן) בא ושואל בספר עם מקדש לתורה ולחכמה, ושאלת החיים, הדת והדעת את השאלה הכבדה הזו: „אחרי אשר הרבו קדושי עמנו חכמי הסוד לגלות סוד ידיעת ה' ועבודת האמת לכל ישראל, ואחרי אשר זכינו לגלוי הזוהר ותקונים, אשר בו מפורש כי התגלותו תהיה באחרית הימים ובדרא דמשיחא, וכי היא לגאולה ולהצמיח קרן ישראל, ואחרי אשר זכינו גם לקבלת הרמ"ק, ומשלי דרושי האר"י, ואחרי אשר תודה לה' רבו בעמנו ספרי מוסר נוראים עפ"י יסוד הזוהר וקבלת האר"י לעורר את ישראל „על עבודת התשובה", ספרי חסידות וקדושה וטהרת הלב קדושי עליון, תלמידי הבעש"ט, ובפרט זה האיש הנורא כמלאך אלהים, הקדוש בעל התניא, הרבה לגלות סודות האר"י בספריו בעבודת הנפש המוח והלב, ואחרי אשר זכינו

---

[1]) את הענין הזה הטמון במאמר הנפלא הזה, יבין הקורא המשכיל, ודי לחכימא ברמיזא.

לקבלת אדמ״ר הגר״א מווילנא, וכ״י ע״י הגאון מראזנא (?), ואחרי אשר זכינו להתגלות כ״ק של רבינו משה לוצאטו (כרגלגיה נפלאה) ועוד, [ואחרי אשר הקבלה הזיקה והרעתה להיהדות, אחרי אשר דעות מיניות נשרו מהיקה ותערבב חול בקדיש, אחרי אשר העבירה רבים מבני ישראל למולך ואחרי אשר טמטמה לבו של ישראל] מדוע כל רבוי הספרים לא הועילו לגלות ידיעת ה׳ לכלל ישראל?״ [מאמר אור הגנוז צד 52].

שאלה גדולה כזאת שואל בן פוטי זה, ואנן מה נענו אבתריה? ומה נשיב על השאלה הקשה הזאת דוקימת לנו כפטירא בפי ושט? אתה הקורא הנך עומד בקר רוח ורואה אנכי כך כי רוצה אתה לדחותו בקש, אבל שאלה גדולה שאל, שאלה שראויה לשום אליה לב.

לפנים טרם התגלתה חכמת האמת, אז לא יכולנו לשאול: „מתי יהיה קץ הפלאות?״ כי עוד לא הגיעה השעה, אבל עתה אשר כבר נתגלתה חכמת האמת ויש לנו כ״ק מהרמ״ק, האר״י, הבעש״ט, הגר״א והר״ם לוצאטו, מדוע לא יבא גואל צדקנו? לפנים בטרם זרחו מאורות הזוהר, אז היה בנקל להבין מדוע ילך עם ישראל שולל בשרירות לבו, אבל עתה אשר יצא חמתו מנרתיקו, מדוע לא ישוב עם ישראל בתשובה שלמה? „והנה מי מבנינו לא יסתעד על השאלה הנוראה הזאת על מה ולמה נפלנו כ״כ מטה ולא נתקימה בנו הבטחת הזוהר (!) ומתי יהיה קין הפלאות שהבטיח אליהו (מתי?)״ [שם צד 53] ובאמת „מה נשתנה הגלות האחרון מכל הגליות? מה היא תכלית הגליות? [וזאת כבר נודע כי להגלות יש תכלית] מתי? ולמי? במי? תתקים הבטחת הזוהר?״ (שם 54).

שמא תאמר: כי הזוהר לא נתגלה כראוי — ואתה, קורא יקר, הלא כבר נודעת לי לסתם מקשן; דע כי „המ״מ בזמנו יהוה דעתו שאין כונת אליהו בזוהר, על גלוי פשטות דבריו כ״א על גלוי פנימיות הזוהר במפתחות האר״י, האדמ״ר האמצעי אומר שכונת אליהו אינה על פשטות מפתחות האר״י אך על גלוי מפתחותיו במפתחות הבעש״ט, וממעריצי אדמ״ר הגר״א יאמרו כי כונת אליהו במפתחות הגר״א, והנה אחרי אשר זכינו לכל המפתחות האלה מדוע עוד לא הועילו?״ ומה תשיב עתה קורא יקר? מה תאמר עתה על שאלת מה נשתנה? „האם לא ישוטטו רעיוניך תמיד לדאמין באמונת אומן כי בודאי הזוהר ודבריו אמתים ויצאו מפי מלאך הברית״ [לשונו שם 54] האם לא תדע כי „מפורש להדיא בזהר ורע״מ כי בגיורתא כתראה סוד משה (שהוא סוד נשמת האמת הזוהר והתיקונים) תהיה כבד פה ולישון, קבורא בצלמא דלא הגינה לה. ומה דהוה למשה אתהפך לישמה״ [שם 60].

הנך שותק, קורא יקר, הנך מסתכל על הדברים הקדושים האלה בבושת: הה! „עוד רוח הזמן המר והנמהר עושה את שלו, סוער גליו הנוראים על אניתנו הנטרפה, עד כי השלכנו את יונת אל הים, והים עוד לא נח מזעפו. סופרי עמנו הנלהבים התעוררו בחרבם הקשה על כל סידי תורתנו להשליכם אל הים, על היכלות האר״י יביעו ידברו עתק כי חכמת מצרים הוא, על קבלת הבעש״ט כי היא עצה נבערה מהבלי שפינאזע, על הזהר כי אחרים חברו אותו וכי הוא אינו כדאי להניחו״...

מאריה דאברהם! הכי בספר מקדש לתורה ולחכמה נשמע דברים כאלה, חוצפה נוראה ואיומה, כי כהן כקנאי זה אשר פטם קרבנות להזוהר, ועבידתו פסולה, מעלה קרבנירת במזבח ספירתנו הקדושה להגיון ולבקרת, כהן חלל כזה אשר שעריי המקדיש צריכים להנעל לפניו, יכנס לפני ולפנים ויקטיר קטורת בספר עם, אשר מו״ל מאמינו עומד על גבו. ורבי יצחק סובאלסקי בא לבנות בנין לספרתנו, ומקדיש לתורה ולחכמה והכהן הזה מטפס בו ומעלה בו נר סבלות, כהן אשר „דמי לבבו יתתיהו בקרבו כסיר מצולה, כלכל לא יכולו כי בלבו בוער אור הזוהר, ופרי עץ החיים רציתו בקרבו שלהבת יה נוראה״ (59); כהן אשר מלא הוא צבעות ומסמא את עינים, כי אחרים לא ירצו לנגוע במאמרו „יען נוגע הוא בענפי החקירה וענפי הפלוספיה ומדעים החדשים״. (צד 50); כהן אשר יודע להפליג בשבחו, כי „מסר נפשו כבודו והונו וכל כחותיו לחדור אל כתבי קדשנו בספרי מפתחות החכמה״ (55), כי „כלבבו ועורקו דמי אבותיו החשמנים יזולו״ (57).

הן אמנם הכהן הזה „הוכיח במופתים מדעים כי אך לאנוש, אנוש כמותו, שפל הדעת, תולעת יעקב, כפשוטו, ראוי והוכה לחבר מחברת הקדיש זאת, בחכמה הנשגבה הזאת, ואך בסגנון בחרב הבקרת (?) אשר חפיש (הישם בקרת מקשקיש אצלו כזוג ומתאונן בצד נ״ט „על אשר ב״כ נפל כבוד תורתנו גם אצל גדולינו כי הסיה מכל וכל הבקרת הנהוגה אצל כל עם ולשון, ואשר היה כן מאז ומעולם מנהג חכמינו״] ואך כדור חכם בעיניו״ (51) ואין מהדרין אחר מופתים מדעים. אבל בכ״ז בספר מקדיש לתורה ולחכמה, אין מקום למופתים מדעים הללו—. ובעל הכרים רבי יצחק היה צריך לבער את הקוצים הללו מכרמו. והיה צריך להכיר את הכהן הזה, כי איננו יודע מה הוא ישח, ויערבב דבריו עשרת מונים, פה ישתמש בשמות מבהיקים כ„מופתים מדעים״ ב„בקורת״ ב„ספרות״ כ„תולדה״ ובתוך כדי דבור יעלה גרה דברי הבל ורעות ריח. פה הוא אומר: כי נפל כבוד תורתנו יען כי הסרה מכל וכל הבקרת הנהוגה אצל כל עם ולשון.. שמע מנה כי מוכרחים אנחנו להשתמש בהדברים הנהוגים אצל כל אמה ולשון, ופה היא מילל „על אשר רבים מחכמינו מגודל אהבתם את האמת אמרו קבלו את האמת ממקום שהוא וכו׳ ידמו להוציא יקר מזולל וטהור מטמא, והחזיקו בישתי ידים לקרב משפחות ישרחק בן ציון בזרוע ולהרבות להן נשים מחכמת יון וכו׳״ (59) וסותר את עצמו על כל שעל ושעל — וכהן כזה משמש לפני רבי יצחק הבונה בנין לתורה ולחכמה. האם דמה באמת יש״ע״ מאמר זה יתעורר רוח הבקרת״? (לישון בעל המאמר בצד 59)— בעל המאמר רחק את עצמו לישיבת כנסת הגדולה אם כי „ידע ישסבו עליו מקנאים לדקרו בחרבם אשר הוחדה וגם מורטה, ובקול איום ונורא ירעימו וישליכו עליו איש פלדות״ (צד נ״ט) יען כי מופתים מדעים הכריחו אותו לבקר, אבל רבי יצחק מה ראה להכנים ישטות בה? האם גם לו היה מופתים מדעים? חרפה היא, חרפה גדולה, לראות סדרים כאלה בספרתנו, אשר כל גזרה מבנינה עולה בדמים מרובים. הרבה הרבה עבדו סופרינו להקים הריסותה, הרבה הרבה לחמו, והנה באים שועלים ומחבלים את כרמה ומטילים בה קוציהם.. הכהן הזה ראוי למכות מרדות, על אשר הביא חולין לעזרה, ורבי יצחק ראוי להלקות בישתין פולסין דנורא, למען לא יוסיף לעשות נבלה כזאת בספרתנו. התבררות חכמת האמת ואור הגנוז בה

לדברי ימי ישראל והתפתחותו, דרושה מאד מאד לנו, וכל מן דין סמוכי לני, אבל אור כסה היזקו בצדו, וחולין הדבר שיבוא בקהל, חולין וחרפה הדבר. — ואוי לספרתנו שעלתה לה בכך

מיכה יוסף ברדטשבסקי.

אשדות ר״ה אדר תר״ן.

אהבת־אדם.

א׳) „אהבת האדם״ יש בה כמה מדרגות, — א׳—היא „אהבת האדם לעצמו״ ובזאת ישתתפו כל הבעלי חיים השומרים גופם מנזק, ורודפים להשיג המאכל ומשתה והנעים להם. — ב׳—היא „האהבה של האדם לאשתו וילדיו״ וגם היא עזה מאד, כי יעבוד האיש כל ימי חייו אך למען כלכל ולהטיב לאשתו וילדיו. — ג׳—היא „האהבה לקרובים בני משפחה״ לפי מדרגת קורבתם. — ד׳—„אהבת האדם לעמו ולבני ארצו ואמונתו״. — ה׳—„האהבה לכל אדם בעולם״ (קאסמאפאליט) מכל עם ולשון ואמונה וארץ מולדתו כי יאהבו „יען כי הוא אדם״. — אמנם זאת האהבה היא התחתונה, ואולם היא העליונה במדות ותכלית היושר והצדק בחברת האנושי ועל זאת האהבה נוסדו כל דתי אמונה לעמים הישרים ומקורה בתורתנו הקדושה שאמרה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י״ט י״ח).

ב׳) מדרגה א׳ „אהבת עצמו״ היא הבאר אשר ממנה נזלו כל האהבות שבעולם ואולם כל אשר תתרחק האהבה מאהבת עצמו היא משובחת ומפוארת מצד מעלת הנפש. נחקורה נא, מאין בא האדם בימים קדמונים (בטרם למד דעת, והיה סכל ובער) לאהוב אדם אחר זולתו? אך יען כי אהב את עצמו ככל ישאר בעלי חיים ואולם האדם צרכיו רבים מאד להכין מאכלו ומשתו, מלבושיו ומעונו וכו׳ אשר לא יכיל לעשותם בעצמו והוצרך לעזרת אנשים אחרים, ונאלץ לחיות חיי החברה הנעימים לו בעזור איש לרעהו, ולכן מפני ההרגל הרב נוסדה בלבו האהבה לאדם אחר. ואחרי זאת העלו זאת האהבה אנשי דעת למדרגת הצדק מוסר ומישרים, ונשרשה עמוק בנפש האדם, ואנשים הרמים העלו אותה למרומים כי יאהבו את האדם מבלי שום אהבת עצמו. ולהיות דומה לעליון המטיב לכל בלי אהבת עצמו (כי הוא אינו צריך לבריותיו) ורוממו והקדישו את האהבה כל אשר תתרחק יותר מאהבת עצמו — וכאשר תתעלה הבריאה כלה, מדומם לצומח (ע״י המים) והצימה יעלה להי (ע״י מאכל הבעל חיים), והחי (שיאוכל האדם) למדבר, כן במדית האהבה עלתה מאהבת עצמו לאהבת אשה וילדים, ומזאת לאהבת קרובים ובני משפחה, ומזאת לאהבת עמו ובני אמונתו, ומזאת למדרגה העליונה לאהבת כל אדם, מהעז (אהבת עצמו) יצא המתיק (אהבת כל אדם) ומגוית הארי הורד הדביש (שופטים י״ד).

ג') מדרגה השניה בטבע, וכבר נתעלה במדת הנפש „אהבת האדם לאשתו ובניו" והיא היתה בטבע תולדת „אהבת עצמו" כי האדם צריך להיות לו עזר כנגדו, לעשות לו צרכי הבית, לאפות, לבשל ולכבס וכו' בעת אשר האיש עובד בשדה וכרם וכל עסקים, ואהבת האדם לילדיו היא ראשיתה בטבע כי כל בעלי החיים אוהבים ילדיהם אחרי הולדם, והאדם בן דעת נוספה בו אהבה לילדיו מצד הנפש והיושר, וע"י ההרגל ותמידות אהבתו לילדיו תגדל האהבה תמיד, והיא עזה מאד (כמעט יותר מאהבת עצמו) ואולם אהבת הילדים להאבות איננה בתקפה כאהבת האבות לילדיהם, כי אהבת הילדים להאבות נתאחרה בזמן (כי הילד ירגיש האהבה להאבות רק אחר היותו עכ"פ בן שנה ויותר ישמרגייש מה מאהבה) וגם היא רק מדוך המוסר ותשלום תודה, לכן איננה עזה כאהבת האבות לילדיהן שקידמת בזמן מעת הולד הילד, וגם היא כפולה, האהבה בטבע ככל בעלי החיים, ונוספה באדם מצד הנפש והיושר, — ועל זה רמז החכם באמרו (משלי י"ז ו') „עטרת זקנים בני בנים, ותפארת בנים אבותם" כלומר גם הבני בנים שהם דור שלישי הם עטרת לאבי זקנם, ואולם האבות להבנים גם בדור שני הם רק תפארת, לא עטרת, כי אהבת הבנים להאבות איננה עזה כמו אהבת האבות להבנים.

ד') מדרגה הג' „האהבה לבני משפחה", זאת האהבה איננה רק בבני אדם, (לא בבעלי חיים אחרים) והיא רק מדרך המוסר (מאראל) וכל אדם היותר שלם במדותיו הוא אוהב יותר בני משפחתו, והכתוב אומר (ישעיה נ"ח ז') ומבשרך אל תתעלם, — והנה קרבת בני המשפחה תחשב רק עד דור רביעי כמאמר הצרפתי sous quatuedegré il nepasdeparents ומדור הרביעי והלאה כבר חלפה קרבת המשפחה מהבנים להבנים, ואולם יתיחסו לפעמים הבנים בשם אבותם הרבה דורות למעלה, כאשר נתיחסו בני ישראל תמיד בימי הבית לשבטיהם, וכאשר יתפאר ישראל עד היום הזה שהם בני אברהם, יצחק ויעקב, במאה דורות למעלה-- והנה כבר אמרתי במאמרי „טעמי המצות" כי „לכן אסרה התורה הנשואין של הקרובים יען כי אהבת הקרובים הקודמת לא תניח לחול אהבה העזה שבין איש ואשתו מפני שכבר הורגל באהבתה מצד אהבת הקרובים, ותהיה הנשואין רק כ„עסק משפחה" (פאמיליענגעשעפט) ואז אחר הנשואין ירבו תמיד, וכל אחד יאבה להשתרר בתוקף, מפני שהאהבה העזה שבין איש ואשתו לא התחילה לחול ביניהם" (והארכתי בזה יאב"מ); ומפני זה אני אומר כי לכן אסרה התורה לאיש לישא אחות אביו או אחות אמו ולא אסרה התורה לאיש לישא בת אחיו או בת אחותו מפני שאהבת האשה אל בן אחיה או אחותה גדולה יותר מצד הקיבות, מאהבת האיש אל בת אחיו ובת אחותו כי האשה נושאת בחיקה תמיד את בן אחיה או בן אחותה הילד ומחבקת ומנשקת אותו ולכן אהבת הקרובים עזה מאד לכן אסרה התורה הנשיאין וכו' אבל האיש אינו רגיל כל כך עם הילדים של אחיו או אחותו ואינו נושא אותם בחיקו לכן אהבתו איננה עזה כ"כ מצד קרבת המשפחה, ולכן לא אסרה התורה נשואין של האיש את בת אחותו או בת אחיו.

ה') המדרגה הד' „האהבה לעמו, לבני ארצו ובני אמונתו" — הן האהבה אשר יאהבו רבבות בני אדם את רבבות בני אדם אחרים, היא מפני ד' סבות: א') אם הם ילידי וצאצאי משפחה אחת משנים קדמוניות (אף אם הם בארצות שונות

ותחת ממשלות ישונות) כעם ישראל ילידי ישראל (יעקב) הראשון, אשר לא התערבו בעמים אחרים, ויעלה יחוסם למעלה ג' אלפים שנים — וכאזיא החינעזים עם עתיק ישנים מאד הסגורים ומסוגרים מבלי להתערב בעמים אחרים, והערבים שהם מזרע ישמעאל ופילגשי אברהם, ואולם באירופא לא יעלה יחוס העמים יותר מאלף שנים, כי בימי נדידת העמים (פעלקערוואנדערונג) 450 אחר סה"נ נתערבו כל הגוים, והרבה מאות שנים היו המלחמות ורק זה כאלף שנים נתיסדו עמי איירופא ללשונותם לגויהם. ועם אנגליא המעורב מצרפתים וגרמנים יעלה יחוסם רק זה כשמונה מאות שנים,— וביחוד ישנן באיירופא שלישת האומות (ראססען) הכוללות, והן: ראמאנען, גרמאנען, וסלאווען, וכל אחת מהאומות (ראססען) הגדולות נפרדת לכמה אומית קטנות (נאציאנען) מלבד האונגארען והטירקען שאינם מבני שלישת האומות (ראססען) הגדולות הנ"ל.

ו') הסבה הב', היא כבני ישפה ולישון אחת, אף אם ישבנו בארצות ישונות ותחת ממשלות ישונות, כהגרמנים השוכנים מפוזרים באיירופא, אפריקא וכו' אוהבים זה לזה יען כי ישפה אחת להם ונחשבים לאומה אחת. — הסבה הג' אם הם תחת ממשלה אחת אף אם הם מאומות ישונות, כמו עמי אוסטרייך המעורבים מאומות ישונות, ובאמעריקא אשר שם ישבו בני התערובות מכל האומות יאהבו זה את זה יען כי הם תחת ממשלה אחת,— הסבה הד', אם הם בעלי דת אמונה אחת (רעליגיאן), אף ישהם בארצות ישונות ותחת ממשלות ישונות ומאומות ישונות יען כי דת אמונה אחת להם, וביחוד אם ירדפו מאנשי אמונות אחרות או יתאחדו המיעטים הנרדפים באהבה זה לזה, כעם ישראל אשר ישונאי ויורדפו זה אלפי ישנים מעמים אחרים בעבור אמונתם הן האהבה ביניהם פנימה עזה מאד במקום ישאין קנאה או סבה אחרת כנגדה.

ז) והנה האומה (נאציאן) תולדת האומה הכוללת תקרא, בכללה בתוכה הסבה הא' גם הסבה הב', היינו שהם ילידי עם אחד משנים קדמוניות, וגם שפה ולישון אחת להם (אף אם הם בארצות שונות ותחת ממשלות שונית) כהגרמנים בארץ אשכנז עם הגרמנים באפריקא, כל זמן שלא שנו לשונם, ואולם אם כבר שנו לשונם אז לא יחשבו עוד לאומה אחת, כמו האמעריקאנים אף אותם שמחצבתם מהגרמנים לא יחשבו עוד לאומת הגרמנים יען שהאמעריקאנים כבר שנו לשונם, ורק יקראו אומה אמעריקאנית, ואף שמדברים שפת אנגליא לא יחשבו לאומה אנגלית יען כי ממשלה וארץ אחרת להם וגם המה מבני התערובות ילידי אומות שונות. — ואולם עמים הנאחדים ברת אמונה האחת לא יחשבו בעבור זאת לאומה אחת, כי הכי נאמר שכל הנוצרים או המושלמנים יחשבו לאומה אחת? וא"כ איפוא, אם אומה תקרא רק אשר נאחדים במקור מחצבתם וגם בשפה ולשון, או אם הם תחת ממשלה אחת (כעם אוסטריך) ואם כן נשאלה אם בני ישראל יקראו כעת אומה (נאציאן)? אין לישראל כעת ארץ אחת ולא ממשלה אחת, ולא שפה ולישון אחת, כי הם מפוזרים בכל ארצות תבל, ותחת ממשלות שונות, והמה מדברים בלשון ארץ ששוכנים בתוכם (וקצתם מדברים בלשון נלעג אין בינה), ולמה יקרא להם אומה? ואולם נאמר, כי יען כי הם ממקור מחצבת אחד, ונאחדים ברת אמונה אחת, וגם נאחדים

בשפת עבריות בתפלה ולמוד התנ"ך לספרי קודש, וכתב האותיות המיוחד (מימין לשמאל) וכו' לכן יחשבו גם בני ישראל לאומה.

ה) והנה האהבה בין אנשי אומה (נאציאן) אחת, גדולה מאהבת אנשי אומות (נאציאן) שונות ורק שהם משותפים באומה הכוללת (ראססע) כמו האיטליים עם הצרפתים, והגרמנים עם האללענדים ודענען ושוועדען וכו', ורוססיא עם סערבען, קראאטען וכו' ולפעמים יקרה כי בני מהצבת אומה כוללת (ראססע) אחת יכרתו ברית עם בני מחצבת אחרת נגד בני מהצבתם, כמו האיטליים שכרתו ברית כעת עם הגרמנים נגד הצרפתים שהם ממקור מחצבת האיטליים, וזה נאה להם למען יסד השלום באיירופא, אך אם יעשו כאלה למען הלהם, ולכבוש ארצות לא להם, כאשר עשו בשנות 1808 שכרתו הזאקסען ושאר אומות גרמניות ברית עם נאפאלעאן הגדול נגד הגרמנים, הוא עון פלילי, וכבר קבלו הזאקסען תשלום גמול עונם בשנת 1815, כי אבדו הרבה מחוזות מארצם בהסכמת המלכים בהתאספם אל הקאנגרעס בווינא.

ט) ואשרי לאוהבי אדם (קאסמאפאליטים) אשר ילכו למעלה ממדרגה למדרגה, מאהבת עצמו לאהבת אשה ובנים, ומזאת לאהבת קרובים ובני משפחה ומזאת לאהבת עמם ובני אמונתם, ומזאת למעלה העליונה לאהבה את כל בני אדם. ואולם כעת בעו"ה רבו אוהבי הלאומיות (נאציאנאליטעט) (פרי ערמת אדם גדול שהורד עתה מגדולתו) הם ילכו אחורנית, המה יתחילו לשנוא את בני אומות אחרות, וביחוד לשנוא את בני ישראל שהם לא מאומתם ולא מדת אמונתם (וגם כי יחוש ללחום בעבורם לכן שונאיהם לא יפחדו מהציק להם), ומשם ירדו עוד מטה לשנוא גם בני אמונתם יען שהם מאומה אחרת (כמו המשעבים לעמת הגרמנים), ומשם ירדו קצתם לשנוא את העשירים בעלי הרשת המעשה (פאבריקאנטים) גם אם הם מאומתם ואמונתם, בקנאתם אל הפאברי־קאנטים כי עשו חיל, ומשם ילכו עוד אחורנית מבלי לאהוב גם הקרובים ובני משפחה ולשנוא את כל הממשלות (המה האנארהיסטים), ומשם ירדו לשאול לשנוא גם את עצמם כי יעשו מרד ורציחה וימיתו גם עצמם (או יומתו במשפט הממשלה) — ישרים המה דרכי הלאומיות צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.

י) ומעתה נשאל „הבי לא היה טוב לבני אדם אם היו פה בתבל כל בני אדם אומה אחת, מדברים שפה אחת וממשלה אחת? כי אז תחת אשר כעת בני הנעורים מבלים ימיהם בלמוד שפה ולשון היו לומדים מדעים והכמות, ותחת מלחמות לאומים היו כלם אומה וממשלה אחת, ואז השתרר השלום בעולם?" ואמנם על הסבות לא נחקור כעת, כי סבת השתנות השפות ורב הממשלות היתה מפני נדידת העמים למקומות אחרים (ונדבר עוד מזה) אך נחקור על התכלית (צוועק) אם לא היה טוב לבני אדם אם היו כלם מדברים שפה אחת ותחת ממשלת אחת?) ועל זה אשיב: לא! „לא היה טוב לבני אדם בשנים קדמוניות וגם כעת אם היו כלם מדברים שפה אחת ותחת ממשלה אחת — הנה בשנים קדמוניות בטרם למד האדם דעת היו חושבים רק לעבור

עבודת הגוף, עבודת שדה וכרם וכו' ולהתענג ובעת המנוחה ישבו בטל בגוף ונפש, ולא היו הושבים לדעת מאומה מחקות הטבע והחשבון ושאר מדעים) כי נעמה להם המנוחה ולדבר הבלים, אך מפני שנוי השפות הוכרה האדם בשעת המנוחה ללמוד לדבר בשפה אחרת הנחוצה לו לעסקיו בהלכו לארץ אחרת, ואז כבר ידע ממנהגי ארץ אחרת, מחקותיה, מנהרותיה מפירותיה וכו', ומאחר שכבר הורגל בלמוד בשעת מנוחת הגוף, החל גם ללמוד מדעים והכמות ולעבוד עבודת השכל בשעת מנוחת הגוף, ומה גם כעת, ע"י למוד השפות אנו לומדים גם הכמות מספרי הכמי אומות אחרות — ולכן ההינעזים הסגורים ומסוגרים מעמים אחרים ורק שפה אחת להם לא הורגלו בלמוד לשונות אחרות ונתעצלו ולא למדו גם חכמה ומדע עד היום הזה, לבד מיחידי סגולה שם.

י"א) ובדבר מלחמה ושלום, הן אם היה בתבל רק ממשלה אחת אז היה בטח תחת מלחמות לאומים כעת, הרבה מלחמות אזרחים אשר היו נופלים הללי אדם שבעתים מאשר נופלים במלחמות לאומים כעת; הן עד"מ אם היה מושב הממשלה במקום אחד הנה הן אנשי מקומות הרחוקים מאד ממקום מושב הממשלה לא היו סובלים להיות נכנעים תחת שבט מושל היושב במקום רחוק והפץ ומשתדל יותר לטובת אנשי מקומות הקרובים אליו, ואז היו תמיד מריבות, מרידות ומלחמות אזרחים ביניהם, כאשר היו בימי גדולתם של הרומים שיותר אשר נתגדלו ומשלו על ארצות אפריקא ואזיא רבו המרידות ונפלו ונשברו, (כאשר האריך בזה הה' מאנטעסקי בספרו „גדלת רומי ונפילתה" — וגם יען כי כעת עמים רבים הם, וממשלות רבות, הן כל העמים יש להם מערכות צבא עומדות תמיד, בפחדם תמיד ממלחמות לאומים, ולכן בטוחים כל העמים גם ממלחמת אזרחים מורדים פנימה (האנארהיסטים) אשר נגד צבאות מלחמה מלומדים לא יוכלו לעמוד; ואולם אם היתה רק ממשלה אחת בעולם אז אם לא החזיקו הרבה צבאות מלחמה, אז המורדים אנשי בליעל הרימו ראש. ואולם אם גם הממשלה הגדולה והיחידה החזיקה הרבה צבאות מלחמה. אז אנשי הצבא העומדים רחוק מאד ממקום הממשלה הם בעצמם מרדו על ארוניהם בעלי הממשלה, ונפלו יותר חללים מאשר כעת במלחמת לאומים, כאשר היה ברומי בימי ממשלת הצבאות מלחמה בכה (פרעטאריאנער) אשר החליפו מלכם משנה לשנה — וכן גם בחינא אשר ארצם גדולה מאד ואין להם הרבה מערכות צבא, המרידות רבו שם האוכלות בשר אדם, יותר ממלחמות לאומים באירופא, וא"כ מוטב הוא כעת אשר בתבל יש עמים רבים ושפות ולשונות הרבה.

י"ב) וזה עמק וסוד ענין דור הפלגה (בראשית י"א) כי היה רצון הש"י שיופרדו ויהיו לאומים רבים בתבל ושפות שונות, ולכן שלח ד' בם רוח עועים ומרידה, וע"י שנפרדו ונדדו למקומות אחרים נשתנו השפות והלשונות (והמאמר (בראשית י"א, ז') „הבה נרדה ונבלה שם שפתם" הוא ע"י הנפיצה, ושם י"א ה' „ויפץ ד' אותם משם" היא הסבה לפסוק הקודם שנבלה שפתם ע"י הנפיצה, ואין מוקדם ומאוחר בתורה) כי מרדו בני דור הפלגה במושלם העריץ „נמרוד" (ואולי לכן נקרא בשם (הנלוה לאחר זמן) „נמרד" יען שמרדו בו העמים) וע"י המרידות נפוצו על פני כל הארץ ולכן נשתנו שפתם ולשונם, (וכאשר הארכתי

במק"א) כי בשנים קדמוניות מאד היו המלות בעלי הברה אחת (אינזילביג כאשר כעת בשפת חינא) עד"מ „ין" היתה הברה אחת „ין" ואחר שנפוצו, אלה הוסיפו הברה לפניה ויאמרו „יין" ואלה הוסיפו ויו ואמרו ווינא בתוספות פתח לאחריו וכו' וקצתם הוסיפו הברה אחר הברה היסודית הראשונה, ובמשך הזמן נפלה ההברה הראשונה והאחרונות נשארו. וכה נשתנו ע"י הנפיצה הלשונות במשך העתים כאשר אנחנו רואים שנשתנה לשון גרמנית במשך העתים וריחוק המקומות ללשונות משונות כמו האלענדית ודענית, וגם אנגלית — ולפ"ז אני אומר כי ענין דור הפלגה כפשוטו (וההרשה תדרש) לא כאשר חשבו הקדמונים כי ע"י בלבול הלשון נפוצו בעלי דור הפלגה, רק בהיפך, כי על ידי הנפיצה מפני המרידות נשתנו הלשונות וסבת הנפיצה היתה יען כי מירו במלכם העריץ נמרוד אשר שמו מלירה נקרא אמרפל כמאמר הז"ל.

י"ג) ואנכי אשר הנני אפטימיסט, ורואה את כל הנעשה בעולם ע"י אספקלריא המאירה לי את מעט הטוב הצפון גם בהרע לעינינו, אומר כי גם השנאה לישראל בזמננו (אנטיסעמיטיסמוס) נמצא בה דבר טוב, כי ע"י שנאת העמים אלינו התגבר האהבה בינינו פנימה זה לזה כדרך הנרדפים, כאשר ראינו, כי גם מישראל המתבוללים בעמים (אססימילירטע) באשכנז, עתה יחלו לקרב בימינם גם את ישראל אחיהם הארוקים (הארטודוכסים) וכן בעמים אחרים, עד"מ אשר ישנאו הטשעכים את הגרמנים, זאת היא הסבה אשר בין הגרמנים פנימה תתחזק האהבה — ואולם בדרך שנאת העמים לישראל זה מעט הטוב בטל ברב הרע הנצמח משנאתם במעשי האנטיסעמיטים הרעים, כי יעבירו חוק ויסיתו את בני האספסוף וערב רב לשלול ולבוז אותנו ולעשות כל עול ונבלה, ישמרנו האל מידם.

י"ד) ומה נקוה על העתיד? הן לא נוכל לקוות כי העמים יאהבו את ישראל, כי השנאה באה להם לישראל מפני הרבה סבות: כי העמים ירשו השנאה מן אבותיהם, ומפני ההרגל ומפני שנוי דת אמונה (רעליגיאן) (ובאשר ימירו דתם תתרופף מעט השנאה) ומפני שנבדלו ישראל מהם במקור מהצבתם, וביחוד מפני שנבדלו מהתחתן עמהם, ויען כי בני ישראל הם המעטים בכל הארצות הן ישנאו העמים את ישראל הבלתי משכילים לאמר „אלה הנבערים מדעת עוד יתגאו לאמר כי עם סגלה בם בחר ד' המה" — ולעמת בני ישראל הנאורים ומחוכמים יאמרו שונאינו „ראו עם שפל זה משנים קדמוניות יתגאו, יחכמו ויעשירו וישבו על כסא שררות ופקודת ממשלה באחד מאצילי ארץ" בה יתרצו לשונם שונאינו, יהמה נסו משנים קדמוניות כי איש ישראל ילך שחוח לפניהם בענוה ובשת וישתחוה לאציליהם מרחוק אפים ארצה, ועתה איזו מעשירי ישראל גברו ועשו חיל ונתנשאו ראש ונעשו אצילים — לכן על אהבה מהעמים לא ניחל, אך זאת נקוה כי תרפה השנאה הגדולה אשר הכתה שרש בארצות גרמניא ומשם נפוצה על כל הארצות, ונקוה כי ירפו מחרוף וגדוף אותנו ברבים ומכתבי עתים, ומבלי צאת שנאתם הפנימית החוצה לפעולת עריצי אדם לשלול ולבוז אותנו בפעל, ולשלול מאתנו זכות אזרחים ככל ארם — ובדבר שנאת הלאומים בין העמים יען כי נאחדים במקור מהצבת, דת, אמונה, שפה והתחתנות זה

עם זה, נקוה כי יעשו שלום ביניהם בהשתדלות מלך ושרים, ואלה הסוציאליסטים ישובו משנאתם להעשירים ויכירו וידעו כי בלתי אפשר להיות תאותם באה כי כל אנשי תבל ישתוו בעשירות וכבוד, וכלם ישובו לעבודת הגוף והנפש—ואלה הניהיליסטים נשחתי המדות יכלו ויאבדו ממשפט הממשלות, ושמם ישבה ויעלה בתהו, ובני אדם הישרים על מקומם ותחת ממשלתם ישבנו בשלום.

בנימין זאב וויללער.

יאראסלויא בחדש ניסן תר"ן.

לתולדות אחד הרבנים

מאת

הלל נח שטיינשניידער.

הגאון ר' מרדכי קלאצקי, נקרא בשם ר' מרדכי מעלצער, [1]) בהר"ר אשר [2])

---

[1]) חותן הר"מ היה בעל עסק מלאכה ה„מאלץ" ונקרא ע"כ בשם ר' ליב מעלצער, ועל שמו נקרא גם כן הר"מ הנ"ל באחר כנוי זה עד עולם. ור' ליב חותנו הזה היה מופלג בתורה ונכבד מאד בעירנו, והוא בן הר"ר אהרן גארדאן, בהר"ר שלמה זלמן בהרב החכם ר' אהרן דאקטער גארדאן רופא למלך פולין (יאהאן סאביעסקי) והמלך מאהבתו אותו עשה את משפחתו חפשי בישראל (עיין קריה נאמנה צד 104), ומשפחת הגארדאנים גדולה ונכבדה ומצויה עד היום בווילנא, והנ"ל לקח את הר"מ לחתן בימי עלומיו, לבתו הכבודה מ' שרה דבורה, אשר מתה על פני בעלה בעלם שנותיה (ח"י טבת תק"ל), וחותנו זה החזיקו על שלחנו שנים רבות עד יום מותו, (ד' ניסן תקפ"ט).

[2]) הר"ר אשר, היה מופלג בתורה, מת פה ווילנא (ר"ח חשון תקפ"ח) ומנוחתו כבוד על בית עולם הישן קרוב למקום בעל חיי אדם אשר הקדימו (ד' תשרי תקפ"א), ועל קברו אין שום ציון ומצבה, ואשת ר' אשר הכבודה מ' גרינא (מתה ה' חשון תקנ"ט) ומ"כ על בי"ע החדש והעתק מצבתה בידי, והיא בת הר"ר יצחק מעיר פומפיאן, בהר"ר מאיר, ואשת ר' יצחק היא הכבודה מ' עלקא בת המופלא המגיה ר' אלעזר רי"פ, חתן קרובו הר' אהרן רי"פ. (והכינוי רי"פ, הוא ר"ת ר' יהודה פינסקער, הנמצא שמו בפנקס דקלויז חדש יסו"ד).

וכנראה היה ר' אהרן זה חתן הרי"פ, (מלבד משפחות העתיקות אשר התגוררו מארצות שונות, לאט לאט אל ערי פולין וליטא, התמו את עצמם בכנוי הערים אשר משם יצאו, כמו: אויערבאך, ברודא, בערלין, גארדאן, גינצבורג, דאנציג, הורוויץ, המבורג, וכדומה רבות, כלמו שמות ערים המה ממדינות אשכנזות, עוד טרם יצאה הפקודה מאדוננו הקיסר אלכסנדר הראשון בשנת תקע"ה, שנתים אחרי מלחמת הצרפתים ברוסיא, שכל איש יתן לשמו העצמי עוד שם לווי, כמו שנהוג מאז עד עתה, כן התמו מלפנים בשם לווי בראשי תבות, כמו: חב"ש, (יחתן ברוך שופר) חר"ז, (יחתן ר' זעלקינד) ור' זעלקינד זה היה בן הרי"פ הנ"ל, והוא אבי משפחת הזעלקינדים בעירנו, כן היה הכינוי רי"פ תאר כבוד למשפחה גדולה פה שנים רבות.

בהרב הג' ר' יצחק אייזיק [3]) בהרב הגאון ר' אברהם אשר [4]).

הרב הג' ר' מרדכי מעלצער, נולד בווילנא בשנת תקנ"ה, בשנה האחרונה לחיי הגאון רבינו אליהו זצ"ל, ונוכל להמליץ עליו מאמר המלך (קהלת א' ה) וזרח השמש ובא השמש כדעת הז"ל, בימי ילדותו נכרו בו אותות בשרונות

אשר ממנה יצאה משפחת קלאצקי הנכבדה עד היום, ואחות עלקא הנ"ל, היא הכבודה הגבירה דבורה, הנודעת עוד כפי כל בשם: דבורה קלאגע, כי לפי המסופר מבני משפחתה היתה דבורה זו, אשה גדולה ויפה ובריאת בשר, ויכנוה אז בנות דורה בכנוי „קלאגע" וכן היו גם בנותיה כמוה, וממנה החל כנוי משפחה זו, ובעלה של ר' דבורה, היה הרה"ג והמנהיג הגביר ר' יהודה בהר"ר אריה ליב בהר"ר אהרן רי"פ הנ"ל, והיה נקרא בשם: ר' יהודה קלאגעס, (עיין מצבתו בספר קריה נאמנה צד 188) ואשתו דבורה מתה (י"ח אב תקע"ט) ועל מצבתה כתוב: האשה המפורסמת בכשרון מעשיה מ' דבורה בת ר' אלעזר רי"פ הנ"ל, ונקברה משמאל בתה הגבירה מ' רבקה, אשר הקדימתה לבוא בסתר עליון (י"ד ניסן תקס"ב), והיא היתה אשת בש"ב הרב הגביר הצדיק ר' שמואל יהודה'ס, על שם חותנו, או ר' שמואל קלאצקי, אשר גם כנוי אביו הר"ר חיים, היה גם כן רי"פ, ור' אהרן רי"פ הנ"ל היה נכד הגאון ר' יוסף יאסקי אב"ד דק"ק דובנא, בעהמ"ח ס' יסוד יוסף, וס' נשמת קדושה, בהגאון ר' יהודה יודל אב"ד דק"ק מינסק וקאוולי, ובס מ"כ, בעהמ"ח ס' קול יהודה על שו"ע או"ח (עיין בהקדמת ס' דברי דוד להגאון הט"ז, דיהרנפורט תמ"ט), בהגאון ר' משה, בהגאון ר' צבי הירש שבא, בהגאון ר' יוסף יאסקי אב"ד דק"ק לובלין, נין ונכד להגאון מהר"ל מפראג ממשפחת הגאון ר' יהודה הנשיא המקובל רבינו הקדוש, (עיין בשער הספר מראות הצובאות) ובעל גבורות הארי להר"ר אפרים מרדכי עפשטיין נ"י ווילנא תרמ"ה מטיל ספק בין ר' יוסף מלובלין, למהר"ל מפראג, עיין שם בהערה צד ע' גם בס' קריה נאמנה צד 290, שם בהערה לתולדות הרה"ג ר' אברהם דוד שטראשון מביא מה שמצא סדר יחוס הזה מר' יהודה קלאגעס הנ"ל, וכן העתיק ממנו בעל ס' רמת שמואל, קינה על מות הגאון הג' ר' שמואל שטראשון ז"ל, בדף יו"ד, ועד כמה גברה משפחת „קלאצקי" להדר כבוד, עד שאיזה ממשפחת הזאלקינדים שהחליפו תאר זאלקינד, בתאר קלאצקי, וכן איזה ממשפחת גינצבורג, כמו הר"ר וואלף בהר"ר שמעון, בהר"ר אשר גינצבורג, ר"ו הנ"ל חתם א"ע בתאר קלאצקי, וכן גם מינץ, ועוד ועוד רבות כאלה.

[3]) רי"א היה דיין בק"ק ווילקאמיר כמה שנים.

[4]) וכנרתה הוא הגאון ר' אברהם אשר *) אב"ד בק"ק אליק, במדינת וואלין בהגאון ר' ישראל איסר אבד"ק פינסק והגליל, (נין ונכד להגאון תוי"ט) בהגאון ר' אברהם מאיר (חתן הגאון ר' איסרל), בהגאון ר' משה בעל מהדורא בתרא מלובלין, (חתן הגאון המהרש"א) בהגאון ר' יצחק מקראקא, בהגאון ר' יוסף (חתן הגאון ר' בונם מקראקא בהגאון ר' אברהם מייזלס, חתן הרמ"א) ונין ונכד להגאונים בעל תבואת השור, ומהר"ם פאדווא, ומהר"י מינץ,

---

*) על ס' נזה ונהם להר' נחום ב"ר זוסמאן הכהן מק"ק לעריקאוו ס' דרושים על התורה והפטרות זאלקווא תקכ"א נמצא שמה הסכמת הגאון ר' אברהם שמואל בהגאון מו"ה איסרל ז"ל חונה בק"ק מחהליב, וק"ק עסלווס, ועטעקאה, והסביבות, ביום א' ב' טבת תקכ"א, אולי תחת השם שמואל צ"ל השם אשר כי ע"פ רוב ראיתי חתימת הרבנים מעורבבת ומטושטשה, וקשה מאד הקריאה, ולפעמים אין הנמנע הוא לדעת את השם החתום באר היטב, וקרוב הדבר כי גם החתימה הרב הזה נדפסה בטעות; ואבאתי לב יתבוננו ע"ז והזמן יעיד כי כן הוא ור"ל.

יקרות להפליא, שכל חריף ועמוק, התמדה וזכרון. אחד מתלמידיו היה הרב ההריף ר׳ דוד פיעסקין (במ״ו מנחם נחום, מת ביום הישענא רבה תקצ״ז) ומקובל בבני משפחתו, כי מימי נעוריו היה מתמיד בלמודו, ובהיותו עלם טוב ויפה ומצא חן בעיני הרב הגאון רבי מרדכי אב״ד מפאריצק בעהמח״ס ביאור על מהר״ם שיף [5], לקחהו להתן הנגיד הנכבד ר׳ ליב גארדאן הנקרא ר׳ ליב מעלצער הנ״ל, ובהיותו סמוך על שלחן הותנו בכל טוב, החל הר״מ להחזיק ישיבה עם תלמידים מובהקים, בבהמ״ד של הרב הגביר ר׳ דוד שטראשין (הותן הגאון ר׳ שמואל שטראשין), ועל ידי תלמידיו נשמע כבוד תורתו בין גדולי דורו להריף ומפולפל גדול כגדולי המפולפלים הראשונים, ובשנת תקפ״ז (היא השנה הראשונה אשר באה פקודת הקיסר האדיר ניקאלאיי הראשון לקחת מבני ישראל אנשי חיל לעבודת הצבא), בשנה ההיא החלה להתיסד בווילנא ישיבה גדולה בבתים שונים, ואשר אח״כ נוסדה הישיבה בהצר ר׳ מיילא, בשנת תקצ״א, ומאז ועד עתה תקרא הישיבה בשם ישיבת ר׳ מיילא [6]) ומנו

והג״מ איסרל בן מהדורא בתרא, הוא חתן המפורסם ר׳ אברהם בהמפורסם לאהטמאן (חתן מהר״ם לובלין, חתן הגאון ר׳ יצחק שפירא אב״ד מקראקא הנ״ל) (עיין עיר הצדק צד 13, וצד 28), והג״מ אברהם אשר הנ״ל, הוא גם אבי הגאון ר׳ יום טוב ליפמאן אבד״ק קאפוליא, בעהמח״ס קדושת יום טוב מפורש על מס׳ זבחים ומנחות וגם שו״ת, נדפס בווילנא תרכ״ה ומיער הלבנון הזה יצא הארז האדיר הגאון ר׳ מרדכי לשם ולתהלה.

[5]) הגאון המחבר הנ״ל ר׳ מרדכי מת בסוף שנת תקע״ז, או בתחלת שנת תקע״ח ונמצא הספד עליו, ועל הגאון ר׳ ישראל אבד״ק לאמסטוב, בס׳ ליקוטי שושנים, הספדים על עשרה גאונים, מאת הר״ר יצחק בהר״ר יעקב מייזלש מ״מ דק״ק קרעמניץ, חתן הרב בעהמ״ח ס׳ שבט מישראל, אגודת אזוב, שפת אמת מ״מ דק״ק הנ״ל, (ומתמרמר שם בהספדו על שני הגאונים הנ״ל בדף כ״ט, על הרעב והעדר האמונה, ועל מלבושי הנכרים אשר נפרץ אז בימים ההם), הגאון ר׳ מרדכי יפה מבראד אבד״ק סארחוב, הוא הספיד את הגאון ר׳ מרדכי ביום קבורתו... והגאון ר׳ ליבוש הירץ הכהן אבד״ק לאקשע קנה מאת היורש את הבאור ביום ה׳ ד׳ מרחשון תקע״ח, בעד שלשים אדומים, ונדפס המהר״ם שיף עם הבאור באוסטרה תקע״ח בפעם הראשונה.

[6]) והוא שם עברי אשר נמצא שמו בפנקס היסו״ד: וזהו מה שהרהיב האלוף היש״ב הר״ר פנחס בהר״ר מיילא, העליה שלו יותר מן החנויות של האלופים וכו׳. יצא הפסק דין ביום ד׳ אב תקי״ו. ועוד שם: לאון הנקובים הנ״ל את החנות בנין עלים שבחצר ר׳ מיילא בשמאל כניסת החצר דרך רחוב היהודים לתת להזוג לחלוטין, הפס״ד ע״ז ביום ו׳ עש״ק ג׳ אדר שני תק״ב. ועוד בענין פדות בתים וחנות בחצר ר׳ מיילא, בנין לבנים, ג׳ דחנוכה תק״ט. ועוד שם ובדרך חנותם בחצר ר׳ מיילא, כהספך ה׳ את העיר בקום נרה פעמים אשתקד בשנת העבר ביום א׳ ב׳ סיון העבר, והיסו״ד נתן ע״ז הוצאות לבנות מחדש בנין של לבנים סך ג׳ מאות זהובים ט׳ תמוז תק״ט — ועוד שם בפנקס הנ״ל ר׳ דוד מנאוואהרדאק בה״ר אייזיק מלמד פרוסקעס נתלה חנות בדוקר הויף שהיה לו ירושה מאביו לאחיו ר׳ מיילא, עש״ק ד׳ אדר א׳ תקל״ד — ועוד שם: ר׳ זלמן בה״ר אייזיק מלמד ה״ר זוסקינד מכר לאחיו ר׳ מיילא חנות בדוקר הויף ג׳ ניסן תקל״ב — ועוד שם: ר׳ ליב בה״ר פישל מכר החנות שלו בחצר ר׳ מיילא

אז את הרב ר' מרדכי לראש הישיבה במעלה העליונה, בהיותו אז בן חמש ושלשים שנה, ולמשנהו את הרב ר' אליעזר טייץ, אף כי היה זקן ממנו, ועוד שנים להם הרב ר' הערץ והרב ר' סענדר, ואז יצא שם הר"מ לשם תהלה לראש החריפים ברורו בבקיאותו הגדולה בכל מפרשי הש"ס הראשונים והאחרונים, וכל גדולי הלומדים כרעו ברך לפני הדרת תורתו, ודמוהו בסדר למודו אל הגאון האדיר ר' יעקב פולאק בעל החלוקים, המחודד והמפולפל אשר העמיד תלמידים הרבה, והיה בשלש מאות שנה לפניו (עיין ארותיו בקונטרס רחובות קריה, לרמש"ש בסוף ספר קריה נאמנה דברים נכבדים, יקרים ונחמדים).

בשנת תקפ"ז, פ"ח בהיותו אז בן שלשים שנה, בעצתו נועדו אברכים צעירי הלומדים, במספר ארבעים מן המובחרים שבעיר ונדברו איש אל רעהו ללמוד ביחד ש"ס ופוסקים להלכה ולהוראה למעשה והיו נקראים בשם: ישיבת הארבעים (דיא פערציגט'עקר), ובראשם שמו עליהם את הרב הגדול החריף ר' דוד הכהן, אשר נקרא בשם: (דער קאסאווער ראש בית דין), ושני הדומה לו בחריפות, היה הרב ר' מרדכי הזה, וראשית ישיבתם קבעו בבית אחד בעיר שניפשאק, (מעבר לגשר הירוק אשר על נהר ווילייא) לאשר הרד"ב היה יושב מהם, ואחד מתושבי עיר זו, ובה משכה הישיבה הזאת קרוב לשנתים בבתים שונים [7]).

לגיסו הרב החסיד ר' אליהו, ביום כ"ט טבת תקל"ח — ועוד נמצא בפנקס המקומות מבהכנ"ס הג' משנת תקל"ז, את שם ר' מיילא ב"ר אייזיק מלמד, חתן ר' שמואל, אבל היה לו חלק בהבתים ההם, ויען כי השם הזה הוא יקר במציאות, על כן נקרא החצר הזה עוד על שמו ר' מיילעס הויף, ומזאת נשתרבב לקרות ר' מיילעס ישיבה.

[7]) אלה המה הלומדים של הישיבה הזאת, שראוים לשום אותם זכרון בספר.

א) הרב הג' ר' דוד בהר"ר מנחם מענדל הכהן הנ"ל, היה חריף ובקי ועמקן ובקי בש"ס אחד, גם מיוחס גדול, כמובא בס' חדושי הרז"ה קונטרס דינים באו"ח, נדפס בירושלים, השמ"ב, לפ"ק, ע"י הר"ר דוד קאסאווער הכהן מווילנא, מתושבי ירושלים, בעהמ"ח ס' עיר דוד על פרקי השנה, וס' זכרון אחוזה לעיר דוד, ירושלים, ועוד ועוד, והוא נכד אחות הראב"ד הזה, והראב"ד היה חותן הרב הגביר ר' ישראל ב"ר שלום פיינבערג מיורבאיג (מת שמה כ' טבת תר"ע) אבי משפחת הפיינבערגים המצוינים, ובנו ב"ר ישראל, הוא הגביר האדיר ר' שלמה (סאלאמאן) פיינבערג מקאוונא, והוא באנקיער גדול בעיר קעניגסבערג בפרייסען, ולכבודו הגיה ראדקינזאהן, בעל הקול, את ספרו תפלה למשה (מקיצי) פרעסבורג... והראב"ד מת פה ווילנא כ"ד ניסן תקנ"ג, כן חקוק על מצבתו, ובס' הרז"ה הנ"ל כתוב א' דפסח, והוא טעות.

ב) הרב ר' צבי הירש בה"ר חיים סלונקי, הנקרא בשם (ר' הירש יוכבד'ס) ועל מצבתו כתוב דברים נשגבים, מת בש"ק ו' אדר ראשון (דעת ישרה) תקנ"ד לפ"ק.

ג) הרב ר' זאב וואלף בהקדוש ר' אליעזר גינצבורג נקרא (ר' וועלוויל רויזא'ס, ע"ש אמו) והוא אחי הרב הגדול ר' ישראל אזערעצער מו"צ דפה"ק, מת בשושן פורים תקנ"ח.

ד) הרב ר' בילעם בהרב הגדול ר' יעקב נעלקין מגדולי המלמדים מת י"א מנחם אב תקנ"ח.

ה) הרב רב ישראל בן רב אהרן... נקרא (רב ישראל דיאהרס'ס) מת ג' באלול תקנ"ח.

בהחל שנת תר"ד, בעת עזב ר' אליעזר טייץ את משמרתו מהישיבה ע"ר מיילא, אז עברה רוח קנאה על איזה גדולי תורה בעירנו, להקטין את גודל

ו) הרב ר' מאיר בלוס בהרב ר' שמריהו הכהן גורין היה נקרא (ר' מאיר קארעטלינער) היה ראש ישיבה בקלויז יסו"ד, וגם היה אב"ד בק"ק מיילאטש, ומשם עלה לירושלים, ומת שם בשבעה עשר בתמוז בשנת ת"ר, וקבלה בפי בני משפחתו כי היה ביד אבות אבותיהם כתב יחוס מהוד דוד עד יוסיפון בן גוריון, והר"מ הוא אבי שלשה בנים גאונים מפורסמים, א) ר' יהודה ליב אבד"ק מייכאיליבאק. ב) ר' שאול זעליג אבד"ק בריינסק, פרוזינא ודינאבורג. ג) ר' משה יואל אבד"ק אניקשט, בעהמ"ח ספר ראשי בשמים, ומביא שם חדושי תורה מאביו ומאחיו.

ז) הרב ר' אריה ליב בהרב ר' שלמה פיין, מגדולי המלמדים בעירנו, מת כ"ד בתמוז בשנת ת"ר.

ח) הרב ר' יעקב בהר"ר שבתי באלטרומאנץ, היה נקרא (ר' יעקב אבא'ס, ע"ש חותנו) היה גבאי בישיבה הזאת איזה שנים, (ובנו הוא הרב ר' עקיבא מנכבדי קהלתנו) מת כ"ח בסיון תר"ה.

ט) הרב ר' אליהו זאב וואלף בהר"ר מתתיהו פנחס הלוי לעווין, אבי הרה"ג ר' העשיל לעווין הנודע, בעהמ"ח ספר עליות אליהו, פליטת סופרים, מעיני יהושע, ונפה יהושע ציון יהושע, דבר בעתו, ועוד רבות בכתובים, וחותן הרה"ג ר' שמואל יעווין בעל ס' נחלת עולמים, והדפיס מחדש ס' מעשה רב מנהגי הגר"א עם שמונה נסיכי אדם הגהות והערות מגדולי דורנו, ובתוכם גם הערותיו בשם אמרי שמואל ועתה הוא מו"ל ספר סערת אליהו להגר"א עם הוספות רבות, מת י"ז בסיון תל"ו.

י) הרב ר' חיים בהרב הגדול ר' הירש אבד"ק מירא, בהגאון בעל פנים מאירות, (נקרא ע"ש חותנו ר' חיים וואלף פסח'ס) מגדולי קהלתנו, (עיין קריה נאמנה צד 217) וגם המה חתמו בבנוי רי"ש הנ"ל, מת... תר"ה.

יא) הרב ר' אריה ליב בהר"ר יצחק אייזיק גינזבורג (מילנער) מו"ץ דפה"ק (נקרא בשם ר' לייבל אייזיק'ס) היה חתן הרה"ג ר' חיים גימפע טויבעס, ואחיו הצעיר הוא הרב הדרשן ר' אליהו בעהמ"ח ספר מאורי אש, באור על תהלים עודנו בכ"י, והוא חתן הרה"ג ר' אליהו וואלף לעווין הנ"ל, מת כ"ה ניסן תר"י.

יב) הרב ר' אליעזר טייץ ב"ר ראובן טיקאטין מהורודנא, למד בישיבת הגאון ר' עקיבא איגר בפוזנא, ובבואו לווילנא מלובש בבגדים קצרים כמלבושי אשכנזים, כנוהו אז בשם: טייץ, גם הוא התעסק בבנין הישיבה הנ"ל ובהשתדלותו מנו גם אותו לר"י משנה להרמ"מ הנ"ל, ושנים לא רבות היה במשמרתו זאת, ואחרי עזבו את הישיבה סבב ערים רבות וימת בעיר בראדי בגאליציען, ביום ז' בכסלו תרי"ד.

יג) הרב ר' אברהם דוד בהר"ר יהודה שטראשון (נקרא ר' אברעמיל יודיל האזענער'ס, עיין מעט מתולדתו בס' ק"נ הנ"ל צד 289, והוא אבי הר"ר שמעון שטראשון, וחותן הרה"ג ר' שמואל ווילעגניק אשר הדפיס מחדש באורי הגר"א על או"ח, מת ג' שבט תרט"ו.

יד) הרב ר' אברהם ב"ר אליהו ראבעלליק דיין דפה"ק, ור"י בקלויז דז"ך, חבר ספר בית אברהם על חדושי מהרש"א, ווילנא תרי"א, ועל שער הספר מתיחס לבעל סדר הדורות מת כ"ח מנחם אב תרט"ו.

ערך הרמ"מ, אשר עלה עליהם בחריפות ובקיאות ויועצו לגבאי הישיבה למנות למורה שני על מקום ראי"ש הנ"ל, את הרב הג' ר' ישראל **סאלאנטער**, אשר זה לא כביר תקע אהלו בעירנו אשר גם הוא היה חריף ובקי כהרמ"מ, וכן עשה,

---

טו) הרב ר' מרדכי הלוי ב"ר משה הלוי היה מגביה בהישיבה הנ"ל ומגיד משנה בקלויז הגר"א, וחתן הנכבד ר' מיכ'ל זרח'ס, מת כ"ז מנחם אב תרט"ז.

טז) הרב ר' אברהם בהר"ר אשר הלוי הורוויץ, היה ר"י בקלויז ר' דוד בערלאבין אחרי הר"מ הנ"ל, ונתמנה למו"ץ בווילנא ולמ"מ בקלויז חייטים (נקרא ע"ש חותנו ר' אברעמיל ישראל פרנ'עס) והר"ר פרץ בהר"ר אבא קאהנעס ג"כ ממשפחה הנ"ל (עיין תולדתו בס' ק"נ צד 212) והר"א הנ"ל הוא אבי שני בניו הרבנים ר' יעקב מ"מ בקלויז גמילות חסד בעהמ"ח ס' **בית יעקב**, וס' **נחלת יעקב** דרושים, והשני הוא הרב הגדול ר' שאול חיים אבדק"ק דובראוונא חתן הגאון ר' דוד מעביל מ"מ דק"ק מינסק, בעהמ"ח ספר בית דוד, וס' נחלת דוד, ובסופו הדפיס ממנו, בשם: **יד שאול**, ועוד ס' מיוחד בשם: **כלילת שאול** כללות וסוגיות הש"ס, והוא נפטר בירושלים, מת כ' אדר תרי"ז.

יז) הרב ר' נח ב"ר תנחום רעשער מגדולי המלמדים מת א' דר"ח אלול תרי"ט.

יח) הרב ר' זאב וואלף בהר"ר ישראל איסר איינהארן מהוראדנא, (נקרא ר' וועלוויל מאנאשעס ע"ש חותנו הראשון ר' מנשה ניעקע טויבעס, הנזכר בספר ק"נ הנ"ל צד 228), חבר **הגהות** ופירוש על פסיקתא רבתי דרב כהנא, ברעסלויא תקל"ז ס' **מדרש תנאים** על פדר"א ועל ל"ב מדות. פי' מהרז"ו הארוך ומהרז"ו הקצר על מדרש רבה. **פי' על סדר עולם** בכ"י. **פי' על הגדה של פסח** בכ"י. **ציונים** ומראה מקומות על כל התנ"ך בכ"י. מת בש"ק י"ג אדר שני תרל"ב ועל קברו אין ציון ואין מצבה.

יט) הרב ר' משה בהר"ר דוד הלוי יאבלאנווקער (נקרא ר' משה ראזענטהאל, או ר' מיכ'ל מרדכי'ס ע"ש חותנו ר' מרדכי ליב אבר'ס, ור' מרדכי התם ה"ע קלאנקי, ואביו ר' ליב התם ה"ע רייפ, ואבי ר' ליב, הר"ר אבר, התם ה"נ גינצבורג, והר"מ מת במדינת איטאליה בעיר וויסבאדען, עשרה בטבת תרכ"ב. והוא אבי הנגיד האדיר ליב, הנקרא לעאן ראזענטהאל בפעטערסבורג.

כ) הרב ר' שמעון בהרב ר' פייבוש סגאל עפשטיין מו"ל וראש ישיבה בישיבת ר' מיילה כמה שנים, מת י"א מנחם אב תרכ"ג.

כא) הרב ר' גרשון ב"ר שלמה הכהן קלאצקא, (נקרא ר' גרשון כהן) בקונטרס אחרון לס' טורי אבן מהגאון בעל שאגת אריה, נמצאו כמה מעט מחדושיו הוא היה מורה לאשון בתלמוד ופוסקים בבמד"ר הרבנים בווילנא הגם עשרה שנה (והוא אבי זקנו של הרב החכם ר' שעפטיל הכהן קלאצקא אשר היה רב העדה בווילנא שתים עשרה שנה, ועתה הוא ראש ורראשון בכל ענייני העיר ונכבד לכל אדם) מת ט"ז בשבט תרכ"ד.

כב) הרב ר' משה בהר"ר זלמן, זרחי, (נקרא ר' מיכ'ל טייבלי'ס ע"ש אמו) והוא אחי הגאון החכם ר' שמעון זרחי אב"ד ק"ק מזורא, יאקובשטאדט, ומ"כ בירושלים, מת ט"ז בשבט תרכ"ה.

כג) הרב ר' צבי הירש ב"ר שמחה באלד (נקרא ר' הירש'ל שמחה'ס, או ר' הירש קאנינעלינבורגין) חבר ס' **נתיבות עולם** וס' **גבעת שאול** וספר **נחל דמעה** וס' **מגילת ספר**, ועי"י רוב חכמתו נתמנה לאינספעקטאר בבית מדרש הרבנים דפה, והוא אבי הרב החכם

ולזאת לקח הרמ"מ את תלמידיו, ויט אהלו בבמד"ר מנקי ארובות עשן (קאמינאָ־רעס) בחדשי החרף שנה ההיא, ובקיץ נטה אהלו בבמד"ר (חבורה תורה) ובכל השנה עברו דברי ריבות ביניהם על ידי מלשני בסתר, ואי אפשר היה לשני הרבנים

ר' חיים ליב ק"ב אשר שרת במשמרת אביו אחריו איזה שנים ומאמריו רבים ומחוכמים, בכרמל, מת ט"ז באדר תרכ"ו.

כד) הרב ר' שלמה זלמן בהר"ר יהודה ליב גלאזשטיין (נקרא זלמן מרדכי דיא קינדערס) מאזערגע, מגדולי המלמדים פה, ודרשן בבהכנ"ס דקצבים, ונקרא לדרשן בעיר דינאבורג, חבר ס' **עמק הבכא** וס' **קינת יהודה וישראל** נדפסים, וגם ספר **זמירות ישראל** בכ"י, מת בעיר סווינצאן כ"ב כסלו תרכ"ז.

כה) הרב ר' יצחק בהר"ר אריה גלאדעצקי מו"ץ דפ"ק (נקרא ר' יצחק סורוויצער) והג"מ בצלאל הכהן בחדושיו על ש"ס מביא גם שמו הג"מ יצחק הנ"ל, והוא אבי הרב הג' ר' אליהו אליעזר מו"ץ דפ"ק, מת כ"ד תמוז תרכ"ז.

כו) הרב ר' יחזקאל בהרב החריף ר' ישראל הכהן ווידוצקי (נקרא ר' יחזקאל דעם גלעזערס, ע"ש חותנו) חבר ס' **מראה יחזקאל** חדושי הש"ס, וס' **דבר הלכה** הוא כעין ס' החנוך על מצות התורה, וס' **חדושי גפ"ת** ושלשתם נשארו בכ"י, מת ג' באלול תרכ"ח.

כז) הרב ר' אליהו בהרב יואל היילפערין (נקרא ר' אלי' זלמנ'ס, ע"ש חותנו הראשון) וחדושי תורתו נדפסו בסוף ס' ארצות החיים להגאון מלבי"ם, חותנו האחרון, והוא חותן הרה"ג ר' הירש, אלי' זלמנ'ס, מת י"ט באייר תרכ"ט.

כח) הרב ר' גרשון בהר"ר משה אמשטרדם (נקרא ר' גרשון מיכל קוגי'ס) ע"ש חותנו הראשון ובידו הם כמה כ"י מבעל משנת אריה, והוציא לאור ספר גבורות ארי להג"מ הנ"ל, ובסוף ימיו בחרוהו לרב העדה (קאזאטשי לאגער) מת ד' בתמוז תרל"א.

כט) הרב ר' דניאל ב"ר ידידיה ליפמאן מגיד בבמד"ר אחורי קאמיגעס והתעסק בעניני קבלה, וחתנו הוא הרב בעל ס' **פי אריה** מת ו' מנחם אב תרל"א.

ל) הרב ר' שמואל בהר"ר יוסף זאסקעוויצער (נקרא ר' שמואל שטראשון) בעל **הגהות על הש"ס, והגהות על מדרש רבה** וס' **מקורי הרמב"ם**, **וחדושים על שו"ע או"ח** ונזכרו כמה מחדושיו בקו"א לס' שאגת אריה, וטורי אבן, ובס' יהגה חכמה, ובס' נתיבות עולם ובס' מור והאלות, ונשארו עוד רבות בכתובים, והוא אבי שני הרבנים: א) הרה"ג ר' אליהו שטראשון אשר מת על פניו. ב) הג"ה"ג ר' מתתיהו שטראשון הנודע בתבל, מת י"א באדר שני תרל"ב.

לא) ה"ר ברוך ב"ר משה לינדזונסקי (נקרא ר' ברוך שרייבער) חבר ס' **תלמוד לשון רוסיה**, עם רעו ר' משה מסמארגאן, מת כ"ג בטבת תרל"ג.

לב) הרב ר' מרדכי אליעזר (קאוונער) בהר"ר שלמה זלמן, חבר ס' **קרני ראם** על מס' פסחים, **והגהות** על מס' שבת נדפסו בש"ס ווילנא, ועוד בכתובים, מת ביום כפור תרל"ד.

לג) הרב ר' אהרן בהר"ר אלעזר שטאליק, מגדולי המלמדים, נדפס ממנו מכתב יקר בהמגיד שנה... וחותם המדבר בר"**א"ש**, מת כ"א בחשון תרל"ד.

לד) הרב ר' עזריאל וואלף בהרב ר' מרדכי (דער רוסס) אביו הר"מ היה רב בעיר לודוויניאווע עיר מולדתו ואח"כ מורה צדק בקאלווארייע ובסוף ימיו בא לווילנא, וימת בשנת תק"פ. ובנו הרע"ו החזיק ישיבה בק"ק יאנאווע משנת תקצ"ג עד תר"ב, ואח"ז היה מ"מ באיזה

האלו להשתמש בכתר אחד, כי היו שניהם גאונים אדירים בתלמוד, וכל אחד נבוה מחופתו של חברו, על כן בכלות שנה ההיא על פי איזה סבה קטנה, מחל ר׳ ישראל על כבודו, ויעזב את משמרתו זאת, וישב ללמוד בפרישות במגרש אזערעצע בווילנא, ובזמן לא כביר יסד גם שמה ישיבה חדשה, והרמ״ש שב לישיבת ר׳ מיילא בקדם, ובאותו הזמן נבחר גם למו״צ, ולמגיד בחבורה תורה וגם למ״מ בבמד״ר הרב דואגער, בעל רביד הזהב, ומצאתיו בא בהסכמה על ס׳ הדרת יצחק חדושים על מס׳ כתובות, להרב הג׳ ר׳ יצחק הריף.[8])

הבורות בעיר קאוונא, מת שם כ״ג בחשון תרל״ד, והוא חותן הרה״ג ר׳ פסח הכהן (פינפער) מו״ל ומ״מ בבקלאפעראנא בקהל ווילנא, ולפנים היה למו״ל בק׳ וועגער, דאלטוגיפאק, קאזאן.

לה) הרב ר׳ ישראל משה בהר״ר גליון הכהן שהגא הוא אבי בניו הגאונים הנודעים, הרב ר׳ בצלאל מו״ל דפה״ק בעהמ״ח ס׳ **ראשית בכורים**, והגהות על ש״ס בבלי: **מראה כהן** ועוד, והרב ר׳ שלמה מו״ל דפה״ק בעהמ״ח ס׳ **חשק שלמה** הגהות על בבלי, ושו״ת **בנין שלמה** ובהקדמת שו״ת הזה מביא תדותי ד״ה מאביו וכותב כי יש בידו ס׳ **תורת ישראל** ממנו בכתובים, מת י״ד בטבת תרל״ד.

לו) הרב ר׳ יעקב דוד בהר״ר מנחם מענדיל (נקרא בשם: ר׳ יעקב פייעסקין), חבר ס׳ **יד החזקה** על הגדה ש״פ, וס׳ **תמת ישרים** ועוד בכתובים, ואחרי נסע הרמ״מ מהישיבה מנו אז הגבאים להרי״ף הזה לרב ומנהל את הישיבה, גם הגיד שעורים שמה, ובנו הרה״ג ר׳ שמואל פיעסקין נ״י מגלה כעת מקום כבוד אביו שמה, גם הוא גיסו של הג״מ מ״מ המדובר בו, כי נשיהם הנשיות אחיות הנה, מת ב׳ דר״ח אדר שני תרל״ה.

לז) הרב ר׳ אברהם דוב בער בהר״ר חיים הכהן לעבענזאהן (נקרא בעריל מיכאיליסקער או אד״ם הכהן) חבר ספר **אבל כבד** הספד על מות הגאון ר׳ שאול קצ מו״ל ווילנא. וס׳ **שיר חביבים**, וס׳ **קול המון חוגג**, וס׳ **שירי שפת קודש** ג׳ חלקים, וס׳ **קינת סופרים ותקונים והוספות** בס׳ מחקרי לשון, (הדפיס תנ״ך עם באורים ועם העתקה אשכנזית והוספות ביאורים חדשים וגם ישנים, ממנו, ומרעו ר׳ אייזיק בן־יעקב בעהמ״ח ס׳ אוצר הספרים הגדול), ס׳ **שני לוחות העדות**, ס׳ **כליל יופי**, ס׳ **תורת האדם** או באורים חדשים, **ששה דרשות** ממנו בס׳ קובץ דרושים, ס׳ **אמת ואמונה**, ס׳ **יתר שירי אדם**, ס׳ **יתרון לאדם** בחור לס׳ תלמוד לשון עברי, ס׳ **תוכחתי לבקרים**, ועוד בכתובים **באורים** על ס׳ תהלים, ובנו הוא הגביר ר׳ אריה נח לעבענזאהן באנקיער בווילנא, וחתנו הוא הרב החכם הבלשן הגדול ר׳ יהושע שטיינבערג לענזור ואינספעקטאר, חבר ס׳ **אור לישרים** וס׳ **משלי יהושע** וס׳ **מערכי לשון עבר**, וס׳ **משא גיא חזיון**, וס׳ **אוצר לשון עברי** ורוסי, וס׳ **אוצר לשון רוסית ועברית** מת כ״ג בחשון תרל״ט.

עוד השגתי זכרונות אחדים מכאלה אשר למדו ביחד בחבורה זו ולא נודעים לי מקומם וזמנם בלתי שמותיהם, ואלו הם: ר׳ יוסף סוחער בה״ר אברהם חזן. ר׳ יעקיל מלמד בסמארגאן, ר׳ דוד יאנאווער היה לרב באיזה עיר קטנה, ר׳ נחמיה הולאנדער והראשון בזמן, והאחרון הנותר אשר האריך ימים מכל החברים הנ״ל, היה הגאון ר׳ מרדכי מעלצער ז״ל המדובר בו, מת כ״ז בסיון תרמ״ג.

[8]) הר״ר יצחק הריף היה אב״ד בק״ק זעזמער, בן הרב הג׳ ר׳ שלמה זלמן הכהן מזאה״ה בן בנוי מתימתו והוא ר״ת מזרע **אהרן הכהן**, ובא לווילנא לקחת אשה והקרה לו ה׳ אשה

הנשאר בב"י, בקהל הרבנים יותר מארבעים מסכימים תתנוסס הסכמת הרמ"מ בצחות לשון הקדש, וברוחב דעתו כותב: „ובהנתיו בכור הבהינה אשר דבריו מזוקקים, כראי מוצקים, ושמץ דבר בם לא נמצא מרובקים", זאת תעיד ערך גדלו והריפותו בש"ס אשר רב ח"יף זקן ממני כפף ראשו לעמוד למבחן לרב צעיר ממנו, והותם ביום ט"ו סיון תקצ"ה פה"ק ווילנא, מרדכי בה"ו אשר קלאצקא ר"מ דפה מ"מ ומ"צ בק"ק ווילנא.

בשנת תר"ו בעת הופיע כבוד השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי פה בווילנא, ובבקרו אז את בתי הכנסיות לתפלה, בקר גם את בתי הלמוד וגם ישיבת ר' מיילא, „והתכבד שמה בדרשה קצרה אשר דרש לכבודו ראש ההריפים מ' „מרדכי מעלצער ראש הישיבה וייטב בעיניו מאד, וגם מליצו לוי — אשר גם „לו עשר ידות בתלמוד — דרוש דרש לפני הישיבה, למדם דעת והוכיחם בהן „שפתיו ללכת נבוהה ולסור אל משמעת הרב, ועל הגבאים צוה ללמדם שפת „רוסיה, וידר ע"ז מאה אדומים ויותר, מלבד אשר הלק לכל תלמיד ותלמיד א' „רו"ב 170 רו"כ לסך הנערים הנמצאים שמה, ולארבעת ראשי הישיבות נתן „סך 70 רו"כ" (עיין בס' האורה צד 31).

עוד מצאתי הסכמתו על ס' עטרת שאול על מס' חולין, להרה"ג מ"ו שאול לוריא אבד"ק שאוולאן, ווילנא, תר"ב, מה נמלצו שם דבריו, והותם ה' תשרי **בן שנה שאול** לפרט, ועל משמרת הישיבה בהצר ר' מיילא עמד כעשרים שנה עד כי בימי עשרת ימי תשובה בשנת תרי"ב נסע מווילנא לשבת על כסא הרבנות בק"ק קאלווארוא (על מקום הגאון ר' הריף, בעל עמק יהושע ועוד) והיה שמה עד שנת תרכ"ד, ומעיר זו ראיתי את הסכמתו על ספר תאמי צביה, להרה"ג צבי הירש בה"ו שמעון הכהן בלאך, קאניגסבערג, תרכ"א, וכותב שם, ואחרי הפצרת בן המחבר המלה"ד לתמכו ולסעדו בזרוע כחי בה"י וכו' וכו', לבעבור זכות נפש היקר נ"ע, יצאתי חוץ לגדרי כי אין דרכי להיות בחברת המסכימים על ספרים הרשים המתחרשים לבקרים גם ישנים — וכו' וכו' יום א' ב"ך תמוז הברכה והשלום לפ"ק, תרי"ג, פה"ק קאלווארוא. ועל ש"ס דפוס ווילנא, וכן על ש"ס דפוס ווארשא שמה הסכמתו בסגנון אחד ובדברים אחרים, וכתבו המדפיסים על ראש ההסכמה, „מכבוד הרב הגאון הגדול המפורסם הריף

הגונה טובה ומיוחסת, ובעבורה נשאר בווילנא, ולמד עם תלמידים מובהקים, ובאותו הזמן חבר ספרו „הדרת יצחק" נכבדות בו ידובר, וחדושי הלכות וכו' וכו' ואין זה אלא לקט שלי מתי מחבורו הגדול שזכני ה' וכו' בשנת **אקבץ עליו לנקבציו** לפ"ק תקנ"ז.

וספרו הגדול הוא חדושים על מס' כתובות, ועל איזה סוגיות ממסכתות אחרות, נכתב בשנת תקפ"ג, בהיותו אז בן מ"ה שנה, וימת פה ווילנא ביום כ"ח אלול תר"ו, ועל קברו אין ציון ואין מצבה, ויען כי מת בלא בנים לכן כתבתי פה לזכרון. — ועוד ראיתי ממנו בכתובים בקובץ שו"ת מהגאון ר' אבלי ז"ל סי' ד' כתוב שם: מהמופלג הנבון מו"ה יצחק מקריזבערג בעהמ"ח ס' הדרת יצחק, וכותב אלו מן הלכות קטנות אשר כבר שאלתי את פי הרב הגדול הנקרא בפי כל ר' ליב בעלן, ועדיין לא נחה ולא שקטה דעתי בתשובותיו, וכל ענין שאלתי לא לדינא והלכה, כי אם לפלפולא מכמה מסכתות ומפרשיהן, — מחזיקות חמשת דפים גדולים.

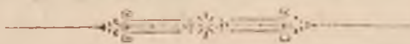
ובקי מופת הדור וקדושו, שר התורה, עה"י פ"ה זקן ויושב בישיבה בכבוד מו"ר מרדכי קלאצקי נ"י אב"ד ור"מ דק"ק קאלווארינא יע"א הנקרא ב"ב ר' מרדכי מלצר, והותם יום ג' כ"ה אדר ראשון שנת **ברכת** טוב, לפ"ק, ועל ס' ערי יהודה להרב ר' יהודה מוואלקעניק, הותם מיום ב' דברים **בברכת** לפ"ק, ובס' אפריון דוד להרה"ג ר' אורי דוד אפריון, אבד"ק זאגר ישן, על תשובה נ"ב כותב על זאת הסכימו הגאון ר' יחזקאל לנדא ראב"ד מווילנא, והגאון ר' יצחק שיטווינט והגאון ר' מרדכי מלצר עיי"ש, ועל ס' חפץ חיים להרה"ג ר' ישראל מיכל הכהן מראדין, הותם מ"א לספירה בשנת **תהיה אורה**, תרל"ב פה"ק לידא, וכן על ס' משנה ברורה להמחבר הזה במליצה חריזות ובצחות השפה, מאד יפה, בלא שום זמן ופרט, ואף בהיותו חריף ושנון בתלמוד, אהב גם ספרי הדרוש והמחקר ובא בהסכמתו על ס' מורה חיים ורוממות צדק, להדרשן החקרן ר' חיים רימשישקער, ומה יקרו שם דבריו נחמדים מפז והותם: מאמר מרדכי דורש טוב לעמו ולכל זרעו בנ"י, המדבר נכבדות להמחברת המלאה אמרת ה' צרופה חבר ליראי ה' הבא על החתום, יום טו"ב לחדש אלול ג' לסדר, יצו ה' אתך את **הברכה וישועה** תרכ"ט נאום וכו' אבד"ק לידא, ועל ס' מלאכת חרש להרה"ג יחזקאל חפץ אבד"ק ווארנאווא, מיום ו' מנחם אב **תירא וטוב** לך לפ"ק תרל"ד, ובהיותו בעיר זו השתמש מה מעט בעניני קבלה ונהרו אליו רבים רבים נגועי מחלה, ונשברי לב, ומברכות צדיק זה נושעו (עיין בהמליץ שנה כ"ה מיום ג' כ"ט ניסן תרמ"ה, שם בפוליטין צד 712), וכן בא בהסכמה על ס' קבלה, הבנוי על יסודות האר"י והבעש"ט הנקרא בשם: „דברי שלום" להר"ר שלום באדמו"ר מקאידנאוו ההונה בעת בק"ק לידא, ווילנא תרמ"ב, הותם יום ה', לסדר כלם אנשים ראשי בנ"י, לפרט השנה **אמר**"ת ה' צרופה וכו', נאום וכו' אב"ד והינה פה לידא, ורבים מתלמידיו היו לרבנים בערים גדולות וקטנות המזכירים את כבוד תורתו בהדרת קדש, וכמה מהדושיו על ש"ס, וגם שו"ת נשארו ממנו בכתיבת ידי תלמידיו אשר שמעו מפיו, כי מרוב שקידתו והתמדתו בלמודו, לא לקח לעצמו מועד לסדרם כראוי, והנם ביד בנו הר"ר אשר יצחק נ"י הנ"ל, אשר התאמץ בעת לסדרם והדפיס חלק מהם, וקראו בשם: **תכלת מרדכי**, והוא הרושים ובאורים על מס' ברכות וס' מועד ושו"ע או"ח, ונחלק לפתילים וכל מאמר קראם בשם אחר הראוי לו, נדפס בווילנא בשנת תרמ"ט, בס"ה המשה עשר מאמרים מכיל פ"ב דפים ספר יקר הוא למפולפלים. הרב ר' מרדכי האריך ימים ושנים בכבוד, תורה וגדולה במקום אחד, והניח אחריו ברכה לבניו, לבד ספריו, וימת בן שמונים ושש שנים בעיר לידא [9].

[9]) ובאשר הגאון ר' מרדכי ז"ל יהיה בהמשך הזמן ראש היחס לדורות הבאים אחריו, אחשוב כי נכון להזכיר בזה: את אחיו, בניו ובנותיו למען בניהם ובנותיהם יתיחסו למשפחותם לבית אבותם לכבוד ולתפארת. אחיו, הרב ר' שלמה, היה רב מו"ץ בעיר שווינצאן. הרב ר' דוד היה ראש ישיבה גם כן בישיבת ר' מיילא, מת ביום א' ז' מנחם אב בשנת תר"ה. בניו, הר"ר אשר יצחק קלאצקי נקרא ע"ש אביו וזקנו אבי אמו. הר"ר שאול אהרן... נקרא ע"ש ר' שאול וואהל ור' אהרן דקטר. בנותיו, מוסע, ע"ש ר' מיכלע חאצקעלס הנ"ל, היתה אשת הרב ר'

אליעזר מירקין מק"ק בעליצע, (מת בחג השבועות בשנת תרמ"ד בעיר הנ"ל) בהרב הג' ר' ישעיה סעדיה אב"ד דק"ק בעליצע, בהגאון ר' ישראל מירקין אב"ד דק"ק מינסק, בהגאון הג' ר' ליב מירקעס, אב"ד דק"ק מיר, ולמעלה בקדש עד הגאונים הר"מ פאדווא והר"י מינץ והרמ"א והתוי"ט. דבורה, ע"ש אחות זקנתו דבורה הנ"ל מתה בבתוליה בשנת תר"י. ואשתו השניה היא הרבנית מ' פעשע בת הרב הג' ר' אייזיק ברודא *) אב"ד זאגר, בהרב הג' הגביר ר' אליעזר מק"ק קאלווארי' בזאמוט, בהרב הגדול ר' ליב אבד"ק ראסיין, בהרב הגדול ר' יצחק אייזיק אב"ד דק"ק פומפייאן (ומ"כ פה ווילנא) ולאב"ד ודרשן פה"ק (והיה חתנו של הגאון ר' משה דרשן בהגה"מ בית הלל), בהרב הגדול ר' אליעזר אב"ד דק"ק קאסאווי ונמצא בכתובים חדושי תורה בהלכה ודרש מר' יצחק אייזיק הנ"ל ומאביו הר"ר אליעזר הנ"ל (עיין ק"נ נד 121) והג"מ יצחק אייזיק הנ"ל, הוא הנזכר בס' מקום שמואל למחותנו הגאון מו"ה שמואל במו"ה אלקנה אב"ד ומו"ל בכמה קהלות בזאמוט בסי' ג' בהיתר עגונה, והותם, יצחק אייזיק אב"ד דק"ק קראז ופומפייאן, ועוד ממנו בס' מקש"מ הנ"ל סי' י"א י"ב פ' פ"ב, והרר"א הוא אבי הגאון הגדול ר' אליעזר אב"ד ור"מ דק"ק קראז ומ"כ בווילנא (עיין ק"נ נד 119), ונמצא ממנו ומתלמידו אשר סמכו הוא ש"ב הרב הגאון ר' שמואל אב"ד האחרון בווילנא, ספר בשם הדרת זקנים והוא חדושים על כמה מסכתות הש"ס לאיתיו בכ"י פה ווילנא, והר"ר אליעזר נזכר ג"כ בהספידה שנה ט"ו נו. 175, והוא אבי בניו הר"ר אברהם, והר"ר ליב הנזכרים בפנקסי המקומות, וחותמים בהרב דקראז, ור' אברהם הוא אבי הר"ר יצחק אייזיק החותם שם גם בן בהר"ר אברהם בהרב דקראז, וסדר השנים כסדר הדורות, ולהג"מ יצחק אייזיק הראשון, היה לו אח בשם הר"ר משה, וכנראה המה כסדר מבני בניו של הגאון הגדול ר' אברהם ברודא אבד"ק פראנקפורט דאדר ופראג, כי גם להרא"ב היה לו בן בשם משה אבד"ק הענא, ויש לו הגהות בס' מר אביו **אשל אברהם** בשם **אהל משה** ספד"מ תק"ז, והחותם ברודא יעיד על זה כי כן הוא, ובס' עמודי בית יהודה אמשטרדם תקכ"ו, לר' יהודה אסיא מווילנא אחרי כל הגאונים המסכימים נדפס, ואחריהם בא המאסף ה"ה הרב המאה"ג הזקן זה שקנה חכמה אב"ד ור"מ דק"ק פומפייאן ואגפיה, ולא נזכר שם שמו, ולא יום וחדש והשנה אולי הוא הג"מ אייזיק הנ"ל.

*) ואשת הה"ג ר' אייזיק ברודא אב"ד זאגר, היא הרבנית מ' חנה בת הגאון מ' יהודא ליב (בעהמ"ח ס' שלמי שמחה ווילנא תקס"ו), אבד"ק זאגר ושאר קהלות בזאמוט, בהגאון ר' שמחה טיקטינער זאוודער, בהגאון ר' העשיל בהגאון ר' נחמן אבד"ק בריסק דליטא והמדינות, בהג"מ נפתלי הערץ אב"ד ור"מ דק"ק בריסק (עיין בספר עיר תהלה), בהגאון ר' אריה יהודא ליב אב"ד ור"מ דק"ק בריסק וקראקא, בעהמ"ח ס' שאגת אריה וקול שחל, בהגאון ר' שמואל לבי בהגאון הב"ח (עיין תולדותם בס' עיר הצדק) ומהגאון הב"ח נמצא בווילנא קובץ גדול של שו"ת בכ"י לבד הנדפסים הישנות והחדשות וכבר הודעתי כמותו ואיכותו במ"ע „היום" כו...

ובנות הרמ"מ מאשתו פעשא הנ"ל היא הכבודה מגרונא (ע"ש אמו הנ"ל) אשת הגביר הנכבד ר' שמואל (מונא) שאלן מלידא הדר בווילנא, והכבודה מ' חנה פייגא, אשת ר' שמריהו בעקקין בדינאבורג.

זכרונות לתולדות ב״ג

מאת ישראל איסר גאלדבלום.

הרב החכם מוהר״ר דובער בן אלכסנדר גאָלדבערג ז״ל, שהיה נודע על פני מה״ע העברים בשמו הכנוי ב״ג, נולד ביום התשיעי לחדש טבת שנת ה״א תקס״א לפ״ג (25 Decemb. 1799) בכפר חלודנא (Chlodna), הקרוב לעיר לאמזא אשר במחוז סובאלק (Suwalki) בנפת פולניא הקטנה. בהיותו ילד רך כבן חמש ישנים, נקטף ממנו אביו ר׳ אלכסנדר זיסקינד נ״ע, ואמו מרת רבקה ע״ה, הביאה אותו אל העיר ראַצקי ותעזבהו בבית אמה הזקנה לגדלהו ולחנכהו עד היותו לאיש, באמרה אליה, כי יש את נפשה להנשא לאיש יאין בהפצרה לטפל בו עוד. בהיותו נער בן שמנה שנים, מתה עליו גם אמו מרת רבקה, והנער דובער נשאר בדד וגלמוד כערער בערבה בעיר הנשמה ההיא, ובני עירו קראו אותו בשם ידוע: „בערל דער יתום״. אינני יודע לספר מאומה על אדות הוריו נ״ע וסדר יהוסם, אחרי כי החכם ב״ג בעצמו לא היה זוכר אותם היטב, רק זאת ספר תמיד באזני בני משפחתו ומיודעיו, כי אחרי מית אביו ז״ל היה תמיד נע ונד ומחוסר להם, ולא היה לו אף מקום קבוע ללון, והתגולל תחת ישואה על ספסלי ביהמ״ד, ולפעמים מצא מנוח בבית אחד ממיודעיו ובימי הקיץ תחת כפת השמים ובשדות ונרגות אשר סביב העיר; ופ״א קרה כי היה ישן בבית גורן אחד, ובלילה אחזה אש בכל פנותיו, ולולא אשה אחת שקדמה להצילו ולהוציאו משם אז היה נאכל בתבערת האש.

בעיר הקטנה הזאת· הסרת מקורות לידיעות חצוניות, חנך הנער דובער באופן פשוט, והגה בתלמוד ומפרשיו ככל בני גילו, וכמנהג ישראל בימים האלה, לקח לו אשה לשנת הט״ו לימי חייו [1]) את הילדה רחל [2]) בת הנגיד ר׳ אליהו זיל-בערמאנן נ״ע, תושב עיר וולאדיסלאוואוו בפולין הקטנה. וביום חתונתו דרש פלפול גדול בביהכנ״ס שמה, והרב האב״ד שהיה שם בעת ההיא, הלא הוא הגאון ר׳ נחום הריף ז״ל, השתומם לקראת חכמתו הגדולה בתלמוד ופוסקים, ויצא שמו לעלוי על פני חוץ.

בשבתו על שלחן חותנו הנגיד ר׳ אליה, שקד על דלתי התורה ושלח גם במסחר ידו, ואשתו מ׳ רחל נהלה חנות קטנה, וב״ג נסע כפעם בפעם לרגלי

---

[1]) כן כתב ב״ג בעצמו במכתבו שנדפס ב„אוצר הספרות״ שנה ראשונה. וז״ל שם: „בהיותי בן ט״ו שנה קראו עלי מועד לשבור בחורי בעיר מצער הנקראת כ״ש וכו׳״ — עכ״ל.

[2]) רעיתו מרת רחל ע״ה, נפטרה בפאריז ביום ה׳ ח״י מרחשון שנת תרכ״ה. [כ״מ כתוב ורשום בכ״י ב״ג ז״ל לזכרון על „הלוח״ של הרמ״ת בוואהב, [פאריז 1864].

מסחרו לעיר קאֶניגסבערג, ותחת לקנות סחורה, הביא בידו בשובו הביתה הרבה ספרי השכלה, אשר פזר במחירם את כל כספו. חותנו איש-כסף, היה איש עשיר מאד ומכובד בעירו והיה לו בית־חומה ובית־חרשת המעשה לבשול השכר, ותמך מאד בידי חותנו המופלג [3].

בישבתו בבית חותנו בעיר נ"ש, רכש לו את קרבת ראיש האזרחים ומנהל בית־פקודות העיר (בירגערמייסטר), האדון Smigelsky; וישחר את פני הבומר הקתולי המלומד Official von Budkowitz, (אשר הורם אח"כ לראש המורים בבתי ספר אשר בווארשא), ויחנך אותו בלשה"ק. וגם היה לו לב"ג תלמידים משכילים בעירו, אשר באו אליו יום יום לשמוע לקח מפיו, ושנים מהם היו (אני הכרתים פנים): הח' ר' אשר ראדין, בעל המחבר ספר הקטן: געאגראַפיע הקטנה [שנדפס בעיר ק"ב שנת תר"ך]; והשני החכם ר' יצחק ברודא ע"ה, שהלך לעולמו זה איזה שנים, וגם היה לו חבר טוב, מופלג ותורני גדול, ר' מרדכי סינטא־פער שמו, ושניהם למדו בצותא את ספר האקלידוס ועוד ספרי תכונה והנדסה מאת חכמינו ז"ל.

אח אחד היה להח' ב"ג מצד אמו, ושמו היה ר' יהודה ראזענבערג ז"ל [4] שנפטר ונקבר בעיר האַלבערשטאַדט. הוא היה איש צדיק תמים, ונהג א"ע בפרישות וחסידות יתרה, הוא זכה להו"ל: א) ספר תשובות ר"י בן הרא"ש; ב) ספר „קבץ מעשי גאונים קדמונים", ב"ח [5]; ג) ספר „אור חדש" ו„נר מצוה" ממהר"ל מפראג (נדפס בלייפציג); ד): ספר „יד אבשלום" על משלי מאת ר' יצחק עראמה ז"ל עם הגהות מאת הרב צבי הירש ז"ל האב"ד דברלין, [לייפציג תרי"ט].

בישנת 1830, אחר מרד הפולנים, נתקבל הח' ב"ג למורה-פרטי בבית העשיר

---

[3]) בהקדמתו לס' „חפש מטמונים" שהו"ל ב"ג, הוא נותן תודה לחותנו „הישיש הנגיד הר' זילבערמאנן ז"ל אשר בצלו ישב ימים רבים" — עכ"ל.

[4]) אחיו הורגנו „הר שושנה", התכנה א"ע ע"ש אביו; וב"ג ז"ל לקח לו כנוי משפחתו „הר-הזהב" בעת שיצאה גזרת המלכות בפולין כי היהודים יתיחסו בשמות למשפחותיהם וגם יקראו ע"ש אבותיהם; ובחרו למו בשמות המתכות היקרות, כמו: זהב וכסף, והוא לקח לו לכנוי משפחתו „הר־הזהב". ואח"כ כבאו לפאריז, והחל להכין דבריו ב„המגיד", כסה שמו במכתב, ואתם את שמו בר"ת „ב"ג", מבלי ידעו הקוראים מי הוא הכותב; וכפי הנראה, היה ירא מפני חמת רודפיו ומקנאיו בארץ מולדתו שהגלו שמו ברבים. והראשון מן הסופרים שחתם א"ע בר"ת „ב"ג", היה החכם והמליץ הר"ר בער גינצבורג מבחירי שמת בקוצר ימים, שהו"ל ספר „לשון למודים" להרמח"ל ז"ל, [סדילקוב תקצ"ו]. ובהגהות שלו בנוספה לספר הזה [עמוד 15], חתם א"ע: יום א' ב' שבת תק"ע — ב"ג נבראת. ומה שכתב הה' רש"י פין בספרו „כנסת ישראל": כי בעזרת אחיו רטזענקראנץ הו"ל ספר „יסוד עולם" — שמועת שוא הטעתהו! כי האיש הזה לא היה אחיו ולא מבני משפחתו של ב"ג, ורק היה אחד ממכיריו מילידי העיר נייששטאדט־שירווינדט — ותו לא!

[5]) חלק א', הוא פירוש רב האי גאון על „סדר טהרות", וח"ב הוא פיוטים מרס"ג וגאונים אחרים, נדפסו בברלין שנת תרט"ז.

גרשון ליטינסקי בכפר וואָלנע הסמוך לסובאלק, לחנך את בניו הקטנים; והאיש הזה, עם כל בני משפחתו המירו אח"כ את דתם, וגם גיסו של ליטינסקי הנ"ל, טוביה שמו, המיר את דתו ונעשה מסיונר בלונדון. בשביל המקרה הנורא הזה, רבו שונאיו ומנדיו של הח' ב"ג וירדפוהו עד חרמה [6]), ושמו היה לחגא ולקללה בפי כל אחינו החרדים אשר במחוז סובאלק, כי חשדוהו כי ידו היתה במעל הזה. ובשנת 1835, כאשר הלך ב"ג לווארשא בירת פולין, להתיצב שמה לפני השר גראף Iwan von Paskowitz [7]) לדבר על לבו בדבר הטבת מצב החנוך לילדי ישראל, ולהציע לפניו ליסד בתי-ספר לחנוך בנ"י, ויסע בעגלה מני־שטאדט דרך עיר קאלווריע לעבור דרך עיר לאָמזא ולבא ווארשאה, אז אָרב לנפשו איש בליעל אחד מישראל, שהיה נודע בעיר קאלוואריע בשם מרדכי מסור, ויחפוץ לרצחו נפש בלילה, באמרו, כי בערל אליעס [8]) נוסע לווארשאוו להניא את לב עם-ישראל שמה מאחרי ה׳; והה׳ ב"ג מהר אז להמלט על נפשו ויעזוב את העיר כי היה בסכנת מות מפני חמת המלשין והבליעל הזה. בווארשא הכיר פנים את הח׳ טוגענדהאלד נ"ע, ועוד חכמים ונבונים; ואת אשר פעל שמה, אינני יודע להגיד מאומה.

בראות הח׳ ב"ג כי שונאיו ומנדיו רבו מאד ומפקחים פרנסתו, והנהו לשמצה בעירו, עד כי תלמידיו וחבריו היו יראים לבא בביתו ביום מפני חמת הקנאים בעם, והתגנבו לבא אליו בלילה, אז החליט בנפשו לעזוב את ארץ מולדתו ולהרחיק נדוד לארץ נכריה. ובשנת תר"ג בהיותו בן ארבעים ושתים שנה, עזב את עיר מושבו נ"ש וילך לעיר קאָניגסבערג [9]) בפריסיא; ואחרי שבתו שמה שלשה

---

[6]) החכם הר"ר שניאור זקש נ"י, במכתבו שערך לכבוד ב"ג ידידו ורעו, התאונן באזניו על צרותיו ורדיפותיו ויגוד לו. וז"ל: „מי יתן ידידי! מי יתן ויהיו דברי הרמב"ם מוסר לכל הקוראין אשר רבו עוד בעונות גם בזמננו, הפוגעין בכל איש אשר לא כמוהם יחשוב, ולא ימהרו לשפוך דם ולדון דיני נפשות. ואולי כהרמב"ם הזה בני תקומך, כי עתה לא נאנסת לעזוב ארצך ולנטוש עיר מולדתך וכל לך! — אבל בוטניך ומתקוממיך— חשבו עליך רעה, אלהים חשבה לטובה למען העשה כיום הזה להחיות המון רב מדברי רבותינו ז"ל נוחי-נפש, ולהעביר ידיעת סוד העבור בישראל -- בכן הרבה מאד! עכ"ל הרש"ז. [מכתבו בכתב לב"ג בשנת תר"ה, נדפס ב„כרם חמד" התשיעי עמוד 117, ברלין תרט"ז].

[7]) גראף פאן עריוואן פירסט פאן ווארשא: נולד ביום 19 מאי בשנת 1782 בעיר' פאלטאווא, ומת ביום ח' פיברואר שנת 1856 בווארשא.

[8]) כן היה נקרא ב"ג ע"ש חותנו (בהיותו במדינת פולין) ר' „בערל אליעס" ולא ע"ש כנוי משפחתו: „גאלדבערג".

[9]) כן כתב ב"ג בעצמו במכתבו לרשד"ג נ"י: וכאן ארבעים ושתים שנה באתי לעיר קעניגסבערג ואחר שלשה ירחים שישבתי שם וכו' משם הלכתי ברלינה. והנני להוסיף פה ששמעתי מבנו בפאריז, כי בק"ב התודע להמומר באראן פאן אדעלזאהן, ציר מלכות רוסיא, ולהכהן המלומד ד"ר כוב, ברשם לו לזכרון בפנקסו את הדברים האלה: „עס איזט וואהר

ירחים תקע אהלו בברלין הבירה[10]. שמה הכיר פנים את אלכסנדר פאָן הומבאלד[11], והוא תמכהו במכתב־מליצה להקיסר ווילהעלם, ובהשתדלותו קבל ע"י שר השכלת העם האדון פאָן אייכהארן, סך שתי מאות ר"ט להדפסת ספר „יסוד עולם", שהו"ל ביחד עם המנוח ה' ראזענקראנץ ע"ה. חכמי ברלין כבדו מאד את הח' ב"נ בשבתו שמה; והמהנדס ווילהעלם בעער[12] והמיזי־קער מאירבעער בקרו אותו בחדרו הקטן אשר היה מתגורר בברלין ברחוב קלויסטערסטר. נו. 9, וירכוש את קרבתם ע"י מכתבי־מליצות שהביא אליהם מאת התוכן Bessel[13] ומאת הפרופיסור הנודע יאהאַן יאקאבי[14] מק"ב.

כן היה לו מהלכים בבית העשיר הבאנקיער, ה' יוסף מענדעלזאהן נ"ע[15], בנו הבכור של הרמבמ"ן ז"ל.

אמנם גם בברלין—האכסניא אשר מאז תורה וחכמה מחזרת בה—לא מצא

דיע קירכען שטיממען ניכט איבעראיין; אבער דער געלעהרטע ערלויבט זיך איינע אויסשליסליכע אנזיכט אונד אללעס איזט אין אָרדנונג. Dr. Busch.

האָפפרעדיגער צו קאָניגסבערג אין פרייסען.

[10] בהקדמתו לספר „חפש מטמונים" כתב ב"נ בזה"ל: „אני עברי אנכי מארץ פולין; שמה נולדתי, שמה גדלתי, על האדמה הזאת כלו מימי חיי ארבעים ושתים שנה. ימים רבים הנני לאיש עברי אשר בתבונה לבו יתפן; ועל האדמה הזאת יגור להיות בהם שבע רוגז ועביר-תלאות. ועתה כשנתים במדינת פרייסען ובעיר ברלין אנכי וגו'", וחתם את דבריו ביום ו' עש"ק ח"י כסלו הר"ח לפ"ק.

[11] וז"ל הומבאלד במכתבו לב"נ שכתב ורשם לזכרון על פנקסו: „אן הערצען גאָלדבערג! דער מענש דער צור שוואנקענדען צייט אוך שוואנקענד געזיננט איזט, דער פער-מעהרעט דאס איבעל אונד ברייטעט עס ווייטער אונד ווייטער; אבער, ווער פעסט אויף דעם זיננע בעהאררט, דער בילדעט דיע וועלט זיך —

אלכסנדר פאָן הומבאָלד" — עכ"ל.

[12] ווילהעלם בעער, היה סוחר נכבד בברלין. נולד ביום 4 יאנואר 1797 בברלין ונפטר שמה ביום 27 מארץ 1850.

[13] התוכן פריעדריך ווילהעלם בעססעל, נולד ביום 22 יולי 1784 בעיר מינדן. בשנת 1806, היה אינספעקטור בעיר ליליענטהאל. בשנת 1810 נתמנה לראש־המורים בחכמת התכונה בבית־מדרש החכמה בעיר קאָניגסבערג. הוא חבר והדפיס ספרים יקרים בחכמת התכונה והנדסה, ומת שם ביום י"ז מארץ שנת 1846.

[14] הד"ר יוחנן יאקובי, היה מבעלי פוליטיקן. נולד ביום א' מאי שנת 1805 בקאָ-ניגסבערג. משנת 1830 היה רופא-חולים בעיר הזאת. נפטר ביום ששה לחדש מארץ שנת 1877.

[15] בן-מנחם הנ"ל כתב להה' ב"נ לזכרון את הדברים המעטים האלה, וז"ל: גליקליך איזט דער וועלכער דאס לעבען דען מאטהעמאטישען וויססענשאפטען ווידמעט, וועלכע קיינע פאליטיק צו בעפירכטען האבען, וועלכע אין אנדערן וויססענשאפטען זא אפט דאס לעבען פערביטטערט. דאך איזט וואהל קיינער דא געוועזען דער בעסטריטטען האטטע דאס 2 מאל 2—4 איזט! יוסף מענדעלזאהן

החי׳ המסכן הזה מנוחה לנפשו העיפה[16]), כי לא מצא שמה את פרנסתו, והיו היו תלואים לו מנגד; ובשנת תרי״ז, בעבור ארבע שנים שישב בעיר הבירה עזב את העיר וילך ללונדון[17]), בלונדון מצא החי׳ ב״ג מנוחה כי טוב, בין קרנות הביבליותיקה הגדולה אשר בארמון ה„בריטיש מוזיאום״, והעתיק שמה כמה כת״י יקרים אשר בהביבליותיקה כבית־מדרש שמה; אמנם גם שמה שונאיו ומנדיו הדריכוהו מנוחה, למצא עליו תואנה, בעלילות רישע כי גנב ספר כת״י[18]) מבית־עקד הספרים שמה, והוא התנצל ע״ז לפני הרב האב״ד שמה; והדבר הזה העציב מאד את רוחו והחליט בדעתו לעזוב גם את לונדון, ויבא במכתב בקשה להרב דשם כי יעזרהו בהוצאת הדרך ללכת למדינת צרפת.

בשנת תרי״ב, הלך הה׳ ב״ג לעיר אוקספורד וישב שמה בבית הבודיליאני, שמה העתיק את „ספר היוחסין השלם״[19]) ועוד ספרים יקרים, ומשם נסע לפאריז להשתקע שמה. בשנת תרי״ח, שב הוא עוד הפעם ללונדון ולאוקספירד[20]); ובשנת תרכ״א התמהמה כשלשה ירחים בעיר פפד״מ למכור שמה את הספר ברכת אברהם ובירח שבט שב לפאריז וישב שמה במנוחה עד יומו האחרון.

בפאריז הגדולה, מצא הה׳ ב״ג כר נרחב לפניו להפיל מעיני חכמתו חוצה; ויכבש לו את קרבת החכמים מונק, רענאן, דירנבורג, אלברט קאהן, שוואב, וואג־ברגיש, הרב איזידור, ועוד חכמים מפורסמים, שידעו להוקיר את ערכו הרם ואת חכמתו הגדולה, ויתנו לו מהלכים בביתם; וגם המציאו לו עבודה בהעתקת ספרי

---

[16]) החברה היקרה להפצת חכמה ומדע בברלין, היתה בתומכי נפשו בכל משך ימי שבתו שמה; ובהקדמתו לס׳ „חפש מטמונים״ הדפיס הה׳ ב״ג ז״ל בערמיוחד (ווידמונגסבלאטט) תודה וברכה לכבוד אנשי החברה הנכבדה הזאת בעד מפעליה הטובים ועל אשר היתה בתומכי נפשו בצר לו.

[17]) כן כתב ב״ג בעצמו במאמרו תולדות רנ״ה פיליפאווסקי שהדפיס ב„המגיד״ וז״ל שם: „ואחרי כי ישבתי בעיר בערלין כד׳ שנים אנוס הייתי ללדת באניה לונדונה״.—

[18]) כן מצאתי בסוף מכתב א׳ מאת המנוח ז״ל שהיה נספח בסוף הכ״י שלו שנתתיו במתנה אל הביבל. דפאריז וז״ל שם „על דבת האנשים עלי כי גנבתי ושמתי בכלי מספרי כ״י אשר בבית־הספר הזה הנה אנכי נגש לפני אדוני למשפט, יבאו האנשים ויתנו עדיהם ויצדקו״— עכ״ל.

[19]) וז״ל ב״ג בתולדות פיליפאווסקי שהו״ל ב„המגיד״: „ספר יוחסין השלם אני העתקתי כלו באקספורד; והוא (פיליפאווסקי) לקחהו ממני בכח הכתוב בראש כל ספרי ישראל „השפ״י באסרו חכמים וכו׳״.

[20]) וז״ל ב״ג בסוף כת״י אחד שלו שנתתיו במתנה להרה״ח בזח״ס הי״ו: „... ואני ב״ג העתקתי בבודיליאנו באוקספורד יום ד׳ כ״ג אייר תרי״ב לפ״ק והעתקתי שנית בחדש ניסן תרכ״ה לפ״ק. וז״ל ב״ג בסוף הקדמתו לס׳ „ברכת אברהם״ [ליק תר״ך]: „ואני כאשר הייתי באקספורד בשנת תרי״ג לקחת אזני שמץ מנהו מפי הה׳ ממ״ש כי נמצא ספר הקדוש הזה באוצר הספרים שם. ואני היו שני מועדות ללכת לעיר פרים ולא יכלתי לשום עיני עליו; אך בבאתי שנית לאוקספורד בחרף שנת תרי״ח לפ״ק בקשתי וכו׳ וכו׳״ — עכ״ל.

כת"י מחכמי ישראל הגנוזים בהביבליותיקה דגדילה שם. ויהי לו חליפות מכתבים עם כל הכמי הו"ל, ויצא שם ב"ג על פני ח"ץ לתהלה ולתפארת.

עזר־תמידי למחית נפשו היה לב"ג מבית השר גינצבורג ומאת הרב הגביר השוע והחכם הנודע, מוהר"ר מיכאל ב"ר זושא ערלאנגער, ראש ומנהל עדת ישראל בפאריז; ומאת הרב החכם הגדול שזח"ה נ"י, ומאת הד"ר לעווי ז"ל מי שהיה בן־משק ביתו של השר המנוח ר"מ מונטיפיורי נ"ע. —

בין כה ובה מצא דה' ב"ג את פרנסתו בפאריז בכבוד; כל היום ישב בהביבליותיקה הגדולה, ולמד והעתיק מספרי כ"י העברים והערבים מאת הכמינו הקדמונים ז"ל, ובלילה ישב בשקידה בחדרו הקטן וערך את מאמריו „גם אלה דברי ב"ג" להמגיד ולשאר מה"ע לבנ"י, ואת מכתביו הרבים שהריץ לחכמי ישראל בכל ארבע פנות העולם, ששאלו ודרשו ממנו יום יום שאלות שונות בחכמת ישראל והוא השיב דבר לכל שואל בענות רוח.

ביום ב' דר"ה אייר שנת תרכ"ה, חגג הה' ב"ג את הג היובל ליום התונתו — וביום י"ג אייר תרמ"ד נוע וימת החכם ב"ג בזקנה טובה לשנת השמונים ושש לימי חייו, וכל חכמי פאריז ורבניה הספידוהו כהלכה, ונספד גם בכל מה"ע העברים היו"ל בחו"ל, וביותר במה"ע „המגיד" ע"י ההכמים ר' דוד גארדאָן ז"ל ור' מרדכי לאבענסקי מווילנא תושב פאריז.

שנתים לפני מותו, עזב את אוצר ספריו הרבים לידידו ומטיבו הר"ר מיכאל ערלאנגער נ"י, ועזב בידו שטר־צואה כתוב והתום בידו כי כל ספריו נתן לו במתנה. ואנכי העתקתי את ה„צואה" שלו אות באות, וז"ל:

„אני הח"מ לא ידעתי יום מותי; אך ידעתי כי הגיע העת ללכת בדרך כל הארץ, כי נולדתי בתשיעי לחדש טבת שנת ה' אלפים והמש מאות ואחת וששים שנה להשבון היצירה שמונים בני ישראל למולד בהר"ב הידוע; והיה זה ביום כ"ה דיצימבר 1799 להשבון הנוצרים. ונולדתי בכפר קטן שמה תלודנא קרובה לעיר קטנה למָזא, לא רחוק מעיר ווארשאווי עיר מלוכת פולין. והנה אין לי עושר ונכסים לא כסף ולא זהב [21]) ולא שאר כלי הפץ, אך מעט ספרי קדש וספרי חול ומעט כלי בית אשר כמעט אינם ראוים לשום עין עליהם. ועל"כ עלה על לבי לצוות בכתב־ידי כי אהרי אשר ישוב רוחי ויעלה למעלה לאשר יצרה, כל אשר ימצא בביתי נתונים נתונים במתָנה לידידי הגביר החכם ר' יחיאל מיכל ארלנגר, אשר דירתו בעת פלס רויאל נומר 9.

„ולראיה באתי עה"ה היום יום שני, שני לחדש תמוז התרמ"ב לפ"ק, י"ט לחדש יוני 1882 להשבון הנוצרים פה פרים הבירה.

דוב בער בן אלכסנדר זיסקינד ז"ל מכונה ב"ג".

B. GOLDBERG 4, rue Des Turenne.

---

[21]) הפרופיסור גאָלדענבלום מווינה, כתב הלצה יפה באחד ממכתביו בכתב לב"ג, וז"ל: „במך הר־הזהב וכמו עמק־הזהב וזהב לא נמצא לא בעמק ולא בהר", עכ"ל.

התי ערלאנגר נ"י, חלק במעט את כל ספרי ב"ג במתנה למכיריו ומיודעיו בפאריז; וספרים הרבה נתן במתנת לאחד מבת־התפלה של יהודי רו"פ בפאריז לזכרון ב"ג ז"ל.

החכם ב"ג ז"ל, זולת חכמתו הגדולה בתלמוד ופוסקים ובחכמת התכונה והנדסה, עוד חננו ה' בעט סופר מהיר בל' אשכנז [22]); וכתב בל' עבר וערבי בנקל יותר מאשר נוכל לכתוב בשפה חיה, והעתיק מערבית לעברית במהירות גדולה; ובכל זאת התאונן תמיד באזני מכיריו על אשר לא למד לשון ערבי על בוריה. בקיאותו היתה גדולה מאד בכל ספרי התלמוד וספרי חכמי ישראל ראשונים ואחרונים, עד כי היה יודע להגיד באיזה דף ועמוד ושורה נמצא מאמר פלוני ופלוני, וכל מכיריו השתוממו לקראת כח זכרונו הגדול.

אחינו הסופר הפולני ה' קרויזהאר, הדפיס את תולדות ב"ג במ"ע הפולני «Jutrzenka» (השחר), שהחל לצאת אור בווארשא בשנת תרכ"א בירח טנ"א, ע"י החכם דניאל נייפעלד ז"ל. החכם ר"מ שוואב בפאריז, הדפיס את תולדותיו בקצרה במה"ע האנגלי היו"ל בלונדון «Jewich-Cronicle» מן 5 יוני לשנת 1885. הרב החכם מגיסטר ה"י גירלאנד ז"ל, הדפיס מאמר נכבד לכבוד ב"ג במ"ע „המגיד" [שנה תשיעית Nr. 27], נקיב בשם „תהלה להחכם ב"ג בפאריז". המשכיל ר' יואל עלק נ"י, כתב אדות ב"ג במה"ע „דראהאביטצער צייטונג" ובמ"ע החדשי של הד"ר ברי"ל היו"ל בפ"פ דמיין. החכם ה' אלכסנדר הרכבי, כתב ארוהו מאמר נכבד במ"ע „הסטאנדארט" היו"ל בנויארק (שנת 1886 ,Nr. 12). הפרופיסור Renan, במאמרו היקר על אדות פרטיות קורות עם ישראל, שנדפס במ"ע הצרפתי החדשי «Revue des Denx Mondes» [מן 15 נבימביר 1855], זכר במאמרו זה את הה' ב"ג לטוב, ואמר כי בזקן העצב הזה מצא את רוח החיים של עם עולם. ב„אוצר הספרות" [שנה א', תרמ"ז, עמוד 71], הדפיס המו"ל: „תולדות הה' ב"ג מפאריז". כן נדפס תולדותיו בקצרה בספר „כנסת ישראל" להה' רש"י פין ז"ל [אות ב' עמוד 181]. וכמה פעמים נדפסו אדותו מאמרים לשבח במ"ע „ארכיו איזראעל." ו„אוניווירז. איזראעל.", ועוד בכמה מ"ע לבנ"י היו"ל בחו"ל.

מאמרים למאות נדפסו ממנו ב„המגיד" ו„לבנון" ובכל מה"ע העברים שיצא לאור עד יומו האחרון. זמן קצר קודם מותו הדפיס מאמר יקר ב„המגיד" בשם „אגרת הפטירה", שבו לקח את ברכת פרידתו מאת קהל קוראי „המגיד", כי לבו נבא לו כי קרוב קצו לבא. ושמונה ימים קודם מותו, כתב מכתבו לרעו וידיד נעורו הה' ר"ש זק"ש נ"י, ויבקש ממנו כי ימהר לבא אליו לקחת ממנו ברכת פרידתו לעולמי עולמים, כי הולך הוא בדרך כל הארץ.

---

[22]) הוא ערך איזה מאמרים קטנים בל"א במ"ע «Orient» של הד"ר פירסט. ואחד ממאמריו הנכבדים בל"א שנדפסו במ"ע הנ"ל, נקוב בשם: „בעמערקונגען אוף דען קאלענדער־בערעכנונגען דעס העררן פראפעססאר לואצאטא אין Nr. 27 אריענט 1846", שנדפס בגליון 31 שנת 1846, ע"ש.

כמעט לכל חכמי פאריז עזר ב״ג בחקירותיהם בחכמת ישראל; מפעלי מונק, דירנבורג, שוואב וכו׳ יורו לו ע״ז.

ואלה הן מעשי ב״ג בספרות העברית; ספריו מעשה ידיו ותוצאות לאור פעל ידי חכמינו הקדמונים ז״ל.

א) הראָנאָלאָגישע טאַפעל צור בערעכנונג דעם קריסטליכען קאַלענדערס פיר דיא גאנצע יוליאנישע פעריאָדע, בערעכנעט פאָן בערל גאָלדבערג קאָניגסבערג 1842. [געדר׳. בייא ע. י. דאַלקאָווסקי 1/8 ,16 .P].

ב) הראָנאָלאָגישע טאַפעלן צור איממערוואָהרענדען בערעכנונג דעם יידישען קאַלענדערס פאָן בערל גאָלדבערג אויס נייאשטאָדט אין פאָלען, קאָניגסבערג 1842 1/8 ,16 .P [23]).

ג) קונטרס מסוד חכמים. קאַלענדער דער איזראעל. וויססענש. דאַרגעסטעללט נעבסט פיעלען הראָנאָלאָגישען טאַפעלען צור בערעכנונג דעם יידישען קאַלענדערס, ברלין תר״ג.

ד) מסוד חכמים. באור על לוח העבור עם תרגום אשכנזי, ברלין תר״ד.

ה) יסוד עולם. לר״ יצחק ב״ר יוסף הישראלי ז״ל. על חכמת התכונה והעברונות בתקון ותוספת החסר בדפים ברלין תקל״ז עם מבא והעתקת הספר בלשון אשכנז מאת ר״ד קאססעל ועם תוספת לוחות וציורים ע״י בער גאלדבערג, שני חלקים [24]).

ו) חפש מטמונים [25]). קבץ דברים יקרים כמטמונים מכ״י עתיקים לחכמי ישראל הקדמונים ז״ל. א) תשובת רש״י ורבותיו ז״ל אשר העתיקן ב״ג מכ״י ישן על קלף; ב) תשובת רב שרירא גאון, אשר העתיק מכ״י ישן על קלף אשר היה תח״י הד״ר היינעמאנן, ובהערות מושכלות מאת ב״ג ובתקונים הרבה מאשר נדפס בס׳ „יוחסין״; ג) הרת מוסר בשם „חי בן מקיץ״ המיוחסת להראב״ע ומבוארת מאת הרוו״ה ז״ל; ד) משלי מוסר בל׳ סורית בשם „מתלי דסופית״; ה) הערות ותקונים לתשובת רש״י ורב שרירא גאון מאת ב״ג ז״ל; ו) פיוט אחד ממחזור ב״י אלגיר מאת ר׳ יצחק אבן גיאת ז״ל, עם פי׳ עליו מאת הרב ר׳ שמעון בן צמח דוראן הראשון ז״ל (אשר העתיקו הה׳ ר״ז כוכב-טוב ע״ה ממחזור אלגיר שהיה ת״י הד״ר מיכל זק״ש ז״ל).

ז) ספר רסאלה אלחכים, בל׳ ערבית מאת ר׳ יהודא ן׳ קריש ז״ל, הו״ל ב״ג ביחד עם הכהן המלומד בלה״ק המכונה Abée Bargés, ע״פ כ״י אוקספורד, פאריז תרי״ז [26]).

---

[23]) הספרים הקטנים האלה יקרים המה מאד במציאות ונמצאים בידי עם הערות והגהות בעדי הגליונות בעצם כ״י ב״ג ז״ל.

[24]) חלק הראשון נדפס בברלין בשנת תר״ו והחלק השני נדפס שם בשנת תר״ח דפוס יפה וונהודר.

[25]) ונמצא הס׳ „חפש מטמונים״ עם הגהות הרבה בעצם כ״י ב״ג תחי החי ר״מ ערלאנגער נ״י.

[26]) מראש הספר נדפסו תולדות המחבר מאת ב״ג ומסיים הקדמתו בזה״ל: והיה אם

ה) ספר ברכת אברהם. הוא ספר תשובות לרבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל [27]. היו בכתובים זה שש מאות וחמשים שנה והועתקו מספר כ"י אשר נמצא באוצר־הספרים הגדול אשר באוקספירד ע"י איש בער גאלדבערג בעיר פרים והובא לדפוס בפעם ראשונה בהשתדלות כ"ה אליעזר זילבערמאנן. ליק בשנת הכתי"ר לפ"ק.

ט) ספר עט סופר לרד"ק ז"ל [28]. נעתק מגליון תנ"ך גדול ישן נושן הנמצא באוצר־הספרים בפאריז יצ"ו ע"י ב"ג ויצא לאור בפעם ראשונה ע"י חברת מק"נ, ליק הרכ"ד.

י) ספר מעשה נסים הן הנה שאלות רבנו דניאל הבבלי על ספר המצות של הרמב"ם ותשובות רבנו אברהם בנו של רבנו משה מיימון על השאלות. חבר הספר הזה בל' ערבי ונמצא בכתובים באוצר הספרים באוקספורד, מועתק מהכ"י גם מתורגם עברית על ידי ב"ג. יצא לאור עולם בנדבת השר וגדול ליהודים מו"ה נסים שאמאמא קייד ז"ל פאריז תרכ"ז.

יא) ספר הגין. על תגי האותיות אשר בספר התורה נמצא כתוב הדור

אמנה הן בעיני אנשים וחדש, אז לבני ישראל יהיה אור במושבותם כי יתגלה לעינם ספר השרשים לר' יונה בן גנאח בל' ערבי וספר הערוך על התלמוד ונ' הגהות ירושלמי ועוד ספרים רבים וטובים ע"י איש כזה והוא דוב גאלדבערג כותב באחרית ימי ניסן שנת תרי"ז לפ"ק פה קרית מלך רב פריס.

[27]) ההוצאה הזאת נדפסה כלה בבית הדפוס בליק והס' נדפס פ"ב והרב הג' ר' אליה יעקב חיים האבד"ק דק"ק זגין במחוז פוזנא, כתב עליו הערות בהוספה ל"המגיד" משנת תר"ך Nr 9 ונדבק הגליון הזה על הס' „ברכת אברהם" אשר בידי.

[28]) העתקת הכ"י הזה היתה שלא בדיוק ובשגיאות הרבה; וכפי הנראה לא העתיקו הח' ב"ג בעצם כתב ידו ורק העתיקו למענו בשכר אחד מהבחורים מלו"פ שיצאו ובאו בביתו תדיר. אמנם החכם המנוח ר' רפאל קירכהיים נ"ע מפ"ס דמיין, הראה בו החסרונות במ"ע „המגיד" שנה ששית 14—4 Nr במאמרו הנקוב בשם „חסרונות למלאות" והסיר ממנו הקמשונים והחרולים שעלו בו באשמת איזה מעתיק בלתי רגיל במלאכת ההעתקה מכתב לכתב וז"ל שם: „החבור „עט סופר" הוא מראה נאולים אשר הוציאה ממסגרתו חברה „מקיצי נרדמים" וכל הקורא בו יכיר כי לאמו מקונה רד"ק ואין בו יד נכר אשר הוסיף בו דבר אבל סופרים עצלים הסרו וגרעו שורות ותיבות והחליפו לטעמים הפסוקים כעין מה שקרה ברוב חבורי קדמונים אשר עקרו הסופרים ממקום גדולתם ובתלום בשולי יריעות של כתבי קדש, ומזה יצאה המבוכה, והיה המישור לעקב ודרך המלך לארחות עקלקלות. ובכל זה לא לבוא עשה עט סופר לעולה בחרו ויאבד! כי גם עתה מימי ילנה לקרבן עולה, אם יבאו הבוגים לסקלו מאבן הטועים וימלאו החסרונים מן הבא בידם, והוא ספר מכלל כי בו נכלל אות באות כל מה שעשה עט סופר, ורק דברי המסורה אשר העתיק לטעמים במכלל בקצרה הביאו בעט סופר בארוכה; אבל גם במסורה שלטו ידי הסופרים, וגבהת מראיה לא תאר ולא הדר לה. — ובזה קמנו אנחנו במסורה מרעים, לפני הספר איש מעל אחיו, לעבר היריעות האלה מבזמיון, מהחסרונות ומהשמטות ובמגהה־אמת הזה יכפר עון הסופרים" — עכ"ל הח' ר"ק נ"ע. ועי' במ"ע „המזכיר" לרמש"ש משנת תרכ"ה Nr. 44.

באוצר הספרים פה פריס ונוסף לזה הנמצא נכבדות מדובר על תגי האותיות זעל ספר תגין בספר „בדי ארון" ו„מגדל הננאל" אשר חברו רבנו שם טוב בן אברהם וכו' נעתקו ע"י איש ב"ג. פאריז בשנת זכת"ר.

יב) אגרת רב שרירא גאון [29]. הוצאתיה לאור ע"פ הנוסחאות הנכונות בכ"י שונים בתקונים והערות עם הארות ביד ה' הטובה עלי דובער גאלדבערג המכונה ב"ג. מאינץ תרל"ג.

יג) ספר הרקמה [30]) חברו בל' ערבי הרופא והמדקדק רבינו יונה מרין אבן גנאח ומתורגם עברית מאת החי יהודה אבן תבון, הוצאתיו עתה לאור ע"פ כ"י אשר באוצרות ספרי פאריז אני דוב גאלדבערג מתוקן ומוגה ומצוינים כל הפסוקים על מקומות מושבותם ע"י רפאל בן שמעון קירכהיים. פראנקפורט תרי"ו.

יד) ספר זכרונות חברו המדקדק ר' אליהו ב"ר אשר הלוי האשכנזי ז"ל הוצאתיו לאור מכ"י אשר באוצרות ספרי פאריז אני דוב גאלדבערג, חברת ראשונה פ"פ דמיין תרל"ה.

טו) ספר חיי עולם. יו"ל בכל חרש כ"י ישנים ויקרים מחכמי ישראל הקדמונים אשר לא באו עוד בדפוס ע"י ב"ג ור"מ אדעלמאן. חברת א' תכיל: א) מסע אליהו פיסרון; ב) תשובת רש"י; ג) תשובה מר' גרשון מאור הגולה. פאריז התרל"ט.

טז) סוד העבור. מאמר נכבד יודיע סוד השבון תקופות ומולדות מאת ד. ב. גאלדבערג המכונה ב"ג בשנת פ"ג לימי חייו, ה"א פארים תרמ"ג.

בן החל להו"ל הס' „בלילא ודימנא", שהעתיק למענו בנו ר' אלכסנדר, ולא הדפים ממנו רק קונטרס אחד מן ח' עמודים, מפני חסרון הוצאות הדפוס: וגם מס' הזכרונות להראב"ה, לא הדפים רק קונטרס א' מן כ"ה עמודים, עד אות „אגבר". ועי' במ"ע „המגיד" שנה עשירית צד 141. אנכי הכותב תולדותיו, זכיתי להו"ל הרבה מאמרים ממנו, שהשאיר אח"יו ברבה בכ"י, בשם „מכתבי ב"ג ז"ל", במ"ע „המגיד", „העברי", „הציון" ו„אוצר הספרות" [שנה ב', מן עמוד 205 עד 214]. וגם המשכיל הר' ריעאן קריפפע נ"ע, הדפיס ממנו מאמר גדול בהמשכים במ"ע „המליץ" [שנת הכ"ז מן גליון 100 ולהלן] הנקוב בשם „כזה יתנו", על ארות עניני מדות ומשקלות שהעתיק ב"ג מכ"י אוקספורד ממחבר בלתי נודע. זולת הספרים היקרים האלה שזכה ב"ג להו"ל בחייו, עוד השאיר אחריו ברבה ספרים בכ"י, וגם העתקות מספרי כ"י אשר בבתי-אוצרות הספרים, והמה ת"י הר"מ ערלאנגער, שזה"ה, גינצבורג, מעוצבאכער, ועוד אצל חכמי חו"ל.

תמונתו של ב"ג שאני נותן פה לפניכם קוראים נכבדים. נדפסה בשנת השבעים לימי חייו — תנצב"ה.

פאריז, ה' כ"א טבת התרנ"א.

---

[29]) ספר אגרת רב"ג עם הגהות כ"י ב"ג שלחתי במתנה אל ה„בריטיש מוזיאום" בלונדון.

[30]) ספר הרקמה עם הגהות כ"י ב"ג נמצא תח"י הר"מ ערלאנגר ס"יו.

זכרונות.

מאת יוסי זעירא.

I

תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

נהירנא כד הוינא טליא...

את זה לעמת זה עשה לי אלהים. אבי היה רך כקנה, חוט של רחמים היה מתוח על כל תהלוכותיו עמדי ומעולם לא הקניטני, ואמי התנהגה עמי במדת הדין, ובעד כל חטא שחטאתי, בזדון ובשגגה זרקה בי מרה ותפליא את מכותי ותדקדק עמי כחוט השערה. ובכל זאת הייתי רגיל לעזוב אהלי בית אבא ולהתקרב אל סינר אמי, ובכל האימה שהטילה עלי לא זזה ידי מתוך ידה. אם יפלא הדבר הזה בעיניך הקורא, לא יפלא בעיני. הספורים והאגדות והמעשיות שהיו שגורים על פיה ותספרם כל הימים באזני רעותיה היו לוקחים את לבבי. אהבתי מאד את כלי שעשועי וצעצועי שהייתי בונה עולמות מהם ומחריבם, אך חבה יתרה נודעת בי לספורי אמי, חבה יתרה וגדולה מחבתי לרעי ואוהבי שהייתי קופל את בגדי ורץ אחריהם. ובשעה שפתחה אמי את פיה במעשה שהיה או שלא היה עזבתי מיד את כל הללי עולמי הקטן והייתי משוקע בספוריה, אשר התיצבו כמו חיים בדמיוני.

בימים ההם הייתי כבן חמש ולא ידעתי עוד כתב ולשון, ובשעה שנכנסתי ולמדתי לקרוא אשורית, חלתה אמי ותפול למשכב וספוריה היו הולכים הלוך והסור, השבעתי את רעבוני בספורי מעשיות הכתובים בשפה המדוברה. מיהי היה רופס בימים ההם ועל כל מרחק כף רגל מצאתי דברים סתומים והתומים שלא הייתי תופסם כלל, וכל אלה קראתי לפני אמי והיא בארה כל הדבר הקשה, ועי"ז השתלמתי בקריאתי, עד כי גם החמורות היו בעיני כקולות, כאשר החלותי ללמוד ולהבין את ה„חומש" וכל האבות והאבות לא היו מוזרים לי והייתי בקי בהם ובשטותיהם, מצאתי לי כר נרחב בספרי בעלי האסופות אשר לבנות ישראל: „צאינה וראינה", „נופת צופים", ו„מנורת המאור" והייתי שוקד עליהם יומם ולילה, וכאשר גערה בי אמי בנזיפה על קריאתי המכלה את אור עיני הייתי מתגנב להדר המבשלות והייתי קורא בקרן זוית, כי בספרים ההם היו כל תיי רוחי, ועי"כ קמצתי מהפרוטות שנתנו הורי בין הפרקים, וקניתי לי ביבליותיקה קטנה, שבה נמצאו „קהל הסידים", „ספר הישר", „יוסיפון", „גדולת יוסף", כלם כתובים בשפה המדוברת.

בתאותי זאת הייתי נתון ראשי ורבי.

אחר הדברים האלה, כאשר גדלתי בשנים והייתי לבן־שבע, נפתחו לפני שערי הגמרא. רבי היה מצוה ועומד מאבי להתקיף עלי משנתי החרשה, ולהסיח דעתי מן ה„מעשיות" המבטלים אותי מלמודי. רבי מצדו קים מצות אבי עליו כהלכתה וספה לי כתורא גמרא תמורה כדי להטריד אותי מעולם הספורים והמעשיות; אבל כיון דדש דש, ואחרי אשר אהבתי את הספורים לא הצליח בידי רבי להסירם ממנו ומכל השעור שהיה שונה לי בבהונית ידיו לא נשארה רק המשנה בלבי. כלומר: ספור המעשה, וכשבאתי אל השקלא וטריא של הגמרא לא מצאתי את ידי ואת רגלי ולא ידעתי מאי דקאמרי רבנן, לא ידעתי לא חפצתי לדעת, אם כי היה מתן שברי בצרי...

בנוהג שבין המלמדים, כשמתחילים ללמד גמרא לבר בי רב אינם פותחים ברישא של המסכתא, כי אם מהמצעתא, והולכים מטעלה למטה. גם אנכי החלותי מפרק „המפקיד" עד שבאתי אל „שנים אוחזין"

„שנים אוחזין בטלית זה אומר אני מצאתיה, וזה אומר אני מצאתיה", האין זה „מעשה" יפה? שנים רוכבים על החמור. האין זה מעשה נפלא? המשנה הזאת לקחה את לבבי וברגעים הראשונים נקלטה במוחי, אבל כשירדתי לים התלמוד נלאיתי להבין ונתבלבלתי, ואפנה אל רבי בשאלתי, רבי! הלא מהמשנה לבד הננו יודעים את ספור המעשה כהלכתו והגמרא למה לנו?

— טפש — ענה לי רבי בקריצות עין.

— זאת ועוד אחרת, הוספתי לשאול, המשנה מספרת כי שנים רוכבים על החמור, ומדוע תסתום ולא תפרש מי הם הרוכבים: ראובן ושמעון, או מנשה ואפרים?

— טפש! —

— אבל איני יודע טעמו של דבר!

— טפש! יודע אנכי כי אוהב אתה רק מעשיות! יודע אנכי! —

— אבל, הוספתי לדבר ולא כליתי את דברי.

— טפש! הנך חושב כי הכל כ„החומש", אבל החומש להור והגמרא לחוד —

— האם הגמרא לא תורה הוא? —

— טפש! גם היא תורה היא, גם היא נתנה למשה מסיני, אבל ה„חומש" הוא תורה שבכתב וה„גמרא" היא תורה שבע"פ —

— ומדוע פליג הקב"ה ולא נתנן בבת אחת? —

שאלתי זאת שנשארה לפי תמי הרעישה את רבי אשר הלך לבטח דרכו ולא ידע כלל מה טיבן של השאלות האלה, ויגער בי בנזיפה: „חדל לך לשאול! פתח פיך ולמוד ואל תפנה לבך לבטלה. עתה עודך נער וכשתבוא בימים תדע ותבין הכל, אבל עתה שום אל הגמרא עיניך".

בדברים האלו דחני רבי אבל בלבי נקפה שאלתי זאת ימים רבים.

* *
*

מי שלא היה בדובבה, מתא דיתבה על נהר יתרון ועל מי מעינות, בשנת המשת אלפים שש מאות ושלשים ושתים ליצירה ב„הושענא רבה" לא ראה שמחה מימיו.

החמה יצאה מנרתיקה להאיר לעיר הובבה ולדרים בה, וקויה חמופזים נפלו על כתלי הבתים אשר לבשו לבנים לכבוד החג. כל יושבי העיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, כלם מפוזים ומכרכרים ברחובות קריה ועוטרים את התפה הירוקה הפרושה על גבי כלונסאות ארוכות הגבוהות מכל העץ. קול תוף ועוגב ישמע מסופה של העיר ועד סופה. הקול הזה הוא קול שמחה, קול תרועה. ההלוך עובר לפניהם, רוקד ורוקע ובידיו אורים גדולים. שרגא דטיהרא! לשמחה מה זו עושה?

ספר חדש, ספר תורה יובא היום בארון! התורה הקדושה לכל עדת ישראל. ומי זה לא ישמח? מי זה לא יצא לשמח את לבו ולכבד את התורה באורים? כל העם במחנה, גם השפחות והאמהות הנכריות לקחו את הילדים הקטנים על זרועותיהן ותצאינה לראות בשמחת העיר.

רק שם בירכתי העיר, בבית „איש חסיד בלי מזון" יושבים כשלשים אנשים על סביבות השלחן, יושבים ומשוהים ופניהם מפיקים עצבת. מאריה דאברהם! מדוע פורשים אלה את עצמם מן הצבור? מדוע יושבים הם עטופים כאבלים? הלא הרי שמחות יש כאן, שמחת הרגל ושמחת התורה? והיושבים הללו הסידים המה, חסידים ואנשי מעשה!

אמנם כן, תרי שמחות יש כאן, אבל גם תרי כתות הסידים יש כאן, ואינן נוחות זו לזו ולכל אחת רבי בפני עצמו ובית תפלה בפני עצמו, ואיככה יקחו הסידי תולין חלק בשמחת התורה הכתובה בעד חסידי קרובץ, ששונאים להם מתמול שלשום? לא! אינם יכולים לשמוח בשמחתם ובשמחת תורתם! אך איככה ישבו שוממים בלא מעשה בעת שהסידי קרובץ שמחים וצוהלים?

— הסידי קרובין שמחים וצוהלים והמה מחשים! אמנם היין הוא תבלין לשתיקתם, אבל הלא חסידי קרובץ שמחים שמחת מצוה, שמחת תורה — ומדוע לא כתבו גם המה ספר תורה? מדוע יעמדו הסידי קרובין בראש?

מחשבות כאלו עלו אז בלב המסובים ויתעצבו, אבל את אשר לא נעשה אין להשיב, ואי אפשר הדבר לכתוב ספר תורה על רגל אחת, ועליהם לשבת דומם ולהשות והסידי קרובין ימלאו עליהם שחוק פיהם.

פתאום התעורר „החסיד בלי מזון" ממושבו ויפתח את ארגז ספריו בפנים צוהלים, ויאמר: שמעו נא רבותי! אתם ידעתם את רוע מעמדי, ובכל זאת יקרים לי ספרי כבבת עיני ומה גם הש"ס הזה, אשר ירושה ונחלה הוא לי מבית אבא, ש"ס קדוש וטהור שנדפס בסלוויטא, ש"ס שאומרים עליו שגם להקטן מסדריו היה גלוי אליהו, את הש"ס הזה הרני נותן במתנה גמורה לבית התפלה שלנו ואותו נוביל בתפים ובמחולות, כי מדוע יגרע חלקנו מחלק חסידי קרובין? המה מביאים היום לבית מדרשם תורה שבכתב ואנן תורה שבע"פ. קומו, אחי, התעוררו! יין! מהורות!

עד מהרה הביאו גרבי יין וישתו ההסידים ויצהלו ויובילו את הש"ס לבית הפלהם, ויקיפו את הבימה בקול רעות ושמחה, בהתעוררות והתלהבות גדולה, וגם רבי בתוכם, רוקד וצוהל והולך במחולות.

אנכי עומד ורואה במחזה ומתבונן בדבר ויראני רבי וימשכני אחריו ויאמר: טפש! היודע אתה מדוע לא נתנו התורה שבכתב והתורה שבעל פה בבת אחת?...

II.

אוכמתא וחורתא.

עברו ימים רבים.

מחלת אמי גברה מאד... מכאוביה עשוה כבברה ותמת ותשאיר אותי זאת אחי ואחיותי לאנחות. אבי התאבל עליה ימים רבים, כי אשה בשרה היתה ותעשה את רצונו בכל עת. אך בכלות ימי האבל לקח לו אשה חדשה וימצא נחס. האשה החדשה הזאת הביאה אתה צרות היות לבית אבי, את בנותיה מבעלה הראשון, אשר אכלו את לחמנו בכל פה. האשה הזאת ילדה לאבי בנים ובנות, ואבי דלל בימים ההם מאד, כי נכסי מלוג של אמי הלכו לאבדון ומשמרתו מצא את פרנסתו במדה מועטה מאד, כי „על ישראל שמריו, על שמריו פרנסתו", ורק אל „השאור שבעיסה" היו עיניו נשואות, עינה של אשת אבי היתה צרה באורחים כמונו, כי ראתה כי דוחקים אנחנו את רגלי בניה ובניתיה אשר הביאה אתה מבעלה הראשון, ותחל להיות „צופיה הליכות ביתה", ואם כי מסרה את כל מפתחותיה לידי המשרתים והאמהות, אך המפתח של האוכלין והמשקין היה תלוי על צוארה, וכל מה שאכלנו משלה היה במדה ובמשקל.

עברו ימים רבים וממציאי החדשות המציאו עוד חדשה אחת, כי השמרים אינם מחויבים להיות דוקא נוזלים כמים ונמכרים במשורה ובחכתין, כי יכולים הם להיות גם יבשים ונחתכים באיזמל ונמכרים במשקל, ותיכף החלו בני העיר להביא להם שמריהם מן הכרך הסמוך, ואנחנו החלונו לדקדק דקדוקי עניות. לשוא גער הצדיק ביושבי העיר שלא יקפחו פרנסת רבם, לשוא נסגר המקוה שלשה ימים רצופים, וה„חלפים" נגנזו לשבוע ימים ולא שחטו אלא ליולדת ולהולה, לשוא פסק אבי להורות ולדון. כל אלה לא יכלו לעמוד בפני ההמצאה החדשה, אחר שבולי עלמא לא פליגי שיבש ולה — יבש עדיף.

ובכן ירד אבי מפרנסתו ויהיה היי צער. אמנם בכל רוע מעמדו לא שמע לקול אשתו אשר בקשה ממנו לאסור לגמרי את השמרים היבשים אשר יצא עליהם לעז מחשש תערובות הלב, באמרו: כי גזרה היא שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, ומוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, ומה גם כי החשש אינו וראי, ואין הכם אוסר לעצמו. העניות גברה בביתנו והבנים פרו ורבו. העוללים שואלים ללהם ובעודו בכפם יבלעוהו. אך הלחם מאין ימצא? המן הגורן או מן היקב? האם מן השמרים הלהים אשר אין להם קונה? כזאת השכה אשת אבי ותבקש ותמצא התבולה לאפות לנו להם שהור, להמא עניא, מקמה שאינו מנופה גם בנפה אחת, ואנחנו המפונקים היינו מוכרחים לאכול את הלהם הזה אשר הגרים בהציץ שנינו. — הקב"ה ענש אותנו בלחמא עניא, אך הקדים רפואה למכה ויתן לנו את יום השבת שבו אכלנו להם לבן. ואף עוד זאת, גם ביום הששי לא נפסק הלהם הלבן מעל שלחננו, ובכן תבינו בעינים כלות כל ימות השבוע להני

תרי יומי. אבל עברו ימים מעטים וגם לדבר הזה לא הספיקה פרנסת אבי, ומה תעשה אשת חיל? לעשות את יום הששי חיל ככל ימות השבוע אי אפשר, כי מנהג ישראל תורה הוא, וכל בני ישראל אוכלים ביום הששי לחם לבן, אבל לקיים את המנהג הזה גם כן אי־אפשר לה, כי אין הקומץ מספיק. ומה עשתה? פלגה, וכרוז יצא לכלנו, כי ביום הששי בבקר נאכל לחם שחור, ובסעודת הצהרים נאכל לבן, ועלינו היה להכות עוד שש שעות. אבל אנכי ואחי הצעיר ממני לא שמנו לב אל הרעב אשר הציק לנו ביום הששי בבקר ולחם שחור לא אכלנו ונחכה עד הצהרים כדי שנאכל לחם לבן לתיאבון. — ויהי מקץ. בשבת זו גבר הקור מאד והשלג השליך קרחו כפתים וצנה אחזתנו כלנו; גם הבצק התקרר ולא הספיק להחמיץ ויהי הלחם לאבן, ויהי קשה להעכל. עברו ימי השבוע הנורא ויום הששי בא. אבל היום הזה הוא יום עבודה לאבי, היום קצר והמלאכה מרובה, וע״כ השתדל לגמור הרבה מלאכות עוד קודם תפלתו, שלפי רעת החסידים כל שעה זמנה היא. גם כי ביום השכים אבי בבקר, נטל את צפרניו, טבל טבילת שחרית ויעביר את ה„סדרה" שנים מקרא ואחד תרגום, גמר את השעור הנשאר לו מה„חק" וה„זוהר", השחיז את הסכין וסנן את היין ואח״כ הלך להתפלל. כבר עברה השעה השתים עשרה והוא לא בא עוד ואנחנו מחכים עליו בכליון עינים. —

האח, בא גד! אבי שב מבית התפלה! מפה לבנה כשלג פרושה על פני השלחן, הקערות מוצגות והכפות מונחות והכל מוכן לסעודה. באמצע השלחן מונח לחם גדול לבן עגול ככדור והכל עולה עד הספון; סמוך לו על מחתה ערוכה בשר צלי ומבושל. אנחנו רחצנו ידינו במשפט ונברך ברכת „המוציא". אנכי לקחתי לי מזלג ואתחבהו בחתיכת בשר ואת ידי השנית פרשתי על הלחם ובלמוסי נוצץ משתי עיני... אך פתאם אחז אבי בשתי ידי ויעצרני ויאמר אלי: רואה אנכי בך, בני, כי תאות הלחם הלבן גברה עליך מאד, ולא יאי תאוה לישראל, ומה גם תאוה גרגרנית, שרבים חללים הפילה. כל בן ישראל צריך לכבוש את תאותו ולהגביר יצרו הטוב על יצרו הרע. עתה, כאשר גברה עליך תאות האכילה, עתה עליך לעצור ברוזק ולדחות את האכילה עוד להצי שעה. זאת היא תעודת כל בן ישראל: להגביר את ההורתא על האוכמתא, את היצ״ט על היצ״ה. כדברים האלה דבר אלי אבי ועיניו הפיקו... אבל נשבע אני לפניך, קורא יקר, כי קשה עלי לסמן את מבטו של אבי באותה שעה, אבל עודנו נצב הי לפני...

III.

מיתתו של צדיק.

זוכר אנכי את מורי ומדריכי, ובראשם את מורי שמואל הקטן, שהיה מלומד בנסים והיה מרעיש בכל פעם את לבבי במעשיות וספורים מחיי הצדיקים שיצק מים על ידם. ועודני זוכר את הדמעות שזלגו מעיניו כד הוי מטי לספור על אדות מיתתו של צדיק, שאם שהיה מחזרו מאה פעמים ואחת, בכל זאת לקח בכל פעם את לבבי. בספור הזה יש אליה וקוץ, נפש ישראל טהורה ותמימה ונפש ישראל

לחמא, שבודאי לא עמדו אבותיו על הר סיני וע"י נתגלגלה שבועה לאותו צדיק שבועת שקר. — היום רד ויבוא הלילה. בכל בתי אילון העלו נר. אור וחיים בכל רחובותיה, רק שם בירכתי הכפר, בארמון האדון, לא העלו עוד נר והאציל יושב בחדרו תפוש במחשבותיו וצלול בדאגותיו, עתר ענן הקטורת עולה מפיו, עיניו שקועות ומצחו מתקמט וחושב והוגה במה להציל את כבודו? פתאום עלה רעיון על לבו, ויצו להדליק את הנר ולקרוא אליו עד מהרה את היהודי ידעיה.

„היהודי הערום הזה יוציאני מן המצר, כי אין מכה וצרה אשר היהודי לא מצא להן רפאות תעלה" —

עברה ישעה תמימה וידעיה בא. הוא גבן ושערותיו פרועות.

— למה נקראתי עתה אל אדוני, ובמה אוכל לשרתו? — שאל ידעיה.

— ידעיה יקירי! הצילני מן הפח אשר נפלתי בו באשמת אחד מאחיך.

— ומה אוכל לעשות?

— כל תוכל, אם תחפוץ.

— איני יודע! —

— ידעיה יקירי! יודע אנכי כי שאר רוח לכם היהודים, כי אין כל דבר נמנע מכם; אנא הוציאני מן המצר וביתי יהיה פתוח לפניך. —

ידעיה חשב מחשבות רגעים אחדים ואחרי כן השפיל מארץ קולו ויאמר: במדומה לי שיש עצה.

האציל קפץ ממושבו ויקרא בקול משתגע: הגידה, הגידה עד מהרה.

ידעיה חטט בראשו ויאמר: הלא ידעת כי שני צדיקים גדולים יושבים בתוכנו, האחד בסבּרַן והשני בברשד, והמה הלא לא ישבעו לשקר, ע"כ הטל עליהם אותה שבועה ואז אבטח כי יצא כאור משפטך. פני האציל נהרו מרוב שמחה ויודה לידעיה בעד עצתו, ובבקר השכם צוה לרתום את מרכבתו ויסע לבית חוקר הדין ועד מהרה יצאו הרצים דחופים והדת נתנה, כי רבי רפאל מברשד ורבי משה מסברן מחויבים להשבע כי היהודי משקה לא חטא ולא אשם בדבר הסחורה האסורה... טוביה חמא וזיגוד נשבע! השבועה הזאת היתה סם חיים להאציל בעצת ידעיה.

* * *

הדת נתנה.

הצדיק רבי משה מסברן היה איש ירא אלהים וסר מרע והיה רחוק גם מנדנוד של שקר, אבל בראותו כי רעה נגד פני הנאשם משה ודמו בראשו ובחייו תלויים חיי אשתו וילדיו, פסק שלא כמאן דאמר תקוב האמת את ההר, כי פקוח נפש דוחה את הכל, ויחקור וידרוש וימצא לו אילנות לתלות עליהם ויורה היתר לעצמו לקבל עליו אותה שבועה. ואם באמת יש חשש איסור, גמר רבי משה בלבו, מיטב לי שאבד כל ימי בגיהנם ואציל נפש אחת מישראל. אבל רבי רפאל מברשד שהעמיד את כל החסידות על המדות וכל המדות היו תלויות על אצבע אחת, על האמת, הוא ברח מהלך חמש מאות אמה גם מצלו של שקר ולא יכול לקבל עליו אותה שבועה, ויעמוד על דעתו, כי מוטב שתעקרנה נפשות אחדות מישראל ולא תעקר אות אחת מן האמת.

אשת משה הנאשם וילדיה לא נתנו דמי להם ויפצרו ברבי רפאל ויבכו עליו ימים רבים השכם והערב כי יורה היתר לעצמו והוא, הרחמן קָזה שלא השיב פני איש מעידו והיה מוכן להפקיר את נפשו ומארו בשביל דמעה אחת בעיניהם של אחרים, הקשיח בפעם הזאת את לבבו. אמנם המה לא אמרו נואש ולא נתנו לו מנוחה, ובהגיע היום האחרון, שלמחרתו היה מועד השבועה, בכו עליו תמרורים ולא זזו מביתו כל היום.

הלילה בא, השמים התקדרו בעבים, והגשם יורד בחזקה, הרוח מתחולל והסער סוער, העיר ברישד שוממה וחשך וערפל בכל רחובותיה, רק באחד הבתים הקטנים העומדים במורד העיר דולק נר קטן של חלב ואורו נוצץ מבעד חרכי החלונות. באחד מחדרי הבית הזה, חדר צר ושפל, שוכב במטה של עץ לבנה, מטה שבורה ואסורה בעבותות, איש קטן הקומה רזה ודל בשר, לחייו שפו, שניו נפלו ועיניו נמקו בחוריהן, האיש הזה שוכב בפשוט ידים ורגלים ובגנונו למעלה, קטן ודל הוא האיש הזה יבש כעץ יבש ומשול כחרס הנשבר, אבל במצחו הקטן והקצר נובע מעין המחשבות ולבו הנשבר הוא קן לרגשות נעלים וקדושים, האיש הזה הוא רבי רפאל מברישד.

כשעה שלמה שכב כגולם מבלי הניע יד ורגל, ופתאם התהפך על צדו ויפקח את עיניו הקטנות, תוגה חרישית מרחפת על צלמו ועיניו מפיקות עצבון נורא, מצחו מתקמט ולבו הולם... יודע הוא כי יום המחרת, הוא יום הרת עולמו של יהודי, יהודי בעל אשה ובנים, והעולם הזה בידו הוא, בידו לחלצו מן המצר, בידו להציל את נפש היהודי ואשתו ובניו. אמנם כן, פקוח נפש דוחה את הכל, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא, וראיה לדבר, גם אותו צדיק רבי משה מסברן הולך להשבע, וחלילה לו לעשות דבר שלא כתורה, וצדיק זה שהתיר אין חברו רשאי לאסור אלא אם גדול ממנו בחכמה ובמנין, ואיך יכול ללבוש גאה וגאון למרות פסקו של רבי משה, והגאוה הלא מדה רעה ומכוערה, וכל אדם חייב לברוח ולהתרחק ממנה בכל מה דאפשר, כי אפילו משהו ממנה מביאה את האדם לגיהנום, ועליו להכין א"ע להשבע שבועת שקר; אך איך יעשה את הנבלה הזאת, אשר כל ימיו התרחק ממנה כמטחוי קשת? הלא מיום עמדו על דעתו התאמץ והשתדל לנבלה ולהשליך עליה שקוצים בעיני תלמידיו? להשבע לשקר? לאמר את ההפך מן ה א מ ת? להתכוון למרוד בהאמת בעוד שיודע דהוא אותה? מאריה דאברהם!

כל גופו חרד חרדה גדולה, סערות ראשו סמרו וארכבותיו דא לדא נקשן, כמה עמל ויגע לנקות את נפשו מן השקר! מעולם לא אמר על הן הן ועל לא לא בברור, מיראתו פן יתבדה, מימיו לא אמר שמעתי ראיתי גם על אשר שמע אי ראה, מיראתו פן הוליכוהו עיניו ואזניו שולל. מימיו לא לבש בגדים צבועים דמחזי כשקרא, מעולם לא הוכיח לאדם על כל דבר עברה לבר מן דבר עברה זה, בדעתו כי השקר הוא אבי אבות הטומאה ומקור כל פשע וחטאת, ושהאמת היא מקור כל קדש, יסוד כל העולם כלו. כל האנושיות, כל היהדות הצטמצמו אצלו בנקודה אחת, בהאמת, והיא היתה בעיניו חותמו של הקב"ה, יסוד היסודות ועקר העקרים, זוכר הוא איך החמיר במדה זו. עד כי כל תלמיד שעבר על מקצתה לא

נכנס לביתו, זוכר הוא כי ד׳ היה מוחל לאדם על כל עונותיו, אם רק מצא אותו זהיר באמת, ולא היה נושא גם פני צדיק וחסיד אם ראה כי גם שמץ של שקר דבק בו, כל ימיו היה מצטער על שפלותה של האמת ויפקיר את נפשו בגללה, ועתה הוא הולך להשבע לשקר! לא! לא יעשה את התועבה הזאת, אבל הלא דמו של היהודי יהיה נדרש מידו? והאשה? וילדיה? ואם כן מוכרח הוא לעשות כחברו רבי משה ולהשבע לשקר! עיניו כהו ועצביו התעוררו, קדחת אחזה את כל גופו, עוד הפעם הפך פניו למטה ויתאנח, אנחותיו יצאו מלבו, מנפשו, מתמציתו. „הסער מתחולל יהום הרוח״. הגשם מקיש בחלונות הבית ויחדור הביתה דרך הבקעים והשברים אשר בגג הבית, ואור הנר יחל לרדת והפשרתה להעמם, כבר הגיעה האשמורה השניה, עוד הפעם התהפך הישיכב על צדו, ומה ישנו פניו לרעה? עיניו נפלו וכמו זקנה קפצה על ישערות זקנו הקטן, פיו פתוח ושניו דא לדא נקישן; כגולם הוא שוכב על מטתו ולא יניע גם באצבע קטנה, כאלו אין בו רוח חיים, אבל לבבו הולם ורותח, לבבו בוער ומתעורר, וכמעט יתפוצץ לרסיסים, המחאה העזה והעמוקה נגד הדבר אשר עליו לעשות, המחאה הזאת עושה שמות בכל חדרי לבו. פתאום התעורר הגבן ויקפוץ ממטתו ופניו הפיצו זועה ויקרא בקול גדול: שקר, מפלצת, שטן המשחית, צא מביתי צא טמא! השמר לך, אל תגע בי... הוי ריחך נודף באפי, הנך מסריח, מרעיל, הנך מחניק אותי, ברח לך! צא! ובכלותו לדבר נפל מלוא קומתו ארצה. —

הגשם יורד, הרוח יליל והכלבים הנובחים יענו בקול לעמתו, רבי רפאל התעורר וישב על ספסל נמוך ויתן את קולו בבכי: רבונו של עולם! אבי כל בשר! אתה בחרתנו מכל העמים ותתן לנו את תורתך ובתורתך הקדושה כתוב לאמר: „אל תשקרו״. אתה נפחת נשמה באפי, ונשמתי זאת שומעת בקולך ושונאה את השקר, אתה יודע ועד וגלוי וידוע לפניך איך ברחתי מן השקר וכמה תלמידים העמדתי ולכלם הזהרתי לברוח מן השקר; גלוי וידוע לפניך איך מסרתי את נפשי רוחי ונשמתי להאמת, ועתה כאשר זקנתי ושבתי ורוב שנותי עברו עלי הבאתני לידי נסיון, נסיון רע ומר... אנא ד׳! קח נא את נפשי ממני. קחני מן העולם השפל ואל אראה ברעתי, קח את נפשי כי קצתי בחיים... רבונו של עולם קבל נא את תפלתי! ויפול על משכבו ויפרוש את כפיו וישכב מבלי נוע.

הגשם חדל לרדת, הסית הרוח שקטה, אבל החשך גדול מאד, גם אור הנר נתמעט והולך הלוך וחסור, פעם יוסיף אורו ופעם יתגבר, וכן יעלה וירד, רבי רפאל שוכב כבול עץ; קול דפקו חליש ועיניו סגורות... גם לבו ינוח, עוד פעם אחת אזר הנר שארית כחו, וברגע זה התעורר גם לב רבי רפאל, כמו קבל דחיפה עצומה פתאם כבה הנר וגם נשמת אותו צדיק כבתה עמו.

* * *

בבקר השכם בא המבשר לבית רבי רפאל לבישרו כי הנאשם מישה הודה על חטאתו, כי לא חפץ שתתגלגל חובה על ידו לישני צדיקי הדור; התלמידים מהרו לבוא להדרו של רבם לבישרו את הבישורה, אבל אחרו המועד כי כבר נפדתה נפישו ממועקה.

———

עַל שֻׁלְחַן הַסִּפְרוּת.

(מַעֲרֶכֶת סְפָרִים מְבֻקָּרִים)

מאת

י ב " ס.

„עס איזט ניכט מיינע שולד, ווען אלטע רעדען זיך
צום צווייטען מאלע הערען לאססען..." [Börne]

I לֹא דֻבִּים וְלֹא יַעַר אִי מִשְׁפָּט צֶדֶק (להוציא את צדקת הרב ההה"ש רבי אליעזר בר"ד הכהן צוויפעל ז"ל מדברי שוא ותפל אשר חפה עליו המשכיל ה' שאצקעס, ונלוה עליו עוד שלשה מאמרים הנוגעים אל זה האחרון) מאת אברהם דוב דובזעוויק, ברדיטשוב, בדפוס של יעקב שעפטיל, שנת תר"ן לפ"ק.

II בִּינָה בְּסֵפֶר אִיּוֹב אִי שׁוּט לַמְגַלְגֵּל (בו יבא זמן הבורו של הספר הפילוסופי הזה עפ"י הוכחות נאמנות בדברי הימים מסגנון לשונו ונאומיו ובו יבוארו מענה כל חבר וחבר מחברי איוב ודעת איוב בעצמי ויחוסם אל התשובות, אשר השיבו על השאלות האלה נביאי ה' הוזי יה, ואל התשובות אשר השיבו עליהן גדולי חקקי לב משנות דור ודיר עד היום, ובו יבוקר גם המאמר „השקפה על ספר איוב" הנדפס בהאסיף שנת תרמ"ו) מאת מ. ש. קאזרנאיה, ברדישוב. בדפוס של יעקב שעפטיל. שנת תר"ן לפ"ק.

הוי! ראשי ראשי!

הרי אני בא עתה במקלי ובתרמילי לפקח על עסקי הבקרת ולטפל במלאכתה, מלאכה שאין בה בעולמנו רק ד' אמות של כרחנות, ושהוא שם נרדף עם התול — לפי דעת רבי אלעזר — ובכ"ז הרני עצוב, נפשי עלי תשתפך ולבי דואב והרני צועק מרה: ראשי! ראשי!

ידעתי, קורא יקר, כי בישבך על שלחן הספרות לתהות על קנקני ספרים חרתין, רגיל הנך לשמוע מילתא דבדיחותא, וכל המרבה להתל, הרי הוא משובח בעיניך. ונותן אתה כברין דנרד למארי דביא, ובעוד שאזניך עשויות כאפרכסת, ורוצה אתה לבלוע הלצותי בנעימה, הנך רואה את פני המכורכמים ואת עיני הספיקות עצבון, האם לא תרתע לאחוריך מהלך חמיש מאות אמה?! האם לא תאמר: מרקא עצוב מר־בקרן דא — שלא כדרכו — שמע מניה, שלא בקרן הוא, ושאינו ראוי לאותה איצטלא, ושכל דבריו לא שרירין ולא קימין! ואם בעל נפש אתה, קורא יקר, ולא תמהר לפסלני לכהונתי בעמדך על רגל אחת, או לא תרצה להלבין פני כל כך, ברבים, תאמר בלישון תימה: כל עולמם של מבקרינו ישוי בבדיחות

ובקרן דא בצער, מה זאת? לעצבונו מה זו עושה? מאי טעמא? ומדוע נשתנו עליו סדרי בראשית?

לולא ידעת קוראי המותיב, שיאה עניותא לישראל, ושסופריו ומבקריו, וכל מאן דעסקין ב„הכתב ובהמכתב" נטלו תשעה קבין, מאותן העשרה קבין שירדו לעולמו, היית חושדני שיושב אנכי כחברי יפת המבקר, על שפת הים, וגליו המתגעשים שדוחין את האניות שבו יהלכון, מביאים לידי עצבות אסטנגים כמוני, שנפשי עלולה להתרגשות, אבל עכשו דמבקר עברי אנכי שאין כאן מקומי, ושחס ליה לזרעא דאבא ליתוב בדוכתא דא, תפרק לך בפשיטות, כי רחים בצוארי בשעה שהנני עוסק בתורה, ובאותה שעה שיצאתי לסבלותי יצאה בת קול מאתתי דנסיבנא בארכיסי ואמרה: עלובה האשה שנתחומה ממשכן בגדיה, ואבבא דבעלה לא חליף...

„וַתְּעִירֵנִי מִכְּתִיבָתִי. וַתַּרְעִים לִי פָּנִים
בְּתָפְשִׂי עֵטִי, בְּעָמְדִי עַל הַפֶּרֶק,
הַעֵת לְךָ לִרְכּוֹב עַל כַּנְפֵי רְנָנִים?
וּבְעַד כְּתָבֶיךָ מִי יִתֵּן לִי אַף אֲרוּחַת יָרָק?"

[ראבינאוויץ].

אבל הפרוק הזה לאו מלתא היא, כי שרוי אנכי בלא אשה, והעניות בעצמה היא דבר המצוי לסופרי ישראל ומבקריו, ע"כ אינה מנקרת במוחן, כי כיון דדישו דישו...

שמא תאמר: כי בו ביום הוא יום מעונן, ושפני השמים מעוטפים שחורים ושרוח סועה מסער והוגה נבאים באזני, או אולי קדמו עיני אשמורות וכותב אנכי בשעת דממה ועלטה שאוירה מעציב, ג"כ אינך אלא טועה, כי עידנא הדין יממא הוא, יום שמלא אורה ושמחה, יום אישר פני השמים טהורים כתכלת, והשמש זורחת במלואה.

מבעד חלון חדרי הקטן, הפתוח לרשות הרבים, נשקפו בתי העיר וחומותיה הבנויות לתלפיות, שבמעקותיהן העשתים נעוצים דגלים בעלי שלל צבעים, וגגי בתי התפלות העשויות מנחשת קלל, ונוצצת ע"י קרני השמש, יוסיפו להמראה לוית-חן. קול המית האוכלסין המרבין, שרצין ושבין, נכנס אל מעיני ועמו יתערב קול הפעמונים המכשירים הלולאדיוטא, וקול המנגינות כבתי המישען והמסעד, המרכבות והפרשים ישתקשקון ברחובות, והסוסים דוהרים על האבנים ומוציאים נצוצי אש, קול רעש והמולה בכל אתר ואתר, תנועת החיים גברה, ומושכת אחריה רב אדם.

„וּתְכֵלֶת מוּפָּזָה מִקְּצוֹת שָׁמַיִם
תַּשְׁקִיף אֱלֵי מִבְּרֵכוֹת הַמַּיִם
הָרוּחוֹת יָשֵׁבוּ שׁוּבָה וְנַחַת
וַיִּשְׁגְּשֵׁג כָּל עֵין כָּל פּאֲרָה פֹּרַחַת"

[ויליג]

רק אני עבדך בן אמתך, הריני יושב ודואג, ובמה תלויה דאגתי? ספינתי לא נטרפה בים, לוי לא פשטו לי את הרגל חנותי לא היתה לבערה, כי אין לי גם פת בסלי, ולא מבעי נכסין עתידין כל כך — הריני יושב ודואג יען כי שני ספרים האמורים הבאים כאחד פרושים לפני כשמלה, והושב אנכי להכריע ביניהם...

דברי אלה בעיניך, הקורא, כעין חידה סתומה, הראויה לבא בהצפירה, יען שלא תבין את הקשר המאחד אותי ואת הספרים המבוקרים על ידי, וחושב אתה אותי, כפלוני הרופא, שגידי האדם, עצמותיו, אבריו ועצביו שהוא משמש בהם, הרי הם בעיניו כגלגלי מכונה ומיתריה; ואינו משים אל לבו כלל כי הכא עסקינן בלבות, בנפשות בני אדם וחיתן, חושב עתה אותי כאלמוני, היושב בישבת תחכמוני של חכמת המדות, שכל השמות והמושגים שהוא שימש המה בעיניו כציונים הנדסים בעלמא, ואינו פיצען להוציא מהם את המאור שבחיים, או אולי תחשבני כהמחברים בעצמם, שבעיניהם הקנקן הוא העיקר ולא מה שיש בו, איתן המחברים שעליהן אמר ברנא: „Nicht was die Kunst darstelle, es kümmert sie nur wie sie es darstelle. Ein Frosch, eine Gurke, eine Hammelskeule, ein Wilhelm Meister — das gilt ihnen alle gleich" [I. Band 5].

אם כאלה תחשבני, הנך חושד אותי במה שאין בי, — איני לא מהם ולא מהמונם, ומטבעי הנני בעל נפש רותחת, בעל עצבים סילדים, וכל דבר-נבנוני מביאני לידי גרוי, לידי הסתערות, ולא מבעי כשיושב אנכי על שלחן הספרות ואמשש בבני מעיה ואראה מה שנעשה לפנים מן קלעיה, הנני מתרגש, מתפעל. אדם כותב באספמיא—ואנכי מזדעזע כאן, פלוני נוקף אצבעו בספרות — ואנכי מתפלץ בהאי שעתא, אלמוני נוגע בעטו על הגליון הסבלן, ואני מרגיש כאן זרם אלקטורין, יען כי הספרות עולמי, חיי עצמותי וכל הנוגע בה, ונוטע צלם בהיכלה, כאלו נוגע בבבת עיני, כאלו לוקח לונכאות של ברזל ונועץ בבשרי, כי קשה לי ספחת ספרותית כמהט בבשר החי.

הרי אני נכנס לפרדס הספרות, ויוצא מלא מחאה נגד רוב אילניה ופרחיה, מחאה עזה ואיומה, מחאה השורשת שריטה בנפשי, שריטה הפולחת כליותי משפכת כבדי, שריטה שמביאה אותי לידי זועה, והזועה ליד שממון ועצבות; ולכן גם היום פני נפלו, והקדמתיך, ידידי הקורא, במסכת־עצבת; כי מלאכתי זאת אינה אמנות נקיה וקלה, מלאה שחוק וקלות ראש — כמונן הרגיל אצלך— כי אם מלאכה קשה וכבדה, מלאכה הנוגעת עד הנפש.. מלאכה המפרכסת את הלב ומתשת שמחתו של אדם, בשעה שהוא גש אליה בכובד ראש ובכונה.

כל סופר ומחבר המקשה להיליד, רגיל הוא לקנאות בחלק המבקר, שלפי דעתו הכל מוכן ומזומן לפניו, ואינו צריך לייגע את מוחו כדי לברוא יש מאין... ולארוג מערכה על דברים שלא באו לעולם.. וקנאתו זאת באה לו ע"י ריקות לבו, כי מי כמוהו יודע, שלא בהתעוררות פנימית ותוכית הרי הוא בא לכתוב, ושלא אנוס הוא לכך רק בבחירה חפשית יושב על האבנים, ועושה מלאכה שאינו צריך לגופה, רק למקומה... אבל לוא ידע ממציאות אותן האנשים שאין להם בחירה כלל, אנשים אשר מוכרחים הם להריק כל מחשבותיהם ורגשותיהם, אנשים אשר באים ללהום נגד כל שפלות הרוח וקטנות המוחין שבספרותי

אנשים דקא מצערי בצרתה, ובשממה לבבם ישום וישתפך, אז ידע כי המבקר אינו יושב בשלוה, כי אם איש המזוין למלחמה, מלחמה מסכנת שגם בצאתו לשלום, שודדת ממני כחו ואונו, וזקנה קפצה עליו.

אם הבקרת היא שדה קרב למבקרי כל אמה ולשון, שלפניהם ספרות מתוקנה כל צרכה, והכל על מקומו יבוא בשלום, אם להם המלחמה מפנים ומאחור, ואניני הדעת שבהן חייהן אינם חיים שהמה באים רק לברר וללבן, לבאר ולפרש, ויודעים כי לכל דבריהם יש אזן שומעת וידים עסקניות; על אחת כמה וכמה להמבקר העברי שלפניו ספרות מבולבלה תהו ובהו.. ספרות שפלה ומשפלת שסופריה לא ישמעו איש את שפת רעהו, ושהיא בבחינת „טעני בהוטין והודה לו בשעורים". ספרות אשר כל סופר מסופריה, הוא עולם בפני עצמו, עולם מרכזי ועקרי, שלשאר העולמית אין ממש, ספרות שסופריה לאי סופרים, בוניה לאו בונים, ואינם יודעים להבדיל בין ה„אפשר להמנע", ספרות שמרבים כותביה, וממעטים חובביה, ספרות שרבים אין לה בעולמה רק המליצה, וש„גם מי שחושב מחשבות כאדם גדול, כותב בה כנער קטן" (ילקוט ראובני), ספרות המלאה סתירת זקנים, וסתירת ילדים, ספרות שאין לה רועה, ולא מנהיג, לא ספן ולא קברניט, ושכל הישר בעיני הסופר יעשה באין מוחה כלל, ספרות שגם הפולין כליהם בה לא נגערין בנזיפה — ספרות הרוסה, כשולה, מנפצה ושבורה. —

„. . . . .
חֲלוֹמוֹת רָעִים בַּלַּיְלָה בִּעֲתוּנִי
עַיִן לְעַיִן אֶת סִפְרָתֵנוּ הֶרְאוּנִי

הֶרְאוּנִי אֶת סִפְרָתֵנוּ בְּעֶצֶם שִׁפְלוּתָהּ
וּפְצָעֶיהָ הָרַבִּים עַד לִבְלִי חֵקֶר
הֶרְאוּנִי הָרִשְׁעָה וּמְקוֹר דַּלּוּתָהּ
מְאַשְּׁרֶיהָ הַמַּתְעִים וּמוֹרֶיהָ הַשֶּׁקֶר
וַיֵּצֵא לִבִּי וַתִּשָּׁפֵךְ מְרֵרָתִי
וַיְהִי לְאֵבֶל עַמִּי וּלְקִינָה בִּקְרָתִי".

והשתא דאתינא להכי, הכבר תדע ידידי הקורא מדוע פני זועפים?

ספרתנו מלאה בקעים, הפרוץ בה מרבה על העומד, או היא כלה פרוצה ואין איש שם על לב לבנות הריסתה, ולגעור בנזיפה בפורציה, אין איש שם על לבו, יען כי הלב מלא קרירות, או תרישות, רפיון ועצלות...

יש אצלנו אנשים רואים ומתבוננים בעין פקוחה בספרתנו, ויודעים כל הנעשה סביבה, אנשים היודעים את העבר ורואים את הנולד, אנשים השוקלים וטרים כל הזיונות ספרתנו בהגיון בריא וישר ובדעה צלולה ומיושבת, אנשים שכל העשוי והנעשה בספרתנו, נותנים להם חמר רב להשוב מחשבות, אבל הפקחים הללו אינם נראים בקהל, ולא יצאו לרשות הרבים, כי מסתתרים

ומתכוצים המה בחורים ובסדקין, ולבם קבר למחשבות לבם, וגם נשימתם לא תשמע ברחובות, ואף כי המעשים הרעים מטפחים על פניהם, ומבגיזים את נפשם עד היסוד, מזעזעים את מוחם, ומרעירים את עורקיהם, בכ"ז אין אחד מהם פוצה פה ומצפצף נגד האשמות, אין אחד מהם נוקף אצבעו בעטו כדי לתקוע ולהריע באמרם: כי המשכיל בעת ההיא ידום" [בסגנון בריינין] אך אם באמת ידום המשכיל בשעת הירום, ולא יעביר תערו על כל המהרסים והמחריבים שממנו יצאו, ספרתנו מה תהי עליה? ובנפול ספרתנו העמילן האחת של עמנו, שאין לו כל אותן התנאים שעל ירן ישתמר קיום כל עם והויתו — עמנו מה תהוי עליו? האם באמת נעשה כאותן קנאים, שהיו בימי חרבן הבית, שלא לכתוב, ולא לבקר כדי שהספרות תכלה מאליה? האם באמת גדול יאושנו כל כך עד שאין כל תקוה עוד להקים סכתה הנופלת? האם באמת „נחלום דראון עולם"?!

לא! חלילה לנו והולך הוא לנו להתיאש ולהסיר התקוה מקרבנו; התנאים המביאים אותנו לידי יאוש, אינם תנאים חיצונים התלוים בהדברים הנראים לנו כי אם תנאים התלוים בנו, בחלישותנו, בעצלותנו וברפותנו. הננו יראים ורכי־הלב, לא נרצה לצאת במלחמה, ע"כ אנחנו פורקים מאתנו עול עבודה, ונוציא דבה על ספרתנו שכבר נסתם גוללה. . .

האין זאת חטאת נוראה אשר לא תמחה לעולם?!

כל ספרות שבעולם, גם אותה שיותר מתוקנה ומשוכללה, ומסודרת ומכוננה מכל צרדיה, מתמלאת בכל יום בשיצים ורמשים, תולעים והגבים, שיבואו לעפשה ולקלקלה, כי האברים הנרקבים שבחברה ובארם, היסודות המדולדלים והממועכים הודרים גם אל הספרות, ובונים להם בה במות לעצמם והנסיון מעיד כי אותה ספרות שיותר עשירה ורחבה, ושמבואותיה יותר מפולשים לרשות הרבים, מרבים פרעושיה ומעהיתיה, כי עשרה וטבעה, מושבת עליה עיני כל אלה נפשות ריקות שמחפשים מקום לרמאות את הבריות, או להתגדר ולהתנשאות, ומה גם, הן מרבים מאד הטפשים שבחיים, טפשים אשר בשכלם הקצר הושבים כל הרהורי לבם לדברים של טעם, שרצוים יבוא בקהל ומרוע לא יכניסו סחורתם לשוק הספרות, שהוא כספוג סופג את הכל?!

הטפשים והפרעושים הללו שתתו כל ספרות שבעולם. כי הטוב היה בטל ברוב, ולא נודע כי בא אל קרבנה, אבל בריה אחת יש בעולם, ובקרת שמה, בריה קטנה, גמורה ננסה, אבל צפרניה חדות, ושניה עקומות, ובשהיא נושבת, או דוקרת, היא מטלת ארס, שלפניו אין כל פרעוש וטפש יכול להתקים, וכל מי שהיא נותנת עיניו בו הוא נעשה גל של עצמות, ובהבל פיה נתנקים כל הני רמאין ומסמים את העינים. וברוק שבפיה טובלים את עטם כל הני הסופרים והמבקרים. היוצאים לתקוע ולהריע במחנה הספרות, ובזאת יטהרו את האויר הספרותי מכל עקא ומרעין בישין, ואצלנו לקחו הבריה הזאת, כהלו לעניה, שמו הזים בלשונה, וכל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה... ע"כ לית בה דין ולית דיין, וכל איש יעשה בה מה שרבו חפין גם במקום שמבירין אותו, אחרי שהרשות נתונה, והכל לא צפוי, ובבקורת עולם הספרות אינו נדון. —

האין זאת חזיון נורא ומשמים!

אין לך דבר שאין לו סבה, ואין לך תולדה שליכא לה אב, גם להחרשה הגדולה, ולהשתיקה הארומה שבעילם הבקרת אשר לספרתנו יש איזה טעם אשר מצרד בזכותה, הטעם הזה יבוטא בשני מלות הללו: „המלאכה מרבה..." המלאכה מרבה בספרתנו, והעבודה גדולה וקשה, באשר כל הדברים יגעים, וכל המושגים מבולבלים ומחולפים כי כך עד שלו באנו לבררן ולסדרן אין אנו מספיקין, וכל אחד מאתנו אומר לנפשו:

„הַאֲדַבֵּר עַל סִפְרוּת הַדּוֹר רָם הָעֵינָיִם
שֶׁבָּנוּ הַמִּגְדָּל לַעֲלוֹת שָׁמַיִם
וּמֵרוֹב לְשׁוֹנוֹת עֲצָתָם בֻּלָּעוּ;
אוֹ עַל דּוֹר הַהַפְלָגָה שֶׁהָיָה בְּיָמֵינוּ
שֶׁמִּתְאַמְּרִים לִבְנוֹת הֲרִיבוֹת עִמָּנוּ
וּכְמוֹהֶם לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ?"

(יל"ג).

אמנם כן מה נורא הוא בלבול המושגים שבספרתנו, בלבול, שתמונת זעיר אנפין ממנו, תראה מבית מדרשו של משה ואהרן (שאצקעס) המבוקר ע"י שני הספרים הללו הבאים כאחד. — תראה בתמונה שחורה ומבהילה, תמונה שהיא זכר לחורבן...

כל עם ועם, באשר הוא עם, הוא קבוץ של אנשים פרטים ובודדים, אגודה של אברים רבים, והתקבצותו, התקשרותו בא ע"י התפתחות רוחו והשתלמותו במעשים ובמדות, בתורה ובחיים, ולכן כל אמה ולשון, בין אותה שהיה וקימה ועומדת על רגלה, ואותה שכבר חלף שעתא מינה לה השכלה ארוכה, כימי היה על פני האדמה, השכלה שקופלת כל עולמה מסופו ועד סופו, ההשכלה הזאת או רוחה, מפוצלת ומופרדת להרבה הלקים, ולרבבות צורות וגוונים שונים, כפי תנאי כל דורותיה וזמניה השונים, כפי זמנם ומקומם המתחלפים; אבל כלם מצטרפים ומתקבצים לכחות כלליים, יסודיים ומרכזיים, אשר מהם להם תוצאות, כחות מרכבים ועצמיים והכחות הללו, העמילן שבהם, הם הם רוח העם ותבונתו, קיומו והויתו.

גם אנחנו עם ישראל, באשר עם הננו, עם חי ומרגיש, הוגה והושב, יש לנו השכלה ואורייתא ארוכה, שראשיתה בימי קדם, ואחריתה ימינו אלה, והשכלתנו זאת היא התגשמות רוחנו וכחנו, היא נשמתנו ושכינתנו הכוללת, הן קשה להפריש מי מנייהו קודם, ישראל? או השכלתו? כי שניהם עשו את עצמם, החמר והכח, ואי אפשר לנו לצייר מציאות זה בלא זה, אבל אי אפשר גם להפוך הקערה על פיה, ולאחר את ישראל מהשכלתו, ולמה דבר זה דומה? לאותו איש שאומר כי הרגל נברא בשביל הנעל... וכן גם נמנע הדבר, להפריש בין הליות ההשכלה הדבקות, ולברור רק אחת מהנה, ולומר עליה דא היא השכלת ישראל כלו, ואיכך גם פרישה לאו היא.

ואחר כל זה, נמצאו בנו רבים, ב„דור־הדעה" — לפי דברי הסופרים, שקפלו כל השכלת ישראל הארוכה, ומשכו אותה לבית מדרש התלמוד, ולא הסתכלו עליו כבעל טבעת אחת מהשכלת ישראל הכוללת וכבעל ספר דברי ימי היינו מהקופה אחת, שבו צרור צרור התפתחות מוסרית ולמודית בעמנו. — זאת ועוד אחרת: התלמוד נאסף לאספה אחת, נדפס במהדורה אחת, ומכורך בכרכים אחרים, ומונח בארגז אחד, וא"כ היו רגילים להביט עליו כבעל ספר בן זמן ומקום אחד, ושכחו כי נתן מגלה מגלה, ושהוא התגשמות רוח ישראל במשך איזה מאות שנה, ושע"כ בהקרנו ודרשנו בו, עלינו לפרקו לפרקים, להותיב כל פרק ארוכתיה וזמנו, באופן אשר יבואו ללמד על רוח ישראל, כחו ומהותו השקפותיו ומבטיו באותן הזמנים, — ולמצוא מקורי גרעוניו באדמת ישראל, כזאת וכזאת עלינו לעשות, כמעשה המתוקנים שבחכמי אמות העולם, הדורשים בקדמונותיהם ובזכרונותיהם, להם אין — רק מצבות שבורות, אותות מתוה, וכתבי יתדות, אגדות מקטעות ומעלפות, ולנו — ספרים חיים וקימים, ספרים ברו־ים ומבוארים, ספרים הדורשים במה למעלה? ובמה למטה? במה לפנים? ובמה לאחור? ספרים, החוקרים בכל הדברים העומדים בכבשונו של עולם, ברוחו, בנפשו, בבהמתיו, בנטיותיו, בירידתו ובהשתלמותו, בטבעו ובתכונתו. ספרים, המבארים הליכות עולם והלכות דרך ארץ, תורת החברה וחכמת המוסר, חיי העמים והלשונות. ספרים, שרושמים מהלך הדורות והשתלמותן, מעשה מרכבה ופרקי היצירה. ספרים, אשר בהם מצומצם רכוש רוחני של עם שלם, ביחוסו אל שאר העמים והלשונות, ספרים הנודעים לנו לאמתים, למבונים, ולא השיד גם זוטרא ממחבריו להנוף, לשקר ולעות את הישרה. ספרים, שהם ערומים כמו הטבע בעצמה, ערומים וגלוים, ספרים, ההופסים את הקוין הדקין אשר בהאנושית.

והספרים הללו ששנו לנו חכמינו — ושנמסרו לדורשי „דור הדעה" (?) יפרצו וגעוהו, יעם כל היותם ברורים רבו המגלים בהם פנים שלא כהלכה, באשר שכלם שכחו שכל הספרים אינם רק העמילן והתמצית של ישראל, שכחו — או לא ידעו — כל עיקר ממציאות ישראל ומכהו המחלט. וע"כ בעבור שעיניהם הכו בסנורים ולא ראו המיתרים המאחדים את ישראל ותלמודו, ושהא כהא תליא, והשבו את התלמוד למערכה מפשטת לגיגת כפיה, מערכה כבדה וקשה שהכבידה עלה על עמנו, ע"כ העיזו לגרור עצמות חכמינו על מטת של הבלים, ונהגו עמם נהגי בזיון. ואבי אבות הגורדים הללו היה משה אהרן ישצקס היושב על ספסל הנאשמים לפני שני שופטיו אלה; הוא לא בא לפתוח מנעלי התלמוד, רק לעקרו ולבזהו בעיני הבריות ויבחר לו כלי זין מסכן ונורא אשר רבים חללים יפיל, הוא הבדהנות והחלצה שבכהם לעקור הרים ולעשותם לעפר תתיה, ולנטוע גם באדם ישר קלות ראש — ובכלי זינו זה, אשר „חלק משמן פיו ואחריתו דרכי מות" צלח לצוד עכברים קטנים גם גדולים [בסגנונו של צווייפעל ז"ל].

„השכלה! השכלה! צעקו המשכילים, הכחירים למודי הישיבות — והנה קול רעש גדול מכל עבר ופנה ודמולה גדולה במחנה המשכילים, ותצא לנו ספרות חדשה ספרות שוללת — בחורי הישיבה בהסתערם מרוח החפש והדרור אשר נשב אז בכל תעצומות עזו, עשו נקמות בהתלמוד, ויפערו פה לכל דברי לין מתליצין" [בשפת יהל"ל]

באותה שעה עידנא דרותחא, יצאו כל הריקנין שבישראל לנבאית במהנה ולנבל כל קדש ע״י התולים ופתירות חדות ויבוא גם השטן בתיכם, וע״י נבוב דברים וחדודים הראה כי „ירק מתוכה מסרחת" וישרוב התלמידים בעצמם היו כיפרים בעיקר כדי שידע כל אפקורס מה להשיב לאדוק ולנקר את עינ״ו, גם ה„יביא מכם ויעיד..״ ומטרתו זו הכשירה לו כל האמצעים, והותר לעצמו, כל גנבות דעת, הוללות ולצנית שקר ואחיזת עינים, ולא עוד כי גם הקף ונדף, בזה ושקץ כל קדש, ויכתוב דברים שלא יאמנו אם יסופרו לבן עם אחר. —

„... לו היה ישצקס איש אנגלי—וכתב מאמרו בשפת בריטנית—לאנגלים, אז כל מכתבי העתים הרימו כשופר קולם על אשר בזה כבוד עמם — ולקו אותו בשתין פולסין דנורא, ויהי נחשב לבוגד כל ימיו, אבל היהודים אינם אנגלים וישצקס כתב מאמריו יהודית והיהודים שמעו וראו את הקולות ויחרישון, כי הגלות המר המית בקרבם את כל רגש הכבוד, ועל מקומו בא רגש העבדות, השפלות בהכנעה אוי לאותה בושה וכלימה" בעין דברים כאלה כתב פלוני לאלמוני [לא דבים 49] ולדאבון לבבנו המה קולטים אמת מרה, כי בדבר דא — בבזיון כל קדשנו וקיימנו ע״י מהרסינו שממנו יצאו—לא נמצא דוגמתנו בכל אמה ולשון, דבר דא הוא חרפתנו היותר נוראה, שלעולם לא תמחה, ורושמה יהיה נכר בספר דברי ימינו, הרפה שהיא עוד יותר גדולה מעבודתנו את הגלולים והעצבים. אבותינו, שעמדו בימי ילדות האנושית לא ידעו את רבונם, והללו התכינו למרוד בנו, להקניט קדושינו, ולהמית בקרבנו כל רגש קדיש, כל מחשבת של מרום ונשא וע״כ לקחו רכישנו הרוחני ויגררוהו וישברוהו ויתנוהו לשמצה; דבר נורא מאד!

„אחינו שבמערב נתנו אל לבם לחשוף מצפוני רכישנו בלב מתנה ובהגיון ישר ויעמיקו חקר בה להתבונן בינה בסדר השתלשלותה, ובזמן כתיבתה בתנאי השתלמותה, ועמלו בחקר הימים ההם, ויברוח בני אדם בזמן הזה, והשתדלו להקיף את תקופותיה מכל צד לשכללה ולסדרה, למען תהיה העת הקדומה ההיא עם כל חליפותיה ותמורותיה כמו חיה נצבת לנגד עינינו—חליפות אשר הסבו דחיפות רבות בגלגל האנושיות" [מעין סגנון בינה בספר איוב 5]. חליפות אשר מהם תוצאות לדרת השכלת האדם והשתלמותו, ולא עוד כי הרבה חכמים ונבונים נמנו וגמרו כי השכלת ישראל הקדומה מביאה לנו תוצאות יותר ברורות להשכלה הכוללת הדורשת סמיכים מישאר ההשכלות רעותיה, כמו השכלת היונים והדומים. אברר הדברים:

כל החזיונות אשר הוזים אנחנו בספר התולדה הכוללת מתפרדים לשתי מחלקות: א) הזיונות ישרק ללמד על עצמם יצאו; ב) חזיונות שלמד על הכלל כלו יצאו — א) כיצד? בחזיונות הישבים, אשר נגלו לפנינו רק גרמי המעשים ותוצאות ההויה, וקשה עלינו לעמוד על הלך המעשים, התרקמותם, והאבות אשר הסבו התפתחותם, או בדברים יותר מפורשים: חזיונות אשר נעלם מאתנו אותו הכחות אשר הרו אותן והוציאו אותן אל הפועל. — ב) כיצד? במחזות בהירים אשר פתוחים לפנינו, ומפילשין בהתפתחותן, וידועים לנו כל אותן הכחות אשר הוללו אותן, דא הוא ההפרש היותר גדול והיותר בולט במחזות דברי הימים, הפרישי אני, באמרני: אב, ישמע מניה דאיבא תולדות ובאמת יישנן עוד הרבה הלוקים והפרישים רבים בין המחזות, יישנן מחזות אשר הסבות והמסובבים אחוזים ודבוקים

יהד, ומקורם עצם אהד; — ולעמתם מהזות אשר הסבות והמסובבים. הם שני יסודות ישונים, את הסבות הראשונות נכנה בישם: פנימיות, טבעיות, והשניות: היצוניות, מלאכותיות, הסבית. הראשונית יציאתן בהתהלכן בידי שמים, בחירות, בלא דהיפות עצומות מן החוץ, ומציאות הסבות בהתהלכם בידי בני אדם בישנוים נמרצים וחיצונים.

אחרי ההנחה הכוללת, אשר הנהתי לפניך—קורא יקר—אעירך על אדם פרטי, כשרוצה אתה לעמוד על טיבו של אדם לדעת טמעשיו, מתהלוכותיו, את כחותיו העצומים. תוכל לדעת, אם מעשי אדם זה, הם מעשים הרים מעשים מקורים, ככל אדם שהוא בן הורין גמור, מה שאין כן בבן אדם שהוא בבחינת עבד...

ועתה נחזיר לראיש: גם אם נודה לדברי האומרים, כי על השכלת ישראל פעלו יסודות זרים הם רק בשעור קטן, כפי רתנאי ההתיחסית וההצטרפות שבין אמה לאמה, אבל היסוד העקר של השכלת ישראל הוא בי בעצמו, בתוכו, בפנימיותו ובעצמיתו. השכלת ישראל היא תולדה מוכרחת מהיתו מהותו, תולדה טבעית, מקורית, עצמית ותוכית, ובכל דברי ימי השכלתנו היסודית, גם בעתות שנישתנו עליהם סדרי טבעתן, לא מצינו בהם רועים מתעים אשר יחוקו הקים־עמים נגד רצון העם וטבעו, ולגזור גזרות שאין רוב הצבור יכול לעמוד בהן, וגם בשעת הירום של ישראל, בשעה אשר האמה באה עד משבה ויהי בה ערבוביה והתהפכה נוראה היו תורתו והשכלתו מונחות בקרן זוית, אבל לא נשטעה, לא נתערבה ולא נתבוללה, ע״כ בחקרנו במהות משפטנו, הקיני המוסרים והחברותים, הפרושים על פני תלמודינו הבבלי והירושלמי, נראה בהם התגלות כהות ישראל והשקפותיו על ההיים, כי ישראל ואוריתא חד, מה שאין כן בשאר אמות העולם הקדמונים, וביותר ביונים והרומים, ששם העם להוד והתורה להוד, יען כי תורתם והשכלתם נחקקו בידי בני אדם... שעשו בהם מה שלבם הפץ, מבלי הסתכל על רוח העם על דרכו וטבעו, ומלבד זאת השכלת ישראל בעיקרה היא השכלה מעשית, השכלה הנוגעת אל ההיים, והשכלתם, והשכלה אצילותית, עיונית, שעומדת למעלה מן ההיים.

היוצא מכל הא דכתיב ומפורש לעיל, כי השכלת ישראל היא מקורית עצמית ועמית; והשכלת היונים והרומים, אינם התומים בנושפנקה של העם וע״כ לא נוכל לדעת מהם רוח העם בכלל, כי המה רק דעת יחידים בעלמא. —

רואים אנחנו בני אדם ישונים תועים ונתעים, וגם בני אדם ההולכים בדרכי הטבע ולא ישנו את תפקידה, וזה מפני שהמקרה ישחק להם, או באשר הרכבתם יותר שלמה וטהורה. וכזאת גם בין עמים ישונים, ובע״כ נודה כי לעם ישראל, בתקופת התפתחות תורתו — שחק המקרה להתהלך בדרך הטבע, ותורתו לא הלכה לפנים משורת הבריאה, וע״כ מלבד שיש לתלמודו ערך־עמי, ערך פרק גדול בהשכלתה הכוללת, הנה יש לה גם ערך־אנורסלי, כי רואים אנחנו בה חקים נצחים, הקים הברותים נעלים, וכל זה בא לו, יען כי עם ישראל שמר את טבעו בערך יותר גדול משאר העמים, עם ישראל היה עם אחד, עם מבט אחד, והיונים וביותר הרומים הרכבת יסודות שונות, וע״כ קשה עלינו לסמן ולהפשיט את הרוח הרומי והיוני, באופן שיבואו ללמד תוצאות כוללות להתולדה הכללית.

האדם היא חלק אחר מן הבריאה, אבר מן החי וכמו שהבריאה הכוללת מונחת תחת ידי חקים כוללים טבעים שנכברו ע״י בני אדם לרגלי צופי ההויות והמחזות, כן גם האדם נתון ת״י חקים טבעים והמה מושלים בו וברברי ימיו, ויבריחוהו ללכת במסלולם. התורה הזאת, תורת הטבע של האדם, נלמד לרגלי הצפיות במעשי מרכבתו, ובספר תולדות יצירתו, אבל במה הדברים אמורים? כשהמחזות ברורים ולא מעורבבים, והמחזות היותר ברורים הם בעם ישראל, אשר תורתו, השכלתו ותלמודו, פרושים לפנינו כשמלה. זאת היא ערך השכלת ישראל להשכלה הכוללת.

והדבר מובן כי לנו בני ישראל נוגע הדבר ביותר באשר היא עצמותנו ומהותנו, וכב״ז קמו בני בנים סוררים, שמבית המדרש יצאו למלוך, ולהפיל כותליו ולא די שלא נמצאו גוערים בהם, מצאו עוד אזנים שומעות האין זאת חרפה נוראה ?!

אחד מן הבנים הללו, שהטילו קוצים בתלמודנו, היא רבי משה אהרן שצקעס! ברם זכיר ישמו...!

„המפתח" מונח לפניני— והוהו הודר ומחניק איתנו...

גם אם נרצה לדונו לזכות, כי זמנו זמן השלילה גרם לו דרכו זה, ויחשב כי השער צריכה לכך, הנה נבוא לידי מסקנא, כי אין בו כל ערך-מדעי, כי אם ערך-זמני, המפתח איננו רק כדי זין השכלי, שבדי להפקיר לבית בני ישראל, לקח כל הדעות השוללות, ועשה להן אסמכתות מן התלמוד, אסמכתות רפות וחלושות מאד, אבל בהם לא המדרש היה העיקר, רק המעשה והרשימה, ולגבי דבר זה הכולי עלמא מודים כי הרבה לעשות נפישות לשלילה יתר מכל כלי זיניה המריבים, אבל כאשר נפישט מעליו ערכו הזמני, וכל דרישותיו שמתחלת כתיבתם היו לגנוב דעת... ולהטיל כפירה ושלילה, ונשאר לנו רק את דעותיו המדעיות, (שרבים אומרים: שהם שאולים לו), נראה כי הן יוצאות מחוג צר ומוגבל, באשר חסרה לו דעת המאור שבתורה, והמאור שבחיים, וכלן יעידון כי הסתכל על האגדות כעל דברים מופשטים ובודדים: „התורה והתלמוד הם תמונת זער אנפין מן העולם הכללי, וכשם שהיצירה הכללית לפי תורת בעלי אחדות הטבע, היא יחידיה, והמחלקת בין ידיעת העולם והטבע המה מחלקת מלאכותית, כמו המחלקה בין שער לשעה, או בין פרסה לפרסה, כל התורה והתלמוד לא נתנו מגלה מגלה ואין הבדל טבעי בין הלכה ואגדה בין דרוש ומחקר, כי כלה היא במכונה בעלת אברים רבים, שאחוזים ודבוקים זה בזה, וההלכה והאגדה מאוגדים ומסובכים זה בזה ולא נוכל לבבר ולהבדיל ולעשות מחלקה אחת ליותר חשובה, כי אחרי שכלה נתנה מרעה אחד וכלה יהידה ואחת הבדלה מנין?" [בית מדרשי IV] ומרן דנן הוא רק מרן דאגדתא, ומשאר חלקי התלמוד הסיר ידיו ולא ידע כי לפניני אין הלכה ואין אגדה, רק השכלה יהודית כוללת, השכלה החודרת בחיים החומרים והרוחנים, השכלה מוסרית ומעשית, ולא עוד כי גם על האגדה בעצמה לא הסתכל כעל ציור התרגשות ודמיונות של עם כלו, עם אשר רוחו במרום ימריא ויחזה לו מחזות מרוחים ונשאים, והביט עליה כעל דבר נאצל, וע״כ כל אותן המדות שבהם מדרן, הם מדות חלושות מוטעיות.

המדות הללו הם מדות הלושות לכל אדם, כאשר יצאו ממכם צר וקצר ולא מבעי לממציאם, אשר נגיש אליהם בקלות ראש, בהוללות ובלצנות, דברים התלוים בתכונת נפשו. —

אבל אחר כל הדברים הללו יש לי צד סנגוריה, כי המלחמה מלחמת השלילה קלקלה שורתו, ואותו עון אינו עונו יחידי, רק עון רבים מטשבילנו; אבל בא וראה קורא יקר! מה בינו לבינם?

הרבה הרבה שוללים והורסים היו לנו שבעידנא דרותחא ידו אמן בכל קדשנו, אבל ברוב הימים, כאשר הרתיחות נתקררה, והמלחמה שקטה והמושגים נתבררו ונתלבנו, אז החלו כלם להכיר עותרתם ויביטו על עבודתם העברה, כעל חטאת נעוריהם, כי זקני ת"ח כל מה שמזקינין דעתן מתוספת עליהן, אבל מרן דאגדתא דנן, או כמו שיכנהו מאן דמסתמיך אכתפיה, "רבן של כל בני האגדה" הוא עדיין עומד במרדו, ועדיין הוא משיא משיאותיו, ועוד היום למראה כל אגדה זרה "יאחזו בלמוס של השתרעות ואישתא צמרתא של הנמנעות, לראות מעשה אופה הנאפה על מחבת של אי־האפשרות והרקח מרוקה במרחשת של זרות ופליאות" [סגנון התמידי] ונוטע אישרותיו — הצריבים גריעה ועקירה, נתיצה ושבירה — בספרתנו.

האין זה דבר נורא מאד. לראות זקן זה שלא קנה חכמה יתרה, שספרי יון ורומא לא נוישרים מחיקו, בא לגלות "סוד הנבואה וספרותה" סודות שנוה להם שלא יבואו לעולם כלל.

נורא הדבר, נורא מאד!

נורא הדבר, ומן הראוי כי יקומו אנשים ליסרו בשבט הבקרת, ולגלות תעותיו נגד השמש.

ע"כ הרני שמח לרגלי שני שיפטין, אשר יצאו להביט אחרי משה... אך הכי עשו מלאכתם באמונה? הכי מלאו הובתם? נייתי הספרים ונחזה!

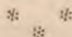
השופט הראישון לא מוזר לנו, וכבר אתמחי גברא זה לתלמיד חכם הגון אשר ראוי הוא לאותה מלאכה, לקחת חלק בחכמת ישראל, אבל לדאבון לבבנו יודעים אנחנו כי דין ודברים לשיפט זה עם הנשפט, והידיעה הזאת, אם כי אינה מבצבצת מתוך הספר, וערוך היא בסגנון צדדי, כאדם שאין לו פניה כלל, אבל סוף כל סוף, טינתו זאת נוטלת ערך ספרו ולא מבעי אהרי אשר מלא ספרו ברשימות יבשות, ובציונים צדדים, ציונים שנחוצים להודע רק לנו הסופרים, ולא לקהל הקוראים כלו, שלפניהם לא נוכל לגלות רק טפח... אבל אחרי אשר כבר נעשתה מלאכה זו ע"י אחרים, הננו מחזיקים לו טובה מרבה, אחר שקבץ כל הענינים והמעשים ממרן דאגדתא זה, ובזה הכין חומר לכותבי קורת הספרות בימים האחרונים. עוד דבר אחד טוב עשה לנו כי הוציא לנו את משפט החכם הכולל ישור על המפתח, משפט שהיה מונח בקרן זוית, ואיש לא ידעהו, אבל אחר כל זאת לא נוכל לסלוח לו, על ערכו ספרו זה הדרוש והמועיל בסגנון יביש, וחסרונו זה ימלא השיפט השני איש אשר לא נודע עד כה, והיה נהבא אל הכלים ועתה נגלה בתקפו ובגבורתו ובכחו הגדול בספרתנו ובחכמת ישראל, וברר את מהותו של שצקס, דרכו ותהלוכותיו, אבל גם הוא לא עשה כהוגן, כאשר נשתקע רק בהלכה

אחת, בההשקפה על ספר איוב, ועל שאר עקרי ישצקס ולמודיו לא דבר לא דבר ולא חצי דבר.

מבין ריסי עיני המחבר נכר כי איש רגיש הוא ובהגיגו תבער אש, ועל כן בהתרגשותו לא שם לבו לשכלל את סגנונו והוא מקשה מאד, ורוח המליצה נודף היטנו — ובכ"ז לבנו ישמח על הכח החדש הזה אשר נגלה בספרתנו, ונאמר לו „בווך בואך!"

ובזה איד מעל הבמה, בהערה פנימית היוצאת מלבי, כי הובות כל סופרינו, לגשת אל העבודה, לבקר ולסדר את כל מעשי סופרינו השוללים אשר פרו ורבו בספרתנו בתקופה החולפת.

כל עם ועם, כאשר יתעורר ויהלך חושים לחיות חיים חדשים אז נראה התעוררות גדולה בספרתו ואז היא מתפשטת, מתרחבת והודרת בתוך הדרי העם, ובעמנו, גם בתקופתו הלאומית, נראה קרירות גדולה בספרתנו, קרירות ואפיסה, דור השלילה אצלנו, דור ההריסה והכפירה היה מרובה בעוברים ומפקחים, והחזיקו שבע סופרים באיש אחר מישראל, וספו ליה כתורא „השבלה בת השמים" ודורנו זה, דור עלוב, ומעטים מאד האנשים המפקחים על מערכת הבנין, בדור השלילה רואים אנחנו אנשים, מרברים באזני העם השכם והערב לוחמים בעד הרות הדעת והכפירה, ועושים כל מה שלבם חפץ כדי להרביץ שלילה בישראל, בהתר או באסור, במלחמה ובגנבת דעת, רואים אנחנו אספת סופרים חלוצים למלחמה, למלחמה עזה ואיומה, ובדורנו זה אין בונה ואין לוחם.

III.

„על גבעת עולם" מאת יצחק הנחמי מבית ראזאווסקי (איש ליטא), ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם, שנת תר"נ לפ"ק.

רואה אנכי בן קורא יקר כי לא נתקררה דעתך בסתירת זקנים, ורוצה אתה לדעת בנין ילדים, ע"כ בא ואעלך „על גבעת עולם", ותראה שם מראות־ אלהים, אבל קורא! בן אדם! „שמע נא את אשר אגדך אם היים חפצת על הארץ את עצתי אך אחת היא (שמע רק אחת היא ולא יותר) והיא במופלא ממך אל תדרש, כי רק הנגלות לנו ולבנינו על הארץ, והנסתרות סתר אל, ולשוא ההתר למצוא פתרון החידה... פה נאבדה חכמתך, ובדרך הטבע לא תמצאנה — תשובה נמרצה נערדה וקולך הה! קול קורא במדבר . . . .

. . . .

(עמ 92); בעין אזהרה בזאת, שהנקודות שלה מרבות על הכתב, יזהירך המחבר המתפלסף הזה, שבלי ספק נהפכה לו שליתו על פניו בבואו לדרוש במעשה בראשית, אבל אחר כל אלה, אם כי הזהיר על השאלות, שלעולם ימנע האדם את עצמו מהם בכל מה דאפשר, התיר לעצמו לשאול איזה שאלות, שאלות היורדות ונוקבות עד התהום ואלו הן:

א) „במה מדליקין את השמים ואת הארץ וכל צבאם, השמש והירח וכל כוכבי אור למען חדש כנשר נעוריהם כי כבדו מזקן?“ (שם 64).

ב) „במה מדליקין את הארץ, החיים והמות, דברי הימים, הליכות גוי וגוי, כי השחיתו כלם את דרכם על הארץ?“ (שם 65).

והשאלות הללו שהוא מותיב להן הוא מפרק להון „אין מדליקין לא בניב שפתים ולא בפתילת דברים לא בשלהבת לעג הנוטפים מור, ולא בלהשי פה, רק להרוס ולנתוש הכל עד היסוד“ (שם).

זאת היא פלספתו של רבי יצחק, אשר מן הראוי כי תשתחוה לפניה, אדוני הקורא, ואם מעט לך בא ואראך כחו בשירה ובהתרגשות, ויתפלץ לבך. הסכת ושמע! „השמים התקדרו בעבים חשך ועלטה כסו את עין הארץ, השמש והירח, צבא השמים וכל כוכבי אור אספו נגהם, ארבות השמים נפתחו ועבים זרמו מים, הרעמים ירעמו ויתגעשו, והברקים יבקיעו את השמים מקצה אל הקצה, ואני (כלומר אני המחבר רבי יצחק) עומד על שפת נהר בבל (?) עם רב אנשים נשים וטף יושבים ארצה מדכאים מהרבי רעב וצמא, שחר משחר תארם ונפשם בהם תתעטף — אנקת חיל סביבי ואבירי בשרים צועקים בקול נורא: שירו לנו משיר ציון! — בראותי המחזה הזה נפלתי אפים ארצה ומן המיצר קראתי: הה ה'! השקיפה ממעון קדשך על צרת עמך עם יעקב אשר נשבעת... פתע פתאום הרעים רעם והבריק ברק וקול נתנו שחקים ברעש גדול, הלאה! —“ [38] „ואתחנן אל ה' לאמר: אתה הראת לי לדעת רק מראות נוראות מספר דברי הימים לבני ישראל [הכתובים ע"י ר"ק שולמאן (וגראֶץ) [1])] כימי ענים ומרודם חשך ואפל יגון ואנחה, ועתה אל תשיב פני ריקם, העבירה נא נגד עיני כבני מרון איר וגיל למען יאירו את השבת רגשי לבבי... ואשמע אחרי קל זיע סגיא דאמרין: רק חשך ועלטה קורת עם ישראל מיום היותו לעם עד היום הזה, אור לא ראה כל ימי צבאו על הארץ (?) ואיקץ והנה חלום, [42] ועל אותו החלום יאמר בצד ל"ה „חלום חלמתי ואני יודע מה הוא“.

„רואה אנכי קורא יקר הפנינים היקרים הטהורים בעין הבדלה הזולגים מעיניך! רואה אנכי איככה נפשך מתעטפת בקראך הדברים האלה“ (ישונו II) ובכ"ז אוסיף להשמיעך קולות רבי יצחק אשר ישמיע בהתרגשתו הגדולה.

„איכה משה איש אלהים רועה נאמן! רד מן ההר בא וראה את עמך עם ישראל, אלי מה היה לו! עם סגלתך נהיה לבוז ולרעג, כל קיח וגבה בו' ושירד על דרך המלך גנב באפל יהלוך ובן מרי השודד צהרים כלם כאחד נאספו לאכל את עמך בכל פה ולגוז את צאנך בכל מקום“ [57].

„רחל! קומי מקברך צאי וראי את כתך בת ציון היקרה“ [שם].

כמה גדולה התלהבותו של האי גברא עד כי יעיר רפאים מקברם! כמה גדולה התלהבותו, כמה גדול יאושו וכמה גדולה תקותו.

א) התנערי מעפר, קומי עמי! לבשי עוז, מנעי קולך מבכי אל תאמרי

[1]) עין בהערתו צד 16 וכפי הנראה יסתפק שם מי מגיהו קדוש, ונעלם מאתי נכרת הגהה רבה כי התחתון העתיק מהראשון.

נואש, אל תאמרי שכולה אני וגלמודה, אלהים בקרבך עמי, ה׳ אתך אורי״ (22).

ב) ״התנערי מעפר, קומי עמי! למה תעגה בצום נפשך לובשת שק כל היום ותהי לחרפה לצריך? קומי אל-תיראי אלהים אתך עמי, ה׳ לא יעזביך אורי״ (שם).

ג) קומי מעפר התנערי עמי (פה היפך הסדר) גבולך לא יגדרו בניך מארצם לא ירחיקו קול נגש ומגדף לא ישמע, לא ישחיתו ולא ירעו לך עוד״ (שם).

ד) ״קומי עמי וראי שלום בניך, ממחתה, לא יפחדו עוד, ומעשק לא יראו זאויביהם לא יריעו עליהם עוד״ (שם).

ה) קומי עמי! קומי לבשי עוז התעוררי אורי, אל תאמרי נואשי, אל תאמר שכולה אני וגלמודה, אלהים בקרבך עמי, וה׳ אחד עמי ואורי״ (36). [1]

ידעתי, קורא יקר, ישתישאלני מאין שאב רבי יצחק היאשן את תקותו זאת הגדולה, אבל טרם תדע; כי ״עלינו לשבח ליוצר בראשית כי חיים אנחנו במאה התשעה עשר, אשר משפט אחד ודין אחד לכל אדם בכל אפסי ארץ״? [43] ואם תאמר שזאת לאו מלתא היא כי עוד בו ביום הכוך ופצעוך, ״הסכת ושמע את הדברים שיצאו מפורש מפי כהן צדק לאל חי! (כהן סורי): לו שמר ישראל את משמרת ה׳ והלך בדרכיו, ושמר מצותיו חקיו ומשפטיו ככתוב בתורת משה איש האלהים בכל לבבו ובכל נפשו, ועבד אותי בתמים ובאמת אז לא פגעו בו הצרות והמציקות שעברו על ראשו מני אז עד היום הזה״ (45)

מאריה דאברהם! ממי נשמע דברים בוטים כאלה, מסופר עברי! מיצחק הנחמי מאיש ליטא!

לא! סופר עברי גם היותר שפל, לא יאמר דברים כאלה רק אדם ריק ובור, אדם שאינו יודע מאומה, אדם בזוי ועבד ובני אדם כאלה נכנסים אל ספרתנו, ועולים ״על גבעת עולמה״, בני אדם שישנו שבעים שנה כחוני המעגל ולא ידעו כלל מכל הנעשה בעולם ובספרות.

זאת ספרתנו!!

---

[1]) העתקתי די ה״התנעלות״ הכלאונות מפלקו ״התנערי מעפר קומי״ בחברם בעקבות הגוי.

כוכב חדש על שמי היהדות בצרפת.

תולדות הרב החכם הגדול ר׳ י״צ דרייפוס הי״ו רב-הגדול בעיר פאריז.

ר׳ י״צ דרייפוס אשר בחירתו לרב הגדול בפאריז מאישרה ומקויִמה מאת נשיא הרפובליק בפתשגן כתב הדת מיום 4 יוני שנה זו, נולד ביום 19 אפריל שנת 1844 בעיר שירהאָפען (Schirrhofen) אשר בעלזאס התחתונה, לאביו אשר משרת הרבנות נתונה על שכמו זה כחמשים שנה בעיר סעווערין (Sewerne) אשר במדינה הנ״ל. בשחרות של ילדותו למד דרייפוס בבית הספר אשר בסעווערין ואחר כך בקר את ביהס״פ אשר בבוקסוויללע (Bouxviller) שהוא כעין פרוזדור לביהמד״ר חנוך לרבנים. בשנת 1862 החל לשקוד על דלתי ביהמד״ר לרבנים בפאריז. ואחרי אשר נמר שמה חוק למודו סוכתר בעטרת הרבנית, כי „יורה יורה ידין ידין״. בשנת 1872 נקרא לעיר סעדאן לשבת על כס הרבנות, ועל משמרתו זאת נשאר עד שנת 1880 היא השנה אשר בה נבחר מהקונסיסטוריא־הישראלית בבלגיא לרב הכולל של המדינה הזאת אחרי עמדו למבחן אם יצלח לשרת בקדש (איינאהסס עקזאמען). את משמרתו זאת קבל על שכמו בתנאי קידם למעשה כי תשאר הזכות בידו להיות אזרח צרפתי גם אחרי היותו רב הכולל בבלגיא ואיתן מושבו בבריסל. בקשתו זאת אמנם נתנה לו בשנת 1880 בכתב הדת מטעם נשיא הרפובליק מיום 27 אפריל שנה הנ״ל. ושם נאמר: כי יוכל להשאר על משמרתו בחוץ לארץ ולא יאבד ע״ז את זכות אזרח צרפתי. —

בהיותו רב הכולל בבעלגיא רבו פעולותיו לטובת כלל קהלות ישרון שמה ולאות הכרת טובה ותודה, ומשכרתו חלף עמלו ועבודתו לטובת כלל ישראל חפץ המלך ביקרו, ואחרי שבע שנות עבודתו עבודת הקדש, נתעלה למעלת „אביר״ של אות הכבוד „לעאפאלד״ („ריטטער דעם לעאפאלד׳ס ארדענס״).

חלק רב מדרשותיו הנעלות אשר יפיקו רצון וחן מכל קוראיהן ואין גומרים עליהן את ההלל, הוציאה הכנסיה-הישראלית בבלגיא לאור, וגם ספרו הגדול והנכבד אשר רחב בשפת צרפת על דבר „דיני נפשות בהתלמוד״ ואשר לרגלו רכש לו את כתב־התעודה (דיפלאם) של הרב הגדול, יבא בקרב תחת מכבש הדפוס, ויעשיר את הספרות העברית־הצרפתית באבן חן וספר נחמד. פרידת הרב הנכבד הזה מעדת בריססעל וכל קהלות בלגיא קשתה עליהם מאד, בידען כי לא ימצאו תמורתו. —

מקרב ולב עמוק אברך את הרב הנכבד הזה כליל תפארת עמנו אשר זכיתי לחיות מטקורביו, כי יאריך ימים על כסא רבנותו, לתפארת עדתו וישראל עמו אשר יאהב, ובקרב הימים נשמע פעולותיו הגדולות והנכבדות אשר יפעל גם פה, כי לכך נוצר.

יהודה לאבינער.

פאריז ר״ח מרחשון תרנ״ב.

להאי שופרא דבלי בארעא!

הסופר המצוין רב הכשרונות אשר נתן תקוה בלבנו כי היו יהיה ברבות הימים לאחד מראשי סופרינו, הצעיר הנחמד אשר היה רודם בכל מכמני שפת קדשנו ובכל בית ספרותנו נאמן היה, צנא מלא ספרא מ' **משה** בהגאון ר' יעקב **ריינעס** איננו עוד בין החיים! עטו אשר היה כנחל נובע אמרי חן ודברים של טעם, ואשר נתן לנו פעם בפעם המון מאמרים גדולים וטובים, כתובים על עלי מכתבי עתים ומאספים ישונים, גם ספרים וחוברות, וכלם כתובים בסגנון נחמד וטוב טעם ודעת—נפל כעת מידו, וקולו אשר היה נשמע זה מעט הולך מסוף ספרתנו ועד סופה, בספרים ומכ"ע היוצאים לאור בארצנו וחוצה לה, פעם בדברי חכמים בנחת ובמתק שפתים על דבר „הרבנות בזמן הזה" וענינים ושאלות שונות, ופעם בקול חוצב להבות ע"ד תורת קדשנו והשפעתה על העם ו„האכנסיות של תורה"— נדמה נדמה! פיו אשר זה מעט היה מפיק מרגלית ע"ד „נצח ישראל" ותעודתו ו„רוח הזמן" ופעלתו, ולישונו אשר מהרה לדבר צחות, ותעביר לפנינו כבני מרון דור „דור וחכמיו" דור דור וסופריו — ירדו אתו קבר, והעץ הרענן הזה אשר לו האריך ימים היה עושה פרי, ישלח פארות בכרם ספרותנו, לפתע פתאום נגדע, זבעודו באבו נקטף, ועל דא נאמר „חבל להאי שופרא דבלי בארעא!"

בשעה שהגיעה לאזנינו השמועה ממות הסופר הצעיר ורב הכשרונות הזה, פלצות בעתתנו ממגור ופחד, ומיד אמרנו כי אין מזל לישראל, כי כך הוא מזלנו וכך מגיע לנו פעם בפעם כי האנשים בעלי הכשרונות ובעלי היכולת אשר לו היו אתנו כיום הזה כי אז היו מביאים רב טיב לבית ישראל, אלה בהונם אלה בחכמתם ואלה בעטם בעודם בעצם ימי התפתחותם ובטרם עוד כלו את עבודתם אשר לה נוצרו—יעזבו אותנו; כי עין בעין ראה כל איש אשר קרא את כל אשר הוציא המנוח מתחת ידו פעם בפעם, כי כשרונו היה הולך ומשתלם מיום ליום וכי צועד הוא צעדי ענק אל מרום קץ התפתחות הספרותית והולך מחיל אל חיל, ולו היה חי אתנו כיום הזה כי אז היה עומד ברבות הימים בשורה הראשונה בין בחירי סופרי ישראל והנה פתאום הרים עליו המות האכזר את מגלו ויצעידהו עד שערי שאול! ומזלה של ספרותנו העניה הוא ישנים לה כי אבד ממנה במותו סופר חרוץ בעל כשרונות נעלים ועובד נאמן אשר הקריב על מזבחה את לשד טל ילדותו ומבחר ימיו!

בעת כזאת אשר כל תקיתנו היא בספריותנו, כי רק בה לא נגעה יד שונאינו לרעה ורק בידה לנחמנו מעצבוננו ומיגון לבבנו, דרושים לנו עובדים נאמנים אשר יעבדו בכרמה, ישכללוה ויפארוה בכל אשר תשיג ידם, ומספר עובדים כאלה מעט הם בתוכנו, כי באשר אין ביד ספרותנו לתת לחם לעובדיה, לזאת רוב הסופרים מניחים אותה ועיסקים בחיי שעה, ומפני טרדת הפרנסה ועול המחיה אין עתותיהם בידיהם לכתוב איזה מחברת או מאמר רק פעם אחת ביובל, אבל ר'

משה ריינעס ז״ל היה כנהר שאינו פוסק ומזויו היו מפיקים מזן אל זן; עוד הננו שבעים נחת ממאמרו האחד אשר קראנו זה מעט והנה הגיע השני, וכהראשון הוא נחמד ונעים ושכלה אין בו; עוד הוא מעבירנו באכסניות של תורה ומעיר את אזנינו על הדברים הטובים והצריכים תקון שבהם, והנה רגלינו עומדות בבית רם ונשא בית „נצח ישראל״ ועוד עיננו לא תשבע מראות את הסגלות היקרות והתמונות הנהדרות אשר בבית הזה, והנה הוא מעביר לפנינו את כל חכמינו וסופרינו הגדולים וקורא לנו בשמותם, איש איש לפי מעשהו וערכו והכל בלשון צחה, בהגיון וסדר ישר ובסגנון המתקבל על הלב.

המנוח ז״ל היה מעתיק ומחבר ומבקר כאחד, סופר ופותר שאלות שונות העומדות ברומו של עולם היהדות וכותב תולדות אנשי שם, ואף אם כלל גדול הוא בעולם הסיפרים כי אין אחד משתמש בשני כתרים, אך הוא יד כשרונו היתה בכל ובכל פנה שהיה עוסק היה אמן מפלא וסופר מהיר, וכל מה שהיה סופר אחר פועל ועושה במשך שנים רבות הספיק הוא במשך שנים מעטות.

המנוח היה סופר עברי במלוא מובן המלה ובקראנו את מאמריו כמו שמענו את קול לבו אשר היה דופק באהבה עזה לעמנו, לתורתנו ולארץ אבותינו, ומדי דברו בם התרגש והתלהב עד מאד ונפשו גחלים להטה.

לפ״ד החובה מוטלת על קרוביו ומיודעיו לאסף את כל כתביו ומאמריו הנפוצים במכ״ע שונים ולהוציא אותם לאור יחד עם לוח תמונתו ותולדות ימי חייו המעטים, והספר הזה מלבד כי יהיה ספר טוב ומרוצה לקוראיו עוד יהי׳ לאבן זכרון להמנוח ז״ל.

מספריו ומאמריו הכי נכבדים הם: דור וחכמיו, תולדות חכמי ישראל בדור הזה, נדפס חלקו הראשון כתור תשורה לאוצר הספרות שנה ג׳. „אכסניות של תורה״ פרק ב׳ ג׳, „נצח ישראל״ „אספקלריא״ שנדפסו באוצר הספרות שנה ג׳. „רוח הזמן״ „הרבנות בזמן הזה״ ועוד כמה וכמה מאמרים גדולים וטובים שנדפסו במכ״ע ומאספים שונים.

המקום ינחם את אביו הגאון נ״י, ישלם נחומים לו וירפא את שבר לבו ההרוס על אבדן בן נחמד זה, בתוך כל מכיריו ומיודעיו מקרוב ומרחוק אשר שמעו את שמעו הולך וראו את פעולותיו הגדולות אשר פעל ועשה בספרותנו, ונשמת המנוח ז״ל תהי צרורה בצרור החיים, וכאשר היה בימי היים חיתו מליץ אחד מני אלף כן יעמוד על משמרתו זאת גם בעולם הנצח.

ארי׳ ליב מיללער.

קדמוניות מפנקסאות ישנים.

לקורות ישראל בפולין בכלל ובקראקא בפרט.

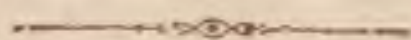
העתיקן וסדרן עם הערות

פ. ה. וועטשטיין.

שומה בפי המעתיקים לשפתנו משפות העמים: „טוב להעתיק דברים מועילים מלחבר דברים בטלים". אם טוב לחשוף מים מבאר הפריה זרים לרוח עמנו ולהלך נפשו; אם טוב להעתיק דברים אשר לא מטי יהודה יצאו אשר לא זרע קדיש מחצבתם, אשר לא יבאו בקהל לנו; מה טוב ומה נעים להעתיק דברים אשר ממקור ישראל נובעים ונושאים עליהם חותם תבנית העברית, דברים עתיקים מפנקסי גנזי הקהלות, אשר ישמים סופרי עדה וערה בישראל זכרון בספר ויספרו לדור מה פעלו אבותינו ומה עבר עליהם, מה אזנו והקרו ומה תקנו וסדרו בישנות קדם. אבל לדאבון לבנו המקצוע הזה עוד כשדה לא עבד בו, לא חלו בו עוד ידים הרוצות לפתח ולשדד אדמתו; הפנקסאות רבם מונחים כאבן שאין לה הופכין ואך חשך ישופם מאין מעתיק אותם ומאין אומר להם: צאו! לאשר בחשך: הגלו!! אחד יחיד ומיוחד הוא הרה"ח פרופ' ד"ר קויפמאנן הי"ו אשר יעמול ויפעל בפנה זו עד מקום שידו מגעת. בצדק ידים בשופר קולו, יקרא בגרון לא יחשוך — ב„האוצר" שנה שניה ושלישית — כי „אל נתן עוד את נהלתנו לשמה והיו עינינו פקוחות על כל הנשאר לנו לברכה מדורות הקודמים". מה רבו הדברים, אשר מזקן בלו עלו בתהו ויאבדו ונפשנו עליהם תהמה כי לוא נחפשו נבעו מצפוניהם, כי עתה בקע כשחר אור ומנגה נגדו עבו עבי כמה השעיות ופלפולים רבים; מה רבו עוד הדברים אשר יתגלגלו תחת שיאה, אשר עולל בעפר קרנם ומעפר תישה אמרתם: דרשוני וחיו! מה נקל כי גם אלה הנשארים לנו לפליטה ולא שלטה בם עוד יד הכליון החרוץ, כי גם אלה בענן בקר ילכו ויכלו באפס תקוה; מה נקל כי פנקסי עירנו המוצלים כאוד משרפה מכל הפנקסאות שעלו על המוקד ואבד זכרם המה ונראה בם אותות רקבון ורשמי כליון, כי גם אלה ירדו לטמיון ואנחנו מחשים וחכינו ומצאנו עון ונוסף עוד חטא על פשע. לתת לזכרונות הקדומים ניר, שבב

וישארית על פני האדמה, הנה הבאתים, לע״ע רק קצתם, בדפוס כאשר היה לאל ידי, לא חסתי על יגיעי להעמים עלי עבודה כזאת הדורשת עמל וזמן רב ואמרתי ללבי לא עליך המלאכה לגמור״ ולאמר: „כלה מעיניך, כלה!״ אתנהלה לאטי לרגל עתי, ואת אשר ירשני הזמן להעתיק, אם מעט אם הרבה אותו אשמור להוציא מאפלה לאור, ומי יתן ותבא אתה, קורא יקר, למלאות אחרי ההעתקות האלה, להוסיף עליהן כהנה וכהנה, להסיע אבנים ולצבור חמר לבנין קורות ישראל וחכמיו ומנהיגיו לעשות הספד עם המתים ועם החיים; ולטוב יזכר אלוף נעורי ורב חביבי, הרב הגאון כמו״ה ח״ן דעמביצר הי״ו על כי האיר עיני בדברי הפנקסאות אשר לפעמים קשה מאד קריאתם וסתומים המה כדברי הספר החתום, או מפני כי האותיות מרוב הימים כמעט נמחקו, או מפני כי המלות אחת לאחת נדבקו, והוא הואיל בטובו להיות לי לעזר ולקח לו מועד לקראם ולשנותם פעמים וישליש עד כי עלתה בידו לבררם, ללבנם ולשים רוח בין הדבקים; ירפאהו ד׳ ויחלימהו — כי שוכב על ערש דוי והרופאים עשו לו נתוח — יעשה חיל ולא יעזבנו כחו גם הלאה, זו כחו לאלוה ולספרתו!

קראקא בירח כסלו התרנ״ב.

א.[1]

תקנות ע"ד החנוך והלמוד בשנת שי"א ושצ"ח לפ"ק.

אחרי השרפה שהיה בבה"כ הגבוה ונשרף הפנקס ישן דח"ק ת"ת אשר היו מונחים ת"י הרבני מו"ה זאלי נ"י בקשנו מכבוד ראשים מנהיגי הקהלה לבקש מהם הכתבים הנמצאים בפנקסאות הקודמין ונתנו רשות להגאמן לחפש מאת אשר ימצא למסור לנו הח"ק להעתיקם אות באות וכן עשה כבוד הגאמן ומסר לנו אלה הכתבים המועתקים פה אות באות הכ"ד הק' אברהם בהמנוח מו"ה יצחק ז"ל מת"ת.

אלה תורף דברי כבוד אמו"ר רבן של כל בני הגולה הרב הגאון אב"ד ור"מ דקהלתנו יצ"ו אשר שלח לכבוד מנהיגי הקהלה רו"ט יצ"ו: הן ידעתם אשר מימי קדם נתיסד פה קהלתנו החברא דת"ת לפקח על לימוד תורה לבני עניים שמהם תצא תורה להחזיקם ללמוד תורה ובגלל שבעו"ה יצא הקצף ונשחת הקיבוץ במגיפה [2]) ונדלדלה ונהרבה קהלתנו ונהרסה החבורא דת"ת ועתה אשר הטל ד' עלינו ויאמר למלאך המשחית רב הרף ידך ותעצר המגפה והקהלה הזרה לתפארתה מדוע נהיה אחרונים להשיב ולחזק ולחדש חבורא דת"ת אשר הוא אחד מעמודי עולם אשר העולם נשען עליו כמאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי איזה ברית שהוא יומם ולילה זו ברית התורה שנאמר בו והגית בו יומם ולילה. ע"כ התאזרו חיל ותנו לב לשכלל ולחדש וליסד חבורא דת"ת כאשר היה מקדם ולהחזיק ידם בהכנסות אשר היה להם מקדם ועוד תוסיף זרוע ידם בכל אשר תוכל עישוהו. אלה דברי כבוד הרב הגאון אב"ד ובית דיני הכ"ד הוא עשרה טבת ישצ"ח לפ"ק בפקודת האב"ד ובד"ץ הק' יונה [3]) בן מו"ה יחיאל ספרא דדיינא [4]) פה ק"ק קראקא.

אחרי שכבוד אדומ"ו הרב הגאון האב"ד דקהלתנו בצירוף בית דיני העיר לבבנו לחזק הח"ק דתלמוד תורה אשר הוסד פה מאז נבחרו ע"פ כבוד הקהל רו"ט

---

[1]) ההעתקה הזאת והבאה בסי' כ"ו לקוחות מפנקס החברה „תלמוד תורה". לבקשת החכם ד"ר גידעמאן הי"ו, רב העדה בווין, העוסק ב„קורות החנוך לב"י בימי קדם", שלחתי לו את שתי ההעתקות המכילות בקרבן דברים נכבדים במקצוע זה באשר חוקר ודורש בו, אבל מגודל ערכן אספן ככתבן וכלשונן דבר לא נעדר לתוך ספרו הנ"ל, לתוך החלק הרביעי שיצא ממנו לאור בימים האלה, ומאשר הספר כתוב אשכנזית וקוראי עברית כמעט כלם לא ראוהו ולא קראוהו אחשוב לנכון לתתן בזה, בספר כתוב באותה לשון שהן כתובות ובשפה אחת להם, בשפת עמנו וספרתו, בתקוה כי קוראיהן ימצאו בהן חפץ והתבונה לחדשות בעיניהם.

[2]) כנראה היתה המגפה בשנת שפ"ג כנזכר ב„מגלה עמוקות" פ' בא (ע' סוף ההערה 8) ובשנת שע"ז היה ג"כ חולירע ר"ל והרמ"א ברח אז מקראקא לשידלוב וחבר שם הס' „מחיר יין" למגלות מגלת כנזכר שם בהקדמה.

[3]) הוא הרב יונה רא"ח קראקאמאלא המובא בטורי זהב חשן משפט סוף סימן ש"ב.

[4]) צ"ל „ודיינא" כי היה גם דיין גם סופר כנזכר בפנקס הקהל.

חמשה אנשים אלה שהמה יתקנו הח' זו על מכונה ולהרבות בתקונה המה האנשים אנשי שם יודעי בינה הרבנים המהוללים ה"ה ר' משה בר' מיכל גבאי, ר' ליב בר' יוסף, ר' צבי בר' אייזיק, ר' צמח בר' אברהם זלמן, ור' יהודה ליב בר' אליהו. כל מה שיתקנו האנשים האלה לטובת כרית הח"ק דת"ת ויקויים דבריהם ע"י כבוד אדומו"ז האב"ד בצירוף בית דינו הצדק יקים לעולמים עלינו ועל הבאים אחרינו הכ"ד הכותב בפקודת רו"ט מנהיגי הקהלה ובעה"ח יו"ד טבת שצת"ת לפ"ק נאם הק' נתן נטע במו"ה דוד יהונתן סופר ונאמן דקהלה ק"ק קראקא.

אחרי אשר נבהרנו אנחנו הח"מ מאת כבוד רו"ט מנהיגי קהל עדת ישרון דפה קהלתנו קראקא יצ"ו לפקח לשכלל הח"ק דת"ת על מכונה כמקדם הפישנו בכתבים ובפנקסאות הקודמין וזאת אשר מצאנו ראיני בפנקס הנעשה בשנת שי"א לפ"ק וזה לשונו: תקנות הח"ק דת"ת והמה אלה: הח"ק הלז נתיסדה שהמה יפקחו על כללות למור התורה על כל המלמדים דפה הן מלמדי דרדקים אי מלמדי גמרא שלא יעשו מלאכתם רפויה וילכו כל שבוע מאנשי ת"ת לשמוע התלמידים אצל המלמד אם נלמד עמם כהוגן עם כל תלמיד לפי שכלו. ב) חלילה לשום מלמד ללמוד הומש עם פירוש אחר רק עם פי' בר משה [6]) שהוא לשוננו שמדברים אנהגו בו כדי שידע הנער הפי' על נכון וגם עם התלמיד אשר ישיג שכלו לפי רש"י לא ילמוד שום פירוש אחר רק פי' רש"י שהוא הפי' הנכון ע"פ פשוטו ש"מ וע"פ האמת. ג) חלילה למלמד דרדקי שיחזיק בחדרו יותר מארבעים ילדים ויחזיק להם שני ר"ד שיוכלו ללמוד עמהם ור"ד קטן שיביאם לביה"ס וכן חלילה למלמד גמ' להחזיק יותר מחמשה ועשרים ויחזיק להם שני ר"ד שיוכלו ללמוד עמם ולהביאם לביה"ס. ד) חלילה למלמד שישיג גבול חברו מלמד כמוהו באמצע הזמן ליקח תלמיד ממנו לחדר שלו, גם בסוף הזמן לא ילך שום מלמד אצל בעה"ב לדבר על לבו שיקח את בנו הלומד אצל מלמד אחר ויתן לו לביה"ס רק אם יבא הבעה"ב בעצמו וימסור בנו ללמוד עמו רשות להמלמד ליקח אותו לחדרו ביה"ס, על כל אלה יפקחו אנשי הח"ק דת"ת. ה) אנשי הח"ק דת"ת יפקחו לשכור מלמד הגון וירא שמים שילמוד עם בני עניים ויתומים המובאים לביה"מ של נערים אשר הוכן לזה וגם ישכרו ר"ד לפי מכסת הילדים אשר יבואו. ו) המלמד ור"ד דת"ת ילמוד עם הילדים המובאים לביה"מ יש"ג אל"ף בי"ת עם הנקודות וסידור והומש עם פי' בר משה דוקא וגם עם פי' רש"י יסדר התפלות בזמנם ודרך ארץ והנהגה ישרה עם כל אחד לפי שכלו ומדרגתו וגם ילמדו עמם אותיות לעז שנדפסים בהם ספרי לעז בלשונם כדי שיוכלו לקרות בהם וידעו מוסר ד"א ודרך ישרה גם ילמדו עמהם מלאכת הכתיבה באותיות

---

[6]) „בר משה" (נ"ל „בעל משה") היקר במינות הוא העתקה יהודית־אשכנזית ע"פ פירוש ר"ש וחברו ר' משה סעדעלן (החי נוכר בספרו ג. גענ. 282 קראו „שטרעלס" בסמ"ך והר' גידעמאן בספרו קווללענס. ג. גענ. 7. אוגס. 239 קראו סעדעלן בנון כפי במלה כתוב בהקדמתו לספרו „לקח טוב") וללא־אמת כתב הסופר במ"ע „גיליטי" 1864 גליון 24 כי כונת „לשוננו שמדברים אנהגו בו" היא שפת האשכנז שפת פולנית בהיותה בימים ההם (ע' „המגיד" שנה שמינית גליון 47).

"בלשון לעז[6]) שאנחנו מדברים בו. גם ילמדו עם המשכילים מהתלמידים לוח הפעלים כדי שידעו מהות לשון הקודש עבר הוה עתיד יחיד רבים נוכח נסתר שלימים הסרים כפולים וכן כל הגזרות והבנינים, גם ילמדו עמם מלאכת החשבון חיבור חיסר כפל חילק, אם אחד מהתלמידים יהיה בן משכיל ומסוגל לביא למדע לימוד או"ה יתחיל עמו גמ' עם פי' רש"י ותוס'. ז) אם יהיה איזה תלמיד קרוב למלאות לו שלשה עשר שנים ילמוד עמו סדר מצות תפלין. ה) כבוא הנער לארבעה עשר שנים ולא יהי' מסוגל לגמ' יותן לאיזה אומנות או להיות משרת אצל בעה"ב. כל אלה יפקחו הח"ק דת ת להיות הכל בסדר נאה ונכון על אופניו.

וגם הנה נמצא כתוב הכנסית הח' זו מאז הנמסר להם מראשי מנהיגי הקהלה. א) שיקחו חלק ששית מכל ביה"כ וביה"מ וממנינים מהכנסות הסבובים שנעשה בהם יום ב' ויום ה' בכל שבוע. ב) בכל ברית מילה יקח המוהל מבעל ברית והקרואים לסעודה נדבה מרצון המנדב וימסיר לח' זו. ג) בכל נשואין ילכו שני אנשים מח' זו לצד החתן ולצד הכלה לבקש שיתנדבו מה לפי נדבת לבם לח' זו. וגם בעת סעודת נשואין ישלח מח' זו ביקס מחותם ליד אחד מהמסובין שיעמיד הביקס על השלחן ומי מהמסובין שירצה להשליך נדבה לביקס ישליך ואחר כלות הסעודה ימנה המסיב הנבחר הנמצא בביקס בפני המחותנים וימסור הנמצא יהה' ז'. ד) הגבאים הגבוהים יתנו חלק עשירית לה' זו ממה שימצאו בכל מתן בסתר בבה"כ.

בעלי התמנות יעשה ע"פ שלשה אנשים הנבחרים ע"פ קלפי בגורל מאנשי ח' זו והנבחרים ימנו שלשה גבאים ושלשה במקומות וקאסיר אחד ובמקום קאסיר אשר על ידם יעשה הוצאות ויגבי ההכנסית וארבעה משגיחים שיפקחו על הכל אם נעשה בצדק ואמונה ויבואו לחשבון עם הקאסיר אם נעשה הכל באמת וצדק ולא יומנה בח' זו אנשים לבעלי התמנות שלא יהי' בן ששה ושלשים שנים וגם מוכרחים להיות דוקא בני תורה ואנשי מדע ואנשים חשובים.

אלה התקנות הנכתבים בפנקס ואנחנו לא לגרוע דבר חלילה באנו רק לתקנות הלז ולהוסיף תקנות אחרי שהתבוננו אנחנו הנבחרים שראוי להוסיף וזה אשר הוספנו[7]): מאחר שראינו שהכנסות ה' מועטים ואינם מספיקים להספקת

[6]) הסופר במ"ע ניילייט הנ"ל יאמר בזה כי „אותיות לעז" משמעתו „אותיות אשכנזית ופולנית" „ולשון לעז" הוא „לשון הארץ שמתהלכת בה"; אבל כל האומר כן אינו אלא טועה. „אותיות לעז" כוונתו: „אותיות כתב רש"י" שנדפסים בהן ספרי יהודית-אשכנזית, „ולשון לעז" אין זאת כי אם הלשון המדוברת בין יהודי פולין מאז ועד היום, וטוב הטיבו הרב גידעמאן בספרו הנ"ל על דברי „ספר ר' אנשיל" (קראקא 1534, 1584) הכתובים על השער שבו: „לשון אשכנזי שהוא הלשון המורגל בינינו האשכנזים וכו'". כי לא למדו אז התלמידים בביה"ס „תלמוד תורה" קרוא או כתוב שפתי העמים וספריהם, זאת נגלה היא מעל כל ספק.

[7]) התקנות האלה הנמצאות „בפנקס הנעשה בשנת ס"ח" כדברי סופר הקהל הנ"ל אין כל ספק כי נעשו ונתקנו עוד בימי הרמ"א ז"ל ומעות היא בידי הסופרים ב„המגיד" וב„ניילייט" הנ"ל ובידי רבים וכן חכמים המיחסים אותן להגאון בעל „הב"ח"; הוא רק אשר וקיים בכל תקף ועז בימי דינו והוסיף עליהן איזה תקונים מועילים הנזכרים הלאה ובמאמרנו הזה

שכירות מלמד ור"ד והספקת בה"מ ש"נ גלל כן נתננו רשות לאנשי המבוי הסמוכים לבה"מ ש"נ לקבוע עצמם להתפלל בעת התפלה בבה"מ זו ובעד זה יתני כל שבוע תמידין כסדרן חמשה עשר צ"ל פוליש לח' זו חוץ הלק ששית מ' מהסבובים בכל שבוע יום ב' ויום ה'. ב) קבענו בחוק ולא יעבור שכל אחד מבעלי בתים דפה שיתחיל בנו ללמוד חומש יתן נדבה לח' זו ח"י טפלים וכן אם יעשה לבנו סעודת בר מצוה יתן ג"כ נדבה ח"י טפלים להח' זו. ג) כל הר"ד דפה יתנו מכל הכנסותיהם מכל זהב פוליש א' ג' פוליש. ד) כל אחד מבני הח' יתן לח' זו לכל חודש א' גדול וחצי. ה) מחמת שנראה בעליל כי כמה נערים גדולים אשר אין להם מורה דרך הולכים אחר בצעם ומזמתם כדרך עקלקלות זה גונב וזה שואל על הפתחים למלאות בטנם ואינם נותנים לב להניח תפלין ולהתפלל רק המה רועים עצמם בדרך לא טוב ע"כ יפקחו אנשי הח' זו להבריחם שילכו להתפלל ערב ובוקר לבה"מ זו וישניהו תפלין ושיתנו אותם להיות מישרת אצלם או לאיזה אומן שילמדם אומנות ואם האומן לא ירצה ללמדו אומנות בהנם יותן מקופת הח' זו לסיעו סך ששה זהו' פוליש. ו) בכל שנה בעת עשית הקלפי הדישה ע"פ גורל לעשית התמנות אח"ז יוקח מהקלפי שלשה מאנשי הח' זו עד תשלום כל בעלי הח' וילכו שלשה לפקה על עניני הלמוד ומורה דרך טוב לנערים שאין להם מורה בשבוע א' ואחריהם שלשה אחרים שבוע ב' וכן עד תשלום אז יהיו בחוזר חלילה עד הקלפי ההדשה. ז) המלמד דת"ת לא יתחיל עם איזה תלמיד גמרא זולת שיבחן שלשה שבועות ע"י השלשה אנשים המפקחים בזמנם אם ראוי ומסוגל ושכלו זך ללימוד או"ה. אלה התקנות ישנים גם חדשים אשר הוספנו אנהנו הנבחרים ובאנו עה"ח לראיה טו"ב טבת שצ"ה לפ"ק נאם הק' אלימלך מלך בן מו"ה מיכל נאם הק' יהודא ליב במוהר"ר יוסף זצ"ל נאם הק' צבי בן מוה"ר אייזק נאם הק' צמח בהרב המהולל מו"ה אברהם זלמן זצ"ל נאם יהודא ליב במהו"ר אליה זצ"ל. הובא לפנינו התקנות הנמצאים שתקנו מחוקקי הגאונים הקדמונים ותקנות שהוסיפו הנבחרים ממנהיגי רו"ט דפה ומצאנו כל דבריהם נאמנים והמה עשויים עפ"י דת תוה"ק וע"פ הנהגית האמת והצדק בשכל דעת ונתנו תוקף לכל דברי התקנות האלה להיות בתוקף ועוז עלינו ועל הבאים אחרינו לדור עולמין לנצח הב"ד הקבועים יושבים על כסא המשפט בצרוף ג' ראשינו כביד תפארת ראשינו הרב הגאון אב"ד דפה ק"ק קראקא והגליל באנו עה"ח בעצמנו כ"ה טבת שצ"ח לפ"ק נאם הק' יואל סירקיש אב"ד ור"מ פה קראקא והגליל נאם יצחק בהגאון מו"ה נתן ז"ל[8] הק' נחום במו"ה יעקב יצ"ו נאם הק'

במסבת קטב מרירי ונוע מלב העדה וכשנעצרה אח"כ המגפה „והקהלה חזרה לתפארתה" העיר את הלבבות לקומם הריסותיה ולבנותה מחדש על תלה.

8) כנראה הוא בנו של הגאון מ"ו נטע שפירא בעל „מגלה עמוקות" ז"ל. ואל תשיבני מדברי הח' מחבר „עיר הצדק" המחליט שם (צד 58) האמנם כי לא היה לו בן שנקרא בשם יצחק, כי כבר ברור הדבר כשמש בצהרים כי לא כן בדיו (ע' מגלת עיר הצדק צד 20 „הכרמל' שנה השביעית). ואם תשוב תתפלא כי לאמר: הן הג"מ יצחק נפטר בשנת ת"ע בשנת כ"ה לימי חייו כפי הכתוב בפנקס הח"ק פה, נמצא כי נולד בשנת תמ"ה ויפלא הדבר כי בשנת

יהודה[9]) במו"ה חיים יצ"ו נאם הק' אביגדור במו"ה ישכר נאם הק' ברכיה בירך[10]) בהגאון מו"ה יצחק נאם הק' יונה[11]) בן מו"ה חיים יצ"ו נאם הק' יהודה ליב בן הרב מו"ה משה נאם הק' יואב בהקדוש[12]) מו"ה מאיר זצ"ל נאם הק' יואב בהרב מו"ה מאיר זצ"ל נאם הק' יחיאל מיכל בן הגאון מו"ה משולם משה יצ"ו ונאם הק' אורי פייביש בן מו"ה יעקב זצ"ל.

אחרי אשר הובא לפני אסיפתנו מנהיגי הקהלה רו"ט ויחידי סגלה דברי התקנות מקדמת דנא אשר הוסיפו הנבחרים ורו"ט והמה מיוסדים ע"פ דרכי התורה וע"פ אמונת היושר והצדק והנהגה ישרה וגם כבוד אדומו"ר הרב הגאון בצירוף בתי דין הקבועים מצא דברי התקנות ונתנו תוקף לדבריהם לזאת אנחנו באסיפה שלימה ישבעים איש בשפה אחת קבלנו דבריהם להיות כחוק ולא יעבור עלינו ועל הבאים אחרינו לדורי דורות הכ"ד הכותב והחותם בפקידת רו"ט ובאסיפת שלימה ישבעים איש הבעה"ח לראיה כ"ה טבת ששצ"ה לפ"ק נאם נתן נטע בן מו"ה דוד יונתן סופר ונאמן דקהילה קהלת עדת ישורון דפה קראקא.

הועתק אות באות מגוף הכתבים כח"י הנבחרים ובח"י הבד"צ זצ"ל ובח"י מפי אסיפה ישלימה בלי שום ישנוי כלל הכ"ד הבעה"ח לראיה ט"ו ישבט תקל"ה נאם הק' אברהם נאמן דת"ת ונאם ישרגא פייבוש בר"א נאמן דבה"מ.

למען יהיה לעדות נאמנה ישהכתבים מועתקים אות באות בלי ישנוי, וישקבלתי הכתבים לידי בחזרה בעה"ח לראיה כ"א ישבט תקל"ה נאם הק' אברהם פנחס הלוי איש הורוויץ סופר ונאמן ק"ק קראקא.

בניה בהיותו אך בן י"ד שנים מנאה ד"י כביר י"ד הגא"מ יצחק לבא עפ"ח תחת התקנות בין גדולי עירנו ובראשם הגאון בעל „הב"ח" ז"ל; דע איפא, קורא יקר, כי גם בעיני יפלא הדבר אבל מה תענה והאמר לפליאה יותר נשגבה אשר תסופר ממנו (בן בעל „מגלה עמוקות") בכורו הג"מ שלמה כי בהיותו אך בן שבע שנים דרש דרשה נפלאה ונשגבה בחכמת הקבלה ושם ע"כ אתה אומר כי אמת היא ואין להרהר אחריה כלום אחרי כי באותו הזמן בדרך נכתב הדבר על ספר ונתן להגלות ומה גם כי כתבו הגאון בעל „מגלה עמוקות" הנודע לאיש דגול מרבבות עם בענות צדקו, תמהו ויסלו. והלא כה דבריו שם בפי בא: „דרשה זו דרש בני היניק השם יגדלו לתורה ולמ"ע שלמה שיחי' בהגר קאסווא שנת שפ"ג כשהיינו שם מפני אף ד' דבר בנו, והוא היה כבן „שבע שנים" י"ר שיגדל ויחזיק בתורת ד' כל הימים ויבלה בנעימים".

[9]) אחי בעל „מגן אברהם" המביאו בהלכות נדה סוף סי' י"ג.

[10]) הוא הג"מ ברכיה שפירא הנקרא ר' בירך דרשן תלמיד בעל „מגלה עמוקות" ומחבר „זרע בירך" על התורה הלך לאה"ק בסוף ימיו בשנת תמ"ו ונפטר באותה שנה י"ט אלול בדרך בקונסטאנטינאפל (ע' „כלילת יופי" ח"ב מ"ד ע"ב).

[11]) הוא הנ"ל בהערה 3 ומה שכתוב למעלה בן „יחיאל" ופה בן „הייס" הכל חד ונקרא אביו בפי בני אדם „הייס" ובשם הקודש „יחיאל", ולדעתי מלת „רא"ח" הכתובה על מצבתו אחרי השם יונה הבלתי מובנה, היא ר"ת של שם אביו „ר' אנשל הייס" או „ר' אברהם הייס".

[12]) אחד מכמה קדושים שנהרגו פה על קידוש השם לפני ימי חג שבועות בשנת של"ז.

ב.[1]

התקנה שעשו ד׳ ארצות ביחד בק״ק לובלין יום ג׳ ט״ו כסליו שלו״ה. לפ״ק.

זאת לדעת לכל עמי הארץ אנשי קודש בני ברית שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע ארצות יצ״ו בראותם המעמד ומצב הארצית לעת כזאת הצריכים חזוק בפרט אודות האנשים הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אורנדיש גדולים ועצומים שיש לחוש פן יביאו לידי סכנה גדולה ועצומה יוצא לרבים ח״ו, ע״כ הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד שכל מי אשר בשם ישראל יכינה לא יהא לו שום עסק לשכור טשאפוו״י[2] בפולין גדול ובפולין קטן, ובמאזי, הן מהמלך יר״ה, הן ע״י מושלים או בשום תחבולה בעולם, גם שלא ישכרו שום מינץ[3] או זויפא[4] במדינות הנ״ל ולא שום גרעניץ מכס, דהיינו מכס קראקא ופוזנא והשייך להם. כל הנ״ל לא ישכור שום יהודי בשום אופן הנ״ל ולא יתעסקו בעסקים אלו שום התעסקות בעולם, ואיזו איש אשר ימלאנו לבו לישכור או להתעסק בעסקים אלו שום התעסקות כנ״ל, אחת דתו להיות מוחרם ומנודה בשני עולמות. יהי׳ מובדל ומופרש מכל קדושות ישראל, פתו יהא כפת כותי, יינו יין נסך, ושחיטתו כשחיטת נכרי ובעילתו תהא בעילת זנות, וקבורתו תהא קבורת חמור. ושום רב או צירב לא יתעסק בקידושין שלו הן לבניו הן לבנותיו, ושום אדם לא יתחתן עמו, ויהא ארור ומקולל בכל האלות והקללות הכתובות בספר התורה, ובקללות שקילל אלישע לגחזי נערו. יחולו על ראשו עד אשר יסור מדרכו הרעה וישמע ויצייּת לדברי המורים. ע״כ התקנה של ד׳ ארצות משנת שלו״ה לפ״ק ופה ק״ק קראקא הוספנו אומץ בדבר וקללנו עם ז״ן ספרי תורות לחזק התקנה של ד׳ ארצות וניסיף על העונישין הנ״ל, וועלכער דער ח״ו דבר אחד מכל הנ״ל עובר ווערט דער מוז געבין קנס מאה זקוקים לישר המשים זקוקים לשופט חמישים זקוקים לקהל.

ג.

תקנות שנעשו באסיפת חכמי ומנהיגי חמש ארצות בק״ק טישעוויץ בהוה״מ פסח שנת גש״ם לפ״ק ונקראים תקנות חמש ארצות בק״ק טישעוויץ והפנקס של התקנות מונח בק״ק לובלין.

ואחד מן התקנות שאין לברור שום רב או ראשים או טובים או קהל יצ״ו או לשאר מינויים שבעולם, רק ברחוב היהודים כדי שיהיו הממונים ממונה בהסכמת

---

[1]) התקנות בסי׳ ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ נעתקו מפנקס הישן בסי׳ מונח בבה״כ הרמ״א ובעת הוא ת״י הרב מהרח״ן דעמביצר נ״י.

[2]) הוראתו מכס-מבקים.

[3]) מלאכת הקיקת המטבעות היתה בידי היהודים בתחלה עוד בסוף המאה השתים עשרה בימי מיעטשיסלאב הגדול והמטבעות נתקנו בשפה פולנית וכתובת עברית כמו „משקל פולסקי" המוטבעים על המלך הזה וראה מה שכתב ע״ז החכם החוקר ד״ר הרכבי במ״ע „ידישע צייטשריפט" לגייגר ח״ד צד 287. ובספרו „היהודים ושפת הסלאווים" נגד דעת החכ׳ גרעטץ.

[4]) הוא מכרה-מלח ומכני-בר.

ראשים וטובים וקהל יצ״ו, וכפי דת תורתנו, לפי שיש לנו ע״ז קיומים מן המלכים ומכל שרי ומושלי המדינה וגם אנחנו נשבענו ומושבעים ועומדים מהר סני ע״ז והשבועה הזאת חדשנו עתה מחדש עלינו.

ואם יעלה על לב יהיד או רבים לפעול חדשות אצל השררה יר״ה, וזאת היא נגד דת תורתינו ושבועתנו וקיומים שלנו, ובן אם יעשו זאת בעצמם או ע״י שליהם הן ע״י היהודים והן ע״י ערלים, אז חל עליהם השם עבריין וגם חל עליהם כל העונשים וחרמות וחומרות ככל אשר עשו ותקנו בתקנות המיש ארצות בק״ק טישווייץ בחוה״מ פסח שנת גש״ם לפ״ק כמבואר בפנקס התקנות המונח בק״ק לובלין השייך לחמיש ארצות אשר שם נחקקו כל התקנות שתקנו שם ושם נאמר דאם יעשה אדם איזה פעולה חדשה אצל השררה הן יחיד או רבים הן איש או אשה שיעשו השרים או המלך יר״ה בעניני מינויים של הקהלה אשר יהיה שלא כדת, וגם ירצו להשתדל אצל המלך הן בעניני רבנית מי שירצה לנהוג ברבנות או כל שאר מינויים הנזכרים בתקנה זו, או שירצו לעשות להם איזה הכנסה בתוך הקהלה או שירצו להשתדל לפטור א״ע ממסים שלא ליתן חלקם בתוך הקהילה, או שירצו לעשות דבר מה שיהיה נגד קיומים שלנו ונגד הקהל יצ״ו מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, אז יהי האיש ההוא או האשה יחיד או רבים בכל מיני עונשין והרמות וחומרות המזכרים בתקנות טישווייץ הנ״ל, ואפילו מי שיהיה ממונה באופן הנ״ל, ויתנצל לאמר הדבר נעשה בעל כרחי או שלא בידיעתי או באונס, גם הוא מחויב להחזיק כפי התקנה של טישווייץ הנ״ל.

נוסף על העונשין והחומרות הנ״ל העובר על דבר אחד מכל הנ״ל חייב ליתן לשר וואיבאדא יר״ה מאה זקוקים, חמישים זקוקים לשופט, חמישים זקוקים לצדקה, ומאה זקוקים לקהל יצ״ו והראשים והטובים מחוייבים תיכף ומיד כשיעבור אחד על הנ״ל להודיע מן הקנסות הנ״ל ע״כ יזהר כל אדם ושומר נפשו ירחק מכל הנ״ל וכן כל המסייע לכל הנ״ל הן בסתר הן בגלוי הן בכתב והן בכל פעולות שבעולם לדבר עבירה הנ״ל יהי׳ בעונשים ובחומרות ובקנסות הנ״ל.

ד.

תקנות שנעשו בק״ק קראקא בשנת שנ״ה לפ״ק.

זמן מינוי ד׳ ראשים ה׳ טובים י״ד הנבררים קרואי עדה מהקהל יצ״ו (ס״ה כ״ג כמנין סנהדרי קטנה) ושלשה כתות הדיינים תחתיים שניים שלישיים, ושלשה בעלי חשבונות אצל הטובים, יהי׳ בחזה״מ של פסח מידי שנה בשנה ועל הפ״ה מוטל לקרוא את כל הקהל ביום ראשון של חוה״מ הנ״ל, ובאם איזה מן הקהל אינו פה אעפ״כ יבררו בזמן הזה אם הרוב בכאן.

ומיד ביום ראשון של חוה״מ פסח אינו רשאי שום א׳ מהם לנהוג ראשית וטובית עד שיבררו כסדר הקהלה עפ״י המבוררים המבוארים למטה, אעפ״כ הרשית ביד הקהל הישן ליתן כח להראשים וטובים הישנים לנהוג את הראשיות על משך י״ד ימים להלאה עד שישתדלו את הראשיות מן השררה יר״ה, ואם לא יוכלו להשתדל רשיון על הראשיות במשך י״ד ימים אזי יפתחו את חותמות הנבררים החדשים וינהגו את נשיאתם ברחוב היהודים ובלעדם לא ירים איש את ידו ואת

רגלו, והישנים יתראו לפני השררות כאלו הם המנהיגים אך לא יעשו שום דבר כי אם ברצון ובהסכמת ראשים וטובים החדשים, ולהשתדלות הראשיות מהשררה יו״ה יבירו החמשה בוררים ג׳ אנשים משתדלים כפי ראית עיניהם.

סדר מינוי, ראשים, וטובים, וקהל, ודיינים ובעלי חשבון בחוה״מ של פסח יהי׳ באופן זה. הרוטו״ק ישבו ביחד ויקבלו עליהם באמונת שמים על דעת המקום ועל דעת הבריות בלי שום ערמה ומרמה שלא יעשו שום קינוניא ביחד הן עם יחידים הן עם רבים ורק שיהי׳ כונתם לש״ש לטובת הכלל כפי אשר יורו אותם מן השמים. הבירור יהי׳ באופן זה. השמשים יטילו לתוך הביקש שמות כל האנשים הנושאים בעול ומסים בצרכי הקהלה, ואח״כ יטלו השמשים מתוך הביקש ט׳ אנשים יהי׳ כשרים זה לזה והיוצא ראשון פוסל את קרובי היוצא שניה. ומיד כאשר יטלו שמות ט׳ אנשים ישבעו הט׳ אנשים שבועה בפא״ה לפני השמשים יצ״ו אשר יבררו חמשה אנשים מתוך הקהל בעלי שכל ומדע ויכללו בשבועה שלא יעשו שום קנוניא אפילו שנים ביחד ורק יהיו יודעים צורך הנהגת הקהלה ויהיו ראוים לברור לטובת הכלל ראשים וטובים וקהל וג׳ כתות הדיינים וג׳ בעלי השבונות אשר ישבו עם הטובים, ויבררו כן בשבועה בפא״ה לפני הראשים וטובים והשמשים והכל בלי שום רמיה רק לטובת הכלל.

ויבררו ארבעה ראשים, חמשה טובים, ארבע עשר קהל, ג׳ כתות, היינו ג׳ דיינים תחתים ג׳ דיינים שניים וג׳ דיינים שלישיים ושלשה בעלי השבונית לטובת הקהל אשר יהי׳ ברצונם וגם יהי׳ מוטל עליהם לעשות גבאים וממינים חמשה דהיינו היפט לייט, וגם יבררו האלופים על היתומים וגם ממונים על הקעסטיל של טשאפאוו״י הן מן קהל הישן הן מט׳ אנשים והן חוץ לקהל והן מביניהם כאשר יורו אותם מן השמים, ורק אם יבררו ממנו או מן הקרוב פסול לו יצוו אותו להרחיק מהם.

השלשה כתות דיינים אשר יבוררו דהיינו תחתיים ושניים ושלישיים.

הדיינים התחתיים יפסקו בכל יום מלבד עש״ק ועיו״ט, ויכולים לשפוט משוה פרוטה עד עשרה זהובים ועד בכלל ושכרם כמקדם דהיינו עד המשה זהובים הצי גדול מכל זהב ומשם ואילך עד עשרה זהובים ג׳ גדולים ושניהם ישלמו יחד שכרם כנ״ל דהיינו כל אחד גדול והצי וכו׳. והדיינים התחתיים מחויבים לפסוק ג״כ עניני השגת גבול כשהתובע תובע בפניהם וההפסד שוה עד עשרה זהובים כנ״ל. וגם יכולים לפסוק בעניני זלזולים אשר יעשה בפניהם דוקא לענוש בעונש ממון אבל לא לביסם רק לבדק ב״ה. גם יש כח בידם כשיראו איזה רמאות בדבר יוכלו לפסוק כפי ראות עיניהם ועל פי עד אחד, ובעסקי נשים אפילו אשה אחת בפרט אצל השגת גבול כשהתובע תובע בפניהם וגם בענינים הנוהגים ליתן בהקפה וגם יכולים להפך השבועה על צד שכנגדו כפי ראות עיניהם.

השגת גבול יותר מן עשרה זהובים פוליש ישפוט הפרנס החדש ואם הוא דבר גדול יצרף הפרנס ההודש עמו גם שאר הראשים וטובים, ואם הוא פחות

משני זהובים פוליש יודן כפי ראות עיניהם אם לתת לו קבלה בפתיחת ארון הקודש או בלא פתיחת ארון הקודש.

ואם הוא פחות משני זהובים פוליש והנתבע עובר ואינו משלם אותם, יכריזו עליו סרבנות, ואם ישהה שלשה ימים ועודנו עומד במרדו ואינו משלם אזי ימשכנו אותו, והשליח בי"ד ילך לביתו ויטול ממנו משכן אם יש לו כפי הדין, ואם אין נמצא מה להשכין מושיבין אותו בתפיסה כפי התקנה הישנה וכמו שנזכר לקמן אצל טענת אין לי, והשרוהי הקהל מחוייבים לתפוס אותו או ליטול ממנו משכנות עפ"י ציווי הדיינים בלי שאלת שום פרנס החודש או מראש הקהל וגם מטובי הקהל ואפילו כלם ביחד לא יתערבו בזה כלל בעונש התקנה.

הדיינים מחוייבים לכתוב בפנקס המיוחד להם פסקיהם בעסקים אשר יהי' יותר מן א' זהב פוליש בחנם, ומן ההעתקה הצי גדול, גם מחוייבים לגמור את הפסק הדין לכל היותר תוך שלשה ימים אחר הטענות, והשמשים אצל הדיינים בכל עת ובכל עת יהי' מזומנים תמיד אצלם באיבוד שכרם ולהעבירם.

הדיינים השניים עליהם מוטל לשפוט בין איש לרעהו מעשרה זהובים פוליש עד מאה זהובים פוליש, ושכרם עד חמשים זהובים ב' גדולים מכל צד, ומחמישים זהובים ולמעלה ג' גדולים מכל צד, והם ישפטו הכל בענין ממון עד הס"ך הנ"ל, וגם ישפטו על זלזולים אשר יעשה בפניהם אך לא יקנסו שיגיע לכיסם רק לב"ה כנ"ל, גם מחוייבים לכתוב פסקיהם בפנקס בחנם ומן ההעתקה א' גדול. גם מחוייבים לישב בדין בכל יום מלבד ע"ש ועיו"ט, ומחוייבים לעשות פסק דין תוך ב' ימים אחר גמר טענותיהם, ואם הוא דבר קשה לא ימשכו הדבר עכ"פ מלעשות פסק דין עד ה' ימים בקנס על כל דיין חצי מאהליר לבדק הבית הכנסת ובהכרזת סרבנות באם הבע"ד יברר בפני הפרנס החודש כי היו ממשיכים את הדין יותר מזמן הנ"ל, והפרנס החודש מחויב לגבות מהם הקנס, ולהכריז עליהם, ואם ימאן הפ"ח מלעשות כן הרי זה עובר את התקנה.

הדיינים השלישיים הגבוהים ישבו בדין ג' פעמים בכל שבוע דהיינו ביום א' וביום ב' וביום ה' אם הוא צורך השעה, אבל עכ"פ ישבו ביום א' וביום ה', והם ידינו מן מאה זהובים פוליש ולמעלה כל תביעות ממון שבעולם, ולא יטלו שום שכירות מן הפסק גם יפסקו על הזלזולים אשר יעשה בפניהם, אחד מסופרי דמתא מחויב לישבת עמהם ולכתוב כל פסקיהם בפנקס שלו, ושכירות שלו ב' גדולים מכל פסק עם ההעתקה כשיצטרך, ואם א' מן הדיינים יש לו שייכות לא' מבעלי דינים אפילו שלישי בשלישי אסור לו לישב בדין זה, והפרנס החדש וראשים שאינם נוגעים ימנו שליש במקומו, וגם זאת שאסור להדיינים להמשיך את העסק כפי מה שנזכר לעיל אצל הדיינים האמצעיים היינו להגיד פסק דינם תוך ב' ימים אחר גמר טענותיהם והכל כנ"ל. ואם אחד מן השלשה כתות הדיינים לא ישבו בדין כפי הנ"ל אזי מחויב השמש שלהם להגיד זאת להפרנס החודש והפרנס החודש מחויב לפקוד שיכריזו עליהם סרבנות, ואם יעלים השמש ולא יגיד זאת אזי עובר הוא על התקנה ויעבירו אותו, וגם הפרנס החודש הוא עובר על התקנה אם לא יעשה כנ"ל.

ובאם יקחו הבעלי דינים להם בוררים, אזי מחוייבים הבוררים לשבת בנידון העסק תוך מעל"ע ומחוייבים לעשות קץ לדבר תוך שלשה ימים בקנס חצי טליר והכרזת סרבנות ובאם הוא דבר קשה יש להם זמן כנ"ל אצל דיינים והפרנס החודש ישגיח ע"ז, גם מחויב הפ"ה לכוף את החייב בדין על פי פסק הבוררים. א' מראשי הקהל או מטובי הקהל אי אחד מג' נאמני הקהילה רשאים להיות בורר או שליש ושום ביע"ד אינו רשאי ליקח לו מורשה רק אלמנות ויתומים יתנו להם הבי"ד מורשה, ואם יראו הבי"ד שהבע"ד צריך למורשה אזי יתנו לו משום פתח פיך לאלם. סופרים דמתא ועדים דמתא יהי' לכל א' מהם פנקס מיוחד.

הגבאים דצדקה הנקראים בשם הגבאים הגבוהים.

הם יהי' ממונים על בתי כנסיות [1]) דפה על כל ההכנסות מן המקומות ומן העליות והכל יהי' תחת יד הגבאים הגבוהים וכמו כן בתי צדקה יהי' בידיהם וכן החי"ק של גו"ה של אמת יהי' הם לקבל ההכנסות ונגד זה יהי' מוטל עליהם פרנסת העניים דפה וכן ליתן כל צרכי קבורות של עניים וגם השוחטים והבודקים והמנקרים והקצבים יהי' הכל תחת ידם ובתי ההקדש ובתי החולים יהי' הכל מוטל עליהם וגם להאיר נרות להישיבה וכן יהי' הנשים הצדקניות דפה עושים לגבות מעות לצורך צדקה להכנסת כלה וליולדות עניות וברוטה. והגבאים צריכים להשגיח גם על בעלי מרחצאות שיסיקו את המרחץ שלשה פעמים במשך ב' שבועות היינו ב' ע"ש וא' יום ה' חוץ בשעת יריד לובלין ויערסלאב א"צ להסיק ביום ה'. עוד תקנו ששום אשה או בתולה אסורים להם לרחוץ במרחצאות של גויים כל זמן שהמלך יר"ה או אנשי ביתו ישנם בכאן קראקא הן במרחצאות של קאזמיר או קראקא בקנס ה' גרולים לצדקה והפה"ח מחויב ליטול את הקנס וליתנו לגבאי החודש. ואם האשה צריכה לרפואה במרחץ של גוים תשאל רשות מן הפ"ח וליתן לו מתחלה ב' גרולים. הגבאים יפסקו בין בעלי מרחצאות דפה ובעלי המרחצאות יתנו כל שבוע א' טאליר כל יום א', ועי"ז יתנו ערבים קבלנים. וכל איש הרוצה לילך במרחץ של גויים מחוייב ליתן מקודם לבעל מרחץ היהודי או לשומר שלו איין טפל ואם לא יתן מחויב ליתן ב' גדולים לקנס. בחורים גדולים וקטנים אינם רשאים כלל ללכת במרחץ של גוים ועי"ז הסכים גם הגאון מהר"ר מענדל [2]) י"ץ ר"מ אם לא שיש בידו כתב מהרב הנ"ל להתיר לו מחמת חולי ב"מ או מכה שחין.

---

[1]) שלשה בה"כ נמצאו אז פה והם הבה"כ הקטן, הבה"כ הרמ"א, ובה"כ הגבוה, ובאותה שנה (לפ"ק) נעשו התקנות. אספו „הגבאים" מעות לתוך קופת הצדקה לצורך בנין ב"כ חדש ובחברות הרבה נבנה הבה"כ הנקרא „קופה" ע"ש קופה של צדקה הנזכר בפנים שם ואח"כ בשנת ש"פ נבנה הבה"כ של ר"ו פאפער ובשנת קד"ש הוקם על התפלה הבה"כ של ר' אייזיק ר' יעקלים ז"ל.

[2]) הוא הגאון מהר"ם ז"ל הנודע בספרי הפוסקים ובתקנתו בתקון ע"ד שטר עיסקא

אודות בר מינן תקנו שהגבאי צדקה יתנו בכל שבוע לשמשים א׳ טאליר, והשמשים לא יקחו כלום לא ממלבושים ולא משום דבר שבעולם, ואשר נהגו מאז ליתן לשמשים יגבו עתה הגבאים אבל השמשים מחויבים להתעסק עם המת ב״ט כל התעסקות השייך להם ולא יתרשלו בשום דבר וכמר שמואל שמש אם הוא בעסק הקהל באותו פעם ב״מ הוא פטור והביריו יתעסקו בשבילו.

ע״ד שמאים והערכות

נעשה התקנה אחר גראמניץ שנ״ד לפ״ק ונבררו ג׳ שמאים ועי׳ קבלה שיעשו הכל באמונה ובלי ערמה ומרמה כלל וכלל בעניני המסים מן כל דבר שיש בו הכנסה לתוך הקהל. וגם בענין גובי המסים יהי׳ ב׳ שמשים ואם יגבו ה׳ סכומות יתנו להם עשרה זהובים ופחות מן ח׳ סכומות יתנו להם שמינה זהובים ולא יתנו להם שכרם עד שיגבו הגביה כולה בשלימות תוך ששה שבועות, ואם יעברו הטובים ובעלי השבונות ויתנו להם הם עוברים על התקנה ואינם בכלל מי שבירך. גובי מסים אחרים הגובים מעניים וממי שאין להם הזקה כנ״ל יהי׳ לשנה הזאת שנת שנ״ה יפ״ק כמר דוד בר נתן בלומז ז״ל הציה יגבו בר״ה תמוז והציה השנית בר״ה טבת ויקחו עמהם את יצחק שפעקיל ואהרן אילדום כ״ץ ושכרם מכל גביה ארבעה זהובים ומחויבים ליטול משכנות וגם להושיב בתפיסה ולגמור הגביה תוך הודש ימים עד פרוטה אחרונה ואח״כ יתנו להם שכרם.

רו״ט וקהל מחויבים ליתן ראשון את המס המגיע מהם ואח״כ יקחו גובי מסים מן הפרוזדור של בהכ״נ מן אנשים אשר יתנו בראש את המס, המגיע מהם, ובאשר יאמרו לא׳ שיתן ואינו נותן תוך ג׳ ימים, יכריזו עליו סרבנות ואם אינו נותן תוך ג׳ ימים אחר ההכרזה, מחויב המשמש של אותו בה״כ להכריז בחרם באיבוד השבירות שלו, והאיש ההוא מחויב לילך מיד מן בהכ״נ כמו מוחרם והשמש לא יניח לצבור להתפלל עד שיצא מבה״כ, ואם מסרב מלצאת אזי יקחו אותו לתפיסה והוא אם ישאר שלשה ימים בחרם ועדיין אינו נותן אזי יקחו אותו לתפיסה עד שיתן המס המגיע ממנו עם ההוצאות, וכל זמן שהוא בחרם אזי דינו שלא יוציאו אותו בתפילה ובקריאת ס״ת ובקריאת מגילה ובתקיעת שופר, ושלא להניח אותו לקנות מצות ושלא יעלה לתורה אפילו ליולדת ולמילה וליאר צייט וזה הכלל לכוף אותו בכל מיני כפיות שבעולם עד שיתן המס והעולים ומכש״כ כשיהי׳ החרם על פי פסק של ראשים ודיינים או בוררים יהי׳ לו כל הדינים הנ״ל ונוסף על העונשים הנ״ל ששום איש ואשה אינו רשאי לדבר עמו שום דבר.

הממונים

אשר נבררו מהקהל יצ״ו והם ארבעה יהי׳ להם התמנות על כל דבר הצריך שומא או עשיה הן על יין שבר מעד קעז פיטר, וכל דבר הצריך שימא

ברבים, הנקרא ר׳ מענדיל ר׳ אבינדורס, הראשון שכהן פה פאר בתור אב״ד מיוחד על כל העיר והגליל („כלילת יופי״ ח״א ז׳ ע״א בהערה שם).

קעז או פיטר זעצט מען מל״ג בעומר ואילך עד הנובה, וגם הם ממונים שלא להניח למכור הביות יין שלם כשר או חצי חביות יין כשר מן הרחוב היהודים למקום או למרחקים הן ליהודים והן לערלים להבדיל אם לא ברצונם, עוד הם ממונים להשגיח על המדות והמשקלות והאמות שיהי׳ הכל בצדק. ופעם אחת בחודש ישלחו נאמנים לראות לבחון את המדות והמשקלות והאמות ואם ימצאו שהוא שלא כדת אזי בידם לקנוס, ולענוש ולהכריז עליהם בכל בתי כנסיות שעברו על כמה לאוין ועון התלויה במדה ובמשקל ובמשורה, וגם הם ממונים על שומרי לילה שיהי׳ הכל עצהיו״ט לשמור מן הגניבות וגזלות ושרפות ה״ו, וגם לשמור את הרחובות שיהי׳ בנקיות גדול, ולצורך נקיון הרחובות יקבלו השומרים הנ״ל שכרם מן הממונים אשר יגבו פעם אחת בחורף ופעם אחת בקיץ מכל בעל בית שיש לו חדר בעצמו ששה גדולים, ומי שיש לו דירה שכורה ג׳ גדולים ואם לא יספיק זה יוסיפו הטובים ובעלי השבונות מקופת הקהל באופן שלא יעברו על הלאו דלא תלין פעולת שכיר.

והממונים לא יניחו למכור המאה וגבינה לאנשי העיר אם לא יובא מקודם להאלופים מהר״ר מרדכי [3] ר׳ שמואל ומהר״ר ישעיה דרשן והר״ר אברהם יצחק רייזלש שהמה יחקרו וידרשו היטיב אם נעשו בכשרות כדבעי, וגם יזהירו האלופים הנ״ל שלא למכור פה קראקא החמאה וגבינות אם לא הובא לפניהם הנאמן ע״ז. גם מוטל על הממונים להשגיח על האשפה שלא לזרוק האשפה אחורי החומה או על הבתים או בעד החלונות וגם מי שופכין הן טהורים הן עבורים, הן ביום והן בלילה בקנס חצי זהוב לבדק בית הכנסת, והשכנים מחויבים להגיד זאת להממונים והממונים יגבו את הקנס, והממונים זאלין קיין וויין זעצין אם לא הגאון אב״ד ור״מ התירו את היין עם ג׳ אלופים שיבררו ראשים וטובים כתקנות הארצות.

גם להשגיח שלא להחזיק אורחים בביתם יותר מג׳ ימים אם לא ביו״ט דהיינו האורחים שאין להם שום עסק פה, ואם בא איש נכרי מבני עמנו מעיר אחרת לשכור לו דירה פה אינו רשאי להשכירו אם לא שירשהו הפרנס ההודש להשגיח שלא לשחוק על הלאטריע וכדומה, גם בעלי כלי זמר לא ישמיעו קולם ברחובות בלילה וגם שלא לעשות צעקות וצווחות הן בעלי בתים הן בחורים ברחובות, משרתים ומשרתות יושכרו בפני עדים ואז לא יוכלו להזור, גם מחוייבים להקור היטיב על המלמדים שלא ילמדו יותר מן השיעור המוגבל הן מקרא משנה ותלמוד ולהוריע להפ״ה מן העבריין תיכף. וכל הנ״ל מי שיחזיק היטיב יהיה נכלל בכלל מי שבירך הנעשה בכל שבתות השנה ובראשי חדשים להעוסקים בצרכי צבור באמונה אמן.

הקצבים

ינהגו עם הבשר שחוטה כפי הכתוב בפנקס הגבאים הגבוהים יצ״ו, ואם

---

[3] הוא הניח מרגליות טובה פה ק״ק („עיר הצדק״ 42) ומתלמידי הרמ״א (גוטן סינאגאג. פלעז. נד תכ״ח).

הקצב בין קצב גדול ובין קצב קטן לא יהי׳ ביכלתו ליתן בשר שהוטה כפי המוטל עליו עד יום ד׳ אזי מחויב קצב אחר שכנו היושב אצלו למלאות השיעור מה שיחסר לחברו בכל האופן כפי הכתוב בפנקס הגבאים, והשוחט מחויב להוריע מזה לגבאי ההודש, והגבאים ישביעו אותן בשבועה חמורה בנק״ה שיחזיקו הכל כפי התנאי, ואם יתוודע שעבר הקצב על קצת מהתקונים ומכש״כ על כולם אזי יעבירו אותו ויכריזו עליו בכל בתי כנסיות שעבר על השבועה. גם יכללו בשבועה שאסור להם לעשות איזה קנוניא על כל דבר שבעולם הן על הקהל יצ״ו למכור ביוקר, או על איזה קצב להביא אותו לידי עניות מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, ורק יחזקו הכל כפי הכתוב בפנקס הגבאים, הקצבים לא יעשו להם ראשים או ממונים ביניהם ורק הם יעמדו תחת יד גבאי החודש, ואינם רשאים לעשות איזה חרם ביניהם או להחרים איזה קצב והחרם יהי׳ בטל ומבוטל כחרס הנשבר, וכל א׳ מן הבעלי בתים רשאי לשחוט היינו שהשוחט ישחוט לו בהמה לצורך ביתו אף אם ימכור מן הבשר גם לאחרים והדרים ברחובותינו רשאים להכניס בשר לתוך דעיר פה פעם אחת בשבוע ולמכרו פה, גם מנקרים יזהרו שלא יהי׳ להם שום חברותה ביותר וגם לא עם איזה קצב עפ״י הקנס והשבועה הנ״ל.

גם השוחטים מחויבים לשכור להם אחד שישב תמידות במקולין לשחוט העופות בכל זמן, ושום קצב אינו רשאי לשחוט ולבדוק בעצמו, רק השוחט הממונה בקנס הבהמה לצדקה או דמי הבהמה, והגבאי מחויב לגבות הקנס ואם לא יעשו כן הרי זה גוזל את הצדקה.

בענין המלמדים

שעושים קירדום לאכול ממנו ומרבים בשכירות ואין יד כל אדם משגת עמדנו לתקן כי המלמדים מקרא ומשנה התושבים ילמוד עם תלמידיו י״ב שעות ומלמד המתגורר פה עשרה שעות בקיץ ובחורף בשוה, ושכירות שלהם ששה זהובים פוליש ולא יותר. מלמד הלכות או תוספות או חזרות בחורף התושב י״א שעות והגר שמונה שעות ושכירות שלהם שמונה זהובים פוליש ולא יותר. וע״ז הושבנו ג׳ ממונים להשגיח ע״ז הרב ר׳ אהרן ר׳ אברהם היימנש ובמר איזק ש״ק, והרב ר׳ מאיר ר׳ גומפל ב״ץ, ואם יעבור המלמד אם הוא גר מחויב תיכף ומיד לנסוע מפה אף באמצע הזמן אם הוא תושב לא יהי׳ עוד מלמד. שכירות שלהם לפרוע בכל רבע שנה היינו בימי החורף הצי בר״ח שבט והצי לסוף הזמן ובקיץ הצי לר״ה אב והמותר בסוף הזמן.

וגם בענין המבשלות

שקורין קעכניס, וגם וויערטרינש שגם הם מרבין בשכירות עד אשר כמעט אין רוב הצבור יכולין לעמוד בו לכן תקננו שמהיום והלאה כל בע״ב שאין בני ביתו מרובים יתנו שכירות להקעכין בזמן הקיץ שבעה זהובים פוליש ובזמן החורף שמונה זהובים פוליש. ואם בני ביתו מרובים אז שכירות שלהם בקיץ תשעה ז׳ פ׳ ובחורף עשרה זהובים פוליש. ואם יש לבע״ב בן או חתן האוכל מזונות ע״ש והמבשלת עושית גם לצרכם אז רשאי בעל הבית להוסיף בכל זמן

א׳ זהוב. ואם הבן או החתן אוכל משלהם ורק דרים שם והמבשלת עושית כל צרכם אז יוכלו להוסיף להם בכל זמן ב׳ זהובים פוליש. ולהשגיה ע״ז העמדנו ג׳ ממונים, האלוף מהר״ר תנחום כ״ץ [4]) והאלוף מהר״ר משה ר׳ זלקוד והאלוף הר״ר משה סופר והקהל נתנו להם כח להשביע כל בע״ב בנק״ח לקיים זה ואם לא ירצה לישבע אזי צריך ליתן קנס עשרה זהובים ארומים חציו לצדקה והציו להמגיד זאת להפ״ה, והוא גם בכלל מי שבירך בשבת. וואַרטאַרניש לא יקחו יותר מד׳ זהובים פוליש, וכל יהי׳ בלי שום הוראות היתר בלי ערמה ומרמה ועל דעת המקום ועל דעת הקהל, וגם לא יקחו שום מתנות בעולם זולת מתנות פורים רשאות ליקח עד חצי טליר ולא יותר. והקעכניש והוואַרטאַרינש העוברים ע״ז אם הם מתושבי עירנו תאבדו שכירותן והמשה שנים תהיי אסורה להשבירה, ואם הם מעיר אחרת מחויבים לנסוע מפה מיד וגם תאבדו דמי שכירותן, והמקיים תקנות הנ״ל תע״ב אמן.

ע״ד השחוק.

כל בעלי בתים וכל הבחורים ונערים הן מתושבי עירנו והן מעירות אחרות כלם אסורים לשחוק ברחובות העיר הן בקראקא הן בקאזמיר הן בשטראדום הן בכל חלקי העיר הן איש או אשה, וגם העניים מכש״כ הדרים בבתי ההקדש גם האנשים אשר כל עסקיהם עם השחוק אשר אין רצוננו לפרסם ברבים ורק שמותיהם נרשמים אצל רו״ט יהי׳ נזהרים מהיום והלאה שלא לשחוק כלל, ואם יתוודע שא׳ עבר ע״ז יענשו אותו בדין וגדרת, נשים לא ישחקו כלל בלי ערמה ומרמה הן במזיד והן דרך התול אם לא בחוה״מ של פסח וסוכות והנוכה ופורים וזולת זה אסור הן ר״ה וא״ח וט״ו ושאר ימים שאין אומרים בהם תחנון. ואצל היולדות מותרים לשחוק הדרים בחצר שלה וזולת זה אפילו הקרובים שני בשני אסור לשחוק שם.

מעות חזקה.

האנשים אשר עקרו דירתם מפה ולא פרעו מעות חזקה שלהם, ע״ז ישבו הרו״ט ויתנו התיאה בזמן השוק הקרוב של גראמניץ בזבלין ופה שטעצלייא ובלובלין שוואנטקי וביערסלאב, שכל איש ואיש יתנו מעות חזקה ומי שלא יתן קודם סוכות אזי ימחקו הזקהו מתוך פנקס הקהלה. הממונים ישגיחו ויפקחו עין שכל א׳ יתן איזה סך בכל שנה ויחמירו על אותן שיש להם פה בתים והנתינה תהי׳ בגראמניץ ואם לא יתן בגראמניץ ויתן בגראמניץ השני אבד את חזקתו והממונים ימחקו אותו אחר גראמניץ היריד השני.

ואם אחר בא לגור פה ואין לו פה שום חזקה, הן ברחוב היהודים הן בקאזמיר הן בקראקא הן בקלעפר הן בשטראדום והן בכל שטח השייכים למקומות הנ״ל או בתוך תחום של אלו מקומות הן איש או אלמן או אלמנה

---

[4]) הוא בנו של הגאון בעל „שארית יוסף״ והיה פה דיין גדול ונגאי נזקס כל ימיו (כלילת יופי ח״א ז׳ ע״ב בהערה שם).

בלי רשות רו״ט וקהל הם הם מוחים ומנודה מכל קרושת ישראל, ויהי׳ מובדל ומופרש משני עולמות ולא ימולו את בניו ולא יקברו אותו בקבר ישראל. ואם יעלה על לב שום איש לקבוע דירתו ברחוב היהודים אז שום בע״ב אינו רשאי להכניסו בעונש הנ״ל ובקנס שלשים זקוקים לשר יר״ה וט״ו זהובים לצדקה והבית להקהל יצ״ו ובעונש הנ״ל ושלא להשכיר שום דירה לאיש שאין לו הזקה אבל רבנים ומלמדים העמדנו ע״ דין תורה להגדיל תורה ולהאדירה יהי׳ תושב או מעיר אחרת, ומי שאין לו פה חזקה אסור לו לקנות או להיות על בית ברחוב היהודים הן בית או קרקע והומר התקנה הנ״ל אא״כ יתן טעם מספיק לפני רו״ט ויתן את״כ בטחון מספיק שלא יהי׳ לו עי״ז שום חזקה בעולם פה.

מוכרי יין

פה יתנו מכל חביות דהיינו עשרה הינון זהוב אחד לנאמני הקהילה ולא יניחו להניח את היין במרתף עד שיכתוב מקודם השמש ר׳ שמואל בקנס זהוב אדום. מוכרי מי דבש יתנו מכל שמינית ד׳ גדולים וגם יכתב מקודם שיתנו המעד למרתף בקנס הנ״ל, אבל כל זמן הויות הטשאפאווי אשר מהצורך לשלם להטשאפאווי אזי יתנו רק ההצי׳ה הן מוכרי יין והן מוכרי מעד. חרם יהושע בן נון לא יתנו בשום פעם רק באופן שהדבר ישוה שני מאות אונד חרם סתם עד עשרים זהובים כנ״ל.

ספרים

לא ידפיס שום מדפיס בלי רשות רבנים ואלופים כפי תקנות ארצית שנתקנו בשנת דש״ן לפ״ק ועל פיהם יקום דבר ואם יעבור המדפיס אזי יבטלו הם את מלאכת הדפוס ויחרימו את המדפיס וכל המתעסקים במלאכה.

ספרים הנדפסים פה או בלובלין אסור להדפיס באיטליא ואם ידפסו ישתדלו אצל ראשי הארצות שלא ימכרו אותם בארצות אלו עד זמן מה, ויודיעו מקודם לאיטליא ויתפשרו פה כמה יתנו מכל בוגין לקופת הקהל יצ״ו.

תקנות להתונה.

ליתן שכירות לבעל המרחץ מכל מאה ד׳ גדולים וכלה ביום חתונתה ג׳ גדולים מכל מאה ומכאן ואילך כשאר הנשים. שכירות הבעטרין וכשם סרוורן מבעל הסעודה ה׳ גדולים ומחתן וכלה כלל וכלל לא.

שכירות רבנים הזנים ושמשים מכל מאה זהובים ב׳ זהובים ממאה ראשונה עד מאה אחרונה הכל בשוה ואין הילוק בין תושב לנכרי וסדר החלוקה של ב׳ זהובים לכל מאה יהי׳ בזה האופן החצי׳ה לרבנים, ורביע לחזנים ורביע לשמשים. חתונת מבהכ״נ לבהכ״נ החתן ילך אחר אבי הכלה ובעל אבדה מחזיר על אבדתו, ואם הכלה היא מעיר אחרת תלך אחר החתן כבהכ״נ שלו.

בעסק השדכנות

ינהגו כתקנות הנעשין כמישיייץ ויתר פרטי התקנות כפי תקנות הארצות דש״ן לפ״ק, והמקדש בתולה או אלמנה וגרושה, או המוציא קול קידושין עליהם

הוא מוחרם ומנודה ומלקין אותו הן ע״י יהודים או ע״י ערלים והקהל מחוייבים לסייע לפוטרה ברצונו וכן הסכים הגאון מו״ה שכנא [5] ז״ל ותלמידיו אחריו אלופי תורה על דבר זה. החתן יתן מסך נדוניא שלו מכל מה שהכניסו לו הוא והיא הן ממזומנים הן מתכשיטין מכל מאה רביעית זהוב לצדקה והחזן יתן לו מי שבירך.

מנהגי ושכירות משרתים ומשרתות

שרי שבועות קודם הזמן מחייב כל אחד לעורר את רעהו אם יישאר אצלו או לא. גם אסרו איסור שלא להחזיק שפחה גויה למשרתת אשר תהי׳ ישנה בביתו של היהודי בלילה, בקנס ה׳ זקוקים לב״ה וכל הבלבולים הבאים מזה ה״ו על אחריותו, אבל מותר בלילי שבתות להשכיר שפחה גויה לשמש אצל יולדות וחתונות ומילות וחולי ב״מ ומיניקות גוית אסיר להחזיק כלל וכלל בקנס הנ״ל אם לא שיראו שהוא צריך השעה אז מתירים לו בהסכמת האלופים.

ובענין השש אויר ר״ל

תיכף כשיוודע לבעל הבית השש מה בביתו תיכף ומיד יודיע הדבר לפ״ה, והפ״ה עם שאר הראשים וטובים יתיעצו ויסדרו לו ולכל אשר בבית הנ״ל כדת מה לעשות והכל יעשה במצותם ולא יסירו ימין ושמאל, וכל מי שיהי׳ בבית הנ״ל הן בעל הבית והן קאמרניק הן איש או אשה הן בחור הן משרת הן קעכין מחוייבים להודיע תיכף כשיוודע להם שום השש ח״ו לפ״ה כנ״ל. גם יזהר כל אדם קטן וגדול שלא לדבר שום שיחה ודיבור בעלמא שבדעתו לנסוע ולעקור דירתו מפה, או לשלוח את בני ביתו מן העיר בלי רשות רו״ט ובקנס חמישים אדומים להשר יר״ה והחמישים אדומים לצדקה.

אודות זילבר ברענר

היינו צורפים ראינו כמה מכשולים ע״כ עמדנו לתקן שישבעו כולם בנק״ח שלא יקחו שום דבר מנערים או נשים אי בחורים או בע״ב שאינם בני עשרים שנה או אנשים רקים ופוחזים ומחוייבים להודיע לפ״ה ואם ה״ו יעברו יענשו על שבועות התורה גם יוקנסו בקנס חמישים אדומים לצדקה, והקונים מגויים קטנים או מרקים ופוחזים גוי שניכר ברמז שיש בו נדנוד גניבה לא יקחו רק יודיעו הדבר לפ״ה ואם יעברו יוקנסו בקנס הנ״ל.

אודות הרב

איך שינהיג עמנו ואיך שאנחנו ינהגו עמו הכל כפי התנאים שבינינו כנזכר בפנקס הק״ק יצ״ו. והנה הותנה בינינו שאין בידו להחרים שום אחד מקהילתנו יצ״ו הן איש וזן אשה הן בסתר הן בפרהסיא הן בכתב והן בע״פ הן יחידים הן רבים, וגם שלא לקנוס בלי ראשים וטובים, וגם אינם רשאים הרבנים או בעלי

---

[5] תלמיד הג״מ יעקב פולאק (אבי החלוקים) ורבו וחותנו של רבינו הרמ״א ז״ל (ע׳ במבוא לס׳ „כלילת יופי״ ח״א).

בתים לעשות ביניהם איזה קשר או קנוניא על כל דבר שבעולם. ואם יעלה על לב רב או רבנים או בעלי בתים להחרים איזה אדם כנ"ל, או כי יבואו עה"ח על איזה ענין או שיעשו איזה קנוניא שלא בידיעת רו"ט וקהל יצ"ו מחוייבים העוברים על כל אחד מכל הדברים הנ"ל ליתן ג' זקוקים להספקה גוסף על העונשין הנ"ל וכל אחד מן הראשים מחוייב להודיע מן הקנס ועליהם תבא ברכה. וכן אסור לישום אדם להושיב בי"ד וגם שום רב לא יתן לכתוב כגון בי"ד והתראה הן בקהילה יצ"ו והן חוץ לקהלה אם לא ברצון רו"ט יצ"ו.

ואם רב מעיר אחרת או הרבה רבנים ביחד או רבים יכתבו לכאן איזה חרם הן על עסק יהיד הן על עסק רבים מבני קהלתנו יצ"ו, מחוייבים הרבנים מפה זרו"ט וקהל יצ"ו לומר אדרבה ויטילו הם חרם על אותו יהיד או רבים כפי התקנה הנעשית בטישוויין בענין זה, ברצון הרב ובהסכמתו עם ג' אלופים אשר רבים נכשלים בעו"ה ותקן הגאון אב"ד שלנו ויורה לו הדרך הישר אשר נלך בה ע"פ התורה ויכתבו התרת חכמים על לוח ויכריזוה וצדיקים ילכו בו.

בענין יין נסך.

הרב עם רו"ט מידי שנה בשנה קודם הלעזין יבררו ג' אלופים אשר המה יהי' עם הרב, והרב בצירוף ג' אלופים הנ"ל יתקנו כפי תקנות ארצות והם יסדרו וכאשר יסמכו תהי' הסמיכה גם בהסכמת האלוף הישיש כמהר"ר אברהם מייזל [6] יצ"ו ויורו את הדרך אשר ילכו בה להיות היין כשר בכל דקדוקיה ויעיינו בכל עניני חשש יין נסך, ויחמירו בכל חומרות שבעולם כראוי לזמן הזה לגדור פרצות בבקעה ועכ"פ יזהרו שלא להכנים היין ברחוב היהודים אם לא יכשירו איתן מקודם.

מסירות.

מי שימסור ממון וכש"כ גוף של ישראל וכש"כ רבים ביד גוים הן אצל שררות והן אצל מוכסים והן אצל פריצים והן אצל סוחרים הן בכל מקום ובכל אופן שיהי' כל איש ישראל יודע הדין וא"צ לתקן בזה שום תקנה ורק באנו להזהיר ולגזור שכל איש ישראל השומע או רואה פעולה כזאת, בין שהדבר נוגע אל עצמו או לא, מחויב תוך שלשה ימים בחרם המור ובעונשו של מוסר לבא להגיד הדבר אשר שמע או ראה לשני ראשים הטובים בעיניו ואשר אינם נוגעים להמוסר והשני ראשים יעשו מה שעליהם לעשות. ואם המוסר אלם ואין יכולים לעשות לו מאומה לפי שעה אזי הרבנים והראשים וטובים ירשמו את שמו בספר זכרונות כדי שאח"כ לא ימולו את בני וגם לא יתנו קידושין לבניו וגם שאר עניני הדברים הנוגעים בקרב ישראל והרבנים ראשים וטובים ישגיחו עליו לקיים בו וביום פקדי ופקדתי.

---

[6]) ממנו יצאה המשפחה המיוחסת בקראקא בשם „מייזלש"; התחתן עם הרמ"א וגם עה"ח בין חכמי קראקא בפנקס ר' מנחם קרמי שהעתיק הרש"ה בזח"ה ה"ו בסוף ס' „עיר הצדק" צד 71 („מפלת עיר הצדק" 4 בהערה ב').

וגם תקנות בעניני גניבות.

הממונה הנקרא שקאלניק מחויב לילך הוא או שיעמיד אחר במקומו מבית לבית ולהודיע מכל הגניבות אשר יאידעו בכל שבוע וגם ביום חאגא מן השבוע ההוא וגם יכריז ביום הכנסיה בכל בתי כנסיות, הפרנס החודש מחוייב להשגיח ולעזור אותו כדי לעשות בזה בכל מאמצי כחו בכל מיני כפיה והכל יהי׳ ברצון הראשים.

מכס.

ואם איש אחד רוצה לשכור איזה מכס או שארי דברים ביוצא בזה מיתר לו לשכור, אבל אם יש איזה חשש שיעשה בזה היזק לאיזה גוי או לאיזה פריץ כגון שלא יפרע לו, אז יצרוף הפ״ה עמו ראשים וטובים שאינם נוגעים והם מחוייבים לילך אל הגוי או אל הפריץ ההוא ולהזהירו על הדבר ועליהם תבא ברכה. אבל מה שנוגע בענין שכירות אורנדיש גדולים כגון טשאפאווי אי מינצין או זויפא אי גרעניץ מכסים, בכל אלה הסכמנו גם אנחנו עם מנהיגי ד׳ ארצות שאסור לשום איש לשכור א׳ מכל הנ״ל או להחזיקו.

ומי שיש לו חירות לסחור בלי מכס אינו רשאי לשלוח סחורה של איש אחר שאין לו חירות על שמו והעובר ע״ז יהי׳ מוחרם ומנודה בעובר חרם הקדמונים ורו״ט יענישו אותו כמפעלו והשמשים יכריזו זאת קודם כל ירידים.

סרסור

לא יהי׳ שום איש או אשה אצל שר או פריץ או גוי לפעול שיקח בהקפה משר או פריץ או גוי אחר שום סחורה שבעולם הן עצים ואבנים הן אבנים טובות ומרגליות וציביל ועופרת ובתים וגיטר ותבואה מכל מה שהפה יכול לדבר והלב לחשוב הן סחורה בלבד והן סחורה עם מעות וגם לא יהיה סרסור ביניהם בענין הלואת ממון אשר יצטרך לערוב בעדו על המבצר גם לא יהי׳ סרסור אצל פריץ הרוצה למכור איזה גיט הן בעד מעות מזומנים והן בעד סחורה, ולא יעשה שום דבר מהנ״ל עפ״י הוראות היתר כי יש להוש לכמה מכשולים וסכנות נפשות ולכמה בלבולים שיוכלו לצמוח מזה ועל הראשים וטובים לפקוח עין על זה, אבל בתים יוכל כל איש להיות סרסור בענין המכירה בעד מעות מזומנים, ואם יעביר א׳ מכל הנ״ל הן איש או אשה ויעשו להם איזה היתר לעבור על א׳ מכל הנ״ל אזי הם בכלל עבריין והוא מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל ומנודה בשני עולמות וכו׳ מבי״ד העליון ומבי״ד התחתון פתו יהא כפת כותי ויינו כיין נסך בשר שיאכל יהא כנבלות בשר שקצים ורמשים בעילתו תהא בעילת זנות, קבורתו תהא כקבורת חמור, ואסור למול את בניו וליתן קידושין לבניו נוסף על הקללות אשר קללנו עם שבעה ספרי תורות, ובקנס מאה זקוקים לשר יר״ה והמישים זקוקים לשופט והמישים זקוקים לצדקה, ומי שמודיע מזה יהי׳ בכלל מי שבירך, ועל כל הנ״ל יחמירו עליו בחרם יהושע בן נון וברבוי נרות ובתקיעות שופר בכל יום ב׳ ראשון של תענית בה״ב בחשון ובאייר, ע״כ יזהר כל איש שלא יעבור על העונשין וקנסות. וכמו כן מי שמלוה לגויים ברבית פחות משנים עשר גדולים מכל מאה

זהובים פוליש וכן מי שהוא סרסור בעסק הלואה על משכנות בין גוי לגוי כלם נכללים בכלל העונשין וחרמות וקנסות הנ"ל.

וידע כל איש כי חרם יושיע בן נון אינו ישב ריקם ולא ישאר בחשאי יכפרם חרם על דנ"ל וכל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי.

על הדבר שנותנין חרם יכריזו בכל בתי כנסיות וגם ידבקו בפתח של בית הכנסת למען ידעו העולם להזהר ולא יכשלו באיסור חרם והשמשים מחויבים לעשות כן.

וגם מה שהשקאלניק והשמש מכריזין בעניני גניבה אפילו של גויים ידבקו פתקא על פתח בית הכנסת, ומי שיקרע מן פתח ב"ה את הפתקא הנ"ל מחמת מס והן מחמת הדבר שנתנו חרם עליו יהי' מי שיהי' יענישו אותו בתפיסה ובקנסות כפי ראות ראשים וטובים יצ"ו. הפה"ח עם שאר הראשים מחוייבים מצד שבועתם ומצד התקנה שיחקרו וידרשו על כל המעשים הנ"ל נוסף על התקנות אשר הם ממנים עליהם בנזכר למעלה ולמטה יענישו ולא ימחלו ולא יחפו על שום איש הן מחמת ישיכות או מחמת מורא וכיוצא בזה.

וע"ז הייני ממנים הטובים בקהל יצ"ו באם ח"ו פ"ה וראשים לא יספיקו בדבר יעוררו הם אותם, ואם ישמעו טוב ואם לא יציעו הטובים הדבר לפני הקהל והשמשים מחויבים לאסוף אותם, והטובים עם אנשי הקהל יש בכחם לעניש כפי חומר הענין וכפי ראות עיניהם וכנ"ל.

הפרנס החודש

ביום שני של ר"ה כשיהי' ר"ה ב' ימים או ביום ר"ה בהיותו יום אחד ובחודש תשרי בצום גדליה יקבל עליו בהן צדקו לשמור בנפשו ובגופו לייסר הפושעים והמורדים והעוברים על אחת מכל דברי האגרת הזאת באמת ובאמונה בלי ערמה ומרמה עד דעת המקום ועל דעת הקהל, והקבלה הזאת תהי' לפני השמש ושלא יפיל מכל דברי התקנה המבוארים למטה דבר אחד ארצה במזיד והשמשים יכריזו תיכף בכל בתי כנסיות הקבלה ההיא להזהיר את העם כדי שכל ישראל ישמעו וייראו וגומר, ותיכף אחר הקבלה יקבל הפה"ח מי שבירך מהש"ץ במעמד הקדוש ההוא ויכלול הש"ץ במי שבירך ההוא אותו ואת כל העוסקים בצרכי צבור באמונה. הפה"ח מחויב תיכף לקראות התקנה בילה בתחלת חודש שלו בינו לבין עצמו כדי שידע לצוות על הטוב ולמנוע את הרע והשמשים יזכירו ויזהירו אותו להעלות על זכרונו מידי חודש בחדשו.

א' שלא יבררו רב או ראשים וטובים וקהל ושאר מינויים שבעולם רק ברהוב היהודים, וכפי דת תורתנו הקדושה ויש לנו ע"ז הירות וקיומים מן המלכים ומן השרים ומושלים, ואם יעלה על לב יחיד או רבים לעשות ולפעול הרשות אצל השררה בעניני מינויים הנ"ל אשר יהי' נגד תורתנו ונגד הירות וקיומים שיש לנו הן ע"י עצמם והן שלוחם והן ע"י יהודים או ערלים יהי' חל עליהם כל העונשין וההומ־ות והרמות כפי התקנות של חמש ארצות הנעשים בק"ק טישווין בהוה"ט פסח שנת גש"ם לפ"ק, והיא מונח בק"ק לובלין. הפה"ח ישגיח ויעניש את המוסרים בכל מיני עונשין שבעולם הן אם ימסור גופו או

ממונו של חבירו ביד גוים, וכל איש ואיש צריך להוריע מזה להפה״ק ואם לא יוריע אזי חל עליו החרם והפה״ה בצירוף רבנים ראשים וטובים יצוו לרשום זה בספר זכרונות שלא למול בנו, ושלא לסדר קידושין וכרומה. גם ישגיח על הגניבות ועל הגזילות ועל השגת גבול, וגם איך להתנהג עם הגויים בענין המסים ומוכסים והלואות ומלבד תקנת הטשאפאווי שעשו בק״ק ליבלין בשנת שלו״ה ט״ז כסליו כפי אשר העתקנו לעיל [7]) עוד אסרו שלא להיות סרסור אצל הגויים וכל הוה״מ פסח והוה״מ סוכות יפקוד הפה״ה על השמשים להכריז ואת בכל בתי כנסיות להיות מאד נזהר ע״ז ויקללו גם עם הס״ת עם שאר עונשין ויסורין קשים והשמשים יזכירו את החזן לעלות ולקלל כי כפי הנשמע יש אנשים שאינם חוששים להרם הקדמונים והמגלה מהם יהי׳ בכלל מי שבירך ואם הוא עני יקבל עוד שכרו במיטב אבל ישראל לישראל מותר להיות גם על משכנית של גויים המאה בפחות מי״ב גדולים, ועל כל הנ״ל מוטל על הפרנס החודש לחקור ולדרוש היטיב על כל הענינים הנ״ל.

הפרנס החודש בראש עם שאר הראשים יצ״ו מחויבים מצד שבועתם ובעונש התקנה שיחקרו וידרשו היטיב על כל הענינים והמעשים הנ״ל נוסף על כל התקנות הנזכרים למעלה ולמטה יענשו הכל כפי ראות עיניהם, שלא לחוס ושלא להפות על שום איש הן מחמת שייכות קורבה או מחמת מורא וכיוצא בזה, וע״ז העמדנו את הטובים יצ״ו באם אשר הפרנס החודש וראשים יחוסו על שום אחד מהנ״ל, אז יעוררו הטובים וגם לפקוד עליהם שיעשו כחוב המוטל עליהם, ואם לא יביטו עליהם אזי יציעו הטובים הדבר לפני הקהל יצ״ו ואז השמשים מחויבים לסור למשמעתם וטובים עם הקהל יש כח בידם לעניש כפי חומר הענין וכפי ראות עיניהם.

תקנות הגונות וישרות, שהם צורך שעה ולדורות, להתנצל עדיינו מהר הורב באשר הם גורמים חורבן ושממות בעו״ה, וגם להוס על ממונם של ישראל.

תקנו מה שאסורים לנשים בעניני תכשיטים ומלבושים וגם מה שאסור להאנשים ולבחורים ולבתולות ומה שמותרים והילוקים בין ישנים להרשים וגם הילוקים בין הכלה לשאר הנשים ואין חילוק בין תושב לגר משפט אחד לגר ולאזרח, ומי שיעבור אפילו על אחד מהנ״ל דבר קטן או גדול יתן קנס א׳ מרק לברק ב״ה וזקוק א׳ לצדקה ופרנס החודש מחויב להכריזם בבהכ״נ וגם עם סרבנות.

כל התקנות הנ״ל יהי׳ בתקפם עד שנת שנ״ט לפ״ק ואח״כ הרשות ביד הקהל לברור אנשים חכמים ונבונים אשר יבחנו את התקנות הנ״ל אם להוסיף עליהם או לגרוע כפי שכלם, וכפי אשר יורו אותם משמים ובתוך זמן זה אסור לעבור על התקנות בקנסות ובעונשים המבוארים, וגם לאחר זמן אם לא יהי׳ כח לעשות מה ישאר הכל עד ישנו. כל הנ״ל גמרנו יום א׳ טוב למנחם שנ״ת

[7]) עי׳ בסי׳ ג׳ הנ״ל.

טובה לפ"ק פה ק"ק קראקא נאם אברהם [8]) בר יוסף זצלה"ה, ונאם הק' מבית רו פנחס [9]) בהר"ר ישראל זללה"ה הורוויץ, ונאם יעקב [10]) בן לא"א משה ז"ל עברילש, ונאם יצחק בר אשר, ונאם זאב בנימין בכמר ישראל ז"ל, ונאם יחזקאל בר משה ז"ל, ונאם דוד בן לא"א הר"ר משה קצאלבינן.

כל התחומים הנ"ל הם ראשי עם שבעה טובי העיר בעלי תקנות שנתחברו מתוך התשעה אנשים שעלו מתוך הגורל והסכימו כולם על כל אלו התקנות הנזכרים למעלה.

ה.

תקנות שנעשו ע"ד טענות אין לי ביום א' טו"ב מנחב שנת שנ"ה לפ"ק, ואח"כ בשנת שס"ד הוסיפו על הדבר.

הטוען טענת אין לי יחרימו אותו בכל בתי כנסיות, וישאר ג' ימים בחרם, ואם לא ישלם הובשין אותו בתפיסה של היהודים שמונה ימים לפחות ואח"כ עד שלשים יום ישאו ויתנו הדיינים עם ראשים וטיבים, אשר אין שייכות וקורבה לשני הצדדים, ואח"כ יתנו חרם על כל היודע אם יש לו ממון או חפצים ה"י אחרים, וגם על כל מי שיש ת"י משלו, וגם ישביעו אותו ואת אשתו והיינו האיש בפתיחת ארון הקודש ואת אשתו קבלה בפני השמשים ויחקרו וידרשו היטיב שלא יהי' שום רמאות בעולם ואח"כ יסדרו בסדר בעל חוב. הוא ואשתו לא יהי' חלוקים הן עם תכשיטים הן עם מלבושים והן עם כל המטלטלים בין נכסי מלוג או צאן ברזל כי היא בעלת חוב וקרקעית דוקא בחיי בעלה אי מכל דבר שבעולם מחויב הוא ואשתו לשלם, ואם יש לו מקומות בבה"כ של אנשים או נשים יסדרו אותם לבע"ח ואפילו אם כתובים הם שהם שייכים לאשתו ולא תוכל האשה לטרוף אותם אח"כ מבע"ח לאחר מיתת בעלה, כי עשינו את המקומות הנ"ל במטלטלין נגד כתובות אשה כנהוג מקדם בקהילתנו. ויען כי נפישי רמאי בדור הזה בעו"ה וכמה אנשים מורים היתר לעצמם לגזול ולעשוק ממון אחרים, ע"כ ראוי להחמיר מאד בדבר בכל מיני חומרות שבעולם כדי להציל עשוק מיד עשקו. ואעפי"כ אם ידוע ומפורסם להדיינים וגם לרבים שלא יש שום רמאות בדבר אז יוכלו להקל מעט אך צריכים להתיעץ ע"ז עם ראשים וטובים שאינם נוגעים כלל כנ"ל ובהסכמתם, ולולי זאת אין להקל כלל ורק טוב להחמיר בכל החומרות כנ"ל ויותר מהמה. הכלל העולה שיחמירו עליהם בכל החומרות שבעולם באופן שיספיקו וכל העם ישמעו ויראו ויתר דינו ומשפטו תמצא לקמן. אודות השבועה יהי' בתקנות הארצות דהיינו בעיר יכול להשביעו בכל הצי שנה וחוץ לעיר שנה, התיקון והחומרות הנ"ל יהי' בקהילתנו וכל

[8]) עי' הערה 6 לסי' ד'.

[9]) גיסו של הכמ"ח וכתב למנהיגי ד' ארצות כנזכר במגילת איבה להגאון בעל תוס' יו"ט.

[10]) אחי אשת הגאון בעל „בחירת יוסף" שהיה חתן הפו"מ ר' משה עברילש כנראה כתוב על מצבתו (עיין בעל „בח"י").

מקום אשר דבר התקנה הגיע. ואיכות וכמות הכתובה לבתולה ולאלמנה יהי׳ בתקנת ג׳ ארצות יצ״ו. ואם יתוודע אח״כ כי הוא או אשתו הבריחו מאומה, ויעבר על שבועה וחרם, וגם אותן האנשים אשר הי׳ להם ידיעה שהבעל או אשתו עברו על חרם ושבועה אז ישבו הדיינים ביחד בצירוף ראשים וטובים ויענישו בעונשין ויסורין קשים כמו אנשים העוברים על שבועה וחרם, ולכייע גם להתובע לגבות חובו הן בחייו והן לאחר מותו וכל ישראל ישמעו וייראו ולא יזידון עוד. וכל הפשרות אשר עשה עם המלווים יהי׳ בטלים ומחויב למלאות את החסרון וגם שום בן אדם לא יהי׳ משא ומתן עמו וגם לא ישתתף עמו אם לא ברצון בעלי חובות.

ואם קבל עליו לשלם במעות מזומנים ולא עם סחורה, ואף שלא נכתב בפירוש שהוא מחויב לטפל עצמו בסחורה כדי שיהי׳ לו מזומן לפרוע אעפ״כ החוב מוטל על הדיינים לכוף אותו לטפל א״ע בסחורה ולפרוע במעות מזומנים.

הרם יהושיע בן נון לא יתנו רק אם החוב שוה ב׳ מאות זהובים פו׳, והרם הקטן לא יתנו רק אם החוב שוה עשרים זהובים פו׳, אבל יוכלו לצרף שאר תביעות קטנות עד שיעלה לסך עשרים למען שיוכל ליתן חרם הקטן.

וזה אשר הוסיפו אח״כ בשנת שס״ד לפ״ק.

אותן הרשעים הלווים ואינם משלמים, ואינו ידוע אם הי׳ להם איזה היזק בשרפה או גזלה ובדומה כבר דינם חרוץ מן כל עדה הקדושה יצ״ו ואנחנו לא להקל רק להחמיר עליהם באנו ולהוסיף עונשין ויסורין עליהם לא שהדין כך אלא שהשעה צריכה לכך, בראשון אם החוב שוה ב׳ מאות זהובים פוליש למעלה אפילו מכמה אנשים, אז יחמירו הדיינים להושיב אותם בשטאק ג׳ ימים ולילות רצופים ואח״כ ישב בתפיסה עוד שלשים יום ואח״כ יהי׳ נקי לביתו שלשים יום, והרשות ביד המלוה להובשו אח״כ חודש ימים בלי רשות ראשים או דיינים ואח״כ יצא עוד לביתו שלשים יום. ויש כח למלוה יתפוס אותו עוד חודש ימים שלישים, כן ינהג עם גבר אלים פעמים ושלוש ולכל אליטים דבוותיה בלי שום רשות רק הכל תלוי ברצון המלוה, ואם יש לו בית מוכרח לפנות את ביתו ויוצא ממנו עם כל בני ביתו והבית הרשות ביד הבעלי הובות למכור אותו או להשכין אותו כדי לגבות את חובם, ובתוך משך שתי שנים לא יבא לשום יריד לובלין או יערסלב או לוקאווה ואם יעבור יתפסו אותו לשבת בתפיסה שם עד שתכלה הרגל מן השוק ואח״כ כשבא לביתו אז הימים הראשונים יפלו ויחזור לעונשו הראשון כנ״ל אם לא ברצון המלוה או מלוים לפחות הרוב מנין ורוב בנין, ואפילו בקהילה יצ״ו לא יהי׳ לשום אדם עסק עמו ולהשתתף עמו. ובאם יתעסק או יתן לו שום אדם סחורה למכור, או שיתן לו מעות לקנות סחורה הרשות ביד המלוים לטרוף מידו, ולעשות ולהוציא מידו בדיינים כאלו הי׳ הכל שלו. ואם יברח תוך חמשה חדשים מכאן ומכש״כ מקודם לכן, מאז יאבד חזקת הקהילה הוא ואשתו ובניו עולמות והראשים חייבים לגרשם מן הקהילה ויכתב בספר זכרון שלא יבא הוא ואשתו ובני ביתו לכאן עד עולם גם בתוך משך פרעון הקפותיו אל ילבוש שום בגדי משי לא

הוא ולא אשתו ולא ב״ב אך יתן אותן בגדי משי בפדיון הובו, וגם יתנו חרם על כל מי שיש ת״י משלו מאומה ועל כל מי שיודע שיש לו מה ביד אחרים, ומלבד החרם ישביעו אותו ואת אשתו היינו להאיש שבועה בפתיחת ארון הקודש ואת אשתו קבלה בפני השמשים, ויתקרו וידרשו היטיב שלא יהי׳ שום רמאות בדבר וכו׳.

ו.

עוד תקנות שנעשו בשנת שס״ד לפ״ק.

הקהל יצ״ו נתנו כח ורשות לבעלי התקנות שיעשו מגילות מגילות בהיות כי השעה צריכה לכך וא׳ אפשר שתעשה התקנה בפעם אחת לכן התחלנו לכתוב ולסדר אותן התקנות אשר היותר צריכים לפי הזמן והמקום.

בהיות כי ראה ראינו שתי ראיות שהן מראות נגעים בבתי ערי חומה אשר נכסי עשירים מתמוטטים בעיר פרוצה אין לה חומה, ראשונה בענין נשך ותרבית, ואלו הן העוברים בכמה לאוין הלוה והמלוה וכו׳ וכל הנוגע בהם יקדיש כמוהם וכהומר שבהם ועונשם חמור שלא יעמדו לתחיה וראיה מיחזקאל, שנית חדשים מקרוב באו כמה וכמה בטענות אין לי ומקצתם תולין סרהינם שנכשלו בענין ריבית אוכל שאכל את קרנם גם הפירות שלהם, ויש מהם שהאמת אתם ורבים מעמי הארץ מתפרצים בטענה זו עד כי ינעלו שערי משא ומתן הגם כי הגאון הגדול מופת הדור אב״ד שלנו מהר״ר ישעיה מענדל [1]) ז״ל בצירוף זקני ואלופי הקהילה יצ״ו עמדו בפרץ במקצת מהשחית ותקנו כפי צורך שעה באותן זמן ועתה ראינו אחרי רואינו הנ״ל שלומדים הרמאים ומצאו דרך עקלתון להתיר להם הדברים הפורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו לכן עתה באנו משום עת לעשות לד׳ לעמוד בפרץ מהשחית נחלת ד׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם ראשונה וכו׳. והנה עמדנו לתקן כל מי שירצה להלות מעותיו בהיתר יהוו מעותיהם בפני עדים כשרים הנקובים למטה, והעדים יראו מקודם בראיה גמורה שהדבר בהיתר גמור בלי ערמה ומרמה היתר אשר רבינו הגאון מהר״ר פייבוש [2]) י״ץ ועמו שאר רבנים יתנו לו בכתב ידם, והעדים יכתבו ויחתמו ע״ז, ואז השטר הוא בתקפו בכל תוקף וע״ז כאשר היה נכתב בפנקס דמתא, ובכל יפוי כח שיש לפנקס דמתא אעפ״י שלא פירש בשטר ואלו הם העדים הממונים ע״ז אבל מבלעדם הרי זה כשטר שאין עליו עדים, וא׳ מן העדים יוכל לצרף עמו אחד מן השי״ק, אחד מן ג׳ כתות הדיינים או א׳ מן ג׳ סופרים או הר״ר פייביש שמש.

שכירות של עדים אם הדבר נעשה ברחוב היהודים יתנו כל צד גדול בקראקא ג׳ גדולים הן דבר קטן והן דבר גדול, בירידים בלובלין ובי׳ערסלאב ושאר ירידים אם יהי׳ שם ב׳ רבנים מקהילתנו יהי׳ נעשה בפניהם כנ״ל, ולפחות רב אחד מקהילתנו ויצרף עמו איזה בע״ב מקהילתנו ואז יהי׳ לשטר דין נאמנות כאשר נעשה בפני עדים דמתא הנ״ל כנ״ל. יכל הנ״ל א׳ מכל ג׳ כתות הדיינים והר״ר

---

[1]) הנ״ל בהערה 2 (סי׳ ד׳.

[2]) רבנו הוא בעל „ב״ח״ ובעל „דמשק אליעזר״ על מס׳ הוריות („כלילת יופי״ ח״ב פ״ו ע״ב).

פיבוש שמש יהי׳ דוקא שייך בשטרי חוב וממרנא׳ אבל שאר עניני סופרים כגון תנאים ותוספות כתובות ושטר ח״ז ושטרי מקח וממכר קרקעות וכיוצא בו יהי׳ דוקא שייך בסופרי דמתא כנזכר בתקנה ישנה.

ז.

ע״ד המתנה שפילקאווי להמלך.

יום ב׳ פ׳ כי תצא שנת שס״ו לפ״ק.

בבוא אנשי קהילתנו שהיו משולחים לאסיפת ארבע ארצות שלחו אחרי וצוו לי לכתוב לזכרון בפנקס הקהלה מה שעלה במוסכם אצל אסיפה הנ״ל, שהמתנה אשר מנהיגי ד׳ ארצות הבטיחו ליתן להמלך יר״ה בשביל כלל היהודים במדינת פולין והמתנה הזאת נקראת בשם שפילקאווי, ינתן תמיד מקהל קראקא עפ״י פקודת ראשי הקהילה, וישולם אח״כ מקופת ארבע ארצות בתשואות חן לקופת הקהל קראקא בלי שום איחור ועיכוב באשר שהמתנה הזאת היא בריצוי ולטובת כלל היהודים הדרים במדינת פולין קטן ופולין גדול פאראלי׳ ואוקריינא כה יהי׳ ובל ישונה וכה עשיתי וכתבתי לזכרון למשמרת.

ח. [1]

תקנות שעשו בע״ב ביניהם בשנת שע״ג לפ״ק.

הסכמה זאת הסכמנו יחד כל החתומים מטה, לאשר ולקיים בכל תוקף ועוז כל התקנות שנתקנו מעולם.

בראש הסכמנו דז כל א׳ מהחתומין מטה זאלין מחויב זיין בכל שבוע ושבוע איין צו וורפין לצדקה שלנו א׳ טפ״ל וגם מן הרווחים שיזמין לו הש״י בהסרו מכל זהב א׳ חלק. והסוהרים שבינינו יתנו ג״כ מרווחים שלהם א׳ חלק מכל זהב. אך א״צ לשלם בכל שבוע רק בכל חצי שנה יעשו חשבון לפי אומד דעתם. וכל אחד מאתנו ח״ם מחויב לילך בכל שבוע ושבוע עם שמש שלנו לגבות הטפלים וההלקים הנ״ל מן הרווחים ומי שמסרב מלילך יתן לצדקה שלנו גרוד. והרשום אחריו מחויב לילך במקומו ואם גם השני מסרב מחייב ג״כ ליתן גדוד לצדקה שלנו והרשום אחריו ילך וכן יהי׳ עד כלות הנרשמים ואח״כ יחזרו ויתחילו מן הראשון הרשום ועל כל זה בררנו מיד ה׳ אנשים גבאים דהיינו האלוף מהר״ר חיים ר׳ ארון יודלש וכמ׳ יחזקאל ר׳ זרח שמש וכמ׳ שמואל בהר״ר ישראל שמש.

עוד בירינו שלשה רואי חשבונות שיחשבו עם הגבאים מידי חודש בחדשו מה שגבה מן התיבה עם המעות יהא מונח הדש א׳ ביד א׳ מן הגבאים הנ״ל, והמפתח מן התיבה ביד אחר ואינו רשאי לנגוע במעות הנ״ל עד שיהיו ביחד המישים זה׳ פו׳ ואז יפקחו מה יעשו וזאת יהי׳ עם כל בני החבורה יצ״ו והשלשה

[1] ההעתקה מסי׳ זה והלאה לקוחות מפנקסי העדה.

רואי השבונות הלא המה כמ' ליב יצחק חלבנה"ש וכמ' יקר וכמ' קפמן בכמ' שמואל גרוסרק.

עוד בירנו ג' דיינים הר"ר חיים ר' ארון יורלש הר"ר העשיל והר"ר חיים גרונמש. ונתנו להדיינים הנ"ל מקל ורצועה והורמנא לשפט בין איש לרעהו מבני חבורתנו יצ"ו דהיינו מה שחייב אחד לחבירו מזמת ממכר סחורה באמנה שקורין אויף גיזעצט וגם מהמת השגת גבול הכל ידינו לפי ראות עיניהם. ויקנסו למי שיסרב מלשמוע פסק דין שלהם בכל מיני קנסות שיבולים ועונשים אחרים והכרזות סוף דבר הכל נשמע שהרשות בידם לכופו בכל מיני כפיות שבעולם עד שיקבל עליו את הדין וישוב מדרכו הרעה ושב ורפא לו.

גם הסכמנו שלא יבזה איש לרעהו ואפי' בינו לבין עצמו ומכ"ש בפני רבים ומכ"ש להכות איש רעהו. ואם ח"ו יעבור א' מאתנו מכל הנ"ל הרשות נתונה להדיינים לקנוס אותו הן בממון הן בעונשים אחרים הן בתפיסות ולגלות קלונו ברבים בב"כ שלנו עד שיעשו ויקבלו ויקימו כל מה שיפסקו ויטילו עליהם הדיינים לעשות. ויסורו מדרכיהם הרעים.

השכירות של השמשים שלנו יהא באופן הזה. דהיינו באם תהא התביעה פחות מחצי זה' פו' יתן לשמשים א' טפל ואם תהא תביעה יותר מחצי זהב עד אלף זה' יתן לשמשים א' גדול פו'. והשכירות יהא מונח בתיבה שקורין ביקס עד תשלום הרש שלם ואזי יפתחו הביקס ויחלקו כל הנמצא בתוכו החציו למשרתי הקהל יצ"ו כמ' יצחק וכמ' יוזפא וההציו כמ' יצחק קרופש ויעקב שאול היבמ"ע. כל זאת יהא בהיותינו בקהילתנו יצ"ו אמנם המשפטים שיהי' על הירידים יהא הכל לשמש הירִיד מי שיבורר מפי החבורה יצ"ו.

עוד הסכמנו ליתן שכירות לשמשים יצחק קרופש ויעקב הנ"ל בכל שנה ליצחק חמשה זה' וליעקב שלשה זה' והשמשים הנ"ל מחייבים לבא בכל יום ויום לפ"ה של הדיינים לשאלם אם יצטרכו להם גם מחויבים לבא ולילך בכל שבוע לגבות הטפלים והחלקים והרווחים ויצרפו א' עמהם כנ"ל גם יגבו מה שישארו חייבים ולתפוס וליקח משכנות מי שלא יתן ויקיים ככל הנ"ל.

הגבאים ורואי השבונות והדיינים כנ"ל גם השמשים הנ"ל בירנו עד ה"ה דסיכות שע"ר לפ"ק ובזמן ההוא מחויבים המבוררים להקה"ל כל בני החבורה יצ"ו ולבירור מתוכם תשעה והתשעה יבררו חמשה אנשים ואותם חמשה יבררו גבאים וב"ה ודיינים ושמשים לשנה תמימה וכן יחזור חלילה עד הגואל.

גם הסכמנו שהדיינים לא ידונו רק סוחרי רויך וא"ר ולא שאר סוחרים.

עוד הסכמנו כשיגיע הזמן לברר התשעה אנשים הנ"ל יניחו לתוך הפלעט חצים אנשים של סוחרים והצים מן אנשים לייפר.

עוד הסכמנו שאם תוך השנה ירצה א' מאתנו לחזור ולהוציא ראשו מן תקנותינו הנ"ל אזי הרשות בידו רק באופן שצריך לשלם בעד כל השנה המגיע עליו ואף אם מועטים או אפי' רובם יחזרו מתקנותיהם ולא ישארו כ"א שלשה או ארבעה תהא הצדקה שלהם והשיש בירם לעשות בהמעות שיהי' תוך הצדקה כל מה שירצו להלקם לאיזה דבר מצוה שירצו לפי ראות עיניהם.

כל הנ״ל נעשה בידיעת רו״ט יצ״ו אך באופן שאינם יכולים להכריח שום א׳ שאינו התום בפנקס שיכנוס בתקנותיהם הנ״ל גם משותי הקהל ישמעו לדבריהם. שמעתי מפי ר״ה וכמ׳ ירמי׳ יצ״ו נאם משה שור ולא ארם ספרא מתא בק״ק קראקא דכיתב והותם בציוויהם יום ב׳ ד׳ סיון שע״ג לפ״ק.

את הדברים האלה ככתבן וכלשונן הועתקו מכ״י וח״י המנוח כמוהר״ר משה שור סופר ז״ל הנ״ל נאם משה אברהם מתת׳ בלאאמו׳ הגאון כמוהר״ר יוסף זצ״ל דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא גם אנכי המעיד על ההעתק הנ״ל הצעיר באלפי יהודה בא״א מ״ו מהר״ר דוד ז״ל מליבלין.

ט.

תקנות הבלבירר בשנת ת׳ לפ״ק.

בהיות שהחבורה של ראומנים בלבירר ראו נערים המתפרצים בארוניהם ומחזיקים עצמם בדעת כרופאים מומחים וע״י זה כמה מכשולים נעשו על ידיהם שנגרמו סכנות נפשות ע״י ההקזה וברפואות הבורות ופצעים באשר הנערים ההמה מנוערים במלאכה רבה כזו כי לא ישמשו גדולים רופאים מומחים רק העמידו מלאכתם על קיצור השנת שבלם המשובש גם מזיקים לרופאים אמתים שנותנים מסים ועושים אשר אינם יכולים לההיות נפשם ונפש ביתם בכן הסכימו יחד האומנים והבקיאים מספר שבעה המה מטובי לכת כמ׳ סענדר בלבירר וכמ׳ שמעריל בלבירר ואהרן כמ׳ הירש וכמ׳ חיים בלבירר וכמ׳ משה בלבירר יצ״ו וכמ׳ יחיאל בלבירר ותקעו כפם בכ״מ ועשו ק״ס בכל אופן המועיל לאשר ולקיים כל המבואר למטה כאלו נעשה בפני ב״ד חשוב שבעולם וכאלו הסכימו עמהם הרוזנים רו״ט וקהל יצ״ו. בראש מחויבים לעשות קלפי לגבות ביניהם צדקה כפי נדבת לב כל א׳ מהם מידי שבוע ושבוע. כל א׳ מן הבלבירר׳ אינו רשאי להחזיק במחיצתו רק נער א׳ ללמדו המלאכה ושיתקשר דוקא על שלשה שנים רצופים ובתוך שנתים ימים אינו רשאי הנער ההוא להקיז דם לשום אדם בעולם ואף בשנה השלישית אינו רשאי להקיז דם כי אם באופן שארוניו יעמוד על גבו כדי להתלמד ולהתרגל בעבודה עצה״ט שלא יתעכב שלא יתרשל במלאכתו. גם הרשות ביד כל א׳ מהן ליקח לו עוד נער א׳ כנהוג להיות שיתף עמו על חלק שלישית ודוקא בתנאי רק כשיסכימו עליו רוב בני החבורה הנ״ל להיותו שותף עמו וכאשר יסכימו עליו רוב בני החבורה אזי שום אינו רשאי א׳ מהן לפתות ולרצות הנער הנ״ל בממון או בדברים וכן להנער שיתקשר עמו על שליש שנים כנ״ל ואיזה מהן שיעבור פסק אנפישי׳ ליתן בחוב גמור לצדקה טאלר יישן מלבד שאר עונשים קשים שיושתו עליו. גם הסכימו שכל הנערים שיתקשרו להיות במחיצת הבלבירר הן על שלוש שנים כנ״ל הן על שותפות כנ״ל מחויבים מקודם להתקשר ולכתוב עליהם בפנקס דמתא שלא יישאו מכאן כדי שלא להכביד על בני קהלתנו יצ״ו. ואיזה מהן שלא יתקשר עצמו כנ״ל יהא איסור גמור על הבלבירר הנ״ל להחזיק במחיצתו אפי׳ יום א׳, בחומר עונשים כנ״ל. גם התקשרו עצמן הבלבירר הנ״ל שאינם רשאים לייקר השער ולהכביד על בני קהלתנו יצ״ו רק יקחו כפי הנהוג מקודם לשלם שכר ההקזה וקעפזעצין ותגלחת ושכר רפואות הבורות ופצעים שלא יגרמו שום צעקה על עצמם מבני קהלתנו

יצ"ו אמנם ג"כ לא יזלזלו ויקלקלו ח"ו ישבר מלאכתם הנ"ל לבזבז ולוותר על המדה ליקח פחות מן א' גדול מקעפזעצין טריקינע מכל א' וא' ואיזה מהן שיעבור ויקלקל שכר המלאכה יחול עליו ליתן תמיד לצדקה בחוב גמור חצי זהב מלבד שאר עונשין וידחוהו ממלאכה הנ"ל לא הוא ולא שלוחו. גם נתקשרו שבאם א' מבני הקהילה יצ"ו יקרא ע"פ מקרה לישעה קלה א' בלבירר ולא יבשר לפניו ויקח אחר במקומו אזי אין השני רשאי לרפאות עד שמקודם ישלם הבעל בית להבלבירר הראשון כפי הפעולה שפעל ועשה ומ"מ אינו רשאי השני לגנות ולהתכבד בקלון חבירו הראשון ומכ"ש שלא ישיג זה לזה גבול בקנס אשר ישיתו עליו הגבאים ודייניהם יבאם שיזדמן שאיזה בעל בית יקרא שני בלבירר בפעם אחת אזי באם שיבאו שניהם באחד בעוד שהמכה פתוחה אזי יחלקו יחד השכירות בשוה וההוצאה יהא ג"כ על שניהם בשוה ובאם שאחד יקדים ויסתום המכה אזי מחויב השני תיכף ומיד לזוז מבית המוכה ההוא. גם נתקשרו יחד באם שיתישב בקהילתנו יצ"ו איזה מומחה אשר לא מבני קהילתנו יצ"ו ואף שיהא מרוצה לכל הקהל יצ"ו אזי באם שלא ירצה להתקשר ג"כ בקשר הזק יאמין על כל פרטים הנ"ל שיהיו הבלבירין הנ"ל מחויבים לחזק איש את רעהו לצאת לנגדו בכל מה שבאפשרי בעילם למחות בידו מלאכתו ההיא עד שיכניס את עצמו לכל פרטים הנ"ל לישמור ולעשות לא יפול דבר ארצה מהנ"ל. ואף גם על בני קהילתנו יצ"ו בלבירר שאינם כעת בכאן יהיו מחויבים להחזיק במעוזם למחות להם המלאכה הנ"ל עד שמקודם יתנו ידם עמהם לקיים כל הנ"ל ומכ"ש חתנים שלא יכניסו את ראשם לקיים בכל הנ"ל שיהיו מחויבים הבלבירר הנ"ל לעמוד לנגדם ולמחות בידם המלאכה כנ"ל וקיימו וקבלו עליהם שבעה בלבירר הנ"ל להיות ביניהם אחוה וריעות ובשליש רגלים להתעלם באהבים לשמוח כשובע שמחות בשמחה ובטוב לב נעשה בק"ס ובכתה"ז שבעולם בתו"כ בפ"מ היום יום א' י"ח כסליו ת' לפ"ק.

הנער דוד טעבל בהר"ר אור שרגא ווייבל בלוך ז"ל אשכנז השכיר את עצמו להנעלה כמ' דוד אפטייקר [1] יצ"ו להיות במחיצתו על עסק מלאכת אפטיקריא

---

[1]) הוא הרב החכם הרופא והרוקח ר' דוד קאליבאסרי אבי הקדוש ר' מתתיהו אפטייקר הנשרף קיים על קה"ש בפיעטרקוב בשנת תנ"ד (ע' ס' „שם יעקב" ערך הספד סי' כ"ו ומגילת יופי" הי"א ב"ד ע"א בהערה שם) כנזכר בפנקסי הק"ק וכל בתי כנסיות וב"מ שם ובקינה שחבר אז עליו הגאון מו"ה ביק בעל „זרע ביקר" בהיותו דיין והרבן בעירנו בימים ההם. ומה שכתוב ב„הצפירה" גליון 250 יד 1011 ס"ו בהערה ב' שם כי מלבד זה שנהרג על ק"ה לא נמצא כל זכר מפרעות בקראקא משנת 1634-90, הנני להעיר כי בפנקסאות נמצא דין וכבר העתיק קצתן הס' מו"ה ב„הצופה להמגיד" תרי"ח וי"ט במאמרו „דברים עתיקים מקראקא" ובמקום אחר אספר כמו את כל הגלות והפרעות שמצאו את אחינו בני עירנו בזמן ההוא. מדי דברי בזה הנה הס' „שם יעקב" הנזכר בהערה זו לא אמנע גם מהעיר כי בנו הרה"ח ממהר"ן שהקראגאוו במאמרו „חקירות ודרישות בתולדות היהודים בפולין" ב„גן פרחים" חלק ג' במכתבו שם כי עיר „זאלאטאווי" הכתוב על שער הס' מתמעתה עיר זאלאטשאוו בגאליציען; הוא העיר זאלאטאווי נפנים.

והתחייב עצמו הנער הנ"ל להיות זריז וזהיר במלאכת כמ' דוד הנ"ל ככל אשר יצונו בין ביום בין בלילה לא יתרשל ויתעצל בשום התרשלות והתעצלות בעולם. ולעומת זה יהא הנער הנ"ל מאוכלי שלחן כמ' דוד הנ"ל מפתו יאכל מכוסו ישתה כא' מבני ביתו ומחויב ללמדו מלאכת אפטיקריי"א בכלל עצה"ט שבאפשרי בעולם לא יעלים ממנו למגדול עד קטן באופן שמצד כמ' דוד הנ"ל לא יבצר מאומה גם יתן לו שכירות בכלות כל חצי שנה שבעה זה' והצי. והנה התחיל הנער הנ"ל להיות אצלו בר"ח אייר העבר ויהא אצלו במשך א' שנה וחצי דהיינו עד ר"ח חשון ת"ז לפ"ק. וכמ' טעביל הנ"ל קיים וקבל על עצמו שאף ישישא אשה מבנות קה"לתנו יצ"ו שיהא חתיכא דאיסורא איסור עולם להתעסק שום עסק בעולם בענין אפטיקריי"א ובאם יעבור ח"ו פסק אנפישי' ליתן תיכף לכמ' דוד הנ"ל חמש מאות אדומים בעד היזקות בחיב גמור בלי אסמכתא בעולם נעשה בקים ובכתח"ז שבעולם היום יום א' ר"ח תמוז תה"א לפ"ק נאם משה אברהם מתת' בלאאמ"ו הגאון כמוהר"ר יוסף דלאקרוט—ספרא מתא בק"ק קראקא.

יא.

בטז"ט נתקשרו יחד בקשר חזק יאמץ בל ימוט האלוף כמהר"ר צבי הירש יצ"ו בהגאון כמוהר"ר יוסף ב"ץ ז"ל עם האלוף כמהר"ר נחום מדפיס [1]) יצ"ו דהיינו שכמהרר"ן הנ"ל התחייב עצמו בתורת חיוב גמור להדפיס ספר הקדש שחיבר כמהר"ר הירש ב"ץ הנ"ל הנקרא בשם נחלת צבי ועט"ת צבי והפנים יהא כענין הפנים של א"ט הגאון כמוהר"ר יואל ז"ל בס' בית חדש והפי' יהא בכתב הפי' של הגאון ז"ל הנ"ל והאותיות יהי' חדשים שידפיס בהן הס' הנ"ל ויתכשר במלאכת הדפים שעכ"פ יתחיל להדפיס קודם ר"ח ניסן הסמוך תוי"ו לפ"ק ומאותו היום שיהא מוכן כמהרר"ן הנ"ל לא יתרשל ויתעצל כמהרר"ן בשום התרשלות והתעצלות בעולם אפי' יום א' ח"ו וכן כמהרר"ה ב"ץ הנ"ל לא יתרשל ויעכב בשום עכוב בעולם באופן שגם מצדו לא יבצר מאומה ח"ו המבואר למטה המוטל עליו ובאם שיזרז עצמו כמהרר"ן שיהא מוכן וספק בידו להתחיל להדפיס קודם ח"י אדר הסמיך התחייב עצמו כמהרר"ה הנ"ל ליתן למהרר"ן

והיום נקראת פלאטא (כשם העיר שניידעמיהל לפנים פילא) ישב בה על כסא הרבנות הגאון המקובל מוה"ר מיכל חסיד מח' הס' „יפה מכלל" על אגדות ירושלמי כמלם שנתקבל לאב"ד בברלין (ע"ז העירני הרה"ג מהרח"ן דעמבינער נ"י).

[1]) הדפסת ספרי עבר בפולין החלה בשנת ר"ן ובעיר קראקא. ומשנת ר"ן עד ש"ל במשך ארבעים שנה נדפסו בכל ארץ פולין רק ארבעים ספרים, מהם עשרה בקראקא ועשרה בלובלין (עוגן, אוצה"ס שנה א' חלק אוצה"ה צד 4) ואח"כ החל חזון ההדפסה לפרוץ מעט מעט בארץ עד כי בימי הרב מוה"ר נחום מדפיס דהנה ונשנה למעלה מאה וספרים רבים יקרי הערך י"ל מבית דפוסו בבא אחר מותו לידי חתנו הג"מ יהודה ליב מייזלש מחבר הספר „טעמי המסורה והדוגי אגדות הש"ס" בן בנו של הג"מ אברהם מייזלש, הנ"ל בהערה 6 לסי' ד', ובן בתו של רבינו הרמ"א ז"ל. (עי' דברי בעל „מצבת עיר הצדק" צד 5 בחלקו נגד דברי בעל "המענה" צד 10 כפי במנחה כתוב בפנקס). ע"ד בתי דפוס בפולין עי' באנדעקיע, היספ. דרוק.

הנ״ל ביריד יערוסלב תוי״ו לפ״ק כחוב גמור המשים זהו׳ פוליש נוסף על סך הקצוב המבואר למטה. סכום הספרים הנ״ל יהיו מספרן אלף. כל צרכי הדפוס הן הדיו הן עצים ונירות לעבוד ושאר צורכי הדפים הכל יתן במהרר״ן הנ״ל וכן יעמיד לו שני זעציר טובים א׳ טוב מאד א׳ גרוע ממנו וכמו כן שני פרעסין ציהר והפרעס תהא טובה וכן מכשירים טובים זולת הנייר יתן מכיסו במהרר״ה הנ״ל ויודפס דוקא במחיצת במהר״ן הנ״ל מתחלתו ועד סופו ובמהרר״ן מחויב להשגיה בעת היותו בכאן שתהא המלאכה עצה״ט שבאפשרו והפרעון יהא באופן ודרך הזה. בעד כל בוגין ובוגין למספר אלף בוגין יתן במהרר״ה הנ״ל למהרר״ן הנ״ל עשרה זה׳ פו׳. וע״ז נתן במהרר״ה כ״ץ הנ״ל למהרר״ן מאה זה׳ פול׳ על ש״ה בה״י מהר״ן הנ״ל עם התנו ר׳ וואלף יצ״ו ועוד יתן לו תיכף מאתים זה׳ פוליש. ובכל שבוע ושבוע יתן מהרר״ה הנ״ל מה שיגיע להפיעלים שכר פעולתן וינוכה מעשרה זה׳ פול׳ המגיעים למהרר״ן הנ״ל בעד כל בוגין הנ״ל והמותר מה שיגיע למהרר״ן יחזיק לו מהרר״ה כ״ץ הנ״ל על השלש מאות זה׳ פו׳ ומה שיגיע למהרר״ן נוסף על השלש מאות זה׳ הנ״ל לא יצטרך במהרר״ה לשלם כי אם ביריד יערוסלב תוי״ו לפ״ק אך השכירות המגיע להפועלים ישלם מידי שבוע ושבוע במהרר״ה הנ״ל עד יריד יערסלוב הנ״ל וינוכה ממה שיגיע למהרר״ן ביריד יעריסלב הנ״ל ואחר יריד יערוסלב הנ״ל מחויב במהרר״ה כ״ץ הנ״ל ליתן למהרר״ן הנ״ל בכל שבוע השכירות ושיגיע לו כנ״ל אך ינכה מה שיתן להפיעלים שכר פעולתן משבוע ההוא ונוסף על כל הנ״ל הרשות ביד מהרר״ן להוסיף ולהדפיס לו לטובתו מנייר שלו מאה ספרים אמנם אינו רשאי במהרר״ן הנ״ל למכרם וליתנם לשום אדם בעולם אף אחד עד כלות שנתים ימים מיום גמר הדפסתן ובאם יעביר ח״ו וימכור או יתן אפילו א׳ תוך הזמן הנ״ל התחייב עצמו במהרר״ן הנ״ל בת״כ בכ״מ ליתן למהרר״ה הנ״ל מאה זה׳ פו׳ כחוב גמור בלי שום אסמכתא בעולם נעשה בק״ס ובבתה״ש שבעולם היום יום א׳ ז״ך טבת תא״ו וא״ו לפ״ק גאם יצחק בן לא״א מוהר״ר גרשון משה זצ״ל בק״ק שווערין, וגאם משה אברהם מתתיהו בלאאמ״ו הגאון כמוהר״ר יוסף זצ״ל דלאקרוט ספרא מתא דק״ק קראקא.

יב.

באנו לבקר את האלוף התורני כמוהר״ר טודרוס יצ״ו ומצאנוהו שהיה מוטל על ערש דוי ודבורו ומלילו היה צח ונכון על לשונו ודעתו היתה צלולה ומיושבת כשאר כל אדם ההולך בשוק וביקש מאתנו ה״מ שנשמע דבריו ולכתוב אותם על ספר רשום בכתב אמת להיותם לזכרון לעדות ולראיה לפנינו ה״מ הנני מודה בפניכם היום כמודה בפני ב״ד חשוב וראוי וקנו ממני בק״ג א״ס איך שאני נותן מעכשיו במתנת בריא במתנה חתוכה וחלוטה דלא למהדר בי׳ מיומא דנן ולעלם לאשתי היקרה מ׳ גיטל שת׳ את כל המטלטלים שלי בכ״מ שהן תחות שמיא כסף וזהב ומרגליות נחשת ברזל ובדיל תכשיטי כסף וזהב ומלבושים כל מדי דאקרי מטלטלים מכל מה שהפה וכו׳ שיהי׳ כולם שלה לשלוט בהם יד לשלוט בהם למכרם להלות להוריש להנחיל

וליתן במתנה ויהא בידה ממון שאינו חוזר לעולם. זולת כל הספרים שלי אין לה בהם כלום ושייכים לבני הזכרים שירשו אותם אבל זולתם כל המטלטלים כנ״ל יהיו שלה ורשאית להחזיק בהם לתפוס תחת ידיה הן בחיי הן לאחר מותי כל זה יהא הוספה על כתובתה שהיא סך שלשה אלפים זהו׳ פו׳. וכל זה יהא כפי המתנות שנתן בק״ס לפנינו עח״מ מקודם ביום ד׳ ד״ה טבת שעבר במעמד ורצון בנו הגדול כהר״ר חיים יצ״ו ועתה החזיק והאמין בתוקף אותם המתנות מחדש לפנינו עח״מ בק״ג א״ס בכל מיני היזוק ויפוי כח המועיל.

על כל העזבון שיניח האלוף מהרר״ט הנ״ל אחריו ברכה הן מזומנים הן סחורות משכנות ש״ח פנקסאות מינה את אשתו הנ״ל לשולטנית וגברתנית ואפטרופסית ומושלת בכל העזבון למקטן עד גדול כל ימי חייה כהיום הזה. ונתן לה כל דין נאמנות מפורש בעולם נגד כל היורשים על כל אשר תאמר כי זה הוא לפוטרה מהשבעת כתובתה שלא יוכל ורשאי שום יורש ונוחל מסוף העולם ועד סופו להשביעה ולהטיל עליה חרם מהיום ועד העולם על כל העזבון והאפטרופסות ומשא מתן שתתעסק כל ימי חייה בשום שבועה קלה וק״ו חמורה לא ק״ח והרר״ט צירף אליה להיות סניף וסעד לעזור ולהועיל בנה הגדול כהרר״ח הנ״ל. להיותו לאפטרופס עם אמו הנ״ל על כל העזבון נגד שאר יורשיו. דהיינו שתתעסק בכל משא מתן שבעולם ככל רצונה ואות נפשה כמאז ומקדם לטובתה ולטובת היורשים בכלל והיא וכל יורשיה הבלתי נשואים עדיין יהיו נזונים ומתפרנסים מתפיסת הבית במקדם. ובנגד זה כל מה שתסגל ותרויח בכל משא מתן מכל מה שהפה וכו׳ יעלה גם לתפיסת הבית. זולת הרווחים והפירות שיעלו מהשלשת אלפים זה׳ שלה במשמעת כתובתה פירותיהן ופירי פירותיהן יהיו לה לבדה. ואינה צריכה ליתן ולהוציא כלים לצרכה או לצרכי ביתה כי כל מחסורה יהיה מתפיסת הבית והיא ובנה הרר״ח הנ״ל האפטרופסים יהא להם כל הנאמנות שבעולם נגד שאר יורשים בלי שום שבועה חמורה וקלה וק״ח כנ״ל. על כל אשר יאמרו כי זה הוא בענין העזבון והירושה בדבורם הקל באם א׳ מבניו ירצה ליקח חלק ירושתו מעזבון אביו יהיה ראיזה סבה שיהיה אזי כל מה שיאמרו היא ובנה בהרר״ח הנ״ל שזהו חלקו המגיע לו מעזבון אותו יקח בלי שום שבועה ואל יזדקק שום מורה או ב״ד לשמוע בקול דברי מערער ההוא באשר הוא ידוע באמת שאשתו הנ״ל לבבם נאמנים לפניו וכל הימים הלכו באמת ובתמים והתעסקו כל ימיהם באומן אמונה ועדיין הם לפניו באותה חזקה שיעמדו באמונתם ליתן לכל א׳ חלקו המגיע לו...

שני בניו הבחורים כמ׳ מאיר וכמ׳ שלמה יצ״ו כשיגיע לזמן הנשואין שלהם יתנו לכל א׳ מהם אלף זה׳ פו׳ מלבד כל ההוצאות ולמלבושים לפי כבודם ולפי ערך העזבון ׳וזה יתנו להם מתפיסת הבית נוסף על חלק ירושת כל א׳ וא׳. וכבר יוהד שני ממרנות מה״י כל א׳ מסך אלף זהו׳ פו׳ אותם הממרנו״ת שייכין לשני בניו הנ״ל והמה ביד מ׳ גיטל הנ״ל יפקדון.

הרשות ביד מ׳ גיטל הנ״ל לשדך לבניה להכניסם תחת כנפיה לביתו לפרנסם לזונם לסומכם על שלחנה ארוחתם תמיד עם נשותיהם מתפיסת הבית כפי רצונה וחפצה על איזה משך שנים שתרצה להתחייב עצמה ואיגש לא ימחה בידה. גם רשות בידה להכניס להתעסק לישא וליתן בתוך הכיפה שעל הקאזמר איזה בנים שתרצה הן אותן הנשואין לע״ע הן אותם שלא נשאו עדיין הן הבנים עצמם הן נשותיהם או שניהם יחדיו כל ימי חייה, וכן תוכל להוציא מתוך הכיפה מהמשא מתן בניה ונשותיהם כולם או מקצתן לכל מי שתרצה. ואף בנה הרר״ה ואשתו שהם לע״ע מתעסקים עמה תוכל להוציאם ולדחותם בכל עת ובכל שעה שתרצה מעתה ועד עולם כי היא עקרת הבית וגברתנית ושולטנית בכל העזבון ומשא ומתן כל ימי חייה אבן חזקת הכיפה עצמה תשאר לאחר מיתה ליורשיו הזכרים וכן בחייה אם לא תתעסק בעצמה יהא יד כל בניו הזכרים שוה בחזקת הכיפה.

צוה אותה להיותה גברת ושלטנית כל ימי חייה על כל הנחלאות הן בתים של אבנים או של עץ הן מקומות שבב״כ של עז״א או של עז״נ תוכל להכניס דיורים ולהוציא דיורים בכל הבתים ומקומות כאות נפשה ותקבל כל השכירות מכל הבתים והמקומות לסגל בהן לתפיסת הבית ואף יש לה כח לעשות חיל להוציא בניה ובנותיה מהבתים והמקומות ולהכניס אחרים במקומם או אם תרצה לקבל שכירות מבניה מן הבתים והמקומות הרשות בידה ואם תרצה לוותר לא׳ להחזיקו בחנם הן בבתים הן במקומות או לזלזל בשכירות לאיזה מבניה ובנותיה הרשות בידה זולת הדירות מחויבת להחזיק כמבואר למטה הם בתקפם ובגבורתם שלא תוכל לדחותם ולהוציאם מביתו.

גם בפירוש צוה בפה מלא לקחת מראש העזבון לשלם להאלוף כמהר״ר אייזיק ר״י את כל חובותיו שעל הבית באופן שישאר הבית שפוי נקי מכל שעבוד וחוב גם מ׳ גיטל הנ״ל עשתה ק״ם מחדש והחזיקה אותו הק״ם (דלעיל) בפנינו ה״מ ביום הנ״ל היא ובנה כהרר״ה הנ״ל שהם עומדים במקום האלוף כמהרר״ט הנ״ל לאשר ולקיים את כל תוקף קישור התנאים שהתחייב והתקשר עצמו האלוף מהרר״ט הנ״ל נגד הבחור כמ׳ ליב בהגאון כמוהר״ר יושיע יצ״ו [1]) בכל אופן התנאים הן בסך נדן הן במזונות ודירה ומלבושים והוצאות החתונה ככל המבואר בתנאים אל יפול דבר ארצה ויקוים הכל ככל הכתוב ומפורש שם ביאור היטב בכלל ובפרט מלבד מה שהוסיף לע״ע דירה ושה״ז כמבואר למטה.

לחתניו האלוף כמהר״ר משה סג״ל יצ״ו וכהר״ר פייבש יצ״ו וכהר״ר נחמן יצ״ו והחתן בהגאון הנ״ל כמ׳ ליב הנ״ל יתנו לכל א׳ מהם תכף אחרי מותו שח״ז שבעה מאות זה׳ פו׳ ולהחתן הנ״ל יתנו שח״ז שלו סך כנ״ל בעת הנשואין גם נתן לכל א׳ מהתניו דרך מתנת דירה בביתו. דהיינו למהררמ״ס הנ״ל עם בתו של מהרר״ט יהא להם דירה כל ימי חייה בבית הורף קטן על עלייה כמו שהם דרים לע״ע ומחמת שריפה או מפולת ח״ו

[1]) בעל „מגיני שלמה" ושו״ת „פני יהושע".

מחויבים היורשים להחזיר לבנותו מתפיסת הבית כמקדם או ליתן להם דירה אחרת כמותה בביתו. להתניו כהרר״פ וכהרר״ן ונשיהם בנותיו יתנו לכל א׳ מהם דירה באיזה זווית באיזה בית חורף שתרצה מ׳ גיטל הנ״ל בחייה ווירשיה אחריה משך עשר שנים כל ימי היי נשותיהם דוקא. והברירה ביד מ׳ גיטל ווירשיה ליתן לכל א׳ מבנותיה או לא׳ מהן המשים זה׳ פו׳ לכל שנה ושנה תמורת הדירה של כל עשר שנים או איזה שנים ואז יצאו ידי חובת הדירה. להתתן כמ׳ ליב הנ״ל עם בתו הכלה בילא שת׳ הוסיף לו דירה בביתו נוסף על מה שמוזכר בהתנאים עוד חמשה שנים רצופים אחר כלות חיוב הדירה המוזכר בהתנאים. ועל המשה שנים הנוספות ג״ב רשות בידה וביד היורשים אחריה ליתן לבתם מ׳ בילא המשים זה׳ בכל שנה ושנה הן בכל ההמשה שנים הן מקצת איזה שנים דירה ומקצת איזה שנים תשלומין הרשות בידם ואיזה מחתניו שלא ידור פה ק״ק קראקא אעפ״כ יתנו לאשתו תמורת הדירה המשים זה׳ לשנה באופן הנ״ל.

אמנם בפירוש התנה שבל המתנות של התניו ובנותיו הנ״ל יהיו ע״מ שלא יערערו א׳ מהם שום ערעור על ירושת השה״ז שבעה מאות זה׳ פי׳ לדין עם מ׳ גיטל או יורשיו ואיזה מהם שירצה לערער תיכף שירד לדין תהא מיד המתנה בטלה אף אם לא יזכה בדין כלום אף שה״ז לא יתנו לאותו מערער במלואו הת״ש זהו׳ רק כפי שיגיע לו לפי הדין כי יודע שלא יגיע להם סך כזה רק שמוותר נגדם מחסדו וטובו.

הלוקת הבתים לאחר מיתתה יהיה בזה האופן. הבית של אבנים שהוא דר בו לע״ע יהיה לשלשה בניו אשר המה עודם חיים היום היקר כהרר״ה הנ״ל וכמ׳ מאיר ושלמה. חצי הבית של אבנים שאצל כמ׳ אפרים צ״מ שהוא בשותפות עם גיסו כמ׳ יוסף אותו ההצי בית יהא לנכדו לעמיל בן בנו של כמ׳ ליב ז״ל. והבית שעל הפלאין יהא לנכדיו הזכרים בני בנו של ר׳ אברהם ז״ל.

חלוקת המקומות לאחר מיתתה יהיה בזה האופן. המקום שבעזרת אנשים בבה״כ ישנה שהוא יושב עליו בכבודו בעצמו יהא לבנו כהרר״ה הנ״ל והמקום שאצל המקום ההוא מצד שמאל יהא לבנו כמ׳ מאיר יצ״ו והמקום שיושב עליו התנו כמהר״ר משה סג״ל עם המקום שיושבת עליה מ׳ גיטל שת׳ ביחד יהא לבנו כמ׳ שלמה יצ״ו. ושאר המקומות שבשאר ב״כ הן שבעז״א הן שבעז״נ הן בבה״י הן בשאר ב״כ לפי שוויים יהא לתצאין ההציו מהן יהא לנכדו כמ׳ לעמיל והתציו מהם לנכדיו הזכרים בני ר׳ אברהם ז״ל זולת הצי המקום שבעז״נ השייך למהרר״ט הנ״ל שהיתה מקדמת דנא של כמ׳ עבריל זעקליש תהא נתונה במתנה לבתו מ׳ מלכה אשת מהרר״ם סג״ל הנ״ל וליוצאי חלציה אחריה ואין לבעלה רשות בהן. מלבד המקום שהיה לבנו כמ׳ אברם הנ״ל בעז״נ ואשתו ובנו שעבדו המקום למהרר״ט אחרי מותו של ר׳ אברם הנ״ל ההלטוהו לו עכשיו הוא מוהל אותו השעבוד ונותן המקום להלוטין לעלמין לכלתו מ׳ רבקה בת מהר״ר אבסלרד בענדט ז״ל סג״ל באופן דוקא שתתן המקום לנדוניא כשתנשא לאיש. ובתנאי כשתנשא

מחויבת להתנות עמו שיהיו שני הילדים קטנים שלה סמוכים על שלחנו משך ששה שנים אחרי נשואיה. ומ׳ גיטל הנ״ל תיתן לה מתפיסות הבית לצרכי שכירות בעד המזונות היתומים ועכ״פ תפחות לה מהקצבה שניתננת לה עכשיו לעת כזאת בשביל היתומים, ובאופן זה נותן לה המקום הנ״ל שהממרנא המונחת אצל ר׳ שמואל סופר מסך מאתים זהו׳ השייכים לה בטלה ותחזור קרועה ליד היורשים. אמנם צוה שיקחו תכף אחרי מיתתו מתפיסת הבית מהעזבון מאתים זה׳ פו׳ שמזומנים לסגל אותם על רווחים שיעלו פירות ופירי פירות להיתומה הבתולה נכדו בת ר׳ אברהם ז״ל בנו לצרכי נדוניא דוקא ולא יקחו מהקרן ומהפירות ופירי פירות שום פרוטה לצרכי הבתולה עד שעת נשואיה. באם שביני ביני ח״ו תעדר הבתולה הנ״ל או אחר נשואין שיהזירו ע״פ תקנת שו״מ יוהזר הקרן והפירות ופירי פירות ליורשי מהרר״ט והרשות ביד מ׳ גיטל לסגל את המאתים זה׳ ופירותיהן עד שעת הנשואין וכל שנה ושנה תזקוף הרווחים על הקרן ותתן ש״ה חדש ליד איזה נאמן שתרצה.

עוד ציוה בפירוש שמ׳ גיטל הנ״ל לא תזוז מתוך ביתו מתוך שטח האמצעי וכל החדרים השייכים לשטח ההוא כל ימי חייה ותשתמש בכל החדרים בחייה כפי שהשתמשה עכשיו בחיים חיותו ולא ידור אצלה שום א׳ מבניה ובנותיה הנשואים ואף אם תנשא לאיש תדור היא ובעלה בשטח הנ״ל כל ימי חייה ותוכל להכנים זכות דירה הנ״ל כל ימי חייה לאיש ההוא באופן שלא תוכל ורשאית להכנים לנדן בעלה יותר מאלף זה׳ והמותר הן מזומנים הן תכשיטים הן מטלטלים וכל שישארו לה יסלק עצמו הבעל מהם מהקרן ומהפירות ומפירי פרותיהן עד עולם בשעת החופה ע״פ הדין גם מחויבת להתנות עמו בשעת שדוכים שיתקשר עצמו שלא ימחה בידה להתעסק לישא וליתן לטובת יורשי מהרר״ט הנ״ל כמאז ומקדם והבעל יסלק את עצמו מהקרן ומהפירות וכו׳.

עוד ציוה ליתן מתפיסת הבית מהכנסת בתים והמקומות לצורך נדוניא נכדו בת כהר״ר חיים הנ״ל הגדולה בשעת נשואין חמש מאות זה׳ וכן לכל א׳ וא׳ מן נכדיו הן מבניו מבנותיו ברך ה׳ מהכנסת הבתים והמקומות הנ״ל בשעת נשואין מאתים זה׳ פו׳ לצורך נדוניא. ואיזה מהן שתעדר ח״ו קודם הנשואין או אחר כשיוחזר הנדן ע״פ תקנת שו״מ יוהזר ליורשי מהרר״ט הזכרים כנ״ל. וכן המתנה של נכדיו הבתולות הנ״ל תתן מ׳ גיטל הנ״ל לכל א׳ בשעת נשואין אם תזכה להיות בחיים היותה. אמנם באם ח״ו שתעדר לא יצטרכו היורשים ליתן המתנות הנ״ל להבתולות שיהיו נשארים באותו הזמן גם אלה המתנות של נכדיו מבנותיו כנ״ל יהיו ע״מ שלא יערערו התניו על שה״ז הנ״ל.

עוד הודו לפנינו ח״מ האלוף המרומם כמהרר״ט ואשתו מ׳ גיטל הנ״ל שכל הממרנות והפנקסאות שימצאו תחת ידיהם ורשותם על התנם מהרר״מ סג״ל כולם בטלין ומבוטלין כחרס הנשבר ואין בהם ממש כלום זולת שני ממרנות א׳ מסך חמש מאות זה׳ פו׳ עליו ועל אשתו וא׳ מסך שלש מאות

ה׳ פו׳ ונעשה ערב בעדו חתנו כהר״ר נחמן יצ״ו הם בתקפם ובגבורתם. עוד הודה שחייב לחתנו הר״ר ווייבל הנ״ל שבעה מאות זה׳ פו׳ באופן שהקרן יהא קיים לחתנו כהרר״ף הנ״ל ופירות ופירי פירות לבתו אשת מהרר״ף כל ימי חייה לעשות בהם כאות נפשה ואחרי מותה יהא להרר״ף וליורשיו אחריו.

קודם יערוסלב הסמוך תז״ל יתנו ששה מאות זה׳ פו׳ מ״מ להקהל יצ״ו ויעלו על רווחים עשרה ממאה בכל שנה ושנה יחשבו הרווחים עד הקרן ויעלו הרווחים ופירי פירות עד עולם ולא יתנו מזה לשום קרוב בעולם סיוע מזה זולת באם ה״ו א׳ מיוצאי חלציו דוקא יהיה נצרך לסיועת החקי או להשיא בנותיו אזי הקהל יצ״ו שיהא באותו זמן לא יפחתו מליתן לצורך סיועת נשואין פחות מחמשים זה׳ פו׳ והרשות בידם להוסיף לפי הזמן ולפי הענין ולפי ראות עיניהם גם לסיועת מבנים בשעת דחקם לפי ראות עיניהם וזה יהיה עד סוף כל הדורות גם זה יתנו להקהל יצ״ו כנ״ל בתנאי ובאופן זה שלא יערערו על העזבון כלל.

לאחותו מ׳ שינדיל יתנו לה תכף ומיד חמשים זה׳ פו׳ לעשות בהם כאות נפשה ורצונה גם לא תזוז משלחן מ׳ גיטל הנ״ל לפרנסה ולזונה כל ימי חייה של מ׳ גיטל. לבת אחותו מ׳ פייארל מצענצמין אותה על חמשים זה׳ שערב כמ׳ יצחק מצענצמין יהזירו למ׳ פייארל הממרנא הנ״ל לנכסי מלוג שלה. לבנה ר׳ יצחק יתנו חמשים זה׳ פו׳. לבתה מ׳ בענדין יתנו עשרים וחמשה זה׳. לר׳ יוסף מפרוסטיץ יתנו עשרים וחמשה זה׳ פו׳. לאביגדור בן יוסף גיסו יתנו חמשים זה׳ לסיועת נדן בתו. וכן לסיועת בת כמ׳ שמואל בן יוסף גיסו יתנו חמשים זה׳. ליתמי אחיו מהר״ר יצחק ז״ל יתנו מאה זה׳ וכפי ראות עיני מ׳ גיטל הנ״ל ובנה כהרר״ה הנ״ל.

לאברם ה׳ כמ׳ זנוויל ניהש לסיועת בתה הגדולה יתנו חמשים זה׳ למשה בן זנוויל ניהש עשרים וחמשה זה׳ גם המרתף הפונה לרחוב הגדול בביתו יחזיק בהנם משך עשר שנים. כל הנ״ל נותן במתנה בשבילו אבן בניו לא יפטרו בזה לסייע להם כפי השגת ידיהם וכיד ד׳ שיהיה עליהם. המתנה לסיועת הקרובים הנ״ל תהיה במשך מהיום ותוך שנתים ימים ולפי הצורך.

ליד בנו כהרר״ה הנ״ל נתן שלשה ממרנות בלי הזכרת משמעות ונכתב עליהם ולא יועיל וכו׳ והם לצרכי משא ומתן ליריד לבוב ת״ז לפ״ק.

כל הנ״ל נעשה בפנינו עת״מ הן על המתנות הן על האפטרופסות ושאר פרטי הדברים המבוארים למעלה לאשר ולקיים הנזכר בכל תוקף זכות ויפוי כח המועיל בכל המתנות במתנות בריא ובצוואת ש״מ לא יפול דבר ארצה. גם מ׳ גיטל הנ״ל עשתה ק״ס לאשר ולקיים כל פרטי דברים הנ״ל דלא כאסמכתא ודלא כתופסי דשטרי ובתוקף כל מעשה ב״ד היום יום ג׳ י״ד אדר ראשון תזיי״ן נאם הק׳ אליה בלא״א מוהר״ר ישראל יוסף משה סג״ל שלי״ט ליפשיץ ונאם אברהם בהק׳ הר״ר שמואל כ״ץ ז״ל הי״ד.

בפנינו ח״מ ציוה האלוף כמהרר״ט הנ״ל לאשתו מ׳ גיטל הנ״ל שלא תשדך לא׳ מבניה כמ׳ מאיר ושלמה בלי הסכמת ורצון הגאון כמוהר״ר

יושיע יצ"ו וברצון האלוף כמהר"ר אלי' סג"ל יצ"ו וברצון בנה כהר"ר חיים הנ"ל וע"ז עשתה מ' גיטל הנ"ל ק"ס לפנינו ח"מ לאשר ולקיים כנ"ל נעשה בתוקף הנ"ל יום הנ"ל נאם אברהם בהק' הר"ר שמואל ז"ל הי"ד ונאם חזקי' בן אמ"ו הר"ר שלמה שמרי' הנקרא ווייבל שמש.

את הדברים האלה ככתבן וכלשונן משני עבריהם מזה ומזה הן כתובים העתקתי אותן אות באות מגוף כ"י וח"י האלוף המרומם כמהר"ר אלי' סג"ל הנ"ל והיקר כמהר"ר אברהם בכמ' זלמן קרעמרש והר"ר ווייבל שמש בבה"כ הישנה נאם משה אברהם מתתי' בלאאמ"ו הגאון כמהר"ר יוסף זצ"ל דלאקרוט ספרא מתא בק"ק קראקא.

יג.

הן אמת שכמ' אברם משרת הקהל יצ"ו בא אלי בשליחות האלוף הראש הפ"ה שכמ' לוי סג"ל פעטליצר ישבע שבועת אין לו כפי תקנת הגאונים ז"ל בכן בפא"ה ובנק"ה שאין לו מעות מזומנים ולא תכשיטי כסף וזהב ולא ספרים ומטלטלים ולא בגדים וכרים וכסתות ולא כלי בדיל ונחשת ולא הובות הן בכתב הן בע"פ ולא שום מידי דאקרי נכסין ולא שייר לעצמו מזון אפי' חדש א' וכסות לשנה ואין לו במה שישלם אם לא לתפיסה לעדות ולראייה כתבנו והתמנו יום ד' ויקרא ת"ה לפ"ק נאם יודא ליב רי"ד אני יצחק בר עקיבא סג"ל.

אמת הדבר כי כמ' לוי פעטליצר האט גיטאן דין בעל חוב אונ' איז גזעסין בתפיסה שלשים יום כדין כל הבורחים לעדות ולראייה כתבתי והתמתי שמי אברם משרת הקהל יצ"ו. נאם משה אברהם מתתי' בלאאמ"ו הגאון כמוהר"ר יוסף זצ"ל דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא.

יד.

האלוף כמהר"ר יוסף [1]) יצ"ו בהגאון כמהר"ר ווייבש [2]) ז"ל ואשתו היקרה מ' רייצל שת' באו לפנינו עח"מ מרצונם הטוב בלי שום אונס והכרח כלל ועשו ק"ס בכל אופן המועיל ע"פ תחז"ל ונתנו לשלשה מטיבי צעד האלופים כמוהר"ר אלי' סג"ל ט"ה יצ"ו וכמהר"ר העשיל קראשניק יצ"ו וכהר"ר צמה בס יצ"ו אאק"ב בכמ"ש במתנת בריא ולא במתנת שכ"מ ואגב כן ואגב ק"ס הנ"ל נתנו לשלשתן הנ"ל כח הרשאה להיותם עומדים בהריקאו ובמקומם הן על פי הדברים אגרת שלומים שכתוב יכתוב כמהרר"י הנ"ל לשלשתן מארץ הקדושה לטובה איך ומה שיתנהגו בהבית אשר לו וזולת זה בכל עסקיו מכל מה שהפה וכו'. ושיהא חתום כתב ההוא בחותם אשר להם מהגאון מהר"ר משה איסרלש ז"ל או מהגאון מהר"ר ווייבש ז"ל הנ"ל וכן באם שתכתוב מ' רייצל הנ"ל באם שיעדר ח"ו כמהרר"י הנ"ל בחייה שתהא אז

[1]) הי' דיין גם גבאי הצדקה פה כנזכר בפנקס.

[2]) הוא הג"מ פייבוש שהיה אב"ד בעירנו ורבו של בעל "הב"ח" וכו' (ע' ההערה 5 לסי' ד').

היא גברתנית ושלטנית בכל אשר המצא ימצא משלו כנזכר לעיל בסי׳ שלפני זה בכן את כל הדברים שיכתבו א׳ מהן באגרת שלומים ושיהא חתום בא׳ מהחותמי׳ הנ״ל אזי בתוקף הרשאה שנותנים הזוג הנ״ל לשלשתן הנ״ל יעמדו ויקימו במקומם לעשות ע״פ דברי אגרת שלום ואמת ההם וככל אשר יעשו ע״פ תוקף כתב ההוא יהא עשוי בלי שום פקפוק בעולם ומעתה ומעכשיו יקימו ויעמדו שלשתן הנ״ל במקום הזוג הנ״ל באופן הנ״ל להיות ידיהם כידי הזוג הנ״ל פיהם כפיהם דבורם כדבורם עשייתם כעשייתם ולא יוכלו למימר להו לתקונים שדרנום ולא לעוותתים כ״א ככל אשר יעשו כה יקום וכן יהי׳ ויהא לשטר הרשאה זו כל תוקף שטרי הרשאין שבעולם הנגמרים ונעשים ע״פ תהז״ל דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי נעשה בק״ס ובכחה״ש שבעולם היום יום ג׳ ער״ח אייר תהי״ת לפ״ק נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

טו.

הנער צבי הירש בן זנוויל ר׳ ווייבלש שוחט ז״ל האט ביקענט דז ער האט איין חלק אן דער גניבה וואש דא איז גישעהין להאלוף כמהר״ר יואל תנחום ישעי׳ דהיינו סך מאתים ותשעים זה׳ פו׳ במעות מזומנין. אונ׳ האט אנדרי לייט אויך אן גיפירט צו דער גניבה דז האבין מיט אים איין חלק גיהט אזו איז דער פסק אויש גיגנגין ממב״ת הקהל יצ״ו דז מן האט אים גנומין חזקת הקהילה דז שאר כל ימיו ניט הער קומין בל יראה ובל ימצא אונ׳ מן זאל אים שמיישין פר דער שויל מיט שומרי לילה. אונ׳ מן זאל אים בלייטין צו דער שטאט ארויש ביז צום פעלד ארויש אונ׳ אויב ער מעכט איין מאל יוא הער קומין זא איז זיין משפט הרוין דז מן אים ווערט זיין ארין אפשניידין מלבד שאר עונשים דז מן אים ווערט אן טון וליתר תוקף בא הנער הנ״ל בעצמו על ההתום היום יום ב׳ ח״י תמוז תטי״ת לפ״ק אני צבי הירש בר שמואל זנוויל באנפאי ה״י הנער הירש הנ״ל בח״י ממש בכן אישרתי וקיימתי כדחזי יום הנ״ל נאם משה אברהם מתתי׳ דילאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

טז.

אנחנו ב״ד היושבים על מדין תמיד עם גאונינו הגאון כמהר״ר יצחק ב״ק הח״מ גם היום הזה אזרנו כגבורים חלצינו קרוא בגרון בראש הומיות בעיר אמרנו לאמר על דבר אמת וענות צדק אשר עבר עלינו איש קדוש הר״ר מאיר בר אשר לעמיל הבא מארין רוסיא מתוך המהפכה כמה הדש ימים ולא סנאי שומעני׳ אך טוב והנה בפתע פתאם בא הרר״מ הנ״ל בבכיה רבה לפני הגאון הנ״ל וצעק במר נפשו בהרמת קול ברעת שלימה ומיושבת ואמר הטאתי לד׳ אלקי הצבאות בהטא הוצאת זרע לבטלה ע״י הרהורים רעים וקירוב בשר באשה זרה והיא בעולת בעל אכן לא בעלתי אותה בעילת איסור הלילה אפי׳ כמכחיל בשופפרת גם הגדתי זאת בווידוי גדול וגמור

מעצמי בפני שני גאונים רבנים וסדרו לי תשובה וקיימתי דבריהם אכן כהיום הזה כל זה אינו שוה לי בראותי כי יצא הקצף ה׳ על עמו ישראל אמרתי אולי חטאי גרמו כל אלה ע״כ תחמירו עלי ביסורים קשים כמות עזה והנה הרב הנ״ל כי ראה כי נכנע בכל לבו מדעת עצמו הודה ולא בוש בכן סדר לו ג״כ סדר תשובה נוסף על התשובה שעשה בראשונה וקבל את דבריו באהבה רבה ולא סר מכל החומרות ואדרבה החמיר על עצמו יותר ממה שנצטוה וניחם על הרעה הן כל אלה ראתה עינינו אחר הדרישה והחקירה כאשר דרש והיקר אדונינו הגאון הנ״ל. לכן אמרנו אולי איזה איש בליעל יגרה מדון הן עמו הן עם אחד ממשפחתו חלילה ואין מהראוי לחלל זרע קדש ולהטיל מום בקדשים בכן יהא ידו נטויה לדון ולתפוס בידו חרב נוקמת נקם ברית כרותה לבעלי תשובה לשבור מלתעות רשע כמשפט אהבי תורה להכות על קדקוד במקל שקד ולסתום פי דוברי שקר ולמען תדעו שכל דברינו אלה באמת וביושר נאם אברהם בלא״א החסיד הרר״צ אשכנזי ז״ל דיין בק״ק פינטשוב ונאם יושיע הקטן פלק בהר״ר יעקב ז״ל איש שמעלקש מפראג דיין בק״ק פינטשוב.

אנכי הרואה תשובתו הרמתה נרשם בביתו ואעפ״כ צעק במר נפשו על הטאיו אשר הטא ושב בכל לבו מעצמו וגם דרשתי והקרתי מפי מגידי אמת שכל דבריו נאמרים באמת בצדק שמעולם לא חטא בבעילת איסור רק ה״ז כנ״ל בכן באם ימרה איש את פיו נגד משפחתו להטיל מום בקדשים מדת דינו מתוחה לפני כל יודעי דת ודין לצוד אותו ושיגירוהו ע״י הרב פיפיות בידם כמשפט אוהבי אמת לשבר מלתעות עול הלא כ״ד עתירתינו יצחק [1]) בא״א מהר״ר ישעי׳ כ״ץ החונה על דגלו פה ק״ק פינטשוב בביום הזה.

כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה שזו אונאת דברים לומר זכור מעשיך הראשונים לא לשם עצמו ואף לא לקרוביו כ״ש שלא להוציא לעז יותר ממה שהיה שזו לא אונאה בלבד כ״א לשון שקר שאין לו רגלים ואין לו תרופה אף בהרטה ובוידוי ובקבלת יסורין וקנסות עד שיבקש מהנעלב מחילה במטו ואנא ובהרבות עליו רעים עד שלשה פעמים ועד בכלל ובפרט להאיש הירא את ד׳ מרבים אשר הרבה והגדיל והאדיר לעשות תשובה מרובה וחשובה ככל הנזכר הכי קרא שמו הר״ר מאיר על שם נצוצין הניר שהמלאך פשט את ידו וקבל תשובתו ולכן מכאן מודעא רבה להיות כל אדם הן איש או אשה נער בהור בתולה נזהר בכבודו שלא להונותו לא בדבור ולא ברמז לא לו ולא לשום א׳ ממשפחתו הן מצד האב הן מצד האם הן שנתקרב ע״י התונים וכל העובר ענשו גדול מנשוא וכל ב״ד וב״ד ראוי להענישן כפי ראות עיניהם לפי תואר הענין ולפי המבייש. גם ע״פ

[1]) המובא בסוף שו״ת „צמח צדק" בשריותא דעגונה (בהסכמת הרב מוהרח״ן דעמבליצער נ״י) והוא אשר כתובה מצבתו נעתקה לס׳ „עיר הצדק" צד 179 סי׳ כ״ה ומהכתב לא ידע הבג״מ יצחק כ״ץ הי׳ אב״ד בעיר פינטשוב כאשר עינינו רואות מתוך העתקה הזאת.

בקשתו או קרוביו שימלאנו לבו לבקש שיהא נכתב בפנקס הקהל בכל מקום אשר דבר המלך מלכו של עולם מגיע אל יהא לזה משום אדם איזה מניעה רק יהא נכתב ככל הדברים האלה להיות למשמרת ולאות כאשר יאות דברי דורש טוב יום טוב הנקרא ליפמן בלא״א הר״ר נתן זלה״ה לוי העלר. נאם משה אברהם מתתיהו בלאאמ״ו הגאון כמוהר״ר יוסף זצ״ל דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

יז.

בפנינו עח״מ באו האלופים הר״ר שמעון זאב וואלף בהגאון האלוף מהר״ר יהיאל מיכל ז״ל וכמהר״ר שמואל פייבש בהאלוף מהר״ר יוסף יוזפ כין והר״ר משה בהאלוף מהר״ר יששכר בער סג״ל מרצונם הטוב בלי שום אונס והכרה כלל והתקשרו יחד בק״ס ובתקיעות כף בפ״מ זה לזה ובשבועה המורה בהנחת יד על החפץ לאשר ולקיים בכל מה שנזכר למטה ויהא ההתקשרות זו כל תוקף ועוז מעשה ב״ד דנהיגין בישראל לבל יפול דבר ארצה א׳ בלי שום הוראת היתר וערמה בעולם ובקנס מצד העובר להמקיים מלבד חלק ריוח המגיע לו כנזכר למטה עוד אלף זה׳ פו׳ בחוב גמור דלא כאסמכתא באופן המועיל תהז״ל ועוד עשרה אדומים לצדקה של לובלין כולם בלי מחילה. הר״ר וואלף הנ״ל הודה שנתן כל זכיותיו דהיינו העתק בהתימות העירנים במקום קראקא וקאזמר שהועתק מגוף הכתב גלחש [1] שנתן הגראב פרעמאויץ ממדינת הקיסר כח והרשאה להאלוף הר״ר ליב מיראויץ מפראג המחזיקים המלח הנעשה ונעבד בעיר וועליטצקי ובאך ואגפיהם הסמוכים לק״ק קראקא ונזכר בו שיש רשות להרר״ל הנ״ל ולב״ב לעשות מקח גמור או שותפות על כל הסקלאדיש של המלח בגליל לובלין וקאזמר ופילץ ואגפיהן ועוד כתב א׳ הנעשה בפני ספרא מתא בק״ק קראקא שנתן הרר״ל כח והרשאה על כל הנ״ל להאלוף הר״ר וואלף הנ״ל ולב״ב. אותן הכתבים הודה הר״ר וואלף הנ״ל שנתנם ליד הר״ר משה שותפו של מהר״ר פייבש הנ״ל והררי״ש הנ״ל נתן כח והרשאה להרר״מ סג״ל הנ״ל שיהא מתעסק ולהשתדל להעמיד איזה סוחרים יודים או ערלים או פריצים לעשות מקח הנ״ל שיהיו בטוחים להוציא מהם המעות שיגיע בעד המלח כפי המקח שיעשה הכל כאשר נרשם באותן הכתבים והר״ר משה הנ״ל הודה שקבלם. ובאם שיתהוה הש״י ב״ה שיוגמר איזה ענין בעסק המלח הנ״ל הן ע״י עצמם או ע״י שלוחים הן שיעשו מקח עם הר״ר ליב מיראוין הנ״ל או להבדיל עם הגראב הנ״ל ובאי כחם הן עם איזה מהם או עם כולם ביחד או עם שלוחם ובכן הן אם יהיו שלשתן הר״ר וואלף ומהר״ר פייבש כין והר״ר משה סג״ל הנ״ל או רק שנים מהם או אפי׳ רק אחד מהם איזה שיהא סרסור ומשרת לאיזה מקח הנ״ל אזי בכל מה שהוא שיתהוה הש״י ב״ה בעסק מלח מקח הנ״ל הן ע״י שלשתן או אפי׳ ע״י א׳ מהם שיגיע לו סרסרות הן מן מוכרי

---

[1]) כוונתו לגון כומית.

מלה הן מן הקונים אותו יהא לשלשתן להר״ר וואלף ולמהר״ר פייבש ולהר״ר משה הנ״ל יהד הלק כחלק יהלוקו שליש לכל א׳ מהם וכן הוצאות שיצטרכו להוציא וכן כל ההתעסקות שיצטרכו לעסק הנ״ל יהא על שלשתן. ואין שום א׳ מהם רשאי לדבר אפי׳ דבר א׳ ומכ״ש שלא לעשות שום מקה עם שום סוהר אהד רק עם מי שיסכימו שלשתן יהד באופן שתמיד יהא לכל א׳ מהן חלק שליש בו כנ״ל וקבלו על עצמם בעונש הרם הגדול יב״ן ובכל חומר הנ״ל שכל א׳ מהן מחויב בחויב גמור להתעסק בכל יכלתו להוציא מכה אל הפועל לסייע לצורך שותפות שלשתן הנ״ל ומחויבים שלשתם לפנות עצמם מכל עסקים שבעולם כדי שיסעו עכ״פ כולם קודם ה׳ שבט הסמוך מכאן לק״ק קראקא על הוצאותם בעסק הנ״ל והותנה בתנאי כפול כתנאי ב״ג וב״ר באם שהמוכרים מלה לא יתנו סרסרות להשלשה שותפים הנ״ל אף שיתן הקונה המלה סרסרות לא יהא להר״ר וואלף הנ״ל הלק בהם רק למהרר״פ ולהר״ר משה הנ״ל לבדם להצאין כמשמעות התקשרות הקדום שביניהן וכל הנ״ל נעשה בכל תוקף הנ״ל בבטול כל מודעות עד סוף כל המודעות יום א׳ ב״ך יברך ישראל קוד״ש לפ״ק פה ק״ק לובלין, נאם היים במהר״ר יוסף עזריאל זלה״ה ונאם הק׳ מאיר בא״א הגאון כמוהר״ר פתחי׳ זלה״ה, והכל שריר וקיים.

כל הנ״ל הועתק אות באות מגוף הכתב שהתומים עליו האלופים הדיינים יצ״ו בק״ק לובלין וגם האלופים בעצמם כמהר״ר משה יצ״ו ומהר״ר פייווש יצ״ו ובהר״ר וואלף יצ״ו הנ״ל הודו על גוף הענין מעסק הנ״ל שנעשה בכל הכתוב ומפורש לעיל בפני אלופים הדיינים בק״ק הנ״ל וכל הנ״ל הוא אמת וצדק ושזו הוא ה״י ממש של אלופים הדיינים בק״ק הנ״ל ולמען יעמדו דברים הנ״ל לימים רבים בקשו מאתנו ה״מ להעתיק כל הנ״ל ולרשום בכתב אמת לזכרון בספר כתבנו והתמנו היום יום ג׳ שבעה ימים בהודש אדר ראשון ת״ו יו״ד לפ״ק. נאם מתתי׳ בלא״א מוהר״ר טודרוס זצ״ל שמש בקק״ק המעיד על כל הנ״ל הצעיר באלפי יהודא בא״א מו׳ מהר״ר דוד ז״ל מלובלין.

יח.

וואלף יאקב דרוקרש האט זיך דער געבין אונ׳ זיך אונטרשריבן דז ער וויל ניט מר נאך גין זעלכי דרכים מקולקלים גניבות אודר צו זיין הברי גנבים זו וויא עש אויף אים גיוויזין האט דז ער האט כמה גניבות גיטאן אונ׳ גיוועזין הברי גנבים וועליבש מן אים גשטראפט האט מיט תפיסה אונ׳ איז אויף אים גפסקת גיווארין דז אויב עפש אויף אים מעכט קומין דז ער זעלט זעלכי דרכים נאך גין אונ׳ זאל אים קיין התנצלות ואמתלא בעולם העלפין אונ׳ אליינט זיך אפגשריבן דז ווען עפיש אויף אים קומין זעלט דז זעלט זיך ניט נוהג כשורה זיין דז ער האט תכף פר לארין הזקת הקהילה דז מיז תכף אוועק אויש דער קהילה ארויש מיט ווייב אונ׳ קינדר אונ׳ עש זאל אים קיין תירוץ ואמתלא והתנצלות בעולם העלפין ומה שנעשה נעשה בליל ליום ב׳ ה״י אדר שני תיו״ד לפ״ק. נאם בינימין יעקב בר אברהם

דרוקר. בא יאקב וואלף דרוקרש הנ״ל בח״י ממש בבן אישרתי וקיימתי בדחזי יום הנ״ל נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

יט.

כהר״ר מרדכי בר אברהם מעיר קירכיין האין במדינת העסיין אשר אשתו הראשונה ז״ל היתה מ׳ רבקה בת הר״ר מאיר דראבטשיר מעיר טיסמניין בגליל ק״ק לבוב אשר נשא עתה מקרוב אשת הר״ר לאזר ראקובר יצ״ו הולך בעת למדינת אשכנז למקום הנ״ל לאמו שת׳ בבן התחייב עצמי כהרר״מ הנ״ל לפנינו עח״מ בשבועה המורה עדה״מ וע״ד כל בתי אבות ודינים שבעולם וע״ד אשתו וחמיו וחמותו בנק״ח שלא יתרחק מאשתו יותר על שנתים ימים ומחצה מהיום ואסר על עצמו כל הבתולות ובעולות ופנויות שבעולם איסור עולם בחומר השבועה הנ״ל כל ימי חיי אשתו מ׳ עלא שת׳ ופסק אנפשי׳ להיותו מוחרם מופרש מובדל מכל קדושות ישראל באם ח״ו מבגוד באשתו ולהתעכב יותר על זמן הנ״ל ולהיות בידה וביד כל ב״ב לרדפו ליגשו בכל מיני נגישות ורדיפות שבעולם בין בר״י בין ברא״ה בכל מקום שיהא שמה. נעשה בחומר השבועה הנ״ל ובק״ס ובבתה״ז שבעולם היום יום א׳ ז׳ אייר תיו״ד לפ״ק נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

כ.

כמ׳ שמעי׳ בבמ׳ ליזר בלוך התרצה והתחייב עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי להיות אשתו מ׳ מאטיל למינקת להילד שעשועים יוסף שיח׳ של האלוף הדרשן כמוהר״ר מיכל יצ״ו נכד הישיש האלוף המרומם כמוהר״ר אייזק ר״י [1]) יצ״ו מהיום עד לבשיגיע היום והזמן להגמל אותו ותהא לו באומנות כאשר ישא האומן את היונק להניקהו לרחציהו לסוכיהו בכל מיני השגחה שבעולם לא יחסר להילד מאומה אמנה בתנאי שהאשה היקרה מ׳ היה שת׳ אשת האלוף כמהרר״מ הנ״ל תתן לאשתו מידי חדש בחדשו ארבעה זה׳ עשרים וארבעה גדולים פו׳ בחוק ולא יעבור נעשה בת״ב בפ״מ ובבתה״ז ביום ד׳ טו״ב אייר תיו״ד. נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

כא.

הנער שלום בבמ׳ בענדט מק״ק ראזנא״י במדינת ליטא התחייב עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי לילך וליסע מקהלתינו יצ״ו עכ״פ ביריד יערוסלב

---

[1]) הוא ר׳ אייזיק ר׳ יעקלס בנה פה בי״כ הנקרא על שמו, בנין גדול מפואר ומהולל העומד לנס בתקפו ועיקר תפארתו זה מאתים וארבעים ושמונה שנים; בין רוזנים וסגנים נתן לו מהלכים ולפני מלכים התיצב ודרש טוב לעמו כנמצא כתוב על מצבתו: „ראש וזקן מנהיג ונשוא פנים, איש צדיק שומר אמונים, יושב מליץ למלכים וסגנים, יגע ללכת בחרבות וסכינים, זהב רב הוציא ורב פנינים, קדש ד׳ בנה פאר זמנים, וזכרון צדקתו לבני בנים“.

הסמוך לבל יבא לקהילתנו יצ״ו כל ימי היים חיותו כ״א באם שיהא נגזר לישא אשה מבנות קהילתנו יצ״ו אזי רשאי לקבוע דירתו בכאן לא זולת ואף גם שישא אשה מקהילתנו ויקבע דירתו בכאן אינו רשאי לעשות מלאכת פרבין ליודים או לערלים של כמייה או צובי״ל חדשים כ״א ישנים אך שלשה או ארבעה חתיכות רשאי לצבע לאחרים לא יותר משא״כ לצבע לצורך עצמו על מנת למכור לא לצבע ליודים וערלים שהמה ימכרו רשאי לצבע גם חדשים אם מעט אם הרבה יהיו ואינו רשאי ללמד מלאכת הצבעים לקרובים מכ״ש לרחוקים ואצ״ל לערלים כ״א את אשתו ובניו לא זולתם כל ימי חייו מעתה ועד עולם וכשיזדמן שיהא הנער הנ״ל טרם וקודם שישא אשה באיזה יריד מהירידין שיהא שמה כמ׳ שלום פרביר יצ״ו או א׳ מקרוביו של כמ׳ שלום פרביר שמחייתם ועסקיהם במלאכת צבעים והנער הנ״ל יהא אז ברשות עצמו שלא יהא נשכר לאיזה בעל בית אזי אינו רשאי לצבע אף לצורך עצמו מכ״ש לאחרים ביריד ההוא כ״א לצבע לטובת כמ׳ שלום פרביר הנ״ל או לא׳ מקרובי כמ״ש וכמ״ש מוקדם לשאר קרובים ושכירות הנער יהא מבל צימר שני זה׳ פו׳ שיהא א׳ הדשים מלבד מזונות במשך יריד ההוא ובעד צביעות ישנים יתפשרו כפי הצורך למלאכה ההיא משא״כ באם יהא להנער הנ״ל ביריד ההיא רשות אחרים עליו אזי אף שבעל ביתו ההוא יהא ג״כ עסקיו במלאכת צביעת מרדור וצוביל יהא רשאי הנער הנ״ל לצבע בירידים כל מיני פוטר בכל מיני צבעים לטובת רבו אך מה שיתן לו רבו שיצבע לו ולא לקחת ולהוסיף מדעתו לצבע נוסף על מה שיתן לו רבו ובאם שיהא נשוי מקהילה אחרת ויהא ברשות עצמו ויבא לאיזה יריד מהירידים שיהא כמ׳ שלום פרביר הנ״ל או א׳ מקרובי כמ״ש אזי מחויב ג״כ דוקא לצבע להם ולא לעצמו ולא לאחרים אמנם יהא לו בהכל כאשר לכל מה שיצבע להם הלק שליש בהרווחים וכן בהפסד ח״ו וככל הנ״ל מחויב ג״כ כמ׳ שלום פרביר לקיים באם ירצה הנער הנ״ל להכריחו לכך לקיים כנ״ל וכמ״ש לא ירצה. צד העובר ח״ו יחול עליו ליתן לצדקה בלי מחילה ושום אסמכתא בעולם המשים רייכש טאלר ולצד המקיים ג״ב המשים רייכש טאלר בחוב גמור בעד היזקות נעשה בת״כ בפ״מ ובק״ס ובכתח״ז ביום ב׳ ה׳ תמוז תיו״ד נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא.

כב.

למשפטים עמדו היום הצדדים הנזכרים למטה לפני העדה הקדושה כולם בכללם הקצינים והרוזנים רו״ט הקהל יצ״ו והאריכו בטענותיהם וכדי להקל המשא ומריבה מעליהם ברור כבוד הקהל יצ״ו מתוך עדה השלימה היושבים בשלחן הטהור חמשה אנשים חשובים להשקיט קטט ומריבה בין הבנים ואביהם לעשות שלום ביניהם דהיינו בין הצדדים אשר מצד האחד הישיש האלוף בהר״ר שמעון בן כהר״ר יוסף יצ״ו נאמן ביתו המושל בבל אשר לו ומצד השני שני בניו האחים היקרים כמ׳ ליב וכמ׳ מאיר יצ״ו. וזו היא הצעת טענותיהם באריכות דבריהם וזה יצא ראשונה, כמ׳ ליב יצ״ו

דנ״ל ביקש מכבוד הקהל יצ״ו בהתנצלותו באשר כבר נתקשר בקשר חזק ואמץ בל ימוט לעולם להיות נדחה בשתי ידים וגולה מעל שלחן אביו הנ״ל לבל יהנה ממנו כל ימי חייו על ידי שאלה אף פרוטה אחת. והנה עתה באתי בעתים הקשים בקי״ס בני אדם רצים אחר הפרנסה ואינם מגיעים ולר״ש אין כל אף מזון סעודה אחת. ואינני יוצא ידי חובתי לפרנס ילדי ביתי התלוים בישועתי בכן הכרח לא יגונה להסיר מסוה הבושה מעל פני כדי לזון לפרנס את בני ואף ליהנות מן הצדקה כי למה נגרע א״א מהם בני קהילתינו יצ״ו הבאים למדה זו בעו״ה. אחיו כמ׳ מאיר הנ״ל תבע עלבון הבנים של אחיו הנ״ל באשר אין גואל קרוב ממנו דודו יגאלנו ותבע את אביו הנ״ל עבורם בהתנצלותו בהיות שרחמי האב על הבנים איה רהמנותו כי עיניו רואות ואזניו שומעות כי שבעה נפשות מתים בנפוחי כפן אחיו כמ׳ ליב הנ״ל עם ששה נפשות בניו ובנותיו, ועד הצי היום על פת להם יושבים ומצפים ובקולם בב״ת קול מרננים ומצפצפים והולכים יחיפים. אין להם לא כסות יום ולא כסות לילה לא שמל״ה ולא שמלה. בכן מן הראוי לשום עליהם עין השגחה והחמלה להעמיד ליהודים רוח והצלה. ובפרטות אשר עליו צרת הבת הגדולה, אשר ימי נערות ובגרות כבר עברו ותלפו עם עניות ולא יוכל לעשות לה כמשפט הבנות. על כן בקשתי שעיני העדה יהיו פקיחים ומשגיחים להיותם בכלל הכופים ומעשינים על הצדקה וגדול המעשה וכו׳. וכהרר״ש הנ״ל השיב עד כאן רחמי האב על הבן ותו לו באשר כבר הוצאתי עליו יותר מן הראוי לו עד שעלה לכמה מאות ואלפים. ומה גם שיש לי כתוב והתום שהתחיב עצמו בשבועה דאורייתא לנגדי לבלתי שואל ממני מאומה ולא יהנה בשמיאל כל ימי חייו כמבואר באריכות בספר הברית שנעשה מקדמת דנא והדברים ההם נתאשרו ונתחזקו מפיהם ומי כתבם הגאון מהרר״ט [1]) הלוי יצ״ו והפו״ה שהיה לעת ההיא כמוהר״ר טודרוס [2]) ז״ל בכן אין לו שוב לבטוח כי אם בד׳ ולא בנדיבים הן רחוקים הן קרובים הזר בנו כמ׳ מאיר הנ״ל תען הגם כי האמת אתו ושורת הדין היתה מ״מ יש לו להעביר על מדתו באשר שהוא א׳ מן הדברים אשר השמאל דוחה והימין מקרבתו גם לדחותו בשתי ידים הדבר מגונה להיות בפי הבריות למשל ולשנינה זה יאמר ככה במה זה הבן סרבן, וזה יאמר ככה האב במה קשה. אם לא יעבור על מדה זו הקשה. גם טענו כשבת אחים יחד כמ׳ ליב וכמ׳ מאיר הנ״ל לעורר ולבטל הפנקס אשר ניתן לכתוב אביהם יצ״ו לאחיהם הקטן להיות להם בכור השטן, ולשלוט בכל אשר לו להיות הכל תחת ידו ורשותו אשר לא יאות לעשות כן ולעבור על דברי חז״ל האוסרים לשנות בנו בין הבנים והוא כמעשה דאבינו יעקב ויוס״ף ממש אשר בשבילו נתגלגל וכו׳ ומלבד זה התחייב עצמו כהרר״ש אביהם מקדמת דנא לבל ישנה וליתן שום מתנה בעולם ושום יתרון או פחת לא׳ מהם

---

[1]) בעל „תוס׳ יו״ט״.

[2]) הנ״ל כרך ב׳ סי׳ י״ב.

כ"א כולם כא' שוים לטובה כמבואר הכל באור הטיב בספר הברית הנ"ל. ועתה במה שישליטו על כל נכסיו לבדו ואבינו זקן שב ובא בימים ועיני כהות ובנו הקטן הנ"ל הוא המוציא והמביא. זאת לא זאת אלא שפטרו ג"כ משבועות השותפים גם אחרי מותו הנה ליום הפקודה השם יגזור בחיי כובש פנקסאות הנרשמים בהם בכתב אמת כל העסקים של אבינו בביוצא בזה היה מתיירא אאע"ה מעבדו זקן ביתו אליעזר כידוע ודבר זה גורם העברת נחלה שהוא נגד תורתנו.

לא נמצא בנו ת"ל שום שמץ ועולה כי גם אנחנו מהולכים בדרך הישר והסלולה ולמה תצא זאת מלפניו ולדחות אותנו מעל פניו. אלה התביעות אשר האריכו למעניתם והיריעה קטן מהכיל אותם. בכן זעקתם וצעקתם בא אלינו ודברי טענותיהם במתון שמענו ונזדקקנו לדבריהם הנאמרים באמת ובצדק ובמאזני השכל שקלנו וטרנו ובכן מלפנינו יצא משפטינו וזאת אשר מצאנו כפי שכלינו אשר מן השמים הורינו. הפנקסאות הקודמים שבין האלוף בהרר"ש ר"ג יצ"ו ובין בנו היקר כמ' ליב יצ"ו הנ"ל יעמדו בתקפם ובגבורתם כי לא באנו לגרוע, אך להחזיק את אשר כבר נעשה ונכתב ונחתם בספר הברית והשלום שביניהם באשר כבר נתקשר ונתחזק ע"פ הגאון מהררי"ט ז"ל והראש מהרר"ט ז"ל כנ"ל ואין לפרוץ הגדר אשר גבלו הראשונים אך מפני צורך השעה הוראת שעה היתה בעת שבתו הגדולה עומדת על פרקה וראויה להנשא וכבר עברו עליה ימי נערות ובגרות אשר לא יאות לקיים מאמר חז"ל שחרר עבדך וכו' כי זה אינו להרר"ש ובניו דרך כבוד שתנשא לעבד. בכן מצאנו שמחויב האב ושני בניו יצ"ו הנ"ל להוציא מתחת ידיהם מעות מזומנים בר"ה חשון ת"א לפ"ק שלש מאות וחמשים זהו' פו' שיעלה על רווחים לטובת הבתולה בת כמ' ליב הנ"ל. דהיינו כמהרר"ש אביהם שני מאות זהו' פו' והאחים הנ"ל מאה וחמשים זה' פו' ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו בכסף מה מאותן ק"ן זה' פו' הנ"ל אך עדיין לא החלטנו הדבר בכמות יהיה היתרון של כמ' מאיר הנ"ל ובכל שעה וזמן שיזדמן לאבי הבתולה הנ"ל איזה שידוך הגון בידיעתם של אביו ואחיו הנ"ל אז מחויבים המה ליתן הקרן והריוח שיעלה עליו לזמן הנשואין שלה. ומה שיחסר לה לשאר הוצאות במוהר הבתולות. מחויב אביה כמ"ל לכתוב אגרת שלומים לשאר קרוביו ולבקש מהם ג"כ לסיועת בתו כנהוג הן פה דקהילתנו יצ"ו הן במקומות אחרים באופן שרוה והצלה יעמוד ליהודא ליב אחיהם ובנו גם במקום אחר ולא יטה את עצמו בהכל כאשר לכל על אביו ואחיו הנ"ל אמנם אם הקרובים נעשים לו ברחוקים ויעמדו עצמם מנגד לבלי היותם לו לעזר ולסעד ולא יוכל כמ' ליב להשתדל מהם כלום אזי חוזר הדבר לסיני כי המה האב ובניו הנ"ל מחויבים ליתן לו כל צרכה לעשות כמשפט הבנות לפי כבודו ולפי ערך הנדן גם מצאני אודות שאר הבנים שלא ימותו ברעב ח"ו שלא יאות שיהנו מן הצדקה ויש להם אב זקן אשר לאל ידו לעשות ולהנה מנכסיו בני בנים הרי הם כבנים מצאנו ולהלך יצאנו. דהיינו הרר"ש הנ"ל מחויב להחזיק תחת כנפיו שתי בנות

הגדולות שבבנות כמ׳ ליב הנ״ל ושיסמכו על שלחנו לזון ולפרנס אותם כראוי מפתו יאכלו מכוסו ישתו. שני בניו הזכרים על האחים כמ׳ מאיר ובהר״ר יוסף יצ״ו שיסמכו על שלהנם כנ״ל. השתי בנות הקטנים יחזיק כמ׳ ליב אביהם בעצמו תחת כנפיו והוא מחויב לטלטל עמהם ולגדלם ואביו ואחיו הנ״ל מחויבים ליתן לו עבורם שני זה׳ פו׳ בכל שבוע ושבוע, דהיינו אביו הרר״ש א׳ זהב והאחים הנ״ל ג״כ א׳ זהב הבערטיל ושני אונטער בערטיל ביגלי ושני רוזן מחויב כהרר״ש ליתן לבתולה הגדולה הנ״ל כדי לקשט עצמה כדרך הבתולות. ועי״ד התעסקות של אביו הנ״ל בשני הכיפות שבמקום קראקא אשר טענו וערערו כמ׳ מאיר וכמ׳ ליב הנ״ל לבלתי יגדל אחיהם הקטן בזה לשלוט ולמשול בכל אשר לאביהם הנ״ל ולהיות לו כל הנאמנות אף לאחר מיתת אביהם השם יגזור בחיים אשר ראו בזה כמה ריעותא כנ״ל מצאנו ראינו למצוא פשרות ביניהם ולעשות שלום ביניהם ונתנו הברירה לאביהם הרר״ש לקחת ולעשות א׳ משתים. באם שגם בנו כמ׳ מאיר הנ״ל יהי׳ המתעסק בכל אשר לו כמו בנו הר״ר יוסף הנ״ל אזי הפנקס הקדום שבינו לבין בהרר״י הנ״ל קיים באיתנו הראשון להיות בהרר״י בנו פטור משבועת השותפים אחרי מותו כמבואר שם. ואם לא ירצה בהרר״ש הנ״ל שיהא גם בנו כמ׳ מאיר מתעסק בעסקיו כמו בנו הרר״י הנ״ל אזי מחויב האב ובנו הרר״י הנ״ל ליתן חשבון לכמ׳ מאיר בנו ואחיו הנ״ל בכל אשר ימצא להם הן במה שיש בשני הכיפות שבמקום קראקא הן מה שיש מעסקיו שלו בביתו ורשותו מקטן עד גדול הן ממשכנות הן מש״ח וזולתו כדי שיגע גם כמ׳ מאיר הנ״ל במילי דאביהם ושיכתבו הכל רשום בכתב אמת ויחתמו הצדדים ההם להיותם שמור לדורם וישלישו אותן ביד שליש המרוצה לשתיהן ושיהיה הדבר סתום והתום לבל יוודע לאיש מן העסקים שלהם וקבלו על עצמם בש״ח להיות הדבר כמוס וגנוז אתם כדי שלא להשביע וכו׳. וכל א׳ מהם יחתום את שמו המיוחד על הצעטלין ההם ויהיו מקויימים בכתיבת יד הסופר דמתא יצ״ו. ודבר זה יקוים מיד בלי איחור באופן שלא ילכו האב ובנו הק׳ הנ״ל להכיפה שלהם קודם המעשה ואינם רשאים לילך לשם עד שיקיימו כנ״ל. באם שיקח כהרר״ש הנ״ל הברירה זו שלא יהיה כמ׳ מאיר בנו ג״כ המתעסק ועם כל אלה לא פטרנו כהרר״י הנ״ל משבועתו ליום הקדודה של אביהם יצ״ו השם יגזור בחיין. ואודות בכלות שנה אם יחזרו ולבא בחשבון הן משבנו ידינו כעת הזאת. ואחר כשיקום הכל כנ״ל אזי יהיה הכל תחת ידי ורשות אחיהם הרר״י הנ״ל באשר אביהם יצ״ו מסר הכל לידו ורשותו להיותו המוציא והמביא והמכנים בכל אשר יפנה יצליח. באופן שמידו יבוקש הכל אם לא היזק ידוע באם שיהא ח״ו איזה היזק מחויב כהרר״י אחיהם להודיע מיד לאחיו כמ׳ מאיר יצ״ו בשבוע ההוא וירשמו איתו ההיזק בכתב שלא יוכל לטעון אח״כ שהיה לו היזק יותר. ואם יטעון כן לא יהיה ממש בדבריו כי איהו דאפסדהי אנפשי׳ אחר שלא הודיע אותו בשעת ההיזק ולרשמו בכתב אמת כנ״ל. הרשות להרר״ש אביהם יצ״ו להוציא הוצאת כל צרכי די מחסורו כאות נפשו כפי שיוכל ואין ביד

בניו כולם או קצתם לעכב עליו בשום דבר בעולם הכל כמבואר בפנקס הקדום שביניהם יקוים כל הנ״ל בכל תוקף ועוז ב״ד ובכל כפיות ונגישות שבעולם. כ״ד המבוררים מתוך עדה הקדושה יצ״ו היום יום ד׳ בטוב למנחם תיו״ד לפ״ק נאם הק׳ אלי׳ ליפשיין ונאם אליעזר ליפמן בר יהודה ליב ז״ל אשכנזי ונאם ברוך במהר״ר שמואל רופא כ״ץ ז״ל ונאם שלמה מלבוב נאם נפתלי הירש במהר״ר כלב אברהם זצ״ל. את הדברים האלה ככתבן ולשונן העתקתי אות באות מגוף האלופים ההתומים הנ״ל הנכרים לי בטביעות עין נאם משה אברהם מתתי׳ דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא המעתיק בערב ראש השנה בא יב״א גיל״ה ושמח״ה ברנה אמן.

כג.

הנעלה כהר״ר יודא פיקסלש כ״ץ יצ״ו השכיר לכמ׳ קאפל משה קעפרש הנער משה אלי׳ פיקסלש כ״ץ והתחייב עצמו כמ״ק ללמדו התפירות וההיתוך של כל מיני בגדים לא יעלים ממנו למגדול עד קטן ויתן לו מזונות והנער ישלים חוק קצוב כמשפט שאר פועלים בקהלתנו יצ״ו. וכשישלים השעור יהא מלאכת פליק ווארג להנער הנ״ל שכירות יתן כהררי״י הנ״ל לכמ״ק הנ״ל עשרה זהו׳ קודם ר״ח כסליו ועשרה זהו׳ בר״ה השון תי״ב ובשנה הרביעית יהא כמ״ק מוקדם לכל אדם בעד הצי שכירות שירצו ליתן לו אחרים קנס יתן צד העובר ה״ו עשרה טאלר לצדקה בלי מחילה ושום אסמכתא בעולם נעשה בק״ס ובכתה״ז ביום ג׳ בר״ה השון תי״א נאם משה אברהם מתתיהו דלאקרוט ספרא מתא בק״ק קראקא כהררי״י הנ״ל נתן העשרה זהו׳ פו׳ שהגיעו לכמ׳ קאפל הנ״ל בר״ה כסליו תי״א נאם מתתי׳.

כד.

כמ׳ נפתלי בס השכיר בנו הנער גדליה לכמ׳ מאיר בהק׳ הר״ר יאקב הי״ד על מלאכתו מלאכת פפורני קנעפ והנער יהא זריז וזהיר במלאכת רבו הנ״ל דהיינו בזמן ההורף כל היום ובלילה עד המשה שעות ובזמן הקיץ עד כניסת ב״ה לעיר. באם שיהא כמ׳ מאיר נחוץ למלאכה מחויב הנער הנ״ל להוסיף על השעור הנ״ל אמנם כמ׳ מאיר ישלם לו מכל שעה שיוסיף לו שני טפלים. במוצאי שבת אין שום הויב על הנער הנ״ל ובכל ערב שבת יעשה המלאכה בזמן ההורף עד הי״ת שעות ובזמן הקיץ עד ששה עשר שעות וכמ׳ מאיר הנ״ל התחייב ללמדו המלאכה עצה״ט שבאפשרי בעולם באופן שמצד כמ׳ מאיר הנ״ל לא יבצר מאומה ויתן לו ארוחתו כא׳ מבני ביתו ולשלם עבורו שכר כביסת כותנותיו והרשות להנער הנ״ל לילך לאביו בכל לילה לאהר שישלים השעור כנ״ל. שכירות יתן לו כמ׳ מאיר הנ״ל לכל הצי שנה שבעה זה׳ ובכלות כל רביעית שנה יתן לו ההציין באותה שבוע ממש בלי שום עכוב ודחיות בעולם. משך התקשרות בכל אופן הנ״ל התחיל להיות בר״ה אלול העבר וימשך על משך שנתים ימים דהיינו עד ר״ת אלול תי״ב ומה שהדין נותן שהפועל יכול להזור וכו׳ מחל הנער הנ״ל ואסר על

עצמו המלאכה הנ"ל אפילו אצל אביו הנ"ל והצדדים הנ"ל קבלו עליהם ליתן עשרה ר"ט לצדקה בלי מחילה ושום אסמכתא בעולם באם יעבור א' מהם ח"ו. נעשה בת"כ בפ"מ ביום א' י"ב השון ת"א נאם משה אברהם מתתי' בלאאמ"ו הגאון יוסף זצ"ל דלאקרוט ספרא מתא בק"ק קראקא.

כה.

כמ' יוסף ישי בר' יודא מק"ק פלורענציא השכיר את עצמו לכמ' מאיר בר משה ה' אשת גרשון טוימק להיותו מחויב לעשות לטובת כמ' מאיר הנ"ל בכל אשר בכחו לעשות מלאכת אפטקריי"א הנקרא אלהמיסט וזולת זה מכל מה שהפה וכו'. והתחייב ללמד את כמ' מאיר הנ"ל המלאכה הנ"ל ולא להעלים ממנו שום העלמה בעולם ולעשותו שירותו באמונה ובזריזות בכל אשר יצוה עליו כמ' מאיר הנ"ל ביום ובלילה ולילך לכל המקומות וירידים ששלחיהו כמ' מאיר הנ"ל בלי שום התרשלות והתעצלות בעולם משך התקשרות מן יום א' העבר במשך שנתים ימים ומה שהדין נותן שהפועל יכול לחזור וכו' מחל כמ' ישי הנ"ל. כמ' מאיר הנ"ל יתן לו ארוחתו כטוב לו עמו יהא ושכירות יתן לו תמיד בכלות השנה סך ארבעים ושמונה זה' פו' וכן בכלות השנה השנית צד העובר ח"ו יחול עליו ליתן חמשים ר"ט לצדקה בחוב גמור בלי מחילה ושום אסמכתא בעולם נעשה בת"כ בפ"מ ובק"ס ובכתחז"ל בעולם היום יום ו' כ"ד השון ת"א לפ"ק נאם משה אברהם מתתי' דלאקרוט ספרא מתא בק"ק קראקא.

כו.

יזכור

אלהים נשמת האלוף התורני הראש מהר"ר אלי' בן מו"ה משה סג"ל ליפשיין המכונה ר' אלי' ראליש זצ"ל אור תורתו וצדקתו לפניו יהלך שנתן כמה שנים כמה שנים [1]) קודם מותו נדבה גדולה בסתר מאה ועשרים אדומים הגרים עולה ס"ה תר"ס זה' במנין סתר והלוה אותם להאלופים רו"ט לקהל יצ"ו מנהיגי קהילתנו יצ"ו ע"י האלוף התורני כמוהר"ר בירך [2]) דרשן זצ"ל ונעשה בכל תוקף גדול ועוז שלא לשנות בשום דבר רק לקיים כמבואר בפנקס הקהל יצ"ו באופן שהקרן יהי' קיים ביד כבוד הקהל יצ"ו לדור דורים עד ביאת הגואל וכבוד הקהל יצ"ו התחייבו עצמם ליתן בכל שבוע ושבוע שני זה' רוהים מהמעות לשלם למלמד שישכור ר' בירך דרשן שילמוד עם המשה נערים גמרא פי' תוספות בשביל הקצין הנדיב מוהר"ר אלי' הנ"ל סג"ל והקהל יצ"ו קבלו וקיימו על עצמם ליתן בכל שבוע שני זה' הנ"ל מאינך הכנסת הקהלה בחוק ולא יעבור הוקא בכל שבוע שני זה' הנ"ל שלא לבטל

---

[1]) ככתוב בפנקס שתי פעמים „כמה שנים" וכן דברי כל ההעתקות כמה דברים כהוייתם בלי כל תקון או שנוי אף כקוצו של יו"ד.

[2]) הנ"ל בסוף סי' א' בין החתומים על התקנות בדבר החנוך והלמוד (עי' גם הערה 10).

ח"ו מעשה הנ"ל לדור דורים וכל הנ"ל היה בסתר והיה נעלם מעיני העדה שלא ידע שום אדם בעולם מי הוא זה הנדיב אשר רוח אלהים בו ואשר נגע יראת ד' בלבבו עד אחר מיתתו נתגלה ונתפרסם הדבר ע"י האלוף התורני מו"ה בירך דרשן זצ"ל בכן צדקתו עומדת לעד וזכותו יעמוד לנו ויגן עלינו שיבא גואלנו במהרה בימינו אמן. ויהיו ימי שני חייו כמספר שמו (אליהו) ויצא נשמתו הקדושה בערב שבת סמוך להכנסת כלה בפרט וכפל תקס"ב [3]) בשיבה טובה לפ"ק יום ו' ט' השון תיו יוד זיין לפ"ק [4]).

כז.

שפת אמת תכון לעד איך שעיינתי בפנקס של המנוח המקובל מהר"ר משה ליברליש זצ"ל ומצאתי שעבוד ועדות זכות וראי' להמנוח התורני מהר"ר אלי' חתן ר' שלמה ר' אייזקש בשני דפים אשר נפרדים מכורכים והולכים להתקרע וכבר בלו איזה שורות אשר לא נתנו לקראם ממנו. אך עיינתי הדק הטיב מענין לענין באותו ענין אשר נהזר בשטה אחרונה ובגוף השטר ומצאתי שהתורני מהר"א הלוה סך עשרים זה' פו' להאלוף מהר"ר פייטל [1]) בר"מ ר"א הנ"ל. ונשתעבד לו בשעבוד גמור בכל אופן המועיל כתהז"ל המקום בבה"כ ר"א ר"י בעזרת אנשים בכותל מזרחית מקום ד' מן אה"ק. וה"ה מהר"א וב"כ ישבו על המקום בלי תת שום שכירות רק עפ"ה נבייתא עד שיסלק ה"ה מהר"ר פייטל סך עשרים זהו' פו' ואם יבא איזה ערעור על המקום הנ"ל מחויב מהר"פ להעמיד למהר"א מקום אחר שבכותל מזרחית ולמהר"א קדימה לכל אדם לקנותה. כל הנ"ל חרות על הלוה שבפנקס המנוח ספרא הנ"ל בהתימת ידו ממש הניכרת לי בט"ע וע"ש הנער הירש בהר"א ה"מ נעשה בשנת תמ"ו בחודש תמוז לכן חקתי לזכרון דורת פה למען יעמדו

---

[3]) פתרון הדברים „בפרט וכפל תקס"ב" הוא זה: אותיות „אליהו" בגימטריא בפרט

52 וכפל — — — — — — — — — — —	104
ובמלואן: אל"ף, למ"ד, יו"ד, ה"א וא"ו, בפרט 224 וכפל — — — —	448
ומספר האותיות הוא בפרט 5 וכפל — — — — — — —	10
הרי לפניו תקס"ב — — — — — — — — — —	562

(הפתרון שמעתי מפי הרב מהרא"ן דעמבינר נ"י) ונראה שם או העתיק סופר הפנקס את ה„יזכור" זכרון בספר ובכתבו ויהיו ימי שני חייו כמספר שמו „אליהו" כתב ע"ד פלא כי אותה השנה שנה כותב הדבר לזכרון בשנת תקס"ב, ג"כ עולה כמספר השם „אליהו" בפרט וכפל.

[4]) בפנקס הח"ק נמצאים על אודות הדברים האלה: „האלוף התורני הרבני כמהר"ר אליהו בן מו"ה משה סג"ל ז"ל ליפשיץ זכות תורתו וצדקתו לפניו יהלך בשנת ב"ים קודם מותו נתן בסתר נדבה גדולה מאה ועשרים אדומים הגרים עולה ס"ה תר"ם כמנין כה"ל והלוה אותה בסתר ע"י האלוף התורני כמוהר"ר בירך דרשן ז"ל ויהיו שני חייו כמספר שמו אליהו יום ו' ט' חשון תי"ז לפ"ק.

[1]) בן ר' משה בנו של ר' אייזיק ר' יעקלים הנ"ל בהערה לסי' כ'.

ימים רבים כ״ד המעתיק אות באות כל זכות הנמצא היום יום ה׳ ג׳ ניסן ת״פ לפ״ק הק׳ יצחק בלא״א מוה״ה מהר״ר יהושע״ס ספרא מתא בק״ק קראקא.

כח.

ידוע ומפורסם לכל באי שער עירנו את גודל הכבדות מהנתינות אשר הושמו על הבתים בהיות עוברים עלינו חיל המלך יר״ה וחיל היוונים וזולתם עד אשר בודאי לא יספיקו הלבנים והרעפים אם הומרו בזהובים אדומים לפרעון כל הדימע״ש ומעות בתים אשר הושמו עליהם. והבתים אשר נמצאו להם בעלים הוכרחו אף להפשיט גלימם וליתן מה שמגיע והבתים אשר מאין יושב הוכרחו כבוד הקהל ליתן, מעתה כל הבתים המיושבים והחריבות משועבדים לכבוד הקהל בטקסא אשר נתנו מהם ולכבוד הקהל הקדימה למכרם לפרוע מהם קודם כל הבעלים וכתובת אשה ק״ו לכל היורשים. והנה הבה״ה התחתון אשר בבית הנקרא ר׳ שמחה אווישפצינר שהי׳ של ר׳ אברם קאפלש ווירשיו אחריו וכעת לא נמצא לה בעלים פה קראקא יצ״ו ואף אם היו כאן והיו קצתם חפצים לאחוז ולישב בה היו מתעוררים בעלי חובות שהיו על יורשי ר׳ אברם קאפלש, כמו האלוף המרומם הראש הר״ר שמואל ר״נ יאלש סג״ל יש לו חבילות פסקים לזכיות על הנחלה מכח המנות הר״ר חיים ור״א קאפלש והאלוף הראש הנ״ל גם הוא לא יכול לזכות בו מחמת קדימת זכיות כבוד הקהל יצ״ו. כהיום הזה התרצה האלוף המרומם התורני הרבני מוהר״ר שמעון יאלש את כבוד הקהל יצ״ו בריצוי כסף מלא יתן להם. בכן מכרו כבוד הקהל את הנחלה הנ״ל דהיינו הבה״ה התחתון שהי׳ של ר׳ אברם קאפלש שחלוניו פונים לרחוב עם כל התשמישים השייכים אליו הסמוך לבית של עצים שנבנה מחדש שהוא של כמ׳ עזריאל פישלש. את הכל מכרו כבוד הקהל להה״ה מוהר״ר שמעון יאלש הנ״ל במכירה גמורה, וכבר קבלו כבוד הקהל מן הרבני מ׳ שמעון הנ״ל כל דמי מכירה עד גמירא. ומעתה כל תוקף זכות וכח כבוד הקהל יצ״ו להה״ה מוהר״ר שמעון יאלש יצ״ו לעשות בכל הבית החורף והשייך אליו כאוות נפשו ורצונו להשכיר ולהשכין לשעבד כאדם העושה בשלו. ואף אם יבואו יורשי ר׳ אברם קאפלש לכאן לא יצטרך מהרר״ש ליתן להם מדרך כף רגל ושליטה ואחיזה בכל השייך אל הב״ח הנ״ל עד שיפיים אותו בכל דמי שווים של הבה״ת והשייך, אצלו. ואם יוותר להם מאומה הבחירה בידו מצד נדבת לבו ולא מצד החיוב כי כבוד הקהל יצ״ו מכרו לו לגמרי את כל הבה״ה והשייך אצלו בלי שום שיור זכות לשום ברי׳ בעולם הן לאיזה ב״ח או לאיזה יורש כי להם הקדימה נגד כל אדם והם הלבישו זכותם להתורני הרבני מוהר״ר שמעון יאלש יצ״ו ויהי׳ לכתב הלז כל תוקף שטרי מכירה הנכתבת במגילה עפה בכל הפרטים ובוואורניש עפתחז״ל להאלוף ה״ה מוהר״ר שמעון הנ״ל ואף שדברי הקהל א״צ קנין סודר אעפ״כ ליתר אומין עשה פה״ת הקהלה קס״ג ובאו כבוד הקהל בעצמם עה״ת יום א׳ עי״ט אחרון דפסח ת״פ לפ״ק נאם נתן בא״א הר״ר יוסף אליעזר ז״ל נאם ארי׳ ליב בן כהר״ר ידל ז״ל נאם הק׳ דוד בהר״ר יוסף

יוזל זצ"ל נאם הק' משה הלוי מלובלין נא' הק' יהודה ליב סג"ל חאטש הק' משה בהר"ר שלום ז"ל הצעיר גדליה מלובמלא הק' דוד בהר"ר יקיר ז"ל מקראקא נאם משה בהק' הר"ר נתן ז"ל הק' אברהם נתן בהר"ר יצחק ז"ל ליפשיץ.

כט.

האשה צירל אלמנת ליבלי במעמד בנה שמשון השכירה את בנה שמשון להנעלה הר"ר יוסף חייט מלבוב על משך שני שנים מיום דלמטה ובמשך ב"ש מחויב ר' יוסף ללמוד את הנער אומנות חייטים שניידרוואַרג בכדי שאחר שתי שנים יהי' הנער הנ"ל פועל ולא יעלים הר"י מאת הנער מאומה דבר ממלאכת החייטים וילמדנו עד גמירא בלי שיור. ומשך ב' שנים מחויבת אמו צירל לזון את בנה ולפרנס אותו ולעשות לו כל צרכיו משך שנה ומחצה והצי השנה עד תשלום שתי שנים מחויב ר' יוסף לזונו ואחר כלות שני שנים הקדימה להר"ר יוסף להחזיק את הנער לפועל ולתת לו כל אשר יתן חייט זולתו. הנער מחל על ד"ת ואסר על עצמו כל האומנות ולבלתי ילך לבעל מלאכה אחר ויתכשר במלאכתו להשכים ולהעריב כנהוג הפועלים. כל הנ"ל נעשה בכל אופנים ותקונים הנהוגים בקהילתנו יום ב' כ"ג ניסן ת"פ לפ"ק הק' יצחק ספרא מתא בק"ק קראקא יצ"ו [1].

ל.

לאשר כבוד הקצינים מנהיגי קהלתנו יצ"ו וגם אנחנו ב"ד ה"מ ראה ראינו וגם עיני האליפים הממונים בקהילתנו יצ"ו ראו גודל הפירצה שהי' בבית של אבנים העומד ברחוב הנקרא ע"ש הגאון הקדוש המפורסם בעל המחבר מגלה עמוקות מהרר"ן זצ"ל שהי' נוחה ליפול והי' סכנת נפשות הן על א' הנשאר בשטח התחתון הוא האלוף הר"ר אהרן אפטייקר [1] הדר בשטח התחתון עם בני ביתו והן על בני ר"ה ההולכים תדיר לאפטיק ודריסת רבים שחוץ לאפטיק יהודים וערלים ל', ואין להעלות על הכתב הבית מיחויש וע"פ מבינים אשר נחקר ונדריש מיהודים ול' ערלים מיינסטריש היה בהכרח להקל המשא הכבד אשר הי' למעלה ששטח השלישי והי' חרוב והרוס מכמה שנים ולא הי' באפשרי בשום אופן להציל שני שטחים דהיינו התחתון אשר בו דר האלוף הר"ר אהרן הנ"ל ושטח השני שעליו כ"א להסיר המשא וכאשר המיינסטעריש הגידו שצריך תיקון רב, והנה בא האלוף הר"ר אהרן הנ"ל במר נפשו ממש בכה והתחנן שלא יאבד נחלתו לגמרי וביקש מאתנו ומאת ה"ה

---

[1]) בפנקסאות פה תמצא קורא יקר מענין „אומנות ומלאכה" כמה וכמה פעמים ובזה אפס קצתם הבאה ודיה היא לשפוט ממנה על אהבת אחב"י בפולין לכל מלאכת עבודה.

[1]) הנקרא ר' אהרן דקטר כנמצא כתוב על מצבתו ונקבר אצל קבורת הרה"ג ר' מיכל אפטייקר בנו של הקדוש ר' מתתי' הנ"ל בהערה לסי' י'; הי' רופא מומחה וגם ראש ומנהיג פה ויצא מגזע משפחת הרוקחים והרופאים והרבנים המתיחסים לבית אבותם הרה"ג החכם הרופא מהר"ם קאליהארי („כלילת יופי" ח"א כ"ד ע"ב בהערה בם).

הקצינים ככבוד הקהל הנ"ל ליתן לו רשות לעשות כמאמר המבינים הנ"ל. והוא השתקע א"ע כהוכות לתקן את שני שטחים הנשארים שיהא ראוי לדור שלא להשתנות את שם הבית שיהא תל עולם וכו' והנה ניתן רשות והרמנא מאת ככוד הקהל ומאתנו ומארת ה"ה הב"ה יצ"ו שהוא יעשה עצ"ה טוב שלא יהא שום סדק ושבר והסרון בבית הנ"ל דהיינו באותן שני שטחים הנ"ל ויהיו שני שטחים הנ"ל שלו לצמיתות עלמין לו ולזרעו אחריו דוך מתהום ארעא עד רום רקיע את הכל יהא שלו אך באשר שהר"ר אהרן מתיירא שלא יבא איזה ערעור וירצה לירד עמו בר"ת ודיינא באמרו שהוא פעל כל אלה בתחבולות וביקש מאתו לבא לחשבן עמו על כל הוצאות שהי' לו על הבית הנ"ל מלבד מה שנאמר בפנקס דמתא בעת שקנה אביו שטה התחתון והלק בשטח השני לפי דעת מה שיתברר ע"פ פנקס דמתא והנה ראינו מעשה ב"ד שהוציא בשנת ת"ע י"ט חשון סך מאתים ושמונה זה' והעלה אותו סך על רווחים ומגיע לפי חשבון עד יום דלמטה סך קרן ורווחים סך אלף נ"ה זה' ועוד הי' בהכרה להוציא בשנת תע"ה י"ח אלול כאשר בידו מעשה ב"ד על תיקון בהיות שהי' על עמהו סך מאתים זה' והעלה סך הנ"ל על רווחים וע"פ חשבון מגיע לו בעת סך ששה מאות ושבעה עשר זה' ב"ג ובעת שהי' בהכרח להרוס השטה השלישי ולתקן הנשאר כנ"ל חשבנו מה שהוציא ומה שקבל בעד לבנים ובעד עצים שנשאר נרקב ונשבר וגם כל הבנינים שעשה גג הדיש ופרוזדור הבית בשטח השני ושאר תקונים שבחומה וכיפה הנשאר והנה נשאר הוצאות עידן על הקבלות מה שקיבל הנ"ל סך מאה וארבעים וחמשה זה' והנה עד היום מגיע להרר"א הנ"ל עוד שני שטחים הנ"ל קרן שהוציא הוצאות תקע"ח זה' י"ג ורווחים עד היום דלמטה אלף מאתים ושלשה ועשרים זה' כ"א ג' ס"ה אלף ושמנה מאות זה' וא' זהב וכ"א גדולים למיום דלמטה יעלה על רווחים מקרן בערך כ"ג ממאה, ואנחנו באסיפה זו עם כבוד הקהל וה"ה הב"ת החלטנו אותן שני שטחים על כל השייכים להם במכירה גמורה לצמיתות עלמין וכו' ורשות לספרא מתא לכתוב בפנקס בכל יפוי כח כנהוג בקהילתנו למען יעמדו דברינו אלה להיות עולם אך התרצה עצמו ה"ה הר"א באם שיבא איזה ערעור וירצה לסלק הקרן ורווחים כנ"ל אז אם יתן לו קרן ורווחים כנ"ל במזומנים דוקא אז המכירה בטל וכ"ז שלא יתן קרן ורווחים כנ"ל המכירה בתקפו מאחר שראינו שהוא לטובת הבית הנשאר שני שטחים וההדרים הנ"ל שלא יהי' תל עולם חלילה ולא יהא בית הקדוש לשממה כ"ד כ"ד היום יום ג' חצי טבת תפ"א לפ"ק הצעיר יהושע במהר"ר שבנא כ"ץ הק' משה דרישן בק"ק קראקא הק' אברהם יעקב ההסיד מהר"ר אברהם פוסק הק' ירוחם במהר"ר מרדכי דייכש זצ"ל.

לא.

הישיש הר"ר מיכל ירוחמיש השכיר את בנו הנער שמואל להיקר הר"ר יעקב טויבלש על מלאכת היטלווארג על משך שנה תמימה מר"ח כסליו תפ"ג עד ר"ח כסליו תפ"ד לפ"ק בשכירות שבעים זה' פו' הנער שמואל יתכשר במלאכתו ישכים ויעריב ולעשות רצון בעליו ר"י הנ"ל כנהוג הפועלים. הנער הנ"ל מחויב לעשות שלשה היטלך מדי יום ביומו מלבד ביום ו' לא יעשה כ' היטלך וכל יום אשר לא יעשה במלואם השלשה היטלך מחויב להשלים ביום שלאחריו עד תשלום.

חוקו ויאכל הנער על שלחן ר׳ יעקב הנ״ל כל השנה הנ״ל, והשכירות ישלם ר״י בכל שבוע ושבוע תמידן כסדרן בלי שום עכוב בעולם, לעשיית ההיטלך מחויב ר״י ליתן להנער ספאדיק״ש שלימות והנער לא יעשה הספאדקי״ש כ״א שלימות תהיינה. וקנס המשה קשים באם לא ישלם ר״י בכל שבוע ושבוע ישנים וארבעים גדולים מפלים עד תשלום סך שבעים זה׳ כנ״ל וכמו כן בקנם המשה קשים על רמ״י אם יעבור. הנער איננו מחויב ליסע עם ר״י על ירידים. ובאם יברר הנער בראי׳ ברורה לפני הח״ק ה״מ שר״י יעבור עליו דרך הבעלים המתנהגים עם הפועלים אזי הרשות בידו לילך בחצי השנה מן ר״י הנ״ל וילך לעבר פניו. הנער הנ״ל ישכב במטה אחת עם בן ר׳ יעקב הנ״ל. הנער מחל על ד״ת וכו׳ כל הנ״ל נעשה בק״ס בר״ח כסליו תפ״ג לפ״ק.

לב.

הכרוז אשר כתבתי והוכרז בכל בתי כנסיות שבקהלתנו בהתיסדות המעשר מעות עשרים על כל בני קהלתנו יצ״ו בחדש שבט תפ״ו בשבת קודש פ׳ בא.

הערט צו כל הקהל הקודש רא לאזן האלופים רוזני׳ קציני׳ מנהיגי׳ ובעלי חשבונים דקהלתנו בצירוף האלופים התורנים הדיינים יצ״ו מודיע ומכריז זיין בהיות אז איז ידוע לכל יוצאי ובא שער עירנו מהכבדות ותלאות גדולות ומרובות אשר השתרגו עלו על צוארינו תמיד מאין הפוגות אשר לא שערום אבותינו כהצרות צרורות תכופות ולא סדורות עד שהראשונה פקודה מפקידה לפקידה במעת לעת השניה אצה וממהרת לבא ואין צרה אחת את הברתה פוטרת וידוע לכל ומודעת לכל אזן שומעת מהגיעות שיגענו ובמה קרקורים קרקרנו וכמה רפושים רפשנו מרוב גודל התלאה אשר מצאתנו מרוב אנקא דידן מהצרות וצרות צרותיהן עצמו מספר ולב מלכים ושרים ביד ד׳ אז האדון הגדול החסיד המפורסם הרוכס יר״ה הוואייוודי שלנו העיר ד׳ את לבו הטהור אונ׳ האט משך חסדו הגדול עלינו גיוועזן בעזרת השם יתברך שמו ויתעלה זכרו לעד. אונ׳ האט אינז גימאכט איין קאמיסע נגד הבעלי חובות אצים ולוהצים לתת להם תמידין כסדרן מירי שבוע בשבוע כחק ולא יעבור כתיב. ובאשר שבעונותינו הרבים קהלתנו יצ״ו הקדושה הורה צל עשר מעלות אחורנית אז מען האט ניט גיקענט יוצא ירי הובותינו זיין ואין לכסף מוצא בי דלי העם ומתי מעט אין להם משען ומשענה מען קאן ניט מאכען תמיד גביות וערבות הכבדה צו טאן כל פעם כי אין הקומץ משביע ומחמת זה קאן מען ניט משתיק בעלי הובות זיין ובהיות אז איז ידוע הזמן גרמא המוטל על כלל קהלתנו יצ״ו ועל הכלל כלו יצא שהנושים באים לקחת לצאת ידי הובותינו המוטל עלינו אז מיט דיא קאמסיע איז במעט בטל גיווארין מחמת הנוגשים ולוהצים בעלי הובות נהי נשמע בכל הרהובות ואם אמרנו נספרה נא כמו לא ידענו ספורות למו מכל הכפיות ונגישות ואז בירהובותינו איז גיוועזן וואס עולה איז להוצאות

תרקבי [1]) וקצרה היריעה מהכיל גודל השבר על שבר יתריו ידבקו כי באו מים עד נפש וטבענו ביון מצולה באנו בעמקי מים ואין מעמד מרוב הכפיות ונגישות ופתח בנזקי ממון וסיים בנזקי הגוף ותולדה ברגל היזקא מצוי וואס בעלי חובות האבין גיהאפט איוף אל דיא זייטן ובל מי מבני קהלתנו וואס בכל יום ויום אין מקום ארויז גייט ישא עיניו ימה וצפונה וקדמה ונגבה ופחודים מפחד המזיק בקרמא ואזלא אזלא גירש ובמה פעמים באו נפשות לבית הכלא יושבי חושך במרתופים ביומא דפגרא ובהרבה בבית נזיקין ולא רעי זה כרעי זה הצד השוה שבהם שניהם באחד לא טובים והיזקא מצוי אונ' דאס איז אלש מחמת שנשתרגנו בעול החובות לכומרים בכל הקלוסטרין ולפריצים. ובשאין אנו יכולים לצאת ידי חובותינו המרובים יש לחוש אז דיא קאמסיע זאל ניט ח"ו בטל ווערין ואזי ח"ו נהי וציחה ברחובותינו בכפיות גדולות ועצומות שבקהלתנו בנזקי ממון ונזקי הגוף ח"ו. ואם אמרנו עזבנו את העיר מה נעשה לבית מקדשנו ותפארתנו מקדש מעט שבעה בתי כנסיות [2]) שבקהלתנו ושני בתי מדרשות ולארמת קדושים בית הח"ים אשר בארץ אשר זה הדרך הוים לכולם מסורים, להתעורר נפשם ורוחם ונשמתם להיות לאל מסורים, ביראה ודוי ומוסרים הישרים, שתכליתו של אדם לזה פונים אחרי כל ההדורים, ואשרי מי שיציאתו מן העולם כביאתו לעולם בלי חטאים ועונות ופשעים נזכרים, להיות נשמותיהם עולים מעלה מעלה למקום שהנשמות נחצבים ונגזרים, ולהקדושים אשר במעבה הארמה שוכנים המה גדולי רבנים מגיני ארץ ולדרים, שלא יהיו ציונים שלהם ח"ו ציון שדה תהרש שועלים ילכו בה. ואם יוחרב ח"ו קהלתנו הקרושה שהיא מטרפולין ראשונה במעלה וגדולה מכל הארצות ארבעה כנפות הארץ ר"א יצ"ו יוחרב כל הגליל העליון והתחון ח"ו ערי יהודה וגליל הלא זאת העיר ידוו כל הדווים ותצילם אזנם אזן לג"ש. לן יאות להתאונן ולהתקונן תמן תנינן בכולהו תנאי ובכולהו אמוראי הבימאי אפיתחא איכה היתה קריה נאמנה קרתא קרישא קרתא עליזה אשר בעת כל עובר אורח עליו ישרוק ינוע ידו הזאת העיר העליזה היושבת לבטח האומרה בלבבה אני ואפסי ארץ וכו' קרתא הדייתא כלילת יופי

---

[1]) „תרקבי" הוא מדה גדולה וכונת הענין כי ההוצאות גדלו ועלו למדה מרובה מאד. והנה אחת ההוצאות שהכבידו את הכפן על יהודי קראקא בעת הזאת והסבו מארה לאוצר העדה, עד כי הביאה את נוארה בעול החובות לכמרים ובבל כח הסבל וקראו לנדבות „המעשר מעות", היה גם המס קאזוכאלעך (הוראתו בשפה פולנית „לאזקויפונגי") שנטל עליה לתת לאוניברזיטע בעירנו בכל שנה ושנה למען לפדות ולהציל עצמה מידי התלמידים אשר לעתים לא רחוקות התנפלו עליהם ועשו פרעות במושבותם ובבתי מסחרם וביזו ויעטו אל השלל אל כל הבא בידם. המס הכבד הזה הלך שנים רבות לערך מאתים שנה ויותר ובשנת תקל"ד (1774) הוקל עולו מעליהם בהשתדלות האנשים: הירש סטאשניצקי נשיא העדה, פייבל אברהמאוויטש, שמואל ראפאלאוויטש, נתן קרופניק בהיה נשיא העדה, פנחס הגזבר הנאמן, לוי שאייאוויטש ראש בית החולים, פנחס מארקאוויטש, ישראל מגנה, לוי נתן רופא, יצחק יוזעפאוויטש Muczkowski, mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich 66-70.

[2]) אחד משבעה ב"כ בנין־עץ הנקרא „מושב זקנים" כבר נהרס ואיננו.

משוש כל הארץ רבתי עם רבתי בדיעות מינן מלכי מינן אפרכי עיר מלאה
חכמים וסופרים ארץ מגדלת יגדיל תורה ויאדיר בקימה שיש בה הידור הדרת
חכמים שמהם יוצא אורה והוראה אשרי עין ראתה כל אלה גאוני ארץ אשר
מימיהם אנו שותים המפורסמים המחברים וכעת איכה היתה למס ונשארים
אנחנו מתי מעט כמלונה במקשה וכסוכה בכרם כספינה המטורפת בים בלי
מקברניטא והים הגדול הולך וסוער עליהם ויהמו גליו דקיימא בע"ת עלן כביסלי
לאוגי׳ וקצר המצע והדל הסופר מלספור מכל הצרות תכופות ותקופות רעדו
עלן בהדרים המת המציק בכפיות בע"ה ומחוץ תשכל הרב הדה הפורשת רשת
לרגלי עובר מאסקיפת העיר והוצה אלה בצהלת סוסים ואלה בצהצוה הרבות
להט החרב המתהפכת כי הנוגשים אצים ולוהצים וצועקים הבהב עוד זה מדבר
והנה זה בא אין רגע בלא פגע ויד הנוגשים ולוחצים עומדים ונטוים עלינו מכ"ש
לכלותנו הלא אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה צדקותנו שאין כונתנו לשום
פנים רק להקים קהלתנו הקדושה הנפילה והירידה שלא יהא ח"ו תושיה נדחה
ממנה שח"ו בימינו נפלגה ארץ. ואחרי רואינו את הצרות רעות האלה והצדדנו
על כל הצדדים ופנינו לימין ואין סומך ולשמאל ואין עוזר בכן האבין זיך מאסף
גיוועזן כל נתה ירך טוב מקהלתנו הקדושה כבוד הקהל ובעלי השבונים בצירוף
הדיינים אונ׳ האבין מפקה גיוועזן בעיון הדק היטיב להיות איש לאחיו יאמר
חוסו נא על עם ד׳ אלה צאן קודש הזק ואמיץ כל סדק ובדק והדק קהלתנו
יצ"ו להיותם מן הזריזן מקדימין וימהרו ויחישו מעשיהם עס ווער רעכט גיוועזן
צו מאכין אין גנץ מעשר על בני קהלתנו יצ"ו אך ורק מען האט הם גיוועזן על
עם דל עני ואביון אונ׳ האט גימאכט איין חצי מעשר חמשה זה׳ מכל מאה
זה׳ אונ׳ מען האט בוחר גיוועזן דרוף כאשר נתנו חכמים עיניהם בשני הסופרים
נאמנים דקהלתנו יצ"ו ה"ה האלוף התורני מוהר"ר יהושע ספרא דב"ה והאלוף
הרבני מוהר"ר יהודה מלבוב ספרא מתא דקהלתנו יצ"ו אונ׳ זיא האבין שבועה
המורה גיטאן בבה"כ ישנה לפני הארבעה ראשים ודייני צדק דקהלתנו יצ"ו
בפאה"ק שלא יגורו מפני איש ושלא ישאו פנים לשום אדם מבני קהלתנו
ולהיות בעיניהם שוה ומשוה קטן וגדול שם יהיה עני ועשיר אלש זאל לפניהם
שבועה טאן בפאה"ק בהניה ירו על הספר וויא דיא שבועה איז אוף גיזעצט
ביד הנאמנים הנ"ל איטלכר זאל אפרעכטן כפי ברכתו אשר בירך ד׳ אותו בלי
שום הוראות היתר בשום צד ובשום אופן כפי שנרשם והרות על הלוה השבועה
שבידם וכמה וכמה האבין שון גישווארין אונ׳ האבין אפגירעכט כפי ברכתם איש
כמתנת ידו הן כמה אנשים מכבוד הקהל יצ"ו וכמה יחידי סגולה כפי הגורל
אשר עלה וצוה עליהם מהקלפי אשר עשו הנאמנים הנ"ל אונ׳ כמה אנשים
זענין פרהנדען וואס מען שיקט נאך זיא כמה וכמה פעמים אונ׳ זיא זענין מדחה
מיום אל יום אונ׳ זאגין טעמים להנאמנים הנ"ל שאין להם ריח ועיקר כלל
אונ׳ זאגין זיא ווערין זיך ערשט השבנן השבונות רבושם אונ׳ זיא הערין בכל
יום ויום בת קול הכרוז יוצא מהר הורב ממש בהרמת קול ברהובות ובשווקים
דקהלתנו יצ"ו ובכל בתי כנסיות אז כל אחד זאל זיך איבער השבנין רבושו
בדי זאל מוכן זיין להיות הפנקס פתוח ומאליו יקרא דז מיר וויא האלופים

התורנים הנאמנים ווערין שיקן נאך איס זאל ער תיכף לשבועה בפניהם טאן אונ' אפרעכטין כפי שבועתו והלוואי שתהא יציאתם משבועה כביאתם לשבועה חף ונקי מהטא הזה כדי אז מען זאל קענין דער האלטין מעמד ומצב הקהלה אונ' לייט זענין זיך ניט משגיח דרוף אוף כל הברזות וואס ברהובותנו איז ערב ובקר פעמים בכל יום תמיד אונ' ווארטין מיט זיער השבונות ביז זיא קומען ארוש בגורל אונ' אז הנאמנים יצ"ו שיקן נאך אים איז ער ערשט מרהה מרתי אל דתי אונ' בעטין זיך זמנים להשבנן וזמן זמניהם הרבה משמע ומכה דען ווילן דיא אנדרי לייט וואס נאך זיא זענען ניט בגורל ארוש גיקומען ווילן ניט מקדים לפרעניות זיין כי מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוהר מאוחר וידוע לכל וואס כבוד הקהל האט אפגישטעלט בעלי חובות כומרים ופריצים נוגשים ועריצים אונ' האבין מראה מקום גיוועזן על המעות עשרים הנ"ל בכן לאזן כבוד הקהל יב"ה ודיינים מודיע ומכריז זיין אז יהיה מי שיהיה זאל זיך איבר השבנין כדי אז ער זאל מובן לשבועה זיין ותיכף ומיד וויא הנאמנים ווערין שיקן נאך אים אזו זאל דער זעלבגר מיד קומן אונ' קיין טעם ואמתלא ומענה ופ"פ ודו"ד וועט נישט העלפן אפצובעטין מען וועט קיינם קיין זמן געבען אף על יום אחד כדי אז זאל קיין עיכוב ניט זיין דיא לייט וואס בגורל אחריהם זענין כדי אז המעות זאל ניט בהוצאות אוועק גיין בכפיות ובקשת הובות אפצובעטין צו שטעלין לא זו אף זו אז ער איז אויף זיך ניט הס כדי מען זאל ניט דרפין ווידר צו מאכין נתינות וערבות אונ' אוף דער קהלה ניט הס מהעבודה רבה וקשה שלהם אשר בבוקר יאמרו מי יתן ערב וכו' אונ' ווער עס וועט זיך ניט משגיח זיין אוף דען כרוז הלז האבין הנאמנים יצ"ו מקבל גיוועזן אוף זיך אז זיא זאלין אוף צייכן ברשימה תמה דיא לייט וואס זענין מסרב נגד הנאמנים אונ' זענין מרהה מדהי אל דהי כדי להרס מעמד ומצב הקהלה אונ' ארוש צו שרייבען דיזי לייט וועט מען זיא מהרים ומנדה זיין בכל בתי כנסיות ומלבד זה הקנס על הארון הגדול החסיד הרוכס יר"ה סך מאה קשים אינשפעקציק ומאה קשים אינשפעצק על הירודיקיש שלו כדין המהרס מעמד ומצב הקהלה ומסרב נגד כבוד הקהל ונגד בעלי השבונים ונגד הורים ומורים דייני צדק יצ"ו בכן זאל איטליכר הס זיין על כבודו ובכבוד משפחתו ובכבוד קהלתנו יצ"ו ועל הונו ורכושו. וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד.

וזה נוסח השבועה הנ"ל בפאה"ק:

דא שווער איך על דעת המקום ועל דעת ב"ר ועל דעת הקהל דז איך רעכט דא אפ הלק עשרים פון אלים וואש איך האב מיין איגינש סך.... אונ' איך האב נישט מעלים גיוועזן מקטן ועד גדול אונ' קיינס נישט אוועק גיליגט ניט אוף קליידר ניט אויף ספרים ניט מיין ווייב איר בתובה ניט מיין קינד על נדוניא ניט מיין איירם שטר ח"ז אונ' האב קיין מתנה ע"מ להחזיר גיגעבן אונ' קיין פקדון ניט אוף צוהיבן גיגעבן אונ' האב נישט איין גיקופט כסף או זהב ומרגליות ואבנים טובות זינט דען יום אז מען האט המעשר גימאכט אונ' האב קיין מעות ניט הן בטמון הן בגלוי מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב הוין מסך הנ"ל אונ' בין מיר ניט מורה היתר ח"ו בשום פרוטה ומעלה איך האב

קיין מעות ביד אחרים הן אוף רווחים הן אן רווחים אונ' בין מיר ניט מורה היתר מכח איזה חוב בקהל אז איך שלאג מיר אפ גם בין איך קיינס מער ניט שולדיג אז וויא איך דא זאג (לפב"פ ולפב"פ) גם ווייש ניט איב מיין ווייב האט אונטער מיר וואס געלט אוף דען שווער איך איצינד בפאה"ק בהנחת ידי על הספר הקדוש הלז בלי ערמה ובלי מרמה במקום קדוש הזה.

לג.

אף התקנה מפורסמת לכל בני קהלתנו ובפרטות אצל ההברה שמוקלרזיש הפנקס פתוח שהתיבא דאסירי לישב שום שמוקלרזיש בסחורה שמוקלרייא בחנות או בכיפה או להיות לו אלמיר בשום כיפה עם אותו סחורה שמוקלרייא בבדי שלא יגרום היזק במשא ומתן לשאר שמוקלרזיש אך מחמת שנוי העתים ושיבוש זמנן הגיש ה"ה האלוף הר"ר יוסף ירוחמש לפני שלחן טהור בכבוד האלופים רוזני וקציני מנהיגי קהלתנו יצ"ו בצירוף האלופים הראשים דחברה הנ"ל והציע דבריו בטוב טעם ונתן אמתלא לדבריו שבלתי אפשרי לו שוב להלוך עם סחורתו שמוקלרייא ברחובות ובשווקים אנה ואנה כפי אשר עשה מקודם ואחר אשר ראו ושמעו האלופים הנ"ל דבריו כי טעמו ומצורף לזה שהר"ר יוסף הנ"ל הוא בעל סכום ראשון בכל הברה שמוקלרזיש וגם נתן לקופת הקהל סך מסוים בכן נתנו האלופים הנ"ל מקום לדבריו וניתן רשות מהאלופים הנ"ל להר"ר יוסף ירוחמש הנ"ל לישב בכיפה ובחנות ולהיות לו אלמיר עם סחורה שמוקלרייא למכור ולקנות סחורה שמוקלרייא ולישא וליתן כאוות נפשו וברצונו הטוב בכל מקום אשר ירצה הן במקום קראקא או בקאזמיר או ברחוב בלי שום מוחה ומצפצף כל ימי חיי היותו הן בשארי קאמנטצא או בשום כיפה אחרת ולסחור בכל משא ומתן בעולם הן בסחורה שמוקלרייא או בשאר סחורה כל מה שהפה יוכל לדבר והלב להשוב ושוב לא יצטרך הר"ר יוסף הנ"ל ליתן שום נתינה ומתן דמים לקופת הקהל או לחברה הנ"ל לתבוע מן הר"ר יוסף מש"פ ומעלה מחמת זה אשר יושב בהכיפה וחלילה לשום מנהיג הן מכבוד הקהל יצ"ו והן מהחברה הנ"ל לתבוע מן הר"ר יוסף הנ"ל שום נתינה קטנה או גדולה כל ימי חיי היותו מחמת ישיבת כיפה במשא ומתן שמוקלרייא ושאר משא ומתן כפי הנ"ל ובפרטות חלילה תרי זימני לההברה הנ"ל או לשום יחיד מההברה לעורר עליו מחמת כל הנ"ל או לתבוע ממנו מש"פ ומעלה בקנס שלשת קשים על קופת הקהל יצ"ו ועשרים קשים לקופת הצדקה ושלשים קשים לסקרבל הוואיבדה יר"ה ודוקא לו לבדו הותר הרצוע ולא לזולתו ותקנה הנ"ל במקומה עומדת שאין רשאי שום אחד מההברה הנ"ל לישב בכיפה או בחנות או להיות לו איזה אלמיר באיזה כיפה עם סחורה שמוקלרייא ומשי וכבוד האלופים הנ"ל ראו להוסיף תת כחם לקיים תקנה הנ"ל בכל תוקף ועוז לגדור גדר אשר גדרו הראשונים וחלילה לשום אדם מהחברה הנ"ל לפרוץ אותו גדר אף שירצה ליתן סכום הרבה זולת להר"ר יוסף ירוחמש הנ"ל הוראת שעה היתה להיות את נפשו ונפש בני ביתו בכל משא ומתן בעולם בכל כיפה אשר ירצה כל ימי היותו הן בשארי קאמנטצא או בשאר כיפה במקום ובקאזמיר וברחוב כל מה

שהפה יוכל לדבר והלב להשוב הוא בעצמו ובני ביתו בלי שום מוחה ומצפצף בעולם ולא יצטרך ליתן משוה פרוטה ומעלה כל ימי חייו מחמת התרה הנ״ל. כל הנ״ל קבלו בבוד אלופים מנהיגי קהלתנו יצ״ו בכל חומר הקבלות עליהם ועל המנהיגים אשר יבואו אחריהם כל ימי חיותו שלא ישונה אף קוצו של יוד ושלא לעצור הדרך על הר״ר יוסף הנ״ל בשום אופן בעולם בכל קנסים הנ״ל זולת באם ירצה ההברה לעורר עליו בשום דבר מחויבת ליתן לו קנס עצום זולת קנס הנ״ל ותוקף כתב זה כאלו נכתב באריכות בכל היפוי ובכל בוויארניש שבעילם וכאלו נכתב ונחקק בעט ברזל על מחצבת אבן ותמיד יהא יד הר״ר יוסף על עליונה ויד המערער על תחתונה להיות ליתר עז יתעצומות ביד הנעלה כ״ה יוסף ירוחמ״ש שהותר לו לישב עם סחורתו שמוקלרייא ומשי או בשום מו״מ שירצה ואשר יוכשר בעינו באיזה כיפה שירצה הן בשארי קאמניצא או בשום כיפה אחד הן במקום קראקא או באיזה מקום אחר כל ימי חיותו בלי שום מוחה ומצפצף בעולם ולא יצטרך שוב ליתן מן ש״פ ומעלה לשום התמנות בקהלתנו עבור אותו מחי׳ אשר לו בהכיפה באו כבוד אלופים רוזני קציני מנהיגי קהלתנו יצ״ו על החתום יום ו׳ כ״ה תמוז תפזיי״ן לפ״ק נאם שמשון בא״א כ״ה יוזיפ ז״ל ונא׳ משה בן הקדוש הר״ר נתן זצ״ל ונאם נפתלי הלוי מקראקא ונא׳ שלום בלא״א מוהר״ר משה הלוי זצ״ל ונא׳ הק׳ יהודא ליב סג״ל האטש ונאם יוסף ב״ה מאיר וואלש ונאם יהודה ליב מלויצק ונאם הק׳ יהודה בה״ה כמ׳ יעקב קאפיל מלביב ונאם יצחק ראקוויר ונא׳ הצעיר גדליה מלובליא ונא׳ הק׳ דוד ב״ה יקיר ז״ל מקראקא ונא׳ הק׳ יצחק רייצליש מקראקא ונאם זאב וואלף ב״ה נתן קראשניק זצ״ל. מאחר שכבור הקהל בקהלתנו הסכימו שיהא להיקר כ״ה יוסף ירוחמש רשות לישב בכיפה אף שהוא קצת נגד התיקון אמרתי מי יהא נגד כבוד הקהל והסכמנו לדברי הקהל שיהא רשות לר׳ יוסף הנ״ל לישב באיזה כיפה במקום קראקא שירצה בלי מוחה ומעכב הן אחד מבני קהלתנו והן איזה מהחברה ב״ד יום הנ״ל הצעיר יהושיע בלא״א מו״ה שלום שכנא כ״ץ דיין דהחברה פ״מ ונאם הק׳ משה דרשן בק״ק קראקא ונאם אליקים געציל במוהר״ר מן מקראקא דיין דהבויה פ״ב.

הועתק אות באות מגוף הכתב הניכר לי בט״ע ח״י המנהיגים וה״י הדיינים הנ״ל ולראי׳ הנני באתי על החתום יום ב׳ טו״ב אייר תצ״א לפ״ק יהודה ליב קאלשיר ספרא מתא בק״ק קראקא.

לד.

היום יום א׳ כ״ב אלול תפטיי״ת לפ״ק שהוא י״ה אגוסט אלף תשכ״ט למספרם הגיש ה״ה כמו״ה יהושיע סופר את חשבונותיו מאורנדא גדולה של בשר ושהיטת עופות אשר הי׳ שבורה בידו בשותפות עם האלוף הר״ר חיים ר״א שתדלין. הגיש את החשבן לפני שלחן בכבוד אלופים רוזנים הראשים וטובים ובעלי השבונות יצ״ו והראה לפני האלופים הנ״ל את כל הכנסות מכל אורנדא הנ״ל הן דמי ציינן אשר קיבל והן דמי עורת כפי אשר מכר הכל לפי השער זמן זמנים והן דמי שהיטות עופות אשר קיבל מהשוחטים את הכל הראה לפני

שלחן הנ״ל משעה ראשונה שהוא יום א׳ פרשת האזינו א׳ תפחי״ת לפ״ק עד אחר כלות ימי הקונטרקט שהוא אחר פרשת שופטים תפ״ט לפ״ק משך שנים וחמשים שבועות נתברר הדבר כשמלה ובשמש בצהרים כפי אשר בירר ר׳ יהושע הנ״ל בפרוטרט הכנסה מידי שבוע בשבוע וגם הוצאה נתברר שהוצאות כסדרן ושלא כסדרן עולות יותר מכל הכנסות יותר מאלף וחמש מאות זה׳ פו׳ וצוותו בברוביא לפני כבוד הקהל יצ״ו ולפני האלופים הב״ח יצ״ו שיותן להם דאפעלקיא מחמת שבשעת שכירות האורנדא הנ״ל הי׳ מוהר״ר יהושע ספרא הנ״ל מודר הנאה מן הריוח אשר יהי׳ באורנדא וקפין ונשבע שכל מה שירויח במצודת האורנדא הנ״ל את הכל יתן לקופת הקהל יצ״ו וקיבל עליו לעשות זאת לפני שלחן מלא דכבוד הקהל יצ״ו וכדברים האלה בירר גם לפני האדון השופט יר״ה ומה גם שלא יונעל דלת לפני שוכרי אורנדש ושיהא הרבה קיפצים בכן יצא לתוקף פסר״ו שהאלופים השוכרים הנ״ל מחויבים להוציא החובות מהקצבים וממוכרי נרות אשר להם אצלם ויקחו לאחרים מהם לעצמם ועוד יותן להם דאפעלקיא סך שמונה מאות זה׳ פ׳ דהיינו שכבר ביד מהררי״ם הנ״ל סך שלשה מאות זה׳ וארבעים זה׳ הנשאר בידו מהחשבונות אשר נתבררו ונתלבן כל חשבונותיו מכל הכנסות אשר נמסר לידו משעה ראשונה בפקודת האדון השופט יר״ה נתברר ונתלבן שנשאר בידו הסך הנ״ל בכן יהזיק אותו סך עצמו על דאפעלקיא הנ״ל וסך ארבעה מאות וששים זה׳ עד תשלום סך שמונה מאות זה׳ יקחו מאורנדא בשר מכאן ולהבא דהיינו שיהזיק מוהר״ר י״ס את האורנדא הנ״ל בלא קונטרקט מן פרשת תצא תפט״ת לפ״ק עד אחר פרשת בראשית שהיא משך ה׳ שבועות והקונטרקט יתחיל מן פרשת נח ת״ו צרי״ק לפ״ק ומהר״ר יהושע ספרא הנ״ל יסלק במשך הנ״ל כפי אשר סילק עד עתה והיתרון אשר יהי׳ יקח לעצמו על דאפעלקיא הנ״ל להשלום סך שמונה מאות זה׳ פו׳ אחר ניכיון מה שהוציא ר׳ יהושע הנ״ל אחר החשבון רק אחר שלא יכול מוהר״ר יהושע הנ״ל לברר דמי שחיטות עופות מחויב מוהר״ר י״ס לישבע אחר ימים טובים שהיה להם היזק עכ״פ שמונה מאות זה׳ פו׳ ושוב לא יהא לשום אדם שום טענה ומענה בעולם על השוכרים הנ״ל ויהא לכתב הלז תוקף קוויטצין מכל החשבונות אשר הי׳ למהר״ר י״ס הנ״ל משעה ראשונה הן מאורנדא הנ״ל והן משאר הכנסות אשר הי׳ בידו לא נשאר שוב אצלו אף פרוטה אחת זולת הנ״ל וליתר עוז ותעצומות באו כבוד האלופים רוזנים וקצינים מנהיגי קהלתנו יצ״ו על ההתום יום הנ״ל נאם משה בהר״ר צבי הירש זצ״ל ונא׳ הק׳ דוד בהר״ר יקיר ז״ל מקראקא ונאם יוסף ב״ה ירוחם ז״ל ונאם שלמה ב״ה אברהם ז״ל ונאם יהורא ליב סג״ל האטש ונא׳ ארי׳ ליבש ב״ה ידל זצ״ל ונא׳ יצחק ראקוויר מקראקא ונאם מרדכי סג״ל הורוויץ ונא׳ יצחק ב״ה משה ונאם הק׳ מנחם בהרב מ״ו מוהר״ר יעקב פיסק.

נצטויתי מהאלופים מנהיגי קהלתנו ה״ה האלופים הרוזנים הקצינים הראשים וטובים יצ״ו להעתיק אות באות מגוף הכתב אשר ביד ה״ה מו״ה יהושע ספרא לתוך הפנקס הנ״ל בכן העתקתי אות באות כפי שציוו עלי היום יום ד׳ ז״ך

אלול תפ״ט לפ״ק יהודא ליב קאלשיר בה״ה מוהררל״ש זצ״ל הב״ד ספרא מתא דק״ק קראקא.

לה.

כמ׳ פייבש העשילש השכיר את בנו הנער בעריל במעמד בעריל הנ״ל לכמ׳ עזריאל קאסקוס על מלאכות היטלוך וכ׳ עזריאל יתן שכירות ארבעים זהו׳ פוליש לשנה והכנים א״ע בע״פ ובחיוב גמור שיהא לנער הנ״ל מלבד הארבעים זהו׳ פו׳ עוד עשרה זהו׳ פו׳ לשנה דהיינו ששה גדולים כל שבוע ומה שיחסר מששה גדולים כל שבוע מחויב כ׳ עזריאל להשלים מכיסו עד ששה גדולים ומשך השכירות מר״ח כסליו תצ״א לפ״ק עד ר״ח כסליו תצ״ב לפ״ק ונתן תכף כ׳ עזריאל שכירות על חצי שנה סך עשרים זהו׳ פו׳ ואחר כלות חצי שנה מחויב כ׳ עזריאל הנ״ל ליתן מקודם על חצי שנה שכירות עשרים זהו׳ פוליש ומזונות אפי׳ דמי כביסה וכל מחסורו של הנער הנ״ל הכל על הוצאות כ׳ עזריאל הנ״ל והנער הנ״ל נהל על ד״ת והתחייב א״ע להיות שוקד במלאכת היטלוך הנ״ל כמנהג כל הפועלים להשכים ולהעריב בשקידה יתירה כל הנ״ל נעשה בפ״ע ובשביעה בפנינו אור ליום ב׳ כ׳ כסליו תצ״א לפ״ק יהודא ליב קאלשיר ספרא מתא בק״ק קראקא.

לו.

זכרון עדות שנעשה בפנינו עח״מ איך שבא הנעלה כ״ה עזרא ב׳ הר״ר שמואל מ״נ ואמר לנו הוו עלי עדים נאמנים וכשרים וקיימים בק״ג א״ס וכתבו והתמו להיות לזכות ולראי׳ עלי ועל ב״ב ועל י״א שאני קבלתי סך עשרה זהו׳ פו׳ קרן בעסקא להעלות רוחים עצ״ה בתקה״ל מהמנות בהר״ר יוסף מלמד ושוחט בק״ק קראקא ובעד הרוחים הנני מקבל עלי להדליק נר בבה״כ החדשה בשעת תפילה הן בחול והן בי״ט לכבוד נשמתו והנני משעבד על עשרה זהו׳ פו׳ כל אשר לי הן כל הנחלאות שיש לי הן כל המטלטלים יהא הכל משעבד ע״ס עשרה זהו׳ פו׳ ובאם שאני אין רוצה להדליק נר בבה״כ הנ״ל עבורו או אחר אריכות ימי הנני מחויבים י״א לשלם הסך עשרה זהו׳ פו׳ הנ״ל במזומנים דוקא כדי שיהא קרן קיימת להדליק מרוחים תמיד נר אחד עבור נשמתו על כל הנ״ל נעשה ק״ג א״ס מכ״ה עז״א הנ״ל לאשר ולקיים כל הנ״ל כל ימי חייו ואחר אריכות ימיו על יורשים אחריו ויהא תוקף ועוז לכתב הנ״ל כאלו נכתב בכל אופן המועיל בכל שטרי השעבוד הנעשים כדין תו׳ הקדושה היום יום ד׳ כ״ז סיון תצוא״ו לפ״ק יהודא ליב קאלשיר ספרא מתא בק״ק קראקא [1]).

לז.

אמת הדבר שאני התום מטה התפשרתי עם הארון פאן גורייסקיא אודות החוב מה שאני ה״מ חייב להארון פאן הנ״ל ומשעבד על החוב מה שאני לו

[1]) העתקתי הדבר הזה להראות עד היכן הכסף נחשב בימים ההם עד כי „רוחים" של עשרה זה׳ פו׳ (של בני פלי והוי כערך) היו דים להדליק במחירם נרות בכל השנה מדי ערב ובקר בשעת התפלה.

הייב סך אלף זה' את הבית שלי מה שאני דר לעת עתה בתוכה דהיינו שימתין הארון פאן הנ"ל שנה אחת ואחר שנה מחויב אני ה"מ לשלם סך אלף זה' פו' הנ"ל וע"ז משועבד הבית הנ"ל להארון הנ"ל והנעשה של השואה הנ"ל הי' בר"ת אדר ראשון תקה"א לפ"ק ולראי' הנני באתי על ההתום יום הנ"ל נאם הק' אליעזר במוהר"ר שלמה זלמן זצ"ל. האלוף הר"ר אליעזר הנ"ל הא"ע באופ"ט בכן אשרתי וקיימתי כדחזי יום הנ"ל יהודא ליב קאלשיר ספרא מתא בק"ק קראקא יע"א. ואם לא אשלם רשות להארון פאן הנ"ל למכור הבית שלי או להשכיר ולהשכין לראי' הנני באתי על החתום יום הנ"ל הק' אליעזר הנ"ל. הר"ר אליעזר הא"ע בח"י ממש בכן אשרתי וכו' כ"ד יהודא ליב הנ"ל.

לח.

ע"ד טענות ותביעות שהי' בין האלוף הר"ר אלימלך ב' הר"ר אייזק שמש ושותפו האלוף הר"ר צבי הירש בן הר"ר שמואל הלפן ואמו מ' אסתר והר"ר לאזיר בנו של הר"ר אלימלך הנ"ל והאשה לאה בת הר"ר יצחק רייצלש ובין האלוף הר"ר שמשון לאדיש.

אודות המקרה אשר הוקרה להר"ר אלימלך מידי עברו עם סחורה טוטין שלו סמוך לק"ק טארני לקח מטנו אדוני הארץ את הסחורה טוטין הנ"ל והתפים אותה סחורה הנ"ל ע"ד החוב שחייב הר"ר שמשון הנ"ל לאדוני הארץ הארון פאן אויענשא סך אלף וארבעה מאות וששה עשר זה' פו' כפי שיש ביד הארון שט"ה בח"י הר"ר שמשון הנ"ל שחייב לו ה"ש סך הנ"ל ויצא הרר"א הנ"ל נקי מנכסיו מסחורה הנ"ל ובא לקהלתנו בגפו בלהודוהו בבסותו ועזב כל הסחורה לו ביד הארון הנ"ל ותבעו הרר"א ושותפיו הנ"ל את הר"ר שמשון הנ"ל לפנינו הב"ד בצירוף כבוד האלופים רוזני קציני מנהיגי קהלתנו יצ"ו ויקחו מאתנו הב"ד בצירוף המנהיגים הנ"ל פס"ד ביניהם שברירה ביד הר"ר שמשון או שהרר"א ושותפיו הנ"ל יתנו לו ארבעה מאות זה' בהלואה לשלם קודם ר"ה תקיו"ד לפ"ק והר"ר שמשון מחויב להוציא הסחורה הנ"ל מתח"י הארון הנ"ל ולפיים הארון הנ"ל במאי דיתפיים ועכ"פ לא יעוכב מלהוציא הסחורה מתח"י הארון הנ"ל רק קודם ר"ה תקיו"ד לפ"ק או שהר"ר שמשון הנ"ל מחויב ליתן תיכף ומיד ליד הרר"א ושותפיו הנ"ל סך אלף זה' פול' והם ישתדלו ויתעסקו בעצמם להוציא הסחורה מתח"י הארון הנ"ל ועל המותר סך ארבעה מאות וששה עשר זה' מחויב הר"ר שמשון לשלם לשותפים הנ"ל קודם ראש השנה תקיו"ד לפ"ק וגם הוצאות שהי' להשותפים יקוב הדין ביניהם כפי המבואר הכל באריכות באר היטיב בהפס"ד בח"י הב"ד בצירוף המנהיגים שתח"י הרר"א ושותפיו הנ"ל ואח"ז בהאריך הזמן להרר"א ולשותפיו הנ"ל ונפלו בהוצאות גדולים ולא יכלו להביא הדבר לידי גמר לקיים הפס"ד מחמת שהר"ר שמשון הנ"ל נתן כתף סוררת ולא פנה לבו לקיים הפס"ד הנ"ל והי' צוה מאדוננו הארון הגדול החסיד שר צבא וואיבודות יר"ה שהה"ר שמשון הנ"ל מחויב להשתיק תיכף ומיד את הרר"א ושותפיו הנ"ל להוציא הסחורה שלהם מתח"י הארון הנ"ל באם לא יגבו הרר"א ושותפיו מכל אשר ימצא לו להר"ר שמשון הנ"ל מנחלאות וקרקעות

ואף מגלימא רעל כתפיו כדי להשתיק את הארון הנ"ל להוציא הסחורה הנ"ל מתח"י הארון הנ"ל להרר"א ושותפיו הנ"ל ובהיום הזה בא הרר"ש הנ"ל לפנינו ב"ד בצירוף המנהיגים מרצונו הטוב בלי שום אונס והכרה כלל רק בנפש חפיצה ודעת מיושבת ולקח לו הברירה שהוא יתן להרר"א ולשותפיו הנ"ל סך אלף זה' פוליש והם ישתדלו ויתעסקו להיציא שלהם מתח"י הארון הנ"ל רק שאין ידו של הר"ר שמשון הנ"ל משגת לשלם להם הסך אלף זה' במזומנים יק בהנתה השייך לו דהיינו בה"ה שטה של אבנים בבית שהשטח השני שייך להאלוף התו' מו"ה זנוויל רייביש ובכר נכרז שטה התחתון הנ"ל בכל בתי כנסיות כנהוג ונתבטלו כל המחאות כפי המבואר בהכרזה בח"י הב"ד שתח"י הרר"א הנ"ל בח"י הב"ד וגם נושים שטה התחתון הנ"ל דהיינו שטיב וכיפה קטן שעולין לו במדרגה דרך השטיב והכיפה שבפרוזדור הבית וא' קאמיר בשטת השלישי והחצר שאחורי שטה התחתון הנ"ל סביב והשני מרתופים ועד תהום ארעא וגם כל הזכיות שהי' להרר"ש הנ"ל על שטה תחתון הנ"ל הכל כאשר לכל נושים בסך אלף ומאתים זה' כפי השומא בח"י הב"ד שתח"י הרר"א הנ"ל בכן בהיום הזה אנחנו ב"ד בצירוף המנהיגים נותנים החלטה גמורה ופסוקה להרר"א ולשותפיו הנ"ל על כל שטה התחתון הנ"ל ומעתה ומעכשיו שייך וקם כל שטה תחתון הנ"ל עם שני כיפות הנ"ל ועם המרתופים והחצר סביב והקאמר ועם כל הזכיות ועם כל מוצאיו ומובאיו ועד תהום ארעא הכל בחזקת הרר"א ושותפיו הנ"ל בסך אלף ומאתים זה' פי' לחלוטין ולצמיתות עלמין להם ולב"ב ודי"א למכור ולהשכין להוריש וליתן במתנה לבנות ולהרוס כאדם העושה בשלו ולית דימחה בידם מיומא דנן ולעלם וכל מי שיבא מדי רוחות עולם הן הר"ר שמשון הנ"ל בעצמו או ב"ב וי"א ויערער על הרר"א ושותפיו הנ"ל או על ב"ב וי"א בדבר שטה התחתון הנ"ל יהי' דבריהם בטילין ומבוטלין כחרס הנשבר ובטיען אחר מעשה ב"ד להיות שאנחנו ה"ט החלטנו בכח ב"ד יפה להרר"א ולשותפיו הנ"ל את כל שטה התחתון הנ"ל בכן להם ולב"ב ולי"א להחלוטין ולצמיתות עלמין לעשות בשטה הנ"ל כאדם העושה בשלו כ"ד ב"ד הרבנים מופלגים דיינים מומחים בצירוף בבוד האלופים רוזנים קצינים מנהיגי קהלתנו ק"ק קראקא היום יום כ"ה תשרי תקי"ד לפ"ק. ואודות שני מרתופים הנ"ל יקוב הדין בין התו' מו"ה זנוויל רייביש ובין השותפים הנ"ל כ"ד יום הנ"ל. הק' יתיאל מיכל מקראקא ונאם הק' אברהם ב' מו"ה הילל מקראקא זצ"ל ונאם הק' משה בהר"ר מו"ה יוסף כהנא זלה"ה ונאם רניאל הכהן רפאפורט מק"ק קראקא הנ"ל ונא' צבי הירש מק"ק צאנז ונאם משה בהמנות מוהר"ר יוסף יוסקי ז"ל הועתק אות באות מגוף הכתב הניכר לי יהודה ליב קאלשיר ספרא מתא בק"ק הנ"ל.

לט.

חרם רבני ק"ק קראקא ומנהיגיה נגד החסידים בשנת תקמ"א לפ"ק.

בהיות שגלוי וידוע ומפורסם בכל קצוי ארץ והאיים הקרובים והרחוקים שקהלתנו המפוארה היתה מעולם קריה נאמנה מטרפולין של מלכים מלכי רבנן כלילת יופי משוש כל הארץ הבנויים לתלפיות, גודרי גדר עומדים בפרץ

ואשר שפונים טמונים ברגבי האדמה קדושי אל גאוני עולם, אשר מאור תורתם יאירו עיני כל הגולה, מעיינותם יפיצו חוצה, ממנם ישאבון כל בית ישראל, אורם לנצח יהיה, ועיני כל בית ישראל עליהם, לא ימישו מנתיבותם מקורי מים חיים אשר לא יכזבו מימיהם, ואהרון הגאונים בזמן ראשם במעלה אשר שיאו לשמים עלה, ובין עבותים היתה צמרתו, רבן של כל בני הגולה מאור עינינו הרב רמ״א זצ״ל עלה על כלנה במקור הדינים והדת עמודי בית ישראל נשענים, בל יצען בל יסעו יתידותיו, ויאמינו כל בית ישראל במשה ובתורתו לא יטו ימין ושמאל, עיר מלאה הכמים וסופרים אשר בעלי מדות טובות המושלמים בחכמה וביראת ד׳ אוצרם, ובתורת ד׳ חפצם, להגות באמרי שפר נשף וצפר ולילה כיום האיר להם, ולא נשמע ולא נראה מעולם על שום אחד מהם שמלא את לבו להיות פריש מרובא לבנות לו במה לעצמו לשנות ח״ו איזה נוסח מהתפלה מה שטבעו לנו הכמים הקדמונים עפ״י הסכמת הרב רמ״א זצ״ל, או לשנות בנגינה ולהתפלל בתנועות שונות, ואין זכרון לראשונים, וגם אבותינו לא ספרו לנו על שום אחד מהם שעשה את הדבר הזה לשנות שום דבר ואפילו חצי דבר ולהיות פרוש מרובא ח״ו. והנה עתה בעו״ה קמו חדשים מקרוב באו ובים התלמוד עקבותם לא נודעו, אנשים צעירים לימים, כאשר ימצא במדבר הימים, רכים בשנים מלאו את לבם לבנות במות לעצמם לשנות נוסהאות ישנים, לעשות אגודות אגודות להתפלל, והמה יביעו עתק יניעו תנועות שונות, מהם ראשם יעקשו, מהם ישפיקו כפימו יפרשו ויכו כף אל כף, יעשו להם כנפים בכנפי החסידה, לכוף כאגמון ראשם במעשה התפלה והעבודה, מדהרותם תחיל תבל ויסודה, ובת מלך כבודה יבזוה, ויאמרו המלך דבר רדה, לתורה ולתעודה, שלא התלמוד העיקר וכו׳. ואשר אור התורה יגה עליו הוטבל בשחת ותעבוהו שלמותיו, והמה ירהצו במים, לעוף בשמים, ויאריכו בתפלתם עד עמוד השמש בהצי השמים, והיסוד התורה והתפלה אשר יסדו אבותינו הקדושים המה יהרסו, כי יהרסו אל ד׳ לעלות במסילות אשר אינם סלולות, ע״כ תפוג תורה, יפילו אשיותיה, ערו יסודותיה, ויפתוהן בפיהם ובלשונם הלקלקות ג״כ שאר אנשים לאסוף עמהם ויתלקטו אליהם אנשים ריקים ומנוערים, ומי יודע עד היכן הדברים מגיעים, ואת גודל המכשלה שיוכל לבוא על דבר זה כאשר היה בעולם, רבים היו עושים כמשפט האנשים האלה אשר פיהם יקבנו חסידים, סופם עשו מעשה זמרי ויצאו לתרבות רעה, וכדי להסיר המכשלה הזאת מפה קהלתנו, נוסדו יהד עיני העדה כבוד אלופים רוזני קצינו מנהיגי הקהילה בצירוף שאר בעלי התמנות, ובראשם כבוד אדמו״ר הרב הגאון הגדול המפורסם אב״ד ור״מ דקהלתנו והגליל יצ״ו, ובצירוף כבוד הבד״ץ לעיין ולפקה בעיונא ופקיהא רבא שלא תהיה זאת בישראל למכשול ולפוקה, ועלה בהסכמת כבוד אסיפה שלימה לגדור גדר ולעמוד בפרץ וגזרו בהרם המור בהרם הגדול של יב״ן לבל ירים איש את ידו מבני קהלתנו לעשות לו מנין בפני עצמו כדי להתפלל בתנועות שונות, ובשריקות שפתים, ובהכאת כף אל כף, או להיות מרודים כשעירים, ונוע יניעו כשכור או לשנות איזה נוסהאות

מנוסח התפלה אשר קבלנו מאבותינו הקדושים אשר המה בעבי האדמה, והזקין בארץ שרשם, ויהיה קול גביני כרוז חרם חמור הנ"ל בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות דפה קהלתנו על אותם אנשים מבני קהילתנו שימלאו את לבם מכאן ולהבא לעשות הן מנין בפני עצמו כדי להתפלל בתנועות האלה או באיזה שינוי נוסחאות יהיה מוהרם ומנודה בשני עולמות בעוה"ז ובעוה"ב, ויהיה מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל, וקבורת חמור יקבר, וגם על האנשים אשר יחזיקו ידיהם לעשות להם מנין כנ"ל בבתיהם או שיסייע להם להחזיק כפם, ויהיה דינם כיוצא בהם שיהי' מוחרמים ומנודים ומובדלים ומופרשים מכל קדושת ישראל כנ"ל, וכל העם ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות פה קהלתנו כדבר הזה, והשומע לדברינו ישכון בטח ושאנן עד ביאת ינון, אחריתם יהיה מנון, הכ"ד כבוד אלופים רוזני נגידי מנהיגי קהלתנו יצ"ו רו"ט, ועו"ק וי"ס, ובראשם כבוד אדמ"ו הרב הגאון הגדול המפורסם מופת הדור אב"ד ור"מ דקהלתנו והגליל יצ"ו. ובצירוף כבוד הבד"ץ הבאים על ההתום היום יום ה' כ"ה תשרי תקמוא"ו לפ"ק. נאם יצחק הלוי מלבוב הו' בק"ק קראקא והגליל יצ"ו. ונאם הק' משה מרדכי מקראקא, הק' יוסף אב"ד פילץ [1]) ונאום הק' שם מאיר [2]) קאלישר, ונאום הק' גבריאל מקראקא, ונאם הק' נה אלעזר הלוי, ונאום הק' בנימין זאב וואלף, ונאום הק' אברהם בהמנות מ' אשר שמואל ז"ל, נאם הק' צבי הירש בה"ה מו"ה משה זצ"ל, ונאום הק' מרדכי בהרבני מו"ה פנחס סג"ל, ונאם אפרים פישל בהמנות מו"ה אברהם זצ"ל, ונאום הק' אברהם חיים הכהן, ונאם הק' מנחם נחום רצ"פ, ונאום הק' צבי הירש בהרבני מו"ה קלמן נ"י. ונאום הק' מענדל במהר"א זצ"פ, ונאום הק' יעקב שמואל מקראקא, ונאום הק' ישראל בהרב מו"ה אהרן.

הערט צו כל הקהל הקודש דא לאזין כבוד רוזני נגידי מנהיגי קהלתנו יצ"ו בצרוף כבוד הרבנים המופלגים הבד"ץ דקהלתנו יצ"ו ובראשם כבוד אדמ"ו הרב הגאון המפורסם מופת הדור אב"ד ור"מ דקהלתנו והגליל יצ"ו מכריז ומודיע לרבים זיין, בהיות עס איז גלוי וידוע לכל באי עולם דאס קהלתנו המפוארה איז מאז מעולם גיוועזין כלילת יופי משוש לכל הארץ, ומעולם אנשי שם ובתוכה גאונים מפורסמים ראשי גולה אשר מהם יצאה תורה והוראה לכל באי עולם, ובתוכם גם אנשי מדות וואס האבען מתנהג בחסידות גיוועזין ולא שמענו מעולם אז עס זאל ווער האבען משנה גיוועזין מנוסח התפלה שיסדו לנו קדמונינו עפ"י מנהג של מאור עינינו הגאון האמתי הרמ"א זצלה"ה, וואס איז נתפשט הוראותיו גיווארדין בכל העולם, אונד מען האט מקבל גיוועזין פסקי דיניו כאלו נתנו מסיני, וגם לא נשמע מעולם אז עס זאל ווער האבין גימאכט תנועות שונות ומשונות בתוך התפלה לבלבל

---

[1]) הוא בעל „מעשה חושב" ואבי הגאון מו"ה משה אליהו ניימינן הנקרא ר' משה חריף שהיה פה ראב"ד וחבר „הלכה למשה".

[2]) הוא ר' מאיר דיין בנבאר אחריו פה ביה"מ הנקרא על שמו.

דעת השומעים, ובהיום חדשים מקרוב באו צעירים לימים רבים בשנים, אשר לא ראו אור והכמה מימיהם, אונד זענין פון זיך פירק עול תורה, אינד זענין זיך בונה במה לעצמם לשנות ממטבע שטבעו חכמינו ז״ל, אונד מאכין תוך התפלה תנועות שונות להכות כף אל כף ושאר דברים משונים אשר לא ראינו מימינו ואבותינו לא ספרו לנו, ובדי שלא תפשה המספחת איז מען גוזר בגזירת עירין ופתגמין בחרם יהושע בן נון, דאס מהיום והלאה זאל זיך נישט דער וועגין שום אחד מאנשי קהלתנו צו מאכין מנין בבדי לשנות מנוסח התפלה אדער צו מאכין תנועות שונות, ובמו כן איזט ההרם הל דאס קיינר שום ב״ב מאנשי קהלתנו זאל נישט דערוועגין צילאזין מאכין מנין בתוך ביתו לבני קהלתנו בכדי לשנות איזה דבר מן סידור התפלה שלנו או לעשות איזה הויות שונות כנ״ל. ולהשומעים יונעם ותבא עליהם ברכת טוב, כל הנ״ל יכרז בכל בתי כנסיות ובכל בתי מדרשות דקהלתנו פרשת בראשית תקמוא״ו, לפ״ק.

הכרוז דמעבר לדף והכרוז הנ״ל הועתק מהכתב והכרוז המובא בפנקס ישן מן הדיינים בדף ט׳ ע״א וע״ב. ובצדק נעתק הכל כאן בלי חסר ויתיר כלל רק דברים ככתבן ממש ובהפנקס הנ״ל המכתב הוא של ה״ה המנוח מו״ה בער שב״ד ז״ל. ולראיה בעה״ח נאום הק׳ ישמעאל יואל רויזן בלאט כפרא דק״ק קראקא יצ״ו. [3]

[3] הימים ההם, עת ה„קול קורא" הזה יצא מפי רב עירנו ודייניה ומנהיגיה התמימים עליו, נהפכו „הכת" את החסידים היושבים בה ונהגו לב בני עדתנו מאחריהם, הימים ההם היו ימי ההתחלה להתפשטות החסידות במלוא רוחב ארצנו. מעת ר״י בעש״ט הניח יסודה באוקראינה פרח ויצץ ציץ ברוסיא ויגמול שקדים בפולין עברה אז גבולים ותשלח פארותיה גם לגאליציען. החסידות פלשה לה נתיב גם בקראקא, נקודות שחורות נראו בשמי עדתנו, והאלטגלויביגען העבריים הם רבניה ומנהליה שמו אליהם לב, אליהם הגיעו עדיהם התשובות, ויצאו חוצץ כלם לקדם פני הרעה הנשקפה נגד עיניהם; לא מנעו כל אמצעים לרדפם על צוארם וגלות בם אזני הכתה. ויבאו פעם בלות סופרים לבית תפלתם בעיוה״כ עת „כל נדרי" ושברו את הנרות והפיצום לכל עבר. אבל אין ענה ואין התבולה נגד לב ההולך העקוב מכל, ומה נוראו הדברים „עם הפתיות והחולה, גם בני ההולכים ילחמו בני תולעת". אך לשוא נבאו נביאי אלהים בתוכם במרום קולם והתאמצו בכל מאמצי כחם להפריעם ממעגליהם ולנתק את מוסרותימו; אך לשוא עמלו וכלתה מאמרת „החרם" עליהם וחזום מתוך העדה כאשה כמו זוה; החסידות התגברה על כל המכשולים השמים על דרכה, ובאשר הוסיפו לענות את החסידים כן רבו [illegible] הגוים אחריהם ועתקו גם גבלו חיל. הרב הגאון בסוד קדושים הרבי ר׳ קלמן המכונה עפשטיין מ־בעל „מאור ושמש" והמגיד ר׳ בער לוקסענבערג — אבי הפוס״ק ר׳ אייזיק ליקסענבערג במאלנאהו חותן החכם ר׳ דוד לאשאפורט בנו של הגאון בע״ל — המה היו ראש החיל בלוחמי התנועה החזקה הזאת, הראשון הלך לפניהם בעמוד אש החסידות להאיר להם את דרכה ולגלות עמקי סודותיה וסתרי תורותיה הנפוצים בחיק יעלת ח״ן, והשני הלך לפניהם בצדקה פזרו נתן להם משען ומשענה בידים פתוחות ובנפש חפצה ולא נתן למוט רגליהם. הנה כי כן תקופה הזאת החלה פה בשנת תקמ״ו והחסידות הרימה ראש בעיר שממנה יצאה תורה לכל ישראל, תורתו רבנו הרמ״א ז״ל אשר כתב להגאון מהרש״ל ביותר החוש שבא לטעות בקבלה ופילוסופיא (שו״ת הרמ״א סי׳ ו׳ ז׳), ואשר הורה ע״פ פסקי רבותינו האשכנזים אשר אנו מבני בניהם (דרכי משה בטור או״ח סי׳ קי״ז).

הערה לסי׳ ד.

בראשית ימי המאה הרביעית לאלף הזה (למב״י) בימי ממשלת המלך הטוב זיגמונד II אויגוסט האחרון לבית ממלכת יאגילו שמלך משנת ש״ח עד של״ב (1548-72, לעווינקי, היסט. פאלס. 1888 צד 179) שמת בה רבינו הרמ״א ז״ל, בימים ההם פרח כזית הוד׳ מצב אחב״י בארץ פולין וכן יוכיחו גם דברי הרמ״א בשו״ת סי׳ נ״ה באמריו שם: „עדיף טפי פת חריבה ושלוה בה במדינות אלו וכו׳״. כל טוב המסחר, בתי מכס, מכרי מלח וכו׳ היה בידיהם ויהי להם הון ועושר ועבדה רבה מאד. ברוב היהודים כי גדל וכביר מצאה ידם העיר עליו קנאות ושנאת בני העם ויבקשו תואנות למצוא עונם לשנוא ולהבזותם בעיני המלך והשרים. הכהן הראשי (קרדינאל) האזיוס עמד לימין המתפרצים עולות להוציא עליהם דבתם רעה ויכתוב בשנת 1551 גם ספר מלא שטנה דברי בלע וחמס בפוכה על היהודים. הישועים שהתיצבו בעת הזאת בפולין ייסדו שם סניפים להתנגד לרגלי הרפורמציה שגררה בה אז בעולם תקפה (1883 W. pols. Bukowski dzieje reform.) לחזק את כוח האמונה הקתולית אשר רפתה מעליה ולהשיבה לאיתנה הראשון, המה הגדילו עוד את המדורה, הרבו עוד עצים וגפרית על אש המשטמה לבי״י. בהתאסף ראשי העם וגדוליו בבתי ועדם שפכו עליהם בוז כמים ודברו גם סרה לאמר כי היהודים ימוצו את לשד בני הארץ, יכריתו כל אוכל מפיהם, ויגזלו אותם וירדו עמם לחייהם. ויקומו יוצרי עמל עלי חוק בפיעטרקוב בשנות 1562-63-65 ויגבילו את זכיות היהודים ויצוו במפגיע את הדוכסים שלא יתנו להם לחכור בתי מכס ומכרי מלח וכו׳ (פאל. לעו. II 624). רבני עדתנו ומנהיגיה, בראותם כי הקנאה מצאה לה פה קן ורע חורשים על אחב״י שכניהם הנכרים הלוטשים עין קנאה על עשרם ומבקשים תואנות להביא אותה עליהם, התעוררו ועשו בשנת 1595 (שנ״ה לפ״ק) בימי זיגמונד השלישי (שמלך משנת 1587-1632, לעווינקי שם צד 221) תקנות דרושות לאחב״י בזמן ההוא ונמנו וגמרו להוריד איש איש את עדיו מעליו ולאסור לכאו״א להיות סרסור אצל הנכרים ולהניח משרת נכרי לישון בביתו של יהודי בלילה ועוד ועוד תקנות נכבדות הנזכרות בזה בסי׳ ד׳.

עלובה עסה שנחתומה מעיד עליה שמוציאה גלוסקאות יפות; ועלובה וגרועה ממנה התולדה ההיא שבעל התולדה בעצמו ובכבודו עומד ומכריז ומעיד על עצמו שגברא רבא הוא. כי באמת הכותב ההוא, יהי ענותן כהלל שונא כבוד וגדולה כדיגנוס בשעתו, ובורח ומתרחק מהם כמלא עיניו, ויהא מגלה אך שמינית שבשמינית טפח ומכסה טפחים רבים, גם הוא לא יצדק ולא יזכה בעיני הקוראים אשר אף להם להריח קורטב של גאון וגבה גדלות והתפארות בכל אמר ומלה, חלבנה בלבונה. ובכן מראש השתמטתי מהצעתך, אדני המו״ל, ואמרתי בלבי אם אזכה תעשה מלאכתי זו ע״י אחרים, ואם לא אזכה הלילה אין ההפסד מרבה כ״כ לספרותנו ברדת תולדותי לטמיון כי בכלל תולדתי כמו שהיא אינה אלא קפה של תבן, ערמה של גבבא, לא כחל ולא סרק ולא יעלת חן, ואני מסופקני מאד אם ימצא הקורא הטה אחת בכרי הזה. ובשביל כך לא נכנסה הצעתך בלבי ולא מצאה בו גם דריסת הרגל; ובשביל כך דחה דהיתיך אדני בכל דחוי שמצאתי לפני באותה שעה. אבל אחרי רואי כי כפית עלי בקשתך מגיגית, וכי כך נגזרה גזרה מלפניך אדני שבספרך שאתה מסדר לא יפקד גם זכרוני, לכן בע״כ נעניתי לך. והנני לרשום לפניך זכרונות מתולדות היי בקצרה, שהם באמת אך כעין ראשי פרקים, וגם בהזכרונות הקצרים האלה סתמתי ולא פרשתי כהוגן ודברי אינם מחוורים כשמלה. וע״כ אני מוסר מודעה רבה לפניך אדני ולפני קוראיך, כי באיזה תקופות חיי אדלג לגמרי על הרבה זכרונות ואעבור בשתיקה על הרבה ענינים ומאורעות נחוצים, ומה גם בתקופת ימי העמידה שהיא שזורה ועבותה עם חיי אנשים זולתי ופעולותיהם, והיה אם אספר ממעשי כמו שהם, הלא בעל כרחי יתערבו גם מעשי אחרים, שבהם חכמים וטפשים, נכבדים ונקלים, סופרים והדיוטים שהם לקחו חלק והשתתפו במעבדי ורבים מהאנשים ההם עוד בחיים היתם, ואין רצוני לטפח על פניהם, שאז תהא תולדתי אך מזכרת עון.

בעיר הארקא הסמוכה למאהליב (ע״נ דנעפער) בשנת תקצ״ט נולדתי על ברכי אבות שהיו בע״ב חשובים ומתפרנסים ממסחר ידם. בן יקיר, יחיד ורך הייתי לאבי וילד שעשועים לאמי. אך אבי בעודנו באבו נקטף ואני נשארתי עזוב ונטוש בידי אם אבי, אשה זקנה כבת שבעים עניה ודוה, כי במות אבי שהיה תומך גורלה נשבר העץ בלהמה. היא האכילתני מלחמה הצר, בחיקה שכבתי ואהיה לה לבן. ובהיותי כבן שש נתנתני למלמד דרדקי ובמשך ירחים אחדים יכלתי לקרוא כהוגן ורבי קראני בשם „בעל עברי״. בימים ההם מתה עלי גם אמי זקנתי מחסי ומצודתי, ואני נשארתי עוד הפעם בדד וגלמוד כערער בערבה. אז נתגלגלתי ואבוא להסות בצל דודי אחי אבי, שהתגורר בכפר קאניץ הסמוך לעיר קאשטיקאוויץ בפלך מאהליב.

דודי זה היה בר אורין ובן-שני בניו ידעו את התורה, אבל ידיהם היו מלאות עבודה תמיד ושבתם הבית מעט, ואך על יום השבת היו שבים לביתם, ובכן אך בשבתות היו מלמדים אותי חומש ובימות החול הייתי מתהלך בטל ובני הבית שמו עלי העבודה לשמור את התרנגולים והתרנגולות הרועים באפר, לשים עין על הפרות והעזים לבלי יתעו ויאבדו, באמת הייתי שמח מאד בנהלי את עדרי הקטן אל מקום זה יסדו לי, כי המקום הנחמד הזה, אשר מעבר מזה נהר קטן ילפת ארחות דרכו, ולמעלה ממנו על החוף לארך הנהר חרש מצל, שני אלה הנהר בגליו הקטנים המשמיעים המית הרישות וכמו מתלחשים יחד וממללים רזי עולם וצפונות דור ודור; והצפרים וכל בעלי כנף המצפצפים והמהגים, שפכו רוח חן על המקום הזה. והתענגתי לשבת שם דומם ומחריש, הורה והגה בעתותי אשר עברו ובעתידותי, מבלי דעת וחשבון, וכבכי נהרות נהרו ונגרו גם עיני דמעות של תוגה ועגמת נפש. בכיתי וארד בשיחי אך לזכר אבי ואמי שנפשי התגעגעה אחריהם. בכיתי עד כי רוח לי מעט. דמעותי אלה היו צרי ומרפא לרבבי הפצוע, כי בני הבית צררוני ואך דודתי משבה אלי חסד בתתה לי אכלי בעין טובה, ויתרם מררוני וישטמוני ואהי כסרה עודף בביתם. בימים ההם התגורר בכפר קאניין איש עשיר ובעל צדקה, ובעסקיו עבד דודי ובניו, בביתו החזיק מלמד לבניו, בני הבית הכירוני חמלו עלי ויצוו על מלמדם כי יאציל שעה אחת ביום ללמדני חומש עם רש״י, כשרונותי הטובים עמדו לי לעשות חיל בתורתי. מאז רוח אחרת היתה אתי, כי געלה נפשי בחמודותי מקדם: עזבתי את חפי הנהר ולא שמעתי עוד זמיר צפרים ושיחת דקלים, כי כל אלה היהות הנו לי לבריהם שיחם ושיגם, קולם שמעתי ופתרונים לא ידעתי, ואתענג עתה ענג בלי-מצרים על התמונות החדשות, על פרצופיהן וזיו איקוניהן, על קומתן וצביונן, אשר כל אלה בראה בקרבי תורת מלמדי, ואשר דמיוני החזק שת נוספות עליהן בשלל צבעיו הרבים. תורת מלמדי באה כשמן בעצמותי ותברא לי תפנוקי הנפש ותענוגי הרוח; נפקחו עיני ואראה עולם חדש מלא המון נסתריות שמבראשית והמון בריות לאין תכלית. מני אז לא משתי מאהלה של תורה, ובעת שהמלמד למד עם הבנים הגדולים גמרא, הייתי עומד על יד השלחן, עיני נטיות ונשואות אל המלמד ואזני כאפרכסת לשמוע כל אמר וכל הגה היוצא מפיו. פעמים רבות בחנני ונסני המלמד ויתפלא לשמוע כי ידעתי ראשו ורבו של שעור הגמרא אך עפ״י השמועה לבד, אמת לא בהבנה ישרה ונכונה כ״א מקוטעת ובערבוביא, ענין בענין, כהדין טפזא המדלג ומקפץ ממקום אל מקום. המלמד הללני מאד באזני אדניו שהיה י״ש באמת ושומר תורה ויפקד עליו לספחני אל בניו, והמלמד שראה כי כלי קבול אני, השפיע עלי במדה מרובה, ואהי לנס! ככה ישבתי כשנתים ימים בערך ואמרתי עם קני אגוע. אך פתאם נהפך עלי הגלגל. ויהי היום (בשנת תר״ח ואני אז כבן ט׳) ויסורו אל בית דודי שלשה אנשים אורחים, גדלי קומה ובעלי זרוע וישבו שם ימים אחדים, ובכל הימים ההם ישב גם דודי בביתו וממתיקים סוד יחדו. ואני בתתם עיניהם בי חרדות לבשתי,

כי היו עיניהם מזרות זועה דוקרות קרב ולב עמוק. אחרי עזבם את הבית וישימו לדרך פעמיהם אמר דודי אלי: לבש בגדיך כי אני ואתה נסע ונלך לקאשטיקאווין (ששם גרה בתו) ובנשאי סקור עין אל עיניו ראיתי כמו דמעה יושבת על מלאת. דבריו אלה באו כחצים שנונים אל לבי ואבך תמרורים ויבכו עמי כל בני הבית. בכיתי ולא ידעתי נפשי על מה אבכה, כמו לבי אמר לי כי רעה נשקפה לי מנסיעתי זו. דודי ובני ביתו דברו על לבי כי בעוד ימים אחדים אשובה אליהם. בעוד אני עומד משמים והנה קרבה עגלה רתומה לסוס ויצא דודי ואני עמו. כעבור שעה קטנה בעברנו דרך כפר קטן ראיתי כי שלשה האנשים האורחים הולכים וקרובים לקראתנו. נזדעזעו כל רמ״ח אברי ושס״ה גידי, ויזעק לבי בקרבי אל אלהים. מבלי התמהמה ירד דודי, ואני עמו, מעגלתו ונשב בעגלת האורחים הרתומה לשני סוסים דוהרים, אותי הושיבו באמצע וארבעתם סבבו עלי כגורן עגולה, ונסע ונלך עד הארקא, אז נודע לי כי יש את לבב דודי לתתי לעבוד בצבא תחת בניו. אך טובי העיר עמדו בפרץ והפין דודי ומזמתו הרעה לא יצאה אל הפועל, גם אל ביתו לא שבתי עוד.

בשנה תמימה התגלגלתי תחת השך, רחוקים ממשפחתי חמלו עלי ויפרנסוני בית איש יומו. בהיותי בן עשר שלחוני לשקלאב ללמד שם באחת הישיבות. שם נתעכבתי ד׳ שנים ואלך מחיל אל חיל, מישיבה אל ישיבה עד האחרונה נכנסתי ונתקבלתי אל ישיבת ר׳ בנימין שיצא לה אז מוניטון בעולם, ומכל קצוי ארץ נהרו אתיו אליה נערים לשמוע בלמודים. בעת ההיא יצא שם אברך ושמו מנ״ד מלפין, וסופר מופלא בעברית, וכל איש אשר הצטרך לכתב מכתב בקשה, מכתב מליצה ובדומה היה נפנה לשם. ואני נצרכתי לערוך מכתב לאחד מבני משפחתי לעורר רחמיו עלי. ממילא מובן כי גם אני נכנסתי אל בית מנ״ד ואחל את פניו. והוא אמנם נאות לבקשתי ויערך לי את המכתב, ואני לקחתיו ואעתיקהו בכתיבה תמה ויפה לעיניו. בראות מנ״ד את כתב ידי תפש בבדל אזני ויטלטלני טלטלה ויאמר: איך לא תבוש להטריח אחרים בדבר אשר תוכל עשהו לבדך! בי אדני, עניתיו, מה יסכן לי כתב ידי אם לא אדע איך ומה לכתב? — חכה לי מיד אבחנך, אמר אלי מנ״ד ויוציא ספר מארון הספרים ויאמר לי: קרא בו והעתיקהו לפני מפורש ושום שכל, ואקרא לפניו, קריאתי והבנתי מצאו חן בעיניו ויאמר: הנך נער משכיל ומבין, קח לך את הספר (והוא היה „עט סופר“ לר׳ צמח דנדא ה״ב) וקרא בו מראשיתו עד תמו, וכהתמך לקרוא תבוא אלי והוריתיך את אשר תעשה. כעבור ימים אחדים הזרתי אליו, והחזרתי לו ספרו ויאמר אלי: ספר לי תכן מליצה פלונית שקראת בו, ואספר לו. „טוב אשר יפה!“ אמר אלי מנ״ד, ועתה לך שוב וכתב עתה בעצמך את תכן המליצה הזאת והנני נותן לך שהות שלשה ימים, הקימותי את דברו כתבתי ומחקתי, ואשוב ואכתב, ואביא לו מעשה ידי. מנ״ד, אחרי קראו את מליצתי אמר אלי: אמנם מליצתך זו מלאה שגיאות כרמון, אבל רוח מליצה מפעמת בקרבך. יד בכחך זה, קרא וכתוב, ומובטח אני בך שסופר תהיה בישראל. מני אז

הייתי נכנס אליו פעם בפעם לקחת ספר למקרא, והייתי קובע עתים לקריאה וכתיבה בכל עת מצוא, הייתי מתחבא בעזרת נשים ובכל מקום מוצנע ואעשה מעשי בחשאי ובהצנע לבלי תשורני עין. כה עברה עלי כשנה תמימה בערך. בימים ההם חברתי מליצה על השחר, השמש והירח; על האביב הקיץ והחרף; וכוח בין היום והלילה, וכוח בין השמים והארץ, וכוח בין הים והיבשה, בין הקיץ והחרף, בין החיים והמות. הכלל הרביתי לכתב מליצות בעפרות תבל, ורעיונות וצאצאי דמיונות כחול הים. ואת כל אלה כנסתי ואספתי כעמיר גורנה אל מחברת אחת ואקראה בשם: „גפן פוריה" מעט מזעיר ממליצותי ומכתבי אלה שחשבתי לכפתר ופרח היו לעיני מנ"ד, על איזו מהם העביר הקולמוס שתי וערב ויגואלו לגמרי, ועל איזו מהם נטה קו וישלה רזון במשמניהם. בכ"ז חזק לבי בדברים טובים ויעודד את רוחי; באמרו אלי תמיד: התחזק ואל תרפינה ידיך, כי סופר תהיה בישראל. דבריו אלה המריצוני לבנות מגדלים פרחים באויר, לחזות חזיוני מליצה בכל אשר נשאתי עין, עד כי גם בשעורי הגמרא שלמדתי בהשקלא וטריא שבה, בהתנא קמא ותנא בתרא, בראובן הטוען והתובע ובשמעון הנטען והנתבע חזיתי אך חזיוני מליצה ונפשות לפרחות — לא זולת!

בוא וראה, קורא יקר, עד היכן כחו של דבור אחד מגיע. ומה עזה ידה של אמונה בו! כי אלמלא מנ"ד לא היה חוזר חלילה באזני את פתגמו: „מובטחני שסופר תהיה בישראל" ואלמלא אמונתי השלמה שהאמנתי בו ולא פקפקתי אף כל שהוא; כי אז לא באתי ולא הגעתי למדרגה פחותה ושפלה כזו שאני עומד עליה ביום; אלו מנ"ד היה אומר לי: סנדלר, חיט, נגר תהיה בישראל, כי עתה לא הייתי חי חיי צער וצמצום, חיים של שפלות הרוח ופזור הנפש. כי עתה תורתי לא התישה כחי, ולא נטלה מאור עיני; כי עתה לא הייתי שכיב מרע כל ימי צבאי בארץ, וקנאים קשים אשר השריצה הספרות בימינו לא אכלו את בשרי; כי עתה לא כלו עיני לראות מעשי ידי טובעים בים צרה ואין מציל; כי עתה לא נמס לבי בקרבי לראות ילדי רוחי חבושים בטמון ועש אז כס יאכלם בכל פה. אבל פתגמו של מנ"ד שלא היה בעיני כאחד מששים בנבואה, אלא כנבואה אמת שכלה בר בלי תבן, ואמונתי השלמה בה, שני אלה החפוני והריצוני והביאו בקרבי קנאת סופרים להיות סופר בישראל.

ויהי היום ויתן מנ"ד על ידי ספר „הדודאים" לקליאצקי, שיריו וספוריו שפכו רוח קסם עלי כי התענגתי עליהם מאד, עד כי השיאני לבי לנסות כחי גם בשירים. ואבחרה בשיר: „הנערה והפרח" לשיר כמתכנתו. את הנערה פארתי בכל פאר והוד, בכל יפי ויפעה, נתתיה לבת אלהים ושכינת עזו. את השמש הורדתי מגבהי מרומים ואקבעה באחת מעיניה, גם הירח וכל צבא השמים וכל הבריאה כלה נתתי לה מרמס תחת כפות רגליה, ובמדומה לי שגם הנערה ההיא היתה מאושרת על חבלה שנפל לה בנעימים, כי איה סופר ומשורר אשר הננו ה' בלב מתנה כמוני, להקדיש לכבודה כל קדשי שמים וכל אדירי הטבע?! אבל לאסוני הביאו אז דבתי רעה עלי באזני

ראש הישיבה והמשגיח כי ספרי מינים נושרין מחיקי, וכי הנני מתרשל בלמודי השעורים בגפ״ת, והם גלו על עוני באזני הנדיבים ראשי מנהלי הישיבה ובראשם הגביר ר׳ משה צייטלין ז״ל ושני חתניו ר׳ איסר והרב הגאון ר׳ חיים ברלין (מי שהיה רב במסקוא) ויחרדו לשמועה וימהרו ויבואו אל הישיבה ויפתחו את ארגזי וימצאו בו ס׳ הדודאים, מחברתי „גפן פריה״ ושירי החדש „הנערה והפרח״, אז כבדוני בשתי מכות לחי לעיני כל הנערים; את ס׳ הדודאים ומחברתי „גפן פוריה״, כחי וראשית אוני היו למאכלת אש מבלי בקרת ובדיקה קודמת, אך שירי „הנערה והפרח״ זכה לבדיקה דקה וזכה. ר׳ איסר הנ״ל קרא בקול רם ובכונת הלב, ולכל בית ובית מלאו שחוק פיהם ושפתותיהם — תרועה, עד כי נעו אמות הספים לקול ענות גבורה ונצחון. את „הדודאים״ העלו ראשונה על המוקד, אחריו את בכורי־פשעי, פרי עטי חטאת נפשי, את ספרי „גפן פריה״ ולאחרונה את הנערה אשר טפחתי ורביתי, ואשר אמרתי בצלי תחיה ותיף בחמודותיה ובתארה על כל הנערות אשר יצרו הסופרים, גם היא היתה למאכלת אש, אז גרשוני מהסתפח עוד בביהמ״ד ההוא, ובזה תם החזיון!

כבלי מלא בושה וכלמה, ובלב קרוע ומרתה יצאתי את פני הביה ואשוטט ברחובות מבלי דעת אנה אפנה, פתאם עלה זכרון מנ״ד לפני, עד מהרה חשתי לבוא אליו ואספר לו את כל הרעה אשר מצאתני לרגלי ספרי המליצה, ובעת ההיא מצאתי יושב בביתו אוהבו ורעו ושמו אביגדור אהרן גינצבורג יליד שקלאב, והוא מורה לשון וספר בבית הספר אשר נפתח אז בארשע העיר הסמוכה לשקלאב. האיש הזה היה גדול בתורה בעל עיון וסופר מהיר. אך שמו היה מנאץ בעיר, כי אבי אבות הטמאה הוא והנוגע בו יטמא עד יומו האחרון. מנ״ד הללני לפניו כי בעל כשרונות טובים הנני, ויאספני האיש אל ביתו לכתב כתביו ולקרוא לפניו לפרקים בספר, כי עיניו טרוטות היו והרופאים אסרו עליו הקריאה והעיון. ואני אכנם שמעתי שמע האיש הזה, ידעתי כי נורא הוא על כל סביביו, שעליו יאמרו שרוה המינות השקיעתהו בנו״ן שערי טמאה ואין לו תקנה עוד, וכל הדורך על מפתן פתח ביתו הוא כדורך על פתחו של גהינם, בכ״ז שמחתי על הרוח והצלה אשר עמד לי בעת צר לי, ואסע עמו לארשא. אך גם בביתו לא מצאתי את המנוחה השלמה והחרות הגמורה שאליהן נשאתי נפשי. גם שם על עקרבים ישבתי כשנה תמימה בערך, כי העיר מלאה חסידים ככלוב מלא עוף, ויתקלסו בי כי הנני חוסה בצל אפיקורוס גמור ומומר להכעיס. גם אא״ג מסבת רפיון גוו לא מלא אחרי הבטחתו, ולא נסה ללמדני ובמשך שבתי בצל קורתו העליתי חרם בידי. אך זאת עלתה בידי כי אחד מתלמידי אא״ג השוקדים על דלתות בית ספרו למדני קרוא רוסית ואשכנזית ותו לא מדי, בימים ההם עזבתי את ארשא ואשים לוויטעבסק פעמי, כי שם קויתי להושע תשועת עולמים, כי המו״צ למתנגדים היה קרוב לי. הוא קבלני בספ״י ואהיה מאוכלי שלחנו, הוא הכניסני אז ישיבה גדולה ואלמוד בשקידה שנה ומחצה בערך. ובמות המו״צ (כי זקן האיש מאד) נהרסה מצודתי עוד הפעם ונגדע מגני וקרן ישעי. ואעזב את וויטעבסק ואלך לבקש לי ישיבה אחרת.

הזיונות בהקיץ ובונה עולמות ומחריבם. אני הייתי בעיניו למליץ נאור ואדיר אחד מני אלף וישתה בצמא גם דברי הולין שלי שרוחו הזה גם בם אך מליצה וצחות. הנער הזה ישב בצותא הדא עמי ימים רבים ויפרד ממני. ואחרי עבור שנים רבות נודענו עוד הפעם איש לרעהו אך לא בשמותינו הראשונים כ״א אני בשם איו״ב ממינסק, והוא—בשם וויסבערג מקיוב הנודע לסופר ומליץ בספרתנו.

בהמגיד שנה ב׳ נדפסה ממני מודעה ע״ד עגונה, המודעה ההיא היתה ראשית בכורי אשר באה בדפוס, ומאז לא הדלתי לכתב מאמרים גדולים וקטנים, שירים ופוליטונים בהמגיד, המליץ, הצפירה, הכרמל, בעלי הדס, בהלבנון, בהבקר אור, בהקול, באספת חכמים, בהאור, בהיום, באוצר הספרות בהאסיף, בכנסת ישראל, ובכנסת הגדולה ורוב מאמרי באו בהעלם שמי, מפני כי מאמרי עפ״י רוב היו נוקבים ויורדים קרב ולב עמוק של קוראיהם ומפני שיגורתי חמת בעלי אגרופין שבאים בטרוניא עם הסופרים ותובעים עלבונם מידם, אנוס הייתי להתחפש בשמות הדשים לבקרים:

פה אפסיק בתולדתי מטעם שהזכרתי לעיל שמעשי אחוזים וסבוכים במעשי אחרים, ואי אפשר לי להמשיך תולדתי מבלי נגוע בחיי אחרים ומעשיהם, שהוא כעין פסיק ראשי ולא ימות, וע״כ פרקי תקופות חיי מהיותי בן כ״ה ולמעלה לא נתנו לע״ע להגלות בפומבי. והנני אך להזכיר שני דברים כי הייתי מחזיק בי״ס לנערים שש שנים בערך בשותפות עם ה׳ רוביי והעמדתי תלמידים הרבה שמהם יצאו נכבדים בעלי צורה, רבנים ומשכילים וכי כל ימי נפתולי אלהים נפתלתי עם אנשים רבים בעלי צורה ובעלי אגרופין הלובשים אדרת טובת הכלל למען כחש. אמנם גליתי שוליהם על פניהם, ומעשיהם המכוערים הוקעתי נגד השמש ותועלת לא מעטה הועלתי (זכרה לי אלוה לטובה!) אבל הני בריונים שרבים הם כתרנגולין של בית בוקיא והעוטרים עלי כבסלא לאוגיא, המה בחרטומיהם ובצפרניהם החדות עודם מנקרים במוחי, בכחי ודוחקים את רגלי... והנני עתה ככבשה ההיא העומדת בין שבעים זאבים המשחרים לטרף...

אלה הם הספרים שנדפסו ממני בקונטרסים מיוחדים; איש יהודי, משנת מבקרים (ע״י השחר) מדרש סופרים (ע״י השחר) גל עד (ע״י האור) נעורי בערנע (ע״י הקול) קצור שו״ע למורים ולמלמדים (ע״י אוצר הספרות) ואלה הם אשר בכתובים: משפט שלמה וכפור בג׳ חלקים (העתקה) בן־ממר (ספור בשני חלקים) הרוכל (ספור. העתקה) בית הלל (ספור בג׳ חלקים העתקה) תורת הלשון המורה (מעטהאָדע לעברית) אסף המזכיר (ענינים ובאורים שונים) נאוה קודש (כעין דרוש לבר מצוה) לשבת הסופרים (מריץ אגרות ביני ובין חכמים רבים, המכרבלים בתוכם ענינים שונים) שירי בני יהודה (קובץ שירים הרבה) הפרחים (משלים ומכתמים רבם העתקות) מדרש איו״ב, או מגלת תענית (הרבה ממנו נדפסו בכנ״י, בהמגיד ובג״פ)

אלה המה קצות דרכי, בתקופות חיי המעטים והרעים.

איו״ב ממינסק.

דברי מחקר.

בלתי אפשרות ראיות ברורות על מציאות האל והסכמת אמונת מציאותו עם דתי השכל.

בזמננו זה אשר בו עם כל גודל התהפכות שכל האנושי העז והממשלה לחכמות החמריות על הרוחניות, רבים אומרים כי העדר ראיות בלתי מסופקות כביכול הנדסיות על מציאות האל, הוא סבת העדר אמונתם בה, כי לא יכלו להאמין בעצם אשר אין להם שום ראיה נצחת על הויתו. ועתה נשאל מה הן הראיות המבוקשות ליסד עליהן האמונה במציאות האל? אולי ראיות חמריות הן? הלוא דבר ידוע ומפורסם כי חושינו חסרים במאד מאד עד כי כל הראיות אשר תבאנה לנו מהם תהיינה תמיד מסופקות; אמנם אך אם נניח שכל חושינו תמימים ושהציורים יבואו על ידם אל שכלנו כאשר המה באמת, אין בידנו להביא ראיות חמריות על מציאות האל כי הוא עצם רוחני בלתי נופל תחת חושינו, כי זה אחד ממאורעות הגופות והוא אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף כלל, ובגלל זה אי אפשר לנו להשיג על זה הדרך ראיות בלתי מוכחשות על הויתו, ועל כרחנו לא נוכל לבקש כי אם ראיות רוחניות רוצה לומר שכליות. ובאמת הראיות האלה אם מצד אחד לא תוכלנה לאמן את רוחנו כדי שנשיג דמיון ברור ושלם מכל וכל על הוית האל ועל מדותיו, מה שאי אפשר מכמה טעמים שנואיל עתה לבאר, מספיקות הן מצד אחר להודיע לנו ולהשיב את לבבנו כי בין האמונה במציאות האל ובין דתי השכל לא בלבד אין שום התנגדות כלל, כי גם יש ביניהם התחברות ושלום.

האל הפץ באמונתנו בו ותושב אותה לנו לצדקה על כן ברא את האדם מחובר מגוף ונפש באופן שאי אפשר לו להשיג על ידי ראיות החזקה הודאית במציאות האל, כי אם יהיה זה, תבא החזקה במקום האמונה, כי זאת מתחלת כשהראשונה תשבות, ואי אפשר לשתיהן להתקיים ביחד על דבר אחד. ובשביל זה אם נניח שיש נבראים אחרים מעולים ממנו שוכני בתי חמר, המה מלאכי השרת, אין להם שום זכות וצדקה על חזקתם במציאות האל, כי אי אפשר להם מצד בריאתם ותמימותם לכפור בה: עוד יש לומר כי גם אם יהיה אפשר לנו להשיג בכח ידיעתנו ראיות אשר תראינה כברורות והנדסיות על מציאות האל לא תספקנה גם כן, כי דעתנו לא תסבול הראיות האלה כי אם על פי היסודות אשר עליהם חכמת ההגיון כוננה, אבל החכמה הזאת היא בריאה אנושית, ואיך יוכל אדם להשיג על ידי בריאתו זאת, הסבה הראשונה שהיא סבת הויתו ועל כן גם סבת בריאתו? היתפאר הגרזן על החוצב בו? ונוסף על זה כי אי אפשר לדמות האל בנפשנו כי אם כעצם רוחני ומפשט שאין לו בהויתו ובמדותיו לא

גביל ולא תכלית עד אין סוף, בעוד כי לשכל אנושי ילכה ידיעתו, ועל אחת כמה וכמה לחושי גופו יש גבול נמרץ; ואיך יוכל מי שהוא בעל גבול להכניס ולכלכל בתוך עצמו מי שהוא בלתי מוגבל? ורוח האדם שהיא חלק אלוה, לעולם לא תוכל להשיג העצם אשר ממנו נאצלה: האם יכלכל חלק עצם את העצם השלם? מכל זה נראה לנו ברור כצהרים כי בלתי אפשרות ראיות ודאיות והנדסיות על מציאות האל ועל הויתו, היא לאדם תולדה טבעית והכרתית בהיותו מחובר מגוף ונפש, בעוד שהאל הוא עצם רוחני ומופשט בלי גבול, עד כי מוכרחים אנו לומר שגם אם יוכל אדם להביא אפילו ראיה אחת ברורה ומקובלת בלי וכוח על מציאות האל והויתו, אז העצם המוכיח לא יהיה עוד אדם או העצם המוכח לא יהיה עוד אלוה, ומפני זה החלק הרוחני והשכלי שבנו, ר״ל נשמתנו, תוכל להיות שלוה ושקטה באמונתה במציאות האל, ולא תצטרך לראיות האלה לפי שהאמונה הזאת לא תתן מעצר לחפש רוחנו, ולא תתנגד מכל וכל לדתי התהפכות נפשנו, ולבטחון, ונותר גם כן לחזקה ודאית, כי בוא יבוא עת שבה נפשנו חפשית מחבלי הגוף אשר הוא בית כלא לה, תוכל לעשות לה ציור שלם על הוית האל ועל מדותיו. ואולי האושר הרוחני הזה העולה על כל יתר הטובות, הוא השכר העליון אשר למחכה לו צפוי האל בחיי נצח, כי כל הטוב אשר יעשה האדם בעולם הזה, עולם המעשה, בשמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט, אינו כי אם אמצעי להיות לו חלק לעולם הבא התגמול, ר״ל להשלים את נפשו ולהכינה לעלות אל המדרגה העליונה ואל היתרון הזה אשר אמרנו. על כן אם נחשוב הדבר מצד זה, שכלנו מוכרח לקבל, כי אם נניח האדם כמצוי מחובר מגוף ונפש ומוגבל מצד גופו כאשר הוא באמת, והאל כמצוי בלי גבול ותכלית ומפשט עד אין סוף, והדברים האלה אי אפשר שלא להניחם או להניחם על דרך אחרת בלי הכחשת הויתנו ושכלנו, נניח גם כן שאי אפשר צרוף אחר לאדם עם אל לא עתה ולא לעולמים עם כל מצער שלמות האדם, כי אם זה שאמרנו, ר״ל האמונה במציאותו בלי התנגדות עם דתי התהפכות שכלנו, אך גם כן בלי יכולת לנצח בעולם הזה להשיג ראיות ודאיות והנדסיות כל כמה שהרוח מחוברת עם הגוף. ואם נראה שעל ידי הלמוד והשכל יתפשטו המדעים האלה, כי הציור שאדם חשוב, המתאוה להשלים את נפשו, יעשה לעצמו מהאל בלי ספק אינו דומה כלל לציור שיעשה לו ממנו איש בור וחסר לב: הדבר הזה לא בלבד לא יכחיש את דברינו, כי גם להפך יחזקם ויאמתם, כי אין כח המרכיב הציורים שוה בכל בני אדם, ומצב נפש משכלת וציוריה על כל דבר ודבר, ובפרט על העצמים המפשטים, הם משונים ממצב נפש רבער וציוריה, ואם הבנת הוית האל אינה אפשרית כי אם לעצם מפשט מכל וכל, כמו לנפש אדם אחרי הפרדה מן הגוף, יוצא מזה כי איש חכם, ר״ל נפש יותר מפשטת, תוכל גם בהתחברותה עם הגוף, להשיג על מציאות והוית האל ציורים יותר שלמים אשר יקריבוה, אף כי מעט מזער, אל ההבנה הודאית אפשרית לה בשלמות כי אם בהפרדה מן הגוף אשר הוא לה מכשול

ובית כלא. דרך משל תהיה נפשנו בגופנו ככח ההתפשטות וההצטמצמות המתחבא בטס דק וכפוף של ברזל מזוקק; כח זה יוכל להתרבות בברזל על ידי זקוקו, אבל כמו שיש לכח הנזכר גבול מצד הברזל אשר בו היא דבוק, כן יש לזקוק נפשנו ולשלמותה גבול נמרץ מצד הגוף עצמו שעל ידו פיעלת הנפש בהתחברותה עמו; הגבול הזה הוא המונע ממנו הציורים השלמים והפעולות השלמות על כמה ענינים בכלל ועל הבנת מציאות האל והויתו בפרט.

אבל אם מצד גופנו אנו מוגבלים להשיג ציור שלם על מציאות האל עד כי לא נשאר לנו כי אם להאמין בה, דבר שהוא מבקש ממנו לטובתנו, כי בלתי האמונה הזאת ואמונת הגמול והעונש הקשורה בה לא יהיה עוד הבדל בין טוב לרע ובין צדיק לרשע, ועל כן לא תהיה שום תקוה ואחרית להויתנו ויאבד גם ערך טובות העולם הזה, אשר אינן טובות כי אם בשביל שעל ידיהן נוכל להשיג טובות עולם הבא בלתי אפשריות אם נכפור במציאות האל; מצד נפשנו אפשר להגיע אל גמרי משפט המסכימים עם אמונתנו זאת, ונותנים לנפשנו השקט ושלוה אשר לריק ניגע להשיג על ידי החקירות בלתי מועילות להכין הדבר על בריו, מה שאי אפשר מפני כל הסבות שזכרנו. ואמנם לא בלבד אין בידנו לכחש אפשריות הוית כל אחת מהמדות בפני עצמה שבללות; ושלמותן לא תמצאנה כי אם באל עצמו, כי גם מוכרחים אנו להניתן אם לא נאבה לכחש גם הויתנו כמו שאואיל לפרש. השכל הטבעי יוכל להבין דבר אמת על ענין מהענינים גם בארם אשר לא נתפשט שכלו כרך, על דרך כל כך שלם, עד כי גם האיש היותר מלא חכמה ודעת לא יבינהו ולא ישיגהו יותר ממנו, ובדברים האמתיים האלה יאמין באמונה שלמה כל האדם אף אם אי אפשר להביא ראיות ולתת מופתים עליהם אי להפילם דרך טבע תחת חושינו; ולפיכך למדוני הפילוסופים היותר משבחים ומפארים כי אם תולד בשכלנו אמת כזאת המסכמת עם דתי הטבע וההגיון והמקובלת מכל האדם, זו היא ראיה נצחת על הויתה, אף אם אין בידינו נסיונות ומופתים על דרך הויתה, זמנה ומקומה. דרך משל אם נניח שעל ידי כח הפועל על קצה מטה מוסעד בטבורו אפשר להרים משא המונח על קצה המטה האחר, וברבות הכח נוכל להרבות המשא, אז אם יהיה אורך המטה כפול ומכופל מצד כח הפועל גם בלי הרבית הכח יוכל המשא להיות גם הוא כפול ומכופל אם מצדו ישאר המטה כאשר הוא בתחלה; שכלנו יוכל להניח גם כן על הדרך הזה, כי על ידי מטה קבוע מוסעד במקום ראוי, כח קטן שבקטנים יוכל להרים כל משא שבעולם אפילו גלגל העולם עצמו, ואף על פי שאין כן האפשר לעשות הנסיון הזה, האמת הזאת נראית לשכלנו כדבר בלתי מסופק ולא כבריאת כח הדמיון, כן יאמין כל האדם כי אין גבול וסוף לזמן ולמקום אף על פי שאין בידנו להביא ראיה על זה, ולא יפול בלב איש להכחיש נצחיות האמת והמוסר וההובות אשר תצאנה מהם. על דרך זה אם נניח אפשריות כח המדע, ואין בידנו להכחישה מי יוכל לעכב

התפשטות ציור הכח הזה לכל מה שאפשר להיות ידוע בזמן עבר, הוה ועתיד על הדרך היותר שלם, והיא החכמה העליונה אשר אין הויתה מתנגדת לשכלנו. כן יהיה הדבר אם בהניחנו היכולת נניח גם כן התפשטות ציור הכח הזה עד שנבוא אל כח כל יכול, וכן בכל מדה ומדה שאנו מוכרחים ליחס לאל על הצד היותר שלם. ולא בלבד הוית כל אחת מן הכחות האלה היא אמת בפני עצמה, כי גם האחת תהיה תולדה הכרחית לאחרת וזו אי אפשרית בלי זו ושלמות האחת הכרחית לשלמות חברתה, וזה נראה ממה שנבוא תמיד אל התולדה עצמה אם נתחיל הגיוננו במדה זו או בזו, והתחברותן יחד וצריכותן זו לזו הוא יחוד שאין יחוד כמותו בעולם, ובשביל שלמותן והתפשטותן לא יארעו בהן ממאורעות הגופות, ואין שום דבר יכול לגרום בהן שנוי. ועתה אם הדבר כן מה יעכבנו להניח כי קשר כל המדות האלה על הדרך היותר מעולה ושלם בתם ובישר הוא המצוי עצמו אשר אנו קוראים בשם אל, הוא סבת כל הסבות ועלת כל העלות מקור כל ההויות, אשר אם אי אפשר לנו להשיגו בשלמות בעוד שנפשנו קשורה בגופנו, יש ביכלתנו להקריב עצמנו אליו על ידי התהפכות כל כחות נפשנו המשכלת אשר היא המאור הגדול שבתוכנו, הרוח הטהורה אשר נפח באפנו כדי שנוכל להרים עיני שכלנו אליו ולהדמות אליו. ותהיה זאת המגמה העליונה אשר אליה נשא לבבנו לבוא אל האושר העליון אחר פרידתנו מן הגוף להתדבק אליו, ר״ל להבין ולהשיג בשלמות הנאותה לנו ולמעלתנו מציאותו והויתו, כי אין בכח שום מצוי להשיג ולדעת אמתת הבורא כמו שהוא יודע עצמו.

הצ׳ **יצ״חק** ס״ט.

פה טריאסטי יע״א יום ר״ח אדר ראשון אשר
בו הלך לעולמו זה חמש ועשרים שנה כבוד
מורי אבי ועטרת ראשי ר׳ **משה** זלה״ה.
בנה מצות ה׳ ברה „מאירת״ עינים לפ״ק.

לתולדות עיר ווילנא.

מלואים להספר „קריה נאמנה" להרש"פ.

בין גנזי ישראל ואוצרי הכתבים העתיקים אשר פה אמשטרדם [1], מצאתי מטמון יקר כ"י עתיק יומין הנוגע לתולדות קריה העתיקה והמהוללה ק"ק ווילנא יע"א, ולפלא בעיני כי החכם והחוקר הגדול ר' ש"י פין ז"ל אשר כתב את תולדות עיר ווילנא זכרון בספר „קריה נאמנה" לא הזכיר אדות המכתב הזה ונעלם ממנו כל המעשה והענין המובא פה:

[2]) „אגרת אשר שלחה עדת אמשטרדם לר' אלי' ברעסלויא.

„בעה"ש עש"ק י"ג אלול לסדר ולפרט ו„ברכך „ולך „תהיה „צדקה לפ"ק.

„יפה פרי תואר זית רענן יוסיף בסדר [3]) עליון, בצל שדי יתלונן, דדהיל „הטאין ומוקיר רבנן ואיהו גופי' צורבא מרבנן ה"ה האלוף הראש והקצין „המפורסם הגדיב ושוע כשר וצנוע פו"מ התורני כש"ת מוהר"ר אלי' [4]) „סג"ל נר"ו ואור תורתו לעד יהי' זורח יציץ ויפרח כגן פורח ורוב שלום עד „בלי ירח אכי"ר.

„אחרי דרישת השלום כמשפט ליראי ה' אותיותינו אלה בלבתן ילכו „להודיע במעון קדשו כי זה ימים לא כביר עברו עלינו והגיעו למחננו שלוחי „דרחמנא אשר בידם מגילת קינות מק"ק ווילנא קריה נאמנה ופתחו להם שערי „העזרה בצרה בסך ארבע מאות זהובים הולאנדים כדי להחזיר העטרה לרושם „בית אלקינו בבנין בהכ"נ המפוארה וגם בתי מדרשות אשר ספו תמו ברגע „בלהב הבערה [5]) וגם מנהיגי ק"ק ספרדים הפליאו חסדם במתנת ידם סכום

[1]) אפריון נמצא לידידי הרה"ח ר' שאול אייב הורוויץ, כי הוא הראני את הכ"י הזה.

[2]) הדברים הכתובים פה העתקתי מגוף הכ"י מלה במלה ובמקום אשר מצאתי לנכון להעיר העירותי עליו.

[3]) אולי צ"ל, יושב בסתר עליון, כלשון הכתוב.

[4]) מי הוא זה ר' אלי' ברעסלויא אשר אליו פנתה קהלת אמשטרדם בדבר גדול כזה לא אדע על נכון. הרב הח' ר' שאול אייב הורוויץ העיר כי אולי הוא ר' אלי' מיילעס פרנס ומנהיג בווילנא בשנת תק"י ונבחר מארבע ארצות כמובא בספר „קריה נאמנה". או אולי הוא ר' אלי' פעפעס גברא דלא מקבל עלי' למותי' דרבנן ואית לי' דהבא פריכא; אמנם ממכתב הזה אשר שלחה לו עדת ישראל פה נראה כי מקום מושבו לא הי' בווילנא כ"א בברעסלויא והשם ברעסלוי לא שם משפחתו הוא כי אם שם עירו, ואולי הי' לו מסחר בווילנא, כאשר מצינו בספר הנ"ל כי הרב ר' זונדיל מווילנא הי' לו עסקים בברעסלויא בזמן המחלוקה, ובימים ההם ממשלת הקיסור עלס נסי' באלך והבידוואלר עלס גברא וע"כ פנתה הקהלה פה בבקשה כזאת לאיש ידוע בברעסלוי כי ישלח את הכסף לתעודתו.

[5]) ע"ד השרפה אשר היתה בווילנא בשנת תל"ה הביא גם הרש"ף בספרו „קריה נאמנה".

„מאה והמשים זהובים הולנדיש לצורך בנין בהכ״נ ובהמ״ד בק״ק הנ״ה, וזאת „הורת המנחה העולה לסך חמש מאות והמשים זהובים הולנדיש ביחד את „אשר אנחנו שולהים פה ע״י ה״ב על מע״ב עצמו גיצעג ע״י התנו כ״ה זעליג „כ״ין מסך רפ״ד רט״י והצי ע״י גבאי צדקה דקהלתנו אונדאסירט למעלתו וכבוד „תורהו כי גם מתמול שלשום ידענו את יקר תפארת גדולתו כי חפץ חסד הוא „להיטיב לכל מבקש טובתו גם עתה לא ימנע הטוב וענתה בו צדקתו להודיע „לבני ק״ק ווילנא כי יש תחת יד קרשו סך הנ״ל אשר מקהלתנו להם מנחה „שלוחה ותהי רוחם נוחה ומעכ״ת בחכמתו ועוצם בינתו לא ימסור מעות הנ״ל „לבני ק״ק ווילנא עד אשר ינתן לו מהם שובר או קויטונג על קבלת המעות מן „ה״י אב״ד הקהלה ומכל הפרנסים ומנהיגים ובפרטות מן האלופים ממונים אשר „מכ״ת יכיר התימת ידיהם בידיעה ברורה כרת ובשורה למען נדע כי תעלה „ארוכה מזור ותרופה להרבות בה״מ ובהכ״נ השרופה ונבנתה על תלה ובמקום „רעדה תהא גילה, כי ע״י כן נמסר מעות נדבה הנ״ל בתהלה, ובאופן אחר הם „נכנסו בספק אשם מעילה, וכרון א׳ עולה לכאן ולכאן כי ימחול כת״ר להיות „מזכי שטרא לבי תרי ליקח שני שוברים מק״ק הנ״ל בחתימת ידי הנאמרים. „האחד הנכון לקהלתנו על קבלת ד׳ מאות זהובים הנזכרים ומשנה לק״ק „ספרדים, על קבלת סך ק״ן זהובים, הכל באר היטב דבר דבור על אפניו ומי „יודע מתי תבוא לידינו יום הגמול לשלם בתשלומי כפל בטובה לזמנו כי אז „ינוח לנו לברך שהשמחה במעונו, נוסף על משכורתו תהא שלמה מאת קונו „יעש עמו אות לטובה במעשהו בקדש ובחיל ליפוש וליסגי בבנין ובני בנין כרב „הונא ורב חייא [6]) עד כי יתהפו עדנא וזמני ולשלום אין קץ.

„דברי הכותב והחותם בפקודת הפרנסים קצינים מנהיגי קהלתנו המעטירה „פה אמשטרדם הבירה. אין זה לקט אלא שכחה שימחול מכ״ת לשלוח לידינו „השני שוברים תיכף אחר קבלה ובפרטות לק״ק ספרדים כדי להראותם שנשלח „מעות נדבתם למקום הראוי למען יתמידו לגמול חסד ולנדב פעם אחר לעת „הצרך ודי להכם במותו. גם ימחול ששובר האחד השייך לקהל ספרדים שיהא „כתוב בכתב ויש״י למען יוכלו לקרוא הכתב בלי מתורגמן ושלום תנינא״.

ע״כ מדברי הכ״י, המכתב הזה נשלח מאמשטרדם ביום י״ג אלול שנת תצ״ה והמנחה נתאחר זמן עד כי בשנת תצ״ט ח׳ טבת לסדר „כי ארוני״ שלחו הפרנסים מכתב שני לר׳ אליהו בריסקויא כי יבקשו להודיעם אם קבל את מכתבם הראשון בצירוף שטרי הכסף. המכתב השני כתוב ג״כ באותו הכ״י אבל חשבתי למותר להעתיקו יען תכנו כתכן המכתב הזה.

ישכר בער באקאלסקי.

אמשטרדם יום י׳ עש״ק ג׳ כסלו תרנ״ב לפ״ק.

---

[6]) כלומר בכון וכקיים.

——◇※◇——

שִׂיחוֹת חַיּוֹת וְעוֹפוֹת

מאת אברהם יעקב פאפירנא.

א.

1.

הַפְּרוֹגְרִים, הַצִּוִילִיזַצְיָה, הַהַשְׂכָּלָה —
לָהֶם צָמְאָה נַפְשִׁי, שְׁאֵרִי וּלְבָבִי כָּלָה!
—קָרָא סוּס צָעִיר בְּעֹז רִגְשֵׁי נֶפֶשׁ
בְּחֶבְרַת מֵרֵעָיו אֵצֶל הָאֵבוּס בָּרֶפֶת—
שָׁלשׁ־אֵלֶּה מוּסְדֵי תֵבֵל הֵם, עַמּוּדֵי הַחַיִּים
וּבִלְעָדָם אַךְ תֹּהוּ וָבֹהוּ, אַךְ שֹׁד וְקֶרֶץ;
לְכָל שֵׁבֶט וּמִשְׁפָּחָה מִיָּדָם קַרְנַיִם
מִסּוּס מִבְחַר הַיְקוּם עַד בְּהֵמָה וָשֶׁרֶץ.

2.

תְּנוּ כָבוֹד לְהַשְׂכָּלָה, כִּרְעוּ לָהּ בֶּרֶךְ!
הִיא בְּמַיִם תָּסֹל מְסִלָּה, בְּצִיָּה—דָּרֶךְ;
מִדְבָּר וַעֲרָבָה תָּשִׂים לְמַעְיַן גַּנִּים,
וְקוֹץ, סִלּוֹן וְדַרְדַּר—לִפְרָחִים וְשׁוֹשַׁנִּים;
הִיא לְכָל מַדְוֶה צֳרִי, רְפָאוּת לְכָל פֶּגַע
תָּסִיר כָּל מוּם וְדֹפִי, תְּחַזֵּק כָּל בֶּדֶק
תְּבַעֵר כָּל כֶּתֶם וְחֶלְאָה, תַּרְחִיק כָּל נֶגַע
תְּזָרַע אַךְ אוֹר וָיֶשַׁע, אַךְ חֶסֶד וָצֶדֶק.

3.

שׁוּרוּ נָא, אַחַי, זֶה הָאֵבוּס, זֹה הָעֲגָלָה
גַּם בָּהֶם הֲלֹא תִרְאוּ פִּלְאֵי הַהַשְׂכָּלָה—

הַבִּיטוּ אֶל זֶה הָרֶסֶן, זוּ הַמַּרְדַּעַת,
הִתְבּוֹנְנוּ אֶל אֵלּוּ הָאֲסוּרִים אֶל זֶה הַשּׁוֹט
בְּכֻלָּם אַךְ תִּרְאוּ עֵצָה, חָכְמָה וָדַעַת,
כֻּלָּם כְּלִילֵי יֹפִי, מְלֵאֵי נֹעַם וָהוֹד
כֻּלָּם מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת מַעֲשֵׂה צַעֲצוּעִים
לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת, לְעֹנֶג וּלְשַׁעֲשׁוּעִים.

4.

הַבִּיטוּ אֶל זֶה הָרַכָּב יוֹשֵׁב עַל גַּבּוֹ—
הֵן בֶּן־אֵירוֹפִּי, אִישׁ נִמּוּס וְצוּרָה!
אָמְנָם כֵּן! שׁוֹט בְּיָדוֹ וְרֶסֶן בִּלְחָיֵינוּ
אֲבָל יָדַע עֵת לְכָל חֵפֶץ מִדָּה וּמְשׂוּרָה;
יָדַע פֶּרֶק בְּשִׁיר, דְּבָרָיו בְּנַחַת נִשְׁמָעִים,
גַּם חָגוּר אֵפוֹד בַּד, מְעִילוֹ זְהַב פַּרְוָיִם,
וּבְגָדָיו—מִכּוֹבָעוֹ עַד בָּתֵּי הַיָּדַיִם—
כֻּלָּם אוֹמְרִים כָּבוֹד, כֻּלָּם פְּלָאֵי פְלָאִים.

5.

חֲזוּ נָא מַה־יָּפוּ פַּרְסוֹתַי בִּנְעָלִים,
זְנָבִי הָדוּר, קָצוּץ בְּמִסְפָּרַיִם;
שַׂעֲרוֹתַי תַּלְתַּלִּים בְּהוֹד מְסֻלְסָלִים
וְעַל כְּתֵפַי רִקְמָה מֵאֵטוּן מִצְרַיִם.
גַּם הַתּוֹרִים עַל לְחָיַי וְהָעֲנָק עַל הַגַּרְגֶּרֶת
הֵן עָלַי יִשְׁפְּכוּ יֹפִי וְתִפְאֶרֶת,
יַרְהִיבוּ עֵינַיִם, יְשִׂימוּנִי לִבְחוֹר מֵעָם
לְקַאוַואלֶיעֶר, קָאם אִיל פָא וּגַאלַאנְט אָם.

6.

הֲלֹא גַם צָרְפָתִית אֶשְׁמַע וּלְשׁוֹן כָּל הָאֲרָצוֹת,
גַּם לִרְקוֹד לָמַדְתִּי: מַאזוּר, לַאנְסִיֶע וְקַאדְרִיל,
גַּם לִכְרוֹעַ וּלְהִשְׁתַּחֲוֹת, כְּהָרוֹקְדוֹת הַנַּעֲרָצוֹת;
וּבְקָפְצִי בְּתָא הָרָצִים מִבַּעַד לְעָגִיל,
אוֹ בְצֵאתִי שָׁמָּה בִּמְחוֹלוֹת הַמַּחֲנַיִם
יָגִיל הָעָם יָרִיעַ אַף יִמְחָא כַפַּיִם
וּמִכְתְּבֵי עֵת יִתְּנוּ לִי כָּבוֹד וְתִפְאֶרֶת
וְיָחֹקוּ שְׁמִי לָעַד בְּעֵט בַּרְזֶל וְעֹפֶרֶת.

7.

אַךְ מַה לָנוּ וְלִתְהִלּוֹת הָרֶדַּקְטוֹרִים
—הֲלֹא הֵמָּה כְּרַבָּנִים אַךְ בִּמְחִיר יָדֵינוּ—
קִרְאוּ דִבְרֵי הַיָּמִים, בִּינוּ בַסְּפָרִים,
אוֹ עַל מְרוֹמֵי שְׂדֵי קֶטֶל עֲלוּת הָהִינוּ;
אָז תִּרְאוּ מַעֲשֵׂי הַסּוּס וְעֹז גְּבוּרוֹתָיו
חֵיל מָתְנָיו, אֹמֶץ לִבּוֹ וְאוֹן פַּרְסוֹתָיו;
שְׂדוֹת וַטֶרְלָא וְאוֹסְטֶרְלִיץ תְּהִלָּתוֹ יַבִּיעוּ
גִּבְעוֹת קֶאנִיגְסְגְרֶץ וְסֶדָן כְּבוֹדוֹ יַשְׁמִיעוּ.

8.

כִּי בְשָׁמְעוֹ קוֹל שׁוֹפָר וּבַהֲרִיחוֹ מִלְחָמָה,
קְרָבָיו כַּסִּיר יִרְתָּחוּ יִשָּׂאֵף נְקָמָה;
יִשְׁכַּח רַעְיָה וְשֵׁגָל, יֵצֵא כֻּלּוֹ חוּצָץ,
יִדְרוֹךְ אוֹיֵב וְיִרְמוֹס, יְרוֹצֵץ אַף יְפוֹצֵץ.
אָמְנָם גַּם הַנִּבְכָּל בְּיָמָיו בִּגְבוּרָה נֶאֱזָר,
נוֹדָעִים לְשֵׁם גַּם נַפּוֹלֵיאָן פְּרִידְרִיךְ וְצֶזַר—
אֲבָל גִּבּוֹרִים הָיוּ בְּיָשְׁבָם עַל גַּבֵּינוּ
וְנִזְרֵי נִצְחוֹנוֹתָם יַעַטְרוּ אַךְ רָאשֵׁינוּ.

9.

לָכֵן כָּבוֹד יָשִׂימוּ לְסוּס, כְּזָקֵן כְּנַעַר,
הַכִּירוּ חֵן עֶרְכּוֹ וּמְחִירוֹ עָלָה בַּשַּׁעַר;
מְלָכִים אֵלָיו יִדְרְשׁוּ, יְפַזְּרוּ אוֹצָרוֹת
לְהַרְבּוֹת סוּסִים לְיוֹם קְרָב וַעֲבָרוֹת;
כָּזֹאת עָשָׂה גַּם שְׁלֹמֹה הֶחָכָם בָּאֲנָשִׁים
וַיֶּאֱסֹף סוּסִים לָרֹב, רֶכֶב וּפָרָשִׁים;
וּבִיסְמַרְק גַּם הוּא חָכָם וְיוֹקִיר סוּס מְפֹּז,
כִּי יָדַע אֹמֶץ רוּחוֹ יָדַע כֹּחוֹ כִּי עָז.

10.

מִי מִלֵּל זֹאת לַאֲבוֹתֵינוּ בְּהָקִיץ אוֹ בַחֲלוֹם,
כִּי נִלְקַח אַחַר כָּבוֹד, כִּי נָבוֹא עַד הֲלוֹם!
מֶה הָיוּ הַסּוּסִים בְּדוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים?
אַךְ אַבִּירִים וְיוֹגְבִים, מִדַּעַת נְעוּרִים;
אֵין מֵלִיץ אֶחָד, אֵין גִּבּוֹר בֵּין הַקַּדְמוֹנִים
וְאִם אָנוּ כִּבְנֵי אָדָם, הֵמָּה כַּחֲמוֹרִים;
סוֹקְרַט, אַפְּלְטוֹן, אַרִיסְטוֹטֶל וְכַדּוֹמֶה
לֹא הִגִּיעוּ לְקַרְסֻלֵּי בַר בֵּי רַב דְחַד יוֹמָא.

11.

אָמְנָם יְפָאֵר וִירוֹמֵם הָמֵרוּס בְּשִׁירָתוֹ
(מִי מִמֶּנּוּ עַתָּה הַסּוּסִים הַבַּלְשָׁנִים
לֹא קָרָא סִפְרֵי הָרוֹמָאִים וְהַיְּוָנִים?)
אֶת סוּסוֹ שֶׁל אֲדִיסֶאוּס וְעֹז גְּבוּרָתוֹ,
בַּהֲצוּתוֹ עַל בִּירַת פְּרִיאַם עִיר טְרוֹיָה;
אַךְ הוּא מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ מֵרֹאשׁוֹ וְעַד זְנָבוֹ,
וְאוּלַי לֹא הָיָה וְלֹא נִבְרָא רַק מָשָׁל הָיָה:
הֲלֹא יָדַעְנוּ כִּי מֵיטַב הַשִּׁיר כְּזָבוֹ.

12.

נודע לשם סוסו של המקדוני בוצפל,
אך הוא יחיד בדורו ויוצא מן הכלל.
ובין משוררי קדם יהלל הסוס פגס —
התדמו כי היה משורר? חלילה וחס! —
משוררי פרנס רק רכבו על גבהו,
אך מרוח שירתם לא אצלו עליהו.
סוסים משוררים כאלה בינינו היום לרב,
אך מי יקרא חרוזיהם? מי יפקדמו לטוב?

13.

הוי, בקראי בספר תולדות ארבע הרגלים
או אם אזכור חיי אבותי יוצאי מצרים[1]
לבי כחלילים יהמה, נפשי נאנחה:
הה נדמה נדמו כלם מבלי הדעת!
אף כי חסידים היו, זכרונם לברכה,
כפרתו של רבי אליעזר לשם נודעת,
כחמורו של פנחס בן יאיר מאור עינינו
וכאתונו של בלעם זכותה תגן עלינו!

14.

כי מה־תועיל חסידות ויראת שמים,
אם אין דעת העולם, דעת החיים?
וירא אדם־בן־קוץ, הערום מכל הנחשים,
כי תמימי לב המה, בוערים וסכלים,

---

[1]) מצרים — ארץ תולדת הסוסים ומשם הובאו ליתר הארצות כנראה בכמה מקומות בספה״ק: ולא ישוב העם מצרימה למען הרבות סוס (דברים י״ז ט״ז), ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים (מלכים א׳ י׳ כ״ט) ומצרים אדם ולא אל וסוסיהם בשר ולא רוח (ישעיה ל״א ג׳). —

וַיָּשֶׂם רֶסֶן בִּלְחָיֵיהֶם וַיַּאַסְרֵם בַּחֲבָלִים;
וּמְגִי אָז עֲבָדִים הָיוּ לַאֲדוֹנִים קָשִׁים,
לַעֲבוֹד בְּזֵעַת אַף לִשְׂבַּע עָמָל וָכַעַס,
וּכְאִלּוּ אָכְלוּ בְעֵדֶן מִמִּסְפָּא הַדָּעַת.

15.

לֹא יָדַע רַחֵם הָאָדָם, הֶחָכָם לְהָרַע,
וַיַּכְבִּיד אַכְפּוֹ עַל הַסּוּס בְּחִיר הַשָּׁמַיִם,
לַחֲרֹשׁ לִזְרוֹעַ, גַּם לָשֵׂאת מֶשֶׁךְ הַזָּרַע,
לָדוּשׁ לִטְחוֹן לְהַסִּיעַ אַבְנֵי רֵחַיִם;
אֶת כָּל עִזְבוֹנוֹ וּמַעֲרָבוֹ שָׂם לוֹ עַל שֶׁכֶם,
(וְכָל זֶה בְּלֶתֶךְ שְׂעוֹרִים אֶחָד וּבִפְתוֹתֵי לֶחֶם!)
וּבְמוֹת הַסּוּס פָּשַׁט עוֹרוֹ מֵעָלֵיהוּ,
וַעֲצָמָיו וּגְרָמָיו הִשְׁלִיךְ לְכַלְבֵּי עֲבָדֵיהוּ.

16.

אֲבָל אַךְ נָגַהּ אוֹר הַהַשְׂכָּלָה עָלֵינוּ,
סָר שֵׁבֶט הַנּוֹגֵשׂ, נִשְׁבַּר עוֹל סֻבָּלֵנוּ;
כִּי צֶדֶק מְכוֹן כִּסְאָהּ, חֶסֶד הֲדוֹם רַגְלֶיהָ;
הֵן מְכוֹנַת הַקִּטּוֹר שָׁמָּה וַהֲמוֹן גַּלְגַּלֶּיהָ
תַּפְקִידֵנוּ הִיא תְמַלֵּא וּמְלַאכְתֵּנוּ תַעַשׂ,
הָאֳנִיָּה הַהִיא הַצָּפָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם
וְהַלוֹקוֹמוֹטִיף הַזֶּה הָרָץ בְּשָׁאוֹן וָרַעַשׁ
הֵמָּה יִשְׂאוּ עַתָּה מַשָּׂא סוּסִים רִבּוֹתַיִם.

17.

וּבִרְבוֹת הַיָּמִים וְתִמָּלֵא הָאָרֶץ דֵּעָה,
וְתִמָּחֶינָה מִפָּנֵינוּ הַמְּצוּקָה וְהַיְגִיעָה,
מַלְאָכֵינוּ יִהְיוּ רוּחוֹת, מְשָׁרְתֵינוּ אֵשׁ וְעָשָׁן,

שְׂרָפִים עָפִים וְאוֹפַנִּים יְמַלְאוּ פְּקֻדּוֹתֵינוּ
וַנַּחְנוּ נָפוּשׁ כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק, כְּפָרוֹת הַבָּשָׁן;
גַּם בְּאֲהָבִים נִשְׁגֶּה נָלִין בֵּין שְׁדֵי אֲהוּבוֹתֵינוּ;
כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הַסּוּס,
גַּם בְּעוֹרְקָיו יִזַּל דָּם, גַּם לוֹ רֶגֶשׁ וְחוּשׁ.

18.

אָז תָּבֹא עֵת הַזָּהָב, עֵת עֹנֶג וְנַחַת,
וְכָל יְצוּרֵי עוֹלָמִים יִחְיוּ כְּמִשְׁפָּחָה אַחַת,
בְּאַהֲבָה אַחֲוָה וְרֵעוּת אֵין יוֹצֵאת וּצְוָחָה
אֵין שִׂנְאָה, אֵין תַּחֲרוּת אֵין יָגוֹן וַאֲנָחָה;
חֻקָּה אַחַת וּמִשְׁפָּט אֶחָד לָעֵז וַחֲמוֹר,
לְכֶלֶב, אָדָם וּזְאֵב, לַחֲזִיר, כֶּשֶׂב וְשׁוֹר.

19.

חֹפֶשׁ וּדְרוֹר יִקָּרֵא גַּם לְמִין הַיָּפֶה,
לֹא עוֹד יֵחָשֵׁב לְמִין הַחַלָּשׁ וְהָרָפֶה;
עַל נָשֵׁינוּ לֹא נִדְרוֹךְ עוֹד בְּרֶגֶל גַּאֲוָה,
גַּם לִכְלֵי מִשְׂחָק לֹא תִהְיֶינָה עוֹד וּלְרַאֲוָה
שְׁאֵרָן וּכְסוּתָן לֹא נִגְרַע—גַּם עוֹנָתָן,
וּבְנוֹת חוֹרִין תִּהְיֶינָה בְּחֶפְצָן וְתַאֲוָתָן.
לֹא עוֹד אוֹמְנוֹת מֵינִיקוֹת, שְׁפָחוֹת וְטַבָּחוֹת
עוֹרְכוֹת דִּין תִּהְיֶינָה—רוֹפְאוֹת וְרַקָּחוֹת.

20.

גַּם לַיְּהוּדִים נִתֵּן לֶאֱכוֹל תֶּבֶן וּשְׂעוֹרִים,
וְלָלֶכֶת עַל אַרְבַּע כְּסוּסִים וַחֲמוֹרִים,
לִמְכּוֹר יַיִן שָׂרָף לִחְיוֹת כַּאֲדוֹנִים
לְהַאֲרִיךְ בָּעֶלְיוֹנִים וּלְקַצֵּר בַּתַּחְתּוֹנִים,

לִכְתּוֹב תְּפִלִּין וּמְזוּזוֹת וְרַבֵּי תּוֹרוֹתֵיהֶם
וְלָלֶכֶת בְּפּוּזְמָקָאוֹת בִּימֵי צוֹמוֹתֵיהֶם.
גַּם לְחֵיל הַצָּבָא נִקַּח מֵאֲצִילֵי יְרוּשָׁלַיִם,
אַף כִּי מְגִנֵּי לֵב הֵמָּה וּשְׁפְלֵי יָדַיִם.

21.

גַּם נַרְשֶׁה לִקְהָלָם לָמוּל אֶת בְּנֵיהֶם
וּלְהַכּוֹת אַרְבָּעִים הַחוֹטְאִים מֵעַמֵּיהֶם
אַךְ לֹא נָשִׂים שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים מִזַּרְעָמוֹ
לְמַעַן לֹא יִשְׁכְּחוּ חֻרְבַּן בֵּית אֱלֹהֵימוֹ.

* * *

לָכֵן זַמְּרוּ נָא אַחַי, לְהַשְׂכָּלָה זַמֵּרוּ!
לְמֵאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה שִׁיר וָשֶׁבַח עוֹרֵרוּ!
כִּרְעוּ בִּרְכַּיִם, סוּסִים, לְעֶמַנְצִפַּצְיָה,
קִרְאוּ הֵידָד! מַחְאוּ פַּרְסָה לְצִוִילִיזַצְיָה!!

ב.

22.

הֲקוֹלְךָ זֶה בְּנִי—קָרָא סוּס שְׁתוּם עֵינַיִם,
זָקֵן בָּא בַּיָּמִים כְּרוּת וּנְכֵה רַגְלַיִם,
מֵאֲחוֹרֵי הַפַּרְגּוֹד מֵאֲגַם בִּצָּה וָרֶפֶשׁ —
הֲקוֹלְךָ זֶה בֶּן־יַקִּיר אָנֹכִי שׁוֹמֵעַ?
מַה־תִּצְהַל תָּרִיעַ מַה־תִּשְׁתַּגֵּעַ?
וּלְשִׂמְחָה מַה זוֹ עֹשָׂה בְּאֻרְוָה וָרֶפֶת,
בְּכוֹר הָעֳנִי הָעַבְדוּת וְהָעֶגֹאִיזְמוּס,
בִּיוֵן מְצוּלָה בְּמִשְׁכַּן הַפּוֹפֶּרִיזְמוּס??

23.

„הַשְׂכָּלָה“, „פְּרוֹגְרֶס“, „צִוִילִיזַצְיָה“,
„מֵאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה“, „עֶמַנְצִפַּצְיָה“ —
רַק אִלְּמִים לֹא יִשְׂאוּ הַיּוֹם שְׁמוֹתָם עַל שְׂפָתָם
מִזִּקְנֵי הָעֵדָה עַד עַתִּיקֵי מִשְׁדַּיִם,
מִדִּפְלוֹמַט עַד הַיּוֹשֵׁב אֲחוֹרֵי הַכִּירַיִם,
מִקְּצִינֵי עָם עַד עֲנִיִּים הַמְהַפְּכִים בְּחֻרְבָתָם
לְכֻלָּם הַשֵּׁמוֹת הָאֵלֶּה קֶסֶם עַל שְׂפָתַיִם
כְּמוֹ יִרְאוּ גְאֻלָּה וּפְדוּת אוֹר וְחַיִּים.

24.

הַשְׂכָּלָה! אַךְ אַיֵּה הַחַיִּים, הָאוֹר וְהָאֹשֶׁר?
אַיֵּמוֹ הַשִּׁוּוּי, הַדְּרוֹר, הַצֶּדֶק וְהַיֹּשֶׁר?
נַעַר הָיִיתִי, בֶּן־יַקִּיר, גַּם זָקַנְתִּי
וְסוּס מֵאֲשֶׁר רְאוֹת עוֹד לֹא נֵחַנְתִּי;
סוּסִים עוֹדֶנּוּ, כַּאֲשֶׁר הָיִינוּ בְּדוֹר וָדוֹר,
סוּסִים אוֹכְלֵי עֵשֶׂב, עַם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר;
לֶחֶם אַבִּירִים לֹא נֹאכַל וּדְגַן שָׁמַיִם
תֶּבֶן נֹאכַל בְּאֵירוֹפָּה כַּאֲשֶׁר אָכַלְנוּ בְּמִצְרַיִם.

25.

גַּם מַדְוֵי מִצְרַיִם מֵעָלֵינוּ לֹא סָרוּ
וְנוֹסְפוּ עָלֵימוֹ מַכּוֹת לֹא שְׁעָרוּן קַדְמוֹנִים,
הָעֹל עוֹד עַל צַוָּאר, וְהַשְּׁבָטִים לֹא נִשְׁבָּרוּ,
וְרוֹכְבֵינוּ עַתָּה רָעִים מִן הָרִאשׁוֹנִים.
הָעֶגְלוֹן בִּימֵי קֶדֶם הָיָה יְרֵא שָׁמַיִם —
הוּא יָדַע צֶדֶק יָדַע כִּי יֵשׁ אֱלֹהַּ
יָדַע כִּי יֵשׁ דִּין וְחֶשְׁבּוֹן שָׁם בְּגָבֹהַּ —
לָכֵן יָדַע גַּם רַחֵם וְצַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים.

26.

גַּם לֹא הָיָה עוֹד לָאָדָם דַּעַת כִּמְלֹא נִימָא
לַעֲצוֹר בְּסוּסֵי מֶרְכַּבְתּוֹ בְּעָרְמָה וּמְזִמָּה,
גַּם שַׁלְטֵי גִבּוֹרִים לֹא הָיוּ לוֹ וּכְלֵי זַיִן;
מַקְלוֹ—קָנֶה רָצוּץ, כַּפַּיִם מֵעֵץ אוֹ עָנָף,
גַּם עֻלּוֹ גַּם רִסְנוֹ — כְּמוֹהֶם כְּאַיִן;
לָכֵן הָיָה מוֹרָא הַסּוּס תָּמִיד עַל פָּנָיו,
וְאִם הִקְשִׁיחַ לִבּוֹ, הִרְגִּיזוֹ בְּאִוַּלְתּוֹ,
הִפִּילָהוּ אָחוֹר וַיְרַיֵּין אֶת גֻּלְגָּלְתּוֹ.

27.

לֹא כֵן הָעֶגְלוֹנִים חֲדָשִׁים מִקָּרוֹב בָּאוּ,
הַבּוֹטְחִים אֶל חֵילָם וְאֶת אֱלֹהִים לֹא יִירָאוּ,
הַלְּבָרְלִים הָאֵלֶּה הַמַּטְרִיאַלִסְתִּים,
אוֹ מִבֵּית מִדְרַשׁ מַקְיַאוֶועלִי, הָעֶגוֹאִסְתִּים,
הָאֲחַשְׁתְּרָנִים הָאֵלֶּה בְּנֵי הָרַמָּכִים ...
הוֹי, בְּנִי, מַלְאָכִים רָעִים הֵם, שֵׁדִים מַזִּיקִים!
עֻלָּם—עֹל בַּרְזֶל, שׁוֹטֵיהֶם חֲרָבוֹת וּרְמָחִים,
וְהָעֲנָקִים עַל גַּרְגְּרוֹתֶיךָ—חֲבָלִים וַאֲזִיקִים.

28.

הָרַכָּב הַלִּבְּרָל יוֹשֵׁב בֶּטַח עַל גַּבְּךָ,
מְעִילוֹ הַבֶּרְלִינִי לֹא תָמִישׁ צַוָּארֶךָ,
וְרִסְנוֹ הַנִּפְלָא, מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָן מִבִּירְמִנְגְּהַם
יַכְאִיב לְחָיֶיךָ, יִפְצָעֵם עַד שֶׁפָּדִים;
וְשִׁבְטוֹ שֶׁנַּעֲשָׂה בְּפָרִיז עַל הָאֳבָנַיִם
יְרַעֵץ יִמְחַץ מִן הָרֹאשׁ עַד הָאֲחוֹרַיִם.
נַסֵּה נָא הִתְחַכֵּם לִשְׂטוֹת מִנִּי דֶרֶךְ
אָז יַרְאֶךָ אוֹתוֹתָיו, יַכְּךָ שׁוֹק עַל יָרֵךְ.

29.

אֳנִיּוֹת־קִטוֹר, מְסִלּוֹת־בַּרְזֶל וְטֶלֶפֹאן
הַטֶּלֶגְרַף וְיֶתֶר הַמְצָאוֹת הַזְּמַן;
לֹא בִּשְׁבִילְכֶם נִבְרְאוּ, סוּסִים נִדְכָּאִים!
כִּי כִּרְבוֹת חֵיל הָאָדָם כֵּן יִרְבּוּ תַאֲוֹתָיו,
וְאִם לֹא יִמְּצֵא לָכֶם עֲבוֹדָה בִּכְרָמָיו וְשְׂדוֹתָיו,
יְבִיאֲכֶם לִשְׂדֵה־הַהֲרֵגָה לְעֵמֶק רְפָאִים.
שָׁמָּה לִבְנֵי קְרוּפְּ מֶעססֶען תִּכְרְעוּ לַטֶּבַח,
וְאַתֶּם וְטַפְּכֶם תִּהְיוּ הַבָּשָׂר לַזֶּבַח.

30.

זֹאת חַטֹּאת הַיַּלְדוּת—הִיא תִרְאֶה לָעֵינַיִם:
עַל נְחֹשֶׁת קָלָל תִּשְׂמַח כְּעַל זְהַב פַּרְוָיִם,
כַּחַל וּסְרַק בְּעֵינֶיהָ חֵן וִיפִי הַגֵּו,
וּכְתוֹנֶת בַּד לָבָן—אֲצִילוּת וּבַר־לֵבָב,
כָּל הוֹנֵף וּמַחֲלִיק לָשׁוֹן—אֹהֵב וָרֵעַ
וְכָל תַּיִשׁ־זָקֵן שֶׁקָּנָה חָכְמָה וָדֵעַ
מִדּוֹת פָּרִיז—מִצְוֹת שֶׁהַזְּמַן גְּרָמָא
וּפְרִיצוּת וְקַלּוּת רֹאשׁ—הַשְׂכָּלָה רָמָה.

31.

„הַשְׂכָּלָה וּמִדּוֹת פָּרִיז"—מַה־לְּתֶבֶן אֶת הַבָּר?
„מַשְׂכִּיל אַבִּיר לֵב" הֲיֵשׁ מַיִם יְבֵשִׁים וְחֹם קָר?
הַהַשְׂכָּלָה תִרְדּוֹף צֶדֶק, אֱמֶת וֶאֱמוּנָה,
תּוֹרֶה אָרְחוֹת חַיִּים, תִּזְרַע דַּעַת וּתְבוּנָה.
הַהַשְׂכָּלָה מְקוֹר בְּרָכָה וּמַעְיַן חַיִּים,
אִם תְּטַהֵר הָרוּחוֹת תְּצָרֵף הַלְּבָבוֹת,
תְּזַכֶּה הַמַּעֲשִׂים וּתְזַקֵּק הַמַּחֲשָׁבוֹת,
אִם תְּפַתַּח הַמֹּחַ תִּפְקַח הָעֵינָיִם.

32.

אך בידינו, תחת שושנה עלה חח:
השכלתנו—לא השכלת לב ומח,
אך השכלת הקבה הזרע והלחים,
השכלת המעיל, הטורניור והמכנסים,
בצל החכמה חמדנו ומאורה רחקנו,
אכלנו קלפתה ותוכה זרקנו,
מכל הסדרים למדנו סדר נשים
ומכל הדינים - דיני נזיקין וקנסים.

33.

שוא נבאו לנו נביאים וחוזי חזיונות
משוררים ומליצים ומנצחים על שגיונות
כי אמת מארץ תצמח וצדק משמים,
כי תבא עת הזהב, עת אשר ונחת,
שוא מחוקקים חקקו חקי צדק, חסד וחיים:
השכלת עמי מערב העמידתם על אחת:
„האי עלמא כי הלולא „חטוף ושתה חטוף ואכול!"
„איש זרוע לו הארץ" הכח הוא הכל!

34.

„הכח הוא הכל", זה הוא פתגם הדור,
וזאת תורת הסוס ואידך פרושא זיל גמור!
(נותן זאת התורה אטטא פאן בסמרק איש תם
פאר הדור ותבניתו, נסיך הברזל והדם).
כלל גדול הוא באירופה: כל דאלים גבר,
לכן אם רפה לב וידים אתה וכחך צר
כף ראשך לשאת על וקבל באהבה יסוריך
ורצעו את אזנך ועבד תהיה כל ימיך.

35.

וְאִם בַּעַל נֶפֶשׁ אַתָּה אֹהֵב חֹפֶשׁ וּדְרוֹר,
פְּשׁוֹט עוֹרְךָ וּפַרְסוֹתֶיךָ גַּם זְנָבְךָ גְּזוֹר,
וּבִמְחִירָם קְנֵה חֶבֶל וְשִׂים מַחֲנָק לְנַפְשֶׁךָ,
אָז תֵּצֵא לַחָפְשִׁי חִנָּם תֵּצֵא בְגַפֶּךָ.
אַךְ אִם חָפֵץ חַיִּים אַתָּה, בְּנִי, לִרְאוֹת טוֹב,
הָסֵר מִלִּבְּךָ רִגְשֵׁי יֹשֶׁר, צֶדֶק וְחוֹב,
שַׁנֵּס מָתְנַיִם וּגְזוֹר עַל יָמִין וְעַל שְׂמֹאל,
רַק חֲזַק וֶאֱמָץ! חֲטוֹף וּשְׁתֵה חֲמוֹס וֶאֱכוֹל!

36.

חֲטוֹף וַחֲמוֹס! כִּי חוֹטְפִים וְחוֹמְסִים סְבִיבֶיךָ
לַאֲלָפִים וְלִרְבָבוֹת—מִימִינְךָ וּמִשְּׂמֹאלֶךָ,
מָרֵי נֶפֶשׁ כֻּלָּם, חֲגוּרֵי חֶרֶב, מְלֻמְּדֵי מִלְחָמָה
וְאַךְ רֶגַע תִּתְרַפֶּה יֹאכְלוּ מִגָּדִישׁ וְעַד קָמָה
וְאַתָּה תִּשָּׁאֵר בְּבֶטֶן חֲסֵרָה וְנִקְיוֹן שִׁנַּיִם
לֹא יָנוּד לְךָ אִישׁ, בְּנִי, בָּאָדָם וּבִזְאֵב,
גַּם הַלֵּל לֹא יְהַלְּלוּךָ לְתֹם וּנְקִי כַפַּיִם
סָכָל תִּהְיֶה בְּעֵינֵיהֶם עָצֵל וּמוּג לֵב.

37.

הַכֹּחַ הוּא הַכֹּל — וְכֹחוֹת הַסּוּס רַבִּים
כְּמִסְפַּר הָאֵבָרִים הַגִּידִים וְהָעֲצָבִים
וּמִצְוֹתָיו יִשְׁמְרוּ, זוּלַת כֹּחוֹת הַגּוּ,
גַּם כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ הָרוּחַ וְהַלֵּב.
כֻּלָּם מַלְאָכָיו הֵמָּה מְשָׁרְתָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ
נוֹתְנֵי צַמְרוֹ וּפִשְׁתּוֹ, חֶלְבּוֹ וְיֵינוֹ
כֻּלָּם כְּלֵי תַּשְׁמִישׁוֹ — אִתּוֹ וּמַחֲרַשְׁתּוֹ
גַּם כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ הֵמָּה חַרְבּוֹ וְקַשְׁתּוֹ.

38.

אַשְׁרֵי מִי שֶׁבָּא לְכָאן וְכֹחוֹ בְּפַרְסוֹתָיו
בְּשִׁנָּיו, צִפָּרְנָיו, קַרְנָיו אוֹ זְרוֹעוֹתָיו,
שְׁלָטֵי גִבּוֹרִים הֵמָּה—חֲרָבוֹת וְקַרְדֻּמּוֹת;
וְטוֹבָה מֵהֶם הַחָכְמָה—הִיא תִתֵּן עֹז וְתַעֲצֻמוֹת
כָּבוֹד, עֹשֶׁר וּנְכָסִים לִבְעָלֶיהָ,
אִם אַךְ יֵדַע לְהוֹסִיף פִּרְפְּרָאוֹת עָלֶיהָ:
מְעַט „גַּאוּת" מְעַט „עָרְמָה" מְעַט „עֶגוֹאִיזְמוּס"
כַּף אַחַת „עַזּוּת" וּמְלֹא חָפְנַיִם „שַׁרְלַטַנִיזְמוּס".

39.

וְטוֹבָה מֵחָכְמַת הָרֹאשׁ חָכְמַת הַפַּרְצוּפִים,
(הַיֹּפִי אָמְנָם מַתַּת אֵל לֹא חָכְמָה וְתוֹרָה
אַךְ יָקָר מִפְּנִינִים וְטוֹב סַחְרָהּ מִכָּל סְחוֹרָה)
הַיֹּפִי—אֶבֶן טוֹבָה, אֶבֶן הַפִּלוֹסוֹפִים
הַיֹּפִי הוּא כֹּחַ וָעֹז, הוּא מְצוֹדָה וָרֶשֶׁת
גַּם קְסָמִים בְּיָדוֹ, חִצִּים וְרִשְׁפֵּי קֶשֶׁת,
הַיֹּפִי יִקַּח לֵב וָנֶפֶשׁ, יִלְכֹּד מִבְצָר וָעִיר,
הַיֹּפִי יַפִּיל חֲלָלִים וִיקַרְקַר קִיר.

40.

כֵּן, בְּנִי, הַיֹּפִי הוּא כֹּחַ וּבְיוֹתֵר לְנָשִׁים,
הַיֹּפִי לָאִשָּׁה מַטֵּה אֱלֹהִים, כְּשָׁפִים וּלְחָשִׁים,
בָּם תַּעַשׂ הָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים וְתוֹלִיךְ שׁוֹלָל
מִזָּקֵן וּנְשׂוּא פָנִים עַד נַעַר וְעוֹלָל;
הַיֹּפִי הוּא אוֹצָר נֶחְמָד וְסַם חַיִּים
אִם תְּעָרֵב בּוֹ מְעַט „פִּרְכּוּס" מְעַט קְרִיצוֹת עֵינַיִם"
מְעַט „סִכְלוּת" מְעַט „עָרְמָה" מְעַט „פְּרִיצוּת וְקַלּוּת רֹאשׁ"
כַּף אַחַת „דְּבַשׁ וְחָלָב" וּמְלֹא חָפְנַיִם „לַעֲנָה וָרֹאשׁ".

41.

וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם הַכֶּסֶף; עִמּוֹ עֹז וּגְבוּרָה,
לוֹ הַנֵּצַח, הוּא כֹּחַ כָּל הַכֹּחוֹת כֻּלָּם;
בַּעַל הַכִּיס—בַּעַל בְּעַמּוֹ, הָאֲרִי שֶׁבַּחֲבוּרָה,
הוּא אֲדוֹן הָאָרֶץ וְגַם לַשָּׁמַיִם לוֹ הַסֻּלָּם;
לְרַגְלָיו תֻּכּוּ תּוֹרָה, חָכְמָה, יַחַשׂ וָיֹפִי,
הוּא צִנָּה וְסוֹחֵרָה, הוּא עוֹמֵד בַּפְּרָצִים,
הוּא סוֹלֵחַ לַעֲוֹנוֹת וְלַפְּשָׁעִים, מֵסִיר כָּל דֹּפִי
הוּא מְטַהֵר גַּם מַמְזֵרִים וְקֻפָּה שֶׁל שְׁרָצִים.

42.

גַּם רַבִּי מְכַבֵּד עֲשִׁירִים, גַּם הָאָב מֵרוֹמָא,
לָכֵן יַעֲנֶה הֶעָשִׁיר עַזּוּת, יֵלֵךְ רוֹמָה,
יִלְעַג לָרָשׁ, יִטְחַן פְּנֵי אֶבְיוֹן וְיָדוֹ בַּכֹּל,
יַעֲשֶׂה כָּל תּוֹעֵבָה—וְהַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל
יִפְרוֹק מִצַּוָּארוֹ עֹל הַדָּת וְהָאֱמוּנָה,
חֻקֵּי הַיֹּשֶׁר, הַצֶּדֶק, הַדַּעַת וְהַתְּבוּנָה,
יִלְעַג לְחֻקֵּי הַמְּדִינָה יִשְׂחַק לְ״שֻׁלְחָן עָרוּךְ״
וְכָל הָעָם יִקְרְאוּ אַחֲרָיו: ״קָדוֹשׁ וּבָרוּךְ!״

43.

בְּכָל קִנְיָנְךָ קְנֵה כֶּסֶף, כִּי הוּא הַכֹּל
וְאִם קְנוֹת לֹא תוּכַל—חֲמוֹס, גְּנוֹב וּגְזוֹל!
אַל תָּגוּר דִּבַּת עָם, אַל תִּירָא לִכְבוֹדֶךָ,
כִּי לֹא יָבוּזוּ לַגַּנָּב לֹא נִמְצָא בִּגְנֵבָתוֹ,
לוּ גַם אִישׁ הָרַג לְפִצְעוֹ וְיֶלֶד לְחַבּוּרָתוֹ
וְאִם אַךְ כֶּסֶף בְּכִיסְךָ וְזָהָב בְּאַמְתַּחְתֶּךָ
כָּבוֹד לְךָ יִתְּנוּ יַעֲנִדוּךָ זֵר תִּפְאֶרֶת
וִירוֹמְמוּךָ בִּקְהַל עָם בְּשַׁעַר עֲלֵי קָרֶת;

44.

גם לא ישאלו מאין בא העשר אליך?
מפסלתן של לחות או מחטאת העגל?
אם הונית, עשקת או השכת עמיתך?
אם לקחת מלוה על יד ופשטת רגל?
העברת על המכס? או שטרות זיפת?
או באת במחתרת, חמסת גנבת?
אם אך השכלת תת הכסף אל כליך —
קניתו במשיכה, זכית במקחך.

45.

גם חכם אז תהיה משבעה משיבי טעם,
גם יפי גם יפעה לך והדרת פנים,
בגדיך מפריז תביא, תלבש שני ועדנים
(כי ליודעי חן תחשב, תטעם נעם ומתק)
פיך ממלל רברבן, קולך—בגלגל הרעם,
אפך מגדל דוד צופה פני דמשק,
בטנך ערמת תבן סוגה במטבעות
והכל יקראוך: שר המאות, רב הדעות!

46.

לא מלוה ברבית אך בנגיד תהיה בעשרך
אלוף תקרא ובין נדיבים איתן מושבך
ועם נסיכי ארץ תשתעשע במנקה[1]
מרום מראשון מקומך בבתי תאטראות,
גם אחורי הפרגוד בין אקטריסות נאות,
שם יפיפיה לך תבחר נעימה ורכה,

[1]) נסיכות מאנאקא על גבול צרפת ושווייץ, נודעה לשם בבית משחק הרולעטע שאליה ינהרו מכל חפצי הון עשירי עם המהמרים בחוק הקרטי.

תַּעֲנִיקָהּ מֵהוֹנְךָ תִּהְיֶה לָהּ כְּאָב
תַּעֲשֶׂה לָהּ נְקוּדוֹת כֶּסֶף וְתוֹרֵי זָהָב.

47.

וּבְבֵיתְךָ כְּכֶתֶם אוֹפִיר שֵׁגַל לְךָ נִצָּבָה,
סוּסָה אֲבוּסָה, שְׁמֵנָה, עָבָה וּרְחָבָה,
רֹאשָׁהּ עָלֶיהָ כַּכַּרְמֶל אָהֳלֵי קֵדָר פָּנֶיהָ,
אַפָּהּ מִגְדַּל הַלְּבָנוֹן בַּחֲרוּזִים צַוְּארוֹנֶיהָ,
שִׁנֶּיהָ מַעֲשֵׂה יְדֵי אָמָּן כְּעֵדֶר הַקְּצוּבוֹת,
מְקֻטֶּרֶת אַבְקוֹת רוֹכֵל וּמִכֹּל תַּעֲרוּבוֹת,
כּוֹבָעָהּ—גַּן הַיָּרָק, אִם בַּנִּדְגָּלִים
וְרֵיחַ שַׂלְמֹנוֹתֶיהָ—שׁוּמִים וּבְצָלִים.

48.

כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה אִשְׁתְּךָ בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ
וְכִשְׁתִילֵי זֵיתִים בָּנֶיךָ סָבִיב לְשֻׁלְחָנֶךָ:
כֻּלָּם מְלֻמְּדֵי כְרִיעָה, הִשְׁתַּחֲוָיָה וְקִידָה,
וְיוֹדְעִים עַל־פֶּה כָּל הִלְכוֹת הָרְקִידָה,
כּוֹתְבִים וְחוֹתְמִים שְׁטָרֵי מִלְוָה וְהַעֲבָרָה
וְשׁוֹקְלִים וּמוֹנִים לִיפָּה צַחָה וּבָרָה.
הֶאָח, כְּחִצִּים בְּיַד גִּבּוֹר אֵלֶּה בְּנֵי הַנְּעוּרִים!
כֻּלָּם נֶחְמָדִים, כֻּלָּם אֲהוּבִים, כֻּלָּם בְּרוּרִים!

49.

וּלְעֵת זִקְנָתְךָ, כִּכְלוֹת כֹּחֲךָ וְאוֹנְךָ,
עַל חוֹף יַם הַתִּיכוֹן תָּשִׂים מְעוֹנֶךָ,
שָׁמָּה בַּנֶּגֶב תִּתְעַנַּג עַל הֲדַר הַטֶּבַע;
וּבַקֵּר לְךָ וְלֹא יַחְמוֹץ עוֹד הַבְּגָדִים
תִּקַּח לְךָ לְסֹכֶנֶת אֲבִישַׁג אוֹ בַּת־שֶׁבַע

וְעַל זְרוֹעוֹתֶיהָ בֵּין כְּפָרִים וּוְרָדִים
תַּחַת שְׁמֵי אִיטַלְיָה בְּוֶינֶצְיָה הָעַתִּיקָה
מוֹת יְשָׁרִים תָּמוּת, תָּמוּת בִּנְשִׁיקָה.

50.

וְעַצְמוֹתֶיךָ יוּבְאוּ לְאֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ
וְיִקָּבְרוּ בְּכָבוֹד בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתֶיךָ,
וְהָרַב הַמַּגִּיד מְקַלֵּס כְּעַצְמוֹ וּכְבוֹדוֹ
יִקְרָא עָלֶיךָ בְּגָרוֹן: הוֹי אָדוֹן! הוֹי הוֹדוֹ!
וּמַצֶּבֶת זִכָּרוֹן תַּעֲמִיד לְךָ אֶבֶן שַׁיִשׁ,
חֲבֶרְתְּךָ אֵשֶׁת בְּרִיתְךָ עֲקֶרֶת הַבַּיִת
וְעָלֶיהָ דִּלְפוֹן מִקַּבְצְאֵל הַמְשׁוֹרֵר
יַעֲשֶׂה מִסְפֵּד כַּתַּנִּים הֶגֶה וָהִי יְעוֹרֵר:

51.

פֹּה נִקְבַּר סוּס אַבִּיר קַל רַגְלַיִם
פַּטִּישׁ הֶחָזָק שׁוֹבֵר בְּרִיחַ וּדְלָתַיִם
צָנָא מָלֵא מִסְפּוֹא כֻּסֶּמֶת וּשְׂעוֹרָה
עָשָׂה לֵילוֹת כַּיָּמִים וַחֲשֵׁכָה לָהּ כָּאוֹרָה,
נְהִירִין לָהּ שְׁבִילֵי דִּגְבוּלִין וַעֲרָכָאוֹת
כִּשְׁבִילֵי בָּמוֹת יִשְׂחַק וְהִתְאַטְרָאוֹת;
פֹּה נָתַן לִמְלִיצִים וּלְיוֹשְׁבֵי עַל מִדִּין
אֱמוּנָתוֹ הֲלֹא תֵּרָאֶה בְּפִנְקְסֵי לֵיפְּצִיג וּבֶרְלִין.

* *
*

52.

בְּכָל קִנְיָנְךָ קְנֵה כֶסֶף כִּי הוּא הַכֹּל
וְאִם קְנוֹת לֹא תוּכַל — חֲטוֹף גְּנוֹב וּגְזוֹל!
כִּי לֹא יָבוּזוּ לַגַּנָּב לֹא נִמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת

הַכֶּסֶף, בְּנִי, סַם שֶׁל חַיִּים וְטַל שֶׁל תְּחִיָּה,
אִם תּוֹסִיף עָלָיו תַּבְלִין: שֵׁשׁ אַמּוֹת וָזֶרֶת
„מֵצַח נְחוּשָׁה“, הִין אֶחָד „שֶׁקֶר וּרְמִיָּה“,
כִּכָּר אֶחָד „לֵב בַּרְזֶל“ וְ„שַׁד־בְּהֵמוֹת“ אֶלֶף
קַב אֶחָד „פַּרְסוֹת חֲזִיר“ וְתִשְׁעָה קַבִּין „פְּנֵי כֶלֶב“.

* *
*

53.

אִם יֵשׁ לְךָ אַחַת מֵאֵלֶּה—אַשְׁרֶיךָ!
לֵךְ בְּכֹחֲךָ וּצְלַח! וּרְאֵה עוֹלָמְךָ בְּחַיֶּיךָ!
רַק שְׁמוֹת הַהַשְׂכָּלָה וְהַצִּוִילִיזַצִּיָּה
מֵאָה הַתְּשַׁע־עֶשְׂרֵה וְהָעֶמַנְצִפַּצִּיָּה
לֹא תִשָּׂא עַל שָׂפָה לֹא תַעֲלֶה עַל לֵב,
כִּי רַק שֵׁמוֹת הֵמָּה בְּלִי נְשָׁמָה וְגוּ,
חֲלוֹמוֹת דִּמְיוֹנוֹת וּצְלְצַל שְׂפָתַיִם
מִקְסַם כָּזָב וָשֶׁקֶר וַאֲחִיזַת עֵינַיִם.

54.

גַּם גָּרֵשׁ מִלִּבְּךָ רִגְשֵׁי יֹשֶׁר וָצֶדֶק,
רִגְשֵׁי אַהֲבָה וְאַחֲוָה, רַחֲמִים וָטוּב;
אָמְנָם מִדּוֹת טוֹבוֹת הֵנָּה אַךְ טוּבָן כְּחֵדֶק:
הָאַהֲבָה תְקַלְקֵל הַשּׁוּרָה וְהָאַחֲוָה לָרֹב
תָּבִיא חֶסְרוֹן כִּיס, שִׁבְרוֹן לֵב וּמַתָּנַיִם;
הָרַחֲמִים יָבִיאוּ מֹרֶךְ, יְרַפּוּ הַיָּדַיִם;
וְהַנֹּחַם גַּם הוּא מוּם־סִכְלוּת וְאִוֶּלֶת,
יַעֲכִיר רוּחַ וָנֶפֶשׁ מִבְּלִי כָל תּוֹעֶלֶת.

55.

אֵין רַחֲמִים בְּיוֹם קְרָב! וּבְדוֹר הַבַּרְזֶל וְהַדָּם
אַנְשֵׁי חַיִל כֻּלָּנוּ, כְּעָנִי כֶּרֶשׁ שָׁפֵל וָרָם —

מלחמת הלחם היא מלחמת החיים!
ולא ברגשות תעשה מלחמה, אך בפעל כפים;
כי בעוד אתה הוגה כיונה מתנה אהבים
וחולם חלומות לאור הירח והכבבים
מחיי צדק וישר, מחיי אשר ונחת
תצנח כהור ותפל לעברי פי־פחת.

56.

ויותר מהמה, בני, הזהר ממליצים
מחכמי מערב־אירופה מחשבי הקצים!
הכושי לא יהפך עורו ונמר חברברותיו,
הזאב שניו והאדם נבלי מזמותיו.
ועוד כל ימי האדם הזה על הארץ
שנאה, קנאה, רשע, תרמית, שד וקרץ
לא ישבתו. „אין כל חדש תחת השמש“
אמר הקהלת, ודבריו צדק ואמת.

חֲזוֹן יִרְמְיָהוּ.

(מִשִּׁירֵי קוֹרְנִיל אוּיְיסְקִי).

I.

כְּנֶמֶר שֹׁקֵד הִתְנַפְּלוּ כַּשְׂדִּים עַל־אֶרֶץ הַצְּבִי,
גָּלְתָה יְהוּדָה הָגְלַת שְׁלוֹמִים לִפְנֵי צָר הָלְכָה שֶּׁבִי,
עִיר־שָׁלֵם נָשַׁמָּה, מִקְדָּשֶׁיהָ בָּאֵשׁ שֻׁלָּחוּ . . .
תָּפוּשׂ בְּרֹב שַׂרְעַפָּיו, שָׁם עַל־גַּלֵּי מַשּׁוּאוֹת נֶצַח
גַּלְמוּד שׁחוּחַ יָשַׁב יִרְמְיָהוּ וּבַעֲצָמוֹתָיו רֶצַח,
יֵאָנַח בְּשִׁבְרוֹן מָתְנַיִם מֵעָיו כַּסִּיר רֻתָּחוּ.

II.

פִּתְאֹם הִתְעוֹרֵר בֶּן־חִלְקִיָּה וּבְקוֹל תַּאֲנִיָּה הָמָה:
„צִיּוֹן, אֵיךְ נָפַלְתְּ פְּלָאִים, הָהּ צִיּוֹן בַּת לֹא־רֻחָמָה!
תְּהוֹם פָּעַר פִּיו לִבְלֹעַ חַיִּים—עָמֹק מִשְּׁאוֹל תַּחְתִּיָּה!"
וְהִנֵּה נֶשֶׁר־לְבָנוֹן, אֶרֶךְ אֵבֶר גְּדָל צִפָּרְנַיִם
יָטוּשׁ עַל הַחֲלָלִים בִּצְוָחָה קֹרַעַת אָזְנַיִם—
וְאָדָם מִדְּמֵי אָדָם הִתְעוֹפֵף אֶל־שֵׁן סַלְעֵי צִיָּה...

III.

„אַיֵּכֶם כַּרְמֵי־חֶמֶד, קָרָא עוֹד מִשְּׁבַר רוּחַ,
וְיֵשְׁכֶם עֲלָמוֹת יַעֲלוֹת־חֵן, טֶרֶם הַיּוֹם יָפוּחַ
לָחוּל בִּמְחֹלַת מַחֲנַיִם יַחַד נִקְבְּצוּ וָבָאוּ?"

וְהִנֵּה מִמְּעֵי מְסִלַּת אֲבָנִים לְרַגְלָיו הִתְגּוֹלְלוּ
שְׁנַיִם נְחָשִׁים צִפְעֹנִים לְפָנָיו עַל־גָּחוֹן זָחֲלוּ,
חִישׁ הִתְנַשְּׂאוּ לְעֵין־הַשֶּׁמֶשׁ בְּמָחוֹל מְשַׂחֲקִים יָצְאוּ . . .

IV.

נִבְהַל נְבִיא־אֵל לְמַרְאֵה עֵינָיו, נַפְשׁוֹ תָּמֵס הָלְכָה:
„שַׁדַּי! אִם בָּנוּ אָנַפְתָּ, חֲמָתְךָ כָּאֵשׁ נִתָּכָה,
אַךְ אַיֵּה הֵיכָלֶךָ, שָׁם הוֹדוּ שִׁמְךָ בִּכְלֵי־נָבֶל?“
וְהִנֵּה מֵחָרְבוֹת הַמִּקְדָּשׁ פָּרַץ שׁוּעָל בּוֹטֵחַ
וַיְדַלֵּג וַיְקַפֵּץ בְּחִפָּזוֹן עַל־הֲרִיסַת הַמִּזְבֵּחַ
וּכְתַנִּים בִּישִׁמוֹן תֹּהוּ הֵרִים קוֹל יִלְלַת אֵבֶל . . .

V.

בִּנְהִי קָרָא יִרְמְיָהוּ כְּמוֹ אֲחָזוּהוּ חֲבָלִים וְצִירִים:
„אַיֵּה מֶלֶךְ יְהוּדָה? אֵי גִבּוֹרָיו עַמִּים כַּכְּפִירִים?
הֲכֻלָּם אָכְלָה חָרֶב? כֻּלָּם כָּלוּ מִשֹּׁד וָקֶרֶץ?“
וְהִנֵּה יַנְשׁוּף מִבֵּין סֵגוּרִים יוֹפִיעַ אַף־יִצְרָח
יָעוּף מוּל חוֹמַת הַהֵיכָל, שְׁחוֹרָה כְּפֶחָם וָפִיחַ
הָלַם וּמָחַץ רֹאשׁוֹ—וַיִּפֹּל שָׁדוּד לָאָרֶץ . . .

VI.

מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן נָמוֹג יִרְמְיָה, כֹּחוֹ עֲזָבוֹ
וַתִּתְעַטֵּף עָלָיו רוּחוֹ—וַיִּצְנַח מִמּוֹשָׁבוֹ,
חֲדַל מְעוֹרֵר נְהִי, לֹא הוֹסִיף הָעֵמֶק שְׁאָלָה;
מִמָּגוֹר וָפַחַד כְּרֶגַע מִפִּיו מִלִּין הֶעְתִּיקוּ,
בַּלָּהוֹת צַלְמָוֶת אֲפָפוּהוּ, אֶת־נַפְשׁוֹ הֵעִיקוּ:
פֶּן נֶחְתַּךְ הַקֵּץ עַל־עַמּוֹ, לִשְׁאֵרִית בָּאָה כָלָה . . .

VII.

אוֹ אָז חָלַף רוּחַ וּבְרֹגֶז קוֹל נוֹרָא הִשְׁמִיעַ:
„הַאַתָּה אֱלֹהֵי־אָמֵן, צַדִּיק כַּבִּיר רַב לְהוֹשִׁיעַ
תָּפִיר בְּרִיתְךָ לְעַם בְּחִירֶךָ, כָּלָה תַעֲשֶׂה נֶחֱרָצָה?!“
וְהִנֵּה בֶחָזוֹן אֵלָה זְקֵנָה שָׁם בָּדָד נִצֶּבֶת
עוּרָה רֶגַע מֵחֹרֶב, בַּדֶּיהָ אָכְלָה שַׁלְהֶבֶת
נָסוּ לֵחָהּ וּלְשַׁדָּהּ, כִּפָּתָהּ הִתְיַשָּׁה נִפָּצָה . . .

VII.

אַךְ מִשָּׁרָשֶׁיהָ סְבָכוּ עָמוֹק עָמוֹק מִתַּחַת
צִמְחוֹת יוֹנְקוֹתֶיהָ לְאַט לְאַט, עָלְתָה נִצָּה כְּפֹרַחַת,
לֹא־תִיעַף מֵעֲשׁוֹת קָצִיר וּמִתַּת עָנָף בְּלִי־תֶּלֶא;
וַתֵּיף בְּגָדְלָהּ, בְּקוֹמָתָהּ וּבְאֹרֶךְ דָּלִיּוֹתֶיהָ
כִּסּוּ הָרִים צִלָּהּ, עַד־יַמִּים שִׁלְּחָה פֹארֹתֶיהָ . . .
וַיַּרְא הַנָּבִיא וַיָּבֶן—מַחְשְׁבוֹת־אֵל יוֹעֵץ פֶּלֶא!

ד״ר שלמה מאנדעלקערן.

קְרוּבִין לְפוּרִים.

א.

שֹׁמֵר מַה־מִּלַּיְלָה, שֹׁמֵר מַה־מִּלֵּיל
שֹׁמֵר יִשְׂרָאֵל בִּשְׁתֵּי גָלֻיּוֹתָיו!
הַאִם נַמְתָּ, נִרְדַּמְתָּ אַתָּה הָאֵל!
תִּתְחֲשֶׁה תִּתְאַפַּק, לֹא תִמְחֶה דִּמְעוֹתָיו?
גָּלוּת שְׁלִישִׁיָּה לָמָּה כֹה הֶאֱרַכְתָּ
אַיֵּה הַבְטָחָתְךָ אֲשֶׁר הִבְטַחְתָּ?

מָתַי תֶּחְדַּל סוּפָה, יֶהִי הַסַּעַר
מָתַי עַם אֹבֵד יֵרָגַע יָנוּחַ?
עוֹלָם כֻּלּוֹ בְּנַחַת, וּבַת עַמְּךָ בְּצַעַר?
צֹאן אֹבְדוֹת נָמֹגּוּ, נִפְזְרוּ לְכָל רוּחַ
וּמִי מְרִיבָה יַעֲלוּ, יִקְרוּ מֵי־מָרָה
נִגְזַרְנוּ, נִפְזַרְנוּ, וְעַצְמֵנוּ חָרָה. —

* * *

בְּקוּם עָלֵינוּ אָדָם, הָמָן בֶּן־הַמְּדָתָא!
בְּפֶה דִּבֵּר נְבָלָה עַד עַם חֶרְמוֹ לְנֹכַח
מְרֹרוֹת אֵין קֵץ הֵקִיא בֶּן־עַוְלָתָה
צִפָּרְנָיו הַחַדּוֹת כִּבְנוֹ לִשְׁלֹחַ —
אַךְ לֹא חִנָּם הַשְּׁאוֹל מְדוּרָתָהּ הִרְחִיבָה
עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כִּכַּר כֶּסֶף קָרְבָּן הִקְרִיבָה.

וְעַתָּה—בְּאֵין כָּל שִׁלּוּמִים, וּבְאֵין כָּל מְחִיר
עַוְלָה תִּפְעַר פִּיהָ, גַּם לֹא תֵדַע בֹּשֶׁת
תַּלְמִידֵי הָאֲגָגִי יְצִיצוּ מֵעִיר!
לְבֻשִׁים יוֹם יוֹם בִּגְדֵי נָקָם תִּלְבֹּשֶׁת.
בְּרוּמַנְיָה כֻּלָּהּ אֵיךְ תִּגְדַּל הַבְּעֵרָה
וּבְעַד גּוֹי אֹבֵד כֻּלּוֹ לֹא יִתְּנוּ אַף גֵּרָה. —

חִנָּם נִמְכַּרְנוּ—גַּם חִנָּם נִגְּעָה
צָרֵי צְעָדֵינוּ בְּכָל נוֹף וָפֶלֶךְ
וּבָזֶה רַק לְבַד מַצָּבֵנוּ יְשֻׁנֶּה
כִּי מְאוּם לֹא יָבִיאוּ לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ.
עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כִּכַּר כֶּסֶף, מִי זֶה יוֹאֵל
תֵּת בְּעַד עַם אֹבֵד כֻּלּוֹ, בְּעַד כָּל יִשְׂרָאֵל?!

כִּי מָה כְּבוֹד יִשְׂרָאֵל, אִם לֹא צִיץ נֹבֵל
סִיר רַחֲצָן לְאַנְשֵׁי שַׁחַץ, עֲרֵבָה חֲבוּטָה!

שׂוֹנְאָיו, מְנַדָּיו בְּכָל אַרְצוֹת הַתֵּבֵל
לֹא יִתְּנוּ בַּעֲדוֹ אַף שָׁוֶה פְּרוּטָה
דֵּי קְרוֹץ עַיִן—אַךְ הֶגֶה מִשְּׂפָתַיִם!
וּדְמֵי הַיְּהוּדִים יִשָּׁפְכוּ כַּמַּיִם. —

וּמָה שִׂנְאַת הָמָן, עַל מָה נוֹסָדָה?
כִּי לֹא אָבָה מָרְדְּכַי לְפָנָיו לִכְרוֹעַ
לָכֵן סָמְכָה חֲמָתוֹ בְּדָבָר אֲשֶׁר זָדָה
בַּעֲוֹן הָרֵעָה —הַכִּבְשָׂה לִקְרוֹעַ; —
וְעַתָּה שֶׁבַע בַּיּוֹם נִשְׁתַּחֲוֶה נִכְרָעָה!
וְעוֹד לֹא חָדְלוּ רֹגֶז, עוֹד תִּרֶב הָרָעָה. —

בִּשְׁתֵּי גָלִיּוֹת יִשְׂרָאֵל בְּרִיתְךָ שָׁמַרְתָּ
אַתָּה אֲבִיר יַעֲקֹב תָּמִיד פֶּלֶא עָשִׂיתָ!
וְלָמָּה עַתָּה בְּלֹא הוֹן עַמְּךָ מָכַרְתָּ?
וּבִמְחִירֵיהֶם אֲהָהּ! גַּם לֹא רִבִּיתָ. —
פּוֹרַרְתָּנוּ, מְכַרְתָּנוּ, בְּלָעוּנוּ אֲדוֹנִים!
וְעוֹד לֹא דָי: עוֹד רַע, רַע יֹאמְרוּ הַקּוֹנִים.

חִנָּם מְכַרְתָּנוּ בְּאֵין כָּל שִׁלֻּמִים
וְהַקּוֹנִים הָאֲדוֹנִים אֵינָם שְׂבֵעִים רָצוֹן
יְחַפְּשׂוּ בִּסְחוֹרָתְךָ אַךְ פְּחֶתֶת וּמוּמִים
בְּעֵטִים בָּהּ בְּרֶגֶל, וְעוֹד חוֹמְדִים לָצוֹן
כִּי בְּכָל הַבּוּז, וּבְכָל הַמַּכְאוֹבִים
לְהָנִיחֵנוּ פֹּה - אֵין אֲנַחְנוּ שָׁוִים:

אִם רַע בְּעֵינֵיהֶם, לֹא יִמְצְאוּ חֵפֶץ בָּנוּ
בְּשֹׁטֵר הַמִּקָּח—גַּם נָשִׁים הָשִׁיבָה:—
כְּנֵס נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר הִבְטַחְתָּנוּ!
שַׁלֵּם לָמוֹ בַּעַד טוּבָם בְּיָד נְדִיבָה

שַׁלֵּם. שְׂכַר־מָעוֹן בְּאַרְצוֹת גָּלוּתֵנוּ
אַף כָּל תְּנַכֶּה בְּעַד שֶׁפֶךְ דָּמֵנוּ. —

ב.

שֹׁמֵר מַה־מִּלַּיְלָה, שֹׁמֵר מַה־מִּלֵּיל!
הֲתֶאֱרַךְ גָּלוּת זאת כִּימֵי הַשָּׁמַיִם?
הַרְעֵם בַּגַּלְגַּל! חֲשׂוֹף זְרוֹעַ כָּאֵל!
שׁוּרָה כְבוֹד עַמְּךָ יֵרָמֵס בְּרַגְלָיִם
בְּרוֹמַנְיָה וּמָרוֹקָה כְּנֹקֶף זָיִת
— אֵין שַׁלְוָה בַחוּץ, אֵין שָׁלוֹם בַּבָּיִת. —

אִם תּוֹסִיף עוֹד חַכּוֹת עִדָּן עִדָּנִים
טֶרֶם תּוֹפַע אוֹר, יָפוּצוּ הֶעָבִים!
יֵחָלֵק לֵב הָאָבוֹת מֵעַל הַבָּנִים
וּבֵית יִשְׂרָאֵל כֻּלּוֹ יִפֶּה לִשְׁבָבִים —
כִּי כְבָר לִבָּם עֲזָבָם, לא יָחוּשׁוּ אֲסוֹנָם
מֵרָעָה וּמַתְּלָאָה כְּבָר עָנָה גְאוֹנָם —

* * *

מִלְּפָנִים עַד הַיּוֹם, מַה רַב הַדֶּרֶךְ!
בֶּן הַמְּדָתָא אָז לָבַשׁ גֵּאוּת כָּמֵהוּ
וּמִסָּבִיב חֲנֵפִים לוֹ כָּרְעוּ בֶרֶךְ
רַק מָרְדְּכַי הַיְּהוּדִי נִשְׁאַר לְבַדּוֹ
מָרְדְּכַי הַיְּהוּדִי לא אָבָה לִכְרוֹעַ
גַּם עֵת חֶרֶב לַצָּר כַּבַּרְזֶל תָּרֹעַ —

כִּי מָרְדְּכַי הַיְּהוּדִי לא שָׁכַח גְּאוֹנוֹ
הִתְיַמֵּר בִּכְבוֹד עַמּוֹ, גּוֹי עַתִּיק יָמִים!

שָׁוְא הָמָה הָרָשָׁע בְּעֶבְרַת זְדוֹנוֹ
חָצַב לֶהָבוֹת נַּם הָרַשׁ דָּמִים
מָרְדְּכַי הַיְהוּדִי הֶאֱמִין בֵּאלֹהֵי אֲבוֹתָיו!
כִּי יִפְדֶּה אֶת עַמּוֹ מִכֹּל צָרוֹתָיו. —

וְהַיּוֹם, כָּל אַלּוּף מְסֻבָּל, כָּל עָשִׁיר כָּל גְּבִיר׳
כָּל עֵגֶל זָהָב, כָּל אֱלֹהֵי מַסֵּכָה
יִנָּשֵׁק יַד מַכֵּהוּ, גַּם יִשְׁתַּבַּח בָּעִיר
כִּי יִבָּדֵל מִתּוֹךְ אֶחָיו, עַם דַּל הֵלֵכָה:
מַה לִּגְבִיר אֲרִיסְטוֹקְרַטִי, גָּאוֹר, לְבַרְזֶל!
כָּל כְּבוֹד עַמּוֹ עַם בִּזּוּי, שִׁסּוּי וָדַל?

לְנֹגַהּ כַּפְתּוֹר אֶחָד מִנְּחשֶׁת קָלָל!
יִכְרַע, יִשְׁתַּחֲוֶה, גַּם יִזְחַל עַל גְּחוֹנוֹ
מֵהֲדָלוֹ וּלְעַמּוֹ עַם מְדֻכָּא כֶּחָלָל!
הַמַּזְכִּיר לוֹ שֶׁבַע בְּיוֹם מִכְשׁוֹל עֲוֹנוֹ?
שִׁמְעָה דַּהֲרוֹת סוּסָיו, שׁוּרָה יְפִי מֶרְכַּבְתּוֹ!
אֵיךְ יִתְגָּאֶה אַלּוּף זֶה בְּצוּר מַחֲצַבְתּוֹ?

* * *

אָחוֹת לָנוּ עֲזוּבָה, כְּפוּפָה מְשִׁיבָה
וְלָהּ אַחִים גְּדוֹלִים יוֹשְׁבִים עַל מְרוֹמֵי קָרֶת!
אֲחוֹתָם הָעֲנִיָּה שֹׁכֶבֶת לְמַעֲצֵבָה—
מֻכָּה וּמְרוּטָה חוֹלָה נִשְׁבֶּרֶת;
אַךְ הָאַחִים הָהֵם, כְּבַר לִבָּם עֲזָבָם
אֶת אֲחוֹתָם שָׁכְחוּ, מִמְּרוֹם מַצָּבָם. —

רַבַּת בָּנִים אֻמְלָלָה, שְׁכוּלָה גַּלְמוּדָה
בַּחוּץ תְּשַׁכֵּל שְׂנֵאָה, יֵאוּשׁ מֵחֲדָרִים.
הַאִם לֹא תַכִּירֶנָּה? הֲלֹא הִיא בַּת יְהוּדָה

בָּנֶיהָ יְצָאוּהָ, נָפְצוּ אֶל הֶהָרִים;
אֵם שַׁכֻּלָה וּכְפוּפָה, זְקֵנָה אֲבֵלָה
אֵין מְנַהֵל בְּיָדָהּ מִכָּל בָּנִים גִּדֵּלָה. —

עָנָה גְאוֹן יַעֲקֹב בְּרַגְלָיו יִרְמְסֻנּוּ
אֵין חוֹלֶה עַל שֶׁבֶר, אֵין עֹמֵד בַּפֶּרֶץ!
מְהָרְסַיִךְ, מַחֲרִיבַיִךְ, יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ
לְסַפּוֹת לַחַץ עַל מַחַץ, קָלוֹן עַל קֶרֶץ
מִי יַחְמוֹל עָלַיִךְ אֲחוֹתִי עִבְרִיָּה!
אִם נֻפַּץ הָעֵדֶר וַיֻּכֶּה שְׁאִיָּה?

* * *

עֵינֶיךָ הַרְאוֹת, אֵל עֹשֵׂה־פֶלֶא!
כִּי לֹא עֵת לְךָ חַכּוֹת קֵבֵּץ טְלָאֶיךָ—
יִכְבַּר גַּם בָּא מוֹעֵד לַאֲסִיר בֵּית כֶּלֶא
כִּי יִרְאֶה גַּם הוּא אוֹר תַּחַת שָׁמֶיךָ
חוּסָה נָא עָלָיו, חָנְנֵהוּ רַחֲמֵהוּ,
מֵעָנְיוֹ מִיְגוֹנוֹ נַחֲמֵהוּ שַׂמְּחֵהוּ.

ג.

שֹׁמֵר מַה־מִּלַּיְלָה שֹׁמֵר מַה־מִּלֵּיל!
הַלְעוֹלָמִים תֶּאֱרַךְ גָּלוּת נֶצַחַת?
עַד אָן תִּמְשֹׁךְ אַפְּךָ לְכָל גֹּלַת הַחֵל,
תְּכַלֵּם, תְּבַקְּעֵם תַּשְׁמִידֵם עַד שַׁחַת?
יַעֲקֹב לֹא גָוַע אַךְ גַּם הָמָן לֹא מֵת!
עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר אִתָּנוּ יוֹם יוֹם רָתֵת. —

עֲלִילוֹת בְּרֶשַׁע נִשְׁמַע, וּמְאוּם לֹא נָגַע
צוֹרְרֵינוּ עָלֵינוּ מַמְטִירִים חֲרָפוֹת

וַאֲנַחְנוּ נִדְמֵינוּ, גַּם נִדּוֹם—יַעַן?
כִּי הִנְנוּ כֻּלָּנוּ כְּצִפֳּרִים עָפוֹת—
מִטַּלְטוּל הַדֶּרֶךְ מֵעָקַת הָרַאיוֹן
כְּבָר גָּלָה כָּל כָּבוֹד, עָנָה כָּל גָּאוֹן.

מְעַט מְפֻזָּר וּמְפֹרָד פְּנִימָה קָרוּעַ
מַה־נּוּכַל בַּקֵּשׁ, לִדְרוֹשׁ נוֹכְלָה?
הֲגֵזֶרָה עוֹד מֶלַח עַל לֵב פָּצוּעַ
אוֹ נָתוֹר נְחַפֵּשׂ לוֹ רְפָאוּת תְּעָלָה?
אַךְ אֶל מִי נִפֶּן, מִי יַרְךְ לָנוּ?
הֵן מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר אֵינָם אִתָּנוּ. —

אֵין מָרְדְּכַי הַיְּהוּדִי בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ
אֵין עֶזְרָא הַסּוֹפֵר, אֵין לָנוּ זְרֻבָּבֶל!
אֵין לָנוּ בֶּן־אֲחִיקָם בְּכָל נוֹף וָפֶלֶךְ
כַּאֲשֶׁר הָפְקַד עָלֵינוּ בְּגָלוּת בָּבֶל;
אֵין חוֹלֶה עַל שֶׁבֶר, לַצָּרָה אֵין צֳרִי
אֵין לָנוּ בֶּן־חֲכַלְיָה, גַּם לֹא מָנְטִיפְיוֹרִי!—

אֶל מִי נִפֶּן לְעֶזְרָה, נִשָּׂא עֵינַיִם
הַאִם אֶל הָעַתּוּדִים הָעוֹלִים עַל הַצֹּאן?
אֶל אַחֵינוּ הָאַלּוּפִים הַחוֹבְקִים יָדַיִם;
שֶׁרָכְשׁוּ לָמוֹ כָּבוֹד, עֹשֶׁר וָהוֹן?
הוֹי עַל עֵצִים יְבֵשִׁים אִם נֵלֵךְ לָנוּעַ!
חַפֵּשׂ זֵרְעוֹנִים עַל שָׂדֶה לֹא זָרוּעַ. —

כַּמָּה בְּנוֹת צִיּוֹן נִמְצָאוֹת אִתָּנוּ
שֶׁחוּט שֶׁל חֶסֶד עֲלֵיהֶן מָתוּחַ—
אֲבָל אַחְיוֹתֵינוּ הָהּ! זָרוֹת הֵן לָנוּ
אַהֲבָתָן לְעַמָּן יִשָּׂא רַק רוּחַ,

טוֹב לָהֶן אֵטוּן פַּרִיז, שְׂרָק וּכְחָל
מִכָּל צָרְכֵי עַמָּן הַמְּדֻכָּא וְהַדָּל!

* * *

אִם מֵעֲרֵמוֹת הַדֶּשֶׁן זִקִּים הוֹצֵתוּ
אִם שְׁבִיב תִּקְוָה לֹא הוּעַם עוֹד בִּלְבָבֵנוּ
אִם גַּם עַצְמוֹתֵינוּ כְּבָר זֹרְבוּ נִצְמָתוּ—
עָלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ לְשׂוֹנְאֵינוּ וּמְנַדֵּינוּ
כִּי לוּלֵי הֵם קִדְּמוּנוּ בְּמַכּוֹת לֶחִי
הָלַכְנוּ עַד הַיּוֹם מִדְּחִי אֶל דֶּחִי. —

עָלֵינוּ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְיַלְדֵי פֶּשַׁע
עַל כָּל מַכָּה וּמַכָּה, עַל כָּל נֶטֶף דָּמִים
כִּי לוּלֵי הֵם קִדְּמוּנוּ בְּאֶגְרֹף רֶשַׁע
אָז עַד הַיּוֹם הָיִינוּ נִרְדָּמִים —
כִּי רַק גְּזֵרוֹת בְּרָאשֵׁינוּ עֵת הִתְעוֹרְרוּ
אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם —הַבָּנִים זָכָרוּ—

* * *

בְּדָמַיִךְ חֲיִי, אֲחוֹתִי הָעִבְרִיָּה!
הִנֵּה כִּפְלַיִם כְּחַטֹּאתַיִךְ לָקָחַתְּ
אִם כְּרוֹשַׁיִךְ הֻרְגְּלוּ—עוֹד גַּפְנֵךְ פֹּרִיָּה;
רַק שִׁתִי לִבֵּךְ לַמְּסִלָּה דֶּרֶךְ הָלָכְתְּ—
שׁוּרִי אָרְחוֹת הָרַכָּךְ, הַבִּיטִי הִתְבּוֹנְנִי
וְעַל אַדְמַת צִיּוֹן בִּצְדָקָה תִּכּוֹנְנִי!

בדרך מסעי, באָברויסק, ו׳ אדר שני תרנ״א.

יצחק ראַבינאָוויץ—איש קאָוונאָ.

נֵצַח יִשְׂרָאֵל.

א.

מַה־קָּטֹן דַּל וּמְתֹעָב
יַעֲקֹב בֵּין עַם לָעָם!
לַחֲרָפוֹת לְכָל־רוֹאָיו,
נִרְדָּף מִיָּם עַד יָם.
אַךְ מִשְּׁאוֹן גִּבּוֹרִים
לֹא יֵחַת הוּא בַּקְּרָב,
בֵּין לְבָאִים גַּם נְמֵרִים
מוֹשִׁיעַ לוֹ וָרָב.
חַרְבוֹת אוֹיְבָיו צָרָיו
הוּחַדּוּ לִשְׁפּוֹךְ דָּם;
הִתְנַכְּלוּ שׂוֹנְאָיו עָרָיו
לִמְחוֹת אֶת־שְׁמוֹ מֵעָם.
לְכָל רוּחַ סַעַר וְסוּפָה
הַצּוֹם—יִשְׁעוֹ הָרָב,
בֵּית־אֵל—חַרְבּוֹ הַשְּׁלוּפָה
בִּשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ לֵאלֹהָיו.

ב.

הִלָּחֵם נֶגֶד צָרִים
יָבִינוּ אֶרְאֶלֵּי עָם,
גַּם חִצִּים קֶשֶׁת כָּרִים
וּמַחֲנוֹת שׁוֹפְכֵי דָם.
בַּקֵּשׁ לְיַעֲקֹב חֶרֶב:
הַצּוֹם לוֹ כִּידוֹן חֲנִית;
תְּשׁוּבָה תְּפִלָּה יֶרֶב,
עִמָּהֶן יִכְרֹת בְּרִית;

מִקִּירוֹת לֵב אַנְחָתוֹ
הֲמוֹת תְּעַרְעֵר וָחֵל,
יְעוֹרֵר קוֹל זַעֲקָתוֹ
בִּשְׁמֵים שַׂרְפֵי אֵל;
יִנְקְמוּ לוֹ נִקְמָתוֹ
מִמָּרוֹם צְבָא רָבִי,
בֵּית אֵל יִמְצָא עֶזְרָתוֹ
בְּשָׁפְךְ־שִׂיחוֹ לֵאלֹהָיו.

ג.

גַּם אֲרָיוֹת גַּם לְבָאִים
יָחוּסוּ עַל נֶפֶשׁ אָח,
אִישׁ יִשְׁתֶּה דַם כַּמַּיִם
וּלְאָחִיהוּ יִטְמֹן פַּח.
הָמָן אִישׁ הָרֶשַׁע
תַּאֲוָתוֹ אֲיֻמָּה מְאֹד:
שְׁפֹךְ דַּם חַפֵי פֶשַׁע
בְּהֶגֶה: חָמָס וָשֹׁד!
מַלְאָכִים רְחֻמֵי רֶצַח
יָעוּפוּ עַד כַּנְפֵי עָב:
„לַהֲרֹג כָּל־עַם הַנֵּצַח"
בִּידֵיהֶם נָתַן צָו.
הָכִינוּ צָרִים, בָּמָה!
אַךְ עֲמַלְכֶם תֹּהוּ שָׁוְא:
הוּא נָשָׂא עֵינָיו רָמָה
בְּשָׁפְךְ־שִׂיחוֹ לֵאלֹהָיו:

משה חייקין.

ווארשא יום הששי לירח האתנים תרנ"ב.

שְׁדֵמוֹת צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם!

.1

אֵיכָה נִדְמֵיתֶם שַׁדְמוֹת צִיּוֹן
בְּזָכְרִי זֹאת אֶבְכֶּה אֶהֱמָיָה
אֵיכָה נְפוּגוֹתֶם מַחֲמַדֵּי אֲבוֹתַי
בְּזָכְרִי אֶזְעַק אוֹיָה! אוֹיָה!

.2

עָבְרוּ שָׁנִים חָלְפוּ אַלְפֵי דוֹרוֹת
וְשָׁנָה בְשָׁנָה עַמִּי וְקוֹרוֹתָיו בּוֹכֶה
לְיַם הַנֵּצַח שָׁטְפוּ דִמְעוֹתָיו אֵין סְפוּרוֹת
וְיִשְׂרָאֵל לִכְבוֹדוֹ הָרִאשׁוֹן עוֹדֶנּוּ חוֹכֶה.

.3

מִן הָאֵשׁ לֶהָבָה בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ
וַתְּלַהֵט אֶת אַרְמוֹן חֶמְדָּתֵנוּ,
שְׁבִיבִים אֲחָדִים פָּרְחוּ בַּגּוֹלָה אַחֲרֵינוּ
וּמוֹקֵד הַתִּקְוָה הֵפִיחוּ בִּלְבָבֵנוּ.

.4

מִדֵּי שָׁנָה בְּתִשְׁעִי לְאָב הַחֹדֶשׁ
יִבְכֶּה יִשְׂרָאֵל, יִסְפּוֹד לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן
וּבְהַזְכִּירוֹ אֵיךְ הֵרַע אוֹיֵב בַּקֹּדֶשׁ
תִּשְׁתַּפֵּךְ עָלָיו נַפְשׁוֹ לְאֵל עֶלְיוֹן.

.5

לְגִבְעַת צִיּוֹן עָלֹה עָלִיתִי
לְרַגְלָהּ חָזִיתִי הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם
זֹאת הָעִיר לָקְחָה כִּפְלַיִם
בִּרְאוֹתִי אוֹתָהּ, קָדַרְתִּי שַׁחוֹתִי.

קראקא מנחם אב תרנ״א לפ״ק.

דוד הלוי בירנבוים.

מִכְתָּמִים.

1.

שְׁאֵלָה לְיוֹדְעֵי חֵן.

תַּרְנְגֹלֶת כִּי־תַשְׁמִיעַ קוֹלָהּ כְּקוֹל גֶּבֶר
אַחַת דָּתָהּ לָמוּת וּלְהִטָּמֵן בְּקָבֶר;
וְגֶבֶר כִּי־יִקְרָא וִישׁוֹרֵר כְּתַרְנְגוֹל לְמִינוֹ
הַגִּידוּ־נָא, רַבּוֹתַי, מַה־מִּשְׁפָּטוֹ וְדִינוֹ?

2.

הַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ.

אֵיךְ יִתְהַלֵּל יִתְפָּאֵר פְּלוֹנִי מֵאָז אַקְשִׁיבָה:
„אֲרִי שֶׁבַּחֲבוּרָה אָנֹכִי, רֹאשׁ וְגָדוֹל הַדּוֹר!"
כֵּן יִקְרָא כָל־הַיּוֹם, כְּמוֹ בִנְעָרָיו רַבִּי עֲקִיבָא:
„מִי־יִתֵּן לִי תַּלְמִיד חָכָם וַאֲנַשְּׁקֶנּוּ כַּחֲמוֹר!"

3.

לַהוֹלְכִים עַל־גָּחוֹן.

„שֶׁקֶר אֵין לוֹ רַגְלַיִם", אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ,
עַל־כֵּן לֹא יִפָּלֵא אִם־מַרְבִּית מְשׁוֹרְרֵינוּ
בְּכָתְבָם לַעֲשִׁירֵי־עַם מְהַלְלִים כֶּחָשִׁים
עַל־גָּחוֹן יֵלְכוּ תָמִיד, יִזְחֲלוּ כִּנְחָשִׁים.

4.

בְּאֵרָה שֶׁל־מַרְיָם.
(מאריענבאד).

„אֶת־בְּנוֹתֵיהֶם אִתָּם לָמָּה יִקְחוּ גְבִירֵינוּ
אֶל־בְּאֵרוֹת מַעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה מִדֵּי יִסָּעוּ?"
— יַעַן כִּי גַם־צִפּוֹרָה, וְרִבְקָה וְרָחֵל אִמּוֹתֵינוּ
אֶת־בְּחִירֵיהֶם אָז עַל־עֵין הַמַּיִם מָצָאוּ!

5.

עַל־שְׁנֵי בְּנֵי הָרַב.

כְּבוֹד מַהֲרַ"ל מִפְּרָאג מָלֵא כָל־הָעוֹלָם
עַל־כִּי בִּתְבוּנָתוֹ וְחָכְמָתוֹ בָּרָא גוֹלֶם;
וּבְכֵן יִנְחַל רַבֵּנוּ כָּבוֹד כִּפְלַיִם —
כִּי זָכָה לַעֲשׂוֹת לוֹ גוֹלְמִים שְׁנַיִם!

6.

יְחַיֵּנוּ מִיּוֹמָיִם!

שְׁבִיָּה בַּת־צִיּוֹן, אַל־נָא תַּרְעִישִׁי שָׁמַיִם
שֶׁכְּבָר אָרְכוּ יְמֵי שְׁבוּתֵךְ זֶה כִּשְׁנוֹת אַלְפַּיִם,
לֹא תֹאמְרִי נוֹאָשׁ, עוֹד מִן־הַגּוֹלָה תִּגָּאֵלִי
לָאֵל הַמְאַזְּרֵכִי חַיִל צַפִּי, יַחֵלִי,
מִדַּת יוֹם אֲדֹנָי עַד־אֶלֶף שָׁנִים תַּגִּיעַ
(משֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים בִּתְפִלָּה כֹּה הִבִּיעַ)
הָאָמְנָם יוֹמַיִם נָתַן לִמְשִׁסָּה בָּנָיו
הֲלֹא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יְקִימֵנוּ וְנִחְיֶה לְפָנָיו!

7.

אֵשׁ אַכְלָה אֵשׁ.

שַׁלְהֶבֶת הַתַּאֲוָה בְּקִרְבִּי כִּי תִתְלַקַּח
שִׁפְעַת מֵי־בִינָה לָרִיק עָלֶיהָ אָרִיקָה,

לִשְׁוְא גַּם־נֹאד דְּמָעוֹת אַסִּיךְ עַל הַמִּזְבֵּחַ,
לְכַבּוֹת הַמּוֹקֵד אַף תְּהוֹם רַבָּה לֹא הִשְׂפִּיקָה;
מַה־כֹּחִי כִּי אֲיַחֵל לְבַעֵר זוֹ אֵשׁ בֹּעֶרֶת?...
מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן אֲזַי נַפְשִׁי שֹׁאֶלֶת:
הוֹאִילָה אֵלַי, עֲנֵה־נָא חִישׁ עֲנִיָּה סֹעֲרָה,
הֵן כֹּל יָכוֹל אָתָּה; אִשְּׁךָ, יָהּ, אֵשׁ אֹכֶלֶת!

8.

זֶה לְעֻמַּת זֶה.

הַמַּאֲמִין בְּכֹל—פֶּתִי נַעַר
עִוֵּר אֵין עֵינָיִם:
וּמְכַחֵשׁ בַּכֹּל—סָכָל בַּעַר
חֲמוֹר חֲמוֹרָתָיִם!

9.

אֶל־חָכָם מִסְכֵּן.

עַל־אָהֳלְךָ תָּהֵל חָכְמָה בְּאוֹר שִׁבְעָתַיִם
וְאַתָּה תֵּשֵׁב מַשְׁמִים וּבְנִקְיוֹן שִׁנַּיִם; —
כֵּן גַּם־הַחֶלְקָה עָלֶיהָ שֶׁמֶשׁ זֹרַחַת
גֶּשֶׁם נְדָבוֹת וּבְרָכָה לֹא יְרַוֶּה נָחַת.

דר. שלמה מאנדעלקערן.

———•·———

מִשְׁפָּט כָּתוּב הָדָר.

(דבר אל הסופרים והמולי"ם).

לרגל המלאכה אשר אנכי עובד פה עבודתי, עבודת הקדש, זה שנים כבירות בבית דפוסו של ה"ה מו"ה יוסף פישער הי"ו, בתור מגיה תמידי, מצאתי לנחוץ לבא בזה, אחרי חתימת „האוצר", ולדבר דברים אחדים נגדה־נא לכל קהל הסופרים והמולי"ם, הקטנים עם הגדולים; ואני תפלה, כי יואילו המה לשום עליהם לב ומבלי ישליכום אחרי גום, אחרי כי רבי־הערך המה — אם לא ביחוסם לעצמם — ביחוסם אל תכליתם.

גם מבלעדי אגיד, הנה השם אשר נתתי בראש מאמרי הנכחי יעיד למדי על מה אדניו הטבעו ועל מה ירוזמון מליו; והוא: להזהיר את כל הכותבים והסופרים כי ישימו עינם ולבם על כל מאמריהם ועל כל ספריהם אשר ישלחו ביתה הדפוס שיהיו כתובים הדר, כלומר: שיכתבו את דבריהם מפרש באר היטב, באופן אשר לא יקשה גם להמסדר גם להמגיה לקרותם. רואה אנכי אותך, הקורא (או יותר נכון: הסופר) מושך בכתפותיך, וכמעט אשר תשחק תלעג לדברי אלה; ובאמנה מי ראה כזאת, מי שמע כאלה, להטריח את הסופרים בדברים קלי־הערך כמו אלה, בדברים של מה בכך; המעט מהם, הסופרים, כי עליהם לשים עין ולב על תכן מאמריהם ולשקול את כל דבריהם בפלס מאזני המשפט והשכל ולנפותם בשבעים נפה, למען לא יבושו לבוא בקהל בדעותיהם, בהשקפותיהם ובהלך־רוחם, והנה אני בא להוסיף עליהם דבר אשר איננו נוגע לתכן המאמרים אף כמלא נימא, דבר חיצוני, דבר צדדי מכל וכל; היתכן? — אבל לאט לי, סופר נכבד! הסכת ושמע ואנכי אפרש לך את הדברים כשמלה, וראית ונוכחת, כי אמנם ה„כתב" הוא גדל־הערך מאד, וכי הוא אחת האבנים הראשיות, אשר אשיות הספרות — בפנה ידועה ותהיה איזה ספרות שתהיה — עליהן נוסדו.

אברר את הדברים:

מודעת הוא לכל בר בי רב, שאין ספר בלי שגיאה ואין חבור בלא טעות. הדבר הזה הנהו כמו לכלל בידי הקוראים, עד שאם יבוא איש ויאמר „ראה הנה ספר פלוני יצא מבית דפוס פלוני נקי מטעות ואין בו כל שגיאה קטנה או גדולה", אז נשחק לו, נלעג להלומותיו ודבריו ונאמר: אך גוזמא נקט [1]; ולרוב ברור הדבר הזה רגילא בפומא דאינשי: כשם שאין בר בלי

---

[1]) ולא אחת ושתים קרה כזאת, אשר המדפיסים הגדולים אשר בארץ המה, התהללו באמתת שקר ויעבירו קול במחנה לאמר: „לאיש אשר ימצא בספר פלוני, בתנ"ך פלוני, או בש"ס פלוני איזה שגיאה קטנה או גדולה, לאיש הזה יתן מידי סך..." ואמנם לא זכה מי בהשכר

תבן, כך אין ספר בלי שגיאה. והנה סבת הדבר הזה, ידמו הקוראים לתמם, תלויה אך באשמת המגיהים, וכי הקולר הזה תלוי אך ורק בצוארם, באשר אינם עושים את מלאכתם בדעה צלולה ומיושבת ובמתינות רוח ודעת יתרה הדרוש אמנם למלאכה רבתיהערך הזאת: אבל כל האומר כן, כלומר: שהתנאים המולידים את שגיאות הדפוס תלוים אך ורק בהמגיהים והמדפיסים, אינו אלא טועה! כי באמת האשם תלוי בהכותבים והסופרים בעצמם.

אם נביט בהשקפה הודרת על חלק הבקרותי בספרתנו, רצוני: במקצוע התקונים, ההערות וההגהות בספרים קדמונים רבי-הערך פה ושם, אשר יתעסקו בו, במקצוע זה, חכמינו גדולי דור ודור, ויש אשר גם יאשם ורבם שקועים בו, כמו: שד"ל, זק"ש, רייפמאן ודומיהם, הנה תקוניהם והגהותיהם רבם ככלם אך ילידי הכתב המה, כלומר: לרגלי הכתב הקדמוני הארגינלי דאינקי והמטשטש, נשתרבבו טעיות בדפוס והן הנה אבני נגף וצורי מכשול להקורא; וההכמים המבקרים, אשר עיניהם בראשם, הן המה יעמיקו הקר ויתבוננו בינה ובכח בקרתם החזק יתורו וידרשו עדי יהדרו אל מקור הטעיות האלה, ולעתים לא רחוקות נעמוד כמשתוממים ונתפלא הפלא ופלא על יד חקירתם החזקה, בתתם לפנינו פעם בפעם השערות רוחם על דבר טעות פלונית ושגיאה פלונית וויכיחו לעינינו את מקורן, כמו לוא היה מונח לפניהם המאנוסקריפט הארגינלי ומאליו יקראו; פה יחלקו תבה אחת לשתים ושם יחברו שתי תבות לאחת וכדומה, באופן אשר השערותיהם והקירותיהם המהדדות תתירנה לנו כל הרצבות הספקות ותפיצנה לנו אור בהיר על כל המקומות אשר באורם היה בערפל התלתו וה כמה; — אך למותר לי להביא פה לעיני הקוראים דגמאות כאלה למען אמת הדברים, אחרי כי כל אוהב אמת יורה למו: ואולם לא אמנע מהעיר פה את אזני הקוראים על דגמא אחת קטנה, אשר תתן להם מושג ברור במקצוע זה. מי אשר קרא בימים האלה את המכ"ע „הצפירה" ועיניו ראו את כל דברי הוכוחים והפלפולים הנוגעים להדלקת נר הנוכה, אשר ההכם הז"ם ערך בזה מאמר נכבד: מי אשר ראה את כל השקלא והטריא של כל המאמרים ב„הצפירה" אחרי צאת מאמרו של הז"ם הנ"ל, הוא ישתומם למראה עיניו, איך לפתע פתאם יבוא, אחרי כל המאמרים והוכוחים בענין זה, החכם מו"ה צבי פערלא ויראה לעיני הקוראים טעות דמוכח אשר נשתרבבה בדפוס לרגלי הכתב הארגינלי בש"ס, בהביאו ראיות חזקות ומופתים הותכים לדבריו, אשר ישימו את העקוב למישור, והמה יגלו את הלוט הלוט מעל פני הענין רב-הערך הזה. הדגמא האחת הזאת, אשר יש עוד כמה למאות ולאלפים, די כחה להראות בעליל את הנזק הרב אשר יגיע להספרות —

המיועד הזה, ומדוע? לא יען כי קלה יד כל איש למצוא בספרים האלה איזה שגיאה, זאת לא זאת, נמצא ונמצא, גם קטנה גם גדולה! אפס כי על כל שגיאה ושגיאה בהעיר פלוני או פלוני, היה מענה בפי המדפיסים: „הגה קדמון!". הכותב.

אמנם להספרות — באשמת הכותבים בעצמם, אשר לא יזהרו בכתבם לבלי יהיה למכשול ולפוקה.—

הן לא אדבר פה משגיאות הלשון כשהיא לעצמה: אורתוגרפיות וכדומה, אשר ישגו הכותבים והסופרים במאמריהם וספריהם פה ושם, אשר בסוף כל סוף שגיאות הנה היוצאות בשגגה — או מבלי דעת — מעטם, והנקל על המגיה לתקנן ולטהרן, ואשר סוף סוף כל בן דעה ישרה יאבה לבליה עליהן, אם יראה אותן גם בדפוס, כן מצד הסופרים השוגים, באשר אך שוגים המה, וכל אדם עלול לשגיאה הנהו; וכן גם מצד המגיה, אשר. אחרי השקידה ההרוצה, יעבור גם הוא עליהן מבלי משים ומבלי יניף עלימו שבטו, שבט ההגה, כי סוף סוף איש הוא ולא אל; — אפס על אי־טהרת הכתב בעצמו אזעק חמס, על הכתב האי־המפורש, המטשטש ודמעֻקל, המביא את המגיה לפעמים במבכה ובמשעול צר מבלי נטות ימין ושמאל. והמגיה, אשר זה דרכו וזאת תעודתו להגיה ולתקן את כל המעות, ולבלי להוציא מתחת ידו דבר שאינו מתקן, מוכרח איפוא באופן זה יתקן בכל המקומות האי־הברורים והמטשטשים האלה, כפי העולה על רוחו (ושיתאים אמנם לכל המשך כונת שאר הדברים), דבר אשר לרוב אין רוח הסופר, בעל המאמר פלוני, נוחה הימנו, כי לפעמים לא יתאימו כל התקונים האלה בד בבד לדעתו וכונתו הרצויה.—

ועתה, אחרי אשר הראיתיך לדעת, כותב נבבד, כי הכתב הוא אך הוא מקור כל טעות ושגיאה אשר תהולנה בהדפוס, וכי הוא אבן הראשה בחלק הבקרותי בספרתנו; ראיתי זאת ונתון אל לבי לבוא בזה לפני הקוראים, בתור איש נבון דבר במקצוע זה, ולהרים המכשול מדרך הכותבים והסופרים, ושמתי לבי לתור ולחפש אחרי כל המגרעות והקלקולים אשר רגילים בהם הכותבים בעת כתיבתם, למען יראו מתוכם לתקן עותתם, והיה זה שכרי!

הסכת ושמע:

א) הכתב יהיה נקי, ברור וצח, לאו דוקא אותיות יפות, מעשה צעצועים, כי לאו כל סופר זוכה לכתב יפה; יהיה הכתב איך שיהיה, רק כל אות ואות בפ״ע מבלי מסלסלות ונפתלות כאחד, באופן אשר תקל הקריאה. —

ב) לעשות רֶוח בין תבה לתבה, למען שלא תתראינה שתי תבות לתבה אחת; וכן לא יעשה רוח יותר מדאי בין אותיות תבה אחת למען שלא תתראינה לשתי תבות, כמו: „שלאחר" — „של אחר" ולהפך, ועוד.. והבדל בזה גדול.—

ג) לא ישנה תמונות האותיות (כל אחד לפי סגנון כתיבתו) מדי פעם בפעם; והדבר הזה יתן מקום לטעות להקורא בהכתב להשוב למשל: אות ק׳ לאות ך׳, ז׳ לאות ד׳, ל׳ לאות ש׳ וכו׳ אשר תמונתן דומה אחת לרעותה.

ד) לא יחליף תמונת סמן מקף (־) בתמונת קו רחב (—), שתעודת הראשון לחבר ולקשר שתי תבות, בעוד שהאחרון מרחיב ומבדיל ביניהן.

ה) לבלי לשכוח לשום הסמן המקצר (״) בתבה המקֻצרת בראשי תבות מפני שלפעמים יש הוראה גם לתבה כזאת המחסרת הקו הכפול הזה גם בפ״ע, כמו: לע״ד („לפי עניות דעתי") ואם יחסר לה הסמן המקצר, יהיה שעורו:

„לעד" ובדומה לרוב; ויש אשר ישימו רק קו אחד בסוף התבה המקצרת בר״ת וטעות היא בידם, אחרי שתעודת קו אחד בסוף התבה היא רק למלאות את התבה הזאת בפ״ע, כמו: „יבו" ועוד... וגדול איפא המכשול בזה באשר ישער הקורא מעצמו. —

ו) אם צריך להביא איזה דברים בשני קוים מראשיתם עד אחריתם („.....") שתעודתם ידועה לכל, יזהר לבלי ישכח לשום את הסמן הזה גם בסוף הדברים, כי באופן הזה יביא את המגיה לידי בלבול וערבוב דעת, כי מוכרח הוא לחפש ולתור איה איפה מקומו של הסמן הזה האחרון. וכן הדין בחצאי עגולים, שתעודתם להקיף ולהסגיר איזה מלים. — .

ז) אם יש את נפש הכותב לשום הפסק בין מאמר למאמר, עליו להחל המאמר החדש, אשר יחפץ להפסיקו מאחיו הקודם לו, לפנים מן רחב השורות כדי רחב אצבע (לאו דוקא) והיה זה לאות ההפסקה וההתחלה; וזה נחוץ מאד מפני שלפעמים תאריך השורה האחרונה מן המאמר הקודם על פני כל הרחב, מבלי ישאר פנוי אף מקום כל שהוא בסופה, ואך בשביל המקום הפנוי שבהתחלת השורה הראשונה מהמאמר הבא, יכר רשם ההתחלה מחדש. בינה בזה!

ח) אם צריכה להיות איזה תבה מן התבות מפוזרת האותיות, ותעודת הדבר הזה ידועה למען העיר את עין הקורא עליה, על הכותב למתוח קו אחד מתחת התבה הזאת לרחבה, והמסדר יבין כונתו; ואם צריכה להיות איזה תבה באותיות גדולות משאר אחיותיה, אזי עליו לשום קו משנה מתחת התבה ההיא: והוא הדין בתבות רבות. —

ט) להזהר בהערות אשר תספחנה פה ושם לאיזה מן המקומות שבפנים הדברים, כי תהיינה מסמנות אל מקומן הראוי בהפנים באמצעות אותיות א' ב' וכו' או בסמני מספר 1, 2 וכו'. וטוב לכתוב את כל ההערות השייכות למאמר אחד שלם, בגליון מיוחד בפ״ע כלן יחד, (תחת אשר ידחיק אותן הכותב במקומן בשולי הדפים) והמסדר ידרשן משם, מעל הגליון המיוחד, כפי הסמנים המצוינים בהפנים והכל על מקומו יבוא בשלום בהדפוס. —

י) המאנוסקריפט (כלומר: הכתב הנתן לדפוס) לא יהיה כתוב על גליונות רחבים וארוכים יותר מדאי, כי קשה הוא על המסדר לסדר מתוכו בעמדו על תבת־האותיות (שריפט-קאסטען) אשר לפניו. —

יא) לכתוב את השורות ישר על פני רחב הגליון, ולא עקומות ממעלה למטה וממטה למעלה, ויש אשר יהלו את השורה באגרא רמא ויבלוה בבירא עמיקתא, ולהפך; וראוי להזהר בזה כי זה מביא את המסדר לידי ערוב ובלבול שורות שלמות, והנקל הוא איפא ללקות את הסדור בחסרים ויתרים. —

יב) הכותב יזהר להשאיר בכל ארבע פנות הגליון מקום פנוי מעט למען שלא תשחתנה התבות בקצות הגליון בהשחת הניר מקום שם. —

יג) עלי המאנוסקריפט יהיו מסמנים כלם בראשם בסמני דפים א' ב' וכו' או 1, 2 וכו' למען שלא להקדים את המאוחר ולא לאחר את המוקדם; וליתר תקף ראוי להציג התבה האחת המתחלת בראש כל דף בשולי הדף הקודם לו, וזה יועיל להבר את כל הגליונות כסדרם. —

יד) הכותב יזהר לבלי יחסר מצדו תבה או תבות אחרות בדבריו פה ושם׳ כי אז מוכרח המגיה למלאות את החסר ההוא לפי דעתו, ולפעמים לא יקלע למטרת הכותב הרצויה. —

והנני מסים באשר החלותי: שיהיה הכתב בכלל נקי וברור, מפרש באר היטב (איש איש לפי סגנון כתבו) באופן אשר תקל הקריאה.

ראו והתבוננו!

* *
*

בסוף דברי לא אוכל מהביא בזה לעיניך, קורא יקר, עוד דגמא אחת קטנה, והיא כעין הערה על מקום אחד שבהמחברת „לקורות הגזרות על ישראל״ (מאת הה׳ ח״י גורלאנד ז״ל) המודפסת ועומדת ב„האוצר״ הנכחי למען תדע את מכשולי המאנוסקריפטים האי־טהורים ונכונים.

בצד 425 במחברת הנ״ל יאמר הה׳ היו״ג במשך העתקותיו כדברים האלה: „עכשיו נתחיל לכתוב איך היה משפט מלך סוויציאה עם מלך פולין. בראשונה בא המלך סוויציאה הנ״ל לקהלה גדולה פוזנה עיר ואם בישראל ושם שני אלפים ב״ב ועשה המלך הנזכר כי אם (?) גמלות חסדים עם היהודים הנזכרים, אבל בעו״ה מתו רובם ברעב ובדבר ולא נשאר מהם שלש מאות. —״ והנה את הסמן השאלה בשני הסוגרים אחר שתי התבות „כי אם״ שבההעתקה הנ״ל, הציג הה׳ המעתיק (היו״ג) וכנראה היה ספק בלבו אם לא נלקה המאמר הזה בחסר, אחרי כי אין שיכות להן במקומן; ואולם מי אשר יראה נכחות יבין ויגיד כי מקום שתי התבות הנ״ל „כי אם״ לא יכירן בזה, אבל מקומן הנכון הוא למטה בשורה השניה לפני המלות: „שלש מאות״; ושעורן איפא טוב וישר: „בראשונה בא המלך סוויציאה הנ״ל לקהלה קרושה פוזנה עיר ואם בישראל ושם שני אלפים ב״ב ועשה המלך הנזכר גמלות חסדים עם היהודים הנזכרים, אבל בעו״ה מתו רובם ברעב ובדבר ולא נשאר מהם „כי אם״ שלש מאות. ואין להרבות על ההשערה הזאת דברים אחרי כי כל מבין דבר לאשורו יודה לי עליה; באשר קרוב הדבר כי החכם היו״ג (המעתיק) לא דק במקום הזה ולא שם לבו אל השגיאה הגלויה הזאת שהיא בלי כל ספק חטאת הכתב האריגינלי. ועל זה ועל כיוצא בזה העירותי ב„המגיד״ זה כמה והראיתי שגיאות הה׳ היו״ג אשר לא דק פה ושם בהעתקותיו. —

שאול קראנענגאלד

המגיה.

קראקא בירח שבט התרנ״ב.

תקונים והוספות

(להמאמר „רבנו סעדיה גאון" מאת דר. בירנפילד).

צד 332 שורה אחרונה: רב שמעון מקיירא (קאהירא) בעל ה"ג. לפי דעת הח' ד"ר הרכבי היה ר"ש מעיר קייאר אשר במדינת בבל, א"כ ממנו אין ראיה כי נפוץ למוד התורה שבע"פ במצרים מזמן קדום. אולם הסברא נותנת, כי היה כן, שהרי תמיד היה חבור וקשר גדול בין היהודים בא"י ומצרים.

צד 334 שורה 26: וטב הלהם, צ"ל: הוטב להם.
„ 335 „ 38: וסי „ נסי.
„ 337 „ 37: לפ"ד „ לפ"ז.
„ 338 „ 35: וקיומו „ לקיומו.
„ 339 „ 14: השכליות „ השמעיות.
„ 347 „ 13 בהערה: „ Buhl.
„ 350 „ 16 במקום: אין שום ספק שנם צ"ל: אמנם נוכל לשער שגם.
ועיין צד 19 בהערה.
„ 351 „ 8 הסדדים צ"ל: הסדרים.
„ 352 „ 18 ענינים „ אמנם.
„ 353: בדבר הכתובת שהמציא פירקוביטש ובדא מלבו יש להוסיף עוד, כי נגלה זיוף הדברים ע"י המנוח ר' יוסף הלוי טשארני ז"ל במ"ע „המגיד" שנת תרל"ו גליון 1—5 במכתבו לר"א דינארד, ואין לפקפק עוד בדבר הזה, שכבר גלי החכמים ד"ר הרכבי וד"ר שטראק נבלותו של המזייף. ועיין עוד בספר Katal. der hebr. Bibelhandschriften etc, להח' הנזכרים צד 60 והבורו של שטראק A. Firkowitsch und seine Entdeckungen צד 43. ושם מביא עדות מפי חכם נוצרי משיח לפי תמו, כי הכיר בהכתובת הנזכרת סמני זיוף. ובקובץ כ"י בס"ט פיטרבורג לא נמצאו עקבות הס"ת, אשר מצא בו פירקאוויטש הכתובת הזאת, וגם כתב עדות שלקח לפי דבריו על אמתתה נעלם מן העין. ואין להאריך עוד בדבר הזה אשר בשקר יסודו, ופליאה נשגבה היא, כי התעקש עוד הח' גראטץ ז"ל להעמיד דברי המזייף.

צד 357 שורה 16 (בהערה) צ"ל Barges.
„ „ 18 נשתבש ונלקה בחסר וכן צ"ל: ואלתרגום אכרמכם (ולא: אברמכם כמו שנדפס בטעות) אללה הו שי לם יצעה אסלאפכם ולא רפץ בה קדמאוכם ולא אסקט תעלימה עלמאוכם ולא אסתגני וכו'.

צד 357 שורה 19 באלערך צ"ל: באלערק (כלומר: ב ב ל).
„ 358 „ 21 (בהערה) ראיתכם „ ראיתכם.
(שם) עאדאת „ עאדה.
„ „ 31 והדב „ והדה.
„ „ 32 אלתרוף „ אלחרוף.
„ 359 „ 11 (בהערה) „ sur.
„ „ 17 וגם 18 צ"ל למחוק כ"ז.
„ 360 „ 18 תלוף תליף „ תלף תלף.

תכן הענינים.

BIBLIOTHECA JAGELLONICA

MAGAZIN

für

HEBRÄISCHE LITERATUR u. WISSENSCHAFT

POESIE UND BELLETRISTIK

edirt von

EISIG GRÄBER

IV. JAHRGANG.

JAROSLAU, 1892.

Druck von Joseph Fischer in Krakau, Grodgasse 62.

Verlag von A. Faust's Buchhandlung in Krakau.